Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1985 чылдың декабрь 1 воскресенье

№ 278 (12978)

1925 чылда үндезилеттинген.
Өртээ 3 көпеек.

БҮЗҮРЕЛ БОЛГАШ ОПТИМИЗМ

Советтер чурту бодунуң төөгүзүнде харысалгалыг үе-чаданы чурттап эртип турар. СЭКП-ниң XXVII съездизинге бүгү-ниити белеткел калбарган, теоретиктиг болгаш политиктиг аажок улуг ужур-дузалыг документилерниң калбак, ёзулуг бүгү улусчу чугаалажылгазын чорупп турар. Чурттуң социал-экономиктиг хөгжүлдезин дүргедедириинче угланган партияның стратегтиг шугумун деткип турарын совет кижилер сөзү болгаш ажыл-херээ-биле бадыткап турар. Бо чылды эң бедик көргүзүглер-биле доозар, дараазындагы, он ийиги беш чылды бүзүрелдиг эгелээр дээш олар демисежип турар. Чер кырынга тайбыңны камгалаарынга болгаш быжыглаарынга тургузукчу күш-ажылы-биле, делегейге янзы-бүрү, хөй талалыг кады ажылдажылгага белеен-биле идиг бээр дээн оларның чүткүлү улуг.

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң он бирги чыыжының ээлчеглиг сессиязы ноябрь 26—27 хүннеринде ындыг политиктиг болгаш күш-ажылчы көдүрлүүшкүнүң байдалынга болуп эртти. Күрүне эрге-чагыргазының дээди органы тургузуушкунунуң болгаш тайбыңның амыдыралчы чугула айтырыгларын чугаалажып көрген. Ол чурттуң 1986 чылдагы планын болгаш бюджедин бадылаан, чоокта чаа Женевага болган совет-американ ужуражыышкынның түңнелин үнелеп көрген.

СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачев сессияга бодунуң чугааларынга Совет чазактың ажыл-чорудулгазының кол-кол угланыышкыннарын эң-не билдингири-биле тодаратпан, бистиң келир чылдагы, совет ниитилелдиң хөгжүлдезиниң шынар талазы-биле чаа үе-чаданы ажыдар планнарының онзагай талаларын тодаргай сайгарган. СЭКП ТК-ның апрель (1985 ч.) болгаш дараазындагы Пленумнарның айытканы база партияның Программазының чаа эдилгезиниң, беш чылда болгаш оон-даа узун хуусаада чурттуң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң Кол угланыышкыннарының төлевилелдери ышкаш, эң чугула ындыг документилерде көрдүнген угланыышкын-биле шиитпирлиг бурунгаарлаары ам чугула деп, ол демдеглээн. Коммунистиг партияның политиказында бистиң улузувустуң эрге-ажыктары болгаш тура-сорук. Төрээн чурттуң экономиктиг болгаш камгалал күчүзү улам быжыг болзун, совет кижи ам-даа эки чурттазын база ажылдазын дээш чүткүлү мөөңнеттинген.

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң бадылааны келир чылдың план болгаш бюджет көргүзүглери, сессияның киржикчилериниң бир үн-биле демдеглээни дег, бодунуң принципиалдыг угланыышкыны-биле Коммунистиг партияның стратегтиг шугумунга дүгжүп турар. Чаа-чаа бедиктерже үнер чорук совет экономиканы интенсификацияның оруунче шилчидеринге болгаш ооң ажыктыын бедидеринге, чоннуң чаагай чоруун улам ыңай экижидеринге, эвилелдешкен бүгү республикаларның экономиказын болгаш культуразын чаңгыс аай улус ажыл-агый комплекизинге чедиишкиннерниң хөгжүдеринге дыка улуг ужур-дузалыг болур.

Бистиң чуртувустуң чедип алган чедиишкиннери, совет ниитилелдиң амыдыралының аңгы-аңгы адырларынга чогумчалыг чаартылгаларны боттандырар талазы-биле сөөлгү үеде кылдынган чүүлдер 1986 чылдың Күрүне планынга болгаш бюджетке быжыг үндезин болур. Экономиканы интенсивтиг хөгжүлдениң оруунче шилчидер, улус ажыл-агыйын эргелеп башкарарының ажыктыын бедидер талазы-биле СЭКП ТК-ның болгаш Совет чазактың талазындан ап чоруттунган улуг-улуг хемчеглер, корум-чурумну экижидер, күш-ажылдың болгаш күрүнениң сагылга-чурумун быжыглаар, камналганың шыңгыы чурумун сагыыр, арагалаашкынга болгаш алкоголизмге удур демисел талазы-биле практиктиг базымнар чогумчалыг идиг болган дээрзин сессияга сеткил ханыышкын-биле демдеглээн.

Ол хемчеглерниң, ол ышкаш күш-ажылчы коллективтерниң өскен идепкейиниң, ажылчын аңгының, колхозчу тараачыннарның болгаш улусчу интеллигенцияның улуг күжениишкиннериниң, партия, совет, профэвилел болгаш ажыл-агый органнарының организакчы ажылының ачызында, бо чылдың эгезинде улус ажыл-агыйының чамдык адырларынга хожудаашкыннар турза-даа, байдалды экижидип, чогуур темпилерни чедип ап, экономиканы планнаттынган туружунче үндүрүп шыдаар арга тургустунган. Ооң түңнелинде үлетпүр элээн шапкын хөгжүп, транспорттуң ажылы экижип, чуртталга болгаш коммунал тудуу калбарып турар. Эрткен чылдың деңнелинге бодаарга кедээ ажыл-агый продукциязы, ооң иштинде тараа продукциязының бүдүрүүшкүнү өскен, малды болгаш кушту, сүттү болгаш чуурганы садары көвүдээн. Ажылчыннарның болгаш албан-хаакчыларның ортумак шалың төлевири бо чылын айда 190 рубль чедер, ниитиниң ажыл-агыйында колхозчуларның шалың төлевири 150 рубльден ажар, хереглелдиң ниитилел фондуларындан төлевирлер болгаш чиигелделер планназындан ажыр өзер. Өскээр чугаалаарга, бистиң ажыл-херектеривис эки талазынче өскерлип турар, ол дээрге партияның шилип алган угланыышкынының шынныын бадыткап турар.

Планныг даалгаларның күүселдезинге шаптык болуп турар шыңгыы четпестерже сессияның киржикчилери база сагыш салган. Хожудаашкыннарны ажып эртеринге болгаш ажыл-агыйны чорударының интенсивтиг методтарынче шилчилгеде тавааргаар чорукту, улус ажыл-агыйының чамдык адырларында организакчы ажылдың деңнели чавыс болуп турарын айыткан. Чамдык Министерстволар күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн өстүрер, одаар чүүл-энергетика курлавырларын, металлды, арга-ыяшты болгаш чиг этти камнаар талазы-биле, чаа техниканы болгаш мурнакчы технологияны шиңгээдип алыр талазы-биле даалгаларын күүсетпейн, продукция бүдүрүүшкүнүн өстүрерин болгаш ооң шынарын бедидерин чедип албайн турар дээрзин айыткан. Продукция бээр талазы-биле керээлиг хүлээлгелерин чамдык каттыжыышкыннар болгаш бүдүрүлгелер долу хемчээл-биле күүсетпейн турар. Тудугжулар кол фондуларны болгаш бүдүрүлге күчүлерин ажыглалга киирериниң планын үскеннер. Чамдык эвилелдешкен республикалар бараан саарылгазының планныг көргүзүглерин күүсетпейн турар. Ажыл-агый удуртукчуларының чамдыызы колдуунда эрги ёзу-биле ажылдап турар.

Партияның айыткан оруу-биле бурунгаарлаашкын амыдыралдың илип үндүрген сорулгаларынга чогаадыкчы туруш-биле, чүткүлдүг чорук-биле, бедик сагылга-чурум-биле, кызымак чорук-биле дүүшкек болуруп негеп турар. Чүгле ынчан бистиң аажок улуг курлавырларывысты шимчедип, оларны эң долузу-биле ажыглап болур бис.

Келир чылдың планныг даалгаларының онзагай чүүлү болза, ында төлевилеттинген өзүлде темпизи бо беш чылдың чылда ортумак темпизинден бедик болуп турары болур. Чижээ, национал орулганы 3,8 хуу, үлетпүр продукциязының хемчээлин 4,3 хуу, кедээ ажыл-агыйының—4,4 хуу, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн—3,8 хуу өстүрерин көрген. 1986 чылдың планының онзагай талазы болза, беш чылдың эң эгезинден бээр шиитпирлиг базымнарны, улам бедик темпилерни төлевилээни болур.

Планның өске онзагай чүүлү — эртем-техниктиг депшилгениң дүргедедириниң эргежок чугулазын, эртемниң, техниканың болгаш технологияның колдаан угланыышкыннарының, ооң иштинде чаа хевирлерниң машиналарының болгаш дериг-херекселдериниң үлегер хевирлерин тургузарының талазы-биле онаалдаларны боттандырарын барымдаалап көргени болур. Национал орулгага мөөңнээшкиннериниң үлүг-хуузун бедидерин киирииштирбишаан, улус ажыл-агыйжы эң чугула пропорцияларны боттуу-биле өскертирин төлевилээн, ол чорук бүдүрүлгени реконструкциялаар болгаш техника талазы-биле чаарты чепсеглээр сорулгаларга капитал салыышкыннарны көвүдедир арганы бээр.

Чаа чылда планныг көргүзүглер ажыл-агыйны чорударының интенсивтиг методтарынче херек кырында шилчиишкинни боттандырарынче угланганы-биле онзаланып турар. Оларда камналганы болгаш хумагалалды, үлетпүрге болгаш транспортка курлавырларны камнаар технологияларны ажыглаарын, кедээ ажыл-агыйга болгаш тудугга индустриалдыг технологияларны нептередирин улуг ужур-дузалыг кылдыр көрүп турар. Чижээлээрге, национал орулганың немей өзүлдезиниң 97 хуузун күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедиткениниң күсели-биле алырын, улус ажыл-агыйынга материалдыг чарыгдалдарны ниитизи-биле 3,6 миллиард рубльге кызырарын, курлавырларны дагын ажыглаарын бүдүрүлгеге калбак нептередирин көрген. Камналга, төтчеглээшкиниң болгаш ажыл-агыйжы эвес чоруктуң фактылары-биле шиитпирлиг демисел боттуг беримчелиг болган турар ужурлуг.

ССРЭ-ниң планында болгаш бюджединде чоннуң чаагай байдалын улам ыңай бедидер, совет кижилерниң амыдыралының бүгү талаларын экижидер дугайында сагыш салыышкын сиңниккен. Чоннуң кижи санынга онаалтыр боттуг орулгаларны дыка өстүрерин, ажылчы чоннарны чуртталга бажыңнары, медицина болгаш социал-культура кежиктери-биле эки хандырарынга, чырыдыышкынны хөгжүдеринге, кадрларны белеткээринге болгаш мергежилин бедидеринге чарыгдалдарны улгаттырарын планда, бюджетте көрген. Аъш-чем программазының онаалдаларын күүседиринге үндезилээш, чоннуу чем-биле хандырарын экижидерин, чоннуң хереглел бараалнарын бүдүрерин болгаш садарын көвүдедирин, янзы-бүрү ачы-дуза чедириглелерин калбартырып төлевилээн.

Моон мурнунда-даа ышкаш, бистиң планнарывыс тодазы-биле илергейлеттинген тайбың, тургузукчу бүдүштүг. Ооң-биле кады олар чурттуң айыыл чок чоруун болгаш камгаланыр арга-шинээзин быжыглаарының эргежок чугулазын барымдаалап турар.

Тайбың совет инициативаларның, Совет күрүнениң бүгү даштыкы политиказының бистиң иштики политикавыстың тайбың угланыышкыныны-биле, совет улустуң чүткүлдериниң болгаш сагыш човаашкыннарының тургузукчу сорулгалыы-биле сырый харылзаа-холбаалыын сессияга М. С. Горбачевтуң илеткелинде бүзүрелдиг илереткен. Эрткен үениң дуржулгазын, келир үеге перспективаларны болгаш бистиң шиитпирлээр апаарывыс ындыг тодаргай сорулгаларны барымдаалавышаан, амгы үениң делегей байдалын каттыштыр көрбүшаан, Женевага дээди деңнелге чаа болган совет-американ ужуражыышкынга принципиалдыг үнелел ында тайылбырлаттынган.

Женевага ужуражыышкынның түңнелдерин чугаалашкаш, СЭКП ТК-ның Политбюрозунуң демдеглээнин ёзугаар алырга, ол ужуражыышкын делегей амыдыралының эң улуг политиктиг болуушкуну апарган. Ядролуг дайын өөскүп үнмес ужурлуг деп, ССРЭ-ниң болгаш АКШ-тың удуртукчуларының кады кылган документиге медеглээни ужуражыышкынның принципиалдыг чугула түңнели болган. ССРЭ-ниң болгаш АКШ-тың аразынга ядролуг азы анаа кандыг-даа дайынны болдурупболбазының чугулазын олар онзалап демдеглээн болгаш шериг талазы-биле тергиидеңгей чорукту чедип алырынче чүткүл салбас деп хүлээнгеннер. Ол бодал-биле алырга, Женевага чугаалажыышкыннарның түңнелдери амгы үениң делегей харылзааларынга политиктиг болгаш психологтуг байдалды өскертиринге, ол харылзааларны экижидеринге боттуг салдарны чедирип, ядролуг дайын тыптып келириниң кыжанышын бичеледип шыдаар аргалыг. Совет-американ харылзааларга, ниитизи-биле делегейге-даа эки талазынче өскерлиишкинни чедип алыр сорулгалыг чугаалажылгага эгени бо ужуражыышкын салган.

Женевага чугаалажыышкын, ону чедип алырының оруу үр болгаш белен эвес-даа болган бол, эргежок чугула болгаш ажыктыг болган, ооң ниити балансызы боттуг бүдүштүг болганы чугаажок деп, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң сессиязынга айыткан. Ынчалзажок талаларның Женевага дугуржуп алган бүгү чүүлдериниң шынныг ужурутказы чүгле практиктиг ажыл-херектерге, боо-чепсектерни эндере бүдүрерин кызырарын, ону космосче эрттирбезин, делегей байдалын кадыкшыдарын, бүгү талалыг кады ажылдажылганы хөгжүдерин тодаргай чедип алыр дээр шиитпирлиг чоруктан илергейлеттинер болбайн аан.

АКШ-тың президентизи Р. Рейган-биле Женевага болган ужуражыышкынга Совет Эвилелиниң тайбыңга ынак ленинчи даштыкы политиказын амыдыралга чорудар талазы-биле М. С. Горбачевтуң ажыл-чорудулгазын ССРЭ-ниң күрүне эрге-чагыргазының дээди органы бүрүнү-биле чүүлдүг деп көрген. Ядролуг кыжаныышкынны чайладырынче, делегей харылзааларын тайбың кожа-хелбээ догуннаашкынның болгаш чаварылдырыышкынның ёзузунга таарыштыр хөгжүдеринче принципиалдыг угланыышкынны Совет Эвилели моон соңгаар-даа быжыг болгаш күзел-сорукту чорудар деп, туслай хүлээп алган доктаалынга ССРЭ-ниң Дээди Соведи медеглээн. Ындыг угланыышкынны совет кижилер ниии-биле деткип, бистиң өңнүктеривис болгаш эвилелчилеривис чүүлдүгзүнүп турар, делегейде ону калбаа-биле билип, планетаның бүгү кижилери идегел-биле хүлээп ап турар.

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң хүлээп алган шиитпирлери совет кижи бүрүзүнүң, чаагай тура-соруктуң бүгү кижилериниң эрге-ажыктарынга таарыжып турар. Бистиң планнарывысты боттандырар дээш эки ажылдаар, инициативчи болгаш энтузиастыг болур. Кедүрүлген сорулгаларның ханы утказын болгаш ужур-дузазын калбаа-биле тайылбырлап, кижи бүрүзүнге чедирери, төлевилеттинген сорулгаларны чедип алыр дээш дээштиг социалистиг чарышты организастаары чугула.

Келир чылга бистиң планнарывыс улуг-даа, ынчанмыже боттуг. Коммунист, ажылчын, тараачын, инженер бүрүзү, күш-ажылчы коллектив бүрүзү Төрээн чурттуң мурнунга боттарының хүлээлгезин бедик харысалганы медереп билири-биле күүседир дээрзинге бүзүрелдиг бис деп, сессияга айыткан. Планнар долдур болгаш ажыр чедиишкинниг күүсеттинген турзун дээш, бистиң чуртувус улам-на байлак болгаш күчү-шыдалдыг болган турзун, а Чер кырынга тайбың хереэ быжыгып болгаш тиилеп турзун дээш ажылдаар, чер бүрүзүнге бүгү чүүлдер кылдынган турар дээрзинге бүзүрелдиг бис.

(«ПРАВДАНЫҢ» мурнуку чүүлү).

СЭКП ТК-НЫҢ ПОЛИТБЮРОЗУНДА

Үлетпүр каттыжыышкыннарның, бүдүрүлгелерниң болгаш организацияларның участоктарының база цехтериниң мастерлериниң, начальниктериниң ролюн бедидеринче угланган ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң болгаш ВЦСПС-тиң киирген саналдарын СЭКП ТК-ның Политбюрозу ээлчеглиг хуралынга чугаалажып көрген болгаш чүүлдүг деп санаан. Ажылдакчыларның ол категориязының күш-ажылынга моральдыг болгаш материалдыг идиг бээрин күштелдирер, бүдүрүлгени организастаарынга, күш-ажылчы коллективтерниң ажыл-чорудулгазының бүгү талаларын экижидеринге оларны улам-на идепкейлиг киириштирер талазы-биле хемчеглерни бо айтырыг талазы-биле хүлээп алдынган доктаалда тодаргайлап айыткан, ол доктаалды парлалгага үндүрер.

Чурттуң чонунуң санынга, составынга болгаш девискээр талазы-биле чуртталга байдалдарынга улуг өскерлиишкиннер сөөлгү он беш чылда болганын барымдаалааш, чоннун ээлчеглиг Бүгү-эвилел чизезин 1989 чылдың январьда кылыры чугула деп, Политбюро санал көрген. Чизени чорударынга төп-бе болган чер-черге белеткел-биле холбаштыр чалактын саналдарын чүүлдүг деп санаан.

Совет Арменияның болгаш Шериг Далай Флодунуң шериг албанныгларын чуртталга шөлү-биле хандырарын экижидер дугайында айтырыгны Политбюро чугаалажып көрген болгаш бо талазы-биле чогуур хемчеглерни ажылдап кылыр дугайында даалганы берген.

Партия болгаш күрүне органнарынга берип турар информацияның практиказын байзыраңгайжыдарының чамдык айтырыгларын хуралга чугаалажып көрген. Ынчаарга боттуг чүүлдерни чигези-биле тодаргай көргүскен информация болза үндезинниг болгаш дээштиг шиитпирлерни хүлээп алырының чугула негелдези болуп турарын демдеглээн. Ол негелде ылангыя чурттуң социал-экономиктиг хөгжүлдезин улам-на дүргедедириниң сорулгазын партия айытпышаан, сөстүң база ажыл-херектиң чаңгыс аай болуруң кадрлардан шиитпирлиг негээп болгаш боттуг чүүлдерни хөөредип, мегелеп көргүзериниң, мактанырының болгаш шуугаар чоруктуң кандыг-даа хевирлеринге удур демиселди чорудуп турар амгы үе-чадага онза хамаарыжып турар. Боттуг чүүлдерни шыны-биле үнелеп көрбес чорукту болгаш бот-мактаныышкынны бүрүн болдурбас, шүгүмчүлелге база бот-шүгүмчүлелге, ылангыя адаанда чададан шүгүмчүлелге чорукту калбаа-биле ажыдар ындыг байдалды тургузары СЭКП-ниң XXVII съездизиниң мурнуу чарыында отчёт-соңгулдалыг кампанияның амгы үезинде эң чугула сорулгаларның бирээзи болуп турарын Политбюро айыткан. Ол дээрге, кадрларның харысалгазын бедидер, четпестерин чогуур үезинде илередириниң, оларны шыны-биле көөрүнүн, байдалды шиитпирлиг экижидериниң эргежок чугулазының дугайында ленинчи негелделерни чигези-биле күүседириниң ёзузунга партия комитеттериниң бүгү ажыл-чорудулгазын сайзыраңгайжыдар талазы-биле ажылдың тудуш кезээ болуп турар.

Чурттуң иштики амыдыралының болгаш тайбыңны база улустарның айыыл чок чоруун хандырарынче угланган Совет Эвилелиниң даштыкы политиказын боттандырарының өске-даа чамдык айтырыгларының талазы-биле шиитпирлер СЭКП ТК-ның Политбюрозунуң хуралынга хүлээп алдынган.

СЭКП ТӨП КОМИТЕДИНДЕ

Эвилелдешкен республикаларның компартияларының ТК-ларының, партия обкомнарының болгаш крайкомнарының бирги секретарьларының чөвүлел хуралы 1985 чылдың ноябрь 28-те СЭКП ТК-га болган, совет ниитилелдиң хөгжүлдезинде эгелээн шынар талазы-биле чаа үе-чаданың байдалдарында партия организацияларының эң чугула сорулгаларын аңаа чугаалажып көрген. СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары эш М. С. Горбачев чөвүлел хуралга чүве чугаалаан.

Улус массаларының улам өзүп турар политиктиг болгаш күш-ажылчы көдүрлүүшкүнүнүң, СЭКП Төп Комитединиң апрель болгаш октябрь Пленумнарының шиитпирлерин, партияның ленинчи иштики база даштыкы политиказын оларның идепкейлиг деткээнинин байдалында партияның XXVII съездизинге уткуштур чурттуң бар чорууруң чөвүлел хуралга демдеглээн.

Экономиктиг болгаш социал тургузуушкунну удуртур талазы-биле партия органнизацияларының ажыл-чорудулгазын бүгү талалыг анализтеп көрген, бо чылдың бүдүрүлге планнарын чедиишкиниг күүседир, 1986 чылдың эң эгезинден-не бедик бүдүрүкчүлүг ажылдаарынга таарымчалыг байдалдарны тургузар, шапкын хөгжүлдениң оруунче бүгү улус ажыл-агыйының үндезин эргилиишкинин чедип алырынче күжениишкиннерни мөөңнээриниң сорулгазын айыткан.

Экономиканың бүгү адырларын планнаарын болгаш эргелеп башкарарын үндезини-биле экижидериниң, сагылга-чурумну болгаш корум-чурумну улам ыңай быжыглаарының, улус ажыл-агыйының курлавырларын, тургустунган бүдүрүлге болгаш эртем-техниктиг күчүнү бүгү талалыг ажыглаарының, бар болгаш ажыглалга чаа киирген бүдүрүлге күчүлериниң деп-десип ажылдаарын чедип алырының, камналга чурумун шыңгыы сагыырының, эртем-техниктиг депшилгениң чедиишкиннерин бүдүрүлгеге дүрген шиңгээдип алырының эргежок чугулазы онзалап демдеглеттинген. Капитал тудуну шиитпирлиг экижидерин, энергетиканың, транспорттуң, коммунал ажыл-агыйның үзүктелиишкин чок ажылдаарын хандырары эргежок чугула.

ССРЭ-ниң Аъш-чем программазының боттаныышкынын бүгү талалыг дүргедедир сорулга-биле чурттуң агроүлетпүр комплекизин организастаарын база аңаа удуртулганы сайзыраңгайжыдар талазы-биле партияның болгаш күрүнениң чорудуп турар хемчеглериниң онза чугулазынче кичээнгейни угландырган.

СЭКП-ниң Программазының чаа эдилгезиниң, СЭКП Уставынга өскерилгелерниң, 1986—1990 чылдарда болгаш 2000 чылга чедир үеде ССРЭ-ниң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң Кол угланыышкыннарының төлевилелдеринге тодаргай айтып, партияның көдүргени политиктиг угланыышкынга дүүштүр партия организацияларын экономикага, социал болгаш культура хөгжүлдезинге политиктиг удуртулганың организакчы болгаш идеологтуг ажылдың деңнелин бедидер ужурлуг. СЭКП-ниң XXVII съездизиниң бүдүүзүнде болуп турар партия организацияларының отчёт-соңгулдалыг хуралдарының болгаш конференцияларының үезинде оларның политиктиг болгаш организакчы дайынчы аргашинээзин улам ыңай быжыглаарын, ажылга принципиалдыг болгаш негелделиг чорукту, коммунистерниң авангардчы ролюн, партияның болгаш чоннуң мурнунга оларның харысалгазын бедидерин бүгү чер болганга чедип алыры эргежок чугула.

Хөй-ниитиге удурланыышкак, таарымча чок болуушкуннарга удур демиселди улам шиитпирлиг үргүлчүлээри, корум-чурумну болгаш сагылга-чурумну соксаал чокка быжыглаары, социалистиг демократизмни, чептүг чорукту, мораль талазы-биле арыг-силиг мөзү-шынарны хөй-ниитиниң амыдыралынга бадыткап боттандырары эргежок чугула.

Чурттуң партия организациялары чоннун политиктиг болгаш күш-ажылчы көдүрлүүшкүнүн баштавышаан, ленинчи төрээн партиязының XXVII съездизин телептиг уткуур дээш бүгү-ле чүүлдерин кылыр дээрзинге бүзүрелди чөвүлел хуралдың киржикчилери илергейлээн.

(СЭТА).

Кызыл хоорай Совединиң депутаттарынга

Бо чылдың декабрь 25-те улус депутаттарының Кызыл хоорай Совединиң сессиязы болур. Аңаа «Кызыл хоорайның 1986 чылда экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң планының болгаш 1985 чылда план күүселдезиниң дугайында», «1986 чылда хоорай бюджединиң болгаш 1984 чылдың бюджединиң күүселдезиниң дугайында» айтырыгларны чугаалажыр.

ХООРАЙ СОВЕДИНИҢ КҮҮСКОМУ

ТӨРЭЭН ЧУРТ ДУГАЙЫНДА БОДАЛ-БИЛЕ

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң он бирги чыыжының дөрткү сессиязынга бодунуң илеткелинге эш М. С. Горбачев улус ажыл-агыйының эрткен чылгы түңнелдерин чугаалап тура: «Чурттуң аграр секторунда база-ла чогумчалыг экижиишкин болуп турар» деп демдеглээн. Ынчангаш аңаа бичии-даа бол үлүг-хуузувусту бис база кииргенивиске чоргаарланмас аргавыс чок.

БИСТЕН ХАМААРЖЫР

Бистиң «Бурунгаар» совхоз күрүнеге эът, сүт дужаарының талазы-биле планныг онаалдаларын чедиишкиннинг боттандырган. Ылаңгыя чер ажылдыглар гектар бүрүзүнден-не 23,7 центнер тарааны ажаап алган. Ол дээрге республикада эки көргүзүглерниң бирээзи болган деп сөөлүнде билген бис. Ооң ачызында совхоз күрүнеге тараа дужаарының планын үш ажыг катап ажыр күүсеткен. Ол чедиишкинде механизатор бүрүзүнүң, ылаңгыя дуржулгалыг комбайнерлер Тараачы Чаш-оол, Арбан-оол Күжүгет, Борис Далдаан болгаш өскелерниң-даа үлүг-хуузу улуг. Бир эвес кижи бүрүзүнүң ажылынга, черге хамаарылгазы ындыг болган болза, көргүзүг оон-даа бедик болур ийик деп бүзүрелдии-биле чугаалап болур. Ынчангаш сөөлгү үеде партияның совет кижи, ылаңгыя коммунист бүрүзүнүң, бот-харысалгазын бедидеринче улуг кичээнгей угландырып, ол дугайында бодунуң съезд мурнунуң документилеринде онзалап айтып турарын кижи деткивес арга чок.

Сессияның хүлээп алганы чуртувустуң келир чылга планында болгаш бюджединде, эш М. С. Горбачевтуң ханы утказыг, өөредиглиг илеткелинде бистиң тайбыңче, чогаадыкчы ажыл-ишче чүткүлүвүс тода илерелди алган. Ооң амыдыралга боттаныышкыны харын бистен, бистиң ак сеткилдиг ажыл-иживистен хамааржыр.

В. ДҮДҮПЕЙ,
Каа-Хем районнуң «Бурунгаар» совхозунуң хову-трактор бригадазының бригадири. Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң депутады.

ҮЛҮҮВҮСТҮ КИИРЕР БИС

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң он бирги чыыжының дөрткү сессиязынга СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары эш М. С. Горбачевтуң илеткелин улуг сонуургал-биле бирден бирээ чокка номчуп таныштым.

Партияның съезд мурнунуң эң-не харысалгалыг үезинде болган ол сессияга илеткелинге эш М. С. Горбачев чурттуң иштики амыдыралының болгаш делегей айтырыгларының талазы-биле партияның политиктиг угланыышкынын тодаргайы-биле чугаалаан болду. Коммунистиг партияның иштики болгаш даштыкы политиказын, совет улустуң чаагай чоруу дээш, делегейде диргели берген термоядролуг халапты болдурбас, делегейниң тайбыңга ынакшылдыг бүгү чонунуң чаагай чоруу дээш Совет Эвилелиниң туружун тайбың иштиң кижилери бистер изии-биле чүүлдүгзүнүп деткип, аңаа чоргаарланып турар бис.

Ленинчи партияның хүрээлециинге дөртен үш чыл бак-таап келдим. Чурттуң бүгү коммунистери ышкаш бодумнуң бедик харысалгамны билип, пенсиялай берген-даа болзумза, Черге тайбыңның хереэ дээш ам-даа кызып ажылдаар мен.

М. АСКИРОВ,
пенсионер.
Чөөн-Хемчик район.

Тес-Хем районда «О. Шынаа» совхозтуң ажыл-ишчилери он бирги беш чылды чедиишкиннинг доозуп, партияның ээлчеглиг XXVII съездизин телептиг уткуур дээш социалистиг чарышты улам калбартып турарлар. Ол ажыл-агыйның малчыннарының ортузунда калбарган чарышка бедик көргүзүглерни хойжулардан Василий Аракчаа, Чооду Күр-оол, Чинмит Санаа болгаш өске малчынчылар чедип ап, бо чылда бедик көргүзүглерлиг ажылдап турар. Малчын бүрүзү кыштаглаашкынга эки белеткенген.

ЧУРУКТА: «О. Шынаа» совхозтуң улуг мал эмчизи Элдем Шилимаа, тракторист Кыргыс Минчеймаа, малчыннар Думат Минчеймаа, Ольга Сувак.

О. ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

УЛУСЧУ КОНТРОЛЬДУҢ арны

1985 чыл ноябрь № 11 (140)

ХҮННҮҢ АЙТЫРЫЫ—КЫШТАГЛААШКЫН

СЭКП Төп Комитеди, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели, ВЦСПС болгаш ВЛКСМ Төп Комитеди 1985 — 1986 чылдың кышкы үеде мал кыштаглаашкынын чедиишкиннинг эрттирер, мал ажылының продуктуларын бүдүрерин болгаш садып алырын көвүдедир дээш Бүгү-эвилелдиң социалистиг чарыжының дугайында доктаалды хүлээп алган. Ниитиниң малын хүр кыш ажырарының күжениишкиннинг ажылы амгы үеде хайныышкыннынг чорул турар.

Республиканың ажыл-агыйлары 184 муң ажыг тонна сигенни, 114 муң тонна сенажты, 29 муң тонна силосту болгаш өске-даа мал чемин белеткеп алган. Чем единицазынга шилчиткенин ёзугаар алырга эрткен чылдыындан хөй болуп турар. Мал чеми четчир-ле санныг чүве дээш ону тетчеглеп, камналга чок болдурбас, ооң грамм бүрүзүн берипчелиг болдурар дээш бар аргаларны чеп ажыглаар.

Кышка белеткел чүгле мал чемнеринден хамааржыпас, фермаларда, кодаңнарда малдың кажааларының, малчыннарның чурттаар бажыңнарының чогуур үеде эки шынарлыг септеп, белеткеп алыры база ужур-дузалыг. Ынчалзажок чамдык совхозтар бо чугула ажылче чогуур хуусаазында сагыш салбас, чүгле соок дүжүп келирге буу-хаа септелге кылыр чорукктарны улусчу контроль органнарының чоруткан хыналдалары илереткен.

Республиканың Улусчу контроль комитеди Бии-Хем районнуң ажыл-агыйларынга хыналданы чоруткаш, бодунуң хуралынга чугаалажып көрген. Кышка белеткелдиң чамдык ажылдарын кылган даа болза, «Саян», «Хадың», «Кызыл тараачын» совхозтарының мал ажылының чамдык адырлары кышка белеткелди багай чоруткан. Малчыннар кыштагларында 39 кудуктуң чүгле 16-зын ажыглап турар. Бо кудуктарның 11-и «Саян» совхозка хамааржыр. Ол-ла совхозтуң Сушь сүт-бараан фермазының инек кажааларының чылыдылга системазын хөй чылдарда септелге чок ажыглаанындан үрелири чаңчыл болган. Ферманың бир кажаазының дээвиири буступ кээп дүшкен.

«Хадың» совхозта сүт-бараан фермазының кудуу, мал чеми белеткээр цехи, мал кажаалары септеттинмээни хыналда үезинде илерээн.

Бии-Хем районнуң агроүлетпүр каттыжыышкыны мал кыштаглаашкынының белеткелинде четпестерни эдер талазы-биле хемчеглерни боттандырып, негелделиг ажылдаарын дааскан.

Ниитиниң малын хүр, менди кыштагладыры бүгү ниитиниң херээ болур. Ынчангаш бо харысалгалыг ажылга хөй-нитти органнизацияларының киржилгези улуг болгаш ээзэш эвес дуза, деткимчени көргүзер ужурлуг. Ылаңгыя улусчу контроль органнары мал кыштаглаашкынын чедиишкиннинг эрттирерин доктаамал контрольга алганнар. Октябрь, ноябрь айларда районнарның улусчу контроль комитеттери, ажыл-агыйларда улусчу контрольдуң бөлүктери болгаш постулары сүт-бараан фермаларынга, кодаңнарга хыналдаларны, рейдилерни кылгаш, ында четпестерни илередип, ону дүрген эдериниң хемчеглерин боттандырып турар. Тожу, Өвүр, Бай-Тайга, Мөңгүн-Тайга, Эрзин, Сүт-Хөл районнарның улусчу контроль комитеттери кышка белеткелдиң болгаш кыштаглаашкынның чорупп турарында ажыл-агыйжы эвес, ажылга ээ-харысалга чок чорукктарны илеретекеннер. Өвүр районнуң «Кызыл тук» совхозта малчыннар чурттаар 46 бажыңның 8-и кижи чурттаар арга чок: соңгалары, печкалары үрелген, суг сөөртүр 6 автомашинаның чүгле дөртү, 3 кудуктуң чүгле чаңгызы ажылдап турары четпес. Барыын-Хемчик районда «Дең-Терезин» совхозтуң сүт-бараан фермазында 200 инек кирер чаа кажааның тудуу ийи чыл иштинде доозулбаан. Ынчангаш фермада төрүүр инек болгаш бызаа азыраар тускай кажаа ам-даа чок.

Кыштың улуг соогу ам-даа эгелевээн, а чамдык ажыл-агыйларда малдың өлүп, хоралары эгелээн. Улуг-Хем районда «Улуг-Хая» совхозта октябрь айда 26 бызаа хораан. Мал эмчилери дегдиришкинден болгаш арып баксыраанындан ол болган деп түңнел үндүрген. Бо дүвүрээзиннинг болуушкун чүнү көргүзүп турарыл дээрге, ук совхозтуң удуртукчуларының, зооветспециалисттериниң онаашкан ажылынга ээ-харысалга чогуун херечилеп турар. Улуг-Хем районнуң улусчу контроль комитеди «Улуг-Хая» совхозтуң кол зоотехниги М. Х. Даваага, Хайыракан салбырының эргелекчизи А. К. Кыргыска, Алдыы-Шынаа СБФ эргелекчизи Х. Т. Севек-Хууракты шыңгыы доңгуткан болгаш малдың чаш төлүнге чидириглиг болдурган когаралды эгидери-биле бурууллуг кижи бүрүзүнден чартык айның шалыңын тырттырарын шиитпирлээн.

Улуг-Хем районнуң улусчу контроль комитеди чоокта чаа солун ажылдакчылары-биле кады «ҮТКА 25 чылы», «Ак-Туруг» совхозтарга рейдилерни чоруткан. «ҮТКА 25 чылы» совхозтуң ажылчыннары кыштагларга үүрмек септелгелерни кылган-даа болза чедир кылбаан чүүлдер ээзээш эвес болган. Малчыннар О. Куулар, Э. Даваажаң оларның кыштаанда кудук шуут ажылдавас болган.

Кыштаглаашкынга кандыг-даа ийи чергениң айтырыы турбас. Кыштаглаашкында бар четпестерни ажыл-агыйның удуртукчулары, тускай эртемниглери дарый чайладыр, малчыннарның ажылдаарынга, чурттаарынга, дыштанырынга таарымчалыг байдалдарны тургузар дээш бүгү-ле хемчеглерни алыр ужурлуг.

Амгы үеде улусчу контрольдуң бөлүктери, постулары ноябрь айның 15-тен декабрьның 15-ке чедир улус ажыл-агыйының бүгү-ле адырларынга массалыг хыналданы органнизастыг эгелээн. Ол хыналдаларга хайгыылчылардан аңгыда, Советтерниң доктаамал комиссияларының, «Комсомолчу прожектор» штабының кежигүннери база киржир. Бо массалыг хыналдалар үезинде илереттинген четпестерни чайладыр талазы-биле удуртукчулардан негелдени улусчу контроль органнары шыңгыы тургузар сорулгалыг.

ИДЕПКЕЙЛИГ, ДЭЭШТИГ БОЛДУРАР

«СЭКП-ниң XXVII съездизинге — шалыпчы 27 декада!» деп лозуңнуг социалистиг чарышка киришпишаан, Бай-Тайга районнуң экономиказының кол адыры — мал ажылының ажыл-ишчилери беш чылды болгаш ооң доозукчу чылын күжениишкиннинг доозуп турар.

Күрүнеге дүк, сүт садарының беш чыл планы ажыр күүсеттинген.

Бо бүгүнү хандырарынга районда улусчу контроль бөлүктериниң болгаш постуларының киирип келген үлүү кандыгыл? Бо талазы-биле кысказ интервьюну бистиң корреспондентивис районнуң улусчу контроль комитединиң даргазы О. К. Ховалыгдан алган.

ССРЭ-де Улусчу контроль дугайында Хоойлуну удуртулга болдургаш, районнуң чер-черлеринде бөлүктериниң болгаш постуларының шынар составын экижидип, идепкейин бедиткен. Амгы үеде 30 бөлүкте, 32 постуда дөрт чүс ужен ажыг контролёрлар бар. Оларның хөй кезии коммунистер, ажылчыннар болгаш комсомолчулар. Бөлүктер даргаларының тозан хуузу парткомнар, партбюролар кежигүннеринге, партия эге органнизацияларының секретарьларының оралакчыларынга соңгуткан.

«Мурнакчы» совхозта улусчу контрольдуң кол бөлүү, районда амыдырал хандырылга бүдүрүлге эргелелинде, Тээли болгаш Бай-Тал ортумак школаларында бөлүктер ында партия органнизацияларының идепкейлиг дузалакчылары болуп, четпестерни баш удур илередип, ону чайладырынга дээштиг салдарны чедирген. Районда септелге-тудуг участогунда, № 958 КМК-да бөлүктериниң ажылы база идепкейжээн. Олар план ёзугаар ажылдап, хыналдаларны контролёрларның, ылаңгыя специалистериниң киржилгези-биле ай сайында эрттирип турар. Бо чорук чамдык эки түңнелдерни чедип алырынга идиги берген. Ылаңгыя 1983—1984 чылдың мал кыштаглаашкынынга эки көргүзүглерни чедип алганы дээш Бай-Тайга район СЭКП ТК-ның, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң, ВЦСПС-тиң, ВЛКСМ ТК-ның Хүндүлел бижик-биле шаңнаткан болгай. Бо чылын кыштаглаашкынче малчыннар органнизастыг кирип, ниитиниң малын хүр кыш ажырар дээш демиселге хайгыылчылар улуг күш болуп турарлар.

Районнуң кедээ ажыл-агыйында, ылаңгыя мал ажылында четпестер ам-даа хөй. Ынчалза-даа чамдык бөлүктер хоойлуда айыткан эргелерни кошкак ажылдап, инициатива чок чорууп көргүскенин чугаалаза эки. Чижээ, «Бай-Тал» совхозта кол бөлүк (даргазы коммунист М. Дарын-Базыр) бөлүктүң ажылын удуртуп шыдавайн ажылындан хостаткан. А бо ажыл-агыйның кайы-даа адырларында четпестер хөй болуп артпышаан.

Ол ышкаш чамдык ажыл-агыйларда, район төвүнде, албан черлеринде, органнизацияларда улусчу контролёрларның ажылын хөйге калбаа-биле билдингир, кескү болдурары үениң негелдезинге дүүштүр тургустунмаан. Ында улусчу контроль бүлүңнарын өй-шаанда чаартпайн, хыналдалар түңнелдерин, шүгүмчүлелдиң хуудустарны, «Чаңныктарны» ховар үндүрүп келген. Чамдык бөлүктер хыналда материалдарын боттарының нинти хуралынга ховар чугаалажып келген.

Мурнувуста — харысалгалыг үе. Партияның съездизинге төлептиг ужуражыр, беш чылды болгаш ооң доозукчу чылын чедиишкиннинг доозарын хандырар, келир беш чылды эки эгелээр дээш демиселге хайгыылчылар үлүүн киирип, оларның кижи бүрүзү хыналдаларга хөй удаа киржирин чедип алыр.

КОМИТЕТТЕРДЕ

Шагаан-Арыг

Шагаан-Арыгның үлетпүр комбинадының коллективи эрткен чылын планныг онаалдаларын күүседип шыдавааан. Бо чылдың эрткен он айларының иштинде комбинат 473 муң рубльдың бараанныг продукциязын бүдүрер турган, чүгле 418 муң рубль чедирген, ону сайгарарының даалгазын чедир боттандырбаан. Продукцияның ат аайы-биле кол хевирлери база чедир бүдүртүнмээн. Мебель бүдүрериниң он айлар даалгазы чүгле 76 хуу күүсеттинген. Калбак херегледиң бараанныарын бүдүрериниң планының чартыы безин херглекчилерге чедир бердинмээн.

Үлетпүр комбинадында техника, дериг-херексел, кижи күжү четчири-биле бар, ындыг-даа болза план күүселдезиниң көргүзүглери доктаамал эвес. Бирде ол өскеп, чамдыкта бадып турар. Бо чорук күш-ажылдың сагылга-чурумунуң кошкаандан, органнизас чок чорукктан болуп турар. Комбинаттың удуртукчулары ажыл шагының чидириглери-биле демиселди кошкаткан. Күш-ажылдың сагылга-чурумун бызыглаар, органнизастыг чорукту экижидер хемчеглерни четпес боттандырганындан он айларның иштинде 150 кижи-хүнүн чидирген. Азы бир ажылчынга онаалтырла 2 хүнүнүң ажыл шагы үстүнүп турар. Баштаар черниң чөпшээрели-биле ажылдан хостаткан шалээлер база хөй. Бо бүгү четпестер турбаан болза комбинат 6 муң ажыг рубльдың продукциязын немей бүдүрер аргалыг турган.

Күрүне планының күүселдезин үзүп турары, бүдүрүлгениң органнизастаарын сулараткан дээш комбинаттың директору П. С. Кармановичке районнуң улусчу контроль комитеди шыңгыы доңгулда хүлээтпишаан, план күүселдезин ыяап-ла хандырарын негээн.

Ак-Довурак

«Тыва даг-дүгү тудуг» эргелелиниң улусчу контроль комитединиң хуралдарынга «Тыва даг-дүгү» комбинаттың ажылчын хандырылга кидизиниң удуртукчулары боттарының ажылында четпестер талазы-биле каш-даа удаа тайылбыр берип тургулаан. Ынчалза-даа чогуур түңнелдер үндүрбээни чорудкан хыналдалар илереткен.

Ажылчын хандырылга кидизиниң складтарынга болгаш садыгларынга кирген барааннарның, ылаңгыя эъш-чем аймаан багай шыгжап кадагалап турар. Бараанар, эъш-чем аймааның шыгжамыры негелдеге дүүшкен турарынче сула кичээнгей салдынып келген. Садыг инспекциязы-биле кады чоруткан хыналдадан хөй четпестер илерээн. Эъш-чем аймааның чамдык хевирлериниң 12-ден 42 чедир хуузу үрелген болгаш негелдеден куду шынарлыг болган. Ол хирезинде бараан берикчилеринге — баазаларга, эът, сүт болгаш хлеб заводтарынга негелде-хомудалдарны кымдаа илеретпейн турары билдинген.

Харын-даа складтар болгаш садыг ажылдакчылары куду шынарлыг бараанарны чажырып, бичиилеп садып үндүрүптериниң аргаларын херелеп турган. Чижээ, октябрьда складтарга үрелир дей берген 1537 кг ыштаан балыктың 537 килограммын садып четтигипкеннер. А садып четтикпейн барган 995 кг балыкты садыг инспекциязы хураагаш.

Ажылчын хандырылга кидизиниң начальниги Н. Кудрявцеваның харысалга чок чорукктар болдурганын демдеглеп, эъш-чем аймаан бакка шыгжадып, ооң үрелиишкинин болдурганы дээш комитет ону шыңгыы доңгуткан. Н. Кудрявцева, ооң оралакчызы Т. В. Яковлева база директор О. А. Козлова оларның бир-бир айларда алыр шалыңнарын тыртарын комитет шиитпирлээн.

Сарыг-Сеп

Каа-Хемде культура болгаш спорт албан черлериниң ажыглаттынып турарының болгаш чониуң хостуг үезин органнизастаар талазы-биле ажылдың байдалы кандыгыл? Бо талазы-биле чоруткан хыналдалар түңнелдерин районнуң улусчу контроль комитединиң хуралынга чугаалажып көрген.

Клубтарның, культура бажыңнарының хөй кезии план чок ажылдап турар. Оларда клуб чөвүлелдери тургустунмаан азы ажылдавайн турар. Ажыл колдуунда кинолар көргүзери-биле кызыгаарлаттынып, темалыг болгаш айтырыг-харыы кежээлери, мурнакчыларны, хоочуннарны хүндүткен, байыр чедирери ышкаш кежээлерни ховар эрттирген.

Ол ышкаш спорт-массалыг болгаш янзы-бүрү бөлгүмнер ажылы чүгле Кочту-Аксының, Суг-Бажының кедээ Культура бажыңнарында чоруп турар. Өске суурларда культураның ол одагларыны ээнзиргей байдалда. Ынчангаш культура-массалыг, спортчу ажылдар хожудаңгай болуп артпышаан турар.

Культура, спорт албан черлериниң дериг-херекселиниң кадагалалы багай, оларны материалдыг харысалгага хүлээп алган кижилер билдинмес, чамдызы үрелип, чидип, тоймаглаттынып турар. Ылаңгыя Бүрен-Хем, Кундустуг, Бүрен-Бай-Хаак, Көк-Хаак, Ильинка суурларда хегжүм болгаш спорт херекселдери ээ чок, сандаргай шыгжаттынып турар.

Кызылдың пассажирлер автотранспорт бүдүрүлгезинде улусчу контроль бөлүү сөөлгү үеде ажылын идепкейжиткен. Ында хайгыылчылар янзы-бүрү хыналдаларга, рейдилерге идепкейлиг киржип, илереттинген четпестерни эдер дээш боттуг хемчеглерни ап турарлар. Шак ындыг идепкейлиг улусчу контролёрга электрик А. В. Анчитаев хамааржыр.

ЧУРУКТА: А. В. Анчитаев.

О. ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

Күрүнениң сагылга-чурумунуң янзы-бүрү үрээшкиннеринге, ажыл-агыйжы эвес чорукка, күш-ажылы-биле чедип албаан орулгаларны алыр дээн кандыг-даа оралдажышкыннарга идегелдиг моондак — улусчу контроль болур ужурлуг.

(1986—1990 чылдарда болгаш 2000 чылга чедир үеде ССРЭ-ниң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң Кол угланыышкыннарының төлевилелдериниден).

ХАЖЫДЫП, КАЖАРЛААРЫ—ӨӨДЕЖОК ЧОРУК

Барыын Сибирьниң нефть тывыштыг байлак черлери-биле бистиң республиканың кыдыг-кызыгаар суурy Мугур-Аксының аразында кандыг харылзаа барыл? Хандыр бодап билир номчукчу дораан харылаптып болур боор: Мугур-Аксыда дүн-хүн чок чырыкты берип турар дизельдиг электростанция оортан келген солярка ажылдап турар-ла болгай. А оон-даа хандыр көөр болза, ол кадыг-ширин агаар-бойдустуг черлерден хат-шуурганныгда, элде-чаъста ажыг дерни төп турган тып алган нефтиниң Новосибирскиниң, Ачинскиниң, Красноярскиниң нефть болбаазырадыр заводтарынга ажылдап кылгаш, Кызылга чедир, а оон ыңай Мугур-Аксыга сөөртүп чедирип алырынга чеже кижи киржип, чеже хире акша-хөреңги үнүп турарын санаар болза, ээзэш эвес сантүң үнүп болур.

Бистиң республикада ийи-ле район төвүнде — Мугур-Аксы биле Тоора-Хемде чаңгыс аай төпчүткен энергия системазының четкизи четпээн, ынчангаш олар дизельдиг электростанцияларның дузазы-биле электри энергиязын ап турар болгай. Мугур-Аксында 320 киловатт күчүлүг ийи, 315 киловатт күчүлүг база бир — шупту үш дизельдиг электрошимчедикчилерни тургускан, оларны ээлчештирип ажылдадып, дүн-хүн чокка чурттакчы чонну, бүдүрүлге, албан черлерин электри энергиязы-биле хандырып турар. Оларның чаңгызы бүдүн хонукта ажылдааш, ортумаа-биле 630 килограмм дизель одаар чүүлүн чарыгдап, 2200 хире киловатт-шак электри энергиязын берип турар. Моортан айда, чылда чеже хире кывар чүүл чарыгдап турарын санап үндүрүп ап болур. Маңаа ол электростанцияны ажылдадып, ажаап, карактап турар кижилерге күрүнениң үндүрүп турар акша-хөреңгилерин кадыптар болза, чонунуң чаагай чоруу дээш (бо тодаргай таварылгада Мугур-Аксының чурттакчы чонунга) партияның болгаш чазактың кайы хире сагыш салып, кандыг-даа хемчээлдиг чарыгдалдардан чалам дивейн турарын көрүп, билип алырынга ылаптыг чижек ол болур.

Ынчалзажок Мугур-Аксы суурга чоокта чаа эрттирген «Тыва коммунэнергонуң» энергия саарылгазының албанының, улусчу контрольдуң, «Шын» солуннуң рейдизиниң түңнелдери дыка хөй чурттакчылар ол сагыш салыышкынны үнелеп билбейн, боттарының хууда кызыы эрге-ажыын бодап, күрүне негелдерин кызыдып турарын бадыткаан. Ниитизи-биле суурда бар 600 хире өрегениң 36-зының ээлери электри ажыглалының каржы хажыдыышкыннарын кылып турган болган. Электри энергиязының ажыглалының хажыдыкчыларынга хамааржыр (дорту-биле чугаалаар болза, электри тогунуң оорлары) ниитизи-биле 2300 ажыг рубль торгаалдың актыларын тургускан. Оларның артыкка (телевир чок) чарыгдаан энергиязы, сайгылгаан точкаларын болгаш розеткаларны барымдаалап доктааткан чурум ёзугаар санаарга, 58200 ажыг киловатт-шак хемчээлдиг. Ол энергия-биле Мөңгүн-Тайга райпозунуң бүдүрүлгелери (хлеб быжырар чер, магазиннер, столовая) 5 айда, а септелге-тудуг участогу биле коммунал ажыл-агый черлери —4 айда, сельхозтехника салбыры амгы күчүзү-биле — ...5 чылда ажылдап болур ийик.

Рейд

Чогум кымнар кандыг хажыдыышкын кылып, токтунчаар «оорлап» турганыл? Чамдык кижилер электри санакчызының хавыын үттээш, дээскинип турар тырыкызын доктаадыр кагып, шилин чарып, ээриилдерин адырып турган, көргүзүүн будап турган. Ындыгларга сельхозтехника салбырында чолаачы М. Иргит, кино четкилеринде Б. Сурунмаа, Мугур кудумчузунда В. Доңгак, Гагарин кудумчузунда С. Монгуш болгаш өскелер-даа хамааржыр. Ээзэн хөй кижилер кладовкаларында, чайгы сарайларында, гараажтарында электри санакчызын таварывас кылган сайгылгааннарны, плиткаларны, моторларны ажыглап турган. Тудугжу кудумчузунда С. Мунзук, Казылгандан С. Ламажык, Д. Ооржак болгаш өскелер-даа ортумаа-биле 60 — 70 рубль чедир торгаткан. А эң улуг торгаалга — 120 рубль түңге чедир — С. Хертек, Т. Хомушку, Х. Салчак олар онаашкан.

Электри энергиязын «оорлап» турган кижилер электри-биле ажылдаар херекселдерни күзээн хемчээлиң-биле ажыглап, сайгылгааннарны дүн-хүн чокка чырыдып турган. Ооң хараазы-биле суурга станцияның күжү чедишпейн, өске хөй хереглекчилер каражалап турган. Хыналда мурнунда станцияның приборлары 480—485 ампер ток чарыгдалын көргүзүп турган болза, хыналда соонда ол көргүзүг 425—430 ампер чедир эвээжээн.

Мындыг байдалды чүгле Мугур-Аксыга эвес, а Хандагайтыга, Эрзинге, Тээлиге, өске-даа суурларга көрүп болур. Совхоз төптеринде электри энергиязының «оорлары» электри четкилеринге эвес, а совхозтарның экономиказынга когарал чедирип турарын айтыр апаар. Чүл дээрге совхозтарга хамааржыр суурларның чарыгдаан энергиязын совхозтар долузу-биле төлеп турар, а чурттакчыларнан оларның чарыгдалын негежир чер ол болур. Ынчалзажок электри энергиязын, кымга, кана-даа өртээ төлээри хамаан чокка, хууда эрге-ажыын бодап, халаска, хамаан чокка ажыглаарынче чүткүүр чорук дээрге күрүнеге хора чедирер өөдежок, хуу өнчүзүрек чорукутуң бирээзи-дир. Ындыг кордалдарның оруун хыналда, контроль органнары доза туруп, буруулугларга торгаал, кеземчени онаап турар. Ындыглар бөгүн оон чайлаан-даа болза, даарта-соңгузу хүн ыяап-ла туттурар, кезеттирер. Мындыг чорукктарны болдурбазынга чер болганда бүдүрүлге, албан черлери салдар чедирип, электри четкилерин шөйүп кылырының, бүрүткээриниң дүрүмнерин шыңгыы сагыыр ужурлуг. Чаа бажын-балгатты тутказ, электри санакчыларын ону хынаар органнарга бүрүткедип, ажыглаарынга чөпшээрелди албайн турары кедээ суурларда болганчок таварылып. Ону болдурбазы чугула.

Рейд бөлүүнүң кежигүннери:

А. ГУБАРЕВ —«Тыва коммунэнергонуң» энергия саарылгазының албанының улуг инженер-инспектору. А. НАМГАЙ-ООЛ — Мөңгүн-Тайга районнуң улусчу контроль комитединиң инспектору. М. СААЯ — «Шынның» корр.

Дүвүрээзинниг байдал

ЧЕТПЕСТЕР ХЕВЭЭР

Барыын-Хемчик районнуң «Дең-Терезин» совхозта кыштаглаашкынга белеткелди эреңгей чоруткандыының түңнелинде ажыл-агыйда элээн нарын байдал тургустунуп келген. Совхозтуң дирекциязы, парткому болгаш профэвилел комитеди кыштаглаашкынга белеткел ажылдарының планын баш удур тургузуп, ону ажыл-агый активиниң хуралынга чугаалажып көрбээн. Мал кажааларының, малчыннарның чурттаар бажыңнарының, кызыл-булуңнарның септелгезин чорудар ужурлуг звенолары өй-шаанда органнизастап тургуспаан, септелгениң графигин-даа кылбаан. Ук ажылды чылдың-ла анаа-ла дуза болган кижилерден тургустунган тудуг звеноларынга даганып, оларның ажылын буу-хаа удуртуп келгенинин түңнелинде ооң үре-түңнели-даа барык көвүдевес боор келген. Бо чылгы байдал база-ла ындыг.

Дыка хөй кажаалар септелге чок, дээвиирлери ойбак-дежик, хаалгалары үрелик-бузук, соңгалары оңгайгылай берген турбушаан. Ындыг болганда оларның иштики байдалының дугайында чугаалаан-даа херээ чок: чугайлаттынмаан, малгаштаттынмаан, суугулары септетинмээн болгулаан. Суг кудар оңгачалар, концентраттар үлей урар деспилер, сиген, саваң каар шагжалар чедишпес. Малчыннарның дыка хөйү бажыңнарының сандан үнгениндне өглерге кыштаар ужурга таварышкан. Кызыл-булуңнар, чунар-бажыңнар база ындыг байдалда. Суг чылдыр доскаарларны чылыглаазы багай. одаарынга таарыштыр эптей кылбаан. Мал колдуунда-ла соок суг ижип турар. Кыжын соок суг малдың деңгилде-күжүнге багай салдарлыг дээрзин малчын эвес кижи безин билир.

Кыштагларның даштыкы арыг-силиг байдалы, нинти хевир-шинчизи чегей. Олар девискээриниң ашталгазын хөй чылдарда чорутпаанындан янзы-бүрү бок, өдек-сүрээ биче тейжигештер апаргылаан.

Сүт-бараан фермазында байдал база чегенчиг. Ийи чүс инек саалдазын чорудар комплексте, инек төрүдер салбыр, чаш бызаа ажаар өрээлдер ажыглаттынмайн турар. Эрги инек кажаазынга каш чыл улаштыр септелге чорутпаанындан ол мырыңай сандан үнген. Мал чемниниң кадагалалы, чарыгдалы багай. Чемгерилгениң чижекнормазы доктааттынмаан, анаа-ла ала-чайгаарлаашкынның агымынче кирген. Сүт саалдазының куду боол турарының бир кол чылдагааны ында.

Совхозтуң удуртулгазы, тус черде кедээ Советтиң күүскому, ажыл-агыйның мал талазы-биле тускай эртемниглери малчыннарга ховар чедип, оларның амыдырал-чурттаалгазының байдалдарынче хайылан кирбейн, оларның арга-сүмезин, саналдарын, шүгүмчүлелдерин өөренип көрбейн турарлар. Доораан сегирип алыр ажылдар, дарый шиитпирлээр ужурлуг айтырыглар уламдыгып турар.

Мындыг янзылыг четпестер мурнуку чылдарда-ла тургамы үстүнде айыттынган. Оон чогуур түңнел үндүрбейн турарын үстүнде фактылар кескү херечилеп турар. Айыттынган четпестерни эдер, кыштаглаашкынны чедиишкиннинг эрттирер дээш совхозтуң дирекциязы, парткому, ук черниң кедээ Советиниң күүскому, профэвилел комитеди эң шалыпкын, шиитпирлиг ажыл-агыйжы хемчеглерни алыр, бүгү масса-политиктиг ажылды күштелдирер, тускай эртемниглериниң, малчыннарның бот-харысалгазын бедидер дээш чогуур ажылды чорудары чугула.

Н. БАЛЫКЧЫ.

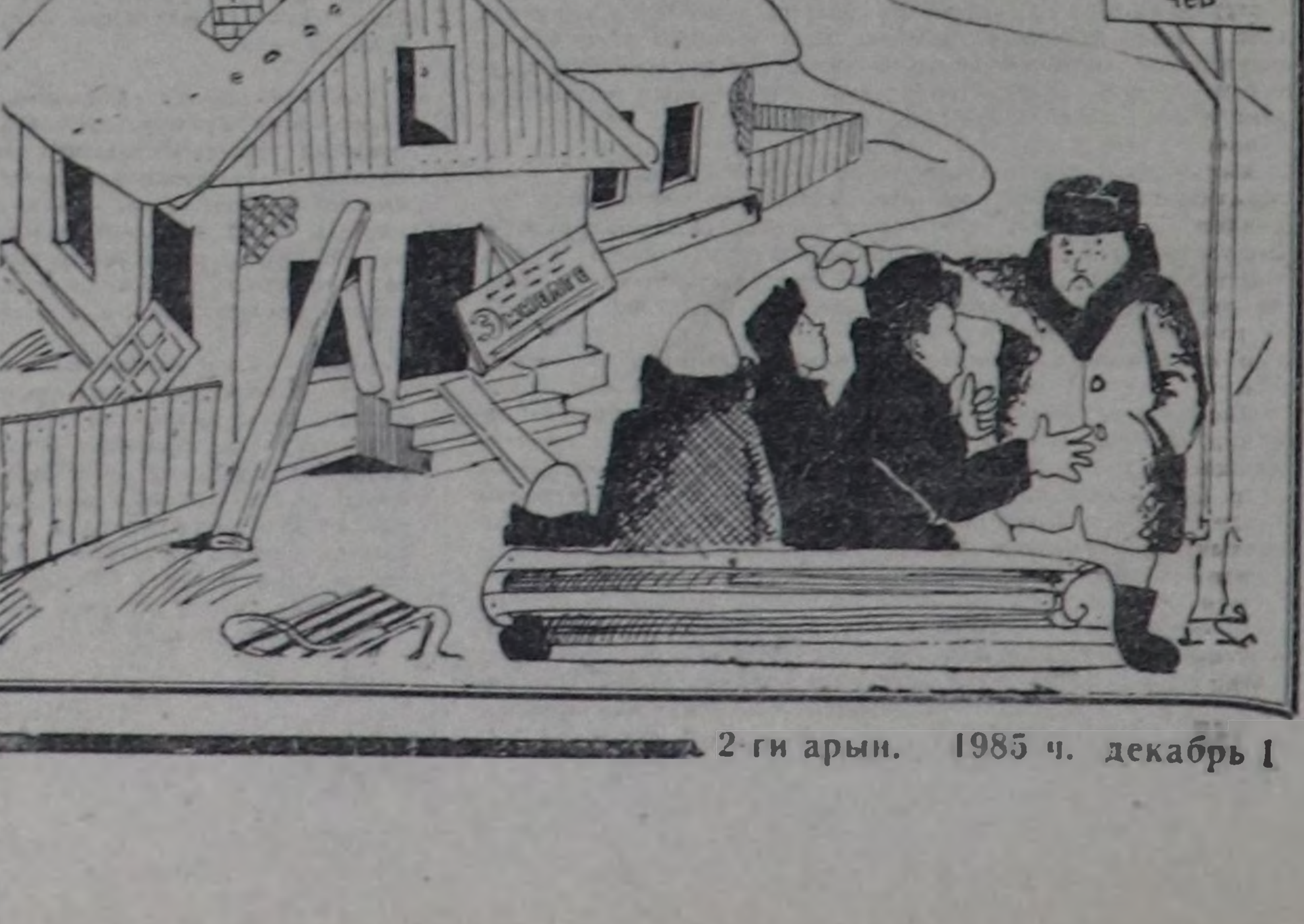

ЭЭНЗИРЭЭН БАЖЫҢ

Чөөн-Хемчик районнуң Бажың-Алаак суурда ээнзирээн бажыңнар-ла хөй. Оларның кескү чижээ — эмнелгениң эрги бажыңы. Чаа эмнелге бажыңын тутканы суурнуң чурттакчыларынга өөрүнчүг болуушкун болган-даа бол, эрги эмнелгени ажыглавайн турары четпес. Ажыглавастаан соонда хевирдүрзү чок апарган бо бажың суурнуң төвүнде турар болгаш каракка дораан илдигер, суурнуң овур-хевирин үрей турар.

Мындыг улуг бажыңны канчаар ажыглаарын совхозтуң дирекциязы, кедээ Совет чүге өөрениш көрбес ирги, сентеп, белеткеп алыр болза маңаа чүнү кылып болбас деп. Спортчу секциялар-даа эрттиргей, азы школага-даа берипкен болгай. Суурнуң херээжейнерниң, өске-даа чурттакчыларының янзы-бүрү бөлгүмнер эрттирип. чыглыр клуву-даа кылып албас бе?

Чаа өглентен аныяктарга арга-сүме бээр, эъш-чем кылырынга, аргыттыныш, даарактыларынга өөредир чижектиг, өске-даа бөлгүмнер эрттирип болбас бе? Чадашаже чорук кылыр дээн улуг-биче кижилер оон келир автобусту соок кыжын, изиг чайын даштыга манап турар-дыр. Бо ээн бажыңны улустуң автобус манаар чери кылып каан болза деп бодаал. кыштың соогунда автобус манааш доңгаан улусту көргеш, дораан башка кирип келир.

Ынчангаш ээнзиргей бажыңнарны ажыглап болуруунуң аргаларын ону харыылаар, удуртур органнар өөренип көргеш, шиитпир үндүрер үези черле келген боор.

О. ОЧУР-ООЛ.
Чөөн-Хемчик район.

ХӨЙ УРУГЛАРЛЫГ ИЕЛЕРНИ «ИЕНИҢ АЛДАРЫ» ОРДЕННЕР-БИЛЕ БОЛГАШ «ИЕНИҢ МЕДАЛЫ» МЕДАЛЬДАР-БИЛЕ ШАҢНААР ДУГАЙЫНДА

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Чарлыы

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң өмүнээзинден шаңнаары болза:

БАРЫЫН-ХЕМЧИК РАЙОНДАН

Тос уругну божаан болгаш кижизиткен иени «Иениң алдары» орденинң I чергези-биле

Өпей Кыргысовна Бии-оол — райпонуң № 1 столоваязының повары.

Сес уругну божаан болгаш кижизиткен иени «Иениң алдары» орденинң II чергези-биле

Кертик Кыргысовна Күжүгет — «Дең-Терезин» совхозтуң ажылчыны.

Алды уругну божаан болгаш кижизиткен иени «Иениң медалы» медальдың I чергези-биле

Достанмаа Намдакайевна Саая — Кызыл-Мажалыктың № 1 ортумак школазының лаборантызы.

Беш уругну божаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң медалы» медальдың II чергези-биле

Клара Кестик-ооловна Моңгуш — Дең-Терезин ортумак школазының башкызы.

Өшкү-Саар Сүлдемчиковна Моңгуш — Шекпээр» совхозтуң ажылчыны.

Алдын-кыс Ондараевна Ооржак — «Дең-Терезин» совхозтуң партком секретары.

Байырмаа Хөпеевна Ооржак — Дең-Терезин суурда Культура бажыңының техажылчыны.

Зоя Омнаевна Саая — «Дең-Терезин» совхозтуң ажылчыны.

МӨҢГҮН-ТАЙГА РАЙОНДАН

Сес уругну божаан болгаш кижизиткен иени «Иениң алдары» орденинң II чергези-биле

Зинаида Самыяаевна Сайын-Маадыр — Мугур-Аксы суурда аптеканың санитарказы.

Алды уругну божаан болгаш кижизиткен иени «Иениң медалы» медальдың I чергези-биле

Валентина Иргековна Шолбан — Мугур-Аксы ортумак школазының башкызы.

Беш уругну божаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң медалы» медальдың II чергези-биле

Таисья Доржуевна Кеже — Мугур-Аксының харылзаа белдиринниң начальнигиниң оралакчызы.

Чечек Салчаковна Меңниг — ССРЭ-ниң 60 чылы аттыг совхозтуң ажылчыны.

Кавынды Хойлааракова Салчак — райпо магазининиң садыгжызы.

Татьяна Семис-ооловна Сыргымай — Мугур-Аксы суурда өг-бүле ээзи.

Клавдия Хүлер-ооловна Хертек — Мугур-Аксы суурда уруглар садының няназы.

Светлана Сааяевна Чамзырын — Мугур-Аксының харылзаа белдиринниң бухгалтери.

СҮТ-ХӨЛ РАЙОНДАН

Тос уругну божаан болгаш кижизиткен иени «Иениң алдары» орденинң I чергези-биле

Васения Дуунчуковна Ондар — «Алдан-Маадыр» совхозтуң ажылчыны.

Сес уругну божаан болгаш кижизиткен иени «Иениң алдары» орденинң II чергези-биле

Бичура Дамчатовна Ондар Кара-Чыраа суурда уруглар яслизиниң техажылчыны.

Алды уругну божаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң медалы» медальдың I чергези-биле

Марта Ооржаковна Бай-Кара — Суг-Аксы ортумак школаның башкызы.

Оюмаа Кочааевна Ондар — Алдан-Маадыр суурда өг-бүле ээзи.

Татьяна Моңгуш-ооловна Шойдан — Бора-Тайга суурда өг-бүле ээзи.

Беш уругну божаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң медалы» медальдың II чергези-биле

Лидия Маадыевна Моңгуш — Ак-Даш суурда өг-бүле ээзи.

Клаймаа Намзыраевна Ооржак — «Октябрь 30 чылы» совхозтуң ветфельдшери.

Ачын Дегеевна Сарыглар — «Алдан-Маадыр» совхозта уруглар яслизиниң няназы.

УЛУГ-ХЕМ РАЙОНДАН

Тос уругну божаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң алдары» орденинң I чергези-биле

Хенче Моңгушовна Даңгыт-оол — «Ак-Туруг» совхозтуң саанчызы.

Зоя Кыргысовна Мартын-оол — «Күш-ажылдың хостуу» совхозтуң ажылчыны.

Валентина Тюлюшевна Сарыг-оол — Шагаан-Арыг ортумак школазының техажылчыны.

Чеди уругну божаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң алдары» орденинң III чергези-биле

Саяна Шыыраповна Дүвеңдей — Ак-Туруг суурда өг-бүле ээзи.

Кара-кыс Аракчааевна Сандан-Хүүрак — «Күш-ажылдың хостуу» совхозтуң ажылчыны.

Байлак Түлүшевна Севээн — «Найырал» совхозтуң ажылчыны.

Валентина Шыгжааевна Тюлюш — Торгалыг суурда өг-бүле ээзи.

Алды уругну божаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң медалы» медальдың I чергези-биле

Раиса Байыр-ооловна Биче-оол — Хайыракан суурда өг-бүле ээзи.

Өнермаа Сандановна Даспаанчык — Чодураа суурда өг-бүле ээзи.

Сара Кыргысовна Ойла — Ак-Тал суурда өг-бүле ээзи.

Беш уругну божаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң медалы» медальдың II чергези биле

Кара-Дараа Бүрбүевна Агыын — Булуң-Терек суурда өг-бүле ээзи.

Зинаида Васильевна Алдын-оол — Шагаан-Арыг хоорайда уруглар садының няназы.

Тамара Каң-ооловна Балган — Чаа-Хөл суурда өг-бүле ээзи.

Анчымаа Суваковна Дамдын-оол — Арыг-Үзүү суурда өг-бүле ээзи.

Александра Чамыяновна Доктугу — Арыскан суурда өг-бүле ээзи.

Валентина Шыдыраевна Доңгак — «Күш-ажылдың хостуу» совхозтуң ажылчыны.

Роза Кыргысовна Доңгак — Жданов аттыг совхозтуң ажылчыны.

Кара-кыс Балгановна Кыргыс — Чааты ортумак школазының интернадының техажылчыны.

Галина Евдокимовна Минченко — Шагаан-Арыг хоорайда өг-бүле ээзи.

Алефтина Доңгаковна Суван-оол — Торгалыг суурда өг-бүле ээзи.

ЭРЗИН РАЙОНДАН

Тос уругну божаан болгаш кижизиткен иени «Иениң алдары» орденинң I чергези-биле

Кара Караковна Чооду — «Нарын» совхозтуң ажылчыны.

Сес уругну божаан болгаш кижизиткен иени «Иениң алдары» орденинң II чергези-биле

Анна Сояновна Дажы — «Чаа орук» совхозтуң ажылчыны.

Чеди уругну божаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң алдары» орденинң III чергези-биле

Херелмаа Лопсановна Дакаа — «Нарын» совхозтуң ажылчыны.

Надежда Идамовна Доңдук — «Нарын» совхозтуң ажылчыны.

Алды уругну божаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң медалы» медальдың I чергези-биле

Розалия Каң-ооловна Бадыраа — «Чаа орук» совхозтуң ажылчыны.

Зинаида Хүлер-ооловна Сидоо — «Чаа орук» совхозтуң ажылчыны.

Беш уругну божаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң медалы» медальдың II чергези-биле

Валентина Шимит-Сюрюновна Балдан — «Чаа орук» совхозтуң ажылчыны.

Херелмаа Седеновна Дажи — улус судунуң секретарь-машинакчызы.

Акмаа Сержинмааевна Дамчай — «Чаа орук» совхозтуң ажылчыны.

Чечек Чүлдүмовна Дүгер — улус депутаттарының район Совединиң күүскомунуң саңхөө килдизиниң эргелекчизи.

Шулуу Бөмбүрүковна Севил — «Нарын» совхозтуң ажылчыны.

Валентина Имажаповна Шоюнзун — ССРЭ-ниң Күрүне банкызының Тыва республика салбырының конторазының кассири.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Ч.-Д. ОНДАР.
Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары Н. БОЙДУ.

Кызыл хоорай, 1985 чылдың ноябрь 26.

БӨМБҮРЗЕКТИҢ СУДАЛЫ

ДЕЛЕГЕЙГЕ БЫЖЫГ ТАЙБЫҢ ДЭЭШ

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң он бирги чыыжының дөрткү сессиязынга СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачевтуң илеткелин даштыкы чурттарның күрүне болгаш политиктиг ажылдакчылары, массалыг информация чепсектери калбаа-биле тайылбырлап, Женевага совет-америк дээди деңнелге ужуражыышкынның үезинде ийи улуг күрүнелерниң удуртукчуларының кылган чугаалажыышкыннарының түңнелдеринге онза сонуургалды илергейлеп турар.

«Женевага дээди деңнелге совет-америк ужуражыышкынның түңнелдериниң болгаш делегей байдалының дугайында» ССРЭ-ниң Дээди Совединиң доктаалын массалыг информация чепсектери тайылбырлавышаан, ядролуг кыжаныышкынны узуткаарынче, делегей харылзааларын тайбың кожа-хелбээ дугуннаашкынның болгаш чавырлыышкынның ёзузунга хөгжүдеринче принциптиг углаашкынны Совет Эвилели моон соңгаар-даа быжыы-биле чорударынга бүрүн шиитпирлиг деп онзалап демдеглеп турар.

Чиңгине секретары М. С. Горбачев «ССРЭ-ниң Дээди Совединиң сессиязынга база катап бадыткаан-дыр деп, Болгарияның радиозунуң тайылбырында онзалап демдеглээн. Делегейниң улустарынга идегелди бериптурар түңнелдерни Женевага чедип алырынга ССРЭ-ниң чогумчалыг болгаш шиитпирлиг туружу кол рольду ойнаан деп, ГДР-ниң телевидениези тайылбырлаан.

Женевага ужуражыышкынның түңнелдерин болгаш ССРЭ-ниң Дээди Совединиң сессиязынга СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачевтуң илеткелин АКШ-тың хөй-ниитизи болгаш политиктиг ажылдакчылары калбаа-биле тайылбырлап турар. М. С. Горбачевтуң болгаш Р. Рейганның ужуражыышкынының улуг ужур-дузазын АКШ-тың күрүне секретарының Европа болгаш Канада херектериниң талазы-биле дузалакчызы Марк Палмер онзалап демдеглээн. Дээди деңнелге совет-америк ужуражыышкын делегей амыдыралында эң улуг болуушкун-дур деп, «Нью-Йорк таймс» солун бижээн.

(СЭТА)

Боо-чепсекти Черге эңдере будурерин соксадырынче, ону космосче шилчидерин ССРЭ-ниң принципиалдыг даштыкы политиказы болгаш чаа иницитиваалары тайбың, национал хамаарышпас чорук, социал депшилге дээш демисежип турар делегейниң бүгү улустарының үндезин эрге-ажыктарынга бүрүн дүгжүп турар деп, ВКП ТК-ның Чиңгине секретары Ле Зуан медеглээн.

Ядролуг дайынның кыжаныышкынындан делегейниң улустарын камгалаарынга эргежок чугула бүгү-ле чүүлдерни кылырынга СЭКП-ниң болгаш Совет күрүнениң чаныш-сыныш чок шиитпирлиин Женевага ужуражышкын тодаргай бадыткаан деп, МАРН ТК-ның Чиңгине секретары, МАРның Улустуң Улуг хуралының Президиумунуң Даргазы Ж. Батмунх чугаалаан. АКШ-биле ак сеткилдиг кады ажылдажылгага үндезилээш, делегейде байдалдың ниити экижиишкининиң чедип алырынга Совет Эвилелиниң шиитпирлиин СЭКП ТК-ның

С. ЗЕРАЙНЫҢ ЧУГААЗЫ

КАБУЛ. (СЭТА). Афганистанның Улусчу-демократтыг партиязының амгы үе-чадада эң чугула айтырыгларын афган найысылалга болган семинарның киржикчилери чугаалажып көрген.

АУДП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ТК-ның секретары Салех Зерай семинарга чүве чугаалаан болгаш Афганистанга апрель революциязының национал-демократтыг характериниң дугайында Бабрак Кармальдың айыткан тезистери бүгү партия организацияларының ажыл-чорудулгазының үндезинни болур ужурлуг деп онзалап демдеглээн.

Болгария Улус Республиканың хемчээл талазы-биле ийиги черинде Пловдив хоорай кааc-чараш болгаш солун-даа. Ол Марица хемниң ийи талакы эриинде кааc-чараш бойдус чурумалдыг алды деңнүң кырында чаптылган. Совет Кижиниң хоорай-биле акы-дуңмалыкы харылзаалыг ол хоорайда эрте-бурунгунуң болгаш амгы-даа үениң тудутлары тудуш холбаалыг ышкаш кылдыр туттунган.

А. СМИРНОВТУҢ фотозу.
СЭТА-ның фотохроникаы.

Узамдыккан суд чорудулгазы

Германияның Коммунистиг партиязының Даргазы, немец ажылчын аңгының баштыңчызы, фашизмге удур чаныш-сыныш чок демиселчи, тайбың дээш чаагай шимчээшкинге бүгү амыдыралын берген Эрнст Тельманны араатанзыг ёзу-биле өлүрген СС-тиң штабсшарфюрери Вольфганг Оттонуң дерзии үүлгедиглериниң дугайында чаа медээлер Крефельдиде суд чорудулгазының үезинде илереп турар. Судка өчүк берип турар херечилер болгаш өлгеннерниң бижимел медээлери Оттонуң араатанзыг, кем-буруулуг аар үүлгедиглерин сойгалап, оларны ооң соп, эриидеп, шаажылап, хилинчектеп турганын бадыткаан.

Бухенвальдыга «өлүм лагеринге» хоругдаттырып чораан Х. Юзектиң бижимел херечилелин ёзугаар алырга, Тельманны өлүрген Отто ол лагерьге хоругдаттырганнарны узуткаар талазы-биле хөй шаажылалдарны кылган «99-ку команданың» удуртукчузу турган. Ооң дөрт удуртулгазы-биле фашистиг араатаннар хоругдаттырганнарны өлүрүп, сугга дүжүрүп, диригге черге хөөп, массалыы-биле боолап турганнар. Германияның Компартиязының Даргазын араатанзыг ёзу-биле Оттонуң өлүргенин көрген болгаш ол лагерьге хоругдаттырып чораан М. Зголаның өчүүнүң шынныын Юзектиң бижимел херечилел медээлери бадыткаан. Оттонуң араатанзыг кем-буруулуг үүлгедиглерин сойгалаан ооң өчүүнүң шынныын моон мурнунда ону протоколга бижип турган А. Пшорр деп дүжүмет база бадыткаан. Ол дүжүмет амгы үеде Мюнхен хоорайда чурттап турар.

Бухенвальдыга хоругдаттырып чораан фашизмге удур демисекчи Отто Краузениң өчүктери Вольфганг Оттонуң ханныг үүлгедиглерин сойгалап илереткен. Лагерьге хоругдаттырганнарны «өлүмнүң 46-гы блогу» деп адаар черже күш-биле кирип ойлаткаш, оларга өлүмнүг хораны сыкыртып, массалыы-биле узуткаарынга В. Отто дорт киржип, харын-даа удуртуп турганын дириг херечи өчээн.

Бүгү кем-буруулары маргылдаа чокка сойгалаттынган В. Отто чептүг шииткелден чайлаарын оралдажып, кезүлдүр барымдааларлардан былдаарынче, фашистиг үзелдиг кижилерниң деткимчезинге даянгаш, «хоругдаттырган чаңгыс-даа кижиге багай чүвени кылбаан» кылдыр бодун агартырынче чүткүп турар.

Хөй миллион кижилерге удур коргунчуг болгаш эң-не араатанзыг үүлгедиглерни гитлержи фашистерниң кылып турганы Бухенвальдыже суд чоокку үеде баар деп турар. «Өлүмнүң ол лагеринге» хоругдаттырып, хилинчектедип чораан база бир херечи Фукс чоокку үеде Варшава хоорайдан Бухенвальдыга база чедип келир деп турар.

Херечи Фукстуң бадыткап турарын ёзугаар алырга, Эрнст Тельманны араатанзыг ёзу-биле өлүрген сөөлүнде кижилер өртедир суутуларның бирээзиниң хүлүнден Э. Тельманның адын бижээн карман шагын ол тыпкан. «Бухенвальдының суд чорудулгазының» протоколдары дээр документилерни Американың Каттышкан Штаттарының чазааның Вашингтонда архивинде шыгжаан. Ол протоколдарны чоокку үеде Вашингтондан суд негээр деп турар.

СС-чи фашистиг өлүрүкчү В. Оттонуң кем-буруулуг үүлгедиглери маргылдаа чокка бадыткаттынган турбуже, ону шиидер ужурлуг суд чорудулгазы 23 чыл дургузунда узамдыкканынга делегейниң чаагай сеткилдиг бүгү кижилери дүрүм ёзугаар килеңнеп турар.

В. СЕРОВ.

СЭТА-ның корреспондентизи.

ДОПЧУЗУ-БИЛЕ

⊙ ВАРШАВА. Социалистиг чурттарның чырыдыышкын министрлериниң 6-гы конференциязы Краков хоорайга болган. Аныяк салгакчыларны өөредип база кижизидип турар бүгү кижилерни тайбың дээш, агрессияга болгаш дайынга, ядролуг болгаш космос чепсектеринге удур улам-на идепкейлиг киржиринче конференция кыйгырган.

⊙ НЬЮ-ЙОРК. Каттышкан Нациллар Организациязының садыг болгаш хөгжүлде талазы-биле конференциязының (ЮНКТАД) чиңгине секретарынга К. Дадзини (Гана) КНО-нуң Кол Ассамблеязы бадылаан.

⊙ ВАШИНГТОН. Никарагуага удур сомосажы дээрбечилерге самолёттарны, вертолёттарны болгаш өске-даа шериг техниказын бээрин чөпшээрээн хоойлу төлевилелин АКШ-тың конгрезиниң сенады чүүлдүг деп бадылаан.

⊙ НАЙРОБИ. Хорааннанган тарааны Кенияга садыглаарын Американың Каттышкан Штаттарының оралдашканы ол чурттуң хөй-ниитизиниң ханы килеңнээшкинин болдурган.

⊙ БРАЗИЛИА. «Тукано» деп шериг-өөредилге самолёттарын даштыкы чурттарга садар дугайында керээлерни чарганы Бразилияның шериг үлетпүрүнүң төлээлекчилери чарлаан. Англияга 15, Венесуэлага — 40, Аргентинага — 44 самолёттарны садарын керээлерде айыткан.

⊙ БРЮССЕЛЬ. Бельгияның эрге-чагыргазында барыын үзелдиг центрисчи коалицияның составынга кирип турар дөрт партиялар дөрт хүн дургузунда шыңгыы маргылдажып келген сөөлүнде чазак программазының дугайында дугуржуп алган. Бо чылдың октябрь 13-те парламент соңгулдаларының сөөлүнде чазакты тургузарын В. Мартенско даскан. Чурттуң чонунуң хөй нуруузунуң шыңгыы удурланыышкыны тураа-даа, Бельгияның девискээринге ядролуг чалгынныг америк 48 ракеталарны эккеп тургузарын чазак чөпшээреп турар.

⊙ ХАРАРЕ. Мурнуу Африканың сөөк-язы ылгал көөр эрге-чагыргалары негр чонга удур шаажылалдыг хемчеглерни алган түңнелинде сөөлгү ийи хүнде безин 15 кижи өлүрткен. Оларның иштинден 13 кижи Претория хоорайның чанынга өлүрткен деп, расисчи эрге-чагыргаларның төлээлекчизи мактаныышкын-биле медеглээн.

АРАГА ИШПЕС ЧОРУК — АМЫДЫРАЛДЫҢ НЕГЕЛДЕЗИ

МЫНДЫГ ЧҮҮЛДЕР БАР

КИЧЭЭҢГЕЙГЕ АЛЫР

«Мурнакчы» совхозтуң дирекциязы, ында партком арагалаар чорукка удур ажылды хөй-ниити организациялар-биле демнежип, харылзаалыг чорудуп турар. Ол айтырыгны агитквартал-дарга, бригадалар төптеринге чугаалашкан болгаш профилактика комиссияларын тус-туста тургускан. Ээзиртир суксуннарны талоннап садары көрдүнген. Алдынып турар ол бүгү хемчеглерни совхозтуң ажыл-ишчилери бүрүн деткип турар. Октябрь эгезинге чедир суур арта ыржым сагындырар турган, сөөлгү үеде ол арай кошкап тур. Кадээ Советке арага садып алыр талонну неделяда чүгле ийи хүн дургузунда бээри көрдүнген, ынчангаш улус ону мөөң-биле ап турар. Ол — чамдык кижилерниң талазындан бөлүк арагалаашкынны болдуруп турар. Ооң-биле кады бисте улусчу дружинаның, хөй-нинти өске-даа организацияларының ажылы ам-даа демниг эвес, ажылы кошкак деп болур. Чоннуң дыштаныгазын шын организастаарынче чогуур кичээңгейни угландырары чугула.

С. МАЙНЫ.

Бай-Тайга район.

Арагалаашкынны болгаш алкоголизмни узуткаар талазы-биле доктаал, шиитпир хүлээп алдынганындан бээр элээн үе эрткен. Ону амыдыралга боттандырар хемчеглер чер-черде алдынып турарын солун, сеткүүлдерден номчуп турар бис. Мен маңаа Эрзин суурда байдалга хамаарыштыр чамдык чүүлдерни чугаалаар бодап турар мен.

Район төвүнде ээзиртир суксун садар магазинни аңгылаан турган. Ооң ажыл хүнү дүъштекиниң ийи шактан кежээкиниң алды шакка чедер, араганы талон барымдаалап садары көрдүнген. Суббота, воскресенье хүннеринде магазин ажылдавас. Ол база оон-даа өске алдынып турар хемчеглерниң салдары амыдыралга кестүп эгелээн, хөй-ниитиниң черинге арага ижиптен чоруур кижилер көзүлбестээн. Дыштаныр хүннерде Культура бажыңынга эртип турар кежээлерге чоннуң, ылаңгыя аныяктарның киржилгези идепкейжээн.

Арага садар магазин шак ынчаар үш ай хире ажылдаан, ону ооң соонда, аъш-чем магазининге эккеп кадып каан. Садыглаашкынны мынчаар организастаары эптиг болган чадавас. Ындыг-даа болза аңаа хамаарыштыр мындыг чүүлдер бар. Аъш-чем биле ээзиртир суксун ажылаан чаңгыс черге мөөңнеп садары таарымча чок болгу дег. Ылаңгыя ооң-биле демисел күштелген бо үеде суг болза. Ооң мындыг талазы база бар. Магазинге чүгле улуг кижилер эвес, хлеб, аъш-чем садып алыр дээн назы четпээн уруглар, оолдар база келир. Арага садып алыр дээш келген кижилер-биле ол уруглар чаңгыс ээлчегге турар апаар-дыр. Ол,— ындыг-дыр. База бир айтырыг бар. Кижилер талонну ажылдап турары коллективинден ап турар. Аңаа контроль чогум кандыгыл? Талон албас, ону хереглевес-даа кижи турup болгай. Бир эвес ындыг кижилер бар болза, алдынмаан ол талоннарны канчап турарыл? Ону чүге чугаалап тур сен дээр болза, ындыг чүүлдер бар. Магазинге дөрт, беш талон туткан кижилерни көрүп болур-дур. Өг-бүлезинин-даа боол болур ыйнаан, ындыг-даа болза, чаңгыс кижиге хамаарыштыр алырга, ол дөмей-ле хөй-дүр.

Район төвү Эрзин суурну санаваска, дөрт совхоз бар болгай. Оон келген кижилер араганы база моон алыр, ынчангаш магазинге кижилер арбын болур. Бо айтырыгны өөренип көрзе чүл? Ооң-биле кады суурнуң кудумчуларынга ээзирик чоруур кижилер кескүлең апарган.

Т. ДОЛГАР.

ХЕМЧЕГЛЕР АЛДЫНЫП ТУРАР

СЭКП ТК-ның «Арагалаашкынны болгаш алкоголизмни узуткаар талазы-биле хемчеглер дугайында» доктаалын амыдыралга боттандырар хемчеглер районнуң чурттакчы черлеринде, тус-тус күш-ажылчы коллективтерде алдынып турар.

Чоннуң чурттап турар чериниң аайы-биле кижизидилге ажылын хөй талалыг, дээштиг болдурар ажылдар кылдынып турар. Чижээ, ыяш ажыл-агый черинде «арага ишпестер», шыдыраа клубтарын практикалап эгелээн. Улусчу дружиналарның, комсомолчу оперативтиг отрядтарының, хөй-ниити организацияларының ажылы элээн идепкейжээн. Районда спорт шөлдерин, шыдыраа, бильярд клубтарын ажыткан. Чон аңаа күзелдиг-биле кээп турар. Алдынган бо хемчеглерниң дээштии, салдары ажыл-агыйның чамдык участоктарында кестүп эгелээн. Ном магазини, районнуң киночеткизи план күүседезиниң талазы-биле хожудап турган бооза, планын ам боттандырып турар апарган. Кижилерниң хостуг үезин чөп ажыглап турарын ол херечилеп турар-дыр. Кылдынып турар ол чүүлдер-биле чергелештир чедир көөр, шиитпирлээр айтырыглар бар. Ону чогуур кичээңгейге алыры чугула.

М. ТИРЧИН.

Тес-Хем район.

ПМА-ның корреспондентилери дыңнадып тур

КЕМНИГ ҮҮЛГЕДИГЛЕРНИҢ ИЗИ-БИЛЕ

Синтаро Абэ октябрьда КУР-же чорааш, хорадаан чедип келген. Кыдат улус япон агрессия үезинде (1931—1945 чч.) япон дайынзырактарның кем-буруулуг үүлгедиглериниң дугайын утпаан деп, Япониялың даштыкы херектер министринге Пекинге ажыы-биле чугаалаан.

С. Абэ болгаш ооң министерствозунуң аппарады япон милитаристерниң хөй санныг үүлгедиглериниң дугайын улустар сагынмазын дээш эвээш эвес күженииш-киннерни үндүрген турда-ла, ындыг болганы ол. Кескү политиктер болгаш бизнесменнер Азияның болгаш Оожум океан девискээриниң чурттарын удаа-дараа кезип, ук черлерде Японияга удур таарзынмас чорукту чымчадыр дээш хөйнү кылып турган.

Японияның чурттакчы чонунуң 60 хире хуузу дайын соондагы салгалга хамаар-жыр. Дайын дугайында олар чүгле улуг кижилерниң чугаазындан, өөредилге номнарындан билир. Ынчалза-даа төөгүнү чуртта хажыдып турар. Өөредилге номнарындан бүдүн-бүдүн арыннарны ап октап турар. Эжелеп алган черлеринге япон солдаттарының үүлгедиглерин «өжээтен дайзыннардан маадырлыг камгалал» деп, харын-даа оон эрткеш, ук черлерниң улузунуң халдаашкыннарын базар албадаткан хемчеглер-дир» деп тайылбырлап турар.

Амгы политиктер Япония дээрге делегейниң ийиги дайынынга когарааннарның бирээзи-дир дээринге чедип турарлар. Ынчалза-даа дайынның доозулганындан бээр 40 чылында премьер-министр Я. Накасонэ япон дайынзырак ёзунуң ыдыктыг чери — Ясукуни хүрээзинге чедип, эжелеткен чурттарга шаажылакчы экспедициялар кылып турган өлүрткен япон солдаттарның, капитуляция хүнүнде харакири кылгаш боттарының амы-тынын га четтинген офицерлерни, дайынга кем-херек үүлгедиглери дээш Делегейниң шериг трибуналынга өлүрүп шииткен генералдарны база Нюрнберг трибуналының шииткелин ёзугаар шаажылаттырган гитлержи эвилелчилерин сактып тейлеп турган болгай.

Ам Японияда национал катап тургузуушкун дээр чүве кедереп турар. Парлалга, радио, телевидение дайын чылдарында Оожум океанга япон самурайларның маадырлыг чоруктарын алгап мактап турар. Мырыңай бичии кижилерге кылган мультфильмнерде национализмниң хоралыг үрезини сиңниккен.

Шовинисчи халыыдалды катап диргизер деп сорулга салган албан ёзунуң пропагандазындан аңгыда, бодунуң чуртунуң төөгүзүн болгаш политиказын сарыылдыг көрүп турар кижилер эвээш эвес. Сидзуока префектуразындан бөлүк журналистер, албан-хаакчылар болгаш студентилер Кыдатка чедип, «Ол дайын дугайың кым-даа чугаалавайн турар» деп документалдыг кинону тырттырар деп шиитпирлээн. Бөлүктүң удуртукчузу — Сидзуока хоорайда ортумак школаның обществоведение башкызы Масатака Мори.

— Кыдатка чоруп тургаш, көрген чүүлдеримни сактып келгеш, ам безин уйгум келбес-тир — деп, Мори мениэ чугаалаан чүве — Япон эжелекчилериниң изин-даа бистиң бөлүүвүстүң 12 хүн чорааны эрлик оранын эргээнивис-биле дөмей болду.

Харбин... Япон император армиязының бакка сурагжаан «731 дугаар отрядының» — бактериология кезээниң турган черинге бистиң оператор-ларывыс кино тырттырып турду. Биске генерал Сиро Исияның кабинедин, чума — сарыг думаа тывылдырар быттар суккан шаажаң бомбаларны, бактериологтуг чепсекти дириг кижилерге шенеп турган тускай шөлдү көргүстүлер.

Оон соонда Чанчуньга бардывыс. Харбинге ышкаш база-ла ындыг «100 дугаар отряд» аңаа турган. Аарыглар тывылдырар бактерияларны кижи «чиг эдинге» — кыдаттарга болгаш көрей лерге аңаа база-ла шенелделер кылып турган. Ам ында автозавод бар, ооң ажылчыннары ол өлүмнүг аарыг моон тыптып кээп болурундан дыка сестип турарлар.

Шэньян... Пиндиншан суурнуң чоогунда казып каан канчаар-даа аажок улуг чевегни биске көргүскен, ынчаардагы Маньчжоу-Го девискээринге япон эрге-чагыргаларның чорудуп турганы массалыг шаажылалдарга өлүрткен 3 муң кижинин аңаа хөөржүткен турган...

Гирин... 1937 чылда Фенман хемге плотина тудуп эгелээн, аңаа муң-муң кыдат ажылчыннарны сүрүп эккеп турган. Тудугну сес чыл чорудуп келген, ол бүгү чылдар дургузунда хүннүн-не кыдаттарны өлүрүп турган. Оларның чамдыызы шыдажыр арга чок аар ажылдан, аштан, аарыглардан өлгүлээн. Оларны харагалзакчы даамалдар өлүр эттеп, боолап, азып, диригге хөөп өлүрүп турган.

Пекин... 1937 чылдың июль 7-де Япония Кыдатка удур дайынны өөскүткен. Кыдат шериглер Пекинден эткаарлаан соон дарый-ла, япон эжелекчилер массалыг шаажылалдарны кылып эгелээн. Марко Поло көвүрүгүнүң чанынга тараачын дээрзин шынзыдып шыдавааны кижи бүрүзүн өлүрүп турган (а ындыг деп шынзыдар кара чаңгыс чүүл болза хетпе азы тараачын кижиниң саваң шляпазы турган). Ыяла ол көвүрүг чанынга кижилерниң баштарын улуг бижектер-биле одура шаап өлүрүп турган.

1984 чылда суг дамчыдар хоолайлар салып турган кыдат тудугжулар көвүрүг чанындан кедергей улуг чевег тып алган, 7 метр ханы оңгарны долдур кижи сөөгү бар болган. Японнар дайын үезинде магачывызыг тактыкалыг турган: чаңгыс коммунисти салып чорудуп алыр оршунга, чүс буруу чок кыдатты өлүргени дээре дээр.

Бистиң көрген ындыг чүүлдерниистиң кажыыдалдыг даңзызын ам-даа уламчылап болур. Статистиканың бадыткалы-биле алырга, 1931 чылдан эгелээш 1945 чылга чедир эжелеткен чурттарга японнарның холундан 20 миллион кижи өлген.

— Японияда чаа патриотизм дээр чүве тыптып орар. Дайын сөөлүнде эрткен дөртен чыл буруузунарынга четчир болган деп, чагырыкчы бөлүктер санап турар. Күштүг Японияны катап тургузар херек дижи берген. Япон конституцияның «антиядролуг» чүүлдерни ап октаар, массалыг узуткаашкын чепсектерин тудуп болбас хоруушкунну соксадыр херек деп турар.

Ынчангаш бистер бодувустуң чуртувустуң хамаатылары, халап катаптавазын дээш демисежир ужурлуг бис. Дайын соонда дөртен чыл эрткенде, Японияның даштыкы херектер министринге ооң чуртунуң кем-буруулуг эрткен үезин сагындырып турар болза, ооң чылдагааны чүгле япон милитаризмниң араатанзыг чоруктарының төөгүзүнден эвес, харын база бодунун чуртун АКШ-тың сугга дүшпес авианосези кылыр деп чүүлдү идип үндүрген япон удуртукчуларга кожа улустарның бүдүревейн турарындан диләэр херек — деп, Мори түңнелинде чугаалады.

Александр ЛАЗАРЕВ.
ПМА-ның корр.

Токио.

Вероника ЧАСТИКОВА.

БИЧЕ СЕТКИЛ ДУГАЙЫНДА БАЛЛАДА

Румянцев музейиниле
библиотекага
Бижик келген.
Ленин ону бижээн болган.
Биче сеткил, бөдүүн сеткил херечизи—
бижиктиң ме
Үтпас-тыр мен,
кайтап хамнас кижи-дир мен.
Бажыңдыва хүндүс ону бербес болза,
дүне номчууйн.
«Эртен эрте эгидип бээйн»,
чепшээрэңер—
Баштыңчының ындыг тоңгуг чагаазындан
Эриг чаагай,
чазык чаңы билдиниП кээр.
Дептер-номнуң алыи катап топтап көрдүм:
«Философчу
терминн хирткен словарьлар»
Демги-ле ол,
кезээдеги чаңы-биле.
Билиг казып,
чырыгыже номчуп хонган
Кажан бижип чорутканыл?
Сентябрь бир. Чөөрби чылда
Кадыг-дошкун сегиржиишкин
үези-дир.
Эрги шагны
эзир бодаан дүмбей күштер
Ээрип-улуп, шоглап турган
парын ой-дур.
Ынчалзажок
халдап келген соолгу дайзын
Удавас-ла дезиптер.
дүлиүп кирер..
Ынчан Ленин
философчу сөстер өттүр
Уг-шит көрүп,
келир өйнү бодап орган.
Бир ай болгаш—
комсомолдуң съездизи.
Эрги шагның эртемниик,
культураның
Бисче таржыр.
экизин ап,
өөрениил деп.
Экер-эрес чалыыларга
ынчан сөглээн
Өскелерден ылгалыксап,
көөргеттинмес,
Адыыргакты көөр хөөн чок
улуг бажкы:
«Өөренир, өөренир
база катап өөренир»—
Алызында кедилиг чүүл
ол-дур ол—дээн
Лениниң
эзээртиимес гениинге
Дөңнежир деп семевес бис,
ындыг-даа бол,
Ильичиниң сеткилиниң бичезин бис
дөзеп салтап,
Демиселге
бурунгаарлаар ужурлуг бис.
«Номнар саңы хаагылыг турда,
дүне када»
Дептерлерни аңаа бээрин
дилеп турган
Ноорзаар деп чүве билбес
чаңы-биле,
Деңнээр чүүл чок,
кедергей аар ажыл соонда.
Бижип, номчуур. Ынчан база
грек черниң
Философчу бодалдарын
дептерлерден өөренип,
Дүүрээзиниг хүнүң соонда
шагзыраан бол.
Дүне када
чүс-чүс арын номчаан болду.

А. БИРСАН очулдурган.

Самыл

Новелла

Бирги кезээ

Хорум. Долгандыр нозур хаялар бүргээн. Кызыл өңнүг туруглар чыскаалышкан. Билдирер-билдирбес, аът каржып эртер арга чок кызаа орукка ийи кижи уткужуп келген. Кышкы туманныг кежээ безин олар шала ырактан-на бот-боттарын таныП кааш, мунуп чораан аъттарының дынын тырта аарак, дидим эвес чоокшулаштыр чортуп келгеннер. Кайызы-даа кижи ортузу ажа берген ийи кижи амыр-мендн солушкан соонда, аъттарындан бээии душпейн, аймааралдан дыка ур кайгажып алгаш турганнар. Кижээ дужуп келгенде черле ындыг, аъттан дүжүп, таакпылажып, амыдыралын айтыржып чугаалажыр. Ээзеңгилелир салыпкан аъттар ээгилерин дүрбүжүп, кажан шагда көрүшпээн эжишкилер дег мошкнарын чыттажып, оожум оранганнар. Ийи кижи даштар кырынга бот-боттарындан шала ырак олуруп алганнар. Кезек-кезек үрүп каап турган салгын шыпшың барган. Чорукчуларның чугаазын дыңнаалаан, ылавылаан дег.

Көрүшпээ-ле чээрби чыл ашкан бо ийи кижиниң бирээзи келим кыс, өскези күдээ тургаш, шак бо хаяларга хөй кадарып өскеннер. Ужуралжылганы манаваан болгаш оларның арзында чугаа эгелевейн шаг болган. Көк-Чарыктың бизеннерниче көрүлеп каап орган, хураган кежи тонунуң хойнун үжээринге өйлешкен херээжен кижи олуруп ийи-үш удаа чазап, хөлзэп-ле олурган. Чаңында кижи барын уттупкан дег, бирде сынмар уумче көрүп, бирде чүве чидирипкен дег үжениП каап, чугаа эгелээрин бодавайн-даа орган. Канчангаш-ла көөрге, шаанда кады олуруп турганы ыяш сандайы бо турган. Оон көөрге, шупту чүве кестүп турар. Даш куш хевирлиг хая баарында, оларның болчажып турган чери ол.

Таакпызын шыыладыр соргулап каап орган, бажының дүгү хыраалай берген эр кижи черже кайгааш олурупкан. Кара доңдакта-ла чарылган чериниң тии оларның бүтпээн чурттадгазын херечилээн дег. Чер чарыының хээлери амыдыралдың берге оруктарын көргүскен дег. Ооң дадыккан хүрең арнында сарыныалдың им демдектери—хаңы сыгыглар шимчээн соонда ам кээп:

— Мерген кайдал?

Селикпаа сырбаш дээш ханы бодалдардан оттуп келгеш, аар үн-биле харыылаан.

— Кызылда өгленип алган.

Ийи дагның баштары чоок-даа болза, дээшпес, ийи кижи ырак-даа болза, ужуражы бээр деп чугаа бар. Ужуражып болурунуң кандыг-даа аргазы турган болбайн аан. Ынчалза-даа олар ону күзевээн.

Хензиг үе иштинде Селикпаа эртекен чуртталгазын эргилдир бодапкан. Бо чылдарда сагыш-сеткилдиң адырланы, хомудалдар, чарлыышкынның согуу, бодун бадыткаарының дилээшкиннери, шивейликкен доң чазылган дег, бодалдарга уттунмас кылдыр саарлып келген. Өтбүле ажылын деңге үлежип билбезин, кичээнгей чогу, берге үеде кижини билип, деткип шыдаваан эгиңү эр ээзиниң буруузу болган. Биче тиг улуг чарыкка эккээр. Сеткилди хомудадып кааш, ону эргизип, аргалаптар арга-ла херек. Ындыг чүткүүшкүн Боттуг-оолдуң талазындан болбаан. Селикпааның эптежир дээш оралдажыышкыннары хөй болган. Чара кылаштажырынга бир ындыг берген чылдагаан — Боттуг-оолдуң өскерилгени. Куда ёзулалы. Ыйгылдажыышкыннар. Оглунуң төрүттүнгени. Чарлыышкын. Эрткек болуушкуннар үзүк-үзүк-даа болза, аптара үжептерге тывылган солун эт дег, каракка шокараңнады чуруттунуп эртип турган.

Селикпаа арай деп күжүн чыып алгаш, Боттуг-оолче көөрге, оозу шагда-ла бир эң баштай көргени дег шак ынчаар эргелелдиг удур көрнүп келген. Бажының дүгү эрте кээргенин бодаарга, сагыжынга алзып чоруур хире деп, ол бодаңган.

Боттуг-оолдуң бодалы база-ла аныяк шааиче «аъттанынкан». Чүрээниң хамызынга өжүрбейн, ылык дег кадагалап чораамы ынакшылы улам хөлзээлеп, солуттунмас эртинем деп адап, аазап чорааны Селикпааны ээй тырткаш кужактапсаазы кээп орган. Ынчалза-даа ол болдунмас хире болган. Олар ийиниң арзында көзүлбес кежеге чеже чылда туруп келгенил? Уттунтарын ол күзээн-даа. Чүрээнге ындыг айтышкынны ол берин шыдаар бе ынчаш? Дедир эгилиттиимезин билгеш, ол бодунуң үези-биле олуржуп алган. Эртекен үе ынчан улам сеткилди дүвүредип турган болбайн аан. Селикпаа дугайын айтыртыныП, оглун ырактан даа көрүп каап чораан. Чылдар эртип, узамдыккан тудум, бир-ле өңгүр өңнер катап-катап сагынды-рып кээр турган.

Кижиге хүндүткел. Ынакшылды үнелеп билири арынүүргүнүң херээ. Чурттал-ганың ол чугула негелделерин үезинде тооп көрбейн баргнаны ол бүгү назынында хинчектениП чорууру ол. Ол дугайын Боттуг-оол бөгүн база билип орган. Кырыгыже чедир ынак болуп арткан чүрээ дээш чүгле ол чоргаарланып болур. Аныяанда кижи хедер боор, чүнү-даа өршээвес, ам болза шупту чүве анаа ышкаш... Чок. Бодал ам чайгылып шыдавас. Буступ калган шил эптеттиимес. Каржы берген оруктарының каттышпазы билдиниг. Ынчалза-даа бо ужуражыышкындан одуиган сеткил дойлуп, дүвүреп үнген. Ийи кижиниң арынарындан ону эскерип болур. Кижиниң эртекен оруу кандыг-даа бол, хире-хире сагындырып келир.

А. ХОВАЛЫГ.

ЧЕЧЕНЕК БИЛЕ ЧЕВЕНЕК

(УЛУСТУУ-БИЛЕ)

— Бажың уу-биле кайнаар баар сен, Чеченек?

— Кара-Хемче-ле бар чор мен, Чевенек!

— Кара-Хем дээр чүвең харык чок дамырак-ла-дыр, Чеченек...

— Харык чок дамырак-даа болза, ооң кыры-биле куш ужуп кешпээн чүве, Чевенек!

— Чалгыныг куш дээр чүвең, чалгыны сыык борахөкпеш ышкажыл, Чеченек!

— Чалгыны сыык борахөкпеш-даа болза, тос-тостуң соогунга доңмаан чүве, Чевенек!

— Тос-тостуң соогу дээр чүвең, чайгы чывар ышкажыл, Чеченек!

— Чайгы чывар-даа болза, аксын ашкан кижиниң дылын агарты доңурар чүве, Чевенек!

— Дыл дээр чүвең дайнам эът кескиндизи-ле-дыр, Чеченек!

— Дайнам эът кескиндизидаа болза, чечени тулдурган чүве ийин, Чевенек!

— Чечениң дээрге, чериниң ческсээ чорбады бе, Чеченек!

— Чериң ческсээ-даа болза, чеди хонукта улаштыр тоолдаптар кижи чүве, Чевенек!

— Тоол дээр чүвең, домактар чыындызы чорбады бе, Чеченек!

— Домактар чыындызыдаа болза, тос каът ордулут хаан бар чүве, Чевенек!

— Тос каът орду дээр чүвең, тос чадыр-дыр ийин, Чеченек!

— Тос чадыр-даа болза, тос аъттың киштээри иштинге дыңналбаан чүвейин, Чевенек!

— Тос аът дээр чүвең, тос кулунчак чорбады бе, Чеченек!

— Тос кулунчактар-даа болза, олар сени довурак адаанче кирр дешкилежиптер эвес бе, Чевенек!

— Четээргек четкер, аастырак аза-дыр сен, Чеченек!

В. САГААН-ООЛ.

КАЗАХ ССР. Заилийниң Алатау сынының бажын меңге меңги шыпкан. Оларның арзында Туюксу деп меңги өскелерден чоокта турар. Казах ССР-ниң Эртемнер академиязының География институдунуң эртемденнери ол меңгини чүгле кайгаарап эвес, дыка хөй чыл дургузунда шинчилеп келген. Ооң эртекен болгаш амгы үелериниң дугайында фактыларны чыып, «суда-лын» тудуп, шимчеп чыдар бе дээрзин хайгаарап турарлар.

Ук меңгини шинчилээр ажыл 1902 чылда эгелээн. А үжен чыл бурунгаар дагның эдээнге Заилийниң меңги экспедициязы тургустунган. Эртемденнер хөй-хөй ажыктыг чүүлдерни тодарадып турарлар.

ЧУРУКТА: география эртемнериниң кандидады, Ленинград университединиң башкызы П. П. Араповтуң шинчилел кылып турары.

Е. ШЛЕЙНИҢ фотозу.
СЭТА-ның фотохроникас.

Сураглыг америк чогаалчы Марк Твенниң төрүттүнген хүнүнден бээр дүүн 150 чыл болган. Ол бодунуң урам-чечен дылы-биле, өлүм чок чогаалдары-биле делегейде сураглажаан. Марк Твенниң номнарын бистиң чуртувуста база хөй-хөй миллион экземпляр тираштыг ылдыр парлап турар. Ооң чогаалдары-биле бистиң республиканың чурттакчылары база таныш.

Марк ТВЕН.

БАСНЯ

Бир чурукчу кижи улуг эвес-даа болза, аажок чараш чурук чурааш, ону көрүнчүкке көстүп турар кылдыр азып каап чүве-дир.

— Ону көрүнчүктен көөрге улам аянныг болур—деп, ол чугаалаан — Ындыг чурук кымның-даа сеткилинге тааржы бээри чугаажок.

Ол чуруктуң дугайында чугааны арга-арыгның чурттакчыларынга динс чедирген чүве-дир. Ол кезээде бодунуң делгереңгей чугаазы-биле, билбес чүве чогу-биле, бедик культуралыы-биле, экп кижизиттиигени-биле өскелерни кайгадыптар турган. Ол үргүлчү өске аңнарның билбес чүвезиниң дугайын чугаалаар. Ол кандыг-бир кайгамчык чүүлдүң дугайында чугаалаарга, бүзүрээри безин берге апаар.

Динстиң ол чугаазын дыңнааш, ааинниң чурттакчылары дыка-ла хөлзээннер. Олар аңаа сан-түң чок айтырыглары катап-катап салып, бичии-ле чүве бүрүзүн тодарадып алырын оралдажып турган. Ылангыя чурук деп чүл дээрзин олар дыка сонуургааннар.

— Чурук дээрге, мындыг калбак чүве-дир ийин— деп, динс тайылбырлап турган.— Ооң калбаа дээрге кайгамчык-ла. А чаражын канчаар сен!

Ол сестерден аңнарның сонуургалы улам кыптыккан, ол чурук деп чүвени көөр дээш, кайнаар-даа баарындан чалданмазын илергейлээннер.

— Чүү чүве ону ындыг чараш кылдыр кылып турарыл?—деп, адыг сонуургаан.

— Ооң кайгамчык чаражы — деп, динс харыылаан.

Ол харыы аңнарны улам магадаткан, ындыг-даа болза хензиг чигзииннишкинни база тывылдырган.

— Көрүнчүк деп чүл?— деп, инек айтырган.

— Хамада үт-түр— деп, динс тайылбырлаан.— Олче көрүнгеш чурукту эскерип каар силер. Ооң магалыг, чаражынга, кылагарынга силерниң бажыңар дээскиниП, мооравр чыгы апаар силер.

Чаңгыс сөс-даа этпейн турган элчиген хенертен мынча дээн:

— Динстиң хөөреп турары дег кайгамчык чүве кажан-даа турбаан, турбас-даа. Ооң чаражын илередир дээш. динстиң адап турар хөй сөстери каразынчыг-дыр.

Элчигенниң ол сөстеринге өскелери чөпсүне бээрге, сеткили хомудаан динс ырадыр кылаштап чоруй барган. Элээн каш хонук дургузунда бо темага чугаа арга иштинге болбаан Чоорту хөмүрерип өжүп бар чораан сонуургалды база аанакайын элчиген хөрлээледипкен. Динстиң чугаазының шынныын, мегезин тывар арганы ол саналдаан. Элчиген боду чурукчунуң бажыңынга четкеш, ол үттү бакылааш, ында бар бүгү чүүлдерни чугаалап кээрин саналдаан. Аңнар чиңги-биле улуг тыимышаан, дүрген аңаа четкеш кээрин элчигенден дилээннер. Ол аңаа чөпшээрешкен.

Аңаа чедип келген элчиген көрүнчүк биле чуруктуң арзынга туруп алган чүве-дир. Ынчангаш кандыг даа чурукту ол көрбээн. Аргага ээп келгеш ол мынча дээн:

— Бо динс — мегечи динс-тир! Ол үтте элчигенден өске чүү-даа көзүлбес-тир. Бичии-даа калбак чүве ында чок. Мээң көргеним элчиген чарашсымаар-ла чүве болду, ынчалза-даа ол чурук эвес, элчиген ышкажыл.

— Эки көрдүң бе? — деп, чаан ылавылаан. — Чанынче эки чоокшуладың бе?

— О, Хатхи, аңнарның чагырыкчызы! Мен дыка чоок турдум, чоокшулааныымдан элчигенге думчуум безин үзүпту.

— Элдеп чүве-дир аа — деп, чаан кайгаан. — Динс черле мегелевес амытан болгай, билир бис. Сен, Балу, барып көрем, ол үттү сонуургап көр. Ээп келгеш, аңаа көрген бүгү чүүлдүңү илеткээр сен.

Адыг чорупкан. Ооң ээп келгеш чугаалаан чүвези бүгү аңнарны улам кайгаткан.

— Динс-даа, элчиген-даа — ийилээ мегелеп турганнар-дыр. Ол үтте чүгле адыг бар-дыр, ол-ла.

Аңнарның арзынга улуг дүвүрээзин үнген. Оларның шуптузу-ла ол үттү барып көрүксээн, шынны дилексээн. Ынчалза-даа чаан оларны чаңгыстап чорудуп турган.

Баштай инекти чоруткан. Ол инектен өске чүве көрбээн.

Пар баргаш, пардан өске чүве көрбээн.

Арзылаң база чүгле арзылаң көрген.

Леопард база леопард көрген.

Тева теведен өске чүнү-даа тыппаан.

Ынчан хорадаан Хатхи деп чаан боду барып көөрүн, бүгү шынны илередип эккээрин медеглээн. Оон чаныП келгеш, ол дыка-ла шыжыккан. Бодунуң чагырызында аңнарның шуптузун өөдежок мегечилер деп каргаан. Ылангыя динстиң ат-алдарының бужартааныга дыка хомудаан-даа.

— Чүгле караа согур тенекпейлер ында чүвени көрбестер — деп, ол диңмирээн. — Ол үтте чаандан өске чүү-даа чок чүве-дир ийип.

• • •

Динстиң үндүрген түңнели: Ураи чүүлдүң кандыг-даа чогаалын бодунарның хуу бодалыңарның көрүнчүү-биле, бодунарның билииңериниң шаа-биле көөр силер. Ол көрүнчүкке бодунарның кулаанар кестүр-даа, көзүлбес-даа болза, ол черле ында бар дээрзинге чигзиимецер.

ТООЛ

Хаан саң-хөөжүзүн келдиртип алгаш:

— Үжен муң алдын акшадан эккел — деп чарлык болган.

Өршээп көр, дээрги, шыгжамыр куруг болгай.

— Мээң чарлыым дыңнадың бе? Он хонук хуусаа дургузунда ол акшаны эккелбес болзуңза, бажың кезип каар мен!

— Дыңнадым.

Саң-хөөжү суурларының старосталарын чыып эккелгеш, тус-тус чүс, беш чүс, муң алдын акшалар эккээр хаалгалар берген.

— Ону кайын тывар бис? — деп, олар чөрүшкеннер.

— Адаларыңарның ханын, иелериңерниң аа сүдүн, чаштарының карактарының чаштарын акша кылдыр хуулдуруп эккелиңер. Оон башка баштарыңар чок болур. Билдиңер бе?..

КРОССВОРД

Узун дургаар: 1. Бойдус ызуушкуну. 2. И. Кальманның опереттазы. 3. Акша единицазы. 4. Насеком. 7. ССРЭ-ниң улустуң артизи. 8. Хоорай транспорту. 13. ССРЭ-де хоорай. 14. Шыдыраа кожу. 15. Парустуг корабль. 18. Бажың иштиниң чымчак эдилели. 19. Таакпы марказы. 21. Бажың эт-херексели. 22. Ю. Бондаревтиң тоожузу. 24. Латин алфавитте үжүк ады. 26. Сүт үнүжү. 27. Кура хемниң адыры. 28. Шериг эрге. 33. Венгрияда хоорай. 34. Иранда хоорай.

Доора дургаар: 5. Болгарияда порт хоорай. 6. Эстрада ансамбли. 9. Балык аймаа. 10. Араатан куш. 11. Химиктиг элемент, газ. 12. Машина марказы. 16. Халдаашкын. 17. Грек математик. 19. Даг породазы. 20. Математик. 23. Кылын саазын. 25. Төөгүлүг крейсер. 27. Японияда хоорай. 29. АССР найысылалы. 30. Азырал амытан. 31. Сибирьде хоорай. 32. Волга хемниң адыры. 35. Шыдыраа бодазы. 36. Шаандакы офицер эрге.

З. САНДАН тургусхан.

ТВ

ДЕКАБРЬ 1-ДЕ
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — «Үе». 8.40 — Зарядкаже, чыскаалыңар!. 8.55 — «Лаос—10 лет спустя». Док. фильм. 9.20 — «Спортлотонуң» 48-ки тиражы. 9.30 — «Будильник». 10.00 — «Совет Эвилелинге бараан болуп тур мен!» 11.00 — «Кадыкшыл». 11.45 — «Эртенги почта». Музыкалыг дамчыдылга. 12.15 — «Кедээниң ишчилеринге». 13.15 — «Музыка киоскузу». 13.45 — Уругларның шоодуглуг «Ералаш» журналы. 14.00 —«Иллюзион». Кургфильмфондузундан. «Парень из нашего города». Уран-чечен фильм. 15.55 — Улусчу чогаадылга дугайында телепрограммаларның VI делегей фестивалы «Чолээш». «Шантевиль» (Швейцария). 16.15 — «Аңчорукчулар клуву». 17.15 — Уран гимнастика талазы-биле «Интервидения» кубогу. Гаванадан дамчыдылга. 18.05 —«Делегей байдалының допчулалы». 18.50 — Т. Синявскаяның, Л. Амарфийниң, А. Пугачеваның, Н. Караченцовтуң, Р. Фольдуң, «Ариэль» ансамбльдиң болгаш өскелериниң-даа киржилгези-биле концерт. 19.30 — Тенкорукчулерниң дилээ-биле. «Возвращение Святого Луки». 21.00 — «Үе». 21.35—ССРЭниң улустуң артизи К. Орбелянның удуртулгазы-биле Армениянын Күрүнениң эстрада оркестрниниң оюн көргүзүү. Ереваидан дамчыдылга. 22.25 — «Хелдүг доңа берген дамдылары». 22.55 — 23.05 — Медээлер.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00— Зарядкаже, чыскаалыңар!. 8.15 — «Хөглүг кожажыгаштар». 8.30 — Орус чугаа. 9.00 — Ритмииг гимнастика. 9.30 — «Рассказы о науке». Эртем-нептереилдиг фильм. 10.00 — Т. Н. Хренниковтуң өөреникчилериниң концерти. 10.50 — «Тудуг болгаш архитектура». Киножурнал. 11.00 — «Дириг амытаннар амыдыралы». Дамчыдылганы Н. И. Дроздов чорудар. 12.00 — Тоолда аалдап келген. «Вук». Мультфильм. 1 болгаш 2-ги серияляры. 13.35 — Чурукчулар дугайында рассказтар. ССРЭниң улустуң чурукчузу О. Верейский. 14.05 — Чурттар болгаш диптерде. «Ранеиая планета». (ВУР). 14.35 — «Челябинск филармон-азының фортепиано триозу ойнаар. 15.10 — Тайбың болгаш аныяктар. 15.45 —Чарлалдар. 15.50 — Баскетбол талазы-биле ССРЭ-ниң чемпионады. ЦСКА—«Спартак». 16.30 — «Тени исчезают в полдень». Чеди сериалыг уран-чечен телефильм. 3-кү сериязы —«Горькое счастье». 17.40 — Бистиң корреспондентилеривис чугаалап тур. 18.05 — Ленинчи шаңналдың лауреаттары — шыырапрай совет композиторлар. Р. Щедрин. 19.00 —Футбол талазы-биле ССРЭ-ниң чемпионады. Шилчилге маргылдаалары. Чапсарда — (19.45) — «Тамчыктыг улуңар, чаштар!». «Доктор Айболит». 21.00 — «Үе». 21.35 —Даштыкы фильмнер экраны. «Общая комната». Уран-чечен телефильм. (ГДР). 23.00 — Суг полозунуң талазы-биле ССРЭ-ниң кубогу. «Динамо» (Киев) — ШДФ-ниң ТСК. 23.30 — 00.15 — Футбол талазы-биле ССРЭ-ниң чемпионады. Шилчилге маргылдаазы. ЦСКА-ның футбол-чиик атлетика комплексиниден дамчыдылга.

Редактор В. С. ШАРАВИИ.

Кино

ДЕКАБРЬ 1-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Кот идёт по следу» 9.30, «Сезон любви» 11.20, 13.10, 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Сказка о паре Салтане» 10.00, 11.20, «Пришла и говорю» 13.00, 14.50, 18.10, «Позывные «Вершина» 16.40, 20.00 шактарда.

«ВОСТОК»: «Мужчины есть мужчины» 10.30, «Необдуманный шаг» 12.00, 14.40, 17.20, 20.20 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Три брата» 14.30, 17.00, 19.30, «Шутки в сторону» 12.30 шактарда.

«ЕНИСЕЙ» к/б: «Мама, я жив!» 14.00, «Пока пройдёт осенний дождь» 15.30, 17.20 шактарда.

ДЕКАБРЬ 2-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Сезон любви» 9.30, 11.20, 13.10, 15.00, 16.50, 18.40, 20:30 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Арабские приключения» 9.30, 11.20, 13.10, 15.00, «Хатан-Батор» 16.50, 19.40 шактарда.

«ВОСТОК»: «Город невест» 15.00, 17.50, 19.40 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: Позывные «Вершина» 15.30, 16.50, 18.10, 19.30, «Киносборник» 11.00 шактарда.

«ЕНИСЕЙ» к/б: «Необдуманный шаг» 17.00, 19.30 шактарда.

ШЫН Редакцияның адреси:

667000. Кызыл. Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 3. Телефоннары: редакторнуң 2-24-63, редакторнуң оралакчыларының 2-35-24 2-23-54, харыысалгалыг секретарьның 2-23-35, секретариаттың 2-23-35, партийжи амыдырал болгаш үлетпүр килдистериниң 2-31-75. пропаганда болгаш совет тургузуг килдистериниң 2-37-13, чагаа килдизиниң 2-41.27, информация килдизиниң 2-20-60, культура килдизиниң 2-23-54; хөөн ажыл-агый килдизиниң 2-21-47 корректорларның 2-27-41 бухгалтериның 2-12-45 солун келбейн барганда 2-32-75 телефонче долгаар

Солун неделяда 6 катап үнер.

Чагыг № 3178.

Тыва АССР-ның Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл. Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1

ТС—01389

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1985 чылдың декабрь 3 вторник

№ 279 (12979)

1925 чылда үндезилеттинген. Өртээ 3 копеек.

Бүгү-эвилелдиң «Спартак» эки тура спорт ниитилелиниң эң-не шылгараан спортчуларын болгаш ажылдакчыларын ССРЭ-ниң орденнери болгаш медальдары-биле шаннаар дугайында

ССРЭ-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУҢ ЧАРЛЫЫ

Күш- культураны болгаш спортту хөгжүдеринге чедиишкиннери дээш шаңнаарлар болза:

ТЫВА АССР-ДЕН

«КҮШ-АЖЫЛЧЫ ЭРЕС-МААДЫРЛЫГ ЧОРУК ДЭЭШ» деп медаль-биле

Валерий Маадыр-оолович Оюн — РСФСР-ниң алдарлыг тренери, Кызыл хоорай, Тыва АССР.

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы А. ГРОМЫКО.

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары Т. МЕНТЕШАШВИЛИ.

Москва, Кремль.
1985 чылдың ноябрь 27.

КҮШ-АЖЫЛЧЫ МЕДЭЭЛЕР

ЧАРЫШТЫҢ ТИИЛЕКЧИЛЕРИ

«Тыва тудуг» трестиниң № 48 тудуг эргелелиниң шеверлекчилер бригадалары «СЭКП-ниң XXVII съездизинге — күш-ажылчы шалыпчы 27 декада» деп кыйгырыглыг чарышка идепкейлиг киржип турар.

Сөөлгү он хонуктуң түңнели-биле бирги черни Нина Бортул-ооловна Доңгактың бригадазы алган. Мурнакчы бригада декадада 2,2 муң рубльдиң ажылдарын кылып, планныг даалгазын 183,3 хуу күүсеткен. Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүң планын бригада коллективи барык ийи катап ажырган. Н. Доңгактың бригадазы он хонуктап түңнеп турар бо чарышка моон-биле үш удаа бирги черни алганы ол.

Чарышка 5 удаа бирги, 4 удаа — ийиги, 3 удаа — үшкү черни ээлеп келген В. Б. Борбак-оолдуң шеверлекчилер бригадазы сөөлгү декаданың түңнели-биле ийиги черни ээлээн. Бригада күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүң планын 150 ажыг хуу күүсеткен. Р. Ф. Григоровичиниң бригадазы шеверлел ажылдарының планын 158,3 хуу күүсеткеш, үшкү черни ээлээн.

ВИСТИҢ КОРР.

ЧАРЫШЧЕ КЫЙГЫРГАН

1985 — 1986 чылдың кышкы үезинде мал кыштаглаашкынын чедиишкинниг эрттирер, мал ажылының продукталарын бүдүрерин көвүдедир талазы-биле социалистиг чарыш дугайында доктаалдарны Эрзин районда Ленин аттыг совхозтуң хойжулары Долума Нанайевна биле Байыр Адыгевич Чамзылар изиг чүүлдүгзүнүүшкүн-биле хүлээп алган.

Олар Кырлыг-Тейде кыштаанда кажааларын ыяк кылдыр септеп алган. Сүт кудар доскаарын таарымчалыг кылдыр тургускан.

Малчыннар 1963 чылдан бээр төрүвес хойлар, ирттер кадарып келген. Он бирги беш чылда күрүнеге дүк садар планын хуусаа бетинде күүсеткеш, даалгадан дашкаар 150 кг дүктү саткан. Малдың баш санын камгалап алырын чыл санында 98-99 хуу күүседип келген. СЭКП-ниң XXVII съездизин чаа чедиишкиннер-биле уткуур дээш бедиткен хүлээлгени ап, Далаңай Норбуну социалистиг чарышче кыйгырган.

К. ХЕРТЕК.

ШАЛЫПЧЫ ЭЭЛЧЕГДЕ

«Шагонартяжстрой» трестиниң № 42 тудуг эргелелинде Канчыыр Белекке удурткан бызанчылар бригадазы «СЭКП-ниң XXVII съездизинге — күш-ажылчы шалыпчы 27 декада» девизтиг чарышка идепкейлиг киржип турар. Олар 80 аал чурттаар ийи, 2 аал чурттаар 10 бажыңның шалазын чадып, соңгаларын эптеп, крыжазын кылганнар.

Бо хүннерде олар 8 квартиралыг ийи чурттаар бажыңның иштики ажылдарын доозар дээш кызымак ажылдап, бедиткен социалистиг хүлээлгелерин алган.

Съезд мурнунуң социалистиг чарыжынга коммунист В. Лакпа, комсомолчулар К. Доңгак, Г. Уйнукалов, бызанчылар В. Бүдүге, М. Намдак, А. Сандан болгаш оон-даа өскелер идепкейлиг киржип, эш-өөрүнге үлегер-чижек болган.

К. ЧӨРЕВЕ.

РСФСР-НИҢ СЕССИЯЗЫНЫҢ МУРНУУ ЧАРЫЫНДА

1986 чылда Россия Федерациязының социал-экономиктиг хөгжүлдезиниң Күрүне планын болгаш бюджедин, 1985 чылда планның күүселдезиниң болгаш 1984 чылда бюджеттиң күүселдезиниң дугайында отчётту РСФСР-ниң Дээди Совединиң доктаамал комиссиялары баштай чугаалажып көөрүн дооскан. Оларның хуралдарынга белеткел комиссияларының удуртукчуларының кылдыган ажылдарының түңнелдериниң дугайында дыңнадыгларын чугаалажып көрген.

Республиканың күрүне эрге-чагыргазының дээди органының даарта болур сессиязынга чугаалажып көөр-үү-биле киирер планда экономиканы өстүрериниң интенсивтиг факторларын калбаа-биле ажыглаарын, бирги ээлчегде эртем-техниктиг депшилгениң чедиишкиннерин хүрген ажыглалга киирерин, инвестиция политиказын чайгылыш чокка эде тургузарын, курлавырларының камналга чурумун шыңгыы сагыырын көрүп турарын санал бергеннер демдеглээн.

Социал-экономиктиг чугула айтырыгларны шиитпирлээринге улус депутаттарының Советтериниң ролюнуң чугулазын онзалап демдеглээн. Олар айыттынган пландарның болгаш социалистиг хүлээлгелериниң күүсеттинерин дээш контрольду күштелдирер, он ийиги беш чылды эки эгелээрин хандырар ужурлуг.

Депутаттар 1986 чылда республиканың планының болгаш бюджединиң талазы-биле түңнелдерин болгаш РСФСР-ниң Дээди Совединге комиссияларының эдеринчи илеткелдерин бадылааннар.

(СЭТА).

БАЖЫН ХОРАТПАС, ПРОДУКТУЛУУН КУДУЛАТПАС

Бо чылын районнуң ажыл-ишчилери ниитиниң малынга четчир саныныг мал чемнерин белеткеп алыр дээш кужениишкиниг ажылдааннар. Ооң түңнелинде районнуң совхозтары 1828 тонна сигенни, 23 муң тонна силосту, 8885 тонна сенажты, 8300 тонна саваңны белеткеп алган. 1984-85 чылдың кышкы үезинде ниитиниң малынга эки шынарлыг чем-сууруп белеткеп тургузарынга районнуң улусчу контроль комитединиң штаттан дашкаар ажылдакчылары, ажыл-агыйларда улусчу контролёрлар болгаш активчилер үлүүн кииргеннер.

Мыйыстыг бода мал фермаларында ажылдаза чогуур мал чемнери белеткээр 4 цех, 7 кухня болгаш саваңны үрмектээр база ылбырадыр 10 машина ажылдап турар.

1985—86 чылдың кыштаглаашкынының белеткел ажылдарын эки чоруткан ажыл-агыйларга «Көк-Тей», «Тиилелге», «Сукпак» совхозтарны хамаарыштырып болур. Бо ажыл-агыйларда хайгыылчылар кыштаглаашкын айтырыынче кол кичээнгейни салып, илереттинген четпестерни совхозтуң директорларынга, партия комитеттеринге дарый хемчеглер алыры-биле дыңнадып, чогуур хемчеглерни ап турарлар.

Бо чылын 157 кодаңга 70 муң баш шээр мал, 19 турлагга 7450 баш бода мал кыштаглаар. Оон аңгыда 260 тевени, 9300 хаванны база 1150 инии кыштадыр. Бо-ла бүгү малдың кыштагларын септээринге районга 9 бригада, 13 звено ажылдап турган. Төрүүр шээр малдың 83 кодаңынга хураган кажаалары чылыглап септээн, ооң иштинде 33 хураган кажаазының ханаларын ийи катап кылдыр чылыглаан. Районда шээр малдың 157, мыйыстыг бода малдың 53 кажаазы бар. Хыналданың түңнелинде 8 хураган кажаазының, 10 хой кажаазының үүрмек септелгези чедир кылдынмаан болган, ону ам дооскан.

Районнуң совхозтарының мал кыштаглаашкынынга канчаар белеткенип турарының дугайында айтырыгны районнуң улусчу контроль комитединиң хуралынга чугаалажып көрген болгаш районнуң кедээ ажыл-агый эргелелиниң кол зоотехниги Х. А. Моңгуштуң илеткелин дыңнаан. Илереттинген четпестерни дарый чайладып, хемчеглерни ап чоруткан.

Районнуң ажыл-агыйларында тургустунган 7 улусчу контроль бөлүүнде, постузунда хайгыылчылар күш-ажылчы коллективтерниң улуг бүзүрелин шыңзыдып, ажыл-агыйда планнарлыг онаалдаларны күүседиринге шаптыктап турар четпестерни үезинде илередип, эдип алырынга арга-сүмезин берип турар. 238 хире улусчу контролёрлар ажылдап турарлар. Олар—партия комитеттериниң болгаш ажыл-агый удуртукчуларының шынчы дузалакчылары. «Тиилелге», «Тере-Хөл», «Сукпак», «Көк-Тей» совхозтарда улусчу контроль бөлүктери эки ажылдап, хайгыылчыларының ажыл-чорудулгазын идепкейжидер, хыналдаларының дээштиин бедидер хемчеглерни ап турар.

Амгы үеде районнуң улусчу контролёрларының сорулгазы болза ниитиниң малын кыштап хүр ажырарынга шаптыктаар четпестерни илереткеш, ону кыска хуусаада чайладырының дээштиг хемчеглерин алыры, мал чеминиң шыы, хумагалыг чарыгдаарын чедип алыры, ажыл-агыйжы эвес, эл-харысалга чок чорукттарга удур демиселди күштелдирери болур. Ол ышкаш мал ажылының продукцияларының бүдүрүлгезин кышкы үеде кудулатпас дээш чогуур ажылды чорудары негеттинип турар.

А. ДУГУР-ООЛ,
Кызыл районнуң улусчу контроль комитединиң инспектору.

ПАРТИЯ КОНФЕРЕНЦИЯЛАРЫ

Партияның Барыын-Хемчик, Улуг-Хем, Таңды, Бии-Хем, Эрзин районнарының конференциялары болуп эрткен. СЭКП-ниң Программазының чаа эдилгезиниң, СЭКП-ниң Уставынга өскерилгелерниң төлевилелдериниң дугайында, партия райкомнарының отчёттарының болгаш районнарның партия организацияларының сорулгаларының дугайында айтырыгларны конференцияларга дыңнап чугаалашкан. Бо талазы-биле илеткелдерни партияның Барыын-Хемчик район конференциязынга СЭКП райкомунуң бирги секретары Б. С. Нурзат, партияның Улуг-Хем район конференциязынга партия райкомунуң бирги секретары Ш. Д. Ооржак, партияның Таңды район конференциязынга СЭКП райкомунуң бирги секретары В. Д. Куркутов, партияның Бии-Хем район конференциязынга партия райкомунуң бирги секретары В. В. Дунаевский, партияның Эрзин район конференциязынга СЭКП райкомунуң бирги секретары А. Ч. Моңгуш кылган.

СЭКП-ниң Программазының чаа эдилгезиниң, СЭКП-ниң Уставынга өскерилгелерниң төлевилелдерин районнарның коммунистери калбаа-биле чугаалажып, съезд мурнунуң документилерин чүүлдүгзүнүп деткип турарын конференцияларга демдеглээн.

СЭКП-ниң XXVII съездизиниң, партия ТК-ның Пленумнарының шиитпирлерин амыдыралга боттандырар дээш Барыын-Хемчик, Улуг-Хем, Таңды, Бии-Хем, Эрзин районнарының партия организациялары отчёттуг үеде канчаар ажылдааның илеткелчилер болгаш санал берген делегаттар конференцияларга анализтеп, кол кичээнгейни чедир шиитпирлеттинмээн айтырыгларже, СЭКП-ниң XXVII съездизин күш-ажылчы чедиишкиннерлиг уткуурунче угландырган.

Чугаалашкан айтырыглар талазы-биле доктаалдарны конференцияларга хүлээп алган.

СЭКП обкомунуң ийиги секретары П. И. Кравченко партияның Таңды район конференциязынга, СЭКП обкомунуң секретарьлары Д. К. Ооржак — партияның Барыын-Хемчик район конференциязынга, Г. Н. Долгополов — партияның Бии-Хем район конференциязынга, А. И. Ванша — партияның Улуг-Хем район конференциязынга, Тыва АССР-ниң Улусчу контроль комитединиң даргазы М. К. Шыырап партияның Эрзин район конференциязынга олуржуп, чүве чугаалааннар.

СЭКП райкомнарының болгаш ревизия комиссияларының чаа составтарын, партияның XX область конференциязынга делегаттарны конференциялар соңгаан.

* * *

СЭКП Барыын-Хемчик райкомунуң организастыг пленумунга партия райкомунуң бирги секретарынга **Б. С. Нурзатты**, ийиги секретарынга **В. Б. Петровту**, секретарынга **И. Ш. Очурну** соңгаан.

СЭКП Улуг-Хем райкомунуң организастыг пленумунга партия райкомунуң бирги секретарынга **Ш. Д. Ооржакты**, ийиги секретарынга **В. С. Неделинни**, секретарынга **Д. С. Ондарны** соңгаан.

СЭКП Таңды райкомунуң организастыг пленумунга партия райкомунуң бирги секретарынга **В. Д. Куркутовту**, ийиги секретарынга **Н. Ф. Болотовту**, секретарынга **Е. К. Ажини** соңгаан.

СЭКП Бии-Хем райкомунуң организастыг пленумунга партия райкомунуң бирги секретарынга **В. В. Дунаевскийни**, ийиги секретарынга **А. И. Шулеповту**, секретарынга **Т. А. Парчинни** соңгаан.

СЭКП Эрзин райкомунуң организастыг пленумунга партия райкомунуң бирги секретарынга **А. Ч. Моңгушту**, ийиги секретарынга **К. А. Монну**, секретарынга **С. К. Орус-оолду** соңгаан.

СЭКП-НИҢ XXVII СЪЕЗДИЗИНГЕ УТКУШТУР

XXVI СЪЕЗДИДЕН СЪЕЗД ЧЕДИР XXVII

Чөөн-Хемчик район

БАР ЧЕДИИШКИННЕРГЕ ДАЯНЫР

Он бирги беш чылдың эрткен үелеринде бистиң районнуң бүгү ажылчы-ишчилери боттарының күжүн, угаан-бодалын СЭКП-ниң XXVI съездизиниң, СЭКП ТК-ның ооң соонда эрткен Пленумнарының шиитпирлерин амыдыралга боттандырарынче угландырган. Ооң түңнелинде районнуң социал-экономиктиг хөгжүлдезинде, культура тургузуушкунунда, үлетпүр хөгжүлдезинде чамдык эки чедиишкиннер чедип алдынган.

Бо беш чылда алдынган бүгү планныг онаалдаларны чедир күүседир, бистиң төрээн Коммунистиг партиявыстың ам болур XXVII съездизин күш-ажылчы чедиишкиннер-биле уткуур дээш районнуң ажылчы чону бо хүннерде-даа ийи дакпыр күжениишкинниг ажылдап, күш-ажылчы коллектив бүрүзү, кижи бүрүзү күш-ажылчы ээлчегге туржуп, социалистиг чарышты улам калбартып турар.

Он бирги беш чылда районнуң үлетпүр күчүзүн улгаттырар, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидер, продукцияның шынарын экижидер сорулганы салып, элээн хемчеглерни ап чоруткан. Бүдүрүлгениң кол фондулары эрткен чылдарда 9 хуу көвүдээн болгаш амгы үеде 7,6 миллион рубль болуп турар. Үлетпүр продукциязының хемчээли 5,3 хуу улгаткан болгаш өскү беш чыл-биле деңнээрге 11 млн. рубльдиң продукциязын хөйнү бүдүрген. Беш чылдың планныг даалгаларын болгаш боттарының алган социалистиг хүлээлгелерин районнуң үлетпүр бүдүрүлгелериниден «Каа-Хем» хөмүр-даш разрезиниң Чадаана участогу, сүт заводу болгаш өске-даа бригадалар, цехтер хуусаадан эрте күүсеткилээн. СЭКП ТК-ның болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң «Тыва АССР-ниң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезин улам ыңай сайзырадыр дугайында» доктаалын ёзугаар үлетпүр продукциязын бүдүрери 1,6 катап улгадыр, элээн каш чаа бүдүрүлге черлерин немей тудар, амгы бүдүрүлге черлерин алгыдып, эде кылыр, ооң иштинде Чадааның хөмүр-даш разрезиниң амгы күчүзүн чылда 500 муң тонна чедире көрүп турар.

Эрткен 4 чыл 10 айларның иштинде районнуң совхозтарының экономиктиг күчүзү улам быжыгып, кедээ ишчилерниң материалдыг байдалы экижээн. Ол үениң иштинде районнуң совхозтары 15,8 млн. рубльдиң капитал салыышкынын шиңгээдип алган. Совхозтарның кол херецгилери 1981 чылда турганындан 29 хуу, энергетиктиг күчүзү 6,2 хуу улгаткан. Он бирги беш чылдың бо үелеринде Чадаана хоорайда болгаш районнуң суурларында-даа чаа бажыңнар, кажаа-хоралар туттунгулаан. Районнар аразының «Сельхозтехкүрком» каттыжыышкынының чылда чижеглеп шилчиткен 600 септелге чорудар чаа баазазын, «Тыва», «Чыраа-Бажы» совхозтарда инженерлиг суггарылга системаларын, өске-даа бүдүрүлгениң болгаш культураның тудуглаларын, чуртталга бажыңнарын ажыглалга киирген.

Бо беш чылда капитал салыышкынга 29 млн. рубль шиңгээдип алдынган, 27,5 млн. рубльдиң кол фондулары ажыглалга кирген, 300 ажыг өреге чурттаарга байдалын экижиткен. 450 өөреникчи өөренир школалар, 150 олуттуг уруглар албан черлери, бир ээлчегде 150 кижи хүлээп алыр эмнелге тудуу, 735 дөрбелчин метр шөлдүг универсалдыг магазин туттунган. Малчын коданнарда кажааларны, чунар-бажыңнарны, кудуктарны ажыглалда киирген. «Чыраа-Бажы» совхозта хары угда 4 комбайн септээр баазаа, «Хендергей» совхозта автогараж, СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг совхозта сезонда 3 млн. тууйбу бүдүрер цех, арга-ыяш ажыл-агый черинде чылда 8 муң куб. метр дилиг материалдары белеткээр цех ажыглалда кирген.

Районнуң экономиказының кол адыры — мал ажылы. Малдың баш санын өстүрериниче, ооң продуктулуг чоруун бедидериниче районнуң партия организациязы доктаамал кичээнгейни салып, ажылчы чоннуң ортузунга политиктиг болгаш организакчы ажылдарны чорудуп келген. Он бирги беш чылда район ниитизи-биле күрүнеге 9920 тонна сүт садар турган, бо үеге чедир ону 10332 тонна чедирип, планын ажыр күүсеткен. Районнуң пландан ажыр сүт дужаары ам-даа уламчылап турар. Ол ышкаш күрүнеге арыг деңзи-биле 417 тонна дүк садар планын 108,7 хуу күүседип, пландан ажыр 36 тонна дүктү саткан. Эът садарының беш чыл планын арткан үеде күүседириниң бүгү аргалары бисте бар. Мал продуктулары садарының беш чыл планнарын «Хендергей», СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг, «Искра» совхозтар чамдык көргүзүглер талазы-биле күүседипкен болгаш пландан дашкаар продукция садарын уламчылап турар.

«СЭКП-ниң XXVII съездизинге — күш-ажылчы шалыпчы 27 декада» деп кыйгырыгның адаа-биле чоруп турар социалистиг чарыштың мурнуку одуруунда «Искра» совхозтуң Арыг-Бажы (эргелекчизи Л. Донбуу) база СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг совхозтуң Дөргүн (эргелекчизи А. Моңгуш) сүт-бараан фермалары чоруп, боттарының алган социалистиг хүлээлгелерин чедиишкинниг күүсеткеш, ам келир чылдың үлүүнде ажылдап турар. Саанчылар Айлаңмаа Куулар, Чочак Саая, Анай-Хаак Иргит он ийиги беш чылдың үлүүнде ажылдап, сүт бүдүреринге төлептиг үлүүн киирип келгеннер. Районда материалдыг бүдүрүлгеде ажылдап турар 2800 ажыг кижи социалистиг чарышта хаара туттунган, 310 кижи коммунистиг күш-ажылдың шалыпчылары, 21 күш-ажылчы коллектив ол бедик атты эдилеп турар, база 19 коллектив, 724 кижи ол ат дээш демисежип турар.

Чоңга ачы-дуза чедирилгезиниң албан черлери эрткен чылдарда багай эвес ажылдаан. Районнуң амыдырал хандырылга бүдүрүлге эргелели чонга 766 муң рубль хемчээлдиг ачы-дузаны чедирген. Он бирги беш чылдың эрткен үезинде амыдырал хандырылга бүдүрүлге эргелелиниң, коммунал ажыл-агый бүдүрүлгезиниң материал-техниктиг баазазы быжыккан. Ажылчы чоңга 15 хевириниң ачы-дузазын чедирип турар. Хоорай чаагайжыдылгазынга 1,3 млн. рубль шиңгээдип алдынган. Хоорайның Ленин, Промышленная кудумчулары асфальтылаттынган, чаагайжыдылганың өске-даа ажылдары кылдынган.

Районнуң партия, профэвилел, комсомол организациялары он бирги беш чылдың планныг онаалдаларын күүседири-биле ажылчы чоннарның ортузунга социалистиг чарышты организастап, ооң түңнелдерин айыткан хуусаалары ында үндүрүп, мурнакчыларны, чарыштың тиилекчилерин шаңнап-мактап, оларның ажылының дуржулгазын өскелерге нептередир хемчегни ап келген. Ындынгаш чамдык бүдүрүлге черлеринде, күш-ажылчы коллективтерде эки эгелээшкиннер бар, кижилериниң күш-ажылчы, хөй-ниитичи идепкейи улгаткан, мурнакчыларның саны көвүдеп турар. Оларның чамдыктарының аттарын солун арынынга адаары өөрүнчүг. Саанчы А. Моңгуш, тудугжу С. Ховалыг, чолаачы Б. Ондар, экскаватор башкарыкчызы К. Серенот, дааранчы Н. Кара-Сал, хойжу О. Моңгуш олар үргүлчү чоңга мактадып, социалистиг чарыштың тиилекчилери болуп ажылдап келгеннер.

Амгы үеде 1985—1986 чылдың мал кыштаглаашкынынче бүгү кичээнгей угланган. Кыштаглаашкынны хүр-менди эрттирер, малдың продуктулуг чоруун кудулатпас, мал чеминиң бар курлавырын камналгалыг ажыглаар дээш малчын коданнарже үнүүшкүннерни организастап, хыналдаларны чорудуп, организастыг хемчеглерни кылып турар бис. Сүт-бараан фермалары, хойжу бригадалар төптери, түс-түс коданнар бисте ам шыңап-ла күш-ажылчы кедүрлүүшкүнде.

Бо хүннерде СЭКП-ниң Программазының чаа эдилгезин, 1986—1990 чылдарда болгаш 2000 чылга чедир үеде ССРЭ-ниң экономиктиг база социал хөгжүлдезиниң Кол угланыышкыннарын — съезд мурнунуң ол чугула документилерин өөренип, оон практиктиг, ажыл-агыйжы түңнелдерин үндүрүп, чаа сорулгаларны салып турар бис. Съезд мурнунуң ол документилери совет кижилерден, ажылчын бүрүзүнден, коммунист бүрүзүнден чаа негелдени тургузуп, кайы-даа ак сеткилдиг ажылдаарын, харысалгалыг болурун, коммунист кижиниң сөзү-биле ажыл-херээниң карышпазын, четпестер-биле эптеш чок болурун негеп турар. Бистиң районнуң коммунистери, бүгү ажыл-ишчилери ол документилерни ажыл-херектеринге удуртулга болдуруп кирипкен.

Бисте чедиишкиннер-биле чергелештир районнуң экономиказында болгаш социал хөгжүлдезинде чедир шиитпирлеттинмээн айтырыглар эвээш эвес. Ылаңгыя малдың баш санын өстүрүп, продуктулуг чоруун бедидер, уксааҗыдылгазын экижидер ажылдар ыракта четпес чорук турар. Чер ажылын эртемге үндезилеп интенсивтиг арга-биле чорударын районнуң чер ажылдыглары аажок оожум шиңгээдип ап турар.

Районнуң партия организациязы коммунистериниң, бүгү ажылчы чоннуң күжениишкинин он бирги беш чылдың планныг онаалдаларын күүседиринче, СЭКП-ниң ээлчегниг XXVII съездизин күш-ажылчы чедиишкиннерлиг уткуурунче мөөңнеп, социалистиг чарыштың дээштиин чедип алыр, күш-ажылдың сагылга-чурумун бедидер, организастыг чорукту тургузар хемчеглерни ап турар.

Д. ХОВАЛЫГ,
СЭКП Чөөн-Хемчик райкомунуң ийиги секретары.

ДЕЛГЕМ ОДАР-БЕЛЧИИРЛЕРДЕ

СЭКП-НИҢ XXVII СЪЕЗДИЗИНГЕ УТКУШТУР

XXVI СЪЕЗДИДЕН СЪЕЗД ЧЕДИР XXVII

«Каттыжыышкын бүрүзүнге, бүдүрүлге бүрүзүнге болгаш ажылдаар чер бүрүзүнге күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидериниң курлавырларын эн-не долузу-биле ажыглаар херек. Кылыгларга күш-ажыл чарыгдалын эвээжедири дээш, ажыл шагының чидириглерин кызырары, эң чаа техниканы болгаш технологияны шиңгээдип алыры дээш идепкейлиг демисежир, корум-чурумну болгаш сагылга-чурумну быжыглаар, нормалаашкынны сайзырангайжыдар, күш-ажылды эртемге үндезилеп организастаарының депшилгелиг хевирлерин калбаа-биле ажыглаар, бүдүрүлгениң культуразын бедидер, күш-ажылчы коллективтер улам-на быжыг болган турарын чедип алыр херек».

(СЭКП-ниң Программазының чаа эдилгезиниң төлевилелинден).

ЧААРТЫЛГАГА ҮНДЕЗИЛЭЭШ

Бистиң партиявыска, Төрээн чуртувуска улуг чоргааралдың байдалынга партияның съезд мурнунуң документилери-биле таныжып, оларны чугаалаштывыс. Ол чугуда партийжи документилерде бистиң чуртувустуң эрткен оруунга бедик үнелелди берип, совет ниитилелдиң моон соңгаарты дүрген хөгжүлдезиниң болгаш чоннуң чаагай чоруун моон-даа артык бедидериниң оруктарын айыткан. Ооң фонунга бистиң бүдүрүлгевистиң эрткен оруу, амгы үезн болгаш даартагы келир үези улам тода көстүр.

Чээрби ажыг чыл бурунгаар чылда чүс муң тонна хөмүр-даш бүдүрер күчүлүг кылдыр ажыглаалга кирген бистиң разрез ам 250 муң тонна чедир үнелиг одаар чүүл-биле республиканың барыын зоназының бүдүрүлге черлерин, ажыл-агыйларын, чурттакчы чонун хандырып турар. Разрезтиң техниктиг чепсегленииншкини, ажылчыннарының билиг-мергежили бедээн. Амгы үеде чурттуң даг үлетпүрүнде ажыглаттынып турар эң чаа, улуг бүдүрүкчүлүг «ЭКГ-5», «ЭШ-10/70» деп экскаваторлар, 40 тонна чүък сөөртүр «БелАЗ-548» деп чүък машиналары, «2 СВШ-200 Н» дээр өрүмнээр станоктар, «Т-130» маркалыг бульдозерлер бисте бар.

Техника чеже-даа хөй, чаа болза, ажылдың кол түңнелин кижилер шиитпирлээр. Бистиң интернационалчы коллективисте разрезтиң ажыттынганындан бээр ажылдап келген хүндүлүг дагжылар Иван Семенович Качан, Севостьян Еремеевич Помыткин, Егор Никитич Фроленков олар-биле чергелештир боттары аныяк-даа бол, ажылынга бедик харыысалгазы, идепкейлиг хөй-ниитичи ажылы-биле эш-өөрүнүң хүндүткелин чаалап алган Каң-оол Серенот, Александр Маркин, Борис Куулар дээн ышкаш ажылчыннар эвээш эвес. Бүдүрүлгеге ажылдап келгенинден бээр мындыг үр болбаан-даа болза, өрүмнээр станоктуң машинизиниң дузалакчызы Борис Сенчи, «БелАЗ» чолаачызы Эрес-оол Куулар болгаш өске-даа аныяк оолдарның ёзулуг дагжылар, бистиң келир үедеги чоргааралывыс үнүп болур дээрзинге идегеп болур. Олар ышкаш ажылынга бердинген дагжыларның шалыпчы күш-ажылының ачызында разрез он бирги беш чылдың планныг онаалдаларын апрель айга чедир, бо чылдың планын октябрь айга чедир долу күүседип, ам келир чылдың үлүүнде ажылдап турар.

Чедиишкиннер бар-даа болза, херекти өйүп чоруур, шиитпирлеттинмээн айтырыглар бисте эвээш эвес. Ооң эң колу — планнаашкын. «Адыр, девискээр болгаш программа планнаашкынының чаңгыс аай болурун хандырар. Арызында харылзаалыг адырларны планнаарының деңнелин бедидер» деп чурттуң экономиктиг база социал хөгжүлдезиниң Кол угланмышкыннарының төлевилелинде дорту-биле айыткан болгай. Бисте херек кырында байдал ындыг эвес. Разрезке ам кээр болза, хүннүң-не хөмүр-даш алыр ээлчегде чыскаалдыр турупкан алдан-чеден чедир машиналарны, тракторларны көрүп болур. Чоокта чаа бистиң чанывыста каш-ла километр черде «Искра» совхозтан маңаа хөмүр-даштап кээп, барык хүнзедир турган он машинаны, сес тракторну санадым. Совхозтуң бүт кырында шимчеп турар транспортунуң барык шуптузу маңаа хүнзээн. Ол үеде ажыл-агыйның өске адырларынга транспорттуң хереө чок турганы ол бе? Чок, ындыг эвес дээрзи билдингир. А чайын маңаа кээр болза, кылыр чүве тыппайн, аңаа чалгаараан олургулаар экскаватор машинистерин көрүп болур. Бир эвес бистиң-даа, бистен хөмүр-даш ап турар бүдүрүлге черлериниң, ажыл-агыйларының пландары сырый харылзаалыг, удур-дедир негелделиг болур болза, байдал көңгүс өске болур ужурлуг.

Тыва АССР-ниң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезин дүргедедир дугайында СЭКП ТК-ның база ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң доктаалын ёзугаар келир беш чылда бистиң разрезти чылда 500 муң тонна хөмүр-даш бүдүрер кылдыр эде чаартыры көрдүнген. Ынчангаш мурнувуста улуг сорулгалар туруп турар. Ол чаартылга чүгле хөмүр-даш тывылышкынга эвес, харын дагжыларның культура, социал байдалдарынга база улуг хамаарылгалыг болур. Партия, чазактың кижи дугайында шак ындыг улуг ада сагыш салыышкынынга харыы кылдыр бистер, дагжылар, күжүвүс, билиивис харамнанмас бис.

Ю. ЕВДОКИМОВ.

Чадааның хөмүр-даш разрезиниң начальниги, Тыва АССР-ниң хүндүлүг шахтёру.

ЧУРУКТАРДА: бүдүрүлгениң шалыпчызы, бульдозер машинизи Каң-оол Серенот; разрезте бөгүнгү иш.

Чөөн-Хемчик район

ОЛАРНЫҢ ҮЛЕГЕРИ-БИЛЕ

СЭКП-ниң Программазының чаа эдилгезиниң төлевилелинде «Партия чон дээш туруп турар, аңаа бараан болурун бодунуң ажыл-чорудулгазының алыс утказы деп көрүп турар» деп айыткан. Коммунист кижи бүрүзү ону эки угаап-билип, бодунуң ажыл-херектерин ооң-биле дүүштүрер ужурлуг. Бистиң Дөргүн сүт-бараан фермазында кандыг-даа эгелээшкиннерниң баштайгылары, күш-ажылчы чарыштың шалыпчылары — коммунистер.

— Партияның съезд мурнунуң документилерин деткип, хүлээп ап тур мен — деп, ол документилерни чугаалажып ферма өөрүнүң үезинде коллективте партия эге организациязының секретары, техник-осеменатор О. К. Сат чугаалаан. — Оларда чүгле коммунистерниң эвес, бүгү совет кижилерниң күзел-бодалы долу илереди алган. Партияның Уставынга өскерилгелер партияның иштики демократиязын калбартырынга, коммунистерниң бот-идепкейин, кандыг-даа сорулгаларны боттандырарынга оларның бот-харыысалгазын бедидеринге идиг болур ужурлуг. Ынчангаш ону кижи бүрүзү чүүлдүгзүнүп, деткип турар.

Партия кежигүнү бүрүзүнүң чуртталгага туружу амгы үениң негелделеринге дүгжүп, чоннуң мурнунга бедик харыысалгалыг болур ужурлуунуң дугайында коммунистер ынчаң чугаалап турганнар. Оларда ынчаар чугаалаар бүгү барымдаа бар. Коллективтиң күрүнеге сүт дужаар талазы-биле планныг онаалдаларын бо чылдың чеди айга чедир күүседипкенинде коммунистерниң үлүг-хуузу улуг. Коллективте партийжи өзек быжыг, ферманың он алды саанчызының чүгле үжү партия кежигүнү эвес деп чугаалаарга-ла четчир. Партияның Чөөн-Хемчик райкомунуң бюро кежигүнү Ш. У. Куулар, саанчылар Д. Д. Ондар, Т. Б. Сат, М. И. Монгуш-оол, кадарчы К. Ы. Монгуш болгаш өске-даа коммунистерге кажан-даа бүзүреп болур.

Партия кежигүннериниң дүвүредип кээр база бир айтырыг бар дээрзин маңаа чугаалаар апаар. Партия хуралдарынга, политиктиг өөредилге кичээлдеринге мону бо-ла чугаалажы бээр бис. Ол дээрге хуралдарга хүлээп ап турар чамдык шиитпирлеривистиң, доктаалдарывыстың күүсеттинмейн азы шала күүсеттинген боор артып каары. Ынчангаш Уставка өскерилгелерниң төлевилелиниң бирги кезээнде коммунистерниң хүлээлгелериниң дугайында ийиги параграфка «Коммунист кижиниң сөзү ооң ажыл-херектери-биле кажан-даа карышпас болур ужурлуг» деп немелдени киирзе кандыг ирги деп саналдыг мен.

Бистиң ферманың коммунистери партияның съезд мурнунуң документилери-биле ханы сонуургалдыг таныжылганы коллективтиң партия организациязының ажыл-херектери-биле холбаштырып шак ынчаар эрттирген. Коммунистер ол документилерни деткип, СЭКП-ниң XXVII съездизин төлептиг уткуур талазы-биле чарыштың мурнуку одуруунга чоруп, чаа беш чылдың бирги чылында-ла мал ажылының продукциязын бүдүрериин көвүдедир талазы-биле кескү чедиишкиннерлиг болурун хүлээнгеннер.

А. МОНГУШ.

СЭКП-ниң XXII съездизин аттыг совхозтуң Дөргүн сүт-бараан фермазының эргелекчизи, СЭКП обкомунуң бюро кежигүнү, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң депутады.

БОДУНДАН ХАМААРЖЫР

СЭКП-ниң Программазының чаа эдилгезиниң төлевилелинден мындыг одуругларны маңаа кииринседим: «Салдынган сорулгаларны чедиишкинниг шиитпирлээрии партия кижи факторунуң ужур-дузазын бедидери-биле холбаштырып турар». Шынап-ла, социалистиг ниитилелдиң хөгжүлдезинге массаларның, кижи бүрүзүнүң чогаадыкчы ажыл-чорудулгазы кол черни ээлеп турар. Ынчангаш төлевилелде ооң соонда төөгүлүг эчис-сорулгалар улуг болган тудум, оларны чедип алырынга миллионнарының сонуургалдыг, харыысалгалыг, медерелдиг болгаш идепкейлиг киржилгезин улам-на чугула болур деп түңнээни-даа кончуг шын. Бодум хуумда ол сөстерниң соонга «Аңаа коммунист кижи бүрүзү бодунуң хууда үлегер-чижээн көргүзүп, эң улуг үлүг-хуузун киирер ужурлуг» деп немеп кагза черле ажырбас деп бодаар мен.

Кедээ ажыл-агыйга, ылаңгыя мал ажылынга, кижи факторунуң ужур-дузазы онза улуг. Кээрге-ле амыр ышкаш, херек кырында мал азырап, кадарары дээрге кончуг нарын айтырыг. Маңаа буу-хаалаар, чуду-каралаар болза, кижи чүнү-даа чедип ап шыдавас. Билбес кижи көөрге, бүдүн кодаңда хой шупту дөмей, кайнаар ай дээр болдур, ынаар-ла чоруп турар ышкаш сагындырар. Херек кырында хой бүрүзү тускай аажы-чаңныг, харында «сонуургалдыг» деп болур. Ол бүгүнү шуптузун өөренип көөр апаар...

Чээрби беш чыл дургузунда хойжулап келгенимниң үезинде чүнү көрбедим дээр. Ылаңгыя баштайгы чылдар аажок берге боор чүве чораан. Эш-өөрүнүң дузазы, арга-сүмези эвес болза, та канчаар турдум ыйнаан. Дуржулгалыг хойжулар Чола Монгуш, Дагба-Доржу Кужугет оларның ажылының чажыттарын шиңгээдип ап чордум. Ооң мындыг кол түңнелди үндүрген мен: ажылдың эки үре-түңнелдиг болурунга эң чугула чүве — кижиниң бодунуң карак-кызыл чогаадыкчы ажылы, дааган хереенге харыысалгазы, азы чугааны эгелээнивис — кижи фактору болур.

Бистиң Дагыр-Шеми хойжу бригадазының мурнакчы, дуржулгалыг хойжулары Достайган Ооржак, Санчай-оол Сарыглар, Борис Куулар болгаш өскелерден-даа ол дугайын айтырар болза, «база-ла ынчаар харыылаар боор» деп бодаар мен.

О. МОНГУШ.

«Чыраа-Бажы» совхозтуң хойжузу, Тыва АССР-ниң алдарлыг малчыны.

БИСТИҢ ЗАВОДТА

Бистиң коллективтиң бүгү ажылдакчылары партияның XXVII съездизинге уткуштур бедиткен социалистиг хүлээлгелерин алган болгаш дөрткү кварталдың планныг онаалдаларын ээзи каш көргүзүглер талазы-биле долу күүседириниң кырында келген.

Эрткен он айларның планныг онаалдаларын Мария Кара-Салга удурткан булочка кылыглары бүдүрер бригада ажыр боттандырган. Мастерлер Татьяна Монгуш, Анчымаа Ондар, Людмила Ооржак оларның хлеб быжырар ээлчеглери база багай эвес ажылдаан.

Заводтуң мурнунда салдынган сорулгаларының күүселдезинге боттарының улуг үлүг-хуузун киирип, үре-түңнелдиг ажылдап турарлар бисте эвээш эвес. Ындыгларга одакчылар Сергей Сундак, Владимир Тажы, чүдүрүкчүлер Иина Түлүш, Александр Ооржак, улуг экспедитор Ольга Ховалыг, хлеб быжырыкчылары Светлана Монгуш, Долаат Ондар болгаш өскелерин-даа хамаарыштырып болур.

Бүдүрүлгевисте ажылынга бердинген, ак сеткилдиг, кызымак ажылчыннар хөй-даа болза, беш чылдың онаалдазын ниитизи-биле күүсетпейн баарының кырында келген бис. Ооң кол чылдагааның тодарадырга мындыг: заводтуң беш чылда күрүне планын районнуң эрги девискээринге таарыштыр кылган хевээр арткан. Сүт-Хөл район бистен аңгыланып, өске район апараа-даа, заводтуң планын эде көрүп, өскертпээн. Ынчангаш сөөлгү ийи чылда продукция сайгарар талазы-биле күрүне пландарын күүседип шыдавадывыс.

Шагда-ла шиитпирлеттинер ужурлуг турган бо айтырыгны дарый эде көөрү эргежок чугула. Планнаашкынның деңнелин экижидерин партия Программазының чаа эдилгезиниң төлевилелинде онзалап айыткан болгай. Үениң негелделеринге дүүштүр ажылдаар ужурлуг бис.

Д. ООРЖАК.

Чадааның хлеб заводунуң директору.

БО-ЛА КЕЛИР

Шеминиң малчын турлагларынга оларның чедип кээри кажан-даа күзенчиг. Амданныг аъш-чемни, чараш, чылыг идик-хепти, өске-даа янзы-бүрү бараанарны сөөртүп алгаш келир садыгжыларын кажан-на келир ирги дээш, малчыннарның уруглары безин четтикпейн манап тургулаар. График ёзугаар эргип келир хүнүнде, малчыннарның алыр шалыңын үлевишаан, автомагазинниң садыгжызы Екатерина Чамыяновна биле Дагба Дапыевич Кууларлар бо-ла чедип келирлер.

Хадыңның кыштагларынга, Арыг-Бажы сүт-бараан фермазынга болгаш кая-даа садыгжылар аалдап келген хүнде кадарчыларның, саанчыларның сагыш-сеткили өөрүп кээр. Төрээн чериниң чонунга бараан боор, хөй чылдарда ажылдап келген садыгжылар кайы аалда кымның кандыг негелдези, дилээ барын баш удур билир болгаш райпонуң садыг баазаларындан ховар бараанарны ээлчег ёзугаар алыр кылдыр чагыын кииргеш, ол чагыгның күүселдезин чедип алыр дээш аажок кызарлар.

Екатерина Чамыяновна биле Дагба Дапыевич Кууларлар — Чөөн-Хемчик райпозунуң мурнакчы садыгжылары. Олар боттарының хууда беш чыл планын бо чылдың июль айга чедир күүседипкеннер. Беш чылда 581,5 муң рубльдиң бараанын садып саарар турган, 586 муң рубль чедир боттандырган, чыл төнчүзүнге чедир планнан ажыр 39 муң рубльдиң бараанын саарар деп хүлээнген. Чонунга, коллективинге хүндүткелдиг ажыл-ишчи садыгжылар сөглээн сөзүнге ээ боор, бедиткен хүлээлгезин күүседип шыдаар-даа.

Д. МОНГУШ.

Чадааның үлетпүр комбинадының кылып турары өг мяжы чүгле чоок кавының эвес Таңды, Тес-Хем, Эрзин, Моңгүн-Тайга дээн ышкаш ырак-узак районнарның совхозтары үргүлчү күзелдиг биле чагыдып, садып ап турарлар. Бо коллективтиң он бирги беш чылда кылган өглериниң чаңгыс черге типтер болза, өглерден тургустунган бүдүн суур туруптар ийик. Чүгле бо чылын безин ол өг мяжы кылыр бригада 53 өгнүң мяжын чаавап белеткээн, даштыкы шывыгларын брезентиден, иштики шывыгларын ак постен бүрүнү-биле даарап кылгаш, садып саарган. Өг мяжы кылырынга мергежээн мурнакчы ажылчыннар комбинатта бар.

ЧУРУКТА: бригаданың кежигүннери (солагай талада) Дмитрий Монгуш, Маадыр-оол Монгуш, Виктор Сат, Геннадий Монгуштуң өг мяжы кылып турары.

ЭЛБЕК «ЧЫМЧАК АЛДЫН»

«Хемчик» аңнаар-тывыш ажыл-агыйының аңчыларының Тереги чуртка элбек «чымчак алдынны» бээр дээш соруктуг ажылдап турарын оларның тайгадан олчалыг кээп турар баштайгы бөлүктериниң көргүзүглери бадыткап турер. Шеми чурттуг аңчы Борис Ооржак 700 рубльдиң, Чыраа-Бажындан Юрий Ооржак 538 рубльдиң өлүүн эккеп дужааган. Чадаана хоорайдан Чигжит-оол Ондар, Шемиден Эрес-оол Куулар олар база эвээш эвес олчатывыштыг чанып келгеннер.

Тывыш ажыл-агыйының аңчылары Сергей Монгуш, Сергей Түлүш олар бир одаг болуп аңнааш, 1669 рубльдиң өлүүн дужааган. Олча-тывыштыг аңчылар, ууруй-суруктап кээп өлүүн дужаагаш, аңнаашкынче катап аъттанып турарлар.

А. ДОНГАК.

САННАР, ФАКТЫЛАР

⊙ Он бирги беш чылда капитал салыышкынга 29 млн. рубль шиңгээдип алдынган, 27,5 млн. рубльдиң кол фондулары ажыглаалга кирген, 300 ажыг өреге чуртталга байдалын экижиткен.

⊙ Эрткен беш чылда районнуң совхозтары 15,8 млн. рубльдиң капитал салыышкынын шиңгээдип алган, совхозтарның кол күрецгилери 1981 чылда турганындан 29, энергетиктиг күчүзү 6,2 хуу улгаткан.

⊙ Районнуң ажылчыннарының ортумак шалыңы 1981 чылда 132 рубль турганындан, 1985 чылда 143 рубль четкен.

⊙ Он бирги беш чылдың эрткен үелеринде чылда чижектеп шилчиткен 600 сентелге кылыр «Сельхозтехника» каттыжышкынының баазазы, 450 өөреникчи олуттуг школалар, 150 олуттуг уруглар албан чери, 150 кижи хүлээп алыр эмнелге тудуу, 735 дөрбелчин метр шөлдүг универсалдыг магазин дээн ышкаш улуг хемчээлдиг объектилер ажыглаалга кирген.

⊙ Башкыларның, эмчилерниң, кодээ ажыл-агый специалистерниң саны чылдың-на көвүдеп турар. Оларның хөй нуруузу дээди эртемниг.

⊙ Районнуң 10000 чурттакчы чонунга хамаарыштыр 26,4 эмчи, 128 ортумак эртемниг медицина ажылдакчылары, 204 эмнелге оруннары хамааржыр. Ол көргүзүглер Россия Федерациязының ниити көргүзүглеринден ажып турар.

⊙ Уран чүүлге чоннуң сонуургалы чыл келген тудум өзүп турар. Бир эвес 1981 чылда клуб албан черлериниң кылып чоруткан янзы-бүрү хемчеглерин 28980 көрүкчү көрген болза, 1985 чылдың эрткен 10 айларында ындыг хемчеглерни 44500 ажыг кижи көрген.

⊙ Район библиотекаларында ном фондузунуң өзүлдези 1981 чылда 12852 экземпляр турган болза, 1985 чылда 165384 экземпляр четкен.

⊙ Ниити политиктиг литератураны беш чылдың эгезинде номчукчулар 24109 экземплярны ап номчаан, а 1984 чылдың түңнели-биле ол сан 41558 четкен.

⊙ Эрткен беш чылдың ниитиде ортумак школаны 2314 кижи дооскан. Оларда чурттуң янзы-бүрү дээди өөредилге черлеринче 284, тускай ортумак өөредилге черлеринче 628 кижи өөренип чоруткан. Улус ажыл-агыйының янзы-бүрү адырларында 1144 кижи ажылдап турар.

⊙ Сөөлгү чылдарда өөреникчилерниң мергежил шилип алырының талазы-биле ажылдарны кылып чоруткан. Ооң түңнелинде өөреникчилерден III класстыг тракторнстиң мергежилинге 551 кижини, III класстыг чолаачыларынга 55 кижини курстарга өөредип белеткээн.

ЧӨӨН-ХЕМЧИКЧИЛЕР ОЛАРГА ЧОРГААРЛАНЫР

ЧУРУКТА: бүгү республикада сураглыг малчын, Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры Монгуш Допуроолович ЧОЛА. «Чыраа-Бажы» совхозка үр чылдарда хойжулап келген, буянныг дыштаныылгаже үнзе-даа, аныяктарга байлак арга-дуржулгазын күзелдии-биле дамчыдып берип, ниитиниң хереэнге үлүг-хуузун киирип чоруур. Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң депутады.

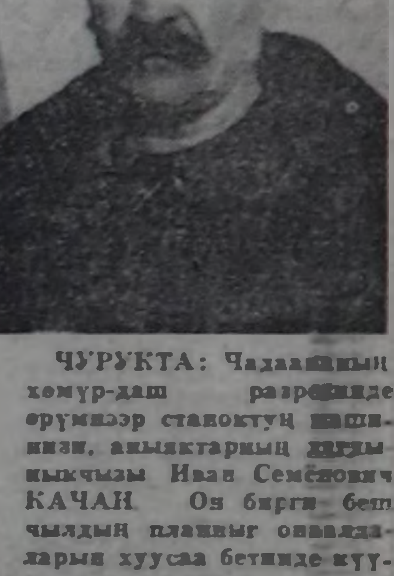

ЧУРУКТА: Чадааның хөмүр-даш разрезинде өрүмнээр станоктуң машинизи, аныяктарның кагдыныкчызы Иван Семёнович КАЧАН. Он бирги беш чылдың планныг онаалдаларын хуусаа бетинде күүсеткен, келир чылдың үлүүнде ажылдап турар. «Хүндүлелдиң Демдээ» орденниң эдилекчизи, РСФСР-ниң алдарлыг шахтёру.

ЧУРУКТА: Ада-чурттуң Улуг дайынының болгаш күш-ажылдың хоочуну Вера Чүлдүмовна БАЙЛАК. Тулчуушкун шөлдеринге эрес-маадырлыг чоруу дээш Ада-чурт дайыны орденниң I, II чергелери болгаш ТАР-ның Күш-ажыл ордени-биле шаңнаткан. Дайын соолуунде СЭКП-ниң XXII съездизин аттыг совхозка хөй чылдарда үре-түңнелдерлиг ажылдап, найынчы ачы-хавыялаларынга Күш-ажылдың Кызыл Тук ордени немээн.

ЧУРУКТА: СЭКП-ниң XXII съездизин аттыг совхозтуң Дөргүн сүт-бараан фермазының эргелекчизи, саанчы Алдын-кыс Саяа-Байыровна МОНГУШ. Шалыпчы күш-ажылы дээш Ленин болгаш Күш-ажылдың Кызыл Тук орденнер база Ленинчи юбилейлиг медаль-биле шаңнаткан. Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң депутады, партия обкомунуң бюро кежигүнү, РСФСР-ниң кодээ ажыл-агыйының алдарлыг ажылдакчызы.

XXVI СЪЕЗДИДЕН СЪЕЗД ЧЕДИР XXVII

Чөөн-Хемчик район

РЕФОРМАНЫ БОТТАНДЫРБЫШААН

Бүгү-ниитиниң албан ортумак өөредилгезин күүседир дээш хемчеглерни ап чорудуп келгенинең түңнелинде чамдык чедиишкиннер чедип алдынган. Беш чылдың иштинде ортумак школаны 2314 кижи дооскан, олардан чурттуң янзы-бүрү дээди өөредилге черлеринге 284 кижи, тускай болгаш ортумак өөредилге черлеринге 628 кижи, ол ышкаш ПТУ-ларга болгаш кыска хуусаалыг курстарга киргилээннер хөй. Улус ажыл-агыйының янзы-бүрү адырларында 1144 кижи ажылдап турар.

Амгы үеде районда 13 школа бар, ында 6250 школачы өөренип турар. Күрүнениң долу хандырылгазында малчыннарның болгаш өске-даа ажылчыннарның 720 уругларын хүлээп алган. Ол ышкаш район школаларында узаткан хүннүг 27 бөлүктерде 905 өөреникчилерни хаара туткан.

Школа реформазын амыдыралга боттандырар дээш районнуң школа коллективтери ында ажыл-агый, албан организацияларының киржилгези-биле чамдык ажылдарны кылып чоруткан. Школаларда 16 күш-ажыл кабинедин дерип тургускан, ында техниктиг өөредилгелерни эрттирип турар.

Чыл бүрүде школаларның материал-техниктиг баазалары немежип келген. Он бирги беш чылдың дургузунда районга үш сес чылдың школаларынга 720 олуттуг тудугларны ажыглалга киирген. Өөреникчилерниң бүдүрүлге бригадаларының чаңгыс аай 3 тудугларын тудуп тургусткан. Ол болза Чадаананың № 1 школазының болгаш Чыраа-Бажы, Теве-Хая школаларының бригадаларында турлагалар болур. Бажың-Алаак ортумак школазынга дыштанылганың болгаш күш-ажыл лагериниң хову турлаан база тудуп тургускан. Сөөлгү чылдарда өөреникчилерниң профессия шилип алырының талазы-биле партияның шиитпирлерин күүседир дээш ажылдарны чорудуп келген. Ооң түңнелинде өөреникчилерден тракторист мергежилинге III-кү класстың 521 кижини, III-кү класстың чолаачыларынга 55 кижини өөредип белеткээн. Олар совхозтарда болгаш өске-даа бүдүрүлгелерде ажылдап турарлар.

Школа реформазын амыдыралга боттандырып чорударынга башкы кадрларны шилип алыры болгаш оларның мергежилин бедидери, удуртур кадрларны белеткээри бирги чергениң айтырыы болур. Бо талазы-биле чамдык ажылдар чоруттунган. Шуптузу школаларда 461 дээди болгаш тускай ортумак эртемниг башкылар болгаш кижизидикчи башкылар ажылдап турар. Бот-өөредилге-биле институттарда 41 башкы өөренип турар. Он бирги беш чылда 229 башкылар аттестация эрткен, ооң түңнелинде 55 башкылар шаңнатканнар. Районда РСФСР-ниң школазының алдарлыг башкылары 2 кижи, Тыва АССР-ниң школазының алдарлыг 23 башкылары бар, ол ышкаш улус өөредилгезиниң тергииннери, улуг башкы, методист башкылар хөй.

Онаашкан ажылынга ак сеткилдиг башкыларны хөйү-биле адап болур. Оларның чамдыктары бо: Чадаананың № 1 школазында Наталья Муленовна Монгуш, № 3 школада Минчимаа Монгушевна Иргит, Хөндергей ортумак школазында Билдин-Көк Монгушевна Сайын, Чыраа-Бажы ортумак школазында Бора Даваевна Ондар, районнуң Пионерлер бажыңының автомодель бөлгүмүнүң хөй чылдарда удуртукчузу, Ада-чурттуң Улуг дайынының хоочуну Федор Абрамович Бочкарёв, ол ышкаш Бажың-Алаак ортумак школазында өөреникчилерниң бүдүрүлге бригадазының организатору, Тыва АССР-ниң школазының алдарлыг башкызы Дугаржап Дембирелович Хомушку.

Школа реформазын амыдыралга күүседир дээш, өзүп орар салгалды күш-ажылга кижизидеринге болгаш оларның амыдыралга боттарының эзлеп алыр туруштарын шилип алыры дээш районнуң чамдык совхозтары болгаш бүдүрүлге албан черлери боттарының үлүүн киирип турар. Оларга СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг совхоз (директору Х. С. Дамба-Даржаа), «Тыва» совхоз (директору Д. В. Кара-Сал) болгаш өске-даа ажыл-агыйлар, бүдүрүлге, албан черлери чогуур кичээнгейни салып, дузалап турарлар.

СЭКП-ниң Программазының чаа эдилгезиниң, СЭКП Уставынга өскерилгелерниң, 1986—1990 чылдарда болгаш 2000 чылга чедир үеде ССРЭ-ниң экономиктиг база социал хөгжүлдезиниң Кол угланыышкыннарының төлевилелдери-биле таныжары бистиң улус чырыдыышкынының ажылдакчыларының кичээнгейиниң төвүнде. Чон ортузунга бо талазы-биле тайылбыр ажылдарын чорударынга киржип чоруп турар бис.

Г. МОНГУШ,
улус өөредилге килдизиниң инспектору.

Чарыштың идеологтуг хандырылгазы

БАР-ЛА АРГАЛАРНЫ АЖЫГЛААР

Районнуң партия организацияларының социалистиг чарышты организастап тура, он бирги беш чылдың доозукчу чылының болгаш беш чылдың планнарын, СЭКП-ниң XXVII съездизин төлептиг уткуур дээш алган социалистиг хүлээлгелерин долдур болгаш ажыр күүседиринче ажылчы чоннуң кичээнгейин болгаш харысаалгазын угландырган. «Партияның XXVII съездизинге — шалыпчы күш-ажылчы 27 декада» деп кыйгырыглыг социалистиг чарыш районда калбарган. Партия организациялары аңаа идеологтуг хандырылгазы чедип алыр дээш бар аргаларны ажыглап турар. Социалистиг чарыштың негелделерин ёзугаар ооң түңнелдерин өй-шаанда үндүрүп, парлалгага, хана солуннарга доктаамал чырыдып, тиилекчилерге тураскааткан күш-ажылчы алдар туктарын көдүрүп турар.

«Ак-Туруг», «Найырал», Жданов аттыг совхозтарның, Шагаан-Арыг автотранспорт бүдүрүлгезиниң, ыяш ажыл-агый чериниң партия организациялары бо бүгүнү организастаарынче кичээнгейин кошкатпайн турар.

Район он айларда күрүнеге сүт садар планын ажыр күүсеткен. Ийи күш-ажылчы коллектив он бирги беш чылдың планнарын сентябрь айда-ла күүседипкеннер. Оларга Шагаан-Арыгның ыяш ажыл-агыйы (начальниги В. А. Квасов, партия организациязының секретары Г. С. Баранова), саржаг заводу (директору В. Л. Гаврикова, профком даргазы А. М. Чернова) хамааржыр. Ук коллективтер беш чылдың планныг онаалдазын хуусаадан эрте күүседипкенин дугайын СЭКП райкомунга, улус депутаттарының район Совединиң күүсекчи комитединге сентябрь 10-да рапорттааннар.

Социалистиг чарыштың түңнелдерин квартал санында, чартык чылдап, чыл түңнели-биле үндүрүп турары чаңчыл болган. Сүт-бараан фермаларының аразында чарышты он хонуктап үндүрүп турар. Үшкү кварталдың түңнелинде хой жу бригадалардан Иштии-Хем бригадазы, сүт-бараан фермаларындан Кара-Тал фермазы тиилекчи болган. База ол ышкаш «Найырал» совхозтуң Кара-Тал, «Улуг-Хая» совхозтуң Арыг-Бажы сүт-бараан фермалары чыл планын октябрь 30-де күүседипкенин рапорттааннар.

Күш-ажылды шын организастап, корум-чурумну болгаш сагылга-чурумну быжыглап турган, күш-ажылчы чедиишкиннерни доктаамал чедип ап турар коллективтер бар. Оларга Шагаан-Арыгның автотранспорт бүдүрүлгезин, «УТКА 25 чылы» совхозтуң ажылчын кооперациязын хамаарыштырып болур. Ол ышкаш коммунал ажыл-агыйындан «Водоканал» организациялары доктаамал эки түңнелдерни чедип ап турар. Бо организацияларда кижи, ооң чаагай чоруу дээш кичээнгейни салып, хемчеглерни ап турар. Ажылчыннарның ажылдааларынга, чурттааларынга, дыштанырынга таарымчалыг байдалдарны тургузуп турар. Материалдыг деткимче фондузун чеп ажыглап, чарыш тиилекчилерин шаңнап, мактап турар. Арагалаар, ажыл шагы үзер чоруктар-биле шиңгыы демисежип, социалистиг чарыштың кижизидилгелиг салдарын чеп ажыглап турарындан күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү бедип турар апарган.

Сезоннуг кампаниялар үезинде масса-политиктиг ажылдарны баш удур планнап, комплекстиг үнүүшкүннерни организастап, чаңгыс аай политхүннерни бедик деңнелге эрттирип турар. Ооң түңнелинде районда ниитиниң малынга чем белеткели болгаш дүжүт ажаалдазы организастыг эрткен. Район бо чылын малга чем белеткээр планын 100.2 хуу күүсеткен. Сиген белеткээр планнарын Жданов аттыг, «Ак-Туруг», «Найырал», «Күш-ажылдың хостуу», «Улуг-Хая» совхозтар ажыр күүседип алганнар.

Көдээ ажыл-агыйның ишчилери ноганның, картофельдиң, тарааның багай эвес дүжүдүн ажаап алган: ортумаа-биле бир гектардан 80 центнер картофельди, 10.2 центнер тарааны ажааган.

Районда 25 малчыг, 24 саанчы, 20 чолаачы он бирги беш чылдың планнарын ССРЭ-ниң Конституциязы хүнүнүң бүдүүзүнде күүседипкен.

Чыл төнчүзүнде мергежил айы-биле тиилекчилерни тодарадып, оларга чемпион аттарны тыпсып турар. Сезоннуг ажылдар үезинде көрүлделерни, конкурстарны чарлааш, аңаа белеткелди түңнээрде, коллективтер боттарын хынажып турар. Тиилекчи болган организацияның баазазынга семинарны эрттирип, ооң мурнакчы дуржулгазын өөренип, нептередип турар.

Социалистиг чарышты чүгле ажыл-агый черлеринде организастап турар эвес, социал-культура албан черлериниң аразында корум-чурумну быжыглаарының талазы-биле социалистиг чарышты квартал санында түңнеп турары чаңчыл апарган. Ынчалза-даа социалистиг чарышты организастаар турарында ам-даа четпестер чок деп болбас. Бо талазы-биле ажыл «Улуг-Хая» совхозта кууу деңнелде тургустунган. Механизаторлар, саанчылар ортузунда чарышты өй-шаанда түңневейн турганындан шаңнал-мактаалды ай-айы-биле тыныспайн турган. Тудуг организацияларында, бүдүрүлгелерде организастап турар социалистиг чарышты бригада, цех, звено аайы-биле база түс-түс ажылчыннар аразынга чогуур деңнелге тургуспаан. Бо четпестерни чайладыр дээш районнуң партия организациялары тодаргай ажылдарны чорудуп, СЭКП ТК-ның октябрь (1985 ч.) Пленумунга чугаалашкан чугула политиктиг документилерни өөренирин, сайгарылгазын организастыг чорудар бис.

К. БИЧЕ-ООЛ,
СЭКП Улуг-Хем райкомунуң пропаганда болгаш агитация килдизиниң эргелекчизи.

Улус өөредилгезиниң тергиини Надежда Васильевна Степанова Тываның школаларынга башкылап эгелээнинден бээр ам үжен алды чыл четкен. Ооң он-он өөреникчилери республиканың улус ажыл-агыйының янзы-бүрү адырларында үре-түңнелдиг ажылдап чоруурлар. Аныяктарның дагдыныкчызы, дуржулгалыг башкы амгы үеде Чадаананың № 1 школазында орус дыл башкылап турар.

ЧУРУКТА: хоочун башкы Н. В. Степанова кичээл үезинде.

БӨМБҮРЗЕКТИҢ СУДАЛЫ

ТАЙБЫҢ ДЭЭШ

ПРАГА. (СЭТА). Делегейниң херээженнерниң Демократтыг федерациязы (ДХДФ) тургустунгандан бээр 40 чылынга тураскааткан ооң чөвүлелиниң сессиязы чехословак найысылалга болган. Делегейниң 117 чурттарында 135 национал организацияларның төлээлекчилери сессияга чыылган. Совет херээженнер комитединиң даргазы В. В. Терешкова совет делегацияны баштап чораан.

Тайбың, чепсеглениишкинни дужурер дээш, ядролуг халаптың кыжаныышкынынга удур демиселге херээженнерниң ролюнуң дугайында айтырыглары болгаш 2000 чылга чедир үеде федерацияның ажыл-чорудулгазының перспективтиг планын сессияга чугаалажып көрген.

Ядролуг боо-чепсектерниң эндере бүдүрүүшкүнүн соксадыр, космосту милитаризастаарын болдурбас, Вашингтоннуң «сылдыс дайыннарының» айыылдыг планын үзер дээш демиселди делегейниң бүгү чурттарынга уламна калбартырынче ертемчейниң чаагай сеткилдиг бүгү кижилерни сессияның киржикчилери кыйгырган.

ТАЙБЫҢ КАДЫ ЧУРТТААРЫНЫҢ УРАН АРГАЗЫ

Женевага совет-америк бедик деңнелге болган ужуражылганы, ол ужуражылганың түңнелдериниң дугайында СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачевтуң швейцар найысылалга кылган парлалга конференциязы, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң он бирги чыыжының дөрткү сессиязының документилери делегейниң хөй-ниитизиниң кичээнгейиниң төвүнде туруп турар. Тайбың кожа-хелбээ кады чурттаарының улуг уран аргазынга өөренип алырынче совет удуртукчу делегейниң бүгү күрүнелериниң, хамыктың мурнуңда Американың Каттышкан Штаттарының удуртукчуларын парлалга конференциязынга база катап кыйгырган-дыр деп, янзы-бүрү чурттарның политиктиг болгаш күрүне ажылдакчылары, массалыг информация чепсектери онзалап демдеглеп турар.

Женевага дээди деңнелге совет-америк ужуражыышкынның улуг ужур-дузазы чүдел дизе, совет-америк харылзааларга болгаш бүгү делегейге ниитизи-биле эки талаже дешпилгени чедип алыр сорулга-биле моон соңгаар чугаалажыышкыннарны кылырынга эгени ол ужуражыышкынның ажыткан-ында болуп турар деп, Болгарияның «Работническо дело» солуну бижээн. Ядролуг дайынны болдуруп болбазының дугайында болгаш шериг күчүзүнүң талазы-биле артык күштүг болурун чедип алырындан ийи таланың ойталазының дугайында Женева ужуражыышкынының түңнел документизинге ийи чурттарның удуртукчуларының кады медеглээни принципиалдыг чугула ужур-дузалыг болуп турар. Тайбың кожа-хелбээ дотуннап, кады чурттаарының улуг уран аргазынга өөренип алырынче совет удуртукчу америк таланы, делегейниң бүгү күрүнелериниң удуртукчуларын кыйгырган-дыр деп, солун онзалап демдеглээн.

АКШ-тың президентизи Р. Рейган-биле эш М. С. Горбачевтуң ужуражыышкыны делегей амыдыралында эң чугула болуушкун-дур деп, Вьетнамның Коммунистиг партиязының ТК-зының секретары Хоанг Тунг медеглээн. Тайбың дээш, дайын кыжаныышкынынга удур улустарның демиселиниң күштелгени империализмниң херекке албайн барып шыдаваанын болгаш ооң туруштарының кошкаанын Женевага болган ужуражыышкын херечилеп турар-дыр деп, ол чугаалаан.

Дайыннар чок делегейни совет удуртукчу шиитпирлиг камгалавышаан, кижи төрелгетенниң эң хөй нуруузунуң күчүлүг деткимчезинге даянган деп, Венгрияның радиозу бодунуң тайылбырынга айыткан. Тайбың кады чурттаарының уран улуг аргазынга делегей байдалының амгы эң нарын үезинде өөренип алырының эргежок чугулазын СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачев Женевага парлалга конференциязынга онзалап демдеглээн.

Женевага ужуражыышкынның түңнелдеринге сеткил ханыышкынын Английның премьер-министри М. Тэтчер илергейлээн. Ол мынча деп медеглээн: «Женевага дээди деңнелге ужуражыышкын чогумчалыг болуп, бот-боттарынга идегежир чоруктуг быжыглаарынга идегин берген болгаш келир үеге идегелди күштелдирген. Ол ужуражыышкынның болганынга делегейниң улустары өөрүп, дараазында чаа ужуражыышкыннарның, чугаалажыышкыннарның болурунга идегеп турар».

Женевага дээди деңнелге ужуражыышкынның түңнелдери сеткил ханыышкынныг илергейлээринге барымдааны берип турар деп, Германияның Федеративтиг Республиканың канцлери Г. Коль медеглээн. Бар бүгү-ле черүлдээлерни эвээш шактарның, ийи-ле хүннүң дургузунда чайладыптары болдунмас дээрзи черле билдингир. Ынчалзажок дайынның кыптыгарынга чедире берги дег ындыг байдалды Чөөн болгаш Барыын чүктүң аразынга харылзааларга болдурбазы чугула. Ядролуг азы аңаа чепсектерни ажыглаар дайынны кандыг-даа аргалар-биле болдурбас херек деп, канцлер чугаалаан.

Женевага бот-боттарын билчиринге үндезиннерни Совет Эвилели баш бурунгаар белеткээн болгаш позитивтиг байдалды экижидеринге эргежок чугула бүгү-ле чүүлдерни кылган. Тайбыңның херээн, социализмниң тайбын идеалдарын Женевага ужуражыышкынга совет удуртукчу шиитпирлиг камгалаан деп, Чехословакияның «Руде право» солуну бижээн.

Варшава Керээзиниң киржикчилери күрүнелериниң дээди удуртукчуларының Прагага чоокта чаа болган ужуражыышкынының түңнелдерин Румынияның «Скынтейя» солуну калбаа-биле тайылбырлаан. Ядролуг дайынның кыжаныышкынын узуткаарынче, боо-чепсектерниң Черге эндере бүдүрүүшкүнүн соксадырынче, космосту милитаризастаарын болдурбазынче угланган эвилелчи социалистиг күрүнелерниң принципиалдыг угланыышкынын база катап бадыткаттынган деп, ол солун демдеглээн.

Совет-америк ужуражыышкынның түңнелдеринге Тайбың болгаш эп-сеткил каттыштырылгазының Бүгү-ниитиниң организациязы (ТЭКБИО) байыр чедирген болгаш ядролуг дайынның айыылы, кижи төрелгетенин узуткаарының кыжаныышкыны ам эвээжээнинге сеткил ханыышкынын илергейлээн.

Тайбыңның херээн бүгү-ле хемчеглер-биле камгалаарынга, ССРЭ-ниң болгаш АКШ-тың аразынга харылзааларны экижидеринге Совет Эвилелиниң бүрүн шиитпирлиг «Женевага дээди деңнелге совет-америк ужуражыышкынның түңнелдериниң болгаш делегей байдалының дугайында» ССРЭ-ниң Дээди Совединиң доктаалы, сессияга М. С. Горбачевтуң делгереңгей илеткели товаргай бадыткаан-дыр деп, янзы-бүрү чурттарның парлалгазы бижип турар.

(СЭТА).

КНО-НУҢ КОЛ АССАМБЛЕЯЗЫНДА

НЬЮ-ЙОРК (СЭТА). Колония чурттарга болгаш улустарга хамааржыпас чорукту тыпсыр дугайында Декларацияның кажан боттанып турарының дугайында айтырыгны Каттышкан Нациялар Организациязының Кол Ассамблеязы чугаалажып эгелээн. Совет Эвилелиниң инициативазын ёзугаар КНО-нуң 25 чыл бурунгаар хүлээп алганы төөгүлүг ол документ колониализмге удур делегей манифестизи болган деп, янзы-бүрү чурттарның төлээлекчилери онзалап демдеглеп турар.

Колониалдыг дарлалды, ооң бүгү системазын узуткаар херекке чугула рольду ойнаарынга төөгүлүг документ Каттышкан Нациялар Организациязынга дузалаан деп, Индияның КНО-да доктаамал төлээлекчизи Натараджан Кришнан кала-даа каттышпаан чурттарның өмүнээзинден медеглээн. Колониализмниң каржы дарлалын дүжүр октаан аныяк күрүнелер амгы үеде КНО-нуң кежигүннериниң хөй нуруузу болуп турар.

Колониализмниң бужар системазын когун үзе узуткаар дээш демиселге КНО-нуң Декларациязы күштүг чепсек болуп турар деп, КНО-нуң деколонизация талазы-биле тускай комитединиң даргазы Абдул Корома (Сьерра Леоне чурттуг) онзалап демдеглээн.

СУД ШИИТКЕЛИ

КАНБЕРРА. (СЭТА). Бойдусту камгалаарының «Гринпис» деп делегей организациязының «Рейнбоу уорриор» суднозунга бо чылдың июль 10-да чазылдырыышкынны организастаан Францияның тускай албан черлериниң агентилери А. Мафарның болгаш Д. Приерниң херээниң талазы-биле суд чорудулгазы Чаа Зеландияның Окленд хоорайынга доозулган. Өлүрүкчү ол үүлгедигниң түңнелинде судно экипажының кежигүннериниң бирээзи Голландияның хамаатызы Ф. Перейра өлген. Өлүрүкчү болгаш үрегдекчи ол үүлгедигге Францияның тускай албан черлериниң агентилери А. Мафар болгаш Д. Приер буруулуг болганын суд бадыткааш, оларның кайызын-даа 10 чылга кара бажыңга олуртур кылдыр шииткен.

Рейд

ЧҮГЕ БИЛЕТ ЧОК СЕН?

Ажылдаар чер биле бажың аразынга хүнде ийи-үш удаа автобус-биле аргыжар, эртен, кежээ бир төнчүзүнге чедир, дүъш үеде баар-кээрде, ийи удаа чоруур. Хоорай иштинде чоруп турар он беш маршруттарның шуптузунда компостерлерни тургускан. Аргыжарынга таарымчалыг кылдыр кондукторлар ай дургузунда чоруур билеттерни, талоннарны садыглап турар. Моон мурнунда чаңгыс диспетчер пунктузу турган болза, ам эң хөй чурттакчылыг микрорайонда бир пунктуну тургусканы пассажирлерге таарымчалыг болган.

Он айларда хоорай иштинге 21 миллион кижини аргыштырган. Бо талазы-биле план 102,8 хуу күүсеттинген. Ындыг турбуже, хоорай автобустарының пассажирлери билетти үезинде садып албас, халас чоруур, чок болза касса чанынга көпеек адырыктаар чоруктар ам-даа таваржып турар. Ноябрь 1-ге чедир 1522 рубльдиң билетин садар турда, чыгдынган 52 рубль четпес, 30,4 хуу карылгалыг болган. Мурнуку чылдың деңнелинге бодаарга, экижиишкин бар. 1984 чылда 3 муң ажыг кижини штрафтаан болза, он айларда 2 муң ажыг кижи чедир эвээжээн. Ынчалза-даа бо кирее сан хөй-дүр.

Ноябрь 21-де «Тыва автотранс» каттыжыышкынының начальнигиниң оралакчызы Д. В. Бегзи, ында контроль-ревизия албанының килдис начальниги В. Л. Кострицев, контролёр Р. С. Сальникова, В. А. Чап, Н. С. Суван, Саң-хөө министерствозунуң улуг инспектору В. А. Бесарабова, ревизор-инспектор Н. Т. Салчак, хоорайның саң-хөө килдизиниң экономизи Л. Е. Вжитских оларның болгаш солуннар редакцияларының, телевидениениң ажылдакчыларының киржилгези-биле рейдини чоруткан. Кол төптерде «Восток» болгаш «Автотехникум» автобус доктаар черлерге дүшкен пассажирлерниң билеттерин хынаан.

Эртенги шактарда Каа-Хем суурдан, төптен келген автобустарда кижи хөй болган. Чүгле дүъш мурнунда безин үжен тос «койгуннар» туттурган болгаш оларның чээрби алдызындан 62 рубльдиң штравын хавырган. Кызыл пөс баглаңган контролёрлар көргеш, билет албаан чамдык улус көпеек чокка-ла дүвү-далаш билет ора соп турганын чамдык рейд кежигүннери соңга өттүр эскерип турган. Билет чок чораан-нарның хөй кезии сургуулдар, өөреникчилер. Чижээ, № 11 школаның дөрткү класссчылары С. Кравченко, Ж. Кузнецов, № 3 школадан А. Сандю, М. Дагба, В. Монгуш, № 2 школадан Ч. Шойжуп, № 7 школадан А. Доржиев, № 15 школадан Т. Степанова, № 1 профтехучилищениң сургуулдары С. Иванов, А. Таспан, О. Халаа, Красноярскиниң политехниктиг институдунуң Кызылда филиалындан С. Монгуш, көдээ ажыл-агый техникумундан Н. Бегзи, автоорук техникумундан А. Кара-Сал төнчү доктаар черге чедир билет садып албаан. Чамдыктары чиптим, чидириптим деп-даа тайылбырлап турар. Негелде кымга-даа чаңгыс аай, халас чорууру хоржок деп чүвени пионерлер, комсомолчулар билген турар ужурлуг.

Районнан келген улус, те ужурун билбези ындыг, база анаа олурупкан боор. «Хемчик» совхозтан Н. Ооржак, «Шекпээрден» С. Монгуш, «Күш-ажылдың хостуу» совхозтан А. Ховалыг, Сукпактан Ч. Ондар, Хову-Аксыдан А. Васюта штраф төлээр ужурга таварышкан. Чамдык улус эрги билеттер көргүзүп турган. Өскелери чидир шыгжапкан-даа болган. Өске карманынче суп алганын бир кижи база сактып келген. А теплица комбинадының ажылдакчызы Р. Гавушкина шуут маң-биле четтирбейн халып бар чорда тудуп эккелгеш, 3 рубльди төлеттирген. Корум-чурумну тудар ужурлуг милиция ажылдакчызы (адын адаарындан ойталаан) өөнүң иштинге көпеек чокка анаа-ла билет үзүп бергенин контролёр көргөн. Боду халас чоруур-даа болза, кадайынга билетти үезинде албайн, чүгле хыналда эгелээрге ам дүвүреп үнген. Ол штрафты база төлээн.

№ 15, 6, 1 дугаар маршруттарның автобустарынга кайы-даа шакта кижи хөй болур. Дөрт көпеек төлээринден далдарап турганнар үезинде утпайн билетин садып алган болза, бир айда халас чоруур билетти 3 рубль-биле садып албас бе? Улус көрүп турда, билет чок дээш штрафтадыр ындыг эпчок байдалга аэропорттуң ажылдакчызы Э. Артыкыы, медицина училищезиниң сургуулу Г. Хүргүлек, «Светлячок» садиктиң ажылчызы турган Л. Тамбар таварышкан.

Эрткен чылын пассажир автобүдүрүлгези билет чок пассажирлерден орулганың дөрттүң бир кезин чедир албаан. Бо чылдагаан-биле орулга планы күүсеттинмейн турар. Чолаачыларның сонуургалы база кудулаар. Мурнуку чылга бодаарга, бо чылын билет чоктарның саны эвээжеп турар. Ынчалза-даа аргыжыышкынның кижиин түлүк үелеринде пассажирлерниң хөй кезии салаашпайн турар. Контролёрлар, диспетчерлер бо үеде хыналдаларны чорудар болза эки. Автобүдүрүлгеде бо хүннерде он кондуктор херегленттинип турар. Ынчангаш хөй-ниитини бо ажылче киириштирери чугула. Ноябрь айда ниитизи-биле контролёрлар билет чок 208 кижини илереткен.

Оруктарны казып каапканындан үр үеле маршруттар өске оруктап чоруп турар. Чурттакчылары хөй кудумчуларга чер ажылдарын дүргем чорудары күзенчиг. № 5 маршрут аңаа-ла эзи чыгыы черге долганып турар апарган. Ооң чылдагааны Чүлдүм кудумчузунда хоолайларның тудуунуң саадаашында болуп турар. Өске-даа маршруттарга орук хагдынганы-биле өскерилгелер үргүлчү туруп келир. Чоннуң пассажир хандырылгазынга бо чорук шаптараазынныг. Ону рейд кежигүннери база демдеглээр бодалдыглар.

Автобуска чорууруунуң дүрүмнерин сагыыры хамааты кижи бүрүзүнүң хүлээлгези болур. Күрүне автотранспортун халас ажыглаары арын-нүүрге дүүшпес херек дээрзин билири чугула. Хоорай чурттакчылары автобуска корум-чурум тударынга, билет чоктарны илередиринге боттары идепкейлиг киржири күзенчиг.

Рейд бригадазының кежигүннери: **Д. БЕГЗИ,**
«Тыва автотранс» каттыжыышкынының начальнигиниң оралакчызы;
В. КЛЕЙМЕННЫХ,
телевидениениң редактору;
А. ШКОРКИН,
«Молодежь Тувы» солуннуң корр;
А. ХОВАЛЫГ,
«Шынның» корр.

Поль Килестиң чугаазы

ПАРИЖ (СЭТА). АКШ-тың «сылдыс дайыннарының» төлевилелин Францияның камгалал министри Поль Килес «эң-не айыылдыг план-дыр» деп адаан. Ол план дээрге, «космостан камгалал-дыр» деп американнарны бүзүредирин оралдажып турарлар. Ынчалзажок «сылдыс дайыннарының» планын боттандырганда таварылгада ядролуг дайынның кыптыгга бээриниң айыылы чайлаш чок дыка улгадыр дээрзинге бүзүрээр мен деп, ол чугаалаан. Ынчаарда бистерниң — французтарның болгаш Европа чурттугларының кырынга дендии айыыл диргелип келир ийик деп, министр демдеглээн.

ЧАЗАК БАШТЫҢЫНЫҢ МЕДЕГЛЕЛИ

МАДРИД (СЭТА). Испанияның чазааның даргазы Ф. Гонсалес депутаттар конгрезинге (адакы палатага) чүве чугаалаан болгаш чурттуң девискээринде туруп турар америк шериглерни кызырар дугайында амгы үеде Мадридтиң база Вашингтоннуң аразында чугаалажыышкыннар чогуур түңнелди бербээн таварылгада ол айтырыгны испан чазак боду чааскаан шиитпирлеп каптар деп медеглээн. Амгы үеде Испанияда дөрт шериг баазаларында 12 500 америк солдаттар болгаш офицерлер бар. Оларның санын кызырар дугайында испан-америк чугаалажыышкыннар бо чылдың октябрьда чажыды-биле эгелээн. Америк шериглерниң санын кызырар талазы-биле чазактың өскерлиш чок чүткүлүн Ф. Гонсалес база катап бадыткаан.

Чазак составын чарлаан

БРЮССЕЛЬ (СЭТА). Бельгияга бо чылдың октябрь 13-те болган соңгулдалар түңнелдерин ёзугаар тургускан чаа чазактың составын чарлаан. Вильфрид Мартенс Бельгияның премьер-министриниң албан дужаалын база катап алган. Даштыкы харылзаалар министринге Лео Тиндеманс хевээр арткан. Камгалал министриниң портфелин Франсуа-Ксавье де Доннеа ээлээн. Ол чаа чазак моон мурнунда турган чазактан барык ылгал чок.

Агентстовнуң дыңнадылары

БРЮССЕЛЬ. (СЭТА). «НАТО-нуң 90 чылдарда фрегады» деп улуг шериг корабльни тудар талазы-биле планнааышкынның баштайгы чадазын Соңгу Атлантика блогунуң сес чурттарының — АКШ-тың, Англияның, Голландияның, Испанияның, Италияның, Канаданың, Францияның болгаш Барыын Германияның фирмалары дооскан. Ол шериг корабльди 1995 чылда ажыглалга киирери көрдүнген, ооң өртээ 500 миллион доллар болурун ДПА агентствэ Брюссельден дыңнаткан.

СЭКП-НИҢ XXVII СЪЕЗДИЗИНГЕ УТКУШТУР

XXVI СЪЕЗДИДЕН СЪЕЗД ЧЕДИР XXVII

«Ажылчы чоннарның массалары угаан-бодал болгаш материалдыг культураның байлактарын улам долу болгаш ханызы-биле шиңгээдип алыры, оларны уран чогаадылгага идепкейлиг хандыкшыдары улуг ужур-дузалыг деп СЭКП санап турар».

(СЭКП-ниң Программазының чаа эдилгезиниң төлевилелиниден).

Чөөн-Хемчик район

АЖЫЛ БИЛЕЕР ЧАРЫЛБАС

Районнуң девискээринде культура-спорт комплекизи ажылдап турар. Ол дээрге кедээниң культура бажыңнары, хоорайның Культура бажыңы, ол ышкаш районнуң төпчүткен библиотека системазы, Чадаана хоорайда уругларның уран чүүл школазы, улусчу театр, аныяк көрүкчүлер театры, каасталга уран чүүл кылыгларының мастерскаязы болуп турар.

Районнуң клуб албан черлери 1981 чылда 1570 хемчеглерни чоруткан болгаш ону 28980 кижи көрген болза, а 1985 чылдың 10 айларында массалыг хемчеглерни 44990 кижи көргени — уран чүүлге чурттакчы чоннуң сонуургалының херечизи. 1985 чылда районнуң чурттакчыларының бирээзи-ле клубтарның көргүзүг хемчеглеринге 19 катап барган болуп турар.

Ол ышкаш район девискээринде 9 агитбригада болгаш агиткультбригадалар план, графиктер ёзугаар ажылдап, ай санында 2 удаа комплекстиг үнүүшкүннерни чорудуп турар. Район төвүнде чонга ачы-дуза чедирериниң организацияларында база хаара туттунган. Агитбригадаларның фестиваль көргүзүглеринге «Чыраа-Бажы» совхозтуң «Дамырак» агитбригадазы кескү черни ээлеп келгениниң демдеглээри чугула.

Совет Тываның 40 чылынга база Тиилелгениң 40 чыл оюнга тураскаадкан фестивальдарның үезинде бот-тывынгыр уран чүүл коллективтериниң киржикчилери өскен. Чадаананың № 1, 2 школаларында, район эмнелгезинде, харылзаа белдиринде бот-тывынгыр уран чүүл коллективтери доктаамал ажылдап турар.

Чоннуң бот-тывынгыр уран чүүлүн улам ыңай сайзырадыры-биле районнуң Культура бажыңының чанынга фольклор ансамбльдерин тургузуп, национал хөгжүм херекселдериниң болгаш хөөмей, сыгыттың янзы-бүрү хевирлерин тургузары көрүп турар.

Чон ортузунга масса-политиктиг ажылдарны чорударынга, бот-тывынгыр уран чүүлдү сайзырадырынга районнуң Культура бажыңының улуг методизи З. К. Балчырак, төпчүткен библиотеканың методизи Х. О. Ооржак, уругларның уран чүүл школазының башкызы Р. Б.-С. Сат болгаш оон-даа өскелерниң хуузу киирип турар үлүү улуг.

Кедээниң ажыл-ишчилериниң ортузунга культура-массалыг ажылдарны чорудуп турарының талазы-биле Чыраа-Бажында кедээ Культура бажыңы (директору Мокур-оол Куулар), Хайыраканда кедээ Культура бажыңы (директору Ольга Донгак) эки ажылдыглар.

Районга дөрт чыл иштинде культура албан черлериниң материал-техниктиг баазазынга улуг өскерилгелер болгулаан. Теве-Хая суурга кедээ Культура бажыңының тудуун амгы хүннерде дооскуп турар. Шеминниң, Хөндергейниң Культура бажыңнарынга капитал септелгелерни чоруткан, Хорум-Даг библиотеказы чаа бажыңче кирген, уругларның музыка школазынга немелде тудугну кылган. Ол ышкаш Чадаанада хоорайның «Шахтёр» Культура бажыңы, районнуң Культура бажыңы, Чыраа-Бажының кедээ Культура бажыңы чаа мебель дериг-херекселдерин алгылаан.

Кадр талазы-биле чамдык айтырыглар шиитпирлеттинген. Чөөн Сибирьниң күрүнениң культура институдунда 7 кижи, тускай ортумак өөредилге черинде бот-өөредилге-биле 8 кижи өөренип турар.

А. АРАПЧОР.

АЖЫКТЫГ, СОЛУН

Районнуң ажыл-ишчилериниң чедиишкиннеринде библиотека ажылдакчыларының үлүг-хуузу база кирип турар. Районда библиотека четкизинде массалыг 11 библиотека кирип турар. Ооң иштинде районнуң төпчүткен библиотеказы, бир уруглар библиотеказы болгаш кедээ, 1 хоорай филиалдары бар.

Библиотекаларның идей-политиктиг ажылының деңнели шынар талазы-биле экижээн. Библиотекалар культура бажыңнары болгаш тус черлерде хөй-ниити организациялары-биле кады тематиктиг кежээлерни, беседаларны, номнар допчулаңдарын кылып чорудуп турар. Малчын өг-бүлелерге, бүдүрүлге участоктарынга номнарны тускай чедирип берип турар.

1981—1985 чылдарда 1526 хире массалыг ажылдар чоруттунган. Беш чылдың эгезинде номчукчуларга 24109 экземпляр номнарны берген болза, 1984 чылдың түңнели-биле көргүзүг 41558 экземпляр чедир өскен. Районда библиотекаларының ном фондузунуң өзүлдези 1981 чылда 12852 экземпляр турган болза, 1985 чылда 165384 экземпляр болуп турар.

• • •

Районга улусчу театр тургустунгандан бээр элээн каш шиилерни чедиишкинниг тургускаш, чүгле районга эвес, республикага болгаш оон дашкаар-даа көргүзүп турган. Сөөлгү үеде районнуң Культура бажыңында Улусчу театр план ёзугаар ажылдап турар. Коллективте 18 кижи хаара туттунган, оларга немештир танцы болгаш ыры, хөгжүм бөлгүмнериниң киржикчилери, бот-тывынгыр артистер база киржип турар.

Сөөлгү беш чылдарның иштинде чаңгыс кежегелиг шиилерден эгелээш, шиилерден үзүндүлерни, хөй кежегелиг шиилерни безин тургузуп ойнап турар. Оларның иштинде Чыраа-Бажында кедээ Культура бажыңы сценага С. Токаның «Дөңгүр-оол» деп шиизин тургускаш, республикага ийиги черни ээлээн. Районнуң Чадаана Культура бажыңы К. Кудажының «Далай дүвүнде дапгына» деп шиизин тургускан. Ол база республика көрүлдезинге ийиги черни алган. Ол В. Көк-оол болгаш С. Бюрбюнуң «Найырал» деп шиизин база багай эвес тургускан.

Районнуң Культура бажыңында Уругларның улусчу театры ажылдап турар. Ооң удуртукчузу Роза Арганооловна Монгуш багай эвес ажылдап турар. Уругларга таарыштырган «Сотка душкен» деп шиини 1985 чылда тургускан.

Уругларның улусчу театрының чанында аныяк тоолчуларның «Шыяан ам» деп клуву ажыттынган. Ында 32 уруглар киржип турар. Олар Е. Тапованың «Илбилиг согун» деп тоол-шиизин белеткеп турар.

• • •

Чадаанага баштай уругларның музыка школазы ажылдап турган. Сөөлгү чылдарда школага чамдык немелделер болган болгаш уран чүүл школазы кылдыр ону эде тургускан. Бо беш чылда ол школаны 68 өөреникчилер дооскан.

Амгы үеде школада 133 өөреникчи фортепиано, хореография, чурулга, улустуң хөгжүм херекселдериниң салбырларында өөренип турарлар. Башкы кадрлар-биле хандыртынган. Уругларны уран чүүлге хандыкшыдып, оларның салым-чаяанын улам сайзырадып илереири дээш кызымаккай ажылдап турарлар. Оларга Д. К. Саая, Р. Б-С. Сат болгаш өске-даа башкылар хамааржыр.

Республиканың аныяк музыкантылар конкурузунга чыл бүрүде киржип, чедиишкиннерни чедип ап келгеннер.

Чадаананың уругларның уран чүүл школазынга немелде чаа тудугну бо чылын дооскан.

Чедиишкиннер-биле чергелештир чедир кылдынмаан четпестер ам-даа бар. Четпестерни эдип алыр дээш районнуң культура ажылдакчылары бүгү күжүн мөөңнеп турар.

А. ОНДАР,
улуг библиотекарь, Чадааның культура албан черлериниң партия организациязының секретары.

ЧУРУКТА: Чадаананың Культура бажыңының чанында Улусчу театрның «Найырал» деп шиизинден көргүзүг.

ТЕЛЕВИДЕНИЕ

ДЕКАБРЬ

3. Вторник

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — «Үе». 8.40 — Эртенги гимнастика. 8.55 — «Харылацар, горнистер!» 9.25 — «Возвращение «Святого Луки». Уран-чечен фильм. 10.55 — «Раз ступенька, два ступенька». Док. фильм. 11.15—11.20 — Медээлер. 14.15 — Медээлер. 14.35 — «Коммунисты 80-х». Док. фильмнер: «Зову любить землю», «Нужны Платоновы», «Вкус чурека». 15.35 — А. Глазунов. Симфония № 5. 16.10 — «Билиг — күш». Эртем-нептерелдиг журнал. 16.55 — Күрүнениң «Наргис» фольклор-танцы ансамблиниң концерти. (Афганистан). 17.20 — Ажыл-херектер болгаш кижи. «Бир эвес бис эвес болза, кым-даа эвес». Эртем-техниктиг депшилгеге кижиниң ролюнуң дугайында. 17.50 — Ырак болгаш чоок ыр. 18.30 — «КАМТЗ: строить по-новому». Док. фильм. 18.45 — Бөгүн делегейде. 19.00 — СЭКП-ниң XXVII съездизинге уткуштур. Армян ССР-ниң телевидениезиниң программазы. 21.00 — «Үе». 21.35 — М. Ю. Лермонтов. «Маскарад». Шииден үзүндүлер. 23.05 — «Поезд». Док. телефильм. 23.15—23.25 — Бөгүн делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — «Кедээ ажыл-агый». Киножурнал. 8.35; 9.35 — Бурунгу Индияның культуразы. Төөгү. 5 класс. 9.05; 13.00 — Француз дыл. 10.05 — КПТУ суртуулдарынга. Эстетиктиг кижизидилге. Чогаадылга кичээлдери. 10.35; 11.40 — Совет күрүнениң болгаш эргениң үндезиннери. 8 класс. «Бир дугаар эрге». Совет хамаатыларының ажылдаар эргезиниң дугайында. 11.05 — Шыдыраа школазы. 12.10 — Бойдус эртеми. 3 класс. Ховуларда болгаш шынааларда амыдырал. 12.30 — В. Маяковский. «Владимир Ильич Ленин». Поэма. 10 класс. 13.30 — XVIII вектиң орус уран чүүлү. Чурулга. 14.05 — Ю. Тынянов. Бодалдар... Ужуражылышкыннар. 15.10—15.15 — Медээлер. 18.00 — Медээлер. 18.15 — «...Он алды болгаш оон улуг назы».

КЫЗЫЛДАН

19.00 — «Шыяан ам». Бистиң алдарлыг хөгжүм-шии театрының артизи Александр Салчак. 19.15 — Телемедээлер. 19.25 — «Азия төвү». Программада: «СЭКП-ниң XXVII съездизинге — 27 шалыпчы декада». СЭКП Кызыл райкомунуң бирги секретары В. С. Очур-оол дамчыдылгага киржир. «Хоойлу болгаш хүлээлге». Тыва АССР-ниң Дээди Судунуң кежигүнү С. Х. Монгуштуң беседазы. Медээлер. 19.55 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!» «Доктор Айболит». 6-гы кезээ. 20.15 — «Кино көрүкчүзүнүң спутниги». 21.00 — «Үе». 21.35 — С. Смирнов. Чогаалчы болгаш хамааты. 22.25 — Төп телевидениениң болгаш Бүгү-эвилел радиозунуң электромузыкалыг оркестриниң РСФСР-ниң улустуң артизи В. Мещериниң удуртулгазы-биле концерти.

4. Среда

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — «Үе». 8.40 — Эртенги гимнастика. 8.55 — Мультфильмнер: «Утренняя музыка», «Сказка про Комара Комаровича», «Украденный пудель». 9.25 — М. Ю. Лермонтов — «Маскарад». Шииден үзүндүлер. 10.55 — «Аян-чорукчулар клуву». 11.55—12.00 — Медээлер. 14.15 — Медээлер. 14.35 — Док. фильмнер: «Думы крестьянские», «Жить на земле». 15.15 Л.-В. Бетховен. 15.35 — Кичээлдер соонда». Тележурнал. 16.25 — Россияга 1905—1907 чылдарның революциязының 80 чылынга. Төөгүнүң арыннары. «Негелделерни Совет тер тургузар». 17.00 — «...Он алды болгаш оон улуг назы». 17.45 — Эртем болгаш амыдырал. 18.15 — Чурук бүрүзүнде хүн. 18.30 — Улустуң ырларының концерти. 18.45 — Бөгүн делегейде. 19.00 — «Кижи болгаш хоойлу». 19.40 — «Картина». Үш сериялыг уран-чечен телефильм. 1-ги сериязы. 21.00 — «Үе». 21.35 — «Док. экран». 22.45—23.05 — Бөгүн делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — «Пути коммунаров». Док. фильм. 8.35; 9.35 — Информатиканың болгаш санаалга техниказының үндезиннери. 9.05; 13.40 — Немец дыл. 10.05 — К. Кулиевтиң поэзиязы. 10.35; 11.35 — Ниити биология. 9 класс. Кылымал шилилгениң чогаадыкчы ролю. 11.05 — «Өг-бүле болгаш школа». Тележурнал. 12.05 — География. 5 класс. Даглар. 12.35 — Өрт айыылын болдурбас дугайында чурттакчы чонга. «Автолюбители, помните». Эртем-нептерелдиг фильм. 12.50 — «Экии, башкы». Молдав ССР-ниң Криулянск ортумак школазының директору ССРЭ-ниң улустуң башкызы Б. В. Дынгениң дугайында очерк. 13.10 — Эстетиктиг кижизидилге. Чогаадылга кичээлдери. 14.15 — Драматургия болгаш театр. Н. В. Гоголь — «Ревизор». 15.00 — Медээлер. 18.00 — Медээлер. 18.15 — Е. Исаев. «Чээрби беш шак». Шүлүглер.

КЫЗЫЛДАН

18.40 — «Орус дыл өөренип турар бис». «Октябряттарның ажыл-херектери». Национал школаларның 3 класс өөреникчилеринге телешкола. 18.55 — Уругларга фильм. 19.05 — Делегей байдалының дугайында беседа. 19.15 — Телемедээлер. 19.25 — «Азия төвү». Медээлер. 19.55 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». «В гостях у Чуковского». 20.20 — Баскетбол. ЦСКА — «Хувентуд». (Испания). 21.00 — «Үе». 21.35 — «Дожить до рассвета». Уран-чечен фильм. 22.50 — «У Сурикова в Пензе». Док. телефильм. 23.00—00.45 — Футбол талазы-биле ССРЭ-ниң чемпионады. «Даугава» (Рига) — «Нефтчи» (Баку).

5. Четверг

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — «Үе». 8.40 — Эртенги гимнастика. 8.55 — Бистиң чаштарның чогаадылгазы. 9.25 — «Картина». Үш сериялыг уран-чечен телефильм. 1-ги сериязы. 10.45 — Билдингир-даа болза, элдептиг». 11.45—11.50 — Медээлер. 14.15 — Медээлер. 14.35 — Док. фильмнер: «Сотворение доброты», «Это занятое свободное время». 15.15 — Скрипка музыказының концерти. Г. Венявскийниң болгаш П. Сарасатениң чогаалдарын РСФСР-ниң алдарлыг артистери В. болгаш Е. Жуктар күүседир. 15.45 — Хөглүг старттар. 16.30 — Финляндияның телевидениезиниң программазы. 17.30 — «Ферскотти» бөлүк-биле ужуражылышкын (Финляндия). 18.00 — «Сөстү ажыл-херек-биле бадыткаар». Сагылга-чурум сайзыраңгай социализмниң мөзү-шынар категориязы. Станок тудуунуң С. Орджоникидзе аттыг завод каттыжылышкынында СЭКП Программазының чаа эдилгезин чугаалажып турары. 18.30 — «Э. Москвитина ойнаар» (арфа) Фильм-концерт. 18.45 — Бөгүн делегейде. 19.00 — Тайбың болгаш аныяктар. 19.35 — «Картина» Уран-чечен телефильм. 2-ги сериязы. 21.00 — «Үе». 21.35 — «Камера делегейже көрүп тур». 22.35 — Г. Берлиоз. Увертюра. «Рим карнавалы». 22.45—23.05 — Бөгүн делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — И возрождаются забытые мотивы». Док. телефильм. 8.35; 9.35 — Бойдус эртеми. 4 класс. Хат болгаш ооң ажылы. 8.55 — «Уникальные высокопроизводительные прессы». Эртем-нептерелдиг фильм. 9.05; 12.10 — Испан дыл. 9.55 — XIX вектиң чартыының чурулгазы. А. Венецианов. 8 класс. 10.35; 11.40 — Н. А. Некрасовтуң лириказы. 9 класс. 11.05 — Авамның школазы. 12.40 — А. Сурковтуң поэзиязы. 13.30 — «Ждем тебя, парень». Уран-чечен фильм. 15.00—15.05 — Медээлер. 18.00 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.15 — Телефильм. 18.40 — «Сээң профессияң ырлары». Республиканың автотранспортунуң мурнакчыларынга тураскаадкан дамчыдылга. 19.15 — Телемедээлер. 19.25 — «Азия төвү». Программада: «Кыштаглаашкын — шалыпчы фронт». Тыва АССР-ниң Кедээ ажыл-агый министерствозунуң улуг зоотехниги С. М. Маадыр-оол дамчыдылгага киржир. «Партияның политиктиг болгаш экономиктиг өөредилгези». СЭКП обкомунуң политиктиг чырыдылышкын бажыңының консультантызы А. Д. Ооржактың беседазы. Медээлер. 19.55 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». «Бабушка удава». Мультфильм. 20.15 — «Премия». Эртем-нептерелдиг фильм. 20.30 — Ритмиг гимнастика. 21.00 — «Үе». 21.35 — «Ключи от рая». Уран-чечен фильм. 23.10 — Док. фильм. 23.20—00.05 — Баскетбол. «Жальгирис» (Каунас) — «Олимпия Симак» (Италия). Каунастан дамчыдылга.

6. Пятница

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — «Үе». 8.40 — Эртенги гимнастика. 8.55 — Хөглүг старттар. 9.40 — «Картина». Уран-чечен телефильм. 2-ги сериязы. 11.05 — «Украинский венок». Фильм-концерт. 11.35—11.40 — Медээлер. 14.15 — Медээлер. 14.35 — Док. фильмнер: «Адмирал Макаров», «Поэзии целебный воздух», «Путешествие сквозь века». 15.25 — Орус чугаа. 15.55 — Ямал-Ненец национал округтуң аныяктарының национал ансамблиниң оюн көргүзүү. 16.15 — «Поиск». 16.35 — «А. Гайдарның маадырлары экранда». «Судьба барабанщика». 18.00 — «Кады ажылдажылга». Тележурнал. 18.30 — Хабаровск крайның бот-тывынгыр коллективтериниң оюн көргүзүү. 18.45 — Бөгүн делегейде. 19.00 — «Утенок Вилли». 3 болгаш 4-кү мультфильмнер. 19.20 — Бистиң амыдыралывыстың программазы. СЭКП ТК-ның программаларын чугаалажып тур бис. Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры ССРЭ-ниң ЭА-ның оралакчы президентизи академик А. Л. Яншинниң чугаазы. 19.40 — «Картина». Уран-чечен телефильм. 3-кү сериязы. 21.00 — «Үе». 21.35 — Кежээки аялгалар. 22.25 — Диалог с Иссык-Кулем. Док. телефильм. 22.45 — Бөгүн делегейде. 23.00—23.35 — Самбо талазы-биле ССРЭ-ниң абсолюттуг чемпионады.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — «Природы дар бесценный». Док. телефильм. 8.35; 9.35 — М. Ю. Лермонтов. «Бородино». 4 класс. 9.05; 13.00 — Англи дыл. 10.05 — География. Африка. Саванналарның үнүштери болгаш дириг амытаннары. 10.35; 11.40 — Төөгү. 7 класс. Куликово тулчуушкуну. 11.05 — Школачыларга физиология болгаш гигиена дугайында. Ада-ие болгаш уруглар. 12.10 — Бойдус эртеми. 4 класс. Агаар болгаш ону баш удур билири. 12.30 — М. Е. Салтыков-Щедрин. Тоолдар. 9 класс. 13.30 — «Дайын чылдарында чаш назын». В. Пановаының чогаалдарындан. 14.30 — Школачыларга хлеб дугайында. «Аданың шөлү». СЭКП ТК-ның кежигүнү, Социалистиг Күш-ажылдың ийи дакпыр Маадыры В. М. Чердынцев киржир. 15.00—15.05 — Медээлер. 18.20 — «Играли мальчишки в войну». Док. телефильм.

КЫЗЫЛДАН

18.30 — Док. фильм. 18.50 — «Ажылчын салгал». Шамбалыг школазының башкыларының дуржулгазы. 19.15 — Телемедээлер. 19.25 — «Азия төвү». Программада: «Беш чылды — шалыпчы доозар». Тыва АССР-ниң социал хандырылга министри С. Д. Кировтуң чугаазы. «Уруглар — бистиң келир үевис». Кызыл хоорайның № 3 школазындан репортаж. Медээлер. 19.55 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». «Варежка». Мультфильм. 20.15 — Чарлалдар. 20.20 — Баскетбол. ЦСКА — «Агон» (ГФР). 21.00 — «Үе». 21.35—22.45 — Лето рядового Дедова». Уран-чечен телефильм.

7. Суббота

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — «Үе». 8.35 — Эртенги гимнастика. 8.50 — «Картина». Уран-чечен телефильм. 3-кү сериязы. 10.10 — «Снится детство». Фильм-концерт. 10.40 — «В судьбе каждого из нас». Док. телефильм. 11.30 — Фигурлуг чуңгулаашкын талазы-биле «Московские новости» солунуң шаңналы дээш делегей маргылдаазы. Эжеш чуңгулаашкын. Хостуг программа. 12.15 — «Өг-бүле болгаш школа». Тележурнал. 12.45 — Улусчу чогаадылга дугайында телепрограммаларының VI делегей фестивалы «Челээш». «Воспоминание о фестивале народной музыки» (Финляндия). 13.20 — «Чогаалчы болгаш амыдырал». 14.10 — Бөгүн делегейде. 14.25 — «Бо элдептиг делегей». 15.35 — «Дириг амытаннар амыдыралы». Дамчыдылганы Н. Дроздов чорудар. 16.35 — ССРЭ-ниң улустуң артизи композитор В. Левашовтуң концерти. 19.20 — Мультфильмнер: «Сказка о царевиче и трех лекарях», «Старая игрушка». 19.50 — «Прощай старый цирк». Фильм-концерт. 21.00 — «Үе». 21.35 — В ясной поляне». Док. фильм. 21.45 — Фигурлуг чуңгулаашкын талазы-биле «Московские новости» солунуң шаңналы дээш делегей маргылдаазы. Хостуг танец. 22.30 — Оперетта артистериниң концерти. 23.05—23.15 — Медээлер.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — Бир эвес кадык болуксазыңза. 8.30 — «Прежде всего я врач». Док. телефильм. 9.00 — «Эртенги почта». Музыкалыг дамчыдылга. 9.30 — Бистиң садывыс. 9.55 — «Аян-чорукчулар клуву». 10.55 — Гандбол талазы-биле «Заря Востока» солунунуң шаңналы дээш делегей маргылдаазы. ССРЭ-ниң шилиндек командазы — Венгрияның шилиндек командазы. Тбилисиден дамчыдылга. 12.35 — «Поединок». Белоруссияның Я. Колас аттыг шии театрының фильм-шиизиниң баштайгы көргүзүү. 14.20 — Чурукчулар дугайында рассказтар. Скульптор Петр Клодт. 14.50 — Я. Сибелиус. Оркестрлиг скрипкага концерт. 15.25 — Бүгүдеге стадион. 15.55 — «Булактар». 16.15 — «Наш директор». Док. телефильм. 17.05 — «Подготовка к экзамену». Уран-чечен телефильм. 16.10 — «Каткы бажы каткан эвес» деп дамчыдылга. 19.25 — «Хөлдериниң доңа берген дамдылары». «Красный май» шил заводунуң мастерлериниң дугайында. 19.55 — Чарлалдар. 20.00 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». «Вовка в Тридевятом царстве». Мультфильм. 1-ги кезээ. 20.15 — «Кадыкшыл». 21.00 — «Үе». 21.35—22.55 — Поэзияның интернационалдыг кежээзи.

8. Воскресенье

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — «Үе». 8.40 — Зарядкаже, чыскаалыңар!». 8.55 — Улусчу чогаадылга дугайында телепрограммаларының VI делегей фестивалы «Челээш», «Рыбацкие ритмы» (Шри Ланка). 9.20 — «В безмолвии глубин». Док. телефильм. 9.40 — «Спортлотонуң» 49-ку тиражы. 9.50 — «Будильник». 10.20 — «Совет Эвилелинге бараан бооп тур мен!». 11.20 — «Кадыкшыл». 12.05 — «Эртенги почта». Музыкалыг дамчыдылга. 12.35 — Совет черде ужуражылышкыннар. 12.50 — «Кедээниң ажыл-ишчилеринге». 13.50 — «Музыка киоскузу». 14.20 — «Обыкновенная красавица». Эртем-нептерелдиг фильм. 14.40 — Шолом-Алейхемниң телешиизи. 17.45 — Фигурлуг чуңгулаашкын талазы-биле «Московские новости» солунуң шаңналы дээш делегей маргылдаазы. Хостуг программа. 18.30 — «Делегей байдалының дугайында допчулал». 19.15 — Улуг улуска мультфильмнер: «Между небом и землей», «В синем море, белой пене». 19.30 — Узбек ССР-ниң Күрүне телерадиозунуң улустуң хөгжүм херекселдериниң оркестриниң концерти. 20.00 — «Аян-чорукчулар клуву». 21.00 — «Үе». 21.35 — Совет композиторларның ырларын ССРЭ-ниң улустуң артизи М. Магомаев болгаш Төп телевидениениң болгаш Бүгү-эвилел радиозунуң эстрада-симфония оркестри А. Петуховтуң удуртулгазы-биле күүседир. 22.20 — «Птица счастья завтрашнего дня». Док. телефильм. 22.30 — Фигурлуг чуңгулаашкын талазы-биле «Московские новости» солунуң шаңналы дээш делегей маргылдаазы. Хостуг программа. 23.05 — Медээлер. 23.15 — 00.00 — Футбол талазы-биле ССРЭ-ниң чемпионады. «Нефтчи» (Баку) — «Черноморец» (Одесса).

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Зарядкаже чыскаалыңар!. 8.15 — Хөглүг ноталыгаштар. 8.30 — Орус чугаа. 9.00 — Ритмиг гимнастика. 9.30 — Д. Скарлатти. Клавирге беш соната. Л. Зайчик ойнаар. Ленинградтан дамчыдылга. 9.50 — Гандбол талазы-биле «Заря Востока» солунунуң шаңналы дээш делегей чемпионады. ССРЭ-ниң шилиндек командазы — ЧССР-ниң шилиндек командазы. Тбилисиден дамчыдылга. 10.20 — «Старый город». Чернигов дугайында док. телефильм. 10.50 — ССРЭ-ниң улустуң артизи Н. Суржина ырлаар. Днепропетровскиден дамчыдылга. 11.15 — «9-ку студия». 12.45 — «Билдингир-даа болза, элдептиг». 13.15 — А. Эшпай. Концерт. 13.30 — Мультфильмнер: «Как львенок и черепаха пели», «Сказка сказывается». 14.30 — «Кирип моорлаңар». Эстрада көргүзүү. 16.15 — «Тени исчезают в полдень». Уран-чечен телефильм. 4-кү сериязы — «Марьин утес». 17.00 — «Тайбың болгаш аныяктар». 18.05 — Шылгараңгай совет композиторлар — Ленинчи шаңналдың лауреаттары. Р. Щедрин. 19.00 — Мячылыг хоккей талазы-биле ССРЭ-ниң чемпионады. «Динамо» (Алма-Ата) — «Енисей». Алма-Атадан дамчыдылга. 19.45 — «Дерево из легенды». 20.00 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». «Вовка в Тридевятом царстве». Мультфильм. 20.15 — «Кижи Чер. Октаргай». 21.00 — «Үе». 21.35 — 23.05 — Даштыкы фильмнер экраны. «Подходим ли мы друг другу, дорогой?». (ЧССР).

Редакторнуң оралакчызы К. К. САТ

Кино

ДЕКАБРЬ 3-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Сто дней в Палермо» 15.00, 18.40, 20.30, «Сезон любви» 9.30, 11.20, 13.10, 16.50 шактарда.
«ПИОНЕР»: «Арабские приключения» 9.30, 11.20, 13.10, 15.00, «Хатан-Батор» 16.50, 19.40 шактарда.
«ВОСТОК»: «Город невест» 15.00, 17.50, 19.40 шактарда.
«КАА-ХЕМ»: «Позывные «Вершина» 15.30, 16.50, 18.10, 19.30 шактарда.
«ЕНИСЕЙ» к/б: «Необдуманный шаг» 17.00, 19.30 шактарда.

Ажылдаар шиизэн түр чидиргенниң дугайында эмчиниң 45055 сериялыг 073490 — 073501, 073475 — 073488 дугаарларлыг бюллетень-хуудустарны күш чок кылдыр санаар. Үстүнде айыттынган сериялыг болгаш дугаарларлыг эмнелге бюллетень-хуудустарлыг аарыг кижилер таваржыр болза, оларның дугайын милиция органнарынга дыңнадыр.

Иликтерни дораан септээр чагыгларны Красноармейская кудумчунуң № 102 бажыңында, а хуусаалыг септелгениң чагыгларын Титов кудумчунуң № 17 бажыңында хүлээп алгаш, күүседип берип турарын «Туваобувьбыт» бүдүрүлге каттыжылышкыны Кызыл хоорайның чурттакчыларынга болгаш аалчыларынга чарлап тур. Хуусаалыг септелге кылыр ажылдың шагы эртенгиниң 10-дан кежээниң 19 шакка чедер, дүъштеки чемненилгеге чапсар 14-тен 15 шак аразы, дыштаныр хүнү — воскресенье. Дүрген септелгени күүседир ажылдың шагы эртенгиниң 8-тен 19 шакка чедер, дыштаныр хүннерде база ажылдаар болгаш дүъштеки чемненилгеге чапсар чок.

Агаар

Бөгүн республикага чуга булуттаар, чамдык районнарга быскан хар чаар, соңгу чүктен хаттың дүргени секундада 5—10 метр. Дүне 26—31 градус, хүндүс 17—22 градус соор.

Кызылга чагбас. Хаттың дүргени 5—10 метр. Дүне 27—29 градус, хүндүс 17—19 градус соок болур.

Автооруктарга бысканнаар, дүвүлээр. Кестүрү эки.

Хандырылга талазы-биле ажылдаар инженерни, чагыглар хүлээп алыр кассирлерни, улуг экономистти, кол механикти «Туваобувьбыт» бүдүрүлге каттыжылышкыны чалап тур. Чылда ажылдааның түңнелдерин ёзугаар шаңнал төлевирлерин тыпсыр. БҮДҮРҮЛГЕ КАТТЫЖЫЛЫШКЫНЫНЫҢ АДРЕЗИ: Кызыл хоорай, Найырал кудумчузу, бажың № 59, кадрлар килдизи. Ажылдаар шагы — эртенгиниң 9-тан кежээниң 18 шакка чедер. Дүъштеки чемненилгеге чапсар 13-тен 14 шак аразы.

ШЫН Редакцияның адрези: 667000. Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 3. Телефоннары: редакторнуң 2-24-63, редакторнуң оралакчыларының 2-35-24, 2-23-54, карысалгалыг секретарының 2-23-35, секретариаттың 2-23-35, партийжи амыдырал болгаш үлетпүр килдистериниң 2-31-75, пропаганда болгаш совет тургузуг килдистериниң 2-37-13, чагаа килдизиниң 2-41-27, информация килдизиниң 2-20-60, культура килдизиниң 2-23-54; кедээ ажыл-агый килдизиниң 2-21-47, корректорларның 2-27-41, бухгалтерияның 2-12-45. Солун келбейн барганда 2-32-75 телефонче долгаар.

Солун неделяда 6 катап үнер.

Чагыг № 3179.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыгының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1. ТС—01389

БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1985 чылдың декабрь 4 среда
№ 280 (12980)
1925 чылда үндезилеттинген.
Өртээ 3 көпеек.

М. С. ГОРБАЧЕВТУҢ Роберт Мугабе-биле беседазы

Декабрь 3-те Кремльге СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачевтуң ЗАНУ-ПФ-тиң Президентизи болгаш бирги секретары, Зимбабве Республиканың Премьер-Министри Роберт Мугабе-биле беседазы болган.

Беседа үезинде совет-зимбабве харылзааларының болгаш делегей байдалының чамдык айтырыгларының талазы-биле санал-онал солчуушкуну уламчылаан.

Ийи чурттарның удуртукчуларының аразында дорт ужуражыышкыннарның ажыктыынга болгаш чугулазынга бүзүрел, ол ышкаш ийи-бүрү дециелдерге совет-зимбабве харылзажылгаларны улам ыңай хөгжүдеринге сонуургал ийи таладан илергейлеттинген.

Беседа чылыг, найыралчы байдалга болуп эрткен.

(СЭТА)

РСФСР-ниң Дээди Совединиң он бирги чыыжының ийиги сессиязы

БЕДИК ТЕМПИЛЕР-БИЛЕ— ЧАА-ЧАА ЧЕДИИШКИННЕРЖЕ

Төөгүлүг ужур-дузалыг улуг болуушкун — СЭКП-ниң XXVII съездизи совет кижилерниң ажыл-херектерин болгаш пландарын тодаргайлап турар. Ниитилелдиң социал-экономиктиг хөгжүлдезин дүргедедиринче партияның стратегтиг угланыышкынын боттарының чүткүлдүг күш-ажылы-биле хандырарынга бүрүн шиитпирлиг Россия Федерациязының ажыл-ишчилери бүгү чурттуң ажылчы чоннары-биле кады съездиге уткуштур бар чоруур. Съезд мурнунуң документилерин олар чугаалажып көрүп, он бирги беш чылдың түңнелдерин үндүрбүшаан, кылдынган чүүлдерни шүгүмчүлекчи ёзу-биле үнелеп, курлавырларны шиитпирлиг тып, чаа-чаа сорулгаларны тодаргайлап турар.

Россия Федерациязының улус ажыл-агыйының, ооң экономиказының болгаш культуразының улам ыңайгы хөгжүлдезиниң эң чугула айтырыглары — РСФСР-ниң Дээди Совединиң он бирги чыыжының ийиги сессиязының кичээнгейиниң төвүнде. Сессия бодунуң ажылын декабрь 3-те Кремльдиң Улуг ордузунга эгелээн.

Эштер М. С. Горбачев, В. И. Воротников, В. В. Гришин, А. А. Громыко, Е. К. Лигачев, Н. И. Рыжков, М. С. Соломенцев, В. М. Чебриков, Э. А. Шеварднадзе, П. Н. Демичев, В. И. Долгих, В. В. Кузнецов, Б. Н. Пономарев, Н. В. Талызин, В. Н. Ельцин, М. В. Зимянин, И. В. Капитонов, В. П. Никонов оларны депутаттар болгаш аалчылар дыңмыттыг, үргүлчүлелдиг адыш часкаашкыны-биле уткаан.

РСФСР-ниң Дээди Совединиң Даргазы Н. М. Грибачев сессияны ажыткан.

Сессиялар аразында үеде мөчээн депутаттар Д. Д. Ангельевтиң, В. Г. Гончаровтуң, С. А. Герасимовтуң турасказын депутаттар туруп келгеш, сактып ёзулаан.

Немей соңгуттурган депутаттарның бүрүн эргелерин хүлээп көөр дугайында мандат комиссиязының илеткелиниң талазы-биле доктаалды хүлээп алган.

Сессияның хүн айтырыгларын бадылаан. Аңаа чугаалажып көөр кылдыр дараазында айтырыгларны киирген: 1986 чылда РСФСР-ниң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң Күрүне планының дугайында болгаш 1985 чылда планның күүсеттинип турарының дугайында; 1986 чылда РСФСР-ниң Күрүне бюджединиң дугайында болгаш 1984 чылда бюджеттиң күүселдезиниң дугайында; РСФСР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Чарлыктарын бадылаар дугайында.

1986 чылда РСФСР-ниң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң Күрүне планының дугайында болгаш 1985 чылда РСФСР-ниң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң Күрүне планының күүсеттинип турарының дугайында РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының оралакчызы, РСФСР-ниң Күрплан даргазы депутат Н. И. Масленников илеткел кылган. Партияның XXVII съездизинге белеткел-биле холбаштыр бүгү чоннуң политиктиг болгаш күш-ажылчы көдүрлүүшкүнүнүң байдалында сессияның болуп турарын ол онзалап демдеглээн. 1986 чылда чурттуң Күрүне планын болгаш бюджедин ССРЭ-ниң Дээди Соведи бадылаан, ол план болгаш бюджет принциппиалдыг үе-шиимниң талазы-биле Коммунистиг партияның стратегтиг угланыышкынынга дүгжүп турар. Тайбыңны быжыглаарынче, иштики политиканы боттандырарынче угланган партияның шугуму чурттуң социал-экономиктиг хөгжүлдезин улам ыңай көдүрер талазы-биле совет ниитилелдиң эрге-ажыктарынга бүрүн дүүшкен болуп турар. Женевага ужуражылгашкынга чайгылыш чок, принципиалдыг болгаш боттуг туруш дениичи даштыкы политиктиг угланыышкынга СЭКП-ниң болгаш Совет күрүнениң тенниш дивес шынчызының дугайында херечилеп турар. 1986 чылда РСФСР-ниң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң Күрүне планын СЭКП ТК-ның апрель болгаш октябрь (1985 ч.) Пленумнарының шиитпирлерин, эртем-техниктиг депшилгени дүргедедиринче, экономиканың чаа дециелче үнеринче партияның угланыышкынын барымдаалап турган белеткеп кылган деп, илеткелчи дыңнаткан.

Планның төлевилелинде ССРЭ-ниң Дээди Совединиң болгаш РСФСР-ниң Дээди Совединиң депутаттарынга соңгукчуларның чагыглары, а ол ышкаш бо чылдың база ниитизи-биле он бирги беш чылдың онаалдаларын күүсеткенниниң түңнелдерин барымдаалап көрген.

Ооң соонда оратор 1985 чылда РСФСР-ниң Күрүне планының күүселдезиниң дугайын чугаалаан. Күш-ажылчы коллективтерниң өскен идепкейлиг чоруунуң, СЭКП-ниң XXVII съездизинге алдар болдуруп калбарткан социалистиг чарыштың, партия, совет, профэвилел болгаш ажыл-агый органнарының организакчы улуг ажылының ачызында улус ажыл-агыйында экономиктиг эң чугула көргүзүглер талазы-биле планныг онаалдаларның күүселдези хандыртынып турар.

Республиканың бүдүрүп үндүрген национал орулгазы 1984 чылга деңнээрге 3,7 хуу өзер, ооң элээн кезээн социал программаны күүседиринге тускайлаар. Национал орулганың бүгү немей өзүлдезин ниитиниң күш-ажылының бүдүрүкчүлүүнүң өзүлдезиниң күсели-биле алыр. Үлетпүр бүдүрүлгезиниң хемчээли 3,4 хуу, а күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү 3,6 хуу өзер.

Аъш-чем программазының онаалдаларын боттандырып чорудар талазы-биле хемчеглерни чайгылыш чокка боттандырып чорудуп турар. Агаар-бойдустуң таарымчалыг эвес байдалдары турзалаа, республиканың кедээ ажыл-агыйының ишчилери кедээ ажыл-агый продукциязының хөй кезиин бүдүрерин болгаш садып алырын улгаттырарын хандырган.

Материалдыг бүдүрүлгениң хөгжүдериниң болгаш ооң ажыктыын бедидериниң үндезининге чоннуң амыдырал дециелиниң өзүлдези хандыртынып турар. Чурттакчы чоннуң боттуг орулгалары өзер. Хереглелдиң ниитилел фондузу 4,4 хуу өзер, төлевирлер болгаш чиңгелделер беш чыл планының онаалдаларын ажа бээр.

Ынчалза-даа республиканың экономиказының хөгжүлдезиниң темпилери оон бедик болуп болур турган. Чамдык министерстволарның болгаш ведомстволарның, автономнуг республикаларның Министрлер Чөвүлелдериниң, улус депутаттарының Советтериниң күүскомнарының ажылында улуг четпестер түңнелдерге багай салдарлыг болган. Үлетпүр болгаш кедээ ажыл-агый бүдүрүлгезинде, капитал тудугда ажыктыг чорукту өстүрериниң курлавырларын ам-даа долузу-биле ажыглавайн турар. Транспорттуң болгаш улус ажыл-агыйының чамдык өске адырларының ажылы оожум экижип турар.

1986 чылда РСФСР-ниң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң кол сорулгаларын, темпилерин болгаш пропорцияларын илеткелчи чугаалаан.

1986 чылда РСФСР-ниң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң Күрүне планы улус ажыл-агыйының бүгү адырларының моон соңгаар дүрген хөгжүлдезин, ниитилел бүдүрүлгезиниң ажыктыының бедиирин, чоннуң чаагай чоруунуң өзүлдезин хандырар. Планда Кол угланыышкыннарның төлевилелиниң онаалдаларын боттандырып чорудары-биле киирген. СЭКП-ниң экономиктиг стратегиязын ёзугаар ында экономиктиг болгаш социал хөгжүлдениң эң чугула көргүзүглер талазы-биле он бирги беш чылдың чылдарында ортумаа-биле чедип алдынган темпилерден улам бедик темпилерни көрген, бүдүрүлге материалдыг болгаш саң-хөө курлавырлары-биле эки дүүштүрүлген болур.

Республиканың бүдүрүп үндүрер национал орулгазын 1981—1985 чылдарда чылда ортумаа-биле 3,4 хуу тургаңындан 4 хуу чедирерин төлевилээн. Ниитиниң күш-ажылының бүдүрүкчүлүү 4,1 хуу бедиир. Ооң күсели-биле национал орулганың бүгү немей өзүлдезин чедип алыр.

Келир чылын РСФСР-ниң үлетпүрү улам бедик темп-биле хөгжүүр. Бүдүрүлге хемчээли амгы беш чылда ортумаа-биле 3,3 хуу тургаңынга удур 4 хуу өзер. Продукцияның бүгү-ле немелде өзүлдезин күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүң бедээниниң күсели-биле чедип алырын планнап турар.

Ажыл-агыйны чорударының чаа аргаларын улам калбаа-биле нептередири ажыктыг чоруктуң өзүлдезинге идиглиг болур. Чаа негелделер ёзугаар ажылдап турар бүдүрүлгелерниң продукция сайгарар хемчээли РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чагыргазында турар ажыл-агыйның үлетпүр бүдүрүлгезиниң ниити хемчээлиниң 70 ажыг хуузу болур.

Улус ажыл-агыйының бүгү адырларының техниктиг эде дериишкининге машина тудуунуң кол ролюн барымдаалааш, ооң продукциязын кылып үндүрерин 6,5 хуу өзер кылдыр планнаан.

1986 чылда конструкциялыг материалдарны кылып үндүрери калбарар. Ынчангаш белен прокатты, каң хоолайларны, алюминийни, чести, никельди болгаш кара база өңнүг металлдарның өске-даа хевирлерин кылып үндүрери көвүдээр. Металл конструкцияларының камналгалыг хевирлерин кылып үндүрери дүрген хөгжүүр. Чиг этти болбаазырадырының комплекстииниң бедидер болгаш үнелиг компонентилерин улам долузу-биле аңгылап алырының талазы-биле хемчеглер айыттынган.

Планда одалга-энергетиктиг комплексти хөгжүдеринче улуг кичээңгей салдынып турар. 1986 чылда электри энергиязы бүдүрүп үндүрери бир триллион киловатт-шак чедер. Атомнуг электри станцияларынга ооң немелде өзүлдези 13 хуу болур.

Газ конденсады-биле кады нефть тывыжы 564,5 миллион тонна чедер азы 4 хуу көвүдээр. Газ тывыжы 7,3 хуу өзер.

Улустуң хереглел барааннарын бүдүрерин болгаш ачы-дуза чедирерин 1986—2000 чылдарда хөгжүдериниң талазы-биле республиканың комплекстиг программазын ажылдап кылыры амгы үеде дооступ турарын илеткелчи чугаалаан. 1986 чылда барааннар бүдүрерин 3,5 миллиард рубльге көвүдедиирин көрүп турар. Культура-амыдыралдың болгаш ажыл-агый хереглелиниң кылыгларын бүдүрүп үндүрери 6,3 хуу өзер.

Республиканың агроүлетпүр комплекизиниң бүгү адырларының хөгжүүрүнүң бедик темпилиг болурун 1986 чылда планнаан. Кедээ ажыл-агый бүдүрүлгезин болгаш үлетпүрүнүң чиг эт болбаазырадыр адырларын интенсификастаарын күштелдирер, черлерни, техниканы, күш-ажыл болгаш материалдыг курлавырларны улам долдур ажыглаарынга, продукцияның чидириин кызырарынга база шынарын бедидеринге үндезилээш, оларның ажыктыын бедидериниң талазы-биле хемчеглерни план төлевилелинде көрген.

Аъш-чем программазын ёзугаар бедик алыс түңнелдерни алыр төлээде, комплекстиң бүгү адырларының күжениишкиннерин каттыштырарынга үндезилээш, кедээ ажыл-агый бүдүрүлгезин быжыг туруштуг өстүрерин агроүлетпүр комплекизин эргелеп башкарарын бүгү дециелдерге сайзыраңгайжыдары идиглиг болур.

Келир чылын кедээ ажыл-агыйның ниити продукциязының хемчээли бо чыл-биле деңнээрге, 6 хуу болгаш он бирги беш чылдың чылдарда-ла ортумак хемчээли-биле деңнээрге—10 хуу өзер. Немелде өзүлдениң шуптузун күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүң бедииринин күсели-биле алыры эргежок чугула боор турар.

Кедээге чурттаалга болгаш культура-амыдырал тудуун киириштир. Россия Федерациязынга агроүлетпүр комплекизин хөгжүдеринге 22 миллиард ажыг күрүнениң капитал салыышкыннарын болгаш колхозтарның акша-хереңгизин тускайлап турар.

Тарааны, мал чемнерин, ногааларны болгаш өске-даа продукцияны магадылалдыг бүдүрериниң улуг-улуг зоналарын тургузар талазы-биле черлерни мелиорастаарының үр хуусаалыг программазының даалгаларын боттандырып чорудары үргүлчүлээр.

Транспорттуң болгаш оруук ажыл-агыйының бүгү хевирлерин хөгжүдеринче, оларның материал-техниктиг базаларын быжыглаарынче, сөөртүлгелерни организастаарын экижидеринче болгаш транспорт чепсек-херекселдерин чөп ажыглаарынче улуг кичээңгейни 1986 чылдың план төлевилелинде угландырган. Демир-оруктарның четкизи калбарар.

Ниити ажыглалдың автомобиль транспорту-биле чүъктер сөөртүрүнүң ниити хемчээли 2,9 миллиард тонна болур болгаш 5,1 хуу өзер. Пассажирлер хандырылгазы экижиир.

Келир чылда ниити ажыглалдың 10,6 муң километр автомобиль оруктарын болгаш колхозтарга база совхозтарга ажыл-агыйларның иштики 9,5 муң километр оруктарын тудар.

РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чагыргазында кирип турар ажыл-агый талазы-биле күрүнениң капитал салыышкыннары 32,2 миллиард рубль кылдыр тодараттынган болгаш ол бо чылда чедип алдынар деңнелден 6,8 хуу хөй болур.

Ол ышкаш агроүлетпүр комплекизинге, чиик, чурт иштиниң үлетпүрүнге, чоннуң амыдырал хандырылгазынга капитал тудугнуң хемчээлин өстүрерин көрген.

Ажылдап турар бүдүрүлгелерниң техниктиг эде чепсеглекиишкининче болгаш чаартылгазынче улуг кичээңгейни салган. Ол сорулгаларга бүдүрүлге объектилерин тударынга үндүрер капитал салыышкыннарның барык 45 хуузун бээр.

Күрүнениң капитал салыышкыннарының күсели-биле кол фондуларны ажыглалга киирери 9,1 хуу өзүлделиг кылдыр доктааттынып турар. 1986 чылдың төнчүзүнге чедир доозулбаан тудугнуң хемчээлин норматывтыг деңнелге чедирер.

1986 чылда социал хемчеглерниң калбак программазын боттандырып чорудары, чоннуң чаагай чоруун болгаш культура дециелин бедидерин уламчылап чорудар деп, илеткелчи уламчылаан. Күш-ажылдың төлевирин сайзыраңгайжыдарынга, ажылчыннарның болгаш албан-хаакчыларның чамдык кезектериниң ажыл төлевирин бедидеринге, чурттакчы чоннуң пенсия хандырылгазын болгаш медицина дузазын экижидеринге, чаш уруглар өг-бүлелерге, кырганнарга, инвалидтерге күрүне дузаламчызын улгаттырарынга төптүүгүнген хемчеглерни ап чорударынга ийи миллиард рубльди үндүрер. Чурттакчы чоннуң кижи бүрүзүнге боттуг орулга бо беш чылдың чылдарында ооң чылда ортумак өзүлдезинден улуг болуп, 3 хуу өзер. Ажылчыннарның болгаш албан-хаакчыларның айда ортумак ажыл төлевири 205 рубль чедир, колхозчуларның күш-ажылының төлевири 165 рубль чедир өзер. Хереглелдиң ниитилел фондузу 1985 чылга деңнээрге 3,8 миллиард рубльге өзер.

Акшаландырыышкынның бүгү-ле үнер дестериниң күсели-биле 1986 чылда РСФСР-ниң девискээринге ниитизи-биле 62 миллион дөрбелчин метр хемчээлдиг чурттаалга бажыңнарын тударын болгаш ажыглалга киирерин төлевилээн.

Бойдус курлавырларын чогумчалыг ажыглаар болгаш долгандыр турар бойдустуң хирленирин болдурбас хемчеглерни боттандырып чорударынга келир чылын 1,6 миллиард ажыг рубль капитал салыышкынны үндүрер. Черни камгалаар болгаш экижидер талазы-биле ажылдарны калбартыры төлевилеттинген.

Бүдүрүкчү күштерни таарыштыр тургузарының болгаш экономиктиг районнарның хөгжүлдезиниң дугайын чугаалап тура, РСФСР-ниң чөөн районнарының экономиктиг күчүзүн чүнүң-даа мурнунда дүрген хөгжүдерин төлевилээн деп, Н. И. Масленников онзалап демдеглээн. Ында энергия-чиг эт болгаш материалдыг курлавырларны ажыглаарының айтырыын улам-на чогумчалыг шиитпирлээр арганы берип турар бедик дээштиг девискээр-бүдүрүлге комплекстерин тургускан болгаш ажылдап турар.

Тюменьге нефтичилер болгаш газ ажылдакчылары-биле ужуражылгашкын үезинде СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачев нефтини казып тывары улгаттырарының, Барыын Сибирьниң нефть болгаш газ үлетпүрүн комплекстиг хөгжүдериниң, эртемниң болгаш техниканың чедиишкиннерин улам-на долузу-биле ажыглаарының үндезининге нефть казып тывары улам-на интенсификастаарының эргежок чугулазынче онза кичээңгейни салган.

1986 чылдың планында Барыын Сибирьниң девискээр бүдүрүлге комплекизин бедик темпилер-биле хөгжүдерин төлевилээн. Аңаа РСФСР-ге нефтини казып тыварының немелде өзүлдезин хандырар.

Чөөн Сибирьге одалга-энергетика күчүзү улам-на өзер, химия, арга-ыяш, ыяш болбаазырадыр болгаш целлюлоза-саазын үлетпүрлери, ол ышкаш өңнүг металлургия, машина тудуу болгаш тудуг үлетпүрү мурнап хөгжүүр.

Ыраккы Чөөн чүкке электроэнергетика, хөмүр-даш болгаш арга-ыяш үлетпүрү, кара металлургия болгаш машина тудуу дүрген темпилер-биле хөгжүүр.

Планда чурттаалга черлерин, социал-амыдырал албан черлериниң четкизин, культура албан черлерин тударын улам ыңай хөгжүдериниң талазы-биле хемчеглер төлевилеттинген.

Министерстволар болгаш ведомстволар база улус депутаттарының чер-чер Советтери Сибирьге болгаш Ыраккы Чөөн чүкке чурттаалга бажыңнарын тударын көвүдедир, чурттакчы чоннуң аъш-чем-биле, калбак хереглел барааннары-биле хандырарын экижидер, ачы-дуза чедирерин, кадык камгалалын болгаш өөредилгезин экижидер.

РСФСР-ниң Европа кезээнге болгаш Уралга машина тудуунуң, химия болгаш нефть-химия үлетпүрүнүң адырларын улам ыңай хөгжүдери төлевилеттинген. Москва болгаш Ленинград улам ыңай экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезин алыр.

1986 чылдың планында төлевилеттинген хемчээлдерни чедип алыры бүдүрүлгениң курлавырларын улам-на долузу-биле ажыглаарын, күш-ажылчы болгаш план сагылга-чурумун улам ыңай быжыглаарын, ажыл-агый чорударының дециелин бедидерин негеп турар. Россия Федерациязының ажылчы чоннары социалистиг чарышка идепкейлии-биле кирипкеш, он ийиги беш чылдың бирги чылының планының онаалдаларын күүседир болгаш ажыр күүседир база сөөлгү чылдарда экономиканың дүрген хөгжүлдезинге быжыг баазаны тургузар дээш бүгү-ле эргежок чугула чүүлдерни кылырлар.

1986 чылда РСФСР-ниң Күрүне бюджединиң дугайында болгаш 1984 чылда РСФСР-ниң Күрүне бюджединиң күүсеттингениниң дугайында РСФСР-ниң саң министри депутат А. А. Бобровников илеткел кылган. СЭКП ТК-ның апрель болгаш октябрь (1985 ч.) Пленумнарының айыткан чаа, улам нарын сорулгаларга болгаш эртем-техниктиг депшилгени дүргедедир айтырыглар талазы-биле СЭКП ТК-га болган чөвүлел хуралдың айтыышкыннарынга дүүштүр 1986 чылда Федерацияның Күрүне бюджедин ажылдап кылгаш, РСФСР-ниң Дээди Совединге чугаалажып көөр болгаш бадылаар кылдыр киирип келгенин ол дыңнаткан.

1986 чылда ССРЭ-ниң Күрүне бюджединге болгаш республиканың экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң Күрүне планынга дүүштүр 1986 чылда РСФСР-ниң Күрүне бюджеди тургустунган болгаш орулгалар база чарыгдалдар талазы-биле 102,1 миллиард рубль түңнүг азы 4,6 хуу өзүлделиг кылдыр тодаргайлаттынган. Экономиканың улам ыңайгы көдүрлүүшкүнүн, чоннуң амыдыралының материалдыг болгаш культурлуг дециелиниң бедиишкинин саң-хөө курлавырлары-биле бюджет хандырар болгаш соңгукчуларның чагыгларын боттандырарын барымдаалап көрген.

Социалистиг ажыл-агыйдан киирип алыышкыннар РСФСР-ниң Күрүне бюджединиң орулгаларының шиитпирлиг үнер дөзү болуп турар. Күрүне бүдүрүлгелеринден болгаш ажыл-агый организацияларындан кирер орулгалары 91,7 миллиард рубль түңнүг кылдыр тодаргайлаан.

Улус ажыл-агый чорудулгазының бүгү хевирлеринден кирер арыг орулганы 36,5 миллиард түңнүг азы 1985 чылда кирер арыг орулгага деңнээрге, 13,7 хуу өзүлделиг болур кылдыр көрдүнүп турар. Ол арыг орулганың ортаа кезиинден хөйүн бүдүрүлгени улам ыңай калбартырынга ажыглаар кылдыр бүдүрүлгелерниң болгаш ажыл-агый организацияларының эргезинге арттырарын планнап турар, ол чорук бүдүрүлгелерниң база каттыжыышкыннарның эргелерин калбартыр, оларның ажыл-агый талазы-биле боттускайлаң чоруун күштелдирер талазы-биле партия болгаш чазактың чорудуп турар хемчеглеринге дүгжүп турар.

Сайгарылга саарылгазы үндүрүг бюджеттиң эң чугула үнер дестериниң бирээзи болуп турар. Оортан киирип алыышкыннары республиканың девискээринге 63,9 миллиард рубль түңнүг кылдыр планнап турар. Ол түңден РСФСР-ниң Күрүне бюджединче 42,3 миллиард рубльди шилчидер. Саарылгадан үндүрүг планын бүдүрүүшкүн болгаш тускайлап берген фондуларның хемчээлдерин база оларның структуразының экижирин барымдаалап тодараткан. Арагалаашкынны болгаш алкоголизмни шиитпирлиг узуткаарының талазы-биле боттанып турар болгаш совет улустуң деткээни хемчеглерге дүүштүр ээзиртир суксуннарны бүдүрери бо чылдыы-биле деңнээрге, дыка кызырлыр. Хосталып келир бүдүрүлге күчүлери чоннуң чугула хереглээри продуктуларны болгаш өске-даа барааннарны бүдүреринге улам идепкейлии-биле ажыглаттынар ужурлуг.

1986 чылда РСФСР-ниң Күрүне бюджединиң чарыгдалдарының ниити хемчээли 102,1 миллиард рубль түңнүг кылдыр төлевилеттинип турар. Бүдүрүлгелерниң, каттыжыышкыннарның, ажыл-агый организацияларының боттарының акша-хереңгилериниң болгаш бюджеттиң күсели-биле улус ажыл-агыйының хөгжүлдезинге 92,9 миллиард рубльди, ооң иштинде бюджет акша-хереңгилериниң күсели-биле— 53,9 миллиард рубльди тускайлаар. Бюджеттиң чарыгдалдары республиканың улус ажыл-агыйының бүгү адырларының шапкын, пропорциялыг хөгжүлдезин хандырарының эргежок чугулазын барымдаалап тургустунган.

Чоннуң хереглел барааннарын бүдүрерин болгаш ачы-дуза чедирилгезин хөгжүдериниң Комплекстиг программазын боттандырары-биле холбаштыр үлетпүр адырларын хөгжүдеринге акшаландырыышкынның бүгү үнер дестеринден 14,1 миллиард рубльди, ооң иштинде бюджеттен — 8,9 миллиард рубльди тускайлаан.

Социалистиг экономикада эң чугула кол черлерниң бирээзинге агроүлетпүр комплекизи хамааржыр. 1986 чылда ооң хөгжүлдезинге республикага ниитизи-биле 47,4 миллиард рубльди, ооң иштинде бюджеттен — 27,5 миллиард рубльди тускайлап турар.

Бистиң партиявыстың ажылдап кылганы социал-экономиктиг хөгжүлдени дүргедедириниң программазын чайгылыш чок боттандырарынга чугула роль капитал тудугга онаажып турар деп, оратор ооң ыңай демдеглээн. 1986 чылда күрүнениң капитал салыышкыннарын акшаландырарынга бюджеттен 15,7 миллиард рубльди тускайлаарын көрүп турар. Ол сорулгаларга ажыл-агыйларның боттарының акша-хереңгизин болгаш банкылар чээлизин үндүрер.

Капитал тудугда ээзээ эвес шыңгыы четпестер бар, ооң чылдагааннарының бирээзи — кервалиг организацияларның багай ажыл-чорудулгазы болур. Капитал салыышкыннарны дээштиг ажыглаары дээш контрольду шыңгыырадыр, чагыкчыларның, төлевилел-смета болгаш тудуг-монтаж организацияларының ажылын экижидери-биле саң-хөө-чээли салдарын күштелдирер деп, илеткелчи онзалап демдеглээн.

Ажылчы чоннарның бүдүрүлге чедиишкиннериниң чугула идиг бээр чүүлү чоннуң чаагай чоруунуң улам ыңай бедиири болур. Совет кижилерниң амыдырал дециелин чайгылыш чокка бедидерин боттандырып чорударынга садыг чугула черни ээлеп турар, ону хөгжүдеринге 1986 чылда бүгү-ле дестерден 2,2 миллиард рубльди үндүрер.

Чурттаалга-коммунал болгаш амыдыралга ачы-дуза чедирерин хөгжүдери улуг ужур-дузалыг деп санап турар. 1986 чылда ол сорулгаларга 10,7 миллиард рубльди, ооң иштинде бюджеттен 6,8 миллиард рубльди үндүрер.

Партия социал политиканы чуртту хөгжүдериниң, массаларның күш-ажылчы болгаш ниитилел-политиктиг идепкейлиг чоруун көдүрериниң күчүлүг чепсээ деп санап турар. Социал-культура хемчеглерин чорударынга 1986 чылда бюджеттен 45,2 миллиард рубльди үндүрерин көрген. Улус өөредилгезин, культураны, кадык камгалалын, социал хандырылганы улам хөгжүдери айыттынган.

РСФСР-ниң 1984 чылда Күрүне бюджединиң күүселдезин орулгаларын 100 миллиард 48,6 миллион рубль түңге болгаш чарыгдалдарын 97 миллиард 529,6 миллион рубль түңге орулга чарыгдалдардан 2 миллиард 519 миллион рубльге ажып турар кылдыр РСФСР-ниң Дээди Совединге бадылаадыры-биле илеткелчи киирген. 1984 чылда РСФСР-ниң Күрүне бюджеди орулгалар талазы-биле 101,6 хуу болгаш чарыгдалдар талазы-биле чылдың ылавылаттынган планынга дүүштүр 99,6 хуу кылдыр күүсеттинген.

Он бирги беш чылды чедиишкиниг доозар база партияның XXVII съездизин төлептиг уткуур дээш Россия Федерациязының ажылчы чоннары, бүгү совет улус-биле бир демей, улуг сорук киириишкин-биле, партияның пландарын амыдыралга боттандырып чорудар деп быжыг шиитпирлиг ажылдап турарлар деп, оратор чугаалаан.

РСФСР-ниң Дээди Совединиң План-бюджет болгаш өске-даа доктаамал комиссияларының РСФСР-ниң 1986 чылда экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң Күрүне планының дугайында болгаш 1985 чылдың планының күүсеттинип турарының дугайында, РСФСР-ниң 1986 чылда Күрүне бюджединиң дугайында болгаш 1984 чылдың бюджединиң күүсеттингениниң дугайында элериичи илереткелин РСФСР-ниң Дээди Совединиң План-бюджет комиссиязының даргазы И. М. Черепанов кылган.

Ооң соонда илеткел талазы-биле санал-онал солчуушкуну эгелээн. Совет ниитилелдиң хөгжүлдезинге шынар талазы-биле чаа үе-чаданы ажылдап турар он ийиги беш чылдың баштайгы чылында республиканың мурнунда тургустунган улуг болгаш харысалгалыг сорулгаларның дугайын санал бергеннер ажыл-херекчи ёзу-биле чугаалап турганнар.

Декабрь 4-те сессия ажылын үргүлчүлээр. (СЭТА).

Бүгү-эвилелдиң «Спартак» эки тура спорт ниитилелиниң эң-не шылгараан спортчуларын болгаш ажылдакчыларын ССРЭ-ниң орденнери болгаш медальдары-биле шаңнаар дугайында

ССРЭ-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУҢ ЧАРЛЫЫ

Күш-культураны болгаш спортту хөгжүдеринге чедиишкиннери дээш шаңнаары болза:

ТЫВА АССР-ДЕН

УЛУСТАРНЫҢ НАЙЫРАЛЫ ордени-биле

Александр Хертекович Доржу — ССРЭ-ниң делегей чергелиг спорт мастери, Кызыл хоорай.

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы А. ГРОМЫКО.

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары Т. МЕНТЕШАШВИЛИ.

Москва, Кремль.
1985 чылдың ноябрь 27.

ЧЫЛ ПЛАНЫН ДЕКАБРЬ 25-ТЕ

Чаа Шагаан-Арыгда аъш-чем магазининде Любовь Түлүшке баштаткан ээлчег доозукчу чылдың планныг онаалдаларын хуусаа бетинде күүседир дээш күжениишкинниг ажылдап турар. Эрткен он айларда ол коллектив 800 муң рубльдиң барааннарын үүрмектеп садар турган, 930 муң рубльге чедирген.

Садып алыкчыларга эптиг болдурары-биле барааннарны делгем залда чараштыр делгээн. Ооң түңнелинде келген кижилер боттары барааннарны шилип алыр аргалыг болган.

Садыгларының культуразын сагып, садып алыкчыларның хүндүткелин чаалап алганнар ээлчегде бар. Оларга Чанчыңмаа Таспаанчык, Тамара Даваалай, Мария Шаңнаа хамааржыр. Дуржулгалыг дагдыныкчыларның талазындан училищени дооскан соонда ажылдаан аныяк садыгжылар Надежда Наксылды, Светлана Докей-оолду шефке ап, садыгжының ажылынга өөредип, арга-сүмези берип турар.

Мурнакчы ээлчег барааны үүрмектеп садарының чыл планын декабрь 25-ке чедир күүседир дээш шудургу ажылдап турар.

К. ЧӨРЕВЕ.

МЕБЕЛЬ ФАБРИКАЗЫ— МАЛЧЫННАРГА

Кызылдың мебель фабриказы келир чылын биче хемчээлдиг 500 мебель комплектизин, 1000 сандайны кылып бүдүрерин планнаан.

Биче хемчээлдиг мебель комплектизи, сандайлар малчыннарның өглеринге, бажыңнарынга салырынга база ыңай-бээр көшке ап чорууурунга кончуг эптиг. Мебель фабриказының бүдүргени биче хемчээлдиг комплект магазиннерге саадавайн, дүрген тарап турары ындыг мебельге хереглелди көргүзүп турар. Бо чылын фабрика 200 саңныг ындыг комплектини бүдүрүп үндүрген. Биче хемчээлдиг комплектиге бир стол, 2 сандай кирип турар. Келир чылын фабрика ындыг комплектиден өңгыда биче хемчээлдиг 1000 сандайны база бүдүрүп үндүрер болгаш садыг четкилерин дамчыштыр малчыннарга, кедээниң, хоорайның чурттакчыларынга садып, сайгарар.

Г. ООРЖАК.

Съезд мурнунуң документилерин чугаалажып тур бис

ДЕМНИГ КОЛЛЕКТИВТЕ

Кызылдың аъш-чем садыының чөрби дугаарлыг садыг каттыжыышкынының ажылдакчылары 1986—1990 чылдарда болгаш 2000 чылга чедир үеде ССРЭ-ниң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң Кол угланыышкыннарының төлевилели-биле танышкаш, ону бүрүн чүүлдүгзүнүүшкүн-биле хүлээп албышаан, кол кичээнгейни оларның ажылынга хамааржыр айтырыгларже угландырган. «Чоннуң херегцел бараанналарын бүдүрери болгаш ачы-дуза чедирилгениң хөгжүдери» деп эгеде «Садыгның хандырылга культуразын бедидер, чонга эң-не таарымчалыг байдалдарны тургузар» деэн одуруглары долгандыр чугаа хуралга болган.

Каттыжыышкынның мурнакчы садыгжыларының бирээзи Любовь Бат сөс алгаш, мынча дээн:

— Партияның салган сорулгаларын күүседиринге белен бис. ССРЭ-ниң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң Кол угланыышкыннарының төлевилелинде бистиң ажылывыска хамааржыр чүүлдер-биле ханы таныжып, хүлээп алдывыс. Магазинниң сүт продуктулары садар салбырының садыгжылары дооступ турар беш чылдың планының онаалдазын хуусаа бетинде күүседипкен. Мындыг бодал, күзээшкин бар. Шил савалыг продуктуларның, ол колдуунда соктарга хамааржыр, хемчээлин бичеледирин күзээчиг. Улуг савага ижин күш четпейн турда-ла, үрели бээр таварылгалар бар. Садыглаашкынның культуразынга хамааржыптыр ол база чугула айтырыг деп билип турар мен.

Каттыжыышкынның директору Н. Ф. Панфилов дараазында чүүлдү чугаалаан:

ССРЭ-ниң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң Кол угланыышкыннарының төлевилелинде садыглаашкынның культуразын бедидерин айыткан. Ажылывысты аңаа дүүштүр тургузар ужурлуг бис. Садыглаашкынның культуразын бедидер дээш бар аргаларны ажыглап ажылдаарын хүлээнип турар бис. Чыл планын декабрь 28-те күүседирин хүлээнген болгай бис, ооң күүселдезин чедип алыры — бистиң мурнувуста чугула сорулга.

Чыл планының күүсеттинериниң аргалары бар. Он айларның бараан саарылгазының планын коллектив 118,1 хуу күүседип, 278 муң рубльдиң бараанын пландан ажыр саткан. Ноябрь айның баштайгы чартының планы 119 хуу күүсеттинген.

Садыгның магазиннериниң аразында социалистиг чарышка үшкү кварталдың түңнели-биле № 20 магазин тиилекчи болган. Коллективтиң ажылы садыгның дирекциязының шилчиир Кызыл тугу-биле демдеглеттинген.

Каттыжыышкынның магазиннериниң, салбырларының аразында социалистиг чарышка Ирина Волкованың удурткан ногаа аймаа садар салбыр бирги черни ээлээш, вымпел-биле шаңнаткан. Ол коллектив беш чыл планын хуусаа бетинде күүседипкен, бо чылдын күүседир чоокшулаан. Күскү сезонда ногаа саарын салбыр эрткен чылдың ол үезинден 1,5 катап хөй саткан. Чарыштың ийиги черин Л. Бат удурткан сүт продуктулары садар салбырның комсомолчу-аныяктар бригадазы алган. Салбыр он бирги беш чылдың планын база күүседипкен.

«Коллективтиң эки ажылының үндезини чүдел?» деп айтырыгны садыг каттыжыышкынының директору Н. Ф. Панфиловка салырывыска, ол мынчаар тайылбырлады:

— Кол-ла чүве демниг коллективти тургузуп алыры. Неделя санында планнаашкын хуралын эрттирип, салбырларның чеди хонук иштинде канчаар ажылдааны аңаа чугаалажып турар. Бараанналарның ассортиментизин калбартырынче кичээнгей улуг. Магазиннерде кандыг бараанаар барын, чогун товароведтер контрольдап турар. Садыглаашкынны эптиг болдурары-биле ярмаркаларны организастап турар бис. Садыгның шугуму-биле чорудуп турар базаарлардан, ярмаркалардан чыда калбас бис. Ооң биле кады эът, сүт комбинаттары, хлеб заводу-биле ажыл-херекчи харылзааны тургускан.

Магазинниң коллективиниң 1985 чылда ярмаркаларга идепкейлиг киржилгезин демдеглеттинген.

Магазинниң дирекциязы, профком социалистиг чарыштың дээштиг болуруңче чогуур кичээнгейни угландырып турар. Ооң түңнелин үндүрер комиссия база бар. Чарыштың түңнелин үндүрүп тура, немелде төлевир тыпсырының дугайында айтырыгны база чугаалажыр. Айтырыгны шиитпирлээринге профком, комиссия кежигүннери, салбырлар эргелекчилери, коммунистер киржир. Ооң соонда, чарыштың түңнелин коллективтиң бүдүрүлге хуралынга чугаалажыр. Ол— таварылга эвес. Кижилерниң саналы-биле чамдык чүүлдерни өскертип-даа турар. Чарыштың түңнелин ооң соонда, көргүзүг самбыразынга чырыдар.

Садыг каттыжыышкынында күш-ажылдың сагылга-чуруму эки, хүлээнген участогунга садыгжыларның харысалгазы бедээн. Эрткен чылдың бо үези-биле деңнээрге ажыл шагы үзер чоруктар ийи катап эвээжээн. Күш-ажылдың сагылга-чурумун хажыда бээр чоруктар магазинниң чүдүрүкчүлериниң талазындан турган. Аңаа хамааржыптыр айтырыг профкомга, эш-хуу судунга-даа тургустунуп турган болгаш буруулуг кижилер ооң түңнел үндүргеш. Коллективте тое дагдыныкчы бар. Садыгжыларның мергежилин бедидер херекке оларның үлүү биче эвес.

К. ХЕРТЕК.

ИДЕПКЕЙЛИГ КИРЖИЛГЕ-БИЛЕ

Бии-Хем районнуң үлетпүр бүдүрүлгелеринде, совхозтарында, организацияларында партия организацияларында партияның Программазының чаа эдилгезиниң, СЭКП-ниң Уставынга өскерилгелерниң төлевилелдерин калбаа-биле чугаалажып турар.

Туранның орук септелгезин тудуг эргелелиниң коммунистериниң хуралы болуп эрткен. Партияның Программазының чаа эдилгезиниң, СЭКП-ниң Уставынга өскерилгелерниң төлевилелдериниң талазы-биле партия эге организациязының секретары Г. А. Астахованың илеткелин аңаа дыңнап, чугаалашкан.

СЭКП-ниң кол теоретиктиг болгаш политиктиг документизи — партия Программазының чаа эдилгезиниң төлевилели — марксистиг-ленинчи идеяларның эң байлак көжизи, коммунистерниң болгаш совет кижилерниң бүгү салгалдарының төөгүлүг дуржулгазын эртем ёзугаар байлакшытканының түңнели болурун илеткелчи демдеглээн.

СЭКП Уставынга киргеш өскерилгелерниң принциптиг утказы, бир талазында, партияның иштики демократиязын улам ыңай калбартканында, коммунистерниң, партияның бүгү организацияларының инициативазын болгаш идепкейлиг чоруун хөгжүткенинде, өске талазында — ниити херектерниң салым-чолу дээш оларның харысалгазын бедиткенинде деп хуралга илеткелчи болгаш санал берген коммунистер айыткан.

Орук мастери В. А. Макеев санал бергеш, СЭКП-ниң Программазының чаа эдилгезиниң, СЭКП-ниң Уставынга өскерилгелерниң төлевилелдерин өске коммунистер-биле бир демей чүүлдүгзүнүп, деткип турарын, партия Уставынга өскерилгелерниң төлевилелинде коммунистиң хүлээлгелерин улам долу, бүгү талалыг көргүскенин, харысалгазын бедиткенин чугаалаан, моон соңгаар партия кежигүнү бүрүзү даандырган ажыл-херек дээш каш дакпыр күжениишкиниг ажылдаарын чугулалап айыткан. Эргелелдиң коммунистери быжыглаан участоктарында бедик харысалгалыг-биле ажылдап, өскелерге үлегерчижээн көргүзүп, социалистиг чарыштың мурнуку одуруунда чорун турарын ол демдеглээн. Ынчангаш планның онаалдаларын күүседиринге олар төлептиг үлүүн киирип келгенинден эргелел он бирги беш чылдың планын чедишкиннииг күүседип турар.

Хуралга санал бергеннер Ада-чурттуң Улуг дайынының киржикчизи, токарь С. Е. Никифоров, орук мастери Л. И. Курлянчикова, эргелелдиң начальниги В. П. Вороновских болгаш өскелер-даа Коммунистиг партияның болгаш Совет чазактың иштики база даштыкы тайбың политиказын деткип, СЭКП ТК-ның октябрь (1985 ч.) Пленумунуң шиитпирлерин, партияның Программазының чаа эдилгезиниң, СЭКП-ниң Уставынга өскерилгелерниң төлевилелдерин чаңгыс эп-сеткилдиг чүүлдүгзүнүп турарын чугаалааннар. Ол ышкаш СЭКП-ниң ээлчеглиг съездизин күш-ажылчы чедишкиннерлиг уткуур дээш канчаар ажылдап турарын, съездиге алдар болдурган чарыштың дээштиин бедидер, талазы-биле чүнү кылырын айыткааннар.

Партия хуралы доктаалды хүлээп алган. Съезд мурнунуң документилерин ажылчы чоннарга пропагандалаарының, партия, комсомол, экономиктиг өөредилгениң школаларынга өөредириниң хемчеглерин ында айыткан.

Т. ХЕРТЕК.
Бии-Хем район.

ХУУСАА БЕТИНДЕ

Кызыл районда «Х Улуг курал» совхозтуң Оттук-Даш сүт-бараан фермазының саанчылары болгаш кадарчылары партияның Программазының чаа эдилгезиниң, СЭКП Уставынга өскерилгелерниң төлевилелдерин партхуралга, 1986—1990 чылдарда болгаш 2000 чылга чедир үеде ССРЭ-ниң экономиктиг база социал хөгжүлдезиниң Кол угланыышкыннарының төлевилелин коллективтиң хуралынга чугаалажып көргеш, партияның ол чугула документилерин деткип, моон соңгаар улам бүдүрүкчүлүг ажылдаарын, СЭКП-ниң ээлчеглиг XXVII съездизин күш-ажылчы белектиг уткуурун хүлээнген.

Ферманың ажыл-ишчилери социалистиг чарышты улам калбарткан. Планныг онаалдаларны болгаш доозукчу чылда алган социалистиг хүлээлгелерин хуусаа бетинде күүседир дээш чарышта кижи бүрүзү идепкейлиг киржип турар. Эрткен он айларда эът, сүт бүдүрер база ону күрүнеге садар талазы-биле планныг даалгалар чедиишкинниг күүсеттинген.

Он бирги беш чылдың планныг онаалдаларын хуусаа бетинде күүседир дээш саанчылар ортузунда калбарган социалистиг чарыштың мурнуку одуруунда саанчылар Дарый Молдурушку, Анай Бай-Кара, Тамара Болдук олар чорун турар.

К. САГААН-ООЛ.

ЧУРУКТА: Бии-Хем районнуң «Саян» совхозта Михаил Денисович Симаков ол ажыл-агыйның хоочун механизатору. Ол чайгы үеде мал чемнери белеткээриниң болгаш дүжүт ажаап алыышкынының үезинде шөлдерде ажыл-иш үезинде үрели берген техниканы дүрген септээринге, каңнаашкын ажылын чорударынга шалып үлүүн киирип келген.

Хоочун ажылчынның оглу Владимир Симаков чолаачылап турар. Бригадаларга баргаш, ачазынга дузалажып, каңналга кылырынга мергежип берген. Адашкылар бо хүннерде техника септелгезинде ажылдап, социалистиг чарыштың мурнуу одуруунда чорун турарлар.

О. ОНДАРНЫҢ фотозу.

ЧОЛААЧЫНЫҢ ҮЛҮГ-ХУУЗУ

Улуг-Хем районда ат-сураглыг, ажылы эки чолаачылар-ла хөй. Оларга чон сеткил-сагыжының ханызындан чоргаарланып турар. Чолаачы кижиниң кылбас ажылы-ла чок.

Чымчак-оол Дөмүр-оол бодунуң кыдымак күш-ажылы-биле ажылдап турар коллективиниң хүндүткелин чедип алганнарның бирээзи.

Орай күс. Хар-чам тайгалардың баштарынга чаптылып, хем унун чоорту агартып эгелээн. Ак-Туруг суурнуң төп шаңнынга чүве. Тараа сөөрткен кожуглуг улуг машина майнап келди. Ооң кабиназындан делгем эгиннерлиг кудер кара эр дүже халып келгеш, бистиң-биле амыр-мендизин солушту. Эрестиг чолаачы-биле хензиг када-да көөрежи каалтывыс.

— Ховудан шаңче тараа сөөртүп тур бис. Дүжүт ажаалдазы адакталып турары эки-дир— деп, чолаачы өөрүшкүлүг чугаалады. — Дүн-хүн дивейн ажылдап тур бис. Чаңгыс борбак тараа-даа черге кагбас сорулгалыг бис, ол бистиң күрүневистиң база чонувустуң өндүр байлаа-дыр.

Чолаачының бо чугаазы чөптүг. Тараадан үнелиг чүве чок. Тарааны тарып өстүрериңге, ону чидириг чокка ажаап алырынга муң-муң кижилер киржип турар.

Чымчак-оол Дөмүр-оол хөй чылдар дургузунда эрес-шудургу ажылдап турар чолаачы. Ол эдилеп турар машиназынга хелчок камныг. Ооң машиназы бүдүн чылдың дургузунда черле чылдагаан чок черге аваа турбас. Ол үргүлчү-ле ырак-чоок оруктарга чүъктүг халдып чоруур.

— Чамдык аныяк оолдар машина мунгаңда, карак-кулак чокка халдып мыңай болур. Ооң ажы чүл? Оожум чорааш, ырак чедер сен деп чоннуң чугаазы бар, ол черле шынныг— деп, дуржулгалыг чолаачы чугаалап турар. — Мен эдилеп турар машинамны доктааган черимге-ле хынап көрүп, херек болза ооң үүрмек-биче септелгелерин кылып ап чоруур мен. Чүгле мынчак кижи машинаны үр эдилеп болур.

Ажыл-ишчи чолаачы 1968 чылда «Тыва кодээ тудуг» трестиң коллективинге чолаачылап ажылдап кирген. Аныяк чолаачы баштайгы чылындан тура ажылга кызымаан көргүзүп эгелээн. Ынчангаш аңаа кады ажылдап турар чолаачы өөрү чоргаарлаашыр апарган. Чолаачылар аразынга калбарган социалистиг чарышка ол чаңгыс эвес удаа тиилекчи болуп келген.

Оон бээр ам хөй чылдар эрткен. Чымчак-оол Дөмүр-оол ам районнуң «Сельхозхимия» каттыжыышкынында чолаачылап ажылдап турар. Онаашкан ажылынга бедик харысалгалыг чолаачыны Төрээн чурт бедин-биле үнелээн. Ооң хөрээнде Күш-ажылчы Алдар орденниң үшкү чергези чайнап чоруур. Чолаачы аңаа улам сорук кирип ажылдап турар.

Дуржулгалыг чолаачы Чымчак-оол Дөмүр-оолга чоокта чаа Ак-Туруг —Кызыл аразының улуг оруунга ужуражы бердим. Ол кызылтаа сөөртүп алган чор. Ону брезент-биле ыяк шып алган. Чаңгыс борбак тараа-даа орукче төгүлбес. Ёзулуг камналгалыг чолаачы.

— Кызылче тараа сөөртүп бар чор мен — деп, ол чугаалады. — Кызыл барбаанымда, төп шаңче тараа сөөртүр кижи-дир мен. Кылыр ажыл-ла хөй. Хензиг-даа аваа турар үе-шак чок. Мал чеми, сиген-шырбинш сөөртүр дээш янзы-бүрү ажылдар кааа үстүр.

Х. ОЙДАН-ООЛ.

МАЛДЫҢ БАШ САНЫ ЧҮГЕ ӨЗҮЛДЕ ЧОК БОЛГАНЫЛ?

Партияның Эрзин район конференциязындан

СЭКП-ниң Программазының чаа эдилгезиниң болгаш партия Уставынга өскерилгелерниң төлевилелдериниң дугайында база партияның район комитединиң отчёду болгаш районнуң партия организацияларының сорулгаларының дугайында илеткелди СЭКП Эрзин райкомунуң бирги секретары А. Ч. Монгуш кылган.

Районнуң тоску партия конференциязы СЭКП-ниң XXVI съездизиниң шиитпирлерин, партия ТК-ның апрель, октябрь (1985 ч.) Пленумнарынга, оларга СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары эш М. С. Горбачевтуң илеткелдеринде салдынган сорулгаларны амыдыралга боттандырар дээш ажыл-ишчилер бедик көдүрлүүшкүнүг ажылдап турар үеде болган.

Агроүлетпүр каттыжыышкыннарын организастап тургусканындан соңгаар кезээ ажыл-агыйны көдүрүп, мал болгаш чер ажылының продуктуларын элбедир дээш чамдык ажылдарны кылып чорутканын илеткелчи болгаш санал берген делегаттар боттарының саналдарынга демдеглеп чугаалааннар. Чер ажылынга зона системазын шиңгээдип ап, хөрзүннү каттаа камгалаары-биле чаа техниканы ажыглап, дилиндектээр аргаже киргенинге илеткелчи доктааган.

Районнуң ажыл-агыйлары 10.600 гектар черге тараа болгаш мал чемнеринге херегцээр культураларны тарып өстүрүп турар. Сөөлгү чылдарда чер ажылынче кичээнгейни күштелдиргениниң түңнелинде тараа болгаш мал чемнеринге херегцээр культураларның дүжүдү өзүп турар. Бо чылын тараа дүжүдү гектар бүрүзүнден 18,4 центнер болган, чаңгыс чылдыг сигеннериниң 22, картофельдиң 44 центнер дүжүдүн ажаап а л г а н. Ынчалза-даа чер ажылының культуразы районда чавыс хевээр артып турар. СЭКП ТК-ның май (1982 ч.) Пленумунуң негелделеринге д ү ү ш т ү р чер ажылының ажыктыын бедидер, тараа болгаш мал чемнериниң бүдүрүлгезин көвүдедир, картофельди, ногааларны тарып өстүрер талазы-биле районнуң партия, совет, ажыл-агый органнарының кылып чорудар практиктиг хемчеглериниң пландары чедир күүсеттинмээн. Районнуң совхозтары тарылга ээлчештирилгезин чедир шиңгээдип албаан, органиктиг, минералдыг чемишчидилгелерни ажыглап шыдавайн турар. Самагалдайның районнар аразының сельхозхимия чериниң дузазы чок, ында-хаая совхозтарга дүс сөөртүп каары-биле кызыгаарлаттынып турар.

Районнуң ажыл-агыйларының экономиказының кол үндезини мал ажыл-агыйы. Ындыг турбуже ниитиниң мал ажылында чылдан чылче уламчылап турар үндезин четпестер барын санал берген шыңгыызы-биле шугумчуглээн.

Он бирги беш чылдың эге чылы 1981 чылдың январь 1-де турганы-биле деңнээрге районда мыйыстыг бода малдың баш саны чүгле 0,12 хуу өзүлделиг болган. Ооң иштинде Ленин аттыг совхозта — 18,7 хуу, «Мөрен» — 11 хуу эвээжээн. Төрүүр инек ол үениң иштинде районда 75 башка кудулаан. «Чаа орукта» — 69, Ленин аттыг совхозта 31 башка эвээжээн.

Хой, өшкү 4 чыл 10 айларының иштинде ниити районда кандыг-даа өзүлде бербээн, чүгле 18 баш немешкен. Хой, өшкүнүң баш саны «Мөрен», «Нарын» совхозтарда хөйгү-биле кызырылганын илеткелчи шугумчуглээн. «Чаа орук» совхозтан өске ажыл-агыйларда төрүүр хой, өшкүнүң саны эвээжеп турар.

Чаңгыс-даа совхоз чылгы малдың баш санын өстүреринче сагыш салбаан, харында самчыгдап төтчеглээри көвүдээн. Эрткен 4 чыл 10 айларының иштинде чылгының баш саны 634 башка эвээжээн. Ол дээрге 1981 чылдың январь 1-де турганынга удур 15 хуу кызырылганы ол. Ооң иштинде белер — 362 башка, азы 20 хууга, «Нарын» совхозтан 200 башка азы 30 хууга кудулап баткан.

Эрткен беш чылдың сөөлгү чылында совхозтарның ниити продукциязы 3 миллион 555 муң рубль турган болза 1984 чылда 3 миллион 845 муң рубль болган. Кедээ ажыл-агый продукциязының ниити саарылгазы 6,5 хууга көвүдээн. 1980 чылда районнуң совхозтары 374 муң рубльге карылгалыг турган болза, 1984 чылда 873 муң рубльге орулгалыг болган.

Төвүп турар беш чылда планныг сорулгаларын күш-ажылчы коллективтерден «Нарын» совхозтуң № 4 хойжу бригадазының хойжулары, септелге тудуг участогу, КМК-5, районнуң амыдырал-хандырылга бүдүрүлге эргелели, «Чаа орук» совхозта киво установказы, ол-ла совхозтуң сүт-бараан фермазы чылдар а а й ы - б и л е күүседип келгеннер. Мурнакчы хойжулар: Орус Намдал, Марсуу Үчүрал, Анай Севилбаа, Назылмаа Өөвей, Свердов Хайын, механизаторлар: Алексей Суму, Төмүр Седи. «Нарын» совхозтуң мурнакчы саанчызы Нина Бар-Хөө, тудугжу Сүге Самбуу, агроном Александр Сан-Хөө, быжыкчы Таися Бадарчы болгаш оон-даа өскелер бүдүрүлгениң мурнакчылары болганнар.

Эрткен 4 чыл 10 айларның иштинде районда ниитизи-биле өлген болгаш читкен малдарның саны, мыйыстыг бода мал 2108 баш, шээр мал районда 35414 баш болган.

4 чылдарда совхозтар ортумаа-биле чүс баш төрүүр малдарга онаашпыр 46 бызааны, 77 анай, хураганны, 57 кулунну камгалап алган. Бызаа талазы-биле эң-не эвээш көргүзүглүг совхоз «Чаа орук» 39-ла баш болган. Анай, хураган алырынга «Мөрен» 72 баш, кулун камгалап алырынга «Нарын» 41-ле баш болганы куду көргүзүг. Бо чылын совхозтар төрүүр 100 баш малга онаашпыр 68 бызааны, 77 анай, хураганны, 58 кулунну камгалап өстүрген.

Үстүнде чижектерден алгаш көөрге, ажыл-агыйларының мал ажылында шыңгыы четпестерниң өттинмейн турарын херечилеп турар. Ылаңгыя мыйыстыг бода малдың азырал-ажаалдазының технологиязын шын барымдаалап көрбейн турары-биле хорамчазы улуг, төрүүр инектерни мөөнмеп, төлчүтпээниниен чыл бүрүде бывазы чедир алдынмас, черге төрүүр, доңуп өлүр, уксаазы чүгээртей берген мыйыстыг бода малды кижилерниң хуузунда багай шынарлыг малынга орнаар, солуур чоруктар ам-даа уламчылавышаан.

Бода малдың отчёт-үчёдунда болгаш азырал-ажаалдазында эң-не сандаргай байдалдар «Мөрен», Ленин аттыг совхозтарда бар болуп турар. Мал ажыл-агыйында кичээнгейден хоорук адырлар чылгы болгаш теве. Чылгы малдың баш санының эвээжеп, продуктулуг чорууңуң кудулап турарының талазы-биле фактылар үстүнде сан-чурагайлар-биле көргүскенинден илдең. Ылаңгыя чылгы малды кадарып хавырбайн турарындан хөй-хөйү-биле оорга алзыр. Чидирер. чудадып өлүрер чорук хөй. Бо талазы-биле «Мөрен», Ленин аттыг совхозтарда байдал дендии багай.

1981 чылдың январь 1-де медээ-биле 141 төрүүр тевелиг турган, оон 62 бодаганны камгалап алган, бо чылын 191 төрүүр тевелерден чүгле 49-ла бодаганны алганы четпес. Дооступ турар беш чылда хой бүрүзүнден кыргаан дүкте, инек бүрүзүнден саггаан сүтте өзүлде чок болган.

Мал ажылынга шыңгыы четпестерни чайладып, камгалалын экижидип, уксаажылгазын болгаш продуктулуун көдүрер дээш СЭКП райкомунуң пленумнарынга болгаш бюроларынга чыл санында ийиден эвээш эвес чугаалажып келген. Ынчалза-даа тодаргай түңнелдерни бербейн турарын илеткелчи шугумчулекчи бот-биле чугаалаан.

Мал ажылынга уксаажылганы экижидер сорулга-биле ажыл-агыйлар чартык бөдүүн дүктүг хойларны өстүрер дугайында чугаа каш чылдар улаштыр чорун турар, а херек кырында күүселдези боттанмайн турарын санал берген делегаттар болгаш илеткелчи демдеглеп шугумчулээн.

Ленин аттыг совхозтуң хойжузу делегат Н. Д. Өөвей санал бергеш, мал ажылында четпестерге доктааган. Мал чеминиң камналгазынче кичээнгей кошкак. Кыжын хой оолдаашкынының үезинде малчыннарга мал чемнери чедишпес, эвээштин бээр. Чамдык малчыннарның ажылынга ээ-харысалгазы чавыс. Ооң уламындан малдың өлүү хоржаар чоруу хөй.

Малчыннар ортузунда социалистиг чарышты организастаанында четпестер бар. Негелдеге дүүшпес, эреңгейлээр фактылар барын шугумчулээн. Малчын коданнарда ыттар көвей, олар малдың эргин аарыын тарадып турар.

Херээжен чоннуң ортузунда ажыл четпес, хуралдарны эрттирбейн турар. Малчыннар ортузунга экономиктиг өөредилге чорбайн турарын ол шугумчулээн.

«Чаа орук» совхозтуң директору Д. Б. Б. Чопуй совхозта чылгы биле теве малдың баш саны четпес, планы күүсеттинмээнин мининип чугаалаан. Малчын коданнарда электри шугумун ам-даа чедир хандырбаан. Совхозтарны тудугга херегцээр кадаг, манза, шифер, цемент-биле районнуң сельхозтехниказы хандырбайн турарын шугумчулеп чугаалаан.

Сөөлгү үеде өг ыяжы кылыр кижилер ховар. Ийи чаңгыс чижек кижилер өг ыяжы кылгаш бызаалыг, молдургалыг инектерге, улуг өртекке садып турар.

Ол ышкаш совхозтарга чылда чаңгыс катап маёвка кылып, дыштанылга хүнү кылыр дээрге районнуң удуртур органнары сезоннуг ажылдар үези дээш хорул каарын ол шугумчулээн.

Социалистиг чарышты совхозтар аразынга түңневейн турарынга ол доктааган. Совхозтуң бригадалар аразында ону бистиң совхоз түңнеп үндүрүп турар. Моон соңгаар малчын бригадалар аразынга арга-дуржулга солчуушкуну кылдыр автобус-биле малчын коданнарны кезип, оларның ажылы-биле таныжып тургаш, социалистиг чарыштың түңнелин үндүрерин планнап турарын ол чугаалаан.

ВЛКСМ райкомунуң бирги секретары А. Д. Балдир районнуң 13 хойжу бригадаларында болгаш 5 сүт-бараан фермаларында 540 ажык комсомолчулар ажылдап турарын чугаалааш, оларның ажылдаар, чурттаарынга таарымчалыг байдалдарны тургуспайн турарындан оларның ажылдан үнер чоруктары барын демдеглээн. Ынчангаш ажыл-агыйларның удуртукчулары олче кичээнгейни угландырарын чугаалаан.

Комсомолдуң отчёт-соңгулдалыг хуралдары болуп турган үелерде «Мөрен», Ленин аттыг совхозтарның директорларындан, партком секретарьларындан, оларның оралакчыларындан чаңгыс-даа кижи аңаа олурушпааны комсомол организацияларының ажылынче кичээнгей, оларга партийжи удуртулга кошкак дээрзин көргүзүп турар деп, ол чугаалаан.

Ол ышкаш конференцияга санал берген өске-даа делегаттар илеткелде кирген четпестерге доктаагаш, оларны эдерниң талазы-биле боттарының саналдарын бергилээннер.

Конференцияның ажылынга СЭКП обкомунуң бюро кежигүнү, республиканың Улусчу контроль комитединиң даргазы М. К. Шыырап киришкен болгаш районнуң ажыл-агыйларында четпестерин анализтеп, ону моон соңгаар эдерниң оруктарын айтып, делгереңгей чүве чугаалаан.

Партияның район организациязының сорулгаларының дугайында доктаалды конференция хүлээп алган.

Н. ДАЖИНМАЙ.

ИРКУТСКИНИҢ ЭРТЕМ ТӨВҮ

Иркутскиниң Эртем төвү ССРЭ-ниң Энергетика болгаш Аъш-чем программаларын боттандырып чорударынга идепкейлиг киржип турар. Иркутскиниң Эртем төвү — ССРЭ-ниң ЭА-зының эртем күштериниң Новосибирскиде каттыжыышкынының соонда база бир эң улуг төп боор турар.

1957 чылда ЭА-ның Сибирь салбырын тургусканының соонда Иркутскиге академиктиг эртемни хөгжүдеринге чаа үе-чада эгелээн. Кыска хуусааның иштинде чаа-чаа институттарны тургускан, академиктиг хоорайжыгашты туткан.

Соңгу Доштуг океанның эриктеринден эгелээш, ССРЭ-ниң мурнуу чүкте кызыгаарларынга чедир Чөөн Сибирьниң эртем түңнелдерин болгаш медээлерин чыырының үнүүшкүнүг даяныр пунктуларының астрофизиктиг обсерваториялар, географтыг стационарлар, сейсмиктиг станциялар системазы ажылдап турар.

Иркутскиниң эртем төвүнде 6000 хире кижи ажылдап турар.

Иркутскиниң академиктиг институттары — эртем кадрларының белеткекчизи, улуг эртем албан черлери боор, амгы үениң эртем-билииниң эң нарын сорулгаларын шиитпирлеп шыдаар.

ССРЭ-ниң Күрпланы Иркутскиниң Эртем төвүнүң институттарының ажылдап кылганы 13 эртем ажылдарын ССРЭ-ниң 12-ги беш чылда экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң Күрүне планынга, министерстволарның болгаш ведомстволарның планнарынга ниити-эвилел болгаш эртем-техниктиг-даа программаларга киирер деп көрген.

Сибирьниң бүдүрүкчү күштерин хөгжүдери, Ангара чоок-кавызының улус ажыл-агыйынга эртем-техниктиг депшилгени шапкынчылары-биле холбашкан чугула практиктиг сорулгаларны калбак эртем шинчилелдеринге үндезилээш, үзе шиитпирлеп турар.

Академиктиг институттарның чанында адырларның тус-тус эртем-бүдүрүлге комплекстери ажылдап турар.

Иркутскиниң эртем төвү социализм чурттарының эртемнер академиялары-биле бызыг хөй санныг болгаш үре түңнелдиг харылзаалыг ажылдап турар.

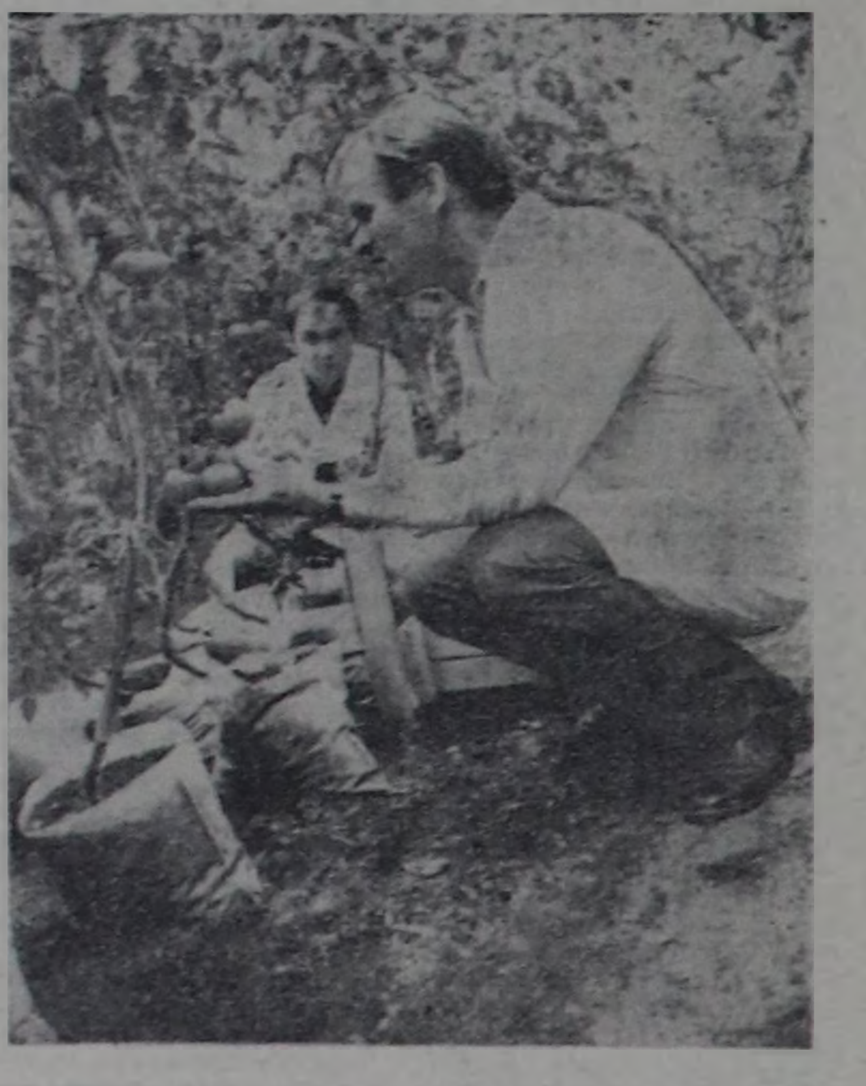

ЧУРУКТА: кодээ ажыл-агый эртемнериниң кандидады Ю. Ф. Палкин болгаш лаборант Н. И. Шалак (оң таладан солагай талаже) үнүш өстүрер чылыг черлериниң бирээзинде. Ында тускай саваларда эвээш хемчээлдиг довурак-хөрзүн-биле томаттарны өстүрүп турар.

Э. БРЮХАНЕНКО-биле В. ХРИСТОФОРОВТУҢ фотозу.

СЭТА-ның фотохрониказы.

Ийиги чагаа

ЭЭ ЁЗУ-БИЛЕ КӨӨР

Чыл эгезинде, январьның 11-де, Өвүр районнуң саң киирилгезиниң ажылдакчызы Моңгуш Мадениниң чагаазы «Ээ ёзу-биле көөр» деп эге-биле «Шын» солунга парлаттынган. Автор аңаа ол районда «Кызыл тук» совхозтуң чолаачыларының болгаш механизаторларының, инженер-техниктиг ажылдакчыларының дааңган ажылынга харысалга чогун, машина-техникага кам чогун, күрүнениң хереңгизин ээ ёзу-биле көрбейн турарын шыңгыы шүгүмчүлээн.

Ындыг байдал өске ажыл-агыйларда база бар дээрзин ук материалга хамаарыштыр амдыгаа чедир кээп турар чагаалар херечилеп турар. Оларның аразында бодунуң ажылын ёзулуг ээ ёзу-биле көрүп чорууру кижилерниң дугайында чагаалар база бар. Кыскаазы-биле чугаалаарга, камналга дугайында, эт-сеппи, өнчү-хереңгини, черле ажылды ээ ёзу-биле көөр дугайында айтырыг кижи бүрүзүн дүвүредип турар. «Ээ ёзу-биле көөр» деп ажык чугааның солун арнынга кедүрттүнген ужуру ол.

М. Моңгуш чоокта чаа ажык чугаага хамаарыштыр ийиги чагааны редакцияже чорудкан. Ону бөгүн номчукчуларның кичээнгейинге бараалгаттывыс.

«Социализмниң төөгүлүг хуулгазын болза, мурнакчы эртемниң чедиишкиннерин, ад-не болбаазын болгаш күчүлүг техниканы коммунистиг тургузуушкунга бараан болдурарын болгаш оон-биле кады партияның кол программыг сорулгаларын — улустуң чаагай чоруун улам бедидер болгаш кижиниң бүгү талалыг сайзыралын, бистиң Төрээн чуртувустуң экономиктиг болгаш камгалал күчүзүн быжыглаарын — боттандырарынга быжыг материалдыг баазазын тургузары болур». Бо сөстер СЭКП Программазының чаа эдилгелериниң төлевилелинден алдынган. Мында техниканы — ниитиниң өнчү-хереңгизин — коммунизм тургузуушкунунга бараан болдурары, ындыг болганда ону ёзулуг ээ ёзу-биле көөрү чугулалап турар. СЭКП-ниң Уставының болгаш Кол угланыышкыннарының төлевилелдеринде бо айтырыг, камналга болгаш курлавыр, кескү черин ээлеп турарын өөренип көргеш, баштайгы чагаамның ниити база бирээни бижиирин шиитпирледим.

Чыл эгезинде «Кызыл тук» совхозка хынап кылып чораан мен. Ынчан аңаа байдал, шынап-ла, берге турган. Бодап-даа көрүңерден: 43 машинаның чүгле 5-и, 25 тракторнуң база 5-и «калгын» турган. Техника септээр туржук, ону чаңгыс хондуруп алыр гараж чок. Бир машина кожаазында совхозка машина-биле үскүлешкен, ол-ла черинге тоймаглаттынган. Бир машина Хемдергей ниитинге аңдарылган, оон чаңгыс ээриин-даа алдынмаан. ГАЗ-53-түг оор алган, олчаан барган. Турачче септедип чоруткан бир машина өрттенген. Техникага хамаарылгалыг база удуртукчу улустуң аразында арагалаар чорук, харысалга чок болгаш ажылын база ниитиниң өнчүзүн ээ көрбес кижилер көвүдээн турган.

Бо хүннерде ук совхозта байдалды шуут эттинген деп болбас. Ынчалзажок солунга «Ээ ёзу-биле көөр» деп материал парлаттынган соонда, элээн ажылдарның кылдынганы илдең. Бирээде, чолаачыларның болгаш механизаторларның аразында сагылга-чурум экижээн, ылаңгыя арагалаар чорук эвээжээн. Ийиде, тускай эртемниг чаа инженер техника болгаш кадрлар кижизидилгезиниң талазы-биле ажылды холга алган. Үште, бо хүннерде совхозтуң 47 машиназының 28-и база 21 тракторнуң 14-ү ажылдап турар. Бежен машина болгаш трактор кирер чылыг гараж ажыглаалда кирген. Бо чижектер совхозтуң чаржынчыг байдалдан уштунуп орарын херечилеп турза-даа, кылыр ажылдар ам-даа хөй дээрзин база бадыткап турар.

«Кызыл тук» совхозка техника четче ажылдавайн турган хирезинде, кывар-чаар материалдар чогуур херегленинден оранчок ажыр чарыгдаттынган. Бо хүннерде чолаачылардан 8000 рубльдиң бензин өрезин эгиттинмээн. Чамдык улустуң техниканы бажыңынга чаныынга хондурар чаңчылы ам-даа хевээр. Бо чорук техниканың эдилелиңге элендилиг, кывар-чаар материалдарга хоранчалыг, черле чурумга таарышпас. Ажылынга харысалгалыг, техниказынга камныг, бүгү чүвени ээ ёзу-биле көөр кижилер ынчанмас болгай.

«Ээ ёзу-биле көөр» деп эгениң адаанга республиканың булуң бүрүзүнден бо чылын хөй материал парлаттынган. Оларның чамдызы чүгле техника эвес, а мал-маган, чер ажылы болгаш өске-даа чүүлдер дугайында материалдар.

Бистиң районда «Коммунизмче орук» совхозтан Даржай Кыым-оолдуң бир материалы база «Ээ ёзу-биле көөр» деп эгениң адаанга үнген.* А ол совхозтуң эрткен беш чылда тудуп эгелээн гаражы амдыгаа чедир ажыглаалга кирбээн. Ооң келир беш чылда бүдери база чиге эргижирей, үрелип турар. Чолаачылар болгаш механизаторлар даң бажында одагланып чыныжын шагда-ла эгелей бергеннер. Чолаачы азы тракторист бүрүзү куштадыр та чеже куспак ыяш өрттедир, та чеже үени халас эрттирер? Аңаа та чеже хире кывар-чаар материалдар өрттенир? Ону ол совхозтуң директору Ондар Эрес-оол, кол инженер Евгений Моңгуш, кол бухгалтер Маргарита Моңгуш кайызы санаар ийик. Чамдыкта чолаачылар болгаш трактористер эртен от салырындан бужургангаш, техниказын хондур ажылдадып хондурар-даа таварылгалар бар.

Мыя мында безин байдал мындыг турда, районнуң совхозтарының кол хереңгизиниң бир рубльге онаажтыр эгидилгези 22 кепеек болуп турарында кижи кайгаар чүве чок. Ээ ёзу-биле көрген болза, ынча акшаны «өрттетпес» турган ийик. Ындыг ажыл-агыйжы эвес чоруктан, камналга чогундан чүгле бо чылын 104 муң ажыг рубльдиң техниказын ажыглаар хуусаазы четпээнде-ле үндүр бижиир, демир-дес кескиндизин кылдыр чүдүрүп чорудар ужурга таварышкан бис. Совхозтарның бүдүрген продукциязының бот-үнезиниң улгадып, чүс-чүс муң рубль каражага таваржып турар ужуру мында — өт-хереңгини ээ ёзу-биле көрбейн турарында. Ынчангаш мааа шыңгыы контрольду тургузар, өрелиг улустуң өрезин дарый эгиттирер херек.

М. МОҢГУШ.

РЕДАКЦИЯДАН: «Ээ ёзу-биле көөр» деп ажык чугаага хөй номчукчу киришкен. Оларга редакция четтиргенин илереттишаан, шүгүмчүлеткен черлерде амгы үеде байдалды база катап дыңнадырын дилеп тур.

Социализм хөгжүлдезиниң амгы үезинде ажыл-херектиң кол негелдези — камналга: экономика камналгалыг болур ужурлуг. Кандыг-даа социалистиг чарыш бо негелдеге чагыртып турар. Ооң кол өзээ — эртем-техниканың чедиишкиннерин шиңгээдири, мурнакчы дуржулганы ажыглаары болгаш күш-ажылды эгелеп башкарарының дешпилгелиг аргаларын чер болганга нептередири — бүгү ажыл-херектиң, өнчү-хереңгини ээ ёзу-биле көөрү. Ажыл-агыйжы эвес чорук-биле, самчыдакчылар-биле болгаш тотчеглекчилер-биле, оорлар-биле болгаш чурум-сагылга хажыдыкчылары-биле шыңгыы демисел. Ажык чугаага киржип турар бижикчи бүрүзү ону удурту кылыры чугула.

САНИТАРЛЫГ БАЙДАЛЫН ЭКИЖИДЕР

Чадаана хоорайның базаарынга чүү-хөө садып алыр дээш бо-ла чеде бээр мен. Бир кежээ ажылым аайы-биле базаар девискээри-биле эртип бар чыда, улустуң эът садар черинде ыттарның чыглып турарын эскерип кагдым. Оон хөңнүм булганып, дүүн моон садып алганым эът-даа сагыжымга кирер. Эътти бузуп, садып турар черге ыттар кергеш, ынчаарым ол-дур ийин. Садып алган эътти чуггаш, хайындырар болгай, ындыг-даа болза, көрген кижиге сагышка аңчыг боор чорду. Базаар иштиниң санитарлыг байдалынче кичээнгей салып, ылаңгыя аңаа эът бузар черлериниң кырын шывыг-биле шып турары артык эвес болгу дег.

А. ОНДАР.
Чөөн-Хемчик район.

БӨМБҮРЗЕКТИҢ СУДАЛЫ

Бүгү делегейниң эрге-ажыынга

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң он бирги чыыжының дөрткү сессиязының түңнелдери, дээди деңнелге совет-америк ужуражылгазының түңнелдериниң болгаш делегей байдалының дугайында СЭКП ТК-ның Чиигине секретары М. С. Горбачевтуң сессияга илеткели делегейниң хөй-ниитизиниң кичээнгейиниң төвүнде туруп турар. Женевага чедип алдынган болгаш совет-америк кады кылган медегелге айыттынган дугуржулгаларны ийи талалар чайгылыш чокка сагыыр болгаш күүседир болза, бүгү делегейде политиктиг ниити байдал чайлаш чок экижиир аадар деп, хөй чурттарның күрүне болгаш политиктиг ажылдакчылары, массалыг информацияның чепсектери демдеглеп турар.

Бодунуң даштыкы политиказының ленинчи принциптеринге Совет Эвилелиниң өчүзиинге чедир шынчызын Москвадан медээлер база катап бадыткаан деп, Польшаның «Жолнеж вольности» солуну бижээн. Женевага дээди деңнелге совет-америк ужуражылгаларының түңнелдерин М. С. Горбачевтуң илеткелинде эң-не тодаргайы-биле айыткан болгаш ук түңнелдерниң ленинчи принципти ёзугаар үнелеп көрген. ССРЭ-ниң угланыышкыны тодаргай болгаш чайгылыш чок; чепсек чаарының орнунга чугаалажыышкыннарны, боо-чепсектерин эңдере бүдүрериниң орнунга чепсегленишкинниң дүжүрерин ССРЭ саналдап келген болгаш саналдап-даа турар.

Совет Эвилелиниң болгаш АКШ-тың аразынга принципиалдыг айтырыглар талазы-биле чөрүлдээлер хевээр артса-даа, Женевага ужуражылганың таарымчалыг түңнелдерин бергенин ССРЭ үнелеп көрген деп, Венгрияның даштыкы харылзаалар институнуң директору Роберт Гараи демдеглээн. Ол ужуражыышкын болза аңгы-аңгы социал тургузуглуг күрүнелерниң тайбың кожа-хелбээ догунааарының принциптериниң амыдыралчызын бадыткаан. «Женева ужуражыышкынынга кым тиилээнил» деп айтырыгга — сарыылдыг угаан тиилээн деп харыылаар ийик мен.

Женевага ужуражыышкынның таарымчалыг түңнелдери — Совет Эвилелиниң чогумчалыг тайбың инициативаларының чаагай үре-түңнели-дир деп, Моолдуң «Үнэн» солуну бижээн. Женевага чедип алдынган дугуржулгаларны боттандырар дээш бодундан хамааржыр бүгү-ле чүүлдерни кылырынга Совет Эвилели бүрүн шиитпирлиг. Кижи төрелгетенге амыдыралчы эргежок чугула айтырыгларны шиитпирлээринге, боо-чепсектерин Черге эңдере бүдүрерин кынчыктырбазынга, космосту милитаризастаавазынга шак ындыг турушту АКШ база ээлээр дээрзинге идегелдиг делегейниң улустары илергейлеп турар.

Корей Улус-Демократтыг Республиканың «Нодон синмун» солуну мынча деп бижээн: «Женева ужуражыышкынынга ССРЭ-ниң ээлээн принципиалдыг турушкун корей улус бедик-биле үнелеп, ооң кодурген саналдарын бүрүн деткип турар. Совет-америк харылзааларны болгаш делегейде байдалды ниитизи-биле экижидерин чедип алыр сорулга-биле чугаалажыышкыннарны эгелээри боттанган-дыр. Боо-чепсектерниң, хамыктың мурнунда ядролуг чепсектиң эңдере бүдүрүүшкүнүн соксадырынче, делегейниң дүшкүүрлүг чорууш чавырылдырарынче, бүгү-ниити тайбыңны болгаш улустарның айыыл чок чорууш быжыглаарынче угланган Совет Эвилелиниң чайгылыш чок кужениишкиннериниң ачызында эки түңнелдер Женевага чедип алдынган. Амгы үениң эң чугула айтырыгларының талазы-биле ССРЭ-ниң тайбың саналдары, чаагай турушту бүгү делегейге эки билдингир. «Сылдыс дайыннарының» планнарындан Вашингтон хоорлуп чадаан уржуунда чепсегленишкинниң боттуг дужүрер айтырыглар талазы-биле тодаргай дугуржулгалар Женевага чедип алдынмаан».

Ядролуг дайынны болдурбазынче, боо-чепсектерниң эңдере бүдүрүүшкүнүн кынчыктырбазынче, космосту милитаризастаарын болдурбазынче угланган ССРЭ-ниң даштыкы политиктиг чогумчалыг инициативаларын шиитпирлиг деткип турар бис деп, Лаостуң Улусчу-революстуг партиязының ТК-зының секретары, ЛУДР-нуң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының оралакчызы Сали Вонгхамсао медеглээн. М. С. Горбачевтуң болгаш Р. Рейганның Женевага ужурашканы делегейде, ооң иштинде Азияда байдалды экижидеринге, дүштүүрүг чорукту чавырылдырарынга байдалдарны тургузар дээрзинге делегейниң улустары идеген турар.

Дээди деңнелге ужуражыышкынның болгаш ооң түңнелдерин таарымчалыг болгаш чугула фактор кылдыр Москвада үнелеп көргендир деп, америк Эй-би-си телекомпаниязының тайылбырлакчызы демдеглээн. Р. Рейган-биле чугаалажыышкыннарының түңнелдерин совет удуртукчу ниитизи-биле эки деп демдеглээн болгаш хөй айтырыглар талазы-биле дептиилгенин болдунмааның харысалгазы АКШ-ка онаажып турарын айыткан-дыр.

(СЭТА).

ЛИВАНДА БАЙДАЛ

БЕЙРУТ. СЭТА-ның корр. А. Жудроңуң дамчытканы: израиль аг-шериг Ливанга удур өнчүк-чөңгээлээшкиннерин калбартып, чуртта байдалды улам-на чидиглендиреринче чүткүп турар. Агрессорнуң самолёттары ливан девискээриниң кыры-биле үргүлчү тегерип ужуп турар. Ноябрь чээрби тостуң хүнүнде олар Бейруттуң кырынга үш удаа үнден дүрген ужудуушкуннарны кылган. Мурнуу чүктен келген медээлерни ёзугаар алырга, Ливанның эриктер чоогунда израиль шериг катерлери мөөңнеттинип турар. Эжелекчилерниң үгер-боолары Набатияның районунда элээн каш чурттакчылыг черлерни боолаашкынга таварыштырган. Үрелиишкиннер кылдынган.

Тыр-Харфа дээр чурттакчылыг черде комендант шагын чарлаан. Солдаттар ук черниң чурттакчыларын дорамчылап турар. Арнын суурга израильдер чиик автомобильди боолаан болгаш руль артынга олурган хереежен кижини балыглаан, ону аар байдалдыг эмнелгеге чедирген.

Израиль шериг командылалы Хасбаи районунуң чурттакчыларын «Мурнуу Ливанның чалча шериинге» хуулашсын дээш күштүг албадаашкынга таварыштырып турар. Бир эвес ливаннар чеди хонук хуусаада израиль чалча шериглериниң хүрээлелинге албан эрттирер аныяк ооларның даңзызын киирбес болза, оларны шаажылаашкынга таварыштырарын кыжанып турар. Ол негелдеден олар шуут ойталап турар.

АКШ. Төп Америкада амгы администрацияның интервенчи политиказынга америк хөй-нииити удурланган.

Ак бажыңның чанынга болган чыскаалдың киржикчилери АКШ-тың ол кавыга политиказы Никарагуада революцияны чок кылырынче болгаш Сальвадорда патриотчу күштерни базарынче угланган деп демдеглээннер.

ЧУРУКТА: чайысылалда чыскаал үезинде.

Е. ШАЛЬНЕВАНЫҢ фотозу.
СЭТА-ның фотохроникаы.

ССРЭ-ниң Аъш-чем программазы

СҮТКҮР МАЛ АЖЫЛЫН ХӨГЖҮДЕРИ

Мал ажылының технология болгаш экономика талазы-биле кол болгаш эң-не нарын айыры болур сүткүр мал ажылы Россия Федерациязында мал ажылының продукция бүдүрүлгезиниң ниити хемчээлиниң 60 хире хуузун берип турар. Бир эвес ниитизи-биле чуртта чоннуң кижи бүрүзүнге онаажтыр бир чылда 60 килограмм эътти болгаш 318 килограмм сүттү чижеглей бүдүрүп турар болза, бистиң республикавыста 59 килограмм эътти болгаш 355 килограмм сүттү бүдүрүп турар.

Россияга ниитизи-биле, ооң зона болгаш регионнар аайы-биле онзагай байдалдарын барымдаалап тургаш, 1986—1990 чылдарда сүткүр мал ажылын интенсификастаарының комплекстиг программазын ажылдап кылган.

Бирги ээлчегде беш чыл дургузунда республиканың бүгү хоорайларын болгаш суурларын сүт продуктулары-биле ону чурттуң өске районнарындан сөөртпейн хандырарының сорулгазы салдынган. Үлетпүр бүдүрүлгелиг улуг хоорайларны долгандыр чурттакчы чонга сүт садары-биле сүт бүдүрериниң зоналарын тургузарын планнап турар. Ол зоналарда ажыл-агыйларга инек бүрүзүнүн продуктулуу 1990 чылга чедир чылда 3—4 муң кг сүт саар кылдыр бедиирин көрдүнген. Ооң-биле кады улуг тептерден ырак турар ажыл-агыйларга үлетпүрге болбаазырадып кылыры-биле сүт бүдүрерин мөөңнээр турар.

Инек эъдин бүдүрерин таарыштыр тургузары сүт бүдүрериниң планнаарының перспективазы-биле холдуунда-ла холбашкан болур. Ол чоруун инек эъдин бүдүрериниң 97 хире хуузу сүткүр болгаш сүткүр-эъткир уксаалыг малдан үнүп турары-биле хамаарышкан. Инектиң чаа эъдин бүдүрүп үндүрери аңаа чонуңуң херегленинден тодаргайлаттынар, а ол-ла үеде доңурган эътти болгаш эът продуктуларын алыры колдуунда чиик өртектиг мал чемининиң болгаш күш-ажылчы курлавырларының барымдаан хамааржыр. Чүге дээрге, бо таварылгада садып саарарының айтырыы ийиги черге болу бээр. Ол байдалдар эът бүдүрерин тургузарының схемазын айтып турар: чаа инек эъдин бүдүрерин — хереглекчилерге чооксулай, а болбаазырадып кылыр болгаш доңурар эътти — мал чемиинң бар черлеринче чооксуладыр тургузарын негеп турар.

Мал ажылын хөгжүдеринге шиитпирлиг фактор мал чемиинң баазазы болур. Чоокку беш чылда мал чемин бүдүрүп үндүрерин тускайлаң специализастаттынган адыр кылдыр тургузары колдуунда доозулган турар, а ону дүргени хөгжүдери колхозтарның болгаш совхозтарның бедик шынарлыг бедүүн, чулуктуг болгаш одарларда мал чеминге херегленинге таарышкан турар ужурлуг. 1990 чылга чедир чылда бир баш малга онаажтыр мал чемиинң бүгү хевирлерин белеткээриниң хемчээли 45 центнер единицага четкен турар. Сиген белеткээриниң ниити хемчээли — 44,9 млн. тонна, мал чемгерер дазыл-чемиштиглерни — 27,3 млн. тонна чедирер.

Мал чемин белеткээриниң болгаш мал чемин ажыглаарын экижидериниң калбак программазы баш удур көрдүнген. Чижээ, хөй ажыл-агыйларга саар инектерни болгаш семиртип турар мыйыстыг бода малды бүгү чылдың дургузунда чаңгыс аай чемгеринче шилчидер.

Мал ажылын хөгжүдериниң комплекстиг программазы малдың баш санын өстүрерин улуу-биле экижидерин баш удур көрүп турар. Колхозтарга болгаш совхозтарга бызаалар өстүрериниң специализастаан фермаларын тургузар. Оларга бызаалар бүдүн чартык чыл болгаш-ла 380—400 кг чедир деңзилиг болу бээр кылдыр чемгерериниң болгаш ажаап-тежээриниң ындыг байдалдарын тургускан турар.

Индустриалдыг технологияга таарышкан, белен аарывас малды өстүрер талазы-биле селекция-уксаажыдылгазының улуг ажылын организастап чорудар. Тус чер уксаалыг инектерни голштино-фриз, айршир, англер болгаш өске-даа уксааның бугалары-биле хайнакташтырарының ажылын чорудуп турар.

РСФСР-ниң уксаалыг бүгү кодан малдарында рекорд инектерни саар, хынаар болгаш шилип алыр талазы-биле контроль инек кажаазарын тургузуп турар. Күрүнениң уксаажыдылга каттыжыышкыннарынга садары-биле бугажыгаштарны өстүрериниң, үнелеп шинчип көөрүнүң тускай уксаажыдылга ажыл-агыйларын, станцияларын организастаары баш удур көрдүнген.

Бо бүгү келир беш чылда Россия Федерациязынга мал ажылын хөгжүдеринге шынар талазы-биле чаа чадаже шилчип кирер арганы бээри чигзиниг чок.

Герман ОГРЫЗКИН.
РСФСР-ниң кодээ ажыл-агый министриниң оралакчызы.

«СЫЛДЫС ДАЙЫННАРЫ»

ПАРИЖ. Францияның камгалал министри П. Килес «сылдыстар дайынының» америк төлевилелин «кончуг айыылдыг» деп адааш, ол планга бодунуң чуртунуң чүүлдүгзүнмейн көрүп турарын бадыткаан. Француз телевидениеге ол мынча деп медеглээн: АКШ ол «космос камгалалын» ядролуг айыылды чайладыптар деп бадыткап турар, ынчалза-даа мээң долу бүзүреп турарым-биле алырга, дайынның кыптыгып үнүп келиринин айыылын чайлаш чокка ол улгаттырыптар.

Французтар «сылдыстар дайыны» деп чүл дээрзин билген турар ужурлуг деп, оон ынай министр чугаалаан. Ийи чыл бурунгаар «стратегтиг камгалал инициативазының» дугайын чугаалай бергеннер, ооң соонда «сылдыстар дайыны» кестүп келген, ооң соонда «дайын» деп сөс багай болу бергенин эскерип кааш, ам «космос камгалалының» дугайын чугаалай бергеннер. Чугаа болза кончуг улуг бедикке, бистиң баштарывыстың кырынга лазерлиг чепсек-биле чепсегленген 400—500 кылымал хайгааракчыларны болгаш шүүргедекчи спутниктерниң системазын тургузарының дугайында боор турар. Ооң өртээ бир триллион доллар болур деп чугаалап турар. Ындыг «камгалал» Совет Эвилелинден ядролуг октарның америк девискээрге чедеринге шаптыктаар деп чугаалап турар, бир эвес ол улуг дээштиг-даа болур болза, Каттышкан Штаттар долузу-биле чок кылдынган турар ийик деп, П. Килес демдеглээн.

НЬЮ-ЙОРК. «Сылдыстар дайыннары» «камгалал» шымчылыг дээрзиниң дугайында Вашингтоннуң администрациязының чугаалары «стратегтиг камгалал инициативазы» дээр чүүлдү боттандырып чорударынга дорт киржип турар шериг болгаш техниктиг экспертер шуут хүлээп көрбейн турарлар.

Шериг-үлетпүр корпорацияларының удуртукчулары болгаш Пентагоннуң төлээлекчилерин чыган «космос технологиязының» талазы-биле Колорадо-Спрингс хоорайда (Колорадо штатта) боор турар конференцияның киржикчилерин айтып, «Нью-Йорк таймс» солун космоста кезектерлиг ракетага удур камгалал системазының чамдык кезектерин уйуткаар шаап хаядаар чепсек кылдыр кылып ап болур деп бижээн. Оларның иштинден космоста-даа, черде-даа турар лазер чепсекти «ядролуг баштайгы согуг кылырының чепсээ кылдыр ажыглап болур». «Сылдыстар дайынының» программазында боо-чепсектиң чамдык хевирлерин «чер кырында турар чүүлдерге согуг бээринге база-ла ажыглап болур».

БОНН. АКШ-тың «стратегтиг камгалал инициативазы» дээр чүүлү херек кырында камгалалга кандыг-даа хамаарылга чок дээрзинге бүгү делегейде улам-на хөй санныг кижилер билип турар апарган. Ооң сорулгазы болза, Пентагоннуң агрессчи боодалдарын боттандырып чорудары-биле боо-чепсекти тургузары болур — деп, АКШ-тың хөй-ниити болгаш политиктиг сурагжыг ажылдакчызы, АКШ-тың Компартиязының ТК кежигүнү Анджела Дэвис медеглээн. «Унзере цайт» солунга интервьюзунга, амгы үеде Черниң бүгү чурттакчыларын кашпа катап чок кылып каап болур ядролуг чепсектиң ындыг улуг курлавырларын тургускан деп, ол айыткан. Ынчалза-даа АКШ-тың администрациязы шериг белеткелдерин күштелдиреринче, делегейге ядролуг халапты болдурарынче бодунуң угланыышкынын уламчылап турар. Космос делгемин милитаризастаарын ажылчын болгаш дайынга удур шимчээшкинниң, делегейниң бүгү демократтыг күштериниң чаңгыс аай хөделиишкини-биле соксадып болур деп, түңнелинде Анджела Дэвис онзалап демдеглээн.

ГФР-ниң болгаш Францияның чырыдыышкын болгаш эртем ажылдакчыларының профэвилелиниң төлээлекчилери Майнда-Франкфурт хоорайда нептереткен боттарының кады кылган медегелелинде Европаның эртемденнериниң өмүнээзинден «сылдыстар дайынының» программазын боттандырып чорударынга удурланырынче кыйгырганнар.

Стратегтиг камгалал инициативазы болза, боо-чепсекти эңдере бүдүрерин калбартыры, космос делгемин милитаризастаары, эртем шинчилелдерин болгаш эң чаа технологияны дайын сорулгаларынче угландырары болур деп, олар айытканнар. Тайбың талаларга улуг ажыктыы-биле ажыглап болур хөй сан-хөө чарыгдалдарынга ол чедирер деп, медеглелде айыткан. Эртем шинчилел ажылдарын чүгле тайбың сорулгаларга ажыглаар ужурлуг деп, ГФР-ниң болгаш Францияның чырыдыышкын болгаш эртем ажылдакчыларының профэвилелдериниң төлээлекчилери онзалап демдеглээннер.

(СЭТА).

КҮШТҮГ ХӨЛЗЭЭШКИННЕР

ХАРАРЕ. (СЭТА). Кейптаунуң африканнар чурттап турар кыдыгларынга апартеидтиң ёзу-чурумунуң аг-шериглери калбак шаажылакчы хөделиишкинни чоруткан. Бир муң ажыг полицейлер болгаш солдаттар Кроссроудс болгаш Ньянга суурларны бүзээлээш болгаш ук черлерге элээн каш шак иштинде үжеп-чиндиишкиннерни кылган. Шаажылакчылар «үймээнчилерни» дилеп тывар дээш эртип-ле турган бүгү кижилерни доктаадып, бажыңнарже чаза таварып кирип турганнар. Кроссроудста бир бажыңче полиция от ажыдып, боолааның түңнелинде ийи африкан кижи өлген болгаш элээн каш кижи балыгланган. Ньянгага база бир африкан кижи өлүрткен.

Кейптаунуң садыг-үлетпүр төвүнге болган апартеид политиказынга удур чыскаалга элээн каш чүс кижи киришкен. Полиция тайбың чыскаалчыларже боолап, от ажыткаш, элээн каш африканнарны аар балыглаан, тудуп хоругдаашкыннарны кылган.

Мурнуу-африканчы солуннарның демдеглеп турары-биле алырга, хоорайның полициязының чаа начальниги бригада генералы Сварт дээрзи Кейптаунга «корум-чурумну тургузары-биле» шыңгыы хемчеглерни ап турар. Лаңга дээр африканнар суурунга оон чагырган кижилери 70 хире кижини өлүргеш, ханныг кемниг-херекти үүлгеткенинин соонда ол шаажылакчы идегет «алдаржааны» билдингир. Свартың командылалының адаанда турар кижилер октарны-даа, карак чажы төгүлдүрер хейни-даа харамнанмайн, «чигзинчиг» бүгү кижилерни кара-бажыңнарже книр октап турар.

Чилиден кээп турар медээлер ёзугаар алырга, Пиночеттиң ёзу-чурумунга удур чаа күчүлүг хөделиишкиннер Сантьяго, Вальпараисо болгаш чурттуң өске-даа хоорайларында болгулаан. Оппозистиг организацияларның кыйгыры-биле чилижилер сентябрьның ортаа үезинде кара-бажыңнаткан профэвилелдиң баштыңчыларының хөй бөлүүн дон-дораан хостаарын негээннер. Чыскаалганнарны тарады ойладыры-биле эрге-чагыргалар шериглериниң болгаш карабинёрларының хөй санныг кезектерин чоруткан болгаш олар чыскаалганнарга удур карак чажы төгүлдүрер газтыг гранаталарны болгаш сүт [illegible] ажыглап, улусту моң ыяштар-биле соп турганнар. Он-он кижини тудуп хоругдаан, дөрт кижини аар балыглаарлыг болгаш госпитальга эккелген.

ЧУРУКТА: чыскаалдың киржикчилериниң бирээзин тудуп хоругдап турары.

АФП — СЭТА-ның телефотозу.

ТАЙБЫҢ КОСМОС ДЭЭШ

НЬЮ-ЙОРК. (СЭТА). «Сылдыс тайбыңының» совет концепциязын Каттышкан Нациялар Организациязының Кол Ассамблеязының Бирги комитеди деткээн болгаш «Боо-чепсектерин космос делгемиңге эңдере тургузарын болдурбазы» деп аттыг резолюцияның төлевилелин бадылаашкыннарның хөй нуруузу-биле хүлээп алган. «Космосту милитаризаставас байдалдарда космос делгемин тайбың шиңгээдип алыр талазы-биле делегейниң кады ажылдажылгазының дугайында» саналды Совет Эвилели КНО-нуң Кол Ассамблеязының сессиязынга киирген билдингир болгай. Ол саналдарның кол болгаш эң чугула идеяларын хөй делегацияларның деме-биле ажылдап кылган резолюция төлевилелинге киирген.

Космос делгемин тайбың ажыглаарының сорулгазын чедип алырынга идепкейлиг идигни бээринче бүгү күрүнелерни резолюция төлевилелинде кыйгырган. Космоска бодунуң ажыл-чорудулгазынга күш дөгээриниң азы ону ажыглаарының кыжаныышкынындан ойталаары бүгү күрүнелерниң хүлээлгези дээрзин документиде онзалап демдеглээн болгаш космосту чүгле тайбың сорулгаларга ажыглаарынга бүгү кижи төрелгетенниң сонуургалдыын бадыткаан.

Резолюцияны хүлээп алыры дээш 131 күрүне бадылаан, чүгле АКШ дадагалзаан.

ДЫШТАНЫЛГА КЕЖЭЭЗИ

Красноярскиниң кедээ ажыл-агый институдунуң Тывада филиалының студенттериниң болгаш «Хүреш» агитбригадазының киржикчилериниң «Кадык болуруң бодуңдан хамааржыр» деп девизтиг каттышкан спортчу оюннары ол институттуң спорт-залынга эрткен. Кежээниң программазынга күш-культура, спорт дугайында лекция, беседалы, хол бөмбүүнге, шыдыраага маргылдааларны, хүрештиң хевирлеринге көргүзүглүг оюннарны киирген.

Аңаа геология-шинчилел экспедициязының база институттуң херээжен улус командалары эш хуузуунуң маргылдаазын эрттирген. Түңнелинде, геология-шинчилел экспедициязының командазы удурланыкчызын 2:1 санга тиилеп алган.

Хей хелге шыдыраа ойнаары кончуг солун болган. Бирги разрядтың шыдыраачызы В. Бузыкаев хары утда 20 хелге ойнааш, 17 кижини уткаш, бир кижи-биле хаймнашкаш, чүгле 2 кижиге уттурган.

Спорт темазынга солун лекцияны «Урожай» спорт ниитилелиниң даргазы В. С. Биче-оол кылган, күш-ажылдың, спорттуң хоочуну П. М. Петров сактыышкыннарын сонуургадып чугаалаан.

Институттуң профэвилел, комсомол комитеттери, агитбригада дыштанылга кежээзин эки белеткелдиг организастап эрттирген. Аңаа студентилерден аңгыда хоорайның чурттакчылары, аныяктар хөйү-биле чыглып келгеш, сонуургап көрген.

Кежээниң түңнелинде, «Хүреш» агитбригаданың киржикчилериниң концертин көргүскен.

А. ДЫРТЫЙ-ООЛ.

КҮШТҮГЛЕР, АВААНГЫРЛАР БАЙЫРЛАЛЫ

Липецк хоорайга доозулган шой көдүрериңге чурттуң баштайгы чемпионады чүгле спортчуларның эвес, күш-культурага болгаш спортка хандыкшылдыгларның сонуургалын хайныктырганы таварыылга эвес.

Шой-биле мергежилгелер күштүг, аваангыр, шыдамык болуп, дадыгарынга кончуг дузалаар. Спорттуң бо хевиринге өөренирин бичии өрээлге, бажың чанынга, цехке, корабльге, хову турлаанга-даа чорудуп болуру кончуг эптиг. Шой көдүреринге хандыкшылдыгларны хаара туткан секцияларының, бөлгүмнериниң саны өзүп турар. Эң күштүг атлеттер — шой көдүрүкчүлери боттарының мергежилин бараалгадыры-биле чыглып келгеннер. 60 килограммдан өрү категорияның деңзилиг спортчулар аңаа киришкен. Ийи мергежилгениң түңнели-биле маргылдааның тиилекчизин тодарадыр турган. Солагай болгаш оң хол-биле ээлчештирип, 32 килограмм шойну хенертен албышаан, хөй катап көдүрери. Ону шын күүседип, арганы ажыглааны дээш бир санны бээри көрдүнген. Мергежилгениң база бир хевири спортчу иттингеш, ийи холу-биле 2 пуд ийи шойну хары утда көдүрери. Ол эң берге мергежилгени күүсеткени дээш 5 санны бээр.

Чурттуң баштайгы тулган чемпиону болган 20 харлыг Сергей Мишин ийи ындыг шойну 100 удаа көдүрген. Ооң түңнели кайгамчык, 5 минута иштинде мергежилгени кылып тургаш, ол 6,5 тонналы көдүрген. Мишин Калуганың автомотоэлектри дериг-херекселдери кылыр заводта слесарьлап ажылдап турар. Шой көдүрериниң спортунга чүгле 2,5 чыл мурнунда өөренип эгелээн.

Аңгы-аңгы назы-харның болгаш мергежилдиң кижилери чемпионатка киришкен. Новолипецкиниң металлургия комбинадының бир цегиниң начальниги 48 харлыг Евгений Булатов болгаш Пенза областан 15 харлыг сургуул Сергей Мошеников-даа киришкен. Отлу-биле кады келген Александр Евгеньевич 90 килограмм чедир деңзиге чемпионнаан.

Липецк областың атлеттери чедиишкинниг киришкеннер. Становое суурдан Михаил Родионов биле Алексей Воротынцев чиик деңзиге тиилээннер. Конотоп суурдан (Украин ССР) Федор Усенко 80 килограмм чедир деңзиге чемпион болган.

Шой көдүрериниң спортунга чурттуң баштайгы чемпионады спорттуң чон аразында нептеренгей ол хевирин улам ыңай хөгжүдеринге идигни бээр дээрзин маргылдааның кол судьязы В. Рассказов СЭТА-ның корреспондентизи-биле интервьюзунга демдеглээн.

СЭТА-ның корр.
Липецк.

Самыл

Новелла

(Ийиги кезээ)

Частың чылыг хүннеринге өпейлеткеш, өөлген тал бажында орган кушкаштар чайгаар-ла чайганып эгелээн. Оларны топтап көрген кижи болза, черле хүлүмзүржүп органнар боор. Частың дулгаазынынге алыспас-ла чүве чок. Ак харга шыптырган чер безин караавның чажын төгүлдүр каттырып аар. Ол аас-кежиниң карак чажы дамырактар боол, кыңгырадыр ырлап агар. Ол уяранчыг, тааланчыг ыр сээң чүрээңге кээп чаңгыланыр.

Час, час! Чылдың эргилдезинде чаяаныыг үе-дир сен. Чазын чечек частыр, бүрүлер саглаар, өртемчей ногаан думаалайын кедер, чалыылар ынакшыыр...

Ол үеде кижиниң хеңиу безин ширбип каапкан дег, арый бээр. Мурнунда кандыг-бир хензиг чылдагаан дээш кээр хеңнүң чок турган кижиниң көөрүнге безин, ол ындыг кончуг багай эвес кылдыр сагындырар. А эргиминиң көөрүнге чүге-даа дедизэр аргажок! Холуңга кедүрүп алгаш өпейлексээң кээр.

Олар ийи чазын таныжканнар. Частың башкы айында дун уруу төрүттүнген. Чаш уруунуң кышкызы чаа караа чыраан иезиниң сеткилинге чаңгы болуп артар. Амыдыралының уламчылакчызы, хан тудуш төлү кижиге чүүден эргим, чүүден үнелиг.

Галя уруун чазыптарга, азарганчыг, хензиг чүве болган. Оранган хой дег, оозун дораан эргеледип-ле эгелээн. Мерген садыглап алган чедип келген. Ол тудугда бызаңчы боол ажылдап турар. Галя эмчи училищезин амдаа дооспаан, Аныяк өг-бүлеге ниити чуртталга бажыңынга өрээл берген.

Мергенниң өөреникчи турда-ла, организакчы талантызы көстүп келген. Класс даргазы, вожатый боол ажылдап чораан. Кандыг-даа ажылга харыысалгалыын, эштеринге, бодунга негелделиин көргүскен. Ажылдап кирген тудуг бригадазы ону комсомолчу-аныяктар коллективиниң комсоругунга соңгаан.

Бир хурал ооң сагыжындан ыравас. Орта белеткелди ыяк чоруткан. «Мээң амыдыралымда уттунмас хүн» деп аттыг комсомол хуралынга комсомолчулардан аңгы эңгиик аныяктар база киришкен. Орта дагдыныкчылар, комсомолдуң хоочуннары олурушкан. Баштай сөстү Ленин орденниң эдилекчизи, хоочун тудугжу Хемчик-оол Дажыевич Монгушка берген.

— Тываның революстуг аныяктар эвилелиниң хүрээлезинге Ада-чурттуң Улуг дайынынче тыва эки турачылар аъттанып турда киргениимни сактыр-дыр мен. Ол хүн мээң амыдыралымда уттунмас. Комсомол биледи мени сорук киирип, дайзынбиле демиселге быжыг быра боол чораан. Ам-даа чалыызымның хей-аъдын чидирбес мен.

Бызаңчы Орлан: — Бригадага кирген хүнүм уттунмас. Мени ажылга өөредип, кижизидип турар дагдыныкчым-биле эки хүн ужурашкан мен. Эштерим деткимчезин мен үнелээр мен. Ам бедик разрядтың тудугжузу мен.

Кым-даа ыыт чок орбаан.

Ол хурал бот-боттарын эки билчип аарынга дузалааны чадап чок. Тудугжулар аразында дүрбүжүг-даа чок, чаңгыс кижи дег деминг ажылдап турган. Мерген ындан кыстыг болганы аңаа онзагай хүн болган деп чугаалаан.

Ажылгыр, негелделиг, бичии-даа четпестерге эптешпес аныяк тудугжу коллективтиң хүндүткелин чаалап апкан. Бир-ле чүүлдү тып эккелген турар. Ооң саналындан дыка хөй чаартыкчы эгелээшкиннер үнген. Тудугнуң шынарын экижидер дээн күжениишкиннер хилис барбаан. Материалдарның кадагалын хынаары-биле ооң удурткан «Комсомолчу прожектор» кежигүннери черле аңаа орбас. Бир маңза ооруп туткан-даа. Хуралдарга ооң сөзүнүң топтууи, шүгүмчүлекчи бодалын улус үнелээр апарган. Амыдыралга шаптараазын чок дээн болбас. Ажылдап эгелээрде, мергежил шиңгээдип аары берге турган. Бир шала улгады берген тудугжу Чалзап ону «сен эки чазанып кыже чедир шаг болур» дээни аңаа эпчок болган. Ынчангаш билбезин айтыртыныл, кызып турган, бедик разрядты кыска хуусаада шиңгээдип апкан. Күзел күштүг болган.

Чаа келген кижини чүге сени шаңнап турарыл, мен 10 —20 чыл иштинде чоп куруг болдум деп чоруп турган. «Чоп кончуг кызар сен, кызын алыр дээн эвес, таваар ажылдап турбас бе ону» деп Мергенни кегүткүлээн. Ол, шынап-ла, чүнү-даа хол дашты-биле кылыр, ийи-бир балдызын чайгаш, таакпылап орар, бригаданың ачызында-ла шалың ап орар. Ол дугайын Мерген чидин-биле бригада хуралынга шүгүмчүлээн соонда, хаяык чайык саарылган.

Мерген сугнуң кожазы Чалзаптың «төрели» болу берген. Ооң кадайы оларга келгеш, «кожаңар сыңзыы кончуг, чүве болганче думчуун сугар, даргазырар» деп халып турупкан. Ийи ыт аразынга сөөк октап, ийи кижи аразынга сөс сөглеп турза, чөрүлдээлерин ол угдун мааже казып эккелген. Ол-бо кижи сени ынча дидир деп Мергенге та чеже келген, оозу тоовас. Кожазы ооң мегезин-биле ашаан Галяга хүннеп эгелээн.

Тудугжулар хүнүнүң бүдүүзүнде бригада планын хуусаа бетинде дооскан. Олар кежээжигеш эрттирип, танцы, аттракцион кылган. Чалзап ора, «чүге курган олурар бис, бо чорукту база Мергенниң кылып турары ол дээн. Сээң мурнуңда ижип-даа, эдержип-даа чордувус. Дыл курган чүнү көөрээр чүвел! Коллектив дээн соонда... Өскелер ону чаңгыс үн-биле үзе шаапкаш, кежээки киноже чорупкан.

Кежээ бажынга кээрге, Галя ыглап алган орган. Чаш уруу база аактаган. Хеп чуур, чем кылыр ажылга ол кадайынга дузалажыры аттыг. Уруунга ынаа кончуг, ажаанзыраан чүвези чүгле ол. Чүү болган дээш сагыжы аарып, канчап барганын айтырарга, олче чагаа октапкан. Бүрүштүр тудуп каан, карак чаштарындан өде берген чаңгыс арын саазынны чүгүртү номчупкан: «Ашааңар сурас уруглуг, барып турар!» Оон ыңай-даа кижи дыңнаар «медээлер» хөй болган. Ону-даа төндүр номчуваан, Мерген каттыра берген. Чүү деп мегелээр аайын тыппаан-дыр, бүзүрээр деп бодаан боор! А Галязы улам хорадап, «ол кадайыңга бар, уруун азырап аар мен» дээш соксавас болган. Хондур тайылбырлап чадаан.

Чоннада зөлдек, чугаакыр боду. Мерген ажылга келгеш эжиниң айтырыышкын шарт кылдыр харыылаан. Чогум чүнү чугаалаарын безин херекке албаан. Дүштеп кээрге, Галя чок. «Аас-кежиктиг бол» деп сөстүг саазын чыткан. Аймаарай берген өрээл ортузунга тургаш, холунда саазынны салдырткайнып турганын боду эскерип каан. Ол дүштеки чем чип чадаан. Ажылга база-ла кылыктаны берген. Эжиктер үезинде келбээн. Кадагнар чок. Шыңгыы-шыңгыы баскаш, эргелелге четкенин билбээн. Ажылды организастаанында четпестерин чайладырын чугаалап, удуртукчулар мурнунга айтырыгны тургускан. Бир сагыжы аарып чоруур айтырыын бүдүрзе-даа, Галяның чоруткaнынга муңгарап, чүү-ле кижи нүгүлдеп турар чоор, чоп бүзүрээр ийик деп боданып чораан. Танышкан-на кижизи Галя, өскерлирин ол бодавас-даа. Эжи Толя харын сиилең бир-ле кижини «долгап» турдум дээр. Ол дээш ону туткаш сиигип, бужарыңны деп сөглеп пат болган. Галяны бүзүредир мен. Нүгүлге-даа мен алыспас мен. Ол бодал-биле ол удуп калган.

А. ХОВАЛЫГ.
(Уланчылыг).

Ном болгаш номчукчу

УРУГЛАРГА ТООЖУ

Уругларның ажыктыг дыштанылгазы оларның кижизидилгезинге улуг салдарлыг дээрин билдингир. Ынчангаш ада-иелер оларның хостуг үезинче сагыш салыры чугула. Оглу азы уруу хостуг шагында чүнү кылып турарын ада-ие эскерип билген болгаш ол шын бе азы шын эвес бе дээрзин контрольга алган турар ужурлуг. Школа тараан соонда уругларның дыштанылгазын шын организастаары ада-иелер чедип алыр ужурлуг. Пионер лагеринге дыштаныр бе азы кедээде төрелдеринге бе, аңаа барган чүнү кылырыл, чүге өөренип ап болурул — бо бүгү айтырыглар ада-иелерин дүвүредип, аңаа тодаргай харыыны тып, түңнелди үндүрген турар ужурлуг. Чамдык ада-иелер олче улуг сагыш салбайн турар. Ооң хараазында уруглар хостуг үезин канчаар-даа эрттирерин билбейн, аңаа-ла кудумчулар кезип кылаштап чоруур болгулаар.

Хоочун башкы Эрген Монгуш бичии уругларның угаан киреринге ажыктыг болгаш кижизидикчи угаадыглыг чаа солун тоожуну бижээн. «Кайгамчык Өдүген» (орус дылда) деп аттыг номнуң кол маадыры бичии школачы Өнер-оол Өдүген тайгазынга чайгы дыштанылгазын эрттирип турар. Хоорай чурттуг оол аңаа келгеш дыка хөй билбес чүүлдерни билип алыр. Ол ивижилерниң күш-ажылын караа-биле көрүп, оларга шыдаар шаа-биле дузалажып турар болгаш билбес хөй чүүлдеринге өөренип аар. Ивижилер хоорай чурттуг оолчугаштың долгандыр турар бойдуска сонуургалын эскерип, аңаа хөй тайылбырларны кылып, ооң сагыш-сеткилин байыдып турарлар. Оларның кичээнгейлиг хайгааралының ачызында Өнер-оол тайганың үнүштерин, дириг амытаннарын таныып ап, оларны карактажып турар. Өнер-оолдуң таныжып алган бичии өңнүктери Артыш-оол, Сережа, Оля, Чойганмаа олар база эжинге боттарының билири чүүлдерин тайылбырлап бээр. Чиңгээзэрге, шыргай иштинге кушкаш чуургаларынга таваржы бергеш, аңаа хол дээп болбас чоор, оон башка ием аңаа кижи дээп турганын билип каапкаш, төлүн хозун каантар деп тайылбырлаан бээрлер.

Москваның «Детская литература» ном үндүрер черинге парлаттынган каас-чараш чуруктарлыг «Кайгамчык Өдүген» деп номну орус дылче Н. Надеждина чедимчелиг очулдурган, а чурукчузу М. Трубкович.

С. САНДЮ.

⊙ ⊙ ⊙

МОСКВА. ССР Эвилелиниң Москваның урал чүүл үлегерлиг театрының сценазында «Комеди франсэз» деп француз театрының оюн көргүзүглери чоруп турар. Москвачыларга Ж.-Б. Мольерниң «Мизантроп» деп шиизин көргүскен. Ону Жан Пьер Венсан тургускан.

Ол оюн көргүзүглеринге амгы үениң драматургиязының болгаш театр урал чүүлүнүң талазы-биле совет-француз коллоквиумну кады чорудар.

ЧУРУКТА: ССРЭ-ниң улустуң артизи О. Н. Ефремов (оң талазындан үш дугаар) француз актерларга байыр чедирип тур.

В. ЕГОРОВТУҢ фотозу.
СЭТА-ның фотохроникaзы.

⊙ ⊙ ⊙

Сонуургактарга

Канаданың Торонто, Калгари, Ванкувер үш хоорайларынга сугга эштиринге чурттуң баштайгы Кубогу дээш оюннар келир чылын болур. Маргылдааның организакчылары АКШ-тың, ССРЭ-ниң, Австралияның, Италияның, Нидерландының, Францияның, ГФР-ниң, Англияның, Швецияның, Японияның эң шыырак спортчуларын чалаар деп турар.

* * *

Француз ужудукчу Филипп Лекок эң чиик самолеттарга бедик ужударынга делегейниң чаа рекордун тургускан. Ооң түңнели 6750 метр. Мурнундагы көргүзүг — 5250 метр — американ спортчунуу турган.

* * *

ГФР-ниң хоккей лигазының удуртукчулары допингиге удур контрольду ыяңгыладыр дугайында шиитпирни бо сезонда хүлээп алган. Маргылдаа эрткен санында-ла хоккейстерни жоок соңгаар уругжу хынаар кылдыр шиитпирлээн. Бир эвес командадан кайы-бир чаңгыс-даа спортчу допинг ажыглааның түңнел көргүзер болза, бүгү командага 0:5 санныг удуктуг шииткеш, а спортчунуң бодун сезон төнчүзүнге чедир ойнатпас.

* * *

Швейцар спортчу-марафонну Жак Берш Барыын Европада эң бедик даг Монбланның долгандыр маңнаарынга 17 шак 20 минутаны чарыгдаан.

* * *

Делегейде эң узун баскетболист (247 см) — Мануте Боле «Вашингтон Буллетс» командазының ойнакчызы. Суданга төрүттүнген, мурнунда кадарчылап чораан. 23 харлыг Боле мячини бут бажынга бичии-даа көдүрүлбейн, корзинаже кииp салыптар. Ынчалза-даа «Сылдыс» Боледе бодунуң муңгаралдары база бар: чижээ, гостиницага ол уригчу шала кырынга удуур. Аарыкчылары Манутеге узун орунну болгаш ону сөөртүр үш дугуйлуг тергени чоокта чаа белек кө бергеннер.

ТУЛА. Хоорайның № 2 уруглар эмнелгезиниң чанында үш неделя назылыг бичии уругларны эштиринге өөредип турар бассейн ам беш чыл дургузунда ажылдап турар. Ында медицина ажылдакчыларының хайгааралы-биле 50 ажыг бичии чаштар хүн бүрү өөренип турар. Ындыг өөредилгениң дуржулгазы суг болза аарыглардан камгаланыр эки эм-дир дээрзин көргүскен.

ЧУРУКТА: шымныр бе, канчаарыл?

Ю. НАБАТОВТУҢ фотозу.
СЭТА-ның фотохроникaзы.

Кудумчунуң бот-тывынгыр артистери

Бистиң Тоора-Хем суурда чоокта чаа немешкен Тайга кудумчузунда кайызы-даа ийи аал иштн чурттаар чээрби шаа бажыңнар бар. Кудумчунуң чурттакчылары интернационалдыг — ында орус, тыва, хакас дээш кандыг-даа нацияның кижилери бар.

Тайга кудумчузунуң чурттакчылары боттарының инициативазы-биле тускай концертти тургузуп белеткээш, «Май 1» совхозка болгаш районнуң төвүнге көргүскеннер. Концертке 30 ажыг бот-тывынгыр артист киришкен. Оларның аразында эге класстар өөреникчилеринден эгелээш, назы дөгээн пенсионерлерге чедир кижилер бар. Доңмае Иргит, Никита Бараан, Надежда Дажыцнай, Зоя Самил, Раиса Ширнин оларның күүселделерин көрүкчүлер үнелээннер.

В. ТАМДЫН-ООЛ.
Тожу районн.

«ДИНАМОЖУЛАР» ТИИЛЭЭН

Дошка кышкы спорт сезонунуң ажыдыышкынынга тураскааткан мичилиг хоккейге блиц-турнир «Совет Тываның беш чылы» стадионга эрткен. Маргылдаага «Динамо» спорт ниитилелиниң, № 4 профтехучилищениң, автоорук болгаш кедээ ажыл-агый техникумнарының командалары киришкен.

Баштайгы оюнда автоорук техникумунуң хоккейстери профтехучилищениң командазын удуп алган. «Динамонуң» командазының кедээ ажыл-агый техникумунуң спортчулары-биле чидиг демиселге эрткен оюнунуң түңнелинде, динаможулар артык күштүүн көргүзүп, тиилээн.

Үшкү-дөрткү чер дээш оюнга № 4 профтехучилищениң командазы тиилээш, үшкү черни эзлээн.

Бирги, ийиги чер дээш ужуражыышкынга «Динамонуң» командазы бодунуң удурланыкчызы — автоорук техникумунуң спортчуларын 3:0 санга ойнап ап, бүзүрелдии-биле тиилеп үнген.

БИСТИҢ КОРР.

СТАРТТЫ КИЕВТЕН ЭГЕЛЭЭР

Чадаг-тергеге делегейниң 39-ку маргылдаазы бистиң чуртка бир дугаар стартын Киев хоорайга май 6-да эгелээр. Ук маргылдааларны эрттирериниң талазы-биле делегей оргкомитеди Украинаның найысылалы Киев хоорайга болган хуралынга ындыг шиитпирни чаңгыс үн-биле хүлээп алган. Аңаа маргылдааның ажыдыышкыны болгаш баштайгы үш чадазы эртер. Оон соолунде спортчулар Варшавага чеде бээр, оон оларның оруу Берлинче. Праганы таварыыр. Чехословакияның найысылалынга май 22-де маргылдаа кээп доостур. Акы-дуңма партияларның коммунистериниң солуннары «Правданың» (ССРЭ), «Трибуна людунуң» (Польша), «Нойес Дойчландының» (ГДР) болгаш «Руде правонуң» (ЧССР) организастааны маргылдааларның 15 аңгы чадазынга спортчулар киржир.

Фашизмни тиилээниниң 40 чылынга тураскааткан делегейниң 38-ки велогонказының түңнелин, 1987 чылдың чазынында болур делегейниң 40-гы велогонказын эрттирериниң планын оргкомитетке чугаалажып көрген. Ол маргылдааның старты Варшавага, түңнели — Киевке болур.

Чадаг-тергеге делегей маргылдаазының старты бистиң чуртувуска болур дугайында дыңнадыг өөрүнчүг-дүр дээрзин делегей маргылдааларының каш удаа тиилекчизи болгаш совет шилиндек командазының капитаны, амгы үеде велоавтомотоспорт кафедразының эргелекчизи Гиолифк Гайнан Сайдхужин СЭТА-ның корреспондентизи-биле беседага чугаалаан.

Эрткен күзүн найысылалдың кудумчуларынга кайгамчык чараш ындыг спортчу демиселди чүс-чүс муң москвачылар магадап көрген. Тайбың болгаш улустар аразынга найырал ышкаш чаагай билиишкинни сиңниккен ук маргылдааларның бистиң чуртувуста талалакчылары база көвүдээни билдингир. Чадаг-тергеге делегей маргылдаазы велосипедистерге ёзулуг-ла университет болур. Дыка хөй спортчулар, оларның аразында совет велосипедистер Виктор Капитонов болгаш Сергей Сухорученков ол трассаларга чедиишкинниң соонда Олимпий оюннарынга болгаш делегейниң бирги чери дээш маргылдааларга тиилеп турган болгай.

Ю. ХРОМОВ,
СЭТА-ның корр.

ТВ

ДЕКАБРЬ 4-ТЕ

БИРГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

8.00 — «Үе». 8.40 — Эртенги гимнастика. 8.55 — Мультфильмнер: «Утренняя музыка», «Сказка про Комара Комаровича», «Украденный пудель». 9.25 — М. Ю. Лермонтов — «Маскарад». Шиилен үзүндүлер. 10.55 — «Аңчы-чорукчулар клуву». 11.55—12.00 — Медээлер. 14.15 — Медээлер. 14.35 — Док. фильмнер: «Думы крестьянские», «Жить на земле». 15.15 Л.-В. Бетховен. 15.35 — Кичээлдер соонда». Тележурнал. 16.25 — Россияга 1905—1907 чылдарның революциязының 80 чылынга. Төөгүнүң арыннары. «Негелделерни Советтер тургузар». 17.00 — «...Он алды болгаш оон улуг назы». 17.45 — Эртем болгаш амыдырал. 18.15 — Чурук бүрүзүнде—хүн. 18.30 — Улустуң ырларының концерти. 18.45—Бөгүн делегейде. 19.00 — «Кижи болгаш хоойлу». 19.40 — «Картина». Үш серияныг урал-чечен телефильм 1-ги сериязы. 21.00 — «Үе». 21.35 — «Док. экран». 22.45—23.05 — Бөгүн делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — «Пути коммунаров». Док. фильм. 8.35; 9.35 — Информатиканың болгаш саналга техниказының үндезиннери. 9.05; 13.40 — Немец дылы. 10.05 — К. Кулиевтиң поэзиязы. 10.35; 11.35 — Ниити биология. 9 класс. Кылымал шилилгениң чогаадыкчы ролю. 11.05 — «Өг-бүле болгаш школа». Тележурнал. 12.05 — География. 5 класс. Даглар. 12.35 — Өрт айыылын болдурбас дугайында чурттакчы чонга. «Автолюбители, помните». Эртем-нептерелдиг фильм. 12.50 — «Экии, башкы». Молдав ССР-ниң Криулянск ортумак школазының директору ССРЭ-ниң улустуң башкызы В. В. Дыгыгениң дугайында очерк. 13.10 — Эстетиктиг кижизидилге. Чогаадылга кичээлдери. 14.15 — Драматургия болгаш театр. Н. В. Гоголь — «Ревизор». 15.00 — Медээлер. 18.00 — Медээлер. 18.15 — Е. Исаев. «Чээрби беш шак». Шүлүглел.

КЫЗЫЛДАН

18.40 — «Орус дыл өөренип турар бис». «Октябрьяттарның ажыл-херектери». Национал школаларның 3 класс өөреникчилеринге телешкола. 18.55 — Уругларга фильм. 19.05 — Делегей байдалының дугайында беседа. 19.15 — Телемедээлер. 19.25 — «Азия тову». Медээлер. 19.55 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». «В гостях у Чуковского». 20.20 — Баскетбол. ЦСКА — «Хувентуд». (Испания). 21.00 — «Үе». 21.35 — «Дожить до рассвета». Урал-чечен фильм. 22.50 — «У Сурикова в Пензе». Док. телефильм. 23.00—00.45 — Футбол талазы-биле ССРЭ-ниң чемпионады. «Даугава» (Рига) — «Нефтчи» (Баку).

Редакторнуң оралакчызы К. К. САТ

Ажылдаар шиизэн түр чидиргенниң дугайында эмчиниң 45055 серияныг 073490 — 073501, 073475 — 073488 дугаарларлыг бюллетень-хуудустарны күш чок кылдыр санаар. Үстүнде айыттынган серияларлыг болгаш дугаарларлыг эмнелге бюллетень-хуудустарлыг аарыг кижилер таваржыр болза, оларның дугайын милиция органнарынга дыңнадыр.

Идиктерни дорааи септээр чагыгларлы Красноармейская кудумчунуң № 102 бажыңында, а хуусаалыг септелгениң чагыгларын Титов кудумчунуң № 17 бажыңында хүлээп алгаш, күүседип берип турарын «Туваобувьбыт» бүдүрүлге каттыжыышкыны Кызыл хоорайның чурттакчыларынга болгаш аалчыларынга чарлап тур. Хуусаалыг септелге кылыр ажылдың шагы эртенгиниң 10-дан кежээкиниң 19 шакка чедер, дүштеки чемненилгеге чапсар 14-тен 15 шак аразы, дыштаныр хүнү — воскресенье. Дүрген септелгени күүседир ажылдың шагы эртенгиниң 8-тен 19 шакка чедер, дыштаныр хүннерде база ажылдаар болгаш дүштеки чемненилгеге чапсар чок.

ТЫВАНЫҢ ХӨГЖҮМ-ШИИ ТЕАТРЫНЫҢ ДЕКАБРЬДА РЕПЕРТУАРЫ

5. «БОДАРАЛ» (Ийи кезектиг драма).	О. Чыгычы.	Эгелээри 19 шакта.
8. «КЕЗЕМЧЕ» (Ийи кезектиг драма).	В. Тендряков.	Эгелээри 19 шакта.
21. «ХҮННҮҢ ДҮРТҮ ЧҮС ЧЫЛ АЖЫГ». (Романга үндезилээн ийи кезектиг шии).	Ч. Айтматов.	Эгелээри 19 шакта.
22. «НАД СВЕТЛОЙ ВОДОЙ» (Ийи кезектиг драма).		Эгелээри 19 шакта.
25. «КЕЗЕМЧЕ» (Ийи кезектиг драма).	В. Тендряков.	Эгелээри 19 шакта.
26. «ФЕНОМЕННЕР». (Ийи кезектиг комедия).	Г. Горин.	Эгелээри 19 шакта.
29. «НАД СВЕТЛОЙ ВОДОЙ» (Ийи кезектиг драма).	В. Белов.	Эгелээри 19 шакта.
30. «КЕЗЕМЧЕ» (Ийи кезектиг драма).	В. Тендряков.	Эгелээри 19 шакта.

Отаар

Бөгүн республикага бүргек, аязыр, чөөн районнарга бызыкан хар чаар. Дүне 25—30 градус, хүндүс 17—22 градус, чамдык черлерге 9—14 градус соор.

Кызылга чагбас. Дүне 29 градус, хүндүс 18 градус чедир соок болур.

Кино

ДЕКАБРЬ 4-те

«НАЙЫРАЛ»: «День гнева» 9.30, 11.20, 13.10, 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Там, на неведомых дорожках» 10.00, 11.30, 13.20, «Киноклуб: «Говорит 01» 15.00, «Сезон любви» 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

«ВОСТОК»: «Позывные «Вершина» 14.30, 16.20, 18.10, 20.00 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Хатан-Батор» 14.30, 17.00, 19.30 шактарда.

ШЫН. Редакцияның адрези: 667000. Кызыл. Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 3. Телефоннары: редакторнуң 2-24-63, редакторнуң оралакчыларының 2-35-24, 2-23-54, харыысалгалыг секретарьның 2-23-35, секретариаттың 2-23-35, партийжи амыдырал болгаш үлетпүр килдистериниң 2-31-75, пропаганда болгаш совет тургузуг килдистериниң 2-37-13, чагаа килдизиниң 2-41-27, информация килдизиниң 2-20-60, культура килдизиниң 2-23-54; кедээ ажыл-агый килдизиниң 2-21-47, корректорларының 2-27-41, бухгалтерияның 2-12-45. Солун келбейн барганда 2-32-75 телефонче долгаар.

Солун неделяда 6 катап үнер

Чагыг № 3180.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыышкын херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1. ТС—00703.

БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 281 (12981) | 1985 чылдың декабрь 5, четверг | 1925 чылда үндезилеттинген | Өртээ 3 копек

АНЫЯКТАРНЫҢ ҮЛЕГЕРИ-БИЛЕ

Смоленск областың Рудиянск районунуң «Совет Россия» колхозунуң мал ажылдыгларының коллективинге күш-ажылчы үлегер-чижекти комсомолчу-аныяктарның бригадазы көргүзүп турар. Ол бригада эрткен чылдыынга деңнээрге, бо чылда хөй сүттү саап алган. Мал ажылынга эң берге үе — кыштаглаашкынның баштайгы айынга аныяк саанчыларның киржилгези улуг. Малдың чемгерилгезиниң өскерилгениинден ооң продуктулуу эвээжээр чорук тургулаар болгай.

— Ол үе биске кандыг-даа өскерилгени болдурбаан — деп, бригаданың комсоргу Таня Лошакина чугаалады.—Саалданың түңнели чайгы үениң мындаш ээзи-ле шын, ынчалза-даа ында улуг-ла өскерилге чок болду, эрткен чылдың бо үезинге деңнээрге, бистиң саанчы кыстарывыс хөй сүттү саап алганнар-дыр. Чижээлээрге, Светлана Иванова инек бүрүзүнден саалданы ортумаа-биле 200 кг өстүрген, ооң соондан Светлана Нестерова болгаш Ольга Барановская олар чорупорарлар. Ол-ла бүгүнүң кол үндезини— мал чеминиң курлавырын тургузуп алганы. Мал чемин белеткекчилериниң механикастаттынган отряды сигенниң болгаш силостуң чогуур артыкшылын тургузуп алган. Малга хөй концентраттарны берип, оларны колхозувуста боттарывыс кылып ап, курунецен ол талазы-биле дуза дилевейн турар бис. «Совет Россия» колхозтуң фермалары — шоолуг механикастаттынмаан. Чаа комплекс амдызында тургустунмаан. Ында чемнерни безин хол-биле үлеп берип турар. Ынчангаш малдың сүткүр чоруун бедидер хире, ам-даа хөй ажылдарны кылыры негеттинип турар. Ынчалза-даа аныяк малчыннар ындыг берге үе турза-даа — ажыл-агыйда чарлаттынган социалистиг чарыштың тиилекчилери.

Смоленск областың мал ажылынче чылдың-на чүс-чүс аныяктар кээп турар. Чүгле бо чылын безин ортумак школаларның 140 доозукчулары машина-биле саалданың мастерлери болганнар.

Ю. СИДОРОВ,
СЭТА-ның корр.
Смоленск.

ХҮННҮҢ-НЕ ЧЕДИРЕР

СЭКП ТК-ның октябрь (1985 ч.) Пленумунуң чүүлдүг деп көргени 1986—1990 чылдарда болгаш 2000 чылга чедир үеде ССРЭ-ниң экономиктиг база социал хөгжүлдезиниң Көл угланыышкыннарының төлевилелинде харылзаа ачы-дузазын болгаш информацияның техниктиг чепсектерин шапкын хөгжүдерин чугулалап көрген.

Ында мынча дээн: «Телефон харылзаазының чоңга көргүзүп турар ачы-дузазының хемчээлин 1,6—1,7 катап, хоорайлар аразының автомат-телефоннарының санын 2,5—3 катап көвүдедир. хоорайлар аразының телефон харылзаазын автоматчыдарының деңнелин 70 хуу чедир бедидер.

Беш чылдың төнчүзүнге чедир телевидениениң ийи программазын чер бүрүзүнге херек кырында хүлээп ап турарын хандырар. Кедээ черлерге хөй программалыг радио четкизин калбартыр. Солуннар үнген хүнде-ле чагыдчыларга, чаңгыстап садыглаар четкилерге албан четкен турарын чер бүрүзүнге организастаар, ол сорулга-биле харылзаа албан черлериниң техниктиг хандырылгазының деңнелин бедидер».

Бистиң республиканың байдалынга хамаарыштыр алырга, ол сорулгалар үези келгени-биле онза чугула болгаш онза ындагдыг. Ылаңгыя солуннар болгаш сеткүүлдер чедирилгезин ап көрээлиңер. Кызыл хоорайны, республика төвүнге чоок районнарның төптерин, чамдык суурларын, чурттакчылыг черлерин санавасса, республика солуннарын үнген хүнүнде албайн турар черлерниң саны хөй болуп артпышаан.

Ол байдалдан үнүп алыры-биле чамдык хемчеглерни алган. Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидериниң, шаг-үениң каннап алырының, ажылдың шынарын экижидериниң курлавырларын болгаш аргаларын харылзаа албан черлери илеп тып турар. Чижээ, элээн каш чедирилге пунктуларының ажылын Кызыл хоорайның харылзаа бедилири (начальниги Ю. М. Власов) бригада көрээ-биле ажылдаарынче шилчидери-биле белеткээн.

Найысылалда почта чедирилгезиниң төп участогу бригада көрээзинче кирген. Ол коллективтиң кежигүннери биле харылзаа албан чериниң аразында күш-ажылдың дугуржулгазы чардынган. Кымның кайы хире ажылдааның, ооң күш-ажылының шынарын, доктааттынган шаг-үениң дургузунда почта чедирилгезин чагыдыкчыларга тарадып чедиргенин, чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, күш-ажылга киржилгезиниң коэффициентизин барымдаалап, почтачыларның күш-ажылының төлевирин тургускан. Ооң түңнелинде коллектив кежигүннериниң харысалгазы улгаткан, күш-ажылдың сагылга-чуруму улам быжыккан, ажылдан үнер-кирер чорук, таарымча чок өске-даа байдалдар читкен. Ол чаа чүүлдү, мурнакчы дуржулганы районнарның харылзаа албан черлеринге тарадыры чугула.

Кызылда, районнар төптеринде, чурттакчылыг черлерде почта чедирилгезин экижидери-биле чамдык ачы-дуза аргаларын ажыглап турар. Ол дээрге чамдык хоорайларда, хөй чурттакчылыг суурларда тускайлаан почта шөлдеринге, хаержантарынга чедир почта чүъгүн мотоцикл, автомашина-биле аппарып, почтачының чүъгүн эвээжедири-биле, сөөртүп бээри-дир. Мотоциклдиг, автомашиналыг харылзаа бөлүү ол ажылга дуза чедиргениниң соонда боттарының кол ажылдарынче үнүптер.

Төп солуннарны, төп журналдарны номчукчуларга чедирерин дүргедедири-биле Кызылдың аэропортунуң девискээриниң иштинде почта албан чериниң 70 муң рубль түңнүг тудуун тудуп турар. Кажан бо объект ажыглаттынга бээрге, кандыг айтырыглар шиитпирлеттинерил? Красноярскиден самолёт-биле келген төп солуннарны болгаш төп журналдарны хоорайның иштинче сөөртүп киирер, ооң соонда чагыдылгаларны төп почтага районнар аайы-биле ылгап белеткээр. Ылгааның соонунде районнарже сөөртүр-биле база катап аэропортче чүдүрүп дажыглаар. Ол бүгү ажылдарга ээзш эвес кижи кужу, шак-үе үнер.

Чижек кылдыр алырга, ноябрь 12—13 хүннеринде эртен туманныг турган агаар ужарынга таарымчалыг апаарга, черчерже барык хары угда үнген самолёттарга аңгы-аңгы почтаны чүдүрүп күш четтикпейн барган. Ооң уламындан Мугур-Аксынче төп-даа, республика-даа солун, сеткүүлдери четче чедиртинип шыдаттынмаан. Ол чижектиг бергедээшкиннерни ажыглалга кирер тудуг-харылзааның албан чери эптиг шиитпирлээринге байдалды тургузар, аңаа төп солуннарны, төп журналдарны районнар аайы-биле ылгаар болгаш почта чедирилгези дүргедээр.

Ынчалза-даа солуннарның хойжу аалдарга, сүт-бараан фермаларынга чедирилгелери саадап, хары угда ийи-үш, дөрт-беш, чамдыкта оон-даа хөй хонуктарда озалдап, дүргү-дүрүү-биле кээр таварылгалар бар. Чижек кылдыр алырга, Улуг-Хем районнуң «Күш-ажылдың хостуу» совхозтуң Чодураа салбырының хойжуларынга почта чедирилгези узуктелиишкиннерлиг, чидип-чидип келир. Ооң бир фактызы болза. Ф. Д. Самданның Серлиг-Дөңде кыштаанга почта, солун чедирилгези бир неделя чедир үзүктелип турар. Почта чедирилгезин харыылап турар тускай кижилерниң канчаар ажылдап турарын партком-даа (О. Седии), совхозтуң директору-даа (Б. Седей) контрольдавайн турар. Контрольдуң чүгле «чаңгыс хевири» бар: Торгалыг суурнуң харылзаа салбырында малчыннарның солуннарын алган, ону чедирер кижиниң холунуң ужуу бар. Ол-ла. Солун, сеткүүлдерниң чедирилгези үзүктелип турарының дугайында шүгүмчүлел, саналдарны бригадаларның бүдүрүлге хуралдарынга каш-даа чугаалашкан. Ол чугаа, негелде харыы чок болуп артпышаан.

«Найырал» совхозтуң Шаңчы, «Сүт-Хөл» совхозтуң Ишкин салбырларының, чамдын өске-даа черлерниң малчыннарынга солуннар, сеткүүлдер чедирилгези саадап турар. База ол ышкаш Кызылдан Мөңгүн-Тайга районунче почта чедирилгези саадаашкынныг. ол районнуң малчыннарынга оон уламындан солуннар. почта ай-шаанда четпейн турарының фактылары бар.

Малчын коллективтер, ооң эге звенолары—бригадалар, фермалар, кыштаглар—съезд мурнунуң документилерин өөренириниң болгаш тайылбырлаарының төптери. СЭКП-ниң Программазының чаа эдилгезиниң, партия Уставынга өскерилгелерниң болгаш ССРЭ-ниң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң Көл угланыышкыннарының төлевилелдерин чугаалажып көөрүнүң чорудулгазының үезинде солуннар болгаш сеткүүлдерниң чедирилгезин кичээнгейге алыры. харылзаа ачы-дузазын болгаш информацияның техниктиг чепсектерин ажыктыг ажыглаары чугула.

РСФСР-ниң Дээди Совединиң он бирги чыыжының ийиги сессиязы

РОССИЯ БЕШ ЧЫЛДЫҢ ЭГЕЗИНДЕ

Экономиктиг болгаш социал айтырыгларны чаа бедүбиле үнелээринче болгаш шиитпирлээринче, чүткүлдүг, амыдыралдың тургузуп келген сорулгаларын ажыл-ишчи болгаш чогаадыкчы боттандырар чорукту РСФСР-ниң Дээди Совединиң он бирги чыыжының ийиги сессиязы көргүзүп турар. Сессия ажылын декабрь 4-те Кремльдиң Улуг ордузунга үргүлчүлээн.

Эштер В. И. Воротников, В. В. Гришин, А. А. Громыко, Е. К. Лигачев, Н. И. Рыжков, М. С. Соломенцев, В. М. Чебриков, П. Н. Демичев, В. И. Долгих, В. В. Кузнецов, Б. Н. Пономарев, Н. В. Талызин, Б. Н. Ельцин, М. В. Зимянин, И. В. Капитонов оларны депутаттар болгаш аалчылар үргүлчүлелдиг адыш часкаашкыны-биле уткаан.

1986 чылда—он ийиги беш чылдың баштайгы чылында РСФСР-ниң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң пландарын Россияның улустарының бүрүн эргелиг төлээлекчилери — депутаттар бедик негелделиг чоруктуң, четпестерге эптеш чок болурунуң туружу-биле, камналгалыг ээ сузуунуң сонуургалдызы-биле чугаалажып көрүп турар.

СЭКП-ниң XXVII съездизинге идепкейлиг белеткел бүгү чуртта ышкаш, бо хүннерде Москвада база улам калбарган, партияның съезд мурнунда документилерин чугаалажып көрүп турар деп, СЭКП Москва хооркомунуң секретары депутат Л. А. Борисов чугаалаан. Чугаалажып көргүшкүннериниң үезинде тодаргай саналдарны болгаш немелделерни киирип, чурттуң социал-экономиктиг хөгжүлдезин дүргедедир талазы-биле ол документилерде тодаргай айыткан сорулгаларны чүүлдүг деп санап турар. ССРЭ-ниң Дээди Совединиң дөрткү сессиязының түңнелдерин москвачылар сеткил ханыышкыны-биле уткаан. СЭКП-ниң болгаш Совет күрүнениң иштики база дашты политиказын найысылалдың ажылчы чоннары бир эп-сеткилдиг чүүлдүгаүнүп деткип турар болгаш салдынган сорулгаларны чедиишкиниг күүседиринге эргежок чугула бүгү-ле чүүлдерни кылырынга бүрүн шиитпирлиг деп, оратор медеглээн.

Планныг даалгаларның күүселдезин бүдүрүлгелерин болгаш организацияларны чаартырын база техника-биле эде дериирин дүргедедиринден дыка хамааржыр. Найысылалдың бүдүрүлгелерин техника-биле эде дериир ажылды дүргедедиринче, оларның чаартылгазын кыска хуусаада комплекстиг чорударынче план органнарын, министерстволарны болгаш ведомстволарны ол кыйгырган.

Продукцияны амгы үениң негелделеринге дүүшпейн турар бүдүрүлгелериниң ажылын депутат шүгүмчүлээн. Хоорай ажыл-агыйының чаа чылда сорулгаларының дугайында ол дыңнаткан, мынчаарга ук сорулгаларны боттандырары москвачыларның күш-ажылының, амыдыралының болгаш дыштанылгазының байдалдарын улам ыңай экижидеринге идиги бээр.

Индирде — чиик автомобильдерни бүдүрер талазы-биле Волгада каттыжылгакынның чиңгине директору депутат В. И. Исаков. «Автовазтың» коллективи беш чылды чедиишкиниг доозуп турарын ол демдеглээн: пландан ажыр хөй миллион рубльдиң продукциязын бүдүрген, ВАЗ-2108 автомобильдиң чаа бааза хевирин бүдүрерн эгелээн. Ынчалзажок шиитпирлеттинмээн айтырыглар база бар. Чижээ, четтелээр кылыгларны болгаш материалдарны холбаалыг заводтарга бүдүрерн дыка хожудаан уржуунда чаа автомобильди бүдүрүп үндүрерин шиңгээдип алыры берге турарын оратор айыткан. Автозаводтарны техника-биле эде дериирин оларга четчелээр кылыгларны чорудуп бээр адырларның бүдүрүлгелерин чаартыры-биле кады хары угда боттандырган турар ужурлуг деп санап турарын депутат чугаалаан.

Бистиң сагылга-чурумувус быжыг, бистиң күш-ажылывыс ажыктыг болган тудумна, бистиң экономикавыс күчүлүг болур деп, Ставрополь крайда «Коммунизмче орук» колхозтуң даргазы депутат Н. Д. Терещенко медеглээн. Контроль даалгаларны ажыр күүсеттиншаан. 1986 чылды болгаш беш чылды шиитпир-биле доозун турар крайның чедиишкиннериниң дугайында ол чугаалавыщаан. бүдүрүлгениң бар курлавырларынга оратор доктааган. Курлавырларны тывары болгаш ажыглаары эртем-техниктиг дешпилгениң чедиишкиннерин калбак ажыглааары-биле, ажыл-агыйны чорударының интенсивтиг методтарынче херек кырында шилчиири-биле бирги ээлчегде холбаалыг деп, санап турарын депутат чугаалаан.

Татар АССР-ниң найысылалында күш-ажылчы коллективтерде чогаадыкчы, ажыл-ишчи байдалдың дугайын Казаньның механика заводунуң ажылчыны депутат Р. М. Юсупова чугаалаан. Бистиң чедиишкиннеривис улуг, ынчалза-даа бөгүнгү негелделерге дүүштүр бис чедип алган чүүлге сеткил ханып, оожургаар эргевис чок деп, ол онзалап демдеглээн. Чоннуң херектел бараалнарының ассортиментизин болгаш шынарын ээзш эвес чептүг чемелелдерге таваржып турары чажыт эвес. Ындыг бараалнарны бүдүрүп үндүрерин өңге, оларның шынарын экижидеринге, ачы-дуза чедирериниң бүгү комплекизин сайзыраңгайжыдарынга харыысалганы бедидеринге кызымаккай чорууң депутаттар көргүзер ужурлуг. Олче чоннуң херектел бараалнарын бүдүрерин хөгжүдериниң болгаш ачы-дуза чедирериниң 1986—2000 чылдарда Комплекстиг программазы угландырып турар.

Улус ажыл-агыйынга эртемниң тодаргай дуза чедирип турарының чижектерин ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының эртемден секретары депутат Г. К. Скрябин чугаалаан. Эртемниң бүдүрүлге-биле харылзааларының янзы-бүрү хевирлери — чогаадыкчы кады ажылдажылга дугайында керээлер, эртем-техниктиг түр лабораториялар, ведомстволар аразының эртем-техниктиг төптери-даа бар. Регионнарның комплекстиг шинчилел программазы чедиишкиниг боттанып турар. Ооң-биле кады чамдык институттарда коллективтерниң күжениишкини кол угланыышкыннарже, шинчилелдериниң дээштиниң бедидеринче болгаш оларның түңнелдерин улус ажыл-агыйынга хүрген неп-терелип киирерин угланхырбайн турар деп, депутат чугаалаан.

Чурттуң улус ажыл-агый комплекизин хөгжүдеринге автономнуг республиканың салыышкынны чыл келген тудум улам-на улуг болуп бар чыдар деп, Якут АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы депутат Л. Н. Григорьева чугаалаан. Үлетпүрнүң болгаш кедээ ажыл-агыйның ажыл-ишчилери бүгү кол көргүзүглер талазы-биле беш чыл планын чедиишкиниг доозуп турар.

Оон-биле кады девискээрниң социал-экономиктиг хөгжүлдезин дүргедедиринге хамаарылгалыг айтырыгларже оратор кичээнгейни угландырган. Соңгу чер чурттугларга таарышкан чурталга байдалдарын тургузарының дугайында айтырыгны четпес шиитпирлеп турар. Транспорттуң болгаш автоорук четкизиниң кошкак хөгжүлдези дак-үлетпүр комплекизиниң болгаш бүдүрүлгениң өске-даа адырларының өзүлдезин саададып турар.

Иваново областың пөс-таавы аргыкчызы Татьяна Деревкованың күш-ажылчы календарында — 1988 чыл. Горькийниң «Красное Сормово» заводунуң электри кандакчыларының Николай Шаринге баштаткан бригадазы 1987 чылдың үлүүнде ажылдап турар. Съезд мурнунуң социалистиг чарыжының ол болгаш өске-даа хөй аныяк мурнакчыларының фамилияларын ВЛКСМ ТК-ның секретары депутат В. В. Андрианов адаан. ВЛКСМ ТК-ның, республикаларның комсомол организацияларының хүлээлгези болза, аныяктар ажылдап турар участок бүрүзүнге шалыпчы, чогаадыкчы чоруктуң бедик сагылга-чурумунуң байдалын тургузары-биле эң-не организастыг болгаш ажыл-ишчи байдалды тургузары болур деп, ол онзалап демдеглээн.

Чер-биле ажылды экижидеринге, шаг-шаандан тура тарып келген шөлдерни катап экижидеринге болгаш ону болбаазырадырының хемчээлин улгаттырарынга холбаштыр ажылдарны чорударга, кедээ ажыл-агый продукциязын бүдүрерин көвүдедиринге дузалыг болурун Карель АССР-ниң Пряжинск районунуң «Ведлозерский» уксаажыдылга совхозунуң саанчызы депутат Н. В. Никитина чугаалаан. «Чер-90» дээр комплексилиг программаны боттандырар чорук ол автономнуг областың кедээ ажыл-агыйын хөгжүлдезиниң интенсивтиг оруунче угландырар арганы бээр.

РСФСР-ниң чуртталга-коммунал ажыл-агый министри депутат В. И. Попов ол адырның ам-даа шиитпирлеттинмейн турар айтырыгларынга доктаап чугаалаан. Ооң хөгжүп турарының деңнели чоннуң херектелинге долу хемчээлдиг-биле дүүшпейн турарын ол демдеглээн. Дыка хөй хоорайларда болгаш суурларда чуртталга фондузунуң хөй кезии чаагайжыды кылдынмаан. Башкыларны, ылаңгыя коммунал тудугларын тудуп тургузарының пландары үргүлчү күүсеттинмейн келген, тудугнуң комплексилиг кылдыныры хандыртынмайн турар. Министр ооң-биле чергелештир бүдүрүлге-техниктиг баазазын быжыглаар болгаш өске-даа улуг хемчээлдиг айтырыгларны шиитпирлээр талазы-биле калбак программаны ажылдап кылган болгаш херек кырында күүсеттинииин эгелээнин дыңнаткан.

Кылырың бөгүн төлевилел турар чүүлдерни школада ам өөренип турарлар база күүседир апаар деп, Чита областың Дарасунда № 3 ортумак школазының директору депутат В. А. Еделева чугаалаан. Чогум-на харын ынчангаш бистиң бөгүнгү сорулгавыс болза, амгы аныяк салгалды улус ажыл-агыйынга ажылдаарынга белен кылдыр кижизидери, эртем-техниктиг дешпилге дээш демиселчи болгаш ооң боттандырыкчызы кылдыр, бодунуң бүдүрүлгезиниң хөгжүлдезин дээш хан-дамырындан сонуургалдыг кижилер кылдыр кижизидери болур. Областың педагогика коллективтериниң бүгү-ле ажыл-чорудулгазы ниити билиг болгаш профессионал школа реформазының идеяларын боттандырарынга мөөңнеттинген деп, депутат түңнээн.

Эртем-техниктиг дешпилгени дүргедедириниң айтырыгларының талазы-биле СЭКП ТК-га болган чөвүлел хуралга курлавырлар камнаар технологияларны нептередириниң эргежок чугулазы демдеглеттинген. Кемерово областың Барыын-Сибирь металлургия комбинадында ол ажылдың канчаар чорүп турарының дугайын ук бүдүрүлгениң директору депутат Б. И. Ашпин чугаалаан. Ында бүдүрүлге шлагын долузу-биле болбаазырадып турар, ооң ачызында цемент бүдүрер кылдыр борбаандылаан миллион хире тонна шлакты база орук тударынга 120 муң ажыг тонна шлакты херелекчилерже чүдүрүп чоруткан. Бо дээрге ажылдың чүгле эгези-дир деп, оратор демдеглээн. Дагландыр мөөңнелип турар шлакты ажыглаары чиг эт курлавырларын камнаар, бойдусту хирлендирбес арганы бээр.

Депутат А. М. Биткова чоннуң херектел бараалнарын бүдүрерин болгаш ачы-дуза чедирилгезин хөгжүдериниң Комплекстиг программазын күүседири-биле шуут дөрт холбашкан ажылдыг — Калининградтың даараныылга бүдүрүлге каттыжыышкынында даараныкчы. Дааранылга фабрикалары машина тудукчуларының, химиктерниң, пөс-тааныкчыларның ажылының шынарының көрүнчүү болуп турар деп, ол чугаалаан. Чүге дээрге ол садып алыкчының ажылының шынарынга хамаарышкан хомудалды ал баштай дыңнаар ужурга таваржып турар. Чүүл-бүрү болгаш тергиин эки шынарлыг бараалнарны чоннуң негелдезинге долузу-биле дүүштүр хандырарының эргежок чугулазын ол ханы сагыш-сырал-биле чугаалап турган.

Ленинградтың «Скороход» идик бүдүрүлге каттыжыышкынының идик быжыкчызы Т. Ф. Нарышкина, Оренбург областың улус депутаттарының Староашкинск кедээ Совединиң күүскомунуң даргазы В. Г. Алексеенцева, улус депутаттарының Орёл область Совединиң күүскомунуң даргазы А. Е. Васильковский, Соңгу-Кавказ демир-оруунуң начальниги Ф. М. Котляренко, Калуга областың «Россия» колхозунуң трактор-хову бригадазының бригадириниң дузалакчызы Л. Н. Фирсова болгаш өске-даа депутаттар санал бергеннер.

1986 чылда республиканың экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң Күрүне планының болгаш Күрүне бюджединиң төлевилелдери эртем-техниктиг дешпилгениң улам ыңай дүргедээринче болгаш күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүң бүгү хемчеглер-биле бедииринче, бүдүрүлгениң интенсификациязынче, курлавырларны камнаарынче, ажылчы чоннарның чаагай чоруун бедидеринче угланган деп, санал бергеннер демдеглээн. Республиканың 1986 чылда планын болгаш бюджедин бадылаарын депутаттар саналдааннар.

РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының оралакчызы, республиканың Курлавылының даргазы депутат Н. И. Маслеников түңнел сөс ап, чүве чугаалаан. Депутаттар 1986 чылда РСФСР-ниң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң Күрүне планының дугайында Хоойлуну болгаш 1985 чылда РСФСР-ниң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң планының күүсеттинин турарының дугайында доктаалды чаңгыс үн-биле хүлээп алганнар.

1986 чылда Күрүне бюджединиң болгаш 1984 чылда бюджеттиң күүселдезиниң айтырыгларының талазы-биле РСФСР-ниң саң-хөө министри депутат А. А. Бобровников түңнел сөс ап, чүве чугаалаан. 1986 чылда РСФСР-ниң Күрүне бюджединиң дугайында Хоойлуну чаңгыс үн-биле хүлээп алган. Ооң орулгазы болгаш чарылгазын барымдаалап киирген чазалгаларны болгаш эдилгелерин барымдаалап, ону 102284658 муң рубль түңге бадылаан. 1984 чылдың Күрүне бюджединиң күүселдезиниң дугайында отчётту бадылаар дугайында доктаалды база хүлээп алган.

РСФСР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Чарлыктарын бадылаар дугайында айтырыгны сессия чугаалажып көрген. Илеткелди республиканың Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары Х. П. Нешков кылган. Дээди Совет Чарлыктарны бадылаан болгаш чогуур хоойлуларны база доктаалдарны хүлээп алган.

Ооң-биле РСФСР-ниң Дээди Совединиң сессиязы ажылын дооскан.

(СЭТА).

БЕШ ЧЫЛДЫҢ МУРНАКЧЫЛАРЫ

«Коммунист бүрүзү күш-ажылга болгаш сагылга-чурумга, хөй-ниити база хууда амыдыралынга үлегер-чижек болур ужурлуг» деп. СЭКП-ниң Программазының чаа эдилгезиниң төлевилелинде айыткан. Каа-Хем районнуң «Совет Тыва» совхозунуң мал чемин белеткээр бригадазының бригадири, аныяк коммунист Александр Дакпа бодунуң ажыл-херектерин партияның ол негелдези-биле дүүштүр чорууп.

Ажыл-агый бо чылын ниитизиниң малынга 2520 тонна сигенни, 2226 тонна сенажты, 5080 тонна силосту белеткеп. планныг опаалдаларын күүсеткенинде Александр Дакпаның удурткан бригадазының улуг-хуузу улуг. Найыралдыг коллектив районнуң малга чем белеткээр бригадаларының аразында чарышка ийиги черни ээлээн. Коммунист бригадирниң ажылынга бедик харысалгалыг, ак сеткилдиг хамаарылгазының база бир бадыткалы ол.

Чоннуң эрге-ажыктарының камгалалында оларның төлээлекчилери, бирги ээлчегде, түс чер Советтериниң депутаттары туруп турар деп, төлевилелде онзалап айыткан. Аныяк коммунист Александр Дакпага ол дорт хамаарылгалыг, чүге дээрге ол — Суг-Бажы кедээ Советтиң депутаттыг. Ынчангаш оон негелде онза, ол ийи дакпыр харысалгалыг. Аныяк коммунист депутат Александр Дакпа чонунга ак сеткилдиг бараан бооп, ол хүлээлгелерин бодунуң херектери-биле шынзыдып чоруур.

ЧУРУКТА: бригадир Александр Дакпа.

О. ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

БАШТАЙГЫ ОЛЧА

СЭКП-ниң XXVII съездизин төлептиг уткуур дээш бүгү чуртка калбарган социалистиг чарышка киришпишаан, «Хемчик» аңныыр-тывыш ажыл-агыйының аңчылары база эки тура аңчылар Барыын Саяннарның база Таңды-Уланың тайгаларында олук тывыжын чорудуп турар.

Тывыышчыларның баштайгы бөлүү аңнаашкындан ээп келгеш, «тымчак алдынны» элбек дужаап турары ажыл-агыйның аңчыларының күш-ажылчы соруун бадыткаан. Эки тура аңчылардан Шеми чурттуг Борис Ооржак 700 рубльдиң, Чыраа-Бажындан Юрий Ооржак 538 рубльдиң алүүн дужааганнар. Чадаанадан Чигжит-оол Ондар, Шемиден Эрес-оол Куулар оларның олчазы база хөй.

Штаттыг аңчылар Сергей Монгуш, Сергей Түлүш олар каттыжып алгаш, тайга үнгеш, 1669 рубльдиң алүүн дужааганнар. Тывыышчыларның чымыжы чаа-ла кидиштүлүктеп кел чыдар болгаш ам-даа хөй алүк дужаатылары чугаажок.

А. ДОНГАК

Чөөн-Хемчик район

СЭКП-НИҢ XXVII СЪЕЗДИЗИНГЕ УТКУШТУР

Съезд мурнунуң документилерин чугаалажып тур бис

ХОЛ ДЫҢЗЫГ АЖЫЛДААР

Пенсияже үнзүмээ-даа, ажылдавышаан мен. Малчыннар ортузунга тайылбыр ажылынга үлүүм киирип, оларга солун, сеткүүлдерни чедирип берип турар мен. Партияның съезд мурнунуң документилерин малчын коданнарга чүгле чедирип бээри-биле кызытаарланмайн, бодум база оону хандыр танышкап, бодунга хамаарышкан коданнарның малчыннарынга партияның Программазының чаа эдилгезиниң төлевилелинде айыткан чүүлдерни тайылбырлап берип чор мен.

Ол сорулгаларны шиитпирлээринге төлептиг салыышкынны киирип, партияның съездизин күш-ажылчы чедиишкиннерлиг уткуурун малчыннар боттарының чугула херээ кылдыр санап, күженишкинниг ажылдап турарлар. Малчыннар малды чайын эки семиртип, күзеглээшкинни дооскаш, кыштаглаашкынче организастыг кирген нер.

Бистиң «Ак-Туруг» совхозтуң малчыннарындан Чаш-Талдың инек фермазында коммунистер район Совединиң депутады М. Олчамай, А. Кунгаа, кожээ Совет депутаттары Н. Довер, коммунист Ч. Кенен, өскү кадарчызы, партия райкомунуң кежигүнү П. Күдер, район Совединиң депутады Э. Дажы-Нава олар Программаның төлевилели-биле бир дугаарында танышкаш, эш-өөрүнге оону тайылбырлап бербишаан, боттары улам харысаалгалыг ажылдаарын хүлээнген ажылдап турарлар.

Бо хире харысаалгалыг үеде бодум кырып назылаан-даа болзумза, хол дыңзыг ажылдаар мен.

М. ВАЗЫР-САДЫ,
малчыннарда почтачы.

УРУГЛАРГА БАЗА УГААТПЫШААН

Амгы бо хүннер болза, совет школаның амыдыралында эң-не кайгамчыктыг үениң бирээзи болуп турар. Чүге дээрге СЭКП-ниң Программазының чаа эдилгезиниң болгаш СЭКП Уставынга киирип турар өскерилгелер төлевилелдерин Төрээн чурттуң бүгү девискээринде чон чугаалажып, сайгарып, боттарының санал-оналдарын киирип турар.

Совет башкылар коммунистиг кижизидилгени амыдыралга боттандырып, салгакчыларны кижизидер болгаш өөредир чаагай херекте бараан болуп турарлар. Башкыларның мурнунда ийи кол сорулга бар: бирээде, СЭКП-ниң Программазының чаа эдилгезиниң болгаш СЭКП Уставынга өскерилгелерниң төлевилелдерин боттары хандыр өөренир болгаш ол дээрге үр чылдарда чугула улуг документилер дээрзин билип алыр, а ийиде, үстүнде адаан ылавыс партийжи документилерниң өөредилге-кижизидилгелиг ужур-утказын школачыларга чедингир-билдингир тайылбырлап, коммунистиг кижизидилгениң чарылбас кезээ кылдыр ажыглаары болур.

Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының Уставынга киирип турар өскерилгелер төлевилелин солуннардан номчааш, Ленинчи партияның кежигүнү болганынга чоргаарланып, оону изиг-биле деткиир-дир мен.

СЭКП бодунуң ангы талазы-биле бүдүжүн болгаш идеологиязын барымдаалаар болза, ажылчын ангының партиязы болуп артпышаан, бүгү чоннуң партиязы апарган — деп, Уставка өскерилгелер төлевилелинде шынны өттүр-ле чугаалаан-дыр. Оону кобальтылыг Хову-Аксы ажылчын суурнуң чижээнден көрүп болур бис. Хову-Аксы болгаш Төрлиг-Хая суурларда ниитизи-биле алырга, 350 чедир партия кежигүннери болгаш кандидаттар бар, бо дээрге шынап-ла, чогаадыкчы тургузукчу улуг күш болур. Партия кежигүннериниң 63 хуузу ажылчыннар, 36,4 хуузу инженер-техниктиг ажылдакчылар. Коммунистерниң 72,6 хуузу материалдыг бүдүрүлгеде ажылдап турар.

Хову-Аксының № 2 ортумак школазында 8 «в» класстың удурткучу башкызы болганымда, СЭКП Уставынга өскерилгелер төлевилели-биле чогуур ажылдарны чорудуп турар мен. Сески класстылар комсомолга кирер дээш ВЛКСМ-ниң уставын өөренип турарлар. Ынчангаш партия Уставы-биле баштай ниити танышкаш, оон дараазында VIII бөлүкте «Партия болгаш комсомол» деп эгени делгерейнге өөренген бис. Чижээлээрге, 65 чүүлде мынча дээн: «ВЛКСМ Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының удуртулгазы-биле ажылдаар». Оңу тодаргай чижектер-биле бадыткап, чугаалашкан бис.

О. КОРОДА.
Хову-Аксының № 2 ортумак школазының башкызы.

ИЛЕРЕДИР, ДЕТКИИР

Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының Программазының (чаа эдилгезиниң) төлевилели кижи бүрүзүнүң сонуургалын хайгыктырып, сорук киирип турар.

Мен культура ажылдакчызы кижи болгаш, Программаның ийиги кезээнде литература болгаш уран чүүлге хамаарыштыр, бүгү культура ажылдакчылары-биле бир демей, партия болгаш чаакчын ажылчы чоннарны уран чогаадыкчыга улам идепкейлиг хандыкшыдары улуг ужур-дузалыг дээрин деткип, сеткилимниң ханызындан өөрүвес аргам чок. Чоннуң бот-тывынгыр уран чогаадыкчызынга эргежок чугула аргаларны бээр, салым-чаяанныг сайзырадыр, оларны деткиир дугайында аажок тода көргүскен.

Бистиң республиканы алыр болза, композиторларның бээ бир кол сорулгазы оттуп орар салым-чаяанныг бот-тывынгыр авторларны деткип, оларның чогаадыкчы ажыл-ижинге боттуг дузаны чедирериниң болур. Арга-дуржулга, сүме кадарыны ангыды, талантыларны илергейлеп тывары чугула деп санаар мен. Ыл ол-даа болза музыка уран чүүлүн сайзырадырынга улуг-хуу болур.

Бо чугула документиде кижиниң чайгаар хей-ат киирип келир мындыг одуруглар бар: «Езулуг хостуг чогаадыкчы ажылга, мергежил бедидеринге, хей янзы реалистиг арга-хевирлерни, стильдерни болгаш жанрларны улам ыңай хөгжүдеринге литература болгаш уран чүүл ажылдакчыларының мурнунда орук делгем. Чоннуң культурлуг деңнелиниң өзүлдези-биле чергелештир ниитилелдиң амыдыралынга, оон мораль-психологтуг байдалынга уран чүүлдүң салдары күштелип турар. Ол чорук культура мастерлериниң чогаадыкчы ажылдың идейлиг утланылышкынын дээш, боттарының чогаалдарының салдарының уран күштүг дээш харыысалгазын бедидип турар».

Д. ХҮРЕШ-ООЛ.
ССРЭ-ниң Композиторлар эвилелиниң кежигүнү, Тываның комсомол шаңналының лауреады.

ИДЕПКЕЙЛИГ КИРЖИП

Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының Программазының чаа эдилгезиниң төлевилелин улуг сонуургал-биле номчуп таныштым. Ында салдынган улуг сорулгаларда кижиниң чаагай чоруу, аас-кежиктиг амыдыралы дээш ада-сагыш салыышкын илергейлеттинген.

«Улуг-Хем» солуннуң типографиязының ажыл-ишчилери-биле бир демей, СЭКП-ниң Программазының чаа эдилгезиниң төлевилелин изиг-биле чүүлдүгээнүп, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидери-биле бо хүннерде хей-аттыг ажылдап турар мен. Ай, квартал база чыл планын доктаамал ажыр күүседип келген бис. Коллективте ажылынга бердинген, ак сеткилдиг ажылчыннарны чоргаарал-биле адап болур. Чижээ, СЭКП кежигүнүнге кандидат линотипист Наталья Бегзи, коммунист Ульяна Монгуш, комсомолчу Валерий Тыкыл-оол болгаш өскелер-даа кызымак ажылдап турар.

Коллективтиң мурнунда турар сорулгаларны амыдыралга боттандырарынга идепкейлиг киржип, чуртта калбарган СЭКП-ниң XXVII съездизинге бараалгаткан күш-ажылчы шалыпчы 27 декаданың адаа-биле ам-даа эки ажылдаар бис.

С. ХЕРТЕК.
«Улуг-Хем» солуннуң типографиязының линотипизи.

АГИТКВАРТАЛДАР ААЙЫ-БИЛЕ

СЭКП ТК-ның октябрь (1985 ч.) Пленумунуң материалдарын болгаш партияның Программазының чаа эдилгезиниң төлевилелин, съезд мурнунуң өске-даа документилерни ажыл-ишчилерге калбаа-биле таныштырып тайылбырлаар ажыл «Алдан-Маадыр» совхозта чорут турар. Оңу агитквартал аайы-биле парткомнуң тургусканы график ёзугаар эрттирип турар. Оон чижээн «Чечен» агиткварталдың чурттакчыларының амыдыралындан көрүп көрээлиңер. Агиткварталдың чурттакчылары үстүнде чугула документилер-биле таныжып, бүрүн деткип хүлээп албышаан, аңаа үндезилеп, моон соңгаар канчаар ажылдаарын, чурттаарын чугаалашкаңнар. Күш-ажылдың сагылга-чурумун, хей-ниитиниң корум-чурумун быжыглаар дээш чүнү кылырын база дугурушканнар. Араганың хоразын тайылбырлаар база профилактиктиг ажылды агиткварталдың активи эки чорудуп турар. 28 өрегеден 7 өг-бүле элээр амыдыралдыгларның клувунга кирип, оон кежигүнү болур күзелин илереткен. А. Кызыл-оол, Ш. Донгак, С. Монгуш, О. Монгуш оларның болгаш өскелерниң өг-бүлелер аңаа кирип, спортчу өг-бүле болурун хүлээнген.

Бистиң агиткварталдың чурттакчылары суурнуң хей-ниити ажылындан чыда калбас улус. Хойжулар — Ш. Ооржак, Д. Монгуш, Б. Ооржак оларның ажылынга кышкы үеде дуза чедерин-биле оларның коданнарын чурттакчылар шефке алган.

К. МОНГУШ.
Сүт-Хөл район.

НЕГЕЛДЕНИ КҮШТЕЛДИРЕР

Партияның Улуг-Хем район конференциязындан

СЭКП-ниң Программазының чаа эдилгезиниң, СЭКП-ниң Уставынга өскерилгелерниң төлевилелдерин районнуң коммунистери хаңызы-биле өөренип, боттарының саналдарын киирип, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң он бирги чыышкының дөрткү сессиязынга СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары депутат М. С. Горбачевтуң Женевага дээди деңнелге совет-американ ужуражылыышкынының түңнелдериниң болгаш делегей байдалының дугайында илеткелин изиг-биле чүүлдүгээнгенин, амгы үеде ажыл-ишчилериниң бүгү күженишкиннерин он бирги беш чылдың планныг онаалдаларын күүседиринче, партияның ээлчеглиг XXVII съездизин күш-ажылчы белектер-биле уткууринче угланган дээрзин районнуң партия конференциязынга СЭКП райкомунуң бирги секретары Ш. Д. Ооржак дыңнаткан.

Отчёттуг үениң иштинде СЭКП райкому партияның XXVI съездизиниң, партия ТК-ның Пленумнарының шиитпирлерин амыдыралга боттандырар дээш тодаргай ажылдарны кылып чоруткан. Оон түңнелинде «Күш-ажылдың хостуу», Жданов аттыг совхозтар күрүнеге мал продуктуларын садарының планныг онаалдаларын хуусаа бетинде күүсеткен. «Найырал» совхозтуң Кара-Тал, «Улуг-Хая» совхозтуң Арыг-Бажы сүт-бараан фермалары октябрь айның ийиги чартыындан эгелээш, 1986 чылдың үлүүнге киириштир ажылдап турар. «ҮТКА 25 чылы» совхозтуң Иштии-Хем хойжу бригадазының коллективи малдың чаш төлүн менди камгалап алыр талазы-биле беш чыл дургузунда доктаамал бедик көргүзүглерлиг боор келген.

Эрткен ийи чылда Ак-Тал суурда спорт залдыг Культура бажыңы, чаа интернат, Чаа Шагаан-Арыг хоорайда болгаш Хайыракан суурда уруглар садтарын, 32 муң дөрбелчин метр чурттаарга шөлү база дыка хей үлетпүр бүдүрүлге, албан черлериниң тудуглары ажыглаарга кирген. Чүгле бо чылын тудуг-монтаж ажылдарының хемчээли 1981 чылга деңнээрге 2,3 катап улгаткан.

Ындыг-даа болза СЭКП райкому, парткомнар, партия эге организацияларды коммунистерни болгаш ажыл-ишчилерни беш чылдың планныг онаалдаларын, социалистиг хүлээлгелерин күүседиринче кошкак хаара тудуп келген. Район он бирги беш чылда күрүнеге 700 тонна сүттү, 23 тонна дүктү чедир бербээн. Беш чылдың эрткен дөрт чылы он айларда 2300 баш мыйыстыг бода мал, 13048 хой, өшкү өлүп хораан.

Агаар-бойдус таарымчалыг, мал чемнериниң курлавырлары четчир 1985 чылда безин малдан чаш төл алырының планныг онаалдазын район күүсетпээн. Республика ортумаа-биле төрүүр чүс хойга онаштыр 69 хураган, чүс инекке онаштыр 56 бызааны алган турда, районнуң ажыл-агыйлары дараалаштыр 53, 50 баш чаш төлдү камгалап алганы четпес. Малдың чаш төлүнүң өлүп хораар чоруу «Улуг-Хая», «ҮТКА 25 чылы» болгаш Жданов аттыг совхозтарда хей болуп турар.

Совхозтарда мал эмчилери болгаш районда мал аарыглаарынга удур демисел чорудар станцияның ажылдакчылары мал бажын камгалаар херекке бар аргаларын чедир ажыглавайн келген. Чижээ, 1982 чылда сүт-бараан фермаларынга саап турган инектерниң хей нурууэу аарыг болган. Чүгле «ҮТКА 25 чылы» совхозтан симменталь уксаалыг 776 инек аарыг болган. Моон алгаш көөрге, партия райкомунуң кедээ ажыл-агый килдизи, парткомнар мал ажылында коммунистерден, тускай эртемниглерден негелдени кошкаткан.

— «Улуг-Хая» совхозтуң зоотехниктери, мал эмчилери коданнарга келгеш, эм-таңдаа эккелбес, кажааларны шала-соора бакылааш, шай иже каапкаш, суурже бурт дээрлер — деп, Ийи-Талдан келген делегат С. Т. Сандак-Доржу конференцияга шүгүмчүлээн.

1981 чылга деңнээрге районнуң ажыл-агыйлары сигенни 2 катап, сенажты — 3, силосту — 6 катап хөйнү бо чылын белеткеп алган. Ынчалза-даа агротехниканың негелделерин бүрүн күүсетпес, тараа культураларын өстүрер, өй-шаанда чыдырбес чок ажаап алыр, камгалаар ажылдар кошкак чоруттунуп турарын илеткелчи болгаш санал берген делегаттар демдеглээн. Чижээ, өске ажыл-агыйларга деңнээрге «Күш-ажылдың хостуу» совхозтуң шөлдери тараа культураларынга аажок таарышкан. Ол хирезинде совхозтуң тараажыларының ийи чыл улай алган дүжүдү районнуң ниити деңнелинден 1,6 катап куду болган. Оон-биле бир демей «Улуг-Хая» совхоз база-ла чер албаан.

Совхозтарда эртем-техниктиг дениилгени ооңун темпилиг шиңгээдип ап турар. Сүт-бараан фермаларында хол-биле кылыр ажылдар ам-даа хей. Чаш-Тал, Арыскан, Ак-Тал сүт-бараан фермаларында электриниг саалда шуут чок боор турар, а Ойнак сүт-бараан фермазында каш чылдар буруңгаар турган транспортёрлар, электриниг саалда аппараттары тоймаглаттынган.

Үстүнде адаттынган четпестерниң хей нурууэу моон мурнундагы конференцияга база турган. Ук четпестерни чайладыр, амгы үениң негелделеринге дүүштүр ажылдаарын районнуң агроүлетпүр каттыжыышкынындан (даргазы В. В. Хаптаев), «ҮТКА 25 чылы», «Улуг-Хая», «Найырал», Жданов аттыг совхозтарының удурткучуларындан (директорлары Ч. Н. Чигжит, Н. Д. Балчый-оол, Д. Х. Ооржак, Б. К. Монгуш-оол) айтырар үе келген.

Районда капитал тудугнуң хемчээли улуг. Эң улангыя Саян-Шушенск ГЭС-тиң суг шыгжамырының девискээриниң өскээр кожүрер хоорай, суурлар тудуглары бирги чергениң айтырыы болу берген.

Ындыг турбуже, суг алыр девискээрде 1268 өг-бүле, школалар, эмнелгелер болгаш он-он бүдүрүлге албан черлери ам-даа хевээр. Оларны өскээр көжүрерде 64 миллион рубльдиң тудуг-монтаж ажылдарын кылыр апаар. Ол дээрге амгы тудуг организацияларының дөрт чыл иштинде соксаал чок кылыр улуг ажылы болур. Көжүрүлге ажылдарын 1,5 чыл болгаш доозары көрдүнген.

Мында бергедээшкиннер эвес чок. Оон-биле чергелештир чаа тудуг шөлдеринде чылдан чылче доозулбастаан объектилер, ам чаа таваан салган бажыңнар саны кевүдээн. Чүгле бо чылын 39 миллион рубльдиң 164 тудуунуң таваан салган. Бүгү тудугжулары ол объектилерге үлээрге, бирээзинге-ле 12 кижи онаажыр. Кижи күжүн ынчаар быдарадып болур бе?

— Чаа Шагаан-Арыгның тудугжуларының саны өстүрер сорулга-биле биске 4 ниити чурттаарга бажыңны тударын чөпшээрээн. Район архитектору чер бербээнинден ол бажыңнар туттунмайн туруп берген — деп, «Шагонартяжстрой» трестиң эргелекчизи Л. Н. Ткаченко бодунуң саналынга хомудап чугаалаан.

Илеткелден болгаш делегаттарның саналдарындан алгаш көөрге, Чаа Шагаан-Арыгда, Чаа Чаа-Хөлде капитал тудугнуң байдалы нарын-дыр. 1987 чылдың ийиги чартыында кылымал Саян далай бодунуң оруун ээлептер. Ынчангаш тудугжулар арга-курлавырларын тып, тудугнуң темпизин каш катап дүргедедир болза эки.

Идей-кижизидилгелиг болгаш партийжи-организастыг ажылдың деңнелин делегаттар база чугаалашкан. Арагалаар, хей-ниитиниң корум-чурумун үреэр, кем-херек үүлгедир чоруктарның саны сөөлгү үеде эвээжээн-даа болза, Шагаан-Арыг хоорайда, Чаа Чаа-Хөл болгаш Ак-Туруг суурларда байдал ам-даа нарын боор артпышаан. Күрүнениң болгаш түс-түс хамаатыларның өнчү-хөреңгизин оорлаар, самчыгдаар чоруктар бар. Эрткен он айларда оорлар болгаш самчыгдакчылар тудугга 50 муң, садыгга — 14 муң, кожээ ажыл-агыйга — 114 муң рубльдиң карамазын чедирген.

Чамдык коммунистер, удурткучулар партияның болгаш күрүнениң чурумун хажыдып турган таварылгалар бар. Отчёттуг үениң дургузунда 2 удурткучу партияның хүрээлениинден үндүрткен, 9 кижини ажылындан халаан, 11 кижини кежигүн талазы-биле хемчег алган. Партияның Уставын шыңгыы сагыырын, шүгүмчүлелди болгаш бот-шүгүмчүлелди күштелдирерин илеткелчи болгаш санал берген делегаттар онзалап демдеглээн.

СЭКП обкомунуң секретары А. И. Ванжа конференцияның ажылынга киржип, чүве чугаалаан.

Конференция районнуң партия организациязының отчёттуг үеде кылып чоруткан ажылының түңнелин үндүрүп, СЭКП-ниң ээлчеглиг XXVII съездизин төлептиг уткуур сорулгаларны салган тодаргай доктаалды хүлээп алган.

К. ЧӨРЕВЕ,
«Шынның» корр.

ТУДУГ КАДРЛАРЫ: кичээнгей болгаш хандырылга

ЧАҢГЫС-ДАА БАЖЫҢ ДУЖААТТЫНМААН

СЭКП обкомунуң бюрозунуң болгаш Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң «1985 чылда бүдүрүлге күчүлерин, чурттаарга тудуун база коммунал болгаш социал-культура объектилерин ажыглаарга киирерин хандырар хемчеглер дугайында» доктаалында айытканы ёзугаар «Тыва тудуг» трест он хире бүдүрүлге объектилерин, инженер четкилерин, алды чурттаарга бажыңын, ийи ниити чурттаарга бажыңын дужаар онаалдалыг. Уруглар эмнелгези, уруглар сады ажыглаарга кирген. Эрткен чылын ажыглаарга кирер турган «Сельхозтехкүрүгомнуң» чурттаарга бажыңы, ийи ниити чурттаарга бажыңы хүлээттинген.

Бо чылдың тудуг программазында көрдүнген дужаар ужурлуг чаңгыс-даа бажың дужааттынмаан. Тос каът бажыңның ийи-үш чыл саадады келген. Оңу доозар дээш хуусаазын үш-дөрт удаа чылдаар турар. Мурнуу микрорайонда 160 аал чурттаар бажың тудуу шуудавайн келген. Инженер четкилерин киирбишаан шаанда, оңу доозары берге. Бо хожудаашкыннарның чылдагааны парлаалгага чаңгыс эвес удаа бижип-даа турган. Бригадаларны мыңай-биир бодамча чок тарадыр тургузары ажылга саат чедирип турар. Крановщиктар, механизмнер тургузуп алырының безин хей күженишкинниин негээр. Оларның турушкунуңдан хей чыдыриг болуп турар. Тудуг материалдары-биле хандырылгада үзүктелиишкин доктаамал болуп турар. Тудуг ажылын организастаар, удуртур ажылда четпестер барын демдеглээр апаар. Ажыл шугумның чидирин ам-даа эвээжевейн турар. Төлевилекчи, чагыкчы болгаш дузалал тудуг организациялары-биле трестиң харылзаазы кошкак. Тудуг доостуй турда, төлевилелге өскерилге киирер, дериглер-биле үезинде четчелевес, ажаалаандырылышкынның үезинде ажытпас чорупкардан дыка хей объектилер үр туттунуп турары билдингир.

Оңгу беш чылда трест 73 млн. рубльдиң ажылдарын кылган болза, бо беш чылда ол хемчээл 5 млн. рубльге өскен. Келир он ийиги беш чылда 128 млн. рубль чедир ээр. Бо чылдың планы хожудап турарын демдеглеттинер ис. Барык 2 млн. хире рубльдиң тудуг-монтаж ажылдары чедир кылдынмас. 1986 чылда план бо чылдыңындан 6 млн. рубль хей болур. Хожудаашкынның ажыы эртпээн шаанда, тудугжуларның күжүн бо улуг сорулгаларны шиитпирлээринче мөөңнээр берге. Ынчангаш эргелел бүрүзү, тудуг бригадазы бүрүзү ажылды организастаарын үндезини-биле экижидери негеттинип турар.

Тудугжуларның хей кезии ниити чурттаарга бажыңнарында. Чурттаарга тудуун шапкынчыдарынга «Тудуг кезектери» комбинаттың панель бажың тудуунуң дээги улуг рольду ойнаар ужурлуг. Ындыг турбуже, бо чугула объект эрткен чылдан бээр «ажыглаарга кирер» деп саныттынып келген. Тудуг ажылдарының хемчээлиниң өзери-биле чергелештир ажылчын кадрларны, тудуг специалистерин белеткээри, оларның амыдырал байдалын экижидери, мергежилин бедидери чугула социал айтырыгларының бирээзи болуп турар. Чижек кылдыр алыр болза, «Тыва тудуг» трестиң келир чылгы программазын боттандырарынга 650 кижи херегжеттинип турар. Кадрларны белеткээриниң айтырыы шиитпирлеттинип турзааза, ажылга быжыглаары кичээнгейлер үнүп турар. Оларның үнер-кирер чоруу хей.

«ИДИК КЫЛЫКЧЫЗЫНЫҢ ИДИИ ЧОК»

Бо үлегер домакты тудугжу кижиге хамаарыштырары өлдепти-даа болуп чадап чок. Ынчалзажок байдал мындыг деңнелгени кылырынче албадап турар. Трестиң Чехов, Улуг-Хем кудумчуларында ниити чурттаарга бажыңнарында түс-түзунда 27 болгаш 70 өг-бүлелер чурттап турар. Херээжен тудугжуларның ниити бажыңында 100 ажыг бот уруглар бар. Колдуу районнардан келген аныяктарны мында чурттадып каан. ВЛКСМ райкомнарының шугуму-биле комсомолчу путёвка-биле келген оолдар, кыстар ажылга кызымаан көргүзүп, мергежилин шиңгээдип ап, ажылга доктаап артып турарлар. Аныяк өг-бүлелерниң саны өзүп турар. Оон-биле чергелештир, кажа чурттадырыл деп айтырыг тургустунуп турары билдингир. Даг кырында ниити чурттаарга бажыңында 140 аныяктар бар. Ийи-үш чыл болза, аныяктар ажы-төлдүг болур, тускайлаң амыдырал тудар болгай. Бо бүгү айтырыглар трестиң удуртулгазының, парткомнуң, профкомнуң, комсомол комитединиң сагыш човаашкынын доюлдурар ужурлуг. Кадрларның быжыглаарын бо айтырыгдан эгелээри үре-түңнелдиг бээр.

Чөөрби чыл буруңгаар туттунган кайызынга-даа он алды аал чурттаар үш бажыңны Каа-Хем кудумчузунда туткан. Ында амгы үеде 47 өг-бүле чурттап турар. Мында шупту урут-дарыглыг өг-бүлелер бар. 92«а» дугаарлыг бажыңда № 48 тудуг эргелелиниң бызаңчызы Март-оол Даржаа чурттап турар. Ол алды уруглуг. Өөнүң эзи ийи айлыг чаш урут-биле олурар. Хензиг өрээлде бо хей уруглуг өг-бүле дөрт чыл чурттап турар. Ол-ла бажыңда ийи уруглуг Александр Сарыглар үш чыл чедип турар. 90 дугаарлыг бажыңның коридорунда бичии уруглар эндерик кылчып турдулар. Вахип элери ажылындан келбээн, уругларның бирээзи «ачам тудугжу» деп харыылады. Ында шеверлекчи Аля Момбуйнуң өрээлинге кирдивис. Чаңгыс уруглуг. Оозун ай бөөри-биле Хүттен авазын эккеп алган. Ынчангаш мында дөрт кижи чурттап турар болду.

92 дугаар бажыңга бардывыс. Мээң-биле трестиң эргелекчизиниң кадрлар талазы-биле оралакчызы В. К. Куцин, хоорайның херээженнер чөвүлелиниң кежигүннери Л. М. Федорова, Т. Ф. Кажин-оол база чораан. Ниити кухнада кежээки чем кылган улус эндерик. Янзы-бүрү назы-харлыг чурттакчылар боттарының хомудалын то каап эгеледилер. Одаар печканың кырында демирни чоокта чаа боттары тыптыныы салып алганын олар чугааладылар. Одаар мяш, хөмүр-даа дыка үр дужуртунмаан. Ол барактарның санитарлыг байдалы багай. Чайын бокка ымыраа үлээрге, арыглаңыр бажың-биле катай оңу дуглай үстүрүп каапкан. Чаазы ам-даа туттунмаан. Үш бажыңның 47 өг-бүлезин чаңгыс арыглаңыр бажыңныг. Капитал септелгени кажан кылганын трест төлээлери билбес. Даштыкы эжиктер чок, соңгалар бузук. Тудугжулар боттары чурумну тудуп, септеттиниин албааны база четпес. Бо барактарда вахтёр чок. Телефон чоокта чок. Котельнаяның бир котёлун бувуп каапкан, өскезин септеттинмээн. Электри проводтары эргижиреен, чырык үргүлчү өжер, оон түңнелинде кочегарка одаттынмас. Кыжын соокта мындыг байдалга чурттаары берге. Чурттакчылар электри приборлары өрттениин уураарын демдегледилер.

Барганывыс бажыңда тудуг эргелелиниң дашчызы үш уруглуг Василий Чыдыг-Эник беш чыл чурттап турар. Өөнүң эзи Лина тос чыл тудугжулаан. Шеверлекчи Н. Пятинова ийи уруу-биле үш чыл мында олурбушаан. Чоокта чем садыы бар-даа болза, сүт, хлеб ышкаш херектээ бараанпарын эвээш киирип турар. Культура оларларындан бо тудугжуларның чурттап турар чери база хайы.

Верге салым-чолдуг херээжен кижиниң амыдыралы-биле таныжып көрдүвүс. Ортумак тускай эртемниг Л. Ташкина 1979 чылда районнан келгеш, трестиң чурттаарга-ажыглаар конторазынга ажылдап кирген. Ол-ла үеде ол бо чурттап орар өрээлин алган. Каш ай болгаш узун шөлээ үнген соонда, ол бо чылга чедир ажылдаваан. Ам тос харлыг оглу дудуу болуп төрүттүнген, кылаштап, чугаалап, боду чемнени-даа албас. Тускай албан черинге бээрин авазы харамнаныр, төлүн каар хөңнү чок. Чаңгыс орар кижи чок болганындан ол ээ-эйлен түр ажылдап турган. 20 рубль пенсиядан, түр шалыңдан өске деткимче чок, оларның материалдыг байдалы берге. Сентябрь айдан эгелеп, Лариса Павловна трестиң чурттаарга-ажыглаар конторазында одакчылап кирген. Кочегарка бажыңдан каш базым-даа бол, аарыг уругну канчап чааскаандырзыы каапкар боор. Тресте ангы оочур бар болганындан Л. Ташкина хоорайның ниити бажың оочурунга кирбээн. Трестиң оочурунга база-ла киирттинмейн барган. Ынчангаш чеди чыл иштинде кайда-даа оочурда чок калган.

Трестиң төлээзи В. К. Куцин электри проводтарын септээрин, котельнаяны белеткээрин аазаан. Эжик, соңга чылыглаар ажылды чорударын хүлээнген. Трест эргелекчизи И. К. Гнездилов чоокта чаа ажылдаан болгаш барактарның капитал септелгезин кажан болганын орта билбес.

Бо чылын трест 55 кижини чаа ниити чурттаарга бажыңының өрээлдеринче кожурген. Келир чылын трест бир ниити чурттаарга бажыңын, 80 аал чурттаар бир бажыңны тудар ужурлуг. Ийи ниити чурттаарга бажыңының капитал септелгезин кылыры, чаагайжыдары планнаттынып турар. Бо хемчеглер үезинде алдынза-даа, херегледи долузу-биле хандырып шыдавас. Амгы үеде трестиң бажың оочурунда 847 кижи туруп турар. Оларның иштинде 30 хире ийи кирижикчилери, хей уруглары өг-бүлелер, аарыг кижилер бар.

Үстүнде үлегер домакты анаа эвес киирген ивис чугаажок. Тудугну холу-биле туттунуп турар тудугжу кижиниң бирги ээлчегде бажың-биле хандырарын чедип алыры күзенчиг. Планны кым күүседирил? Тудугжулар. Оларның саны чедишпейн турда, ам ажылдап турарларны ажылга быжыглаары чедип ...

А. ХОВАЛЫГ.

Коммунистер Караңмай болгаш Таисия Доңгактар хой кадарып ажылдаа-ла ам ийиги чылдың иштиринде. Ынчалзажок совхоз бүдүрүлгезинге хей чылдарда ажылдап, эң-харысалгалыг, шудургу чорууп көргүзүп келген болгаш олар эрткен чылын багай эвес көргүзүглерни чедип ап, бригадага болгаш совхозтуң мал ажылдыгларының аразынга быжыг туруштуг ээлеп, харын-даа мурнакчыларның-биле деңнежип турар көргүзүглерлиг болганнар.

Бо чылдың кыштаглаашкынынга олар багай эвес белеткенген. Кыштаан эки септеп, белеткеп, малдың ажаалда-тежээлдезин экижидери, кышты хүр ажырары дээш элээн ажылдарны кылганнар. Сиген болгаш өске-даа мал чемнери бар. Чылыг суг-биле хойну суггарарын үзүктел чок болдурары-биле суг кудар доскаарны чылыдар печканы таарыштырып кылган. Малчынның кыштаанда УД-2 электри станциязы чырыын берип, кыштың кыска хүн дуртун уладырынга, ажылдан, чурттаарынга таарымчалыг байдалдарны тургузаарынга дузалап турар.

Оларның кады кыштап турары күш-ажылдың хоочуннары Ооржак болгаш Долгар Казырыкпайлар хей чылдарда хой ажылынга ажылдап келген арга-дуржулгазын дамчыдып берип, сүмезин кадып турар. Оларның бо чылын ортумак школа дооскан уруу Белекмаа малчыннарга дузалакчылап турар.

«Малчын» совхозтуң № 2 бригадазының хойжулары Доңгактарның хою удавас оолдап эгелээр. Хураганнарны менди ажаан, доруктуруп алыры-биле чылыглаан хураган кажааларын, клеткаларны белеткээн.

ЧУРУКТА: (оң талазындан) хойжу Таисия Доңгак, дузалакчы кадарчы Белекмаа Казырыкпай болгаш күш-ажылдың хоочуну Долгар Казырыкпай.

М. СААЯНЫҢ фотозу.
Мөңгүн-Тайга район.

Изиг чүүлдүгзүнүг, сеткилдиң ханызындан деткиишкин

ИДЕГЕЛ

СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары эш М. С. Горбачевтуң АКШ-тың президентизи Р. Рейган-биле ужурашканының соонда, бүгү делегей чиңги-биле улуг тынган. Бир эвес тайбыңның болгаш дайынның айтырыгларын мезилээш, боо-моңгу эвес, бот-боттарынга идегелдиң дылы-биле чугаалажыр болза, борта чайгылыш чок бурунгаар базымнарны чедип ап болурун Женевага болган дээди деңнелге ужуражылга тодаргай көргүскен.

Чээрбиги векте бөмбүрзек хензиг борбаанды апарган. Делегейни эң-не баштай десиннеринге Магелланга чаңгыс эвес чыл негеттинген. Ам космоска үнүп алгаш, бөмбүрзекти чаңгыс шак байтыгай, каш-ла минута иштинде долганып болур апарган. Олла бедиктен делегейниң кандыг-даа черлеринче өлүмнүг халдаашкынны санныг секундаларда кылып болур. Айыыл болза хемчээл чок улуг апарган. Ам улустар аразының дылында «Сылдыс дайыны» деп халаптыг сөс тыптып келген, чер бөмбүрзээн шуут узуткап каап болур чепсек чырдынган.

Ядролуг халдаашкын дээрге чүгле частышкын эвес, чүгле өрт эвес, чүгле үрегдээшкин эвес деп, Тбилисиге болган Азия, Африка чурттары-биле эп-сеткил каттыштырылгазының совет комитединиң конференциязынга сураглыг совет эртемден С. П. Капицаның чугаалааны сактыдыр мен. — Ядролуг чепсек изиг ораннарга соок кышты, соок ораннарга изиг чайны, чырык черлерге караңгы дүннү дүжүрүп болур. Ооң түңнелинде бүгү амылыг бойдус — оът-сиген, амытаннар, кижилер — боттарынга таарышпас байдал тургустуна бээрге, кыска үеде-ле кырлып каар.

Мындыг айыыл диргелип келген үеде делегейде ийи улуг күрүнениң удуртукчуларының ужуражылгазындан бүгү делегей хөй чүүлдерни манап турган. Ооң түңнелдери ам билдингир, оларны бүгү тала-биле тайылбырлаарын хамык чурттарның парлалгазы, радиозу болгаш телевидениези үргүлчүлеп турар.

Дээди деңнелге ужуражылгага бот-боттарынга удур дайын өөскүтпес, ядролуг согугну баштай эгелевес, ядролуг чепсекти хоруур, ону хоойлудан дашкаар кылдыр чарлаар дугайында үндезин дугуржулга чедип алдынмааны хөйге билдингир. Ынчалза-даа улустар аразынга айыыл чок чоруктар айтырыгларын чугаалажышкыннар аргазы-биле шиитпирлеп ап болур дээрзи Женевага бадыткаттынган.

Швейцарияга болган дээди деңнелге ужуражылгага Коммунистиг партияның, Совет чазактың, эң ылаңгыя СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары эш М. С. Горбачевтуң ап чоруткан боттуг хемчеглерин, чырык өртемчейге ядролуг халапты болдурбас дээш күжениишкиннерин совет улус, дешпилгелиг бүгү кижи төрелгетен чүүлдүгзүнүп деткип турар.

Совет литература — тайбыңның литературазы, өрткен оруу, салым-чолу тайбың-биле тудуш. Совет литература — дайынга удур литература.

Ылаңгыя Барыын чүктүң буржуаз критиказы совет литератураны «дайын суртаалдап турар» деп чулчуруп келген. Борта херектиң агын, каразын ылгап көөрү чугула. Шын харын, совет чогаалчылар Ада-чурттуң Улуг дайынының чылдарында бистиң улузувустуң гитлерчи фашизмге удур маадырлыг демиселин алдаржыдып турарлар. Дайынга совет чоннуң киржи бергени ооң буруузу эвес. Бир тээ, Ада-чуртче айыыл диргелип келген соонда, хосталга дээш туржур апаар. Совет чогаалчылар бистиң улузувустуң дайынчы дуржулгазын дайынга удур кылдыр көргүзүп турар.

Ийи улуг күрүнениң удуртукчуларының ылап-ла Женевага ужурашканы таварылга эвес. Элээн каш чыл мурнунда совет чогаалчыларның бөлүү-биле Швейцарияга чоруп тургаш, ол чурттуң чонунуң тайбыңче чүткүлүн көрген мен. Швейцария чүс ажыг чыл дургузунда дайын деп халапка киришпээн, бодунуң даштыкы политиказында нейтралитеттиң принцивин амдаа быжыы-биле тудуп турар. Ол чурт Европага болгаш бүгү делегейге тайбың чугаалажышкыннарының эртер чери бооп келген. Женевада Каттышкан Нациялар Организациязының база бир төвү туруп турар. Бистер орта барып, ооң ажыл-чорудулгазы-биле таныжар аргалыг болган бис. «Швейцарияга элчин болуру белен эвес хүлээлге» деп, мында совет элчиниң чугаалааны ам-даа уттаан мен.

Күрүнелер аразынга соок хамаарылга изиг үскүлежиишкинче шилчий берип болур. Мындыг чижектер кайы көвей. Бир таварылганың дугайын борта чугаалаксап тур мен. Ол элээн каш чылдар мурнунда болган. Ынчан АКШ-тың амгы президентизи дүжүлгезинге чаа-ла саадаан турган. Ооң келгени-биле бистиң ийи чуртувустуң аразында харылзаалар ырап эгелээни хөйге билдингир болгай. Ол үеде совет чогаалчыларның бир бөлүү Америкаже чоруур дээш мырыңай эзеңги кырынга турган. Аът-тарыывыска чедир каш-ла хонук арткан турда, американ эрге-чагырга черлери биске чөпшээрел бербейн барганнар. Борта кым-даа эвес, ийи чурттуң аразында культура харылзаазы когаралга таварышкан. Литература, уран чүүл, эртем, экономика адырларынга мындыг когаралдар чылза-чылза политикаже, оон кедерезе дайынче шилчип болурун тооту бадыткап турар.

Женевага болган парлалга конференциязынга сураглыг совет чогаалчы Ю. Семёновтуң айтырыынга, бүгү-ле чүүлдерни политиктерже чууй каап турбайн, боттарыңар база дугуржуп ап туруңар деп, М. С. Горбачев харыылаан. Ол дээрге литератураның болгаш уран чүүлдүң айтырыгларынга партияның улуг бүзүрели-дир. Совет удуртукчунуң бо сөстеринден ССРЭ биле АКШ-тың аразында культурлуг харылзаалар экижир деп улуг идегел илереп турар-дыр.

Швейцарияның Женева хоорайга болган совет-американ чугаалажышкыннар бүгү делегейге сөөлгү үеде эң кол болуушкун болган. Ол дээрге улуг чугааның чүгле эгези-дир. Тайбың болгаш дайын дугайында ышкаш нарын айтырыгларны бир тынныш-биле үзе шиитпирлээри берге. Бо чугаа Москвага-даа, Вашингтонга-даа уламчылаттынар. Ол дугайын ССРЭ-ниң Дээди Совединиң сессиязынга бодунуң илеткелинге эш М. С. Горбачев тодаргай чугаалаан.

Янзы-бүрү социал-тургузуглуг күрүнелер-биле тайбың кожа-хелбээ чурттаарының ленинчи принцивин СЭКП-ның Программазының чаа эдилгезиниң төлевилелинде онзалап шыйдынган: «Дайын чок, чепсек чок делегей—социализмниң идеалы».

Дайын чок, чепсек чок делегей. Бо дээрге чүгле совет кижилерниң эвес, харын чер бөмбүрзээниң кырында чаагай сеткилдиг бүгү улустарның идегели-дир. Совет чогаалчыларда база ооң өске идегел чок.

К. КУДАЖЫ,
Тыва АССР-ниң алдарлыг чогаалчызы.

ТАЙБЫҢНЫ КҮЗЭЭР БИС

Бистиң Коммунистиг партиявыс совет чоннуң мурнунда улуг сорулгаларны салып турар. Ол сорулгаларны чедип алырынга биске быжыг тайбың херек. Бис тайбыңны кымдан-даа дилевейн, а шыңгыы негеп турар бис.

Совет Эвилели биле Американың Каттышкан Штаттарының аразында харылзаа-холбааны экижиткенинден бистиң планетага дайынны болдурбазы, тайбыңны камгалаары дыка хамааржыр дээрзин делегейниң бүгү кижилери билип турар. Ынчангаш бүгү делегейниң кичээнгейи бистиң Коммунистиг партиявыстың Төп комитединиң Чиңгине секретары эш М. С. Горбачев биле Американың Каттышкан Штаттарының президентизи Р. Рейганның аразынга Женевага ужуражылгазынче угланган турган. Ам бистер ниитизи-биле эки түңнелдиг болган ол ужуражылганың херечилери бис. Ийи чурттуң аразында харылзааның эгези салдынган.

Чоокта чаа эрткен ССРЭ-ниң Дээди Совединиң он бирги чыыжының дөрткү сессиязынга М. С. Горбачевтуң: «Женевага дээди деңнелге эрткен совет-американ ужуражышкынның түңнелиниң болгаш делегей байдалының дугайында» илеткелди телевизордан дыңнап, солуннардан номчааш, кончуг сонуургадывыс. Даарта хүнге бүзүрел улам улгаткан, дайын айыылы кошкап, чидиглениишкин эвээш-биче-даа бол, черле чавызап, чавырлып турарының барымдаазы көстүп турар-дыр.

Женева ужуражышкыны ол дээрге — совет-американ харылзааларының баштайгы чугула чадазы-дыр. Моон соңгаар экономиктиг харылзааларны, дайын чепсээн эвээжедириниң оруктарын дилээрин ийи чурт ол хевээр уламчылаар, Р. Рейган бодунуң сөстерин, бодунуң аазаашкыннарын херек кырынга күүседир чүве болза, бистиң чуртувус аңаа байыр чедирер деп чүве билдингир.

Бистиң кырывыска тайбың дээр чырып турзун деп чаңгыс күзелдиг бис. Ынчангаш бис ол бүгү сагыш салышкынга организастыг чорук, быжыг сагылга-чурум, бүдүрүкчүлүг күш-ажыл-биле харылаар ужурлуг бис.

Л. ДОМБУУ.
Чөөн-Хемчик районда Арыг-Бажы сүт-бараан фермазының эргелекчизи.

СЕТКИЛДИ ӨӨРТҮП КЕЛИР-ДИР

Коммунистиг партиявыстың, Совет чазактың ленинчи даштыкы политиказын деткип, дайын айыылын чайладыр дээш чорудуп турар улуг күжениишкиннерин ханызы-биле угаап, билип турар бис. Женева хоорайга СЭКП Төп Комитединиң Чиңгине секретары М. С. Горбачевтуң Американың Каттышкан Штаттарының президентизи Р. Рейган-биле ужуражышкынының бистер спортчулар, бүгү совет кижилер-биле бир дөмей, улуг идегел-биле манап турган бис. Ол ужуражыышкын дугайында телевидение, радио дамчыдыптыр дыңнап, көрүп, солуннардан-даа улуг сонуургал-биле номчуп танышкып тур бис. Ноябрь 22-ниң солуннарында кады кылган совет-американ медеглелди ханы сонуургал, сеткил ханызындан-биле номчуп, таныштым. Ужуражышкын бот-боттарын билчириниң, болгаш ижин-кара чок чугаалажып көөрүнүң байдалынга эрткени, ийи чурттуң кайы-кайызынга-даа ажыктыг хөй санныг айтырыгларга харылзааларны калбартырын медеглелде айытканын кижиниң сеткилин өөртүп турар-дыр.

«Солчулгаларны болгаш харылзааларны, ооң иштинде эртемниң, өөредилгениң, медицина болгаш спорттуң чамдык адырларынга, оларның чамдык чаа хевирлерин калбартырының эргежок чугулазының дугайында ийи удуртукчу чөпшээрешкен. ...Спорттуң янзы-бүрү хевирлериниң талазы-биле доктаамал маргылдааларны чорудар, спорт маргылдааларының дугайында теледамчыдылгаларының санын көвүдедир...» дугайында Медеглелде бижээн-дир. Мону номчааш, Коммунистиг партиявыска, чонувуска чоргаарал хайныгып келир-дир. Бистиң улуг күрүневисти, совет кижилерин Американың бедүүн кижилер сонуургал, хүндүлел-биле көрүп турарын даштыкы чурттарга улуг маргылдааларга чораш көрген мен. Ылаңгыя спортчу харылзааларны калбартыры солун болгаш ажыктыг деп бодаар мен. Совет Эвилели болгаш Америка ышкаш ындыг улуг күрүнелерде бот-боттарындан өөренип, солчуп болур спортчу чараш чаңчылдар хөй болгай. Ийи чурттарның спортчулары шак ындыг харылзааларны калбартырынга сонуургалдыг дээрзинге кандыг-даа чигзиниг турбас.

А. ДОРЖУ,
делегей чергелиг спорт мастери.

БӨМБҮРЗЕКТИҢ СУДАЛЫ

ЧЕПСЕГЛЕНИИШКИННИ ДҮЖҮРЕРИНЧЕ ОРУКТУ АЖЫДАР

Делегейниң амгы үеде эң чугула үндезин айтырыгларын чогумчалыг кылдыр шиитпирлээринче, өске чурттар-биле, оларның аразында Американың Каттышкан Штаттары-биле харылзааларны тайбың хөгжүдеринче Совет Эвилелиниң шиитпирлиг базымнарын өртемчейниң ак сеткилдиг бүгү кижилери изин-биле деткип, Женевага дээди деңнелге ужуражышкынның түңнелинде чавырлыышкынче катап кирериниң тыптып келген аргазын хилис эрттирбезин негеп турар. ССРЭ-ниң Дээди Совединиң он бирги чыыжының чоокта чаа болган дөрткү сессиязының түңнелдеринге, СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачевтуң сессияга илеткелинге хамаарыштыр хөй санныг үнелээшкиннер ол дугайын тодаргай херечилеп турар. Тайбың кожа-хелбээ догуннаашкынның ленинчи принциптеринге шынчы Совет Эвилели термоядролуг дайынның кыжанышкынын узуткаар дээш коллективтиг харысалганы медереп билиринче, тайбыңның херээн хууда кызыы эрге-ажыктардан бедик көөрүнче, боо-чепсектерниң эндере бүдүрүүшкүнүнүң ондактыг дээрбээн буза шаварынче бүгү күрүнелерни кыйгырган-дыр деп, янзы-бүрү чурттарның күрүне, партия болгаш хөй-нииити ажылдакчылары, массалыг информацияның чепсектери демдеглеп турар.

М. С. Горбачевтуң болгаш Р. Рейганның аразынга ужуражышкынның түңнелинде совет-американ харылзааларының экижир байдалдыг болуп келгенинге дешпилгелиг бүгү кижи төрелгетен байыр чедирип турар деп, Азия болгаш Африка улустарының эп-сеткил каттыштырылгага организациязының доктаамал секретариадының медеглелинде демдеглээн. Тайбың чурттаары — Чер кырында бүгү кижилерниң эң-не чаагай күзели-дир. Боо-чепсектерниң эндере бүдүрүүшкүнүн соксадыр, оларны кызырар болгаш ядролуг боо-чепсектерин узуткаар, космосту милитаризастаарын болдурбас чүгле ындыг байдалдарда ол күзел чедип алдынган туруп болур. ССРЭ-ниң болгаш социализмниң өске-даа чурттарының тайбың хөй санныг инициативалары, дайынга удур улам-на калбарган шимчээшкин тайбың дээш демиселдиң чедиишкинниг болурунга үндезиннерин тургузуп турар. Ядролуг халапты болдурбас дээш демиселге эң-не идепкейлиг киржиринче, Женевага тургустунган таарымчалыг чүүлдер улам-на калбарып, хөгжүүр кылдыр бүгү-ле базымнарны кылырынче делегейниң чаагай сеткилдиг бүгү кижилерин Азияның болгаш Африканың улустарының эп-сеткил каттыштырылга организациязы кыйгырып турар.

Социализм болза амгы үениң эң-не идепкейлиг болгаш шиитпирлиг күжү болуп турарын Женева чугаалажышкыннарының түңнелдери бүзүреддиг бадыткаан деп, Польшаның «Трибуна люду» солуну бижээн. Дээди деңнелге совет-американ чугаалажышкыннарының таарымчалыг болгаш түңнелдери ССРЭ-ниң болгаш Варшава Керээзиниң киржикчилери өске-даа күрүнелерниң тайбың шавар халдаашкыны-биле, бүгү диптерниң улустарының дайынга удур улам калбарган шимчээшкини-биле тудуш сырый харылзаалыг болуп турар.

Югославияның «Дневник» солуну мынча деп бижээн: «Женевага ужуражышкынның түңнелдери ийи улуг күрүнелерниң аразынга дараазында чугаалажышкыннарга эки үндезин болуп турар. Ынчалзажок Женевага чугаалажышкынның узун хуусаада чаагай түңнелин практиктиг ажыл-херектерге кестүр болгаш Женевага хүлээп алдынган совет-американ кады кылган медеглелге үндезилээш, ийи талаларның кады ажылдажырындан хамааржыр апаар».

Москва бодунга алган хүлээлгелерин чигези-биле күүсеткиштээн, бодунуң ак сеткилдиг болгаш принципиалдыг политиказы-биле бүгү-ле чүүлдерге немелде шынчы болуп келген болгаш шынчы болуп-даа турар деп, сураглыг моол чогаалчы, Моол Арат Республиканың Күрүне шаңналының лауреады Ж. Пурэв медеглээн. Женевага чедип алдынган дугуржулгаларны амыдыралга боттандырарынга эргежок чугула бүгү-ле чүүлдерни Совет Эвилели кылыр дээрзинге чигзиниишкин чок.

Амгы үениң эң чугула айтырыын шиитпирлээр — ядролуг дайынны болдурбас болгаш боо-чепсектерниң эндере бүдүрүүшкүнүн кызыктырбас сорулга-биле ССРЭ-ниң идепкейлиг болгаш шиитпирлиг күжениишкиннериниң дугайында совет-американ ужуражышкынның түңнелдери херечилеп турар деп, Корей Улус-Демократтыг Республиканың «Минчжу чосон» солуну демдеглээн. Ядролуг болгаш космос чепсектериниң дугайында айтырыгга хамаарыштыр ССРЭ-ниң туружу Совет күрүнениң тайбыңга ынак ленинчи даштыкы политиказын делегейге база катап бадыткап, бүгү чурттарның улустарының изиг күзелин илергейлеп турар. Женевага ужуражышкынга ССРЭ-ниң саналдарын КУДР бүрүн деткип турар. Совет Эвилелиниң тодаргай ол саналдары делегейниң дүшкүрүлүг чорууну чавырылдырар дээш демиселге, бүгү-ниити тайбыңны болгаш улустарның айыыл чок чоруун хандырарынга чугула салышкын болуп турар.

(СЭТА).

ПУР-нуң улус ажыл-агыйның бызыглаарынга ЭДЧ-ниң иштинге чүнүң-даа мурнунда Совет Эвилели-биле хөй талалыг экономиктиг харылзааларны хөгжүдери улуг ужур-дузалыг деп, «Трибуна люду» солун бижип турар. Польша улус ол дугайын кризистиң берге хүннеринде-даа, а ооң соонда ооң уржуктарын ажып эртериниң оруунче чурт шилчип кирген үезинде-даа. Барыын чүк чурттарының кызып-кыяр хемчеглериниң үезинде-даа бүзүреп болур турган. Каттыжышкын чорудулгазының калбарарынга болгаш ону бызыглаарынга ЭДЧ кежигүннери чурттарның дээди деңнелге болган Экономиктиг чөвүлел хуралының шиитпирлери база 1984 чылда ССРЭ-ниң болгаш ПУР-нуң аразында 2000 чылга чедир экономиктиг болгаш эртем-техниктиг кады ажылдажылганы хөгжүдериниң үр хуусаалыг программазынга ат салганы онза улуг рольду ойнаан.

ЧУРУКТА: кызытаар чанында Медыка-Журавица деп станцияда ССРЭ-ден келген тракторларны эде чүдүрүп турары.
ЦАФ—СЭТА-ның фотозу.

СОЦИАЛИЗМ ЧУРТТАРЫНДА

ГДР-НИҢ ТРАНСПОРТУ

ВЕРЛИН. ГДР-ниң транспортунуң хөгжүлдезиниң онза угланыышкыннарының бирээзи — улус ажыл-агыйының чүъктерин сөөртүрүнге хем болгаш демир-орук транспортунуң ролюнуң улам улгадып турары болур. Амгы беш чылда автомобиль оруктарындан янзы-бүрү 40 млн. ажыг тонна чүъктерни оон дыка чиик транспорт хевирлеринче шилчиткен. Бүдүрүлге хемчээли соксаал чокка улгадып-даа турар болза, ол үениң иштинде транспорт чүүлдеринге чарыгдалдар 20 ажыг хуу кызырылган.

Чүъктерни тускай хааржак саваларга сөөртүрүнче республикада онза кичээңгей салып турар. Ындыг арга чүъктерниң орукка чоруур харын база оларны бүрүнчетче болуруун хандырар. Амгы үеде чурттуң девискээриниң 75 хуузунда чүъктерни хааржактааш, сөөртүрүн боттандырып чорудуп турар.

ТӨЛЕПТИГ ЧЕДИИШКИН

СОФИЯ. Казанлыкта «Болгар Кремона» дээр музыка херекселдериниң фабриказының продукциязы делегейниң дыка хөй чурттарының музыкантыларының төлептиг үнелелин ап турар. Аңаа кылган скрипкаларының, виолончелдериниң, контрабастарының, гитараларының, мандолиннериниң аянныг-чараш үннерин Совет Эвилелиниң, Чехословакияның, Англияның, Грецияның, Кубаның болгаш өске-даа чурттарның музыка талазы-биле тускай эртемниглери бедик-биле үнелеп турарлар. Ол фабриканың кылыгларынга делегей конкурстарының болгаш делгелгелериниң 12 алдын медалдарын тывыскан.

Фабриканың ады — «Болгар Кремона» — эң алдарлыг скрипка кылыкчызы мастерлер — Страдивариниң, Аматиниң, Гварнериниң делегейге нептереэни итали Кремона хоорайның адындан үндезилеттинген.

Болгар Кремонаның уран-шевер чазаныкчылары эртебурунгунуң скрипка мастерлериниң эң дээре чаңчылдарын, оларның ховар уран чогаадылгазының чажыттарын камныы-биле эдилеп, үргүлчүлеп турарлар.

ХУУСААДАН ЭРТЕ КҮҮСЕТКЕН

БУДАПЕШТ. Мечектиң хөмүр-даш бассейниниң (Мурнуу Венгрия) шахтерлары чыл планын хуусаадан эрте күүседипкенин рапорттааннар. Бо чылдың он бир айларында олар 440 муң тонна ажыг үнелиг оттулар чүүлдү казып үндүргеннер. Ол аныяк коллектив хөмүр-даш казарының мурнакчы аргаларын калбаа-биле нептередип, даг техниказын таарымчалыг кылдыр ажыглап тургаш, республиканың одалга-энергия баазазын бызыглаарынга улуг салыышкынны киирип турар. ВСАП-тың XIII съездизиниң шиитпирин күүсетпишаан, Мечектиң дагжылары пландан ажыр чыл төнчүзүнге чедир ам-даа 50 муң тонна ажыг хөмүр-дашты чурттуң бээрин хүлээнгеннер.

ЧАА БЕДИК ХҮЛЭЭЛГЕЛЕР

УЛАН-БАТОР. Чедиги беш чылдың доостур чылының болгаш бүгү беш-даа чылдың даалгаларын хуусаадан эрте күүседипкениниң дугайын улусчу Моолдуң улам-на хөй санныг үлетнүр бүдүрүлгелери болгаш ажыл-агый организациялары улаштыр-улаштыр рапорттап турар. МАРН-ның ам болур XIX съездизинге уткуштур чедиишкинниг ажылдавышаан, ол коллективтер чурттуң амыдыралында ол төөгүлүг болуушкунга алдар кылдыр чарлаан бүгү улустуң социалистиг чарыжынга улам бедик хүлээлгелерин ап турар.

Шалынчы күш-ажылдың элчээниниң мурнакчыларының аразында найысмаалдың тудуг трезиниң ажылчыннары база кирип турарлар. Олар тудуг-монтаж ажылдарын кылырының болгаш тудуг материалдарын бүдүрериниң талазы-биле беш чыл планын хуусаадан эрте күүсеткеннер. Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү мурнундагы беш чылдыының деңнээрге 34 хуу ажыг өскен. Моол коммунистерниң улуг чыыжын болгаш республиканың тудуг организацияларын үндезилеп тургусканындан бээр 60 чылын чаа-чаа күш-ажылчы чедиишкиннер-биле уткуурунга белеткенмишаан, олар чыл төнчүзүнге чедир улус ажыл-агыйының ам-даа алды онзы объектилерин ажыглаалга киирерин шиитпирлээннер.

(СЭТА).

ХУУСАА УЗАТТЫНГАН

НЬЮ-ЙОРК. (СЭТА). КНО-нуң чиңгине секретары Кипрге тайбыңны тударының талазы-биле КНО-нуң Чепсектиг күштериниң бүрүн эргезин 1986 чылдың июнь 1-ге чедир узадырын КНО-нуң Айыыл чок чорук Чөвүлелинге сүмелээн. Аңаа КНО-нуң күштериниң турар чоруу ортулукка тайбың-шөлээн байдалды болгаш Кипр айтырыын үзе шиитпирлээриниң тайбың аргаларын дилеп тыварынга таарымчалыг чүүлдерни тургузар талазы-биле дузалаарының чугула негелдези боор артарын Перес де Куэльяр Айыыл чок чорук Чөвүлелиниң кежигүннеринге илеткелинге айыткан.

БЕЛЕТКЕЛ ЭГЕЛЭЭН

ЛИССАБОН (СЭТА). Эрге-чагырганың чер-чер органнарынга декабрь 15-те болур соңгулдаларга белеткел Португалияда эгелей берген. 200 муң ажыг кандидаттар муниципалдар палаталарында болгаш хуралдарында, а ол ышкаш чыыштар хуралдарында 50 муң олуттарны ээлээр дээш демиселди чорудар апаар. Ынчаарда болур бадылаашкыннар келир чылдың январь 26-да болур деп айыткан президент соңгулдаларынга күштерниң чугула шенелдээ болур.

БҮГҮ ДИПТЕРДЕН

ВЕНА. Делегейниң дүшкүүрлүг чорууң чавырылдырарының политиказын чорударының болгаш боо-чепсекти эндере бүдүрерин улам ыңай өстүреринден ойталаарының эргежок чугулазын Социнтерниң даргазының оралакчызы, мурнунда Австрияның канцлери чораан Бруно Крайский демдеглээн. Чоокку Чөөн чүкте байдалдың дугайын чугаалап тура, ол черге байдалды тайбың арга-биле шиитпирлээрин чедип алыры-биле күжениишкиннерин үндүрерин Крайский саналдаан. Чоокку Чөөн чүкте месилдежиишкинни ССРЭ-ниң киржилгези чокка таарыштыр шиитпирлеп шыдавас деп, ол демдеглээн.

АЛЖИР. Алжир Улус Демократтыг Республиканың президентизи, Национал Хосталга фронтузу партияның чиңгине секретары Шадли Бенджедидтиң чалааны-биле Польшаның Каттышкан ажылчы партиязының Төп Комитединиң Бирги секретары, Польша Улус Республиканың Күрүне чөвүлелиниң Даргазы Войцех Ярузельский мында чеде берген. Алжир күрүнениң удуртукчузу-биле янзы-бүрү талаларга ийи таланың кады ажылдажылгазын хөгжүдериниң болгаш делегейниң өске-даа чугула айтырыгларының талазы-биле санал-оналын солчурлар. Найысылалдың аэропортунга ону Шадли Бенджедид болгаш албанның өске-даа кижилери уткуп алган.

БРАЗИЛИА. Мурнуу Атлантиканы АКШ-тың болгаш Великобританияның милитаризастап турары Латин Американың болгаш Африканың чурттарының айыыл чок чоруунга кыжаныг боол турар деп, бразиль сенатор Жозе Игнасиу медеглээн. Национал конгресске санал берип тура, Пентагонуң болгаш Лондонуң эрге-чагыргаларының мында турар элээн каш ортулуктары, чүнүң-даа мурнунда Фолкленд (Мальвин) архипелагын шериг-стратегтиг плацдарм кылыр деп турарынче хөй-нииттиниң кичээңгейин угландырган.

ДЕЛИ. Республикада байдалды баксырадырынче угланган империализмниң болгаш иштики реакцияның күштериниң чимээниишкиннери-биле болгаш терроризм-биле демиселге күжениишкиннерин мөөңнээринче чурттуң демократтыг күштеринге кыйгырыгны Индияның Коммунистиг партиязы үндүрген. Индияның Коммунистиг партиязының Национал чөвүлелиниң секретары Кришнанның мында парлап үндүрген медеглелинде база катап хеделип турар пенджаб экстремистер АКШ-тың болгаш Пакистанның талазындан идепкейлиг деткимчени ап турарлар деп, онзалап демдеглээн.

АДДИС-АБЕБА. Арси можунуң административтиг төвү болур Асэлла хоорайга ол можунуң партия, ажыл-агый удуртукчуларының, хөй-нииити организацияларының төлээлекчилериниң чөвүлел хуралы болган. Аңаа ол областың тараачыннарының коллективизастаашкынының чорудуп турарының дугайын чугаалажып көрген.

Бичии хуторларны чаагайжыттынган улуг суурлар кылдыр каттыштырарын айыткан партияның программазының чедиишкининг күүсеттинип турарын Эфиопияның Ажылчын партиязының Төп Комитединиң кежигүнү Силеши Менгеша айыткан. Көдээниң чаа төптеринде чурттаалга бажыңнары-биле кады амгы өзү-биле дериттинген школаларны болгаш эмнелге черлерин база тудуп турар деп, ол онзалап демдеглээн.

(СЭТА).

ОНЗА СЕССИЯ

КАРТАХЕНА (Колумбия), (СЭТА). Мында Америк Күрүнелер Организациязының (АКО) Кол ассамблеязының онза сессиязы ажыттынган. Ол чыыштың хүн чурумунуң кол айтырыглары — АКО-нуң Уставының чаартылгалары болгаш Төп Америкада байдал. Колумбияның президентизи Белисарио Бетанкур сессияны ажыдарда чүве чугаалааш, чер кырынга тайбыңны камгалаарынче, улустар аразынга бот-боттарын билчир чорукту быжыглаарынче ол диптиң чурттарын кыйгырган. Ол өске чурттарның иштики херектеринге холгаарлаваазының принциптерин сагыырының маргылдаалыг айтырыгларны тайбың арга-биле шиитпирлээриниң, өске күрүнелерниң хамаарышпас болгаш суверенниг чоруун хүндүлээриниң чугулазын демдеглээн.

Делегейниң капиталистиг системазынга таварышкан экономиктиг кризистиң аар уржуктарын хөгжүп орар чурттарның кырынче чууй каарын империализмниг күрүнелерниң монополиялары оралдажып турар. Ооң түңнелинде Азияның, Африканың, Латин Американың чурттарының даштыкы күрүнелерге төлээр өрези дыка көвүдээн. Хөгжүп орар чурттарның даштыкыдан кирер орулгалары кызырылган, саң-хөө курлавырлары ховартаан.

Хөгжүп орар чурттарның бойдус байлактарынче даштыкы корпорациялар, хамыктың мурнунда АКШ-тың, шургуп, оларны холга киирип алганының чижээн Латин Американың аныяк күрүнелериниң амыдыралындан тодаргай көрүп болур. Амгы үеде делегейниң ол регионунуң чурттары АКШ-ка беш 230 миллиард доллар өрелиг. Ол дээрге Латин Америка чурттарының даштыкы күрүнелерге бээр өрезиниң 64 хуузу-дур. Ооң кол чылдагааны — Американың Каттышкан Штаттарының монополияларының Латин Америкаже шургуушкунунуң күштелгени-дир. Ындыг байдал Латин Американың ажылчы чоннарының амыдырал деңнелин улам-на шудуладып турар.

ЧУРУКТА: Латин Американың бажың чок хөй бичии кижилерниң бирээзи.

СЭТА-ның фотохрониказы.

ШЫДЫРААГА ДЕЛЕГЕЙНИҢ ОН ҮШКҮ ЧЕМПИОНУ

Делегейниң он үшкү чемпиону Гарри Кимович Каспаров 1963 чылдың апрель 13-те Баку хоорайга төрүттүнген. Солуннарга парлаттынган бодалгаларны шиитпирлеваштаан, шыдыраага беш харлыындан-на хандыкшый берген. Ол он хары харлаптарга, ону делегейниң беш дакпыр чемпиону профессор М. Ботвинниктиң шыдыраа талазы-биле кайгамчык алдаржып сурагжаан бот-өөредилгелиг школазынга киирген. Г. Каспаровтуң бодап турары-биле алырга, шыдыраа-ның кайгамчыктыг теоретиги болгаш практиги ол кижиниң удуртулгазы-биле беш чыл дургузунда кичээлдээшкин бодунуң шыдыраачы стилиниң хевирлеттинип тургустуларынга, шыдыраачы чогаадыкчы шынар-бүдүжүнүң илереп келиринге аныяк шыдыраачыга шиитпирлиг чылдар болган. Он бир-ле харлыг тура, Гарри Каспаров чуртка шыдыраа талазы-биле мастерге эң аныяк кандидат болу берген.

Г. Каспаровтуң улам ынайгы спортчу чедиишкиннери улам-на магадаанчыг болгаш сеткил өөрүнчүг болган. 1976 болгаш 1977 чылдарда элээди оолдарның аразынга ол ССРЭ-ниң чемпиону атты чедип алган. 1978 чылда 15 харлыг тура ССРЭ-н[иң] спорт мастериниң нормативин күүсеткен. Ол-ла чылын шилилдениң берге маргылдааларын эртпишаан, Г. Каспаров ССРЭ-ниң чемпионадының дээди лигазының маргылдаазынга бир-ле дугаарында кирипкен.

16 харлыг тура Гарри Каспаров ФИДЕ-ниң делегей мастери хүндүлүг атты чедип алган. 17 харлыында Г. Каспаров элээди оолдарның аразынга делегей чемпионадынга тиилээн болгаш делегей гроссмейстери болу берген. 1981 чылда Г. Каспаров — шыдыраага ССРЭ-ниң чемпиону. Ол үеден эгелээш-ле барык маргылдаа санынын-да-ла, ол херек кырында тиилеп келген. ССРЭ-ниң шыдыраага шилиндек командазының составынга Г. Каспаров 1980 болгаш 1982 чылдарның Олимпиадаларынга тиилелгези дээш алдын медаль-биле ийи удаа шаңнаткан, ооң киржилгези-биле ССРЭ-ниң шилиндек командазы 1980 чылда Европаның чемпионадынга, а ССРЭ-ниң аныяктар командазы — 1981 чылда делегей чемпионадынга тиилеп үнген.

Делегей чемпионадының түңнел маргылдаазынче орукка Г. Гаспаров эң-не шыырак дээн шыдыраачылар-биле маргылдаа оюннарга чырыткыланчак каш-даа тиилелгелерин чедип алган. 1982 чылда Москвага зоналар аразының маргылдаазынга тиилээнииниң соонда А. Белявский, В. Корчной, В. Смыслов оларның-биле маргылдааларга ол уяуп ялгылаан.

Журналистер ийи удаа — 1982 болгаш 1983 чылдарда — Г. Каспаровту чылдың эң эки шыдыраачызы кылдыр санааннар. Гарри Каспаров («Спартак») ФИДЕ-ниң бөгүн делегейде эң-не бедик дээн индивидуалдыг коэффициентизиниң эдилекчизи болуп турар.

Делегей чемпиону — спорттуң алдарлыг мастери Г. Каспаров — СЭКП кежигүнү, Азербайджанның ЛКСМ ТК-зының кежигүнү, даштыкы дылдарның ССРЭ-ниң 50 чылы аттыг күрүне институдунуң студентизи.

Делегей гроссмейстери Гарри Каспаров 1985 чылдың ноябрь 9-та Анатолий Карпов-биле маргылдааның сөөлгү, чээрби дөрткү салынынга тиилээш, делегейниң шыдыраага сан талазы-биле он үшкү болгаш шыдырааның бүгү төөгүзүнде эң аныяк чемпион болу берген.

Шылгараңгай ийи совет гроссмейстериниң барык салыг бүрүзү делегейниң шыдыраа уран чүүлүнүң эртинезинге улуг салышкын болган.

СПОРТ

ХҮРЕШ СПОРТУН ХӨГЖҮДЕР ДЭЭШ

СЭКП-ниң Программазының чаа эдилгезиниң болгаш Уставынга өскерилгелерниң төлевилелдерин республиканың спорт организацияларының ажылдакчылары улуг сонуургал-биле чугаалажып көрүп турар. Ажыл-агыйның кандыг-даа адырларынга ажылдың төнчү түңнелинче, ажыктыың бедидеринче кичээнгей салырының чугулазын төлевилелде айытканын бистер, спорт ажылдакчылары, ажылывыска дорт удуртулга болдурар ужурлуг бис. СЭКП Төп Комитединиң, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң «Күш-культураның болгаш спорттуң массалыг чоруун улам көдүрер дугайында» доктаалында чоннуң хостуг үезин организастаарынга массалыг күш-культураның болгаш спорттуң ужур-дузазы өзүп турарын демдеглээн болгай. Массалыг күш-культураның хөй хевирлери ажылчы чоннуң кадыкшылын быжыглаар талазы-биле база оон-биле холбаштыр кижилерниң күш-ажылының бүдүрүкчүлүүн бедидеринге чугула рольду ойнап турар.

Тыва АССР-ниң хүреш федерациязы респорткомитеттиң коллегиязы, «Урожай», «Спартак», «Трудовые резервы», «Динамо» эки тура спорт ниитилелдериниң президиумнары-биле кады ажылчы чонну күш-культураже болгаш спортче хаара тудар, ол ышкаш хүрештиң хевирлерин хөгжүдер талазы-биле отчёттуг үениң иштинде эвээш эвес ажылдарны кылган. Хүреш федерациязы бодунуң хуралдарынга аңгы-аңгы айтырыгларны чугаалажып көрүп турган. Республиканың шилиндек командазының зона маргылдааларынга киржилгезиниң түңнелдери, элээди оолдар (16 хар чедир) командазының аныяктарның Бүгү-россия бирги оюннарынга киришкениниң, спорттуң национал хевирлеринге шилиндек команданың белеткелиниң дугайында, тыва хүрешке РСФСР-ниң бирги чери дээш Горно-Алтайскиге болган маргылдааның түңнели, Сибирь болгаш Чөөн чүктүң улустарының спартакиадазын белеткеп эрттирериниң дугайында болгаш оон-даа өске айтырыгларны федерация хуралдарынга чугаалажып көргүлээн. Хүрештиң аңгы-аңгы хевирлери республикада хөгжүп турар.

Амгы үеде 148 коллективте 5572 кижи хостуг хүрешке киржип турар. Оларны өөредиринге штаттыг 40 тренер, ооң иштинде күш-культура талазы-биле дээди эртемниг 23 тренер ажылдап турар. База 208 хөй-ниитичи тренер бар. Хүрештиң национал хевирлеринге (хүреш, барилдаа, курес) 157 күш-культуржу коллективте 3036 кижи хаара туттунган. 28 коллективте самбо хүрешке хандыкшылдыглар 487 кижи чедип турар.

Чырыдышкын министерствозунуң шугуму-биле уругларның 7 спорт школазында 962 өөреникчи хостуг хүрешти өөренип турар. Ук школаларның штадында 26 тренер, оон аңгыда хөй-ниитичи 13 тренер бар. Ол-ла министерствонуң шугуму-биле сөөлгү 2 чылда спорт школалары Бай-Тайга, Тес-Хем, Эрзин районнарда ажыттынган. Бо чылдың эгезинде «Урожай» эки тура спорт ниитилелиниң область чөвүлелиниң шугуму-биле уругларның спорт школазы ажыттынган. Ук школаның филиалдары «Улуг-Хая» совхозта (тренери В. П. Күжүгет), «Х Улуг хуралда» (тренерлери К. Саидаков, В. Калзан), «Тиилелгеде» (тренери Ю. Монгуш), «Бурунгаарда» (тренери С. Кумаажык) база ажылдап турар. «Трудовые резервы» спорт ниитилелиниң шугуму-биле спорт школалары № 1 КПТУ, № 4 ХПТУ-нуң болгаш Ак-Довуракта ХПТУ-нуң баазазында ажыттынгылаан. Хүрешке районнарның, республиканың бирги чери дээш маргылдаалар организастыг эртип турар апарган. «Капитан Кечил-оолдуң шаңналы дээш» хостуг хүреш маргылдаазы Хайыракан суурга (Улуг-Хем район), «Бурунгаар» совхозтуң төвүнге өөреникчи оолдарның биче назылыг бөлүүнге маргылдаалар эки деңнелге эрткен. Кедээ спортчулар ортузунга республиканың бирги чери дээш хостуг хүреш маргылдаазы организастыг эрткен болгаш аңаа чүгле 58 килограмм чедир категорияның деңзизинге безин 5 спорт мастери хүрешкен. Республиканың тулган чемпиону ат дээш тыва хүрешке маргылдаалар солун эртип турар апарган.

Спорттуң нептереңгей хевирлерин, ооң иштинде хүреш спортун пропагандалаар, нептередир талазы-биле спорт организацияларының харысалгалыг ажылдакчылары, активчи спортчулар, тренерлер телевидение, радио, солуннар дамчыштыр-даа тайылбыр, беседалар чорудуп, школачылар, студентилер, ылаңгыя кедээ аныяктар аразынга ажылды чорудуп келген.

Бо талазы-биле «Хүреш» агитбригадазының ажылының дуржулгазын кичээнгейге ап, нептередири күзенчиг. Чүгле бо чылдың дургузунда агитбригада 30 ажыг катап үнүүшкүннерни кылган. Бай-Тайга, Өвүр, Тес-Хем, Улуг-Хем, Каа-Хем, Кызыл, Чөөн-Хемчик, Сүт-Хөл районнарга чедип, чоң мурнунга көргүзүглүг оюннарны, лекцияларны, беседаларны эрттиргилээн. Аныяктарның болгаш студентилерниң XII Бүгү-делегей фестивалынга тураскаадып, «фестивальчы километрлер» деп лозунгуг үнүүшкүннерни «Хүреш» агитбригада эрткен чайын кылгылааны солун болган.

Кылдынган чамдык ажылдарның түңнелинде спортчуларның мергежили, дуржулгазы өзүп, хүрежиринге хандыкшылдыгларның саны көвүдеп турар. Делегей чергелиг спорт мастери Александр Доржудан үлегер-чижекти алган аныяк салгалдың мөгелери көстүп кээп турар. Аныяктарның бирги Бүгү-россия оюннарының хостуг хүрешке (бо чылын Читага) чемпиону (бодунуң деңзизинге), кедээ ажыл-агыйы техникумунуң сургуулу Донуй-оол Маадыр, РСФСР-ниң «Урожай» ниитилелиниң Төп чөвүлелиниң шилиндек командазының кежигүннери Саглан Тагаланов, Владимир Түлүш, Артур Дондувай, Каңдемир Монгуш, Павел Мартына, Дидим-оол Биче-оол болгаш «Спартак», «Трудовые резервы» ниитилелдерниң Төп чөвүлелдериниң кежигүннери Сергей Ооржак, Вячеслав Ооп, Василий Хураган болгаш оон-даа өскелерни адап болур.

Ынчалза-даа тренерлер чөвүлелиниң, хүрештиң район, республика федерацияларының ажылында четпестер, чедир шиитпирлеттинмейн турар айтырыглар бар. Ынчангаш боттары ажылывысты шүгүмчүлекчи ёзу-биле сайгарып көөрүнче, ажыглаттынмайн турар курлавырларны тодарадып тыварынче кичээнгейни угландырар ужурлуг бис.

Хүреш федерациязы колдуунда-ла шилиндек командаларны белеткээри, оларның маргылдааларга киржилгезиниң түңнелдерин чугаалажып көөрү-биле кызыгаарлаттынып, ниитизи-биле ажыл-херектиң байдалын хандыр өөренип көрбейн, четпестерден түңнелдер үндүрбейн келген деп болур. Спорт угланыышкынныг тускай класстыг организастаарының айтырыы ийи чыл улаштыр шиитпирлеттинмейн турар. Улуг-Хем, Чөөн-Хемчик, Барыын-Хемчик районнарның хүреш федерацияларының отчёттарын дыңнаарын планнааш, боттандырбаан.

Кадрларны, аныяк специалистерни, тренерлерни ажылга таарыштыр тургузар, бижиглаарының, оларны чурттаар оран-сава-биле хандырарының айтырыгларынче республиканың спорт комитеди, өске-даа спорт организациялары сагыш салбайн, хемчег албайн турар. Түңнелинде, перспективалыг, талантылыг специалистер, спортчулар өске ажылче шилчип чоруй баары эвээш эвес. Ооң чижээнге, Анатолий Кара-Салды, Анатолий Сандаины, Сергей Ендаины айтып болур-дур.

Спорт талазы-биле специалистер белеткээринге кичээнгей кошкак. 1984—1985 чылдарда Кедээ ажыл-агый министерствозунуң шугуму-биле 108 кижини дээди өөредилге черлеринче чоруткан, оларның иштинде күш-культура, спорт талазы-биле чаңгыс-даа кижи чок. Күш-культурага, спортка хандыкшылдыг аныяктарны илередип тывар, оларны ажыл-агыйларның күсели-биле өөредип чорудары моон соңгаар бодаары чугула.

Бүдүрүлгелерде, ажыл-агыйларда күш-культура, спорт ажылын үндезини-биле экижидери чедип алдынмаан, аныяктарны спортка хаара тударынче кошкак кичээнгей салып келгенивисти миннир апаар. Чоннуң, ылаңгыя элээди уругларның чурттап турар чериниң аайы-биле ажыл чорударын тренерлер кошкак чорудуп келген. Уругларның спорт школаларының филиалдарының культура-спорт комплекстери-биле харылзаазы шуудавайн турар. Ылаңгыя Чадаанада уругларның спорт школазында ажыл кошкак. Ооң түңнелинде сөөлгү 4—5 чыл иштинде ук школа шыырак мөгелерин белеткевейн келген. Барыын-Хемчиктиң спорт школазында байдал оон дээредевейн турар.

Чамдык ажылдар кылдынза-даа, перспективалыг аныяк спортчуларны илередир, өөредир талазы-биле ажыл чогуур деңнелге чедир ам-даа тургустунмаан. Бо талазы-биле ажылды республиканың улуг тренери турган Б. М. Чөкпек кошкак чорудуп, черлерде тренерлерге практиктиг дуза көргүспейн келгенин демдеглээр апаар.

Хүреш федерациязы республиканың спорткомитеди-биле кады хүреш талазы-биле тренерлерге республика семинарын организастап эрттирген болгаш аңаа ажыл-херектиң байдалын бүгү талазы-биле сайгарып чугаалашкан база чогуур түңнелдерни үндүрген бис. Аңаа тургускан хүреш федерациязының чаа составы база тренерлер чөвүлели бо чугула ажылды үндезини-биле экижидип, күжениишкиниң ажылдаары негеттинип турар.

В. БИЧЕ-ООЛ,
республиканың хүреш федерациязының даргазының оралакчызы.

БАШКЫ

ЧУРУКТА: Сарыг-Септе уругларының уран чүүл школазының хоочун башкыларының бирээзи Дарья Масачыевна Макпан-оол кичээл үезинде.
О. ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

«ДҮЖҮТКҮР» ЧЫЛ

Украинаның «эртине тывыкчыларынга» бо чыл оажок дүжүткүр болган. Черниговтуң тудугжулары хаанныг үеде кылган 13 алдын чоостар, алдын билзек, шак хавы суп кааш хөнек тып алганнар. Кривой Рог хоорайның ажылчыннары эрги даш бажың бузуп турда, туйбулар аразындан алдын эдилелдерни — шак баглары, ийи шакты, илчирбежигештиг чүскүктү, карандаш хавын тыпканнар. Винницаге оңгар казып турган ажылчыннарга ында эрги яблоня шаптыктап турган. Ону одура хирээлээш, экскаватор-биле ооң дазылын ушта сопарга, дазыл-биле кады ирип калган ыяш хааржак уштунуп келген. Ооң иштинде эмгежок алдын мөңгүн аяк-савалар аймаа бар болган. Ол тывыш ниитизи-биле 37 килограмм деңзилиг болган.

Полтаваның чурттакчызы В. Л. Максимюк бажыңын септеп турган, шала адаандан алдын акшаларлыг саваны тып алган. Оларны 1892—1902 чылдарда үндүрген болган. Ооң тывыжы 1 кг 67 грамм деңзилиг.

Бершадск районнуң Ракоецы суурга А. А. Чабан чаа бажың тудуп алгаш, иштики эт-херекселдерин чаартыр сорулга-биле чаа гарнитур садып алган. Эрги комодун ол сарайынче үндүрүп каапкан. Ынчалза-даа ийи хире неделя эрткенде, сарайны хостаар ужурлуг апарган. Ынчангаш ол эрги комодту бажың ээзи бузуп каапкар деп шиитпирлээн. Ону бузуп турда, ында чажыт шыгжамыр барын эскерээш, ол кайгап берген. Ол чажыт шыгжагда Россияга база Австрияга үндүрген 100 алдын чоос болгаш саргарып калган саазыннар чораан.

Үнелиг эртине тывыкчылары боттарының тывыштарын күрүнеге дужаагаш, шыырак шаңналдарны алганнар.

Н. САМОЙЛЕНКО.

КЫМ СЕН, ДУҢМАМ?

Кудумчу чурумун сагыырын дыка кызыдар мен. Ынчалзажок бичии чаштар бо чурумну болганчок-ла сагывайн баары айыылга болгаш озал-ондакка таварыштырар. Уругларымны «машина-балгат оруунче маңнашпас, кудумчу чурумун сагыыр» деп үргүлчү чагыыр мен. Уругларымның эмчиде ачазын үндүрүп алыр дээш кырган-ачазы-биле чорупкан бис. Уругларым Алиса биле Аняны кырган-ачазы чедипкеш кудумчу кежип бар чорда, оларның бирээзи хенертен холдан ушта соккаш, дедир бо кел чор. Дүрген халдып органчик машина орук кыдыында тур. Бодум шуут аймаарай берген турдум. Ол машинаның кыдыында кижи чыдар. Оон ол кижи мээң уруумну камгалап алган болган. Уруум демги кижиниң чанынга баргаш «Кандыг-дыр силер?» диди. «Моон соңгаар оваарымчалыг бол» деп сургады.

Ол үеде санитарка машиназын чанынга турган улус дозуп алгаш, демги кижини эмчилерге көргүзерге, улуг кемдээшкин болбааның тодараткаш, эмнелгеже аппарды. Ол ак сеткилдиг аныяк оолдуң ат-фамилиязын долузу-биле айтырып албааныма, дыка хомудаан мен. Чаш уруумнуң амы-тынын камгалааныңга өөрүп, бистиң ог-бүлевистиң мурнундан ол оолга четтиргенивисти илереттивис.

И. СУВАК.
Кызыл хоорай.

Агаар

Бөгүн республикага эвээш булуттарлыг, хат кошкак болур. Дүне 30—35 градус, хүндүс 19—24 градус соок.

Кызылга чагбас. Дүне 32—34 градус. Хүндүс 19—21 градус чедир соок болур.

Автооруктарга хар чагбас, кескүзү эки, хат кошкак.

ТВ

ДЕКАБРЬ 5-ТЕ
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — «Үе». 8.40 — Эртенги гимнастика. 8.55 — Бичии чаштарның чогаадылгазы. 9.25 — «Картина». Үш сериялыг уран-чечен телефильм. 1-ги сериязы. 10.45 — Билдингир-даа болза, элдептиг». 11.45—11.50 — Медээлер. 14.15 — Медээлер. 14.35 — Док. фильмнер: «Сотворение доброты», «Это занятое свободное время». 15.15 — Скрипка музыказының концерти. Г. Венявскийниң болгаш П. Сарасатениң чогаалдарын РСФСР-ниң алдарлыг артистери В. болгаш Е. Жуктар күүседир. 15.45 — Хөглүг старттар. 16.30 — Финляндияның телевидениезиниң программазы. 17.30 — «Ферскотти» бөлүк-биле ужурашкан (Финляндия). 18.00 — «Сеステү ажыл-херек-биле бадыткаар». Сагылга-чурум сайзыраңгай социализмниң мөзү-шынар категориязы. Станок тудуунуң С. Орджоникидзе аттыг завод каттыжыышкынында СЭКП Программазының чаа эдилгезин чугаалажып турары. 18.30 — «Э. Москвитина ойнаар» (арфа) Фильм-концерт. 18.45 — Бөгүн делегейде. 19.00 — Тайбың болгаш аныяктар. 19.35 — «Картина». Уран-чечен телефильм. 2-ги сериязы. 21.00 — «Үе». 21.35 — «Камера делегейже көрүп тур». 22.35 — Г. Берлиоз. Увертюра «Рим карнавалы». 22.45—23.05 — Бөгүн делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — «И возрождаются забытые мотивы». Док. телефильм. 8.35; 9.35 — Бойдус эртеми. 4 класс. Хат болгаш ооң ажылы. 8.55 — «Уникальные высокопроизводительные прессы». Эртем-нептереңгей фильм. 9.05; 12.10 — Испан дыл. 9.55 — XIX вектиң чартыкының чурулгазы. А. Венецианов. 8 класс. 10.35; 11.40 — Н. А. Некрасовтуң лириказы. 9 класс. 11.05 — Аваның школазы. 12.40 — А. Сурковтуң поэзиязы. 13.30 — «Жлем тебя, парень». Уран-чечен фильм. 15.00—15.05 — Медээлер. 18.00 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.15 — Телефильм. 18.40 — «Свой профессиин ырлары». Республиканың автотранспортунуң мурнакчыларынга тураскаатан дамчыдылга. 19.15 — Телемедээлер. 19.25 — «Азия төвү». Программада: «Кыштаглаашкын — шалыпчы фронт». Тыва АССР-ниң Кедээ ажыл-агый министерствозунуң улуг зоотехниги С. М. Маадыр-оол дамчыдылгага киржир. «Партияның политиктиг болгаш экономиктиг өөредилгези». СЭКП обкомунуң политиктиг чырыдышкын бажыңының консультантызы А. Д. Ооржактың беседазы. Медээлер. 19.55 — Чарлаалдар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг улуңар, чаштар!». «Бабушка удава». Мультфильм. 20.15 — «Премия». Эртем-нептереңгей фильм. 20.30 — Ритмиг гимнастика. 21.00 — «Үе». 21.35 — «Ключи от рая». Уран-чечен фильм. 23.10 — Док. фильм. 23.20—00.05 — Баскетбол. «Жальгирис» (Каунас) — «Олимпия Симак» (Италия). Каунастан дамчыдылга.

ТЫВАНЫҢ ХӨГЖҮМ-ШИИ ТЕАТРЫНЫҢ ДЕКАБРЬДА РЕПЕРТУАРЫ

5. «БОДАРАЛ» (Ийи кезектиг драма). — О. Чыргал... Эгелээри 19 шакта.

8. «КЕЗЕМЧЕ» (Ийи кезектиг драма). — В. Тендряков. Эгелээри 19 шакта.

21. «ХҮННҮҢ ДУРТУ ЧҮС ЧЫЛ АЖЫГ». (Романга үндезилээн ийи кезектиг шии) — Ч. Айтматов. Эгелээри 19 шакта.

22. «НАД СВЕТЛОЙ ВОДОЙ» (Ийи кезектиг драма). Эгелээри 19 шакта.

25. «КЕЗЕМЧЕ» (Ийи кезектиг драма). — В. Тендряков. Эгелээри 19 шакта.

26. «ФЕНОМЕННЕР». (Ийи кезектиг комедия). — Г. Горин. Эгелээри 19 шакта.

29. «НАД СВЕТЛОЙ ВОДОЙ» (Ийи кезектиг драма). — В. Белов. Эгелээри 19 шакта.

30. «КЕЗЕМЧЕ». (Ийи кезектиг драма). — В. Тендряков. Эгелээри 19 шакта.

АЯН-ЧОРУКЧУЛАРНЫҢ КИЧЭЭНГЕЙИНГЕ!

Профэвилелдерниң область чөвүлели 1986 чылда дараазында чурттарже туристиг бөлүктерни четчелеп турар:

№№ пп	Чурттар	Хүннер саны	Хуусаазы	Чижек өртее
1.	Финляндия	10	Март	593 руб.
2.	Моол — кедээ ажыл-агый ажылдакчыларынга	15	Май	105 руб.
3.	Моол — бүгү күзээннерге	15	Июнь	105 руб.
4.	ВУР — чурт үлетпүрүнүң болгаш коммунал-амыдырал ажылдакчыларынга	10	Июнь	320 руб.
5.	БУР — бүгү күзээннерге	18	Июнь	320 руб.
6.	Моол — Өвүр районнуң социалистиг чарышка тиилекчилеринге	15	Июль	105 руб.
7.	ЧССР — бүгү күзээннерге	14	Июль	300 руб.
8.	БУР — башкыларга, Кара далайда «Золотые пески» деп курортка дыштаныры-биле	21	Июль	340 руб.
9.	Моол — Кызыл районнуң активчи хереэженнеринге	15	Август	105 руб.
10.	РСР — Кара далай кыдыынга дыштаныры-биле, бүгү күзээннерге	14	Август	300 руб.
11.	Моол—бүгү күзээннерге	15	Сентябрь	105 руб.
12.	ЮСФР—Адриатика далайга дыштаныры-биле бүгү күзээннерге	12	Сентябрь	320 руб.
13.	БУР — бүгү адырларның социалистиг чарыштың тиилекчилеринге	18	Сентябрь	320 руб.
14.	Индия — бүгү күзээннерге	15	Ноябрь	800 руб.

Документилерни социалистиг чурттарже баар бөлүктүң чорууруунуң мурнунда үш ай бурунгаар, Финляндия, ЮСФР, Индияже — дөрт ай бурунгаар четчелеп доозар.

Айтырыгларны профэвилелдерниң адырлар обкомнарындан ийикпе, азы профэвилелдиң культура-массалыг килдизинден (т. 2-22-73) тодарадыр.

Редакторнуң оралакчызы К. К. САТ.

Ажылдаар шинээн түр чидиргенинин дугайында эмчиниң 45055 сериялыг 073490 — 073501, 073475 — 073488 дугаарларлыг бюллетень-хуудустарны күш чок кылдыр санаар. Үстүнде айыттынган сериялыг болгаш дугаарларлыг эмнелге бюллетень-хуудустарлыг аарыг кижилер таваржыр болза, оларның дугайын милиция органнарынга дыңнадыр.

Ийиктерни дораан септээр чагыгларны Красноармейская кудумчунуң № 102 бажыңында, а хуусаалыг септелгениң чагыгларын Титов кудумчунуң № 17 бажыңында хүлээп алгаш, күүселиин берип турары «Туваобувьбыт» бүдүрүлге каттыжыышкыны Кызыл хоорайның чурттакчыларынга болгаш аалчыларынга чарлап тур. Хуусаалыг септелге кылыр ажылдың шагы эртенгиниң 10-дан кежээкиниң 19 шакка чедер, душтеки чемненилгеге чапсар 14-тен 15 шак аразы, дыштаныр хүнү — воскресенье. Дүрген септелгениң күүселдир ажылдың шагы эртенгиниң 8-тен 19 шакка чедер, дыштаныр хүннерде база ажылдаар болгаш дүштеки чемненилгеге чапсар чок.

КЫЗЫЛЧЫЛАРНЫҢ КИЧЭЭНГЕЙИНГЕ

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш улус депутаттарының Кызыл хоорай Совединиң депутаттары соңгукчуларны неделя санында, четвергте 18 шактан 20 шакка чедир корум-чурум камгалаарының № 1 (Дружба кудумчузу 15), № 2 (Красноармейская кудумчузу 168), № 3 (Заречная кудумчузу 13) хөй-ниити пунктуларынга, «Енисей» Культура бажыңы (оң талакы эрик, Набережная кудумчузу 80) хүлээп алыр чарлап тур.

УЛУС ДЕПУТАТТАРЫНЫҢ КЫЗЫЛ ХООРАЙ СОВЕДИНИҢ КҮҮСКОМУ.

(Солуннуң дараазында номери декабрь 7-де үнер).

Кино

ДЕКАБРЬ 5-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: «День гнева» 9.30, 11.20, 13.10, 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.
«ПИОНЕР»: «Утро без отметок» 10.00, 11.30, 13.20, 15.00, «Сезон любви» 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.
«ВОСТОК»: «Позывные «Вершина» 15.00, 17.40, 19.30 шактарда.
«КАА-ХЕМ»: «Пришла и говорю» 14.30, 16.20, 18.00, 19.40 шактарда.
«ЕНИСЕЙ» к/б: «Город невест» 18.00, 20.00 шактарда.

ДЕКАБРЬ 6-ДА

«НАЙЫРАЛ»: «Мама, я жив!» 9.30, «День гнева» 11.20, 13.10, 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.
«ПИОНЕР»: «Утро без отметок» 10.00, 11.30, 13.00, «Киноклуб»: «Подросток и закон» 15.00, «Сезон любви» 17.00, 18.40, 20.30 шактарда.
«ВОСТОК»: «Хатан-Батор» 14.30, 17.10, 19.[illegible] шактарда.
«КАА-ХЕМ»: «Пришла и говорю» 16.20, 18.00, 19.40, «Кот идет по следу» 11.00, 14.30 шактарда.
«ЕНИСЕЙ» к/б: «Позывные «Вершина» 18.00, 20.00 шактарда.

ШЫН. Редакцияның адрези: 667000, Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 3. Телефоннары: редакторнуң 2-24-63, редакторнуң оралакчыларының 2-35-24, 2-23-54, харыысалгалыг секретарьның 2-23-35, секретариаттың 2-23-35, партийжи амыдырал болгаш үлетпүр килдистериниң 2-31-75, пропаганда болгаш совет тургузуг килдистериниң 2-37-13, чагаа килдизиниң 2-41-27, информация килдизиниң 2-20-60, культура килдизиниң 2-23-54; кедээ ажыл-агый килдизиниң 2-21-47, корректорларының 2-27-41, бухгалтерияның 2-12-45, солун келбейн барганда 2-32-75 телефонче долгаар.

Солун неделяда 6 катап үнер

Чагыг № 3181.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл. Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

ТС—00705.

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 282 (12982) | 1985 чылдың декабрь 7, суббота | 1925 чылда үндезилеттинген. | Өртээ 3 көпеек

Хоорайның XXVI партия конференциязы бөгүн Кызылга болур. СЭКП ТК-ның съезд мурнунуң документилерин, партия хоорк омунуң отчёдун, найысылалдың партия организациязының сорулгаларын ол чугаалажыр.

ЧАА СОРУЛГАЛАРНЫҢ ДЕҢНЕЛИНЧЕ

Съезд мурнунуң эң чугула документилери — СЭКП-ниң Программазының чаа эдилгезиниң, СЭКП-ниң Уставынга өскерилгелерниң база 1986—1990 чылдарда болгаш 2000 чылга чедир үеде ССРЭ-ниң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң Кол угланыышкыннарының төлевилелдериниң найысылал Кызылдың партия организацияларында, күш-ажылчы коллективтеринде политиктиг болгаш ажыл-ишчи бедик көдүрлүүшкүн-биле чугаалажып турар.

СЭКП ТК-ның октябрь (1985 ч.) Пленумунга СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары эш М. С. Горбачевтуң илеткелинде ол документилерниң аажок улуг политиктиг ужур-дузазының бүгү талазын үндезилеп көргүскен.

Съезд мурнунуң документилерин калбаа-биле чугаалажып турарының бо үезинде Кызылдың коммунистери, күш-ажылчы коллективтери 1986 чылдың социал-экономиктиг планын база ниитизи-биле он ийиги беш чылдың онаалдаларын ажылдап кылырынга идепкейлиг киржип, бүдүрүлгелерниң ажылының ажыктыын болгаш шынарын бедидерниң чаа курлавырларын болгаш аргаларын тып, ажылда четпестерни чайладырынче угланган тодаргай хемчеглерни айтып турар.

Күш-ажылчы коллективтерниң ажыл-херектерин салдынган онаалдалар-биле дүүштүрүп көөрге, хоорайда эртем-техниктиг депшилгени бедидер талазы-биле кылдынган чүүлдер ам-даа эвээш. Бирги ээлчегде күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидерниң дээштиг хемчеглерин алыры эргежок чугула. Хоорайның үлетпүр бүдүрүлгелери он айларның планын 101,9 хуу күүсеткен-даа болза, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүң немей өзүлдези эрткен чылдың ол үезинге деңнештир алырга, чүгле чаңгыс хуу болган. Алды бүдүрүлге планын күүсетпээн, а чеди бүдүрүлге эрткен чылдың хамааржыр үезинден күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн кудулаткан. Ындыгларның аразынга Кызылдың сайгарылге баазазы, туүйбу заводу, пиво болгаш хлеб заводтары кирип турар.

1986 чылга план төлевилелин ёзугаар алырга, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү 4,5 хуу өзер ужурлуг. Туүйбулар, чыып эптээр демир-бетон конструкциялар, кидис идиктер, мебель бүдүрерин онза бедик темпилер-биле көвүдедир апаар. 1986 чылда бараанныг продукция бүдүрери ниитизи-биле 6,5 хуу немей өзер ужурлуг. Оларны чедип алырының кол негелдези чүл дээрге, бүдүрүлгелерни техника талазы-биле чаарты дерири, эң-не депшилгелиг технологтуг чорудулгаларны калбаа-биле нептередири болур.

Ол сорулга-биле хоорайның улус ажыл-агыйының бүгү адырларының бүдүрүлгелеринде болгаш организацияларында чаа техниканы, депшилгелиг технологияны, бүдүрүлге ажылдарын механизастаарын болгаш автоматчыдарын нептередириниң пландарын чогаадып тургускан. СЭКП хоорк омунуң бюрозу оларны чугаалажып көргеш, 1986—1990 чылдарда Кызылдың улус ажыл-агыйынга эртем-техниктиг депшилгени дүргедедириниң кол угланыышкыннарын бадылаан. Чаа техниканы болгаш чаартыкчы саналдарны нептеретикениндан үлетпүрге беш чыл дургузунда 1.100 муң рубль түңнүг экономиктиг ажыкты алырын, чоннуң хереглединиң аъш-чем эвес бараанарын бүдүрериниң хемчээлин улгаттырарын, үлетпүр бүдүрүлгелерин күш-ажылды органиазастаарының болгаш аңаа идиг бээриниң бот-орулга-чарылгалыг хевирлериче бүрүн шилчидерин чедип алырын көрген.

Бо талазы-биле ам безин чамдык чүүлдерни кылган. «Каа-Хем» хөмүр-даш разрезинде боду чоруур ЭШ-1070А дээр ийиги экскаваторну эптеп дооскаш, ажыглалда киирген. Кызылдың электростанциязында база чамдык чаа чүүлдерни нептереткен. Кызылдың эът комбинадынга чаа деригни тургускаш, колбаса дегин чаарткан. Дааранылга фабриказында, хоорайның сүт заводунда, тараа продуктуларының сайгарылга баазазында болгаш өске-даа бүдүрүлгелерде эргижирээн дериг-херекселдерни бедик бүдүрүкчүлүг дериглер-биле солаан.

Төлевилеттинген хемчеглерни күүседири бүдүрүлгелерниң техниктиг деңнелин дыка бедидер, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн улгаттырар, чиг эттиг, материалдарны, одаар чүүлдү болгаш энергияны ажыглаарын экижидер арганы бээр.

Ынчалзажок чамдык бүдүрүлгелер боттарының ажылын эртем-техниктиг депшилгени дүргедедириниң негелделеринге дүүштүр ам-даа тургузуп ап шыдавайн турар. Ажыл-агыйжы чамдык удуртукчулар бо эң чугула ажыл-херекке харыысалга болгаш организас чок чоруун көргүзүп турар. Ындыг чоруктарның түңнелинде бүдүрүлгелерниң төлевилел күчүлерин кончуг оожум шиңгээдип ап, фонд эгидилгезин кудуладып турар, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү өспейн турар.

Продукцияның техниктиг деңнелин болгаш шынарын бедидер талазы-биле хоорай бүдүрүлгелериниң ажылын анализтеп көөрге, ажыл-агыйжы дыка хөй удуртукчулар болгаш партия организациялары кылып үндүрүп турар продукцияның шынарын бедидериниң сорулгаларын шиитпирлээрин чогуур харыысалга-биле көрүп турары тодаргай көстүп келир. Ооң түңнелинде дөрт чылов айлар дургузунда үрей кылыышкындан болгаш рекламацияллардан каража кызырылган. Шынар демдектиг продукцияны барык дөрт миллион рубльге кылып үндүрген. Кызылдың эът комбинадында, дааранылга фабриказында, хоорайның сүт заводунда продукцияның шынары дыка бедээн. Күүсеттинген хемчеглер кылып үндүрүп турар кылыгларының номенклатуразын калбартыр, оларның шынарын экижидер арганы берген.

Ынчаммыже продукцияның техниктиг деңнелин болгаш шынарын бедидер талазы-биле ажыл хүнүнүң негелдезинге ам-даа дүүшпейн турар. Продукцияның үрей кылдынганындан болгаш куду шынарлыг болганындан каража дыка улуг болбушаан. Ыландыгыя туүйбу заводтары, «Тудуг кезектери» комбинат, алгы заводу кончуг хөй караажаны болдурган. Туүйбуларның куду шынарлыг үндүрүп турар, комбинаттың республика тудугларынга берип турар чыып эптээр демир-бетон кылыглары стандарттарның негелделеринге болган чок-ла дүүшпейн баргылаар. «Каа-Хем» хөмүр-даш резрезинде шынар көргүзүглери сөөлгү чылдарда дорайтаан. Берип турар хөмүр-дажының даш холуксаазы хөй. Районнар аразының сельхозтехниказында, «Тыва телерадиотехника» каттыжыышкынга техниканы куду шынарлыг септеп турар. Хлеб, пиво, балык заводтарындан, дааранылга фабрикаларындан чавыс шынарлыг кылыглар садыгга кирип келири ховар эвес. Ол бүгү чүүлдер бүдүрүлгелерниң удуртукчулары, партия организациялары ажылын үндезиниг-биле эде тургузарының болгаш продукцияның шынарын экижидерин чедип алырының эргежок чугулазын айтып турар. Кол фондуларны ажыглаарын экижидери, бүдүрүлге шөлүнүң дөрбелчин метр бүрүзүнден продукция алырын көвүдедири база чугула. Ажылдаар черлерни аттестастаар талазы-биле хоорай бүдүрүлгелеринде эгелээн болгаш дараазындагы чылда уламчылаар апаар ажыл бо угланыышкынга курлавырларны илередиринге дузалаар.

Улус ажыл-агыйының бүгү адырларынга эртем-техниктиг депшилгени дүргедедириниң сорулгаларын шиитпирлээр апаар. Доозулбаан тудугларны эвээжедип, тудугжуларның күш-ажылының механизастаттынган деңнелин экижидерни, объектилерни тударының бот-үнезин чиигедирин болгаш шынарын бедидерин, бригада керээзин калбартырын чедип алза чогуур. Автотранспортка келир беш чылда чүъктер сөөртүлгелериниң хемчээлин 25 хуу улгаттырарын, шимчээр составты ажыглаарының ажыктыын бедидерин болгаш өске-даа көргүзүглерни экижидерин төлевилеп турар.

Техниктиг депшилге хандырылга бүдүрүлгелеринге база нептерээр. Садыг черлери магазиннерге, столоваяларга, кафелерге баар полуфабрикаттарны тепчүттүнген арга-биле белеткээрин нептередир, склад, соодулга ажыл-агыйын сайзыраңгайжыдар, транспорт-чүдүрүлге ажылдарын механизастаар. Келир беш чылда хоорайның амыдырал болгаш коммунал хандырылгазынга чаа техниканы болгаш мурнакчы технологияны нептередир, ачы-дуза чедирилгезиниң янзы-бүрү хевирлерин боттандырып чорудар.

Партияның айыткаы коммунистиг тургузуушкунуң өндүр улуг сорулгалары чаа-чаа күш-ажылчы чедиишкиннерлиг болурунче хоорайның ажылчы чоннарын сорук киирип турар. СЭКП-ниң XXVII съездизин төлептиг уткуур дээш чарышпышаан, күш-ажылчы коллективтер 1985 чылдың болгаш ниитизи-биле он бирги беш чылдың онаалдаларын чедиишкиниг күүседир, чаа, он ийиги беш чылды эки эгелээр дээш бүгү күженишкиннерин салып турар.

ЧУРУКТАРДА: КОНФЕРЕНЦИЯНЫҢ ДЕЛЕГАТТАРЫ

Тываның хөгжүм-шии театрының хоочун артизи, РСФСР-ниң алдарлыг артизи Екатерина Кенденбиль.

Красноярскиниң ЦМПИ төлевилел институдунуң Тывада филиалының кол инженери Александр Новиков ол филиалдың төлевилел чериниң кол инженери Анатолий Монгуш-биле.

Кызылдың автосептелге заводунда электри-биле каннакчы, Күш-ажылчы Алдар орденниң үшкү чергезиниң эдилекчизи Владимир Хунай-оол.

О. ОХЕМЧИКТИҢ фотолары.

Мал ажылы — шалыпчы фронт

КЫШТАГЛААШКЫН — ХАРЫЫСАЛГАЛЫГ ҮЕ

Чурттуң малчыннары эң харыысалгалыг үеже кирген. Кышкы үеде оларның сорулгазы — малды тургузу азыраарын эки эттирерин болгаш продукцияны уламна хөй кылдыр бүдүрерин болгаш ооң чиңгирин болдурбазы, чаа беш чылдың баштайгы чылында чедиишкиниг ажылдаарының үндезинин салыры ол боор турар.

СЭТА-ның корреспондентилери аңгы-аңгы черлерниң алзом каш областарының фермаларынга рейдилерни кылгаш, бо харыысалгалыг үеде малчыннарның канчаар ажылдап турарының дугайын дыңнаткан.

БЕЛГОРОД. Ракитян районунуң Ленин аттыг колхозунда мал чемгерер дрожжилерни фермаларның продуктулуун көвүдедириниң курлавыры кылдыр ажыглап турар. Ында чаа цех хонуктада бир чүс тонна ажыг суук бүдүмелди мал чемнеринге немештир кылып үндүрүп турар. Мал чеминге холаан дрожжилер концентрастаан мал чемнериниң хоолулуун бүдүн чартык катап ажыр улгаттырган. Шарыжыктарны азыраарга, деңзизи дыка немешкен. Оларны дужаар үезинде деңзизи ортумаа-биле чартык центнерге немешкен болгаш 400 килограмм ажып турар.

ХАБАРОВСК. Приамурьениң Ленин аттыг совхозунуң Тополево салбырының ... чыннары инектерниң ... лиг саалдазын кылыры-биле ол черниң трактористерин дүрген келдирер ужурга таварышканнар. Ферманы электри энергиязы-биле хандырып турар трансформатор станциязынга хемертен үрелишкин болган. Электри шугумунуң септекчилери ооң чүгле даартазында келгеннер.

Тракторлар моторунуң дузазы-биле чүгле саалда агрегаттарын ажылдадыр аргалыг болган. Малчыннар ниитиң караңгы кажааларга ажылдааш, саалда озалдаан.

Ол таварылга — чаңгыс ол эвес боор турар. Хабаровскэнергонуң шугум хайгаараар бүдүрүлгелериниң буруузу-биле бо чылдың кыштаглаашкынының эгезинден тура Хабаровск, Чернореченск, Ленин районнарының болгаш Амур кавызының өске-даа совхозтарынга электри энергиязының үзүктелиишкинин болгулаан.

КИШИНЕВ. Тараклий районда «Светлый» дээр совхоз-техникумнуң сүт-бараан фермазының коллективи Молдавияның мурнакчы малчыннарының тулган дээн көргүзүглерин ажа берген. Кандаашкынныг Буджак ховузунда турар ол ажыл-агыйга бо чылдың эгезинден бээр бир инектен-не 4.150 килограмм сүттү сагган.

Бо-даа хүннерде мында хонукта ортумаа-биле ап турар сүт чайын ышкаш хөй — барык бир-бир пуд боор турар. Чедиишкинниң үндезини — мал чемнерин белеткеп, бүдүрерин эө ёзу-биле көөрү боор турар. Малчыннар-биле кады коллективтиг керээ аргазынче шилчээн тускай бригадаларның сөөлгү түңнелдерин курлавырлаан мал чемнери болгаш ооң берген ажыы-биле үнелеп көөр апарган.

ЧИТА. Забайкальениң фермаларының ажылдакчылары беш чылдың эрткен үезинде мал ажылының продукциязының талазы-биле күрүнеге өрелиг боор келгеннер. Ол өрени төлээри-биле олар курлавырларны дилеп тывар ужурлуг турган. Ынчалза-даа чамдык районнарда хонукта ортумак саалда ийи килограмм арай деп чедип турар.

Инектерниң эзээн продуктулуг чоруу мал чемнерин белеткээрин багай чорутканы-биле дорт холбаалыг боор турар. Дыка хөй мал чеми кылыр цехтер болгаш кухнялар ажылдавайн турар. Чүге дээрге, оларның үрелири хөй болгаш септекчилер чогуур үезинде келбейн турар. Отчёт ёзугаар алырга, оларның үштүң ийи кезиин техниктиг ажаалда-хандырылгага алган, а херек кырында — цехтерниң хөй кезии тодаргай ээлер чок арткан. Ындыг байдал мал чемнерин төтчеглээр, чедир ажыглавас чорукту болдуруп турар. Түңнелинде сүттүң болгаш деңзи немелдезиниң хемчээли эвээжеп турар.

Эстонияның, Киргизияның, Грузияның, Литваның, Москва, Ленинград областарының фермалар коллективтери бо хүннерде эрткен чылдың деңнелинден бедик, эки ажылдап турарын рейд хыналдазы көргүскен. Ниити чуртта амгы үеде сүт саалдазы эрткен чылдың бо-ла үезинге деңнээрге, оон хөй боор турар. Бир эвес фермалардан болгаш оларны хандырып турар бүдүрүлгелерден илереттинген четпестерни чогуур үезинде узуткаар болза, ниити түңнел оон-даа ... болур ийик.

СЭТА-ның рейдиге киришкен корреспондентилери: Л. Коворев, К. Бородинов, М. Пруткин, В. Решетняк.

СЫЛДЫС ВЫМПЕЛИ — ТУДУГЖУЛАРДА

СЭКП-ниң XXVII съездинге алдар болдурган күш-ажылчы ээлчегже кирген, «Тыва совхоз тудуг» каттыжыышкынның № 3 КМК-зында Тыва АССР-ниң алдарлыг тудугжузу Каң-оол Серен-оолович Монгуштуң удуртканы комплекстиг бот-орулга-чарылгалыг бригада он бирги беш чылдың планныг онаалдаларын хуусаа бетинде күүсеткен болгаш ам келир чылдың апрель айының үлүүнде ажылдап турар.

Мурнакчы бригаданың коллективи чүгле № 3 КМК-ның эвес, а каттыжыышкын бригадаларының аразында социалистиг чарышка тиилекчи болуп турар болгаш бо чылдың август айда өске бригадаларны мурнай беш чылдың планын күүсеткени ол. Эрткен чылын бригадир К. Монгуш адырның айыы-биле социалистиг чарыш тиилекчилериниң Москвага болуп эрткен Бүгү-россия слёдунга киришкен. Аңаа ооң бригадазының бирги космонавт Ю. А. Гагарин аттыг Сылдыс вымпели-биле болгаш «Космостуң маадырлары — беш чылдың гвардейжилеринге» деп турасаал демдектер-биле шаңнаан.

Механизастаан кежүп чоруур колоннада бо бригаданың тудугжуларының дугайында «алдын холдуг шеверлер» деп чугаалажыр. Ол аттыг олар чүгле ажыл нормазын доктаамал ажыр күүседип турары эвес, харын онаалган ажылдарны эки шынарлыг кылып турары-биле чаалап алганнар. Он ийи кижи составтыг бригада объектилерни «эки» деп демдек-биле дужаап келген. КМК-га эң баштай бригада керээзи-биле ажылче шилчээш, ооң ажыктыг талаларын шиңгээдип алганын күш-ажылчы чедиишкиннер-биле бадыткап турар. Тудугжу бүрүзү ийи-үш мергежилди шиңгээдип алган болгаш херек апарза бот-боттарын солуп шыдаар. Найыралдыг коллектив объектини эгезинден эгелээш төнчүзүнге чедир боду тудуп турарының чылдагааны мында.

Доозукчу чылда коллектив күш-ажылчы хей-аът кириишкин-биле ажылдаан болгаш Чөөн-Хемчик районнуң «Искра» совхозунга 300 хой кирер кажааны болгаш ийи аал чурттаар бажыңны тудуп хүлээдип берген. Партияның съезд мурнунуң документилерин, бүгү совет чон-биле бир дөмей, бригаданың кежигүннери база улуг сонуургалдыг таныжып турар. ССРЭ-ниң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң Кол угланыышкыннарының төлевилелин бүрүн деткивишаан, бригаданың коллективи улам кызымак ажылдаарын хүлээнген. Съездиге уткуштур алган социалистиг хүлээлгелеринде бригада ам-даа 300 хой турар бир кажааны болгаш ийи аал чурттаар бир бажыңның хуусаа бетинде тудуп, ажыглалга киирерин айыткан болгаш бо хүннерде ол сорулгазын боттандырар дээш ажылдап турар.

Е. ВОРОБЬЕВ.

СЭКП Программазының чаа эдилгезиниң болгаш СЭКП Уставынга өскерилгелерниң, Кол угланыышкыннарның төлевилелдери-биле Кызыл хоорайның коммунистери, ажылчы чону, бүгү совет улус-биле бир дөмей, таныжып, съезд мурнунуң ол документилерин изиин-биле деткип, коммунистерниң шуулганын төлептиг күш-ажылчы белектер-биле уткуурунга шиитпирлиин илергейлеп турарын көргүскен материалдарны «Шынның» бөгүнгү бо номеринде парладывыс.

ЧАРЫШТЫҢ МУРНАКЧЫЛАРЫ

Кызыл хоорайның он бирги беш чылдың планнарын хуусаадан эрте күүсеткен бүдүрүлгелериниң аразында Кызылдың чүък сөөртүр № 2 автобүдүрүлгези база бар. Ол бүдүрүлге коллективи чүък сөөртүлгезиниң болгаш сайгарылгазының беш чыл даалгазын хуусаадан эрте 106 болгаш 100,3 хууларга күүсеткенин рапорттаан. Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүң планын ажыр күүседип, ооң ачызы-биле орулга планын 106,4 хуу чедирген.

АТБ-де тус-тус бригадалар, колонналар аразынга доозукчу чылда социалистиг чарышты коммунист Евгений Александрович Кузовлевтиң удуртканы № 1 колонна баштап келген. Ол колоннаның чолаачылары беш чыл ниитизинде чүък сөөртүр планын ажыр күүсеткен болгаш 14,8 млн. тонна-километрни ажылдап кылган. Чүък сөөртүлгезиниң болгаш сайгарылгазының планныг даалгаларын колоннаның коллективи 117,8 болгаш 130,3 хуу күүсеткен.

Ниитизи-биле АТБ-де чолаачыларның 11 бригадалары беш чыл даалгаларын ажыр боттандырган. Оларның аразында В. М. Кузнецовтуң, Г. Г. Мониднтиң бригадалары шылгарап чоруп турар. 70 чолаачы беш чылдың хууда даалгаларын болгаш хүлээлгелерин күүсеткен. Оларга С. С. Ак-оол, Н. Н. Смирнов, В. Б. Бобров болгаш өскелер-даа хамааржыр.

Он бирги беш чылдың дургузунда АТБ-ниң материал-техниктиг баазазын быжыглаар талазы-биле чамдык ажылдар кылдынган. Хөй чүък алыр 60 автомашинага гаражты ажыглалга киирген, септелге-ажаалда кылыр черлерни алгыткан, чамдык цехтерни чаарткан.

№ 2 АТБ-ниң коллективинге беш чылдың шалыпчызының дипломун тывыскан. СЭКП-ниң XXVII съездизинге документилерниң төлевилелдерин чугаалажып турган хуралга дыка хөй мурнакчыларга «11-ги беш чылдың шалыпчызы» херек демдектерин болгаш акша шаңналдарын тывыскан.

СЭКП-ниң XXVII съездизин төлептиг уткуур, чылды чедиишкинниг доозар дээш чарыш мурнакчы бүдүрүлгениң коллективинде улам калбарган.

Ю. ЕГОШИН.

ПРОФОБЛЧӨВҮЛЕЛДИҢ ПЛЕНУМУ

Профэвилелдерниң Тыва область чөвүлелиниң ээлчеглиг пленуму болуп эрткен. «СЭКП ТК-ның октябрь (1985 ч.) Пленумунуң түңнелдери болгаш СЭКП-ниң XXVII съездизин төлептиг уткуурунче база 1986 чылдың планныг онаалдаларын чедиишкинниг күүседиринче күш-ажылчы коллективтерни мобилизастаар талазы-биле республиканың профэвилел организацияларының сорулгаларының дугайында» профоблчөвүлелдиң даргазы П. Ш. Кууларның илеткелин аңаа дыңнап, чугаалашкан.

Илеткел талазы-биле кээп ажыл-агый ажылдакчыларының профэвилел обкомунуң даргазы К. Ч. Ширшин, Элегес-Аксында хана материалдары кылыр заводта профэвилел комитединиң даргазы Г. П. Кузьмина, пассажирлер автотранспорт бүдүрүлгезинде слесарь Х. С. Сат, Тыва АССР-ниң Күш-ажыл талазы-биле күрүне комитединиң даргазы С. Б. Аракчаа, Чадааның хлеб заводунуң пекары З. О. Ондар болгаш өскелер-даа санал бергеннер.

СЭКП-ниң Программазының чаа эдилгезиниң, СЭКП-ниң Уставынга өскерилгелерниң, 1986—1990 чылдарда болгаш 2000 чылга чедир үеде ССРЭ-ниң экономиктиг база социал хөгжүлдезиниң Кол угланыышкыннарының төлевилелдерин республиканың ажылчы чоннары бир эп-сеткилдиг чүүлдүгзүнүп, деткип турарын илеткелчи болгаш санал бергеннер чугаалаан. Ол ышкаш партийжи чугула документилерни күш-ажылчы коллективтерде калбаа-биле чугаалажып, өөренип, пропагандалап турарын пленумга демдеглээн.

Республиканың үлетпүр бүдүрүлгелеринде, совхозтарында, албан черлеринде, организацияларында СЭКП-ниң XXVII съездизинге алдар болдурган чарыш калбарган, оларның дыка хөйү он бирги беш чылдың планныг онаалдаларын хуусаа бетинде доосааш, 1986 чылдың планныг даалгаларын чедиишкинниң күүседириниң магадылалын тургусканын пленумга айыткан.

СЭКП-ниң XXVII съездизин төлептиг уткуур, 1986 чылдың планныг онаалдаларын чедиишкинниг күүседир, съезд мурнунуң документилерин чугаалажыр, пропагандаар сорулгаларны айыткан доктаалды аңаа хүлээп алган.

Беш чылдың мурнакчылары чугаалап тур

XXVII СЪЕЗДИДЕН СЪЕЗД ЧЕДИР XXVII

КҮҮСЕТТИВИС

СЭКП-ниң XXVII съездизинге уткуштур чалбарган социалистиг чарышка Кызылдың үлетпүр барааннар садыының № 7 садыг каттыжыышкынының № 11 магазининиң аяк-сава аймаа садар салбыры идепкейлиг киржип турар. Мен ук салбырда улуг садыгжы болуп ажылдап турар мен. «СЭКП-ниң XXVII съездизинге — шалыпчы 27 декада!» деп кыйгырыг чарышка ол эгелээшкин үнгеннен бээр киржип келдивис. Ооң түңнелин он хонуктан үндүрүп, тиилекчилерин илередип турар. Сөөлгү он хонуктуң түңнели-биле бистиң салбыр магазинден бирги черже үнген. А беш чылдың планын ноябрь 23-те күүсеттивис.

Ук салбырның ажылдакчыларынга бо беш чыл онзагай чылга кирер. Чүге дээрге, бо чылын бо магазинче көжүп, бичии борбак бажыңга бир магазин болуп турганывыстан амгы үениң негелдезин өзуглар туткан магазинниң бир салбыры апардывыс. Планывыс эрткен үелер бээр хевээр шилчип келген болганда ону күүседиринис албан, ынчангаш күүседир дээш кызып ажылдаан-даа бис.

Бистиң салбырывыстың садыгжылары боттарының даанган ижинге харыысалгалыг, садып алыкчыларга эптиг-ээлдек, бараанпарның ассортиментизи долу турзун дээш чүткүлдүг ажылдап турар. Бир эвес кижи бүрүзү ынчаар ажылдавас болза, салдыкан сорулга кайын күүсеттинер. Олардан эргелекчи Любовь Гончаренкону, садыгжы Ольга Саазны демдеглээри күзенчиг.

Н. КАНЗАЙ.
садыгжы, партияның Кызыл хоорай конференциязының делегады.

БҮЗҮРЭЭР БИС

Бистиң республика типографиязының коллективи он бирги беш чылдың даалгаларын хуусаадан эрте күүседир, он ийигн беш чылды магадылалдыг эгелээр. Ынчангаш СЭКП-ниң XXVII съездизин күш-ажылчы чедиишкиннерлиг уткуур дээш сорук кириишкинниг ажылдап турар. Беш чылдың бүгү дургузунда чыл, квартал, ай пландарын күүсетпейн барган таварылга бисте турбаан. Бо чылдың үш кварталында социалистиг чарышка бирги черни дентерд ээр цех доктаамал үнеп келген. Бистиң линотипистер бригадазы бригадалар аразында чарышка шылгарап келген. Ам бисте бирги черниң вымпели-биле кады эң эки шынар дээш вымпел база бар.

Бистиң бригаданың кежигүннериниң хөй кезии хууда беш чыл пландарын хуусаадан эрте күүсеткеннериниң одуруунда. Ындыгларның саны ниити коллективте 13 кижи. Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң депутады парлакчы З. Чашухина ам 1987 чылдың үлгүүнде ажылдап, күш-ажылчы тура-соруктуң, ажылынга берингенниниң үлегерин көргүзүп турар. Бистиң бригадада Ираида Заворотная, Вера Доржу, Зоя Допчун-оол, Людмила Богусова, Надежда Быкова олар эрес-шудургу ажылдап, планныг даалгаларын доктаамал ажыр күүседип турар.

Коммунистиг күш-ажылдың коллективи деп бедик атты республикага бир дугаар чедип алган бистиң типография республиканың хоочун бүдүрүлгелериниң бирээзи. Келир беш чылда бистиң типография эртем-техниканың негелделеринге дүгжүп турар чаа бажың-балгатче көжүп кирер ужурлуг. Аңаа бис өөрүп турар бис. Ооң аңгыда, ажылчыннарның чуртталга байдалдарын экижидериниң талазы-биле боттуг ажылдар келир беш чылда кылдынар деп чүвеге бүзүреп турар бис. Бүдүрүлге болгаш чуртталга байдалдарының экижиири-биле кады бистиң коллективтиң планныг даалгаларын, хүлээлгелерин күүседир дээш тура-соруу улам бедиир, сагылга-чурум болгаш органиизастыг чорук улам быжыгар деп бодап турар бис. Ынчангаш чылды чедиишкиннит доозуп, он ийиги беш чылдың даалгаларын моон-даа шалыпкын, шудургу күүседиринге бүзүреп турар бис.

В. НАЕЗЖИХ.
типографияның линотипизи.

ЧУРУКТА: мурнакчы линотипистер З. Допчун-оол, В. Наезжих болгаш Н. Быкова.

О. ОХЕМЧИКТИҢ фотолары

Владимир Александрович Баранов дөртен ажыг чылдарның дургузунда Тываның харылзаа шугумунга ажылдап келген. Ооң чартым кезиинде почта чедирер машинаны үдеп келген. Баштай ооң ажылында берге, нарын чүве чок ышкаш кылдыр сагыыдырар. Херек кырында алырга, ооң даажган ажыл-херээ харыысалгалыг болгаш берге. Тывада В. А. Барановтуң четпээн сууру чок дизе хоорем эвес.

Харылзааның хоочуну коммунист В. А. Баранов пенсияже берген, ынчалза-даа бодунуң дыш чок, өлүт билбес ажылын амдаа уламчылап, республиканың ыраң-узак булуңнарынга почтаны чедирип турар. Оңаашкан ажылынга ээ харыысалгалыг, хөй-ниитиниң херээнге идепкейлиг, партийжи даалгаларны ак сеткилдиг күүседип чоруур ишчини коллективтиң коммунистери партияның Кызыл хоорай конференциязының делегадынга соңгаан.

ЧУРУКТА: В. А. Баранов (солагай талазан) биле дежурный В. А. Шорохов.

А. МЕЛЬНИКОВТУҢ фотозу.

КЫЗЫЛ ХООРАЙ

БЕШ ЧЫЛДЫ ДООЗУП ТУРА

Он бирги беш чылдың доозукчу чылының күш-ажылчы хүн бүрүзү партияның болгаш бүгү чурттуң амыдыралынга онзагай болуушкун болур СЭКП-ниң XXVII съездизинге бисти чоокшуладып олурар. Партийжи шуулганны төлептиг уткуур, он бирги беш чылды чедиишкинниг доозар дээш социалистиг чарыш бүгү чуртта калбарган.

Республиканың бүдүрүлгелериниң аразында социалистиг чарышка идепкейлиг киржип, мурнакчыларның бирээзи болуп келгенинге бистиң автомобиль септээр заводтуң коллективи чоргаарланмас арга чок. Заводту ажыглалга кииргениниң баштайгы хүннеринден эгелээш, ооң коллективи амгы үеге чедир «ЗИС-5» марканың автомобильдеринден күчүлүг «КамАЗ» автомобильдерге чедир янзы-бүрү маркаларның автомобильдериниң, автобустарының болгаш оларның агрегаттарының капитал, агар септелгелерин шиңгээдип ап келген. Тываның автосептелге заводу амгы үениң дериг-херексели-биле дериттинген, бедик мергежилдиг ажылчыннар болгаш инженер-техниктиг ажылдакчылар-биле хандыртынган улуг бүдүрүлге чери апарган. Бир эвес 1936 чылда завод 102 муң рубльдиң бараанныг продукциязын бүдүрүп турган болза, бо чылын бир миллион 433 муң рубльдиң бараанныг продукциязын бүдүрер ужурлуг.

Автосептелге заводунуң коллективи съезд мурнуу чарыының күш-ажылчы ээлчээнче кирип, он бирги беш чылдың планныг онаалдаларын чедиишкинниг күүседир талазы-биле бедиткен социалистиг хүлээлгелерин алган турган. Коллективтиң демниг, кызымак ажылы эки түңнелге чедирип, декабрь 1-де беш чылдың планы бүгү техника-экономиктиг көрүкчүлер аайы-биле хуусаа бетинде күүсеттинген. Продукция сайгарарының планы 100,6 хуу, бараанныг продукция бүдүрериниң — 100,1 хуу, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүң планы 100,2 хуу кылдыр боттанган. Чыл төнчүзүнге чедир ам-даа бир ай хире үе бар, заводтуң коллективи бар курлавырларны долузу-биле ажыглап турганы, декабрь 31-ге чедир беш чыл планындан ажыр 152 муң рубльдиң продукциязын сайгарар сорулгазы салган.

Чедиишкиннериниң үнер дестери хөй. Хамыктың мурнунда ол заводтуң бригадаларының болгаш участокпарының аразында социалистиг чарыштың дээштиниң бедиткени, ооң түңнелдерин коллектив бүрүзүнге чугаалажып, тиилекчилерни шаңнап-мактап, мурнакчыларның дуржулгазын нептередип турары болур. Дөрт бүдүрүлге бригадаларының, үш звенону бригада керээзи-биле ажылче шилчиткени база улуг рольдуг болган. Эртем-техниктиг депшилгениң чедиишкиннерин бүдүрүлгеге шиңгээдип алырының дугайында партия, чазактың айтышкыннарын чүүлдүгзүнгүшкүн-биле уткуп, бо талазы-биле хемчеглерин боттандырып турар бис. Беш чылда 204 кезек чаа техниканы болгаш технологияны бүдүрүлгеге шиңгээдип, 53 муң рубльдиң экономиктиг ажыкты алган бис. Ийи токарь, ийи фрезер станоктарын, ийи бедик бүдүрүкчүлүг металл кезер хачыларны, «КамАЗ» деп автомобильдериниң моторларын адырып, чыыр он бир стендилерин, дарганнаар цехке 100 тонна күчүлүг улуг прессти дээш өске-даа чаа техниканы тургускан.

Заводта чаартыкчылар шимчээшкини нептеренгей. Он бирги беш чылда 38 чаартыкчы саналдарны шиңгээткениниң ачызында 23 муң рубль экономиктиг ажык алдынган. Чаартыкчыларның аразында экспериментальдыг бөлүктүң слесары С. Дрыгин, газоэлектрокаңнакчы А. Попов ышкаш бедик мергежилдиг, алдын холдарлыг ажылчын мастерлер, заводтуң бүдүрүлге начальниги А. Ишутин, кол механик А. Бескровных ышкаш инженер-техниктиг ажылдакчылар бар.

Күш-ажылдың сагылга-чуруму сөөлгү үеде ап чоруткан хемчеглериниң, ылаңгыя арагалаашкынга удур демиселди күштелдиргениниң ачызында көскүзү-биле экижээн. Чижээлээрге, чылдагаан чок черге ажыл шагы үзер чорук эрткен чылдың бо үези-биле деңнээрге 38 хуу кызырылган.

Заводта мурнакчы коллективтер болгаш ажылчыннар хөй. Ажыл-иштиң ажыктыын болгаш бүдүрүкчүлүүн бедиткениниң, камналга чуруму шыңгыы сагааныныңачызында 26 мурнакчы ажылчыннар хууда беш чыл пландарын күүсеткилепкеш, ам 1988—1989 чылдарның үлгүүнде ажылдап турарлар. Чазаныкчы Савелий Грехов биле газоэлектрокаңнакчы Павел Герасимюк олар чыл төнчүзүнге чедир он ийиги беш чылдың планын база күүседир деп сорулгазын боттандырар четкеннер.

Күш-ажылдың Кызыл Туг орденниң эдилекчизи, хоочун ажылчын К. Кукаринге удурткан автобус септекчилериниң бригадазы беш чыл планын 1985 чылдың октябрь 1-де күүсеткен болгаш беш чылда багай септелге дээш чаңгыс-даа хомудал ап көрбейн ажылдаан. Ажылдың шынары дээш демисел бо бригаданың кол сорулгазы. С. Доржуга удурткан техниктиг участоктуң коллективи бедик бүдүрүкчүлүг ажылдап, октябрь 16-да беш чыл планын күүсеткен. Черле ынчаш, заводтуң шупту участоктары эки ажылдап, планын ажыр күүседип турарын демдеглээр херек.

Продукция бүдүрериниң хемчээлдериниң өзүлдезиниң темпилери он бирги беш чылдың контроль сан-түңнеринден оранчок бедик. Бүдүрүлгениң интенсификастаарының сорулгазы эң эки түңнелдерни эвээш чарыгдалдарны кылып турган, эвээш ажылчыннарның киржилгези-биле чедип алырын негеп турар. Он бирги беш чылда ажылдакчыларның саны ийи хуу бүдүрүкчүлүүнүң хемчээли кызырылза-даа, бүдүрүлгениң хемчээли күш-ажылды өстүргениниң ачызында өзүп турган.

Материалдыг болгаш одалга-энергетиктиг курлавырларны камналгалыг, чэптиг ажыглаары заводтуң удуртулгазының, партия организациязының кичээнгейиниң төвүнге туруп келген. 40 муң рубль түңнүг материалдыг курлавырлар камнап алдынган.

Съезд мурнуу чарыының күш-ажылчы шалыпчы ээлчээ чоруп турар үеде, чаа беш чылды чедиишкинниг эгелээриниче коллективти мобилизастап, мурнувуста салдынган улуг сорулгаларны боттандырарынче бүгү күштерни мөөңнээр бис. Заводтуң коллективи СЭКП-ниң Программазының чаа эдилгезиниң, партия Уставынга өскерилгелерниң болгаш ССРЭ-ниң экономиктиг база социал хөгжүлдезиниң Кол углаалышкыннарының телевизерлери-биле танышкаш, ол документилерни бүгү талазы-биле деткивишаан, ында айыттынган сорулгаларның күүселдезин чүгле бедик бүдүрүкчүлүг ажыл-биле, эртем-техниктиг депшилгениң чедиишкиннерин шиңгээдип ап, күш-ажылдың сагылга-чуруму быжыглап турганш чедип алырын медереп билген.

Он ийиги беш чылда заводтуң хөгжүлдезиниң планында кирген шиитпирлээр ужурлуг айтырыглар улуг. Адырып-чуур, автобустар болгаш хөй чүък сөөртүр кожуглаф септээр база септээн моторларның шенелдезин чорудар цехтерниң чаартылгазын кылыр. амгы үеде бар бүдүрүлге шөлдеринге чылда 4000 дугуй септээр цехти тургузар планныг бис.

Заводтуң социал хөгжүлдези база чаңгыс черге турбас. Столовая чемненир 48 олутка калбартыр туттунар. 200 олуттуг кызыл-булуңну, ажылчыннарга ниити чуртталга бажыңын тударын көрдүнген. Ажылчыннарның ажылдаар болгаш чурттаар байдалдарын экижидер дээш сагыш салыышкын күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн база шынарын бедидеринге дегүм болур, оларның ажылдан үнер-кирерин эвээжедир.

Он ийиги беш чылда бистиң коллективтиң чугула сорулгазы — чаа хевирлерниң автомобильдериниң болгаш автобустарының септелгелерин шиңгээдип алыры, артык кезектерни болгаш белдирлерни катап тургузарын болгаш кылып үндүрерин көвүдедири, бүдүрүлге күчүлерин планда көрдүнгенин өзугаар долузу-биле ажыглаары болур. Чылда 500 чедир «КамАЗ» моторларының, 30 бүрүн комплект автобустарның, 30 таксилерниң капитал септелгезин чорудары, 4000 автомобиль дугуйларын, 100 муң рубль түңге артык кезектерни бүдүрүп үндүрери, элеп-эргижирээн кезектерни 200 муң рубль түңге катап тургузары көрдүнген. Бо бүгү республиканың улус ажыл-агыйынга автомобиль транспортунуң ажыглалын экижидери чугаажок.

А. ТОМИЛИН,
Тываның автосептелге заводунуң план килдизиниң начальниги.

Саннар, фактылар

Үлетпүр продукциязын сайгарар талазы-биле беш чыл планнарының курүне даалгалары 4 чыл 11 айлар дургузунда ажыр күүсеттинген.

Чүък сөөртүлгезиниң, пассажирлер аргыштыраарының, чоннуң коммунал-хандырылгазының талазы-биле күрүне даалгалары база күүсеттинген.

Он бирги беш чылдың эгезинден бээр үлетпүр бүдүрүүшкүнүнүң хемчээли 15,9 хуу улгаткан, үлетпүрге күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү 11,6 хуу бедээн. Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедиткениниң күсели-биле продукция хемчээлиниң немей өзүлдезиниң 83 хуузу чедип алдынган.

Үлетпүр продукциязын бүдүрер болгаш сайгарар талазы-биле беш чыл планын үлетпүр бүдүрүлгелерниң коллективтери бо чылдың ноябрь 22-де күүсеткен.

Кызыл хоорайда чуртталга бажыңнарының тудуу сөөлгү чылдарда улам-на калбарган. Хоорайның чурттакчылары эрткен 4 чыл 11 айлар дургузунда 20 муң 400 дөрбелчин метр чуртталга шөлүн алган. Хөй өг-бүлелер ооң күсели-биле боттарының чуртталга байдалдарын экижиткен.

Он ийиги беш чылдың баштайгы чылында хоорайга чуртталга бажыңнарының болгаш өске-даа объектилерниң тудуу улам-на калбарар. 7,5 километр хемчээлге суг дамчыдар хоолай ажыглалга кирер.

Автотранспорт бүдүрүлгелериниң материал-техниктиг баазазы ээзи быжыккан. Хөй чүък сөөртүр автомобильдерни немей алган. 4 чыл 11 айлар дургузунда улус ажыл-агыйының бир миллион 64 муң тонна чүъктерин пландан ажыр сөөрткен.

ЧААРТЫКЧЫ САНАЛДАРНЫҢ АЧЫЗЫНДА

Он бирги беш чылдың сөөлгү үш чылының дургузунда Кызылдың ТЭС-и электри энергиязын бүдүрерин 88,6 хуу, республиканың найысылалынга чылыг бээрин 65,7 хуу көвүдеткен. Ооң-биле чергелештир чүгле бо чылдың эрткен үезинде бир киловатт-шак электри энергиязын бүдүреринге чижеглээн одаар чүүл чарыгдалын 166,5 грамм, бир гигокалорий чылыг үндүреринге 1,9 килограмм эвээжеткен. Ынчангаш коллектив ол үе дургузунда 4797 тонна чижеглээн одаар чүүлдү, 684 муң киловатт-шак электри энергиязын камнап алган. Ол дээрге бүгү коллективтиң чогаадыкчы ажыл-ижиниң түңнелидир. Чарыгдалдарны эвээжедир талазы-биле эвээш эвес чаартылгалар станцияда чоруттунган.

Ынчалза-даа энергетиктерниң бо талазы-биле сорулгалары ам-даа улуг. Чижээлээрге, келир беш чылда кылдынар ужурлуг техниктиг чаартылгалар бүдүрүлгениң технологтуг бүгү шуушкурулгазынга хамааржыр.

Станцияның дуржулгалыг ажылдакчылары мастерлер В. А. Бочаров, О. В. Корытцев, Р. П. Захарова, В. А. Василенко, улуг мастер Ю. И. Кочетов, котёл цехиниң начальниги В. П. Николаева болгаш өскелерлаа чаартыкчы саналдарның идепкейлиг киирикчилери боор, бүдүрүлгениң эртем-техниктиг эде дерилгезинге улуг үлүг-хуузун киирип турарлар.

Бистиң корр.

ОНЗАГАЙ ЧЫЛДАР

Каш хонгаш доостур бо беш чылды амыдыралымга онзагай чылдар деп санаар мен. Ооң чылдагааны мындыг. Алыс чуртум Чөөн-Хемчик — Хөндергей. Эрте-чажымдан өскүс арткан кижи мен. Ынчалза-даа Коммунистиг партияның, Совет чазактың ада сагыш салыышкынының, төрелдеримниң деткимчезиниң ачызында өске бүгү эш-өөрүм-биле бир дөмей өзүп кээп, школага өөренип турдум. Школаны үш чыл мурнунда доостум. Найысылалдың дөрткү микрорайонунда чаа туттунган № 3 школага чүгле ийи чыл өөренген-даа болзумза, мени эң эргим школа ол апарган. Бо беш чылда чедип алган бир базымым ол—ортумак эртемни чедип алганым дугайында шымзылганы холга тудканым.

Тудугжу болурун чажымда-ла күзеп чораан мен дээр болза, арай шын эвес. Чогум бичиимде кым болурул деп айтырыгны бодум мурнумга салбайн чораан мен. Ол күзел Кызылдың № 3 школазынга бир дугаар кирип келиримге сеткилимге чырыткылааш дээн хире. «Чөөн-Хемчиктиң кадыр туругларыдег бедик-бедик бажыңнарның аразында бо улуг, делгем школаны туткан, ооң иштин каас, чараш кылдыр будаан, чугайлаан чүү деп ындыг шевер кижилер ирги, каяа өөренип алган улус боор?» дээн бодал ынчан төрүттүнген.

Ук школага ийи чыл өөренген үемде ол бодал мээң ишти-хөңнүмге чоорту хөрлээлеп, школа биле бажыңым аразында туттунуп турар беш каът чуртталга бажыңының чанынга дыка үр турар кылдыр мени албадапкан. Хоюдут кутткан десип, аар чүък көдүрген кран, чугайга, дозуга борашкан шеверлекчи угбалар мээң амыдыралымның оруун айтып бергеннер. Бир катап оларны кайгап турарымга чазык арыныг шеверлекчи угбай келгеш, чүге-ле маңаа шак-шагы-биле турарымны сонуургап айтырган, «Тыва тудуг» трестиң № 48 тудуг эргелелинге чеде бээримни сүмелээн чүве.

Аттестадым алгаш, ол-ла сүме өзугаар эргелелге чеде берген мен. Ооң бээр үш чыл эрткен-даа болза, дүүнгү дег сактыр-дыр мен. Кадр килдизиниң ажылдакчылары мээң доктаамал ажылдаарымга чигзиниг-даа турганнар. «Район чурттуг кыстар каш хондур ажылдааш, чана бээр чүве болгай, база дезиппес сен бе?» дижип турганнар. Шеверлекчи болуп ажылдаар күзелим күштүг, белен «деспес» мен деп бүзүреттим. Ынчан мени Валентина Бичеооловна Борбак-оолдуң бригадазынче чоруткан.

Баштай черле ындыг, өөреникчилеп кирдим. Чогум бажың чугайлаарынга, будуурунга шору кижи мен, ынчалза-даа ооң чажыттары дыка хөй дээрзин ынчан билдим. Чугайны камныг чарыгдаар, дески кылдыр чаар, будукту база төкпес-чайбас, бүгү чүвеге камналга херек. Бо ажылга мени бригадирим В. Борбак-оол, дагдыныкчым Тамара Көк-оол олар өөреткеннер. Ылаңгыя Т. Көк-оолоолдуң дугайында онзалап чугаалаар апаар. Тудугга ол ажыг чыл ажылдап келген, партия кежигүнү, ол бедик мергежилдиг ажылчын мээң чүгле тудугжу мергежил шилип алырымга эвес, ниити ажыл-амыдыралымга база идегелдиг сүмелекчим болуп келген. Ажылчын аңгымның хүрээлелинде кайгамчык кижилер ажылдап, чаңгыс өг-бүлениң ажы-төлү-биле демей деп чүвени бо бригадага келгеш, ылап-ла караам-биле көргеним бо.

Амгы үеде бистиң бригадавыста 27 кижи бар. Үш чыл дургузунда моон үнген-кирген кижи-даа барык чок болду, шупту бир демниг быжыг коллектив бис. Оларның аразында 6 кижи партия кежигүнү, комсомолчулар — 15 кижи бис. Оларның комсомол бөлүүнүң удуртукчузунга мени үр-даа болбаанда соңгааны — өөрүмнүң бир улуг бүзүрели. Хөй-ниитичи бо ажылымны партия бөлүүнүң удуртукчузу, тудугга чээрби хире чыл ажылдаан арга-дуржулгалыг коммунист Ирина Өпей-оолдуң арга-сүмези идиг болуп турар. Комсомолчулар коллективтиң хөй-ниити амыдыралынга идепкейлиг киржип турар. Спортчу маргылдааларның, уран чүүл көрүлделериниң киржикчилериниң аразында бистиң бригаданың кежигүннери база бар.

Эки ажыл кижини хүндүткелге чедирер дижир болгай. А коллектив кежигүнү кижи даанган ижинге харыысалгалыг болурга, оңаа даалганы база бээр, улуг бүзүрелди база көргүзер. Ооң бадыткалы— бо чылдың эгезинде болган РСФСР-ниң, Тыва АССР-ниң Дээди Советтеринге болгаш улус депутаттарының чер-чер Советтеринге соңгулдалар үезинде мени Кызыл хоорай Совединиң депутадынга соңгааны болур. Бо дээрге улуг бүзүрел, бедик харыысалга. Ынчангаш, соңгукчуларның берген чагыгларын чогуур үезинде бүрүн күүседир дээш бүгү күжүмнү берип чоруур мен.

Бистиң бригадавыс Р. Ф. Григоровичниниң бригадазы-биле социалистиг чарыштыг. Чогум кайы-даа бригаданы эң мурнакчы дээри берге. Бистер беш чыл планын бо чылдың октябрьда күүсеткен бис, чарышкан коллектививис база бистен чыда калбайн турар. Октябрьда бистиң бригадавыс тиилекчи болган, ноябрьда олар мурнаан. Бо күш-ажылчы маргылдаа бистиң чогаадыкчы ажылдаарывыска, даанган иживиске улам харыысалгалыг болурунга идигни берип турар.

Бо хүннерде бистиң бригадавыс Сельхозтехкүркомнуң хоорайның мурнуу микрорайонунда 120 аал чурттаар чуртталга бажыңында шеверлел ажылын кылып турар. Ону бо чылын доозуп, чаа чыл бүдүүзүнде чурттакчыларга күлээдип бээр сорулгалыг бис. Бо бажыңның үстүкү каъттарында оңгадан иайысылааны көөрүмге, ооң дыка улуг кезии көстүп турар. Баштай күш-ажылчы базым кылып эгелээнимде киришкен тудугларым — Улуг-Хем кыдыында улуг панельден кылган бажың. Кочетов кудумчузунда «дагыр» бажың… шупту каракка көстүп, кижиниң чоргааралын хайныктырар. Келир үеде моон-даа чараш болур Кызылымның амдаа чалыыткадыр, чаагайжыдыр кылыр дээн күзел улам күштелир.

Чоокта чаа болган хуралга съезд мурнуунуң документилерин база таныштывыс. Ол документилер биске улуг сорулгаларны онаап турар-дыр. Ылаңгыя тудугжу кижиге дыка чоок одуруглар база бар. ССРЭ-ниң Дээди Совединиң он бирги чыыжының дөрткү сессиязының материалдарын, СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары эш М. С. Горбачёвтуң илеткелин чажок кичээнгейлиг таныштывыс. Коммунистиг партияның Чер кырынга тайбыңны быжыглаар дээш чорудуп турар политиказын бистер, тайбың мергежилдиң ишчилери, сеткиливис ханызындан деткиир-дир бис.

А. ТҮЛҮШ,
Кызыл хоорай Совединиң депутады, № 48 тудуг эргелелиниң шеверлекчизи.

XXVI СЪЕЗДИДЕН СЪЕЗД ЧЕДИР XXVII

ЧЕДИИШКИННЕР, СОРУЛГАЛАР

Бистиң АТБ-ниң коллективи хоорайның болгаш республиканың социал-экономиктиг хөгжүлдезинге боттуг үлүүн киирип, улус ажыл-агыйынга өргежок чугула чүъктерни чедирер талазы-биле онаалдаларын күүседир дээш бо беш чылда күжениишкиниг ажылдап келген. Бо чылдың үш кварталының даалгаларын чүък сөөртүлгезиниң талазы-биле 112,2 хуу, сайгарылгазыны — 100,9 хуу күүсеттинигилээн.

Ниити чедиишкинге боттарының салыышкынын коммунистер, мурнакчылар киирип турар. Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң депутады В. И. Баев бо чылын бир миллион тонна-километрни ажылдап кылыр хүлээлгени алгаш, ону боттандырар дээш эрес-шудургу ажылдап келген. 11 айларда ооң көргүзүү 908 муң тонна-километр четкен. Ниитизи-биле АТБ-де 53 чолаачы беш чыл даалгазын хуусаадан эрте күүсеткен, а 60 хире чолаачы доозукчу чылдың планныг даалгаларын ам безин ажырган. Үш бригада коллективи — В. Улановтуң, К. Фроловтуң бригадалары болгаш мээңии беш чыл даалгаларын хуусаа бетинде күүсеткен.

Бистиң бригадавыс беш чылда 67,5 муң тонна чүъктерни сөөртүр планывысты бо хүнге чедир 14,4 муң тоннага ажыр күүсеттивис. Ол ышкаш чүък сайгарылгазының даалгазы база 15 хуу ажыр күүсеттинген. Беш чыл планы 4 чыл 6 ай иштинде күүсеттинген. Бо дээрге бригада кежигүннериниң туруушкун чок, шалыпчы ажыл-ижиниң, бедик харысалгалыг, сагылга-чурумнуг чоруунуң түңнели-дир. Камналга чурумун күштелдирериниче сагыш салып келгенивистиң ачызында 88 дугуйну, 2 муң ажыг рубльдиң артык кезектерин, 2060 ажыг литр кывар-чаар чүүлдү камнап алган бис. Бодум хууда беш чыл планын 1983 чылдың ноябрьда күүсеткен мен.

Он ийиги беш чылда бистиң мурнувуска улам улуг сорулгалар тургустунары билдингир. Чүък сөөртүлгезин улам шапкынчыдары-биле бүдүрүлгени чаартыры, ажыктыын бедидери чугула. Чаа беш чылдың даалгаларын шалыпкын күүседири-биле улам бүдүрүкчүлүг, камналгалыг ажылдаар бис.

А. ШЕВЧЕНКО,
Кызылдың № 1 АТБ-зиниң чолаачылар бригадири.

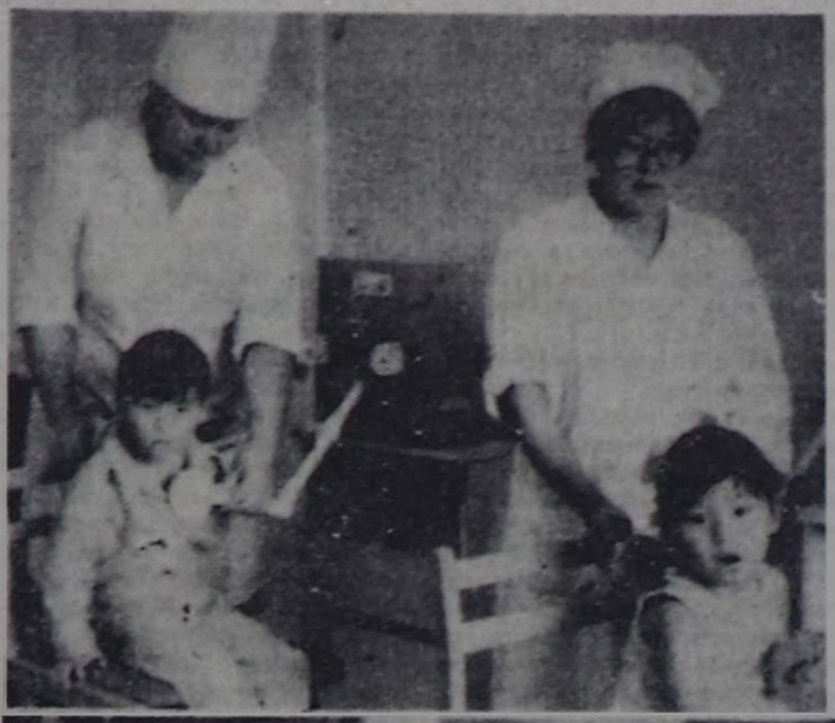

Кызыл хоорайның поликлиникаларынга 1980 чылда 1 млн. 856,7 муң кижи кирип шинчиткен болза, эрткен чылын 1 млн. 871,4 муң кижи шинчиткен.

1980 чылда эмнелгелерге 28,5 муң кижи чылда эмнеткен болза, эрткен чылын 30,5 муң кижи эмнеткен.

Кызылдың эмчи кадрларының саны 510 ажыг, ортумак эртемниг эмнелге персоналы 1150 ажыг кижи.

Республика найысылалында эмнелге болгаш поликлиника албан черлериниң материал-техниктиг баазазы чылдан чылче немежип, быжыгын турар.

ЧАШТАР КАДЫК, ХӨГЛҮГ ӨССҮН ДЭЭШ

Кызылда кадык камгалалының тудуглары немежип турар. Ооң бир чижээ ажыглалга бо чылын кирген республиканың уруглар эмнелгезиниң тудуу. Ол эмнелге черниң адрези: Кечил-оол кудумчузу, бажың 2 «А». Чаа тудугнуң ажыглалга киргени республиканың медицина амыдыралынга улуг болуушкун.

Чаштарның аарыын эмнээринге, оларның кадыын быжыглаарынга таарымчалыг байдалдарны мында тургускан. Ооң салбырлары безин элээн каш. Пульмонология, гастроэнтерология, нефрология... Моон мурнунда биске турбаан салбырларның бирээзи — аарыы тодараттынмаан уругларны чыттырар хүлээп алыышкын-диагностика салбыры. Чаш уругларның кадыының байдалын аңаа тодаракташ, аарыгны илередип тыпкаш, өске салбырларже эмнээри-биле шилчидип чорудар. Ниитизи-биле алырга, бир утта 300 уругну чыттырып эмнээр арга тургустунган.

Эмнелгеде дээди эртемниг 54 эмчи, ортумак эртемниг 120 медицина ажылдакчыларының билиг-мергежилдии бедидер, арга-дуржулгазын байыдар сорулга-биле ажылдарны уруглар эмнелгези чугула кичээнгейге ап келген. Чүгле бо чылдың дургузунда безин 13 эмчи республиканың девискээринден дашкаар медицина албан черлеринге боттарының тускай эртемниниң талазы-биле билиг-мергежилин бедиткен. 7 кижи конференцияларга, семинарларга, мурнакчы дуржулга өөрениириниң өске-даа арга-дуржулгалар солчуушкуннарынга киришкен.

Уруглар эмнелгезиниң бодунда база мергежил бедидериниң хемчеглерин ап турар. Зачёттарлыг өөредилгелер эмчилерниң тускай өөренир планын ёзугаар чоруп турар. Биске дуза чедирери-биле улуг хоорайларның бедик мергежилдиг эмчилери сургакчылап кээп турар. Москвада пульмонология талазы-биле эртем-шинчилел институдундан профессор В. И. Тоточенко эмнелгевиске кээп, аарыг уругларны шинчип көрүп, бистиң ажылывыска практиктиг сүмелерни берген. Новокузнецк хоорайдан профессор Ю. Е. Молаховский база биске кээп чораан болгаш бир кезек аарыг уругларны бодунуң эмнелгезинге эмнээриниң сүмезин киирген. Оларны ада-иелери Новокузнецкиже чедире берген.

Чаа ажыглалга кирген эмнелгениң медицина техниказы, дериг-херекселдери-биле четчелээни багай эвес. Ол чорук мында ажылдап турар эмчилерге өөрүнчүг болуп турар.

Чаш уругларның кадыын быжыглаар дээш уруглар эмнелгезиниң дыка хөй эмчилери кызып ажылдап турарын демдеглевес арга чок. Чижек кылдыр алырга, салбыр эргелекчизи Зоя Петровна Полева бодунуң ажылынга бедик харысалгалыг. Коллективтиң хөй-ниити ажылдарынга база идепкейлиг. Ол бо-ла солун чүүлдү тып алган, чаштарның кадыын быжыглаар дээш бүгү күжүн үндүрүп чоруур.

Уруглар эмнелгезиниң коллективинде хүндүткелдиглерниң бирээзи Виталий Павлович Мочалов. Ол пульмонология салбырын эргелекчилеп турар. Виталий Павлович интерн эмчилерниң удуртукчузу. Районда ажылдап турар медицина ажылдакчыларынга боттуг дузаны бо-ла чедире берген турар. Тамара Сундуевна Демина ординатор эмчи. Ол база-ла ажылынга бердинген, арга-дуржулгалыг. Ооң бир демдеглексенчиг талазы болза, хөй-ниити ажылдарынга идепкейлии.

Бистиң коллективтиң эмчилери СЭКП-ниң XXVII съездизинге уткуштур шалыпчы күш-ажылы-биле чоруп орар.

Л. БЕТЕХТИНА,
республиканың уруглар эмнелгезиниң кол эмчизиниң оралакчызы.

ЧУРУКТАРДА: бо беш чылда ажыглалга кирген уруглар эмнелгезинде; физиоэмнелге кабинединде эмчи сестразы Алефтина Попова, санитарка Вера Монгуш электрочиикээшкин кылып тур; дыштаныр, ойнаар өрээлде.

УЛАМЧЫЛААР БИС

Пропагандист болуру харысалгалыг болгаш хүндүлүг хүлээлге. Пропагандистиң чымыштыг даалгазын барык 15 чыл күүседип келдим. Пропагандист кижиниң ажылының угланыышкыны үе-үениң айы-биле база өскерлип турар. Он бирги беш чылда партия чон мурнунга бир улуг сорулга салып турган болза, ам келир беш чылга база оон чугула, улуг сорулганы салып турар. Улуг Ленинниң: «Бистиң тиилелгелеривистиң үндезини — бистиң партиявыстың, Совет чазактың чөлчеглиг нарын айтырыг, бергедээшкин бүрүзүн дорту-биле, ажы-биле чугаалап, чүге чамдыкта бүгү күштү бир ажылче, а өске таварылгада дараазында ажылче мөөңнеп турарывысты ажылчы чонга тайылбырлап, чониуң энергиязын, тура-соруун көдүрүп, чөлчеглиг сорулгаларны масса чонга чедирип билиривисте» — деп чугаалааны шын.

Бо хүннерде партия бистиң бүгү идеологтуг, кижизидикчи ажылывысты Совет күрүнениң чорудуп турары нарын болгаш улуг ажыл-агыйжы херектериниң деңнелиниче көдүрер сорулганы салып, кандыг-даа ажыл-херектерге кижиниң киржилгезиниң, кижиниң ролюнуң, ооң харысалгазының айтырыын бирги черге тургузарын негеп турар. Ынчангаш пропагандист кижи партия өөредилгезиниң кичээлдеринге дыңнакчы бүрүзүнүң хөй-ниитичи болгаш күш-ажылчы идепкейин көдүрүп, чоргаадыкчы ёзу-биле ажылдаарының бүгү таарымчалыг байдалдарын тургузар ужурлуг.

Бисте эртемниг коммунизмниң школазында өөренип турар дыңнакчыларның иштинден хоочун коммунистер И. Корж, С. Куликов, А. Топорков, В. Ковалыч болгаш өскелер-даа кичээлдерге доктаамал эки белеткенип, рефераттарны бижип, харыыда боттары тускайлаң кичээлдерни эрттирип турарлар. Бистиң Хам-Сыра партиязы он бирги беш чылдың доозукчу чылында планныг онаалдаларын күүсеткен, геологтар, геофизиктер, гидрогеологтар, өрүмнекчилер, лаборатория ажылдакчылары черниң породазын тодарадыр, шинчилел ажылдарын кылыр талазы-биле чедиишкинниг ажылдаан. Экспедицияның найыралдыг коллективи хоорайның уран чүүл көрүлдезинге, конкурстарга, спортчу маргылдааларга киржип, хөй-ниитичи бедик идепкейин көргүзүп турар.

Бо хүннерде кайда-даа партияның съезд мурнунуң документилерин — СЭКП-ниң Программазының чаа эдилгезиниң, Уставта өскерилгелерниң, 1986—1990 чылдарда база 2000 чылга чедир үеде ССРЭ-ниң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң Кол угланыышкыннарының төлевилелдерин кижилер ханы өөренип, практиктиг амыдырал-биле холбап, ажылга удуртулга болдуруп турар. Бистер база бо чугула документиге хамаарыштыр тускай семинарны эрттирип, кезектер айы-биле өөрениириниң планын тургускаш, баштайгы кичээлдерни эрттиргилээн бис. Документилерни өөрениирин уламчылап турар бис.

А. МИТУС,
пропагандист.

КӨДЭЭГЕ СПЕЦИАЛИСТЕР

Бистиң найысылалывыс Кызыл хоорайны студентилер хоорайы деп болур. Дээди эртем чедип алыры-биле бистиң хоорайда өөренип турар аныяктарның база өөредилге черлериниң саны чыл келген тудум өзүп турар. Кызылда үш дээди өөредилге черлери — педагогика институду, Красноярскиниң политехниктиг болгаш көдээ ажыл-агый институттарының филиалдары республиканың хөгжүлдезинге кескү үлүүн киирип турар специалистерни белеткеп турар. Студентилер республиканың культура амыдыралынга идепкейлиг киришпишаан, боттарының кол сорулгазы — өөредилгезиниче база кичээнгейни кошкатпайн турар. Студентилер бот-боттарының аразында спортчу оюннарны организастап эрттирип турары солун. Бистиң студентилер делегейниң студентилери-биле бир демей тайбың дээш демиселге үнүн кадып, боттарының аудиторияларынга «Делегейге бызыг тайбың!» деп темага янзы-бүрү лекция, беседаларны, чуруктар болгаш плакаттар конкурстарын эрттирип турарлар. Ылаңгыя политиктиг ырлар конкурузун эрттирери чаңчыл болган. Тайбың фондузунче студентилер янзы-бүрү шефтээшкиннерден алган акшазын шилчидип турарлар.

Красноярскиниң көдээ ажыл-агый институдунуң Кызылда филиалы ам ийиги өөредилге чылынче кирген. Ында ниитизи-биле 200 ажыг студент өөренип турар. Чаа өөредилге чылында бот-өөредилге салбыры база белеткел салбыры ажыттынган. Филиалда өөренип турарларның хөй кезии ажыл-агыйларның күзели-биле өөренип турар. Студентилерниң 50 ажыг хуузу көдээ ажыл-агыйның аңгы-аңгы адырларынга ажылдап турган күш-ажылчы стажтыг кижилер. Келир чылын филиалга база бир факультет немежир. Студентилерниң өөренип, чурттаарынга таарымчалыг байдал тургустунган. Чаагайжыды туттунган ниити чуртталга бажыңы оларның эргезинде. Хостуг үезинде студентилер янзы-бүрү солун хемчеглерни эрттирип турар.

ЧУРУКТАРДА: Красноярскиниң көдээ ажыл-агый институдунуң филиалының бирги курсчулары физика кабинединде, башкызы М. О. Ооржак.

О. ОХЕМЧИКТИҢ фотолары.

БИЛИГЛЕРНИҢ ҮНДЕЗИНИН — ЧОНГА

СЭКП-ниң XXVII съездизинге уткуштур алган социалистиг хүлээлгелерин республиканың ном садыының ажылдакчылары хуусаа бетинде чедиишкиниг күүсеткен. Олар «СЭКП-ниң XXVII съездизинге — шалыпчы 27 декада!» деп кыйгырыгны деткивишаан, билиглерниң үндезини — номну Тываның ажыл-ишчи бүрүзүнге чедир садар дээш бүгү күжүн мөөңнээннер.

Ук коллектив он бирги беш чылдың күш-ажылчы календарының сөөлгү арыннарын ноябрь эгезинде ажыткан. 49 муң рубльдиң бараанын планда көрдүнгениниден ажыр чурттакчыларга саткан.

Кандыг-даа күш-ажылчы чедиишкин мында ажылдап турарларның ак сеткилдиг чоруундан, мергежилинге бердингениниден хамааржыр. Бо садыгның салбырларында мурнакчылар эвээш эвес. Кызылда «Өшнүк» магазинде В. Петрованың эргелекчилээни № 2 салбыр, хоорайда солун-сеткүүл аймаа садар алды киоск болгаш өске-даа коллективтер боттарының сорунтуу-биле күш-ажылчы тиилелгеге идиг берген. Дуржулгалыг садыгжылар У. Тюнина, Л. Якушенко, В. Михайлова олар садыгның шылбаннары.

С. САНДЮ.

УЛАМ САЙЗЫРАП, ЧААГАЙЖЫТТЫНГАН

Он бирги беш чыл республика найысылалының каас, чараш болурунга бурунгаар базымнарның чылдары болган. Эрткен беш чылда хоорайга кандыг ажылдарны кылып чоруткаанын чугаалап бээрин бистиң корреспондентивис улус депутаттарының Кызыл хоорай Совединиң күүскомунуң даргазының бирги оралакчызы В. И. Осиповтан дилээн. Ооң харыызын моон адаанда парладывыс.

— Бо талазы-биле кызылчылар эрткен чылдарда эвээш эвес ажылдарны кылган дээрзин демдеглээр херек. Ооң ачызында хоорайывыс чыл келген тудум улам өзүп, улам каас апар чыдар. Хоорайның партия, совет органнары чаагайжыдылга айтырыынче улуг кичээнгейни салып турар, ооң уламындан асфальтылаттынмаан, дескилеттинмээн кудумчуларның саны дыка кызырылганы илдең.

Найысылалдың ногаанчыдылгазы дээш кылган чүүлдер эвээш эвес. Он бирги беш чылдың капитал салыышкынының хөй кезии чуртталга бажыңнарының, коммунал ажыглал объектилериниң тудугларынга, чаагайжыдылгага үнген. Ол ышкаш эрги бажыңнарны база үрелир четкен тудугларны бузарынга, кежүрериниге эвээш эвес хереңгини үндүрген. Беш чыл дургузунда асфальтылаттынган оруктарның болгаш троуарларның хемчээли 70 муң дөрбелчин метр өскен.

Бо беш чылда найысылалдың чаагайжыдылгазынга идиг берген кол чүүл — Совет Тываның 40 чылынга уткуштур кызылчыларның ап чоруткан хемчеглери. Аңаа уткуштур «Азия төвү» тураскаалды эде кылган. Советтер бажыңының чанында фонтанны мал-маган дүрзүлерин даш-биле кылып тургаш, чаарткан. Ниитизи-биле 40 хире муң ыяшты, бежен хире муң чадаң үнүштерни тарып олурткан. Кочетов, Красноармейская кудумчуларны, В. И. Ленин аттыг шөлдү эде кылыр талазы-биле биче эвес хемчээлдиг ажылдар кылдынган. Улуг Тиилелгениң 40 чылынга уткуштур Н. Гастелло аттыг парк аксында тураскаалды чаартып кылган. Ол ышкаш эрткен беш чылда нефть баазазының чанында сквер, хоорайның көдээ талазында болгаш Абакан баар оруктарда аллеялар кестүп келген.

Бо беш чылда хоорайның төп кудумчуларынга улуг чаартылгалар болган. Кочетов кудумчузу дыка делгемчээн. «Восток» автобус доктаар черде долганыр орукту кылган, ол ышкаш телетеп чанында кудумчунуң чаартылгазы каш хонук бурунгаар доозулган. Ында остановкаларны пассажирлерге эптиг болгаш айыыл чок черлерде тургускан.

Кызылдың чылыг хандырылгазын төпчүдер талазы-биле дыка улуг ажылдарны кылганын демдеглээри чугула. Ооң түңнелинде чүс ажыг котельнаялар хагдынган, ынчангаш хоорай кырынче үнүп турар ыштың хемчээли кызырылган, бо ажылдар моон соңгаар-даа уламчылаар. Кызылдың ТЭС-те чаа котёлдар ажылдап турар, оларда ыш ылгаар фильтрлерни тургускан.

Найысылалды улам көрүштүг болдурары-биле кылдынып турар ажылдарга бүдүрүлгелер болгаш организациялар коллективтериниң, өөредилге черлериниң идепкейлиг киржип турарын демдеглээр херек. Олар чыл санында хөй-хөй дес ыяштарны олуртуп, эвээш эвес саныг чечектерни, ногаан үнүштерни тарып турар. Ылаңгыя «Тыва автотранспорт» каттыжыышкынының, геология-шинчилел экспедициязының. Красноярскиниң политехниктиг институдунуң Кызылда филиалының коллективтери боттарының онаашкан девискээрлерин арыг-силиг, чаагайжыттынган турарын чедип ап турар.

Хоорайның чаагайжыдылгазының болгаш ногаанчыдылгазының талазы-биле айтырыглар СЭКП хооркомунуң, улус депутаттарының Кызыл хоорай Совединиң күүскомунуң кичээнгейиниң төвүнде. Хоорай Совединиң бо чылын болган сессиязынга база чаагайжыдылгага айтырыын чугаалажып, он ийиги беш чылда кылыр ужурлуг ажылдарның кол-кол угланыышкыннарын депутаттар тодараткан.

Ийет, чаагайжыдылга болгаш ногаанчыдылга талазы-биле бо беш чылда кылган ажылдарывыс эвээш эвес. Ынчалза-даа чамдык коллективтериниң удуртукчуларының, хөй-ниити организацияларының бо ажылга харысалга чок болуп турарындан чаагайжыдылга чогуур деңнелге четпейн турар дээрзин база чугаалаар апаар. Бодунга хамаарышкан девискээрни арыг-шевер тургузар, чаагайжыдар талазы-биле даалганы Тываның автоорук эргелелиниң коллективи чедир боттандырбайн турар. Интернациональная кудумчузунда аңаа хамааржыр участок доктаамал боктут чыдар, тарыттынган ыяштар ажаап-тежээттинмээн. Калинин кудумчузунда кылдынган долганыр орукту база ук коллектив харылаар. Ону аштап арыглавайн турарындан чыскаан салып каан даштар бок-күзүрүм аразынче хөмдүнүп калган, оруктарда эрги дугуйлар, металл артынчылары, тууйбу, манза кескиндилери чыл-чылы-биле чытпышаан.

Мыйыг хевирлиг четпестерни «Тыва тудуг» трестиниң салбырларынга, чурттал-га-ажыглал трестинге, дээрбе комбинадынга, Садыг министерствозунуң АТБ-зинге хамаарыштырып болур.

Төөгүлүг келир чылды күш-ажылчы чедиишкиннер-биле уткуур дээн сорулгаларны салбышаан, Кызыл хоорайның ажылчы чоннары найысылалды арыг-шевер, бедик культуралыг, үлегерлиг хоорай кылдыр чаагайжыдып, ногаанчыдып алырынга бүзүрелдиг.

ҮЕ-БИЛЕ ДЕҢГЕ БАСПЫШААН

«Тыва коммунэнерго» бүдүрүлге каттыжыышкынының коллективи СЭКП-ниң XXVII съездизин төлептиг уткуур талазы-биле бедиткен социалистиг хүлээлгелерин алгаш, доозукчу чылдың он бир айларының планныг онаалдаларын чедиишкиниг күүсеткен. Электри энергиязын бүдүрериниң планы 110 хуу, чылыг энергиязының — 104 хуу кылдыр күүсеттинген. Электри болгаш чылыг четкилериниге энергияның чидирии планда көрдүнгениниден эвээжээн, пландан ажыр 8 муң рубль хире орулга алдынган.

Бүдүрүлгениң организастыг болгаш техниктиг деңнелин көдүрер, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидер, продукцияның бот-үнезин болгаш одалга-энергетиктиг курлавырларның чарыгдалын эвээжедир сорулга-биле 1985 чылда көрдүнген организас-техниктиг хемчеглерниң хөй нуруузу боттанган. 15 чылыдылга котельнаяларының сезон курлавырда кылдыр салган болгаш оларның херечлекчилери тепчүткен чылыг хандырылгазының четкилеринден хандыртынып турар. Ниитизи-биле шакта 51 гигакалорий чылыг бээр күчүлүг арткан чеди котельнаяларның ортумак болгаш агар септелгезин кышка удур кылган. 29 котелдарның долу септелгезин дузалал дериг-херекселдериниң септелгези-биле катай чоруткан. Ооң ачызында одалга сезонунуң эгелээни-биле котельнаяларның ажылы республиканың хоорайларынга болгаш районнар төптеринге үезинде болгаш үрелиишкиннер чок эгелээн.

Чылыг четкилериниң 60 километр узун дуртунга септелге, гидравликтиг шенелде болгаш чуулда ажылдарын кылган, ылаңгыя авария байдалдыг участокторны ылавылап хынаан. Чылыг энергорайонунуң ажылдакчылары Кызылдың чурттал-га-коммунал ажыл-агый эргелелинге хамааржыр чурттал-га бажыңнарының одалга системаларын кышкы үеде ажыглаарынга белеткээн.

Дизельдиг электри станцияларының, чер иштинде болгаш агаарда шөйген электри дамчыдар шугумнарының кол болгаш дузалал электриниг дериг-херекселиниң планныг септелгезин болгаш лабораторлуг хыналдазын чорударынче, чагыларны быжыглаарынче болгаш эргижирээннерни солуурунче улуг кичээнгейни углап келген.

Бо чылдың дургузунда херечлекчилерниң электри болгаш чылыг энергиязы-биле хандырылгазы үзүктелбээн, үүрмек үрелиишкиннерни эдер талазы-биле шалыпкын хемчеглер алдынып келген болгаш абонентилерниң чагыгларын саадатпайн күүседип турган.

«Тыва коммунэнергонуң» коллективи электри болгаш чылыг четкилериниң, бус-биле ажылдаар болгаш дизельдиг электри станцияларының ниити ажыглал системазының техниктиг деңнелин бедидерин бүдүрүлгениң ажыктыын бедидериниң айтырыгларын шиитпирлээриниң кол угланыышкыны кылдыр көрүп турар. Чурттуң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң Кол угланыышкыннарының төлевилелин чугаалажып тура, бүдүрүлгениң ажылчыннары, инженер-техниктиг ажылдакчылары он ийиги беш чылда ажылды улам экижидер талазы-биле эвээш эвес үнелиг саналдарны киирген, бо талазы-биле чоокку чылдарда боттандырар ужурлуг тодаргай хемчеглерни ажылдап кылган.

«Тыва коммунэнергонуң» коллективи одалга-энергетиктиг болгаш материалдыг курлавырларны камналгалыг, чептиг ажыглаарынче улуг кичээнгейни угландырып келген. Бо чылдың он айларында 395 муң киловатт-шак электри, 236 гигакалорий чылыг энергиязы, 2,9 тонна дизель одаар чүүлү, 34 тонна хөмүр-даш камнап алдынган. Бүдүрүлге ийи хонукта камнап алдынган курлавырлар-биле ажылдаан.

Съезд мурнуу чарышының социалистиг чарыжы калбарып, мурнакчыларның саны көвүдеп турар. Кызылдың энергорайонунуң (начальниги Л. Зоткин) коллективи чарыш тиилекчизи деп атка бүрүнү-биле төлептиин көргүскен. «Шагаан-Арыг коммунэнергонуң» болгаш Төп база Барыын энергорайоннарының коллективтери база мурнакчыларга хамааржыр. Улуг Октябрьның 68 чыл оюнга тураскааткан хууда социалистиг чарыштың тиилекчилери кылдыр электромонтёрлар И. Пархоменко, Д. Тодозаков, А. Вершинин, чылыг четкилериниң слесарьлары П. Тарачи, Л. Светков болгаш өскелер-даа санатканнар.

Он бирги беш чылдың доозукчу чылында республиканың мурнакчы бүдүрүлгелериниң бирээзи болган «Тыва коммунэнергонуң» коллективи чедиишкиннерге кыдырааршаанмайн, даартагы хүннүң улуг сорулгаларын шиитпирлээринге белеткенип, СЭКП-ниң XXVII съездизин чаа күш-ажылчы шылгаралдар-биле уткуур деп турар.

Ю. ЕГОШИН.

К Ы З Ы Л

Азия чүрээн кадагалаан
Алдын хээлиг Улуг-Хемде—
Кызыл хоорай—сылдыстарлыг,
Кыптып чырып, кыйгырып кээр.
Амыдырал чалалганың
Аян ыры дыңмыттелген —
Кызыл хоорай—эжин ажык,
Кылыр ажыл чалап турар.
Уран холдар, мерген угаан
Улуг иште туттунчуңкан—
Кызыл хоорай—найыралчы,
Кызыл чечээн үлеп турар.
Даглар бүткен эртинелиг
Таңды, Саян куспактапкан—
Кызыл хоорай—көргеттинмес,
Кыпкан оду чырык, чылыг.
Каржы кижи, кара сагыш
Кажанда-даа сыңнып чадаан—
Кызыл хоорай—чону шынчы,
Кызыл тугун бедик туткан.

Алексей АРАПЧОР.

ХООРАЙЫМНЫ БӨГҮН КӨРГЕШ...

Тыва АССР-ның алдарлыг тудугжузу, Ленин, Күш-ажылдың Кызыл тук орденнериниң болгаш эске-даа бедик шаңналдарының эдилекчизи. Кызыл хоорайның хоочун чурттакчызы Оюн Лагбаевич Калзаң — республика найысылалының баштайгы тудугжуларының бирээзи. Ол мааңаа 1932 чылдан эгелээш ажылдап, чурттап турар.

— Баштай-ла Кызылга келиримге чүгле амгы Ленин болгаш Кочетов кудумчулары турган. Оларда безин каш-ла санныг, чывыт бажыңнар тургулаан чүве — деп, Оюн Лагбаевич сактып олурар. —Кандыг-даа улуг бүдүрүлге чери чок деп болур. Шеригден чаа халашкан аныяк тыва оолдар бистерни, орус эштерниң тудугжу бригадазынга ажылдадып каан. Баштай ыяш бажыңнар кылып турган бис. Бир-ле дугаарында тудканывыс ийи каът, даш бажың — амгы харылзаа эргелели ол чүве. Ону 1939 чылда ажыглалга киирдивис. Ооң дараазында — СЭКП обкомунуң бажыңы ол. Ук тудугларны колдуунда-ла хүүрек, кускун-хаай-биле таваан казып, тудуг материалдарын хол-биле дажыглап, эгин кырынга чүк теп турган кылган бис...

Амгы Кызыл дээрге, кайгамчыктыг каас-чараш, делгем кудумчу-шөлдерлиг, хөй каът бажыңнарлыг хоорай апарган-дыр. Ону тудуп, чаагайжыдарынга бодумнуң үлүүм киргенимге чоргаарланып чоруур мен.

Үжен-дөртен чылдарда кол — Ленин кудумчузу безин сай-даш теп каан, доозун-довураа бурулаан кудумчу турган болгай. Ам кайы хире сайзыраан-дыр!

ССРЭ-ниң составынга Тываның эки тура-биле каттыжып киргениниң соонда бистиң Кызылывыстың хөгжүлдезин шапкынчаан. «Тыва тудуг» трест тургустунган, тудуг техниказы кээп эгелээн болгаш хөй каът бажыңнарны телевилеп, кылып турган. Ленин кудумчузунда педучилище, чеди дугаар школа, кедээ ажыл-агый техникуму — баштайгы тудугларының эгелери ол. Ооң соонда он ийиги болгаш чээрби алдыгы кварталдарының хөй каът чурттал-га бажыңнары немешкен. Дараазында чылдарда хавак кырының дөрткү, бешки болган эске-даа чаа микрорайоннары, хөй санныг өөредилге черлери, бүдүрүлгелер тудуу калбарган.

Шаанда Кызылга тудуг материалдарының бүдүрүлгелери-даа чок турган болгай. Бо хүннерде демир-бетон кылыгларының заводтары, бажың тудар цехтиг «Тудуг кезектери» комбинат, туулбу заводтары ажылдап турар. Ук комбинат ажыглалга кирерге чылда-ла 20 ажыг хөй квартиралыг бажыңнар ооң цехтеринден кылдынып үнүп турар апаар. Ооң түңнелинде найысылалдың тудуу чыл келген тудум-на улам шапкынчып турар.

Амгы үеде найысылалда Кызылдың күрүнениң педагогика институдунуң, Красноярскиниң политехниктиг болгаш кедээ ажыл-агый институттарының филиалдарының, хөй санныг училищелериниң, ортумак өөредилге черлериниң, он ажыг школаларының бажыңнары бедип үне бергилээн турар. Фабрика-заводтарның корпустары онгу болгаш он бирги чылдарда немешкилээн, хоорайның үлетпүр аңгылчизин көргүзүп турар.

Чеең Сибирьде ховар дээн, Күрүне шаңналы-биле демдеглеткен тудуг — Кызылдың хөгжүм-шии театрының бажыңы — тыва тудугжуларның чоргааралы боор турар. Бо хүннерде Кызылда эштир хөөлбектиг спорт комплекизи кылдынып турар. Ол — аныяктарның спортчу ордузу болур. Ында бистерниң хоочуннарының салгакчылары ажылдап, бистер ышкаш, боттарының тураскаалдыг тудуун кылып турарлар. Черле ынчаш, тудугжу дээрге, эң-не тайбың, буянныг профессия болгай. Тудугжу кижиниң кылган ажылы — кажан-кезээде артар.

1986—1990 чылдарда болгаш 2000 чылга чедир үеде чурттуң экономиктиг база социал хөгжүлдезиниң Кол углаарышкынырында хоорай-суурларны улам-на чаагайжыдар тударын онзалап айыткан. Бистиң Кызылывыс келир беш чылда улам-на чаагайжып, сайзыраары чугаа чок. Ол болза, СЭКП-ниң болгаш Совет күрүнениң тайбың политиказының, совет улустуң буузулбас эп-найыралының ачызы-дыр. Чурттуң хөй-хөй хоорайларының болгаш областарының тудугжулары бистиң найысылалывыстың чаа тудугларын шефке алган, оларның чамдыктары кээп эгелей бергеннер. Каш-ла чыл эртерге, Кызыл хоорай таныттынмас кылдыр чаартынар.

О. КАЛЗАҢ,
персоналдыг пенсионер.

НАЙЫСЫЛАЛДЫҢ ХҮНДҮЛҮГ ХАМААТЫЛАРЫ

Тыва АССР-ның найысылалы Кызыл хоорайның Хүндүлүг хамаатызы деп атты 1968 чылдың май 8-те, Тиилелге хүнүнүң байырлал бүдүүзүнде хоорай Советиниң күүседикчи комитединиң № 258 шиитпириң езугаар доктаадып тургускан. Ол хүндүлүг атты бир дугаарында кымга, кажан тывыскаанын деп айтырыгны хөй номчукчулар сонуургап турар.

Хоорскүскомунуң 1968 чылдың май 22-де шиитпириң езугаар Кызыл хоорайның Хүндүлүг хамаатызы деп бедик атты бир-ле дугаарында генерал-майор Василий Георгиевич Шпагинге тывыскан. В. Г. Шпагин 1920 чылдан бээр СЭКП кежигүнү, 1921 чылда Кронштадтка кыптыккан чепсектиг контрреволюстуг үймээнни базарынга идепкейлиг киржип, эрес-маадырлыг чоруун, революцияның херээнге, Совет эрге-чагырганга бердингенин көргүскен. Ада-чурттуң Улуг дайынының чаңнык ышкаш кадыг-дошкун хүннеринде фашистиг эжелекчилерге удур тулчуушкуннарга эрес-маадырлыг чоруу дээш Шпагинни Ленин ордени-биле шаңнаан. Аныяктарның шериг-патриоттуг кижизидилгезиниң херээнге ол улуг үлүүн киирген.

Кызылдың Хүндүлүг хамаатызы деп атты партияның хоочуну Александр Манчыевич Чымбага ийи дугаарында тывыскан. Совет органнарга удуртур албан-дужаалдарга ол хөй чылдарда ажылдаан. Тываның маңгыш ооң найысылалының социал-экономиктиг хөгжүлдезинге улуг үлүүн киирген. Төрээн чурттуң мурнунга ачы-хавыязы дээш Ленин ордени-биле дөрт удаа шаңнаткан.

Партияның хоочуну Михаил Иванович Пахомов — Кызылдың Хүндүлүг хамаатызы атты баштай алганнарның бирээзи. Тывага партияның шимчээшкининге Михаил Иванович идепкейлиг киришкен, партия органнарынга хөй чылдарда үре-түңнелдиг ажылдаан, «Хүндүлелдиң Демдээ» орден-биле шаңнаткан. Партияның хоочуну, хөй-ниити ажылдакчызы Седип-оол Докпак-оолович Танов Кызыл хоорайның Хүндүлүг хамаатызы бедик атка база төлептиг болган. Тывага социалистиг чаартылгаларга, ажылчы чоннарны кижизидеринге, республиканың культуразын хөгжүдеринге ол үлүүн киирген. Найысылалдың аныяктарының коммунистиг кижизидилгезиниң херээнге хоочун коммунист ам-даа идепкейлиг киржип турар. Ооң төлептиг амыдырал-чуртталгазы, чаагай ажыл-ижи — аныяк салгакчыларга төлептиг үлегер.

Республиканың эң баштайгы чолаачыларының бирээзи Оидар Хунажыкты Тывада таныбас болгаш ооң дугайында дыңнаваан кижи ховар деп хөөрем чокка чугаалап болур. Кызыл хоорайның Хүндүлүг хамаатызы Х. Оидар ССРЭ-ниң Дээди Совединиң депутадынга, СЭКП хоорскомунуң бюро кежигүнүнге соңгуттуруп чораан.

Ада-чурттуң Улуг дайынының киржикчилери И. П. Кузнецовка, М. Т. Байсклашга, М. П. Ермишкинага Кызыл хоорайның Хүндүлүг хамаатызы атты база тывыскан.

А. ДҮГЕРЖАА.

А. КАРПОВ: УДУК НЕГЭЭР ЭРГЕЗИН АЖЫГЛААР ДЭЭШ

Делегейниң шыдыраа федерациязының (ФИДЕ) тывысканы удук негээр эргезин шыдыраа талазы-биле делегей чемпиону турган Анатолий Карпов ажыглаарын шиитпирлээн болгаш делегей чемпиону Гарри Каспаров-биле катап ойнаар болгаш удук негээр бодап турар.

«Делегей чемпиону-биле катап ойнаар болгаш удук негээр салыгларын кылыр күзелимни моон-биле илергейлеп тур мен» деп, чагаазынга ол бижээн. Делегей чемпионундан удук негээр эргени ФИДЕ-ниң Грацеге (Австрия) бадылааны 1985 чылдың маргылдаа чурумнары А. Карповка тывыскан.

Удук негээриниң хуусааларын ФИДЕ адаан: келир чылдың февраль 10 —апрель 21.

(СЭТА).

Уран чүүл көрүлдезиниң үезинде.
О. ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

№ 311 «АЛДЫН СЫЛДЫСТЫҢ» ЭДИЛЕКЧИЗИ

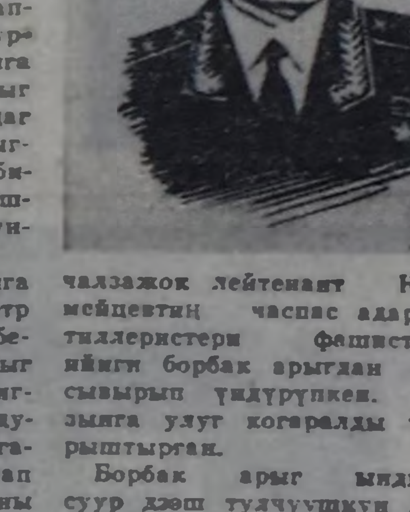

АК ӨҢНҮГ ҮГЕР-БООЛАР

Лейтенант А. Коломейцевтиң командылаан аар, улуг гаубицалар (үгер-боолар) батареязы улуг эвес хемге чедип келген. Долгандыр малгаш шак доңган. Чоогунда улуг орукка фашистер мина салган, хемни кежилдир көвүрүгнү буза тепсип каапкан. Совет шериглериниң мурнуу туружунуң чоогунга улуг эвес ийи борбак арыг турган. Батальонунуң чадаг шериглери ол борбак арыгларны дөрт халдаашкын-биле ээлеп алырын оралдашкан. Ынчалзажок болдунмаан.

Дайзынның туруштарынга чедир чүгле дөрт чүс метр арткан. Ол туруштарның бетинде изеттиимээн ак харлыг шөл чыткан. Чадаг шериглерге кандыг арга-биле дузалаарыл, дайзынның камгалалдыг пулемёттарын канчап узуткаарыл? деп айтырыгны Анатолий Коломейцев ханмыр бодап көрген.

Чүгле чаңгыс арга арткан — гаубицаларны дайзынның туружунга чоокшуладып чедире бергеш, дөрт боолаар! А ол арга— дыка онзактыг: ак хар кыры-биле үгер-боо-ларны аппар чораан совет артиллеристерни фашистер көрүп кааш, оларны дораанна узуткап каапты болур турган.

Дүне када совет дайынчылар үгер-боолар октарын дайзынның туруштарының чоогунга чедирип алган. А гаубицаларны канчап чедирерил? Оларның өңү чидиг ногаан болгаш ак харга көскүзү кедергей. Фашистер оларның дүне безин эскерип каар чыгыы. Ынчангаш гаубицаларны агартыр будууруп Коломейцев шиитпирлээн. Үгер-боолар шалыпкын будуттунган: маңган ак хар-биле өңнежи берген. Удаваанда хар чааш, шуурганнап эгелээн. Артиллеристер ону ажыглааш, гаубицаларны фашистерниң туруштарының чоогунга улуг шаптараазын чокка чедиргеш, көзүлбес кылдыр чажырып алганнар.

Даң адып келген. Гаубицалар дииммиреп эгелээн. Фашистерниң быжыглалда пулемёттарын узуткавышаан, оларны бетики борбак арыгдан кызып үндүрүпкен. Ындыкы борбак арыгга олар камгаланып, оортан чадаг шериглерни боолап, совет батальонунуң дайынчыларының шавар халдаашкынын доктаадырын оралдашкан. Ынчалзажок лейтенант Коломейцевтиң часпас адар артиллеристери фашистерни ийиги борбак арыгдан база сывырып үндүрүпкен. Дайзынга улуг когараалды таварыштырган.

Борбак арыг ындында суур дээш тулчуушкун дыка берге болган. Фашистер суур кыдыынга даштан улуг камгалалды тургускан, чеди каът сывырган демир куржагны шөйген турган. Бистиң чадаг шериглеривистиң бурунгаарлаашкынын доктаадып, пулемёттар-биле бүлгүртүп эгелээннер. Баш көдүрер безин арга чок. Лейтенант Коломейцевтиң дайынчылары чадаг шериглерге база катап дузалаан: дайзынның от туруштарын чазыг чокка узуткап каапкан.

Совет дайынчыларның оон ыңай оруунга база улуг моондак турупкан: үжен метр калбак хемниң доңган дожунуң кырында безин камгалал куржаан фашистер тургузуп каан. Хем эрининге чедир ажык шөл. Коломейцевтиң артиллеристери бистиң чадаг шериглеривиске орукту ажыткан болгаш олар улам-на бурунгаарлаан. Батарея командири ынчаарда аар балыгланган, ону госпитальче чорудупкан...

Лейтенант экирээн. Москваже келдирткен. Михаил Иванович Калинин ону Кремльге чазык-чаагай хүлүмзүрүг-биле уткаан. Фашизмге удур кадыг-дошкун тулчуушкуннарга көргүскени эрес-маадырлыг чоруу дээш Совет Эвилелиниң Маадыры бедик атка төлептиг болган лейтенант А. Коломейцев Ленин орденин болгаш № 311 «Алдын Сылдыс» медальды ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы М. И. Калининниң холундан хүлээп алган.

ТАНКЫЛАРГА УДУР «КАТЮШАЛАР»

1943 чылдың июль 5-тиң хүнү Анатолий Филиппович Коломейцевтиң сагыжынга кезээде артып калган. Чалар-от-биле чалбыышталган Курск ээтпээ... Ооң командылаан «катюшалар» дивизиону ынчаарда Белгород — Курск аразында улуг оруктуң ийи талазын ээлеп турган. Ада-чурттуң Улуг дайынын эгелээнден бээр бүгү үениң дургузунда кажан-даа ол хире хөй снарядтарны аңаа ооң мурнунда берип көрбээн: тулчуушкун кедергей кадыг-дошкун болуру оортан безин илдең. Дивизион чүгле чаңгыс дааштаашкын-биле безин 128 снарядты хары утка үндүр адар сорулгелыг...

Фашистерниң танк шериглери удур халдап эгелээн. Танкыларга удур тулчуушкуннарны дайын үезинде А. Коломейцев хөй удаа кылган. Ынчалзажок ол хире хөй танкыларны кажан-даа көрбээн. Кас демдектерлиг кара маңгыстар бистиң дайынчыларывыстың туруштарынче чоокшулап-ла олурган.

— Дивизион! Чоокшулап келген танкыларны боола! — деп, майор А. Коломейцев дужааган.

«Катюшаларның» оттуг снарядтары фашистерниң танкыларында барып частып турган. Ыш-бус, довурак-доозун арлы бээр аразында, көргенин: кас демдектиг танкылар шөлде өрттенип турганнар. 52-ги адыгжы дивизияның артиллериязының командылакчызы полковник Потапин ол тулчуушкунуң дугайында мынчаар бижээн: «Майор А. Ф. Коломейцевтиң дивизиону муң ажыг фашистерни, оларның 15 танкыларын, 70 автомашиналарын, 6 артбатареяларын, алды уннуг минометтарының 5 батареяларын баштайгы тулчуушкунуң үезинде узуткаан».

* * *

Дайын соолуунде А. Ф. Коломейцев М. В. Фрунзе аттыг Шериг академиязын дооскан, ракета шериглериниге командылакчы албан-дужаалдарга генерал четкен, шериг албанынга 40 чыл болган соолуунде дыштаныл-гаже үнген. Чоокта чаа ол 70 харлаан, ам-даа омак-сергек, аныяктарның шериг-патриоттуг кижизидилгезинге улуг үлүүн киирип турар.

(«Красная звезда» солундан).

ОДУРУГ БҮРҮЗҮ ТЫВЫЗЫК

Артында чараш аңныг,
Мурнунда ужар куштуг,
Кыйывында улуг чүрек.
Дүне сылдыстары чырыдар.
Хүндүс Хүн чырыдып кээр.
Ортузунда өндүр сүлделиг
Онза чараш ораным
Оон-даа артык мандыыр.

(Баажызы девискээрде)

Ийи тайгадан баткаш,
Ийи угбашкы уткужуп келгеш,
Кайгамчык күчүлүг болуп,
Кантагайны магададып, сураглаан.
Кыжын шил торгу тону кедер,
Чайын ак-көк хептиг болур,
Чаражы кедергей апаар

(Баажызы бойдуста).

Д. МОНГУШ ыткан.

60 чыл бурунгаар

Шыдыраа талазы-биле делегейниң үшкү чемпиону Хосе-Рауль Капабланка Ленинградтың шыдыраачылары-биле 60 чыл бурунгаар ойнаан. Оларның он сезин уткан, сези-биле хайымнашкан, дөртүнге уттурган. Делегей чемпионун уткан совет шыдыраачыларның бирээзи ынчаарда он беш харлыг Михаил Ботвинник болган.

Ийи коштен удар.

Дөрт коштен удар.

ХЕМ-БЕЛДИРИНГЕ ЧЕТКЕНИМ

(Ак-Сал ирейниң чугаазындан)

Бистиң черге шаанда Ак-Сал деп ирей чурттап чораан. Ооң солун чугаазын дыңнаар дээш оолдар, уруглар ирейниң өөнге барык кежээниң-не чыглып келир бис. Бир катап чугаазын ол мынчаар эгелээн:

Хувискаал мурнунда тыва араттарның амыдыралы коңчуг багай чораан, байлар, дүжүметтер, лама-хамнар оларны дендии каржы дарлап турган. Мээң чээним Ширижик он чеди харлаан. Часкаар чайып ону Кончук-Чалаң дүжүмет кыйгыртып аппаргаш, аңаа бир шары шамнаан. Шары оорлавадан, бак чүве кылбаан хөөкүй чүнү өттүр боор.

— Хөрлеп олурар таригги. дир, даштыгаа аппаргаш, дөртен катап уладаптыңар — деп, дүжүмет дужааган.

Ширижикти үүрген чаңагаштааш, ийи холун өргеннерге адыра, ийи будун кожа хүлээш, доңгайтыр читтырыпкан.

— Ол-ла болгай, охаай. Ам улдап тур, Кегээзин — деп, дүжүмет дужаавышаан, өөнче кире берген. Кегээзин алызындан ядыы кижи, ону дүжүмет айбычы кылып алган. Өл хаак-биле Ширижиктиң балдырының чоонун ол дөртен катап эриндээр турган. Ынчалзажок бир кагарда оолдуң балдырын оожум, дараазында черни улдап-ла турган. Ширижиктиң човуургаң, алгырарын дүжүмет таалап дыңнаар бодаан. А оол алгырбаан: «Кончук-Чалаң чыланның хоранынында черле човууртавас мен» деп, ол шиитпирлеп алган. Дөртен саң доозулган. Ширижик аксын безин ашпаан.

Дүжүмет өөнден хорадааны аажок үне халып келген:

— Охаай, ам Кегээзинниң чуурун дорзуктаптыңар — деп, айбычыларынга чугаалаан. Чоокзумаар өл хаакты дүжүмет шилип алгаш, Кегээзинни он катап эриндээш, Ширижикти база катап дөртен катагары дужааган.

Кегээзин он хап чорда, Ширижик кедергей човууртап, кыпсынчыг кылдыр алгырган, феодалдың чурттап турганы Ооругнуң ээнни сыцыппас кылдыр чаңгыланып турган. Сан үжен чедип чорда оол-даа мооран.

Дүжүметтиң амыраанга аажок, ырзаңнадыр хүлүмзүрүр-даа, ол хиреэнде-ле ийи кара чидиг.

— Охаай, ол болбазык бе. Дуу хем суунга аксы, думчуу көрбес кылдыр суп каңар.

Даарта даң бажында ооң адазының Челер-Доруун тудуп эккээр силер — деп, айбычыларга дужаал берген.

Ширижик миниип кээрге, караңгызы аажок дүне. Дээрде сылдыстар чайнаар. Биче болганда Аргалыкты даанын артындан ай үнүп келген. Мага боду сугда, борбак бажы сай кырында. Ийи буду билиммес. Доңганы, аштааны аажок. Турар бодаан, чадап каан. Ийи холу, дискектери-биле туттунуп, иттинип, үңгеп чораааш, даң бажында Узун-Шадыптың өөнге чедип келген. Ону ашкарып-чемгерип, чылыглап каан. Кара-Сут бажында аалынга шыргалап эккеп кааннар. Дерзии дүжүметке эриидедип каапкан харык чок оглун көргеш, куужур неаниниң ыы-сыызы чүү чүвеге дендээр боор!

Актыг черге шары шамнаткааш, дөртен кактырган оолдуң балдыры чирик, ол чайладыр, күзедир чыткан. Балыг экирбес, ириңнеп, илчирей бээр. Аалактың соолуунде Баржык тайгазындан чойган чөөрээзин эккелгеш, ооң-биле шарын турган, чугу-биле экирткен. Башкы хар чааптында оол ам туруп кылаштаан.

Каржы шаажылалга Ширижик таварышкан соолуунде үш чыл эртемде хувискаал өскээн. Хем-Белдирни ге (Кызыл хоорайны 1917 чылга чедир Белоцарск, 1926 чылга чедир Хем-Белдир деп адап турган — автор) арат чазаанын тургустунганын дыңнаан мен. Араатан дүжүметтиң ханныг бүгү үүлгедиглерин арат чазаанга барып чугаалаар бодаам. Хем-Белдир кайда сен дээш, даң хаяазы чаа-ла чырып орда, чорупкан мен. Чоржан-Доруум чер алыр эвес, арат чазаанга ийи хонгаш, четтим. Ядыы араттарның ханын соруп чораан Кончук-Чалаңның дерзии үүлгедиглериниң дугайында шунтузун төөгүп берген мен.

Арат чазааның шериглери удаваанда Кончук-Чалаңны Хем-Белдирниче сүрүп чоктай берген. Чээним Ширижик ол чылын арат чазааның шериинге барган. Хемчиктиң баштайгы болгаш соолгу саамының (улусчу эрге-чагырга удур Хемчиктиң болгаш Өвүрнүң феодалдарының 1924 болгаш 1930 чылдарда контрреволюстуг чепсектиг тура халышкыннарын — автор) чылчы шаварынга чээним киришкен чүве ийин.

Д. ИРГИТ.

СОНУУРГАКТАРГА

ДЕЛЕГЕЙДЕ ЭҢ ХӨЙ УРУГЛАРЛЫГ ИЕ

Аргентина чурттуг Леонтина Эспиносаны делегейде эң хөй ажы-төлдүг ие деп санап турар. Ооң хары 56. Дөртен бешки урууи чоокта чаа божаан. Ол 14 харлыг турда баштайгы уруу төрүттүнген. Ооң соолуунде ийи азы үш ийистерни элээн каш катап божаан. Хөй ажы-төлдүг өг-бүле амгы үеде 39 оолдарлыг, кыстарлыг, ажы-төлүнүң уруглары 60 четкен.

УЛУГ КОҢГА

Көрейниң шаанда найысылалы Кэсон хоорай турган. Ында эмгежок хөй музейлер бар. Көрей Улус-Демократтыг Республикада эң улуг коңганы ол музейлерниң бирээзинде кадагалап турар. Коңганың деңзизи — 14 тонна, улуу мырыңай кедергей. Ону кажан, кым бүдүргенин амга чедир тодараттынмаан. Ынчалзажок ону бистиң үениң баштайгы муң чылының төнчүзүнде бүдүрген боор деп, эртемденнер санап турар. XIII чүс чылга чедир улуг коңганы будда хүрээзинге аскан турган, а кажан ол хүрээни үрегдеп каапкан соолуунде, ону хоорай херимниң улуг эжиинге аскан. Узун кижиниң ийи дурту хире хемчээлдиг коңганы хүн бүрүде ийи удаа— даң хаязында хоорай эжиин ажыдарда, кежээ эжикти хаарда эскир турган. Коңганың даажы дыка ыракка дыңналыр.

ДОЙДУ ЧҮГЕ ЧӨДҮРЕ БЕРГЕНИЛ?

АКШ-тың Техас штадында Хьюстон хоорайның бир херээжен чурттакчызы бодунуң дойду кужун мал эмчизинге чоокта чаа эккелген. Дойду аарааш болгаш үргүлчү... «чөдүрер» апарганын куш ээзи эмчиге чугаалаан. Кушту бүгү тала-биле шинчип көөрге, кеңгүс кадык болган. «Чөдүрер» чылдагааны чүл? А чылдагааны мындыг болган: дойдунуң ээзи денди таакпылаар болгаш боду үргүлчү чөдүрер, аңаа шыжыккан куш ээзин өттүнүп, «чөдүрер» апарган. Дойду ээзи таакпы аарыындан эмнеткен соолуунде, ооң чөдүрери барык читкен, а кужу база «чөдүрбестээн».

ТВ

ДЕКАБРЬ 7-ДЕ МОСКВАДАН БИРГИ ПРОГРАММА

8.00 —«Үе». 8.35 —Эртенги гимнастика. 8.50 —«Картина». Уран-чечен телефильм. 3-кү сериязы. 10.10 —«Сиятся детство». Фильм-концерт. 10.40 — «В судьбе каждого из нас». Док. телефильм. 11.30 —Фигурлуг чуңгулаашкын талазы-биле «Московские новости» солунуң шаңналы дээш делегей маргылдаазы. Эжеш чуңгулаашкын. Хостуг программа. 12.15 — «Өг-бүле болгаш школа». Тележурнал. 12.45 — Улусчу чогаадылга дугайында телепрограммаларның VI делегей фестивалы «Челээш». «Воспоминание о фестивале народной музыки» (Финляндия). 13.20 — «Чогаалчы болгаш амыдырал». 14.10 — Бөгүн делегейде. 14.25 —«Бо элдептиг делегей». 15.35 — «Дириг амытаннар амыдыралы». Дамчыдылгазы Н. Дроздов чорудар. 16.35 — ССРЭ-ниң улустуң артизи композитор В. Левашовтуң концерти. 19.20 — Мультфильмнер: «Сказка о царевиче и трех лекарях», «Старая игрушка». 19.50 — «Прощай старый цирк». Фильм-концерт. 21.00 — «Үе». 21.35 — В ясной поляне». Док. фильм. 21.45 — Фигурлуг чуңгулаашкын талазы-биле «Московские новости» солунуң шаңналы дээш делегей маргылдаазы. Хостуг танец. 22.30—Оперетта артистериниң концерти. 23.05—23.15 — Медээлер.

ИИИГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — Бир эвес калык болуксазынга. 8.30 —«Прежде всего я врач». Док. телефильм. 9.00 — «Эртенги почта». Музыкалыг дамчыдылга. 9.30 — Бистиң садывыс. 9.55 — «Аян-чорукчулар клуву». 10.55 — Гандбол талазы-биле «Заря Востока» солунуң шаңналы дээш делегей маргылдаазы. ССРЭ-ниң шилиндек командазы — Венгрияның шилиндек командазы». Тбилисиден дамчыдылга. 12.35 — «Поединок». Белоруссияның Я. Колас аттыг шии театрының фильм-шиизиниң баштайгы көргүзүү. 14.20 — Чурукчулар дугайында рассказтар. Скульптор Петр Клодт. 14.50 — Я. Сибелиус. Оркестрлиг скрипкага концерт. 15.25 — Бүгүдеге стадион. 15.55 —«Булактар». 16.15—«Наш директор». Док. телефильм. 17.05 — «Подготовка к экзамену». Уран-чечен телефильм. 16.10 —«Каткы бажы каткан эвес» деп дамчыдылга. 19.25 — «Холдерниң доңа берген дамдылары». «Красный май» шил заводунуң мастерлериниң дугайында. 19.55 — Чарлалдар. 20.00 — «Тамчыктыг үдунар, чаштар!». «Вовка в Тридевятом царстве». Мультфильм. 1-ги кезээ. 20.15 — «Калыкшыл». 21.00 —«Үе». 21.35—22.55 — Поэзияның интернационалдыг кежээзи.

Редакторнуң оралакчызы
К. С. САТ.

Агаар

Кызылдың метеообсерваториязының медээзин езугаар алырга, бөгүн республика девискээринге шокар булуттаар, чагбас, хаттың кужу кошкак. Агаарның температуразы хүндүс 32 — 37, дүне — 39 — 44, чамдык районнарга — 22—28 градус соок болур.

Кызылга шокар булуттаар, чагбас, хат кошкак. Агаарның температуразы хүндүс —26—28, дүне—41—43 градус соок.

Кино

ДЕКАБРЬ 7-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: «День гнева» 9.30, 11.20, 13.10, 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Волшебник Лала» 10.00. «Приключения Робинзона Крузо, моряка из Йорка» 11.40, 13.20. «Сезон любви» 15.00, 16.40, 18.30, 20.20 шактарда.

«ВОСТОК»: «Затянувшаяся расплата» 14.00, 16.30, 19.00 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Пришла и говорю» 14.30, 16.30, 18.00, 19.40 шактарда.

«Колос» Культура бажыңы хеп даарап, быжарының болгаш аргыырының курузунга өөренирин күзээн кижилерни чыырын чарлап турар.

Бөлгүмнерниң организастыг хуралдары 1985 чылдың декабрь 8-те:

быжыкчыларның болгаш даараныкчыларның — хүндүскүнүн 10 шакта, аргыкчыларның —11 шакта болур.

Айтырыгларны №№ 4-12-59 болгаш 2-46-07 телефоннардан тодарадып ап болур.

Шын. Редакцияның адрези: 667000, Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 3. Телефоннары: редакторнуң 2-24-63, редакторнуң оралакчыларының 2-35-24, 2-23-54, харыысалгалыг секретарьның 2-23-35, секретариаттың 2-23-35, партийжи амыдырал болгаш үлетпүр килдистериниң 2-31-75, пропаганда болгаш совет тургузуг килдистериниң 2-37-13, чагаа килдизиниң 2-41-27, информация килдизиниң 2-20-60, культура килдизиниң 2-23-54; кедээ ажыл-агый килдизиниң 2-21-47, корреспондентарның 2-27-41, бухгалтерияның 2-12-45, солун келбейн барганда 2-32-75 телефонче долгаар.

Солун неделяда 6 катап үнер

Чагыг № 3182.

Тыва АССР-ның Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1. ТС—00710.

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 283 (12983) | 1985 чылдың декабрь 8, воскресенье | 1925 чылда үндезилеттинген. | Өртээ 3 көпеек

САДЫГЛААРЫНЫҢ КУЛЬТУРАЗЫ ДЭЭШ

Бөдүүнгө хамаарышкан ажылга чогаадыкчы болур чорук — кижиниң дааңган ижинге найы хире бердингениниң, ооң хамааты хүлээлгезин медереп билириниң көргүзүү. Кижи бүрүзү, ылаңгыя баартың артында садыгжы кижи бүрүзү бодунуң шилип алганы мергежилин чогаадыкчы ёзу-биле көөр, хандырылгада чаа-чаа чүүлдерни дилеп тывар дээш ажылдаар болза, садып алыкчыларның негелде-хереглели-даа хандыртынар, бараан саарылгазы-даа улгадыр, ооң уламындан социалистиг хүлээлге-даа күүсеттинер.

Бистиң республикада боттарының ажыл-херектерин чогаадыкчы ёзу-биле көөр садыгжылар, ниитиниң чемненилгезиниң ажылдакчылары эвээш эвес. Кызылдың аъш-чем барааннар садыында З. Баяыко, Мөңгүн-Тайга райпозунда Д. Чанзан, Чөөн-Хемчик райпозунда автомагазин садыгжызы А. Монгуш болгаш өске-даа он-он садыгжылар, ниитиниң чемненилгезиниң ажылдакчылары боттарының дааңган ижинге бердингенин хөй чыл дургузунда бадыткап, садып алыкчыларның хүндүткелин чаалап алганнар. Оларның ажылдап турар коллективтеринде планныг онаалда доктаамал күүсеттинип, салдынган сорулгалар чедиишкиннииг боттанып турар.

Он бирги беш чыл удавас доостур. Садыгжылар бо беш чылда кылган ажылын түңнеп, съездиге уткуштур социалистиг хүлээлгелериниң күүселдезин анализтеп турарлар. Чижээ, Кызылдың үлетпүр барааннар садыы беш чыл планын чедиишкиннииг күүсетпишаан, келир чылдың январь, февраль айларының планын хуусаадан эрте күүседирин, чонга 100 муң рубльдиң бараанын немей садарын хүлээнген. Бо сорулганы чедиишкиннииг боттандырарынга садыгжы бүрүзүнүң ажылга харысаалгазын күштелдирери, оларның чогаадыкчы идепкейин бедидери дээш ында партия, профэвилел организациялары кичээнгейни кошкатпас ужурлуг.

Съезд мурнунуң документилери садыг ажылдакчыларынга улуг хүлээлгени онаагаан. Оларның одуруг, сөс бүрүзү-биле коммунистер, комсомолчулар болгаш партия кежигүнү эвестер бир демей таныжып, боттарының күш-ажылчы сорулгаларынга хамаарыштыр чогаадыкчы ажылдың чаа-чаа хевирлерин дилеп тып турар. СЭКП Программазының чаа эдилгезинде, ССРЭ-ниң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң Кол угланыышкыннарында дараазындагы беш, он чылдарда сорулгаларны тодараткан. Баартың артында ажылдап турар кижилерниң ажылынга бедик харысаалгалыг болуру-биле чергелештир, ону чогаадыкчы ёзу-биле көөрүн ук документилер даамдырып турар. Совет кижилерниң чаагай чоруун улам ыңай көдүрери-биле холбашкан хөй талалыг сорулгаларны чедиишкиннииг шиитпирлээри-биле садыгның хандырылга культуразын бедидерин, садыгга эң-не таарымчалыг байдалдарны тургузарын ук угланыышкыннарда көрген. Садып алыкчыларның бараанны бөдүү шилип алыр, баш удур чагыг ёзугаар садыглаар, карым-даа бажыңнарга чедирип бээр чаа аргаларны ажыглаар болгаш көптередир талазы-биле хемчеглерни алырын ында айыткан.

Негелде ындыг турбуже, бистиң республиканың чамдык садыг бүдүрүлгелериниң планнары күүсеттинмейн турар, ында партия, профэвилел, комсомол организациялары даамай хөөндем ам-даа уштунмаан. Аңаа чижек кылдыр Кызылдың аъш-чем барааннар садыын, чамдык райполарны хамаарыштырып болур. Оларның удуртукчулары план күүселдезиниң боттанмайн турар чылдагаанын магазиннерже болгаш ниитиниң чемненилге черлеринче акша орулгазы чедир кирбейн турары-биле тайылбырлаар. Ынчалза-даа бараан саарылгазында кирбейн турар ол түңну чугула хереглелдиң өске барааннарын, аъш-чем аймаан хөйну садып, чоннуң чурттап, ажылдап турар черлеринге чедирип тургаш киирип алыр ужурлуг. Чогум ындыг арга ажыглап турарларның саны эвээш. Кызылдың үлетпүр барааннарының № 11 магазининиң коллективи бүдүрүлгелерге хүн бүрүнүң барааннарын чедирип садыглап эгелээн. Хоорай кыдыында турар коллективтер улуг мөзелдии-биле садыглажып ап турарын магазинниң ажылдакчылары-даа, редакцияда келген чагаалар-даа бадыткаар.

Ажылга чогаадыкчы чорук дээрге чүгле чонга херек барааннарны садары-биле кызыгаарлаттынмас. Магазинниң ишти-даштының арыг-силии, барааннарны көрүштүг кылдыр делгээнинден, өртек-үнезин тодаргай бижээнинден база хамааржыр. Ол негелделерни сагып тургаш, садып алыкчыларны хаара тудуп турар магазиннер хөй, а ону сагывайн турар магазиннер база бар.

Садыгжының ажылы хүндүткелдиг. Ол мергежилдиң хүндүткелдиг чоруунуң кол бырызы — үнген-кирген чонга төлептиг бараан болуушкун, чогаадыкчы ажыл. Бир эвес мергежилди чогаадыкчы ёзу-биле көөр болза, чедиишкиннер немежип кээр. А ону чедип алыры база белен эвес. Коллективтиң удуртукчузунуң, кежигүннериниң инициативчи чоруу, хөй-ниити организацияларының бодамчалыг ажылы, бөгүн дүүнгүзүнден, даарта бөгүнгүзүнден эки ажылдаар дээш дилеп тывылышкыннары чугула болуп турар.

Чоннуң садыг хандырылгазын экижидеринге хамаарыштыр партияның болгаш чазактың ап турар хемчеглериниң бирээзи болза, 1986—2000 чылдарда чоннуң хереглел барааннарын бүдүрери болгаш ачы-дуза чедирилгезин хөгжүдериниң комплекстиг программазы болур. Ында бараанны садып алырда, садып алыкчыга хөй үе чарыгдаттынмас, таарымчалыг садыг хандырылгазының депшилгелиг аргаларын ажыглаарын, бүдүртүнген кылыгларның шынарын экижидеринге болгаш ассортиментизин тодарадырынга садыгның киржилгезин күштелдирерин, чурттакчы чоннуң садыг хандырылгазын үндезини-биле экижидерин айыткан. Ук программада бараанны үүрментеп садар бүдүрүлгелерни таарыштыр тургузарын болгаш тускайлаарын, оларның ажылдаар шагын чурттакчы чонга таарымчалыг кылдыр тургузарын база көрүп турар. Бо болгаш өске-даа хемчеглер кижиге, ооң чаагай чоруун бедидеринге хамаарыштыр партияның угланыышкынының боттанышкыны болур. Ынчангаш ол сорулганы боттандырарынга садыгжы кижиниң киржилгези улуг.

СЭКП-НИҢ XXVII СЪЕЗДИЗИНГЕ УТКУШТУР

Съезд мурнунуң күш-ажылчы ээлчээ

АЧЫ-ДУЗА — АЖЫКТЫГ

Эрзин районнуң чуртталга-коммунал ажыл-агый эргелелиниң коллективи Бүгү-эвилелдиң социалистиг чарыжынга киришпишаан, ниити беш чылда чонга ачы-дуза чедирериниң планныг даалгаларын хуусаадан эрте күүсеткен. Он бирги беш чылда ниитизи-биле районнуң чурттакчыларынга 87,7 муң рубльдиң ачы-дузазын чедирер турган, ону бо чылдың октябрь 1-де 89,5 муң рубль түңге боттандырган. Ынчангаш планда көрдүнгенинге немештир 1 муң 800 рубльдиң ачы-дузазы чонга көргүстүнген.

Беш чылдың шалыпчызы болу берген коллектив планныг даалгаларын күүсетпишаан, камналгалыг ажылдарынче кол кичээнгейни салып келген. Доозукчу чылдың эрткен айларында 13,2 муң киловатт-шак электри энергиязын камнап алган. Чуртталга фондузунга болгаш суур чаагайжыдарынга тускайлаттынган акша-хөреңгини база долузу-биле шиңгээткен. 1 муң 105 дөрбелчин метр шөлдүг чурттага бажыңнарынга септелге ажылдарын кылып чоруткан. 22 чуртталга бажыңнарынга газ-биле ажылдаар плиталарны эптеп тургускан.

— 1986—1990 чылдарда болгаш 2000 чылга чедир үеде ССРЭ-ниң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң Кол угланыышкыннарының төлевилелинде чоннуң амыдыралының материалдыг болгаш культурлуг деңнелин улам бедидери партияның экономиктиг стратегиязының эчис сорулгазы деп тодаргайлап айытканын бистиң коллектив изиг чүүлдүгзүнүүшкүн-биле деткип турар. Ажыл-херээвис чоннуң амыдырал-чурттаалгазының ниити деңнелин улам чаагайжыдып, экижидери-биле дорт холбашкан болганда, Кол угланыышкыннарының төлевилелинде салдынган сорулгаларны ажыл-чорудулгавыска ам безин удуртулга болдуруп, боттуг хемчеглерни төлевилеп турар бис — деп, районнуң чуртталга-коммунал ажыл-агый эргелелиниң начальниги Маадыр-оол Сергеевич Балдан чугаалады.

Ук коллектив ам бо хүннерде ачы-дуза чедирериниң хевирлериниң хемчээлин калбартырынче база чонга чедирип турар ачы-дузаның шынарын экижидеринче бүгү күштү мөөңнээн. Эртем-техниктиг депшилгениң чаа хевирлерин бүдүрүлге чорудулгазында ажыглап турарындан ажылдың ажыктыг чоруу көскүзү-биле бедээн. Аңаа хамаарыштыр мындыг чижектиң дугайын чугаалап болур. Хеп чуур черде чаа машиналарны эптеп тургускан. Хары угда 50 кг хире хепти чуггаш, ону кургадыптар машинаны ажыглап турар.

Район төвү Эрзин суурнуң чаагайжыдылгазы сөөлгү чылдарда экижип орар. Суурнуң кудумчуларын чырыдар тускай чырыткыларны база тургускан. Коммунал хандырылгазының ачы-дузазы көвүдеп турарындан чоннуң амыдыралы хүн келген тудум улам чаагайжып орар.

Беш чылдың шалыпчызы апарган коллективтиң ниити чедиишкиннериниң дугайында чугаалап тура, тус-тус цехтерде ажылдап турар кижилерниң ажыл-ижин хөйге таныштырары чугула. Доозукчу чылдың үшкү кварталының күш-ажылчы көргүзүглериниң түңнелдерин чуртталга-коммунал ажыл-агый эргелели үндүрерге чунар-бажың коллективи тиилекчи болган. Мактал, шаңналга төлептиг коллектив ниити беш чылдың планныг даалгаларын ноябрь айның эгезинге чедир күүседипкен. Чунар-бажың кышка эки белеткеттинген болгаш одаар чүүл дужууртунген.

Гостиницаның ажылдакчылары дааңган ажылынга база ак сеткилдиг. Гостиницаның өрээлдери арыг, силиг, чылыг. Хостуг үелерде телевизордан солун дамчыдылгаларны көрүп болур.

Ук коллективтиң хоочуннары Саинаа Бады, Ирина Моргуй хөй чылдарның дургузунда ында ажылдап турар. Хоочуннар-даа, анныктар-даа бар. Оларның ажыл-ижи демниг. Демниг — ажыл-үүле бүдүнгүр. Ынчангаш чуртталга-коммунал ажыл-агый эргелели он бирги беш чылдың шалыпчызы болуп, социалистиг хүлээлгелериниң күүселдезин бүрүн хандырган.

М. ОНДАР.

ДОЛУ КҮШ-БИЛЕ

Улуг-Хем районнуң «Күш-ажылдың хостуу» совхозунуң ажыл-ишчилери он бирги беш чылдың планныг онаалдаларын чедиишкиннииг боттандырып турар. Күрүнеге эът, сүт, дүк садарының планнары күүсеттинген. Аңаа механизаторлар, саанчылар, хойжулар улам сорук кирген.

Ам совхозтуң ажыл-ишчилери мал кыштаглаашкынының ажылынче кол кичээнгейни салган. Кыш — ажыл-агыйның удуртукчуларынга, специалистеринге, малчыннарынга шыңгыы шылгалда. Ынчангаш малчыннарның кыштагларында кажаа-хорааларын, чурттаалга бажыңнарын өй-шаанда септээш, сүт-бараан фермаларында мал чеми белеткээр цехтериниң дериглелериниң долу күш-биле ажылдаар аргазын тургускан.

Машина-техниканы сүт-бараан фермаларында, мал коданнарында доктаамал быжыглап тургускан. Сес тракторну, он ийи автомашинаны малчыннарга доктаамал быжыглаан. Тускай механизациттынган звенолар тараа шөлдеринде арткан бүгү саваңны бөлүп, сарааттаан. Ол сарааттар шупту кажаалаттынган.

Кышкы үеде кол-ла чүве — мал чемин шын хуваап чарыгдаар. Ынчангаш бүгү мал чемин — сиген, сенаж, силос, будук-бүрү болгаш өске-даа чүүлдерни специалистерниң тургусканы рацион, график чурумун ёзугаар чарыгдап турар.

Совхозтуң чолаачылары база механизаторлары сүт-бараан фермаларынче, хойжу коданнарже сиген, саваң, холуксаалыг чемнер сөөртүлгезин организастап чорудуп турар. Ол ышкаш «Сукпак» совхозта азырап турар малче саваң, сигенни үзүктел чок сөөртүп эгелээн.

Совхозтуң Торгалыгда бода мал ферма-комплекизинде бир муң ажыг баш саар инекти, хунажыннарны, молдургаларны, бугаларны база бызааларны тургузу азырап эгелээн. Ында мал чемин база курлавырлап белеткээн. Ферманың фуражер-учётчиги, коммунист А. Натпит-оол мал чеми белеткээр цехтиң ажылын эки организастаан. Тыва АССР-ниң алдарлыг механизатору К. Артына, механизатор В. Шивит болгаш өскелер-даа фермаже мал чеми сөөртүрүнүң ажылын шалыпкын чорудуп, хүнде-ле 20 тонна чедир мал чемин сөөртүп турар.

Коммунист Л. Көк-оолга удуртукан мал чеми белеткээр бот-орулга-чарылгалыг бригада керээзи-биле ажылдап турар коллективтиң механизаторлары фермаже 117 тонна сигенни сөөрткен. Аңаа механизаторлар К. Биче-оол, А. Дамдынай, М. Шортан-оол олар боттарының биче эвес үлүг-хуузун киирген.

О. ХӨВЕНМЕЙ.

ПАРТИЯНЫҢ КЫЗЫЛ ХООРАЙ КОНФЕРЕНЦИЯЗЫ

Партияның XXVI Кызыл хоорай конференциязы республиканың хөгжүм-шии театрынга хүүн болуп эрткен.

СЭКП хооркомунуң бирги секретары Б. П. Свинцов конференцияны ажыткан.

СЭКП-ниң Программазының чаа эдилгезиниң, СЭКП Уставынга өскерилгелерниң төлевилелдериниң дугайында, СЭКП хооркомунуң болгаш хоорайның партия организацияларының сорулгаларының дугайында илеткелди партия хооркомунуң бирги секретары Б. П. Свинцов кылган.

Партияның хоорай организациязының ревизия комиссиязының ажылының дугайында отчётту ооң даргазы М. А. Ховалыг кылган.

Партияның XXVII съездизинге СЭКП ТК-ның документилерин конференцияга илеткелчилер болгаш санал берген делегаттар бир эп-сеткилдиг чүүлдүг деп көрген болгаш партияның хоорай организациязының ажылын анализтээн, СЭКП-ниң XXVII съездизинге төлептиг ужуражырынче болгаш он ийиги беш чылдың планнарын чедиишкиннииг күүседиринче ажылчы чоннарны мобилизастаар талазы-биле ооң ажылын сайзыраңгайжыдарының сорулгаларын тодаргайлаан.

СЭКП ТК-ның кежигүнүнге кандидат, СЭКП обкомунуң бирги секретары Г. Ч. Ширшин конференцияның ажылынга киришкен болгаш чүве чугаалаан. Партияның XXVI съездизиниң шиитпирлерин күүседир талазы-биле партияның хоорай организациязының ажылын ол анализтээн. Партияның XXVII съездизин төлептиг уткууруунче, он ийиги беш чылдың планнарын күүседиринче ажылчы чоннарны мобилизастаар талазы-биле СЭКП ТК-ның апрель болгаш октябрь (1985 ч.) Пленумнарының негелделеринге хүүштүр организакчы болгаш масса-политиктиг ажылды күштелдирер талазы-биле партияның хоорай организациязының сорулгаларын айыткан.

СЭКП-ниң Программазының чаа эдилгезиниң болгаш СЭКП-ниң Уставынга өскерилгелериниң төлевилелдерин чүүлдүг деп көрген резолюцияларны конференция хүлээп алган.

СЭКП-ниң XXVII съездизин төлептиг уткууруунче, он ийиги беш чылда хоорайның экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң планнарын чедиишкиннииг күүседиринче ажылчы чоннарны мобилизастаар, күш-ажылдың болгаш күүселдениң сагылга-чурумун бүдүрүлгелериниң база организацияларының күш-ажылчы коллективтеринге быжыглаар, организакчы болгаш идеологтуг ажылды улам ыңай сайзыраңгайжыдар талазы-биле партияның хоорай организациязының сорулгаларын СЭКП хооркомунуң отчёдунуң талазы-биле доктаалда айыткан.

СЭКП Кызыл хооркомунуң, партияның хоорай организациязының ревизия комиссиязының чаа составтарын болгаш партияның XX область конференциязынга баар делегаттарны конференция соңгаан.

ПАРТИЯНЫҢ XXVI ХООРАЙ КОНФЕРЕНЦИЯЗЫНГА СОҢГУТКАН СЭКП КЫЗЫЛ ХООРКОМУНУҢ СОСТАВЫ

СЭКП хоорай комитединиң кежигүннери

Абанкина Л. А.	Ильин И. А.	Подругин В. А.
Антонов А. И.	Кара-оол И. М.	Романенко А. А.
Асонычев В. А.	Кирдеев П. В.	Сарыглар Е. О.
Баскакова Н. Т.	Конуркина Г. П.	Сарбаа Я. В.
Бергер М. К.	Конуспаев Б. А.	Свинцов Б. П.
Бузур-оол Д. Б.	Красноперов С. Г.	Севекпит В. И.
Ватулина Ю. Н.	Кудряшов В. А.	Сидеев В. Н.
Верхотурова Н. Л.	Моломдай С. Д.	Сизов Г. Г.
Воронцова Т. А.	Монгуш Г. Ш.	Стал-оол Т. А.
Гнездилов И. К.	Монгуш А. Д.	Стародубцева Г. П.
Григорьев А. И.	Насыров Р. И.	Судеркин П. М.
Даржай А. А.	Огнева Е. Л.	Сысолетин А. А.
Декабрь И. Н.	Озерский В. А.	Тиимей Д. Л.
Дерябин А. А.	Ондар Г. С.	Фадиенко Г. Д.
Донгак Ч. Ч.	Ондар М. О.	Хлапова Г. В.
Ензак В. П.	Ондар Х. О.	Ховалыг А. Д.
Еремеев В. М.	Ооржак А. Ч.	Хунай-оол В. Р.
Ерина А. К.	Ооржак Х. С.	Чамзын К. У.
Ерошенко В. Н.	Осипов В. И.	Черепанов В. Г.
Завьялова О. З.	Оскал-оол В. В.	Ширшин Г. Ч.
Злыгостев Н. М.	Перфильева Т. И.	Шабалин В. А.
Иванов В. П.		Шадров С. С.

СЭКП хоорай комитединиң кежигүннеринге кандидаттар

Акимов В. А.	Емашева Н. С.	Нугис А. Н.
Вилькс В. М.	Забелин В. И.	Серин Э. С.
Гайдук С. М.	Куулар О. И.	Сычкин А. Ф.

Партияның хоорай организациязының ревизия комиссиязының составы

Бальжиева С. А.	Пестерева Г. Г.	Толкачев Г. В.
Виноградова Т. В.	Потылицына Т. А.	Шишигин В. Ф.
Иргит Л. Х.	Птухина Л. А.	Юркова Р. А.
Молодцова Г. Н.	Ромих В. И.	

СЭКП КЫЗЫЛ ХООРКОМУНУҢ ПЛЕНУМУ

Партияның XXVI хоорай конференциязындан соңгуткан СЭКП хооркомунуң организастыг бирги пленуму болган. Организастыг айтырыгларны пленумга чугаалажып көрген.

СЭКП хооркомунуң бирги секретарынга болгаш бюро кежигүнүнге Б. П. Свинцовту, партия хооркомунуң ийиги секретарынга болгаш бюро кежигүнүнге А. И. Григорьевти, СЭКП хооркомунуң секретарынга болгаш бюро кежигүнүнге Г. Ш. Монгушту пленум соңгаан.

СЭКП Кызыл хооркомунуң бюро кежигүннеринге Н. Т. Баскакова, Т. А. Воронцова, Ч. Ч. Донгак, Т. И. Перфильева, В. А. Подругин, Т. А. Стал-оол, Д. Л. Тиимей, Г. Д. Фадиенко соңгуткан.

СЭКП хооркомунуң организастыг килдизиниң эргелекчизинге Н. Т. Баскакованы, пропаганда болгаш агитация килдизиниң эргелекчизинге О. З. Завьялованы, үлетпүр болгаш транспорт килдизиниң эргелекчизинге В. Н. Сидеевти, ниити килдизиниң эргелекчизинге Г. П. Стародубцеваны пленум бадылаан.

СЭКП хооркомунуң чанында партийжи комиссияның даргазынга И. А. Ильинни пленум бадылаан.

* * *

Партияның хоорай организациязының ревизия комиссиязының хуралы болган, организастыг айтырыгны аңаа чугаалажып көрген. Комиссияның даргазынга Т. В. Виноградова соңгуткан.

ДААРАНЫКЧЫЛАР

ЧУРУКТАРДА: Ольга Монгушовна Одушпаяк — даараныкчыларның ортузунда чарыштың тиилекчизи. Ооң бригадазында Людмила Ивановна Видуто, Валентина Николаевна Белоусова база мурнакчы ишчилерниң одуруунда.

Ол үш мурнакчы Кызыл хоорайда «Чечек» ательениң хептер даараар цегинде кышкы тоннарны даарап, продукцияны шынарлыг кылып, чоннуң чагыгларын хуусаазында доозуп берип турарлар. Олар айның планын 130 хуу чедир күүседип келгеннер. Бо мурнакчы ажылчыннарның бригадазы он бирги беш чылдың планныг даалгаларын чедиишкиннииг боттандырар сорулганы салган, шупту бир демниг, күжениишкинниг, бедик бүдүрүкчүлүг ажылдап турар.

О. ОХЕМЧИКТИҢ фотолары.

ЭРТЕ ДООЗАР ДЭЭШ

«Кыжын тергең, чайын шанааң септе» деп чоннуң чиге сөглээни аңаа эвес болгай. «Тиилелге» совхозтуң МТМ-зинде техника септелгези кидин түлүк эгелээн. Чер ажылын чедиишкиннииг чорударының бир кол үндезини техниканы ыяк септеп алырында дээрэн билдингир. Коллективте 34 механизатор болгаш ажылчын хаара туттунган К-700, Т-150 тракторларны болгаш комбайннарны септеп турар. Бо хүннерге чедир беш комбайн, К-700 маркалыг беш, Т-150 болгаш ДТ-75 маркаларлыг бир-бир трактор септеттинген. Септекчилер аразында организастаан социалистиг чарыштың ону хонуктап түңнеп турар. Септеттинген техниканың шынарын тускай комиссия хүлээп ап турар.

— Ам септелгеде аңгы-аңгы марканың чеди тракторну турар. Бригада керээзин ёзугаар ажылдап турар коллективтиң кежигүннери кол кичээнгейни техниканың септелгезиниң шынарынче угландырган. Комбайн септелгезинде Клим Ондар, Игорь Додой тракторлар септелгезинде Николай Калчан-оол өске эш-өөрүнге үлегер-чижектиг эки ажылдап турарлар. Чаа чылга чедир 12 комбайнны, 7 тракторну план ёзугаар септээр бис. Ол планны бистер ажыр күүседиринге бүзүреп турар бис.

СЭКП-ниң XXVII съездизин төлептиг күш-ажыл-биле уткуур дээш коллективте кижи бүрүзү бедик кедургуушкуннуг ажылдап турар. Ниитизи-биле техника септелгезин февраль 23-ке чедир доозарын хүлээнген бис. Ам ону оон-даа эрте доозар дээш ажылдап турар бис — деп, МТМ эргелекчизи Вячеслав Хертек чугаалаар болду.

Он ийиги беш чылдың бирги чылында эки дүжүттү алырының магадылалын коллектив бо хүннерде ынчаар чорудуп турар.

Э. ТЕЖИТ.

СЭКП-ниң XXVII съездизинге уткуштур

Съезд мурнунуң документилерин чугаалажып тур бис

ХЕМ ОРУУ ХӨГЖҮҮР

Съезд мурнунуң чугула документилери-биле хемчилер таныжып, боттарының орта хамаарылгазын коллективтиң хуралынга чугаалаан. Капитан, дагдыныкчы М. А. Ашак-оол бо чугула документилерни хандыр өөренип, кижи бүрүзүнге ону чедир тайылбырлаары чугула дээрзин демдеглээн. Капитан-механик, дээди мергежилдиң специализи Ю. С. Каманыхин, партия организациязының секретары А. Н. Нугис, МБВ-43 теплоходтуң капитан-механиги С. М. Иргитов бо чугула документилерниң ужур-дузазын чугаалааннар. Кол сорулга болза, курлавырларны дилеп тывары, сөөртүлгени организастаарын экижидери болур дээрзин олар чугаалааннар.

Бүдүрүлгени интенсификастаарынче шилчиириинге адыр бүрүзүнүң үлүү улуг болур ужурлуг. Экономиканың кол факторларынга даянып тургаш, ажылдаар чер бүрүзүнге бедик бүдүрүкчүлүг ажыл-биле бо улуг сорулгаларны шиитпирлеп болур. Республиканың хем транспортун сайзыраңгайжыдар талазы-биле тодаргай хемчеглерни ап чорудары негеттинип турар. Пароходство коллективи Кол угланыышкыннарда «Транспорт болгаш харылзааның хөгжүлдези» деп кезекти кичээнгейлиг-биле номчуп, канчаар-даа аажок улуг, хөй талалыг айтырыглар көрдүнгенин медереп билип турар.

1986 чылда бүдүрүлге баазазын калбартыр талазы-биле ажылдар чорууттунар. Ийи чыл болгаш Кызылга судно септээр мастерскаяның тудуу доостур. Ону ажыглалга кииргенсоонда, кышкы септелгеге турар хуусаа 10 хуу кызырлыр, септелге ажылдарының өртээ 5 хуу, материалдар чарыгдалы 4 хуу чиигээр, септелге, монтаж ажылдарын механизастаары 20 хуу өөр болгаш турууш кунннар 20 хуу кызырлыр. 1987 чылда Кызылга 100 муң тонна чүъктерни дажыглаар краннарыг ийи чүък портун дужаары көрдүнүп турар. Бөгүнгү байдалдывыста курган чүъктерни 20 муң тонна хирени чүдүрүп, дүжүрүп турар бис. Бо ийи тудуг дужааттынган соонда, хол-биле кылыр ажыл чок болур болгаш контейнер-биле база бөлүктеп чүък дажыглаар деп шилгелиг технологияже шилчиир арга тургустунар.

Шиитпирлезе чогуур айтырыгларның бирээзи — бүдүрүлгени эде дерип чаартыры, Кызылдың судно септээр мастерскаязының баазазынга судно чыыр участокту тургузуп чепсеглээр. Республикада эң баштайгы судно тудуушкунунуң үлетпүрү мынчан хөгжүп эгелээр.

Келир чылын Тывага бир дугаар ажыглалга киирип турар Р-010 деп деригни салыр. Бо нарын инженер дерии Саян-Шушенск суг хөөлбээ тургустунга бөөрге, Кызыл-Чаа Шагаан-Арыг аразында ханы суг оруун тургузарынга херек. Красноярск крайның мурнуу районнарынче суг оруу ажыттынар. Суг оруун ханыладыр херексел дээрге, эштип чоруур, хөй үскуууштуг экскаватор болур. Ол бир шакта суг дүвүнден 250 тонналы черже уштуп октаар. Ооң узуну 50 метр, бедии дөрт каът бажыңда деңнелдиг, а дензизи —400 тонна. Ону эптей тургускан соонда, Хүт ужарын эртеринге херек дөрт баржаларны болгаш чаа туер-судноны чыыр.

Бүзүрелдиг, күчүлүг таарымчалыг чаа суднолар-биле эргижирээн суднолары солуур. «Заря» пассажир суднозунуң орнунга хөй кижи кирер, сугну ээзош хирлендирер агаар сыртыктыг чаа суднолар турар.

Кол угланыышкыннарының төлевилелин өөренип көрбүшаан, боттарывыстың техниктиг аргавысты дилеп, он ийиги беш чылдың перспективтиг хөгжүлдезинден безин ыңай көрүп турар бис. Саян-Шушенск ГЭС—Кызыл аразының суг магистралынга чаа чүък суднолары чорун эгелээр. Ол база-ла агаар сыртыктыг 100 тоннаның суднолары болур. Оларны бүдүн чыл дургузунда суг кыры-биле-даа, дош адаа-биле-даа, чоруур кылдыр кылган. 500 тонналыг ыңдыг платформаларының төлевилелдерни ажылдап кылып турар.

Кыска хуусаада ажылды организастаарының чаа аргаларынче, амгы үениң бүдүрүлге технологиязынче шилчиирде, чүгле мораль талазы-биле белеткел негеттинмес. Бедик харысалга, эртем ёзузу-биле ажылды удуртуп билири чугула. Күүсеттинген план — келир беш чылды экы эгелээринге магадылал. Ынчангаш чылдың болгаш беш чылдың планныг онаалдаларын чедиишкинниг күүседири—бөгүнүң бирги чергениң чугула сорулгазы.

1985 чылдың экиндириишкиннин хемчилер хуусаа бетинде ,сентябрь 24-те дооскан. Сөөртүлге хемчээлиниң планы 115, пассажирлер артыштырарының 101, чүък сөөртүрүнүң 112,8 хуу күүсеттинген. Сөөртүлге ажылдарының бот-үнезин 7 хуу чиигээн, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү 8,4 хуу бедээн. Чыл планын экипажтарның хөй кезии чедиишкинниг доозуп турар. Беш чыл планын ноябрь 14-те доостувус. Съезд мурнунуң чарыжы планныг онаалдаларны, социалистиг хүлээлгелерни ажыр күүседиринге идиг болган.

Камналга, хумагалал — экономиканың курлавыры. Он айларда пароходство 16 муң киловатт шак электри энергиязын, 8 тонна солярканы камнап ап, ийи хүн камнап алган материалдар-биле ажылдаан. Бо чылдың экиндириишкининде хемчилер коллективи Енисей бассейниниң Кызылдан Диксон ортулукка чедир хемчээлдиг бүдүрүлгелерниң аразында чарышка шаңналдыг черлерже каш удаа үнген. Ийиги кварталдың түңнели-биле транспорт бүдүрүлгелериниң аразында чарышка тиилекчи болган. СЭКП обкомунуң, Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң, Тыва профобл-чөвүлелдиң болгаш ВЛКСМ обкомунуң шилчиир Кызыл тугун чаалап алган. Партбюро кежигүнү, улусчу контроль комитединиң даргазы В. В. Ремезтиң удуртканы «Заря-22» теплоход, коммунист П. М. Марковтуң баштааны —«Ангара-45» эки көргүзүглерни чедип ап турар. Капитан-механиктер Ю. С. Каманыхин, А. В. Федотов олар социалистиг чарыштың мурнуку одуруунда чоруп турар.

Ынчалза-даа бурунгаарлаашкын четпестерни чайлатпаан шаанда болдунмас. Коммунистерниң, партия организациязының бүдүрүлге херээнге киржилгезин күштелдирерни чедип алыр ужурлуг бис. Камналга айтырыынче экипаж бүрүзү хамылап кирбейн турар. Технологтуг операцияларны шынарлыг кылбайн турарындан чидириглер үнүп турар. Экономиктиг өөредилгени амыдырал-биле холбаарын чедип албайн турар. Септелгеге үр турары, чүдүрер-дүжүрер ажылдар үезинде туруушкуннарны ээзежедири кичээнгейден үнмес айтырыгларның бирээзи болур. Бо болдунмас ужурлуг чидириглерни ээзежедир сорулга турүп турар. Ол мыш белеткекчилери-биле харылзааны быжыглааш, тудуг материалдарының сөөртүлгезин үндезинин-биле экижидип, салдарның чештине бээрин, мыштың аңаа сугже бады баарын болдурбас болза эки.

Хеме, суднолары кышкы үеде эрикче үндүрүп, оларның кадагалалын экижидер апаар. Амгы үеде бежен судно бар. Оларның он ийизиниң дензизи 50 тонна чедип турар. Бо суднолары тускай кедуртүр механизмнер чокка дажыглаары берге болгаш хөй үе чарыттынар.

Ажылчыннарның амыдырал байдалын экижидер, дыштанылгазын организастаар хемчеглерни алыры көрдүнген. Септелгени ажык дээр адаанга кыштың соогунда чорудар болганда, изиг чемни эккеп бээри чугула.

Чедиишкиннер сагылга-чурумну быжыглаанындан, камналга чурумун шыңгыыратканындан, сөөртүлге ажылдарын шын организастаанындан чедип алдынар.

О. ПЕТРОВ,
Енисей пароходствозунуң Кызыл район эргелелиниң начальниги.

АЖЫЛ-ИШЧИ ЁЗУ-БИЛЕ

СЭКП-ниң Программазының чаа эдилгезиниң, СЭКП-ниң Уставынга өскерилгелерниң, 1986—1990 чылдарда болгаш 2000 чылга чедир үеде ССРЭ-ниң экономиктиг база социал хөгжүлдезиниң Кол угланыышкыннарының төлевилелдерни партия эге организацияларында, күш-ажылчы коллективтерде калбаа-биле чугаалажып турар. Бо чугула политиктиг ажылда партком кежигүннери, совхозтуң удуртукчулары, кол специалистер, пропагандистер, лекторлар, политинформаторлар, агитаторлар хаара туттунган.

Машина-трактор мастерскаязынга, Чаңгыс-Аш суткараан фермазынга, Тарлаг салбырынга, Аржаанның участок эмнелгезинге, автогаражка, шаңга болгаш өске-даа коллективтерге съезд мурнунуң документилерин чугаалашкан хуралдар болуп эрткен. Партияның чугула документилерин таныжкан, өөренген коммунистер болгаш ажылчы чоннар ону бир эп-сеткилдиг чүүлдүгзүнүп, деткип турарын илеретпеш, мында айыткан Коммунистиг партияның сорулгаларын хажык чокка күүседиринге белениин бүзүредип турарлар.

ССРЭ-ниң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң Кол угланыышкыннарын чугаалашкан Тарлаг суурнуң ажылчы чоннарының хуралынга Аржаан кодээ Советиниң күүскомунуң даргазы М. Бичии-Уруг илеткел кылган. Аңаа санал берген саанчы А. Серен, чолаачы А. Черноусов, башкы Д. Дамчат-оол болгаш өскелер-даа съезд мурнунуң документилерин чүүлдүгзүнүп деткээш, съездиге алдар болдурган социалистиг чарыштың улус ажыл-агыйының адыр бүрүзүнге калбартырын чугулалап айытканнар.

Съезд мурнунуң материалдарын пропагандалаарынга совхоз директору В. Г. Бессонов, кодээ Советтиң күүском даргазы М. Бичии-Уруг, партком кежигүннери И. А. Мельберой, Е. Н. Толстиков болгаш оон-даа өскелер идепкейлиг киржип турарлар.

СЭКП-ниң Программазының чаа эдилгезиниң, СЭКП-ниң Уставынга өскерилгелерниң төлевилелдерни партия эге организацияларының хуралдарынга чугаалажырын уламчылавышаан.

В. ШАЙМАЕР,
Бии-Хемде «Өөк» совхозта партком секретары.

МЭЭҢ САНАЛЫМ

СЭКП-ниң Программазының чаа эдилгезиниң, СЭКП Уставынга өскерилгелерниң, 1986—1990 чылдарда болгаш 2000 чылга чедир үеде ССРЭ-ниң экономиктиг база социал хөгжүлдезиниң Кол угланыышкыннарының төлевилелдери парлалгага үнген соонда, кичээнгейлиг номчудум. Ол чугула партийжи документилерни чүүлдүгзүнүп деткип турар мен.

СЭКП Уставынга өскерилгелерге хамаарыштыр төлевилелге бодумнуң саналымны киирер бодай-дыр мен. «Партия кежигүннери, оларның хүлээлгелери болгаш эргелери» деп эгениң дөрткү чүүлүнде партияга 18 хар четкен кижилерни хүлээп алыр деп айыткан. Практикадан алгаш көөрге, он сес хар четкен оол-даа, кыс-даа кижилер он сес харлыында чүгле он классты дооскан ийикпе, а бир эвес ажылдап турар болза, күш-ажылчы баштайгы базымны кылган, ажыл-херекке ам-даа бодунуң эки талазын чедир көргүспээн кижилер-ле болгай. Бир эвес оолдарга хамаарыштыр алыр болза, Совет Армияга шериг албанын безин эрттирбээн кижи-дир. Ынчангаш партияга 23 хар четкен кижилерни хүлээп алыр деп төлевилелге киирзе кандыгыл деп саналдыг мен.

И. КЕЛИК-СЕНГИ,
журналист.

1986 чылдың үлүүнде

ЧУРУКТА: Юрий Павлович Иванов пассажирлер автобүдүрүлгезинге он ажыг чыл чолаачылаан. Ол чылдарның дургузунда Кызыл биле Каа-Хем суурнуң аразынга чоруур № 3 автобуска доктаамал чолаачылап келген. Юрий Павлович он бирги беш чылдың планныг даалгазын ажыр күүсеткеш, бо хүннерде 1986 чылдың үлүүнде ажылдап турар.

О. ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

Идеологтуг фронтунуң дайынчызы

ПАРТИЙЖИ ДААЛГАЗЫ — ПРОПАГАНДИСТ

Очур Хомушкуевич Акаажыктың партийжи даалгазы — пропагандист. Ол чугула даалганы Очур Хомушкуевич барык 20 хире чыл дургузунда ак сеткилдиг күүседип келген. О. Акаажык Барыын-Хемчик районнуң Эрги-Барлык ортумак школазында «Сайзыраңгай социализм ниитилелиниң өзүп орар аныяк салгалының коммунистиг кижизидилгезиниң чугула айтырыглары» деп курсту дыңнакчыларга өөредип турар.

Пропагандист кижиниң ажылының үре-түңнелдиин чүнүң-биле хемчээрил? Сөзү-биле ажыл-херээ карышпас, ооң билиин дыңнакчылардан каш катап ажыг болур, ол кажан-даа бүгү кижилерге үлегер көргүзер, бодунга болгаш өштеринге шыңгыы негелделиг болур, кезээде бүгү сагыш-сеткилден бердинип ажылдаар, дыңнакчыларга чогаадыкчы ёзу-биле өөренир кылдыр байдалды ынчаар тургузар — пропагандист кижиниң чамдык шынарлары ындыг.

Пропагандист О. Х. Акаажык — бедик негелделиг кижи. Ол дыңнакчылар-биле быжыг харылзааны тудуп, хүнүң чугула сорулгазын кижи бүрүзүнге чедирер, партияның чон мурнунда салып турар сорулгазын ханы тайылбырлаарынга бодунуң байлак дуржулгазын ажыглап турар. Хүн бүрүнүң солуннарындан, журналдарындан дээш марксизм-ленинизмниң номналынга чедир ажыглап турар литературазы байлак. Ол дыңнакчыларны ном-биле ажылдаарынга өөредип, оларның бот-боттарындан өөренирин база чедип ап турар. Эрткен өөредилге чылында дыңнакчылар Галина Сендаш, Любовь Седип-оол, Лидия Салчак, Дарья Саая оларның бижээн рефераттары эки үнелелди алган. Хоочун башкылар Чалзаймаа Ондар, Бичелдей Хертек, Дөмүр-оол Саая, Зоя Кара-Сал олар кичээл бүрүзүнге эки белеткенип, теоретиктиг билиин практиктиг ажыл-биле холбап ажылдап турарлар.

Эрткен өөредилге чылында дыңнакчылар программада көрдүнген темаларны долузу-биле эртип, ниити билигниң ортумак школазының болгаш профессионал школаның чаа реформазын амыдыралга боттандырарының херээнге школаның башкылар коллективи боттарының үлүүн киирип келгеннер. Бо өөредилге чылы база-ла организастыг эгелээн, программада көрдүнген материалдар темалар аайы-биле шактарда хувааттынган, дыңнакчылар бот-онаалгаларны алганнар. Бо өөредилге чылы — эң харысалгалыг. Бо хүннерде кайда-даа СЭКП-ниң XXVII съездизинге белеткел ажылдары чоруп турар.

Башкы кижиниң ажылы хөй куштуг, үе-шакты, бердинип ажылдаарын негээр, чымыштыг иш. А пропагандист башкы кижи күжениишкиниг ажылдаар апаар. Бистиң бо хүннеривисте «эде тургузаар» деп сөс эң чугула сөс апарган. Ооң-биле кады чугаа чүгле эртем-техниктиг депшилгениң шапкын хөгжүлдезин чедип алырының, бүдүрүлгени эрге леп башкарарын эде тургузарының дугайында чорбайн турар. Чугаа болза, бир-ле дугаарында, кижилерниң ажылга хамаарылгазының дугайында, ону өскертириниң дугайында чоруп турар. Чүл дээрге бо хүннерде эрги ёзу-биле, долу күш үндүрбейн, хол салдынчак ажылдап болбас. Бо хүннерде чүгле шынчы, ак сеткилдиг, чогаадыкчы ажылдаары партия кижи бүрүзүнден негеп турар. А коммунист кижи кезээде бирги одуругга чоруур, өске кижилерни бурунгаар баштаар ужурлуг. Ынчангаш дыңнакчылар-биле канчаар ажылдаары, политөөредилгениң кичээлдерин үениң негелдезинге дүүштүр канчаар эде тургузуп алыры, теория айтырыгларын хүн бүрүнүң ажыл-херээ-биле канчаар холбаары, кичээлдерни ажыктыг, шынарлыг кылдыр канчаар эрттирерил дээш ышкаш айтырыглар пропагандист бүрүзүн үргүлчү дүвүредир, ол айтырыгларга харыыны дилеп тывар ужурлуг.

Пропагандист кижиниң хууда үлегери дыңнакчыларга улуг салдарлыг. Сээң бодуңну канчаар ап чорууруңну, эш-өөрүңге, ажылга хамаарылгаңны бүгү кижилер көрүп турар. А Очур Хомушкуевич бодунга негелделиг кижи. Ол — районда мурнакчы башкыларның бирээзи. Бодунуң башкылап турар эртеми — тыва дылды чогаадыкчы ёзу-биле башкылап, өөреникчилерге быжыг билигни берип, бодунуң дуржулгазын аныяк башкыларга харам чокка дамчыдып, хөй удаа шаңнадып-мактадып келген. Акаажык холу тудугур, тура-соруктуг ажылдап, дыңнакчыларны марксистиг-ленинчи мировоззрениеге кижизидеринге, политиктиг билиин байыдарынга үлүг-хуузун киирип чоруур.

Б. СЕДЕН-ХУУРАК

ЧУРУКТА: пропагандист О. Акаажык.

Тудугжулар кудумчузу

ЧЕЛЯБИНСК ОБЛАСТЬ. Варна районнуң төвүнде Тудугжулар кудумчузу улам сайзырап турар. Чаа бажыңнарның 13 хевирлерин мында туткан. Тус черниң байдалдарынга таарыштыр оларның төлевилелин чогааткан. Ол районну шенелде-көргүзүг кварталы болдурган. Ук кварталды чүгле чаңгыс чылдың дургузунда туткан. Хөй өг-бүлелерлиг тудугжулар чаа квартираларны алган.

ЧУРУКТА: Варна суурда чаа квартал.

Б. КЛИПИННИЦЕРНИҢ фотозу.

Партийжи амыдырал: экономикага удуртулга

ДҮРГЕДЕДИРИНИҢ БЫРАЛАРЫ

Ивановонуң ССРЭ-ниң 50 чылы аттыг станок тудуушкун каттыжыышкынының продукциязы даштыкы, эң дээре дээн үлегер-хевирлерден дудак чок. Металл болбаазырады ажылдаарының сан программа башкарылгалыг төптерин кылып үндүрерин аңаа ол сөөлгү беш чыл дургузунда үш ажыг катап көвүдеткен. Ам ол коллектив хөй ажыкты бээр дериг-херекселдерни бүдүреринче бурун шилчээн. Эртем-техниктиг депшилгени дүргедедиринге партийжи салдар чедирериниң бүгү факторларын билдилиг ажыглап турары, чаа техника талазы-биле план күүселдезиниң канчаар чоруп турарынга партия комитединиң тодаргай контролю чедиишкинниң үндезини болу берген.

— Ынчалза-даа эки планныг болуру — ажыл-херектиң чүгле эгези, кезик-чамдыы-дыр деп, каттыжыышкынның партком секретары А. Жеглов чугаалаан. — Планны амыдыралга боттандырарын чедип алыр херек. Төлевилеттинген чүүлдерни баштай партия, ажыл-агый активинге, а ооң соонда — цехтерге болгаш килдистерге болган хуралдарга чугаалашкан. Ажылчыннар болгаш специалистер ол хуралдарга үнелиг ээзош эвес саналдарын чугаалааннар. Чижээлээрге, станокту чогаадып тургузар ажылды тускай конструктор бюрозунга, а ооң соонда кол технологтуң килдизинге хайгыышкынныг чугаалажып көрүп турда, а бүдүрүлгечилер ол ажылче сөөлгү залчегде киржи бээр ындыг практика-биле цехтерниң бирээзинге болган хуралга чөпшээрешкээн. Ынчаарга ол ажылга оларның киржилгези баштайгы үе-чадазында-ла эргежок чугула. Түңнелинде чүү болганыл дээрге, кыска хуусаада-ла — чүгле 1,5 чыл дургузунда — сайзырадды ажылдаар ховар дээн төптү кылып үндүрерин белеткээн чогаадыкчы түр коллектив тыптып келген.

Каттыжыышкынның ажыл-ишчилеринден ниитизи-биле 150 ажыг саналдар кирген. Бүгү коллективтерниң болгаш бөлүктерниң планнарын тургузарда ол саналдарны барымдаалап көрген. Партком чанында тускай тургускан комиссия оларны боттандырарын хайгаарап келген. Ооң кежигүннери хөй-хөй эгелээшкиннерниң эгелекчилери боттары болган.

— Кол чүве чүгле таарышпас фактыларны айтыры эвес, харын айтырыгларны шиитпирлээриниң аргаларын дилеп тывары болур деп, комиссияның даргазы, инженер-конструктор В. Машалгин демдеглээн. — Мындыг чижектен көргүзүп көрейн. Механика цехтериниң коллективтери чаа техникага кезектер бүдүрерин өстүре бээрге, ынчылдарга мындыг кезектер мөөңнели берген. Ажыл-херектиң байдалын ол черинге тодарадып көргеш, үзүктелиишкиннерниң чылдагааны күш-ажылды бүгү конвейерде эки тода организаставайн турарында-дыр деп түңнелди үндүрген бис. Бүгү операцияны ийи үе-чадага хуваарын комиссияның кежигүннери саналдаан. Бир коллектив белдирлерни белеткеп турда, өскези — олардан станоктарны чыып эптээр. Ам ол-ла шөлден ийи катап хөй белен продукция үнүп турар.

Чаа чүүлдерни нептередириниң канчаар чоруп турарынга партийжи тодаргай контрольду организастааш, станок кылыкчылары кедизинде баргаш эки болур чүүлдү тургузуп алган.

А. ФРАНКОВСКИЙ.
СЭТА-ның корр
Иваново.

Советтер амыдыралы

ДЭЭШТИИ БЕДЭЭН

Самгалдай кодээ Советиниң күүскому организас-массалыг ажылын сайзыраңгайжыдарынче улуг кичээнгейни угландырып турар. Сессиялар, күүском хуралдары доктааттынган план ёзугаар эртип турар. Советтиң алды доктаамал комиссияларының ажыл-чорудулгазы идепкейжээн. Улус өөредилгези, чоннуң кадык камгалалы-биле, культура албан черлериниң ажылын экижидери-биле холбашкан айтырыглар шиитпирлээринге депутаттарның киржилгези, дузазы улуг. Ажылдың кайы-даа участогунда ажыл биче-ле «аскай» бээр болза, айтырыг доктаамал комиссияларның кичээнгейи чок артпас. «Сельхозтехника» каттыжыышкынынга, Самагалдай ортумак школазынга депутаттарның киржилгези-биле хуралдар эрткен. Уруглар кижизидилгезинге хамаарышкан айтырыгны чугаалашкан болгаш уруг-дарыының өөредилгезинче кошкак кичээнгей салып турар ада-иелерни аңаа тургускан. Ооң-биле кады район төвүнде Культура бажыңының, аптеканың ажылының дугайында дыңнадыгларны депутаттар сайгарып чугаалашкан. Ол айтырыгларга хамаарыштыр хүлээп алдынган шиитпирлерниң күүселдези дээш контрольду күштелдиргени элээн дээштиг болган. Кылып чорукан ажылдарның түңнелин кодээ Советтиң күүскомунга дыңнадып, чугаалажып турар.

Социалистиг хоойлу-дүрүмнү болгаш хөй-ниитиниң корум-чурумун камгалаар талазы-биле доктаамал комиссияның ажылы база эки. Ук комиссияның депутаттары үнүүшкүннүг хуралдарны чер-черге эрттирип турар. Комиссия бодунуң бир хуралынга «Арагалаашкынны болгаш алкоголизмни узуткаар талазы-биле хемчеглер дугайында» СЭКП ТК-ның доктаалын амыдыралга боттандырар дээш № 1070 КМК-да кандыг хемчеглер алдынып турарын чугаалашкан. Ажыл шагы үзүп турган беш кижиниң херээн сайгарган болгаш чогуур хемчеглерни оларга онаалган. Хуралга алдынган хемчеглер дээштиг болган, күш-ажылдың сагылга-чуруму көзүлдүр экижээн. Бүдүрүлге планныг онаалдазының күүселдезин чедип ап турар апарган, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү элээн бедээн. Ажыл шагы үзер чоруктар-биле эптеш чок демисел тургустунган. Эки тура улусчу дружиналарның ажыл-чорудулгазынга хамаарыштыр чугаа доктаамал комиссияның хуралдарынга чаңгыс эвес удаа болган.

Кодээ Советтиң чанында тургустунган арагалаар чоруктарга удур профилактика чөвүлелиниң ажылы багай эвес, ап турар хемчеглерниң дээштии бедээн. Элиртир суксунну талоннап садар кылдыр тургускан соонда, эзирик чоруур кижилер, арага ишкени-биле ажыл шагы үзер чоруктар эвээжээн. Чөвүлелдиң ажылын кодээ Советтиң күүскомунуң хуралынга чугаалашкан болгаш шиитпир хүлээп алган.

О. ЧИНМИТ.
Тес-Хем район.

ҮЛҮҮВҮСТҮ КИИРЕР БИС

Эрзин райкүүскомунуң курстрахование эргелелиниң ажылдакчылары 1986—1990 чылдарда болгаш 2000 чылга чедир үеде ССРЭ-ниң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң Кол угланыышкыннарының төлевилели-биле таныжып турар. Ооң «Социал хөгжүлде, чоннуң амыдыралының денщелии бедидери» деп кезээнде мындыг одуруглар бар: «Чоннуң чаагай чоруунуң улам ыңай бедиирин, совет кижилерниң өзүп орар материалдыг болгаш угаан-бодал хереглелдерин улам долузу-биле хандырарын боттандырар». Ону боттандырар херекке страхование ажылдакчылары, бистер, база киржип, үлүүвүстү кадар ужурлуг бис. Ол дугайында чугаа биске болган болгаш съезд мурнунуң документилеринге дүүштүр ажылывысты түңнеп чугаалажып турар бис.

Он бирги беш чылдың доозукчу чылының планныг онаалдазын хуусаадан эрте боттандырар сорулга бистиң мурнувуста салдынган. Районнуң ажылчы чонунга страхование ачы-дузазын чедирер хүлээлгевисти эки күүседир дээш ажылдап турар бис. Ачы-дуза чедиринин хевирлери калбарып турар. Районда хамаатылар-биле 3233 керээ чардынган. Страхованиениң янзы-бүрү хевирлеринге ачы-дуза чедирериниң планы багай эвес күүсеттинип турар. Планныг онаалда күүседиринге коллектив кежигүннериниң киирип турар үлүү улуг. Бисте ийи бригада бар. Бригада бүрүзү социалистиг хүлээлгелерлиг, аразында чарыштыг. Оларның кайызының-даа ажылы эки болгаш ай, квартал планын доктаамал күүседип турар. Агентилер — Т. С. Седипкова, Л. С. Чамдал, Т. К. Ламадар, Д. М. Дажы, Г. И. Шириндиви айының, кварталдың хууда планын доктаамал күүседип турар. Агентилер быжыглааны участогунга барып, страхование булуңнарын дерип, көскү агитацияны бижип, азып турар. «Нарын» совхозтуң төвү Нарын суурга курстрахование эргелелиниң ажылдакчылары «Страхованиениң ажык-дузазы» деп темалыг кежээни организастаан. Кежээниң киржикчилериниң айтырыгларынга эргелелдиң ажылдакчылары тодаргай харыыларны берген. Аңаа страхование дугайында янзы-бүрү айтырыгларга конкурс болган. Конкурска ясли-сад биле школа коллективиниң ажылдакчылары киришкен, аңаа школа командазы тиилээн.

А. НАМДАК.
курстрахование эргелелиниң инспектору.

Б Ы Ж Ы К Ч Ы

Ак-Довурак хоорайда амыдырал хандырылга комбинадынга быжыкчылар өөредилиге келиривиске, Мария Хомушкуевна Лундуп хеп бышкан тур. Хайгаарап турарга, өөренгенин канчаар боор, хачызы артында чиик-чиик сагындырар.

Мария Хомушкуевна мында он чыл ажыр ажылдап турар. Ак-Довурак ортумак школазын дооскан уругнуң күш-ажылчы намдары бо бүдүрүлге черинге эгелээн. Ол бичиизинден-не даарап нырынга сонуургалдыг турган. Ооң ол сонуургалы, хандыкшылы алызында барып амыдыралга туружун тып алырынга идиглиг болган. Арга-дуржулга ээзош болгаш даараашкынның аргаларын ол чүткүлдүг-биле шиңгээдип ап турган. Ажылга ижигип, мергежилди ханы өөренип алырынга ооң дагдыныкчызы Октябрина Чаш-ооловна Меңге-Баир улуг дузаны көргүскен. Дааранырының чажыттарын ол чоорту шиңгээдип ап, харын мактадып турар болу берген. Ол ам мында дуржулгалыг быжыкчы диртип турар. Ооң холу деггел хептиң бүдүрүү аажок.

Коммунист быжыкчы — хөй-ниитичи, коллективниң хөй-нииити ажылының идепкейлиг киржикчизи. Ол — амыдырал хандырылга комбинадында профком даргазы. Ынчангаш ында ажылдап турар кижилерниң ажыл-амыдыралы, дыштанылгазы-биле холбашкан шиитпирлээр айтырыглар-ла хөй.

Интернационалчы коллективтиң өске кежигүннери-биле бир демей, М. Лундуп партияның ээлчеглиг съездизин төлептиг күш-ажыл-биле уткуур дээш кызымак ажылдап турар.

Д. СААЯ.
Барыын-Хемчик район.

ОРДЕН АЛГАН ХҮНҮН БОДАП...

Хоочун хойжу Дукар-оол Донгакович Маскыр-оол Ортаа Саргалдың хүннээрек мээзинге кодан хоюн кадарып чораан. Хүн дүъш үези чедип бар чыткан. Ынчалза-даа ол бедиизэн, чавыс көзүлген. Чылыг үе ам кайда боор. Кыш черден, дээрден— бүгү таладан дүжүп орган. Ынчангаш соок чывар эстеп каап турар. Сөөлгү чагган хар эривейн барган, ховушалдер, мээстер, белдер ала шокар харлыг артып калган. Тайга-таңдылар бажын көөрге, чүм, моккүлчек ак көстүр.

Дукар-оол Донгакович хой кадарып келген чээрби шаа чылының дургузунда чаңгыс эвес кышты көрген. Оларның бирээзин өскезинге дөмейлешпес. Мал чеми чедишпес, хар-чамы улуг, кадыг-шириин-даа кыштар база турган. Ынчалза-даа ол кадайы-биле кады черле хол салдынып көрбээннер. Кыш берге болган тудум, улам кызып, олут орбайн ажылдап турган. Одар-белчиирин таарыштыр хуваап кадарар. Малдың чаш төлүн-даа карак кызыл азырап тургаш, онча-менди доруктуруп өстүрүп алыр.

Хоочун хойжу хоюнуң кедээ талазында куржаанңгы куу-куу хаялар баарынга ажыттатып олуруп алгаш, боданып орган. Ажыл-ишчи хойжу кыштаглаашкынынга багай эвес белеткенген. Ооң кажаа-хоразы-даа чылыглаттынган, бажың-балгадызы-даа чылыг. Он беш тонна сигенни, 8 тонна люцерналы белеткеп алган. Алаакка ажыг дериң төп тургаш, белеткеп алган сигенин күскээр чайның улуг үери аппарган. Ол аңаа хомудаачыг болган.

Эртен Саргал хойжу бригадазының хойжуларының хуралы болур. Ооң аңаа чугаалаар бодап орар чүвелери-ле хөй. Чайын «Улуг-Хая» совхозтуң Сенекке районнуң хойжуларының тарып-боозадылга талазы-биле улуг семинары болган. Аңаа хураганны чаңгыс аай температуралыг хураган кажааларынга сакман арга-биле азырап өстүрериниң аргазын долу ажыглаарын дугуржуп чугаалашкан. Ону районнуң өске совхозтары херек кырында боттандырып эгелээн. А «Найырал» совхозтуң Саргал хойжу бригадазы бо чылын ол арганы ажыглап, ынчаар ажылдап шыдавас. От салбас, чаңгыс аай температурага турар хураган кажааларын тудар дээрге диилген манзалар чок. Оон туржук шопту, кадаг безин тывылбаан. Ынчангаш совхозтуң дирекциязы хойжуларга ол талазы-биле кандыг-даа дуза кадып шыдавазын дорт дыңнаткан. Эки херекти бүдүрер дээрге, элдептиг мындыг доктар-моондактар база тыптып келир. Туүйбулар база чок. Салаа базып санаар болза, малчыннарның ажыл-амыдыралында четпес чүвелер-ле хөй. Автолавка ховар келир. Почтачы чок болгаш Саргалдың хойжулары солун, сеткүүлдү дөрт-беш хонук эвес, а харын-даа ай-айы-биле албайн баар. Оон ыңай олар акшаларының база чогуур үезинде ап шыдавас.

Бригаданың хойжуларының ажыл-амыдыралында чамдык четпестер мындыг. Дукар-оол Донгакович ам хей-аът кирген. Ол он бирги беш чылда алган планныг онаалдаларын база хүлээлгелерин ажыр күүсеткен. Мактаныр эвес, ооң көргүзүглери шыырак болган. Чыл санында ол 100 баш төрүүр хойга онаалтыр 90-дан куду хураган черле ап көрбээн. А бо чылын ол 100 төрүүр хойга онаалтыр 99 хураганны онча-менди доруктуруп өстүргеш, төрээн совхозунга хүлээдип берген. Бир хойдан-на 2,5 кг дүктү кыргып, күрүнеге дужааган.

Коммунист хойжу Дукар-оол Донгакович чаңгыс сөстүг кижи, ажыл-херээ сөглээн сөзү-биле шуут дүгжүр, бодунуң кызымак ажыл-ижи-биле чаңгыс чер-чурттугларының бедик хүндүткелин чедип алган. Хойжуларның партия эге организациязының хуралдарынга идепкейлиг киржип, хойжунуң бедик харыысалгазының, күш-ажылчы быжыг сагылга-чурумунуң, мал чемин шын чарыгдаарының, малчыннарның культура-амыдыралын экижидериниң дугайында бодунуң санал-оналдарын берип келген.

Хойжунуң адазы Донгак Санчаевич Маскыр-оол «Найырал» совхозтуң дуржулгалыг хоочун хойжуларының бирээзи чораан. Ол пенсияже үнерге, ооң кодан хоюн оглу хүлээп алган.

Дукар-оол Маскыр-оол ВЛКСМ-ниң XVII съездизиниң делегады база болуп чораан. Ол Төрээн чуртунуң найысылалы Москваны бо-ла бодап, сактып келир. Ооң телептиг күш-ажылын Төрээн чурт бедик-биле үнелээн. Ол Күш-ажылдың Кызыл Тук ордени-биле шаңнаткан.

Коммунист хойжу СЭКП-ниң XXVII съездизинче уткуштур күш-ажылчы белеткелдиг, быжыг тура-соруктуг чоруп орар.

Х. ОЙДАН-ООЛ,
Улуг-Хем район.

Мал чеми баазазын быжыглаарының, генетиканың болгаш уксаажыдылганың чедиишкиннерин, коданны шынар талазы-биле экижидериниң биологтуг чаа аргаларын ажыглаарының үндезининге малдың болгаш куштуң продуктулуун дыка бедидер, мал ажылының продукциязын бүдүрериниң туруштут өзүлдезин хандырар.

(1986—1990 чылдарда болгаш 2000 чылга чедир үеде ССРЭ-ниң экономиктиг база социал хөгжүлдезиниң кол угламыышкыннарының төлевилелинден).

Съезд мурнунуң документилерин чугаалажып тур бис

КҮШ-АЖЫЛГА КИЖИЗИДЕР

Партияның съезд мурнунуң документилери совет кижилериниң амыдыралының дециелин чайгылыш чок бедидер, оларның келир үези дээш партияның ада-сагыш салыышкыны-биле сиңниккен. Мен малчын кижи ол документилер-биле таныжып көргеш, партиямга, чаазамга улуг өөрүп четтиририишкинимни илередикседим. Дооступ турар он бирги беш чылдың дургузунда бистиң районнуң, совхозтуң болгаш бригадавыстың амыдыралынга улуг өскерлиишкиннер, чаартылгалар болгулаан. Районнуң девискээринче улуг күштүг электроэнергия шугумунуң, асфальтылыг оруктуң шөйлүп кирип келгени, бүгү чурттакчылыг черлерде телевизорларның ак-көк экраннарының чырып келгени, дыка хөй малчын коданнарны электрижиткени — бистиң сайзыралывыстың көскү херечизи. Ол бүгү чаартылгалар бисти чаа-чаа улуг херектерже сорук кирип турар.

Бистиң Улаатай хойжу бригаданың партия организациязы малчыннар ортузунга идей-кижизидилгелиг, масса-политиктиг ажылдарны экижидер, оларның бот-харыысалгазын, ажыл-агыйжы бот-идепкейин бедидер талазы-биле чамдык ажылдарны кылып чоруткан. Эрткен кыштаглаашкынның түңнелдери-биле алырга, бригада чүс баш хойга онаалтыр ортумаа-биле сезен үш хураганны камгалап ап, бир хойдан-на 1,5 килограмм дүктү кыргып алган. Ынчалза-даа оон-даа бедик көргүзүглерни чедип ап болур турган ийик.

Оон-даа бедик көргүзүглерни чедип алыр төлээде, үениң негелдезинге дүүштүр, бедик бот-идепкейлиг, чогаадыкчы ажылдаар апаар. Ооң бир чугула негелдези— бүрүнү-биле бот-орулга-чарылгаже шилчиири деп санап турар мен. Ынчангаш бо чылдың февраль айдан эгелеп бот-орулга-чарылгалыг звенону тургузуп, ооң ажылын удуртуп эгеледим. Ооң түңнелдери ам безин көстүп келген: чүс башка онаалтыр сезен тос хураганны камгалап алдывыс. Ынчалза-даа районнуң кедээ ажыл-агый эргелелиниң, совхозтуң удуртулгазының талазындан деткимче эвээш дээрзин айтыры чугула. Малчын бүрүзүнге бот-орулга чарылганың ужур-дузазын, аргаларын дугайты тайылбыр ажылын чедир кылбайн турарындан бо ажыл дыка-ла шуудавайн турар.

Бригадавыс комсомолчу-аныяктарымы. Ынчалза-даа совхозтуң комсомол комитединиң талазындан аныяк малчыннарның ажыл-ижин сонуургап, хире-шаа-биле деткимче бар-даа болза, комсомол райкомундан деткимче чок. Ооң уламындан чамдык малчыннап келген аныяктар ажылын каапкаш барган таварылгалар бар.

Бригадавыста комсомолчу он малчын бар. Аныяк-даа болза, ажылынга багай эвес көргүзүглерни чедип ап турар Олег Кенен-оол, Владимир Ходун-оол олар ышкаш хойжуларга чоргаарланып болур. Ниитизи-биле аныяк малчыннарывыстың бот-идепкейиниң бедии, ажылынга сундулуу бисти өөртүп турар. Комсомолчу малчыннар боттарының тудуг звенозу тургузуп алгаш, бригадавыстың кыштагларын чаңгыс эвес чыл улаштыр кышка белеткеп, септеп келгеннер. Совхозтуң комсомол комитеди амгы үеде хой төрүүшкүнүнүң чымыштыг үезинде биске дузалажып кээр ужурлуг аныяктарның данзызын тургузуп, оларның-биле белеткел ажылдарын чорудуп турар. Бир эвес кандыг-бир аныяк кижи ол хевээр мал ажылынга артып каар күзелин илередир болза, бис ону чүгле деткиир, аңаа дузалажыр бис.

«Бүгү-ле участоктарга хоочун салгалдың шыгаттынган кадрлары-биле кады аныяк, перспективтиг ажылдакчылар ажылдап, дуржулганы шиңгээдип ап, чогуур дадыгылышкынны алган турарынче партия сагыш салып турар»— деп СЭКП-ниң Программазының чаа эдилгезиниң төлевилелинде бижээн.

Күш-ажылчы мергежилди, арга-дуржулганы, билиглерни болгаш дыка хөй чүүлдерни биске улуг салгалдың кижилери берген. Ынчалза-даа ооң-биле кады оларның ат-алдары, оларга чоннуң хүндүткели бисте боттары аңаа-ла келбес. Ол бүгүнү кижи бүрүзү бодунуң ак сеткилдиг, карак кызыл ажыл-ижи-биле чедип алыр.

Бистиң чуртувуста чаа школа реформазын амыдыралга боттандырып эгелээн. Ында эвээш эвес черни өөреникчилерниң күш-ажыл кижизидилгезин экижидеримче угландырган. Бистиң Солчур ортумак школазының үстүкү класстарында «Мал ажылының үндезиннери» өөренип турарын билир мен. Ынчалза-даа өөреникчилерден школа доосекаш, кажа ажылдаарын айтырар болза, малчыннаар күзелдиглер санныг, харын-даа чок болур чадавас. Ол дээрге школа биле бүдүрүлге аразының харылзаазының кошкааны, өөреникчилерниң мергежил шилип алыр талазы-биле ажылдың четпес чоруп турарының херечизи-дир. Кажан школа күш-ажылчы коллективтиң, бисте болза, «Коммунизмче орук» совхозтуң чарылбас кезээ болур болза, ол ажыл түңнелдиг боол болур. Ынчангаш школаның класстары — совхозтуң тускай эртемниглериниң бир ажылдаар чери, ажыл-агыйның хойжу коданнары, сүт-бараан фермазы школачыларның өөредилге класстары болур ужурлуг. Үениң негелдези-даа ындыг.

Айтырыгның чугулазын өөренип көрүп, чурттуң социал болгаш экономиктиг хөгжүлдезиниң Кол угланыышкыннарының төлевилелиниң онгу кезээниң өөредилге системазын сайзырангайжыдар дугайында чүүлүнүң ийиги абзацының төнчүзүнге, «Бүдүрүлге биле школаның харылзаазын улам быжыглаар. Школа — күш-ажылчы коллективтиң чарылбас кезээ болур» деп немээр бодалдыг мен.

К. МОНГУШ.
Өвүр районнуң «Коммунизмче орук» совхозунуң хойжузу, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң депутады.

ХОЙ АЖЫЛЫНЫҢ МАСТЕРЛЕРИ

Хой ажылы — бистиң республиканың кедээ ажыл-агыйының бир кол адыры. Ажыл-агыйларның бүдүрүп турар ниити эъдиниң бежен ажыг хуузу хой эъди дээрге-ле четчир. Ынчалза-даа хойнуң ажык-дузазы чүгле эът-биле кызыгаарлаттынмас, ооң дүгүнден, кежинден кылган хептиге долузу-биле солуптар кылымал материалдар ам-даа чок. Харын-даа сөөлгү үеде кылымал эвес дүктен, кештен кылган хепке, хевистерге болгаш өске-даа чүүлдерге чоннуң хереглелдери улам өскен.

«Хойлуг кижи каас, өшкүлүг кижи өнер» деп улустуң үлегер чугаазында тыва чоннуң шаг-шаандан бээр алырап, ажык-дузазын көрүп келгени малынга чоргаараалы, аңаа ынаа тода илереттинген.

Оолдаашкынының чымыштыг үезинде барык уйгу-чыдын чок туржуп кээрин бодап кээрге безин берге. Оон аңгыда чайгы үеде малга чем белеткели, күзүн кышка белеткел — оран-саваның, кажаа-хораанын септелгези, одар солуп, ыңай-бээр көжери дээш оон-даа өске ажыл-херекте-ле хөй. Ынчангаш ол бүгүнү чүгле шыдаар-ла кижи шыдаар.

Амгы үеде республиканың сураглыг малчыннары Барыын-Хемчик районнуң «Барлык» совхозундан Окпан-оол Кужугет, Таңдының «Революцияның чалбыыжындан» Иван Сафонов, Тес-Хемниң «Чодураадан» Иван Данзурун, оларның идегелдиг салгакчылары ССРЭ-ниң Дээди Совединиң депутаттары Тес-Хемниң «О. Шынаа» совхозундан Анфиса Аракчаа, ыраккы Мөңгүн-Тайга районда ССРЭ-ниң 60 чылы аттыг совхозтан Борис Тейнин, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң депутаттары Улуг-Хемниң «Найыралдан» Светлана Даваа, Чөөн-Хемчиктиң «Большевик» совхозундан Сергей Ондар болгаш өскелер-даа хойжунуң адын чоргаар болгаш бедик тудуп чоруурлар.

Н. БАЗЫР.

ЧУРУКТАРДА: (солагай таладан) республиканың сураглыг малчыннары Иван Сафонов, Анфиса Аракчаа, Иван Данзурун.

О. ОХЕМЧИКТИҢ фотолары.

АРГАЛАРНЫ ДОЛУ АЖЫГЛААР

Сөөлгү чылдарда чурттуң өшкү ажыл-агыйында элээн эки өскерлиишкиннер болгулаан: өшкүлерниң баш саның өстүрер, ооң продукциязын көвүдедир, уксаажыдылга ажылын экижидер, ажылды тускайлан таарыштырар болгаш өске-даа хемчеглерни колхоз, совхозтар болгаш өске-даа ажыл-агыйлар күзелдии-биле чорудуп турар апарган. Ол бүгүнү өшкү ажылының ажыын биле берген ажыл-агыйларның материалдыг сонуургалының өскени-биле тайылбырлап болур.

1983 чылда чуртка өшкү малдың саны 1936 чылдыы-биле деңнээрге 40 хуу чедир өскен. Малдың шынар байдалы база экижээн. Өшкү чөөгүнүң белеткели 2 катап, дүгүнүң (мохер) — 1,8 катап көвүдээн. Ынчалза-даа өшкү ажылының хөгжүлдезиниң темпилери өзүп орар херегцелдерге долузу-биле харылавайн турарын чугаалаар апаар.

Амгы үеде тус чер уксаазының болгаш уксаажыткан өшкүлерниң уксаа база продуктулуг шынарларын экижидеримче улуг кичээнгей салыры чугула. Чуртта өшкүлерниң чөөккүр үш болгаш дүккүр бир уксааларын азырап өстүрүп турар. Ынчалзажок олар чамдык четпес чүүлдерлиг. Доң чоогунуң өшкүлерниң чөөгү хөй-даа болза, ооң чиңгези чаңгыс аай эвес, оренбург өшкүлериниң чөөгүнүң чиңгези дески-даа болза, боду эвээш дээш оон-даа өске. Узбекистанда, Таджикистанда, Туркменияда болгаш Тыва АССР-де өстүрүп турар совет дүккүр уксаалыг өшкүлерниң дүгүнүң технологтуг шынарын экижидери, ооң деңзизин көвүдедири чугула.

Өшкүлерниң продуктулуг чоруун экижидер дээр болза, селекционерлер малдың бедик продуктулуглуун шилип, өстүрерингче кол кичээнгейни угландырар ужурлуг. Бедүүн дүктүг болгаш куду продуктулуг өшкүлерниң шынарын экижидеринге ангор хуналарны ажыглаары чугула.

Өшкүлерниң уксаа шынарын экижидеринге, ооң продуктулуг чоруун бедидеринге чемгерилгениң деңнели чугула рольду ойнаар. Одар-белчиирлерниң куду продуктулуу, мал чеми-биле хандырылганың чайгылыышкыннары, оъттарның чемгир чоруунуң кошкаа, мал чеми бүдүрериниң үлетпүр үндезининге чедир тургуспааны өшкүлерниң уксаа шынарынга, ооң дүгүнүң шынарынга багай салдарлыг. Ынчангаш одар-белчиирлерниң продуктулуг чоруун бедидери-биле бар-ла аргаларны ажыглаары чугула.

Ниитизи-биле өшкү ажылының чөөк, дүк болгаш өске-даа продукциязының дешшилгелиг технологиязын ажылдап кылыры болгаш нептередири күш-ажылдың бүдүрүкчүлүг чоруун бедидер, чиг эъттиң шынарын экижидер болгаш продукциязының бот-үнезин эвээжедир арганы бээр.

«ОВЦЕВОДСТВО» журналдан.

АШ КАРАК БОЛГАШ АЖЫРЫМЧЫ ЧОРУК

Бир кеземче херээниң изи-биле

Токмактың эът комбинадынга болган самчыгдал дугайында херекти Кыргыс ССР-ниң Дээди суду бүдүн чартык чыл дургузунда көрген. Ол херек ужунда он-он кижилер шииттирген, кол киржикчилери узун хуусаада кара-бажыңнаткан, а ийизи — эът комбинадының мал хүлээп алыр цегиниң начальниги турган, А. Бостанов биле мал хүлээп алыкчызы турган Д. Ногойбаев — дээди хемчегге онаашкан.

Мындыг байдалда бүдүрүлгениң удуртукчулары хөй-ниити организацияларын, профэвилел комитеди, контролерлар болгаш ревизорлар, адак дизе, милиция, чүнү көрүп турганыл деп айтырыг тургустунуп кээр. Ол шын, ынчалээжок бо таварылгада чамдык улус самчыгдакчыларга саттынып кан болган, чугаа үндүрген кижини истеп сүрер турган.

Бостанов бодунуң өөрү-биле — хүлээп алыкчылар, санакчылар болгаш деңзилекчилер биле кады—совхозтарның болгаш колхозтарның төлээлериң оп-мегези-биле тееректип турганнар. Олар мал хүлээп алыр хүннерин үреп, хуусааны өжегерээн узамдыктырып турганнар. Ынчан мал арыптар, а чогум документиге хуусаазында дужааттынган кылдыр демдеглеп турганнар. Ооң түңнелинде ажыл-агыйга деңзилээн семис мал биле хүлээп алырда деңзилээн арган малдың аразынга тонна-тонна ылгал тургустунуп кээр. Чижээлээрге, бир совхоз 2192 хаванны дужааарга, ылгалы 12,5 тонна азы бир башка онаалтыр 5,7 килограмм болган. А бода малдың ындыг ылгалы бир баштан-на 40 килограмм болган. Ындыг үүлгедигниң түңнелинде баазага артык «курлавыр» деңзи немежип турган.

Өске бир «курлавырының» тыптыр чери — малдың семизин чавызадыры. Хүлээп алыкчылар чүс-чүс баш малды арган малче шилчидип турганнар. Ажыл-агыйлар дөрт ай дургузунда 59770 хойну ортумактан өрү куштуг, 14419 хойну ортумак, 1496 хойну ортумактан куду деңнелдиг турда дензилеп чоруткан. А баазаның хүлээп алган документизинде көргүстүнгени: эң шыырал — 49671 баш (он муң баш эвээш), ортумаа—20672, ортумактан кудузу — 4876, а арганы — 625. Элдептиг дир бе? А ажыл-агыйлар моон когаралга таварышкан, сүрүкчүлерге төлевир безин баштайгы деңзи ёзугаар болган.

Бостанов документилерге карышкак турбазын дээш баазаның бухгалтерлеринге немей бижидилге кылдыртып турган. Халас эвес, а «шаңнал» ёзугаар: чаңгыс хой дээш 5 рубль, хаван — 10 рубль, а бода — 25 рубль. Чүве мыттавазын дээш эът комбинадының директору Токтогоновка ай санында ийи муң рубльди берип турган. Токтогонов оон-биле чергелештир 29621 рубльдин эъдин болгаш өске-даа «белектерин» шиңгээткени дээш 12 чылга шииттирген.

Баазага чаңгыс чыл дургузунда муң тонна «курлавыр» тыптып турган. Ону аш карактыг ажырымчы кижилер катап-ла ажыл-агыйларга «садып» турганнар. А садып алыкчылар Казахстандан безин кээп турган. Ында Курдай районда Чапаев аттыг совхозтуң директорунуң оралакчызы С. Далдаевтиң өчүү: «Эът планы үстүр четти, акшадан кармактааш, Токмактың эът комбинадынче хавыт деп даргам даалга берген. Оон мал хүлээп алыр кижиге үш баш бода немей бижип бергени дээш бир муң рубльди, ооң соонда совхозка 11 хаванны планга киир бижээни дээш 2200 рубльди бергеним шын».

Документиге киир бижиттинген, а комбинатка дужааттынмаан малды самчыгдакчылар боттары үлежип, өске улуска садып турганнар. Чижээлээрге, Сокулук районда партияның XXI съездизи аттыг колхозтуң кол зоотехниги Мяшустин биле мал эмчизи Сулейманов дээрги Бостановтуң сүмези-биле, кодан малды комбинатка дужааган кылдыр документ тургускан. Комбинат малды хүлээп алган болуп, 14409 рубль 44 көпеекти колхозче шилчиткен. Ол үеде Мяшустин 207 хойну, ийи кижи-биле дугурушкааш, улуска саттырыпкан. Оон алган 13 муң рубльди самчыгдакчылар боттары үлежип алганнар. Өске колхозтарга болгаш совхозтарга ындыг таварылгалар база турган.

Самчыгдакчылар ол туржук районнуң албан организациялары-биле безин харылзаалыг турганнар. Чижээлээрге, Аламедин районнуң «Живпром» каттыжыышкыны-биле. Ооң директору А. Курмамбековтуң айтыышкыны-биле чоодан мал садып алыр кылдыр түр ордерлер-биле акшаны кассадан алгаш, ол документилерни өрттеткен соонда, акшаны ол база үлежип турганнар. «Живпромга», Бостановтуң оглу ажылдап турган.

Түңнел: адазы Бостанов 600 муң рубльди, ооң эжи Ногойбаев чартык миллион ажыг рубльди шиңгээткен.

Бостанов 1962 чылда-ла, Джамбул обласка бир совхозтуң кол зоотехниги турган, херек үүлгедип турган. Оон делип чоруткаш, Фрунзениң эът комбинадынга барган. Ооң херээ соондан сүрүп келген, ынчан ол ийи чыл шенелдеге шииттирген. Ооң соонда Токмакка келгени бо. Оон-биле кады өөрү—деңзичилер, хүлээп алыкчылар, санакчылар база келген. Оларның кайызы-даа паспортун Токмакка киир бижиттирбээн.

Комбинатка малды ай санында санап, чиэелеп, документилерни шүүштүрүп турган. Малды массалыг хүлээп алыр үеде үш министерствонуң комиссиязы база турган. Дужаар малдың документилериниң бирээзин, серемчилел кылдыр, удуртукчулар, кол специалистер болгаш кол бухгалтер хол үжүү салган соонда, таңмалыг хапка ажыл-агыйларның удуртукчуларынга бээр ужурлуг. Ол дүрүм сагыттынмайн турган. Ол туржук мал дужаар улуска хөй артык ведомостар, өске-даа документилер үргүлчү турган. Оон ыңай кедээ Советтер «белеткекчилерге» мege справкалар база берип турган. Самчыгдакчылар ол бүгүнү барык үш чыл ажыглап келгеннер.

Суд болгандан бээр бир чыл эрткен. «Советская Киргизия» солунда ИХМ-ниң таңныыл чериниң ажылдакчызы М. Бейшеевтиң материалы парлаттынган. «Эът комбинадында туткужаң улуска чүге орук ажыгыл?» деп. Бир албан чериниге ол дугайында чугаа үндүрүп кээримге, харыысалгалыг ажылдакчы —«Ол дээрге хөй чүве ышкажыл оң, оон-даа артык ёзулуг самчыгдакчыларны бис туткан болдур бис ийин, дуңмам» —диди. Оон эки чүве черле үнмес. «Токмактың херээн» ооң эге чадазында-ла сойгалаан болза, күрүнеге ынча улуг когарал чедиртиммээн турар ийик. Амгы үеде база-ла Киргизияда Тюп районнуң эът комбинадының хереэ көдүрүлген, ооң хемчээли Токмактыындан-даа улуг. Ындыг болганда баштайгы херектен түңнел үндүрген кижилер ховар хире-дир.

Б. САДЕКОВ.
(«Сельская жизнь» солундан).

УКСААЖЫДЫЛГАНЫҢ ДЭЭДИ ШКОЛАЗЫ

Москва областың Подольск районунуң Быково суурунда Бүгү-эвилелдиң мал ажылынга уксаажыдылга херээниң талазы-биле эртем-бүдүрүлге каттыжыышкынының чанында Селекция-генетиканың дээди школазы ажыттынган. Ооң кол сорулгазы —чурттуң уксаажыдылга четкизинде ажылдап турар тускай эртемниглерниң (уксаажыдылга заводтарының, колхозтарның, совхозтарның, уксаадыжылга каттыжыышкыннар ы н ы ң, РАҮК-териниң зоотехник-селекционерлери) билиг-мергежилин бедидери.

Школага өөрениириниң хуусаазы (ажылдап турар черинге ийи неделя практиказы-биле) — 5 ай. Өөредилгени чылда ийи катап эрттирип турар: февраль 16-дан июль 15-ке чедир болгаш сентябрь 15-тен февраль 15-ке чедир.

Школада 4 кафедра бар: малды өстүрери болгаш ооң уксаажыдылгазы, генетика, малдың баш санын көвүдедири болгаш тарып-боозадылга, бедик продуктулуг малдың чемгерилгези база ажаалдатежээлдези.

Кичээлдерин бедик мергежилдиг башкылар эрттирер, оларның аразында эртемнерниң 5 доктору болгаш 16 кандидаттары бар. Оон аңгыда дыңнакчыларга кичээлдер эрттирерингe сураглыг совет эртемденнер, министерстволарның, ведомстволарның, уксаажыдылга заводтарының удуртукчулары, тускай эртемниглери киржир. Өөредилге үезинде дыңнакчылар уксаажыдылганың, ооң дуржулгазының эң чаа чедиишкиннери, уксаажыдылга херээниң чаа нормативтери-биле таныжар. Москва чоогунда эң эки дээн уксаажыдылга заводтарынга, адырның кол эртем-шинчилел институттарынга баар.

Уксаажыдылга айтырыгларындан аңгыда, дыңнакчылар генетиканы, иммуногенетиканы, биометрияны болгаш электроника-санаалга техниказын өөренир, малды чемгерериниң база ажаап-тежээриниң, аарыгларны болдурбазының чаа аргалары-биле таныжар. Өөредилге үезинде эртемге сундулуун көргүскен дыңнакчыларга аспирантурага кирер талазы-биле сүмелерни бээр.

Уксаажыдылганың дээди школазынче өөренип чоруурунуң дугайында айтырыглар-биле Кедээ ажыл-агый министерствозунга, республиканың уксаажыдылга каттыжыышкынынга кээп болур.

КАЗАХСТАНДА ЧЕЖЕЛ?

СОНУУРГАКЧЫЛАРГА

Чурттуң бүгү хоюнуң барык-ла 28 хуузу Казахстанда мөөңнеттинген. ССРЭ-ниң хой эъдиниң дөрт тонназының-на бирээзи, дүгүнүң беш тоннызының бирээзи, каракуль кежиниң үштүң бири Казахстанда бүдүрттүнүп турар.

Эрткен чылын республика 300 муң тонна хой эъдин, 125 муң тонна дүктү, 2,7 миллион каракуль кежин күрүнеге дужааган болгаш 17 миллион хураганны доруктуруп алган.

Казахстанда 126 муң хойжу бар. Республикада Социалистиг Күш-ажылдың 543 Маадырының 317-зи — хойжулар.

ҮНЕЛЭЭН

Узбекистанның Хатырчан районунуң «Алтынсай» совхозунуң арымыр цегинге арсаан кылымалары Оренбургтуң алдарлыг чөөк арымылдарындан дудак чок деп болган. Совхозтуң өшкү чөөгүндем арсаан баштайгы продукциязы садыг алыкчыларының улуг үнелелин алган. Навои облазының магазиннеринден чаа арсаан күзелдиглер чорудуп бээр дугайында чагылгаа ам цехте кээп эгелээн.

Арымылдарны тус чериниң школазының күш-ажыл кижизидилгезинге арымырынга өөренип турган доозукчулары кылганнар. Цехты тергизип алганы өшкү ажылдыг совхозка дүктү болгаш чөөктү бодунга ажылдан кылыр арганы берген.

СЕЛБЕР КОЙГУНАК

Тоол

Бир-ле катап кыржаң соок хүнде, селбер Койгунак алаак кирип, бичии хырнын дүптеп алыр дээш чимзенип чоруп тур эвеспе. Ол канчангаш-ла хая көрүнгеш, аккыр харда бодунуң истерин көрүп каап-тыр. Оларның иле, тода, кискүзү-даа аажок, артында-ла майтак болган. Чогум-на ынчан селбер Койгунактың сагыш-сеткили дойлуп-ла эгелээн.

Чайның бир имартиң кежээзинде, бурган авыралы болуп, Бөрүге четтирбейн барганын болгаш ол чазый араатанның кыжангаш коргунчуг сөстерин сакты хонуп келген: «Ыр-рр-рр! Ындыгдыр че, харын! Кыштың чиккылама соогу дүжерге, аккыр харга истериңни арттырып каар сен. Ынчан таптыг көрүшкей бис аан, Койгунак! Эх, сени шиңме!».

Койгунактың чүрээ дыңзыы конгуг тиккиледир соккан. Ол баарында шырыш аразынче караш дээш, сураг барган.

Аккыр харны зергиштелдир үрүп, ажыткан дег дүвүлүг хат калчаалыы-биле хадып турган. Эзим кыйыында, шала озалааш кырлаң черде турган чаңгыс кырган дытты ол хайыра чок сиридедир силгип тургулаан.

Шак ол өйде ооң чаңнытга карактары дозураңнаан, мага-боду сирилээн, халаптыг айыылдан дескен селбегер Койгунак эгиниш-тыныжы аажок маңнап чедип келген. Ол борбак кара-кара карактарын чивеңнетпишаан, улуг-улуг тынып, кырган дыттың адаанга доктаап, кичээнгейлиг дыңнаалаш олурупкан.

— Мындыг бачым далаш кайы углап бар чорууруң ол, Койгунак? — деп, кырган Дыт сагыш човап айтырган.

— Чазый, каржы Бөрүден дезип чорууруум ол ышкажыл.

— Моон даа ырадыр, шыргай арга же дезип чорүй барган болзуңза, эки-дир ийин! Мен кужурде сээң амы-тыныңны камгалап аптар харык кайда боор!

— Кайнаар дезер боор. Долгандыр хертүк хар, маңнаттынмас ышкажыл. Ооң кадында бо зергиштелген хүвүлүг хат база бар-дыр.

— Ой! Ой! Бээр кайызы моорлап чоруп орар чоор... Каржы, чазый Бөрүге-даа демей... Бо-даа карактарының чөгенчиин! Орта чүнү-даа көрүп албастаан... Ой! Шынап-ла, Бөрү ышкажыл. Ам-на ат болганывыс ол-дур, аа. Чүнү канчаар болган улус боор бис?

Селбер Койгунак чүнү кылыр аайын тыппайн. Дытты долгандыр девидеп маңнагылаан.

— Мени чажырып аптар чериңер чок бе? — деп, селбер Койгунак арга чадаарда дуза дилээн.

— Кайын чок боор. Багай дээрден башка, дыдык, бичии тар коңгулум бар-ла. Бээр үне халып кел.

Селбер Койгунак чиигн конгут өрү шурай бергеш, коңгул иштинче чашты берген. Бичии дыдык, тар коңгулдуң аксында ооң деңгүр борбак кудурууның ужу кестүп чыткан.

— Эй! Чөнүк чүве. Мээң олчамны кайда чажырып алдың? — деп, Бөрү херектенген.

— Мен ону кайын билир ийик мен. Харын бо хаттың калчаалыг хадып, шуугулдап турарын бодап көрген болзуңза!

— Мени мегелеп шыдавас сен, чөнүк. Билбээчеңнээн база херээ чок болдур ийик, але!

Бөрү кырган Дытты долгандыр хокпаңгырлап элээнге үр маңнагылаан. Ол коңгул аксында селбер Койгунактың хоюг дүктерлиг бичии кудурууның ужун көрүп каан. Ол дырбактанып, кызып-кызып шурагылаан: түңнел чок болган. Ам канчаар, кырган Дыттың баарынга маңнаш чылыпкан.

Кежээки имир дүжүп, дээрде ийи, чаңгыс сылдыстарның чивеңнешкени тода кестүп турар апарган. Үе эрткен тудум-на, хаттың күжү улам дыңзап, чоорту шуурганче шилчип бар чораан.

— Ой! Ам-на туттунар харыым чогул. Шаг-шинээм-даа төне берди. Ой! — деп, кырган Дыт шаг-жо-ок човуурткан.

Элээн үе эрткен. Сыыладыр хадаан шуурганның күжүнге шыдашпайн, кырган Дыттың дазылдары эргим черден чоорту хоорлуп адырылгаш, хөртүктелген ак харның кырынче чирс кээп дүшкен. Кырган Дыт черже бадып чыда, каржы Бөрүнүң бодунуң адыраш будуктарының ужу-биле өлүр шалбадапкан. Ушкан Дытты болгаш өлүрткен Бөрүнүң хөртүк хар дораан-на шыва шуглап алган.

А селбер Койгунак, кырган Дыт черже бадып бар чорда дозур кара-кара карактарын шийипкеш, чаштынып чыткан коңгулчугажындан үндүр шурай берген.

«Эх! Хээкүй-ле кырган Дытты!... Меңээ кым-даа дузалавас деп соора билип турган-дыр мен! Кажан кижи бергеге таваржы бээрге, холун сунуп, камгалаптар эки сеткилдиглер база чырык өртемчейде бар-дыр эвеспе!» — деп, селбер Койгунак ушкан Дыттың хөртүк харда кестүп чыткан будуунуң чаңнынга тура кезек бодаган. Селбер Койгунак ооң соонда шыргай эзимче майтаңнадып-ла каан-дыр оо.

А. ШОЮН.

Самын

Новелла

Мерген шелээ дилеп алгаш, Галяның соондан чоруппкан. Ооң ада-иезин чүгле дыңнаан дээрден башка, таныш эвес. Ада чок өскен болгаш, амыдыралга дадыккан, бичиизинден-не авазынга оорга болуп, бодунуң чаш эгиннеринге өскүнүң эр зозининң үлүүн чүктеп өскен болгаш, Мергенниң шыңганнары борбак-борбак. Район төвүнге автобустан дүшкеш, суурга чедир машина дозуп олурупкан. Дүшкен-дораан-на, кудумчуга чораан бичии уруглардан Боттуг-оол Кууларның бажыңын ол айтырган. Үш деңсолгалыг, даштын агартыр чугайлап каан бажынче айыткаш, «дуу ол турар бажың ол» деп харыылаан. Ооң бажы өткеш-даа чытпас, саң дорт турар. Кадыг кара дүктерин таарыштыр таартып алган. Кырлаң хаайында дер мызырткайнып келген.

Өгге кире бээрге, Галя уруу-биле, ада-иези дөртелээ олурган. Арганзымаар, сыгыр карактарының ужун карарты шийып алган, ак шырайлыг, Галя каш хондур сагыштан улам арыпкан ышкаш сагындырган. Вежен хар иштинде узун кара эр олче топтап олургаш, ат-сывын, ук-төөгүзүн билип алган соонда, «оглум» дээш шурай берген. Ол күдээзин оглум деп турар деп бодааш, кым-даа тоовaан. Галяның ачазы ыглаптар хевирлиг апаарга, ийи херээжен бирде боттарының арынынче, бирде кужакташкан ийи эр кижиже көрүп каап, ыыт чокка олурупканнар. Галя олургаш: «ачаң кайыл кызым» деп, аажок өрүп, кылыы частып берген. Ийи эр кижи таакпылаар дээш дашкаар үнүп келгеннер. Олар эргин кырынга үр-ле олурганнар. Адазы-биле оглу ынчаар ужурашкан.

Селикпаа оглунга чүнү-даа чугаалавас чораан. Ооң кижизидилгези, өөредилгези дээш өске амыдырал тударын безин бодаваан. Боттуг-оол-биле ужурашкан, ол оглунуң кым-биле өглеңгенин чугаалаваан. Баштайгы ашааның ийи дугаар кадайының уруу-биле оглу өг-бүле тудуп алганын ол ам-даа билбес.

Боттуг-оол оглунга чагыыш берип орган. Мээң чазыымны катаптава, ынакшылыңны үнелеп, эжиңге шынчы чору. Ийи нешки, ийи адашкы, бо ужуражылга соонда, кайы-кайызы-даа бодалга дүлдүнүп, ыыт чок кылаштажып турган. Самын кандыг-даа болур болгай.

Мурнакчы тудугжуга оочур чок бажың бээр дээш шиитпирин эргелел начальниги дыңнаткан. Бригада оолдары амыраан адып часкан турганнар. Галяның өөрүшкүзүн чүге деңнээр боор. Хайлыг күгүл дээш ашаан кончуңканынга ол эпчоксунуп-даа турган. Эжиниң шынчызын билир хиреде, өскелерниң мегезинге алзыптар часканын ол бо-ла сактып, ындыгларның күүр чогун чугаалап орар.

Селикпаа уругларынга чедип келген. Чаа бажыңны ол магадап-ла ханмаан. Эштир черлиг, изиг, соок сугну чүгле аксырынга белеткеп каан. Галяның адазының дугайында Мергенден дыңнааш, ол баштай шуут кедээр чаштай берген. Уругларының уруун эргеледип орда, чаа дыңнадыгның дыңнаг девин чаваргап орган. Бо чаш кижи Селикпаа биле Болат-оолду, оглу-кериниң каттыштырып турар өзек болу берген. Ол Галяны алба деп шыдаар бе? Чок. Ынакшылга чүү-даа доктар болбас ужурлуг. Ёзулуг ынак болза, иезиниң суртаалы-даа, эжиниң сүмези-даа дуза катпас. Оглунуң ынакшылы ол канчап доза турары. Галяга база уруу дег ынак. Бодунуң бүтпээн чуртталгазын бодап, аас-кежиин кижи боду каңнаар деп ол чагып орган. Ынакшыл — бедик харыысалга.

Чуртталганың чырыткызы төл-ле болгай. Ону азырап өстүрери берге, харыысалгалыг, ынчалза-даа чорганчыг. Селикпаа оглунуң уруундан мырыңай чарылбас болган. Төлүнүң төлү чүүден эргим болур дээрин шын. Ажы-төл өг-бүлениң бызыглаарының үндезини, чуртталганың кээстикчизы. Мерген уруун тудуп алгаш орарга, аныяанда ачазы-ла. Селикпаа база-ла чылдар өттүр бодалдары шалбаланкан.

Час. Магалыг үе. Аяс дээрниң адаанга, алдын хүнүнүң хереддеринге өпейледип чурттаары дег чүве турбас. Хүнүнүң дуглавазын, дээрин дарылыг ыш бүргевезин дээш бадыладыр болза, өртемчейниң чонунуң бирык шуптузу хол көдүрер. Мерген чаа-ла атпаксоган базып чоруур уруун чедип алгаш, ол дугайын бодап чораан. Ажылдан дашкаар үеде безин ол бригадазы дээш сагыш човап чоруур. Эртен чарыыты түңнээр, чаа келген ийи оолду дагдынкчыга кожар, оларга чурттаар черин чугаалажып боор, хол бөмбүүнге маргылдаага киржир командазы четчелээр. Өске кижи болза, «четтикпес мен, хоржок мен» диве хеңнү, а ол бодунуң хүн чурумун таарыштыр тургузуп билир, бедик чүткүлдүг кижи. Даарта кылыр ажылдарын планнавышаан, аткан хүннү үдей көрүп, чырык чер кырынга тайбың турза-ла, омактанып турар дээрзинге ол бызыг бүзүреддиг. Чүгле чырык чаагай амыдырал дээш демисежир апаар. Кижилерниң сеткилинге мөңге час турар ужурлуг.

(Төнчүзү. Эгези № 278, 280 «Шында»).

А. ХОВАЛЫГ.

ДҮШ

— Эх, авай, канчаарың ол,
Эленне чоп оттуруптуң?
Алдын тараа чалгаан шөлге
Ачамга чаа ужуралкаш.

«Сактып тур бис,
хүрген кел» деп
Чагып каар дээш
четтикпедим.
Ам бир бичии удуптайн —
Ачамга ынаа чагып каайн.

А. КЫР.

О. ОХЕМЧИКТИҢ «Чаштар—келир үевис» деп фотоэтюду.

ЧОННУҢ КАДЫЫ ДЭЭШ

Кызыл районнуң төвү Каа-Хем суурнуң үстүнде хем кыдыында ырактан-на чараш, хевирлиг кестүр үш каът бажың турар. Ол болза «Каа-Хем» хөмүр-даш разрезиниң «Серебрянка» санаторий - профилакторийи-дир.

Мында чүгле ол бүдүрүлгениң эвес, Кызылдың, районнарның бүдүрүлгелериниң, албан организацияларының, совхозтарының ажылдакчылары, албан-хаакчылары кээп дыштанып, эмнедип турарлар.

Чурттаарынга, дыштанырынга, эмнедиринге таарымчалыг байдалдарны мында тургускан. Сероводородтуг, йодбромнуг, кислородтуг, ыяштар бүрүлеринден кылган хандылар холаан сугларга эштир өрээлдер. Оорга-мойну ээлбестээн, холу-буду бастынмастаан, шылаар кижилерни электри, изиткен парафин-биле чиңнээр, эмнер-биле сыкыртыр өрээлдер бар. Эмчиниң сүмелээни ёзугаар чамдык аарыг улуска массажты кылып, эмнелге гимнастиказын чорударын чурумчуткан. Профилакторийде эмнедип келгеннерниң кадыынын байдалын ёзугаар «Ессентуки», «Боржоми» ышкаш аржаан сугларны берип турар.

Эрткен айда маңаа алдан хире кижи эмнедип, дыштанды. Оларның аразында Өвүрден хойжулар, Улуг-Хемден механизаторлар, Барыын-Хемчиктен саанчылар, Тес-Хемден бызаа ажаакчылары. Кызыл хоорайдан, Кызыл районнан ажылчыннар, албан-хаакчылар бар. Ооң аңгыда ажылдавышаан, эмнедип, дыштанып турар кижилерге таарымчалыг байдалды тургускан. Ажыл шагы төнерге, улусту тускай автобус ап алыр, орта эмнедип, дыштанып хонуп алырга, эртен дедир чедирип каар.

«Серебрянкага» дыштанып, эмнедип келгеннерни профилакторийниң коллективи энтиг-ээлдек-биле хүлээп ап, бүгү-ле таарымчалыг байдалдарны тургузуп турар. Кол эмчи В. М. Очур кижилерниң кадыын кичээнгейлиг шинчип, канчаар эмнедирин тодарадып турар, ол айтыышкын ёзугаар эмчи сестралары эмнеп, чиңнеп турар. Мында эмчи сестралары Е. П. Шадрина, Ф. Д. Горбунова, массаж кылыр А. Д. Колесников онаашкан ажылын ак сеткилдиг күүседип, харыысалгалыг кергүскени-биле дыштаныр келгеннерниң хүндүткелин чаалап алган.

Ноябрь айда бо профилакторийге дыштанып, эмнеткен улустар кадыының экижээнин, аңаа таарышканының чылыг сөстерин илередип турарлар.

«Барлык» совхозтуң саанчызы К. К. Кызыл-оол мынчаар чугаалады:

— Бистер чайын, кыжын шык, соок черлерге ажылдаар улус болгай бис, ооң уламындан чамдыкта чүстер аарыг бээр, маңаа келгеш, ону чиңнедип эмнедиримге экижиди. Кедээ ажыл-агый ажылдакчылары эмнедип дыштаныр шак мындыг таарымчалыг профилакторийден совхозтарның акша-херекгизин каттыштыргаш, маңаа-даа кылып ап болурунуң аргазы бар, ону кедээ ажыл-агый ажылдакчыларының профэвилел обкому организастап болурунуң аргазы бар деп бодаар мен. Ол ажылчыннарның кадыын бызыглаарынга, бүдүрүкчүдүр ажылдаарынга дузалаар.

Шак ындыг саналды «Ак-Туруг», «ҮТКА 25 чылы» совхозтарның орта дыштанып келген ажыл-ишчилери деткээн.

Ханды кылыр будук-бүрүлерни, дустарны профилакторий республикадан дашкаар ырак черлерден ап турары таарымча чок, олар бистиң республикада бар. Канчаар бедеткээрин организастаайн турар.

Чоннуң кадыын бызыглаарынче, дыштаныылгазын экижидеринче углангам үстүнде айыткан болгаш өске-даа айтырыгларны өөренип көөрү ону харыылаар республиканың хамаарышкан организацияларындан негеттинип турар.

Ч. ДОСПАН, дыштаныкчы.

КАЛЧАА ХААН БОЛГАШ ТЫВЫНГЫР АПЕНДИ

Кыргыс улустуң тоолу

Шаг-шаанда бир аажок бай болгаш калчаа хаан чурттап чораан чүве-дир. Бир-ле катап ол мындыг чарлык үндүрген: бедик суурга бажынга соокту тоовайн, дүнну өттүр орган кижиге доңга ишти алдын бээр мен. Харам хаан кым-даа ону күүседип шыдавас дээрзинге бүзүреп турган. Шынап-ла, хөй-ле кижилер доңга ишти алдынны алыксаан, суурга бажынга оруп турганнар, ынчалза-даа даңны атсы оруп шыдаваанаар. Ынчан хаанче Апенди чоруп каан. Хаан биезин чарлыын катаптаан. Апенди самдар хеви-биле суурга бажынче үнгеш, даңны атсы орупкан. Эртенинде келгеш, ол хаандан доңга иштиниде алдынны бээрин негээн.

— Адыр, адыр, Апенди — деп, хаан мындыг.— Суурга бажынга дүнну өттүр органыңны чүнүң-биле шынзыдар сен? Дүне чүнү көрдүң, чугаалап көрем, чээ?

— Ыракка өрт үнген, ооң оду дээрже чалыпналып турганын көрдүм—дээн.

— Аа, ындыг де. Ынчаарга ол отка чылынып тургандыр сен, сеңээ чүнү-даа бербес мен—деп харыылаан.

Апенди кажар арга-биле хаанның ол алдынын черле алыр деп шиитпирлээн. Бир-ле хүн ол хаанны дүштекки чемге чалаан. Аңаа бир-ле кижи көрүп көрбээн кайгамчык чүүл болуруң ол сагындырып каан. Сонуургаан хаан чалалга алгаш, чүү болурун көрүксээш четтикпейн чорупкан. Хаан чоок кижилерни база эдертип алгаш, чорупкан чүве-дир. Олар Апендиниң өөнге келгеш дүштекки чемин манап-ла органнар. Бир шак, ийи шак, үш шак ажыг манап келгеш, хаан ажынып эгелээн. Өгден үнүп келгеш көөрге, Апенди ийи бедик чагыда паш азып алган, чем хайындырган кижи дег, манаан орган.

— Чүнү кылып турарың ол?— деп, хаан айтырган.

— Дүштеки чем хайындырып тур мен — деп, демгизи харыылаан.

— Одуң кайы чүвел?

— Отка эвес хүнге хайындырып тур мен.

— Мугулай сени-даа, ындыг бедик хүн сээң чемиңни канчап хайындырып шыдаар чүвел?— деп, хаан хорадап айтырган.

— А ынчаарга, хаан, мени ыракта өрттүң чалыны чылыдып шыдаар деп бодаар силер бе?

Хаан бодунуң аксын ээлээр ужурга таваржып, Апендиге доңга ишти алдынны бергендир эвеспе.

БИЧИИЛЕРНИҢ ЧУГААЗЫ

Бичии Анна кырган-ачазындан айтырган:

— Кырган-ачай, мен чүге алдын холдут эвес мен?

Анна-ла алдын холдут кижи чок, ажылгыр, кежээ кижилерни алдын холдуглар дээр чоор.

Мен база ындыг алдын холдуг болзумза...

Шончалай КУУЛАР.
Сүт-Хөл район.

• • •

Бичии Оля кино көрүп ора, угбазындан айтырган:

— Бо кинода улус чүге үнүп келбес чүвел?

— Ол дээрге ёзулуг кижилер эвес, дириг-чуруктар-дыр.

— Ынчаарга бис база дириг-чуруктар ышкажыл бис.

Аяна МОНГУШ.
Сүт-Хөл район.

• • •

Чаймаа биле Айдысмаа уруглар садындан кел чорааннар. Оларның оруунга чаъс суунуң агып баткан дамырактарындан артып калган хөөлбекчигеш таваржы берген. Айдысмаа ону көрүнчүктелдир харапкаш:

— Чаймаа, көрдаан, чер адаанда дээрни—дээн.

У. АРАКЧАА.
Улуг-Хем район.

• • •

Арсланга угбазы ийи конфета бээрге:

— Чаңгыс кижи чаңгысты чиир боор— дээш, чүгле бирээзин ап алган.

• • •

— Ачай, оруңга чыдарга, кижиниң буду шылай бээр чүве-дир ийин:

Угбазы:

— Ынчаарга олура удуй бер!

А. БИРСАН.

Михаил ВЛАДИМОВ

МУҢЧУЛУУШКУН

Өөрлеш шүлүктер

— Шүлүктериң хирелиг-дир! — Ынча дээрге,
Чүге ындыын айтырбайн-даа, үне бердим.
Эгезинде аайын тыппайн падым барап
Эде-хере эдип-чазап шаг-ла болдум.
Төнчүзүнде артык черин баладым-даа,
Эгезинде чевен черин эде кылдым...
Чадап каштың боду билзин. чоорул дитеш,
Чалын-оттуг суугумче хойладыптым.
Чалбышталган шүлүктерим көрүп тургаш,
Чалар оттуң ында чогун ам-на билдим!

Юрий БЛАГОВ

СҮМЕ

Чогаалымны редактор
Кызыл өңнүг будук-биле
Шокарартыр шыя берзе,
Кыймыш кынмайн дыңнаар олур.
Маргышканың ажыы-даа чок.
Маңаа чүгле мынча деп каг:
«Шугум чазаарда шыгаар,
Шыяр бетинде—боданыр».

Кино

ДЕКАБРЬ 8-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Мама, я жив!» 9.30, «День гнева» 11.20, 13.10, 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Волшебник Лала» 10.00, «Приключения Робинзона Крузо, моряка и Йорка» 11.40, 13.20, «Сезон любви» 15.00, 16.40, 18.30, 20.20 шактарда.

«ВОСТОК»: «Шутки в сторону» 10.30, «Затянувшаяся расплата» 12.00, 14.30, 17.00, 19.30 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Пришла и говорю» 14.30, 16.20, 18.00, 19.40, «Кот идёт по следу» 12.30 шактарда.

«ЕНИСЕЙ» к/б: «Мужчины есть мужчины» 14.00, «Хатан-Батор» 15.30, 18.00 шактарда.

ДЕКАБРЬ 9-ТА

«НАЙЫРАЛ»: «Кто и как» 9.30, 12.20, 15.10, 18.00, 20.40 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Киносборник» 9.20, «Киноклуб «Зеленый огонек» 10.50, «На графских развалинах» 13.10, «День гнева» 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Сезон любви» 15.00, 16.40, 18.10, 19.40, «Киносборник» 11.00 шактарда.

«ВОСТОК»: «Чингачгук — большой змей» 11.00, «Затянувшаяся расплата» 14.30, 17.00, 19.30 шактарда.

ТВ

ДЕКАБРЬ 8-ТЕ

БИРГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

8.00 — «Үе». 8.40 — Зарядкаже, чыскаалыңар!». 8.55 — Улусчу чогаадылга дугайында телепрограммаларның VI делегей фестивалы «Челээш», «Рыбацкие ритмы» (Шри Ланка). 9.20— «В безмолвии глубин». Док. телефильм. 9.40 — «Спортлотонуң» 49-ку тиражы. 9.50 — «Будильник». 10.20 — «Совет Эвилелинге барган боор тур мен!». 11.20 — «Кадык-шыл». 12.05 — «Эртенги почта». Музыкалыг дамчыдылга. 12.35— Совет черде ужуражылышкыннар. 12.50 — «Кедээниң ажыл-ишчилеринге». 13.50 — «Музыка киоскузу». 14.20 — «Обыкновенная красавица». Эртем-ңептереддиг фильм. 14.40 — Шолом-Алейхемниң телешиизи. 17.45 — Фигурлуг чуңгулаашкын талазы-биле «Московские новости» солуннуң шаңналы дээш делегей маргылдаазы. Хостуг программа. 18.30 — «Делегей байдалының дугайында допчулал». 19.15 — Улуг улуска мультфильмнер: «Между небом и землей», «В синем море, белой пене». 19.30 —Узбек ССР-ниң Күртелерадиозунуң улустуң хөгжүм херекселдериниң оркестриниң концерти. 20.00 — «Аян-чорукчулар клуву». 21.00 — «Үе». 21.35 —Совет композиторларның ырларын ССРЭ-ниң улустуң артизи М. Магомаев болгаш Төп телевидениениң болгаш Бүгү-эвилел радиозунуң эстрада-симфония оркестри А. Петуховтуң удуртулгазы-биле күүседир. 22.20 — «Птица счастья завтрашнего дня». Док. телефильм. 22.30 — Фигурлуг чуңгулаашкын талазы-биле «Московские новости» солуннуң шаңналы дээш делегей маргылдаазы. Хостуг программа. 23.05 — Медээлер. 23.15 — 00.00 — Футбол талазы-биле ССРЭ-ниң чемпионады. «Нефтчи» (Баку) — «Черноморец» (Одесса).

ИЙИГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

8.00 — Зарядкаже чыскаалыңар!. 8.15 — Хөглүг ноталыгаштар. 8.30 — Орус чугаа. 9.00 — Ритмиг гимнастика. 9.30 — Д. Скарлатти. Клавирге беш соната. Л. Зайчик ойнаар. Ленинградтан дамчыдылга. 9.50 — Гандбол талазы-биле «Заря Востока» солуннуң шаңналы дээш делегей чемпионады. ССРЭ-ниң шилиндек командазы — ЧССР-ниң шилиндек командазы. Тбилисиден дамчыдылга. 10.20 — «Старый город». Чернигов дугайында док. телефильм. 10.50 — ССРЭ-ниң улустуң артизи Н. Суржина ырлаар. Днепропетровскиден дамчыдылга. 11.15 — «9-ку студия». 12.45 — «Билдингир-даа болза, эдлеңниг». 13.15 — А. Эшпай. Концерт. 13.30 — Мультфильмнер: «Как львенок и черепаха пели», «Сказка сказывается». 14.30 — «Кирип моорлаңар». Эстрада көргүзүг. 16.15 — «Тени исчезают в полдень». Уран-чечен телефильм. 4-кү сериязы — «Марьин утес». 17.00 — «Тайбың болгаш аныяктар». 18.05 — Шылгараңгай совет композиторлар — Ленинчи шаңналдың лауреаттары. Р. Щедрин. 19.00— Мячилиг хоккей талазы-биле ССРЭ-ниң чемпионады. «Динамо» (Алма-Ата) — «Енисей». Алма-Атадан дамчыдылга. 19.45 — «Дерево из легенды». 20.00 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». «Вовка в Тридевятом царстве». Мультфильм. 20.15 — «Кижи Чер. Октаргай». 21.00—«Үе». 21.35 — 23.05 — Даштыкы фильмнер экраны. «Подходим ли мы друг другу, дорогой?». (ЧССР).

ДЕКАБРЬ 9-ТА

БИРГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

8.00 — «Үе». 8.40 — Эртенги гимнастика. 8.55 — Мультфильмнер: «Сказка о царевне и трех лекарях», «Светлячок», «Старая игрушка». 9.25 — «Подходим ли мы друг другу, дорогой?» Уран-чечен фильм. 10.50— 10.55 — Медээлер. 14.15 — Медээлер. 14.35 — «Проверено практикой». Док. фильмнер: «Решает бригада», «Потери... как их избежать?» 15.05 — Бичии чаштарның чогаадылгазы. 15.50 — М. Горький — Америка дугайында очерктер. 16.25 —Школачыларга хлеб дугайында. 16.55 — «Звучит арфа». Фильм-концерт. 17.05 —«Дорога к себе». Док. фильм. 17.25 — Коряк «Мэнго» тейниң ансамбилиниң концерти. 18.00 — Дүргедээшкин. Эртем-техниктиг дептилгениң байдалында кижи. 18.30 — «Дерево из легенды». Док. телефильм. 18.45 — Бөгүн делегейде. 19.00 — «Голубой слоненок». Мультфильм. 19.10 — ССР Эвилелиниң Күрүнениң үлегерлиг Биче театрының фильм-шиизи. «На всякого мудреца довольно простоты». А. Н. Островскийниң шиизи. 21.00 — «Үе». 21.35 — «На всякого мудреца довольно простоты». Фильм-шииниң уламчызы. 23.00 — «Братск». Док. фильм. 23.15—23.30 — Бөгүн делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — «С точки зрения ...». Док. телефильм. 8.35; 11.35 — Бойдус. дугайында эртем. 3 класс. Хову-шөлдер болгаш шыктар. 8.55 — «Многостаночное обслуживание». Эртем-ңептереддиг фильм. 9.05 — Орус чугаа. 9.55 — «Обрети себя». Док. фильм. 10.50 — Орус улустуң ырлары. 10.35; 11.40 — В. В. Маяковский. «Владимир Ильич Ленин». Шүлүглел. 10 класс. 11.05 — Эртем болгаш амыдырал. 12.10 — Нити биология. 10 класс. Амыдыралдың иге бажында. Черге амыдыралдың тыптып келгени. 12.40 — Төөгү. 8 класс. Италияга национал-хосталгалыг шимчээшкин. Джузеппе Гарибальди. 13.10 — ССРЭ-ниң Сүлдезиниң дугайында. 13.35 — «Шүлүкчү Баратынский чурттап чораан». 14.45 — Электроника болгаш бис». 15.10— 15.15 — Медээлер. 18.00 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.20 — Уругларга фильм. 18.35 — «Спорт». Дамчыдылгага Тутатчиковтарның спортчу өг-бүлези киржир. 19.05— Телемедээлер. 19.15 — Киножурнал. 19.25 — «Азия төвү». Медээлер. 19.55 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». «Тетя Валя рассказывает...» 20.15 — Делегей байдалының допчулалы. 21.00 — «Үе». 21.35— 23.00 — «Чүү? «Каяа? Кажан?». Телевикторина.

Редакторнуң оралакчызы К. С. САТ.

Агаар

Бөгүн республикага биче булуттаар, хар чагбас, биче хадыыр. Дүне 40—45 градус, чамдык районнарга 30 — 35, хүндүс 28 — 33, чамдык районнарга 20 — 25 градус соок болур.

Кызылга биче булуттаар, хар чагбас. Дүне 41 — 43, хүндүс 28—30 градус соор.

СЭКП Бай-Тайга райкому, райкүүском болгаш ооң улус өөредилге килдизи Тыва АССР-ниң алдарлыг башкызы, РСФСР-ниң улус өөредилгезиниң тергиини, персоналдыг пенсионер, 1943 чылдан бээр СЭКП кежигүнү

Хертек Дагбы-Чапзанович КОМБУНУҢ

мөчээни-биле холбаштыр ооң төрелдеринге болгаш чоок кижилеринге ханы кажыыдалды илередип тур.

Шын Редакцияның адрези: 667000. Кызыл. Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 3. Телефоннары: редакторнуң 2-24-63, редакторнуң оралакчыларының 2-35-24, 2-23-54, харыысалгалыг секретарының 2-23-35, секретариаттың 2-23-35, партийжи амыдырал болгаш үлетпүр килдистериниң 2-31-75, пропаганда болгаш совет тургузуг килдистериниң 2-37-13, чагаа килдизиниң 2-41-27, информация килдизиниң 2-20-60, культура килдизиниң 2-23-54; көдээ ажыл-агый килдизиниң 2-21-47, корректорларның 2-27-41, бухгалтерияның 2-12-45, солун келбейн барганда 2-32-75 телефонче долгаар.

Солун неделяда 6 катап үнер

Чагыг № 3183.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы, Кызыл. Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1. ТС—00713

БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина
НМО

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1985 чылдың декабрь 10 вторник
№ 284 (12984)
1925 чылдан үндезилеттинген.
Өртээ 3 копеек.

СЭКП ТК-ГА ЧӨВҮЛЕЛ ХУРАЛ

Декабрь 6, 7-де СЭКП Төп Комитединге эвилелдешкен республикаларның компартияларының ТК-ларының, партия крайкомнарының болгаш обкомнарының секретарьларының, эвилелдешкен республикаларның Министрлер Чөвүлелдериниң, улус депутаттарының край болгаш область Советтериниң күүскомнарының даргаларының оралакчыларының, агроүлетпүркүркомнарының даргаларының, министерстволарының болгаш ведомстволарының удуртукчуларының, Кедээ ажыл-агыйның эртемнериниң В. И. Ленин аттыг Бүгү-эвилел академиязының болгаш адырларның эртем-шинчилел институттарының эртемденнериниң, үлетпүрүнүң болбаазырады ажылдаар адырлар бүдүрүлгелериниң, садыгның болгаш нииттиниң чемнениилге черлериниң ажылдакчыларының чөвүлел хуралы болган.

Чөвүлел хуралдың ажылынга СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы В. И. Воротников, СЭКП ТК-ның секретары Н. В. Капитонов, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының бирги оралакчызы, ССРЭ-ниң Агроүлетпүркүркомунуң даргазы В. С. Мураховский, СЭКП ТК-ның болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң харысалгалыг ажылдакчылары киришкен.

Агроүлетпүр комплекизиниң аъш-чем адырларын хөгжүдерин дүргедедир, аъш-чем бараанарын бүдүрерин көвүдедир болгаш оларның-биле чонну хандырарын экижидер талазы-биле партия, совет болгаш ажыл-агый органнарының сорулгаларын чугаалажып көрген.

СЭКП ТК-ның секретары В. П. Никонов чөвүлел хуралга илеткел кылган.

Айтырыгны чугаалажырынга РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының оралакчызы В. И. Казаков, Украинаның Компартиязының ТК-зының секретары И. А. Мозговой, СЭКП Москва хооркомунуң секретары Л. И. Матвеев, Центросоюзтуң баштаар чериниң даргазы М. П. Трунов, Белорус ССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының оралакчызы Ю. М. Хусаинов, чиик болгаш аъш-чем үлетпүрүнге машина тудуушкун болгаш амыдырал приборлар министри Л. Б. Васильев, Азербайджанның Компартиязының ТК-зының секретары Н. А. Мамедов, Свердловск облкүүскомунуң нииттиниң чемнениилге черлериниң эргелелиниң начальниги Н. А. Черных олар кирипкен.

Чоннуң чаагай чоруун бедидер талазы-биле партияның салган сорулгаларын чайгылыш чок боттандырары — бүгү партияның херээ. Бүгү деңнелдерге организакчы, политиктиг болгаш экономиктиг ажылдың төвүнге ол турар ужурлуг деп, илеткелчи болгаш санал бергеннер демдеглээн. Апрель (1985 ч.) Пленумунуң айтышкыннарынга дүүштүр СЭКП ТК-ның болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң «Агроүлетпүр комплекизин эргелеп башкарарын улам ынай сайзыраңгайжыдар дугайында» доокта чаа хүлээп алган доктаалы харын олче угланган.

Агроүлетпүр комплекизин күрүнениң эргелеп башкарарының төп органы болур ССРЭ-ниң Агроүлетпүркүркомун чуртта тургускан, аъш-чемни бүдүрерин немей өстүрери дээш бүгү долу харысалганы эвилелдешкен республикаларның Министрлер Чөвүлелдери-биле чергелештир ол харыылаар. Агроүлетпүркүрком бодунуң ажыл-чорудулгазының баштайгы хүннеринден эгелээш-ле кедээ ажыл-агый продукциязын бүдүрерин көвүдедир, үлетпүрүнүң аъш-чем адырларын хөгжүдерин дүргедедир, аъш-чем бараанарын кылып үндүрерин немей өстүрер болгаш оларның-биле чурттуң чонун хандырарын экижидер сорулгаларны комплекстиг шиитпирлээринге шын угланыышкынны алгаан турарын мооң ужурунда партияның Төп Комитеди эң чугула херек кылдыр санаан турар.

Аъш-чем программазын боттандырар талазы-биле он бирги беш чылдың баштайгы түңнелдерин анализтээн. Кедээ ажыл-агыйның нийти продукциязының чылда ортумак хемчээлин онгу беш чылдыынга деңнээрге 6 хуу улгатканы болгаш 131 миллиард рубль болганын демдеглээн. Эът, сүт, чуурга бүдүрери, ногааларның, фруктуларның болгаш виноградтың нийти чыылдазы өскен. Агроүлетпүр комплекизиниң сайзырады ажылдаар адырлары аъш-чемниң бүгү хевирлерин бүдүрерин херек кырында көвүдеткен, чалаң сүт болгаш аъш-чем болур балык продукциязы, чигир-рафинадты, шайны, кондитер кылыгларны кылып үндүрериниң онаалдазын ажыр боттандырган, ол чорук аъш-чемниң эң үнелиг продуктуларын ажыглаарын кезкүү-биле көвүдедиринге, ооң структуразын экижидеринге идиг берген. Ынчалзажок Аъш-чем программазын боттандырып келгениниң түңнелдери сеткилди хандырып шыдавас. Чамдык продуктуларны бүдүрер талазы-биле он бирги беш чылдың онаалдалары күүсеттинмээн.

Кедээ ажыл-агый продукциязын бүдүрерин чайгылыш чок көвүдедири-биле чергелештир аъш-чем курлавырларын бүгү хемчег-биле дүрген немей өстүрер ажылга продукцияның ажыглалын экижидери эң чугула ужур-дузалыг. Өстүрүп алдынган продукцияны херглекчиге чедир орукка кадагалап камгалаарының айтырыглары бөгүн соңгаарладышкын чок шиитпирлээри негеттинип келген шак ындыг чидиг айтырыглар болуп турар.

Ол ажылга эң чугула угланыышкын болбаазырадыр болгаш кадагалаар талазы-биле бүдүрүлге күчүлерин дүрген хөгжүдери болган турар ужурлуг. Ажылдың харын чогум-на бо талазы амгы үеге чедир эң улуг четпестерлиг болбушаан. Аъш-чем болгаш болбаазырады ажылдаар адырлар бүдүрүлгелериниң хөй нуруузу эргижирээн дериглелер-биле чепсегленген, эки ажылдаарынга таарыштынмаан бажыңнарда турар, кедергей чүдүрткүнгеш ажылдап турар. Ол бүдүрүлгелериниң дыка хөйү кедээ ажыл-агый чиг эдин бүдүрүп турар черлерден ырак турар. Ол бүгү чүүлдер дыка улуг чидириглерге чедирип турар.

Болбаазырады ажылдаарының, кадагалаарының болгаш соодулга ажыл-агыйының баазаларын хөгжүдеринге амгы беш чылда 21 миллиард ажыг рубль капитал салыышкыннарны берген турган. Ындыг турбуже колкол тудуг министерстволарының чаңгызы-даа тудуг-монтаж ажылдарының ол сорулгаларга бердинген лимиттерин 5 чыл дургузунда бүрүн шиңгээдип ап шыдаваан. Тудугда четпес ажылдары дээш чүгле кээрээлиг ажылдап турарлар эвес, харын чагыкчылар, чер-черниң партия болгаш совет органнары база шыңгыы шүгүмчүлеткен.

Сайзырады ажылдаар адырларга күчүлерин ажыглалга киирер талазы-биле онаалдаларны чугаажок күүседир төлээде, он ийиги беш чылда оларның немей өзүлдезин бүдүн чартык — ийи катап, а чамдык күчүлер талазы-биле — 4 катап улгаттырары негеттинер, капитал салыышкыннарның дыка улуг кезиин техника талазы-биле чаарты чепсеглээр болгаш чаарты дерип тургузар ажылдарже угландырарын көрүп турар.

Чиик үлетпүр машина тудуушкун министерствозунуң бүдүрүлге күчүзүн немей өстүрер, эртем болгаш шенелде баазазын хөгжүдер талазы-биле бир өөр улуг хемчеглерни боттандырарын база телевилзэн. Кедээ ажыл-агый продукциязын болбаазырады ажылдаар дериг-херекселдер кылып үндүрериңге өске-даа машина тудуушкун министерстволарының бүдүрүлгелерин калбаа-биле киириштирип, чер-черниң аргаларын ажыглаарынче чөвүлел хуралдың киржикчилери кичээнгейни угландырган.

Аъш-чемниң ам-даа чедишпейн турар эң чугула хевирлерин бүдүрерин көвүдедиринге херек кырында район, область, край, республика бүрүзү янзы-бүрү улуг аргаларлыг. Аъш-чемниң продуктуларын чер-черге бүдүрүп тургаш, бодунуң иштики херегледерин область бүрүзү, республика бүрүзү эң элбек хандырган турарын, база партияның болгаш чонунуң мурнунга бүгү долу харысалгалыг болган турарын чедип алыр херек.

Аъш-чем продукциязын бүдүрерин улам ынай көвүдедир талазы-биле дыка улуг курлавырлар балык ажыл-агыйының бүдүрүлгелеринде бар, олар ырак-та-ла долузу-биле ажыглаттынмайн турар. Чогум-на хереглеттинип турар балыктарны тудар болгаш чоннуң калбаа-биле ажыглап турар продукцияны бүдүрүп үндүрер, продукция бүдүрериниң шуут чаа технологияларын чогаадыр болгаш нептередир дээш адырны эде тургузар талазы-биле шиитпирлиг хемчеглерни алыры чугула. Хөөлбектерлиг черлерге болгаш энергетика объектилериниң чылыг суглугларынга өстүрериниң күселин-биле чурттуң чонун чаа туткан балык-биле улам долу хандырар херек.

Аъш-чем курлавырларын көвүдедиринге бүдүрүлгелерниң болгаш организацияларның дузалал кедээ ажыл-агыйларын хөгжүдери улуг ужур-дузалыг. Оларны тургузарын дүргедедириниң болгаш ажылын экижидериниң эргежок чугулазынче, чонунуң хууда дузалал ажыл-агыйын, коллективтиг сад болгаш огород ажыл-агыйын хөгжүдеринче министерстволарның, ведомстволарның, чер-чер органнарының удуртукчуларының кичээнгейин угландырган.

Аъш-чем продукциязының шынарын экижидериниң, бүдүрүлге, технология сагылга-чурумун шыңгыы сагыыр талазы-биле негелдени күштелдирериниң чугулазын онзалап демдеглээн. Магадылаттынган шынарлыг аъш-чем продуктуларын бүдүрүп үндүрери партия болгаш совет органнарының доктаамал контролюнга турар ужурлуг.

Садыгны организастаарын экижидер талазы-биле канчаар-даа аажок улуг ажылды кылыры негеттинип турар. Бо адырда четпестер кедергей оожум чайлаттынып турар, ол чорук чөптүг хомудалдарны болдуруп келген. Нииттиниң чемнениилге черлериниң аргалары ырак-та-ла долу ажыглаттынмайн турар. Сүт, ногаа, балык болгаш крупа блюдоларны ээлээш үндүрүп турар. Столоваяларны аъш-чемни үлетпүр аргазы-биле белеткээриниче шилчидерин, колдуунда белен чем чыгыы полуфабрикаттарны төпчүдүп белеткээриниче шилчилгени чогуур идепкей чок чорудуп турар. Садыгның болгаш нииттиниң чемнениилгезиниң материал-техниктиг баазазын быжыглаарының база оларда күш-ажыл хөй негээр чорудулгаларны механизастаарының деңнелин бедидеринче онзагай кичээнгейни угландырган. Чонну кедээ ажыл-агый продуктулары-биле ам-даа долу хандырарынга херглекчилер кооперациязының болгаш колхоз садыының ролюн кедүрер херек. Черлик каттар, чимистер, мөөгүлер, тоорукар болгаш өске-даа продуктулар ажыглалын экижидер.

Бир эвес төтчеглекчи чоруктарны болгаш чидириглерни чок кылбас болза, социалистиг өнчүнүң онча-бүрүн турары дээш, материалдыг бүгү үнелиг чүүлдерни шын ажыглаары дээш тодаргай кижилерден негелдени бедиттес болза, бир эвес бүдүрүлге бүрүзүнге, организация бүрүзүнге чогуур корум-чурумну тургуспас чүве болза, экономиканың ажыктыын бедидер дугайында кандыг-даа чугаа турбас деп СЭКП ТК-ның апрель (1985 ч.) Пленумунга онзалап демдеглээн.

Янзы-бүрү ажыл-агыйжы эвес чоруктарны чайладыр, чидириглерниң болгаш оорлап - самчыгдаашкынның оруктарын дуглаар, чоннуң байлаан самчыгдап турарларга удур эптеш чок чоруктуң байдалын тургузар талазы-биле шиитпирлиг хемчеглерни чамдык черлерде албайн турар. Ындыг чоруктарның когун үзер дээш демиселди шиитпирлии-биле күштелдирер херек. Оларны чайладырының бир аргазы болза, продукция бүдүрүп үндүреринге чиг эт чарыгдаарының нормаларын эде көөр болгаш тодаргайлаар талазы-биле ажылды чурумчудары болур ужурлуг.

Күш-ажылчы быжыг коллективтерни тургузарынче, бедик бүдүрүкчүлүг ажылдарынга эргежок чугула байдалдарны тургузарынче, чурттаалга болгаш культура-амыдырал байдалдарын экижидеринче кичээнгейни угландырган. Чер-черде партия, совет болгаш ажыл-агый органнары кижилерниң амыдыралынга эргежок чугула ол айтырыгларны шиитпирлээрин эң чугула херээ деп көөр ужурлуг.

Болбаазырадылга адырларының бар болуп турар бүдүрүлге күчү-шинээзин бедик ажыктыг кылдыр ажыглаарын административтиг район бүрүзүнге чедип алыр, аъш-чем продуктуларын бүдүрерин көвүдедиринге, оларның шынарын болгаш ассортиментизин экижидеринге чер-черде кедээ ажыл-агый чиг эдиниң бүгү курлавырларын эң-не долузу-биле ажыглаар сорулга-биле оларның ажылын тода дүүштүрүп холбаштырар херек. Чер-черге четчир хемчээлдиг кылдыр бүдүрүп болур аъш-чем продуктуларын республикаларже, крайларже, областарже сөөртүрүнүң айтырыгларын шиитпирлиир-биле чурумчудар.

1986 чылда чурттуң агроүлетпүр комплекизиниң болбаазырадылга адырларының бүгү бүдүрүлгелери ажыл-агыйны чорударының чаа аргаларынче болгаш байдалдарынче шилчиир, оларны чуртка чоруткан экономиктиг шенелде үезинде эки деп көрген болгай. Ук ажылды тодаргай сорулгалыг болгаш организастыг бүдүштүр болдурарын соңгаарлатпас ужурлуг.

1986 чылда кедээ ажыл-агыйны болгаш агроүлетпүр комплекизиниң өске-даа адырларын хөгжүдер талазы-биле күжениишкин негээр планнарны бадылааан. Оларны чедиишкинниг күүседири бүгү-ле партия, совет болгаш ажыл-агый органнарындан организакчы болгаш масса-политиктиг ажылды дыка экижидерин, ажылчы чоннарның, специалистерниң чогаадыкчы идепкейин бедидерин, СЭКП-ниң XXVII съездизин төлептиг уткуур, он ийиги беш чылдың бирги чылының даалгаларын күүседир дээш социалистиг чарышты организастаарын негээр.

Чөвүлел хуралга СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, СЭКП ТК-ның секретары Е. К. Лигачев чүве чугаалаан.

• • •

Чөвүлел хуралдың киржикчилери ССРЭ-ниң УАЧД-ге барган болгаш специализастаан делгелге-биле таныжкан, ында аъш-чем бараанарын бүдүрерин көвүдедиринге, олар-биле чонну хандырарын экижидеринге чер-черде курлавырларны болгаш аргаларны ажыглап турарының мөөңнеттинген мурнакчы дуржулгазын көргүскен.

(СЭТА).

КАДРЛАРНЫҢ ХАРЫЫСАЛГАЗЫН БЕДИДЕР

ЗАПОРОЖЬЕ. (СЭТА). Чурттуң амыдыралында чугула үе-чаданың бурунгаар нийти шимчээшкининиң чедиишкини бүдүрүлгелерниң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң планнарын боттандырарынга партия организацияларының энергиизындан, эгелекчи чоруундан кол хамаарыжыр. Ынчангаш партияның отчёт-соңгулдалыг хоорай конференциязынга чыылган делегаттар кол кичээнгейин экономиканы интенсификастаарының, эртем-техниктиг дедишилгениң темпилерин дүргедедириниң чугула айтырыгларынче угландырган, каңшой, прокат бүдүрериниң планнарының күүселдезиниң талазы-биле бо беш чылда болдурган хожудаашкыннарның чылдагааннарын, тудуг-монтаж, транспорт организацияларының, хоорай ажыл-агый албанының ажылында четпестерни сайгарганнар. Конференцияның ажылынга СЭКП ТК-ның секретары Л. Н. Зайков киришкен.

Запорожье — ада-чурт индустриязының улуг төвү, чурттуң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң планнарын боттандырарынга ооң салыышкыны чыл санында өзүп турар. СЭКП-ниң XXVII съездизинге белеткелдиң үезинде партия организациялары болгаш ажыл-агый кадрлары боттарының ажылының стилин болгаш методтарын эде тургусканын ажыл-херээ-биле бадыткап турар күш-ажылчы коллективтер эвээш эвес. «Моторостроитель», «Запорожтрансформатор» каттыжыышкыннарның, «Кремнийполимер» заводтуң болгаш өске-даа бүдүрүлгелерниң коллективтери боттарының ажылынга бедик түңнелдерни чедип алган. Ындыг-даа болза бо коллективтерниң чедиишкиннерин хоорайның өске бүдүрүлгелериниң коммунистери үлегерлеп эдербээн дээрзин конференцияга айыткан. Ооң түңнелинде үлетпүр продукциязын сайгарарының, бүдүрүлге хемчээлиниң өзүлде темпизиниң талазы-биле чылдың болгаш беш чылдың планнары үстүр четкен.

Ылаңгыя кара металлургия бүдүрүлгелериниң ажылы дүвүреңнии болдуруп турар. Бүдүрүлге хемчээли мыңда кызырылган, техника-экономиктиг көргүзүглер кудулаан, технологтуг дериг-херекселдериниң анаа турар чоруу, чиг-эттиң болгаш материалдарның ажыр чарыгдалы доктаамал апарган. Бо чугула адырга шиитпирлиг эскерилгелерни кылыры чугула. Ону боттандырарда бүдүрүлгелерни чаарты кылыры, чаа техниканы дүрген шиңгээдип алыры, даандырган ажыл дээш кадрларның харысалгазын бедидери чугула.

Ажыл-агый болгаш культура тургузуушкунунуң соңгаарлаттынмас айтырыгларын шиитпирлээринге партия организацияларының дагынчы арга-шинээн бедидери эргежок чугула дээрзин санал бергеннер демдеглээннер. Четпестерниң чылдагаанын олар ажыл-херекчи болгаш шиитпирлиг ёзу-биле илередип, улус ажыл-агыйының кедүрериниң аргалары болгаш курлавырлары бар дээрзин айтып, СЭКП-ниң XXVII съездизин төлептиг уткууруунуң сорулгаларынга доктаап турганнар. Чурттуң экономиказынга ёзулуг революсчу чаартылгаларны боттандырарынга, бүдүрүлгени интенсификастаарынга кезкү эскерилгелерни хандырарынга хөгжүлдениң амгы үе-чадазында кара чаңгыс орук бар, ол дээрге — эртем-техниктиг дедишилгени дүргедедири деп, аңаа демдеглээн.

Конференцияга Л. Н. Зайков чүве чугаалаан.

КАМНАЛГАЛЫГ АЖЫЛДААР

«Тыва даг-дүгү» комбинаттың ЧЭТ коллективи электри энергиязын ажылдап кылырының беш чыл планын 1985 чылдың декабрь 22-де, Энергетиктер хүнүнде, доозар хүлээлгени алган турган. Энергетиктер ол хүлээлгезин хуусаа бетинде, ноябрь эгезинде күүседипкен.

Коллективте социалистиг чарыштың тиилекчилери хынап-хемчээр херекселдер болгаш автоматика лабораториязында слесарь А. И. Вачурин, котёл машинистери Г. А. Акулич, А. Х. Очур хууда хүлээлгелерин ажыр күүсеткилээн. Ниитизи-биле энергетиктер чыл төлевилелинге чедир 5,5 миллион киловатт-шак электри энергиязын ажылдап кылыр.

Дөрт чыл он айларда бодунуң херегленинге 240 муң киловатт-шак электри энергиязын камнап алган.

1986—1990 чылдарда болгаш 2000 чылга чедир үеде ССРЭ-ниң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң Кол угланыышкыннарының төлевилелинде чооккy он беш чылдарда камналга чурумун күштелдирер, курлавырларның бүгү хевирлерин чеп ажыглаар, ооң камналгалыг чарыгдалын чедип ап, чидирииин эвээжедир деп айыткан. Иштики курлавырларны дилеп тып турган, харысалганы күштелдиргеш, мооң-даа соңгаар камналгалыг ажылдаарын энергетиктер хүлээнип турар.

М. ООРЖАК.

АЯНГАТЫНЫҢ КОДАННАРЫНДА

«Шеклээр» совхозтуң Аянгаты салбырының шээр малы бо чылын 16 коданда кыштаглап эгелээн. Салбырның шээр малының семиртилгези бо чылын багай эвес болган. Сигенни, кек-суланы кыштагларже үш трактор сөөртүп, Улуг, Биче Аянгатыларда 1-1 суг сөөртүр машиналар кодааннарны суг-биле хандырып турар.

Салбырның төрүүр кодааннарынга, ылаңгыя Маадыр-оол Монгуш, Аңзат-оол Монгуш, Кушкаш-оол Ооржак болгаш өскелер-даа чаш мал хүлээп алырынга белеткелди эки чоруткан. Сапыяк Монгуш удурткан тудуг звенозу чаш мал кажааларын немей тудуп, эрги кажааларны септеп, багай эвес ажылдап турар. Оон аңгыда суурнуң агиткварталары кедээ Совет күүскомунуң удуртулгазы-биле малчыннарның кодааннарынга шеф дузазын график ёзугаар көргүзүп, кажааларны чылыглап, адаан коптарып берип турарлар.

Малчыннарда почта чедирилгези багай эвес организастаттынган, олар солуннардан съезд мурнунуң документилери-биле таныжып, чүүлдүгзүнүп деткип турарлар.

Э. МӨҢГЕ-БАЙЫР.

ҮЕНИҢ НЕГЕЛДЕЗИ-БИЛЕ

Партияның XXVI Кызыл хоорай конференциязындан

Кызылдың күш-ажылчы коллективтериниң дайынчы өзээ — партия организацияларының дөрт муң ажыг коммунистериниң төлээлекчилери — чеди чүс он ажыг делегат субботада хөгжүм-шии театрынга чыглып келген.

СЭКП-ниң Программазының чаа эдилгезиниң, партия Уставынга өскерилгелериниң төлевилелдериниң, партия хоорокомунуң отчёдунуң болгаш хоорайның партия организациязының сорулгазының дугайында айтырыгны олар чугаалажып көрген.

ӨЗЕК АЙТЫРЫГЛАР

СЭКП ТК-ның апрель болгаш октябрь (1985 ч.) Пленумнарының шиитпирлеринге дүүштүр эртем-техниктиг дедишилгеге үндезилээш, хоорайның социал-экономиктиг хөгжүлдезин дүргедедири үениң бир кол негелдези болур. Бо дугайын конференцияга илеткелчи — партия хоорокомунуң бирги секретары Б. П. Свинцов болгаш санал берген делегаттар демдеглеп, съезд мурнунуң документилерин чугаалажып көрүп, партияның ээлчеглиг съездизин төлептиг уткуур, беш чылды болгаш 1985 чылды чедиишкинниг доозар дээш социалистиг чарыштың калбарганы-биле холбаштыр коммунистерниң, ажылчы чоннарның күш-ажылчы кедүрлүүшкүнүн чугаалап турганнар. Чурттуң социал-экономиктиг хөгжүлдезин дүргедедиринче угланган партияның шугумун ээзи-биле деткиип шаан, күш-ажылчы коллективтер бар арга-курлавырларны дилеп турарлар.

Он бирги беш чылда бүдүрүлгени интенсификастаар, ажылдың ажыктыын болгаш шынарын бедидер талазы-биле чамдык базымнар кылдынган. Найысылалдың үлетпүр бүдүрүлгелери продукция бүдүрериниң болгаш сайгарарының беш чыл планын хуусаа бетинде — бо чылдың ноябрь 22-де күүсеткен. Он беш бүдүрүлге, чүс чеден чеди цехтер, участоктар, ээлчеглер, бригадалар, үш муң ажылчыннар беш чыл планын күүседипкеннер.

Улус ажыл-агыйының янзы-бүрү адырларында чедип алдынган чүүлдерни илеткелчи болгаш санал бергеннер демдеглеп, шиитпирлээр чогуур айтырыгларже кол кичээнгейни угландырган. Хамыктың мурнунда хоорокомунуң ажылының стилинге, ону чаа негелделерге дүүштүр тургузарынга хамаарыштыр чамдык айтырыглар аңаа база кедүрүлген.

Ылаңгыя экономиканың хөгжүлдезинде чамдык бергелер ам-даа ажып эртинмейн турар. Чижээ, бүдүрүлгениң кол фондуларын ажыглаарын экижидер, бүдүрүлге күчүлерин болгаш деришкиннерин долу күш-биле ажыглаарын хандырар, фонд эгидилгезин көвүдедирин чедип алыр сорулгалар мооң мурнундагы хоорай конференциязынга салган турган. А ол күүсеттинген бе? Чок. Беш чылда бүдүрүлгениң кол фондулары 20,9 хуу өскен, а ооң рубль бүрүзүнге онаалтыр үлетпүр продукциязын бүдүрүп үндүрери 2 көпеекке азы 3,9 хуу кудулай берген. Ам кол фондуларның рубль бүрүзүнге онаалтыр чүгле беш көпеектиң продукциязын бүдүрүп турар.

Дөрт чыл он бир айларда планга удур 104,5 миллион рубльдиң кол фондулары ажыглалга кирбээн. Ылаңгыя чурттаалга бажыңнарының тудуу багай чорун, алдан муң ажыг дөрбелчин метр чурттаалга шөлүн кызылчылар чедир албааннар. Тудугда кадрлар чедишпес, аңаа туруушкуннар хөй. Ындыг болганда бо ажылга хоорокомнуң, ооң бюрозунуң, килдистериниң удуртулгазының стилиниң, мурнакчы дуржулганы нептередип турарының, кижилер-биле дээштиг ажылдың дугайында чугааны конференцияга шүгүмчүлекчи ёзу-биле хамылаткан болза, мооң соңгаар улам идепкейлиг ажылдаарынга дээштиг болур ийик.

ЧАА ЧҮҮЛДЕРГЕ ДАЯНЫР

Ылаңгыя күш-ажылды организастаарының дедишилгелиг аргазы — бригада кээрээзин ап кээрээлиннер. Тудуг ажылын сайзыраңгайжыдар, бригадаларның ажылы бедик бүдүрүкчүлүг болурун хандырар дээш оларны долу боторулга-чарылгаже шилчидериниң хемчеглерин алыры негеттинип турар. Амгы үеде ында 77 бригаданың чүгле 32-зи бригада кээрээзи-биле ажылдап кирген. Ынчалзадаа оларның чаңгызы-даа объектини бүрүнү-биле харыылавайн турар.

Отчёттуг үеде бүдүрүлгени механизастаар ажыл база чедир шиитпирлеттинмээн. Чурт, аъш-чем, оттулар чүүл база тудуг материалдарының үлетпүрлериниң ажылдакчыларының алдан ажыг хуузу ажылды хол-биле кылбышааннар. Кызылдың тууйбу, автосептелге, сүт, балык заводтарында, хлеб комбинадының эрги цехтеринде хол-биле кылып турар ажылдар ам-даа хөй. Чиг этти камнап алыр технология барык бүгү бүдүрүлгелерде нептеревээн.

«Тыва тудуг» трестиң болгаш ооң салбырларының, пиво заводунуң, хлеб комбинадының, өске-даа бүдүрүлгелерниң болгаш организацияларның удуртукчулары, партия организацияларының секретарьлары мурнакчы дуржулганы, күш-ажылдың дедишилгелиг аргаларын, ылаңгыя күш-ажылды организастаарының бригада аргазын өөрениринге, бодунуң бүдүрүлгезиниң, бодунуң чуртунуң ёзулуг ээзи болур мөзү-шынарга ажылчыннарны кижизидеринге экономиктиг өөредилгени кошкак ажыглап келгени дээш конференцияга чөптүү-биле шүгүмчүлеткеннер.

Кызылдың даараныглга фабриказында партия организациязы коллективтиң дайынчы өзээ болуп, күш-ажылды организастаарының болгаш идиг бээриниң бригада хевирин нептередирин идепкейжиткен. Күш-ажылга киржилгениң коэффициентизин

(Уланчызы 2-ги арында).

ПАРТИЙЖИ ӨЗЕК

Он үш чыл бурунгаар чаа-ла школа дооскан Оляны СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг совхозтуң удуртулгазы Иркутск хоорайда мал ажылының ортумак звенозунуң ажылдакчыларын белеткээр тускай курстарже өөредип чорутикан. Ол бир чыл дургузунда чедиишкинниг өөренгеш соонда төрээн совхозунга кээп, Дөргүн сүт-бараан фермазынга техник-осеменатор болуп ажылдап эгелээн. Ажылынга мергежээн, дуржулгалыг специалист Ольга Кара-Саловна Сат — ам коллективте партия эге организациязының секретары. Фермада партийжи өзек быжыг, он алды саанчының чүгле ужу партия кежигүнү эвес. Ферманың эргелекчизи, СЭКП обкомунуң бюро кежигүнү Алдын-кыс Саяа-Байыровна Монгуш, саанчылар Шет Ууун-Сарыговна Куулар, Дүктүг Денгиоолдвна Ондар болгаш өске-даа коммунистер — секретарьның кол даянып күжү ол.

Ферманың коллективи партияның съезд мурнунуң документилерин хынамчалыг чугаалажып көргеш, оларны чүүлдүгзүнүп, деткээнин илеретпишаан, чурттуң коммунистериниң улуг шуулганынга уткуштур бедиткен хүлээлгелерин алган.

ЧУРУКТА: Дөргүн сүт-бараан фермазында партия эге организациязының секретары, техник-осеменатор Ольга Сат (солагай талазында) биле зоотехник-селекционер Светлана Сарыглар.

Н. БАЗЫРНЫҢ фотозу.

ҮЕНИҢ НЕГЕЛДЕЗИ-БИЛЕ

барымдаалап тедээр бригада нерээзинче бүгү ажылдакчыларын шимчиткен хоорайда бир дугаар бүдүрүлге ол болуп турар.

— Ажылды организастаарының дээштиг хевирлеринче, кескү агитацияже кол кичээнгей салып турар бис. Бригада нерээзин пентереткенинге ажылды эо ёзу-биле көрүүнге идиги берген. Ажыл үеде кадрларның ажылдап үнер-кирери кызырылган. Партияның ээлчеглиг съездизин ажыттынар хүнге чедир коллектив пландан ажыр үжен ажыг муң рубльдиң продукциязын бүдүрер болгаш ол ажыг ниити бирги кварталдың планын күүседиптерлер деп, үн фабриканың партия организациязының секретары Т. В. Шиляева конференцияга дыңнаткан.

Ындыг мурнакчы арга-дуржулганы партия хоорокому чедир нептереттээнинден чамдык коллективтер беш чылды хожудаашкыннар-биле доозуп турар. Ол ышкаш бичии механизацияның ап кежээлиппер «Тыва тудуг» трестиниң № 48 тудуг эргелелиниң мурнакчы бригадаларының чөлээшкиниг шиңгээдип алганы штукатурка болгаш шеверлел ажылдарының нормакомплектилерин хоорайның өске-даа тудуг салбырларынга чүге ажыглап болбас деп? Бо чергелиг шиитпирлеве чогуур айтырыглар хөй.

Транспорт ажылы улам ындай хөгжээн. Автотранспорт бүдүрүлгелериниң материал-техниктиг баазазы быжыгып, хөй чүък чүдүрер автомобильдер немешкен. Беш чылдың дөрт чыл он бир айларында бир миллион 64 муң тонна үлүс ажыл-агый чүъгүн сөөрткен. 746 муң пассажирни аргыштырган, чүък сөөртүлгезиниң хемчээли өскен. Конференцияга транспорт айтырыгын сайгарып тура, пассажир транспортунуң ажылы чогуур деңнелге четпезин демдеглээн.

Кызылдың № 2 АТБ-зының начальниги К. У. Чамзын конференцияга санал берген, автомобильдерниң ажыглалын экижидерниң, оон сентелгеге ажаа турар үезин кызырарының, ырак-узак оруга чоруур чолаачыларның ажылдаарынга таарымчалыг байдалдарны тургузарының айтырыгларынче кичээнгейни угландырган. Чолаачыларның оруга чорууурунга таарымчалыг хөй чүүлдер кылдынган. Арадан-да, Таңзыбейде гостиницалыг, столоваялыг багай эвес комплекс бар. Кызыл — Абакан аразының оруунуң байдалы экижээн. Ынчалза-даа республикада Мөңгүн-Тайга ышкаш ырак районнарже чоруур чолаачыларга таарымчалыг хонар черлер, орукка ка үрелбес аъш-чем продуктулары-биле хандырылга четпес дээрзин чугаалаан. Боже сагыш салыры чолаачыларның ажылының бүдүрүкчүлүүн бедидеринге чугула чүүл болур.

Илеткелчи болгаш санал бергеннер хоорайда харылзаа, садыг, коммунал болгаш амыдырал хандырылгазының байдалын ажыл-херекчи, негелделиг ёзу-биле көрүп, чаа беш чылда кылза чогуур ажылдарже кичээнгейни углаан.

Хоорайның партия организациязының мурнунда сорулгаларны боттандырарынга бүдүрүлгениң шиитпирлеттинмейн турар айтырыгларынче улуг кичээнгей салып, ону шиитпирлээринге, курлавырларны тып, идепкейлиг ажыглаарынга партия организациялары кол рольдуг болурун конференцияга демдеглээн.

ИНИЦИАТИВА, ХАРЫЫСАЛГА

Амгы үеде хоорайның партия организациязының хүрээлелинде СЭКП-ниң 4103 кежигүнү болгаш кежигүнге 132 кандидаттар бар, олар 168 эге организацияда бактаан, партия организацияларының башкарыкчы ролю бедип, идеологтуг, политика-кижизидикчелиг ажылы сайзыраңгайжып турар. Сөөлгү ийи чылда партия кежигүнүнүң кандидадынга ийи чүс алдан ажыг кижини хүлээп алган, оларның чартыктан хөй кезии ажылчыннар, комсомолчулар.

Сүт комбинадында, № 3 АТБ-де, № 14 механизация эргелелинде, Тыва коммунэнергода, үлетпүр бараанпар садыында, республика эмнелгезинде, педагогика институдунда, № 8, 15 школаларда партия организацияларының башкарыкчы ролю, идепкейи бедик.

Бо чылдагы отчёт-соңгулдалыг кампания хоорайның партия организацияларының организас талазы-биле быжыглап, шынар составының экижээнин көргүскен. Ам эге организациялар секретарьларының 92,4 хуузу дээди болгаш ортумак эртемниг, үлүс ажыл-агыйының янзы-бүрү адырларының специалистери.

Эге организацияларының ажылының стиль болгаш методтарын улам сайзыраңгайжыдар дээш ам-даа хейну партия хоорокомунуң талазындан кыйгырары негеттинип турар. Администрацияның ажыл-чорудулгазын контрольдаар эргезин эге организациялар четпес ажыглаан.

Отчёттуг үеде партия хоорокомунуң, партия организацияларының организакчы ажылында, ылаңгыя кадрлар-биле ажылда, партия эге организацияларынга партийжи удуртулгада бар четпестерге хамаарыштыр принципиалдыг чугаа конференцияга база болган.

Партия хоорокому, оон бюрозу, килдистери партия эге организацияларының ажылынга тодаргай угланыышкынны тургузарын, оон дээштиин бедидерин оралдажып келген. Илеткелден болгаш саналдардан алгаш көөрге, чамдык партия организацияларының ажылында чаа чүүлдер чок. Чогаадыкчы, тывынгыр чорууи көргүспейн келген болуп турар. Районнар аразының сельхозтехниказында, Кызыл ТЭС тудуг эргелелинде. Садыг министерствозунуң баазазында, «Тудуг кезектер» комбинатта, чуртталга-коммунал ажыл-агый эргелелинде, «Кызыл тудуг» эргелелинде партия организациялары отчёттуг үеде кошкак ажылдаан. Олар планныг онаалдаларны күүседиирин хандырар талазы-биле ажылды четпес чоруткан.

Бо чылын элээн хөй партия организациялары кол мергежилдиң кижилерин, аныяктарны партияның хүрээлеңинге шилип ап, кижизидер ажылды кошкак тургускан. Отчёттуг үеде 21 кижи партия кежигүнүнден үндүрткен болгаш СЭКП кежигүнүнге кандидаттан үнген. Чамдык комсомол организациялары партия хоорокомунуң, эге организацияларның удуртулгазының кошкааның уламындан кичээнгейден дашкаар артып турар. Чижээ, хлеб комбинадында үжен ажыг кежигүнүг комсомол организациязының ажылы четпес, комсомолчулар дадывырын безин төлевейн турда, ону кым-даа кекербейн келген. Комсомол хоорокомунуң аппараттар ортузунга чорудуп турар ажылында четпестерин үлетпүр бараалнар садыының директору Б. Т. Санчи чеп-түү-биле шүгүмчүлээн.

СЭКП ТК-ның кежигүнүнге кандидат, партия обкомунуң бирги секретары Г. Ч. Ширшин конференцияга киржип, чүве чугаалаан. Партияның ээлчеглиг съездизинге уткуштур, бүгү совет улус ышкаш, республиканың коммунистери болгаш ажылчын чоннары политиктиг база күш-ажылчы улуг көдүрлүүшкүн-биле бар чоруурун ол чугаалаан. Чурттуң иштики амыдыралының айтырыгларын болгаш делегей айтырыгларының талазы-биле партияның политиктиг угланыышкынын съезд мурнунуң документилеринде эң-не долузу-биле тодаргайлаан. Ону республиканың ажылчы чоннары ниг чүүлдүгзүнүүшкүн-биле деткип, партияның айтышкыннарынга дүүштүр социал-экономиктиг сорулгаларны боттандырар, сагылга-чурумну улам шыңгыырадыр, камналга чурумун быжыглаар, арагалаашкын болгаш алкоголизм-биле демисел талазы-биле улуг хемчеглерни боттандырып турар.

Оон ыңай Г. Ч. Ширшин хоорайның партия организациязының ажылын чаа негелделерге дүүштүр эде тургузар талазы-биле улуг сорулгалар турун турарын демдеглээн. Шиитпирлезе чогуур өзек айтырыгларга, хамыктың мурнунда экономиканы интенсификастаарының айтырыгларынга ол доктааган. Партия хоорокому бүдүрүлгениң кол фондуларын ажыглаарын нескүзү-биле экижидеринче, фонд эгидилгезин бедидеринче, бүдүрүлгелерни чаартыр болгаш эргижирээн дериишкиннерни чаартыр талазы-биле организас-техниктиг ажылдарже, иштики курлавырларны ажыглаарынче, капитал тудугну улам ындай сайзыраңгайжыдарынче, камналгалыг болгаш хумагалыг болурунче, чоннуң медицина болгаш амыдырал хандырылгазын экижидеринче бодунуң кичээнгейин мооңноорун айыткан.

Г. Ч. Ширшин бодунуң чугаазының түңнелинде ажыл-агый болгаш кижизидилге талазы-биле улуг сорулгаларны шиитпирлээринче ажылчы чоннарны мобилизастаар дээш партия ажылының стиль болгаш методтарын сайзыраңгайжыдарынче, шүгүмчүлелдиң болгаш бот-шүгүмчүлелдиң дээштиин калбартырынче кичээнгейни угландырган.

СЭКП Программазының чаа эдилгезиниң база партия Уставынга өскерилгелерниң талазы-биле революциялар ны конференцияга хүлээп алган. Социал-экономиктиг сорулгаларны боттандырарынче, партияның съездизин төлептиг уткуур дээш социалистиг чарыштың калбартырынче хоорайның партия организацияларының, ажылчы чоннарның күжүн мобилизастаарының хемчеглерин айыткан доктаалды конференция хүлээп алган.

В. МААДЫР.
«Шынның» корр.

(Төнчүзү. Эгези 1-ги арында).

ДЕПУТАТТАРНЫҢ НЕГЕЛДЕЗИН ЁЗУГААР

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң мурнунда болуп эрткен сессияларынга бөлүк депутаттар Өвүр районда транспорт айтырыының болгаш телефон харылзаазының багай тургустунганының дугайында негелде киирген нер Тодаргайлаарга, Кызыл хоорай биле Хандагайты, Чадаана хоорай биле Хандагайты — Торгалыг аразында автобустар чорувайн турар, ол ышкаш Хандагайты — Торгалыг аразында телефон харылзаазы база багай дээрзин ук негелделерге айыткан турган.

Депутаттарның бо негелделериниң күүселдезин чоокта чаа база катап хынап көрген. Чадаана биле Хандагайты аразында чаагалыг орукту тутканының соонда Кызыл хоорайдан Хандагайты суурга чедир «Икарус» деп 45 олуттуг, чымчак, чылыг автобус хүнүң-не чоруп турар апарган. Бо чылдың ноябрь айдан эгелээш Чадаана, Торгалыг аразында 21 олуттуг автобус база неделяда 3 катап чоруп турар. Хандагайты биле Торгалыг аразында телефон шугумун шеер чагылар тургустунуп эгелээн. Торгалыг суурнуң бодунда АТС тургустунган, суур иштиниң телефон удаазының шеери арткан.

Ынчалза-даа пассажирлерге таарымча чок байдалдар амдаа чайлаттынмаан. Хандагайты суурдан автобус Кызыл хоорайже хүндүскүнүң 16 шакта үнгеш, Кызылдың автовокзалынга дүне келир. Ол үеде хоорайның автобустарының шимчээшкинин соксаан турар, ынчангаш Хандагайтыдан келген кижилер чүү-хөөзүн чүктеп алгаш, хонар чер дилеп, чадаг кылаштаар ужурга таваржып турар.

Бо болгаш өске-даа таарымча чок байдалдарны эдериниң талазы-биле «Тыва автотранс» каттыжыышкынының начальниги В. А. Парунин база Харылзааның бүдүрүлге-техниктиг эргелелиниң начальнииниң оралакчызы Э. А. Моңгуш олар Торгалыг суурнуң чурттакчы чону-биле ужуражып, Кызылдан-даа, Чадаанадан-даа үнер автобустарның чогуур шактарын болгаш хүннерин эде көөрүнүң, телефон харылзаазының айтырыгларын экижидериниң талазы-биле чон-биле сүмележип көрген болгаш элээн хөй айтырыгларга харыызы бергеннер.

Оон түңнелинде Кызыл — Хандагайты, Чадаана — Торгалыг аразында чоруп турар автобустарның чоруур үезин чурттакчы чонга таарымчалыг кылдыр тургузары-биле Хандагайтыда болгаш Торгалыгда чурттап турар чолаачыларга автобустарны башкартыр, олар Хандагайтыдан, Торгалыгдан эрте үнгеш, Кызылга келгеш, ол-ла хүн дедир чоруй баар кылдыр тургузарын дугурушкан.

Ак-Чыраа, Чаа-Суур, Сагылы, Торгалыг суурларының Кызыл чедер дээн чурттакчыларынга баш удур чагыг ёзугаар билеттерни Хандагайтының автостанциязынга арттырып турары база көрдүнген.

М. ДАРЖАА.

АЖЫЛ ШУУДААН

Бай-Тайга районнуң «Мурнакчы» совхозунуң түүйбү заводу тургустунгандан бээр үр болбаан. Оон баштайгы продукциязын районнуң ажыл-агыйлары ап эгелээн. Тываның өске черлеринде туттунган чамдык түүйбү заводтарының ажылы шуудап чадап турарын билир бис. Ынчалза-даа бо заводта байдал элээн эки.

— Бистиң заводтуң коллективи эрткен чылга деңнээрге оранчок эки ажылдаан, түүйбү бүдүрериниң планын ажыр күүсеткен — деп, заводтуң директору Д. Салчак чугаалаан.

Ажылчыннарны түс-түс акшалар ыйы-биле хуваан тургускан ыш. Түүйбүнү орттедирип үш звено чорудуп турар. Комсомолчу-аныктар звенозу багай эвес күш-ажылчы көргүзүглерни чедип алган.

«Мурнакчы» совхозтуң түүйбү заводунуң ажылчыннары партияның программаныг документилериниң, чурттуң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң Кол угланыышкыннарының теле-шилделери-биле таныжып, бүрүнү-биле чүүлдүгзүнүп деткээн. Ында айыткан улуг сорулгаларны шиитпирлээринге киржири-биле заводтуң коллективи ол ийиги беш чылда улам бүдүрүкчүлүг, камналгалыг ажылдаары хүлээнген.

К. ХЕРТЕК.
Бай-Тайга район.

Шүгүмчүлелдиг чагаалардан

ХӨРЕК ӨЙГЕН АЙТЫРЫГЛАР

«Хадын» совхозтуң ажылчыннары бо чылдың эрткен айларында күрүнеге эът, сүт, дүк садарының планнарын күүседип, четчир хемчээлдиг мал чемин белеткеп алгаш кыштагалаашкынче кирген.

Совхозтуң экономиказының хөгжүп турары-биле кады оон социал чаартылгазы, ылаңгыя суурнуң чаагайжыдылгазы хөгжүүр ужурлуг. Үениң ол негелдезин мында дыка кошкак күүседип келгени дүвүреничиг.

Чижээ, суурда он кудук бар. Оларны кышкы кыштагдан бээр чаңгыс-даа катап септеп көрбээн. Оларның иштии, дашты кээрге санитарлыг дениели чаңыс. Сүт кудар доскаарлары чыл-чылы-биле ерыглаан, чүгдуумайн турар.

Ол ышкаш чамдык бажыңнарның хериминери үрелиин. Ылаңгыя кижи эмнелгезиниң херими үрелик, чаңгыс даа маш олуртпаан. Эмнелгени эде чаартып кылыр, чаагайжыдарганы ында чорудар дугайында ооннуң негелдезин тооп көрбейн турар.

А культура одаглары — клуб, библиотеканы алгаш көрээл. Ында ажыл үениң негелдезинге чедир тургустунмаан, ой-шаанда ажыттынмас. Клубка солун оюннар, культура-массалыг ажылдарны организастаар ужурлуг кижилерден негелдезе кошкак.

Суурда ай-айы-биле ажыл кылбас, арагалап «дыштанып» чоруур аныяк кижилерниң кескүлеңи аажок. Бисте арага садыпайн турда, ону чогум кайыын тып ижип турарыл? Дээштиг хемчег албайн турарындан ол билдинмес.

Суур улуузунуң хуузунда малдары малчыннарда амдаа турбушаан. Чоннуң хуузунда малы суур чоогунда тараалы сааа базып, төктеглеп турда, акт, документ ёзугаар совхоз дирекциязы, кадээ Совет чаңгыс-даа катап хемчег албаан.

Хадын кадээ Советтиң күүскому (даргазы М. О. Манчык-оол) үстүнде четпестерден кажан чогуур түңнел үндүрер ирги? А совхозтуң үлүсчү контроль бөлүү бо бүгүнү билир ирги бе?

С. ДАНГАА.
Бии-Хем район.

ХАРЫЫСАЛГА ЧОГУ ДЭЭШ

Тандыг районнуң «Революцияның чалбыыжы» совхозта техниканы кадагалап турары ГОСТ-уң бедүүн негелделеринге бээин дүүшпес. Кадээ ажыл-агыйның янзы-бүрү машиналарын тургузуп, кадагалаар херимниң иштинин кандыг-даа чурумчускаалы, арыг-шевери чок. Дүжүт ажаалдазын октябрь 20-де доозкан комбайннар ам-даа ол-ла кезээр турар, оларның дыка кейгүнүн дооураан аштап, чугбаан, ременьнерин, илчирбелерин ужулбаан, чыскаалдыр тургуспаан. Оон өске чаа-даа эрги-даа техниканы херим иштиниң девискээринде ол бо черлерде чуруш-чыскаал чок тургузулап каан.

Трактор бригадаларының тептеринде байдал оон-даа дора. № 2 бригаданың тевуңде тараа чажар сеялкалар чазын тургускан кезээр, тараажыныңыг артыын-даа аштаалан, илчирбелерин ужулбаан. Арткан техника — плугдар, культиваторлар болгаш өскелер-даа часкы тарылгаге ажыглаан соонда кезээр чыдар, аштаваан-даа, үзээ чагбаан-даа. Бо бригадага быжыглаан тараа комбайннары механизаторларының бажыңнарының чанында турар, кадагалал шыг кээрганга белеттеттинмээн.

Совхозтуң машина-техниканының кадагалалын кол инженер В. Э. Конюхов харыылаар хүлээлгелиг. Октябрь айда техниканың кадагалалында четпестер базын оон бодунга сагындырып чугаалаан турган. Ындыг-даа болза ону экижидериниң чогуур хемчеглерин ол алваан, кезээр арткан.

Кол инженер В. Э. Конюховтуң занддырган ажылынга бо-харыысалга чогу дээш районнуң үлүсчү контроль комитеди ону доңгуткаш, айда ажыр шалыпын тырттырын шиитпирлээн.

А. АЛАШ-ООЛ.

„Шынга" харыы

УЖУРУ БИЛДИНМЕС

«Шын» солунга октябрь 25-те О. Совиның «Солун номчуп, радио дыңназа» деп материалынга СЭКП Тес-Хем райкомунуң бирги секретары С. С. Куулярның ат салган харыызы келген. Автор «Союзпечать» киоскиниң ажылдавайн турарын, ында чаа солуннар чок болуп турарын шүгүмчүлээн. Харыыда берип турар «республика солуннары элээн көөп турар, киоск ажылдакчылары чагыдыга үеинде хаап турган» деп тайылбырлар үнезин чок. Солуннарны хөй санныг кылдыр садыглаарының, киоскиниң ажылын чурумчудуарының дугайында кандыг хемчег алганы билдинмес.

Харылзаа белдиринде олурар сандай, стол чок, иштидашты эмне чок деп бижээнинге тодаргай харыы бердинмээн а «бок тудугжуларны» деп хармылап турар. Шүгүмчүлелге хамаарыштыр харылзаа белдириниң ажылдакчыларының ниити хуралын эрттирген, бөнту аштап арыглаан деп бижээн.

Чогум харылзаа ажылдакчыларының ажылын экижидер талазы-биле кандыг тодаргай хемчеглер алганын мыттавайн турар. Радио дыңнавайн турарының дугайында хомудал чүгле бо авторнуң чагаазында эвес, өске-даа чурттакчыларның чүүлдеринде бар болуп турган. Чамдык чагаалар парлаттынган-даа. Ындыг турбуже, бо харыыда «Самагалдай суурнуң радиозу шуут ажылдавайн турар дээрге шын эвес, чүгле Шумовтар болгаш Набережная кудумчуларында ажылдавайн турар, ол кудумчуларның радиозун ажылдадыры-биле шалыпкын хемчеглерни ап турар» дээн. Автор радистер тыва радионуң ажылдаар үезинде кошпайн турарын бижээн. Кым борта буруулугул дээрзин, четпестерни чайладыр дээш кандыг хемчег алдынганын борта айтыр турган. Харыы эреңгей болганын бодаарга, чогуур хемчег алдынмааны, солуннуң шүгүмчүлелин тооп көрбээни көску-дур. Харылзаа ажылын сайгарган И. Бадааның фельетону үнген болгай. Ында база харыысалга чок чоруту шүгүмчүлен турар.

Семис-оол Өлзей-оол 1977 чылда «Чыраа-Бажы» совхозтуң чылгызын хүлээп ап турда, оон ниити баш саны 175 турган болза, ам 409 четкен. Ында аныяк чылгычының болгаш оон дагдынныкчызы, үжен ажыг чыл чылгы кадарып келген Дуран-оол Хунаевич Моңгуштуң үлүг-хуузу улуг. Бо чылын ажыл-агыйның Шык-Бажында чаа аът кажаазын туткан. Аңаа совхозтуң ортумак звено удуртукчулары, тускай эртемниглери мунар ужурлуг чаарби ажыг аътты доктаамал азырап тургузар. Оон-биле ажыл-агый улуг эртектиг кызарчаар материалдарга эвээш эвес камналгалыг болур.

Дуржулгалыг чылгычылар партияның ээлчеглиг съездизинге турескаадып, бедиткен хүлээлгелерин алгаш шудургу ажылдап турарлар.

ЧУРУКТА: чылгычы Семис-оол Өлзей-оол.

Ш. КУУЛАРНЫҢ фотозу.

Рейд

КЫШ НЕГЕП КЕЛГЕН

«Улуг-Хая» совхозтуң Арыг-Бажы сүт-бараан фермазынга чеде бээривиске, дүштеки чапсар үези турзада, ажыл-иш хайнып кааш болду. Район Совединиң депутады саанчы Галина Димит баштаан кезек кыстар трактор тергезинде силос чүдүрген турдар.

— Кыш дүжерге-ле, дон силос шаптылаар бергези көңгүг-дур. Вульдозер азы уаар хүүректиг трактор бээр болза, ажылывыс шуудаар чүве дир ийин — деп, ол чугаалады.

Ферманың саанчылары, кадарчылары, бызаа ажаакчылары сүт бүдүрүлгезин кышкы үеде кудулатпас дээш, эртенден орай кежээге чедир кызып ажылдап турар. Ындыг турбуже, мында хол-биле кылыр ажылдарны механизастаар хемчеглер алдынмаан. Саар инектер турар үш кажааның чүгле биреезинде саалда аппараттарын ажыглап турар. Ийиги кажаага ону тургузар дугайында шиитпир хүлээп алдынза-даа, ажыл шуудаваскаш турун берген.

— Кажаалар чылыгаар эрги чүлер кидистерин биске чешпээраан. Бригадир ол кидистерин актылаткаш, аңнараа аңнарыг чедир шой ге турун берди — деп, күш ажылдың хоочуну Алексей Тугаржап медегледи.

Шынап-ла, совхозтуң дирекциязы ферма кажааларын чылыгаар-биле 80 килограмм кидисти аңгылаан. Ам чүгле ферманың саанчыларының чайгы өглериниң эрги кидистерин үндүр бижээш, чаа кидистери оларга бээри, эргижирээннерин эжии, соңгалар чылыгаары арткан. Мандаа чүгле хүн чартыы негеттинер. Ынчангаш ферма эргелекчизи Николай Дендектиң дүрген ходелириинден хамаарыжыр.

Арыг-Бажы сүт-бараан фермазында бо хүннерде 900 ажыг бода мал бар. Оларның 470-и саар инек.

Колдуунда аныяктардан тургустунган бо коллектив он бирги беш чылда сүт бүдүрер планын октябрь 13-ке чедир бүрүн күүсеткеш, СЭКП-ниң XXVII съездизиниң ажыттынар хүнүнге чедир 1986 чылдың бирги кварталында күрүнеге сүт садарының планныг онаалдазын күүседир деп бедиткен хүлээлгени алган.

— Эрткен чылга деңнээрге, кышка элээн эки белеткендивис, үүрмек септелгени кылып, мал чемнериниң курлавырын баш удур белеткеп алган бис. Саар инектерни чылыг сүт, ылбыраткан саван, чарба, сиген дээн чергелиг чемнер-биле рацион ёзугаар чемгерип турар бис — деп, учетчик Валентина Ендан чугаалады.

Ферма чанында 300 тонна сигенни сарааттап каан, 3600 тонна силосту алды опгарда салган. Оларның чүгле чангызын чемге ажыглап эгелээн.

Сүт саалдазын кудулатпас дээш, чамдык хемчеглер алдынып турза-даа, четпестер ам-даа бар боор турар. Коллектив октябрь айның 13-те 1413 килограмм сүт бүдүрген болза, ноябрь 26-да 1267 килограммны бүдүрген. Октябрь айга деңнээрге, ноябрьда сүттү чедир бербейн турганы илдең. Сүттүң хемчээлиниң кудулаашкынының бир чылдагааны инектерни суггарарын багай организастап турарында. 900 инек чаңгыс бичии коошпадан суг ижер. Ынчангаш чамдык инектерге суг чедишпес, куруг артып каарлар.

Ферма ажылдакчыларының амыдырал-чурттаалга байдалдарын экижидер талазы-биле бо кыштаглаашкынга уткуштур чамдык ажылдар кылдынган. Садыг чок турган болза, ам мында дарёкту ажыткан. Өөреникчилер 3 ажыг километр черде суурда школаже чадаг кылаштавас апарган, оларга тускай автобусту бижыглаан.

Малдың ажаалда-чемгерилгезин улам экижиткеш, хол-биле кылыр ажылдарны ээзжедир болза, Арыг-Бажының ажыл-ишчилери планныг онаалдаларын болгаш социалистиг хүлээлгелерин күүседип болурунун аргалары бар.

«Күш-ажылдың костуу» совхозтуң Чодураа салбырында Оймак сүт-бараан фермазынга баарывыска кижилерден кезүлбес болду. Ынаар бедик херим артында ийи кижиге чеде бергеш, келген херээвис дугайын чугаалаарывыска:

— Бригадир, учетчик совхоз төвүнче отчет дужаап чоруткан. Суурда осеменатор Тамара Тоорук бар боор — дишти.

Ону бажыңындан ап алгаш, фермага чедип келдивис. Ол 20 ажыг чыл дургузунда осеменаторлап турар дуржулгалыг ажылдакчы болду.

— Та канчаар чүве. Инектерни тарып боозадып-ла турар-дыр бис, ынчалза-даа саанчыларның, бызаа ажаакчыларының харыысалга чогундан 60 ажыг бызаа бо чылын өлүп корды. Чүгле ноябрь айда 13 бызаа ол дү — деп сеткилиниң хайызындан комудады.

— Кандыг чылдагааның уржуундан бызаалар өлүп турарыл?

— Чүү-даа билдинмес. Лабораторияже чорудуп-ла турар, а оларның харыызын дыңнатпас боор-дур — деп, ол чугаалады.

Осеменаторнуң чалаан ызыгаар бызаа кажаазынга бардывыс. Ында ийи суугу салып каан. Элээн чылыг. Ындыг турбуже бызаалар аңаа сыңмас, тар. Сиген, саанчы оларның буттарының адаанче дежелдир текпен. Оларны шагжаларга салып берген болза, хир-чамга кадын боражыр деп.

Бызаа кажаазы-биле тудуш торуур инек турар кажаага баарывыска соогу даштыы биле дөмей. Ийи инекти ында баглап каан. Чанында хайгаарар ужурлуг кижи-даа чок.

— Дүүн саанчы Раиса Аммда-биле инек тарылеп салбырның ажылдакчызы Нина Ооржак маргыжкаш, боос инекти ниити кодаңга кадыпкан. Түңнелинде чаа төрүттүнген бызаа доңуп өлду — деп, Тамара Тоорук чугаалады.

Шынап-ла, эдериниң харыысалга чок болганындан ниген бызааны аңаа көрдүвүс.

Оймак сүт-бараан фермазының коллективи эрткен үш кварталдың кайызында-даа сүт бүдүрериниң планныг онаалдазын күүседип чадашкан. Чүгле эрткен үшкү кварталда безин 536 тонна сүттү чедир саап албаан.

Сүт бүдүрүлгезиниң аажок кудулап турарының чылдагааны кыштаглаашкынны шын эвес организастааныңда. Ылаңгыя дуржулгалыг саанчылар Чамзы Шивит, Чамзы Нуржукпаа, Чамзы Допураш олар Хендерге ажып, чайлаглаарындан чалгаараш, өөреникчи уругларын боттарының орнунга чорудупкан болган.

Ам байдал кандыгыл? Ноябрь 1-де ферма хүнде 733 килограмм сүт бүдүрген, оон соонда сүт саалдазы доктаамал кызырлып келген. Ол саң-түн ноябрь 20-де 702 килограмм чедир баткан.

Сүт бүдүрүлгезин кезүдедир дээш ферманың, салбырның болгаш совхозтуң удуртукчулары чамдык хемчеглерни алган. Ындыг турбуже нормоцех амдыгаа чедир эрта ажылдавайн келген. Аңаа кылган чемни инектер чивес болган. Үш-дөрт чыл дургузунда аңаа турган аппараттарны чуп аштавайн, солярка, солидол холушкан «кадык», ылбыраткан саваа кылып бээрге, инектер кадыын чиир боор.

Сүт-бараан фермазында сигенниң эвээш эвес курлавыры бар. Ынчалза-даа силос чедишпейн турар. 10 ажыг километр черден бир хүнде чаңгыс машина иштин силос эккээр. Ол 218 саар инекке шуут чедишпес дээрзи билдингир.

Ында саар инектер турар ийи кажаада электрижиг саалданы организаставаан. Бир кажаада электрижиг саалданың чиңге хоолайлары белеткеп каан-даа болза, соогу аажок. Кажаалар иштин шак доң.

Моон алгаш көөрге, бо сүт-бараан фермазының удуртукчулары-даа, саанчылары-даа боттарының ажылынга ээ-харыысалга чок боор турары илдең-дир. Ынчангаш Оймак сүт-бараан фермазының ажылын сегидер дээш ол коллективке боттуг дузаны чедирериниң тодаргай хемчеглерин алырын совхоз дирекциязындан, парткомдан, Чааты кадээ Советтиң күүскомундан кыш негеп келген.

Рейд бригадазының кежигүннери:

А. ХҮРГҮЛ-ООЛ, район Совединиң депутады, Арыг-Бажы сүт-бараан фермазының саанчызы;

Д. СИНРИП, Тыва радионуң корреспондентизи.

К. ЧӨРЕВЕ, «Шынның» корр.

Профэвилел амыдыралы

КҮШ-АЖЫЛЧЫ КОЛЛЕКТИВ, ООҢ КҮЖҮ

Профэвилел организациязы бүрүзүнүң ажылы хөй талалыг. Күш-ажылчы коллективтиң мурнунда янзы-бүрү айтырыгны ол шиитпирлээжир. Социалистиг хүлээлгелер ажылдап кылырынга ниикпе, ооң күүселдезинге, социалистиг чарышты организастаарынга инициативазын кедүрүп, күш-ажылдың сагылга-чурумун, хөй-ниитиниң корум-чурумун, күш-ажыл хоойлузун хажыдар чоруктар-биле демиселге оларның ужур-дузазы амгы үеде улам улгадып турар.

Хүн бүрүнүң амыдыралындан ону көрүп болур. Чижээ, В. И. Ленин аттыг «Тыва даг-дүгү» комбинатта профэвилел комитеди чоннуң херечилерин хумагалыг бөу-биле көөрүнге ында ажыл-ишчилерин кижиниддер талазы-биле ажылды контрольга алган. Камналга айтырыгны профэвилел хуралдарынга, доктаамал ажылдаар бүдүрүлге хуралдарынга сайгарып, экономиктиг өөредилге системазынга, коммунистиг күш-ажыл школаларынга өөренип турар. Цехтерде көрүлде комиссиялары тургустунган. Олар курлавырларны камнаар талазы-биле тус-тус коллективтерниң алган социалистиг хүлээлгелериниң күүселдезин хандырарынче угланган организакчы ажылды идепкейжиткен. Ооң түңнелинде комбинат чамдык камналганы чедип алган. Коллектив чылда 1326 тонна хөмүр-даш камнап алырын хүлээнген болза, бо чылдың бирги чартыында-ла ону 1341 тонна чедирген. А электри энергиязын 5175 киловатт-шакты камнап алыр хүлээлгезин ол-ла үеде 6495 киловатт-шакка боттандырган.

Ол ышкаш «Беш чыл планын — стахановчу шимчээшкинниң юбилейинге чедир күүседир» деп кыйгы-биле республикага калбарган социалистиг чарыштың эгелекчизи «Каа-Хем» хөмүр-даш разрезинде профэвилел комитеди социалистиг чарыштың киржикчилериниң күш-ажылчы идепкейин көдүрүп, адаа материалдыг болгаш моральдыг идиг беришкиннерин ажыглаан. Коллектив дооскукчу чылдың июльдуң төнчүзүнде планда көрдүнген турган сөөлгү 200 муң тонна хөмүр-дашты каскан. Беш чылдың эрткен чылдарында бир тонна хөмүр-даштың бот-үнези 28,4 копеекке чиигээн, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү 3,2 хуу бедээн.

СЭКП-ның XXVII съездизинге алдар болдурган социалистиг чарыштың үре-түңнелдерин улам өзүп, күш-ажылчы бүгү коллективтер ол улуг болуушкунга белектерни белеткеп турарлар. Профэвилел комитеттери чыл эгезинден-не хөй талалыг ажылдарны чорудуп, ажылчы чоннарның планныг оналдалар күүселдезинче мобилизастап келген. Олар социалистиг чарыштың негелделерин ажылдап кылырынга болгаш чугаалажып көөрүнге ажылчы чоннарның идепкейлиг киржилгезин чедип ап, тиилекчилерге моральдыг болгаш материалдыг идиг беришкинин каргызып, коллективтиг база тус-туста социалистиг хүлээлгелер күүселдезиниң талазы-биле отчёттарны дыңнап, социалистиг чарыштың хөйге калбаа-биле билдингир болурун, ооң түңнелдерин өй-шаанда үндүрерин чедип ап турар.

Күш-ажылчы коллективтер дугайында ССРЭ Хоойлузун удуртулга болдургаш, хөй-хөй профэвилел организацияларының коллективтиг хүлээлгелер күүселдезинге идиг берип, доктаамал ажылдаар бүдүрүлге хуралдарының, эртем-техниктиг ниитилелдиң болгаш Бүгү-эвилелдиң чаартыкчылар болгаш чогаадыкчылар ниитилелиниң эге организацияларының кужениишкинин күш-ажылчы коллективтерниң мурнунда сорулгаларны күүседиринче угландырып турар. Ылаңгыя эртем-техниктиг депшилгени, эртемниң болгаш техниканың чедиишкиннерин бүдүрүлгеге нептередир, күш-ажылды эртемге үндезилеп организастаар, материалдыг курлавырларны чеп ажыглаарын башкарар талазы-биле ажылдарга профэвилелдерниң салымышкыны кеску.

Чижээ, доктаамал ажылдаар бүдүрүлге хуралдары — ажылчы чоннарның бүдүрүлгени башкарарынче хаара тударының бир хевири. Амгы үеде бистиң республикада оларның саны 151, ооң кежигүннери 4800 кижи. Оларның чедеп хуузу ажылчыннар. Эрткен чылын доктаамал ажылдаар бүдүрүлге хуралдарының нептередири-биле киирген саналдарының экономика талазы-биле ажыктыы 700 муң рубль болган. Бо чылын ол кергүзүг база эвээш эвес.

Доктаамал ажылдаар бүдүрүлге хуралдары күш-ажылчы коллективтерниң амыдыралының бүгү талаларынга дээштиг салдарлыг. Чижээ, эрткен чылын Тываның автоорук эргелелиниң коллективинге чаартыкчы 52 санал киирген, ооң 50-ни нептереткенниң экономиктиг ажыктыы 243 муң рубль болган. Кызылда көвүрүг тудар тудуг эргелелинде Улуг-Хемни кежилдир көвүрүгнүң суғда чагыларынга болгаш фундаментилеринге хамаарыштыр чаартыкчы саналдарны ажылдап кылганының экономика талазы-биле ажыктыы 75 муң рубль болган. Ук саналды нептереткениң элээн хөй тонна металлды болгаш дилиг материалдарын камнап алыр арганы берген.

СЭКП-ның XXVII съездизиниң ажыттынар хүнү улам чоокшулап орар. Арткан шалыпчы декадаларда планның оналдаларын күүседир дээш күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидерин чедип алыры чугула. Профэвилел комитеттери декадалар аайы-биле чарышты шалыпкын түңнеп, чамдык коллективтерниң хожудаашкынының чылдагаанын принципиалдыы-биле сайгарып көрүп, ону чайладырып хандырар. Ол ышкаш мурнакчыларны шаңнап-мактаарының материалдыг болгаш моральдыг талаларын долузу-биле ажыглаар.

Күш-ажылчы коллективтер дугайында Хоойлуга дүүштүр ажылчы чоннарның эргаадыкчы идепкейи өскен. Бо чылын коллективтиг керээлерни ажылдап кылып турда, республиканың ажылчы чоннары 3 муң ажыг саналдарны киирген, оларның 2700 ажыын коллективтиг керээлерге киирген, өскелерин ажыл-агыйжы өзу-биле шиитпирлээн. Профэвилел организациялары коллективтиг керээлерде көрдүнген хемчеглерниң күүселдезин дээш күш-ажылчы коллективтерден негелдени күштелдирери хүнүң бир чугула айтырыы болур. Тываның электри четкилери, Тувакоммунэнерго, В. И. Ленин аттыг «Тыва даг-дүгү» комбинат, «Тыва кобальт» комбинат, «Тиилелге», «Чыраа-Бажы» совхозтар болгаш өске-даа коллективтер коллективтиг керээлериниң негелделерин барык долузу-биле боттандырып турар. Коллективтиг керээлериниң утка-шынары база эки кээн. Ылаңгыя бүдүрүлгени интенсификастаарынче, күш-ажылды организастаарының бригада арганың организастаарынче, бүдүрүлгениң болгаш күш-ажылдың сагылга-чурумун быжыглаарынче угланган хемчеглер ында хөйү-биле кирип турар. Бүдүрүлгениң социал хөгжүлдезинче, ылаңгыя күш-ажыл камгалалы болгаш ажылдаарынга таарымчалыг байдалдарны тургузарының айтырыгларын шиитпирлээринче күш-ажылчы коллективтер кичээнгейни улгаттырган.

Бо хүннерде партияның Программазының чаа эдилгезиниң төлевилелин, чурттуң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң Кол угланыышкыннарын калбаа-биле, улуг сонуургалдыг чугаалажып көрүп турар үеде, ажылчы чоннарның ажылышчи саналдарын амыдыралга боттандырарының хемчеглерин алыры профэвилел комитеттериниң чугула херээ болур. СЭКП-ның вэлчеглиг съездизин төлептиг уткуурунга күш-ажылчы коллектив бүрүзү төлептиг үлүүн киирген турарын хандырары чугула сорулга болуп турар.

Ө. КАРА-САЛ,
профэвилелдерниң бүдүрүлге ажылдарының болгаш ажыл телевирипиң килдизиниң инструктору.

«БАРЫЫН ДЕМОКРАТИЯНЫҢ» УРЖУУ

Каттышкан Нациялар Организациязының шиитпири-биле декабрь 10-да, бөгүн, Кижиниң эргелер хүнүн чаңчыл ёзугаар демдеглеп эрттирер. Ол айтырыг — хамаатыларның эргелери болгаш хосталгалары — делегей амыдыралынга чугула черни ээлеп келген болгаш ээлеп турар.

Мөлчүкчү тургузугну гүжүр октааш, Улуг Октябрь чоннуң ёзулуг эрге-чагыргазынче орукту ажыткан, кижи төрелгетенге кажан-даа туруп көрбээн шаг ындыг политиктиг болгаш социал-экономиктиг калбак эргелерни ажылчы чоннарга тывсып берген. Политиктиг хосталгаларны-даа, ол ышкаш ажылдаар, дыштаныр, өөренир, чурттаар өрү алыр, кадык камгалаар, назылап кырааш материалдыг дузалажыр, культураның чедиишкиннерин ажыглаар эргелерни — калбак ындыг социал эргелерни ССРЭ Конституциязы магадылап турар.

Совет улустуң социалистиг дем каттыжылга чурттарының акы-дуңма улустарының бүрүнү-биле ажыглап турары ындыг хостуг эргешелээлериниң дугайында ажыг талазы-биле мөлчүкчү ниитилелде күш-ажылдың кижилери чүгле күзеп, бодап чоруур. Ол дээрге — хоочураан аарыг болур ажыл чокталыышкынының, социал болгаш сеек-язы ылгал көөр чоруктуң, бажын-балгат чок болгаш аш-түреңги, ужук-бижик билбес, келир үезинге бүзүрели оскундурган милион-милион кижилерниң ниитилели-дир.

АКШ-та болгаш капиталистиг өске-даа улуг чурттарда он-он миллион хамаатылар ажылдаар кол эргезинден кызагдаттырган. Барыын Европаның «Нийти рынок» чурттарында сөөлгү он чылдарда ажыл чоктарының саны 3,6 миллиондан барык 13,5 миллион кижи чедир өскен. Экономиктиг кады ажылдажылга болгаш хөгжүлде организациязында (ЭКХО) бактаан кирип турар сайзыраңгай капиталистиг чурттарда 35 миллион хире «артык кижилер» бар. Капиталистиг делегейде беш хамааты кижиниң бирээзи-ле аш-түреңги, бүдүүзүн байдалда чурттап турар. Чүе-чүс миллион кижи арга-жок казанак бажыңнарда чурттавышаан.

Филадельфияда «корум-чурум» камгалакчыларының кывыскылыг бомба октааны Осэдж-Авенюда № 6221 бажыңдан ырак эвесте, «хосталганың вонгазы» турбушаан. АКШ-тың бо хоорайга чыглып келген конгрези 1776 чылдың июль 4-те «Хамаарышпас чоруктуң декларациязын» хүлээп алган, ол дугайын ук конга ынчан бүгү чуртка чаңгыландыр чарлаан чүве-дир. Хүлээп алганы декларацияда мынча деп бижээн: «Дараазында алые шинныг чүүлдерни билип алза чогуур боор деп санап тур бис: бүгү кижилер деңэргелиг болуп төрүттүнер, олар шупту амыдырал, хосталга болгаш аас-кежикче чүткүл... дээн ышкаш казып болбас эргелерниң тургузукчузу болуп чаяаттынар».

Ол чаагай сөстер АКШ-та ынаа-ла саазын кырында арткан. «Хосталга болгаш аас-кежикче чүткүл» хөй-хөй миллион кижилерге ында хоозун аазаашкын болган. 40 миллион хире америк кижилер эң ядыы-түреңги байдалда чурттап турар. Профэвилелдерниң медээзи-биле алырга, 20 миллион кижи ажыл чок. 4 миллион кижи чурттаар чер чок. Ядыы-түреңги байдалдың кудуу деңнелинде чурттап турар америк кижилерниң саны амгы администрацияның чагыргазының үезинде барык 9 миллион кижи чедир өскен. Ынчалзажок Ак бажың Американың ол чудун чажырып чаап турар.

Каттышкан Штаттар харын-даа бүгү-ле база кандыг-даа хосталгаларның чөлеңгиижи бис дижип хоолуурган турар. Ынчалзажок чогум-на АКШ болза кижиниң кол эргелерин болгаш хосталгаларын хандырар талазы-биле керээлиг тодаргай хүлээлгелерни боттарынга хүлээп алырындан хөй-хөй чылдарның дургузунда ол-биле ойталап келген амгы делегейде хөй эвес күрүнелерниң бирээзи болур. Кижиниң эргелериниң талазы-биле делегей дугуржулгаларының хөй кезиинге АКШ ам-даа ат салбаан. Оларның аразында кижиниң эргелериниң дугайында керээ, геноцидтиң кем-буруулуг үүлгедиглерин болдурбас болгаш ол дээш кезедир хүлээдир дугайында конвенция дээн ышкаш чугула ындыг янзылыг дугуржулгалар бар. Кижиниң эргелерин камгалап турар делегейниң 18 керээлериниң болгаш конвенцияларының чүгле үжүнге АКШ ат салып бадылаан.

Кандыг-даа «өске үзел-бодалдыг» кедээлетпейн базар кылдыр ажылдаар арганы чажыт албан черлери болур ТРЭ-ге, Национал айыыл чок чорук агентствозунга болгаш Истелге талазы-биле федералдыг бюрога администрация берип турар. Хамааты хосталгаларны камгалаарының америк эвилелиниң хөй-нийти организациязының демдеглеп турары-биле алырга, чурттуң бүгү-ле чонуя АКШ-тың иштинде америк камгалал чери быжыг «хайгаарала» алган болуп турар. Истелге талазы-биле федералдыг бюрода «чурттуң айыыл чок чоруунга дыка айыылдыг» деп каразаан 34 миллион америк кижилер даңзылаттынган. Америк хамаатыларның салааларының истери бар 78 миллион карточка бар. «Терроризм-биле демисел» деп лозуң-биле чажыртынып алгаш, администрация болза, бодунуң политиказы-биле чөпшээрешпейн турар кижилерни болгаш организацияларны истеп сүрүп турарын ооң-биле агартып турар» — деп, Национал айыыл чок чоруктуң шиитпирлээн организациязы айыткан.

Политиктиг кеземче херектери болгаш хамаатыларның хосталгаларының үрээшкиннери АКШ-та мырыңай күрүне политиказы чергелиг кылдыр көдүрүлген. Кымнарның үзел-бодалдары Вашингтонга «таарышпас» болдур, оларга удур мега-хоозун буруудадыышкыннарны полиция болгаш Истелге талазы-биле федералдыг бюро чорудуп турар. АКШ-тың ылалакчы-шаажылакчы аппараттары дайынга удур шимчээшкинниң киржикчилерин истеп сүрерин уламчылавышаан. Олар кара-бажыңнарда он-ону-биле хилинчектедип чыдар. Ол талазы-биле чижектер хөй.

Америк негрлерге хамаарыштыр кандыг демократия болгаш кижиниң эргелериниң сагыттынып турарының дугайында чугаалап болур ул? Олар чонун 12 хуузу болуп турар болзажок, бүгү талазы-биле ылгай көрдүрүп турар. АКШ-тың үндезин чурттакчылары болур индейлерге, эскимостарга, алеуттарга хамаарыштыр адырып-чидирип узуткаар политиканы көзүлдүр-ле чорудуп турар. Оларның хөй кезиин концлагерьлерден шоолуг ылгалбас байдалдыг черлерде мөөңү-биле чурттадып турар. Эрге-шелээ чок чорук, хайыра чок дарлаашкын, коргунчуг аш-түреңги байдал — оларның салым-хуузу ындыг. «Хосталганың болгаш демократияның чөлеңгиижиниң» оларга чедирген муңгарачыг үүлези ол.

Делегей аренаазында империализм, хамыктың мурнунда, америк империализм, коргунчуг кем-херек үүлгедиишкиннерин кижи төрелгетенге удур чер бөмбүрзээниң янзы-бүрү девискээрлеринде чорудуп турар чагырыкчы ёзу-чуруумнарны деткип турар. Ынчалзажок социал болгаш национал хосталга, ёзулуг демократия дээш, кижиниң эргелери дээш утаан-сарыылдыг күштерниң шимчээшкини делегейде күштелип турар. Ол бүгүнүң чаагай демиселге планетаның депшилгелиг күштери улустарның хосталгазы, хамаарышпас хөгжүлдээ ындыг эргезин камгалап турар Совет Эвилелинге ынанып турар.

В. МАТЯЖ.
(СЭТА).

БӨМБҮРЗЕКТИҢ СУДАЛЫ

КОЛ КИЧЭЭНГЕЙДЕ

Женевага дээди деңнелге совет-америк ужуражышкының түңнелдери. ССРЭ-ниң Дээди Совединиң он бирги чыыжының дөрткү сессиязының материалдары. СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачевтуң сессияга илеткели. «Женевага дээди деңнелге совет-америк ужуражышкынның түңнелдериниң болгаш делегей байдалының дугайында» ССРЭ-ниң Дээди Совединиң доктаалы делегейниң хөй-ниитизиниң кичээнгейиниң төвүнде туруп турар. Женевага хүлээп алдынган совет-америк кады кылган медеглелде айыткан дугуржулгаларының хажык чокка күүселдезин чедип алырынга Совет Эвилелиниң шиитпирлиин янзы-бүрү чурттарның политиктиг болгаш хөй-нийти ажылдакчылары, массалыг информацияның чепсектери онзалап демдеглеп турар.

ССРЭ-ниң болгаш АКШ-тың аразында харылзааларының амгы байдалын болгаш оларның хөгжүлдезиниң моон соңгааргы перспективаларын совет удуртукчунуң тодаргайлаанынче Каттышкан Штаттарның калбак хөй-ниитизи онза кичээнгейни угландырып турар. «Боо-чепсектерге контроль дугайында эргежок чугула дугуржулганы чедип алырынга идегелди Женеваның түңнелдери берип турар» деп, АКШ-тың конгрезиниң төлээлекчилер палатазының кежигүнү Т. Даунп демдеглээн. Ийи чурттарның аразында харылзааларның экижииринге идегеп болуруңуң үндезинин Женевага ужуражышкын берген деп, конгрессмен Дж. Лич медеглээн. Ийи чурттарның аразынга идегежир чорукту быжыглаарын эгелээр арганы ол ужуражышкын берген болгаш ССРЭ-ниң база АКШ-тың аразынга дугуржулгаларны чедип алырынче орукту ажыдып турар.

Москваның болгаш Вашингтоннуң аразынга боттарын билчир чорукту Женевага ужуражышкын чүгле экижиткен эвес, харын-даа америк-совет чугаалажышкыннарны моон соңгаар чорударының ниити принциптеринге хамаарышкан элээн хөй дугуржулгаларны чедип алыр арганы бергенин американнар сеткил ханыышкыны-биле демдеглеп турар деп, католик чүдүлгелиг епископтарның национал конференциязының президентизи Дж. Мэлоун медеглээн. Чепсегленишкинниң дүжүрер талазы-биле тодаргай дугуржулгалар Женевага чедип алдынмаан-даа болза, ийи чурттарның удуртукчуларының аразынга дорт харылзаалар, а ол ышкаш дээди деңнелге чаа ужуражышкыннарның планнаны чепсегленишкинниң дүжүрериниге депшилгениң чедип алдынарынга идегелди берип турар.

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң чоокта чаа болган сессиязынга СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачевтуң илеткели ССРЭ-ниң тайбыңче политиктиг чүткүлдүүн база катап бүзүрелдиг бадыткаан деп, америк кеску хөй-нийти ажылдакчызы, «Апдейт ю-эс-эс-ар» журналдың кол редакторы М. Бентел чугаалаан. Тайбыңны камгалаарынче, ядролуг халаптың кыжаныышкынын узуткаарынче, космосту милитаризастаарын болдурбазынче угланган ССРЭ-ниң чогумчалыг туружу дээди деңнелге ужуражышкынның таарымчалыг доостурунга шиитпирлиг ужур-дузалыг болган. Боо-чепсектерге контроль талазы-биле дугуржулгаларны чедип алырынга, ССРЭ-ниң болгаш АКШ-тың аразында, харылзааларны экижидеринге таарымчалыг байдалды Женевага беседалар тургускан. Ам кол чүүл — Женевага чедип алдынган дугуржулгаларны амыдыралга боттандырары-дыр. «Сылдыс дайыннарының» доктриназындан Вашингтоннуң ойталаары үстүнде кол чүүлдү чедип алырының эргежок чугула негелдези болуп турар.

Дээди деңнелге ужуражышкын ССРЭ-ниң болгаш АКШ-тың аразында харылзааларны эки талаже угландырган болгаш тодаргай дугуржулгаларны ажылдап кылырынга идиглиг болур үндезинни тургускан деп, социал-демократтыг партияның удуртукчузу, Англияның даштыкы херектер министри турган Д. Оуэн «Лос-Анджелес таймс» солунга бижээн. АКШ-тың болгаш ССРЭ-ниң аразынга чогумчалыг чугаалажыышкыннарның болурунга идегелди амгы америк администрация АКШ-тың эрге-чагыргазынга кирген сөөлүнде эрткен беш чылдар дургузунда Европаның улустары оскунган турган. Женевага ужуражышкынның түңнелинде таарымчалыг байдалдың тургустунуп келгенинге сеткил ханыышкынын ам илергейлеп турар бис деп, ол демдеглээн.

«Ядролуг дайын кажан-даа эгелевес ужурлуг, ындыг дайынга тиилекчилер турбас» деп, совет-америк кады кылган медеглелге айыткаанынга Социалистиг интернационалдың даргазының оралакчызы, Австрияның канцлери чораан Бруно Крайский байыр чедирген. Делегейниң ийи улуг күрүнелериниң удуртукчуларының ынча деп медеглээни келир эки үеге улустарның идегелин быжыглап турар-дыр деп, В. Крайский онзалап демдеглээн.

Европага идегежир болгаш айыыл чок чорукту быжыглаар хемчеглер, чепсегленишкинни дүжүрер талазы-биле Стокгольм конференциязының киржикчилери Женевага ужуражышкының түңнелдерин бедик-биле үнелээн. «Совет-америк кады кылган медеглелге, хамыктың мурнунда келир үеже угланган ооң кезектеринге байыр чедирип турар бис» деп, Германияның Федеративтиг Республиказының делегациязының баштыңы, элчин К. Цитрон чугаалаан.

(СЭТА).

Империализм күштериниң болгаш реакцияның чарлаттынмаан дайынының үргүлчүлеп турар байдалында афган улус бодунуң күзели-биле амыдыралын тудуп тургузар эргези дээш кызымаккай демиселди чорудуп турар.

Национал-демократтыг революция чурттуң мурнунга феодалдыг ёзу-чуруумну узуткаарының, чурттакчы чоннуң хөй кезииниң эрге-ажыктарынга демократтыг чаартылгаларны кылырының оруун ажыткан. Мурнунда чери чок болгаш эээш-даа черлиг чораан чүс-чүс муң тараачыннар ам черни алган. Чурттуң бүгү биче улустарының болгаш аймактарының херек кырында чаңгыс эш болгаш деп эргезин хандырарынга эргежок чугула байдалдар тургустунган. Бижик билбес чорук-биле демиселдиң калбак кампаниязын чорудуп турар, миллион ажыг кижи номчуп болгаш бижип өөренип алган.

ЧУРУКТА: бо аныяк афган өг-бүле даартагы хүнүнге бүзүрелдиг.

В. ЗУФАРОВТУҢ фотозу.
СЭТА-ның фотохрониказы.

ДЕЛЕГЕЙНИҢ КЕЛИР ҮЕЗИ

Бөгүн, декабрь 10 — Кижиниң эргелериниң хүнү. Ону Каттышкан Нациялар Организациязының шиитпирин ёзугаар 35 чыл мурнунда доктаадып тургускан. Ону буруңгаар депшилгелиг бүгү кижи төрелгетен-биле кады тайбыңны, улустар аразынга бот-боттарын ылак билчирин, кады ажылдажылга болгаш найырал дээш демисежип турар бөмбүрзектиң аныяк салгакчылары демдеглеп эрттирип турар.

Совет Эвилелинде болгаш социалистиг дем каттыжышкынының өске-даа чурттарында аныяктарның дугайында, оларның бүгү талалыг өзүп, сайзыраарының дугайында, политиктиг болгаш социал-экономиктиг эргелериниң дугайында сагыш салыышкынны күрүне политиказы кылдыр санап турар. Бистиң чуртта ол талазы-биле чедип алдынган чүүлдерни Аныяктарның болгаш студентилерниң Москвага болган XII Бүгү-делегей фестивалынга киришкен муң-муң аныяк кижилер чер бөмбүрзээниң бүгү-ле булуңнарындан кээп, боттарының караа-биле бүзүреп көрген-нер.

Ынчалза-даа капиталистиг чурттарда аныяктарның салым-чолу дээш — мөлчүгделдиң болгаш ажыл чокталыышкынның, аймак-сөөк дээш базындырыышкынның болгаш кызагдаашкынының кинчи-бегинге хүлүткен «оскундурган салгаалдың» салым-чолу дээш шыңгыы кичээңгейни бөгүн салбайн черле барып болбас.

Империализмниң уржуундан калбарган боочепсекти эндере бүдүрер чорук аныяк кижилерниң социал-экономиктиг байдалдарын баксырадырынга чедирип турар. Капитализм хөгжээн чурттарда аныяк оолдар болгаш кыстар кижиниң политиктиг болгаш социал эргелерин кара туразында, каржызы-биле үрээр чоруктарга таваржып турар.

Капиталистиг чурттарда ажыл чок 32 миллион кижилерниң 44 хуузу 25 хар чедир назы-харлыг аныяк кижилер боор турар. Америк «деңэрге-шелээлиг ниитилелдиң» кызагдадып кагдырган аныяк кижилери — негрлер, индейлер, испан дылдыг американнар онза аар-берге байдалда турарлар.

Вашингтоннуң «хосталга камгалакчылары» ооң сүзээчилери болгаш эвилелчилери — израиль агрессорлар, мурнуу-африкан расистер, чили хунта ышкаш, фашистиг магадын өлүрүкчүлер-даа — бүдүн-бүдүн улустарның: палестиннерниң, намибийлерниң пуэрто-риканнарның, мурнуу-африканнарның, чилилерниң болгаш өске-даа хөй-хөй улустарның аныяктарын качыгдал-түреңгелге, базындырыг-дарлаага таваржыттырып турар. Сальвадорда болгаш Гватемалада, Чилиде, Чоокку Чеен чүкте болгаш Мурнуу Африкада аныяк кижилер хостуг эрге-шелээ дээш демиселге боттарының ханын төгер ужурга таваржып турарлар. Каттышкан Штаттарга деткидип, дузалаштырган сомосажы дээрбечилерниң талазындан чепсектиг агрессияга таваржып турар Никарагуада аныяктар ок-боолун холга туткаш, революцияның чаалап алган чедиишкиннерин камгалап турар.

Бо чылын аныяк салгакчыларның байдалынче кичээңгей онза улуг боор турар: 1985 чылды аныяктарның делегей чылы кылдыр чарлаан болгай. Чүгле тайбың үеде аныяктарның социал болгаш политиктиг эргелерин хандырып шыдаар.

АМЕРИК УРУГГА ТУРАСКААЛ

НЬЮ-ЙОРК. АКШ-тың болгаш ССРЭ-ниң улустарының аразынга тайбың болгаш найыралче изиг-биле чүткүп чораан америк школачы уругнуң — Саманта Смиттиң хүлер тураскаалын Самантаның төрээн чери Мэн штатта Хоорайның хөй-ниитизи ол төлевилелдиң эгелекчизи болган. Ооң-биле эртенчылдың август айда авиа-халапка таваржыкаш өлген Обэрн хоорайга тургузаар ол америк бичии уругнуң тураскаалын хөй-нийти мөңгежидерин күзээн.

(СЭТА).

МИЛЛИАРД АШКАН

ПЕКИН. (СЭТА). Бо чылдың төнчүзүнге чедир Кыдаттың чурттакчы чону 1.046 миллион кижи чеде бээрин уругларның план ёзугаар төрүттүнериниң талазы-биле КУР-нуң күрүне комитединиң даргазы Ван Вэй медеглээн.

«Өг-бүлеге-ле бир уруг» дээш чорудуп турар политиканы боттандырып турза-даа, тускай эртемниглерниң санааны-биле алырга, чурттуң чонунуң саны чылдың-на 12 миллион ажыг кижиге көвүдеп турар.

ДАШТЫКЫДА АНЫЯКТАР АМЫДЫРАЛЫ

УЛАН-БАТОР. Улусчу Моолдуң аныяк малчыннарының школаларынга доозарының шылгалдалары болган. Бо хүннерде куретарга өөредилгезин дооскаш, республиканың хөй муң аныяк оолдары болгаш кыстары кедээ ажыл-агый каттыжыышкыннарынга болгаш мал ажылының фермаларынга ажылдаары-биле путёвкаларны алырлар. Чедип алган билиглерин калбаа-биле ажыглап, 2000 чылга чедир үеде кедээ ажыл-агыйны хөгжүдериниң болгаш Моолдуң чурттакчы чонун эъш-чем-биле хандырарының комплекстиг программазын күүседиринге улуг салыышкынны киирер талазы-биле харыысалгалыг сорулганы олар шиитпирлээр.

Моолдуң улус ажыл-агыйының кол адыры — мал ажылының ажылдакчылары сөөлгү чылдарда «аныяксыдыр берген». Амгы үеде ында ажылдап турарларның 40 хуузу 35 хар чедир назылыг аныяк кижилер болур.

СОФИЯ. Болгарияның Пловдив хоорайынга аныяк чогаадыкчыларының чедиишкиннериниң «Болгария-85» дээр бүгү-делегей делгелгези бодунуң ажылын дооскан, ону делегей, аныяктарының чылынга холбаштыр эрттирген.

Ол хөй төлээлекчилиг көрүлде эртем-техниктиг депшилгениң чугула сорулгаларын шиитпирлээринге дузалап турар 70 чурттуң аныяк тускай эртемниглериниң техниктиг чогаадылгазының бедик деңнелдиин көргүскен.

Делгелге үезинде хөй санныг семинарлар, чогаадыкчы дискуссиялар, симпозиумнар болган. ооң киржикчилери аныяктарның техниктиг чогаадылгазының хөгжүлдезин биле, чаа чогаадылгаларны практикага дүрген нептередири-биле холбашкан айтырыгларны чугаалажып көргеннер.

БУДАПЕШТ. Келир чылын миллион ажыг аныяк оолдар болгаш кыстар аныяктарның «Экспресс» экскурсия бюрозунуң ачы-дузазын ажыглаарлар. Аян-чорук кылырынга ынаактарга төрээн чуртунга 200 ажыг маршруттарже, а ол ышкаш акы-дуңмалышкы социалистиг чурттарның төөгүлүг болгаш тураскаалдыг черлеринге баарыже чалап турар.

Венгрияның аныяк салгалының төлээлекчилери Совет Эвилелинге янзы-бүрү солун ужуражыышкыннарга болгаш аян-чоруктарга баар. Алды «Найырал поездилериниң» пассажирлери совет маадыр-хоорайларының төөгүзү-биле болгаш бо хүнгү амыдыралы-биле таныжып эп болурлар. Чамдык маршруттар ийи чурттарның тереддешкен хоорайларын холбаштырар. Советтер чуртунуң аныяк оолдары болгаш кыстары боттарының холчээнде Венгрияның, төөгүлүг тураскаал хоорайлары — Эгерге, Шопронга, Секешфехерварга барып болурлар.

ПЕКИН. Кыдаттың Коммунистиг аныяктар эвилелиниң ТК-ның 11-ги чыыжының 4-кү пленуму анаа болуп эрткен. ККАЭ-ниң ТК-ның бирги секретарынга Сун Дэфуну соңгаан. Эвилелдиң чаа эрткен бүгү-кыдат конференциязынга кылган ККАЭ-ниң ТК-зынга чамдык өскерилгелерниң соонда болган немей соңгулдаларының болгаш чааргылгаларының түңнелинде чурттуң аныяктарының удуртукчу органы ам секретариаттың 10 кежигүннеринден болгаш ККАЭ ТК-ның Доктаамал комитединиң 17 кежигүннеринден тургустунган.

ПАРИЖ. Бордодан бир ай буруңгаар эгелээн деп эрге дээш, расизмге удур марш Парижке хөй муң кижилиг чыскаал-биле доозулган. Ону даштыкыдан келген ажылчы чоннарның өг-бүлезинден үннериин каттыштырып турар аныяктарның 15 организацияларының кыйгырыы-биле эрттирген. Найысылалга чыскаал алжир уктуг аныяк оолдуң 1971 чылда өлүрткенин бажынга мемориалдыг самбыраны тургузары-биле эгелээн. Чыскаалгаларның колонияазы деп эрге дээш болган расизмге удур демиселче кыйгырган лозуңнар тудуп алгаш. Парижтиң кудумчулары-биле эрткен.

РИМ. Реджо-ди-Калабрия деп итали хоорайда «Аттилио да Эмполи» садыг институдунуң администрациязының 750 студентилерге удур каржы-дошкун хемчеглери Италияның демократтыг хөй-ниитизиниң кыжаңнаашкынын болдурган. Италияның мурнуу чүгүнде мафияның калчаараашкынынга удурланган аныяктарның массалыг чыскаалынга киришкени дээш, оларны шуптузун ректораттың шиитпири-биле кичээлге баарын хораан.

«Аттилио да Эмполиниң» студентилерин «кезеткени» кылып болбас үүлгедиишкин болур деп, Италияның күш-ажылдың бүгү-нийти конфедерациязының Реджо-ди Калабрияда можу организациязының секретары А. Либри медеглээн. Бо хүннерде мафияга удур демиселче студентилер, башкылар, профэвилел организациялары, культура ажылдакчылары, политиктиг партиялар болгаш тус черниң эрге-чагыргалары, чурттакчы чонуң калбак социал кезектери көдүрлүп үнген.

(СЭТА).

ЛАУРЕАТТЫҢ ТЫПТЫП КЕЛГЕНИ

Ынчан, чэрби ажыт чыл бурунгаар, тодаргайлаарга, 1964 чылда күскээр, Тываның Чурукчулар эвилелинге шала бижиирге бичии оол кирип келди. «Чүге чор сен, дуңмам?» деп, ынчаардагы Чурукчулар эвилелиниң баштаар черинниң даргазы, РСФСР-ниң алдарлыг чурукчузу Сергей Кончукович Ланзы оон айтырды.

— Силерниң бо столуңар кырында турар сиилбип каан мал-маганны көрүп кааш, кирип келдим, мээң авам база ыяштан мындыг чүвелер чазап кылыр кижи, оларны маңаа көргүзүп болур ирги бе? — деп, оол дидимненип алгаш, ам-на чугаалай-дыр.

— Авам дидир сен бе? Кайы, аваң чазаныр кижи бе? — деп топтап айтыргылаадывыс.

Авазы ыяштан аът, сыын, өшкү чазап каан, ону кая, кымга көргүзерин эки билбес. Оолдуң авазы кайда ажылдап, кайда чурттап турарын Сергей Кончукович айтырды. Ырак эвесте кудумчуда чурттап турар, сүт магазининде ажылдап турар диди.

— Адың кымыл, дуңмам? — дидир.

— Сергей Аракчаа дээр, аваның ады — Раиса Аракчаа.

— Атташ улус-тур бис, мээң адым база Сергей, Сергей Кончукович — дээш, оолдуң холун тудуп, улаштыр чугаалай-дыр. — Бо бистиң чурукчуларывыс Иван Салчак биле Чолдак Ян-оол ээц-биле кады чоруткаш, аваңның ол ажылдарын бээр эккелзиннер — диди.

Узун эвес, шилгедек, эрессимээр херээжен кижи эжикти ажыткаш, бисти эрээлче чалады. Стол кырында ыяштан чазап каан дөрт фигураны көре тыртып кагдывыс.

— Бо-дур, аваммыц чазаан ажылдары — деп, Сергей бисче оларны сунду.

Раиса Ажыевна арай-ла эпчоксунуп, «сомалаан чүвелер-дир ийин, ажылдан хостут үемде кылдынып турарым ол-дур» — дээш бисче көрүнду.

Мооң мурнунда чазанып, мындыг ажылдарны кылып турган бе дээрзин айтырдывыс. Бичиизинде даайы кижи дуңмаларынга ойнаарактар, аът, теве, инек, хой хевирлерин чазап бээр турганын, ону өттүнүп, шенеп эгелээнин тайылбырлады.

— Авам кончуг шевер кижи, дааранып, ыяштан-даа чүү-хөөнү чазаптар — бо бүгү мээң сагыжымны доюлдуруп, күзелде артып калганы ол боор, ынчангаш чооктан бээр бодумну шенеп турарым ол ышкажыл, та кандыг чүве, күзелим бар-ла харын — деп, ол чугаалап орду.

Херээжен кижи мынчаар чазаптар аргалыг боорга, черле дыка солун дишкен, ажылдарны чурукчулар, чазаныкчылар сонуургап көрзүннер дээш, Раиса Ажыевна эпчоксунуп турда-ла, ап алган бис.

Чурукчулар-даа, чазаныкчылар-даа хөй, эвилелге ынчаан семинар болуп турган чүве.

— Бо кымның чазап кылган ажылдары деп бодаар силер? — деп, айтырбышаан, аңаа турган улустарның кичээнгейин Сергей Кончукович хаара тудупту. Ол дөрт фигура холдар дамчып чорун берген.

— Бо ажылдарны чазап кылган кижи — херээжен, ажылчын кижи-дир, бо турган Сергейниң авазы, Раиса Аракчаа — деп, Сергей Кончукович чугаазын уламчылады.

— Таанда шын чоор бе ол, херээжен кижи мынчаар чазаптар аргалыг чүве-дир аа, — дижип, бир чамдыктар бүзүрексевейн ам-даа топтап көрүп, кайгап турганнар. Ажыы-биле чугаалаарга, ынчан бистиң чаңчыгып калганывыс-биле чазаныры чүгле эр кижилерниң ажыл-түлээзи деп бижиир бодал улустуң угаанында сиңиите берген турганы ол.

Бичии мурнай аарак чугаалаарга, Раиса Аракчааның ыяштан, даштан кылган уран-шевер кылыгларын үр-даа үе эртпейн чүгле тыва көрүкчүлерге эвес, харын бүгү совет чурттувустан бээп дашкаарлап, өске-даа чурттарның көрүкчүлериниң сонуургалында апаар деп бодал ынчан биске турбаан-на болгай. Херек кырында ол бүгү шынап-ла ынчаар боттанган.

Раиса Ажыевнаның чогаадыкчы ажыл-чорудулгазынга, ооң өзүлдезинге бистиң чонувустуң кайгамчык уран-шевер чазаныкчы мастерлери Монгуш Холасалович Черзи, Хертек Коштайович Тойбухаа, Байыр Сарыгович Байынды, Хертек Кандаанович Хуна оларның кылып, көргүзүп турган ажылдарының онзагай үлегер-чижээ улуг идигни берген.

Чеден чылдарның эгезинде Раиса Аракчаа чонар-даштың уран-шевер сиилбикчикиниң билдингир мастери апарган. Ооң чазап кылган ажылдарының хөөнү, аялгазы нарын болгаш чымчак, өлгир, угулзалары, сырыышкыннары торгуланчак. Топтап көөрге ол сиилбикчикинерде кагылчак, чевен шыйыглар чок. Бо дээрге авторнуң амыдыралда бүгү-ле байдалдарны кичээнгейлиг хайгаарап, чогаадыкчы бөзү-биле көрүп чорууруунуң херечизи-дир. Кижиниң азыраан малдары — аът, хой, өшкү, теве, инек, сарлык, ол ышкаш сыын дээш, база течуңма, адыг, арзылаң, дилги, бөрү, улу дээш чүнү чазап көргүспээн дээр. Оларның бүдүжүн, аажы-чаңын янзы-бүрү байдалга көргүзүп турар.

Сөөлгү чылдарда Раиса Ажыевнаның чогаадыкчы ажылы кижилерниң мергежилин, амыдырал-чурттаазын көргүзүп турар апарганы база сонуургаачыг болгаш үнелиг: «Малчыннар», «Сакманчы кыс», «Мегелер», «Ие» — бо ажылдары авторнуң чогаадылгазынга база бир чадаже чогаадыкчы көдүрлүүшкүн болур.

Улустуң уран чүүлүнүң сайзыралынга чогаадыкчы чедиишкиннери дээш 1973 чылда бистиң алдар-сураглыг хоочун чазаныкчыларывыс Х. К. Тойбухаа, Б. С. Байынды, Х. С. Мижит-Доржу Р. А. Аракчаа оларга РСФСР-ниң Репин аттыг Күрүне шаңналының лауреаттары деп атты тывысканы бедик үнелел болган.

Чогаадыкчы уран-шевер ажылын сайзыраңгайжытпышаан, Р. А. Аракчаа сөөлгү чылдарда аныяктарга бодунуң мергежилин, арга-дуржулгазын дамчыдып, өөредип турар.

Р. А. Аракчааның кылган ажылдары Иркутскиниң, Красноярскиниң, Новосибирскиниң, Улан-Удэниң, Москваның музейлеринде болгаш чурук галереяларында делгеттинип турар.

Сөөлгү он чылдарның дургузунда ооң чогаадыкчы ажылдары акы-дуңма социалистиг чурттарга база Канадага, Америкага, Японияга, Иорданияга болгулаан делгелгелерге киришкен.

ССРЭ-ниң Чурукчулар эвилелиниң кежигүнү, Тыва АССР-ниң алдарлыг чурукчузу, РСФСР-ниң Репин аттыг Күрүне шаңналының лауреады Раиса Ажыевна Аракчаа бөгүн 60 харлап турар. Ол чогаадыкчы ажыл-чорудулгазының өзулут чечектелиишкининде, кезээде ажылда, коллективте идепкейлиг хөй-ниитичи, ие, чонунуң уран-шевер мастери.

И. САЛЧАК.
Тыва АССР-ниң алдарлыг чурукчузу.

ЧУРУКТА: Р. А. Аракчаа.

ИЕНИҢ ЧАГЫЫ

Кижиниң амыдыралынга ада-иезиниң сөзү, чагыглары дег ындыг үнелиг чүве чок дээрзи билдингир. Чогум-на ынчангаш Владимир Биче-оол иезы чедип, шериг албазын эрттирери-биле чоруптарда, аваазының мынча деп чугаалаанын черле утпас:

— Володя, сен болза, оолдарымның эң-не улуу-дур сен. Ам Төрээн чуртту камгалаар, шериг албаны эрттирер үеи келгени ол-дур. Ынчангаш дуңмаларыңның чаагай оруун ажыдып, ада иези салгаар деп чүвени көргүзер апаар-дыр сен. Чуртуңга эки бараан болгаш чедип келир сен. Шериг сени чүге-даа: кадыг-бергеге болгаш уран аргаларга-даа өөредип каар — деп, Деңзиңмаа Санчаевна оглунга чугаалап олурган.

Шынап-ла, оолдарының улуу Володя боду эрес-кашпагай, кадыг-бергеге чаңчыгымчал оол турган. Чогум ынчангаш ол аваазының чугаалаан сөстерин ыяк билип ап турган. Авазы Деңзиңмаа дээрге, Тываның аныяктарының революстуг эвилелиниң баштайгы кежигүннериниң бирээзи, Улуг-Хем кожуунуң Эжим сумузунга эң баштайгы бижик бөлгүмнеринге өөренип кирген аныяктарның бирээзи турган. Чоң ортузунга үжүк-бижикти нептередири, чаа амыдыралды тургузар дээш демиселге олар киржип, өске эш-өөрү-биле кады тайылбыр ажылын кылып, оюн-концерттерни көргүзүп турганнар.

Үжен чылдарның төнчүзүнде, дөртен чылдарның эгезинде Улуг-Хемниң Эжимге база-ла чааттылгалар эгелээн: кежиин, быдаргай ажылдыг араттар каттыжып, коллективтиг ажыл-агыйның эге чадазы болур МАЭ-лерге, МЧАЭ-лерге (Мал, чер ажылдыгларының эштежилгелери) кирип эгелээннер. Амыдырал чоорту экижип, араттар мал-маганын каттыштырыгаш, ёзулуг колхоз боон, оларга идепкейлиг ажылдан эгелээннер. Владимирниң ада-иези база-ла амыдыралдан чыдып калбайн, үжүк-бижикке улам кааны өөренип, идепкейлиг колхозчулар боон, малчыннап ажылдап турганнар.

Деңзиңмаа Санчаевна Биче-оол — тыва улустуң бөгүнгү аас-кежиктиг амыдыралга чедир эрткен оруун боду көрген, хоочун херээженнерниң бирээзи. Ол 1915 чылда Улуг-Хем кожуунуң Эжим деп черге ядыы арат кижиниң өг-бүлезинге төрүттүнген. Ол бодунуң чеден харлаарын Тываның аныяктарының революстуг эвилелиниң тургустунганының 60 чыл юбилейинде эрттирер. Деңзиңмаа — эң идепкейлиг аревэчилерниң бирээзи турган. Баштайгы колхозтуң аныяктарын күш-ажылче, хөй-ниитиниң ажылынче эвилелдээринге идепкейлиг киржип келген. Ол коллективтиг ажыл-агый «Улуг-Хая» совхоз кылдыр улгаттыр каттыжыканынга чедир малчынап, ооң соонда-даа ол буянныг-чаагай ажыл-херээн үргүлчүлеп, пенсияга чедир мурнакчыга санадып келген.

Деңзиңмаа Санчаевна пенсиялап, дыштанылгаже үнзе-даа, ынак ажылын кагбайн, аныяк-чалыыларның дагдыныкчызы боон, чеже кижини малчыннар кылдыр кижизидип, өстүрбээн дээр. Бо хүннерде-даа ооң ат-алдары совхозта алгаан, хөй уругну кижизиткен, төлептиг не кылдыр хүндүткедип чоруур.

Деңзиңмаа Санчаевна чеди уругнуң иези. Оларны өстүрүп, кижизидер дээш бүгү күжүн берип, колхоз-совхоз бүдүрүлгезинге үргүлчү идепкейлиг киржип келген. Ооң уругларының эң улуу — Татьяна — амгы үеде Улуг-Хем районнуң улус өөредилге килдизиниң инспектору, хөй чылдарда башкылап чораан. Оолдарының улуу — Владимир Биче-оол — «Урожай» эки тура спорт ниитилелиниң область чөвүлелиниң даргазы, хоочун спортчуларның бирээзи. Маадыр Биче-оол — «Спартак» эки тура спорт ниитилелиниң хостуг хүреш талазы-биле улуг тренери. Сергей — Ак-Туруг суурда профессионал-техниктиг училищениң күш-культура башкызы. Андрей — Ак-Довурак хоорайның АТБ-зының механиги. Александр — «Улуг-Хая» совхозта зоотехник. Ол удавас Красноярскиниң көдээ ажыл-агый институдун бот-өөредилге-биле доозар деп турар.

Тываның аныяктарының революстуг эвилелиниң баштайгы кежигүннериниң бирээзи Деңзиңмаа Санчаевна Биче-оол ол хире хөй уругларны төлептиг кижилер кылдыр өстүрген. Олар шуптузу аныяктарны кадык-чаагай, ажыл-ишчи кижилер кылдыр кижизидеринге идепкейлиг киржип турарлар. Олар авазының чагыын кажан-даа утпайн, аңаа төлептиг кылдыр чурттап чоруурлар.

А. ДЫРТЫЙ-ООЛ.
Кызыл хоорай.

ЭМЧИНИҢ БУЯНЫ

Чоокта чаа бичии уруувус аар аараан, бергедээн турган. Дуржулгалыг эмчи Т. С. Серен ооң кадыын сегидир эмнеп каан. Чаштарга кончуг кичээнгейлиг, ээлдек эвилең. Уругларны аараан ада-иелерге сүмелерин бериип, оларга экини күзеп чоруур. Бистиң уруувус Чочагай Ооржактың кадыын камгалаар дээш эмчи бодунуң билиин болгаш күжүн харам чокка үндүргенинге сеткилдивис ханызындан өөрүп орар бис.

Эмчиниң ажылынга ам-даа чогаадыкчы чедиишкиннерни күзедивис.

И. ООРЖАК.

ТЕЛЕВИДЕНИЕ

ДЕКАБРЬ

10. Вторник

БИРГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

8.00 — «Үе». 8.40—Эртенги гимнастика. 8.55 — А. Н. Островский — «На всякого мудреца довольно простоты». Фильм-шии. 12.05—12.10 — Медээлер. 14.15 — Медээлер. 14.30 — «Для советского человека». Док. фильмнер: «Прием по личным вопросам», «Петро-Петербай». 15.10 — Буратинонуң делгелгези. 15.40 — Бүгүдеге стадион. 16.10 — «Воронежтиң кыстары» ырлап тур. Воронежтен дамчыдылга. 16.30 — «Хуу-салдылыы». Тележурнал. 17.00 — Тюмень областың уран чүүл коллективтериниң оюн көргүзүү. 17.30 — Бистиң садывыс. 18.00 — «Бо хүннерниң почтазы». 18.30 — «Чудеса оптики». Док. фильм. 18.45 — Бөгүн делегейде. 19.00 — «Сказка на колесах». Мультфильм. 19.20 — Фигурлуг чуңгулаашкын талазы-биле «Московские новости» солуннуң шаңналы дээш делегей маргылдаазы. 21.00 — «Үе». 21.35 — «Кышкы эскиз». 21.45 — СЭКП-ниң XXVII съездизинге уткуштур. Таджик ССР-ниң телевидениезиниң программазы. 23.00 — «Живое дерево». Док. телефильм. 23.15 — 23.30 — Бөгүн делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — «Гренландский тюлень» Эртем-нептерелдиг фильм. 8.35; 9.35 — Бойдус эртеми. 2 класс. Кыш келген. 8.55 — «Ростовская финифть». Док. телефильм. 9.05; 12.40 — Француз дыл. 9.55 — «Эффективность бригад нового типа в ОТК». Эртем-нептерелдиг фильм. 10.05 — КПТУ сургуулдарынга. Эстетиктиг кижизидилге. Чаартыкчы болгаш чогаадыкчы чорук. 10.35; 11.40— География. 6 класс. Антарктида. 11.05— Шүлүктер школазы. 12.10—А. С. Пушкин. «Дубровский». 5 класс. 13.10 — Эрткен үе-биле ужуражылышкын. Владимир-Суздаль чери. 13.55 — Драматургия болгаш театр. Амгы үениң сценазында Ада-чурттуң Улуг дайынының темазы. 15.10 — 15.15 — Медээлер. 18.00 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.10 — Док. фильм. 18.30 — «Чурукчу болгаш үе». Тыва АССР-ниң алдарлыг чурукчузу, ССРЭ-ниң Чурукчулар эвилелиниң кежигүнү, РСФСР-ниң Репин аттыг күрүне шаңналының лауреады Р. А. Аракчааның чогаадыкчы ажылы. 19.00 — Фильм-концерт. 19.15 — Телемедээлер. 19.25 — «Азия төвү». Медээлер. 19.55 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». «Игольчик и Колючка». Мультфильм. 20.15 — «...Он алды болгаш оон улуг назы». 21.00—«Үе». 21.35 — 23.15 — «Испытательный срок». Уран-чечен фильм.

11. СРЕДА

БИРГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

8.00 — «Үе». 8.40 — Эртенги гимнастика. 8.55 — «Испытательный срок». Уран-чечен фильм. 10.30 — «Аян-чорукчулар клуву». 11.30 — 11.35 — Медээлер. 14.15 — Медээлер 14.35 — Чурттуң телестудияларының док. фильмнери: «Формула барабинского почина», «Каким быть современному поселку». 15.15 — ССРЭ-ниң улустарының музыкалыг аас чогаалы. Концерт. 16.00 — Габриэль Гарсиа Маркес. Чогаалдарының арыннарындан. 17.00 — «...Он алды болгаш оон улуг назы». 17.45— Эртем болгаш амыдырал. 18.15 — «Музыка дыңнаксай-дыр мен». Брест хоорайның оолдарының «Чабарок» ииинти ырызының оюн көргүзүү. 18.30— «Это занятое свободное время». Док. телефильм. 18.45 — Бөгүн делегейде. 19.00 — Телефильмнерниң XI Бүгү-эвилел фестивалының шаңнаткан фильми. «Табунщик». 19.25— Бистиң амыдыралывыстың программазы. СЭКП ТК-ның телевиделдери. ССРЭ-ниң ЭА-ның оралакчы президентизи академик К. В. Фроловтуң чугаазы. 19.40 — Даштыкы фильмнер экраны. «Ивонна». Уран-чечен фильм (ГДР). 21.00 — «Үе». 21.35 — П. И. Чайковскийниң балет музыказы. 22.30 — 00.15 —Футбол. «Хайдук» (Югославия) — «Днепр». Югославиядан дамчыдылга. Чапсарда — (23.15) Бөгүн делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — «Формула творчества». Док. фильм. 8.35; 9.35 — М. Ю. Лермонтов. «Бородино». 4 класс. 9.05; 12.40 — Немец дыл. 10.05— Орус улустуң төөгү ырлары. 10.35; 11.40 — Н. А. Некрасов. «Мороз Красный Нос». 6 класс. 11.05 — «Өг-бүле болгаш школа». Тележурнал. 12.10 — Ниити биология. 9 класс. Дириг амытаннар болгаш бойдус. 13.10 — Эстетиктиг кижизидилге. Чаартыкчы болгаш чогаадыкчы чорук. 13.40—Школачыларга физиология болгаш гигиена дугайында. Элээди оолдуң күш-дамыр өзүлдези. 14.10 — XIX вектиң баштайгы чартыының скульптуразы. 14.40 — Өг-бүле амыдыралының этиказы болгаш психологиязы. 15.10 —15.15 —Медээлер. 18.00 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.15 — «Сылдысчыгаш». Революсчу ёзу-биле базып ор бис. АРевЭ-ниң 60 харлаанынга. 18.40— Уругларга фильм. 18.55— Телемедээлер. 19.05 — Киножурнал. 19.15 — Делегей байдалының дугайында беседа. 19.25 — «Азия төвү». Медээлер. 19.55 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». «Верное средство». Мультфильм. 20.20 — Баскетболга кубоктугларның аразында кубок дээш маргылдаа. ЦСКА — «Вевей» (Швейцария). 21.00 — «Үе». 21.35 — 23.00 — «Театр династиялары». Бороздиннер — Музилилер — Рыжовтар.

12. ЧЕТВЕРГ

БИРГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

8.00 — «Үе». 8.40—Эртенги гимнастика. 8.55— «Ивонна». Уран-чечен телефильм. 10.15 — «Дириг амытаннар амыдыралы». 11.15 —11.20— Медээлер. 14.15 — Медээлер. 14.30— Док. фильмнер: «Река в наследство», «Рабочее настроение». 14.55 —Россияга 1905—1907 чылдарның революциязының 80 чылынга. Партия дугайында рассказтар. 15.40 — И. Гайдн. № 90 симфония. 16.10 — Иваново областың СЭКП-ниң Ленинск РК-ның секретары Л. Мигунова-биле школачыларның ужуражылышкыны. 16.50 — «Новая грань». Фильм-концерт. 17.15 — «Световое ажыл-херек-биле бадыткаар». СЭКП-ниң Программазының чаа эдилгезиниң Төлевилелдерин чугаалажып тур бис. Социалистиг бот-эргелелдиң принциптериниң хөгжүлдези. 17.45 — Чурук бүрүзүнде—хүн. 18.00 — Футбол. «Нант» (Франция) — «Спартак» (Москва). Францидан дамчыдылга. Чапсарда — (18.45). Бөгүн делегейде. 19.45 — «Перед самим собой». Уран-чечен телефильм. П. Проскуринниң «Кара куштар» деп тоожузу-биле. 1-ги сериязы. 21.00— «Үе» 21.35 — «Перед самим собой». Уран-чечен телефильм. 2-ги сериязы. 22.45— 23.05 — Бөгүн делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — «Скопинские гончары». Док. телефильм. 8.35; 9.35 — Бойдус эртеми. 4 класс. Агаар болгаш оңу баш удур билири. 8.55 — «Аджарские зарисовки». Эртем-нептерелдиг фильм 9.05; 12.10 — Испан дыл. 9.55 — «Бригады используют резервы». Док. фильм. 10.05 — КПТУ сургуулдарынга. А. Т. Твардовский «Ырактың ыраанда». 10.35 — 11.40 — М. Е. Салтыков-Щедрин. Тоолдар. 11.05 — Бистиң садывыс. 12.40 — «Объяснение в любви». Уран-чечен фильм. 1 болгаш 2-ги сериялары. 14.00 — 14.05 — Медээлер. 18.00 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.20 — Телефильм. 18.35 — «Чаартылгаларның оруунда». Съезд мурнунуң документилерин чугаалажып тур бис. 19.05 — Телемедээлер. 19.15 — Киножурнал. 19.25 — «Азия төвү». Медээлер. 19.55 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». «Кто сказал «мяу»». Мультфильм. 20.15— Ритмиг гимнастика. 20.45 — Улустуң аялгалары. 21.00 — «Үе». 21.35 — 22.25 — Опералардан орус ырлар, романстар болгаш ариялар. В. Левченко болгаш Москваның орус улустуң хөгжүм херекселдериниң оркестри күүседир.

13. ПЯТНИЦА

МОСКВАДАН
БИРГИ ПРОГРАММА

8.00 — «Үе». 8.40 — Эртенги гимнастика. 8.55 — «Перед самим собой». Уран-чечен телефильм. 1 болгаш 2-ги сериялары. 11.15 — 11.20 — Медээлер. 14.15 — Медээлер. 14.35 — «Эртемниң болгаш күш-ажылдың эвилели». Док. фильмнер: «Разведка идет на север», «Служить земле». 15.10 — Орус чугаа. 15.35 — Словак улустуң аялгалары. 15.50 — Москва чоогунуң кедээзиниң бо болгаш даартагы хүнү. 16.20 — «Кады ажылдажылга». Тележурнал. 16.50— Тоол аалдан келген. «Финист — Ясный Сокол». 18.30 — «Поэзии целебный воздух». Док. телефильм. 18.45 — Бөгүн делегейде. 19.00 — Силерниң бажыңнарда чечектер. 19.20 — Тайбың болгаш аныяктар. 20.00— Г. Свиридов. Романстар болгаш ырлар. ССРЭ-ниң улустуң артизи Е. Нестеренко болгаш Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры, Ленинчи болгаш Күрүне шаңналдарының лауреады, ССРЭ-ниң улустуң артизи Г. Свиридов (фортепиано) күүседир. 21.00 — «Үе». 21.30—«Уран чүүл мастерлери». РСФСР-ниң улустуң артизи О. Янковский. 22.50 — «Никитский ботанический сад». Док. телефильм. 23.15 — 23.30 — Бөгүн делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — «Владивосток». Док. телефильм. 8.35 — «Уралдың тоолчузу». П. П. Бажовтуң амыдыралының болгаш чогаадыкчы ажылының дугайында. 9.30; 12.55 — Англи дыл. 10.00 — Дайын чылдарының ырлары. 10.35; 11.40 — География. 5 класс. Даглар. 11.05 — Д. Кугультиновтуң поэзиязы. 12.10 — Совет чурулга уран чүүлү. П. Д. Корин. 13.25 — «Билиг — күш». Тележурнал. 14.10— Р. Роллан. Сактыышкыннардан... 15.00 — 15.05 —Медээлер. 18.00 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.15 — Уругларга фильм. 18.35 — «Чоннуң уран чүүлү». «Салгалдарның салым-чаяаны». Тыва сыгыт, хөөмей дугайында дамчыдылга. 19.05 — Телемедээлер. 19.15 — Киножурнал. 19.25 — «Азия төвү». Медээлер. 19.55 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». «День рождения бабушки». Мультфильм. 20.15 — Чарлалдар. 20.20 — Аваның школазы. 20.50 — «Места деревенского детства». Док. телефильм. 21.00 — «Үе». 21.30 — 22.50 — «Бир катап күзүн». Эстрада көргүзүү.

14. СУББОТА

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — «Үе». 8.40 — Эртенги гимнастика. 8.55 — Молдавияның «Миорица» музыка болгаш танцы ансамблиниң концерти. 9.20 — Авторалли—85. 9.45 — АБВГДейка. 10.15 — Бараанннар, ачы-дуза чедирилгези, чарлалдар. 10.45 — «Чурулга уран чүүлү». Тайылбыр. 11.30 — «Башкы». Т. С. Мальцев дугайында телеочерк. 12.00—Улусчу чогаадылга дугайында телепрограммаларның VI делегей фестивалы «Челээш». «Песни и танцы Туниса». 12.30 — Поэзия. И. Шкляревский. 13.15 — «Өг-бүле болгаш школа». Тележурнал. 13.45 — Бөгүн делегейде. 13.55 — А. Гайдарның маадырлары экранда. «Дым в лесу». Уран-чечен фильм. 14.45 — «Билдингир-даа болза, өлдептиг». 15.45 — «Мимолетности». Фильм-балет. Музыказы С. Прокофьевтиң. 16.15 — Үнүштер дугайында. 17.00 — «Айтырыглар, дилээшкиннер, шиитпирлер». Чурттуң одалга-энергетика комплексизиниң хөгжүлдези. 19.00 — «Человек-невидимка» (Англия). Үш сериялыг уран-чечен телефильм. 1 болгаш 2-ги сериялары. 21.00 — «Үе». 21.35 — Останкинога аныяктарның кежээзи. ССРЭ-ниң Чепсектиг Күштерниң солдаттары болгаш офицерлери-биле шериг келдирткеннерниң ужуражылышкыны. 22.30 — 23.40 — Медээлер.

ИЙИГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — Бир эвес кадык болукезазынза. 8.30 — Док. телефильмнер: «Размышление о сказке», «Воробышки». 9.00 — Белоруссияның телевидениезиниң программазы. 10.25 — «Эртенги почта». Музыкалыг дамчыдылга. 10.55 — «Кинопанорама». 12.30 — «Диктатура». Телешии. Автору — И. Микитенко. 14.00 — «Дебют». Асият Кумратова ырлаар. Махачкаладан дамчыдылга. 15.30 — «Аян-чорукчулар клуву». 16.30 — Аныяктарга музыкалыг дамчыдылга. 18.35 — «200 чыл соонда». Агаар шарын чогааткаының төөгүзүнүң дугайында. 18.55 — Ыр болгаш танцының «Ямал» национал ансамблиниң оюн көргүзүү Ямал-Ненец национал округ. 14.15 — «Кадыкшыл». 15.00 — «Черде, дээрде болгаш далайда». 19.15 — Мячилиг хоккей талазы-биле ССРЭ-ниң чемпионады. «Зоркий» (Красногорск) — «Динамо» (Москва). Красногорскиден дамчыдылга. 20.00— «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». «Топтыжка». Мультфильм. 20.15 — Н. Лесков — «Селбегер чурукчу». РСФСР-ниң алдарлыг артизи Н. Гундарева номчуур. 21.00 — «Үе». 21.35 — 23.15 — Кинокомедия. «Аршин мал-алан».

15. ВОСКРЕСЕНЬЕ

БИРГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

8.00 — «Үе». 8.40 — Зарядкаже, чыскаалыңар! 8.55 — Улусчу чогаадылга дугайында телепрограммаларның VI делегей фестивалы «Челээш». «Боливия и ее музыка». 9.20 — «Спортлотонуң» 50-ги тиражы. 9.30 — «Будильник». 10.00 — «Совет Эвилелинге бараан боол тур мен!» 11.00 — «Кадыкшыл». 11.45 — «Эртенги почта». Музыкалыг дамчыдылга. 12.15 — «Эртем болгаш техника». Киножурнал. 12.30 — «Кадээниң ажыл-ишчилеринге». 13.30 — «Музыка киоскузу». 14.00 — «Ералаш». Уругларның шоодугут журналы. 14.10 — «Күрфильм-фондунуң» чыындызындан. «Танкер «Дербент». Уран-чечен фильм. 15.15 —«Встречи с Михаилом Светловым». Док. телефильм. 16.15 — «Улустуң чогаадылгазы». Телетайылбыр. 17.05 — «Акробатка Тамара Лязгина». Фильм-концерт. 17.30 — Мультфильмнер: «Репетиция», «Сказка про лень», «Чудеса в решете». 18.00 — «Делегей байдалының дончулалы». 18.45—Ырның болгаш танцының казактарның «Хопер» ансамблиниң оюн көргүзүү. 19.05 — «Аян-чорукчулар клуву». 20.05— «Человек-невидимка». Уран-чечен телефильм. 3-кү сериязы. 21.00 —«Үе». 21.35—ГДР-ден дамчыдылга.

ИЙИГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

8.00 — Зарядкаже, чыскаалыңар!» 8.15 — Чурук бүрүзүнде—хүн. 8.30— Орус чугаа. 9.00 — Ритмиг гимнастика. 9.30 — Закарпатьениң улустуң алдарлыг ниити ырызының концерти. Ужгородтан дамчыдылга. 10.00 — «Где встречается Орлик с Окой». Док. телефильм. 10.20 — И. Брамс. № 4 симфония. 11.05 — Тоол аалдан келген. «Финист — Ясный Сокол». 12.45 — «Дириг амытаннар амыдыралы». 13.45 — Оренбургтуң телестудиязының программазы. 14.50 — Бистиң корреспондентилеривис чугаалап тур. 15.20 — Ю. Трофимов. Чогаадылгазының арыннары. 16.20 — Тайбың болгаш аныяктар. 16.55 — «Тени исчезают в полдень». Уран-чечен телефильм. 5-ки сериязы. «Речные звезды». 18.00 — «Шылгараңгай совет композиторлар — Ленинчи шаңналдың лауреаттары. Р. Щедрин. 18.40 — «Битва за Москву». «Великая Отечественная» деп киноэпопеядан 2-ги фильм. Документалдыг фильмнерниң Төп студиязы «Эйр тайм интернейшнлдиң» чагыы-биле көргүзер. (АКШ. 1979 ч.) 19.30 — «Советская культура» солуннуң шаңналы дээш стол теннизиниң талазы-биле делегей маргылдаазы. 20.20 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». «Тигренок на подсолнухе». Мультфильм. 20.20 — Концерт. 21.00 — «Үе». 21.35 — Кыска хемчээлдиг док. телефильмнер: «Воскресенье с 11 до 17», «История одного подзатыльника». 22.30 — 00.05 — Футбол талазы-биле ССРЭ-ниң чемпионады. ЦСКА — «Черноморец»; «Нефтчи» — «Даугава».

АЪШ-ЧЕМНИ ДЕЛГЭЭН

Кызыл-Мажалык суурнуң № 1 столовазынга аъш-чем делгелгези болган. Столдарда делгеп салган янзы-бүрү чемнер аңаа келгеннерниң кичээнгейин хаара тудуп турган. Аъш-чемниң ассортиментизи шынап-ла элбек, далгандан кылган чем ооң черле кайгамчык ол дээр.

Кондитер кылыглар цегиниң ажылдакчыларының бижырып кылганы чеми онзагай. Ылаңгыя янзы-бүрү хемчээлдиг, тывылыг каастал кылдынган торттарны садып алыкчылар күзелдиг-биле ап турган. Ону поварлар Ч. Сарыглар, Б. Хомушку, М. Содова олар амданныг кылдыр белеткээн.

Д. САРЫГЛАР.
Барыын-Хемчик район.

Агаар

Бөгүн республиканга бурлеп, аязыр. Чамдык черлерге бызкан хар чаар. Хат копкак. Дүне 35—40 градус, хүндүс 21—26 градус соок.

Кызылга чагбас, хат копкак. Дүне 35—37 градус, хүндүс 23—25 градус соок болур.

Автоорукатарга эртенги шактарда туманнаар, көстүрү 1000 метрден ашпас. Хүндүс көстүрү эки, 2—4 км.

Редактор В. С. ШАРАВИИ.

Кино

ДЕКАБРЬ 10-ДА

«НАЙЫРАЛ»: «Кто и как» 9.30, 12.20, 15.10, 18.00, 20.40 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Киноклуб. «Сказка за сказкой» 10.50, 15.00, «На графских развалинах» 9.20, «День гнева» 13.10, 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

«ВОСТОК»: «Пришла и говорю» 15.00, 17.40, 19.30 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Сезон любви» 15.00, 16.40, 18.10, 19.40 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: к/б: «Чучело» 17.00, 19.30 шактарда.

Шын. Редакцияның адрези: 667000. Кызыл. Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 3. Телефоннары: редакторнуң 2-24-63, редакторнуң оралакчыларының 2-35-24, 2-23-54, харыысалгалыг секретарьның 2-23-35, секретарнаттың 2-23-35, партийжи амыдырал болгаш үлетпүр килдистериниң 2-31-75, пропаганда болгаш совет тургузуг килдистериниң 2-37-13, чагаа килдизиниң 2-41-27, информация килдизиниң 2-20-60, культура килдизиниң 2-23-54; көдээ ажыл-агый килдизиниң 2-21-47, корректорларның 2-27-41, бухгалтерияның 2-12-45, солун келбейн барганда 2-32-75 телефонче долгаар.

Солун неделяда 6 катап үнер

Чагыг № 3184.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының херектерниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл. Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

ТС—01136

БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1985 чылдың декабрь 11
среда
№ 285 (12985)
1925 чылда үндезилеттинген.
Өртээ 3 копеек.

ДОКТААМАЛ КОМИССИЯЛАР

Бо хүннерде, бүгү совет улус-биле бир дөмей, республиканың ажылчы чоннары СЭКП-ниң ээлчеглиг XXVII съездизинге уткуштур бедик көдүрлүүшкүннүг ажылдап турда, Советтер, депутаттар болгаш доктаамал комиссиялар боттарының хөй талалыг ажыл-чорудулгазын шүгүмчүлекчи өзу-биле көрүп, хөй-ниити даалганың участок бүрүзүнче кичээнгейни база салып турар. Кайы-даа күш-ажылчы коллективте съезд мурнунуң документилерин чугаалажып, келир беш чылда болгаш 2000 чылга чедир үеде салдынган сорулгаларны кичээнгейлиг өөренип, боттарының күш-ажылчы коллективинде байдалды анализтеп турар.

Съезд мурнунуң калбарган социалистиг чарыжынга бедик көргүзүглерни чедип алыры дээрге кампанияга чурумун шыңгыы сагыыры, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн моон соңгаар-даа бедидери, продукцияның шынарын улам экижидери-дир. Ынчан күш-ажылчы чедиишкин чедип алдынар, салдынган сорулга күүсеттиннер. А бо херекке депутаттарның киржилгези аажок улуг. Чүге дээрге чоннуң телээлеринге улуг хүлээлге онаашкан. Олар социалистиг демократияның боттанып чоруушкунун бадыткавышаан, боттарының үлегерлиг өжи-биле, коллективтиң ниити херээ дээш сагыш салыышкыны-биле, киирген саналдары-биле ажыл-агыйга дузалап турар. Оларның саналдарын тус-тус удуртукчулар кичээнгейге ап, шүгүмчүлелдерниң изи-биле чогуур ажылдарны боттандырып турар.

Ажыл-агый болгаш культура тургузуушкунунуң айтырыгларын шиитпирлээринге кол быра болуп турар күш — депутаттар, Советтерниң доктаамал комиссиялары. Экономиканы быжыглаарының, улус массаларының идепкейин бедидериниң чугула айтырыглары доктаамал комиссияларга база онаажып турар. Олар чугула айтырыгларны шиитпирлээринге идепкейлиг киржир, планнаашкынның айтырыгларын көөр, кижилерниң ажылдаарынга болгаш чурттаарынга таарымчалыг байдалдарны тургузар хүлээлгелиг.

Долу күш-биле ажылдап, дайынга ижинге ак сеткилдиг чорууш көргүзүп турар депутаттар, доктаамал комиссияларның кежигүннери эвээш эвес. Аңаа чижек кылдыр улус депутаттарының Кызыл хоорай Совединиң үлетпүр, транспорт болгаш харылзаа талазы-биле доктаамал комиссиязының (даргазы К. О. Шактаржык) ажылын көрзээли. Ук комиссия бодунуң кичээнгейин хоорай Совединиң сессияларының, күскомунуң шиитпирлериниң, боттарының сүмелериниң күүселдезинче угландырып турар. Сөөлгү ийи чартык чыл дургузунда бежи ук комиссия хоорайның экономиктиг болгаш социал амыдыралының хөй талалыг айтырыгларын чугаалажып, үлетпүр болгаш транспорт бүдүрүлгелериниң, харылзааның ажылын экижидер талазы-биле хөй-хөй ажылдарны кылган. Доктаамал комиссияның кежигүннери хоорайның харылзаа белдиришкин, Үстүү-Енисейниң балык заводунуң, чоннуң ус-тывыш кылыгларының шимчилел бүдүрүлгезиниң, мебель фабриказының ажылын сайгарганнар.

Комиссияның ажылының бир онзагай талазы — хурал болурунуң мурнунда план ёзугаар улуг хемчээлдиг ажылдарны доктаамал кылып турары. Депутаттар чугаалажыр айтырыгга хамаарыштыр бүдүрүлгеге, организацияга баар, ажыл-херектер-биле таныжар, удуртукчулар, специалистер, ажылчыннар-биле беседалажыр. Олар көскү агитацияның байдалы-биле база таныжып, кызыл-булуңнарга кирип, профилактика чөвүлелдериниң, эш хуу судтарының ажылын сонуурган турар. Ажылды мынчаар кылырга, ооң түңнели эки дээрзин ук комиссияның практиказы бадыткаан.

Бедик деңнелге мынчаар ажылдап турар комиссиялар бистиң республиканың чер-чер Советтеринде эвээш эвес. Эрзинде, Мөңгүн-Тайгада, Бии-Хемде эки ажылдыг доктаамал комиссиялар хөй. Оларның кежигүннериниң шудургу ажылы девискээрге социал-экономиктиг хөгжүлде планының күүселдезин чедип алырынга, сагылга-чурумну болгаш корум-чурумну быжыглаарынга улуг идигиг болуп турар.

СЭКП ТК-ның апрель, октябрь (1985 ч.) Пленумнары доктаамал комиссияларның мурнунга улуг сорулгаларны салган. Күш-ажылчы коллективтерде чогаадыкчы эгелээшкиннерже, оларны калбаа-биле нептередиринче депутаттар кичээнгейин угландырар ужурлуг. Ол ышкаш ажыл-агыйжы эвес, тотчеглекчи чоруктарны, план күүселдезинде хожудаашкыннарны, амыдырал хандырылгазында четпестерни олар ам-даа илередир, боттарының хуралдарынга хандыр сайгарар ужурлуг. Ындыг турбуже чамдык чер-чер Советтерниң доктаамал комиссиялары боттарының хуралдарын тодаргай план чокка эрттирер ийикпе аңаа чугаалашкан айтырыгны эчизинге чедир шиитпирлевес чоруктуң фактылары ам-даа бар. Девискээрде чидиг тургустунган айтырыгларга дегбейн, мурнунда каш-даа удаа чугаалашкан айтырыглар-биле кызыгаарлаттынар чоруктар чамдык черлерде ам-даа чайлаттынмаан.

Доктаамал комиссияның саналдарын кичээнгейге албас, депутаттарның сүмезин чугулалап көрбес чамдык удуртукчулар, специалистер ам-даа бар. Доктаамал комиссияның хуралынга хүлээп алган шиитпирни оюн эртип болбас херек. Ынаргыы ол кандыг-бир коллективтиң ажыл-чорудулгазы-биле ук шиитпир холбашкан болза, аңаа хамаарылгалыг бүдүрүлгелер, албан черлери сайгарар хүлээлгелиг. Ол дээрге мында эргежок чугула айтырыгларны депутаттарның кичээнгейге алганының бадыткалы-дыр, ынчангаш ол чогуур-биле шиитпирлеттинген турар ужурлуг.

Доктаамал комиссияларның боттарының ажыл-чорудулгазын экижидериниң магадылалы — ажылчы чоннар мурнунга депутаттарның отчёт берип турган үелеринде кирген саналдар. Комиссияның ажылынга хамаарыштыр кирген санал бүрүзүн ханы өөренип көөрү, ооң түңнел үндүрери эргежок чугула. Хамаатыларның сөстерин кичээнгейге алыры — чоннуң телээлериниң дорт хүлээлгези, а доктаамал комиссиялар кежигүннериниң моон соңгааргы кылыр ажылдарының, шиитпирлээр айтырыгларының угланыышкыны мында болур. Соңгукчуларның саналдарын ёзугаар алдынган хемчеглерниң дугайында оларга дарый дыңнадыры база эргежок чугула.

Бистиң республиканың улус депутаттарының Советтериниң мурнунда дыка улуг сорулгалар салдынган. Олар боттарының кичээнгейин бирги ээлчегде социал-экономиктиг хөгжүлдениң айтырыгларынче, чурттакчы чоннуң ажылдаарынга, чурттаарынга таарымчалыг байдалды тургузары-биле оларның амыдырал хандырылгазынче, четчир санныг барааннарны чедирериниче, чоннуң херетлел барааннарын калбаа-биле бүдүрериниче, чуртталга тудуглары болгаш социал-культура объектилерин тударынче угландырар ужурлуг. Бо дээрге хөй күштүг, шудургу ажылды, бодамчалыг чорукту негээр. Мону комплекстиг чоруктар, бо улуг сорулганың чаңгыс-даа алырын хажыдыр артырбас херек. Маңаа депутаттарның, доктаамал комиссияларның кежигүннери боттарының шиитпирлиин көргүзер ужурлуг. Ону съезд мурнунуң документилери база хүлээндирип турар.

ХРОНИКА

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиуму эш А. Д. Ховалыгны Тыва АССР-ниң Дээди Судунуң даргазынга соңгааш, Тыва АССР-ниң юстиция министри албан-дужаалындан ону хостаан.

СЭКП-НИҢ XXVII СЪЕЗДИЗИН ТӨЛЕПТИГ УТКУУР

ЭКОНОМИКТИГ ШЕНЕЛДЕ

Эрзин районнуң чоннуң амыдырал хандырылгазы бүдүрүлге эргелелиниң коллективи он бирги беш чылдың планныг онаалдаларын бо хүннерде күүседириниң кырында келген. Доозукчу чылдың он бир айларының чонга ачы-дуза чедирилгезиниң планы 100,4 хуу кылдыр күүсеттинген.

Тус-тус хевирлер аайы-биле радиотелеаппаратура септээриниң, парикмахерская ачы-дуза чедирериниң он бир ай планнары 126 хуу болгаш 118 хуу кылдыр боттангылаан. Күнзеңмаа Идамга удурткан даараныкчылар бригадазы бедик күш-ажылчы көргүзүглелерни чедип албышаан, хеп даараарының шынарын экижиткен. Чоннуң чагыгларын ёзугаар национал тыва тоннарны база даарап турар. Быжыкчы Т. Бадарчы болгаш даараныкчы А. Наксыл оларның ажылы макталга төлептиг.

Бүдүрүлге эргелели бо чылын чонга ачы-дуза чедирилгезиниң хемчээлин 4 хуу көвүдеткен. 15 хевирниң ачы-дузазы кодээниң ишчилеринге чедирип турар. Он ийги беш чылда Тыва АССР-ниң Чоннуң амыдырал хандырылга министерствозун хаара тудар экономиктиг шенелде байдалынга ажылдаарынче шилчиири көрдүнген болгаш ам аңаа белеткел ажылдары эгелээн.

Н. КУУЛАР.

ХУУСАА БЕТИНДЕ

«Кызыл тараачын» совхозтуң Туран сүт-бараан фермазының коллективи СЭКП-ниң XXVII съездизинге уткуштур социалистиг чарышка идепкейлиг киржип турар. Күрүнеге сүт садар талазы-биле он бирги беш чылда планын коллектив хуусаа бетинде күүседипкен.

Ында сүт саалдазының талазы-биле хууда беш чыл планын күүседипкен мурнакчылар хөй. Совхозтуң күш-ажылчы алдар тугун Анна Илларионовна Терскихтиң чедиишкиннеринге тураскаадып кедүрген. Мурнакчы саанчы 4 чыл 11 айлар дургузунда 415 тонна сүттү саггаш, азы беш чыл планындан ажыр 25 тоннаны бергени ол.

Бо чылдың 11 айларында Анна Илларионовнаның көргүзүглери база эки. Он бир айларда 2063 килограмм сүттү саар тургаш, херек кырында 2507 килограммны сагган.

Фермада бызаа ажаакчыларының аразында социалистиг чарыштың мурнуку одуруунда З. С. Узийген чорун турар. Ооң ажаалдазында 37 чаш бызааның доругуушкуну эки. План ёзугаар хонукта азыралда бызааларның немелде деңзизи 550 грамм болза, херек кырында Зинаида Узийгенниң бызааларының немелде деңзизи 749 грамм чедип турар.

Н. ООРЖАК.

ЧУРУКТА: «Кызыл үлетпүр тудуг» эргелелинде Кара-оол Бүрээ (оң талазында) удурткан дашчылар бригадазы бо чылын «Тудуг кезектери» комбинаттың ийиги ээлчээниң тудуун кылып турар. Олар мында улуг хемчээлдиг тудуг-монтаж ажылдарын күүсеткен.

Тудугжуларның социалистиг чарыжынга ол бригада мурнакчы болуп келген. Олар он бирги беш чылдың планныг даалгазын бо чылдың октябрьда чедиишкиннг боттандырган.

Бригаданың чээрби ажыт дашчыларының чедиишкиннинг ажылдап турары ооң бригадири Кара-оол Бүрээниң ажылды шын организастап билиринден база улуг хамааржып турар. Тудугжуларның аразында күш-ажылдыг сагылга-чурумун хажыдар кижилер чок. Күш-ажылының бүдүрүкчүлүү бедик.

Эргелелде мурнакчы бригада бо хүннерде тудуг кезектерин кылыр улуг хемчээлдиг бүдүрүлгениң бажыңын ажыглалга киирер дээш, бир деп-биле күжениишкинниг ажылдавышаан.

О. ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

АРГАЛАРНЫ АЖЫГЛАВЫШААН

Он бирги беш чылдың сөөлгү чылының доостуурунга чедир санныг хонук арткан. Беш чылды чедиишкиннг доозар дээш шудургу ажыл чер болганда калбарган. Ооң-биле кады дараазында беш чылга быжыг магадылалды тургузары дээш коллектив бүрүзүнде тодаргай ажылдар кылдынып турар. Оларның-биле бир дөмей, Чүргүй-оол Хомушку аттыг совхозта Владимир Мөңгениң удурткан № 1 хойжу бригаданың малчыннары бо хүннерде ниитиниң малын кыштаг хүр-меңди ажырарынче сагыш салган.

Мурнунда чылдарда мал кыштаглаашкынының чедер, четпезин өөренип, ооң чогуур түңнелдерин үндүрүп, бригаданың малчыннары 1985 — 1986 чылдың кыштаглаашкынынга хынамчалыг белеткенген. Чазын-на бүгү кажааларның улуг болгаш үүрмек септелгезин кылып, кодан девискээрин арыглап, мал чемгерер, суггарар оңгачаларын септеп-селээн. Төрүүр сес кодан хойларның кажааларын болгаш хурагаларның алды кажааларын эде кылган.

Бригаданың малчыннары чайлаглаашкынны организастыг эрттиргениниң малдың семиртилгези эки болган. Малчыннар бо чайын 110 тонна сиген белеткээр тургаш, 120 тоннаны, тараан сигениң ногаан массазын—550 тоннаны, суланы 40 тоннаны кылып алган. Ол бүгү мал чемнери кыштагларда дужурттүнген. Мал чемин каммыг чарыгдаар дээш учётту болгаш отчётту шыңгыыраткан. Мал чемниниң чарыгдалы хүн бүрүнүң хайгааралында турар. Кандыг чемни кажан, чүү хирени бээр чурумун кодан бүрүзү билир. Ооң канчаар боттанып турарын тускай эртемниглер хынап турар. Черле ынчаш кодан бүрүзүнүң кыштаглаашкынны канчаар эрттирип турарын хайгаараар тускай кижилерни партком болгаш кодээ Совет күскомунуң кежигүннеринден тургускан. Оларның дыңнадыгларын ап, илереттинген четпестерни удур-ла чайладып турар.

Планныг онаалдаларны болгаш социалистиг хүлээлгелерни чедиишкиннинг күүседирде, малчыннарга ажылдап, чурттаарынга таарымчалыг байдалдарны тургузары эргежок чугула. Совхоз дирекциязы болгаш бригаданың удуртукчузу Владимир Мөңге бо айтырыгже кол сагышты салып турар. Малчыннарның ону бажыңнарда чурттап орар. Оларга эмчилер график ёзугаар барып, эмчи дузазын чедирип турар. Бригаданың малчыннары ажылдарының бот-орулга-чарылгалыг бригада аргазынче шилчээш чыл чедип чоруур.

Бригаданың малчыннары эрткен чылын төрүүр чүс башка онааштыр 66 хураган алгаш турган болза, бо чылын чүс хойга онааштыр 81 чаш малды камгалап алган. Чүс башка онааштыр 81—89 чедир чаш хураганны өстүрген малчыннар Чооду Сандан-оол, Чооду Чагар-оол, Карма Борис олар мурнакчыларның одуруунда кирген. Совхозтуң дирекциязы, партком болгаш комсомол организациязы аныяк өскенңерни мал ажылынче эвилелдеп келгенинден бригадада комсомолчулардан алды кижи ажылдап турар. Комсомолчулар Гена Ооржак, Борис Карма, Маадыр-оол Төмүр-оол хоочуннардан тудак чок, макталдыг ажылдыг. Хойжулар кыштаглаашкынны бедик деңнелге, кажангызындан-даа организастыг эрттирерин шиитпирлээш ажылдап турар.

С. ЧООДУ.
Тес-Хем району.

КОМБАЙНЕРЛЕР ӨӨРЕДИЛГЕЗИ

БАРНАУЛ. (СЭТА-нын корр.). «Шипуновский» совхозта Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры В. Д. Савиновту болгаш ооң оглу Павелди Алтайда дурзжулгалыг комбайнерлер деп санап турар. Олар мичалза-даа тараа ажаап алыышкынны доостурув билек-ле, ол ажыл-агыйда ажыттынган мергежил бедидериниң курузунга бижидип алганнар.

— Улуг стажтыг тараажыларга чаа эгелеп турар комбайнерлерге ышкаш, өөредири база эргежок чугула апарган — деп, Владимир Дмитриевич чугаалаар. — Ынаргыы бистиң ажыл-агыйга кызыл-тасты тарып, өстүрериниң технологиязын интенсивтиг болдурарын шиңгээдип ап турар үеде ол онза чугула боор турар. Чогум-на мынчангаш бистерге чаа агрономия билиглери, тускай техника-биле ажылдаар чаңчылдар херек апарган.

Чаа беш чылдың баштайгы чылында крайга интенсивтиг технологияны ёзугаар 1 миллион 200 муң гектар шөлге кызыл-тасты тарып өстүрер апаар. Ол хире делгем шөлдерден эң бедик дүжүттү ажаап алыр талазы, дыка хөй хемчеглерни ап чорудары чугула. Оларның аразында — комбайнерлерниң саның көвүдедири, оларның профессионал мергежилин бедидери база бар. Ол чорук тараа ажаап алыышкынының хүннеринде чер болганга ийи ээлчег-биле ажылдаарын организастаар болгаш Сибирьниң байдалдарынга чугула негелде — дүжүт ажаап алыышкынының хуусаазын дыка кызырар арганы бээр.

Ол сорулга-биле Алтайда комбайнерлер школалары ажыттынган. Кышкы үеде оларга 16 муң оолдар болгаш кыстар эргежок чугула теоретиктиг билиглерни чедип алыр, он-он муң дуржулгалыг тараачыннар боттарының мергежилин база улам бедидер.

БОТТУГ СОЦИАЛИЗМ: демократия, кижиниң эргелери

Совет Эвилели, социалистиг күрүнелер кижиниң эргелерин болгаш хостелгаларын херек кырынга боттандырып чорударының херээнге, ниитилел харылзааларының ол чугула кавызынга делегейниң норма-чижектериң тургузарынга боттуг социализмниң киирип турар салдарынга чоргаарланып турар. Ол талазы-биле КНО-нуң өчие сорулгаларынга болгаш принциптеринге шыңгыы дүүштүр бүгү талалыг ажыктыг кады ажылдажылга дээш олар туржуп турар.

Москвага декабрь 9-та совет болгаш даштыкы журналистерге «Боттуг социализм: демократия, кижиниң эргелери, улустар аразынга кады ажылдажылга» деп темага парлалга конференциязы болган.

Парлалга конференциязынга совет юристер ассоциациязының президентизи А. Я. Сухарев чүве чугаалаан. Бистиң чуртувуста декабрь 10-ну чыл бүрү Кижиниң эргелериниң хүнү кылдыр калбаа-биле демдеглээри чаңчыл болу берген. Ооң эге үндезиннери фашизмни чылча шапканының соонда КНО-нуң хүлээп алган Бүгү-ниити декларациязы. чүгле хүндүлээрин көргүзеринде эвес, олар харын бистиң ниитилел тургузуувустуң бодунуң бүдүжүнге, социализмниң төөгүлүг хүлээлгезинге үндезилеттинип тургустунганында болур. ССРЭ, социалистиг өске-даа чурттар кижиниң эргелериниң талазы-биле делегейге дээштиг кады ажылдажылга дээш чайгылыш чокка туржуп турар.

Парлалга конференциязының киржикчилери журналистерниң айтырыгларынга харыылаанннар.

(СЭТА)

М. МОРДАСОВА АТТЫГ

Тамбовтуң Черняное суурунга болган онзагай байырлалга эң-не хөглүг-омак бот-тывынгыр артистер чыылган. Аңаа музыкалыг аас чогаалының мөгаг чок пропагандизи, ССРЭ-ниң улустуң артизи М. Н. Мордасова аттыг көрүлде-конкурс боол, аңаа кожамык ырылар күүседикчилери киришкеннер.

Ынчаардагы аныяк саанчы Мария Мордасованың, амгы үеде бүгү чуртта алдаржаан ыраажының үнү үжен чылдарда-ла Черняноеге чаңгыланып үнген. Ооң чайынналчак, өткүт, онзагай ыры уран чогаалы-биле кадыгшиирин Соңгу чүктүң болгаш хүнээректиг Мурнуу чүктүң, Прибалтиканың болгаш Ыраккы Чөөн чүктүң-даа чурттакчылары таныыр боор турар. Ол — делегейниң дыка хөй чурттарынга оюн көргүзүп чораан. Ынчалза-даа Мария Николаевна төрээн черинче баарда онза өөрүшкүлүг болур.

Ооң Черняноеге келген санында-ла ол суурга ырышоор куттулуп, гармоньнарның үнү чаңгыланып-ла үнер. Чогум-на ооң ужурундан кожамыктар күүседикчилериниң баштайгы чогаадыкчы маргылдаазын аңаа эрттирер деп шиитпирлээн. Моон соңгаар ындыг көрүлде аңаа үргүлчү болур апаар.

Конкурстуң киржикчилери — бистиң бот-тывынгыр ийи чүс артистериниң иштинден ВЛКСМ-ниң 60 чылы аттыг совхозтуң «Столовчанка» дээр аас чогаалының херээжениер ансамбли эң эки болган. Ол ансамбль М. Н. Мордасова аттыг хүндүлүг шаңналдың баштайгы эдилекчизи болган.

Тамбов. В. СТЕПАНОВ, СЭТА-ның корр.

Эш Р. А. Аракчааны «Хүндүлелдиң Демдээ» орден-биле шаңнаар дугайында

ССРЭ-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУҢ ЧАРЛЫЫ

Совет чурулга уран чүүлүнүң талазы-биле ачы-хавыязы дээш чурукчу Раиса Ажиковна Аракчааны «Хүндүлелдиң Демдээ» орден-биле шаңнаар.

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы А. ГРОМЫКО.

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары Т. МЕНТЕШАШВИЛИ.

Москва, Кремль, 1985 чылдың декабрь 9.

НОМЕРЖЕ ТЕЛЕГРАММА

ХЕМЧЭЭН ДАРЫЙ АЛЫНАР

«Тыва автотранс» каттыжышкынының начальниги В. А. ПАРУНИНГЕ, улус депутаттарының Чөөн-Хемчик район Совединиң күскомунуң даргазы Д. С. КУУЛАРГА

Чадааннаның хоорай иштиниң автобустары графиктиң салывайн турар. Курстанция, Хайыракан чедери ырымнай хоочартаан, 2—3 автобустуң орнунга дөгүп-ле чаңгыс автобус чорур турар. Бо талазы-биле хөй чагаалардың шыдаар кээп турарын барымдаалааш, дарый хемчеглер алырын диледивис.

Алдынган хемчеглер дугайын Кызыл хоорай, «Шын» солун редакциязы, № 2-41-27, 2-31-75 телефоннарже дыңнадыр.

Ажылчынга сөс

ЫЯШ ЧИГ ЭДИН КАМНЫГ АЖЫГЛААР

Съезд мурнунуң документилерин Улуг-Хем ыяш ажыл-агыйының коллективи ханы-биле өөренип турар. Кол угланыышкыннарның төлевилелинде «Конструкция материалдарын бүдүрүп үндүрери» деп эгеде арга-ыяш, целлюлоза-саазын болгаш ыяш ажылдап кылыр үлетпүрге ыяш чиг эт курлавырларының ажыглалын, чүнүң-даа мурнунда ыяш чиг эдин ажылдап кылырының комплекстиг деңнелин бедидерин, арга-арыгны катап өстүрер, ыяшты белеткээр болгаш болбаазырадып кылыр талазы-биле бүдүрүлгелерниң ажылын экижидерин чедип алырын айыткан-дыр. Ында 1990 чылга чедир чымзак ыяш материалдарын ажылдап кылырын 67—70 миллион кубометр, ыяш артынчыларын ажыглаарын 70—75 миллион кубометр чедир көвүдедир, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн 14—16 хуу өстүрер, продукцияның бот-үнезин 2—3 хуу чиигедир сорулга салдынган. Бо бүгү улуг сорулгаларны шиитпирлээринге чүү херекглеттинген турарыл, чүнү кылза экил дээрзин бо хүннерде шугдунуп чугаалажыры чугула болуп турар. Ынчангаш ниитики курлавырларны дилеп тывары, ажылды экижидер дээш бүгү хемчеглерни алыры күш-ажылчы коллектив бүрүзүнден негеттинип турар.

Мээң ажылдап турарым Улуг-Хем ыяш ажыл-агыйы чыл эгезинде доозукчу чылдың болгаш ниитизи-биле беш чылдың планныг онаалдаларын хуусаа бетинде доозар бедиткен хүлээлгелерни алган турган. Дилиг материалдары бүдүрериниң беш чыл планын дөрт чыл тос айларда, продукция сайгарарын октябрьда, барааныг продукция бүдүрерин ноябрь эгезинде күүседип, сөзүвүске ээ болган бис. Он бир айларда барааныг продукция бүдүрерин 103,3 хуу, ону сайгарарын 110,2 хуу, дилиг материалдарының планын 105,3 хуу күүсеттивис.

Амгы үеде шупту бригадалар партияның XXVII съездизинге уткуштур бедиткен хүлээлгезин алган. Съезд мурнунуң чарыжынга мээң ажылдап турарым Л. В. Башкирцевтиң бригадазы мурнап турар. Чыл эгезинден тура, бригада 1260 кубометр дилиг материалын белеткеп, планын 109,5 хуу чедирген. П. И. Щербак, В. М. Свиненко болгаш өскелер-даа ажылынга кызымаан, идепкейлиин көргүзүп турарлар.

Чедиишкиннинг ажылдаарынга күш-ажылды организастаарының деңнелиглелиг аргаларын ажыглааны идигиг болган. Он бригадаларның шуптузу чаңгыс аай наряд-биле ажылдап турар. Чыл дургузунда В. Болодтуң удуртканы ыяш дилер цех, И. Халмановкых баштаан ыяш белеткекчилери, кран башкарыкчызы Г. Галыгина олар өскелерге үлегерин көргүзүп, хууда социалистиг хүлээлгезин ажыр күүседип келгеннер.

Чамдык экижиишкиннерни чугаалап тура, чедир ажыглаттынмайн турар курлавырларны демдеглээри артык эвес. Ажылды механизастаар талазы-биле хөй талалыг хемчеглерни кылып чорудары көрдүнүп турар. Ыяш дилер чаа цехти, станоктарны тургузар. Көдүртүр кран ажылды ээзэн чиигеткен. Ынчалза-даа амгы үеде ниити ажылдарның 30 хуузу хол-биле кылдынып турар. Ажылды механизастаар талазы-биле чаартыкчыларның саналы эвээш кирип турар. Ыяш дилер цехке ажылды чиигедир талазы-биле чаа херекглерни чогаатканы. Ниитизи-биле бо беш чылда он беш чаартыкчы саналдар кирген. Бо саналдарны бүдүрүлгеге доозуу-биле ажыглаарын чедип алыры чугула болуп турар.

Бистиң бүдүрүлге херекглел барааннарын бүдүрерин көвүдедир сорулгалыг. Шала мандазы болгаш өске-даа тудуг материалдарын кылып турар бис. Келир чылдан эгелеп хээлей салыр кескинди маңзаларны бүдүрерин планнаан. Артынчылардан өске-даа бичии хемчээлдиг чүүлдерни калбаа-биле кылырын чедип алыр ужурлуг бис. Ыяшты дилип кезип турган, хөй чарыгдалдар үндүрбези-биле чаа технологияны ажыглаары чугула. Ыяш дээрге үнелиг байлаавыстыр. Ыяш чиг эдинге хумагалыг болуп, ону долузу-биле ажыглаарын чедип алыр сорулга туруп турар.

Улуг-Хем ыяш ажыл-агыйының коллективи съездиге уткуштур бедиткен хүлээлгени алган. Ажылды организастаарын экижидип, кампалга-хумагалалды күштелдирип, чидириглерни эвээжедип тургаш, чыл төнчүзүнге чедир пландан ажыр эвээш эвес эки шынарлыг продукцияны бүдүрерин магадылап бар.

Е. КОШКИНА,
Улуг-Хем ыяш ажыл-агыйында станок башкарыкчызы, «Күш-ажылчы шылгарал дээш» деп медальдың эдилекчизи.

Съезд мурнунуң документилерин чугаалажып тур бис

СЭКП-ниң XXVII съездизинге уткуштур

Эртем-техниктиг депшилгениң угланыышкыны-биле

КЕЛИР БЕШ ЧЫЛДА

Коммунистиг партияның ажылдап кылганы эртем-техниктиг депшилгени дүргедедириниң угланыышкынын амыдыралга боттандырар дээш кайы-даа күш-ажылчы коллектив хемчеглерни ажылдап кылып турар. 1986—1990 чылдарда болгаш 2000 чылга чедир үеде ССРЭ-ниң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң Кол угланыышкыннарында улам тодараттынган бо улуг сорулгаларны харылзаа ажылдакчылары шиг чүүлдүгзүнүүшкүн-биле хүлээп ап турар. Инженерлериң, техниктериниң, бүдүрүлге хоочуннарының, мурнакчыларының болгаш чаартыкчыларының киржилгези-биле республиканың харылзаа адырының келир беш чылда болгаш 2000 чылга чедир хөгжүлдезиниң угланыышкыннарын ажылдап кылган.

Харылзааның янзы-бүрү хевирлери хөгжүлдени алыр. Телевидение, хоорайның болгаш хоорайлар аразының телефон харылзаазы чаа техника-биле дүрген темп-биле чепсегленир. Техниктиг дериишкин почта, телеграф, радио ышкаш чугула хевирлерин база оюп эртпес.

Он ийиги беш чылда республика төвүнге болгаш районнарга бажың бүрүзүнге телефон аппараттарын тургузар сорулга туруп турар. Албан черлерин, организацияларны телефон харылзаазы-биле долу хандырар. Бо сорулга-биле Кызылда 5 муң номерлиг чаа улуг телефон станциязын тудуп турар. Чоорту база 5 муң абонентилерге ону калбартыр. Абонентилерниң хевүдээни-биле хандырып турар ажылдакчыларның санын өстүрери негеттинмес. Немей ажылчын күш херегленмес. Чаа дериглер салган соонда, хоорайның телефон четкилериниң ажылының хемчээли күш-ажылдың бүдүрүкчүзүн өстүргениниң күсели-биле 90 хуу чедир немей өзер. Телефоннарның ажылы ынчан база экижиир. Вегүнгү байдал кандыгыл? Дериглер салырының графиктери үстүп, бо чугула объектиниң тудуу оалдап турар. Станцияны баштайгы план ёзугаар 1985 чылда ажыглаалга киирер турган четчелээшкин ажылын контрольга ап, тудугнуң темпизин дүргедедири чугула болуп турар. СЭКП хооркому, хоорккүскому бо тудугже кичээнгейни күштелдирери күзенчиг.

Хоорайлар аразының телефон станцияларынга чугаалажыышкыннарының үезин санаар саналга аппаратураларын тургузар. Телевир кайы хире үр чугаалажыксаанындан хамаарылгалыг апарга, телефон харылзаазының культуразы бедиир болгаш хей черге, үр үе тудары эвээжээр, харылзаачыларның ажылы чиигээр. Он ийиги беш чылда 8—10 муң номерлерге ындыг санакчыларны кожар.

Чоокку чылдарда хоорайлар аразының телефон харылзаазын автоматчыдарының баштайгы чадазы доостур. Телефон-автоматтарны, харылзааның чартык автоматтарын, республиканың районнарының иштинде автоматчыткан харылзааны хөй-биле тургузар. 1990 чылга чедир автоматчыткан болгаш чартык автоматчыткан кожуг-биле ажылдаарынче харылзааның 220 каналдарын шилчидер. Ооң соонда район төптеринге болгаш Кызылга элээн каш он телефонистер хостаар.

Келир беш чылда Кызылга долу автоматчыткан хоорайлар аразының станциязының баазазынга чурттуң чаңгыс аай автоматчыткан четкизинге кирип турар харылзааны органзастаан соонда, Кызылдың болгаш районнар төптериниң абонентилери бажында салган телефондан өске хоорайларның абонентизин долгап ап болур.

Шимчеп чоруур транспортка херегдээр «Алтай» системаның радиотелефон харылзаазын ажыглап эгелээр бис. Дүрген эмчи дузазы чедиреринин машиналарынга, таксилерге, өске-даа дүрген ажылдыг транспортка ону тургузар.

Республиканың суур бүрүзүнүң чурттакчылары телевидениениң бирги программазын чоокку чылдарда көрүп эгелээр. Ийи программаны калбартырынче харылзааларының күженишкиннери угланган. Бо хүннерден эгелеп телевидениениң «Москва» деп чаа космиктиг системазын ажыглап эгелээн. Харылзаа спутниинден теледамчыдылга хүлээп алыр баштайгы станция Кызылда ажылдап эгелээн. Көрүкчүлерге он чеди чыл бараан болуп келген «Орбита» станциязын ол чаа станция солаан. 1986 чылдан эгелеп ол чаа станцияны чамдык районнарга тургузуп эгелээр.

> ⊙ Кызылга чаа улуг телефон станциязы туттунар. ⊙ Саналга аппаратуралары тургустунар.
> ⊙ «Алтай» системаның радио-телефон харылзаазын ажыглап эгелээр. ⊙ «Орбита» станциязын чаа станция-биле солуур.

Он ийиги беш чылдың төнчүзүнге чедир Кызыл чоогунга телевидениениң үш программазынга 250 метр бедик суургалыг антенналыг чаа радиостанцияның тудуун доозар. Чаа телеаппаратура-биле дериттинген станция ажыглаалга кирген соонда республика төвүнүң болгаш ынча хөй чурттакчы суурларның теледамчыдылгазының шынары экижиир. Эртемниң болгаш үлетпүрнүң сеңги чедиишкиннерин ажыглап, техниктиг эде дериишкинни чорударын харылзааның өске хевирлеринге чорудар. Телеграфка, почтага, радиога чаартылгалар көрдүнүп турар. Эртем-техниктиг депшилгени ажыглаашындан чүгле чарыгдалдарны эвээжедип, бүдүрүкчүлүг ажылдаарын чедип алыр эвес, харылзаа ачы-дузазын калбартыр, ооң шынарын экижидер сорулгалар шиитпирлеттинер.

Эртем-техниктиг депшилгениң хөгжээни-биле чергелештир кадрларның билиг-мергежилин бедидери негеттинип турар. Чаа электроннуг дериглер, интегралдыг схемалыг аппаратуралар, чалгыг дамчыдар, эң чиңге, лазер шугумнарының нарын информация системаларын чүгле бедик мергежилдиг радиоэлектроника болгаш саналга техниказының талазы-биле тускай белеткелдиг эртемниг кадрлар-биле башкарып шыдаар. Красноярскиниң политехниктиг институдунуң Кызылда филиалынга радиоэлектроника болгаш саналга техниказының талазы-биле бөлүктү органзастаарын, Новосибирскиниң электротехникумунуң салбырын ажыдарын өөренип көрүп турар. Кадрларны чурттуң өөредилге черлеринче, курстарже өөредип чорударын планнап турар.

1986—1990 чылдарда болгаш 2000 чылга чедир ССРЭ-ниң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң Кол угланыышкыннарының төлевилелинде «Транспортту болгаш харылзааны хөгжүдери» деп VIII эгени республиканың харылзаачылары хаысы-биле өөренип турар. Ында харылзаа ачы-дуза чедирилгениң хемчээлин 26—28 хуу көвүдедирин айыткан. Эртемниң болгаш техниканың чаа чедиишкиннеринге үндезилеп, чурттуң харылзаазының чаңгыс аай автоматчыткан четкизиниң ажылын хөгжүдер болгаш ооң идегелдиин хандырар сорулга салдынган. Республиканың харылзаачылары бо улуг хемчээлдиг чугула сорулгаларны шиитпирлээринге төлептиг үлүүн киириштирер дээш ажыглап, чаарты тургузуп, курлавырларга даянып, харылзааның бүгү хевирлерин хөгжүдер талазы-биле хемчеглерни ап эгелээн. Чаа негелделерниң деңнелинге харылзаа ажылдакчыларының хүлээнип турар.

О. КОЖЕВНИКОВ,
республиканың радиотелетөвүнүң экономизи.

ҮЛҮҮМНҮ КИИРЕР МЕН

Партияның вылчеглиг шуулганынга көөрүнүң мурнунда бүгү чонну таныштырар сорулга-биле солуннарга парлаан 1986—1990 чылдарда болгаш 2000 чылга чедир үеде ССРЭ-ниң экономиктиг база социал хөгжүлдезиниң Кол угланыышкыннарының төлевилелин хаяызы-биле таныжып көрдүм. Төрээн чурттувустуң экономиктиг күчү-шыдалын болгаш камгаланыр күчүзүн улам сайзыралдып быжыглаарынче, чоннуң материалдыг чаагай чоруун улам экижидеринче төрээн Коммунистиг партиявыстың болгаш Совет чазаавыстың салып турар ада сагыш-сеткилиниң совет кижи бүрүзүнүң сагыш-сеткилин өөртүп келир-дир. Партияның болгаш чазактың салып турар сорулгаларынга кижи бүрүзү бүзүрээр болгаш ол сорулгаларны боттандырарынга боттарының үлүг-хуузун харамнанмайн киирер дээрзинге быжыг бүзүрелин илергейлеп турар.

Ядыы малчын араттың өг-бүлезинге төрүттүнген мен. Өзер дергинаидан туттунуптар эр болуп келгеш, адамнымның ажыл-ижинге дузалажып-даа чордум. Ынчан бүгү-ле ажылды хол-биле кылыр турду. Тарааны мыш андазын-биле тарааш, ол өстүрүп алган тараазын шарылар кожуп алгаш, бастырар чорду. Ол бүгүнү караам-биле көрдүм.

Бистиң авыяк Тыва республикавыс экономика болгаш социал хөгжүлде талазы-биле чылдан чылче улам чечектелип, сайзырап орарын караам-биле көрүп, ооң шапкын хөгжүлдезинге улуг-хуумну киирип, дөртен ажыг чылдарның иштинде партия, совет органнарга ажылдап чордум. Коммунистиг партияның болгаш Совет чазактың ада сагыш салыышкынының ачызында Тывавыс эртем-техника болгаш үлетпүр бүдүрүлге талазы-биле танытпынмас кылдыр чаартынган. Ак-Довуракта В. И. Ленин аттыг «Тыва даг-дүгү», Хову-Аксыда «Тыва кобальт» комбинаттар дээш улуг-улуг бүдүрүлгелерниң ажылдап турарынга чоргаарланып чоруур мен.

Совет Тывам келир он ийиги беш чылда улам сайзыралды алыр. Наадылап кыраан пенсияже үнүп, буннуг дыштанылгаже кирген-даа болзумза, төрээн Тывам улам-на чечектелзин дээш Кызылдың машина заводунда ажылдап, төрээн чуртувустуң күчү-шыдалын быжыглаарынга эвээш-биче-даа бол үлүг-хуумну киирип турар мен.

С. ӨЛЗЕЙ,
персоналдыг пенсионер.

ЧАА БҮДҮМЕЛ

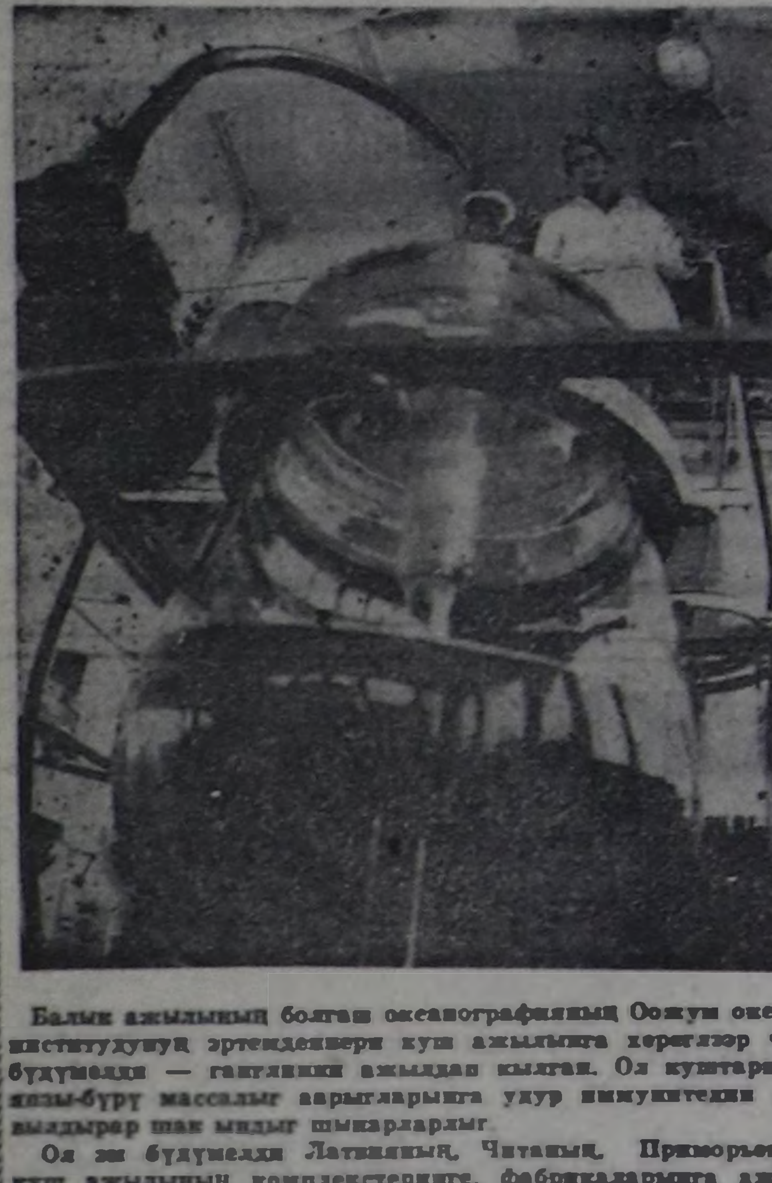

Балык ажылының болгаш океанографияның Ооҗум океан институдунуң эртемденнери куш ажылынга херегдээр чаа бүдүмелди — ганглиини ажылдап кылган. Ол куштарның янзы-бүрү массалыг аарыгларынга удур иммунитедин тывылдырар шак ындыг шынарларлыг.

Ол ыя бүдүмелди Латвияның, Читаның, Приморьениң куш ажылының комплекстеринге, фабрикаларынга ажыглаанының түңнелинде дагааларның аарыгларындан өлүрү ортумаа-биле 30 хуу кызырылган.

ЧУРУКТА: МКУ-нуң доозукчузу, амгы үеде балык ажылының болгаш океанологияның Ооҗум океан институдунуң биохимия лабораториязының ажылдакчызы Андрей Путеч далай организмнеринден ганглинни алыр дериг-херекселде ажылдап тур.

Н. ЗОТИННИҢ болгаш С. КОЗЛОВТУҢ фотозу.

МУРНАКЧЫЛАРГА ТУРАСКААТКАН

Районнуң харылзаа белдириниң коллективи он айларның планын чедиишкинниг күүсеткен. АТС планын 106 хуу, телеграф 104.7 хуу, радио белдири 109,2 хуу боттандырган. Ноябрь айның харылзаачылар база ажыр күүседипкен.

Күш-ажылдың хоочуннары Е. К. Намзырай, О. М. Оруc-оол, мурнакчылар мастер К. Х. Вегзикей, оператор Ч. К. Тава оларның күш-ажылчы чедиишкинге киирип турар үлүү эвээш эвес. Оларның-биле солун ужуражылга кежээзин органзастаан. Мурнакчыларга тураскааткан кежээ солун эрткен.

А. ТАВА.

Эрзин району.

Партияның область конференциязының делегады

АЖЫЛ-ИЖИ-БИЛЕ АЛДАРЖААН

Херелмаа Хууракоана Күжүгет — «Тээли» совхозтуң мурнакчы малчыннарының бирээзи. Ниитиниң малын чээрби сес чылдың дургузунда кадарып келгеш, чыл бүрүде чаш мал төлү доруктуруп өстүрериниң, дүк кыргып алырының планныг онаалдаларын болгаш социалистиг хүлээлгелерин чүгле күүседип келген эвес, харын ажыр боттандырып турганнарының санынга ол кирер.

СЭКП-ниң вылчеглиг XXVII съездизинге алдар болдурган социалистиг чарышка кириишкеш, бо чылын эки көргүзүглерни чедип алган. Төрүүр чүс өшкүге онаштыр анай менди доруктурарының, бир баш малдан дүк кыргып алырының бердинген беш чыл планын дуржулгалыг малчын хуусаа бетинде ажыр күүсеткен.

Амгы үеде Херелмаа Хууракоана ниитиниң малын кыштаг менди ажырар, чаш төлүн бүрүн доруктуруп алыры-биле оларның одарын шын таарыштырып, азыралын болгаш ажаалдазын экижиткен. Малчында сиген, көк-сула, дус четчири-биле бар, он тонна сигенни боду белеткеп алган. Сагыш човангыр малчының өшкүлери хүр кыштап турар.

Х. Х. Күжүгет 1964 чылдан бээр төрүүр өшкүнү кадарып келгеш, чылдың-на планныг онаалдаларын күүседип келген, ынчангаш совхозтуң малының баш санын өстүрер, продуктулуг чоруун бедидеринге төлептиг салыышкынын киирип келген. Дуржулгалыг малчын коммунистиң күш-ажылчы чедиишкиннерин Коммунистиг партия болгаш Совет чазак бедии-биле үнелеп көргеш, Күш-ажылдың Кызыл Тук, «Хүндүлелдиң Демдээ» орденнер-биле шаңнаан болгаш РСФСР-ниң кедээ ажыл-агыйының алдарлыг ажылдакчызы деп хүндүлүг атты тывыскан. Бөдүүн ишчиниң кызымак ажылы шак ындыг бедик үнелелди алган. Херелмаа Хууракоана анаа улам сорук кирип, ам-даа совхозунуң экономиказын быжыглаар херекке бодунуң күш-ажылчы үлүүн киирер дээш шалыпчы ажылдап чоруур.

Он ийиги беш чылдың бирги чылында төрүүр чүс баш өшкүге онаштыр чүс анайны менди доруктурарын, бир баштан-на ортумаа-биле 1500 грамм дүктү кыргып алырын хүлээнген, ону күүседип болурунуң бүгү-ле аргалары малчында бар.

Чоокта чаа партияның Бай-Тайга район конференциязы болуп эрткен, аңаа партияның область конференциязының делегадынга Херелмаа Хууракоана Күжүгетти бир үн-биле соңгаан.

СЭКП-ниң Программазының чаа эдилгезиниң, СЭКП-ниң Уставынга өскерилгелериниң төлевилели-биле Х. Х. Күжүгет таныжып өөренгеш, чугула партийжи документилерни өске коммунист эш-өөрү-биле бир демей, чаңгыс эп-сеткилдиг деткип турарын ол илереткен.

— Съезд мурнунуң документилеринде коммунист кижи бүрүзүнден эки ажылдаарын, харысалгалыг болурун негеп турар, ындыг болганда онаашкан ажылымга улам хандыкшып, ниитиниң малының баш санын өстүрер, продуктулуг чоруун бедидер, уксаазын экижидер херекке бодумнуң үлүүм киирип, партийжи даалгаларны ак сеткилдиг күүседир дээш ажылдаар мен — деп, мурнакчы малчын чугаалап турар.

Х. АЛАШ-ООЛ.

ЧУРУКТА: Х. Х. Күжүгет.
О. ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

Республиканың Улусчу контроль комитединде

КИЧЭЭНГЕЙ САЛБААНЫ ДЭЭШ

Бай-Тайга районнуң Шуйда болгаш Чөөн-Хемчик районнуң Чыргакыда кадыкшылга школа-интернаттары үр үеде ажылдап келген. Олар чараш бойдус чурумалдыг, арыг агаарлыг черлерде. Ында өөреникчилер күрүнениң долу хандырылгазында, эмчиниң доктаамал хайгааралында туруп, кадыкын экижидип алгаш ада-иезиниң чанынга кээп школаларга өөредилгезин уламчылап турар. Хөй-хөй уруглар бо школа-интернаттарга өөредилгезин үзүктелдирбейн кадыкын экижидип алганнар.

Ук школа-интернаттарга өөреникчилер эмчи хайгааралынга туруп, эмнедип турарындан аңгыда, аъш-чем-биле улгаттырган норма ёзугаар хандыртынып, башкыларның, кижизидикчи-ажаакчыларның доктаамал хайгааралында турарлар.

Партия болгаш чазактың сагыш салыышкынының ачызында, ол школа-интернаттарга чылдың-на хөй түңнүг немелде акша-хереңгилерни үндүрүп берип келген.

Ол акша-хереңги кайы хире долу ажыглаттынып турарыл? Уругларның хандырылгазының, өөредилгезиниң, кижизидилгезиниң, амыдыралының байдалы кандыгыл? Бо талазы-биле хынаалданы республиканың Улусчу контроль комитеди организастааш, чамдык четпестерни илереткен. Ооң чылдагааннарын сайгарып көрген.

Комитеттиң хуралынга ол талазы-биле республиканың чырыдыышкын министриниң оралакчызы П. А. Морозов, кадык камгалал министриниң оралакчызы Ч. Д. Таспанчык, Чөөн-Хемчиктиң райкүскомунуң улус өөредилге килдизиниң эргелекчизи Н. Э-К. Ооржак, үстүнде адаан школа-интернаттарның директорлары Ч. Ш. Донгак биле К. О. Куулар олар тайылбыр кылганнар.

Уругларның аъш-чем, идик-хеп, эт-херексел-биле хандырылгазында, санитарлыг байдалда болгаш эмчи хайгааралында улуг четпестер бары илерээн.

Чижээ, Шуйнуң школа-интернадында уругларның аъш-чеминиң хоолулуу чогуур деңнелге чедип-даа турар болза, эът болгаш макарон аймаа, сүт продуктулары эвээш. Картофель, капустадан өске ногаа курлавыры чок. Чыргакының школа-интернадының аъш-чем хандырылгазы оон-даа дора. Менюда хлеб, макарон аймаа, чигир-конфет колдап турар. Чем складынга сүт аймааның продуктулары, кат-чимис хандырылгазы четпес, капустадан өске ногаа аймаа чок. Чүгле ийи-үш хүнге четчир эът бар болган. Ажыл-агыйжы эвес чоруктуң түңнелинде чоогунда совхозтуң фермазындан чалаң сүт чедип алдынмайн турар.

Кайы-даа интернаттар эргежок чугула хер-херекселдер-биле чедир хандыртынмаан. Оруннар чанынга салыр тумбочкалар, столдар, сандайлар, даштыкы хеп шкафтары чедишпес. Чунар өрээлдер четче дериттинмээн. Уругларны хууда гигиена херекселдери — диш чуур паста, бут чодар аржыылдар-биле четче хандырбаан.

Школа-интернаттар директорларының шүшпен чоруунуң, райОНО-ларның коткак негелделиг, контроль чок чоруунуң түңнелинде өөредилге чылының болгаш кыш эгелээриниң мурнунда чогуур септелге доозулбаан. Шуй интернадының соңгаларын четче шилдеттинмээн, четче чылыглаттынмаан. Чыргакы интернадының чунар-бажыны ажылдаар арга чок байдалда. А чаа чунар-бажын ажыглалда кирбээн. Уруглар бир ай иштинде чуммайн барган. Школа-интернаттың электростанциязы кывар чүүл чогуундан ажылдавастаан. Кежээки болгаш дүнеки үеде школа-интернат караңгы турар. Станцияны кывар чүүл-биле четчир кылдыр хандырар талазы-биле айтырыгны районо-даа, министерство-даа кичээнгейге албайн турган.

Уругларның кадыкшылының хайгааралында четпестер бар. Кайы-даа школаларда тускай эмчи кабинеттери четче дериттинмээн. Тускай дериг-херекселдер хамаан чок эмнер, шарыг материалдары, градусниктер безин чедишпес.

Ол ышкаш өөредилге чылы эгелээнден бээр кайы-даа интернаттарда уругларның бүгү талалыг эмчи көрүлдезин эрттирбээн.

Үстүнде илерээн четпестер талазы-биле буруулуг эштерни республиканың улусчу контроль комитединиң хуралынга тодараткан болгаш четпестерни чайладыр дээш оларның ап чорудар хемчеглерин кичээнгейге алган.

Чыргакының школа-интернадының ажылын четпес органзастап, уругларга чогуур байдалдарны хандырып шыдаваны дээш ооң директору О. К. Куулярны ол ажылындан хостаан. Контроль чок чоруу, школа-интернатты өй-шаанда белеткеп сентябрьның хандырбааны дээш Чөөн-Хемчиктиң райОНО эргелекчизи Н. Э-К. Ооржакты шыңгыы доңгуткан. Шуйнуң школа-интернадының директорунга чоокта чаа ажылдап киргенин барымдаалааш, Ч. Ш. Донгакка четпестерни эдерин дааскан.

УЗАМДЫККАН ТУДУГЛАР

Улуг-Хем районда № 586 КМК-ның тудугжулары СЭКП-ниң XXVII съездизин төлептиг уткуур дээш калбарган социалистиг чарышка идепкейлиг киржип турар. Олар чүгле боттарының күжү-биле эрткен айларда 1 миллион 409 муң рубльдиң тудуг-монтаж ажылдарын кылып, планныг онаалдазын 111 хуу боттандырган.

Кедээ тудугжулар чыл эгезинден бээр кайызынга-даа 660 баш шээр мал кирер 3 кажааны, 1551 дөрбелчин метр чурттаалга шөлүн ажыглаалга киирген. Ак-Тал суурда Культура бажыңын күрүне комиссиязынга дужааган.

Коллективте боттарының мурнунга салдынган сорулгаларын доктаамал күүседип, кады ажылдап турар эш-өөрүнүң хүндүткелин чаалап алган мурнакчыларның саны хүн келген тудум өзүп турар. Оларга бызанчылар Василий Дуядуй, Владимир Черногодов, Тыкыл-оол Доптуй-оол, Байыр-оол Базыр-оол, Доспаи Маадыр-оол, Кертиккей Кызыл-оол болгаш өскелер-даа хамааржыр.

Ажылда чедиишкиннерден аңгыда четпестер база бар. Чижээ, Арыскан сүт-бараан фермазының тудуу узамдыккаш туруп берген. Кажан доостуру шуут билдинмес.

Ол ышкаш «ҮТКА 25 чылы» совхозка хамааржыр туйгбу заводу бо чылын ажыглаалга кирер ужурлуг турган. Инженер-техниктиг ажылдакчылар мында шоолуг хөй эвес тудуг-монтаж ажылдары арткан дээрзин бадыткап турар-даа болза, КМК-ның удуртукчулары ол чугула тудугну келир чылдың ийиги кварталында ажыглаалга киирер деп турары канчап-даа таарышпас. Бо талазы-биле «Тыва кедээ тудуг» трест боттуг дузаны кадар ужурлуг.

К. ЧӨРЕВЕ.

Экономиктиг допчулал

БАШТАЙГЫ ЧЫЛДЫҢ ОНЗАГАЙ ЧҮҮЛДЕРИ

Хемчээлдериниң болгаш ужур-дузазының талазы-биле аажок улуг онаалданы келир беш чылдың баштайгы чылынга чурт алган. 1986 чылда экономиктиг болгаш социал хөгжүлдениң Күрүне планының база Күрүне бюджединиң дугайында хоойлуларны ССРЭ-ниң Дээди Совединиң сессиязы хүлээп алган. Бистиң бурунгаар шимчээшкинивистиң тодаргай базымнары болгаш темпилери, ажыглалга салдынган сорулгаларны шиитпирлээрин идегелдиг хандырар акша-хереңгилер тодаргайлаттынган.

Партияның социал-экономиктиг стратегиязын боттандырарынга он ийиги беш чылдың баштайгы чылы принципиалдыг ужур-дузалыг. Бодунуң XXVII съездизиниң бүдүүзүнде бүгү чон чугаалажып көөр кылдыр партияның киирген кол үндезин болур документилерде ону демдеглээн.

Чурттуң, ниитилелдиң шынар талазы-биле чаа үеже үнериниң дугайында чугаа чоруп турары бо. Ынчангаш харын 1986 чылдың планының онзагай чүүлдери, ооң бир дугаарында боттаныр апаар чүүлдери — чоннуң, бүгү күш-ажылчы коллективтерниң кол кичээнгейинде турары ол.

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң сессиязынга М. С. Горбачевтуң кылган илеткелинде 1986 чыл бүгү он ийиги беш чылда ажылдаарынга таарышкан тодаргай эки эгелээшкинни берген турар ужурлуг деп демдеглээн. Планныг онаалданың кол онзагай чүүлдериниң санында — улус ажыл-агыйынга эртем-техниктиг депшилгени дүргедедиринче угланган хемчеглерниң бирги вылчеглии болур.

Эртемниң болгаш техниканың эң чугула угланыышкыннарын хөгжүдер талазы-биле онаалдалар барымдаалап көрдүнген болгаш курлавырлар-биле хандыртынган турары принципиалдыг чугула. Планныг бааза эртемниң болгаш техниканың, технологияның улус ажыл-агыйжы эң чугула ындыг онзагай чүүлдериниң болгаш адырлар аразының угланыышкыннарының талазы-биле 1150 ындыг онаалдаларны күүседириниң магадылалы болу берген.

Ол чүл дээрге, келир чылдың баштайгы чылында-ла станоктарның болгаш агрегаттарның, машиналарның, приборларның чаа хевирлерин болгаш дериг-херекселдерниң янзы-бүрү үлегер хевирлерин кылыын үндүрери дыка өзер. Ындыг техника курлавырларны камнаар депшилгелиг технологияларже шилчир, продукцияның шынарын бедидер, ындыг болганда, бүдүрүлгениң интенсификастаарының оруу-биле бурунгаар чугула базымны кылыр арганы бүдүрүлгелерге, бүдүн-бүдүн адырларга бээр.

1986—1990 чылдарда болгаш 2000 чылга чедир үеде ССРЭ-ниң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң Кол угланыышкыннарының төлевилелинде улус ажыл-агыйын шынар талазы-биле чаа деңнелче үндүрери дээш демиселге машина тудуушкунунуң шиитпирлиг ролюн онзалап демдеглээн. «Адырларның адырының» ол ролю келир беш чылдың баштайгы чылынга планныг онаалда-биле долу хемчээлге бадыткаттынган, бюджеттиң акша-хереңгилери-биле хандыртынган.

1986 чылда-ла машина тудуушкунунуң продукциязының хемчээли 6,6 хуу немей өзер. Ылаңгыя ажыл-херектерниң шынар талазы онза чугула. Чижээ, дээди категорияның продукциязының бот-деңзизи 45 чыгам хуу, а бир дугаарында шиңгээдип ап турар болгаш үш четпес чыл иштинде кылып үндүрүп келген продукцияның үлүг-хуузу 31 хуу ашкан турарын көрген. Ол чүл дээрге, улус ажыл-агыйының техниктиг болгаш технологтуг арсеналынга чаа салгалдарын — эртем-техниктиг депшилгени иептередир машиналарының болгаш дериг-херекселдериниң үлүг-хуузу дыка бедиир дээни ол-дур.

Станок тудуушкунунуң, прибор тудуушкунунуң продукциязының, саналга техниказының дугайында чугаа чоруп турары ол. Эңгир бүдүрүлге модульдарын болгаш автоматчыткан системаларны, роботтарны болгаш үлетпүр манипуляторларын кылып үндүрерин өстүрерин көрген. Чижээлээрге, металл кезер станоктарның ниити бүдүрүүшкүнүнге сан программа-биле башкарар станоктарның бот-деңзизи он ийи хуу ажа бээр. Колдаар адырга эртем-техниктиг депшилгениң дыка өзүлделиг болур темпилери металл ажылдап кылырының бүдүрүлгелерин бар дериг-херекселдерге бир янзының бүгү-эвилел ревизиязы шиңчилиг болурун көрүп турар.

Чурттуң күрүне эрге-чагырганың Дээди органының бадылааның соонда ооң ажыл-агыйжы амыдыралының хоойлузу болу берген. 1986 чылдың планы экономиканы хөгжүдериниң Кол угланыышкыннарынче бүгү адырларның күш-ажылчы коллективтериниң кичээнгейин угландырып турар. Төлевилеттинген бүгү чүүлдерни амыдыралга боттандырар төлээ, хайыышкынныг ажылдаар апаар. Ол ажыл эгелээн-даа, ынчангаш баштайгы беш чылга кончуг чугула чылдың планныг онаалдазын күүседириниң үндезини ам салдынып турар.

Б. ГРИШЕНКО,
СЭТА-ның тайылбырлакчызы.
Москва.

Кыштаглаашкынны организастыг эрттирер

БАЛЧЫЫРГАНАКТЫҢ БОШ-ДАГДА

— Бистиң мурнакчы хойжуларывыстың бирээзи Константин Балчырович Сурунгур чүве. Кыштаа Балчыырганактың Бош-Даг деп черде. Бөгүн малчыннар кезип, кыштаглаашкынче канчаар киргенин, кыштаглаашкынның канчаар эгелеп турарын сонуургап, кыштаглар кезип көөр чоор бе, дээш ынаар чоруур деп турарым бо-дур ийин. Малчыннарның амыдырал-чурттаалгазын, ажылының сонуургаар болзуңарза, кады хаптаал, машинага олуруптуңар — деп, «Тере-Хөл» совхозтуң директору Маадыр-оол Үрүлеевич Шывык совхоз конторазының эжик аксынга мени уткуп ужурашкаш, ынча дээн чүве.

— Кады хап олурган-ла бис, харын. Силерниң малчыннарыңарның кыштагларынга черле чедиксеп турган кижи-ле болгай мен, дээш директорнуң машиназынга олура халып кааптым мен. Совхозтуң бода малы Сарыг-Хөлде сүт-бараан фермазындан аңгыда, дөрт кезек черге кыштаар. Шээр мал 22 кезек черге кыштаар. Малчыннарның кыштагларында 690 тонна сигенни сөөртүп чедирген. Малчыннарның ажылдап, чурттаарынга таарымчалыг болзун дээш үш кезек черде чунар-бажыңны база туткан. 60 ажыг малчыннарның 31-и бажыңнарда чурттап орар. Алдыы, Үстүү Балыктыгларда, Каргыда кыштап турар малчыннарда садыгны база организастаан Маадыр-оол Үрүлеевич Сарыг-Хөлче углай хап олурувуста тө каап, чугаалап чорду.

Директорнуң хей-аъды кире берген чугаалап чорууруп дыңнап чораш, ажыл-агыйның малчыннары кыштаглаашкынга эки белеткенгенннер эвеспе деп бодап-даа чордум. Пушкин Хертек эргелекчилээн Сарыг-Хөл сүт-бараан фермазынга орук ара кирген бис. Даштында «СЭКП-ниң XXVII съездизин төлептиг уткуул!» деп сөстү чараштыр бижээш азып каан бажыңга кирдивис. Ферманың ажыл-ишчилериниң хостуг үе-шагын эрттирер кызыл-булуңу ол. Он бирги беш чылдың доозукчу чылында ферма коллективиниң алган социалистиг хүлээлгелерин, ооң канчаар күүсеттинип турарын бижээш, ында кескү черде аскан. Ынчангаш бо хүн кайы саанчы чарыштың мурнуку одуруунда чоруп турарын билип алыры база белен. Ферманың эрес-кежээ ишчилери бо чылын күрүнеге сүт садар планын октябрь айда-ла ажыр күүседип алган, ам 1986 чылдың үлүүнде ажылдап турар. Ферма коллективиниң ишчилериниң күш-ажылчы бедик көргүзүглери директорнуң хей-аъдын кирип турары-ла шын-дыр эвеспе, деп иштимде бодап кагдым.

Мурнакчы хойжу Константин Балчырович Сурунгурнуң Балчыырганактың Бош-Дагда кыштаанче углааш чоруптувус.

— Балчырович, аал кодааның долгандыр аңнагчылаарда-даа кижи-ле болгай. Ам бо аңнывыр сезонунда ооң ашаа кайыын олурар ийик. Аъдын мунупкан бир черде тутсуп турза-даа хөңнү кижи боллур ийин. Ынчалза-даа ооң кадайы Ханды Хүргүловна, уруу аныяк коммунист Нина — хойжунуң идегелдиг дузалакчылары болбазыкпе — деп, директор хөөрэп каап хап олурду. Удатпаан чок ийи ак өгнүң чанынга машина доктаапты. Суралган чораан аалывыс бо-ла болгай. Өгже кирээлиңер — деп, Маадыр-оол Үрүлеевич мени чалап дыр.

Улуг ак өгге кирип, аалдың ээлери-биле амыр-мендивис солчуп, чугаалажып эгеледивис. Кыштаавыста каш-ла хонук бурунгаар көжүп келдивис. Кажаа-хораавысты, чурттаар бажыңывысты чайын-на септеп алган улус бис. Чунар-бажыңывыс база бар. 40 тонна өлектиг чазын-на чазаглап көжер мурнунда белеп алган бис. Чыргаландының Хөлчүктүг-Аксы деп черге чайладывыс. Ол чайлаг кужурлуг чер. Хөй кужур чиирге дүгү узун-даа, быжыг-даа болур. Чайгы үеде эки семиртип алырга, малдың күш-дөңгели-даа шыырак, кышты хүр ажар боор чүве ийин — деп, маадыр не Ханды Хүргүловна бисче чугаалап-даа олурду-ла.

Өгнүң эр ээзи, мурнакчы хойжу Константин Балчырович шынап-ла аалында чок болду. Быскан хар чаап-арга, ону ажыглап, ис көөр кижи мен дээш эртен эртежик-ле аъттанган кижи. Кежээликтей келир боор ийин — деп, Ханды Хүргүловна чугаалады. Ол база-ла директорнуң демги чугаазынга бадыткал болду.

Мурнакчы хойжулар Ханды Хүргүловна биле Константин Балчырович Сурунгурлар хой кадарып ажылдаандан бээр чээрби чыл ажып турар. Ам оларның коданында төрүүр 410 хой бар. Он бирги беш чылдың доозукчу чылында төрүүр 100 хойдан 100 хураганны онча-менди камгалап, доруктуруп өстүрген. Бир хойдан-на 1 килограмм 600 грамм дүктү кыргып алган. Малдың чаш төлүн камгалап алыр база дүк кыргып алыр талазы-биле бо мурнакчы малчыннарның көргүзүү совхозта дээд көргүзүглериниң бирээзи боор турар.

Ниитиниң малын кыштан хүр-менди ажырар дээш 86 тонна сигенни болгарыныың кужу-биле кезип белеткээш, кыштаанда сөөртүп чедирип алган. Малчыннарның кадарган хою декабрьның төнчүлеңир январь айның эгезинде оолдап эгелээр.

1986—1990 чылдарда болгаш 2000 чылга чедир үеде ССРЭ-ниң экономиктиг база социал хөгжүлдезиниң Кол угланышкыннарының төлевилелинде «Продукцияның шынарын экижидер, бүдүрүлгениң болгаш сайгарылганың бүгү чадаларынга чидириглерни чок кылыр» деп айыткан мурнакчы хойжулар Ханды биле Константин Сурунгурлар кончуг чугула айтырыг кылдыр санап турар. Партияның өөлчеглиг XXVII съездизин төлептиг уткуур дээш он ийиги беш чылдың бирги чылынче кирип тура бедиткен социалистиг хүлээлгени алган. Төрүүр 100 хойдан 100-тен эвээш эвес хураганны менди камгалап ап, арбын дүктү кыргып, декабрь, январь айларда төрээн хойларның хураганнарын чаңгысты-даа хоратпайн камгалап алырын хүлээнген, кызымак ажылдап турарлар.

М. ОЮН.

СОЦИАЛИЗМ ЧУРТТАРЫНДА

БӨМБҮРЗЕКТИҢ СУДАЛЫ

МООН СОҢГААР-ДАА ИДИГ БЭЭР

ПРАГА. Социалистиг экономиктиг интеграцияны хөгжүдүп, ханыладырынга, ССРЭ-биле бүгү талалыг кады ажылдажылганы быжыглаарынга Чехословакия биле Болгария моон соңгаар-даа идепкейлиг идиг бээр долу шиитпирлиг деп, ВКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, БУР-нуң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы Г. Филиповтуң ЧССР-ге найыралчы аян-чоруунуң түңнелдериниң талазы-биле Прагага кады кылгаш, парлап тараткан медеглелде онзалап демдеглээн. ЧКП ТК-ның Чиңгине секретары, ЧССР-ниң Президентизи Г. Гусак ону хүлээп алган. ЧКП ТК-ның Президиумунуң кежигүнү, ЧССР-ниң чазаның Даргазы Л. Штроугал биле Г. Филиповтуң чугаалажышкыннары болган.

Делегейниң чугула айтырыгларын чугаалажып тура, талалар ССРЭ-ниң болгаш АКШ-тың аразынга дээди деңнелге политиктиг чугаалажылганың дагын эгелээнинниң чугула ужур-дузалыын демдеглээн. Женевага ужуражылганың түңнелдери чүгле совет-америк харылзааларга эки талазынче өскерлиишкиннерни чедип алырынга эвес, харын бүгү делегейниң байдалын экижидеринге база таарымчалыг байдалды тургузуп турар деп, ол документиде онзалап айыткан. Ядролуг дайынның кыжанының чайладырынга болгаш боо-чепсектерин әңдере бүдүрүп турар чорукту шеглээринге, чепсегленишкинниң дүжүрер талазы-биле боттуг хемчеглерже шилчиишкинниң хандырарынга социалистиг өске-даа чурттар-биле, дешпилгелиг бүгү күштер биле кады күжениишкиннерин салыр дээн шиитпирлиг чорук дыңнадыгда илергейлеттинген. Олче углаан орукту ССРЭ-ниң тайбыңга ынакшылдыг инициативалары, ол ышкаш Варшава Керээзиниң киржикчилери күрүнелериниң София медеглелинде кирген саналдар айтын турар.

ЧОГААДЫКЧЫЛАР ОБЛАЗЫ

БУДАПЕШТ. Венгрияның кайы облазында улус ажыл-агыйының ажыл-ишчилери эң-не инициативалыг болуп турарыл? Бо айтырыгга тодаргай харыыны республиканың статистика эргелелиниң ажылдакчылары чоокта чаа берген. Оларның кылган шинчилелдери өзүгаар алырга, Комаром облазының үлетпүр болгаш кедээ ажыл-агый бүдүрүлгелериниң ажылдакчылары сөөлгү чылдарда эң бедик түңнелдерни чедип алган. Чүгле бо чылын безин ында бүдүрүлгелерге 4 муң ажыг чогаадыкчы саналдарны шиңгээдип ажыглаан. Ол муң ажыг ажылчыннар болгаш специалистер чогаадыкчы саналдарның авторлары болуп турар.

Амгы үениң эртемниң болгаш техниказының чедиишкиннерин бүдүрүлгеге дүрген шиңгээдип ажыглаар дээш шимчээшкинниң мурнуку одуруунда Татабаньскиниң хөмүр-даш бассейнинин дагжылары 100 ажыг чаартыкчы болгаш чогаадыкчы саналдарны бүдүрүлгеге ажыглаан түңнелинде хөй камналга чедип алдынган. Оларның күш-ажылының бүдүрүкчүлүү бедээн болгаш хөмүрдаш тывыжының бот-үнези чиигээн.

Чаартыкчы болгаш чогаадыкчы саналдары Венгрияга чүгле бо чылын безин ажыглаашкының экономиктиг ажыктыы 8 миллиард ажыг форинт акша болган.

КАМНАЛГАЛЫГ МЕТОД-БИЛЕ

СОФИЯ. Болгарияның специалистериниң санап көргенин өзүгаар алырга, Болгария Улус Республиканың улус ажыл-агыйынга бүдүрүлге артынчылары чыл бүрүде барык 120 миллион тонна болуп турар. Ынчангаш халас артынчылар тургуспас йурнакчы технологияларны ажыглаарынче кичээнгейни сөөлгү чылдарда күштелдирген.

Амгы беш чылда чедип алдынган чамдык түңнелдерни көргүзүп болур. Дешпилгелиг технологияларны нептереткен түңнелинде бүдүрүлгелерге чыл бүрүде 23 миллион тонна үлетпүр артынчыларын дагын ажыглап турар. Үлетпүр артынчылары-биле амгы үеде барык 900 миллион лев акшаның продукциязын кылып турар. А улус ажыл-агыйынга чыл бүрүде ап турар арыг оруга 250 миллион лев акша четкен.

Бүдүрүлгеге үлетпүр артынчыларын дагын ажыглаары улуг ооргалаңы берип турарын бо саннар тодаргай бадыткаан. Моон мурнунда чылдарда үлетпүр артынчылары агаарны болгаш черни бокталдырып турган. Үлетпүр артынчыларын дагын херегээрниң ийиги ажыктыы ол-дур. Үлетпүр артынчыларын дагын ажыглаар ажылды моон соңгаар республиканга улам калбартыр деп турар.

ГРАФИКТИ МУРНАВЫШААН

ХАНОЙ. Вьетнам Социалистиг Республиканың шөлдеринде дүжүт ажаалдазы улам-на калбарып турар. Бо чылдың агаар-бойдузунуң таарымча чок байдалдарынга ажылдаарынга республиканың тараачыннары, механизаторлары хынамчалыг белеткенген. Суукшур чаашкыннарга болгаш үерлээшкиннерге удур олар организастыг ажылдап турар.

ВСР-ниң Төп статистика эргелелиниң медээзин өзүгаар алырга, ристиң чайгы болгаш күскү дүжүдүн 660 муң ажыг гектардан ажаап алган. Ристиң эрте быжар сорттарының дүжүдүн республиканың соңгу можуларынга ажаап апкан. Ристиң дүжүдү мурнуку чылдаазындан 1-2 центнер бедик болган. Дүжүт ажаалдазы-биле чергелештир келир чылдың дүжүдүнге белеткел кылдыр рис тарылгазы кооперативтерде болгаш күрүне ажыл-агыйларында база калбаргаан. Ристиң амгы тарылгазын графикти мурнай чорудуп турар. Аъш-чемниң 10 миллион тонна культураларын чуртка бээринге шөлдерниң ажылчылери бүрүн шиитпирлиг.

СЪЕЗДИГЕ БЕЛЕК

БЕРЛИН. ГДР-ниң соңгу девискээринде Ростоктуң Гюстров демир-орук байзынындан далай портунга баар бүгү бараан составтарын моон соңгаар электровозтар башкарар. Чаа демир-орук шугумун айыткан хуусаазындан үш неделя бурунгаар ажыглалга киирген. Вагоннарын ам электровозтар-биле сөөртүп эгелээн.

ГДР-ниң демир-оруктарын электрижилгезиниң улуг программазын боттандырарынга демир-орук участогун ажыглалга хуусаа бетинде киирген чугула ужур-дузалыг болуп турар. Муң километр узун демир-орук шугуму Германияның Социалистиг чаңгыс аай партиязының XI съездизиниң ажыттынар хүнүнге чедир ажыглалга киирерин тудугжулар болгаш монтажниктери хүлээнмишаан, амгы үеде соруктуг ажылдап турар. Демир-оруктарны электрижилер чугула ажылга Чехословакияның тудугжулары болгаш специалистери база киржип турар.

Чурттуң коммунистерниң шуулганынга аллар болдурган социалистиг чарышты тудугжулар улам-на калбарткан болгаш демир-оруктуң ийи участоктарын электрижилерин декабрьның ортаа үезинде хоозарын шиитпирлээн.

(СЭТА)

ДЕЛИДЕ ДЕЛЕГЕЙ ЯРМАРКАЗЫ

ДЕЛИ. Индий найысылалда Делегейниң чаңчыл болган садыг ярмарказы улуг чедиишкиннинг эртип турар. Байырлалдыы-биле шимеп каастаан «Прагати Майдан» дээр делгелге комплекизиниң кырында 32 күрүнениң, ооң иштинде ССРЭ-ниң, социалистиг өске-даа чурттарның туктары киискип турар.

Совет Эвилели — ярмарканың даштыкы киржикчилериниң эң улуу. ССРЭ-ниң павильонунда бүдүрүлгениң улуг комплекстериниң макеттеринден эгелээш калбак херегледиң бараанарынга чедир 4 муң ажыг көргүзүг чүүлдерни делгеп көргүскен. Олар машина тудуунга, металлургияга, электроникага, ужар чүүл тудуунга, нефть казып тывар болгаш химия үлетпүрүнге, энергетикага ССРЭ-ниң чедиишкиннерин тодаргайы-биле илередип көргүзүп турар. Чаңчыл ёзугаар көргүзүг чүүлдерниң бир кезин көрүкчүлерин совет республикаларының бирээзиниң чедиишкиннери-биле таныштырар. Мында ам Грузин ССР-ниң көргүзүү турар.

ЧУРУКТАРДА: совет павильонунуң эжииниң аксында; Делиде Делегейниң садыг ярмарказының көргүзүг чүүлдери-биле көрүкчүлериниң таныжып турары.
С. КАРМАЛИТОВТУҢ фотозу.
(СЭТА).

Делегей информациялары

МЕДЭЭЛЕР, БОЛУУШКУННАР, ФАКТЫЛАР

ПЕКИН. ККП ТК-ның Политбюро кежигүнү Күрчевуледиң кежигүнү. КУР-нуң даштыкы херектер министри У. Сюецянь-биле ССРЭ-ниң даштыкы херектер министриниң оралакчызы М. С. Капицаның ужуражышкыны аңаа болган. Ужуражышкының үезинде делегейде амгы тургустунуп келген байдалды, а ол ышкаш совет-кыдат харылзааларының чамдык айтырыгларын чугаалажып көрген.

Ажыл-ишчи байдалга эрткен беседага ССРЭ-ниң КУР-да элчини И. С. Щербаков болгаш КУР-нуң ССРЭ-де элчини Ли Цзэган киришкеннер.

ПАРИЖ. Парламент кежигүннериниң национал ассоциациязының болгаш эрге-чагыргаының чер-чер органнарында француз Компартияның төлээлекчилериниң 4-кү съездизи ажыттынган. Ооң хүн чурумунда кол черни келир чылдың чазынында парламентиге болгаш эрге-чагырганың область органнарынга чуртка болур соңгулдаларга ФКП-ниң белеткелиниң дугайында айтырыглар өөлээн. Съездиге коммунистерниң саналдааны: ажыл чок чоруктуң өзүлдези, ажылчы чоннарның боттуг орулгазының кудулааны, үлетпүрнүң кол адырларында бүдүрүлгениң уламчылап кызырып турары ышкаш ындыг чидиг социал болгаш экономиктиг айтырыглары чугаалажып көөр.

ДАККА. Мурнуу Азияның регионалдыг кады ажылдажылгазының кежигүннери чурттарының күрүне болгаш чазак баштыңнарының ужуражышкыны аңаа ажыттынар. Даккада Бангладештиң, Бутанның, Индияның, Мальдив Республиканың, Непалдың, Пакистанның болгаш Шри Ланканың удуртукчулары чыглып келген. Ужуражышкынның бүдүүзүнде Мурнуу Азияның чеди чурттарының удуртукчулары ол кавыга тайбыңны болгаш доктаамал быжыг байдалды хандырары-биле бот-боттарының аразынга харылзааларны хөгжүдеринге боттарының чүткүлдүүн илереткеннер. Бангладештиң демократтыг хей-ниитизиниң бодалы-биле алырга, Мурнуу Азияга империализмниң айыылдыг чимээнишкиннери чок кылганда планеттиң ол кезээниң күрүнелериниң кады ажылдажылгазы үре-түңнелдиг боор болур.

АДЕН. ССРЭ биле Демократтыг Йемениң аразында найыралга болгаш кайызынга-даа ажыктыг кады ажылдажылгага бедик үнелелди Йемен Социалистиг партияның ТК-ның чиңгине секретары, ЙУДР-ниң Дээди улус чөвүлелиниң президиумунуң даргазы А. Н. Мухаммед берген. Чуртка аян-чорук кылып, Майюв ортулуктуң хей-ниитизиниң төлээлекчилеринге чүве чугаалап тура, республиканың 18 чыл дургузунда кымга-даа хамаарышпас хөгжүлдезиниң үезинде Совет Эвилелиниң аңаа көргүзүп келген дузаламчызы Демократтыг Йемениң экономиктиг күчүзүн быжыглаарынга улуг салдышкынны киирип турар деп, ол онзалап демдеглээн.

Чоокку Чөөн чүк айтырыын таарыштыр шиитпирлээринге Совет Эвилелиниң саналдарының улуг ужур-дузалыын А. Н. Мухаммед демдеглээн. ССРЭ ол кавыга чөптүг болгаш бүрүн тайбыңны тургузарын чайгылыш чокка чедип алырын оралдажып турар деп, ол медеглээн.

ДЕЛИ. Индия тайбыңның болгаш улустар аразының кады ажылдажылгазының политиказын чорудуп турар, ынчалза-даа даштыкылар кандыг-даа айыылды ойтур шаварынга белен деп республиканың камгалалдың күрүне министри Арун Сингх медеглээн. Хайдарабад хоорайга шериг-агаар күштериниң доозукчуларынга чүве чугаалааш, Индияның кожазында чурттарга девискээр талазы-биле кандыг-даа негелдези чок болгаш оларның-биле чаагай кожа-хелбээ харылзааларны тударынче чүткүп турар деп, ол айыткан. Ооң-биле кады бодун камгалаарынга кажан-даа белен болуру-биле чурт күштүг чепсектиг күштерлиг болган турары негеттинип турар деп, ол онзалап демдеглээн.

РИМ. Италияның Компартиязының ТК-ның болгаш ТКК-ның пленуму ында ажыттынган. Пленум 1986 чылдың апрельде ИКП-ниң Флоренцияга болур XVII съездизинге документилерни чугаалажып көөр. Пленумнуң киржикчилери тускай комиссияның белеткеп кылганы политиктиг болгаш программныг документилер-биле таныжарлар. Ол айтырыг талазы-биле илеткелди ИКП-ниң Чиңгине секретары А. Натта кылыр. «Унита» солунуң дыңнадып турары-биле алырга, пленум каш-даа хонук үргүлчүлээр.

(СЭТА)

КҮРСЕКРЕТАРЬНЫҢ МЕДЕГЛЕЛИ

ВАШИНГТОН. Европаже баар болуунуң аян-чоруунуң дугайын АКШ-тың күрүне секретары Дж. Шульц медеглээн. Бодунуң Бельгия, Великобритания, ГФР-ге, а ол ышкаш Барыын Берлинге баарының дугайын ол дыңнаткан. Дээди деңнелге болган совет-америк ужуражышкынның соонда «Женевадан чоруткан оруунуң аайы-биле президент Рейганның эгелээни» консультацияларны НАТО чурттарының болгаш Европаның экономиктиг ниитилежилгезиниң даштыкы херектер министрлери-биле Дж. Шульц уламчылаар. Ол консультацияларга чугула тема болза садыг политиказының «соңгаарлазып болбас айтырыглары» болур. Ол кавыга АКШ болгаш барыын Европа чурттарының аразында чиглелиниң турар чөрүлдээлерниң бары билдингир болгай.

Дж. Шульц Венгрияже, Румынияже болгаш Югославияже «таныжылга» аян-чорууң база кылыр. Оон-биле холбаштыр ол медеглел кылган, ында күрдепартамент дайын сөөлүндеги тургузуушкунда чүүлдерниң херек кырында байдалын өскээр көргүзер шугумну чорударын уламчылаар деп турар. Чижээлээрге, Дж. Шульц дайын соонда тургустунган кызыгаарларны кара өжегээр тоол кербейн турар. Европада социалистиг күрүнелериниң тургустунганын, социалистиг дем каттыжылга чурттарының тургустунганын амгы делегейниң боттуг чүүлдери-биле кандыг-даа кииги чүүлү чок ол айтырыгларны боттарының канчаар билип турарының туружундан Каттышкан Штаттарның тайылбырлаары ындыг айтырыглар кылдыр күрүне секретары санап турар.

Социалистиг дем каттыжылгазы туруп турар. Ол болза хостуг күрүнелерниң быжыг эвилели болур. АКШ-тың күрдепартамент төлээлекчилериниң өзы удуртукчу ажылдакчыларының кандыг-даа сестер-биле ол чурттарның чаңгыс эвин копкалдыр, оларны аңгылаштырар дээр оралдажышкыннары үре-түңнел чок ажыл-дыр.

(СЭТА).

ЮРИСТЕРНИҢ ШИНЧИЛЕЛИ

ВАШИНГТОН. Каттышкан Штаттарда суд системазы үндезини-биле чөптүг эвес. Ол дугайын хоойлу-дүрүм эртемнериниң талазы-биле АКШ-та суралгыг ийи специалистиң — Тафт университединиң профессору Адам Бедонуң болгаш Флорида штаттың университединиң профессору Майкл Рэделеттиң шинчилелдери херечилеп турар. Бо чүс чылда өлүрүп шиилер кылдыр судка көрдүнген кеземче херектерни хынамчалыг анализтеп көргеш, 25 таварылгада кандыг-даа буруу чок кижилерни өлүрүп шиткенин олар тодарадып тургускан. Ынчаар шииткиреен 19 кижиниң буруу чогун чүгле кес кырынга келгеш, тодараткан болганда, оларның амы-тынын арттырып келдеретткен.

Ниитизи-биле өлүрүкчү чорук болгаш өске-даа аар кем-херек үүлгедишкиннери-биле холбашкан эвээш-ле дээрге 343 херектерни көөрү актыг кижилерни буруудадып, шииткен-биле тенгеп деп, А. Бедоу болгаш М. Рэделет айтып турарлар. Чамдык таварылгаларда кемниг херектерни бадыткаар-ла чөтпес барымдааларны көрүп чаңгыс тура келдирип үндүрүп турган, а бурулуг дугайында миниишкинниң күш-биле албадап чедип ап турган. Америк суд чорудулгазының үезинде өлүрер деп шиитиишкиннериниң аразынга 1927 чылда шииттирген суралгыг ажылчын удуртукчу Сакко биле Ванцетти база бар. Оларны өлүрүп шиитканы тодаргай-ла политиктиг соруктуг болган.

А. ЛЮТЫЙ.
СЭТА-ның корреспондентизи.

Беш чылдың аныяк гвардейжизи

СЕС ЧЫЛДЫҢ НҮҮРҮНДЕ

Кыштың соогу Ак-Туругнуң девискээринге дүжүпкен турган. Тереэн чери ак чоорган-биле шугланыпкан, кайнаар-даа көөрге, ыржым болган. Ак-Хемниң алдын херелдери-биле чылдып турган хүн даглар артынче чаштып кирген. Удаваанда имир дүжүп келген. Аккыр ховуда дыйлагар чиңге орук-биле «Беларусь» бир сараат хире сиген чүдүрген улуг шанакты соонда кожуп алган чүткүдүп бар чораан. Ооң кабиназында чалыы оол карангыже шейлүп чоруткан орук-биле тракторун хынамчалыг башкарып орган.

Ол болза комсомолчу Виктор Чымалдай-дыр. Ынчан, 1977 чылда, Балгазынның кедээ профтехучилищезиниң Ак-Туругга ажыттынган салбыры ол доозуп, тракторист-машинист мергежилди чедип алган. Совхозка каш ай ажылдап, кызымаан көргүзүп, бригадирынга, эш-өөрүнге мактадып эгелээн.

Орук белен эвес, кадыр, ийем-даа черлер таваржыр болган. Ынчап чорда мотор даажы өскерлип, боолаан чүве дег дас-дас дээн соонда, немдик черге ол өжүп калган. Виктор дүже халаан, дүвүлүг хат хадып турган. «Тракторнуң чүзү канчап барганы ол, дүмбей дүне маңаа хонар апарза канчаар» деп бодал башка кирген. Капотту арай боорда ажыдып алган. Моторну көөр дээрге, тускай сайгылгаан база чок. Карманындан шүдүнзе уштуп алгаш шагарга, ону хат өжүр үрүптер болган. «Думчукка тулганда бызаа сугжу» болгай, өөктерин чешкеш, тонун удур кожайтыр салгаш, аңна одун шап, чырыдып көргүзээн. Карбюраторну ыяк хынаан. От дамчыдайн турар бе дээш свечкаларын база көргүлээн. Чыккылама соокта техниканың чажыдын дораан билип алыры белен эвес болган.

«Кара демир-биле халбактанчып чүнүл бо, ам-на болзун. Бо сигенни-ле чедирип берейн, ооң соонда болзун. Чүнү-даа кылгай-ла мен!» деп, ол бодангылаан. Ындыг берге таварылгаларда черниң чериинге аңаа кым дуза көргүзер боор. Чолаачы кижи өөренип алган билиинге, хоочун чолаачылардан шиңгээдип алган арга-дуржулгазынга-ла даянып апаар. Соокка ак шаң апарган чолаачы кабинаже кирген, стартерин улай-улай баскылаарга мотор ам харын хөөмейлей берген. Аныяк чолаачының чүрээнге өөрүшкү кыптыгып, Кызыл-Кожагарда малчын аалдын кыштаанче оруун уламчылаптан.

Булуң-Терек суурда ачазының бажыңынга аныяк оол сылдыстыг эртен чедип келген. Совхоз дирекциязының берген баштайгы даалгазын комсомолчу тракторист ынчаар кызымаккай күүсеткен. Бичии кум кыныпп алгаш, ам база малчыннарже сиген сөөртүрү-биле хаптар. Даанган ажылды кызымаккайы-биле күүседиринден, бергелерге торулбазындан, чонунга барзаан болуруундан хүндүлүг чүве чогум аныяк оол кезээде сактып чоруур деп шиитпирлеп алган.

Ооң бээр сес чылдың нүүрү келген. Бо үениң иштинде Виктор Чымалдай «кан аъттан» чарлып көрбээн. Ылаңгыя часкы чер аңдарылгазы бир берге шылгалда болган. Кыжын септеп алган тракторун мунупкаш, чер аңдарып кириптерге, часкы кур чериниң чечектери черге чедир мөгейип чыдыптар.

Бо үениң иштинде ооң хууда амыдыралынга база өскерлиишкиннер болгулаан. Өг-бүлелиг, ажы-төлдүг апарган. Механизатор кижиге кандыг ажыл турбас дээр. Хонук-хонуу-биле-даа ажылдап чоруптар үелер турар. Ооң өөнүң ээзи уруглар садының кижизидикчизи Варвара, уруглары — бешки классчы Слава, ийиги классчы — Сырга база ооң дүн-хүн дивес ажылының кайы хире чымыштыын билир, аңаа чаңчыгып калганнар.

Виктор Чымалдай кызымаккай ажылы, хөй-ниитичи чоруу-биле совхозтуң дирекциязының, эш-өөрүнүң хүндүткелин, макталын чедип ап, социалистиг чарышка киришкеш шаңнал-мактаалдарны хөй удаа алган. Ооң механизатор мергежилин улам бедидеринге кады төрээн акызы Бакаан улуг дузаны чедирип келген. Виктор механизаторлап эгелээниниң баштайгы чылдарында-ла ооң негеделиг сестерин хүннүң чыгыы дыңнап, чемеледип-даа турган. Ооң түңнелинде совхозунуң мурнакчы механизаторларының одуруунга киргени ол.

Чазын чер аңдарар, чайын сиген шелүүнге, күзүн тараа ажаалдазынга, кыжын малчыннарга сиген, саваң чедирериңге ажылдаар. Тракторист Виктор Чымалдай ол бүгү ажылдарга үргүлчү киржип, доозукчу чылда алган социалистиг хүлээлгелерин чедиишкиннинг күүседип турар.

Бо чылын ол 915 эталон гектарны ажылдап кылгаш, амгы үеде он ийиги беш чылдың үлүүнде кирген. Мал чеми белеткээр звенога волокушка-биле сиген сөөртүрүнге база шылгараан. Хүнде 20 тонна сиген сөөртүр планын доктаамал 23—25 тонна кылдыр ажыр күүсеткен. Чеди хонуктуң түңнелдери-биле чарыштың тиилекчизи болуп, акша шаңналдарын үргүлчү ап келген.

Амгы үеде Виктор кыштагларже мал чеми сөөртүрүн уламчылавышаан. Совхозтуң ийи бригадазы 20 ажыг коданнарга сиген, саваң чедирер. Бригадир Делээ Дамба оларның ажылын доктаамал хынап турар. Бо ажылга коммунист Виктор Чымалдай база кызымаккайын, ак сеткилдиин көргүзүп турар. Ол — «РСФСР-ниң кедээ ажыл-агыйының социалистиг чарыжының тергиини» херек демдээниң болгаш ВЛКСМ ТК-ның херек демдээниң эдилекчизи.

К. САРЫГ-ООЛ.

АЙТЫРЫГЛАР: шиитпирлээриниң аргазын тывар

ОРУС ДЫЛ ӨӨРЕНИРИНИҢ ЧАЖЫТТАРЫН ИЛЕРЕДИРИ-БИЛЕ

Педагогика эртемнериниң кандидаты Н. М. Лебедевтиң чогааткаңы тренажёрларының дузазы-биле орус грамматиканың чажыттарын илередириниң оруктары тыптып турар. Бодунуң ажылдап турары — Калинин областың башкылар билиин бедидер институдунуң лабораториязынга СЭТА-ның корреспондентизи-биле ол ужуражкаш, чогааткан тренажерларын көргүзүп, таныштырган.

...Оларның мурнунда — стендилерде астынган самбыралар. Олар доора-даа, узун дургаар-даа шимчеп болур согуучугаштарлыг. Өскелери — электриджиттинген, оларны өжүрүп, кыпсыр херекселдерлиг. Ол херекселдерниң көргүзүп турарынга даянып алгаш, өөреникчилер башкызының айтырыгларынга харыылап, домакты грамматика талазы-биле сайгарып, сөстү ол азы өске-даа байдалда шын бижиттингенин тодарадып, оон-даа өске айтырыгларны шиитпирлеп турар. Н. М. Лебедев орус дыл талазы-биле школа программазының барык-ла бүгү талазын хаара тудуп турар чээрби хире тренажерларны чогаадып тургускан.

— Ыланггыя орус эвес школаларга эң берге болуп турар эртем амга чедир техниктиг дерилге чокка эртип турар болгай — деп, башкы ажылынга хөй чылдарда ажылдаан Николай Михайлович чугаалай-дыр. — Орус дыл башкыларының ажыглап турар чүүлү — чугай биле самбыра ол-ла. Эки-ле дээрге — лингвистиканың урак аргаларын таарыштыр көрбээн аңаа-ла ниити херекселдерни ажыглап турар бис. Ынчангаш мен дыл эртемин чогумчалыг өөренип, билип алырынга, оларның бижимел болгаш чугаалаарынга орус дылды дүрген, частырыг чокка өөренип алырынга башкыларның ажылын чиигедири-биле ол тренажерларны кылырын шиитпирлээн кижи мен. Ол бүгү чүве кедизинде барып ол эртемни башкылаарының түңнелдиг чорууну бедидер апаар.

Тургузуунуң талазы-биле бо тренажерлар бөдүүн-даа болза, оларның дузазы-биле орус дылдың грамматиказының кайы-даа кезээн өөренип алыр кылдыр улуг шинчилел ажылдарын кылган бис.

Н. М. Лебедевтиң тренажерлары уругларның идепкейин бедидер, өөреникчи бүрүзүн чогаадыкчы ажылдаарынче албадаптар. Эртемдениң чогаадып кылганы ол херекселдерни ажыглап турар башкылар ооң түңнелдиг болуп турарын бадыткааннар. Орус дылдың лабораториязын — школа кабинедин кылып тургусканнарның бирээзи — Торопецтен башкы Е. В. Веселов болган. Ол — тренажерларны электриджиндерниң идеязын идип үндүрген болгаш боттандырган. Аңаа ооң өске-даа өөрү дузалашкан.

Калинин хоорайдан барып дуржулга алыры-биле Узбекистанның, Киргизияның, Таджикистанның школалары боттарының башкыларын ынаар чорудуп турар. Тренажерлар оларга дыка таарымчалыг болган. Национал республикаларның школаларынга уругларны орус дылдың грамматиказынга өөредири ындыг-ла белен эвес дээрзи чажыт эвес болгай, ынчангаш Лебедевтиң чогааткаңы ол дерилгелерни ажыглааш, орус дыл башкылаашкынының ажыктыг чоруун бедидерин башкылар өөренип көрген. Бодунуң төрээн дылындан ангыда, совет улустуң националар аразында харылзажырының дылы кылдыр эки тура-биле хүлээп алганы орус дылды өөренип алыры — эртемниң, техниканың, ада-чурт болгаш делегей культуразының чедишкиннеринче орукту ажыдып турар дээрзин СЭКП-ның Программазының чаа эдилгезиниң төлевилелинде демдеглээн болгай.

Калининниң тренажерларының ажылын чон үнелеп көрген. Ол тренажерлар кичээл үезинде хөй санныг өөреникчилерни ажылче хары угла хаара тударынга, оларның идепкейлиг чорууну бедидеринге, кошкак дээн өөреникчилерниң безин грамматика болгаш шын бижилге кичээлдеринге сонуургалын улам бедидеринге дузалап турар дээрзин РСФСР-ның Чырыдышкын министерствозунуң чагааларының бирээзинде демдеглээн. Ынчалза-даа чаа көргүзүг материалдарын ажыглап турары ооң санының амдызында эвээжинден түңнел дыка бедивейн турарын демдеглээр апаар. А амдызында бар материалдарны чүгле чамдык идепкейлиг башкылар боттарының күжү-биле кылып ап турар. Боттарын эки талазындан көргүскен, ССРЭ-ниң УАЧД-ге делгеттинген ол херекселди бүдүрүп үндүрериниң дугайында айтырыгның амга чедир тургустунмааны эхдептиг. Дыл эртемин школачыларның билип алырынга ажыктыг бо тренажерларны делгем орукче үндүреринде ам-даа чедир шиитпирлеттинмейн турар айтырыглар артпышаан.

М. АМАЕВ,
СЭТА-ның корр.
Калинин.

СӨСТҮ ШЫН АДААР, БИЖИИР

Совет Эвилелиниң хамааты бүрүзү бодунуң төрээн дылынга чугаалаар, ону өөренир эргелиг. Коммунистиг партияның болгаш Совет күрүнениң хүн бүрүде ада сагыш салыышкынының ачызында тыва улус база сайзыралдың херин базымнарын кылган, а тыва дыл совет үеде бүгү талалыг хөгжүп турар дылдарның бирээзи апарган. Амгы тыва дылдың ниитилелге ужур-дузазы улгаткан. Бистиң радио, телевидениевис тыва дылга дамчыдылгаларны кылып, солун-сеткүүлдеривис, номнарывыс тыва дылга парлаттынып турар. Ынчангаш ону сайзырадып, төрээн дылывыстың литературлуг норма-чижектерин хажытпазы чугула. Ыланггыя бичии уругларны, аныяктарны шын чугаага өөредип, кижизидери негеттинип турар. Бо айтырыгны шиитпирлээринге школа, ада-ие болгаш радио, телевидение, солун, сеткүүл улуг рольду ойнаар ужурлуг. Сөстерни шын адап, домактарны шын тургузуп билир чорук уругларны өөреникчел болурунга чаңчыктырар болгаш, олар школага өөренип киргеш, улуг бергедээшкиннерге таварышпас. Ынчалза-даа сөөлгү үеде уругларның чугаа-домаан дыңнап, оларның бот-ажылдарын, чогаадыгларын хынап көөрге частырыглар эвээш эвес болурлур. Ол частырыглар колдуунда уругларның чамдык сөстерни шын эвес адаарындан болуп турар. Шын эвес адаарының аайы-биле бижээш, уруглар хөй грамматиктиг частырыгларны кылып турар. Чижээлээрге, бергелерге, өшкү-өшкү, өдүрекэдирек, өске-эксе, айтырыгайтырыг болгаш оон-даа өске. Оон аңгыда орус, тыва сөстерни холуп чугаалаар таварылгалар көвүдээн: «Мензе молокодан берем, мама», «Папам-биле баня чордувус» дээш өске-даа. Уруглар чугаазынга ындыг частырыгларны болдурбазы-биле улуг кижилер, ада-иелер боттарының чугаа-домаанче кичээнгей салыр болза эки. База бир кичээнгейге алза чогуур айтырыгны демдеглезе артык эвес боор. Тыва аттыг хоорай, суурлар аттарын сөөлгү үеде аңаа-ла оруссудур адап турар апарганын кым-даа дыңнаан боор. Чижээлээрге, Шагаан-Арыг — Шагонар, Барыын-Хемчик — Баруи, Совет Тыва — Совтува болгаш оон-даа хөй.

Бир эвес улуг улус шын адаарын ёзугаар адап турган болза, уруглар кайын ынчаар чогаады бээр. Өөреникчилерниң ындыг частырыгларны кылып турарынга улуг кижилерниң салдары тодаргай-дыр. Ынчангаш уругларывысты, аныяктарны сөстү шын адап, чугаа-домаа шын, дорт болуруун чедип алыры-биле боттарывыстың чугаа-домаавыстың кижизидикчи салдарынче сагыш салыр ужурлуг бис.

Кижилерниң кижизидилгези, ажы-чаңы ооң чугаазындан билдингир дээрзи-ле чөп. Төрээн дылывысты бокталдырарын болдурбазы-биле уруглар, аныяктар, харын-даа улуг кижилер ортузунга тайылбыр ажылын чүгле башкылар эвес, бүгү кижилер чорудар ужурлуг.

А. ОНДАР,
башкы.
Сүт-Хөл район.

СПОРТ

Кышкы сезон ажыттынган

ХААК ОРУУ-БИЛЕ

Кыштың баштайгы айы — декабрь бодунуң долу эргезинче кирген. Хаакчыларның четтикпейн манап турганы кышкы сезон ажыдыышкыны республиканың районнарында эгелээн.

Кызылдың хаакчыларының бо сезонда баштайгы маргылдаазы чараш бойдус-чурумалдыг «Тайга» станциязынга воскресеньеде эрткен.

Эртенгиниң 10 шак ажып турда, «Тайга» станциязынга хаактар түткулаан, чараш, чиик кылдыр кеттинген улуг, биче кижилер автобустардан катхы-хөглүг дүжүп турганнар. Оларның аразында ажытөлү-биле кады арыг агаарга чуңгулап, дыштанып дээннер база-ла эвээш эвес болган.

Кышкы спортчу сезон ажыдыышкынынга тураскааткан маргылдааның программазында эр улустуң 3×5 база херээжениерниң 3×3 километрге эстафеталары кирген.

Аңаа хоорайның школаларының, дээди, ортумак өөредилге черлериниң, бүдүрүлге, албан черлериниң 36 командазындан 200 хире күш-культуржу хоорайның күш-культура болгаш спорт комитединиң шаңналдары дээш маргышканнар.

3×3 километрниң эстафетазынче өөредилге черлериниң херээжен спортчулары мурнап үнгеннер. Маңаа № 4 профтехучилищениң бирги командазының спортчулары Ч. Косерен, М. Шойдун болгаш А. Саяты олар ниитизи-биле ол дистанцияны эртеринге 42,59 секундазы чарыгдааш, дээре көргүзүглүг болуп, бирги черни ээлээн. Ол училищениң ийиги командазы үшкү черде. Кызылда педагогика институдунуң хаакчылары тиилекчилерден 4 минута озалдааш, ийиги шаңналга төлептиг болган.

Албан черлериниң, организацияларының, бүдүрүлгелерниң херээжен спортчуларындан «Медик» командазы тиилекчи болган. Ооң составында Л. Южакова, О. Попова, Г. Бутанова оларның кайызыдаа эстафетаның баштайгы стартындан эгелээш, финишке чедир кашпагай маңнап чораш, багай эвес көргүзүглүг болганнар.

Тываның геология-шинчилел экспедициязының херээжен хаакчылары хоорайда шыырак күш-культуржуларның санында кирип турар. Ол команданың составы бо удаада база багай эвес болуп, тиилекчи командадан чаңгыс-ла минута озалдааш, ийиги черни ээлээр аргалыг болган.

№ 5 кежүп чоруур механизастаттынган колоннаның херээжен хаакчылары моон мурнунда чылдарда маргылдааларга киришсе-даа, шоолут чер албайн турган болгаш органнзас чок турган. Бо удаада олар чамдык күш-культуржу коллективтерни мурнааш, үшкү шаңналга төлептиин көргүскеннер.

Бо бирги бөлүкке херээжен хаакчылардан № 4 профтехучилищениң сургуулу М. Шойдун эң эки көргүзүглүг болган. Ол 3 километр дистанцияны 14 минутада эрткен. Ооң чаңгыс командада эжи, Сибирь зоназынга хаак маргылдааларының чаңгыс эвес удаа киржикчизи, бирги разрядчы Аня Саяты база хууда эки көргүзүглүг болган.

Эр улус аразынга бирги бөлүкке эстафета маргылдаазы чидиг байдалга эрткен. Чүге дизе, мында состав талазы-биле алыр болза, № 1 КПТУ-нуң, № 4 ХПТУ-нуң база педагогика институдунуң дээре спортчулары кирген. А ук өөредилге черлеринде шыырак командаларынга хамааржып турар 3×5 километрниң эстафетазынга прапорщик Н. Чурутонун удурткан Кызыл гарнизонунуң хаакчылары тиилээн. Ол таварылга эвес. Забайкальениң шериг округунуң бирги чери дээш эрткен чылын болган маргылдаага ук гарнизонунуң спортчулары база бирги черни ээлээн. № 1 КПТУ-нуң база № 4 ХПТУ-нуң хаакчылары ийиги-үшкү шаңналдыг черлерни үлешкеннер.

Эр улустуң ийиги бөлүүнге «Геолог» мурнап келген.

Кышкы спорт сезонунуң ажыдыышкынынга тураскааткан маргылдааның тиилекчилеринге дипломнарны, шаңналдарны база өртектиг белектерни тывыскан.

В. КАРА-САЛ.

ЧУРУКТАРДА: эстафета үезинде; шаңналдарны тывыскан турары.

Авторнуң фотолары.

ЧЕМПИОН АТ ДЭЭШ

Шыдыраага республиканың хууда бирги чери дээш маргылдаа Кызылда күрүнениң педагогика институдунуң спорт залында эртип турар. Эр улус аразынга 26 шыдыраачы швейцар система ёзугаар тос салыгны ойнаар.

Оларның аразында аңгы-аңгы чылдарда республика чемпиону чораан М. Хомушку, Х. Ондар, К. Ооржак, Ч. Оюн, В. Бузыкаев болгаш оон-даа өске аныяк шыдыраачылар бар.

Маргылдааның үштүң бир кезээ ойнаттынган. 3 салыгдан 3 арыг тиилелгени Мөңгүн-Тайганың төлээлекчизи К. Салчак чедип алгаш, арткаңнарны мурнай берген.

Ч. Оюн кара тала-биле республика чемпиону Л. Моховка удур ойнааш, артык тергелиг артса-даа, ооң ноюны төнчү чок шаже кире бергеш, хайымнажыр ужурга таварышкан.

«Урожай» ниитилелиниң чемпиону Ю. Семухин, Ак-Довурактан Д. Лопсан удурланыкчыларын уткаш, 2,5 санныг Л. Мохов, Ч. Оюн олар-биле деңнешкен.

Үш салыгдан чаңгыс-чаңгыс чидириглиг С. Ооржак (Кызыл район), М. Хомушку (Кызыл хоорай), М. Түлүш (Улуг-Хем) ээлчеглиг оюнда эки ойнааш, 2-2 санныг апаргылаан.

Өвүрнүң шыдыраачызы М. Монгуш маргылдааның баштайгы салыгларының тергиилекчизи К. Салчакка уттурза-даа, Таңдының төлээлекчизи И. Аджиев, чаңгыс чер чурттуу А. Торлук оларны удуп ап шыдаан.

Аныяктардан студент Э. Малчын аштырыышкын чок ойнап турар. Ол ийи кижибиле хайымнашкаш, бирээзин уткаш, 2 санныг чорып орар.

Республика чемпиону Д. Сат баштаан 10 кижи киржикчилиг херээжен шыдыраачыларның составы база шыырак. Амдызында Т. Вершинина 3 санныг мурнап турар.

Д. САЛЧАК.

ХӨЙНҮ БИЛИП АЛДЫВЫС

Бай-Тайга районнуң төпчүткен библиотека системазы кедээ филиалдарга болгаш школа библиотекаларынга үш хүнүң семинарын органзастап эрттирген. Аңаа он айларның түңнелдерин төпчүткен библиотека системазының директору Тамара Сыратовна Хертек эрткен чылдыы-биле деңнеп турган таныштырган. Он айларның түңнели-биле районга бирги черни Шуйнуң кедээ филиалы (эргелекчизи Хүрең Соддуковна Серен) алган, ийиги черге Дөң-Терекниң кедээ филиалы. Бо библиотекалар ниити байдалы-биле болгаш органзастап эрттирип турар хемчеглерниң-даа талазы-биле мурнуу одуругга чорул турарын аңаа илеткелчи демдеглээн.

Семинарның баштайгы хүнүнде СЭКП-ның ээлчеглиг XXVII съездинге уткуштур чонуң культурлуг дыштанылгазын органзастаар талазы-биле сорулгаларны болгаш «Бистиң район дүүн, бөгүн, даарта» деп аас журналын эрттирериниң дугайында сүмелерни илеткелчи берген. Ийиги хүнде уруглар библиотеказының эргелекчизи Раиса Шаңмаковна Иргит уруглар-биле ажылды болгаш 1986 чылдың ажыл планынга чаа немелделерни, өөреникчилерни библиотекаже хаара тударының талазы-биле сүмелерни берген. Оон аңгыда библиотекарьларга көргүзүг кылдыр районнуң Культура бажыңынга «12-ги беш чылче базым» деп аас журналын уруглар библиотеказының болгаш төпчүткен библиотека системазының ажылдакчылары эрттирген. Аас журналы үш арыдан тургустунган: бирги беш чылдың дугайында библиотекарь Ч. К. Адыг-оол, Тээли суурнуң хөгжүлдезиниң дугайында Ада-чурттуң Улуг дайынының киржикчизи Алексей Сайын-оолович Адыгбай, бодунуң чымыштыг ижиниң дугайында Ээр-Хавак сүт-бараан фермазының мурнакчы саанчызы Ирина Монгуш база хоочун башкы В. Х. Чанчын олар солун чүүлдерни чугаалааннар. Семинарның сөөлгү хүнүнде Кызыл-Даг ортумак школазының библиотеказынга чораннар. Библиотеканың эргелекчизи «Улус өөредилгезиниң тергиини» херек демдээниң эдилекчизи Өшкү-Саар Монгушовна Монгуш бодунуң ажылажыы-биле семинарның киржикчилерин таныштырган. Библиотека арыг-силиг. Янзы-бүрү темалыг ном делгелгелери, стендилер, ажыктыг сүмелер-бухуңнарын оон көрүп болур. Библиотека эргелекчизи школачылар-биле база башкылар-биле канчаар ажылдап турарының дугайында чугаалап, арга-сүмезин өөрү-биле үлешкен.

Ындыг семинарны эрттирип турары ажылды шын органзастап, номчукчуларга таарымчалыг кылдыр тургузарынга ажыктыг дээрзин семинарның киржикчилери демдеглээн. Бай-Тайга районнуң төпчүткен библиотека системазы ындыг семинарны квартал санында эрттирип турарын планнаан.

А. ТАРГЫН,
библиотекарь.

САЛЫМ-ЧОЛУ—ЫРЛАР

Дыңнакчылар-биле элээн үр ужурашпаан артист чаа ужуражылганы кайы хире дүвүрел-биле манап турарын бодап көөрге-ле, артистиң кандыг байдалда турары билдине бээр. Ыланггыя ол эстрада артизи болза! Чүге дизе ол жанрны улус мода дег өскерлиичел чүүл кылдыр көрүп өөренген болгай.

Муслим Магомаев найысылалдың сценазынче тускай программа-биле үнмээнден бээр он чыл болган. Ол үе ооң «сылдызының» чырык хевээр артарынга шаптык болбаан. Бо чылдарның иштинде ол чурттуң аңгы-аңгы хоорайларынга концерттерни үндүрүп, телевизорга, радиога тырттырып, пластинкаларны бижидип үндүрүп келген. Ынчалза-даа сценага көрүкчүлер-биле дорт ужуражылга болбаандан бээр он чыл эрткен. Эстрада артистеринде ол хире үр үеде сценаже үнмейн баарын диттигиптерлер ховар болдур ийин. Дыңнакчыларга ам чүнү сонуургадырыл? Ооң ырларын дыңнаксаар кижилерге чүнү көргүзүп болурул? Дүвүредип, хөлзетпес айтырыг-ла чок.

Он чыл чапсар соонда Муслим Магомаев база катап Москваның Төп концерт залының сценазында. «Мээң ынак аялгаларым» деп программа-биле ол концерттерни ийи кежээ көргүскен. Ийи кежээ зал шыгырт долу. Концерттиң эге көргүзүү —«Чер—ынакшылдың ораны» (сөзү Н. Доброправовтуу) деп ооң бодунуң ырызының соонда-ла бистиң мурнувуста биеэги-ле эки билиривис, чаагай сеткилдиг, кайгамчык онзагай, чараш үннүг ыраажы-выс-тыр дээрзи билдине бээр, үе эрткен тудум ооң ырлаар салым-чаяаны улам ханылап орар-дыр дээрзинге кижи бүзүревес арга чок.

Концерт программазында ырларның утка талазы-биле чидиг удурланыышкак болуру — ооң ынак аргазы, ынчангаш ол ону ажыглавышаан. Эстрада жанрының репертуарында «хоойлужуп» калган билдингир чүүлдерден бир янзы чүүлдү көргүзеринче чүткүл — чаагай сеткилдиң сорулгазы. Ону артист көрүкчүлер-биле чаа ужуражылгазынга бадыткаан. Артист амгы хүннерниң ыланггыя аныяктар аялгаларын оюп кагбаан, ынчалза-даа ону артист мода өттүнүп алган эвес, а үнүн улам аяң киирери-биле болгаш сценага сеткил-сагышты ханызы-биле илередиринге ажыглаары-биле алган. Ооң-биле чергелештир ол эрткен үениң, эрткен чылдарның ырларын база утпаан. Ол дээрге үелерниң аялгаларының аразында харылзаазы, салгалдарның харылзаазы болгай. Оон аңгыда М. Магомаев кымга-даа билдингир эвес, профессионал-даа эвес авторнуң (С. Алиеваның, сөзү Н. Доброправовтуң) ырызын сонуурган, ону репертуарынга кирип алырындан кортпаан. Арыг-чараш сеткилди илереткен ырның («Эглип келем, эргимим») чедиишкинингe ол бүзүрээн. Сураглыг неаполитан ырлар чаңгыланып турда, хенертен оларның аразынга Россиниңиң «Севильский Цирюльниктен» Фигаро ырлай бээрге көрүкчүлер кайгап, магадаан. Ниитизи-биле ол кежээ көрүкчүлер хөй-ле ажыдыышкыннарга таварышкан. Чамдыкта нота бүрүзүнге чедир таныыры ырлар безин чаа, ханы онзагай демдектерлиг дыңналып кээп турган. Ооң мурнунда төнчүзүнге кирр тайылбырлап каапкан ырларга ам база чаа чүүл неметтинип болур бе ынчаш деп кижи бодаар, а артист чаа-чаа чүүлдерни каракка көзүлдүр-ле тып, немеп турары магадаңчыг.

Ооң концерт программазында азербайджан авторларының бүдүн-бүдүн бөлүк ырлары кирген. Оларның аразында П. Бюль-Бюль оглының («Мээң ырымга бүзүре») амгы үениң аажок дүрген ритминге бижиттинген ырызын, национал аялганың аяннары сиңген У. Гаджибековтуң, Х. Ниязиниң романстары ыраажының бодунуң чаа ырызы («Элегия» сөзү Н. Доброправовтуң) дээш чежезин санаар боор.

Ол ийи кежээ Төп телевидениениң диктору Татьяна Веденеева он-он ырларны чарлаан. Эрги ырларны катаптап-даа турган, чаа ырлар-даа чаңгыланып-ла турган, ынчалза-даа дайынчы ырлар ооң өскерлиш чок, шынчы өңнүү дег хевээр калды арткан. Ол төрээн чуртка бердиниишкиниң ырлары ыраажының хамааты туружун тодаргайы-биле илереткен. «Ыдыктыг дайын», «Ол бир оол дээш», «Караңгы дүн», «Эх, оруктар», «Черниң үнү» дээш сагыш-сеткилди доюлдуруп кээр, чүрекке эргим хөй-ле ырлар чаңгыланган.

Муслим Магомаев чүгле эстрада ыраажызы эвес, а романстар, оперетта болгаш операдан арияларлар күүседикчизи боор, композитор, пианист-аккомпаниатор талаларын ооң мурнунга дег базала бараалгаткан. Эң-не кол чүве — ол бүгүнүң шуптузунга ооң бодун мастер кылдыр көргүскени.

М. ИГНАТЬЕВА.

АРТЫНЧАА ААР КЕЛГЕННЕР

«Сүт-Хөл» совхозтуң Ишкин салбырының аңчылары Сүрүң-оол Ооржак, Эрес-оол Ондар, Чаш-оол Ооржак шөлээзинде аңнап чораш, олчалыг чанып келгеннер. Оларның звенозу белеткел конторазынга эки шыңарлыг өлүктү дужааган.

Б. ОНДАР.

АНЫЯК АҢЧЫ

Ак-Туруг суурдан он беш аңчы «чымчак» алдын белеткээри-биле тайгаже аттанып кан. Оларның бирээзи тудугжу Михаил Сержи бо сезонда эки аңнаан. Аныяк коммунист кеволиг планы ажыр күүсеткен.

К. КОМБУ.

ТВ

ДЕКАБРЬ 11-ДЕ

БИРГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

8.00 — «Үе». 8.40 — Эртенги гимнастика. 8.55 — «Испытательный срок». Уран-чечен фильм. 10.30 — «Аңчорукчулар клуву». 11.30 — 11.35 — Медээлер. 14.15 — Медээлер. 14.35 — Чурттуң телестудияларының док. фильмнери: «Формула барабинского почина», «Каким быть современному поселку». 15.15 — ССРЭ-ниң улустарының музыкалыг аас чогаалы. Концерт. 16.00 — Габриэль Гарсиа Маркес. Чогаалдарының арыннарындан. 17.00 — «. Он алды болгаш оон улуг назы». 17.45 — Эртем болгаш амыдырал. 18.15 — «Музыка дыңнаксай-дыр мен». Брест хоорайның оолдарының «Чабарок» ниити ырызының оюн көргүзүү. 18.30 — «Это занятое свободное время». Док. телефильм. 18.45 — Бөгүн делегейде. 19.00 — Телефильмнерниң XI Бүгү-эвилел фестивалының шаңнатан фильми. «Табунщик». 19.25 — Бистиң амыдыралывыстың программазы. СЭКП ТК-ның төлевилелдери. ССРЭ-ниң ЭА-ның оралакчы президентизи академик К. В. Фроловтуң чугаазы. 19.40 — Даштыкы фильмнер экраны. «Ивонна». Уран-чечен фильм. (ГДР). 21.00 — «Үе». 21.35 — П. И. Чайковскийниң балет музыказы. 22.30 — 00.15 — Футбол. «Хайдук» (Югославия) — «Днепр». Югославиядан дамчыдылга. Чапсарда — (23.15) Бөгүн делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — «Формула творчества». Док. фильм. 8.35; 9.35 — М. Ю. Лермонтов. «Бородино». 4 класс. 9.05; 12.40 — Немец дыл. 10.05 — Орус улустуң төөгү ырлары. 10.35; 11.40 — Н. А. Некрасов. «Мороз Красный Нос». 6 класс. 11.05 — «Өг-бүле болгаш школа». Тележурнал. 12.10 — Ниити биология. 9 класс. Дириг амытаннар болгаш бойдус. 13.10 — Эстетиктиг кижизидилге. Чаартыкчы болгаш чогаадыкчы чорук. 13.40 — Школачыларга физиология болгаш гигиена дугайында. Элээди ооллуң күш-дамыр өзүлдези. 14.10 — XIX вектиң баштайгы чартының скульптуразы. 14.40 — Өг-бүле амыдыралының этиказы болгаш психологиязы. 15.10 — 15.15 — Медээлер. 18.00 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.15 — «Сылдысчыгаш». Революсчу бау-биле базып ор бис. АРевЭ-ниң 60 харлаанынга. 18.40 — Уругларга фильм. 18.55 — Телемедээлер. 19.05 — Киножурнал. 19.15 — Делегей байдалының дугайында беседа. 19.25 — «Азия төвү». Медээлер. 19.55 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». «Верное средство». Мультфильм. 20.20 — Баскетболга кубоктугларның аразында кубок дээш маргылдаа. ЦСКА — «Вевей» (Швейцария). 21.00 — «Үе». 21.35 — 23.00 — «Театр династиялары». Бороздиннер — Музилилер — Рыжовтар.

Агаар

Бөгүн республикага бүргеп, аязыр, хар чагбас. Дүне 35—40, хүндүс 23—28 градус соор.

Кызылга чагбас. Дүне 37—39 градус, хүндүс 25—27 градус соор.

Автоoруктарга кескү болур. Кызыл—Абакан, Ак-Довурак—Абаза оруктарынга эртенги шактарда туманнаар, көстүрү 1000 метрден ашпас, тайгакталыр.

Солуннуң дараазында номери декабрь 13-те үнер.

Редактор В. С. ШАРАВИИ.

Кино

ДЕКАБРЬ 11-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Кто и как?» 9.30, 12.20, 15.10, 18.00, 20.40 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Киносборник» 10.00, «На горе стоит гора» 11.30, 13.10, «День гнева» 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

«ВОСТОК»: «Чучело» 15.00 «Пришла и говорю» 17.30, 19.30 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Сезон любви» 15.00, 16.40, 18.10, 19.40 шактарда.

«ЕНИСЕЙ» к/б: «Поздние свидания» 17.00, 20.00 шактарда.

ШЫН Редакцияның адрези: 667000. Кызыл. Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 3. Телефоннары: редакторнуң 2-24-63, редакторнуң оралакчыларының 2-35-24 2-23-54, харысалгалыг секретарының 2-23-35, секретариаттың 2-23-35, партийжи амыдырал болгаш үлетпүр килдистериниң 2-31-75, пропаганда болгаш совет тургузуг килдистериниң 2-37-13, чагаа килдизиниң 2-41-27, информация килдизиниң 2-20-60, культура килдизиниң 2-23-54; кедээ ажыл-агый килдизиниң 2-21-47, корректорларның 2-27-41, бухгалтерияның 2-12-45, солун келбейн барганда 2-32-75 телефонче долгаар.

Солун неделяда 6 катап үнер

Чагыг № 3185.

Тыва АССР-ның Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыышкын херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл. Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

ТС—01140

Тывасының республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

кр

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 286 (12986) | 1985 чылдың декабрь 13, пятница | 1925 чылда үндезилеттинген. | Өртээ 3 копеек

М. С. ГОРБАЧЕВТУҢ М. Ш. Мессадия-биле беседазы

СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачев Алжирниң партия делегациязын баштап келген Алжирниң Национал хосталга фронтузу партиязының ТК-зының Политбюро кежигүнү, Доктаамал секретариадының удуртукчузу М. Ш. Мессадияны декабрь 11-де хүлээп алган.

М. Ш. Мессадия Алжир Улус-Демократтыг Республиканың Президентизи, НХФ партияның Чиңгине секретары Ш. Бенджедиттиң чагаазын М. С. Горбачевка дамчыдып берген.

Эш хуусуң беседазының үезинде делегей байдалының болгаш совет-алжир харылзааларының чамдык айтырыгларын чугаалажып көрген. ССРЭ биле АУДР-нуң, СЭКП биле НХФ партияның аразында найыралдыг кады ажылдажылганың чедиишкиннииг хөгжүп турарын, амгы үениң үндезин айтырыгларының талазы-биле оларның туруштарының дөмейлешкээн азы чоокшулашкаан сеткил ханышкыны-биле демдеглээн. Совет Эвилели болгаш Алжир империализмниң агрессчи политиказынга удур, космоска боо-чепсекти эндере тургузарын болдурбазы болгаш ону Черге соксадыры дээш, делегейге чөптүг экономиктиг харылзаалар дээш база регионалдыг месилдежиишкиннерни улустарның хоойлу ёзугаар национал эргелерин хандырарынга үндезилээш шиитпирлээри дээш туржуп турар. Янзы-бүрү талаларга совет-алжир кады ажылдажылганы улам ыңай быжыглаарынче ийи таланың чүткүлдүүн бадыткаан.

Беседага СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнүнге кандидат, ТК-ның секретары Б. Н. Пономарев киришкен.

(СЭТА).

АКШ-тың садыг министри-биле М. С. ГОРБАЧЕВТУҢ беседазы

Америк-совет садыг-экономиктиг чөвүлелдиң (АССЭЧ) IX чыл хуралынга киржири-биле Москвада чедип келген АКШ-тың садыг министри М. Болдриджти СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачев декабрь 10-да Кремльге хүлээп алган болгаш ооң-биле беседа кылган, аңаа ССРЭ-ниң даштыкы садыг министри Б. И. Аристов, АКШ-тың ССРЭ-де элчини А. Хартман болгаш АКШ-тың садыг министриниң оралакчызы Б. Смарт киришкеннер.

Беседа үезинде М. С. Горбачев Женевага ужуражылганың, чүгүн-даа мурнунда совет-америк харылзааларын болур-чогуур тургузарынга болгаш делегей байдалын ниитизи-биле экижидеринге ооң ажыдып турар аргаларының чугула ужур-дузалыын демдеглээн. Ооң-биле кады, чүгле баштайгы базымнар кылган-даа болза, ССРЭ болгаш АКШ-ты мурнукузу ышкаш улуг чөрүлдээлер, ылаңгыя айыыл чок чоруктуң үндезин айтырыглары чарып турар-даа болза, ужуражылганың ниити түңнелин эки болган деп демдеглээн. Кол чүүл болза, хөй чылдар дургузунда чыглып келген айыылдыг болгаш чидиг айтырыгларны чугаалажып көөрүнге эге салдынган, оларны шагда-ла чаңгыс черге таптаашкындан шимчедип эгелээр ужурлуг турган. Женевага дугурушкан бүгү чүүлдерниң ёзулуг ужур-дузазы чүгле херек кырында политикага илереп болуру билдингир.

Совет талага хамаарыштыр чүл дээрге, Женевага чедип алдынган дутуржулгаларны чугулалап көрүп турар болгаш чүгле ниити байдалды экижидеринче эвес, харын совет-америк харылзааларны бот-боттарын хүндүлежириниң база кайзыг-даа ылгай көрүүшкүн чокка долу дең эргелиг байдалга тургузарынче чүткүүр. ССРЭ Каттышкан Штаттар-биле ак сеткилдиг кады хөделиишкин ёзугаар боо-чепсекти космосче нептередирин болдурбайн, ону эндере бүдүрерин кызыларын, делегейде байдалды экижидерин чедип алыр дээш туржурунга белен. Ындыг турушту бис АКШ-тан база манаар эргелиг бис.

Бо бүгү долу хемчег-биле садыг-экономиктиг адырга база хамааржыр. Женева ужуражылгазынга ийи таланың кады кылган медегелелинге айтып, садыг-экономиктиг харылзааларны быжыглаар дээнин Совет Эвилели эң-не шыңгыызы-биле көрүп турар. Мында тургустунган байдалды эки деп адап болбазы хараадаанчыг. Ооң чылдагааны билдингир — ол болза АКШ-тың ылгай көрүүшкүнүнүв политиказы, ооң талазындан садыгны ССРЭ-ге политиктиг албадаашкын кылыр чепсек кылдыр ажыглаар дээр оралдажылгазы болур.

Ынчалза-даа ындыг хевирлиг политиканың амгы үеде таарымча чогу илдең.

Совет Эвилели ынаныштыг болгаш перспективтиг партнёр болуп турар, бистиң рыногувустуң аргалары, ылаңгыя чурттуң социал-экономиктиг дүрген хөгжүлдезиниң улуг айтырыгларын бисте шиитпирлеп турда, кончуг улуг. Өске чурттарда бистиң садыглажып турар партнёрларывыс ол дугайын эки билир болгаш бодунга эвээш эвес ажыктыг кылдыр ол аргаларны ажыглап турар.

АКШ-тың хөреңгитен бөлүктери, чижээлээрге, АССЭЧ-тиң хуралының киргизип турары-биле алырга, Совет Эвилели-биле кайыда талага ажыктыг садыгны калбартырынга сонуургалды илередип турарынга сеткил ханышкынныг М. С. Горбачев илереткен. Бистиң чогуур организацияларывыс ону хүлээп көөрүнге белен. ССРЭ болгаш АКШ-тың аразында улуг хемчээлдиг үр хуусаалыг садыг-экономиктиг харылзааларны тургузар элээн улуг аргалар бар. Мында херек чүгле америк таладан хамааржыр.

Ылаңгыя Женева ужуражылгазының соонда, АКШ болгаш ССРЭ-ниң аразында садыгны хөгжүдери чугула деп, М. Болдридж ниитизи-биле чугаалап, америк хөреңгитен бөлүктериниң аңаа сонуургалдыын бадыткаан. Ооң-биле кады ССРЭ-биле садыг харылзааларын хөгжүдеринге шаптыктап турар АКШ-тың администрациязының болгаш конгрессиниң киирген кызыгаарлаашкыннарын чылдагааннап айыткан.

Беседа үезинде совет-америк харылзааларының чамдык өске талаларын база чугаалажып көрген.

• • •

Ол-ла хүн М. С. Горбачев АССЭЧ хуралын Москвага эрттирери-биле холбаштыр Кремльге дүштеки шайлаалга кылган.

Дүштеки шайлаалгага СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы Н. И. Рыжков, албаниың өске-даа кижилери, ол ышкаш АКШ-тың хөреңгитен бөлүктериниң төлээлекчилери чораан.

Найыралдыг байдалга эрткен дүштеки шайлаалгага М. С. Горбачев болгаш М. Болдридж чүве чугаалааннар, ону улуг кичээнгей-биле дыңнаан болгаш адыш часкаашкыны-биле уткаан.

(СЭТА).

ҮЕНИҢ НЕГЕЛДЕЗИНГЕ ТӨЛЕПТИГ БОЛУР

Российяның чогаалчыларының VI съездизи

Хөй националдыг совет литература улус-биле, партия-биле, чурт-биле бир аай амыдыралдыг кады чурттап турар. Ол социализмниң берген эргезин калбаа-биле ажыглавышаан, чаа амыдыралды тургузарынга дорт киржип, миллион-миллион кижилерниң тура-соруун, сагыш-сеткилин болгаш бодалдарын илередип, оларның угаан-бодал талазы-биле байлакшылынга болгаш мөзү-шынар кижизидилгезинге дузалап турар.

Москвага, Кремльдиң Улуг ордузунга декабрь 11-де ажыттынган Россия Федерациязының чогаалчыларының VI съездизиниң делегаттары боттарының кылган ажылын бедик негелделиг туруш-биле көрүп, литератураны моон соңгаар хөгжүдериниң оруктарын ажыл-херекчи ёзу-биле тодарадып турарлар.

Эштер М. С. Горбачев, Г. А. Алиев, В. И. Воротников, В. В. Гришин, А. А. Громыко, Е. К. Лигачев, Н. И. Рыжков, М. С. Соломенцев, Э. А. Шеварднадзе, П. Н. Демичев, В. И. Долгих, В. В. Кузнецов, Б. Н. Пономарев, Н. В. Талызин, Б. Н. Ельцин, Л. Н. Зайков, М. В. Зимянин, И. В. Капитонов оларны делегаттар болгаш аалчылар дыңмыттыг, үргүлчүлелдиг адыш часкаашкыны-биле уткааннар. Чогаалчылар чыыжының аалчыларының аразында — акы-дуңма литератураларның, Москваның ажылчы чонунуң төлээлекчилери, урак чүүл ажылдакчылары, эртемденнер, партия болгаш совет ажылдакчылары, Чепсектиг Күштер дайынчылары.

Съездиниң хүн айтырыында: РСФСР-ниң Чогаалчылар эвилелиниң баштаар черинин болгаш ревизия комиссиязының отчёт илеткелдери; чогаадыкчы эвилелдиң удуртукчу органнарын соңгуур; чогаалчыларның VIII Бүгү-эвилел съездизинге делегаттарны соңгуур.

«Партияның сорулгалары — литератураның сорулгалары» деп илеткелди РСФСР-ниң Чогаалчылар эвилелиниң баштаар черинин даргазы С. В. Михалков кылган.

— Бистиң съездивис СЭКП-ниң XXVII съездизиниң мурнуу чарыында, коммунистер болгаш бистиң бүгү улузувус эң чугула партийжи документилерниң төлевилелдерин чугаалажып көрүп турарының үезинде эртип турар-дыр — деп, ол чугаалаан. Эң чоокку чылдарда чурттуң экономиказын эде тургузары, бистиң ниитилел амыдыралывыстың хөй-хөй талаларын чаартыры негеттинип турар, ынчангаш ол бодунуң ээлчээнде ниитилел кежигүннериниң психологтуг байдалын эде тургузарын база негеп кээр. Бистиң Төрээн чуртувустуң материалдыг болгаш угаан-бодал талазы-биле чаа күчүлүг көдүрлүүшкүнүнүң эрге-ажыктарынга дүүштүр социалистиг тургузугнуң төөгүлүг аргаларын база артык шынарларын долу хемчээлдии-биле ажыглаар төлээде, күжениишкинниг чогаадыкчы ажылды кылып чорудар апаар.

Делегей байдалы кажангызындан-даа артык нарын болгаш айыылдыг боор турар. Ынчалза-даа тайбың дээш, аңгы-аңгы күрүнелерниң болгаш улустарның тайбың кожа-хелбээ догуннаашкыны дээш, ындыг болганда — бедик мөзү-шынарның бадыткаашкыны дээш чөптүг демиселге чогум-на Совет Эвилели мурнап чоруп турарын делегейниң улам-на хөй кижилери көрүп турарлар. М. С. Горбачевтуң Женевага киирген калбак хемчээлдиг болгаш тодаргай совет инициативалар, саналдар ону бүгү делегейге бүзүрелдии-биле көргүскен. Улустарның тайбынче күчүлүг чүткүлүнүң күжүнге шыдашпайн, империализм аткаарлаар ужурга таваржып турар, ынчалза-даа агрессчи империалистиг күштер боо-чепсекти эндере бүдүрерин үргүлчүлеп, ядролуг дайынның кыжанышкынын улам чидиглендирип турар. Мындыг байдалдарда урач сөстүң ролю канчаар-даа аажок улуг турар. Партия совет литературадан социалистиг ниитилелдиң культуразын байлакшыдарын, совет кижиниң идейлиг болгаш угаан-бодал шынарларын, бүгү кижилерниң идепкейиниң көдүрлүүшкүнүн шынчы-биле бижип көргүзерин негеп турар. Совет литератураның болгаш урак чүүлдүң тургусканы бүгү-ле эң эки чогаалдары партияның болгаш улустуң кол ажыл-херектери болгаш сагыш салыышкыннары-биле кажан-даа чарылбазын СЭКП ТК-ның апрель (1985 ч.) Пленуму онзалап демдеглээн.

Улуг Октябрьның соонда орус литература чаа-чаа күштерин алган, бүгү делегейниң мурнунга хөй националдыг Российяның улустарының аныяк литературалары-биле кады чаа чогаадыкчы ёзу-биле ажылдап эгелээн.

Бистиң литературавыстың кол-кол темалары революцияның чалбыыштыг одунга, дайын шөлдеринге, канчаар-даа аажок улуг тудугларның хайнышкыннныг ажыл-ижинге тывылган. Бо бүгү улуг үе-чадаларының болуушкуннарынга большевик-коммунистерниң шиитпирлиг рольду ойнап турганы ышкаш, литератураның эң эки чогаалдарынга кол чүүл кажан-даа коммунистиң овур-хевири боор турган болгаш моон-даа соңгаар ындыг болур. Бистиң амыдыралывыстың бүгү талаларынга чуртта боор турар чаагай өскерилгелерге холбаштыр литературага коммунистиң овур-хевирин билип, бижиири чаа утка-шынары-биле долдунуп, немежип турар.

Оратор ооң соонда Ада-чурттуң Улуг дайынының салдарындан тургустунган литература дугайында чугаалаан.

Бистиң литературавыс бегүн улустуң маадырлыг мөзү-шынарын көргүспушаан, олардан совет кижиниң эң бедик угаан-бодал аргаларының бадыткаашкынын, бистиң ниитилелдиң амыдыралчы туруштуунуң болгаш тиилиттирбезиниң үндезиннерин катап-катап тып, илередип турар.

Бистиң аныяктарывысты шериг-патриотчу ёзуга, хосталга болгаш национал хамааржылгаже чорук дээш демисежип турар улустарга акы-дуңманың интернационалчы дузаламчызының ёзузунга кижизидер ужурлуг литература — амгы үениң армиязының дугайында литература Чер кырынга амыдырал-чурталганың эрге-ажыы дээш тургустунуп турар.

Социалистиг реализм литературазының социал-гуманныг утка-шынары бистиң үениң кол идеязын — политиктиг прозада көргүстүнүп турар тайбың дээш демиселдиң идеязын бадыткаарындан эң калбак болгаш тодаргайы-биле көстүп турары дүрүм ёзугаар чорук болур-дур. Чогаалчы кижи политиканы көргүзерде, амыдыралдың буржуаз хевирин сойгалаар, социализмниң дайзыннарының чепсеглентен хажыдыышкыннарының, хоп-мегечи болгаш нүгүлчү чорукларының аргаларын илередир. Амгы үениң «политиктиг романы» чогум-на ындыг туруш-биле антисоциалистиг пропагандага удур ажык демиселди чорудуп турар.

Бистиң литературавыска делегей айтырыгларының талазы-биле номнарның немежирин баш удур билири берге эвес. Ооң чылдагааннары билдингир — ол болза, тайбың дээш демиселге, империализмниң агрессчи чүткүлдерин болгаш ооң идеологтуг диверсияларын сойгалап илередиринге киржириниң эргежок чугулазы ол боор турар-дыр. Политикага чогаалчыларның улуг сонуургалдыы үре-түңнелдиг, деткимче алыр ужурлуг, бодунда кончуг улуг күчүлүг аргаларлыг болуушкун болур.

Амгы үениң литературазының эң чугула темаларының бирээзи бүдүрүлгениң, ажылчыныштың темазы болур деп илеткелчи чугаалаан. Идепкейлиг кижини, ак сеткилдиг коллективисчи ажыл-ишчини уран-чечени-биле ажыдып алдаржыдып турар чаа, дидим чогаалдарның көстүп келирин баш удур чугаалап болур ам ындыг үе келген — деп, ол онзалап демдеглээн.

Амгы үеде кедээде боор турар социалдыг угаан-бодал болуушкуннарын көргүзериниң дугайында айтырыг онза чидии-биле туруп келген. Бөгүн-биске кедээде чурттап болгаш ажылдап турар кижиниң бодалдары, хөөннери онза солун болуп турар.

Делегейниң революсчу ёзу-биле чаартыкчызы кижи амгы боттуг байдалы эрткен, амгы болгаш келир үе-биле тудуш холбаалыы-биле билип алырын кузээн турар. Төөгү-биле кижизидери — амгы үениң, бүгү Россия литературазының хөгжүлдезиниң амгы чадазының кол негелдези болур.

Бүгү совет хөй-ниитиниң сонуургалдап турар айтырыгларны көдүрүп, эң чугула ужур-дузалыг улус ажыл-агый темаларын көргүзүп турар публицистика съездиге улуг болгаш кескү чедиишкиннерлиг келген. Партияның сөзүгү шиитпирлерин ёзугаар литератураның шалыпчы күжү болур публицистика даштыкы болгаш иштики амыдыралдың бүгү болуушкуннарынга дүргени-биле харыылавышаан, бирги черге үнүп турар. Ынчалза-даа ол дайынчы болгаш чугула жанр ооң өзүлдезинге таарымчалыг байдалдарга хөгжүзүн дээш ам-даа эвээш чүүлдер кылдынган. Публицистиканы ийиги сорттуң литературазы кылдыр көөр бодалдар элээн кескү тургустунуп келгени чажыт эвес. Ынчалза-даа ындыг бодал публицистерниң дээре чогаалдарынга номчукчуларның сонуургалындан дыка ыгалып турар. Талантылыг публицистиканы литератураның өске жанрларындан мурнай дүрген тускай номнар кылдыр парлаар ужурлуг. Номчукчуга ол чогуур үезинде, кажан аңаа эргежок чугула апарганда чедер совет улуг литератураның долу эргелиг жанры болур ужурлуг.

Поэзияга, драматургияга, уруглар болгаш аныяктар литературазынга, шүгүмчүлелдиг бодалды хөгжүдеринге, очулга ажыл-чорудулгазынга «литература беш чылдыың» чедиишкиннерин илеткелчи делгеренгейи-биле тодаргайлап чугаалаан.

Бисте делегейде эң-не хөй номчуур чон бар деп, илеткелчи демдеглээн. Номчукчулар конференцияларының материалдарын шинчилеп база түңнеп көрүп турган, хөй миллион номчукчулар-биле харылзажырының улам-на идепкейлиг хевирлеринге даяныры биске эргежок чугула.

Россия литераторларының аныяк салгалы ниити одуругда төлептиг черни ээлеп турар. «Чогаадыкчы аныяктар-биле ажыл дугайында» СЭКП ТК-ның доктаалының үнгениинден бээр келир чылын 10 чыл болур. РСФСР-ниң Чогаалчылар эвилели литературжу салгалды кижизидер талазы-биле бодунуң хүн бүрү ажыл-чорудулгазынга аңаа даянып турар. Талантылы кижизидери дээрге, чүнүң-даа мурнунда үзел-бодалды кижизидери болур. Ниитилелге чугула айтырыгларга хамаарыштыр аныяк авторлар чүгле четпестерни айтырын ораалдажып турар эвес, харын-даа чогаадыкчы шиитпирин тывары, тургустунуп келген байдалдан үнер аргазы тывары ораалдажып турары өөрүнчүг. Ынчалза-даа ол херекке шынарының айтырыы кол айтырыг болуп хевээр артканын көрбейн барып болбас.

Барыын чүкте нүгүлдекчилер совет литератураның «алдын үези» төнген деп бадыткап тураа-даа, бистиң хөй националдыг литературавыс чурттап болгаш хөделип турар деп, илеткелчи медеглээн.

Партияның шынчы дузалакчылары — Россияның чогаалчылары совет ниитилелдиң хөгжүлдезиниң амгы онза чугула үе-чадазында литератураның ойнаар ужурлуг кончуг чугула ролюн билип, улустуң, Лениниң партиязының бүзүрелин бадыткаар дээш бүгү чүүлдерни кылырынга бүзүрелди илеткелчи түңнелинде илереткен.

РСФСР-ниң Чогаалчылар эвилелиниң Ревизия комиссиязының илеткелин ооң даргазы С. М. Борзунов кылган.

Ооң соонда илеткелдер талазы-биле саналдар эгелээн.

РСФСР-ниң чогаалчыларының съездизи бодунуң ажылын үргүлчүлеп турар.

СЭТА-ның корр.

КЫЗЫЛ ТУК — КМК-5-ТЕ

Бо чылдың үшкү кварталының түңнели-биле социалистиг чарышка тиилекчи болганы дээш Эрзин районда № 5 КМК-ның коллективинге Колхозтар арасында тудуг организацияларының бүгү-россия каттыжыышкынының баштаар черинин болгаш Кедээ ажыл-агый ажылдакчыларының профэвилелдериниң республика каттыжыышкынының президиумунуң шилчиир Кызыл тугун болгаш акша шаңналын «Тыва совхоз тудуг» каттыжыышкынының даргазы М. А. Кыргыс байырлыг байдалга тывыскан.

Байырлыг хуралга санал берген тудугжулар бригадир Дамдын Дүмен, чолаачы Чакар Соян, КМК-ның начальниги Михаил Кошкар-оол олар — коллектив бедик шаңналды алганы улам күженишкиниң ажылдаарын хүлээндирип турарын демдеглеп турганнар.

Коллектив он бирги беш чыл планын декабрь 25-те күүседирин шиитпирлээн. Ылаңгыя доозукчу чылда тудугжулар бедик темп-биле ажылдап турар. 1985 чылда 918 муң рубльдиң тудуг-монтаж ажылдарын кылыр планныг турган, ноябрь 1-ге чедир 995 муң рубльдиң ажылдарын кылып бүдүргеш.

Чурттаалга тудуун ажыглаалга киирериниң планын КМК-ның тудугжулары ажыр күүсеткен. Бо чылын 5 чурттаалга бажыңның азы 658 дөрбелчин метр чурттаалга шөлүн тудар турган, херек кырында 7 чурттаалга бажыңын, 987 дөрбелчин метр чурттаалга шөлүн ажыглаалга киирген.

Планныг онаалдаларын, социалистиг хүлээлгелерин ажыр күүседип турар мурнакчылар ында хөй. Социалистиг чарыштың тиилекчизи чолаачы Чакар Соян Москвада Улус ажыл-агыйының чедиишкиннериниң делгелгезинге баар путёвка-биле шаңнаткан.

С. ОРУС-ООЛ.

БЕДИК ШАҢНАЛДАР-БИЛЕ!

«Тыва АССР-ниң алдарлыг малчыны» хүндүлүг атты З. А. Седыпейге тыпсыр дугайында

ТЫВА АССР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУҢ ЧАРЛЫЫ

Мал ажылының продукциязын бүдүрер талазы-биле планныг онаалдаларны күүседиринге бедик көргүзүглери дээш база Туран хоорайның тургустунганындан бээр 100 чыл болганы-биле холбаштыр Бии-Хем районда «Кызыл тараачын» совхозтуң саанчызы Зоя Александровна Седыпейге «Тыва АССР-ниң алдарлыг малчыны» хүндүлүг атты тыпсыр.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Ч-Д. ОНДАР.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары Н. БОЙДУ.

Кызыл хоорай,
1985 чылдың декабрь 10.

«Тыва АССР-ниң транспортунуң алдарлыг ажылдакчызы» хүндүлүг атты В. И. Гущинге тыпсыр дугайында

ТЫВА АССР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУҢ ЧАРЛЫЫ

Автомобиль транспортунга хөй чылдарда үре-түңнелдиг ажылы, бүдүрүлге талазы-биле бедик көргүзүглери дээш база Туран хоорайның тургустунганындан бээр 100 чыл болганы-биле холбаштыр Туранда кедээ ажыл-агыйның бүдүрүлге-техниктиг хандырылга талазы-биле районнуң бүдүрүлге каттыжыышкынының автомобиль чолаачызы Владимир Иванович Гущинге «Тыва АССР-ниң транспортунуң алдарлыг ажылдакчызы» хүндүлүг атты тыпсыр.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Ч-Д. ОНДАР.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары Н. БОЙДУ.

Кызыл хоорай,
1985 чылдың декабрь 10.

Туран хоорайны Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Хүндүлел бижии-биле шаңнаар дугайында

ТЫВА АССР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУҢ ЧАРЛЫЫ

Хоорайның ажылчы чонунуң ажыл-агый болгаш культура тургузуушкунунга чедип алган чедиишкиннери дээш база тургустунганындан бээр 100 чыл болганы-биле холбаштыр Туран хоорайны Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Хүндүлел бижии-биле шаңнаар.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Ч-Д. ОНДАР.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары Н. БОЙДУ.

Кызыл хоорай,
1985 чылдың декабрь 10.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Хүндүлел бижии-биле В. А. Бортников, Е. И. Волошина, Н. С. Горева, Т. Р. Даржай оларны шаңнаар дугайында

ТЫВА АССР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУҢ ЧАРЛЫЫ

Он бирги беш чылдың планнарын болгаш социалистиг хүлээлгелерин күүседиринге чедиишкиннери дээш база Туран хоорайның тургустунганындан бээр 100 чыл болганы-биле холбаштыр Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Хүндүлел бижии-биле шаңнаарлар болза:

Валерий Алексеевич Бортников — «Тыва кедээ тудуг» трестиң Туранда мыш белеткээр пунктузунуң автомобиль чолаачызы.

Евдокия Ивановна Волошина — Туранның № 1 ортумак школазының башкызы, Бии-Хем район.

Надежда Семёновна Горева — «Тыва кедээ тудуг» трестиң кежүп чоруур механизастаттынган № 957 колоннаның штукатур-малярлары.

Тагбыш Родаевич Даржай — «Кызыл тараачын» совхозтуң механизатору, Бии-Хем район.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Ч-Д. ОНДАР.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары Н. БОЙДУ.

Кызыл хоорай,
1985 чылдың декабрь 10.

ЧАА ЧЕДИИШКИННЕРЖЕ

Кол техника-экономиктиг көргүзүглер талазы-биле беш чыл планын хуусаа бетинде доосканының дугайын В. И. Ленин аттыг «Тыва даг-дүгү» комбинаттың коллективи СЭКП обкомунга рапорттаан.

Беш чыл иштинде комбинаттың ажылчыннары бүдүрүлгениң техниктиг деңнелин элээн бедидерин болгаш күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүң өзүлдезин, бүдүрүлге күчүлерин ажыглаарын экижидерин, материалдыг болгаш одалга-энергетика курлавырларын камнаарын, күш-ажылчы болгаш бүдүрүлге сагылга-чурумун быжыглаарын чедип алганнар.

Эрткен чылдың ол-ла үезинге деңнээрге, сорттуг даг-дүгүн 10696 тонна хөйнү ажылдап кылган, 486 муң рубльдиң бараан продукциязын бүдүрүп үндүрген, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү 10,5 хуу өскен.

Социалистиг чарышка бедик көргүзүглерни арыглал фабриказының, ЧЭТ-тиң, септелге-механиктиг цехтиң коллективтери чедип алган. Беш чылды баштай доосканнарга фабриканың технологтуг ээлчээниң мастерлери Л. И. Шаламованың, Н. Е. Ермоленконуң, Г. П. Лопаткинаның, С. М. Кууларның коллективтери, асбест казып тывар черниң В. Д. Козловка болгаш Н. М. Рудникке баштаткан экскаваторлар экипажтары, Ю. И. Брюхачёвтуң өрүмнээр станок бригадазы хамааржыр. Транспорт цехиниң чээрби беш чолаачызы, оларның аразында В. П. Коженец, Н. М. Михайлов, Г. П. Карпов олар даг массазын сөөртүрүнүң хемчээлин хуусаа бетинде күүсеткеннер.

Материалдыг болгаш одалга-энергетика курлавырын камнаар талазы-биле чорут-кан улуг ажылдың түңнелинде он бир ай дургузунда коллектив 329 муң рубльди курлавырлап алган. Бир миллион 298 муң киловатт-шак электроэнергия, 6.289 гигакалорий чылыг, 407 муң тонна котёл-суугу одаар чүүлү, 25,9 тонна кара металл прокады камнаттынган.

Бо хүннерде СЭКП-ниң XXVII съездизин төлептиг уткуур дээш социалистиг чарыш идепкейлиг чоруп турар. Күш-ажылчы ээлчегниң он сес декадазының үезинде 4223 тонна сорттуг асбести бүдүрүп үндүрген. 483 муң рубльдиң нормативтиг арыг продукциязын бүдүрген, бир миллион 251 муң рубльдиң бараан продукциязын сайгарган.

Келир беш чылда комбинаттың коллективиниң мурнунда улуг сорулгалар туруп турар. Бүдүрүлгениң технологиязын улам ыңай сайзыраңгайжыдарының, хөй күш үнер чорудулгаларны автоматчыдарының, бедик бүдүрүкчүлүг чаа дериг-херекселдерни нептередириниң болгаш бедидериниң күзели-биле күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүң өзүлдезин он чедиден эвээш эвес хуу өстүрерин, даг-дүгүн казып тывары барык-ла дөрттүң биринге чедир улгаттырарын болгаш ону чылда 130 муң тонна чедирерин төлевилээн.

Он бирги беш чылды чедиишкиннииг доозары чаа чедиишкиннерни чедип алырынга ынанныштыг үндезинни тургузуп турары билдингир.

БИСТИҢ КОРР.

СЭКП-НИҢ XXVII СЪЕЗДИЗИНГЕ УТКУШТУР

Съезд мурнунуң документилерин чугаалажып тур бис

СУГГАТТЫГ ЧЕР, ООҢ БЕРИМЧЕЗИ

1986—1990 чылдарда болгаш 2000 чылга чедир үеде ССРЭ-ниң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң Кол угланмышкыннарының төлевилелинде кодээ ажыл-агыйн бүдүрүлгезин улам ыңай хөгжүдери-биле суггаттыг черлерни бедик беримчелиг ажыглаарынче, оларга төлевилеттинген дүжүттү өстүрериниң хуусаазын кызыдарын чедип алырынче улуг кичээнгей салдырып айыткан. Черни суггарып ажыглаарының ужур-дузазы, ылангыя бистиң ол-шык эвээш дүжер республикавыска канчаар-даа аажок улуг дээрзи билдингир.

Ам бистиң республиканың совхозтарында иштинде-биле кодээ ажыл-агый бүдүрүлгезинге ажыглаттынып турар 51,4 муң гектар суггаттыг черлер бар. Ооң иштинде 40,8 муң гектары — тарылга шөлдери, 7 муңу — сиген болгаш 3,6 муңу — одар-белчирлер. Бөгүн суггаттыг черлериниң чүгле 34 муң гектарында азы 62 хуузунда инженерлиг суггарылга системалары тудулган. Арткан шөлдерде ам-даа эрги бугасумуннар хевээр артпышаан.

СЭКП Төп Комитединиң октябрь (1984 ч.) Пленумунуң айытканы кодээ ажыл-агыйны хөгжүдериниң комплекстиг программазының Кол угланмышкыннарының бирээзи болза черлерни мелиорастаары болгаш ону чеп ажыглаары болур. Ону боттандырары бистиң республикага онза ужур-дузалыг, чүге дээрге, мелиорация херек-леттинмейн барып болур чаңгыс-даа гектар чер Тывада чок.

Инженер системалыг суггаттыг черлер чыл бүрүде көвүдеп турза-даа, олардан ап турар дүжүт кончуг эвээш. 1985 чылда суггаттыг тарылга шөлдеринден ортумаа-биле республика тараа культураларының 11,3 центнер, картофельдиң 59,5, ногааның 95, хөй чылдыг сигеннерниң 26,4, кукурузаның 91,4 центнер дүжүдүн гектар бүрүзүнден алган. Планда көрдүнген дүжүт хөй чылдыг сигеннерден өске, чаңгыс-даа культурадан чедир алдынмаан. Ындыг болганда тарааны, картофельди, ногааны бүдүрериниң планныг онаалдазы база күүсеттинмээн боон турар.

Суггаттыг черлерни эки ажыглап, кодээ ажыл-агый культураларының турум бедик дүжүдүн өстүрүп ап турар совхозтар республикада бар. Чижээ, «Алдан-Маадыр» совхозтуң суггатчылары тарааны боттарынга быжыглаан шөлдеринден республикада ап турар дүжүттүң ортумак деңнелинден 1,5—2 катап хөйнү чыл санында ап турар. Бо чылын «Кара-Хаак» совхоз суггаттыг гектар бүрүзүнден ногааларының 201,6 центнер дүжүдүн алган. Олла совхозтуң Алдын-кыс Сапчакка удурткан ногаажылар звенозу боттарынга быжыглаан 10 гектарының бирээзинден-не 568 центнер капустаны ажаап алган. Ынчалза-жок республиканың совхозтарында суггаттыг черлерни ажыглап турарында улуг четпестер барын айтыр херек. Чижээ, Бай-Тайга районда сут болгаш кодээ ажыл-агый органнарының суггаттыг черлерни чептиг ажыглаар талазы-биле канчаар-даа аажок куду деңнелге, шынар чок ажылдааны дараазында сан-чурагайлар бадыткап турар. Аңаа бо чылын суггаттыг гектар чер бүрүзүнден тарааның 4,4, картофельдиң 19, ногааның 8 центнер дүжүдүн ортумаа-биле алган. Ол дээрге республиканың ортумак деңнели-биле алыр болза, 3—4 катап эвээш көргүзүг. Харын-даа суггат чок черлерден-даа алган дүжүдүвүстен барык 2—3 катап эвээш боон турар. Чамдык картофель, ногаа бүдүрериниге тускайлаттынган совхозтар база-ла республика көргүзүглеринден куду дүжүттү ап турары канчап-даа үениң негелделеринге дүүшпес. Ындыгларга картофельдиң гектар чер бүрүзүнден 16 база 26 центнер дүжүдүн өстүрген «Хемчик» болгаш «Октябрьның 30 чылы», ногааның 5,5—7,5 центнер дүжүдүн алган СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг совхозтар хамааржыр. Куду дүжүт дээрге — ажыл-агыйжы эвес чоруктуң, кодээ ажыл-агый культураларын өстүрериниң дээштиг технологиязын болгаш зона айы-биле системаларын куду деңнелге, четпес чорутканының, суггаттыг черлерде тарылга шөлдеринге чемишчидилгелерни болгаш техниканы багай ажыглааның, суггарылганың норма-чижээн сагывайн, ону четпес организастааның түңнели. Дыка хөй совхозтарда суггаттыг шөлдерге тараан кодээ ажыл-агый культуралары баштайгы үеде өөриңге четчир суггарылганы бээн албайн турар. Чижээ, Бай-Тайга, Барыын-Хемчик, Сүт-Хөл, Чөөн-Хемчик районнарының чамдык совхозтарында суггаттыг черлерде тараан кодээ ажыл-агый культураларының иштин шөлүнүң 15—20 хуузу бир дугаар өөрүлде суггадып албаан боон турар.

Совхозтар бүгү суггатты чүгле ажыл-агыйның иштинде сүт ажыглалының планын ёзугаар чорудар ужурлуг. Ук планны ажыл-агыйның гидротехники кол агрономнуң удуртулгазы-биле бүдүрүлге планын тургузуп турар үеде кады кылыры чугула. Дыка хөй совхозтарда тускай эртемниг инженер-гидротехник кадрларының чогуундан ук планны шын эвес, азы шуут кылбайн турар. Суггарылганың норма-чижээн, ону чорударының хуусаазын барымдаалавайн баар таварылгалар оон үнер.

Оон аңгыда чүгле чаңгыс суггарылга бедик дүжүттү хандырып шыдавас дээрзин хандыр угаап билзе чогуур. Бедик дүжүттүң үндезини — суггарылганы өске-даа агротехниктиг хемчеглер-биле комплекстиг чорудары. Ол чүл дээрге, минералдыг болгаш органиктиг чемишчидилгелерни суггаттыг черлерге норма ёзугаар төгери, тарылга эзлчештирилгезин долуу-биле шиңгээдип алыры, суггарылгага механизацияны мергежилдии-биле ажыглаары-дыр.

База бир чугула чүве болза, суггаттыг черлерге бүгү ажылчын күштү, техниканы суггат чок черлерден шуут аңгылап, аңаа тускайлаттынган, доктаамал бот-орулгачарылгалыг бригадаларны, звеноларны тургузары болур. Суггатчы звенолар ээлектен тарай бээр, оларны өске ажылдарга чардыктырар чоруктарны шуут болдурбас херек.

Часкы, чайгы суггатты чединшкинниг чорударының бир кол үндезини — суггатчы кадрларны, машинистерни өй-шаанда өөредип, четчелээри, олардан тускайлаттынган звеноларны тургузары, оларның күш-ажылын чогуур деңнелге организастап, оларны дериг-херекселдер-биле хандырары болур. Ам кышкы үеде республикага иштиви-биле суггаттыг черлерге ажылдаары-биле 340 машинист-оператору, 1050 суггатчыны тускай программа ёзугаар өөредип, олардан тускайлаан 280 звеноларны тургузары планда көрүп турар.

Суггат чок черге бодаарга, суггаттыг черни ажыглаары дыка нарын. Суггаттыг черлерни бүрүн комплекстиг, мурнакчы арга-дуржулгага даянып, ажыглаар ужурлуг бис. Чүгле ынчан оон бедик беримчени ап болур. Үстүнде айыткан хемчеглерни бүрүн боттандырарын үе неген турар. Чаагай, доктаамал дүжүттүң магадылалын ооң-биле тургузуп болур.

Ш. МОНГУШ,
Тыва АССР-ниң Кодээ ажыл-агый министерствозунуң мелиорация килдизиниң начальниги.

Партияның область конференциязының делегады

КАЯА-ДАА ҮЛЕГЕРЛИГ

Семиртилге шөлүнүң девискээри делгем, мында ам чеди муң хире шарыжыктарны семиртири-биле азырап, чемгерип турар болду.

Кол мал эмчизиниң хүлээлгезин күүседип турар Татьяна Аюевага ужуражы берген, ажыл-ижин кысказы-биле таныштывыс.

— Совхозтардан молдурга шарыжыктарны хүлээп алгаш, оларны семирти азыраар хүлээлгелиг бис. Ону багай эвес күүседип, дүн-хүнде 600 грамм немелде деңзи алыр планывысты ажыр боттандырып келдивис — деп, ол ажылын таныштырды.— Бо болза дыка хөй улустуң кызымак күш-ажылының түңнели-дир — диди.

— Кымнарыл ол? — деп тодараттывыс.

— Оларга мал чеми сөөртүр механизаторлар, мал чеми белеткээр кижилер, инек кадарчылары, специалистер болгаш өскелер-даа хамааржыр — диди.

Оларның аразындан мурнакчыларны сонуургай бердивис.

Бир-ле дугаарында коммунист, тракторист Тамара Сатты адады.

Мурнакчы тракториске бистерни ужураштырарын диледивис.

Мал чемнери сөөрткен машиналар, тракторлар деңзилээр черге келиривиске, Татьяна Доскумовна аңаа турган аныяк уругже айыткаш:

— Бо-ла болгай сураган чораан тракторизиңер — диди.

Тамара Саттың ажыл-ижи, амыдыралы-биле таныштывыс. Тракторист мергежилди чедип алгандан бээр он чыл чеде берген кижи болду. Сөөлгү чылдарда семиртилге шөлүнге мал чемнери сөөртүп, бердинген онаалдазын доктаамал ажыр күүседип келген мурнакчыларның бирээзи. Быжыглаан техниказынга ол камныг, ооң техниктиг ажаалдазын чогуур үезинде чорудуп турар, ынчангаш Саттың трактору үрели берген таварылга сөөлгү үеде турбаан.

Тамара Доржуевна Сат 1978 чылда партия кежигүнүнге кирген, оон бээр СЭКП-ниң Уставында айыткан хүлээлгелерни күүседир дээш бодундан хамааржыр бүгү-ле чүүлдерни кылып келген. Хамыктың мурнунда социалистиг Төрээн чуртунуң экономиказын быжыглаары-биле эки ажылдаары эң чугула сорулга кылдыр ол санаар. Ынчангаш совхоз бүдүрүлгезиниң кайы-даа адырынче ону чорударга бүдүрүкчүлүг ажылдап турган, планныг даалгаларны үргүлчү ажыр күүседип, ооң шынарын экижидеринче кичээнгейин салып келген, ооң уламындан бригадирлер, ажыл-ишчилер ону мактаар.

Т. Д. Сат партия бөлүүнүң, парткомнуң ажылынга идепкейлиг киржип турар. Ону партком кежигүнүнге совхозтуң коммунистери соңгаан, аңаа культура-массалыг ажылды харыылаар даалганы берген. Суурнуң ажылчы чоннарының, аныяктарының дыштаныылгазын ажыктыг, эки организастаар хемчеглерни профэвилел, комсомол, херээженнер чөвүлели болгаш өске-даа хөй-ниити организацияларлы-биле кады ап турар. Моон соңгаар дыштаныылга кежээлерин, дайынның, күш-ажылдың хоочуннары, бүдүрүлгениң мурнакчылары-биле ужуражылгаларны, боттывыныгыр уран чүүл коллективтериниң концерттерин көргүзер хемчеглерни кылгаш, ону күүседири-биле ажылдап турар. Оон аңгыда спорт ажылын идепкейжидери база көрдүнген.

Партком болгаш партия хуралдарынга айтырыгларны белеткээринге, ону чугаалажырынга коммунист Т. Д. Сат идепкейлиг киржип, бодунуң саналы-оналдарын киирип, четпестерни шүгүмчүлеп турар.

Ажыл-ишке кежээ, хөй-ниитичи, амыдыралга төлептиг коммунисти Кызыл районнуң коммунистери партияның XX область конференциязының делегадынга соңгаан. Ол ышкаш СЭКП райкомунуң пленумунга Тамара Доржуевна Сатты партия райкомунуң бюро кежигүнүнге соңгаан. Каяа-даа үлегерлиг, төлептиг ишчи коммунистерниң идегелин ажыл-ижинге, хөй-ниитиниң херээнге бүзүредин шыдаар.

Т. ХЕРТЕК.

ЧУРУКТА: Т. Д. САТ.
В. КАРА-САЛДЫҢ фотозу.

ИЕ-ЧАШТЫҢ КАДЫЫ ДЭЭШ

СЭКП-ниң Программазының чаа эдилгезиниң төлевилелинде «...Иениң болгаш чаштың кадыын камгалаар талазы-биле албан черлериниң, поликлиникаларының, эмнелгелериниң, санаторийлериниң четкизин улам ыңай хөгжүдери болгаш оларны аңгы үениң аппаратуразы-биле дериири боттандырар...» деп чугулалаан. Бо сорулгаларны ажыл-херекке боттандырар дээш Кызыл хоорайның эмнелге ажылдакчыларының чамдык ажылдарны кылып чоруткан. Иелерниң болгаш чаштарның кадыының байдалын экижидер дугаарында доктаалды 1982 чылда хүлээп алган турган. Ында айыттынган сорулгаларны канчаар күүсеткенин чижеглеп көрейн.

Кадык камгалал килдизи, республиканың № 1, 2 божудулга бажыңнары болгаш уруглар эмнелгелерин база өске-даа черлер чамдык тодаргай ажылдарны кылган. Мооң уламындан чыдын эмнедир 100 орунну эмнелге немежип, № 2 поликлиникада тус-тус аарыгларны эмнээр специалистерниң ажылдаарынга таарымчалыг байдал тургустунган. Кеш аарыглыг уруглар хүлээп алыр эмнелге эде тургустунган. Педиатрлар участоктарын аңгы-аңгы тургузарын планнап көрген. Ам ындыг участоктуң саны 24 четкен. Участок бүрүзүнде уругларның саны ортумаа-биле 825 чедип турар. Мооң ачызында участок эмчилери профилактика ажылынче чогуур сагыш салыр аргалыг болу берген. Саттыг херээженнерни хайгааралга алыры 88,4 хуу болган. Чаа төрүттүнген чаштар болгаш хар чедир уруглар эмчилериниң доктаамал хайгааралында. Ооң-биле чергелештир аныяк иелерниң школазынче ада-иелери хаара тудары чаңчылчаан. Бо бүгү хемчеглер уругларның кадыкшылынга эки салдарлыг болуп келген.

Иелерниң кадыын камгалаарынга чамдык тодаргай ажылдар чоруттунган. Чыл санында саттыг херээженнерниң даңзызын баш бурунгаар кылып, оларга профилактиктиг дузаны чедирип турар. № 2 божудулга бажыңын кескү агитация-биле дериээн. Ында эмнелге коллективиниң ажылдакчыларынга болгаш божаан иелерге тускай сүмелерни кылгаш аскылаан. Каът санында иелерге тускай өрээлдерни аңгылаан. Аңаа иелер уругларын чемгерип, оларга тарылга эрттирип, лекция, беседа дыңнап турар.

1985 чылда иелерниң болгаш чаштарның кадыын улам экижидер сорулга-биле немелде хемчеглерни ап чоруткан. Уруг эмзирер иелерге болгаш саттыг херээженнерге эки шынарлыг продуктуларны садарын организастаан. Иелерниң поликлиникаларга болгаш херээженнер консультацияларынга кадыын шинчидип көөрү экижээн. Херээженнер консультациязында аныяк адаларның школазын организастап тургускан. Херээженнерге стационарлыг дузаламчыны чедирерин сайзырадыр хемчеглерни кылып келген.

Үстүнде адааның эмнелге албан черлериниң коллективтери күш-ажылды коммунистиг ёзу-биле көөрүнүң шимчээшкинин сайзырадыр, дагдыныкчылар ажылын иштередир ажылдар болгаш мергежилин бедидери-биле аязы-бүрт хевирниң конкурстарын чорудары чаңчыл болу берген. Ол хемчеглер медицина ажылдакчыларының билиин четтиг ажыглап, эки ажылдаарынга идиглиг.

М. БАЗЫР-ООЛ,
Кызыл хоорай Совединиң күүскомунуң кадык камгалал килдизиниң эргелекчизи.

ШАЛЫПЧЫ ЁЗУ-БИЛЕ

КАРЕЛ АССР. Кондопоганың С. М. Киров аттыг целлюлоза-саазын комбинадының коллективи СЭКП-ниң XXVII съездизинге төлептиг ужуражырынга белеткенмишаан, берген даалганы хүнүнүң-не ажыр күүседип, саазынның шынарын экижидер, массазын чиигедир дээш демисежип турар. Саазынның деңзизин чиигеткениниң күсели-биле бо чылын 780 миллион дербелчин метр солун саазынын немей кылып үндүрген.

Кондопогада социалистиг чарыштың мурнуку одурууда саазын кылыр сески машинаның коллективи чорун турар.

ЧУРУКТА: саазын кургадыкчызы ажылчын М. Климановтуң саазын кылыр машинаның чанында турары.

С. МАЙСТЕРМАННЫҢ фотозу.
СЭТА-ның фотохроникази.

Көдээ тудугларда

ТЕМПИНИ ДҮРГЕДЕДИР

Он ажыг чыл бурунгаар амгы Чаа Чаа-Хөлдүң турар черинге каңмыыл үнген дазыр шөл чыткан. Сүт чогундан тараа бээзин тарывайн турган.

Ам мында хоорай хевирниң чаа сууру чаттыла берген. «Красноярсксельстройнуң» № 2 КМК-зының тудугжуларының, инженер-техниктиг ажылдакчыларының шудургу күш-ажылының түңнелинде 500 ажыг чуртталга бажыңнары туттунган. Төп одалганың, машина-трактор мастерскаязының, ортумак школаның, өске-даа бүдүрүлге, албан черлериниң бедик бажыңнары кайы ыраактан хүнге чайынналып көстүп келир.

— Үрбүн, Чаа-Хөл, Кара-Тал суурларны кыска хуусаа иштинде өскээр кежүрерин дыка хөй кижилер бүзүревейн турган. Ам көрүңерем: чавыт кааанактарга чурттап орган боттарывыс чылыг, чырык бажыңнарда чурттап ор бис — деп, суурнуң хоочун чурттакчыларының бирээзи Григорий Валбай-оол чугаалады.

Шынап-ла суурнуң тудугжуларын мөгөн чоруурга, чаңгыс-даа эрги каанак көзүлбес. Делгем кудумчулар сотуналган, бот-боттарынга дөмейлешпес сайзанак дег чараш бажыңнар. Оларда «Найырал» совхозтуң ажылчыннары, тудугжулар чурттаан. Ам суурнуң чурттакчыларының ниити саны дөрт муң ашкан.

Чаа Чаа-Хөлдүң тудугжулары доозукчу чылда боттарының мурнунга салдынган сорулгаларын күүседир дээш, тодаргай ажылдарны кылган. Чүгле эрткен он айларда бээзин ийи аал чурттаар үжен бажыңны, хөлчегде 6 тонна хлеб быжырар заводту, он километр ажыг черге сүт дамчылар системазының болгаш өске-даа тудугларны ажыглаалга киирген. Бо хүннерде 140 уруглар турар эсли-салты курунне комиссиязынга дужаар дээш тудугжулар эки ажылдаан.

Кыштың соогу, чайның изии дивес кылган ажылмыга бедик харысалгалыг мурнакчылардан эгелээш социалистиг чарыштың тиилекчилери бүдүн коллективтер болур бригадаларының саны көвүдээн. Оларга Тыва АССР-ниң алдарлыг тудугжузу М. Е. Лопсанның, Н. Н. Лебедевтиң, А. Т. Чадыр-оолдуң удурткан бышыңчылары, Р. П. Намчыынның, С. А. Чамыяңның баштааны шеверлекчилер бригадалары хамааржыр.

Чаа Чаа-Хөлдүң тудугжуларының кылган ажылдары хөй-даа болза, сагыш амыр олурар арга оларда чок. Чүге дээрге, келир чайын Саянның кылымал далайы Чаа-Хөл суурга чедип келир.

Ындыг турбуже эрги суурда школа, эмнелге, садыглар, 90 ажыг чуртталга бажыңнары ам-даа хевээр. Оон ырак эвес Кара-Тал суурнуң чартыы кожуртүнгее. Ажыл баш ажыг. Ол бүгүнү сут алдаанга киирбес дээш, хемчеглер канчаар алдынып турарыл?

№ 2 КМК-ның (начальниги П. Л. Валь) коллективи эрткен он айларда 4 миллион 243 муң рубльдиң тудуг-монтаж ажылдарын кылыр турган. 2 миллион 802 муң рубльди шиңгээдип алган. Планның барык-ла чартык кезии ышкажыл.

— Чудук чогундан бызаңчылар чамдыкта неделя-неделязы-биле аңаа олурардыр. Саңа артындан, Кызылдан тудуг материалдары шуут келбестей берди — деп, план-бүдүрүлге килдизиниң начальниги Галина Савченко хомудады.

Кыш дүшкени-биле холбаштыр Чаа Чаа-Хөл автоколонназы (начальниги В. И. Дюбин) ажылын сулараткан. Ноябрь айның баштайгы чартыында автомашиналарның чүгле 40 хуузу рейсче үнген. Өскелери ялзы-бүрү чылдагааннарның уржуундан аңаа туруп турар. Оларны хөделдирер, ажыглаар хемчеглерни дарый алыры чугула.

Чаа Чаа-Хөлде доозулбаан азы ара соксап каан тудугларның саны эвээжээр тудум, харын көвүдеп турар апарган. Тудугжулар эрткен чайын 30 бажыңның таваан салгаш, ара каапкаш барган. Сүт арыглаар черниң тудуун шуут соксаткан. Бо чылын ажыглаалга кирер ужурлуг 33 орунну эмнелгениң тудуунче сагыш салбастаан. Харын-даа ол чугула тудугну келир чылдың декабрьда доозар дээр хевиннер бары канчап-даа таарышпас.

Ооң-биле чергелештир тудугда күш-ажылдың бүдүрүкчүзү, сагылга-чурум куду деңнелдиг. Ажылдан озалдаар, оон эртее прогул кылыр чоруктарның саны көвүдээн. Оларның уржуундан он айларда 750 кижи-хүнүн чидирген. Ол дээрге тудугда ажылдап турар кижи бүрүзү ийи хүн дургузунда ажылдавааны ол. Ынчангаш № 2 КМК-ның удуртукчулары, партия, комсомол болгаш профэвилел организациялары кижилер-биле ажылды бирги черге тургузуп, тудугнуң темпизин дүргедедиириниң боттуг хемчеглерин алыры, ажыл-ишчилериниң күжениишкиннериниң планныг онаалдаларын бүрүн күүседиринче, чаа беш чылдың чедиишкинниг эгелээриниң үндезиннерни тургузарынче сагыш салыры чугула.

К. ЧӨРЕВЕ,
«Шынның» корр.

Камналга — экономиканың курлавыры

Республиканың совхозтарында машина-техниканың ажыглалының талазы-биле хөй шүгүмчүлелдиг чагаалар кээп турар. Автомашиналар, тракторлар каш чыл болгаш-ла саңдан үнүп, ажыглаттынмайн ышкыр бижиттинип турар. Техникага камныг эвес, артык кезектерни төтчеглээр чорук ажыл-агыйларга улуг когаралды чедирип турар.

ТЕХНИКАНЫ ЫНЧААР АЖЫГЛАП БОЛУР БЕ?

Бай-Тайганың эң ырак совхозтарының бирээзи «Кара-Хөл»-биле аргыжары бээзин берге. Совхоз 1979 чылда өрт өжүрер машина алган. Механик Дүмен-оол Иргит сүг сордургаш, машинаны ажылдадыпкан, ооң агымының күштүүн Тапсы-Аксының чону магадап турган. Ол кезээ-ле чаа машина бир чыл хире болгаш маңнавастаан. Озал-ондак болдурбазының талазы-биле механиктиң бажыңының чанында ол машинаны шагдала тургузуп каан олар туруп-ла турган чүве.

Чоокта чаа ол машинадан ырак эвес бажыңга өрт болган. Хайыраан өрт өжүрер машина турган болза, айыылды дүрген чайладып аптар турган. Машинаны бүдүрүп үндүрери белен эвес болгай. Камналга-хумагалал чугула деп чүвени биле тура, чүге ону камнавайн турарыл? Совхозтуң директору, специалистери техниканы үрээн кижилерге харыысалга онаап турар бе? Машина-техниканы ынчаар ажыглап болур бе?

К. ХЕРТЕК.

КУРУГ ЧОРУКТУГ МАШИНАЛАР

«Кызыл-Тук» совхозтуң гаражының иштинде демир-дес оваалаптан. Бар машиналарның эвээш кезии ажылдап турар. Хүндүс көөрге, куруг кузовтуг машиналар карангадыг халдың тура хүнээр. Малчыннар көжүрүп, мал чеми чедиргенде хөлезиниң негээр, арага кутсун дээр сагыштыг чолаачылар бар. Ажыл чок аңаа халдып турар машиналар бе дээш ажыглаарын бодаан, токпак сөөртүрүп алыр дээш дилээрге, совхозтуң удуртукчулары бербес. А боттарының бажыңнарының чанында ышты дагландыр чыып алган боор. Дөмей-ле совхоз машиназы сөөрткен болгай. Өске ажылчыннарга чүге дуза катпайн турарыл? Совхозтуң машиналарының хүн бүрүде чөп ажыглалын чедип албааны хомуданчыгдыр.

Хүндүс бажың чанынга турар машина кежээ аңаа халдып турар. «Үрелген», «бензин чок» деп чылдагааннар, черле орта ажыл кылбас чолаачылар бар. Курунне машиназын кара туразында хуузунда ажыглап турарын улусчу контроль бөлүү хынавайн турар. Районнуң удуртукчулары хыналда кылып келбестер-дир. Машиналарның куруг чорууруп соксадыр болза эки. Ол кывар-чаар материалдарны камнаарынга дузалаар. Үрелген машиналарның кезектерин эмгелеп, септеттинерин ылгаары чугула.

Д. ООРЖАК.
Өвүр району.

ТАЙБЫҢ ФОНДУЗУНЧЕ

Бистиң чуртувус беш чылдың планнарын күүседип, бурунгаар улам херин базымнарны кылып турар. Партияның совет чонунуң мурнунда салып турар улуг сорулгаларын амыдыралга боттандырарынга бистиң быжыт тайбың херек. Совет Эвилели биле Американың Каттышкан Штаттарының аразында харылзаа-холбааны экижидеринден бистиң планетага дайынны болдурбазы, тайбынны камгалаары дыка хамааржыр дээрзин делегейниң бүгү кижилери билип турар. Бистер иштиңгэ-биле Женевага эки түңнелдиг болган ужуражышкынның херечилери болган бис. Ийи чурттуң аразында харылзааның чаа үезиниң эгези салдынган. Тайбыңның болгаш дайынның айтырыглары мези-хылыш, боо-мөңгүнүң дылы-биле эвес, найыралдың, кады ажылдажылганың дылы-биле чугаалажыр болза, бурунгаар базымны чедип ап болурун Женевага болган дээди деңнелдиң ужуражылышкыны бадыткаан.

Ол ужуражылышкын хүннеринде бистиң районнуң ажыл-агый, албан организация черлеринге, күш-ажылчы коллективтерге лекция, беседа, митингилерни эрттирип, тайбың фондузунче эвээш-биче-даа бол, камнап алган акша-хөреңгивисти шилчидип, боттарывыстың үлүүвүстү киирген бис. Районнуң орук-септелге тудуг участогунуң ажылчыннары боттарының кызыл-булуңунга чыглып келгеннер. Митинг сөөлүнде ажылчыннар И. Даваа, О. Седен-оол, М. Сарыглар олар 10-10, А. Ваадыр, С. Соян 30-30 рубльди тайбың фондузунче шилчидерин шиитпирлээннер. Оон-даа өске ажылчыннар оларның үлегерин эдергеннер.

Районнуң улус депутаттарының күүсекчи комитединиң иштики херектер килдизиниң ажылдакчылары митингиге чыглып келгеш, дайынзырактарга килеңин, бистиң кырывыска чүгле тайбың хүн чырып турзун дээн чаңгыс бот күзээн илередип, Совет курунениң тайбың дээш туржуп турар сагыш салыышкынынга организастыг чорук, быжыт сагылга-чурум-биле харыылаарын илереткеннер. Коллектив кежигүннери С. Лооай, К. Куулар, А. Шожал оларның саналы-биле бир хүнүнүң ажылдаан акшазын тайбың фондузунче шилчидер деп шиитпирлээннер. Ындыг митингилер арга-миң ажыл-агыйлыкын, амыдырал хандырылга бүдүрүлге эргелелиниң коллективтеринге болган өске-даа черлерге болгулаан. Кайы-даа коллективтерниң ажылчыннары, албан-хаакчылары тайбың фондузунче бир хүнүнүң шалыңын шилчидерин дугуруушкан.

С. ШОЙДУҢ.
Тес-Хем район.

ДИИҢЧИНИҢ ОЛЧАЗЫ

Сүт-Хөлдүң Өртең-Арыгның Ишкиннериниң эзимнеринде аң-мең, өлүк-диң байлак. Ында аңнаарынга хандыкшылдыг чурттакчылар, аңчылар аңныыр-тывыш черлери-биле керээ ёзугаар өлүктү аңнап, курунеге дужаап турар.

Өртең-Арыг медпунктузунуң эргелекчизи Чанчык Самбаевич Ооржак аңныыр сезону эгелээнден бээр хостуг үезинде, тайгаже аңнап турар. Ол Өртең-Арыг чоогунуң эзимнеринден 110 диңни алган. Чадааганың аңныыр-тывыш ажыл-агыйынга дужаагай.

Б. ОНДАР.

ТУРАН ХООРАЙНЫҢ 100 ЧЫЛЫНГА

НАЙЫРАЛДЫҢ ХООРАЙЫ

Бии-Хем районнуң административтиг төвү—Туранның тургустунганындан бээр чүс чыл болган. Ол хоорай-биле дыка хөй турасқаалдыг болгаш революсчу болуушкуннар холбаалыг. Ол Тывада 1918 чылдың февральда Совет эрге-чагырга чарлаттынган бир дугаар чурттакчылыг чер болуп турар. Маңаа эң-не баштай орус тараачыннар биле тыва араттарның аразында найырал тыптып быжыккан. Туранны дамчыштыр Тываның революсчу күштериниң Ачинскиниң, Канскиниң, Минусинскиниң болгаш Красноярск крайның большевиктери-биле харылзаазы бодталып, быжыгып турган. Маңаа Тывага хамааты дайынның чугула болуушкуннары болгулаан. Тываның Араттың революстуг намының I Улуг хуралы база Туранга болган.

Бөгүн туранчылар он бирги беш чылдың планының онаалдаларын күүседир, СЭКП-ның XXVII съездизинге төлептиг уткуур дээш шудургу ажылдап турарлар.

Бистиң Туран хоорайывыс тургустунга-ла чүс чыл болган. Хоорайывыс аажок анык, ынчалза-даа төөгүзү байлак. Бистиң хоорайывыста шаандан тура-ла, он ажыг националдың төлээлери чаңгыс демниг кады ажылдап, чурттап келген. Хоорайның тургустунуп эгелээни ооң баштайгы тудугулары-биле кады аңаа ол аңгы-аңгы аймак-сөөк кижилерниң найыралы эгелээн. Чогум-на Туран хоорайны дамчыштыр Россияның баштайгы революсчу идеялары Тывага келген.

1913 чылда Томскиниң медицина институдун доостаан эмчи А. М. Сафьянова Туранга чедип келген. Анна Михайловна ынчан Красноярскиден келир үениң эмнелге черинге херек медикаментилер, хэр-херекселдер аккелген турган. Ол орус, тыва болгаш өске-даа кижилерге эмчи дузазын күзелдии-биле чедирип, малчын кодааннарга барып турган.

Октябрьның социалистиг революциязының чалгыы Саян артындан келген. Совет эрге-чагырга баштай Белоцарскиге (амгы Кызыл), ооң соонда Туран хоорайга чарлаттынган. Тыва Арат Республика тургустунган 1922 чылдың февраль 28-те бистиң Туран хоорайывыска херек кырында ТАРН-ның I Улуг хуралы болур ням кежигүннериниң чөвүлел хуралы болуп эрткен.

Ол-ла чылын Туранның коммунистериниң болгаш комсомолчуларының иницитивазы-биле Туранга Улусчу бажың ажыттынган. Ол бажың чонунуң чыглыр чери, культура-массалыг ажылдарның төвү апарган. Аңаа хуралдар, ужуражылгалар, кежээлер, концерт, шиилер болуп турган. Ынды ужуражылгаларга херээженнер идепкейлиг киржип, аъш-чем, даараан, арган кештер делгелгезин кылып, өглерге барып, хлеб быжырарынга, ногаа, картошка өстүрерин тыва эштериин өөредип турганнар. 1930 чылдың март 30-де Тывага баштайгы колхозтарның бирээзи — «Кызыл тараачын» колхоз Туранга тургустунган. Ол үеде ол колхозка Михаил Сарыг-оолдуң өг-бүлези бир-ле дугаар ол ажыл-агыйга кирген.

Ада-чурттуң Улуг дайынының чылдарында Туранның дыка хөй чурттакчылары фронтуже аъттанган, олардан эңп келбээннер база хөй. Дөрт алышкы Хомутовтар, үш алышкы Дорониннер, Поносов... алышкылар дайынга маадырлыы-биле амы-тынындан чарылганнар. Дайынның ол берге чылдарында Туранның орус, тыва чурттакчылары фронтуга материалдыг дузаны чедирип турган.

Туран хоорайның өзүп-сайзыраашы, хөгжүлдези республиканың нити хөгжүлдези-биле тудуш холбаалыг. Кешкүн араттарның чурттап чораан чери амгы үениң сайзыраңгай индустриалыг, механизастаттынган кедээ ажыл-агыйлыг чери апарган, хоорай шаанда тургаанындан мырынай таныттынмас кылдыр чаартынган. Бодунуң тургустунганындан бээр чүс чыл болган үезинниң дургузунда хөй чурттакчылыг, асфальтылаан, чаагайжыттынган кудумчуларлыг, чараш хоорай апарган. Хоорай тургустунарының баштайгы хүннеринден эгелээш, амга чедир күш-ажылы-биле ону улам чаартып келген хоочун чурттакчылар эвээш эвес. Оларга Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры П. В. Астафьев, О. Т. Сапчай, В. Б. Барков, М. К. Дамчай болгаш өске-даа чүс-чүс туранчылар хамааржыр.

Бо хүнгү Туран—ол дээрге райүлетпүр комбинады, хлеб заводу, ыяш ажыл-агый чери, ыяш ажыл-агыйының пунктузу дээн ышкаш база оон-даа өске беш чыл планнарын доктаамал чедиишкинниг күүседип келген бүдүрүлге черлерлиг хоорай болган. Ол бүдүрүлге черлери бо чылын продукция саарының 10 айлар планын чедиишкинниг күүсеткен. 1979 болгаш 1981 чылдарда күш-ажылчы бедик чедиишкиннери дээш Туранга РСФСР-ның Министрлер Чөвүлелиниң болгаш ВЦСПС-тиң шилчиир Кызыл тугун тывыскан.

А. ШУЛЕПОВ,

СЭКП райкомунуң ийиги секретары.

Хоочуннар чугаалап тур

ЧОНУМ-БИЛЕ КАДЫ

Ленин орденниг «Кызыл тараачын» совхозтуң директорунга (баштай колхозтуң даргазынга) хөй чылдар дургузунда ажылдап чораан, Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры Петр Васильевич Астафьев — Туран хоорайның хоочун чурттакчыларының бирээзи. Мооң адаанда П. В. Астафьевтиң чүүлүн парладывыс.

Эрткен оруувусту сактып, төрээн черивисти долгандыр эргип, кезип чораан, - магадап хамнас-тыр мен. Орус, тыва чонуң интернационалчы найыралының ачызында хоорайда амыдырал, чурттаалга улам-на чаагайжаан.

1940 чылдың октябрь ай чүве. Ынчан мен 21 харлыг анык турумда, «Кызыл тараачын» колхозту даргалаары-биле чоруткан. Колхозка 70 хире өг-бүле кирип турган, оларның аразында элээн каш тыва араттарның өг-бүлелери база бар. Михаил Багай-оолович Сарыг-оол колхозтуң парторганизация секретары турду.

Ада-чурттуң Улуг дайынының чылдарында фронтуга дузалаары-биле орус, тыва чон карак кызыл ажылдап турган. Трактор, машина-техника чок-даа болза, аът-биле чер чардырып, тараа тарып, мал өстүрүп, фронтуга шыдаар шаавыс-биле дузалаачыйы чорудуп турган бис.

50 чылдар үезинде колхозувустуң экономиказы быжыккан. Күрүнеден колхозка машина-техниканы берген. 1952 чылда дүжүт кончуг эки болган, гектардан-на ортумаа-биле 27 центнер чедир тараа культуразын ажаап алган бис.

Чурттаалга бажыңнарын, Культура бажыңын, уруглар садын, сүт-бараан фермазын, автогаражты туткан, колхоз төвү аажок чаартынган. Ол чылдарда, бежен чылдарның ийиги чартында «Кызыл тараачын» колхозтуң орулгазы миллион рубль чедип, колхозувус миллионер апарган чүве. Ынчангаш колхозчуларның күш-хүнүнге алыры-даа шыырак турган.

Амыдыралывыс экижип, ажыл-агый сайзырап келгени дээрге-ле — кижилерниң кызымак күш-ажылының түңнели-ле болгай. Маңаа тыва, орус кижилерниң бузулбас найыралының ачызында бо бүгү мынчаар хөгжүп, чедип алдынганын чугаалаксаар-дыр мен. Тыва араттар ногаа, картофель тарып өстүрерин орус тараачыннардан өөренип ап, огород өстүрериниге кончуг сонуургалдыг турганын сактыр-дыр мен.

Мен бодум анык чылдарымдан-на, Туран хоорайның мырыңай кожа кыдыында ажыл-агыйны удуртуп, чаа амыдыралды тургусчуп келген кижи болганымда, Туран хоорайның 100 чыл юбилейин таварыштыр эрткен оруувусту сактып чугаалаары мээң өөрүнчүг-дүр.

Ажыл-агыйның хөгжүлдезинге бедик көргүзүглери, кедээ чонуң культуразын сайзырадырынга чедиишкиннери дээш бистиң «Кызыл тараачын» совхозту (ынчан колхозту) Ленин орден-биле шаңнааны мээң амыдыралымга кажан-даа уттундурбас. Ынчан бүгү колхозчулар — малчыннар, тараажылар бедик шаңналга улам-на хөй-аът кирип, күжениишкиниг ажылдап турдувус. Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры деп бедик атты 1966 чылда мээң тывыскан кады ажылдап турганым эш-өөрүмниң, «Кызыл тараачын» совхозтуң бүгү ажыл-ишчилериниң ачы-дузазы деп санаар мен.

Ынчангы ажылдап чораан кижилер амгы үеде хүндүлүг дыштанылгаже үнгүлээн улуг назылыг кижилер болгай. Олар черинге кончуг ынак, ажылга кызымак-даа турганнар.

Хүндүлүг дыштанылгаже үнзүмзе-даа, аңныыр-тывыш черинде эгерьлеп ажылдап турар мен. Долгандыр турар бойдусту, аң-мениң, черивистиң байлаан камгалаарынга болушкуң үлүүмнү шыдаар шаам-биле киирип чоруур мен.

Хоорайда ийи ортумак школада 1130 өөреникчи өөренип турар, уругларның уран чүүл школазы, Пионерлер бажыңы, спорт школазы ажылдап турар. Бо бүгү уругларның эртем-билиг чедип ап, уран чүүлге хандыкшылырынга, күш-дамырын сайзырадырынга онза рольдуг.

Хоорайның № 1, 2 школаларының өөреникчилери күш-ажылга хандыкшылдыглар. № 1 школаның «Хаяа» бригадазы республикада эң баштай организастаттынган. Бо бригадага хөй-хөй оолдар, кыстар күш-ажылга дадыгыышкынның школазын эрттирип, боттарының сонуургалынга хамаарыштыр кедээ ажыл-агый талазы-биле мергежилдерни-даа чедип алгылааннар. «Кызыл тараачын» совхозта болгаш өске-даа ажыл-агыйларда механизаторлар, саанчылар болуп ажылдап турарлар хөй. № 2 школаның «Эрестер» бүдүрүлге бригадазының ажылы база эки.

№ 2 школада үш чыл бурунгаар Тыва эки турачыларның өргээзи ажыткан. Оларның дугайында тускай булуңда дыка хөй чурук материалдары чыгдынган. Бо бүгүнү өөредилге кижизидилге ажылынга чогумчалыг кылдыр ажыглап турары эки. Школаның өөреникчилери Украинаның школачылары-биле быжыг харылзааны тудуп, чагаалажып, тураскаалдыг белектерин солчуп турарлар. Тыва эки турачыларның тулчуп чораан черлеринге олар база барып чорааннар.

ЧУРУКТА: Туранның № 2 школазында Тыва эки турачыларның өргээзинде.

ФАКТЫЛАР БОЛГАШ БОЛУУШКУННАР

1885 чылда И. Г. Сафьянов Туран хемниң унунга черни ажыглаарынга чөпшээрелди алган. Ол чылын аңаа баштайгы орус чурттакчылар көстүп келгилээн. Григорий Фунтиков оолдары Ликандр, Осип, Семен олар-биле, Сарапулдар, Бяковтар, Мартынов дээр орус тараачыннар аңаа кээп чурттай бергеннер. Олар черни чарып, тараа тарып, боттарынга чурттаар оран-савазы тудуп алганнар. Туран суурнуң баштайгы бажыңнары көстүп келгени ол.

1908 чылда Урянхай крайда баштайгы школа Туран суурга ажыттынган.

1913 чылда Туранга А. М. Сафьянова дээр эмчи чедип келген болгаш Тывада баштайгы медпунктуну аңаа ажыткан.

1918 чылда Туранга солдаттар болгаш тараачыннар депутаттарының Совети тургустунган.

1919 чылда аңаа Сибирьның партизан шериниң Кияск полугу турган.

1933 чылда клубту ажыглаалга киирген.

1933 чылда Туранга баштайгы радиону кылып каан. Радиону клубче, кожуун Совединиң бажыңынче, школа общежитиезинче киирген.

1932 чылда эге школаны чеди чыл школазы кылдыр. 1947 чылда ону ортумак школа кылдыр шилчиткен. 1948 чылда долу ортумак школаның баштайгы доозукчулары үнгүлээн.

1939 чылда № 2 школа ажыттынган.

1937 чылда кожуун чөвүлелиниң шиитпири ёзугаар Туранны хоорай кылдыр бадылаан.

Культура тургузуушкунунга болгаш бижик билбес чорукту узуткаарынга чедиишкиннери дээш 1940 чылда Бии-Хем район (район төвү Туран хоорай-биле кады) Республика ордени-биле шаңнаткан.

1940 чылда Туранга баштайгы үлетпүр бүдүрүлгелериниң бирээзи «Кустпром» ажыттынган. Аңаа даараныыга мастерскаязы, чазаныыга цеги, кидис кылыр өөр, алгы эттээр болгаш өске-даа цехтер турган.

«Дайынның эгезиндеа тура Туранның хоорай хуралының ажылчы чону камгалал фондузунче 48340 акшаны (акша бодуу-биле), 19352 рубль түңге ССРЭ-ниң күрүне чээлизиниң облигацияларын, 48913 акшага идик-хеп айыраан киирген болгаш госпитальдарже база фронтуже 12719 акша түңге аъш-чем продуктуларын, 515 баш малды дузалаачы кылдыр чоруткан.» («Тувинская правда» март 5, 1943 чыл).

«ТАР-ның Биче Хурал Президиумунуң Даргазы Анчымаага телеграмма. «Туран хоорайның ажылчы чону Ада-чурттуң Улуг дайынының фронтуларынга Кызыл Армияның чедиишкиннеринге сорук кирип, «Бии-Хем» дээр самолётту тударынга 18500 акшаны, 6581 рубльди (совет валюта-биле) чыттан болгаш Тыва банкче дужааган». Ажылчы чонуң хоорай хуралының даргазы Кудрин. Партия хоорком тединиң секретары Тандын-оол».

1945 чылда баштайгы МТС-ти организастаан.

1961 чылда уругларның музыка школазы, «Мир» кинотеатр ажыттынган.

1980 чылда «Колос» Культура бажыңын ажыглаалга киирген.

1978, 1981, 1982 чылдарда экономиктиг болгаш социал хөгжүлдеге чедиишкиннери дээш Туран хоорай РСФСР-ның Министрлер Чөвүлелиниң болгаш ВЦСПС-тиң шилчиир Кызыл туктары-биле шаңнаткан.

* * *

1930 чылдың март 30-де «Кызыл тараачын» колхоз организастаттынып тургустунган, даргалынга ооң үндезилекчилериниң бирээзи А. М. Коровинни соңгаан.

1932 чылда колхоз «Фордзон» дээр баштайгы тракторну садып алган.

1964 чылда «Кызыл тараачын» колхоз Ленин орден-биле шаңнаткан.

1966 чылда колхозтуң даргазы П. В. Астафьевке Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры атты тывыскан.

САЙЗЫРАВЫШААН

Туран — Тываның төөгүзүнде революстуг солун болуушкуннар-биле холбашкан хоорайларының бирээзи. Хоорай ам тургустунгандан бээр 100 харлап турар. Чүс чыл дээрге узун хуусаа-дыр. Ынча үе дургузунда хоорай хөгжүлдениң аңгы-аңгы үелерин эрткен болбайн аан. Ылаңгыя сөөлгү үжен чылдарда Туран шапкыны-биле сайзыраан. Хоорайның хоочун чурттакчыларының бирээзи кижи болгаш, хөгжүп маңдаай ынак хоорайым дугайында каш сөс чугаалаксадым.

Ада-чурттуң Улуг дайынының үезинде маңаа чүгле ийи кудумчу турган чүве. Ленин болгаш Найырал кудумчуларынга немештир ам улуг, биче чээрби ажыг кудумчу бар апарган. Ам хоорайда ийи-ийи каът бажыңнар көвүдээн. Алдан-Маадырлар аттыг чурт-шинчилел музейиниң салбыры болур төөгү-революстуг музей база бар. Тываның болгаш хоорайның эрткен төөгүзүнге хамаарышкан байлак материал мында чыгдынган.

Муң ажыг уруглар өөренип турар ийи ортумак школа хоорайның төвүнде турар. Ол чоок-кавыда Пионерлер бажыңы, уран чүүл школазы, спорт школазы, библиотекалар улуг-биче туранчыларның эргезинде.

Баштайгы космонавт Ю. А. Гагаринниң адын эдилээн парк база стадион — хоорай чурттакчыларының дыштаныр чери. Хоорайда каас-шиник, аянныг кылдыр көстүп турар «Колос» Культура бажыңы, «Мир» кинотеатр хөй кижи чыглыр дыштанылга черлери апаргылаан. Ийи каът аалчылар бажыңы хоорайга келгеннерни чалап турар.

Шагда Туранга уруглар албан черлери шуут чок турган. Ам хоорайда школа назыны четпээн уруглар албан черлериниң саны чеди чеде берген. Бичии чаштарның аас-кежиктиг, омак-сергек, культурлуг чараш өзүп доругарынга бо бүгү онза таарымчалыг болуп турар. Хоорайның ногаанчыдылгазы база черле багай эвес.

Республиканың аңгы-аңгы черлеринге тудуугга ажылдаар мастерлер белеткээриниң школазы мында хөй чылдарда ажылдап турар. Тыва Совет Эвилелинге каттыжып кирип турар үеде хоорайга чаңгыс садыгжылыг бир магазин турган болза, ам мында янзы-бүрү он беш магазин ажыттынган ажылдап турар. Чонга калбак хереглелдиң болгаш өске-даа янзы-бүрү барааннарны мында садып турар.

Орденниг Бии-Хем районнуң төвүнде Ленин орденниг «Кызыл тараачын» совхоз кады турар. Совхоз тургустунгандан бээр бежен беш чыл чеде берген. Ол совхоз бежен чылдар үезинде-ле миллионер атты чедип ап турганын сактыр-дыр мен. Ынчаардагы «Кызыл тараачын» колхозтуң даргазы, ам Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры П. В. Астафьев чүве. Ажыл-агый совхоз апарган соонда база хөй чылдарда ону удуртуп келген.

Хоорайывыстың төп шөлүн кире берген. Партия райкомунуң болгаш райкүүскомунуң чаа чараш бажыңының дужунда В. И. Ленинге тураскаал бар. Гагарин аттыг паркта хамааты дайынның үезинде Совет эрге-чагырга дээш демиселге амы-тынын берген кызыл партизаннарга тураскаал турар. Кызыл партизаннарга тураскаалды оон аңгыда үш кезек черде тургускан. Ада-чурттуң Улуг дайынының чылдарында тулчуп чораан амы-тынындан чарылган чаңгыс чер-чурттугларынга тураскаалды туранчылар база ажыткан, дайын шөлүнден ээп келбээн 85 кижиниң аттарын мраморда оюп бижип каан. Аас-кежиктиг амыдырал, тайбың дээр адаанга кижилерниң чурттаары дээш амы-тынын бергеннерни туранчылар бистер кажан-даа утпас, чүректеривиске кадагалап чоруур бис. Ада-өгбелеривиниң чаагай ажыл-херектеринге чалыы салгалды кижизидерин — хоочуннар бистиң хүндүлүг хүлээлгевис.

Хоорайның ажылчы чону бо хүннерде беш чылды чедиишкинниг доозар дээш боттарының ажылдаар черлеринге шалыпчы ёзу-биле ажылдап, чаа беш чылды эгелээринге идегелдиг магадылалды тургузар дээш бүгү күжүн салып турарлар.

О. САПЧАЙ,

персоналдыг пенсионер, күш-ажылдың хоочуну.

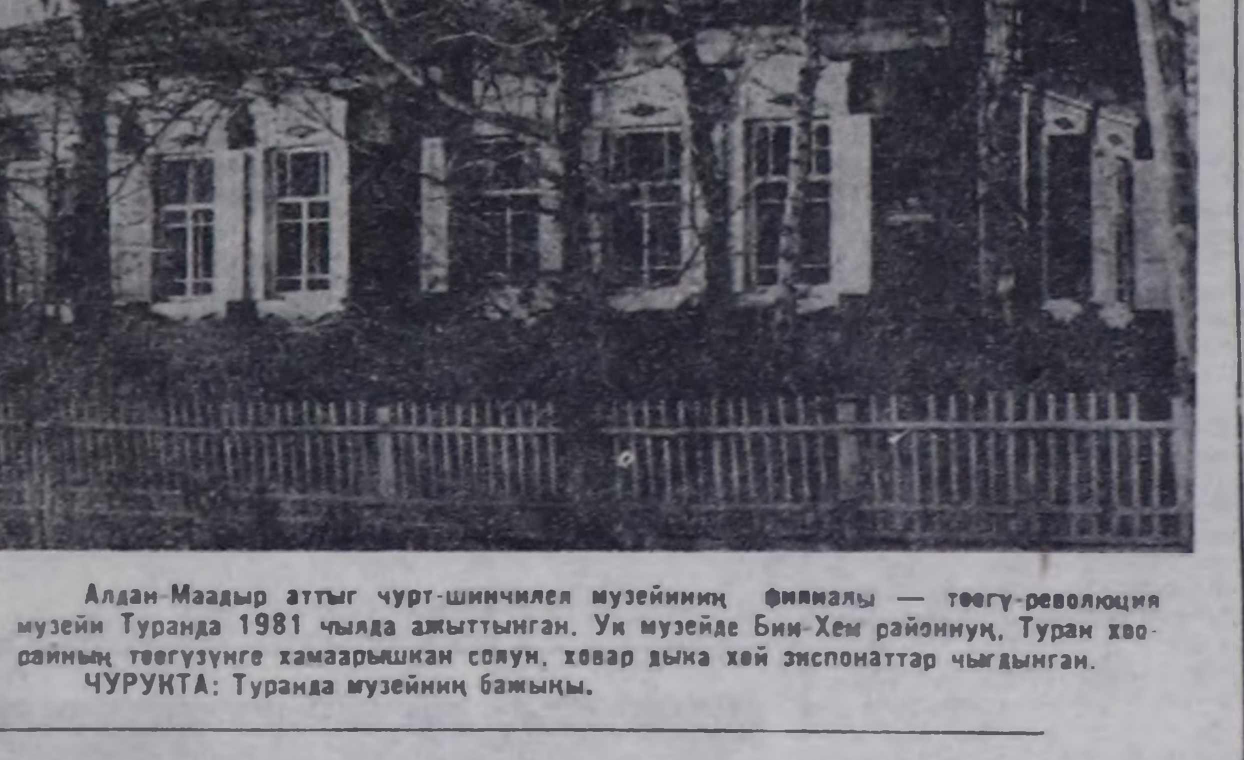

Алдан-Маадыр аттыг чурт-шинчилел музейиниң филиалы — төөгү-революция музейи Туранда 1981 чылда ажыттынган. Ук музейде Бии-Хем районнуң, Туран хоорайның төөгүзүнге хамаарышкан солун, ховар дыка хөй экспонаттар чыгдынган.

ЧУРУКТА: Туранда музейниң бажыңы.

Туран хоорайда бүдүрүлге черлериниң аразында районнуң чонунуң амыдырал хандырылгазының бүдүрүлге эргелелиниң даараныыга цеги эки ажылдыг деп санадып турар. Мында бригада керзэзи-биле ажылдаарының аргазынче шилчээн. Ону боттандырып чорударынга баштайгы үелерде белеткел ажылын хынамчалыг кылган. Коммунистиг күш-ажыл школазының кичээлдеринге күш-ажылды организастаарының мурнакчы аргазы-биле өөренип таныжкан.

Кижи санынга онаалтыр ажылдап кылышкын өскен, кижилерниң ажылга хамаарылгазы бир янзы апарган. Чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, чаа, мурнакчы арга-биле ажылдаары коллективти сорук киирип турар, ынчангаш планныг көргүзүглерде даа багай эвес.

ЧУРУКТА: даараныыга цегинде.

В. КАРА-САЛДЫҢ фотолары.

ЧЫЛ ПЛАНЫН ХУУСАА БЕТИНДЕ

«Кызыл тараачын» совхоз он бирги беш чылдың доозукчу чылында күрүнеге 2010 тонна сүттү дужаар планныг турган, ам бо хүннерде 1995 тоннаны киирген. Ажыл-агый ам хүнде-ле ортумаа-биле 3.5 тонна сүттү Кызылдың сүт заводунче чорудуп турар. Ынчангаш совхоз күрүнеге сүт садарының чыл планын чоокку хүннерде, декабрь 15—16-да күүседир сорулганы салган. А чыл төнчүзүнге чедир арткан үеде пландан ажыр 50 тонна ажыг сүттү садарын коллектив хүлээнген.

Ында хоочун саанчылар Зоя Александровна Седыпей, Анна Илларионовна Терских дээн ышкаш мурнакчылар хөй. З. А. Седыпей 4 чыл 11 айларның дургузунда беш чыл планын 104 хуу күүседипкен. Бо чылдың он бир айларының иштинде 661 центнер сүттү саггаш, доозукчу чылдың планын чогуур хуусаадан бир ай эрте 110 хуу боттандырган.

Туранның сүт-бараан фермазында 20 чыл ажыг саанчылап ажылдап келген аныяктарның дагдыныкчызы коммунист Зоя Александровна Седыпей партия райкомунуң кежигүнү, районнуң улусчу контроль комитединиң база кежигүнү. Сүт-бараан фермазының база совхозтуң хөй-нити амыдыралында ол идепкейлиг киржип турар.

Дуржулгалыг саанчы бодунга быжыглаан инектен-не 11 айларда 2246 килограмм сүттү саап алган (планы 1935 килограмм), азы ол эрткен чылдың ол үезиниң деңнелинден 19 килограмм хөй болуп турар.

Бызаа ажаакчыларының аразында социалистиг чарышта Торлаа Ховалыговна Сандаңның ажааган бызаалары хонукта ортумаа-биле барык 700 грамм хире немелде деңзини ап турар. Хоочун бызаа ажаакчызы ССРЭ-ниң Улус ажыл-агыйының чедиишкиннериниң делгелгезиниң хүлер медалы-биле чоокта чаа шаңнаткан.

Ферманың коллективи беш чыл планындан ажыр хөй сүттү саап, СЭКП-ның XXVII съездизинге күш-ажылчы чедиишкиннерлиг ужуражыр дээш шудургу ажылдап турар.

Бистиң корр.

СҮТ-ХӨЛДҮ ДЫШТАНЫЛГА ЧЕРИ БОЛДУРЗА...

Бойдус камгалалының талазы-биле дүвүреэнин дошлудуруп турар чагааларның парлаттынып турары кончут эки-дир. «Дустуг-Хем аржааның пештерин кым ужурганыл?» деп Бай-Тайгадан К. Сарыг-Донгактың чүүлүн конгуг таарзындым. Ыяшты кайы хамаан чок ужурар, арга-арыг боктаадырар кижилер кайда-даа ийи-чангыс бар болдур ийин. Тес-Хемге одагалардан өскээн өрттер чеже кат-чимис, аң-мең чок кылбааныл. Ол өрт салып турар кижилер чыжыргача чыып кактаар дээн, аңнаан хоптак кижилер-дир.

Суглар хирлендирер, балыкты төтчеглекчи ёзу-биле кырар таварылгалар база үргүлчүлеп турар. Кызыл-Тайга кырында Сүт-Хөлдү көөрге, кайгамчык чараш. Шынап-ла, шаажанда сүт-ле. Малчыннарның чайлаа оътсигенниг, аң-меңниг, кат-чимистиг бо черин дыштанылга чери болдурар болза эки. Кара-ногаан эзимнерниң чагай чыдының экизин канчаар ону. Кижини чайгаар-ла эмнеп турар. Ол чоокта аржааннар эндерик. Хөлдүң үнген аксы аржаан болза, ооң суун шинчилээри чугула.

М. ЧООДУ.
Тес-Хем район.

ЫЯШ ӨСТҮРҮКЧҮЗҮ

Василий Михайлович Иващенко Таңдының ыяш ажыл-агыйынга 1970 чылда ажылдап киргенден бээр мында доктаамал ажылдап, даактан херзэн ак сеткилдиг күүседип турар. Бийск хоорайга арга-ыяш техниктериниң школазынга өөредип алгаш келгеш, ыяш өстүрер участокка ажылдап эгелээн. Ам ол ыяш өстүрер участоктан өзүмнерин чүгле районга эвес, а республиканың өске-даа девискээрлеринде олуртуп, өстүрүп турар.

Коммунист В. М. Иващенко чүгле бодунуң ажылы-биле кызыгаарлаттынмайн келген. Ол хөй-ниити ажылының идепкейлиг киржикчизи. Василий Михайлович ыяш ажыл-агыйының партия организациязының секретарынга элээн каш чыл соңгудуп келген. Ол ышкаш кодээ Совет депутадынга, улусчу контроль бөлүүнүң даргазынга соңгудуп чораан. Кандыг-даа даалганы ол ак сеткилдиг, принципиалдыг ёзу-биле күүседип, өскелерге үлегерни көргүзүп турар. Төлептиг коммунист партияның район конференциязынга ыяш ажыл-агыйының партия организациязындан делегат боол кирипкен.

ЧУРУКТА: В. М. Иващенко.

А. КОЙГУН-ООЛДУҢ фотозу.

БОЙДУСТУ КАМГАЛААР

АЗЕРБАЙДЖАН ССР. Бакунуң кудумчуларында аккыр өңнүг улуг фургон машина көстүп келген. Ол дээрге Азербайджан ССР-ниң Бойдус камгалалының талазы-биле күрүне комитединиң долгандыр турар бойдус чүүлдериниң арыын контрольдаар тускай лабораторияларының бирээзи-дир. Республиканың найысылалында — нефть индустриязының тывыш болгаш ажылдап кылдыр талазы-биле улуг бүдүрүлгелерлиг хоорайда агаарны хирленириинден камгалаарынче онзагай кичээнгейни салып турар.

Бүдүрүлгелерде эрги тургузугларны, артынчыларны ажыглаары-биле тускай ылгап чорудуп турар аңгы үениң автоматчыткан комплекстери-биле солаан. Заводтар сугну хирлендирбейн, техниге ажыглап турар, а суг-биле соодар тургузугларны агаар-биле соодар херекселдер-биле солаан. Арыглаар тургузугларның саны көвүдээн. Ол бүгү үлетпүрге ажыглаан хирлиг сугларны аксырын дыка эвээжеткен.

Долгандыр турар бойдус чүүлдериниң арыын контрольдаарынче Азербайджан ССР-ниң Эртемнер академиязының бойдус курлавырларының космостан шинчилелдериниң институдун база киириштирген. Ол агаар хирлендирикчилерин орбитадан тодарадырының аргаларын ажыглап турар.

ЧУРУКТА: Азербайджан ССР-ниң Бойдус камгалалының талазы-биле күрүне комитединиң кожуп чоруур лабораториязының ажылдакчылары автомобильдиң ажылдап үндүрген газының агаарны хирлендирип турарының хемчээлин хынап турары.

О. ЛИТВИННИҢ фотозу.
СЭТА-ның фотохрониказы.

Конкурска

ЧАРЛЫЫШКЫН

Ымыраа, сээк дойлуп, кааң хүннер изиг бээрге, хөл кыдыының сериин, чымчак салгыны магалыг-ла. Хоочун дыттарның сельбегер будуктары, бөкпек-бөкпек дүк шеттерниң бо чылын үнген чырык ногаан салбак бүрүлери чуксуг чыдын тарадыр чайганып тургулаан. Олардан башка, ыржым-шыпшыңны шиниледир үреп турар чүве чок. Хүнзэрек талазында көрүнчүк дег кылаң арыг суглуг Сүт-Хөл чалгывайн, чүгле даштар кыры-биле пырлаңайндыр шимчеп чыткан.

Артында кадыр достакта оът-сиген, алаңгыыштар хүнге чайнаан өң-чүзүнү-биле чайның чараш аян-шырайын киирип турган. Чаш көкке херамдыгып оъттаан мыйгаанче, ооң чанында ыңай-бээр дешкилеп маңнаан бызаазынче сыын кайгап алган турза-ла турган. Бызаа ам чаа-ла оът-сигенниң аксынга ызырып өөренип эгелээн. Ооң узун-узун даваннарында чүстерн урулуг ыяштар ышкаш көстүр.

Бызаалыг сыын, мыйгак маңаа чаңгыс-ла хонганнары ол. Дүүн чаа-ла бөже арт кырындан оглун теңдиңнедир бадырганнар. Хүн үнгелекте, эртенгн сериинде-ле, сыын тоттур оъттапкан. Ынчангаш оъттаар хөңнү чогу ол ийикпе, азы хүн өрүлеп кээрге таалап, оъттаан, ойнаан нешкилерин көрүп, хөй бодалдарга алысчык бе, турбушаан турган.

Бызаазы дешкилеп-дешкилеп, узун алаңгыыштар аразынга тура дүшкеш, аксын алаңгыышка дээртип чылгагылаарга, иези маң-биле келгеш: «Ону чивес чоор! ол алаңгыыш деп, багай сигендир» дээри ол ыйнаан, бызаазын чыттап, чылгап будалдыра берген. Иези оглун тоттап көрүп, чылгап турарга, өзүп доруккаңы шору апарган: ылчыргай дүюглары бедии кадып, черниң хөрзүнүн сивире тепкилептер апарган. Мыйгак бызаазын эдертип алгаш, хөл суунче кылаштаан. Шишкин каан ышкаш, бир дески үүрмек кызыл сай, тырый чалгыткаңнындан элезиннели берген чыткан. Ооң кыры-биле мыйгак кылаштаарга дүюглары көзүлбес кылдыр кадалып кире бээр болган. Оглу ооң соондан эдерип, сугну бир-ле дугаар сүзүп кирген.

Ол көөрге, суг дыка элдептиг болган: үргүлчү шимчеп чыдар, суг дүвүнде янзы-бүрү даштар маңнажып турган-даа ышкаш, шокарацнаар. Сугну эрни-биле дээртип чылгагылаарга, соок, хоют ышкаш. Кезек эмдингилээн-даа. Арыг кылаң сугдан мыйгак бызаазы-биле көрүнчүктели берген турганнар.

Бедикте турган сыын хенертен дүвүреп эгелээн. Артында достак кырындан хөй кижи шимээни дыңналган. Ынаар сыын көрүү бээрге, чадаг кижилер болган. Оолдуг сыын, мыйгакты бүзээлеп кел чорааннар. Сыын хөлде нешкилерни медээлээн. Кайнаар, канчаарыл? Хөл кыдыы-биле, кижилерниң адаа талазы-биле чаза булгап эртип болур.

Ынчалза-даа оглу чаш, маңнаары чер албас. Үстүү талазы-биле эртиммес, муңгаш, кыйыг хаялар. Калбак арга болза чүү дээр. Оглун чажыра чыттырып каап болур. Сыын нешкилерни ийи-үш удаа долгандыр маңнаан. Кижилер дыттар арты-биле улам чоокшулап кел чорааннар. Дааш үнген соонда, сыынның моюн эъдинге улугла аар чүве-биле хапкан ышкаш болган. Сыын теңдирий бер часкаш, улаштыр эртип турар октар даажын билип каан.

Дүрген-не хөлче эштип кирипкени дээре. Хөл ол чарыында тайга сыскыы ыя көстүп чыткан. Сыын биле мыйгак бызаазын аразынга киирнгеш, эштип кирипкеннер. Дыттар аразында кижилер сыгыр октуг боо-биле ара-соора боолап, чоокшулап-ла чорааннар. Ханылап кирипкеннер. Боо октары сугга чызыйнып-ла тургулаан.

Оглун көрүп чорууурга, думчуу сугже кирип каап чораан. Бирде сыын, бирде мыйгак оглун долгандыр эзиминдир эштип, дүрген бурунгаарлап, далажып-ла чорааннар.

Ок-боо даажы, кижилерниң ыыт-шимээни дыңналбастаан. Ам берге-ле чүве оглун канчап кежирип алыры. Оглун оорггазынга халбактандырар бодааны ол ыйнаан, мыйгак ооң мурнундан кирип эжинген. Хоржок. Оглу хөрзэн-даа сидейтип шыдаваан. Адыр-адыр, мойтугур, дүктелчек мыйыстары-биле сыын оглун адаартан өрү, кедүре үскүлээн. Дуза чок. Оруктуң ортузун деңгүп-ле эрткен хире. Куду алзы көөрге, коргунчуг: ногаан тереӊ. Сыын биле мыйгак оглун аразынга кыстындырып алгаш, бурунгаар эжингеннер. Ынчап чорда оглу сугже кирип эгелээн. Кирип-ле, дедир үнүп-ле чорааш, бир удаа багайтыр алгырган. Ооң соонда-ла сугдан бажын уштуп чадай берген. Мыйгак «Оглум!» — дээни ол боор, дыңзыг алгырган. Боттарының харык-шинээ үстүп келгениинден, чүгле эрикче көргеш, чылып чорупканнар.

Кажан холдары суг дүвүнде черге дээй бээрге, ам сула салдынып каннар. Ол аразында хөлдүң суу чалгып эгелээн. Кежүп турар, шейдүнчек туман булуттар Кызыл-Тайганың тас бажын дуглап, хүн караан дуй ала бергеннер. Аразы элезинниг, бедик-бедик хая даштар аразында шөйлү берген чыткан мыйгак бажын көдүрүп келген. Көөрге сыын ооң мурнунда үнчү боду сириләэн көрүп турган. Турарын бодап, мыйгак ийи холун бурунгаар сунгаш, дап берген. Турдунмас: холдар, буттары дестериндеи-оора долгагылап каан ышкаш, билиммес болганнар. Мыйгакче көрүп алгаш турар сыынның карактарындан чаштар элезинче дамдылап турган:

Чүл бо? Эртен чаа-ла аяс хүн ыржым, тайбың амыдырал турду! А ам? Оглу чок мыйгак туруп чадап чыдар. Өзүп, доругуп, ада-иезин өөртүп, дешкилеп турган оглу ам чок. Ол ам ногаан тереӊ хөлче дүлнүп кире берген.

Ол кижилер ынаа чораан аң-мең-даа тургуспас, «өлүрер-ле, чиир-ле» дээр. Кышчай дивес та чүге чазыйлай берген чүве? Оларның боолаан огу-ла дээптээн болза, мыйгакты дыштаныырын манап, тургузуп алгаш, бо чер-ден ырап-ла көөр-дүр деп, сыын бодаган.

Эртенинде, чер чырып келгенде, сыын биле мыйгак чаштыг карактары-биле, чалгыглыг ак хөлче та чеже катап хая көрүнгеннер. Чорупканнар.

Мыйгак бызаазын хөл кыдыынга үндүр чалгыпкан чыдырда, чылгычы Көкүүн-оол Ондар тавар жы берген. Чүү болганын үр-даа болбайн, сайгарып бодапкан. Дүүн Сүт-Хөлдү долганып чоруурувус ол дээр чеди оолга ужурашкан. Олар хөл артында Улуг-Достакты таварыыр. Аңаа кирип турар улуг аңнар бар. Ол оолдар оларга таварышкан-дыр. Хөл бажында хонган одаанда кара боолап турган, сыгыр октуг боолуг улус болду. Тооруктап чор бис деп мегеледилер. Чүктешкилерин үжеп көөр турган, часкан-дыр мен — дээш, сүрүп чедери-биле арга кыдыы оруктап аъттың челижи-биле хапкан.

«Сүт-Хөл» совхозтуң Кара-Чыраа салбырының чылгычызы Көкүүн-оол Ондар ам чээрби сес чыл чылгычылап турар. Ол Сүт-Хөлдүң дүюглуг аңнарының турар черинде, төтчеглекчиниң келген, баар-даа оруун эки билир, бойдус байлаанының хайгаарак-чызы.

Оглундан чарылган сыын, мыйгактың изин Сүт-Хөлдүн Кызыл-Тайгадан баткаш, Кара-Булуң тавараш, Хемчикти кешкеш, Шеми тайгаларынче углай чоруткаңын тодараткан.

Чайгы, күскү үелерде тоорукташ, каттаан кижилерни түс черниң бойдус хайгаарак чылары хыналдага алыр ужурлуг.

О. ЧАҢ-ООЛ.

Эрес-дидим чорук

«ЧАЖЫТ ЧЕПСЕККЕ» УДУР

Совет Эвилелиниң Маадыры ужудукчу улуг лейтенант Михаил Соловьёв бодунуң Алдын Сылдызын ап четтикпээн. Ол дайынчы даалга күүседип чораш өлген..

Германияга чурттап турган англи журналист С. Делмер 1933 чылдың күзүнүнде Берлинниң кыдыынга селгүүстеп чораан. Кандыг-ла-бир элдеп кезектер эптеп турган ийи аныяк кижинич ол хенертен көрүп каан. Журналист бодун адааш, олар-биле таныжып алган: инженерлер Рудольф Небель биле Вернер фон Браун — ракета тудар талазы-биле сонуургалдыгларның немец ниитилелиниң кежигүннери болган.

Он бир чыл эрткенде, Адольф Гитлер конструкторлардан «ялалаашкын чепсээн» алгаш, ол «Фау-1» деп самолёт-снарядтарны Лондонче салыр деп шиитпир хүлээп алыр дээрзин ук журналист ынчан кайын бодаан деп. Лондонну чажыт документилерде «42 дугаарлыг кара», а ону үрегдээр ужурлуг эң чажыт чепсекти «вишня сөөгү» деп адаан.

«Чалгынныг өлүм» Парижке, Брюссельге, Антверпенге, Льежке... муң-муң кижилерни өлүрген.

1944 чылдың июнь 13 дүнезинде Ла-Манш чоогунда чеди туруштан ол Фау-1 эң баштайгы ужудуушкунун-че үнген. Оларның дөрту Англияның эриктеринге четкен, өскелери үрелгеш, өдүгже дүлдүне берген. Үрелишкиннерниң ужурун тып алгаш, нацистер үш хонганда чаа даараашкыны кылган. Бо удаада Улуг Лондонуң иштинге 73 снаряд чазылган.

Ооң соон дарый Великобританияның премьер-министри У. Черчилль Совет чазактың баштыңы И. В. Сталинге чажыт чагаа чоруткан. Ында мындыг сөстер бар: «Гитлер бодунуң чажыт чепсээн Лондонга удур ажыглап эгеледи. Эрткен дүне шимээнниг-ле болду...»

Дараазындагы, июнь 18-тиң дүнезин англи найысылалдың чурттакчыларын база катап девидеткен. Веллингтон казармаларынга дорт дегген «Фау-1» 121 кижиниң амызынга четкен. Он хонганда снаряд авиация министерствозунга кээп дүшкен, аңаа ийи чүс хире кижи өлүрткен... Июль эгезинде снаряд Челсиге чазылган — 124 лондончу өлген.

У. Черчилль И. В. Сталинге мынча деп дыңнаткан: «Ол бомбаны ажыглаан чеди хүн дургузунда амы-тынындан когараанннарның саны ондан он бир муң чедип турар...» А июль 12-деги чагаазынга британ премьер: өлген кижилерниң саны 22 муң ажып турар, «бомбалаашкын доктаамал болуушкун апарган хире-дир» дээн. 1944 чылдың ийиги чартыында англи найысылалче элээн каш муң Фау-1 деп самолёт-снарядтарны база Фау-2 деп ракеталарны салып үндүрген. Ооң түңнелинде хоорай кыдыында чээрби беш муң беш чүс хире бажыңнар дозуузу-биле узуткаттынган...

«Немецтер Польшаның Дембицеде шенелде станциязынга үр үе иштинде ракеталар шыгаашкының чорудуп келген дугайында чагааниг чок медээлер бар — деп, У. Черчилль июль 13-те И. В. Сталинге бижээн.— Дембице силерниң шаап халдап турар тиилекчи шериглериңерниң оруунда туруп турар болганда ол пунктуну чоокку каш неделя иштинде ээлеп аптар боор силер... Ынчангаш бир эвес Силер чогуур айтыышкыннарны бээр болзуңарза, өөрүп четтирер ийик мен, маршал Сталин...»

Харыы кылдыр И. В. Сталин мынча деп дыңнаткан: «Силерниң сөөлгү чагааңар-биле холбаштыр эргежок чугула айтыышкыннарны Дембицеде шенелде баазазынга хамаарыштыр берген мен... Британ чазак бо айтырыгны дыка сонуурган турарын билип тур мен. Ынчангаш болдунар-ла бүгү чүүлдер, Силерниң күзээшкиниңерге дүүштүр кылдынган турзун дээш, бо херекти шуут бодумнуң контролюмга алыр мен...» Совет Чепсектиг Күштерниң Кол командылакчызы бодунуң сөзүн хүлээн.

Ооң айтыышкынын ёзугаар Михаил Соловьёв баштаан агаар хайгыылчыларының экипажы У. Черчилльдиң айыткан девискээрин кончуг хынамчалыг кылдыр агаардан тырттырар даалганы алган. Дүңдүүштелдир адар немец батарейларының кончуг сырый дозукчу ону турза-даа, олар 260 дербез чия километр черниң кырыбиле чавыс кылдыр хөй катап эрткеннер. Фотоплёнканы чуп көөрге, ракеталар кылып турар бүдүрүлгелерниң бирээзи шынап-ла ында турары бадыткаттынган.

Чаңгыс хонганда-ла, бомбалакчы ужар чүүл Дембице девискээринге күчүлүг согуушкун кылган, ооң түңнелинде шенелде станциязы сандан үнген. Удатпаанда Москвадан дыңнадыг келген: ол операция дээш бо лук ужудукчулары дайынчы орденнер-биле шаңнаан, а Михаил Соловьёвка Совет Эвилелиниң Маадыры атты тывыскан.

Ооң мурнунда улуг лейтенант Михаил Соловьёв дайынчы ийи орден-биле шаңнаткан. Фронтуга келгеш чүгле бир чыл болган-даа болза, ол дуржулгалыг ужудукчу апарган турган.

Маадырның Алдын Сылдызын Михаилге тыпсып четтикпээн. Ол Дембице девискээринге катап чурук тырттырар даалга алган. Ол ужуп чоруткаш, ээп келбээн..

Бедик шаңналды Маадырның адазынга тывыскан. Сызрань хоорайда ооң чурттап турган кудумчузун, өөренип турган школазын Михаил Соловьёвтун ады-биле адаан.

Ында эрткен дайынның ол «бир эпизодунуң» дугайында сактыышкынны камныг кадагалап турар, ол «эпизод» соонда Лондонну болгаш Европаны камгалаарынга дузалааны дээш И. В. Сталинге телеграммазынга У. Черчилль ээн-биле өөрүп четтиргенин илереткен.

Владимир ГАЛАКТИОНОВ.
ПМА-ның корр.
Куйбышев область.

СПОРТЧУ МЕДЭЭЛЕР

Фигурлуг чуңгулаашкын. «Московские новости» солуннуң шаңналдары дээш В. И. Ленин аттыг Төп стадионнуң спорт ордузунга эрткен маргылдаага делегей болгаш Европа чемпионадының мөңгүн шаңналының эдилекчилери Лариса Селезнева биле Олег Макаров олар эжеш ойнаарынга тиилээннер. Спортчу танцылар күүседикчиринге делегей болгаш Европа чемпионнары Наталья Бестемьянова биле Андрей Букин, өрулус аразынга Александр Фадеев (ССРЭ), херээженнерден Карен Кадейви (АКШ) олар алдын медальдарны чаалап алганнар.

Сугга эштири. 50 метрге хостуг эштириинге американ спортчу Том Джэгер делегейниң чаа рекордун тургускан. АКШ-ка эрткен ажык маргылдаага ол бассейнни 22,40 секунда үеде эштип эрткеш, Дано Хальзаллдың (Швейцария) көргүзүүн 0,12 секундага чаарткан.

Шыдыраа. Делегейниң бирги чери дээш кордакчылар аразында маргылдаага киржип турган Михаил Таль биле Ян Тимманның сөөлгү салыы хайым болуп доозулган. Ниити 6 салыгдан сан талазы-биле хайым болуп, 3:3 кылдыр доозузадаа, кордакчыларның аразында маргылдааны голланд гроссмейстер Ян Тимман (кол турнирге эки коэффициентини алганы дээш) уламчылаар эргелиг болган.

Тимман чартык финалга совет гроссмейстер Артур Юсупов-биле ойнаар. Өскезинге совет гроссмейстерлер Рафаэл Ваганян биле Андрей Соколов олар ужуражырлар.

Волейбол. Подмосковьениң «Динамо» командазының спортчулары Европа чурттарының кубогунуң эдилекчилериниң кубогу дээш маргылдааның баштайгы оюнунга Бельгияның «Ленник» командазын оларның шөлүнге 3:0 санга утканнар.

А ССРЭ-ниң чемпионнары — ЦСКА-ның спортчулары — Европа чемпионнарының кубогу дээш маргылдаага финнерниң «Веса» командазынга — 1:3 кылдыр аштырышкынга таварышканнар.

Хаак спорту. Делегей кубогунуң эдилекчизи швед хаакчы Гунде Сван Канаданың Лабрадор хоорайында база-ла делегей кубогу дээш чаа эгелээн хаак маргылдаазынга эки киржип, маргылдааның баштайгы кезээ 15 километрни 47 мин. 11,1 секундада эрткеш, тиилекчи болган. Ийиги черни Норвегияның хаакчызы Пол-Гуннар Микелсплассе болгаш үшкүзүн Алма-Атадан — Владимир Смирнов олар волеглээннер.

Херээжен хаакчыларның 5 километр чарыжынга финн хаакчы Марья Матикайнен 16 минута 29,6 секундада эрткеш, бирги черни чаалап алган.

(СЭТА).

ТВ

ДЕКАБРЬ 13-ТЕ

МОСКВАДАН

БИРГИ ПРОГРАММА

8.00 — «Үе». 8.40 — Эртенги гимнастика. 8.55 — — «Перед самим собой». Уран-чечен телефильм. 1 болгаш 2-ги сериялары. 11.15 — 11.20 — Медээлер. 14.15 — Медээлер. 14.35 — «Эртемниң болгаш күш-ажылдың эвилели». Док. фильмнер: «Разведка идет на север», «Служить земле». 15.10 — Орус чугаа. 15.35 — Словак улустуң аялгалары. 15.50 — Москва чоогунуң кедээзиниң бо болгаш даартагы хүнү. 16.20 — «Кады ажылдаарынга». Тележурнал. 16.50— — Тоол аалдап келген. «Финист — Ясный Сокол». 18.30 — «Поэзии целебный воздух». Док. телефильм. 18.45 — Бөгүн делегейде. 19.00 — Силерниң бажыңнарда чечектер. 19.20 — Тайбын болгаш аныяктар. 20.00 — Г. Свиридов. Романстар болгаш ырлар. ССРЭ-ниң улустуң артизи Е. Нестеренко болгаш Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры, Ленинчи болгаш Күрүне шаңналдарының лауреады, ССРЭ-ниң улустуң артизи Г. Свиридов (фортепиано) күүседир. 21.00 — «Үе». 21.30 — «Уран чүүл мастерлери». РСФСР-ниң улустуң артизи О. Янковский. 22.50 — «Никитский ботанический сад». Док. телефильм. 23.15 23.30 — Бөгүн делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — «Владивосток». Док. телефильм. 8.35 — «Уралдың тоолчузу». П. П. Бажовтуң амыдыралының болгаш чогаадыкчы ажылының дугайында. 9.30; 12.55 — Англи дыл. 10.00 — Дайын чылдарының ырлары. 10.35; 11.40 — География. 5 класс. Даглар. 11.05 — Д. Кугультиновтуң поэзиязы. 12.10 — Совет чурулга уран чүүлү. П. Д. Корин. 13.25 — «Билиг — күш». Тележурнал. 14.10— Р. Роллан. Сактыышкыннардан... 15.00 — 15.05 —Медээлер. 18.00 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.15 — Уругларга фильм. 18.35 — «Чокнуң уран чүүлү». «Салгалдарның салымчаланы». Тыва сыгыт, хөөмей дугайында дамчыдылга. 19.05 — Телемедээлер. 19.15 — Киножурнал. 19.25 — «Азия төвү». Медээлер. 19.55 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!». «День рождения бабушки». Мультфильм. 20.15 — Чарлалдар. 20.20 — Аванның школазы. 20.50 — «Места деревенского детства». Док. телефильм. 21.00 — — «Үе». 21.30 — 22.50 — «Бир катап кузүн». Эстрада көргүзүү.

Редактор В. С. ШАРАВИН.

Кино

ДЕКАБРЬ 13-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Кто я как?» 9.30, 12.20, 19.30 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Киносборник» 10.00, «Республика Шкид» 11.30, 13.20, 15.10, «Бунт невесток» 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

«ВОСТОК»: «Сезон любви» 15.00, 17.40, 19.30 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «День гнева» 16.00, 18.00, 19.30 шактарда. «Дикие лебеди» 11.00, 14.30 шактарда.

«ЕНИСЕЙ» к/б: «Пришла и говорю» 18.00, 20.00 шактарда.

Агаар

Бөгүн республикага биче булуттаар, чамдык черлерге быскан хар чаар. Хат кошкак. Дүне 31—36 градус, хүндүс 19—24 градус соок болур.

Кызылга дүне бичии хар чаар. Хүндүс чагбас. Дүне 33—35, хүндүс 22—25 градус соор.

Автоорукларга көстүрү эки, 2—4 километр чедир. Арттар кырынга эртенги шактарда туманнаар, көстүрү 1000 метрден ашпас.

ЧАРЛАЛДАР

САДЫП АЛЫКЧЫЛАРНЫҢ КИЧЭЭНГЕЙИНГЕ!

Декабрь 15-те, воскресеньеде, Кызылдың үлетпүр бараанннарының садыының дараазында магазиннери 10-дан 15 шакка чедир ажылдаар: «Саян» универмаг, № 2, № 3 «Сувенир», «Идик», № 5 «Уруглар бараанннары», № 10 «Мебель», № 12 «Электри бараанннары», № 13 «Үлетпүр бараанннары (доктаар чери — Первомайская), № 14, «Аялга», № 15 «Үлетпүр бараанннары» (Заречный пер.), № 16 «Үлетпүр бараанннары» (Кечил-оол кудумчу, 63)

Айыттынган магазиннерге келирин че чалап турар.

Кызылдың үлетпүр бараанннарының садыында 8200 рубль өртектиг «Москвич»-2140, «Люкс» болгаш 7300 рубль өртектиг «Москвич»-412 маркалыг автомашиналарны хостуу-биле садып турар. Кызыл хоорайда чурттап турар хамаатылар ындыг автомашиналарны 2 чыл узаткан хуусаа-биле чээлиге садып ап болур.

Айтырыг тодарадыр чери: Кызыл хоорай, Октябрь кудумчузу, № 29 бажың, үлетпүр бараанннарының садыы, кабинет № 15.

КЫШКЫ СПОРТКА ХАНДЫКШЫЛДЫГЛАРНЫҢ КИЧЭЭНГЕЙИНГЕ

«Тайга» станциязында, культураның болгаш дыштанылганың Н. Гастелло аттыг парыгында хаак баазалары ажыттынган. Ук баазаларда хаакты хөлезинге ап болур. Дыштаныр хүннерде 10 шактан 16 шакка чедир ажылдаар. Буфет ажылдап турар.

«Тайга» станциязынче автобустар автовокзалдан суббота, воскресенье хүннеринде эртенгиниң 8 шакта, 11 шакта чоруур, оон дедир келири 13 шак 30 мин; 15 шак 30 мин.

«Хербис» даанда хаак баазазының, «Хүреш» стадионда катоктуң ажыдыышкыны 15-те болур. «Востоктан» автобус Хербис даанче чоруп турар.

«Совет Тываның 5 чылы» стадионда каток хүнүң-не 10 шактан 18 чедир ажылдаар. Дыштаныр хүнү понедельник.

«Хүреш» болгаш «Совет Тываның 5 чылы» стадионнарда конькини хөлезинге берип турар.

Кызылдың автоорук техникумунуң болгаш көвүрүг чоогунда «Аныяктар скверинин» девискээрлеринде хоккей коробказын болгаш шөлдү доштадырып, кутткан, катоктар ажылдап турар. Оон аңгыда Титов, 36; Щетинкин болгаш Кравченко, 77; Дружба, 3 а; Красноярскиниң политехниктиг институдунуң Кызылда филиалының общежитиезиниң, школа-интернаттың, ТЭС-тиң, № 4 ХПТУ-нуң, № 1 КПТУ-нуң, «Огонек» кафениң чоогунда хоккей коробкаларын доштадырган, дыштаныкчыларны манап турар.

ШЫН Редакцияның адрези: 667000. Кызыл. Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 3, Телефоннары: редакторнуң 2-24-63, редакторнуң оралакчыларының 2-35-24, 2-23-54, харысаалгалыг секретарының 2-23-35, секретариаттың 2-23-35, партийжи амыдырал болгаш үлетпүр килдистериниң 2-31-75, пропаганда болгаш совет тургузуг килдистериниң 2-37-13, чагаа килдизиниң 2-41-27, информация килдизиниң 2-20-60, культура килдизиниң 2-23-54; кодээ ажыл-агый килдизиниң 2-21-47, корректорларның 2-27-41, бухгалтерияның 2-12-45. солун келбейн барганда 2-32-75 телефонче долгаар.

Солун неделяда 6 катап үнер

Чагыг № 3186.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл. Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

ТС—01144

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1985 чылдың декабрь 14
Суббота
№ 287 (12987)
1925 чылда үндезилеттинген.
Өртээ 3 көпеек.

СЭКП ТК-НЫҢ ПОЛИТБЮРОЗУНДА

СЭКП ТК-ның Политбюрозу ээлчеглиг хуралынга чурттуң партия организацияларында отчёт-соңгулдалыг кампанияның чорууп турарының дугайында айтырыгны чугаалашкан. Ук кампания СЭКП ТК-ның апрель болгаш октябрь (1985 ч.) Пленумнарының политиктиг айтышкыннарынга дүүштүр чорууп турар дээрзин хуралга демдеглээн. Партия хуралдары болгаш конференциялар коммунистерниң бедик идепкейлии-биле тодаргайлаттынып турар. Партия организацияларының ажыл-чорудулгазында сөөлгү үеде болгулаан боттуг ажылдарны олар илергейлеп турар. Бүдүрүлгени улам ыңай интенсификастаарының, эртем-техниктиг депшилгени дүргедедириниң, Аъш-чем программазын боттандырарының, партияның социал политиказын күүседириниң, партийжи организастыг болгаш идеологтуг ажылды сайзыраңгайжыдарының айтырыглары кичээнгейниң төвүнде туруп турар.

Партия комитеттериниң ажыл-чорудулгазы илеткелдерде болгаш саналдарда шыңгыызы-биле сайгартынып, бар четпестерин база чедир кылбайн турар чүүлдериниң чидии-биле шүгүмчүлеп турар. Ылаңгыя чамдык удуртукчулар ажылдың аргаларын болгаш методтарын сайзыраңгайжыдар дугайында сөс кырынга чугаалап турза-даа, эрги ёзу-биле ажылдап, кадрларга чогуур негелдени чамдыкта тургуспайн, ёзу барымдаалаар болгаш бюрократчы чоруктарның фактылары-биле эптежип турары сагышсыралды болдурган. Сагылга-чурум үрекчилери-биле, эрге-дужаалды соора ажыглаар чоруктар-биле демиселди моон соңгаар-даа күштелдирериниң, арагалаашкынны болгаш алкоголизмни узуткаар талазы-биле хемчеглерни туруштуг боттандырарының, күш-ажыл-биле чедип албаан орулгалар ап турар кижилерге хамаарыштыр хөй-ниитиниң санал-оналын болгаш хоойлунуң күжүн улам идепкейлиг ажыглаарының эргежок чугулазынче кичээнгей салдынган.

Партия организацияларынга болган отчёттарның болгаш соңгулдаларның түңнелдерин бүгү талалыг анализтээрин, илереттинген четпестерни чайладыр талазы-биле хемчеглерни алырын, область, край партконференцияларынга, эвилелдешкен республикаларның Компартияларының съездилеринге белеткелдер үезинде болгаш оларны эрттирип турар үеде мөөңнеттинген дуржулганы калбаа-биле ажыглаарын Политбюро партия комитеттеринге саналдаан. Отчёт-соңгулдалыг кампанияның сөөлгү үе-чадазы СЭКП-ниң XXVII съездизин таалептиг уткууруунче коммунистерни, бүгү ажылчы чоннарны мобилизастаарының, чурттуң социал-экономиктиг хөгжүлдезин дүргедедир талазы-биле хөй талалыг ажылды идепкейжидериниң демдээ-биле эртер ужурлуг дээрзин демдеглээн.

Адырлар арасының эртем-техниктиг комплекстерин тургузар болгаш оларның ажыл-чорудулгазын хандырар талазы-биле хемчеглер дугайында СЭКП ТК-ның болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң доктаалы хүлээп алдынган. Эртем-техниктиг депшилгениң кол угланыышкыннарын ёзугаар тургустунган ол комплекстерниң составынга эртем албан черлери, конструктор, технология организациялары болгаш аңгы-аңгы адырларның дуржулга бүдүрүлгелери кирер дээрзи доктаалда көрдүнген. Комплекстиң бүгү албан черлери болгаш организациялары башкарып турар организациязының ажылдап кылганы болгаш ССРЭ-ниң Күрпланы база ССРЭ-ниң Эртемнер академиязы-биле дугуржулга ёзугаар ССРЭ-ниң Эртем болгаш техника талазы-биле күрүне комитединиң бадылааны чаңгыс аай план ёзугаар ажылдаар. Ажылды организастаарының ындыг чуруму аңгы-аңгы албан черлериниң болгаш бүдүрүлгелериниң күженниишкиннерин каттыштырар, адырлар арасының эртем-техниктиг эң чугула айтырыгларын шиитпирлээрде ведомстволарның харылзаа чок чорууун чайладыр, эртемниң бүдүрүлге-биле харылзаазын күштелдирер арганы бээр.

Иркутск областың бүдүрүкчү күштерин улам ыңай комплекстиг хөгжүдер талазы-биле хемчеглерни чүүлдүг деп көрген. Бо айтырыг талазы-биле СЭКП ТК-ның болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң хүлээп алган доктаалында үлетпүр болгаш кедээ ажыл-агый бүдүрүлгезин дыка өстүрер, одалга-энергетика баазазын хөгжүдер, үлетпүр бүдүрүлгелериниң болгаш бүдүрүлгелериниң техниктиг эде дерилгезин дүргедедир, эртем-техниктиг депшилгениң, башкарылганың автоматчыткан системаларының чедиишкиннерин шиңгээдип алыр, мелиорация ажылдарын боттандырар, агроүлетпүр комплекизиниң болбаазырадылга адырларында күчүлерни улгаттырар талазы-биле даалгаларны доктаадып тургускан. Чурттаарга бажыңнарын, чаа школаларны болгаш школа назыны четпээн уруглар албан черлерин, эмнелгелерни, клубтарны, коммунал ажыл-агый болгаш амыдырал хандырылга объектилерин ажыглаарга чогуур үезинде кирериниче улуг кичээнгей салдынган.

Эштер М. С. Горбачевтуң, А. А. Громыконуң, Н. И. Рыжковтуң өске-даа совет удуртукчуларның Зимбабвениң Премьер-Министри Р. Мугабе-биле чугаалажыышкыннарының түңнелдерин чугаалашкан болгаш чүүлдүг деп көрген. Тайбыңны быжыглаар болгаш Африка диппе колониализмниң болгаш сеек-язы ылгаар чоруктуң артынчыларын ажып эртер сорулга-биле бо чурт-биле бүгү талалыг кады ажылдажылганы калбартырынга Совет Эвилелиниң белеәнин демдеглээн.

МПЛА — Күш-ажыл партиязының II съездизиниң ажылынга СЭКП-ниң делегациязының киржилгезиниң болгаш СЭКП биле МПЛА — Күш-ажыл партиязының аразында найыралчы харылзааларны улам ыңай хөгжүдеринче болгаш быжыглаарынче, ССРЭ биле Анголаның аразында бүгү талалыг кады ажылдажылганы ханыладырынче кайызының-даа чүткүлүн илергейлээн ангола удуртукчулар-биле беседаларның дугайында эш Г. А. Алиевтиң дыңнадыын чүүлдүгзүнүп хүлээп алган.

СЭКП ТК-ның Политбюрозунуң хуралынга трактор-машина тудуушкунун хөгжүдери-биле, ЭДЧ кежигүнү чурттар-биле эртем-техниктиг кады ажылдажылганы быжыглаары-биле холбашкан айтырыгларны, ол ышкаш Коммунистиг партияның болгаш Совет күрүнениң иштики болгаш даштыкы политиказының өске-даа чамдык айтырыгларын чугаалажып көрген.

М. С. ГОРБАЧЕВТУҢ ФРАНЦИЯНЫҢ НАЦИОНАЛ ХУРАЛЫНЫҢ ДАРГАЗЫ Л. МЕРМАЗ-БИЛЕ УЖУРАШКАНЫ

СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң кежигүнү М. С. Горбачев ССРЭ-ниң Дээди Совединиң чалаачы-биле Совет Эвилелинде чедип келген Францияның Национал хуралының Даргазы Л. Мермазты декабрь 12-де хүлээп алган.

Найыралдыг, ажыктыг байдалга эрткен беседа үезинде делегейниң чамдык айтырыгларын болгаш совет-француз харылзааларының хөгжүлдезиниң перспективаларын чугаалажып көрген.

Дээди деңнелге Парижке болган совет-француз ужуражылгазының түңнелинде ССРЭ биле Францияның аразында харылзаалар чаа идиин алганын сеткил ханыышкын-биле демдеглээн. Франция-биле найыралдыг харылзааларны эң-не калбаа-биле хөгжүдер дээш Совет Эвилели туржуп турар деп, М. С. Горбачев чугаалаан.

Делегей байдалының дугайын чугаалап тура, боо-чепсекти эңдере бүдүрерин соксадырын, делегей херектеринге эки талаже өскерлиишкинни ажыглаарын эң-не чугула болгаш соңгаарладып болбас сорулга кылдыр ССРЭ көрүп турар деп, М. С. Горбачев онзалап демдеглээн. Даштыкы политикага бөгүн эрткен үеден кажангызындан-даа артык чаа бодалдар, күрүнелер аразының харылзааларын чаа ёзу-биле көөрү негеттинип турар. Чогум-на ындыг туруушту дээди деңнелге совет-америк ужуражылгазынга Совет Эвилели удуртулга болдурган.

Женевага амгы үениң эң чугула айтырыгларының талазы-биле ажыт-чажыт чок болгаш ниитизи-биле ажыктыг чугаа болган. Ооң кол өзээ космоска боо-чепсекти эңдере тургузарын болдурбазының болгаш ону Чер кырынга кызырарының айтырыглары болуп турар. Ол үезин айтырыгта ССРЭ-ниң болгаш АКШ-тың туруштарында чамдык дүүшкек чүүлдер көстүп келген. Ынчалза-даа ону шиитпирлээриниң оруунга кол шаптыктаашкын — «сылдыс дайыннарының» америк программазы хевээр артпышаан турар. Ону амыдыралга боттандырып чорудары бүгү-ле угланыышкыннарга боо-чепсекти контроль чокка эңдере бүдүрериниге чедирип болур. Ол талазы-биле америк тала бодунуң сөөлгү сөзүн ам-даа чугаалаваан боор деп Совет Эвилелинде идегеп турар. Ооң-биле холбаштыр барыын европейжи күрүнелериниң ролю болгаш харыысалгазы онза улуг.

Чепсегленишкинниң хуужурериниң айтырыгларын шиитпирлээринге бодунда хамааржыр бүгү-ле чүүлдерни кылырынга Совет Эвилелиниң белеен практиктиг херин бээзиннар-биле бадыткаттынып турар деп, М. С. Горбачев онзалап демдеглээн. Чижээлээрге, Францияже аан-чорук үезинде Совет Эвилели бодунун инициативазы-биле мурнунда Европа зоназында немей тургускан СС-20 деп ракеталарны дайынчы дежурныйлаашкындан дүжүрген, ол ракеталарның турар черлерин ооң соонда ийи ай дургузунда дүжүрүп каапгарын чарлаан болгай. ССРЭ бодунуң аазаашкынын күүсеткен — оларны часкаш дужүрүп каапгары доозулган.

Бөгүн Европада болгаш делегейде байдал ааан каш айлар мурнунда турганындан мырыңай өске деп, М. С. Горбачев онзалап демдеглээн. Делегей херектеринге эки талаже эргилиишкинниң боол болурунга ыянаышкын катап тургустунган. 70 чылдарда бодун экизи-биле көргүскен механизм — Чөөн болгаш Барыын чүктер аразында чугаалажыышкын база катап шимчеп эгелээн. Ындыг чугаалажыышкынны хөгжүдерин Совет Эвилели калбаа-биле көөрүнүң, ооң бүгү звеноларын ажыглаарының таалакчызы болуп келген болгаш ындыг боол-даа турар.

Совет даштыкы политиканың тайбың угланыышкыны 1986 чылда ССРЭ-ниң социал-экономиктиг хөгжүлдезиниң планын бадылааны чоокта чаа болган Дээди Советтиң сессиязынга бодунуң бүзурелдиг бадыткаашкынын алган. Бистиң чуртувустуң иштики хөгжүлдезиниң келир үеже угланган тургузукчу шинчизи бүгү улустуң чугаалажып көөрү-биле чарлап үндүргени СЭКП-ниң XXVII съездизинге эң чугула документилерниң төлевилелдеринден дүрүм ёзугаар илергейлеттинип турар.

Чөөн болгаш Барыын чүктерниң аразынга чугаалажыышкынны улам ыңай хөгжүдерин Л. Мермаз деткип чугаалаан, тайбыңны быжыглаарының, чепсегленишкинни кызырарының болгаш оларны космоска тургуспазының эрге-ажыктарынга Франция Совет Эвилели-биле кады ажылдажылганы хөгжүдери дээш туржуп турар деп, ол онзалап демдеглээн. М. С. Горбачевка Францияның президентизи Ф. Миттеранның аас-биле байыр чедирген чагаазын дамчыткан.

Беседага ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Националдар Совединиң Даргазы А. Э. Восс киришкен.

(СЭТА).

СУКПАКТЫҢ СЕМИРТИЛГЕ ШӨЛҮНДЕ

Күрүнеге эът садарының он бирги беш чыл планын Кызыл районнуң «Сукпак» совхозу хуусаа бетинде ажыр күүсеткен. Амгы үеде ооң семиртилге шөлүнде чеди муң шарыжыгаш бар, оларны дөрт бригадада быжыглаан. Малчыннар СЭКП-ниң XXVII съездизин күш-ажылчы чедиишкиннерлиг ужуражыр дээш социалистиг чарышта киржип, кижи бүрүзү-ле быжыглаан шарыжыктарын эки чемгерип, азырап тургаш, эң-не хөй немелде деңзини алыр сорулганы салган ажылдап турарлар. Ооң түңнелинде бо чылдың эрткен он бир айларында немелде деңзи алырын семиртилге шөлүнүң ишчилери ажыр боттандырган. Бир баш молдурга онаапгыр хонукта ортумаа-биле 639 грамм немелде деңзини алган, ол болза бердингеи даалгадан 39 грамм ажып турар. Күш-ажылчы маргылдааның мурнуку одуруунда В. В. Шелеховтуң бригадазы чоруп орар, ооң кежигүннери 1600 баш шарыжыктың бирээзинден-не хонукта 708 грамм немелде деңзини алган. Ийиги черин А. Т. Ерголовтуң бригадазы ээлээн. Ооң малчыннары бир баштан-на 660 грамм немелде деңзини берген.

Шарыжыктарны семиртирипге ажылда хөй мергежилдиң кижилери хаара туттунган, оларның бир демеит ажылындан салдынган сорулга чедиишкиннииг шиитпирлеттинер, ону барымдаалааш, механизаторларның, мал чемнери белеткээрлерниң, инек кадарчыларының, специалистерниң ажылын багай эвес организастаанындан ажыл багай эвес чоруп турар. Тракторист Тамара Сат, инек кадарчылары Шилек Дилгижек, Григорий Кучум, мал чемнери белеткээр Клара Монгуш, Любовь Третьякова болгаш өскелер-даа дааидырган ажыл-херекти ак сеткилдиг күүседип келгеннер.

Т. ХЕРТЕК.

ЧУРУКТАРДА: инек кадарчызы Сергей Марченко; мал чемнерин белеткеп турары; семиртилгеде шарыжыктар.

В. КАРА-САЛДЫҢ фотолары.

ОНААЛДАЗЫН АЖЫР КҮҮСЕТКЕН

Тээлиде бот-орулга-чарылгалыг септелге-тудуг участогу чурттаарга бажыңнары тудар, септээр планын ажыр күүседип келген. Участок беш чыл планын бүгү көргүзүглер талазы-биле күүсеткен. Чыл төнчүзүнге чедир немелде даалгалар алган ажылдап турар.

Тудуг-септелге участогунда ажылдап турарлардан күш-ажылче чарыштың мурнуку одуруунда улус депутаттарының Тээли кожээ Совединиң депутады, коммунист Маадыр-оол Содунамның бригадазы эртип турар беш чылда ийи аал чурттаар 14 бажыңнарны, 4 албан черлериниң бажыңнарын туткулаан. Бригадада шупту 11 кижи бар. Чылдан чылче мурнакчыларның саны өзүп турар. Бызаңчылар Юрий Каадыр-оол, Александр Содунам, Сергей Хертек, Төмүр-Маадыр Марыш-оол болгаш өскелер-даа социалистиг чарышка шылгарап, өске бригадаларда эштери-биле чарыштыг ажылдап турарлар.

М. Содунам түгле эки бригадир эвес, идепкейлиг хөй-ниитичи, кожээ Советтиң депутады, школада төрелдер комитединиң, эки тура дружина кежигүнү. Ол тудуг-септелге участогунда камналга болгаш экономика талазы-биле кичээлди эрттирип турар. Ооң түңнелинде участокта камналга болгаш хумагалал күштелген.

Ооң бригадазының кежигүннери 1986 — 1990 чылдарда болгаш 2000 чылга чедир үеде ССРЭ-ниң экономиктиг база социал-хөгжүлдезиниң Кол угланыышкыннарында «күш-ажылдың мурнакчы хевирлерин болгаш аргаларын калбаа-биле нептередир..., ажылды организастаарын сайзыраңгайжыдар» дээнин чүүлдүгзүнүп деткип турарлар. Чедип алган чүүлдерге доктаап болбас деп чүвени билип, ажылдың мурнакчы аргаларын олар дилеп турарлар. Коммунистиг күш-ажылдың шалыпчызы Маадыр-оол Содунамның бригадазы ам 1986 чылдың февральдың үлүүнде ажылдап, 1986 чылдың бирги кварталының планын СЭКП-ниң XXVII съездизиниң ажыттынар хүнүнде күүседирин хүлээнгеннер.

Д. САЛЧАК.
Бай-Тайга районы.

ТУРАНЧЫЛАР ЮБИЛЕЙНИ БАЙЫРЛААН

Туран хоорайның үндезилеттингениниден бээр 100 чылынга хоорайның ажылчы чонунуң байырлыг хуралы район төвүнүң «Колос» Культура бажыңынга болуп эрткен.

Байырлыг хуралга Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Ч-Д. Б. Ондар, партия Кызыл хооркомунуң бирги секретары Б. П. Свиицов олар олурушкан. Тураның юбилейлиг байырлыг хуралынга районнуң партия, совет органнарының удуртур ажылдакчылары, организацияларының, албан черлериниң, бүдүрүлгелериниң удуртукчулары, хоорайның хөй-ниитизиниң, район совхозтарының төлээлекчилери, Бии-Хем-биле чарыштыг Кызыл районнуң делегациязы база киришкен.

Туран хоорайның 100 чылының дугайында илеткелди партия райкомунуң ийиги секретары А. Н. Шулепов кылган.

СЭКП обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң, республиканың Министрлер Чөвүлелиниң Туран хоорайның 100 чыл оюнга холбаштыр байыр чедиришкинин Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Ч-Д. Б. Ондар номчаан. Хоорайның юбилейи-биле холбаштыр туранчыларга, районнуң ажылчы чонунга байыр чедирип, чүве чугаалааш, ажыл-агый болгаш культура тургузуушкунунга чедиишкиннери база үндезилеттинип тургустунганындан бээр 100 чыл болган оюн-биле холбаштыр Туран хоорайны шаңнааны Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Хүндүлел бижиин районнуң, хоорайның партия, совет органнарының удуртукчуларынга, төлээлекчилеринге Ч-Д. Б. Ондар тывыскан. Ооң соонда районнуң улус ажыл-агыйының адырларының мурнакчыларынга шаңналдарны ол аңаа база тывыскан.

Туран хоорайның хоочун чурттакчылары, партияның болгаш күш-ажылдың хоочуннары, Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры П. В. Астафьевке, Күш-ажылдың Кызыл Тук орденниниң эдилекчизи О. Т. Сапчай оларга «Туран хоорайның хүндүлүг хамаатызы» атты тывыскан хуралга дыңнаткан.

Хоорайның үлетпүр бүдүрүлгелериниң аразында социалистиг чарыштың түңнелин үндүрүп, аңаа бирги черни ээлээн хлеб заводунуң, ийиги, үшкү черже үнгүлээн амыдырал хандырылга бүдүрүлге эргелелиниң, Сельхозтехниканың коллективтерин, хоорайның чурттакчылыг округтарының, бажыңнар делискээрлериниң аразында чарыштың түңнелдерин үндүрүп, тиилекчилерин демдеглээн.

Хуралга санал бергеннер П. В. Астафьев, ыяш белеткээр пунктунуң цех бригадири П. Д. Гладков, амыдырал хандырылга бүдүрүлге эргелелиниң быжыкчызы В. З. Верзакова, № 2 школаның директору Д. Б. Чилчигашева олар юбилейни таварыштыр хоорайның шаңнаанынга өөрүп четтиргенин илергейлевишаан, бедик шаңнал ишчилерни улам сорук кииргенин чугаалап турганнар.

Хоорайның, районнуң төөгүзүнге хамаарышкан, кижилерниң ажыл-херээн көргүскен темаларга фото-делгелгени, музейниң материалдарындан делгелгени болгаш чурттакчыларның аргып, даарап кылган ажылдарының делгелгезин чыылганнарга бараалгатканы солун болган.

БЕДИК ШАҢНАЛДАР-БИЛЕ!

Кызылдың уран чүүл училищезин Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Хүндүлел бижии-биле шаңнаар дугайында

ТЫВА АССР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУҢ ЧАРЛЫЫ

Республиканың культура-чырыдыышкын албан черлеринге кадрлар белеткээринге хөй чылдарда үре-түңнелдиг ажылы дээш база тургустунганындан бээр 25 чыл болганы-биле холбаштыр Кызылдың уран чүүл училищезин Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Хүндүлел бижии-биле шаңнаар.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Ч-Д. ОНДАР.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары Н. БОЙДУ.

Кызыл хоорай,
1985 чылдың декабрь 10.

«Тыва АССР-ниң школазының алдарлыг башкызы» хүндүлүг атты А. А. Платонычевага тыпсыр дугайында

ТЫВА АССР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУҢ ЧАРЛЫЫ

Улус өөредилгезиниң талазы-биле ачы-хавыяазы дээш «Тыва АССР-ниң школазының алдарлыг башкызы» хүндүлүг атты Кызылдың уран чүүл училищезиниң башкызы Алла Анатольевна Платонычевага тыпсыр.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Ч-Д. ОНДАР.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары Н. БОЙДУ.

Кызыл хоорай,
1985 чылдың декабрь 10.

«Тыва АССР-ниң культуразының алдарлыг ажылдакчызы» хүндүлүг атты А. Г. Кожурага тыпсыр дугайында

ТЫВА АССР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУҢ ЧАРЛЫЫ

Совет культура талазы-биле ачы-хавыяазы дээш Кызылдың уран чүүл училищезиниң башкызы Алевтина Георгиевна Кожурага «Тыва АССР-ниң культуразының алдарлыг ажылдакчызы» хүндүлүг атты тыпсыр.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Ч-Д. ОНДАР.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары Н. БОЙДУ.

Кызыл хоорай,
1985 чылдың декабрь 10.

В. В. Нагорный биле В. Н. Швецовту Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Хүндүлел бижии-биле шаңнаар дугайында

ТЫВА АССР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУҢ ЧАРЛЫЫ

Республиканың культура-чырыдыышкын албан черлериниң кадрларын өөредип кижизидеринге болгаш белеткээринге хөй чылдарда үре-түңнелдиг ажылы дээш база Кызылдың уран чүүл училищезиниң тургустунганындан бээр 25 чыл болганы-биле холбаштыр Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Хүндүлел бижии-биле шаңнаары болза:

Виктор Васильевич Нагорный — Кызылдың уран чүүл училищезиниң директору.

Владимир Николаевич Швецов — Кызылдың уран чүүл училищезиниң башкызы.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Ч-Д. ОНДАР.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары Н. БОЙДУ.

Кызыл хоорай,
1985 чылдың декабрь 10.

СЭКП-НИҢ XXVII СЪЕЗДИНГЕ УТКУШТУР

Съезд мурнунуң документилерин чугаалажып тур бис

УЛАМ ЭКИЖИДЕР БИС

Красноярскиниң политехниктиг институдунуң Кызылда филиалында бо хүннерде СЭКП-ниң Программазының чаа эдилгезиниң, партия Уставынга өскерилгелерниң болгаш ССРЭ-ниң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң төвенчилелдерин калбаа-биле чугаалажып турар. Өөредилге белүктеринге хуралдар эрткен. Партия организациязының хуралын база эрттирген. Чурттуң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң он ийиги беш чылда Кол угланышкыннары болгаш филиалдың сорулгаларын коллективтиң хуралынга чугаалажыр.

Институттуң партия хуралынга коммунистер эртип турар беш чылда, ылангыя беш чылдың доозукчу чылында, кылдынган ажылдарны ханы анализтеп, партийжи-политиктиг, өөредилге, эртем-методиктиг ажылды улам ыңай сайзырангайжыдарының оруктарын айыткан.

Партия хуралынга белүктерниң база комсомол хуралдарынга бедик мергежилдиг инженерни канчаар белеткээр эки болуруң, келир үениң специалистерниң кижилер-биле ажылдаарынга белеткелиниң дугайын сайгарып чугаалашкан. 1974 чылда ажыттынган бистиң филиал Тываның улус ажыл-агыйында 773 тудуг болгаш автомобиль инженерин белеткеп үндүрген. Специалистерни доостуруп үндүрериниң он бирги беш чыл планы күүсеттинген. Доозукчу чылда специалистер доостуруп үндүреринге чамдык бергедээшкиннерге таварышса-даа, ону ажып эрткен бис, кежээки болгаш бот-өөредилге салбырларының студентилери ам доозуп үнүп турарлар.

Үстүнде адааным хуралдарга администрацияның, хөй-ниити организацияларының ажылында четпестерни шүгүмчүлеп турган. Студент коммунист А. С. Декабрь ылангыя общежитиеде чурттап турар студентилер ортузунга политмассалыг ажылче, оларның амыдыралын экижидериниче, темалыг кежээлерни доктаамал организастап турарының чугулазынче кичээнгей салган. Хөй чылда партия стажтыг улуг башкы Д. Н. Ондар СЭКП-ниң үшкү Программазын хүлээп ап турган үелен бээр болган өскерилгелер дугайын бодунуң саналынга онзалап демдеглээн. Марксизм-ленинизм кафедразының улуг башкызы С. М. Биче-оол комсомол ажылының дугайын саналынга чугаалаан.

Филиалдың студентилеринден өөредилгезин ара каап турарлар база хөй. Ооң ужуурундан хүндүскү салбырының безин чамдык белүктеринде студентилер саны дыка эвээш. Экзаменнер дужаагаш, «өөрелиг» болуп артып турар студентилер база хөй. Лекциялар үвер чоруктар бар. Студентилерниң өөредилгеге деңнели чавыс, чайгы сессияның түңнели-биле алырга, ол 87,7 хуу болган. Башкыларның талазындан өөредилгениң чаа арга-хевирлерин чедир ажыглавайн турар. Идеология ажылының деңнели ниитизи-биле чавыс. Культура-массалыг болгаш спорт ажылынче кичээнгей салыр апаар бис. Сагылга-чурум хажыдыкчылары-биле демиселди күштелдирер, арагалаашкынны болгаш алкоголизмни узуткап, арага ишпес чорукту болгаш амыдыралдың кадык-чаагай хевирин пропагандалаары чугула.

Институттуң партия организациязының мурнунда сорулгалар улуг. Студентилер ортузунга идей-кижизидилгелиг ажылдың деңнелин бедидер, келир үениң инженерлерни белеткээрде амыдырал-биле харылзааны улам быжыглаары база чугула. Ол ышкаш өөредилге болгаш эртем ажылын сайзырангайжыдар бис. Специалистер белеткээриниң шынарын экижидер, кижизидилге ажылын күштелдирер талазы-биле тодаргай хемчеглер ажылдап кылдынган болгаш оларны амыдыралга боттандырып турар. Бо бүгүнүң боттанышкынынга филиалдың комсомол организациязы төлептиг үлүүн киирер апаар.

Бистиң коллективтиң коммунистери болгаш бүгү кежигүннери съезд мурнунуң чугула документилерин бүрүнү-биле деткип турар болгаш ол талазы-биле чон ортузунга пропаганда ажылынга идепкейлиг киржирлер.

В. ДУБРОВСКИЙ.
Красноярскиниң политехниктиг институдунуң Кызылда филиалының партбюро секретары.

СОРУК КИИРГЕН

СЭКП-ниң Программазының чаа эдилгезиниң, партияның Уставынга өскерилгелерниң, ССРЭ-ниң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң Кол угланышкыннарының төвенчилелдерин Бай-Тайга районнуң күш-ажылчы коллективтеринде чугаалажып, өөренип турар.

— «Совет улустуң шудургу күш-ажылы, экономикага, социал болгаш политиктиг талаларга, эртемге болгаш культурага улуг чедиишкиннери бистиң чуртувусту сайзырангай социализмниң үе-чадазын ажыткан төөгүлүг чаа бедиктерже кедүрген» деп СЭКП-ниң Программазының чаа эдилгезиниң төвенчилелинде одуруглар совет хамаатызы бүрүзүнүң күш-ажылын бедик-биле үнелээн. Ооң иштинде бодуун тудугжу мээң үлүүм база кирип турарынга чоргаарланыр мен — деп, Тээлиниң септелге-тудуг участогунуң мурнакчы тудугжузу аныяк коммунист Маадыр-оол Содунам партия хуралынга чугаалаан.

Съезд мурнунуң документилери бо коллективтиң ажыл-ишчилериниң политиктиг болгаш күш-ажылчы кедургүүшкүнүн болдурган. Участок он бирги беш чылдың планныг онаалдаларын хуусаа бетинде күүсеткен, он ийиги беш чылдың үлүүнге киирипштир ажылдап турар. 1986 чылдың бирги кварталының планныг даалгаларын СЭКП-ниң XXVII съездинге ажыттынар хүнүнге чедир күүседир хүлээлгени алган, ону боттандырар дээш социалистиг чарыш мыйа калбарган.

— Съезд мурнунуң документилеринде совет кижилерниң амыдыралының байдалын улам экижидериниче онза кичээнгейни салган-дыр. Коммунистиг партияның болгаш Совет чазактың ада сагыш салышкынынга харыы кылдыр улам эки ажылдаарывыс, уругларымны төлептиг кижилер кылдыр кижизидериниң хүлээнип тур мен — деп, Бай-Тайга райпозунуң хоочун ажылчыны, Маадыр не Кандан Бичии-Уруг коллективтиң хуралынга чугаалаан.

Шак мындыг патриотчу, күш-ажылчы бедик кедургүүшкүнүг сестерни районнуң күш-ажылчы коллективи бүрүзүнден чугаалап болур. Ооң түңнелинде районнуң ажылчы чоннары он бирги беш чылдың планныг онаалдаларын күүседир дээш шалыпчы ажылдап турарындан күрүнеге дук, сүт садарының беш чыл планнары күүсеттинген. Чоннуң амыдырал хандырылга, коммунал ажыл-агый бүдүрүлге эргелелдери, кино четкизи болгаш өске-даа коллективтер социалистиг чарыштың мурнуку одуруунда чоруп орар.

Амгы үеде районнуң партия организацияларында, күш-ажылчы коллективтеринде съезд мурнунуң документилерин чугаалажыры, өөренири уламчылавышаан.

Б. БАРБА,
СЭКП Бай-Тайга райкомунуң пропаганда болгаш агитация килдизиниң эргелекчизиниң оралакчызы.

МЭЭҢ БОДАЛДАРЫМ

Партия кежигүнү болгаш күш-ажылдың хоочуну кижи болганымда, СЭКП Программазының чаа эдилгезиниң болгаш партия Уставынга өскерилгелерниң төвенчилелдери бистиң үевистиң негелделеринге — бистиң чуртувуска сайзырангай социализмни тургузарының үезинге долузу-биле дүгжүп турар деп санаар мен.

Партия Уставының өскерилгелерниң төвенчилелинге дараазында саналдарны киирикседим:

1. Партияга чаа кирип турарлар СЭКП-ниң Программазы болгаш Уставын эки өөренип, таныжып алзын, ажылынга, амыдыралга, хөй-ниитиниң херээнге төлептиин көргүзүп дээш кандидат стажын ийи чыл хуусаалыг кылдыр тургузар.

2. СЭКП-ниң бүгү кежигүннери «КПСС» азы «Член КПСС» деп херек демдектерлиг болурун саналдаар мен.

Ол демдек болза партия кежигүнү кижилерни өскелерден мыгалдырын, бедик харысалгалыын хүлээдирип турар деп бодалдыг мен.

В. СЕҢГИЖИК.
СЭКП кежигүнү, күш-ажылдың хоочуну.

ТЫВА АССР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНДА

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң хуралынга Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чанында арагалаашкынга удур демисел чорудар комиссияның ажылын чугаалашкан. Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының оралакчызы, ук комиссияның даргазы К. А. Маспык-оол анаа дыңнадыг кылган.

Арагалаашкынга болгаш алкоголизмге удур демиселди күштелдирериниче угланган чамдык тодаргай хемчеглерни комиссия ап чорутканын Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиуму демдеглээн. Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чанында арагалаашкынга удур демисел чорудар комиссияның хуралынга Бай-Тайга райкүүскомунуң чанында арагалаашкынга удур демисел чорудар комиссияның, Барыын-Хемчик райкүүскомунуң ол талазы-биле ажылын дыңнап чугаалашкан.

Республиканың күрүне болгаш ажыл-агый органнарының, хөй-ниити организацияларының партия, чазактың доктаал-шиитпирин амыдыралга боттандырар дээш ап чорудуп турар хемчеглериниң дээштиг амыдыралда көстүп эгелээн. Ээзиртир суксуннарны боттары белеткээр чоруктар-биле демисел күштелген. Араганы боттары белеткеп турганы дээш 157 кижиге харыысалга онааган болгаш ээзиртир суксун белеткээринге кердүнген алды чүс ажыг аппаратты хавырган. Чер-чер Советтериниң күүскомнарының, арагалаашкынга удур демисел чорудар комиссияларының, хөй-ниити организацияларының хуралдарынга арагалаар чоруктар-биле демиселди күштелдирери-биле холбашкан айтырыгларны чугаалажып турар. Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиуму кылдынган чүүлдерни демдеглевишаан, кичээнгейни чедир шиитпирлеттинмейн турар айтырыгларже угландырган. Комиссия амгы үеге чедир ам-даа кадык камгалал, хоойлу-дүрүм камгалаар органнарның, садыг, культура, спорт черлериниң, хөй-ниити организацияларының арагалаашкынга удур чорудуп турар ажылын дүүштүрер төп болбайн турар. Комиссияның хуралдарынга ук организацияларның удуртукчуларының отчёттарын дыңнап, сайгарып чугаалашпаан болгаш ол айтырыгга хамаарыштыр кердүнген хемчеглерниң күүселдезинге контроль чедир тургустунмаан. Чер-чер Советтериниң чанында арагалаашкынга удур демисел чорудар комиссияларының ажылынга республиканың хоойлу-дүрүм камгалаар органнарының талазындан методиктиг дуза чедирер аргазын комиссия чедир ажыглавайн турар.

Улус депутаттарының чер-чер Советтериниң күүскомнары, кадык камгалал органнары ээзиртир суксуннарны хойну ижер аараан кижилерни илередир, эмнедир айтырыгларны четпес шиитпирлеп турар. Эмнедиринден ойталаар кижилерни оларның ажылдап турары бүдүрүлгелериниң, организацияларының удуртукчулары, милиция ажылдакчылары оларның эмнелгеге барган турарын чедип албайн турар. Арага аарыындан аараан кижилерниң эмнелгеге келирин четпес контрольдап турар.

Чоннуң дыштанылгазын, хостуг үезин шын организастаары чугула айтырыг. Ындыг турбуже, Сүт-Хөл, Тес-Хем, Таңды районнарда культура албан черлериниң ажылында шиңгыы четпестер бар. Тожу, Бии-Хем, Кызыл районнарда, Кызыл хоорайда күш-культура, спорт ажылын экижидер дээштиг хемчеглер ам-даа алдынмайн турар.

Үстүнде айтырыгны чугаалажып тура, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң кежигүннери чугула бо айтырыгның чер-черде ам-даа негелдеге дүүштүр тургустунмааның айытпышаан, арагалаар чоруктар-биле демиселди хөй талалыг болдурарынче, профилактиктиг ажылдарны күштелдирериниче, чоннуң дыштанылгазын эки организастаарынче, алдынып турар бүгү-ле хемчеглерни чер-черге комплекстиг чорударынче улуг кичээнгейни угландырган.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиуму чугаалашкан айтырыгга хамаарыштыр доктаал хүлээп алган.

ТЫВА АССР-НИҢ МИНИСТРЛЕР ЧӨВҮЛЕЛИНДЕ

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Президиумунга СЭКП Тыва обкомунуң V пленумунуң (1984 ч.) доктаалын республиканың Мелиорация болгаш суг ажыл-агый министерствозу канчаар күүседип турарының дугайында ооң министри Н. А. Жогольдун илеткелин дыңнап, чугаалашкан.

СЭКП Тыва обкомунуң ноябрь (1984 ч.) пленумунга бадылаан 1985—1990 чылдарда мелиорацияның болгаш мелиорастаан черлерниң ажыглалының ажыктыын бедидериниң калбак программазын амыдыралга боттандырары дээш республиканың Мелиорация болгаш суг ажыл-агый министерствозу чамдык ажылдарны кылып чорутканын хуралга демдеглээн.

Бо чылдың эрткен он бир айларында 9 миллион 230 муң рубльдиң капитал салышкынын шиңгээдип алган, ол болза чыл планының 96 хуузу болур.

Ооң-биле чергелештир республиканың Мелиорация болгаш суг ажыл-агый министерствозу, ооң чагыргазында коллективтер мелиорацияның программазын күүседир талазы-биле организастыг болгаш ажыл-агыйжы чогуур хемчеглерни чер-черлерде ам-даа негелдеге чедир чорутпайн турарын хуралга демдеглээн. 1985 чылда 909 гектар чаа суггаттыг черлерни ажыглалга киирген, ол болза планның чүгле 52 хуузу.

Бай-Тайга, Мөңгүн-Тайга, Тожу районнарның совхозтарынга он муң гектар суггат чок одарларны суггаттыг болдурар даалгазындан мырынай чүну-даа кылбаан.

Мелиорация болгаш суг ажыл-агый министерствозу, «Тыва суг тудуг» трезп ажыглалга киирер суггарылга системаларының төвенчилел ёзугаар чедир кылып доспайн, шенелде суггарылгаларны, суггарылга системазының бүгү звеноларының канчаар ажылдаарын хынавайн ажыглалга дужаап турар. Четпестерниң уржуундан олар доктаамал, эки ажылдап шыдавайн келген. Шак ындыг чылдагааннардан 1985 чылда Эрзин районнуң «Мөрен» совхозтуң Тал суггарылга системазын ажыглалга хүлээп албаан.

Республиканың Мелиорация болгаш суг ажыл-агый министерствозу мелиорастаан системаларның техниктиг ажаалдазын болгаш септелгезин чогуур үезинде чорудар организацияларның аргаларын кошкак ажыглап турар. Чамдык районнарда гидротехниктиг тудугларны септээр, бугаларны аштаар, мелиоратор кадрларны белеткээр талазы-биле бердинген даалгалар күүсеттинмейн турар. 1985 чылдың суггарылга сезонунга суггаттыг черлерни Каа-Хем, Сүт-Хөл, Улуг-Хем, Чөөн-Хемчик, Бай-Тайга, Таңды районнар багай белеткээн.

Ооң түңнелинде бо районнарның дыка хөй суггарылга системалары чара тепкен, суг алган, гидротехниктиг тудугларны үрээн. Баян-Колдуң, Сукпактың суггарылга системаларын багай ажыглап турар. Көк-Тейниң суггарылга системазының эргелелиниң бо черлерде ажылдап турар чаъстаалдырар «Фрегат» деп машиналарның ажыглалы багай, оларны дүн-хүн чок ажылдаарын организаставаан, ооң уламындан мынчага чедир системалар төвенилел ёзугаар дүжүт алырын чедип албаан.

Дуржулга-мелиорация станциязы багай ажылдап турарын шүгүмчүлээн. Ол тургустунгандан бээр беш чыл болган бо үениң дургузунда кедээ ажыл-агый культураларын суггаттыг черлерге өстүрер талазы-биле чаңгыс-даа рекомендация бербээн.

СЭКП Тыва обкомунуң V пленумунуң (1984 ч.) доктаалын, ол ышкаш «1985—1990 чылдарда Тыва АССР-ниң мелиорация болгаш суггаттыг черлерниң ажыглалының ажыктыын бедидериниң программазының дугайында» СЭКП обкомунуң бюрозунуң, Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң доктаалын күүседир талазы-биле ажылды министерствонуң четпес организастаанын Президиум демдеглээн.

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Президиуму чугаалашкан айтырыг талазы-биле доктаалды хүлээп алган.

ЛИТВА ССР. Вильнюста «Электроникс» бүдүрүлге каттышкынында телевизорлар, магнитофоннар болгаш радиоаппаратураларның төпчүттүнген септелге албан чери бар. Бо чылын экономиктиг шенелде байдалдарында ажылдап турар «Электрониста» күш-ажылды организастаарының болгаш төлээриниң чогумчалыг системазын тургускан. Каттышкынында мөөңнеттинген амгы үениң техниктиг дериг-херекселдери магнитофоннарның, радио болгаш телеаппаратураларның ада-чурт болгаш даштыкы маркаларын дүрген база бедик шынарлыг септээр арганы берип турар. Ачы-дуза чедирериниң чаа хевири — аппаратураны бажынга септээри болур. Чыл төнчүзүнге чедир каттышкынның коллективи чурттакчы чонга бүдүн чартык миллион рубльдиң ачы-дузазын чедирер.

ЧУРУКТА: херегленчилерниң чагыы-биле септелге ажылдарынче телемастерлерниң чоруп турары. Оларда тускай дериттинген автомобильдер бар.

Г. СВИТОСТУҢ фотозу.
СЭТА-ның фотохрониказы.

Политинформаторларга, агитаторларга, пропагандистерге, лекторларга

ПАРТИЯНЫҢ КОЛ ДОКУМЕНТИЗИ

АМГЫ ҮЕДЕ бистиң чуртувуста съезд мурнунуң документилерин идепкейлиг-биле чугаалажып көрүп турар. Оларның бирээзи — партияның Программазының чаа эдилгезиниң төвенчилели. СЭКП-ниң ол кол теоретиктиг болгаш политиктиг документизин ниитилелди революстуг ёзу-биле чаартырының, ССРЭ-ге, делегейниң социалистиг системазының өске-даа чурттарынга социалистиг болгаш коммунистиг тургузуушкунуң дуржулгазын эртемге үндезилеп ниитилештиргениниң түңнели болур. Революстуг теорияны чогаадыкчы ёзу-биле байыдып турар ол документиде коммунистиг тургузуушкунуң эң-не чугула, үндезин бүгү айтырыглары көргүстүнген болгаш хөгжүттүнген.

СЭКП-ниң дээди эчис сорулгазы — коммунистиг ниитилелди тургузары. Ол ниитилел бодунда күш-ажыл кижилериниң эң чырык идеалдарын болгаш күзелдерин сиңниктирген, ол дугайын кижи төрелгетенниң эң-не мерген угаанныглары бодап күзеп чораан. Социализм биле коммунизм дээрге чаңгыс коммунистиг формацияның дес-дараалашкак ийи фазазы-дыр дээрзин СЭКП үндезин болдуруп турар. Оларның аразында ылдый кызыгаар чок: социализмниң хөгжүлдези, ооң аргаларын болгаш артык күштүүн улам долу амыдыры, ооң боттуг шынарлары болур ниити коммунистиг эгелерни быжыглаары дээрге-ле, ниитилелдиң коммунизмче ёзулуг шимчээшкини ол болур.

Чаа документ ССРЭ-де тургустунган социалистиг ниитилелдиң эртем ёзузу-биле характеристиказын байыдып турар. Социализм — ол дээрге бүгү-ле чүвени кижиниң чаагай чоруу дээш кылып турар ниитилел-дир. Ол дээрге бүдүрүкчү күштерни планныг болгаш планныг хөгжүдеринге эң-не калбак аргаларны ажыдып, ажылдаар деңэргени болгаш ол дээш чөптүг төлевирни хандырып турар ниитилел-дир. Ол дээрге ёзулуг демократияның, кижиниң боттуг хосталгаларының болгаш эргелериниң ниитилели-дир. Ол дээрге нацияларның база биче улустарның херек кырында болгаш юридиктиг деңэргези, найыралы болгаш акы-дуңмалышкы ёзузу тургустунган сырый каттышкан ниитилел-дир. Ол дээрге гуманистиг марксистиг-ленинчи идеологияның, депшилгелиг культураның болгаш эртемниң ниитилели, социал чөптүг чорукка, коллективизмге болгаш бот-боттарынга эш ёзузу-биле дузалажылгага үндезилеттинген амыдыралдың социалистиг хевири тургустунган ниитилел-дир.

Программаның чаа эдилгези келир үедеги ниитилелдиң хевир-бүдүжүн шуут-ла делгеренгей кылдыр баш удур тодарадыр сорулга салбайн турар. Ол чорук эртемчи бодалдың марксистиг-ленинчи методологиязынга долузу-биле дүгжүп турар. «Маркс азы марксистер социализмче оруктуң бирден бирээ чокка билир дивейн турар бис — деп, В. И. Ленин Октябрьның социалистиг Улуг революциязының бүдүүзүнде бижээн. — Ол ындыг эвес. Бис ол оруктуң угланышкынын билир бис, кандыг-кандыг аңгы күштерни ол оруктан баштаарын билир бис, а тодаргай, херек кырында ооң канчаар болурун херекти тудуп киириткен миллионнарның дуржулгазы бодуп көргүзер апаар» (ЧДЧ. т. 34, ар. 116).

БИСТИҢ ПАРТИЯВЫС бо үеде база-ла ленинчи методологияны удуртулга болдуруп турар: коммунизмче бурунгаарлаашкынның хире-чергези-биле коммунистиг формацияның дээди фазазының дугайында эртемниг билиглеривис байыттынар, тодараттынар апаар. Ооң-биле чергелештир өндүр улуг идеалдарны «кудуладып», оларже шимчээшкинниң үндезин чокка оожумналып база болбас деп партия санап турар.

Эртемниг бодалдың чугула чедиишкинин болза совет ниитилелдиң шынар талазы-биле чаа байдалын чедип алыры-биле чурттуң социал-экономиктиг хөгжүлдезин дүргедедириниң дугайында партияның концепциязы болур. СЭКП-ниң бодунуң ээлчеглиг дээди шуулганынга киирип турары ол концепция Программаның чаа эдилгезиниң, съезд мурнунуң өске-даа документилериниң өзээ болуп турар. Ол — бистиң ниитилелдиң материал-техниктиг баазазын эртем-техниктиг революцияның эң чаа чедиишкиннериниң үндезининге шуут чаартырын; ниитилел харылзааларын, бир-ле дугаарында экономика харылзааларын, сайзырангайжыдарын; күш-ажылдың утка-шынарынга болгаш ниити бүдүжүнге, кижилерниң амыдыралының материалдыг болгаш угаан-бодал байдалдарын ханызы-биле өскертирин; политиктиг, хөй-ниити болгаш идеологтуг институттарның бүгү системазын идепкейжидерин көрүп турар.

Ам күштүг болуп турар Программага деңнээрге ооң чаа эдилгезиниң төвенчилелинде чамдык чаа чугула чүүлдерни киирген: социализмни планныг болгаш бүгү талалыг сайзырангайжыдарының дугайында; экономиканы интенсификастаарынче, эргелеп башкарылга системазын, хуваалда харылзааларын сайзырангайжыдарынче шилчииириниң оруктарының дугайында; социал-аңгы ылгалдарны ажып эртериниң, национал айтырыгны шиитпирлээниниң дугайында, төөгүде чаа ниитилежилгениң — совет улустуң тургустунганының дугайында; социалистиг бот-башкарылгага болгаш ооң коммунистиг хөй-ниити бот-башкарылгаже шилчииириниң дугайында.

ПРОГРАММАНЫҢ чаа эдилгези ниитилелдиң хөгжүлдезинге экономика шиитпирлиг рольдуг болур дээрзин барымдаалап турар. Ооң хөгжүлдезин дүргедедириниң, ону интенсификастаарының кол бырагзы — эртем-техниктиг депшилге.

Партия социал политиканы чурттуң депшилгезин дүргедедириниң күчүлүг чепсээ деп санап турар. Совет улустуң чаагай чоруун шынар талазы-биле чаа чадаже кедүрер сорулга салдынып турар. Чижээ, чоокку 15 чыл иштинде чоннуң херегленделерин хандырарынга чарыгдаар курлавырларның хемчээлин ийи катап улгаттырар.

СОЦИАЛИЗМНИҢ күжүнүң болгаш амыдыралчы күчүзүнүң эң чугула үндезини массаларның инициативазы, энергиязы болгаш чогаадыкчызы деп В. И. Ленин санап чораан. Чүгле чаа тургузугнуң демократтыг бүдүжүн эң долузу-биле ажыглап тургаш, бүдүрүлге, культура, эргелеп башкарылга талазы-биле дыка нарын сорулгаларны шиитпирлеп болур. Чугаа болза совет демократияны сайзырангайжыдарының, чоннуң социалистиг бот-башкарылгазының улам долузу-биле боттандырылгазының дугайында болуп турар.

Социалистиг демократияны сайзырангайжыдары чугула теоретиктиг чамдык айтырыгларны идип үндүрүп турар. Оларның бирээзи — ниитилелди эргелеп башкарарынга күрүне болгаш хөй-ниити эгелериниң деңзигүүрүнүң дугайында. Коммунистиг бот-башкарылга болза, хүлээлгелерни күрүнеден хөй-ниити организацияларынче «шилчидериниң», ол организацияларның бүрүн эргелерин анаа-ла калбартырының аргазы-биле боттаныр кылдыр чоокка чедир-ле бодуун чүлү көрүп турган бодаа амыдыралга бадыткаттынмаан. Практиканың көргүзүп турары-биле алырга, хөй-ниити организацияларының ролюн бедидери күрүнениң улам ыңай быжыглаарының болгаш хөгжүдериниң эргежок чугулазы-биле чөрүшкек эвес болган. Социалистиг демократияны ханыладыры дээрге, политиктиг системаның чүгле кандыг-бир кезээн эвес, а ону бүгү бодун дең-дески хөгжүдери болур. Чоннуң бот-башкарылгазының дугайында чаңгыс талалыг көргүшкүннер база амыдыралга бадыткаттынмаан: ону чок-ла болза, социалистиг ниитилелдиң аңгы-аңгы кезектериниң ажыл-чорудулгазынга хамаарыштырып турган. Азы ону коммунизмниң дээди фазазынче шилчииринге чедир соңгаарладып турган болгай.

СОЦИАЛИЗМНИ сайзырангайжыдарының кол чепсээ Совет күрүне болуп турар. Программаның чаа эдилгезиниң төвенчилелинде мындыг принципиалдыг теоретиктиг түңнел бар: чүгле социал-экономиктиг болгаш идеологтуг эргежок чугула баштайгы негелделерни чедиишкен турда, бүгү хамаатыларны эргелеп башкарылгаже хаара тудуп турда, делегейге чогуур таарымчалыг байдалдар бар турда, В. И. Ленинниң баш бурунгаар көргениниң ёзугаар, социалистиг күрүне «күрүнелиг байдалдан күрүне чок байдалче шилчииринин хевири» болуп бар чыдар болгаш политиктиг эвес шинчилиг апаар.

Коммунистиг ниитилелди тургузары боду кээр кежик эвес, а массаларның бодунуң керээ, чогаадылгазы-дыр. Программаның чаа эдилгези кижи факторунуң ужур-дузазын бедидериниче, хөгжүдериниче угланган болур, ол фактор дээрге бүгү-ле өскерилгелерниң шиитпирлиг фактору-дур. Партия айтырыгны мынчаар тургузуп турар: чүгле эки бодап кылдынган экономиктиг стратегияны, күштүг социал политиканы болгаш тодаргай сорулгалыг идея-политиктиг ажылды дамчыштыр — чүгле оларны катай алганы дамчыштыр кижи факторун идепкейжидип болур, а ол чокка идик үндүрген сорулгаларның чаңгыс-даа күүсеттинмес.

СЭКП-ниң теоретиктиг ажыл-чорудулгазында улуг черни партия дугайында өөредиг ээлеп турар. Революцияга, социализм болгаш коммунизм тургузуушкунунга партияның туружунуң ужур-дузазының болгаш ролюнуң дугайында айтырыг — делегей амыдыралында эң-не нарын болгаш чугула айтырыгларның бирээзи, буржуаз идеологтарга, барыын болгаш «чөөн» оппортунистерге удур марксистиг-ленинчилерниң соксаал чок демиселиниң чүүлү болуп турар болгай.

СОЦИАЛИСТИГ ниитилелге коммунистиг партияның ролюнуң болгаш ужур-дузазының өзериниң дүрүм ёзугаар болуруунуң дугайында түңнелдиң шынныын социалистиг чурттарның дуржулгазы бадыткап турар. Ооң-биле кады партияның ролюнуң боттуг өзүлдези ооң бодунуң иштики амыдыралын сайзырангайжыдар, коммунистерниң идея-политиктиг дадыгылышкынын, идепкейин болгаш харыысалгазын бедидер дээш кылып турар ажылдарындан хөй талада хамааржыр дээрзин практика көргүзүп турар.

Ниитилелге политиктиг удуртулганы боттандырып тура, СЭКП бодунуң ажылын шыгааттынган организастыг үндезиннерге. Оларның аразында бир-ле дугаарында — демократтыг централизмге, партия кежигүнүнүң болуруунуң база кадрлар-биле ажылдың ленинчи принциптеринге, удуртулганың коллективтиг болуурунга, партийжи сагылга-чурумну быжыглаарынга, пролетаржы, социалистиг интернационализмге үндезилеп чорудуп турар.

ИДЕЯ-ТЕОРЕТИКТИГ, политика-кижизидилгелиг, организакчы болгаш ажыл-агыйжы ажыл-чорудулганың чаңгыс аай болурун партия принципиалдыг ужур-дузалыг деп көрүп, коммунист бүрүзүнден кандыг-даа таптаашкын болгаш консерватизм-биле эптеш чок демиселжирин, туруп кээп турар айтырыгларны чогаадыкчы ёзу-биле шиитпирлээрин негеп турар.

Коммунистер чүгле чүнү кылырын эвес, харын ону канчаар кылырын билген турарын, партияның политиказын практикага чогуур өйүнде боттандырып шыдаар турарын, бүгү-ле күш-ажылчы коллективтерге, бүгү чуртка эки талаже өскерилгелерге таарымчалыг байдалдарны эң долузу-биле ажыглаарын партия негеп турар.

«Бистиң программавыста параграф бүрүзү ажылчы кижи бүрүзүнүң билген, шиңгээдип алган база медерелин билген турар чүүлү болур». (ЧДЧ. т. 38, ар. 179) — деп, В. И. Ленин демдеглээн. СЭКП-ниң бо эң чугула документизиниң төвенчилелинде идеялар съезд мурнунуң чугаалажыын көрүүшкүнүнүң үезинде массаларга билдингир, чоок чүүл апаар, а ындыг болганда — чурттуң социал-экономиктиг хөгжүлдезин дүргедедириниң чугула шимчедикчи күжү болур.

Абдулла МУСАЕВ,
төөгү эртемнериниң доктору, профессор. (ПМА).

ЧОННУҢ ИДЕАЛДАРЫНГА БАРААН БОЛУР

РСФСР-ниң чогаалчыларының VI съездизинде

Чаа кижини хевирлеп тургузар талазы-биле партияның идеягелдиг дузалакчызы — чогаалчы кижиниң үнү бистиң үениң тургузукчу ажыл-иши-биле кады күчүлүг чаңгыланып турар. Бөгүн чурттуң мурнунда тургустунган төөгүлүг, чаартыкчы сорулгаларны боттандырып чорударынга бодунуң хууда салышкынын улам улгаттырарынче чүткүл Россияның литераторларының хөй националдыг отрядының ажыл-чорудулгазының кол угланышкыны ол боор турар. РСФСР-ниң чогаалчыларының декабрь 12-де Москвага, Эвилелдер бажыңының Колонналыг залынга ажыдыышкын үргүлчүлээн VI съездизиниң делегаттары ындыг салышкынны уламна улуг болдурарда чүнү кылза чогуурун чугаалажып көргеннер.

Чогаалчылар чыыжының делегаттары боттарының эң чугула сорулгаларының бирээзи — чурттуң социал-экономиктиг хөгжүлдезин дүргедедиринге бүгү талалыг идиг кылыры ол болурун тодарадып турар. Санал-онаал солчуушкунун эгелеп турган, М. Алексеев (Москва) ол сорулганы бистиң чогаал ажылдарывыска таарыштыр шын билири дыка чугула деп чугаалаан. Чугаа болза, чурттуң амыдыралынга чугула болуушкун боор болур, амгы үениң кижилериниң мөзү-шынар, угаан-бодал шынарларының чедиштир быжарын дүргедедир хүлээлгелиг, ындыг чогаалдарны тургузар дугайында боор турар-дыр.

Ф. Кузнецов (Москва) ол бодалды улаштыр хаңылаттышкаан. Чүгле ёзулуг литература болгаш уран чүүл кижиниң сагыш-сеткилинге ханы салдар чедирип шыдаарын демдеглээн. Ындыг чогаалдар чүгле чоннуң аразындан үндезилеттинип, тыптыр, оларның амыдырал-чуртталгазы-биле амыдырап база оларның ажыл-ижин көргүзүп турар. Ниитилелди чаартыры — үргүлчүлелдиг болуушкун-дур, ынчангаш чаа үеден төрүттүнүп тургустунар номнар дораан-на хөй кылдыр көстүп келбес. Ынчалза-даа ниитилелдиң амгы үеде байдалын, чаа-чаа негелделерин бистер көргүзер хүлээлгелиг бис.

Бистер партияның оттуруп диргискени идегелдерниң болгаш улусчу инициативаларының үнүп кээп турар хүннерде чурттап турар бис — деп, Ю. Бондарев (Москва) чугаалаан. Улустуң шилип алганы тура-сорну болгаш ниитилелдиң политиктиг тура-сорну үениң төөгүлүг болгаш угаан-бодал овур-хевирин тургузуп турар. Оратор төөгүнүң болгаш культураның камгалаттынып арттпайн барган хөй-хөй турасхаалдарын хараадаашкын-биле сагыннышаан, бүгү-ле каржы-хажагай чорукка, чайгылчак чорукка удур быжыг турушту вөлзеринче бодунуң эштерин кыйгырган. Чогаалчы кижи угаан-бодал эртинелериниң тургузукчузу болгаш камгалакчызы, бодунуң чериниң, бодунуң культуразының хайгааракчызы болур ужурлуг.

Черни эрте-бурун шагдан бээр кижи төрелгетенниң өскен кавайы деп санап келгенин Р. Гамзатов (Махачкала) чугаалаан. Ынчалза-даа ол кижи төрелгетенниң кавайы амыр-тайбың эвес боор турар. Шүлүкчүлер муң-муң чылдар иштинде сылдыстарны алгап-йөрээген ырларны чогаадып келген, а амгы үеде ядролуг калчаалыглар сылдыстар дайынның идеяларын нептередип турар-дыр. Дайын биле тайбыңның, хоп-мегечи болгаш шынның чоруктарының хоралыг болгаш буянныг-чаагай чоруктарының аразында маргылдышкынның кошкавайн, оожургавайн турар. Бистер, чогаалчылар, ындыг маргылдышкынның кол шииткекчилери болбайн турарывыс чадавас, ынчалза-даа, тайбың дээш идепкейлиг демиселчилер болуру бистиң хүлээлгевис-тир.

Чогаалчының ак сеткили, ооң хамааты турушту, ооң чогаал ажылының хүн бүрүде идепкейлиг болуру литератор кижиниң чогум кандызын тодарадып көргүзер. Мустай Карим (Уфа) чогум-на ол дугайын сагындырып, романнарны, поэмаларны, хөй талалыг шиилерни чогаадып тургузарда, чогаалчының соңгаарладыышкын чокка киржири негеттинип турары хүнүң эң чугула айтырыгларын уттуп болбазының дугайын демдеглээн. Е. Исаев (Москва) чогум-на ындыг бодалды онзалап айыткаш, чогаалчы кижиниң ажыл-чорудулгазының онзагайын демдеглээн.

Чурттуң чогаалчыларының бирги съездизинге А. М. Горькийниң берген чагыгларының херек кырында боттаныышкыны совет литература боор, ооң кол маадыры күш-ажыл боор келген болгаш ам-даа ол боор үргүлчүлеп турар. Ленинградтың чечен сөс мастерлери күш-ажылдың поэзиязы сорук кирип турар. Оларның чогаал ажылының дугайын А. Чепуров чугаалаан. Ниитилелде боор турар амыдыралдың эң чугула өскерлиишкиннерин көргүзер аргалыг публицистиканың шалыпкын хөгжүлдезин ол амгы үеде литературада болуушкунуң онзагай демдектериниң бирээзи кылдыр көргүскен. Үе бистерден үргүлчүле бурунгаар шимчээриксты негеп турар. Бистиң хүннерниң коммунизмниң овур-хевирин ёзулуг хаяызы-биле, бүзүрелдиг көргүзеринче кичээнгейни мөөңнээри эргежок чугула. Чугаа болза, социал-идепкейлиг маадырның, ооң бодунуң ажылын канчаар көрүп турарының дугайында, ооң психологтуг эде туррустунуушкунунуң, чүгле ажылдап эвес, харын база чаа ёзу-биле угаан билириниң дугайында боор турар.

Маяковскийниң, Шолоховтуң, Фадеевтиң, Твардовскийниң, өске-даа шылгараңгай мастерлериниң уран-чечен чогаал ажылдары литераторларның хөй-хөй салгалдарынга боттарының ажылын харысалгалыы-биле көөрүнге өөредиг боор турар. Ындыг өөредиглериниң дугайын чугаалааш, А. Калинин (Донда-Ростов) Россияның литератураының эң тергиин төлээлекчилери боттарының өгбелериниң чаңчылдарынга шынчызын чонга база-ла олар ышкаш бүгү чуректери болгаш чогаалдары-биле бараан боор, оларның дуржулгазын улам долдуруп база байлакшыдып турарын сеткил ханышкынныг демдеглээн.

Чогаалчы кижиниң сөөү ханы сагыш-сеткил болгаш бодалдар-биле байлак болур болза, чогум-на ынчан эчис сорулгага чедип болур. Бодунуң адының өмүнээзинден чугаалап, бижиир эргени бүзүреткен, чоннуң мурнунга хамааты хүлээлгезин авторлар боттарының номнарынга үргүлчү илередип турар бе? Съездиге санал-онаал солчуушкуннарынга киржип, чүве чугаалаан ораторлар ол айтырыгны үргүлчү тайылбырлап турганнар.

Чурттуң амыдыралында бөгүн боор турар, үр маңаттынган эки талаже өскерлиишкиннер боттарын мактаттынып, көөргедир чорук шуут уутканнар, а ажылы-биле чугаалаар чорук хамааты сагылга-чурумнуң норма-чижээ апаар дээрзинге бистиң ханы бүзүрелдивис-ти болдуруп турар деп, Е. Евтушенко (Москва) чугаалаан. Угаан-бодал деңшилгезиниң дүргедээшкини чок болза, эртем-техниктиг деңшилгениң дүргедээшкини болдунмас-даа.

Хөй-хөй делегаттарның саналдарынга Ада-чурттуң эртине-байлактарын камгалап арттырарының, байлакшыдарының дугайында ёзулуг сагыш салышкыны илереттинип турган. Төрээн чериниң каас-чараш бүдүжүнге хора чедирер чоруктан ону боттарының чидиг, бүзүрелдиг сөзү-биле камгалаарынче чогаалчылар чүткүп турарлар. Бистиң чурттап турар черивис биске мөңге ышкаш кылдыр сагындырып келген деп, В. Распутин (Иркутск) чугаалаан. Ынчалза-даа кижи төрелгетенниң бактаап, тургустунганы болур ол черже айыыл кыжанып турар апарган. Ооң херечизи В. Беловтуң (Вологда), С. Грейченкоонуң (Псков), С. Цырендоржиевтиң (Улан-Удэ) көргүскүлээн факт-барымдааларын боор турар. Олар боттарының чогаал ажылы-биле тотчетлекчи, ажыл-агыйжы эвес чоруктарга удур демиселге дорт киржип турарлар.

Номчукчу, ылаңгыя аныяктарны, патриотизмниң, черге ынакшылдың ёзузунга, кижиниң чурттап турар черинге хумагалалдыг болурунга кижизидип хевирлээр хүлээлгелиг литератураның ролюнче чогаалчылар улуг кичээнгей салып турганнар.

Съездиниң ажылында В. И. Воротников, П. Н. Демичев, М. В. Зимянин олар киржип турар.

Съезд ажылын дүүн үргүлчүлээн.

(СЭТА-ның корр.)

Кызылдың уран чүүл училищезиниң 25 чылы

ҮЛҮҮН КИИРИШТИРБИШААН

Кызылдың уран чүүл училищези 1960 чылда тургустунган. Ооң баштайгы сургуулдарынга хоорайның музыка школаларындан болгаш Тываның бот-тывынгыр уран чүүл коллективтеринден 50 кижини хүлээп алган. Ол үеде Тывага чүгле 2 музыка школазы турган. Культура албан черлерин ооң ыңай сайзырадырынга тускай эртемниг кадрлар херек апарган. Ол айтырыгны чаа тургустунган уран чүүл училищези шиитпирлээр ужурлуг апарган.

Училищени тургузарынга болгаш ону ажылдарының белеткел ажылдарынга улуг үлүүн ооң баштайгы директору А. Б. Чыргал-оол киирген. Республиканың партия, совет органнары база улуг дузаны чедирген дээрзин чугаажок. Училищениң баштайгы доозукчулары 25 кижи 1964 чылда тускай мергежил чедип ап, дипломнарны алганнар. Оон бээр 25 чыл эрткен. Бо үениң дургузунда училище 1200 тускай мергежилдиглерни белеткээн. Уругларның музыка, уран чүүл школаларын, культура албан черлерин тускай мергежилдиг кадрлар-биле училище хандырып келген. Училищениң доозукчуларының аразында алдарлыг артистер, алдарлыг культура ажылдакчылары хөй.

Училищениң хөй-ниити политиктиг амыдыралының төвү ниити билиг эртемнериниң талазы-биле комиссия боор турар. Коллективте башкыларның болгаш оларның сургуулдарының идей-теоретиктиг деңнелин бедидери-биле ажылды комиссия чорудуп турар. Башкылар коллективте партия өөредилгезиниң теоретиктиг семинарының ажылын, темалыг кежээлер, конкурстар эрттирерин удуртуп турар. Училищениң башкылары школаларда эстетиктиг эге кижизидилгениң методиктиг удуртулгазынче база кол кичээнгейни угландырып келген. Ынчангаш школачыларның көрүлдезиниң, номчулга конкурстарының жюри ажылынга киржип, консультацияларны училищениң башкылары берип турар. Оон аңгыда уран чүүл училищезиниң коллективи сургуулдарга быжыг билиг бээри-биле чаа педагогтуг база методиктиг арга-хевирлерни доктаамал ажыглап, совет база даштыкы музыка амыдыралында чаа чүүлдер-биле таныжып, клуб ажылында чаа чүүлдерни доктаамал хайгаарап, ону өөренип турарлар.

Коллективтиң башкылары амгы үеде ниити негелдеге дүүштүр боттарының ажылын улам идепкейжилер сорулгалыг ажылдап турар. Сургуулдарның өөредилгезиниң шынарын бедидери-биле башкылар бот-өөредилгени күштелдирип, чурттуң музыка талазы-биле дээди өөредилгече черлеринге болгаш уран чүүл институттарынга билиин бедидип турар болгаш сургуулдарга номчуп турар лекцияларын доктаамал чаартып турарлар.

Кызылдың уран чүүл училищезиниң мурнунда сорулгалар ам-даа хөй: училищениң материалдыг баазазын улам быжыктырып, республикага культура амыдыралын улам хөгжүдери-биле ханы билиглиг специалистерни белеткээри болгаш оон-даа өске.

Тускай эртемниглерни белеткээринге база оларның коммунистиг кижизидилгезинге үлүүн киириштирбишаан, бодунуң мурнунда сорулгаларын улам чедиишкинниг күүседир дээш коллектив чүткүлдүг ажылдап турар.

А. ОСЬКИН,
уран чүүл училищезиниң партия организациязының секретары.

БАШТАЙГЫ БАЗЫМНАРЫВЫС

1960 чыл. Училищениң тургустунган чылы. Директору — А. Б. Чыргал-оол, композитор. Ам ол ССРЭ-ниң улустуң артизи. Өөредилге эргелекчизи — Казань консерваториязының доозукчузу Е. К. Федоров. Олардан аңгыда училищеге чүгле үш башкы турган.

1964 чылда культура-чырыдыышкын ажылының салбыры тургустунган. Ук салбырның баазазынга ырының болгаш танцының «Чечек» ансамбли ажылдап турган. Салбырның доозукчулары училищени дооскаының соонда, Тываның күрүне филармониязының «Саян» ансамблиниң артистери апарган. Бистиң доозукчуларывыс — ансамбльдиң хоочуннары Светлана Сүрүң, Кежер-оол Оюн, Монгуш Донгак олар — ам Тыва АССР-ниң алдарлыг артизи деп хүндүлүг аттың эдилекчилери.

1967 чылда училищениң сургуулдары Сибирь зоназының болгаш Ыракты Чөөн чүктүң бот-тывынгыр уран чүүл көрүлдезинге киришкеш, 1-ги чергениң дипломунга шаңнаткан. Ол-ла чылын училищеге чурулга салбыры ажыттынган. Ынчангаш музыка училищези уран чүүл училищези кылдыр эде адаан.

1970 чылда училищениң доозукчузу Надежда Красная Москвага эрткен Чайковский аттыг делегей конкурузунга шаңналдыг черни ээлээн. Бир чыл эрткенде, ол Францияга болган ыраажылар конкурузунга 1-ги черни ап, лауреат болган.

1973 чылда шии артистериниң ийи бөлүүн белеткеп эгелээн. Ол доозукчулар амгы үеде бистиң хөгжүм-шии театрында чедиишкинниг ажылдап турар. А Тамара Ондар Тыва АССР-ниң алдарлыг артизи деп атты чедип алган.

1976 чылда училищеге библиотека салбыры ажыттынган. Ооң баштайгы доозукчулары Т. Шимит, А. Оюн, Н. Шулейко, М. Стрелова дуржулгазы бедик, мурнакчы ажылдакчылар апарган.

1978 чылда цирк артистериниң база режиссерларның бөлүктерин тургускан. Училищениң башкылары И. Т. Комбу, Л. В. Доценко, Тыва АССР-ниң культуразының алдарлыг ажылдакчызы Т. Н. Евтушенко олар ук бөлүктерниң ажылынга улуг үлүүн кииришкеннер.

1983 чылда училищеге бот-өөредилге салбыры ажыттынган.

А. ПЛАТОНЫЧЕВА,
башкы.

ШЫНЧЫ БОЛУРУ— ХҮЛЭЭЛГЕВИС

Чуртталгаңда эң-не аас-кежиктиг үе кажан болганыл деп менден айтырар болза, 1961 чылда деп харылаар мен. Ол чылын Кызылдың уран чүүл училищезиниң эргинин арта базып, өөренип кирген чылым чүве. Музыканың, уран чүүлдүң кайгамчык делегейинче бир дугаар базымны кылган үем ол. Амгы мергежилим композиторнуң тускай эртемин чедип алырынче базымның эге чадазы база-ла уран чүүл училищезинге өөренип киргенимде эгелээн. Бистерге могаг-шылаг чокка быжыг билигни берип, музыканың хөй-аът кирер сорунзалыг күчүзүн медереп билиринге өөредип каан башкыларывысты сеткилдиң ханызындан сактып чоруур мен. Башкыларывыс А. Чыргал-оол, Р. Кенденбиль, С. Крымский болгаш өскелерге-даа өөрүп четтиргенимни илеретпес аргам чок. Ыры, аялга чогаадыр күзелдиг болза, кайы-бир хөгжүм херекселинге эки ойнап билири чугула дээрзин билип турдум. Ынчангаш фортепианога ойнаарынга кызымаккай өөренип эгелээн мен. Башкыларым Е. А. Кароль-Бородюк, И. Ф. Чуфаров олар тода тайылбырларны берип, пианист болурумнуң чажыттарынга өөредип турду. Ылаңгыя аалга чогаадып турганы ооң аянналыышкын, кааст талгазын канчаар кылырынга хөй аргаларны олар өөреткен.

Уран чүүл училищези кижилерни чараш чүүлдерге өөредип, оларның эстетиктиг кижизидилгезинге салдарны чедирип турар дээрзин билдинир. Ынчангаш училищениң сургуулдарының саны чыл келген тудум улам ковудеп турары өөрүнчүг.

Мен база олар дег өөренип, училищени чедиишкинниг доостум. Башкыларымның идегелин шынзыдып, өөредилгемни уламчылаар сорулганы салган мен. Ынчангаш Новосибирскиниң Глинка аттыг күрүне консерваториязынче өөренип кирген мен. Училищеге башкыларымның берген билиг, арга-дуржулгазының ачызында ону база эки дооступ.

Бөгүн бистиң училищевис 25 харлап турар. Бо үениң иштинде ону доосканн хөй-хөй кижилер училищевин, башкыларын өөрүшкү болгаш хүндүткел-биле сактып чоруур. Башкыларывыс ниитиниң ажыл-херээнге бердинген, чоннуң бүзүрелинге шынчы болурунга өөредип, кижизидип чораан. Оларның чагыынга шынчы болуру бистиң хүлээлгевис.

Д. ХҮРЕШ-ООЛ,
Тываның Комсомол шаңналының лауреады, композитор.

ЧУРУКТА: уран чүүл училищезиниң ниити ыр бөлүү белеткел үезинде.
О. ОХЕМЧИКТИН фотозу.

УРУГЛАР БӨЛГҮМУ

Сүт-Хөл Культура бажыңының чанындан эртип чыда кижи ында уругларның хөглүг ыры-шоорун дыңнап каар. «Ак-көк Сүт-Хөл» агиткультбригаданың улуг методизи К. Д. Ооржак уругларны уран чүүлге хандыкшыдары-биле ында ыры бөлгүмүн организастап тургускан. Бөлгүмде Сүт-Аксы ортумак школазының 4—5 класстарының өөреникчилери 30 ажыг уруглар кичээлдеп турар. Башкы уругларга таарышкан орус, тыва болгаш даштыкы авторларның омак-хөглүг, баштак ырларын өөредип турар. Александр Лаптаңның «Салгакчы бис» деп ырызын, орус, чех улустуң полькаларын уруглар аянныг чараш кылдыр ырлажып турарлар. К. Д. Ооржак ырларны уругларга хөй үнге ырлап өөредиринче кичээңгейни углап турар. Өөреникчилер хостуг үезин ажыктыг эрттирип, бөлгүмде сонуургал-биле кичээлдеп турар.

О. ВОРАШ.

СОЦИАЛИЗМНИҢ АКЫ-ДУҢМА ЧУРТТАРЫНДА

УЛАН-БАТОР. Моолдуң эң ырак-узак дээн Убса-Нур аймаанда чаа поликлиника баштайгы кижилерни хүлээп алган. Ооң аарыг шинчип, илередир кабинеттери, лабораторияларны ССРЭ-ден чоруткан эң чаа, болбаазыраңгай медицина херекселдери-биле дерииттинген. Улан-Баторнуң эмчи институдунга болгаш Совет Эвилелиниң Дээди өөредилге черлеринге эртем-билигни чедип алган бедик мергежилдиг специалистер аарыг кижилерни хүлээп ап турар.

Моол эмчилерге совет специалистер улуг дузаны көргүзүп турар. Медицина албан черлерин амгы үениң болбаазыраңгай херекселдери-биле эки хандыртынганы, хүн-бүрүнүң ажылынга аарыгларны шинчип, эмнээриниң мурнакчы аргаларын ажыглап турары — Моолда амгы үеде кадык камгалалының онзагай, чаа чүүлдери ол боор турар.

ВАРШАВА. Забжеде электроннуг саналга аппаратуразының «Мера-Эльзаб» деп заводу «Компан-8» дээр чаа польша микрокомпьютерни кылып үндүрүп эгелээн. Ол электроннуг саналга машиназы үлетпүр бүдүрүлгелеринге, эртем-шинчилел албан черлеринге, а ол ышкаш медицинага, ылаңгыя иньы-бүрү аарыгларны шинчилеп, тыварыны калбаа-биле ажыглаттынар.

«Мера-Эльзаб» завод социалистиг чурттарда ооң-биле дөмей бүдүрүлгелер-биле, ылаңгыя Киевте В. И. Ленин аттыг «Электронмаш» бүдүрүлге каттыжыышкыны-биле үре-түңнелдиг кады ажылдажылгалыг. Ол заводтуң даштыкыже үндүрүп турар продукциязының хөй кезии социалистиг чурттарже, бирги ээлчегде — Совет Эвилелинче чоруп турар.

(СЭТА).

Революсчу Никарагуа берге үеде чурттап турар. Американ республикага удур Каттышкан Штаттарның шериг болгаш экономиктиг халдаашкыны соксаваайн турар. Ындыг байдалдарда-даа Никарагуаның чазаа болгаш улузу чурттуң келир үезинче сагыш салып турар.

Никарагуа экономиканы катап тургузарынга, бедик мергежилдиг национал кадрларны белеткээрде республикага акы-дуңма социалистиг чурттар, чүнүң-даа мурнунда, Совет Эвилели, улуг дузаламчыны көргүзүп турар.

ЧУРУКТА: Минскиден келген совет специалист Анатолий Буйневичиниң «Июль тиилелгезин» деп чигир заводунда практиктиг кичээлди эрттирип турары.

Г. НАДЕЖДИННИҢ фотозу.
СЭТА-ның фотохрониказы.

Кижиниң эргелериниң дугайында беседа

ИМПЕРИАЛИЗМНИҢ БУРУУЗУ-БИЛЕ

Кижиниң өңүнден хамаарылга чокка кижи бүрүзүнге эргелерни болгаш хосталгаларны хандырып бээриниң айтырыы-биле холбаалыг демдеглелдиг хүннер бо чылдың декабрьда кончуг хөй.

Каттышкан Нациялар Организациязының доктаадып тургусканы — Кижиниң эргезиниң хүнүн декабрь 10-да 35-ки удаа демдеглээн. Колония чурттарга болгаш улустарга хамаарышпас чорукту тыпсып бээриниң дугайында Декларацияны КНО-нуң Кол Ассамблеязы 25 чыл мурнунда (1960 чылдың декабрь 10-да) хүлээп алган. А кеш-сөөктү ылгай көөрүнүң бүгү хевирлерин узуткаарының дугайында Делегей конвенциязын КНО-нуң Кол Ассамблеязы хүлээп алган хүнден бээр декабрь 21-де 20 чыл болур.

Делегей ниитилежилгези колониализмни болгаш расизмни хоойлудан дашкаар кылдыр чарлааныындан бээр эвээш эвес үе эрткенин көрүп турар-дыр бис. Ынчалзажок амгы үениң цивилизациязынга чөрүшпек чүдек-бужар болуушкуннар амдыгаа чедир турбушаан-дыр. Харын улуг-даа хемчээлдерже артпышаан. Ол болуушкуннар мурнуку хевээр дыңкүүрлүг болгаш месилдежиишкиннииг чоруктарны тывылдырып, аныяк дыка хөй күрүнелерниң экономика талазы-биле хожудангай чорукту эң дүрген чок кылып алырынче кужениишкиннерин мөөңнээринге шаптыктап, буржуаз ниитилелде социал болгаш национал чөрүлдээлерни чидиглендирип турар.

Бир эвес Намибияны колониячы ёзу-биле өжелээри узамдыккан болгаш Мурнуу Африка Республикада апартеидтиң ёзу-чуруму дипте болгаш оон дашкаар-даа черлерде политиктиг байдалды хораннап, Африканың мурнуу талазының фронт кавызының хөй бөлүк күрүнелериниң экономиктиг хөгжүлдезин моондактап турарын Африкаже көрүптер болза, үстүнде чүүлдерни бүзүреп билип алыры берге эвес. Палестин болгаш өске-даа улустарга хамаарыштыр израиль сионистериниң кеш-сөөк ылгаар политиказының уржуу-биле дүшкүүрлүг чоруктуң эң айымылдыг одагларының бирээзи апарган Чоокку Чөөн чүкче көрүп көрээли.

Колониализмни болгаш расизмни дазылындан бүрүн чок кылырының айтырыышкының шиитпирлеттинмээниниң дугайын барымы талакы күрүнелериниң Оожум, Атлантика болгаш Индий океаннарда, Кариб бассейнинде ортулук колония ээлел черлериниң хевээр артканы база сагындырып турар. Ол ортулуктарының дыка хөйү ядролуг чепсек складтары болгаш ону шенээр черлер, ындыг чепсекти чедирер корабльдериниң болгаш самолёттарының баазалары болу берген. Ол чорук харын бот-эргелиг он-он күрүнелерниң боттарының айыыл чок чоруунга бүзүрели чок болдуруп турар.

Биче националдарга база Азиядан, Африкадан болгаш Латин Америкадан үнгеннерге хамаарыштыр кеш-сөөктү ылгай көөрүнүң Барыын чүкте практикалаттынып турар, кижиниң төлептиг мөзүзүнге канчап-даа таарышпас кадыг-дошкун болгаш доромчылаашкынныг чоруктардан кара кештиг миллион-миллион кижилер каражадап турар. Ынчангаш колониализм болгаш неоколониализм, расизм болгаш апартеид боо-чепсектерни эндере бүдүрүп турары-биле чергелештир бөгүн-даа Чер кырында тайбыңга болгаш айыыл чок чорукка кыжаныышкынның кол дестериниң бирээзи болуп турар.

Кижи төрелгетенниң арыы-күрүнде ол кара четкерге удур кала-даа каттышпаан чурттар идепкейлиг демисежип турар. Оларның-биле кады социалистиг күрүнелер кезээде туржуп келген болгаш моон соңгаар-даа туржур — Варшава Керээзиниң Политиктиг консультативтиг комитединиң октябрьда болган чөвүлел хуралынга олар ону бадыткаан. КНО кежигүннери өске чурттарның хөй нуруузу база колониализмни болгаш расизмни буруу шаап турар.

Ынчаарга эрткен үениң ол дерзин үүлгедиишкиннериниң мынчага чедир туруп, тыптып кээп турарын чүнүң-биле тайылбырлап болур? Ол үүлгедиишкиннер делегей империализмниң политиказындан хоолулуг чемиштиг амдыгаа чедир тып ап турары-биле тайылбырлап болур. Бөгүн АКШ эрге-чагырганың адаанда турар девиискээрлериниң санының талазы-биле Англияның соонга кирер колониалдыг ийиги күрүне болуп турары ол факт хөй чүүлдерниң дугайын чугаалап турар эвес ийикпе? Негрлериниң болгаш индейлерниң, азиаттарның болгаш латин-американнарның эргелерин кызыгаарлаарының калбак системазы чогум-на харын АКШ-та турар... Вашингтонуң Африканың мурнуу талазында болгаш Чоокку Чөөн чүкте политиказын АКШ-тың бодунда безин мурнуу-африкан болгаш израиль расистерге «бальзам» деп адап турар.

Колониализмни дүжүрериниң болгаш расизмниң практиказын дазылындан чок кылырының айтырыгларынга хамаарыштыр АКШ-тың КНО-да онзагай туружунуң чажыды харын ында. Колония чурттарга болгаш улустарга хамаарышпас чорукту тыпсырының дугайында Декларацияны деткивээн хөй эвес чурттарның санынга АКШ кирип турган. Декларацияның негелделерин эң дүрген боттандырарынче кыйгырган бүгү-ле резолюцияларга АКШ КНО-га үргүлчү удур бадылап келген болгаш, а 1971 чылда КНО-нуң колониализмни дүжүрер талазы-биле комитединден бодунуң инициативазы-биле үне берген.

Кижиниң политиктиг, хамааты, экономиктиг, социал болгаш культурлуг эргелериниң дугайында КНО-нуң 1965 чылда-ла ажылдап кылдынган керээлериниң чаңгызынга-даа база АКШ киришпейн турар. Кырып өлүрер кемниг үүлгедиишкиннерни болдурбазының болгаш ындыг үүлгедиишкиннер дээш кезедип шаажылаарының дугайында КНО-нуң конвенциязын күштүг болдуруп бадылаарын америк конгресс 36 ажыг чыл тывылып келген. АКШ кижиниң болгаш бүдүн-бүдүн улус чоннарының эргелерин дерзин ёзу-биле доромчылап үзээриниң «алдарын» боттарынга чедип алган мурнуу-африкан, израиль болгаш өске-даа бүтнес ёзу-чуруумнары чайгылыш чок деткип турар.

Колониализмниң артышкыннарындан бистиң планетавысты бүрүн хостаары болгаш неоколониализм методтарны делегей харылзааларының практиказындан шуут үндүр каaптары, ол ышкаш расизмниң болгаш кеш-сөөктү ылгай көөрүнүң кандыг-даа хевирлериниң бүгү-ле одагларын чок кылыры — делегей ниитилежилгезиниң амдыгаа чедир шиитпирлеп шыдаваан сорулгаларының бирээзи-дир. Бир эвес амгы үениң колониалистериниң болгаш расистериниң артында политика, оаң-хөө болгаш шериг талазы-биле аажок улуг күчүлүг күштер турарын барымдаалап көөр болза, ол дээрге чиик эвес херек. Ол берге херек дораан чиде бербес деп чүве илдең.

Ону барымдаалааш, чаа эдилгезиниң төлевилелин ам бүгү чон чугаалажып көрүп турда, СЭКП-ниң Программазынга тускай чүүлдү киирери ынчангаш эргежок чугула деп көрген. Хөгжүп орар болгаш кала-даа каттышпаан бүгү чурттар-биле ССРЭ-ниң найыралы болгаш кады ажылдажылгазы совет даштыкы политиканың моон соңгаар-даа кол принциптериниң бирээзи болур деп ында чугаалаан. Ынчангаш ындыг кады ажылдажылганың кол талаларының бирээзи чүл дээрге, колониализмниң болгаш неоколониализмниң, расизмниң болгаш апартеидтиң артынчыларынга удур ол чурттар-биле кады демисежири ол болур.

Юрий КУРИЦЫН,
политиктиг тайылбырлакчы. (ПМА).

КЫЙГЫ КЫҢГЫ

Хову кежар орукта
Кошкан аъттар чарышты.
Коңгулуурлар ыракта
Хомустазын дыңналды.
Кың-кың, кың-кың —
Кышкы шагның кыйгызы —
кың.
Коңгураалыг чечекте
Ховаганнар хөлледи.
Хойжу кыстар бедикте
Кожамыктап хөгледи.
Кың-кың, кың-кың —
Кыяң ырлар кыйгызы—кың.
Савай базар аъдының
Салдырыты шыңгыргай.
Шыычы сестүг эжимниң
Сыргалары кыңгыргай.
Кың-кың, кың-кың —
Кызыл тывым кыйгызы—кың.

Вл. СЕРЕН-ООЛ.

ХҮЛҮК-БОРА

Хүлүк-Борам бажын
кактаан
Хүнүш чүгээ
шыңгырай-дыр.
Шалба мааан сыдым
оштаан
Часкы салгын сыылай-дыр.
Сеткил дежим Хүлүк-Борам,
Чедер чериң ыраан бодап,
Дээр оруун шыгаан алган
Деңнежип каан туру сен бе?
Ырак дээриң хаяызында
Ыдык чаагай улуг кузел
Сыдыс болуп чырып турда,
Шылаг-могаг эстип, хайлыр.
Уран чараш челээш тырткаш,
Ужугуптаал, Хүлүк-Борам,
Доктар-моондак, чеме-хала
Доозуннадып чыдын калзын.
Быскан харлыг дээр оруу
Мыя-ла бо коступ чыдыр,
Чалгыныыг аът Пегас-биле
Чаржып олур, Хүлүк-Борам!

Е. ТАНОВА.

ХООЧУННАРНЫҢ ҮЛЕГЕРИ

Талых аул — Мурнуу Дагестанда калбак дээвирлерлиг бажыңнарның аразында кызаа кудумчуларлыг улуг эвес сууржугаш. Ооң бүгү чурттакчылары Чароди районда сурагжаан «Тиилелге» колхозтуң чаңгыс бүдүрүлге бригадазы боор турар. Талыхта клуб, магазин, эмчи пунктузу бар.

Ам дөртен чыл иштинде маңаа ниитиниң корум-чурумунуң болгаш хоойлу-дүрүмнүң чаңгыс-даа үрээшкини болбаан. Ада-чурттуң Улуг дайынының хоочуну, бригада учётчиги Магомед-Наби Исмаиловту чаагай аддарының камгалакчызы деп чаңгыс суур чурттугларды адап турар. Ол кырганнар чөвүлелиниң даасказ хүлээлгезин ак сеткилдиг күүседип турар. Херээженнер чөвүлелиниң даргазы 72 харлыг коммунист Патимат Омарасхабованың дугайын база хүндүткел-биле чугаалажып турарлар. Ооң аңгыда аулда эки байдалдыг болгаш корум-чурумнуг школа директору база эш кууу судунуң даргазы Камиль Омаров удурткан улусчу дружина хандырып турар.

Чоокта чаа Талых аул районнуң Кызыл тугу-биле болгаш Дагестан АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Хүндүлел бижии-биле шаңнаткан.

ТАЛАНТЫЛЫГ ЧУРУКЧУНУҢ АЖЫЛДАРЫНЫҢ ДЕЛГЕЛГЕЗИ

Тыва АССР-ниң алдарлыг чурукчузу, РСФСР-ниң Репин аттыг Күрүне шаңналының лауреады, «Хүндүлелдиң Демдээ» орденниң эдилекчизи Раиса Ажиковна Аракчааның 60 харлаанынга тураскаадып, ооң ажылдарының делгелгези Алдан-Маадыр аттыг чурт-шинчилел музейинде ажыттынган. Ында ооң 66 ажылдары делгеттинген.

Делгелгени ажыдып турар үеде Раиса Ажиковна бодунуң чоокта кылып сиилбээни үш чаа ажылын база эккеп делгээн. Делгелгеге келген чон «Ие», «Шыдыраа», «Мөгелер», «Улу», «Сарлык» болгаш чонар-даштан кылган оон-даа өске хөй ажылдарын улуг сонуургал-биле көрүп, демдеглел дептеринде чурукчуга өөрүп четтиришкиниң чылыг сөстерин бижип турар.

БИСТИҢ КОРР.

Уран-шевер мастерниң холу шывап-ла хуулгаазын кандыг-бир чүвени баштай сомалай дүрзүлеп оргаш, «овур-хевирин» чоорту хевирлеп үндүрүп келир. Репин аттыг Күрүне шаңналының лауреады Р. А. Аракчаа чонар-даштан амзы-бүрү мал-маган, аң-мең аймаа дээш өске-даа чүүлдерни чежени сиилбип кылбады дээр. Шевер кыс удазынга ораашпас дээри ышкаш, Раиса Ажиковна ажылдап орда көөрге: кижиниң сеткил-хөңнүнге чоок кандыг-ла-бир онзагай аянныг кылыт бүттүнүп келир.

ЧУРУКТА: Репин аттыг Күрүне шаңналының лауреады Р. А. Аракчааның удулуг прибору.

ПАСИОНАРИЯ

Декабрь 9-та Испанияның база делегейниң коммунистиг болгаш ажылчын шимчээшкининиң көскү ажылдакчызы, Испанияның Коммунистиг партиязының Даргазы Долорес Ибаррури 90 харлаан.

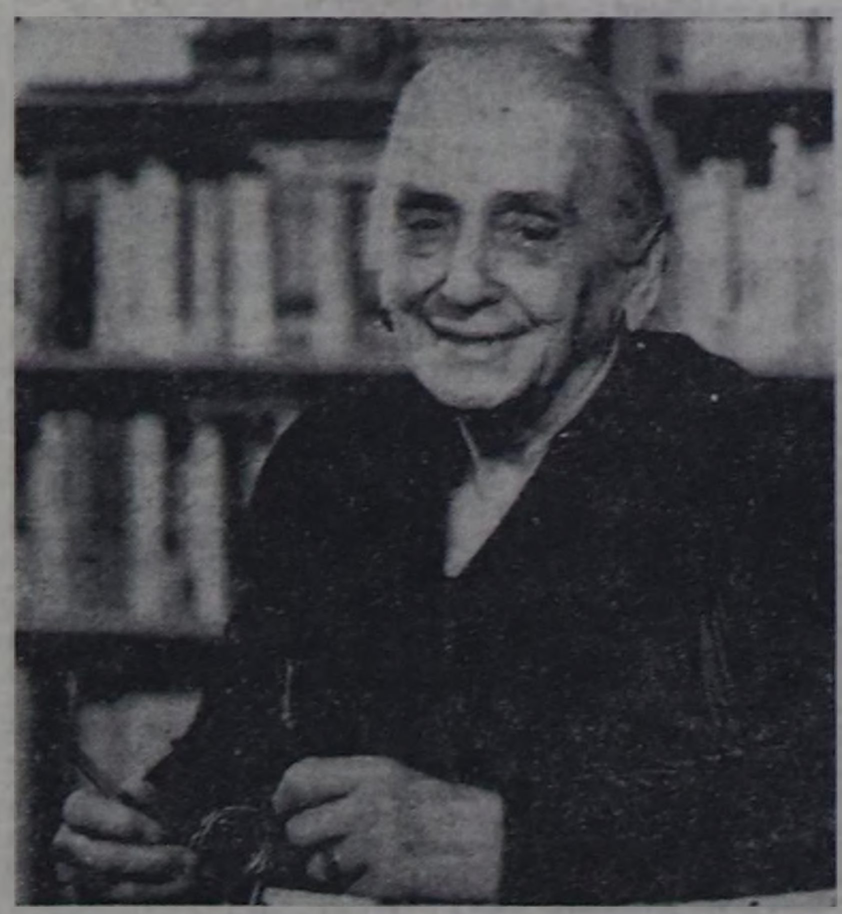

ЧУРУКТА: Долорес Ибаррури — Испанияның Коммунистиг партиязының Даргазы, Делегейниң «Улустар аразынга тайбыңны быжыглаары дээш» Ленинчи шаңналының лауреады.

(СЭТА-ның фотохрониказы).

Шахтёр бедүүн кижиниң өг-бүлезинге төрүттүнген уруг кара чажындан тура-ла күш-ажылга чаңчыккан турган. 1917 чылда ол Испанияның социалистиг партиязынга кирген болгаш ажылчын шимчээшкининге идепкейлиг-биле киржип эгелээн.

Октябрьның социалистиг Улуг революциязының тиилелгезин болгаш испан ажылчын чонуң идегелдиг өңнүү, ажылчын, тараачыннарның делегейде эң баштайгы социалистиг күрүнезиниң тургустунганын Долорес Ибаррури улуг сорук кириишкин, хей-аът-биле уткаан.

1919 чылда Ибаррурининң кирип турганы социалистиг бөлүк Коммунистиг Интернационалга каттышкан, ооң соонда 1920 чылда тургустунган Испанияның Коммунистиг партиязының кол өзээ апарган. Удаваанда Ибаррури Бискайеге баштайгы компартияның комитединиң кежигүнүнге соңгуткан. Ол чылдарда Долорес ажылчын парлалгага «Пасионария» («Пламенная») деп чажыт ат-биле бодунуң хөй чүүлдерин парлап үндүрүп турган. Революсчу ажыл-чорудулгазы дээш Пасионарияны истеп, сүрүп, кара-бажыңга хоругдал-биле кыжанып турган.

1933 чылда Мадридке ажылдап турган, дайынга болгаш фашизмге удур херээженнер шимчээшкинин органзастаарынга бодунуң үлүүн киирген. Сөөлүнде Делегейниң херээженнериниң демократтыг федерациязының үндезилекчилериниң бирээзи болуп, ооң одурулгарының өзүлдезинге улуг деткимчени көргүскен.

1944 чылдың октябрьда Испанияга фашист диктатураны тургузарын реакция оралдажып турда, Пасионария өске коммунистер-биле кады Астурияның тура халышкан ажылчын антифашистерин баштап турган. Бүдүн чартык чыл эрткенде Испанияга соңгуздаларга Улусчу фронт тиилээн болгаш ол астурийжи дагжылгарының мурнундан республика депутадын кылдыр соңгуткан. Октябрьда тулчуушкуннарның маадырларын хостажып, Овьедо кара-бажыңының эжиктерин ол бодунуң холдары-биле ажыткан.

Ынчалза-даа республиканчы Испанияга, Улусчу фронтуга удур фашист генералдарның сүлчээзи 1936 чылдың июль 18-те Гитлерниң болгаш Муссолиниинң айтыышкыннарын ёзугаар эгелээн. Ооң-биле кады фашизмге удур эң баштайгы улусчу дайын Европага эгелээн.

Испанияга антифашистиг дайынның одуга (1936—1939 чч.) Ибаррури политиктиг ажылдакчы, демисежип турар республиканың хей-аът кииригкчизи кылдыр каңналган. «Но пасаран!» («Они не пройдут») — 1936 чылда Ибаррурининң радио дамчыштыр чугаалаан бо сөстери фашизмге болгаш дайынга, империализмниң күштеринге удур ёзулуг улусчу лозуң апарган. 1937 чылда ол республика парламентизиниң оралакчы даргазынга соңгуткан. Фронт шугумунга Пасионария удаа-дараа кээп, чалбышыштыг сөстери-биле дайынчыларны хей-аът киирип турган. «Дискек кырынга олурарының орнунга, тура өлгени дээре!» деп ооң девизи реакция-биле демиселдиң тугу апарган.

Советтер чурту, интернационалчы хүлээлгезинге шынчы ооң Коммунистиг партиязы эң эгезинден тура испан улустуң демисежип турар херээ — бурунгаар депшилгелиг кижилерниң ниити херээ деп шиитпирлиг-биле айыткан. Совет Эвилели испан улуска бүгү талазы-биле дузаны чедирип турган. Испанияның фронтуларынга хөй-хөй совет эки турачылар аныяк республиканың хосталгазын болгаш хамаарышпас чоруун камгалаарынга амы-тынын берген.

Делегейниң ийиги дайынының чылдарында 1942 чылда Хосе Диастың өлгениниң соонда Долорес Ибаррури Испанияның Коммунистиг партиязының Чиңгине секретары апарган. Ол фашизмге удур бүгү ниити удурланыышкынның организастаарынче партияны мобилизастаарын уламчылап турган. Испан улустуң эрес-маадырлыг оолдары демократияның салым-чолу шиитпирлеттинип турар чер бүрүзүнге, кайда-даа фашизмге удур шиитпирлиг-биле демисежип турганнар. Чүс-чүс испаннар совет дайынчылар-биле кады ниити тиилелгени каңнашканнар. Сталинград тулчуушкунунга Долорес Ибаррурининң оглу гвардия капитаны Рубен Ибаррури эрес-дидими-биле өлген. Ооң маадырлыг чоруун Совет Эвилелиниң Маадырының «Алдын Сылдызы»-биле демдеглээн.

Франкизмни ойтур шапкаанының соонда Долорес Ибаррури төрээн чуртунче чанып келир аргалыг болган. Москвадан чоруп тура, медегелдиинге ол мынча деп чугаалаан: — «Төрээн чуртумче ээп чанар өөрүшкү болгаш 40 чыл чурттаан Совет Эвилелиндеп чарлып чоруур муңгарал — бо ийи мээң сагыш-сеткилимни хөлзедип тур...

Испан чон Советтер чуртунуң улустарын бодунуң эргижшичы өңнүү деп санап турар. Ол найырал бистиң эң не берге үелеривисте бүрүнү-биле илерээн. Ол бистиң найыралывыстың кайгамчык келир үезин бадыткап турар болгаш аңаа кым-даа шаптыктап шыдавас».

— Коммунистерге Совет Эвилелиниң кандыг-даа дайзындан камгалаары дээрге — испан ажылчын аңгының эрге-ажыктарын камгалаары. Испанияның болгаш делегейниң бурунгаар депшилгелиг кижилерниң болгаш социалистиг шимчээшкининиң эрге-ажыктарын камгалаары-дыр» — деп, 1970 чылдың апрельде В. И. Лениниң 100 харлаанын таварыштыр ол бижээн.

Революсчу демиселдиң кадыг-дошкун оруктарын эрткен бо херээжен кижи бөгүн-даа демиселин уламчылавышаан. «Амыдыралымны катап база чурттап эртер аргалыг турган болзумза, революционерниң амыдыралын катаптаар ийик мен» — деп, ол чугаалаар. 90 харлаан-даа болза, Долорес Ибаррури биезки-ле Пасионария хевээр.

В. ПЕРЦОВ.
(«ПРАВДА» солуундан).

Чечен чугаа

КЕЖИКТИГ ТАВАРЫЛГА

Көдээ суурнуң ужунда шевергин туттунган, чавыскылак, сарыг дыт бажыңдам чаңгыс-ла эр кижи үнүп-кирип турар. Оон ыңай ында элеш-караш дээр чүве-даа чок. Шала узун, чиңгежек, хөңү хурт-сыныг кижи чидиг балдызын колдуктапкаш, оон эртенниң-не далаштыг чоруптар. Суур чону ону ыяк таныыр: Монгуш Калчан-оолович Айыт-оол дээр. Ол — тудугжу. Өөрү ону анаа-ла Төгер дээр. Ынчаар адай бергени база бир чылдагааныг.

Таакпыны шенээш-даа чадап каан. Арганы ындахаая чооглаптар. Чүгле кады ажылдап чаңчыккан эш-өөрү-биле ийи-чаңгыс эрин салы шыгыдыпканда, чонаада чугаага тыртым боду, сиирeш, айтыр салаазын кожайтып алгаш: «Тө каап бээйн, дыңнаңар!» дээш-ле эгелээр турган. Кандыг-бир хензиг таварылганы безин хөктүг аян-биле солун кылдыр хөөреди аарак чугаалаар. Өөрүнүң арызынга Төгер деп шола ынчаар тывылган чүве-дир.

Элээрде чугаакыр эвес. Ажылгыры кончуг: үнү-бажы чидип, дер-бузу бургуткайны-берген, аваантыр хөделип-ле турар.

Айыт-оол —ада-иениң чаңгыс-ла оглу. Олар аныяандала «кызыл-дустай» бергеннер. Ынчангаш өскүс арткан кужур: «кым мени азыраар боор» — дээш, ажылче алачайгаар-ла шымныга берген. Алыр кадай, ажы-төл дугайын безин уттупкан. Бот-борзун болгаш, акша-төгерик-даа четчир, эъттиң амданныг чаглыын чиир, хептиң экизин кедер...

Назын кырыыр!.. Бир чаһын Айыт-оол ажылындан бажыңынга чедип келгеш, моган-шылаанын эң-не баштай эскергени ол. Элдеп, чүү канчап барган? Оон амылыралын, эрткен оруун чайгаар-ла шугдүнүп боданы берген. Ам кээп, сеткили кудүмнап, доюлган. Боданы-боданы кээрге, амыдыралында бүгү-ле чүве четчир болган. А кара чаңгыс четпес чүве — кадайы чок! Кадай... Кадай херек! Айыт-оол оон элээн хандыр боданган.

Суурунда үе-чергези болгу дег бот-борзун кадайларны шуптузун эргий бодаан. «Ойт, бо бир Ыйгыымаа деп семис кадай... Ашаа өлген кижи дээн. Ол эвеспе оң... Чок, чоок кезээде ажыл кылбас кадай деп дыңнаан мен. Беш уруунуң дузаламчы акшазы-биле амыдырап орар. Ол хей, ажыл кылбас кадайны чоор ону». Ооң бодалы ам Кызчеек деп кадайда барган. «Менден ийи-үш хар улуг-ла боор ол. Оозу хамаан! Бодун көөрге, артында-ла чараш, топтуг томааныг ышкаш. Совхоз столовазында поварлап турар. Кижи көөрге, эртенниң-не ажылынче далаштыг бар-ла чыдар-дыр. Каапкаш барган ашаандан үш оол, бир кыстыг арткан кадай дээн. Ой, шынап, уругларының кижизидилгезин багай деп кожаларын чугаалап турган чүве. Улуг оглу суурда көзүлбейн барган. Хулиган херек кылгаш, шииттирген деп сөглүүде бир эжим ашактан дыңнадым. Башкы эвес мен, өске кижиниң ажы-төлүн канчап кижизидип шыдаар мен. Ону хүвүретпэйн, бодунуң уунда-ла чорзунам». Тудугжу оон үнгеш келгеш, орнунга ийленип чыдып алгаш, ам кым барып деп, суурнуң бот кадайларын угаанынга шүүрээн. «Адыр... А-лыр... Суурда почта дажып маңнап турар узун, арган кара кадай кандыг чүвел? Арганы хамаан эвес, кижизигле болза! Бир шору улуг оолдуг чүве. Оозу өөрениплетур боор... Дилир-дилир база чамдыкта уктуг-дестүг болгулаар чүве ийин оң. Ойт, адыр, ол кадай улуг барбазын сыртангаш, чырык хүндүс-ле ужуп калган чыдарын улус көрген боор чорду. Оозун бодаарга, арагалаар хире.

Айыт-оол суурун эргий бодааш, оон ыңай ботка таарышыр бот кадайлар тыппаан.

«Оода шай хайындырып, хеп чуп бээр өөделиг кадай болза. Эх! Төлептиг кадай херек! Эмин эрттир кырган болза база хей, кижиге өрек-дөмек болбас. Эмин эрттир аныяк болза база хоржок, чорутан. Менден дөрт-беш хар биче, азы үш-дөрт хар улуг болгаш ажылгыр, топтуг-томааныг болза ол-ла, аксым-кежии! А оозун кайыын көрүп, билип алырыл мынчаш? Ол база берге! Тешникже-ле ашааң бар бе, харың кажыл деп айтырар дээрге база эпчок. Эх, бергезин! Чаңгыс классчым чораан демги бо семис Дозурмаа «бүгү назынымда ашакка барбас мен! Кижи арыг-силиг, чиик адак чурттаай-ла!» дээр чүве. Ам эмнежок ажы-төлдүг, артында-ла арып-доруупкан, кырганзый берген: мени көргеш, арны кызып, район төвүнде хүлүмзүрүп каап кылаштап чоржук...».

Июльдуң эгезинде Айыт-оолдуң суурунга ийи кыс уруглуг кадай-кыс башкы көстүп келген. Ол хөөкүй Айыт-оолдуң хараалынче дораан-на кире берген. Чаа башкыга ужуражып чугаалажыры Айыт-оолга тоң берге айтырыг ол апарган. Хар-назын шору дөгээн-даа болза, ол талазы-биле арга-дуржулгазы база көнгүс! «Чыткан теве аксынче каңмыыл кирген» деп чүве бо эвеспе. Шүүдеп ырап чорбайн-даа төрээн суурундан тааржыр кадайны тып алыр кижи эвес мен бе» деп амырап, демгини хайгааралдан салбайн, олче чоокшулаар эптиг үе шилип, ажылдап чоруп турган.

Бир-ле катан октябрьның сооксумаар кежээзинде Айыт-оол кино көргеш, чанып бар чорда, демги чаа башкы улуг-ла ак чүве колдуктап алган караңгы кудумчулап дөө-ле эртип чыткан. Ол-бо көрзүнерге оон өске шимчээр чүве чок боорга: «ам-на ужуражыр эптиг үе бо-дур» — дээш, башкыже углай шуут-ла маңнапкан. Башкы диртилээн даштан серт дээш, хая көрнү каапкан, алгырыпкаш, бурунгаар халып ыңай болган. А тудугжу: «Туруңар! Туруңар! чугаа бар» — деп, алгырбышаан, сүрүп халып-ла орган. Башкы бажыңының чадазының чанынга чедир эгинип-тынып-биле аар-салам маңнап кел-ле: «Уругларым, эжиңнер дүргеш ажыдыңар! Хулиган мени ат кылды, дүрген үнүп келиңер!» — деп алгырган. Эжик халырт кылдыр ажыттынган соонда, уруглары үне халыжып келген. Шаа төнген ава тептиккеш, чадага кээп дүшкен. Колдуктааны хөй кыдыраш черже тоо-быдараны чаштагылай берген. Уруглары семиссимээр авазын колдуундан деңнежип тургуза тыртып алган турда, сүрген «хулиган» соңга өттүр чырыкка ширтилеңейнип бо көстүп келген. Узун кара кижи: «Буруулуг болдум, кортпаңар, башкы. Мен бо суурда тудугжу Айыт-оол деп кижи мен. Силер база менден кортпаңар, уруглар» — дээш чоокшулады кылаштап келген.

— Кижи соондан анаа-ла маңнаар улус силер. Силерниң хайынар-биле кыдыраштарым төп алдым. Ийет, силерни бир хуралга шаңнап мактап турда, көрген, дыңнаан мен. Чүү-ле хулиган ирги дээш угаан-кудум чок, дезиптим.

— Силерни үдеп, кыдыраажыңар чедиржип бээр чоор бе деп бодадым, башкы. Дүрген чедер дээш маңнап ордум. Буруулуг болдум, башкы — дээш, кыдыраашты чыгжы берген.

Уруглар ийи кижини каапкаш, чылыг бажыңынче кире маңнажы бергеннер. Бот-боттарындан чугаа эрежип, олар кыдыраштарны тап-билээ чыып турганнар. Кыдыраштарны чыгжып бергенинге башкы четтиргенин илереткеш:

— Аалга келген кижи аак эрни ызырар, бажыңче кирип, шайдан ижиңер — деп Айыт-оолду чалаан.

— Че, ажырбас. Соонда шайлап тургай мен аан. Ам орайтадым. Бажыңым суур бажында ырак — дээш, демгизи далаштыг чорупкан.

Айыт-оол суурну өрү, бичии оолдар ышкаш шошкуй аарак чоруп ора: «Ужур бар-дыр, баштайгы ужуражылгам аас-кежиктиг, буянныг болду» деп аажок өөрүп, чанып бар чыткан.

А башкы кыдыраштарын колдуктапкаш, сайгылгаан чырыындан караңгыже ажыт кирип бар чыдар кижиниң соондан «алган кадайлыг, ажы-төлдүг болза, мени чүге сүрерил бо?» деп боданып, чада кырынга кезек када көрүп турган.

Ол буянныг дугур болган таварылганың соонда, башкыны тудугжу соондан сүрүп маңнап эвес, а кежээниң-не бажын дозуп уткуп кээп турар апарган. Ужур бар деп чүве ол-дур!

Э. КЕЧИЛ-ООЛ.

ТВ

ДЕКАБРЬ 14-ТЕ
БИРГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

8.00 — «Үе». 8.40 — Эртенги гимнастика. 8.55 — Молдавияның «Миорица» музыка болгаш танцы ансамблиниң концерти. 9.20 — Автоподполи—85. 9.45 — АБВГДейка. 10.15 — Барааннар, ачы-дуза чедирилгези, чарлалдар. 10.45 — «Чурукта уран чүүлү». Таймыбыр. 11.30 — «Башкы». Т. С. Мальцев дугайында телеочерк. 12.00—Улусчу чогаадылга дугайында телепрограммаларның VI делегей фестивалы «Челээш». «Песни и танцы Туниса». 12.30 — Поэзия. И. Шкляревский. 13.15 — «Өг-бүле болгаш школа». Тележурнал. 13.45 — Бөгүн делегейде. 13.55 — А. Гайдарның маадырлары экранда. «Дым в лесу». Уран-чечен фильм. 14.45 — «Билдингир-даа болза, алдептиг». 15.45 — «Мимолетности». Фильм-балет. Музыкасы С. Прокофьевтиң. 16.15 — Үнүштер дугайында. 17.00 — «Айтырыглар, диләэшкиннер, шиитпирлер. Чурттуң одалга-энергетика комплекизиниң хөгжүлдези. 19.00 — «Человек-невидимка» (Англия). Үш сериялыг уран-чечен телефильм. 1 болгаш 2-ги сериялары. 21.00 — «Үе». 21.35 — Останкиного аныяктарының кежээзи. ССРЭ-ниң Чепсектиг Күштериниң солдаттары болгаш офицерлери-биле шериге келдирткеннериниң ужуражылышкыны. 22.30 — 23.40 — Медээлер.

ИЙИГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — Бир эвес кадык болуксазыңза. 8.30 — Док. телефильмнер: «Размышление о сказке», «Воробышки». 9.00 — Белорусскийның телевидениезиниң программазы. 10.25 — «Эртенги почта». Музыкалыг дамчыдылга. 10.55 — «Кинопанорама». 12.30 — «Диктатура». Телешии. Автору — И. Микитенко. 14.00 — «Дебют». Асият Кумратова ырлаар. Махачкаладан дамчыдылга. 15.30 — «Аңчы-чорукчулар клуву». 16.30 — Аныяктарга музыкалыг дамчыдылга. 18.35 — «200 чыл соонда». Агаар шарын чогааткаының төөгүзүнүң дугайында. 18.55 — Ыр болгаш танцының «Ямал» национал ансамблиниң оюн көргүзүү. Ямал-Ненец национал округ. 14.15 — «Кадыкшыл». 15.00 — «Черде, дээрде болгаш далайда». 19.15 — Мөчилиг хоккей талазы-биле ССРЭ-ниң чемпионады. «Зоркий» (Красногорск) — «Динамо» (Москва). Красногорсктен дамчыдылга. 20.00— «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». «Топтыжка». Мультфильм. 20.15 — Н. Лесков — «Селбегер чурукчу». РСФСР-ниң алдарлыг артизи Н. Гундарева номчуур. 21.00 — «Үе». 21.35 — 23.15 — Кинокомедия. «Артини мал-алан».

Кино

ДЕКАБРЬ 14-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Кто и как?» 9.30, 12.30, 15.10, 18.00, 20.40 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Киносборник» 10.00, «Магия черная и белая» 11.30, 13.10, «Бунт невесток» 15.00, 16.40, 18.30, 20.20 шактарда.

«ВОСТОК»: «Сезон любви» 14.30, 17.10, 19.00 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «День гнева» 14.00, 16.00, 18.00, 19.40 шактарда.

Редактор В. С. ШАРАВИН.

Агаар

Бөгүн республикага биче булуттаар, хар чагбас. Хаттың дүргени секундада 3—8 метр. Дүне 38—43 градус, чамдык районнарга 28—33, хүндүс 25—30 градус соок болур. Кызылга биче булуттаар, хар чагбас, хаттың дүргени секундада 3—8 метр.

Дүне 41—43 градус, хүндүс 27—29 градус соор.

Автоорукларга көстүрү 6—10 км. Эртенги үеде туманнаар, көстүрү 500 метрден ашпас.

Кыска шоодуглар

КАЖАРААН БӨРҮ

Бөрү, дырбактыг болгаш ирбиш үжелээн колхозтуң хой фермазын «аалдаар» деп шиитпирлеп алганнар. Дүннүң караңгызын шилип алгаш, шалтараазынныг чоруунче үнүпкеннер. Ирбиш бир-ле чорап ора, оон-биле дилги кожа калып оргаан эскерип каан.

— Дилгини чүге эдертип алганың ол?—деп бөрүден айтырган.

— Ис будаар болбазыкпе! — деп, бөрү харыылаан.

ООҢ МЕҢЭЭ ХЕРЭЭ ЧЕРЛЕ ЧҮЛ?

Кара-ой дилгини Ленинградтың делегейниң өлүк аукционунче чалаан, улуг чедиишкинниг болурун дилгиге аазаандаа.

— Ынаар черле барып көр, авай, деп дилги оолдары авазын амыратпааннар — Чер-дас көргей сен, биске ойнаарактар-даа садып эккээр сен!

Дилгиге ооң херээ черле чогун билгеш, аукционнуң удурткукчуларынга чугаалап-тыр:

— Силерниң оонар эки-ле санал-дыр. Ынчалза-даа хөлзээзинниг хоорайлардан хөңнүм калган. Черле мынчаш бөгүн кускелер-биле найыралыг ужуражылышкынче чалаткан кижи мен. Хүндүлүг аңчылаштарны комудадыр хөңнүм чогул...

Кежээ дүжери билек, дилги чоокку шынааже кускелеп чоруп каан.

М. СЕМЕНОВ.

КАЯ, ЧҮҮ БОЛУРУЛ?

Хөгжүм-шии театрынга

Красноярскиниң опера болгаш балет театрының артистериниң концерти. «Капелия» 14-те 19 шак 30 мин.

«Барышня и хулиган» 15-те 19 шак 30 мин.

«Енисей» КБ-га

Ниитилел-политиктиг темага номчулга. Ф. Энгельстиң төрүттүнгенинден хүнүнден бээр 165 чылынга тураскааткан лекция. 15-те 12 шакта.

Дискотека 14—15-те 19 шакта.

«Колос» КБ-га

«Тыва эки турачылар Төрээн чурт дээш тулчуушкуннарда» деп темага лекция. 14-те 15 шакта.

Дискотека 14—15-те 19 шакта.

«Мөңгүлек» гостиницаның залынга

Харылзаа ажылдакчыларының уран чүүлүнүң республика көрүлдези, 14-те 10 шакта.

«Херел» спортзалынга

Хостуг хурешке Оюн Күрседи шаңналынга хоорайның бирги чери дээш маргылдаа, 14—15-те 10 шакта.

«Спартактың» рессовуелиниң бирги чери дээш «Саян кыжыгын» шаңналынга хаак маргылдаазы «Тайга» станциязынга 14—15-те 11 шакта.

Хербис даанда хаак баазазының ажыдыышкыны, 15-те 11 шакта.

ШЫН Редакцияның адрези: 667000. Кызыл. Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 3. Телефоннары: редакторнуң 2-24-63, редакторнуң оралакчыларының 2-35-24, 2-23-54, харыысалгалыг секретарының 2-23-35, секретариаттың 2-23-35, партийжи амыдырал болгаш үлегүр килдистериниң 2-31-75, пропаганда болгаш совет тургузуг килдистериниң 2-37-13, чагаа килдизиниң 2-41-27, информация килдизиниң 2-20-60, культура килдизиниң 2-23-54; көдээ ажыл-агый килдизиниң 2-21-47, корректорларның 2-27-41, бухгалтерияның 2-12-45, солун келбейн барганда 2-32-75 телефонче долгаар.

Солун неделяда 6 катап үнер

Чагыг № 3186.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл. Щетинкин болгаш-Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

ТС—01146

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 288 (12988) | 1985 чылдың декабрь 15, воскресенье | 1925 чылда үндезилеттинген. | Өртээ 3 копеек

СЭКП-НИҢ XXVII СЪЕЗДИЗИНГЕ УТКУШТУР

Удуртукчуга сөс

АМЫДЫРАЛЧЫ ДӨСТЕРЛИГ

«Тыва септелге-тудуг» трестиң Эрзинде бот-орулга-чарылгалыг септелге-тудуг участогунуң коллективи он бирги беш чылда чедиишкиннииг ажылдап, трестиң болгаш районнуң мурнакчы коллективтериниң санынга үргүлчү кирип келген. Участоктуң ажылчыннарының кызымак күш-ажылы эки түңнелдерге чедирген. СЭКП-ниң XXVII съездизин төлептиг уткуур дээш бүгү чуртта калбарган социалистиг чарышка кириштиишаан, бистиң септелге-тудуг участогунуң коллективи бо чылдың август айда он бирги беш чылдың планныг онаалдаларын дөрт чыл сес айларның түңнели-биле бүрүн күүсеткенин рапорттаан. Чыл төнчүзүнге чедир пландан ажыр 75 муң рубльдың тудуг-монтаж ажылдарын кылыр социалистиг хүлээлгевисти боттандырар дээш күженишкиннииг ажылдап турар бис. Сентябрь-ноябрь айларда кызымак ажылдаанывыстың түңнелинде, доозукчу чылдың планныг онаалдаларын база хуусаа бетинде — он бир айларның түңнели-биле, районнуң IX партия конференциязының бүдүүзүнде күүседип шыдаан бис.

Он бирги беш чылдың дургузунда бистиң материал-техниктиг баазавыс ындыг коньчуг быжыкпаан, ажылчыннарның саны база колдуунда чаңгыс деңнелге турган-даа бол, тудуг-септелге ажылдарының хемчээли оранчок өскен. Ону хамыктың мурнунда күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн өстүргениниң ачызында чедип алган бис. 1981 чыл-биле деңнээрге күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү эрткен дөрт чылдарда 24,4 хуу өскен.

Тудуг ажылдарының бот-үнезин чиигедириниң планнарын чыл санай күүседип келген бис. Объектилерни график ёзугаар дужаап келгениниң ачызында, ажыглалче кирер ужурлуг хуусаазы узап, чылдан чылче шилчип турар тудуг объектизи чок. Бистиң участок бот-орулга-чарылгалыг. Бир эвес беш чылдың эгезинде ийи чүс муң рубль ажыг карылгалыг турган болзувусса, эрткен чылдың түңнели-биле 62 муң рубль орулганы алган бис.

Бо беш чылда элээн хөй чурттаалга, албан черлерин тудуп, капитал септелге болгаш чаагайжыдылга ажылдарынга ажылдаан бис. Эрзинин суурга чаа эмнелге комплекизи, аптека бажыңы, Эрзинин кодээ Совединиң бажыңы, ийи аал чурттаар бажыңнарлыг чурттаалга кварталы ышкаш тудуг объектилерин ажыглаалга киирип, районнуң төпчүткен библиотека системазының бажыңы, уругларның уран чүүл школазы, Пионерлер бажыңы болгаш өске-даа коммунал-хандырылга, культура-чырыдыышкын, кадык камгалалының объектилериниң септелгезин эки шынарлыг кылган бис.

Күш-ажылчы көргүзүглерни өскүжидеринге күш-ажылдың сагылга-чурумун быжыктаары улуг рольдуг. Бо талазы-биле байдалды участокка моон мурнунда эки дээрн берге турган. Ынчалза-даа администрацияның болгаш хөй-ниити организацияларының чорудуп келген ажылының түңнелинде ам байдал кескүзү-биле экижээн. Манаа партия болгаш чазактың арагалаашкынга удур демиселди күштелдирер дугайында документилерин амыдыраалга боттандырар талазы-биле хемчеглерни күүсеткени улуг салдарлыг болган. Арагага хандыкшылдыг ийи кижини ажылдан үндүрдүвүс. Чамдык ажылчыннарга арага талоннарын бербес кылдыр арагалаашкынга удур демисел чорудар комиссия шиитпирлеп турар. Оон-биле чергелештир, ажылчыннарның амыдырал - чурттаалгазынче сагыш салып келгенниниң түңнелинде оларның ажылдан үнер-кирер чоруу эвээжеп, участокка турумчуп ажылдап турарын демдеглевес аргажок.

Социалистиг чарышты чедиишкиннерниң бир кол даянгыр бырызы дижири-ле чөп. Ону бедик деңнелге организастаар, түңнелдер үндүрерде ёзу барымдаалаашкынын болдурбас дээш эвээш эвес күженишкиннерни үндүрүп турарывыстың чылдагааны ында. Чарыштың түңнелдерин ай, квартал санында үндүрүп, тиилекчилерге шаңнал-макталды коллективтиң ниити хуралынга тыпсыры эки чаңчыл апарган.

Дөрт тудугжу бригадаларның аразында калбарган социалистиг чарышка аныяктаа бол, дуржулгазы байлак тудугжу Бады-Меңге Додукка удурткан комсомолчу аныяктар бригадазы удаа-дараа бирги черни ап келген. Септелге-тудуг участогунуң коллективи СЭКП-ниң область конференциязының делегады С.-М. Самбуу, хоочун тудугжу Ч. Чамзырың ышкаш мурнакчыларга чоргаарланыр.

Тудугжу кадрларны шилип, четчелээр ажылды бар аргаларны ажыглап чорудуп турар бис. Ам септелге-тудуг участогунуң коллективи колдуунда аныяктардан тургустунган. Оларның мергежилин бедидеринче кичээнгейни углап, хоочун ажылчыннарның дузазы-биле дагдыныкчылар шимчээшкинин организастаан бис. Ажылчыннарның хостуг үезин чөп ажыглаар хемчеглер ин ап, оларның аразынга спортчу маргылдааларны үргүлчү организастап келдивис. Шыдыраа, волейбол, баскетбол маргылдаалары үргүлчү болур, районнуң күш-ажылчы коллективтериниң аразында спортчу маргылдааларга бистиң командаларывыс база киржип турар. Чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, тудугжуларның ажыл-ишчи чедиишкиннери амыдыралчы дөстерлиг, кижилерниң чурттаалгазынче сагыш салыышкындан уктаалган.

СЭКП ТК-ның октябрь (1985 ч.) Пленумунуң шиитпирлери болгаш партияның программалыг документилериниң, ССРЭ-ниң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң Кол угланыышкыннарының төлевилелдери-биле танышкаш, бистиң коллектив оларны ишин-биле чүүлдүгзүнүп деткээн. Он ийиги беш чылда сорулгалар улуг болгаш улам күженишкиннииг, чогаадыкчы ёзу-биле ажылдаарывысты негээр. Эртем-техниктиг депшилгениң чедиишкиннерин бүдүрүлгеге шиңгээдип алыры чугула. Бо талазы-биле айтырыгны көрүп тура, бистиң участоктуң материал-техниктиг баазазының кошкаан, ында бар машина, техниканың эргижирээн, элээнин демдеглевес арга чок. «Тыва септелге-тудуг» трестиң удурттулгазы бо айтырыгже кичээнгей салып, чөптүг негелделеривисти хандырар үе черле келген. Оон башка үениң негеп келген айтырыгларын он ажыг чыл бурунгаар турган материал-техниктиг баазаның ачызы-биле канчап шиитпирлээр боор.

Бар четпестерни чайладып, курлавырларны чөп ажыглап турганш, он ийиги беш чылда улам бүдүрүкчүлүг ажылдаар. 1986 чылдың январь-февраль айларының планын СЭКП-ниң XXVII съездизиниң ажыттынарынга уткуштур күүседир сорулгалыг бис.

С. ХАЙЫҢ.

«Тыва септелге-тудуг» трестиң Эрзинде септелге-тудуг участогунуң начальниги.

БЕДИК ШАҢНАЛДАР-БИЛЕ!

ССРЭ-ниң орденнери болгаш медальдары-биле РСФСР-ниң мал ажылының мурнакчыларын шаңнаар дугайында

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Чарлыы

1984—85 чылдың кышкы үезинде Бүгү-эвилелдиң социалистиг чарыжынга, мал ажылының продуктуларын бүдүрериин көвүдедиринге чедип алган чедиишкиннери дээш шаңнаарлар болза:

ТЫВА АССР-ДЕН:

КҮШ-АЖЫЛДЫҢ КЫЗЫЛ ТУК ОРДЕН-БИЛЕ

Март-оол Кыргысович Күдер-оол — Улуг-Хем районнуң «Күш-ажылдың хостуу» совхозунуң хойжузу.

Окпан-оол Адыйович Кужугет — Барыын-Хемчик районнуң «Барлык» совхозунуң хойжузу.

УЛУСТАРНЫҢ НАЙЫРАЛЫ ОРДЕН-БИЛЕ

Биче-оол Байкараевич Сендин-Хуурак — Кызыл районнуң «Х Улуг хурал» совхозунуң хойжузу.

«ХҮНДҮЛЕЛДИҢ ДЕМДЭЭ» ОРДЕН-БИЛЕ

Күнзеңмаа Намбар-ооловна Монгуш — Өвүр районнуң «Коммунизмче орук» совхозунуң хойжузу.

Санаа Эртинеевич Чиимит — Тес-Хем районнуң «О-Шынаа» совхозунуң хойжузу.

КҮШ-АЖЫЛЧЫ АЛДАР ОРДЕНИНИҢ II ЧЕРГЕЗИ-БИЛЕ

Чудаан Сатовна Самба — Улуг-Хем районнуң «Найырал» совхозунуң саанчызы.

КҮШ-АЖЫЛЧЫ АЛДАР ОРДЕНИНИҢ III ЧЕРГЕЗИ-БИЛЕ

Марина Манчын-ооловна Донгак — Чөөн-Хемчик районнуң «Чыраа-Бажы» совхозунуң саанчызы.

Сенчермаа Шижаевна Саадый-оол — Каа-Хем районнуң «Бүрен» совхозунуң хойжузу.

«КҮШ-АЖЫЛЧЫ ЭРЕС-МААДЫРЛЫГ ЧОРУК ДЭЭШ» МЕДАЛЬ-БИЛЕ

Хорбин Донгаковна Бегзи — Моңгүн-Тайга районнуң ССР Эвилелиниң 60 чылы аттыг совхозунуң сарлыкчызы.

Шактар-оол Байгаланович Сат — Тожу районнуң «Май 1-и» совхозунуң чылгычызы.

Анна Илларионовна Терских — Бии-Хем районнуң «Кызыл тараачын» совхозунуң саанчызы.

«КҮШ-АЖЫЛЧЫ ШЫЛГАРАЛ ДЭЭШ» МЕДАЛЬ-БИЛЕ

Донгак Ойдупович Дамбаа — Өвүр районнуң «Торгалыг» совхозунуң кол бухгалтери.

Валентина Николаевна Курзакова — Тываның кодээ ажыл-агый дуржулга станциязының дуржулга-бүдүрүлге ажыл-агыйының саанчызы, Таңды район.

Ян Кузьмич Сельянов — Таңды районнуң ССРЭ-ниң 50 чылы аттыг совхозунуң инек кадарчызы.

Зинаида Иргитовна Серин — Бай-Тайга районнуң «Тээли» совхозунуң хойжузу.

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы **А. ГРОМЫКО.**

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары **Т. МЕНТЕШАШВИЛИ.**

Москва, Кремль 1985 чылдың декабрь 5.

«Тыва АССР-ниң культуразының алдарлыг ажылдакчызы» хүндүлүг атты Т. С. Рандинага тыпсыр дугайында

ТЫВА АССР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУҢ ЧАРЛЫЫ

Совет культура талазы-биле ачы-хавыязы дээш «Тыва АССР-ниң культуразының алдарлыг ажылдакчызы» хүндүлүг атты Чөөн-Сибирьниң күрүнениң культура институдунуң бүдүрүлге практика кылдызының эргелекчизи Тамара Семеновна Рандинага тыпсыр.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы **Ч.-Д. ОНДАР.**

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары **Н. БОЙДУ.**

Кызыл хоорай, 1985 чылдың декабрь 13.

ЧАҢГЫС ААЙ ПОЛИТХҮН

Эрткен пятницада болган политхүннүң Кол угланыышкыннарны тайылбырлаарынга болгаш пропагандалаарынга тураскааткан. Кол угланыышкыннарның төлевилелдериниң дугайында илеткелдерни, беседаларны болгаш лекцияларны Кызыл хоорайның болгаш районнарның күш-ажылчы коллективтеринге партия обкомунуң илеткелчилери, «Билиг» ниитилелиниң лекторлары, пропагандистер кылган. Пропагандисчи бөлүктер мал фермаларынга, бригадаларга, чамдык хойжулар турлагларынга чораан.

Кол угланыышкыннарның чугаалажып көргүүшкүнү бедик идепкейлиг байдалга, күш-ажылчы коллектив бүрүзүнүң, ажылчын болгаш албан-хаакчы бүрүзүнүң мурнунда туруп турар сорулгаларны шиитпирлээри-биле туду харылзаалыг эрткен. Республиканың ажылчы чоннары төлевилелди долузу-биле деткип, он ийиги беш чылда чаа сорулгаларны төлевилеп, ооң эгелээр чылында бедиткен социалистиг хүлээлгелерни боттарынга ап, ажылды өскүжидерниң талазы-биле саналдарны киирген.

ТЕС-ХЕМ РАЙОН — XXVI СЪЕЗДИДЕН СЪЕЗД ЧЕДИР XXVII

ЧҮТКҮЛДҮГ БУРУНГААРЛААР

Районнуң партия организациязы СЭКП-ниң XXVI съездизиниң болгаш ооң дараазындагы Пленумнарының шиитпирлерин амыдыралга боттандырарынче ажылчы чоннарны мөөңнеп, бодунуң авангардчы ролюн бедидип келген. Ооң ачызында он бирги беш чылдың дургузунда районнуң социал-экономиктиг хөгжүлдези кескүзүг-биле бурунгаарлаан. Беш чылдың баштайгы чылында район Бүгү-эвилел социалистиг чарыжынга тиилекчи болганы дээш, 1982 чылдың февральда СЭКП ТК-ның, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң, ВЦСПС-тиң болгаш ВЛКСМ ТК-ның шилчиир Кызыл тугу-биле шаңнаткан. Планныг онаалдаларны болгаш социалистиг хүлээлгелерни чедиишкиннииг күүсеткеш, район СЭКП обкомунуң, Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң, профоблчөвүлелдиң болгаш ВЛКСМ обкомунуң шилчиир Кызыл тугун чаңгыс эвес удаа чаалап алган.

Районнуң ажылчы чоннары бо хүннерде, бүгү чуртта ышкаш, төөгүлүг болуушкунну — СЭКП-ниң ээлчеглиг съездизин төлептиг уткуурунга белеткенип турарлар. Олар ук съездиге көөр партияның чугула документилериниң төлевилелдерин ишин-биле деткип, оларны чугаалажырынга идепкейлиг киржип, боттарының санал-оналдарын киирип, бедиткен социалистиг хүлээлгелерни ап турарлар.

Өвүр районда «Торгалыг» совхозтуң болгаш Таңдыда Кодээ ажыл-агый дуржулга станциязының дуржулга-бүдүрүлге ажыл-агыйының коллективтериниң доозукчу чылды база ниити беш чылды чедиишкиннииг доозар, он ийиги беш чылды организастыг эгелээр болгаш СЭКП-ниң XXVII съездизин төлептиг уткуур талазы-биле кыйгырыын районнуң кодээ ишчилери чүүлдүгзүнүп деткээннер. Ылаңгыя беш чылда күрүнеге эът, сүт болгаш дүк садарының база мал өстүрериниң талазы-биле планнарын хуусаадан оранчок эрте күүсеткен Чүргүй-оол аттыг совхозтуң коллективи ук кыйгырыгга харыы кылдыр 20 тонна эътти, 0,5 тонна дүктү болгаш 2 тонна сүттү көрдүнген пландан ажыр садарын база он ийиги беш чылдың баштайгы чылының бирги кварталында күрүнеге эът садар планын коммунистерниң шуулганының ажыттынар хүнүнге чедир боттандырарын хүлээнгеш, бо хүннерде шудургу ажылдап турар.

СЭКП-ниң ээлчеглиг съездизинге тураскааткан социалистиг чарышка киришкеш, үре-түңнелдиг ажылдап турар мурнакчы коллективтерде, ажыл-ишчилер-даа хөй. «О. Шынаа» совхозта Лаа Биче-оол удурткан Деспенниң № 1 хойжу бригадазы, «Чодураа» совхозта Эртине Делгер-оол удурткан Хараал-Тейниң сүт-бараан фермазы, Дерме Доржу удурткан Тес-Хем ыяш ажыл-агыйы, Шимит Очур-оол удурткан № 1070 КМК, Има Декпиш-оол удурткан амыдырал хандырылга бүдүрүлге эргелели болгаш өске-даа коллективтер беш чылдың мурнакчыларының одуруунда. Тыва АССР-ниң алдарлыг малчыны, «Чодураа» совхозтуң хоочун хойжузу Иван Данзурун, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң депутады, «О. Шынаа» совхозтуң хойжузу Анфиса Аракчаа, ВЛКСМ ТК-ның ревизия комиссиязының кежигүнү, Хараал-Тей сүт-бараан фермазының саанчызы Баткар Оюмаа, Сельхозтехникада моторист Биче-оол Баа-Хөө, райпода автомагазин эргелекчизи Шалык Шулуу, Шуурмакта ыяш белеткекчизи Иван Кудрявцев, Чүргүй-оол аттыг совхозтуң чолаачызы Монгуш Арбын-оол, «Кызыгаар» совхозтуң механизатору Сагаачы Дагба болгаш оон-даа өске он-он мурнакчылар чоннуң макталын чедип алган.

Районда кодээ ажыл-агыйның материал-техниктиг баазазы эрткен съездиден бээр элээн быжыккан, кол фондулар 12,6 хуу өскен. Күрүнеге

(Төнчүзү 2-ги арында).

○ ○ ○

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң депутады Станислав Минчей чурттуң экономиктиг база социал хөгжүлдезиниң Кол угланыышкыннарының төлевилелин чугаалажырынга идепкейлиг киржип турар. Республиканың дээди органының депутады болган бодуун чолаачы чоннуң амыдыралын экижидеринге улуун киириг турар.

Комсомолчу Станислав, школа дооскандан бээр, «Чодураа» совхозта чолаачылап турар. Ооң ада-иези бо-ла совхозтуң хоочун хойжулары. Авазы Делгермаа Шоюңовна — район Совединиң депутады, ол уругну кижизиткен Маадыр-ие.

○ ○ ○

ЧОГААЛ АЖЫЛЫНЫҢ КОЛ УГЛАНЫЫШКЫННАРЫНДА

РСФСР-ниң чогаалчыларының VI съездизинде

Россияның литераторлары күш-ажылдың кижизи-биле сырый холбаадан сорук киирип ажылдап турарлар. Оларның чогаадыкчы аян-чоруктарының оруктары беш чылдың мурнуку одуругларын тывары эртип турар. Оларның чогаалдарының маадырлары Ставропольениң нефтичилери болгаш тараажылары, Саян-Шушенск ГЭС-тиң тудугжулары болгаш Калмыкияның малчыннары, Оожум океанның далайжылары болгаш кызыгааржылар боор турар.

РСФСР-ниң чогаалчыларының VI съездизиниң ажылының декабрь 13-те үргүлчүлээн чери — Эвилелдер бажыңының Колонналыг залында фотодокументалдыг делгелге уран сөс мастерлериниң литература-хөй-ниитижи идепкейлиг ажылының дугайын көргүзүп турар.

Чогаалчының чечен сөзү, чогаалчының бодалы Сибирьниң болгаш Ыраккы Чөөн чүктүң бөгүнгү болгаш даартагы хүннерин чедиишкиннииг көргүзүп турар. Ол девискээрлерже литератураның чаа-чаа күштерин мөөңнеп турар болгаш олар экономика, социал, экология талазы-биле айтырыгларны шиитпирлээринге идиг берип, дузалаар хүлээлгелиг. Чүгле ол черлерниң эвес, харын Уралдан барыын чүк талазында-даа чурттап турар уран чогаал мастерлериниң чогаалдарының ачызында миллион-миллион номчукчулар ол канчаар-даа ажок делгем болгаш онзагай амыдыралдыг чериниң, күш-ажылчы маадырлыг чоруктарның чериниң дугайын билип ап турарлар. Аңаа муң-муң аныяк-чалыы кижилер дадыгып, бышкан хамаатылар апарганнар. Ынчалза-даа Ыраккы Чөөн чүк дээрге, Ыраккы Чөөн чүк боор, олчаан артпышаан турар: аңаа кижиниң күш-дамыр болгаш моральдыг-даа улам улуг күженишкиннери негеттинер, чүге дээрге, техниканы безин Соңгу чүкке тааржыр, шыдамык кылдыр кылып үндүрери чугула боор турар. Ынчангаш бистерниң амгы үеде «кижи факторунга» деп чугаалап чаңчыккан сөзүвүс Соңгу чүкке онза, тодарадыкчы утказыг боор кел чыдар. Чүгле ажылдакчыны эвес, харын база төрээн черин эки билир болгаш аңаа ынак, ол дээш чоргаарланып чорур ва кижини хевирлеп, кижизидери — бүгү совет литератураның сорулгазы ол боор турар. Ол дугайын Л. Решетников (Новосибирск), В. Мокшеев (Томск), П. Халов (Хабаровск) улуг сонуургалдыг-биле чугаалап турганнар. Соңгу чер чурттугларының амыдырал - чурттаалгазының байдалы болгаш шынары, национал составы дыка дүрген өскерлип турарын чукча чогаалчы Ю. Рытхэу чугаалаан. Мындыг байдалдарда соңгу-чер чурттуг чогаалчылар, ылаңгыя амыдыралга болгаш литературага дуржулгалыг апарган кижилер боттарының чогаал ажылдарын тургузарда бөгүнгү, дыка бөдүүн эвес айтырыглардан озалааш, хоорук апаар чоруктар ховар эвес.

Россияның литературазы 50 ажыг дылдарның кырында чогааттынып турар. Адыгейниң чогаалчыларын төлээлеп келген И. Машбаш биче улус бүрүзүнүң тускайлаң, хостуг хөгжүүрүнге, оларның төрээн дылының кырынга литератураны өстүрүп база нептередиринге дузалаарының эргежок чугулазының дугайында ленинчи сестерни сактып чугаалааш, ол бүгүнүң ам херек кырында боттанганын, бөгүн оларның быжыг үндезинниг, делгем келир үелиг боор турарын демдеглээн.

Акы-дуңмалышкы литератураларның бот-боттарының аразында харылзааларының, оларның бот-боттарындан үлегерлеп, байлакшып турарының дугайында, уран чогаал очулгазының айтырыгларының дугайында Т. Миннуллин (Казань), С. Самсонов (Устинов), А. Шогенцуков (Нальчик), С. Данилов (Якутск), Я. Ругоев (Петрозаводск), Г. Юшков (Сыктывкар), М. Цирихов (Орджоникидзе), И. Калинкин (Саранск) болгаш хөй национал дыг совет литератураның өске-даа төлээлекчилери чугаалааннар.

Съездиниң делегаттары боттарының ажылын шынгыы негелделиг, партийжи туруш-биле үнелеп көргеннер. Чаагай өскерилгелер боор, эргежок чугула системаларның болгаш адырларның байдалын партия шиитпирлиг болгаш шын эде көрүп турда, бистиң угаан-бодал системавыста ажыл-херектер кандыгыл, бистиң адырывыста — литературада байдал кандыгыл деп айтырарывыс билдингир болгай. А. Лихановтуң (Москва) салалынга көргүстүнген ол айтырыг съездиниң бүгү киржикчилериниң сонуургадын турган.

Шынны каш хуу кылдыр көргүзүп азы көргүспейн барып болуруул, делгемнерге, үелерге таарыштыр кандыг хемчээлдиг, кайы хире деңнелдерлиг кылдыр көргүзерия азы көргүспезия дээр хемчег чогунуң дугайын Д. Кугультинов (Элиста) чугаалаан.

Үениң болгаш арын-нүүрнүң бистиң мурнувуста салып турары идеологтуг ында дээштиг негелделерге дүүштүр уран-чечен пропаганданың хевирлериниң дугайын, оларны шиитпирлин-биле чаартырының дугайын Е. Носов (Курск) чугаалаан. Эренгейлээр, ужур эдертир болгаш кылдыра көөр чоруктуу болдурар бүгү оруктарны дуглаар болгаш оларны тывыдырар байдалдарны шиитпирлин-биле чок кылырын С. Залыгин (Москва), В. Корнилов (Кострома) болгаш өскелер-даа чугаалааннар.

Санал-онаа солчуушкунунуң темалары чогаадылга цегниниң ажыл-чорудулгазы-биле холбашкан хөй санныг айтырыгларны хаара туткан. Литература ажылының хөй талалыын, мергежилин бедидериниң, чогаалдарның бедик уран-чечен деңнелин чедип алырының дугайын, ном бүрүзү номчукчунуң чүрээнге четкен турарының, ооң бодалын хайныктырып, хөделиишкинче ону кыйгырып турарын чедип алырының дугайын А. Софронов, Ю. Прокушев (Москва), С. Воронин (Ленинград), А. Вологов (Псков), К. Скворцов (Челябинск), Б. Бедюров (Даг-Алтайск) олар чугаалааннар.

Отчёт илеткел талазы-биле түңнел сөстү С. Михалков чугаалаан.

Россия Федерациязының литературазының улам ындай хөгжүлдезиниң оруктарын айыткан съездиниң резолюциязын делегаттар хүлээп алган.

Съездиниң ажылынга эштер В. И. Воротников, П. Н. Демичев, М. В. Зимянин киришкеннер.

Съезд бодунуң ажылын уламчылаар. (СЭТА).

ТЕС-ХЕМ РАЙОН

XXVI СЪЕЗДИДЕН СЪЕЗД

БЕШ ЧЫЛДЫҢ КИЖИЛЕРИ

Улус өөредилгезиниң тергиини, Чыргаланды ортумак школазының башкызы Адыла МАКСЫР.

⊙ ⊙ ⊙

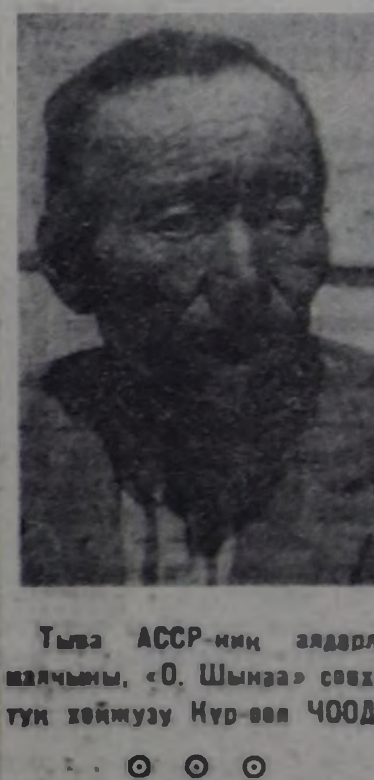

Тыва АССР-ниң алдарлыг малчыны, «О. Шынаа» совхозтуң хойжузу Нүр-оол ЧООДУ.

⊙ ⊙ ⊙

Ада-чурттуң Улуг дайынының болгаш күш-ажылдың хоочуну, «Кызыгаар» совхозтуң хойжузу Нүр-Седи ЧООДУ.

⊙ ⊙ ⊙

Чүргүй-оол аттыг совхозта Берт-Даг хойжу бригаданың бригадири Владимир МӨҢГЕ.

ЧҮТКҮЛДҮГ БУРУНГААРЛААР

(Төнчүзү. Эгези 1-ги арында). Сүт садары, эрткен беш чылдың деңнелиинден 28 хуу көвүдээн болгаш бо талазы-биле районнуң планныг онаалдазы хуусаадан ийи ай эрте боттанган. Бүдүрген сүт бо чылын база пландан-даа, эрткен чылдың деңнелинден-даа ажып турар. Бо чылын бир инектен сүт саар планывыс декабрь бирге чедир 110,2 хуу күүсеттинген азы эрткен чылдаагызындан 25,8 хуу хөй сүт саадывыган. Эът база эрткен чылдагызындан 5,6 хуу хөй садылыган болгаш бо-даа, беш-даа чылдың планнары күүсеттинериниң кырында кээтген. Күрүнеге беш чылда сүт садар планны районнуң дөрт ажыл-агыйы шуптузу күүседип алган, а эът садарын «О. Шынаа», Чүргүй-оол аттыг совхозтар, дүк садарын Чүргүй-оол аттыг совхоз күүсеткен.

СЭКП-ниң XXVI съездизинден бээр чер ажылы элээн хөгжээн. Чаа зона системазын, ылаңгыя хөрзүн үрелдирбес техниканы ажыглаанының түңнелинде дүжүт бедип турар апарган. Район бо чылын 13 центнер, а «Кызыгаар» совхоз 16 центнер тараа культураларын бир гектарга онааштыр ажаап алган. Чер ажылын экижиткениниң ачызында мал чемин база беш чылдың эгезинде тургаанындан хөйнү белеткеп турар апарган бис. Үстүнде көргүзүглер эртем-техниканың чедиишкиннерин, мурнакчы дуржулганы болгаш күш-ажылды организастаарының дээшкилгелиг аргаларын шиңгээдип турарывыстан чедип алдынган дээрзин демдеглээри чугула.

Эрткен съездиниң соонда капитал тудуг талазы-биле 15,3 миллион рубльдиң кол фондулары ажыглаалга кирген. 16,2 миллион рубль түңнүг капитал салыышкын шиңгээттинген. 15 муң дөрбелчин метр чурттаалга шөлү (ооң иштинде беш чыл планындан ажыр 900 дөрбелчин метр чурттаалга шөлү) ажыглаалче кирген. 5,5 муң баш мал кирер кажааларны, малчыннарга 42 бажыңнарны туткан. Ол үениң дургузунда район төвүнге чаа пекарняны, Самагалдай школазынга спорт залын, районнуң шериг комиссариадының бажыңын, Шуурмакка эмнелге пунктузун, чунар-бажыңны, «Чодураа» совхозка машина-трактор гаражын, «О. Шынаага» хөй чуур болгаш кыргылда кирген. Ак-Эрик болгаш Белдир-Арыг суурларда чаа садиктер туттунган.

Партия организациязы чоннуң амыдыралын экижидериниче албан черлериниң, организацияларының, бүдүрүлгелериниң болгаш өске-даа коллективтерниң күжүн мөөннеп келген. Ындыг хемчеглерни алган соонда, элээн ажылдар кылдынган. Амгы үеде районнуң чурттакчылары теледамчыдылганы көрүп турар, ооң ийиги программазын база удавас көөр. Кооператив садыының үүрмектеп садар бараан саарылгазы 14,6 хуу, херектел инштилээниң саарылгазы 29,6 хуу өскен. Амыдырал хандырылга бүдүрүлге эргелели чоңга ачы-дуза чедиририниң талазы-биле беш чыл планын хуусаа бетинде күүсеткен. Чоңга пенсия болгаш пособие эрткен беш чылдың деңнелинден 2 миллион 254 муң рубль көвүдээн. Районда чоннуң акша орулгазы беш чылда дөртен миллион чедип турар болгаш эрткен беш чылдыындан чеди миллион рубль көвүдээн.

Сөөлгү чылдарда чоннуң хостуг үезин организастыг эрттирериниче улуг кичээнгей салдынган. Культура-массалыг ажылдар чорударынга 7 культура бажыңы, 18 кызыл-булуң, 8 библиотека, он-он агитквартиралары эжик ажык. Районда 15 күш-культура коллективтери, 10 ажыг стадион, 6 спортзал бар. Хөй-хөй коллективтерниң дыштаныр хүннерде Бай-Хөлге, Чагытайга дыштаныры, ажыл-агыйларга шефтээри, коллектив болгаш өг-бүле концерттерни үндүрери, «Авам, ачам база мен — спортчу өг-бүле бис» база хоочуннар маргылдаалары чижектиг оюн-тоглааларга киржири чанчыл болу берген. Тыва оюннар кежээлери бо-ла болгулаар. Бо хемчеглер кижиниң кадык, хөглүг, хөй-эъттиг, найыралдыг болгаш ажылгыр болурунга кончуг чугула.

Районнуң партия организациязы чыл келген тудум улгадып база быжыгып турар. Чүгле сөөлгү ийи чылда безин чеди хире кижи СЭКП кежигүнү болган. Оларның 72 хуузу — малчыннар, 35 хуузу — херээженнер. СЭКП кежигүнүнүге киргеннерниң 70 ажыг хуузу комсомол дамчыштыр кирген. Ажылга-даа, амыдыралга-даа коммунистер үлегерин болгаш авангардчы чоруун көргүзүп турарлар. Тыва АССР-ниң алдарлыг дагдынникчызы Баткар Чедей, Тыва АССР-ниң алдарлыг малчыны Александр Монгалбин, хоочун хойжу Иван Данзуруу ышкаш, ниитиниң херээнге бүгү күжүн үндүрүп, чаа чүүлдерни нептередир, четпестерни чайладыр дээш туржуп келген коммунистер бисте хөй. Аныяктарның өзүлүг кижизидикчилери ол.

Районнуң ажылчы чону СЭКП-ниң ээлчеглиг съездизин төлептиг уткуурунга белеткенип турар. Кижи бүрүзү, коллектив бүрүзү доозукчу чылдың болгаш ниити беш чылдың түңнелдерин үндүрүп, он ийиги беш чылда болгаш ийи муң чыл чедир үеде канчаар ажылдаарын планнап, чаа сорулгаларны салып турар. Бо үеде кылдынган чүүлдер-биле чергелештир чедир кылдынмаан чүүлдерни, ажыглаттынмаан курлавырларны санап көөрү чугула. А олар бисте хөй. Четпестерни чайладыры, курлавырларны тывары болгаш долу ажыглаары, бүгү көргүзүглерни амгы деңнелден ораңчок бедидери чер-черде партия организацияларының болгаш коммунистерниң, черле кижи бүрүзүнүң кичээнгейин хаара туткан турар.

Бо беш чылда күрүне мурнунга 12 тонна дүк өрелиг арткан бис. Мал бажын өстүреринде, ооң продуктулуун бедидеринде улуг четпестер бар. Төрүүр малдың деңзигүүрү кончуг ээвэш. Малды ажаарынга болгаш чемгерериңде, черле мал ажылында эртемниң чедиишкиннерин, мурнакчы дуржулга болгаш күш-ажылды эргелеп башкарарының дээшкилгелиг аргаларын долу шиңгээттинмейн турар. Чер ажылында база ындыг. Улус ажыл-агыйының өске-даа адырларында четпестер хөй. Ындыг болганда «беш чыл-даа тонду» дээн хээн-биле бичии када-даа дыш хараар чай бисте чок, улам чүткүлдүг бурунгаарлаар, четпестерден адырлыр ужурлуг бис.

С. КУУЛАР,
СЭКП райкомунуң бирги секретары.

БОДУНДАН ХАМААРЖЫР

Чурттуң экономиктиг база социал хөгжүлдезиниң он ийиги беш чылда болгаш ийи муң чылга чедир үеде Кол угланыышкыннарының төлевилелин номчуп орарга, мал ажылын хөгжүдериниче улуг кичээнгей салдынып турары илдең. Ында «Малды болгаш кушту өстүрерин база семиртирин организастаарын сайзыраңгайжыдар, ажыл-агый иштиниң болгаш ажыл-агыйлар аразының специализациязын хөгжүдер, эът болгаш сүт база өске-даа продукцияны бүдүрериниң интенсивтиг аргаларын болгаш дээшкилгелиг шуушттурулга технологиязын шиңгээдир» деп дорт айыткан. Оон ыңай чайгаар үнген мал чеми үнүштүг черлерни хөй болгаш эъткир малдарны өстүреринге долу ажыглаар, малдың одарларга семиртилгезин калбартыр дээрзин онзалап демдеглээн. Ону деткивес болгаш чүүлдүгзүнмес аргам чок.

Бистиң районнуң девискээри төлевилелде сорулгаларны боттандырарынга дыка таарымчалыг, сактырымга, ол хамык сорулгаларны чүгле бисти күүсетсин дээш ажылдап кылган-даа ышкаш. Черчуртумнуң одар-белчиирин, агаар-бойдузун бүгү назынымда көрүп, оларның янзы-бүрү байдалдарын өөренип, эки талаларын бодумнуң ажылымга болгаш амыдыралымга ажыглап-даа келдим. Оът-сиген-даа, суг-суксун-даа, чылыг-халыын-даа мында. Мал өстүреринге чугула чүүлдер ол, оон өскезин чүгле кижиниң бодундан хамааржыр. Шынап-ла, мал өстүреринге, черле амыдыралга оон өске чүү херек деп? Кажаа-хораа бе? Ону кижи боду кылып алыр. Чем аймаа бе? Ол-даа, ажаалда-даа — кижиниң бодунуң херээ болгаш хүлээлгези-дир.

Районнуң ажыл-агыйларында чылдың-на бедик көргүзүглерни чедип ап келген коллективтер-даа бар, кижилер-даа хөй. «Кызыгаар» совхозта Соян Хайынның көрүнер, ол боду чылдың-на 30—40 тонна мал чемин белеткеп келген. А ынча сигенни белеткээри — оюнчук эвес. А Хараал-Тей сүт-бараан фермазын алыр болза, өске коллективтерде чок чаа чүүлдер ында: механизацияның бедии хевири, мал чемгерилгезиниң болгаш ажаалдазының сөөлгү аргалары күш-ажылды эргелеп башкарарының чамдык аргалары. Кысказы-биле чугаалаарга, кымна үргүлчү шимчеп, кылдынып, тыптынып, бурунгаар чүткүп чоруур болдур, ол кандыг-бир түңнелди ылап-ла чедип алыр. Ону амыдырал бадыткап турар. Ындыгларның районнуң планныг онаалдаларын боттандырарынга киирип турар үлүү улуг.

Эрткен кыжын хураган кажаазынга чаңгыс-даа катап от салбадым. Чаңчыкпаан кижиге сезимчии аажок чорду. Ынчалзажок бо беш чылда эң хөй хураганны — чүс башка онаашыр 112 баш — бо чылын доруктурдум. Бо көргүзүг совхозтуунда 50 баш хөй, а бригадавыстан 56 баш хөй. Хойдан-на кыргаан дүгүм база совхозтуундан 1,2 килограмм хөй, бригадавыстан 1,1 килограмм хөй болду. Ам топтап көрүнерден: совхозтуң көргүзүүнден арттыр алган көргүзүүм база бир хойжунуң көргүзүүнге деңнежип турар. Ынчангаш кажааны от-биле чылытпас арганы районнуң бүгү малчыннарынга бо чылын нептереткени черле чоп.

Чаа чүүлдү оваарымчагыр ажыглавас болза, уржуу халдадып база болур. Бо аргада чугула чүүл — кажаа иштиниң чылыын үргүлчү (дүне-даа, хүндүс-даа, кышты кыштадыр) чаңгыс деңнелге тургузары: элээн болгаш-ла барып көрүп турар. Кажааның шыгы улгадып, ишти изип келгенде, дээвирде көзенектерни ажыдар, а соок хире болза, оларны хаар. Маңаа олутпай, чалгаа болгаш уттуучал кижилер эгиттинмес частырыгны кылывыдып болур. Чаңгыс-ла катап. Хураганнарның байдалы ол үезинде ааа-даа болза, ооң кедизи черле багай. Ындыг частырыг кылып алгаш, оозун чажырар, оон кедерээ, чаа арганы бактаар кижилер тып-тып көөр ирги бе дээш, сагыжым аарыыры аажок.

Н. ДАНЗУРУН,
Ленин, Октябрь Революциязы болгаш Күш-ажылдың Кызыл Тук орденнериниң эдилекчизи, «Чодураа» совхозтуң хойжузу.

БИР ДЕМ-БИЛЕ

Тес-Хем ыяш ажыл-агыйының коллективи 65 беш чылда күжениишкинниг бир демниг ажылдап, чамдык түңнелдерни чедип алган. Продукция бүдүрериниң, ону саарарының, дилиг материалдары бүдүрериниң болгаш тудугга херегээр ыяш сөөртүлгезиниң беш чыл планнарын дөрт чыл тос айларның түңнели-биле күүсеткен.

Беш чылдың сөөлгү бо чылында планныг даалгалар база чедиишкинниг күүсеттинип турар. Он бир айларның түңнели-биле продукция бүдүрерин, бараан саарылгазын, ыяш сөөртүлгезин база дилиг материалдары бүдүрерин пландардан ажыр боттандырган. Коллектив кежигүннери Кол угланыышкыннарының төлевилелдери-биле хайы таныжып, беш чыл планындан ажыр 296,5 муң рубльдиң продукциязын бүдүрер, 187,2 муң рубльдиң бараанын саарар, 1108 кубометр дилиг материалдарын бүдүрер, 14 муң кубометр ажыр тудуг ыяжы сөөртүр бедиткен социалистиг хүлээлгени алган.

Коллектив беш чыл планында көрдүнген капитал салыышкынын бүрүнү-биле шиңгээдип ап. Эрзинде лесничествонуң чаа баазазын, чаңгыс аай төлевилелдиң бир складын, ийи аал чурттаар тос чурттаалга бажыңын, ооң иштинде ийи бажыңны бо чылын тудуп, ажыглаалга кирген. Чүгле чурттаалга бажыңнарының тудуунга безин көрдүнген 300 муң ажыг рубльди бүрүн шиңгээдип, ажылчыннарының болгаш албан-хаакчыларының чурттаар байдалын экижиткен. Беш чыл дургузунда коллективтиң бүдүрүкчү күжү улгаткан, янзы-бүрү марканың машина-техниказы, дериг-херекселдери-биле хандыртынган.

Аъш-чем программазын амыдыралга боттандырар ажылга коллектив кежигүннери үлүүн киирип турар. Дузалал ажыл-агыйын тургузуп, 180 баш өшкүнү өстүрүп эгеледивис. Бо чылын чыжыргана белеткелиниче организастыг кирип, 13 тоннаны чыгган. Ооң чыылдазы ам-даа уламчылап турар.

Арга-арыгны өрт айыылындан камгалаары — коллективтиң мурнунда чугула сорулгаларның бирээзи. Бо талазы-биле ажылды шыңгыырадканывыстан, арга-арыг девискээрлеринге өрт болбаан. Ук ажылга Тес-Хем, Эрзин районнарының райкүүскомнарының, кожээ Совет күүскомнарының, ажыл-агыйларының, бүдүрүлге болгаш албан черлериниң база организацияларының удуртукчуларының киирип турар үлүүн демдеглээр апаар.

Лесничестволардан эки түңнелдерни Шуурмактың (лесник Н. К. Симоненко) коллективи чедип алган. Бригадалардан ол-ла черниң ыяш белеткээр бригадазы (бригадир И. И. Кудрявцев) мурнуку одуругда. Бригада кежигүннери С. П. Стеблях, А. П. Стеблях, Г. С. Потылицын, В. С. Цыгоненко, П. В. Радостев олар эки ажылдап, беш чыл планын дөрт чыл 10 айларның түңнели-биле 141,7 хуу күүседип, келир чылдың үлүүнге кииришттир ажылдап турар. Цехтерден социалистиг чарыштың мурнуку одуруун ыяш диилдирер цех (бригадир В. М. Алешин) ээлеп, 11 айларның планын 107,1 хуу күүсеткен. Чолаачы Н. И. Кудрявцев беш чыл планын дөрт чыл 10 айларның түңнели-биле 141,4 хуу, сөөлгү чыл планын он айларның түңнели-биле база ажыр күүседип, келир чылдың үлүүнде ажылдап турар. Ол ышкаш чолаачы М. А. Бичижик, Тес-Хем лесничествозунуң тракторизи В. Б. Бадарчы, Эрзин лесничествозунуң арга-арыг даамылы Д. Д. Додук болгаш өске-даа мурнакчы ажылдыгларны уламчылап адап болур.

Чедип алдынган чүүлдер-биле чергелештир чамдык шиитпирлеттинмейн турар айтырыгларны айтыр апаар. Чоннуң чугула херегдээлиниң барааннарын бүдүрүп, ону саарарының планын күүсетпейн турар бис. Чамдык товарылгаларда бүдүрүп турар продукциявыстың шынары куду, чогуур негелделерге четпейн келген. Арга-арыгны төтчеглекчилерден камгалаар талазы-биле ажыл ырак четпес. Коллектив бо бүгү четпестерни дарый чайладып, партияның съездизин төлептиг күш-ажылы-биле уткуур дээш шудургу ажылдап турар.

Д. ДОРЖУ,
ыяш ажыл-агыйының директору.

БРИГАДА КЕРЭЭЗИ-БИЛЕ

Ажыл-агыйның механизаторлары, өске-даа хову ажылдыглары ниитиниң малынга четчир мал чемнерин белеткээриниче чыл бүрүде сагыш салып, арга-курлавырларны тып, болдунар-ла хемчеглерни ап келген. Он бирги беш чылдың эрткен дөрт чылдарында болгаш он бир айларда мал чеминиң белеткекчилери чамдык эки түңнелдерлиг болган. Бо чылын 700 тоннаны ажаап алыр планны 720 тонна чедирген. Ол бүгүнү шуптузун сөөлзүраан. Мал чеминиң шыгжамырының бо дээшкилгелиг аргазын беш чылдың эгезинде шуут ажыглавайн турган.

Сөөлгү чылдарда Хүрең-Дугай суггарылга системазы мал чеми бүдүреринге улуг рольдуг болган. Ол ышкаш суг ашкан черлерни чыл бүрүде хумагалыг ажыглап турар апарган.

Бо чылын мал чеми белеткээр ийи бригаданы бот-орулга-чарылгалыг арга-биле ажылдаарынче киирген бис. Ол күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидеринге, материалдыг чарыгдалдарны эвээжедиринге, ниитиниң өнчүзүн хумагалалыг болгаш ээ ёзу-биле көөрүнге коллективтиң аргаларын эң-не долузу-биле ажыглаарынга дузалаан. Бо талазы-биле амдынызында чыл түңнели үнмезе-даа, коллективтиг керээ-биле ажылдаары ажыктыг деп чүвени мурнакчы бригадаларның иштинден көрүп турар бис. Керээлиг бригадаларның кежигүннеринге холушкак мергежил онза дузалыг. Моон уламындан механизаторларның билиин бедидериниче сагыш салып турар бис.

Амгы үеде немелде мал чемнерин белеткээрин уламчылавышаан бис. Таңдыда «Революцияның чалбыыжы» совхозтуң тараа шөлдеринде Иван Шыдарайның № 2 звенозу, Шынаада кулузун белеткээри-биле № 4 звенонуң сигенчилери ажылдап турар. Мал чеминге ажыглаары-биле 1460 тонна тарааны шыгжамырда тургускан.

С. ДЫТ-ООЛ,
совхоз директорунуң мал чемнери белеткээр талазы-биле оралакчызы.

ХОЛУМ-БИЛЕ БАДЫЛААН МЕН

Чоокта чаа, ийи неделя мурнунда, Москвага, Кремльдиң Съездилер ордузунга олурганымны болганчок-ла сактып көөр-дир мен. Күрүне эрге-чагыргазының дээди органы — ССРЭ-ниң Дээди Совединиң сессиязы — аңаа тургузуушкунуун болгаш тайбыңның амыдыралчы чугула айтырыгларын чугаалажып көрген, чурттуң үнер чылда планын болгаш бюджедин бадылаан. Ол бүгүнү болгаш партияның политиктиг ужур-дузалыг документилерин чон нинн-биле деткип, ону ажыл-херек-биле бадыткап, боттарының санал-оналдарын киирип турар.

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң он бирги чымжының дөрткү сессиязының канчаар эрткенин, ооң ажылының үре-түңнелин кым-даа менден айтырып, сонуургай бээр-дир. Ажыл-агыйжы бедик көргүзүглерни, ылаңгыя моон соңгаарты улуг сорулгаларны оларга чугаалаары өөрүнчүг-дүр. Чаа чылда планныг көргүзүглер ажыл-агыйны чорударының интенсивтиг аргаларынче херек кырында шилчиирин боттандырары-биле ылгалып турар. Ында көдээ ажыл-агыйга индустриалдыг технологияны шиңгээдирин улуг ужур-дузалыг деп көрүп турар. Камналганы улгаттырарын, курлавырларны долу ажыглаарын, төтчеглээшкин-биле болгаш ажыл-агыйжы эвес чорук-биле демиселди күштелдирерин бирги черениң айтырыы кылдыр көрген. Ол бүгүнү бис ажыл-агый, бригада болгаш кодан бүрүзүнге боттандырар ужурлуг бис.

Өнгү беш чыл, бүгү чуртта ышкаш, бистиң районнуң ажыл-ишчилериниң амыдыралынга база бир тээгүлүг болгаш херии базымның үези болган. СЭКП-ниң XXVI съездизиниң болгаш СЭКП ТК-ның дараазындагы Пленумнарының шиитпирлериниң боттаныышкыны амыдыралдың хөгжүлдезин дыка бурунгаарлаткан. Бо беш чылда асфальтылыг орук район девискээринде чедип келген. Районда телевизор көрбес булуң чок апарган. Мал кажаалары, чурттаалга бажыңнары, уруглар садтары болгаш өске-даа тудуглар ажыглаалга кирген. Хүрең-Дугайның суггарылга системазы ажыглаттынып эгелээн. Көдээ ажыл-агый продуктуларын садып алыр өртээн улгаттырганының болгаш күрүнениң дузазының ачызында ажыл-агыйларның экономиказы элээн быжыккан, а «Кызыгаар» болгаш Чүргүй-оол аттыг совхозтар орулгалыг апарган. Күчүлүг техниканы шиңгээдип, чер ажылының зона системазы боттанып, бригада керээзи нептереп турар. А эртем-техниктиг дээшкилгени дүргедедириниң эргежок чугулазын, күш-ажылды эргелеп башкарарынга чаа аргаларны шиңгээдирин Дээди Советтиң сессиязынга онзалап демдеглээн.

Чоннуң акша орулгазы районга эрткен беш чылдың деңнелинден барык чеди миллион ажыр өскен. Бо өзүүшкүн чүгле ажыл төлевириниң, пенсия болгаш пособиениң улгатканындан эвес, а бригада керээзин шиңгээткенинден база болуп турарын айтыр херек. Черле ынчаш, бүгү дээшкилгелиг чүүлдү ажыглаан тудум, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүү бедип, камналга болгаш курлавыр көвүдеп турар.

Планныг даалгаларны болгаш социалистиг хүлээлгелерни күүседиринде шаптык болуп турар четпестерни чайладырынче сессияның киржикчилери улуг кичээнгейни салган. Олар ажыл-агыйны чорударының интенсивтиг аргаларынче шилчилгеде таварылаар чорукту, шуушен, олутпай болгаш ажыл-агыйжы эвес кижилерни, ылаңгыя эрги ёзу-биле ажылдап турар улусту шыңгыы шүгүмчүлээннер. Бисте база ындыг четпестер бар, чаа чылдан эгелеп оларның чок болурунга идегексээрим аажок.

Беш чыл дургузунда чоннуң амыдыралының деңнели дыка бедээн. Ам өглерниң безин байдалы өскерлип келген: арыг-силиг, каас. Үргүлчү септеп, чаартып турар апарганындан чылыг, чырык болгаш делгем болуп турар. Эрткен беш чылда «О. Шынаа» совхозтуң 4—5 хире кыштаа бажыңныг турган болза, ам малчыннарның деңнези бажыңнарлыг. Далган болгаш өске-даа продуктуларны автомагазин чедирип берип турарындан аъш-чемни малчыннар мурнукузундан шынарлыг белеткеп ап турар: быжырган клеви безин хоорайныындан дорадавас. Идик-хеп кедери база-ла хоорай улузундан ылгалбастаан. Кыштагларга электри кииртиние бээрге, амыдыралывыс оон-даа экижиир. Районда бөгүнге чедир 37 коданда электри шугумунуң чеде бергени, келир беш чылда малчын өг-бүле бүрүзүнүң телевизорлуг, хеп чуур машиналыг болгаш ажылдың бүдүрүкчүлүүн болгаш амыдыралдың культуразын бедидер өске-даа [illegible]септиг болу бээри ону [illegible]речилеп турар. Дээди Советтиң сессиязының көрген сорулгаларында ол база кирип турар.

Аныяктар — бистиң салгалывыс. Школа реформазын өзугаар оларны янзы-бүрү мергежилдерге, ылаңгыя хойжу болурунга ижиктирип турарын кончуг чепсүнер мен. Чүге дээрге сессияның бадылаан улуг планнарын боттандырар кол күш олар болгай. Чүгле сөөлгү чылдарда безин районнуң чамдык школаларында автомашина болгаш трактор өөренир өреэлдерни эде дерээни, өөренкчилерниң бүдүрүлге бригадаларының ажылынче кичээнгейни улгаттырганы мергежилге хандыкшылды болгаш сонуургалды күштелдиреринге улуг рольдуг.

Бистиң амыдыралывыста хөгжүлде эвээш эвес дээрзин хүн бүрүнүң чижектери көргүзүп турар. Ынчалзажок оон-даа шапкын хөгжүлде келир чылын болур дээрзин ССРЭ-ниң Дээди Совединиң сессиязының материалдары чугаалап турар. Ол улуг планнарны холум көдүрүп бадылаанымга өөрүвес, чуртумнуң сайзыралынга чоргаарланмас аргам чок.

Анфиса АРАКЧАА,
ССРЭ-ниң Дээди Совединиң депутады, «О. Шынаа» совхозтуң хойжузу.

ХЕРЕГЛЕЛ ӨСКЕН

Бодум садыгжы кижи болганымда, ажылым чон-биле тудуш. Ынчангаш хөгжүлдени өскерип көрдим. «О. Шынаа» совхозтуң Деспең салбырының № 1, 2 хойжу бригадаларының малчыннарын харылап турар мен. Аңаа ажылдаандан бээр 14 чыл болдум.

Он бирги беш чылдың эгезинден бээр, бодап орарга, чоннуң янзы-бүрү аъш-чем продуктуларынга, эки болгаш чараш, аянныг идик-хепке, мебельге, хууда ажыглалдың нарын техниказынга база культура херегдээлиниң чүүлдеринге болгаш өске-даа бараанарга херегдээли ыракта өскен. Чайгы үеде малчыннар өглерге чурттаар. Өглерни чылдың селип-септеп, чаартып ап турар. Өг шывар шывыг оларга кончуг чугула. Бо талазы-биле үргүлчү чагыг киирер. Малчыннарның чагыгларын райпога дыңнадып, күүседириниң аргазын кылып турар мен.

Он бирги беш чылдың сөөлгү чылының планын тос айның 13-те күүсеткеш, ам хүнден бээр келир чылдың үлүүнче киир ажылдап тур мен. Амыдыралым аайы-биле Чүргүй-оол аттыг совхозта чурттап тур мен. Ынчангаш Деспең салбыры-биле аргыжары белен эвес. Малчыннарга чогуур үезинде эргежок чугула бараанарны чедиреринден аңгыда, оларга ажылымның аайы-биле садыг хандырылгазының талазы-биле тайылбыр ажылын база кылып тур мен.

Ш. ШАЛЫК,
автомагазин эргелекчизи.

Тес-Хемниң делгемнеринде.

ЧЕДИР XXVII

УРАН ЧҮҮЛДҮ—ЧОНГА

Культура албан черлериниң ажылын чоннуң дыштанылгазын эки организастаар, хостуг үе-шагын чеп ажыглаарынче угландырар дээш хемчеглерни бистиң районда ап чорудуп турар. СЭКП-ниң Программазының чаа эдилгезиниң телевилели-биле болгаш партияның съезд мурнунуң өске-даа документилери-биле таныжылга Тес-Хем районда уламчылавышаан. Аңаа культура албан черлериниң ажылдакчыларының киржилгези массалыг. Документилерни кижи бүрүзү чүүлдүгэзүнүп, ажыл-ижинге удуртулга болдурган, хей-аъттыг ажылдап турар. Программаның эдилгезиниң телевилелинде культура тургузуушкуну, литература болгаш уран чүүл талазы-биле эгезинде мынча дээн: «Культура адыры чоннуң амыы-бүрү незектерниниң өзүп турар негелделерин хандырар, чоннуң бот-тывынгыр уран чогаадылгазынга эргежок чугула аргаларны бээр, салым-чаяанныарны сайзырадыр, чөптүг хереглелдерни болгаш эстетиктиг бедик негелделерни хевирлеп тургузар хүлээлгелиг...»

Клуб, библиотека, албан черлери боттарының ажылын бүдүрүлге-биле холбаштырып, кижилерниң ажыл-херектери-биле чоок, аңаа дузалаар кылдыр кичээнгейни салырын улгаттырган. Районнуң культура албан черлериниң 1980 чылда чоруткан хемчеглеринге 55 муң хире кижи киришкен турган болза, бо чылдың он айларында чоруткан культура-массалыг ажылдарга 84 муң четкен. Моон алгаш көөрге, чурттакчы чоннуң уран чүүлге болгаш өске-даа массалыг ажылдарга киржилгези улгадып, сонуургалы бедээн-дир.

Районнуң Культура бажыңы уругларның музыка школазы-биле кады массалыг хемчеглерни организастап чорудуп турар. Суурга оюн-концерттер болгаш көрүлделерни организастап келген. Тываның юбилейинге турааткан республика фестивалынга Тес-хемчилер чедиишкиниг киришкен. Танцы бөлүү, нити ырның күүседикчилери мактатканын чон билир. «Хээлер» деп танцының күүседикчилери тыва литератураның болгаш уран чүүлдүң Москвага Хүннеринге киржип, концерттерге ойнааш келген. Ол ышкаш Самагалдай ортумак школазында, райпода, район эмнелгезинде, сельхозтехникада, харылзаа белдиринде бот-тывынгыр уран чүүл коллективтери концерттерни чонга бараалгадып, мактадып турар. «Калдак-Хамар» агиткультбригада малчыннарга, сезоннуг ажылдар үезинде хову-шөлдерге бо-ла чеде бээр. Чоннуң бот-тывынгыр уран чүүлүн улам ыңай сайзырадыры-биле моон соңгаар фольклор ансамбльдерин, хөгжүм херекселдериниң болгаш хөөмей-сыгыттың аныы-бүрү бөлүктерин тургузар хемчеглерни алыр бис.

Чон ортузунга масса-политиктиг ажылдарны чорудаарынга, бот-тывынгыр уран чүүлдү сайзырадырынга районнуң Культура бажыңының улуг методизи Е. С. Доңдувайның, төпчүткен библиотеканың методизи М. К. Доңдуйнуң, уругларның уран чүүл школазының директору А. К. Ондарның киирип турар үлүү улуг. Ак-Эрикте кедээ Культура (директору З. М. Сарыг) болгаш районнуң Культура (директору О. Д. Доңгак) бажыңнарының ажылы эки. Культура албан черлериниң баазазы чылдан чылче экижип орар.

Культура албан черлериниң ажылдакчыларының мурнунда улуг сорулгалар туруп турар. Бар арга-курлавырларны долу ажыглап турбаш, ажыл-ишти чогуур негелдезинге чедир тургузар дээш бир демниг ажылдаар бис.

К. БААЗАН-ООЛ,
райкүүскомунуң культура килдизиниң эргелекчизи.

СОВЕТ ОРДЕННЕРЛИГ ЧЕХОСЛОВАК ЗАВОД

ССРЭ биле Чехословакияның аразында Найырал, дузалажылга болгаш дайын соонда кады ажылдажылга дугайында керээге ат салганының 42-ги чылы.

«ТОС»-туң станоктары» — бедик хөгжүлделиг үлетпүрнүң үндезини». Драган бедигээжинде тейлер аразында турар улуг эвес Куржим деп чехословак хоорай ындыг плакат-биле келген улусту уткуп алыр. Республиканың улуг үлетпүр төвү Брно хоорайдан өлче оруктүгле 20 минута үргүлчүлээр. Ол үениң дургузунда даштыкы дугаарларлыг күчүлүг чүък машиналары уткуштур эртип турган. ЧССР-де Куржим экономиктиг харылзаалар талазы-биле Прага, Пльзень, Брно ышкаш ындыг үлетпүр хоорайларын мурнап, аң кол черни ээлеп турар.

Моон станок тудар «ТОС» заводтуң продукциязы делегейниң 90 чурттунче үнүп турар. Бүдүрүлге черниң демдээ — кызыл фреза — шынарның, ынанныштыг: рекордтуг, бүдүрүкчүлүг чорукту демдээ болу берген. Ол демдек «ТОС» заводта болгаш бүгү чехословак экономикада чаа өскерлиишкиннерни илередип турар.

Заводтуң чиңгине директорунуң оралакчызы Душан Берка-биле чугаалааны-биле алырга, станок тудуу болза, улус ажыл-агыйының кол адыры бооп турар. Боттарының ажыл-херектериниң дугайын металлургтар, энергетиктер, тудугжулар болгаш демир-орукчулар база ынчаар чугаалаарлар дээрзинге бүзүрээр мен. Д. Берканың чугаазында бодунуң ыныыжынга улуг бүзүрел бар, ынчангаш ооң-биле чөпшээрешпес арга чок. Ындыг болур-даа ужурлуг, чүге дээрге станок тудуундан өске заводтарның болгаш фабрикаларның ажылының дээштиг хамааржып турар. Адырның ооң ыңай хөгжүлдези нити күрүне ужур-дузалыг болу берген болгаш ол Коммунистиг партияның, чазактың кичээнгейинде туруп турар деп, ол чугаалады.

«ТОС»-туң цехтери келир үениң заводун сагындырар: эртем-техниктиг депшилге херек кырында кандыг дүрген базымнар-биле чорупт турарын көргүзүп, ында автоматизация көстүп көрбээн бедик деңнелге четкен. Бир станок чанынга ажылчыннарның канчаар ажылдап турарын көрген бис. Кнопканы базыпкаш, нарын кезектерни кылып турар дериг-херекселдерниң системазын ажылдадыптар болду. Дескинип турар фреза механизастаан балерина-биле дөмей болган. Ол станок 24 чедир янзы-бүрү ажылды күүседир.

— Ол болза тулган кызыгаары ол эвес-тир. Бөгүн «ТОС» болза, хөй чүүл ажыл кылыр станоктарның кол бүдүрүкчүзү боол турар. Мында херекселдерни боду-ла солуй каап фрезер станоктары болгаш алмаз бистиг, саналга машиналарлыг станоктар-даа бар. Бүдүрүлге черниң дугайында каттышкан бүдүрүлге участогундан долузу-биле билип ап болур силер — деп, заводтуң шинчилелдер болгаш шенелделер килдизиниң эргелекчизи Я. Коларжик чугаалады.

Ол участоктуң ховар дээн нарын болгаш бедик бүдүрүкчүлүг ындыг дериг-херекселдери чүгле Куржимниң ажыл-иштичилериниң ажыл-херектериниң дугайында эвес,. харын-даа кижиниң угаанының дугайында көргүзүп турар. Сан программалыг башкарылгалыг он бир станок, ооң иштинде хөй чүүл ажыл кылыр беш станокту чаңгыс аай бүдүрүлге механизми кылдыр тургускан. Бо бүгүнү электроннуг саналга машиназы башкарып турар.

Эртемденнер болгаш конструкторлар шынар талазы-биле мырыңай чаа станокту кылырының дериг-херекселдерин ажылдая кылып турарлар. Ол дериг-херекселдер ЭДЧ-ниң шынарының талазы-биле беш дугаар дээди негелделеринге дүүшкек болур. Башкарар кижилер чок машиналарның болгаш кезектерни ажылдап кылыры планнаттынган. Бо болза нарын сорулга болур. Ону чедиишкинниг шиитпирлээр төлээде, социалистиг дем каттыштырылгазының шугуму-биле сырый кады ажылдажылга негеттинип турар.

Ындыг ажылдың дуржулгазы Куржимде ам бар апарган.

— Москвада станок тудуунуң С. Орджоникидзе аттыг заводунуң коллективи-биле харылзааларывысты дыка үнелеп турар бис. Бистиң инженерлеривис Москвада боттарының өөрү-биле идепкейлиг-биле кады ажылдап, оларның дуржулгазын өөренип ап, кылыгларын чамдык хевирлерин бүдүрериниң технологиязын кады ажылдап кылып турарлар. Ол харылзаалар ЭДЧ кежигүннери чурттарның экономиктиг дээди деңнелге чөвүлел хуралының соонда чаа идиги алган. Биске, бүдүрүлге ажылдакчыларынга, бүдүрүлгениң аразында дорт харылзааларның артык күштүү эки кеөкү. Ол чокка өнүктериниң чедиишкиннерин долу хемчег-биле ажыглаары, бар турар күштерни болгаш акша-херекселин долузу-биле ажыглаары берге — деп, Д. Берка чугаалаан.

«ТОС» заводтуң тугунда ийи совет орден — «Хүндүлелдиң Демдээ» болгаш Улустарның найыралы ордени бар. Оларны Куржимниң станок тудугжуларынга Совет Эвилелинге аң-на чаа болгаш бедик шынарлыг болбаазырангай станоктарны үр чылдар дургузунда берип келгени дээш тывыскан.

— Бистиң салып турар чүүлдеривистиң географиязы кончуг калбак. ССРЭ-де кандыг-даа улуг бүдүрүлге черин ап көрүңерем. Ында бистиң станоктарывыс ыяап бар, ажылдап турар. КамАЗ-ка автоматтыг шугуму тургусканы дээш Улустарның найыралы орден-биле бисти шаңнаан. 1984 чылда «ТОС-туң» коллективи кедээ ажыл-агый техниказын септээр талазы-биле совет бүдүрүлге черлеринге дериг-херекселдерни бүдүрүп эгелээн... Бистиң бүдүрүлге черниң С. Орджоникидзе аттыг завод-биле харылзаалары чүгле бүдүрүлге херектери-биле кызыгаарланмайн турар. Партия болгаш профэвилел организацияларының аразында сырый харылзаалар тургустунган. Чыл санында-ла бис Москваның станок тудугжуларының уругларын чайгы пионер лагерьинге хүлээп ап турар бис. А бистиң уругларывыс Москва чоогунда пионер лагерьинге дыштанып турар.

Ажылче чаа ээлчег, колдуунда-ла аныяктар кирип турда Куржимден үнүп чорупт турган бис. «Аныяктарга онза илегелди салып турар бис. Оларның мурнунда — келир үе, кончуг улуг перспектива бар. Бистиң найыралывысты олар хөгжүдер болгаш быжыглаар» дээн Д. Берканың сөстери сагышта артып калган.

Валерий РЖЕВСКИЙ,
СЭТА-ның корреспондентизи.

Дажы Алдын-кыс — «Кызыгаар» совхозтуң аныяк хойжуларының бирээзи. Ол өөнүң ээзи Виктор-биле чаңгыс чыл хой кадарза-даа, мактаалды чедип алган.

КӨРҮКЧҮ КӨВҮДЭЭН

Районнуң кино четкизиниң ажылдакчылары он бирги беш чылдың сөөлгү чылын шалыпчы ажылы-биле доозар дээш бедик көдүрлүүшкүннүг ажылдап турар. Чоннуң культурлуг деңнелиниң өзүлдези-биле чергелештир ниитилелдиң амыдыралынга, ооң мораль-психологтуг байдалынга уран чүүлдүң салдары күштелип турар.

Кино четкизи чылда 165 муң көрүкчүнү хаара тудар турган болза, он бир айларның түңнели-биле ол көргүзүг 157,1 муң кижи четкен. Сеанс талазы-биле чыл планын он бир айларда ажыр күүсеткен. Нити киирер акшаның планы база күүсеттинер.

Районда он бир кино установкалар бар. Оларның иштинден Бөрт-Дагда (механиги Балзанай Доржу), Самагалдайда (Сергей Ойдуп), Белдир-Арыгда (Чооду Шаравии) киномеханиктер ай, квартал планнарын доктаамал ажыр күүседип келген. Олар — киномеханиктерниң аразында чарлаттынган социалистиг чарышка тиилекчилерниң одуруунда.

Кино четкизиниң ажылдакчылары бо чылдың үшкү кварталында үлетпүр, бүдүрүлге, албан черлериниң болгаш организацияларының аразында чарлаттынган социалистиг чарышка тиилекчи болуп үнген. Ынчан партия райкомунуң, улус депутаттарының район Совединиң күүскомунуң шилчирир кызыл тугу-биле шаңнаткан. Бо хүннерде киночеткиниң ажылдакчылары чедиишкиннерин улам быжыглап, СЭКП-ниң XXVII съездизин ажыл-иштиг уткуур сорулганы салгаш ажылдап турар.

Э. ЧООДУ,
Тес-Хемде районнуң киночеткизиниң директору.

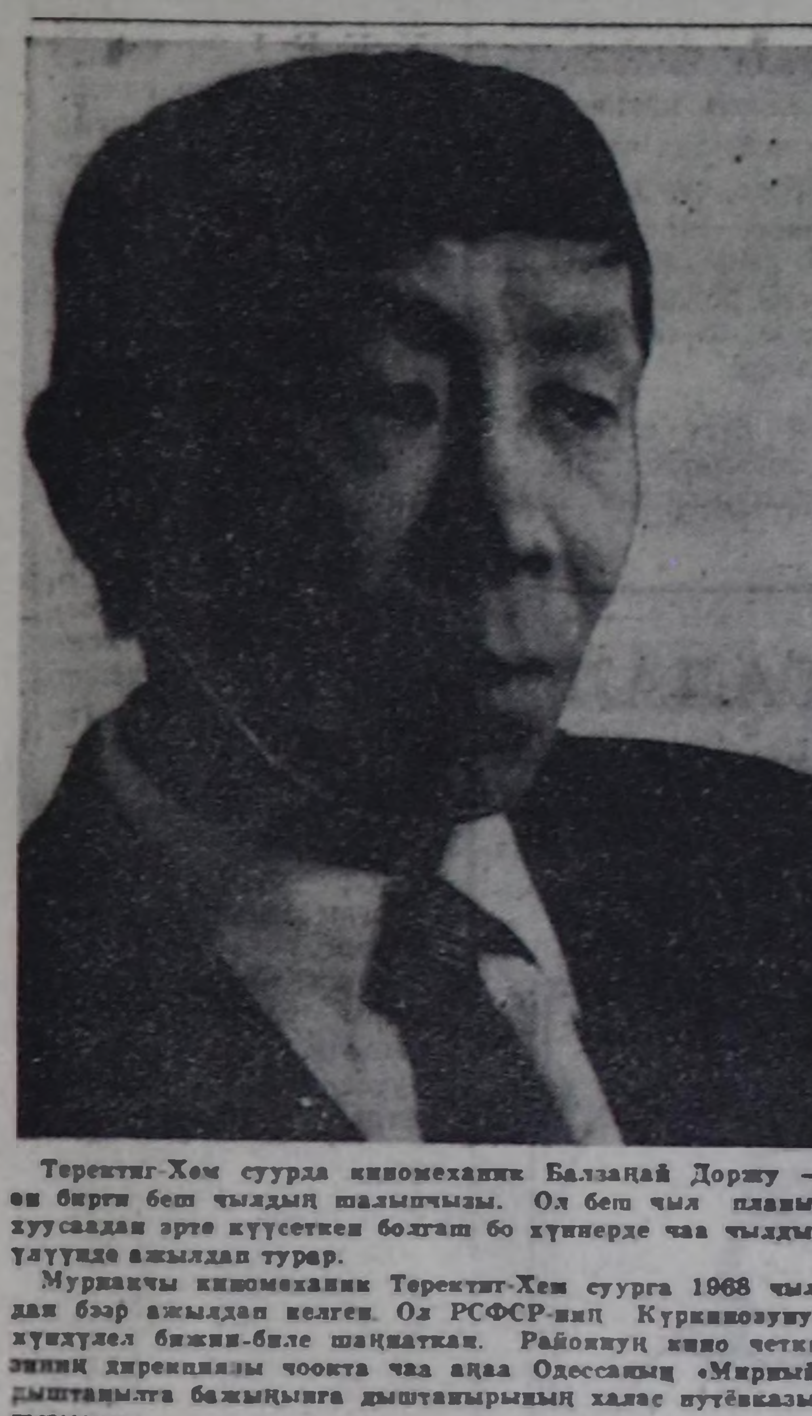

Теректиг-Хем суурда киномеханик Балзаңай Доржу — он бирги беш чылдың шалыпчызы. Ол беш чыл планын хуусаадан эрте күүсеткен болгаш бо хүннерде чаа чылдың үлүүнде ажылдап турар.

Мурнакчы киномеханик Теректиг-Хем суурга 1968 чылдан бээр ажылдап келген. Ол РСФСР-ниң Күрккинозунуң хүндүлел бижии-биле шаңнаткан. Районнуң кино четкизиниң дирекциязы чоокта чаа аңаа Одессаның «Мирный» дыштанылга бажыңынга дыштанырының халас путёвказын тывыскан.

ХУРАЛ СООНДА

Кыштагларның аразы ырак эвес, кожа-кожа-даа болза, малчыннар аалдарынга шоолуг чорушпас: үе турбас. А бир чыглып келгенде, чарлып чадап туруп бээрлер. Бо удаада база ынчанган: дүъште эгелээн хурал мырыңай караңгылай бергенде төнген.

— Чурттуң хөгжүлдезиниң Кол угланыышкыннарының телевилелинде көрдүнген сорулгалар кончуг солун болгаш чугула-дыр, эштер. Ол сорулгаларны боттандырарда бригаданың, бо олурар улустуң кылыр ажылдарын база дугуржуп алдывыс. Ам бүгү чаа чүүлдү ажыглап турбаш, үениң негелдезинге дүүштүр ажылдаары арткан — деп, совхоз директору Белек-оол Ватнар хуралды түңнээн. Хуралдың бүгү киржикчилери — «Кызыгаар» совхозтуң Шаранур хойжу бригадазының кежигүннери болгаш партком секретары Сергей Салчак, кол мал эмчизи Март Сакпай, райондан келген төлээлер — Виктор Даңдар, Николай Чооду, Иргит Бай-Белек олар түңнелди «чүүлдүг-дүр, чүүлдүг-дүр» дижип деткээн.

Самагалдайдан келген даргалар чорупгарга, бригадир Кенеи Кара-кыс туруп келген. Кичээлдиг бригаданың зоотехниги Марина Сагаачы биле бригаданың мал эмчизи Уран Чурук эрттирер. Темазы: «чаш хурагааны ажаары болгаш эмнээри».

Кывар-суглуг лампа чивенейнип турза-даа, зоотехник бодунуң солун чугаазы-биле дыңнакчыларның кичээнгейин хаара тудуп шыдапкан: зооветөөредилге эртип туган бажыңның бичии уруу ыглай бээрге безин, ооң авазы Алдын-кыстан өске, ынаар чардыгар кижи чок.

— Хураганы хоскан хойга хураганың дораан алзыры чугула. Авазын эммес хурагааннар арыптар, аарыычал апаар — деп, Марина тайылбырлап тур. — Ындыг болганда хой тоотпалаарынга дуржулгалыг улусту дүрген чалаар херек, меңээ-даа дыңнадып туруңар.

Марина чедиги класска өөренип турбаш, ада-иезиниң хоюн тоотпалап турганын дыңнаан мен: кажаа иштинден узундан узун, чиңгеден чиңге болгаш уяранчыг хоюгук, бирде бедип, чамдыкта чавызап кээп турду. Тааланчыын канчаар ону! Ам Мариннаның чүгле билиии эвес, а дуржулгазын база малчыннарынга дамчыдып турары бодур. Оон буянныг чүве кайда боор.

Сагаачы ийи чыл, а Чурук чаа-ла ажылдап чорур комсомолчулар дээрзин демдеглээри чугула. А бо бажыңның ээлери Виктор биле Алдын-кыс Дажылар база чүгле эрткен чылын хой хүлээп алган комсомолчулар. Оон ыңай Орлан, Таня Эрендейлер чаа өг-бүле тудуп, Тыва АССР-ниң алдарлыг малчыны кырган-ачазы Аңчы Бызаакайның хоюн хүлээп алган. Чылгычы Ваня Пушкин болгаш өске-даа аныяктар хоочуннарның ижин салгап ап турар. Телевилелде көрдүнген улуг планнарны күүседиринге кол күш олар болгай.

Агар ховузунда дүн дүшкен. Ай үнмээн, черни чүгле талыгырда сылдыстарның чивеңнээжи бүлүрертир чырыдып турда, малчыннар аалдарынче аъттангылапкан. Даарта — улуг иш. Чедиишкинниг болуңар!

Ч. КАРА-КҮСКЕ,
журналист.

Тес-Хемден материалдарны С. С. ЧООДУ биле К. К. ЧООДУ белеткээн.

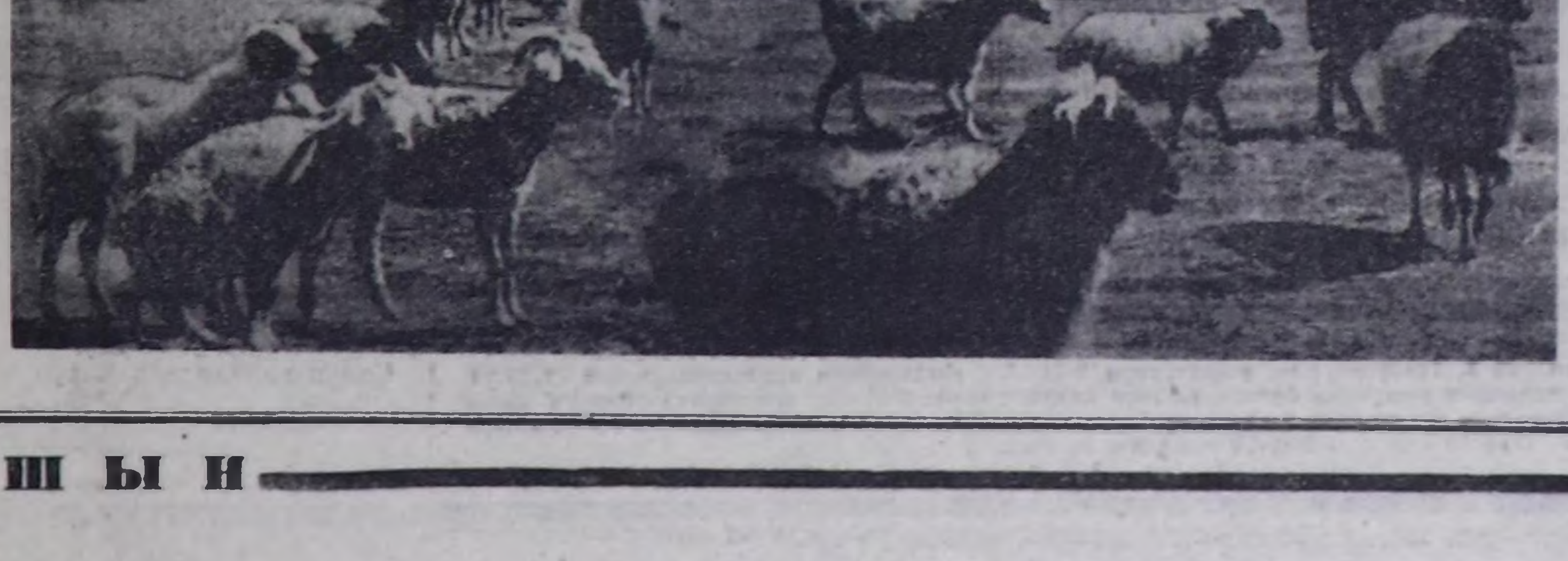

СПОРТ • СПОРТ • СПОРТ

Шыдыраа

БЕШКИ САЛЫГ

Республиканың бирги чери дээш маргылдааның бирги кезээниң бешки салыы доозулган. Аңаа чедир аштырышкың чок кел чораан меңгүн-тайгачы Калбак-оол Салчакты республика чемпиону Леонид Мохов удуп алгаш, 4,5 санныг, арткан киржикчилерни мурнай берген.

Ийиги хелге ойнаан Чыртак-оол Оюн Орлан Доңгакты уткан. Хоочун шыдыраачы Матпа Хомушку дуржулгалыг ойнакчы Мөңгүн-оол Түлүштү дүжүп бээринче албадаан. Ч. Оюн биле М. Хомушку кайызы-даа 4—4 санныг.

Бешки салыгда кара талазы-биле ойнаан шыдыраачылар хөй санныг болганнар. Ыйаңгыя Ак-Довурактан келген Данзын-оол Лопсан Вячеслав Асатовтуң ак ноянын азыг бажынга тырып алгаш, мерее баштаан аар бодаларны кайнаар-даа баар кештер чок кылып кааш, тергезиниң бирээзин халаска каап берип турбаш, кынчыктырбайн уткан.

Ол кежээ С. Ооржак, К. Ооржак, В. Очур, А. Волдынов, С. Наксыл удурланыкчыларын удуп алгылаан.

Бешки салыгга чедир чартык-ла санныг турган Сүт-Хөлдүң шыдыраачызы Х. Монгушту Тес-Хемниң төлээзи Ю. Ондар артык ак тевениң ачызында удуп алгаш, бир дугаар санны таблицаже киир бижээн.

Херээжен шыдыраачылардан Т. Вершинина 4,5 санныг мурнап турар хевээр.

Д. САЛЧАК.

«АК ТЕРГЕ» ШАҢНАЛЫ ДЭЭШ

Шыдыраага «Ак терге» клувунуң шаңналы дээш аныяк шыдыраачыларның маргылдаазы декабрь 7—8 хүннеринде Кызылдың Пионерлер бажыңынга болуп эрткен.

Маргылдаага шупту 9 команда киришкен. Боттарының бөлүктеринге № 15 школаның болгаш школа-интернаттың өөреникчилери тиилекчилер болуп үнгүлээннер. Түңнел оюннарга ол ийи школаның командалары чемпион ат дээш туруушканнар. № 15 школаның командазы боттарының үе-чергежилеринден разрядтыг спортчуларының санының хөйү-биле ылгалдыг, баштайгы 3 хелге ол школадан ийиги разрядтыг 3 кижи ойнаан. Нити сан 4:1 кылдыр, 15 дугаар школаның аныяк шыдыраачыларының тиилелгези-биле доозулган. Ол школаның командазы эрткен чылгы чемпион адын база катап бадыткаан.

Түңнел оюнга № 11 школаның командазын 3,5:1,5 кылдыр уткаш, 3 дугаар школаның өөреникчилери үшкү черни ээлээннер.

Хол аайы-биле хууда бирги черлерни Витя Тарбастаев (№ 11 шк.), Костя Попов, Денис Чередниченко, Сережа Корниенко болгаш Светлана Эпп (шупту № 15 шк.) олар ээлээннер.

Тиилекчи командалар ВЛКСМ хоорком(у)нуң дипломнары-биле болгаш чемпионнар өртектиг белектер-биле шаңнатканнар. Школачыларның кышкы дыштанылгазында № 15 школаның командазы хоорайның пионерлер дружиналарының адын камгалап, республика маргылдаазынга киржир.

Н. ШИШИГИН,
маргылдааның кол судьязы.

ЧУРУКЧУНУҢ ДЕЛГЕЛГЕЗИНДЕ

РСФСР-ниң Репин аттыг Күрүне шаңналының лауреады, Тыва АССР-ниң алдарлыг чурукчузу Р. А. Аракчааның синилбип кылган ажылдарының делгелгезин сонуургал-биле көрүп таныштым. Уран шевер мастерниң ат-сураа чүгле Тывада эвес, бүгү чуртта, өске-даа чурттарда билдингир апарган. ССРЭ-ниң Чурукчулар эвилелиниң кежигүнү тыва мастерниң ажылдары аңгы-аңгы делгелгелерге киржип келген.

Р. А. Аракчааның алдан харлаан юбилейин таварыштыр организастаан делгелгеде чонар-даштан синилбип кылган «Иениң өвүр-хевири», «Ушпаштыг инилер», «Хөйнүнүң ыры», «Хөгжүм херекселинге күүседикчи» деп ажылдар онзагай ылгалып турар. Эдилгелер — дамбу, шыдыраа, ол ышкаш аң-мен айнаа база чараш, солун кылдынган. Музейге келгеннер ында ажыттынган делгелгени сонуургал-биле көрүп турарлар.

Р. ТОЛЗАТМАА.

ТВ

ДЕКАБРЬ 16-ДА
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — «Үе». 8.40 — Эртенги гимнастика. 8.55—9.25 — Футбол дугайында допчулал. 14.15 — Медээлер. 14.30 — Док. фильмнер: «Урок за уроком», «Услышать будущего зов». 15.15 — Аваның школазы. 15.45 — «Харылаңар, горнистер!». 16.15 — Тюмень областың уран чүүл коллективтериниң оюн көргүзүү. 16.45 — Кыска хемчээлдиг уран-чечен телефильмнер: «Суббота и воскресенье с 11 до 17», «История одного подзатыльника». 18.00 — Дүргедээшкин. Ямбург-Елец газдамчыдылгазының тудуунуң хуусаа бетинде доозулганының дугайында. 18.30 — «Живое дерево». Док. телефильм. 18.45 — Бөгүн делегейде. 19.00 — Мультфильм. 19.20 — Футбол дугайында допчулал. 19.50 — «Улуг театр». Премьера. «Кедээниң ат-алдары». П. Маскаьниниң операзы. 21.00 — «Үе». 21.35 — Бир эвес кадык болуксазында Хаак. 21.50—01.00 — «Известия» солунунуң шаңналы дээш хоккей талазы-биле делегей маргылдаазы. ЧССР-ниң шилилдек командазы — Шведцияның шилилдек командазы. Канаданың шилилдек командазы — ССРЭ-ниң шилилдек командазы. Чапсарда (23.10) — Бөгүн делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — «За все в ответе». Док. телефильм. 8.35; 9.35— Төөгү 8 класс. Италияга национал-хосталгалыг шимчээшкин. Джузеппе Гарибальди. 9.05 — Орус чугаа. 10.05 — М. А. Шолохов. «Нахаленок». 10.35; 11.40 — 6 класс. Төөгү. Жанна д' Арк. 11.05 — Эртем болгаш амыдырал. 12.10 — Астрономия. 10 класс. Ай. 12.40 — «Эффект поиска». Эртем-нептерелдиг фильм. 13.00 — 13.25 — ССРЭ-ниң Гимниниң дугайында.

КЫЗЫЛДАН

18.00 — Л. Гаврилов — «Аңчы-Кара болгаш Аңгыр-Чечек». Республиканың хөгжүм-шии театрының шиизи. 19.00 — Телемедээлер. 19.15 — Киножурнал. 19.25 — «Азия төвү». Медээлер. 19.55 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!» 20.15 — «Делегей байдалының допчулалы». 21.00 — «Үе». 21.35—22.45 — «20-е декабря». Дөрт сериялыг уран-чечен телефильм. 1-ги сериязы—«Военная диктатура».

Агаар

Бөгүн республикага булуттаар, биче хар чаар. Хаттың дүргени секундада 3—7 метр. Дүне 37—42, хүндүс 25—30 градус соор.

Кызылга хар чагбас. Дүне 39—41, хүндүс 25—27 градус соор.

Эртен туманнаар, автоорукларга көстүрү 1000 метр.

Редактор В. С. ШАРАВИИ.

Кино

ДЕКАБРЬ 15-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Кто и как?» 11.00, 13.50, 16.40, 19.30, «Киносборник» 9.30 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Киносборник» 10.00, «Магия черная и белая» 11.30, 13.10, «Бунт невесток» 15.00, 16.40, 18.50, 20.20 шактарда.

«ВОСТОК»: «Арабские приключения» 11.00, «Сезон любви» 12.30, 14.10, 16.00, 17.50, 19.30 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «День гнева» 14.00, 16.00, 18.00, 19.40, «Дикие лебеди» 12.30 шактарда.

«ЕНИСЕЙ» к/б: «Шутки в сторону» 14.00, «Пришла и говорю» 15.30, 17.20 шактарда.

ДЕКАБРЬ 16-ДА

«НАЙЫРАЛ»: «Прощай, зелень лета» 9.30, 11.20, 13.10, 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Бойся, враг, девятого сына» 9.30, 11.00, 13.30, «Киноклуб: «В мире приключений» 15.00, «Кто и как?» 16.40, 19.30 шактарда.

«ВОСТОК»: «Ученик лекаря» 11.00, «День гнева» 14.30, 17.40, 19.30 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Волшебник Лала» 11.00, «Бунт невесток» 14.00, 15.40, 17.20, 19.00 шактарда.

«ЕНИСЕЙ» к/б: «Сезон любви» 18.00, 20.00 шактарда.

ЧАРЛАЛДАР

Кызыл хоорккүскомунуң чанында Иштики херектер килдизиниң ведомстводан дашкаар таңныыл чериниң килдиси контролёрларны, харылзааның болгаш сигнализацияның электромонтёрларын, бригадирлерни, кассирни (шалыны 120 рубль), салгаа бөлүүнүң бухгалтерин, шериглиткен таңныыл чериниң контролёрларын ажылче чалап тур.

Айтырыгны дараазында адрестен билип алыр: Кызыл хоорай, Комсомольская кудумчузу 43, телефон 2-42-59.

Тыва АССР-ниң Арга-ыяш ажыл-агый министерствозу Чаа чыл байырлалын шимээр дээш шивии кижилерниң туразы-биле кезерин хоралаарын дыңнадып турар. Бодунуң туразы-биле шиви кескеш, дүрүм үрээннерге ыяш камгалалының хоойлузун ёзугаар харыысаага онаар апаар.

Садыг организациялары чаа чыл шивилерин чонга садып, сайгарып турар.

Тыва АССР-ниң ИХМ-ниң КАИ-зиниң Андрей Папышович Хертектиң адынга 1980 чылдың декабрь 5-те тывысканы АБЕ сериялыг № 089632 чолаачы шынзылгазының болгаш № 566632 талонунуң читкенин барымдаалааш күш чок кылдыр санаар.

КҮРСТРАХ: ачы-дузазы, ажыктыы

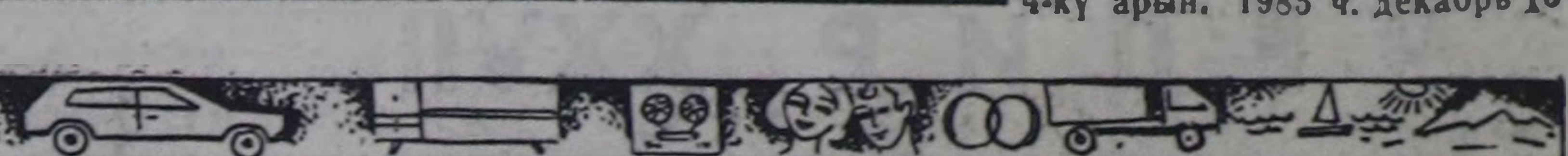

АМЫДЫРАЛДЫҢ ХОЛУШКАК СТРАХОВАНИЕЗИ

Амыдыралдың холушкак страхованиези—хуу страхованиениң эң делгеренгей хевири. Ооң онзагай талазы чүдел дээрге, страхование чериниң янзы-бүрү хүлээлгелиг болуп турары.

Амыдыралдың страхованиезиниң ажыктыг чүүлү—керээ күштүг болуп турар үеде дугуруштунган түңнү чыып алырынга дузалаары, ол үе эрткенде Күрстрах ону эгидип бээр. Бүдүрүлгеге азы бажыӊ-балгадынга айыыл-халапка таварышкаш ажыл кылыр аргазын шуут оскунарга көрдүнген түңнү төлеп бээр. Амыдыралдың холушкак страхованиезин 16 хардан 70 хар чедир назылыг кижилер «А», «Б» болгаш «В» тарифтер ёзугаар 5, 10, 15 болгаш 20 чыл хуусааларда аңгы-аңгы түңнерге чарып болур, чүгле керээ чарган хуусаа ук кижи 75 хардан өрүлевейн турда доостур ужурлуг.

Камгалаткан түңден, хуусаазындан болгаш керээ чарган кижиниң назынындан хамааржыр страхование дадывырын керээ чарган бүгү үениң дургузунда бир ай бурунгаар төлээр ужурлуг. Ооң аңгыда эвээжеткен тариф ёзугаар хары угда база төлеп болур. Хуусаа доозулганда керээ чарган кижиге дугурушкан түңнү төлеп бээр. Кемдеп-бертинген, хораннанган, саргы энцефалидинден азы полиомиелиттен аараан таварылгада ажылдаар аргазын түр азы шуут чидиргенде ниити түңнүң кезик-чамдыызын азы бүрүнү-биле төлеп берип турар. Бо таварылгада бир эвес страхование керээзин «Б» тариф-биле чарган болза, ийи дакпыр, а «В» тариф-биле чарган болза, үш дакпыр төлээр.

Страхование керээзиниң күштүг үезинде керээ чарган кижи мөчүүр болза, херечилелде адын айыткан кижиге ында айыттынган түңнү төлээр.

Страхование дадывырын ажылдап турар чериниң бухгалтериязын дамчыштыр тырттырып азы агентиге бодү төлеп берип болур.

Страхованиениң чурумнары-биле эки таныжарын күзээр болза, Күрстрахование инспекторундан билип ап, ооң-биле керээни база чарып болур.

Автомобильди, чолаачыны болгаш ында чүъкту хары угда камгаладырының чаа дүрүмү 1986 чылдың январь 1-ден эгелеп күштүг болуп келир. Ук дүрүм хамаатыларның хуу транспортун эки турабиле камгаладыры-биле бир дөмей.

Керээ чарып турар үеде автомобильдиң өртээн көөрү албан. Орук-транспорт озал-ондааның хараазында ук транспорт болгаш аңаа чораан чүък үрелир, а кижилер өлүр болза, бир кижиге—1000 рубльди, чүъкке 500 рубльди төлээр.

«Авто-комби» страхованиени ийи хевирлиг кылдыр кылыр:

1. Бүгү когаралды, автомобильдиң өртээниң 2 хуузун төлетпишаан, бүрүн эгидери (автомобиль болгаш чүък дээш).

2. Керээ чарган кижи бар турда болган 150 рубль түңнүг когаралды эгидери болгаш автомобильдиң өртээниң 1 хуузун ооң ээзиниң төлээри. Бо хевир-

«АВТО-КОМБИ»—СТРАХОВАНИЕНИҢ ЧАА ХЕВИРИ

ге автомобиль болгаш чүък дээш когарал 150 рубльден куду болза, ону төлевес. Кайы хевирни шилип алыр эргени страхование кылдырган кижиге тыпсыр.

«Авто-комбиниң» чаа дүрүмүнде страхование органының төлээри дыка хөй чүүлдерни айыткан. Озал-ондактың, өрттүң, өске-даа халаптың азы автомобильди оорлаанының түңнелинде, ол ышкаш машинаның чамдык кезектерин, чүъктүң чамдыызын оорлаанда, өске кижилерниң өш-биле азы оваарымча чогу-биле болгулаан үрелиишкиннерниң хараазындан болган когаралды Күрстрах органнары төлээр дээрзи көрдүнген.

Страхование төлевирин кылырындан ойталаар үндезиннерни дыка кызырган. Бир эвес машина ээзи транспортту эзирик башкарып чорааш, азы шынзылгазы чок болгаш ону үрээн ийикпе, азы когаралды өш-биле бодунга чедирген болза, ынчан төлевезин көрүп турар.

Күрүнениң бараанны үүрмектеп садар магазининден автомобильди садып ап тура камгаладып алыр болза, керээ ол хүнден эгелеп күштүг болур.

Хары угда камгаладыр страхованиениң керээзин ук кижиниң чурттап азы ажылдап турар черинге, автомобильди тургузар черинге, азы ону садып ап турар үеде чарып ап болур.

БАЖЫҢ ЭТ-СЕВИН КАМГАЛАДЫРЫ

Бажың бүрүзүнде, квартира бүрүзүнде эт-херексел-ле хөй. Олар чурттакчыларның амыдыралын кааста́п, дыштаныырынга таарымчалыг болуп турар. Ынчангаш, кижи бүрүзү ол эт-севиниң бүдүн-бүрүн турарын күзээр. Ындыг-даа болза, чамдык халаптар, таварылгалар кижиниң ол хөй чылдарда чыгдынып, саттынып алган чүүлдерин эдилээр арга чок кылып кааптып болур.

Ынчангаш, бажың эт-херекселин камгалаар талазы-биле керээни чарып алырын Күрстрах сүмелеп тур. Өрттүң, янзы-бүрү халаптың, одалга системазының үрелгениниден эдилээр арга чок апарганда, суг дамчыдар хоолайлар чарылганындан сугга өлүп үрелгенде база ону оор аппарганда чардынган керээ ёзугаар ол чүүлдерниң түңүн страхование чери төлеп бээр. Страхование эдилеттинмес апарган эт-септиң керээде көрдүнген түңүнден ажырбайн төлээр.

Бажың эт-херекселин ооң ниити түңүнден (эдилээниниден үрелири-биле кады) ажырбайн, күрүнениң үүрмектеп садар өртээн ёзугаар 1 чылдан 5 чыл хуусаага чедир азы эң кыска хуусаада — 2 айдан 11 ай чедир камгаладып ап болур.

Страхование төлевириниң хемчээли чуртталга бажыңының турар черин база отка туруштуун барымдаалап, 100 рубль түңден 15-тен, 40 көпеек чеде бээр.

Керээни 3 чылдан база ооң өрү хуусаада чарып турда 10 хуу чиигелдени көргүзер, а доктаамал камгаладыкчыларга өске-даа чиигелделер бар.

ӨГЛЕНИР ҮЕЗИНГЕ ЧЕДИР...

Өгленир үеге чедир страхование керээзин чарары — хамаатыларның хуу страхованиезиниң делгеренгей хевирлериниң бирээзи. Ол страхованиениң кол сорулгазы— ада-иеге, өске-даа төрелдерге өгленип турар үеге чедир уругларынга (дуңмаларынга) чогуур түңнү чыып бээри.

Ол—чаа өгленгеннерге эки белек, ук акша-биле олар аян-чорук-даа кылып, кооператив квартиразын-

даа, эт-херекселди-даа садып ап болур. Ынчангаш, «С», «С 2» база «С 3» деп тарифтер ёзугаар страхование керээзин чарарын силерге сүмелеп тур-бис.

Керээ чарар ада-иелерниң (азыракчыларның, өске-даа төрелдерниң) хары 18-тен өрү, страхование керээзиниң төнеринге чедир 75 хардан ашпас болур ужурлуг. А камгалаткан уругнуң хары 15-тен ашпас ужурлуг.

Камгаладыр түңнү керээ чарар кижи Күрстрах-биле дугуржуп тургаш тодарадыр, ынчалза-даа ол 300 рубльден кудулавазын көрген. Камгаладыр хуусаа чаш кижиниң назынындан, тыртар түңү—керээ чарар хуусаадан хамааржыр.

Ол акшаны оол азы кыс хуусаа бетинде, төнгенде, бадыланчып тургаш, алыр. Бир эвес камгалаткан кижи 21 харлыынга чедир бадыланчып өгленмес болза, ук түңнү 21 хуу өстүргеш, төлээр.

Страхование түңүн бүрүнү-биле төлээнин-даа, азы керээ чарган кижи мөчээн чылдагаандан чедир төлеттинмээнин-даа барымдаалавайн төлээр. Ооң аңгыда камгалаткан урут бертинип-бежелген ийикпе, дүрүмде көрдүнген өске-даа чүүлдерге таварышкан болза, ону ооң камгалаткан деп санаар. Ынчан, бир эвес страхование керээзин «С 2» тариф-биле чарган болза, ук түң ийи катап өзер, а «С 3» тариф-биле болза, үш катап өзер.

Страхованиениң бүтү хуусаазының дадывырын эвээжеткен тариф-биле база төлеп болур эргени берген.

ЧАШТАР КАМГАЛАДЫРЫ

Чылдар билдирбейн эрте бээр, силерниң уругларыңар азы оларның ажы-төлү улуг кижилер апаар. Назы четкен хүнде оларга эки белек бээри силерге күзенчиг. Ол дугайында баш бурунгаар сагыш салыр болзуңарза, эки чүүлдү кылып болур силер. Аңаа хамаарыштыр уруунар (азы уругларыңарның уруглары) 15 хар 6 айдан куду назылыг болза, «Д», «Д 2» болгаш «Д 3» тарифтер ёзугаар чаштар камгалалының керээзин чарып алырын сүмелээр-дир бис.

Ол керээ ёзугаар урууңарга азы оглуңарга хуусаа төнерге, ук түңнү төлеп бээр. А хуусаа төнгүжеге чедир 15 хонук арткан-да, страхованиениң сөөлгү дадывыры төлеттингенде, Күрстрах черинге билдиришкин кииргеш, ол акшаны төледип ап болур эргени керээ чарган кижиге берип турар.

Айда төлээр дадывыры уругнуң назынындан, керээ чарган хуусаадан хамааржыр. Ол ышкаш дадывырын эвээжеткен тариф ёзугаар хары угда төлеп болур.

Бир эвес бичии кижи бертинип-бежелген, хораннанган, часкы-чайгы саргы энцефалидинден азы полиомиелиттен аараан болза, страхование түңүн бүрүнү-биле азы ооң чартык-чамдыызын төлеп бээр. Бир эвес керээни «Д 2» тариф-биле чарган болза ийи дакпыр, «Д 3»-биле болза, үш дакпыр төлээр. Ооң аңгыда чамдык керээде көрдүнген таварылгаларда, керээ чарган кижиге ооң төлээн акшазын эгидип, страхование түңүнүң 30 хуузу хемчээлдиг пособиени төлеп бээр.

Амыдыралдың холушкак страхованиезин 5 чыл хуусаалыг чарганда

ДАДЫВЫР ТАБЛИЦАЗЫ

«А» тариф ёзугаар

Камгалаткан кижиниң назыны	Камгалаткан түңден айда дадывыры (руб—коп) 100 руб.	300 руб	500 руб	1000 руб
16 — 29	1 — 74	5 — 22	8—70	17—40
30 — 37	1 — 75	5 — 25	8—75	17—50
38 — 42	1 — 76	5 — 28	8—80	17—60
43 — 47	1 — 77	5 — 31	8—85	17—70
48 — 53	1 — 78	5 — 34	8—90	17—80
54 — 55	1 — 79	5 — 37	8—95	17—90
56 — 57	1 — 80	5 — 40	9—00	18—00
58 — 59	1 — 81	5 — 43	9—05	18—10
60 — 62	1 — 83	5 — 49	9—15	18—30
63 — 65	1 — 86	5 — 58	9—30	18—60
66 — 68	2 — 00	6 — 00	10—00	20—00
69 — 70	2 — 04	6 — 12	10—20	20—40

«Б» тариф ёзугаар

Камгалатнан кижиниң назыны	Камгалатнан түңден айда дадывыры (руб—коп) 100 руб	300 руб	500 руб.	1000 руб
16 — 29	1 — 77	5 — 31	8—85	17—70
30 — 37	1 — 78	5 — 34	8—90	17—80
38 — 42	1 — 79	5 — 37	8—95	17—90
43 — 47	1 — 80	5 — 40	9—00	18—00
48 — 53	1 — 81	5 — 43	9—05	18—10
54 — 55	1 — 82	5 — 46	9—10	18—20
56 — 57	1 — 83	5 — 49	9—15	18—30
58 — 59	1 — 84	5 — 52	9—20	18—40
60 — 62	1 — 86	5 — 58	9—30	18—60
63 — 65	1 — 89	5 — 67	9—45	18—90
66 — 68	2 — 03	6 — 09	10—15	20—30
69 — 70	2 — 07	6 — 21	10—35	20—70

ТРАНСПОРТ АЙМААН КАМГАЛАДЫРЫ

Совет кижилерниң чаагай чоруу чыл келген тудум экижип орар. Силерниң хөйүнер хууда ажыглалдың автотранспортун садып алган. Хуу транспорт чүгле эптиг болгаш ажыктыг эвес, а ооң шүүттүү база аажок дээрзин утпас херек.

Транспорт аймаа доктаамал көвүдеп турар. Ооң уламындан кудумчуларда, оруктарда оларның саны дыка хөй апарган, ынчангаш, озал-ондак болурунун айыылы улуг. Ооң аңгыда чамдык халаптар транспорт ээлерин каражага дүжүрүп болур. Бо таварылгада Күрстрахтың дузазы дыка улуг.

Хамаатыларның хуу чиик автомобильдерин, мотоциклдерин, мотороллерлерин, мотоколяскаларын, мотонарталарын, шимчедикчилериниң ажылдаар хемчээли 50 кубосантиметрден эвээш эвес мопедтерин, ол ышкаш моторлуг, парустуг болгаш хол-биле эжер хемелерни —(үрдүрүп кааннарындан аңгыда), катерлерни, яхталарны Күрстрах камгалалга хүлээп ап турар. Ооң керээзин бир чыл хуусаалыг кылдыр чарар. Страхованиениң түңүн керээ чарган кижиниң күзелин барымдаалап доктаадыр, ынчалзадаа ол транспорттуң күрүнениң доктааткан өртээнден (эдилелин барымдаалавышаан) ашпас ужурлуг. Страхованиениң түңү транспорт аймааның хевиринден болгаш керээ чарган түңүнден хамааржыр. Бир эвес чылда 30 акшадан хөйнү төлээр болза, ону ийи үзүп — баштайгызын керээ чарып тургаш, өскезин —керээ күштүг болуп кирген соонда төлеп болур.

Транспортун камгаладып алган кижи ийи чыл ажыр бодунуң буруузу-биле авария кылбас болза, төлевиринге 10 хуу, 3 чылдан ажыг озал-ондак чок болур болза, 15 хуу чиигелдени көргүзер. Страхование төлевирин ажылдап турар чериниң бухгалтериязын дамчыштыр тырттырып азы агентиге боду-даа төлеп болур.

ОЗАЛ-ОНДАКТАН КАМГАЛАЛ

Кижи бодунуң оваарымчалыг эвес азы кичээнгей чок болганындан бүдүрүлгеге, кудумчута, ооң турҗук бажыңынга кандыг-бир озал-ондакка таваржып болур. Ынчангаш, озал-ондактан камгалал керээзин чарып алырын инспекция чурттакчыларга сүмелеп тур. Бир эвес кемдеп-бертингеш, таварылга болуп хораннангаш, часкы-чайгы саргы энцефалидинден азы полиомиелиттен аараш ажылдаар аргазын долузу-биле азы чартык-чамдыызын чидирген, азы ол болгаш керээде көрдүнген өске-даа чылдагааннардан мөчээн болза, керээде көрдүнген түңнү бүрүнү-биле ийикпе, азы чартык-чамдыызын төлеп бээр. Ындыг керээни 16 хардан өрү, 75 хардан куду назылыг ажылчыннар, албан-хаакчылар, студентилер, өг-бүле ээлери болгаш өскелер-даа 1 чылдан 5 чыл чедир хуусаада чарып ап болур.

Страхование түңүн керээ чарган кижи Күрстрах-биле дугуржуп тургаш доктаадыр.

Озал-ондакка таварышкаш ажыл кылыр аргазын бүрүнү-биле-даа, чартык-чамдыызын-даа оскунарга, долузу-биле ийикпе, азы кезик-чамдыызын төлеп бээр.

Хары угда төлээр дадывыр керээ чарган кижиниң мергежилинден хамааржыр, 100 рубль түңден чылда 25 көпеектен 1 рубль 20 көпеек чедир болур.

ШЫН Редакцияның адрези: 667000. Кызыл. Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 3, Телефоннары: редакторнуң 2-24-63, редакторнуң оралакчыларының 2-35-24, 2-23-54, харыысалгалыг секретарының 2-23-35, секретариаттың 2-23-35, партийжи амыдырал болгаш үлетпүр килдистериниң 2-31-75, пропаганда болгаш совет тургузуг килдистериниң 2-37-13, чагаа килдизиниң 2-41-27, информация килдизиниң 2-20-60, культура килдизиниң 2-23-54; көдээ ажыл-агый килдизиниң 2-21-47, корректорларның 2-27-41, бухгалтерияның 2-12-45. солун келбейн барганда 2-32-75 телефонче долгаар.

Солун неделяда 6 катап үнер

Чагыг 3187.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

ТС—01149.

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 289 (12989) | 1985 чылдың декабрь 17, вторник | 1925 чылда үндезилеттинген. | Өртээ 3 копеек

ЧЫЛДЫ ЧЕДИИШКИННИГ ДООЗАР

ЧУРУКТА: Кызылда «Тудуг кезектери» комбинаттың ийиги ээлчээн ажыглаалга киирер дээш кызымак ажылдап турар Роберт Никитинниң бригадазының шалыпчылары Монгуш Даңзычы биле Виктор Топоев. Бо ажылчыннар ол тудугда бажың кезектери белеткээр конвейер шугумнарында дериглелерни эптеп кылып турарлар. «Кызыл үлетпүр тудуг» эргелелиниң ол бригадазы комбинаттың тудуун Чаа чылга чедир ажыглаалга киирер сорулгалыг бир демниг, быжыг сагылга-чурумнуг ажылдап турар.

О. ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

ХУУСАА БЕТИНДЕ

Барыын-Хемчик районнуң амыдырал хандырылгазы бүдүрүлге эргелелиниң коллективи бедик темпилиг ажылдап, он бирги беш чыл планын хуусаа бетинде күүседипкен болгаш чыл төнчүзүнге чедир 1 ай хире үе арткан турда беш чыл планындан ажыр 200 муң рубльдың продукциязын кылып бүдүргөн.

Ында Ирина Шочаевна Чүлениң удуртканы коммунистиг күш-ажылдың бригадазы беш чыл планын күүседиринге төлептиг үлүүн киирген. Мурнакчы бригада республиканың амыдырал хандырылгазы бүдүрүлгелериниң аразында чарышка чаңгыс эвес удаа тиилекчи болуп үнгүлээн.

Надежда Александровна Кыргыстың удуртканы бригада коммунистиг күш-ажылдың бригадазы деп ат дээш демисежип турар болгаш ол коллектив база беш чыл планын хуусаа бетинде күүсеткенин рапорттаан.

Бистиң корр.

ХУРАГАННАР НЕМЕШПИШААН

Барыын-Хемчикте «Барлык» совхозтуң Бижиктиг-Хая салбырында Чакың Сотпаевич Салчак удурткан хойжу бригаданың ажыл-ишчилери районнуң ажыл-агыйлаарының малчыннарының ортузунда калбарган социалистиг чарыштың мурнуку одуруунда чоруп турар. Малдың баш санын өстүрер база чаш төлдү менди камгалап алыр талазы-биле планныг онаалдаларны чедиишкинниг күүседир дээш малчын бүрүзүнүң харыысалгазын бедидип, социалистиг чарышты дээштиг организастааның түңнелинде кеский чедиишкиннер чедип алдынган.

Он бирги беш чылдың планныг онаалдаларын болгаш доозукчу чылда алган социалистиг хүлээлгелерин бригаданың малчыннары хуусаа бетинде эрестиг күүседип, күш-ажылчы чедиишкинни чедип алган. Планныг даалгаларны болгаш социалистиг хүлээлгелерин чедиишкинниг күүседиринге республиканың мурнакчы малчыннарының арга-дуржулгазы улуг идиглиг боор турар деп, малчыннар санап турар. Бригаданың хойжуларының бедик бүдүрүкчүлүг ажылдаарынга социалистиг чарыш дээштиг салдарны чедирип турар. Малчын бүрүзү социалистиг чарышта хаара тудунган.

Малчыннарның ажылдап, чурттаарынга таарымчалыг байдалды тургузарынче бригадир Ч. Салчак улуг кичээнгейни угландырган. Бригада төвүнде кызыл-булуңну дерип кылганы көрүштүг. Ында бригаданың болгаш тус-тус малчыннарның социалистиг хүлээлгелерин, ооң канчаар күүсеттинип турарын чараштыр бижээш аскан. Тос хойжу теледамчыдылгаларны көрүп турар апарган. Оларның кыштагларында чырык бээр бичии шимчедикчилерни тургускан. Районнуң херээлекчилер ниитилелиниң баштаар чери-биле дугуржулга ёзугаар автомагазинниң малчыннарынга барып садыглаар графигин тургускан. Бирги херегледиң эргежок чугула барааннарын автомагазинниң садыгжызы малчыннарга чедирип садыглап турар. Почтачы Л. Наксыл-оол малчыннарның чагыткан солун, сеткүүлдерин саадатпайн чедирип бээр.

Ниитизиниң малын кыштаан хүр менди ажырар дээш хойжу бригаданың малчын бүрүзү четчир, санныг мал чемин бодунуң күжү-биле белеткеп алган. 460 тонна сигенни кыштагларда сөөртүп чедирген. Кыштаг бүрүзүн, хой болгаш хураган кажааларын чогуур үезинде ыяк кылдыр септеп белеткээн соонда, малчыннар кыштагларынга кээп хонган. Мурнакчы хойжу Сарыг-оол Сарыглар эң хөй сигенни белеткээн. Ол бодунуң күжү-биле 30 тонна сигенни белеткээш, кыштаанда дужурүп алган.

Малдың суггарылгазынче улуг кичээнгейни салган. Кышкы үеде малдың суггарылгазын шын организастаар сорулга-биле суг сөөртүр үш машинаны бригадада быжыглаан. Малчыннарже суг сөөртүп ажылдап турар чолаачы Сүрүң Кужугет Ак-Довурактың чылыг электри төвүнден чылыг сугну алгаш, малчыннарның коданнарынга хүнүң-не сөөртүп чедирип берип турар.

Хойнуң массалыг оолдаашкынының үезинде малчыннарга 37 сакманчы турар. Сакманчыларны бо хүннерде четчелээн. Олар бөгүн-даа ажылдап кириптеринге белен. Оларның кижи бүрүзү-биле сургаалдаашкын эрттирген. Оларның аразында элээн каш чыл улаштыр сакманчылап ажылдап, каапкан, доозукчу чылда Москвада Улус ажыл-агыйының чедиишкиннериниң делгелгезинге халас путёвка-биле четкеш келген комсомолчу Лариса Сарыглар база бар.

Хойжулар Сарыг-оол Сарыгларның, Меңгүн-оол Ооржактың коданнарында хой оолдаашкыны эгелээн. Оларның коданнарында чаш хураганнар хүн келген тудум немежип орар. Бо малчыннарның коданнарында ниитизи-биле 80 ажыг хой бо хүннерде оолдаан. Төрээн чаш хураганнарны онча-менди камгалап алган болгаш доруктуруп өстүрүп турар. Малдың чаш төлүн бүрүн камгалап алыр дээш малчыннар дежурныйлаашкынны организастаан.

Партияның Программазының чаа эдилгезиниң болгаш он бирги беш чылда болгаш 2000 чылга чедир үеде ССРЭ-ниң экономиктиг база социал хөгжүлдезиниң Кол угланыышкыннарының төлевилелдерин Бижиктиг-Хая хойжу бригаданың малчыннары улуг сонуурган-биле таныжып, өөренип турар. Планныг онаалдаларны күүседирин чедип алыр дизе, күженнишкинниг, бедик бүдүрүкчүлүг ажылдаар апаар деп чүвени бригаданың ишчилери эки билир.

СЭКП-ниң ээлчеглиг XXVII съездизин күш-ажылчы бедик көргүзүглерлиг уткуур дээш, бижиктиг-хаяжылар Аксы-Барлыктың хойжу бригадазының ажыл-ишчилерин социалистиг чарышка кыйтырган, он бирги беш чылдың баштайгы чылының ийи айларында төрээн чаш хураганнарны онча-менди камгалап ап, төрүүр 100 хойдан 90 хураганы камгалап, бир хойдан-на 3 килограмм дүктү кыргып алгаш, 18 тонна 500 килограмм эки шынарлыг дүктү күрүнеге садар деп социалистиг хүлээлгени алган, кызымак ажылдап турар.

М. ОЮН.

Интервью

ЧАА ЁЗУ-БИЛЕ

Он бирги беш чылдың төнчүзүнге чедир санныг хонуктар арткан. Тес-Хем районнуң ажылчы чону, бүгү чуртта ышкаш, Коммунистиг партияның болгаш Совет чазактың чугула документилериниң төлевилелдери-биле таныжып, доозукчу чылдың болгаш ниити беш чылдың планныг онаалдаларын база социалистиг хүлээлгелерин доллур болгаш ажыр боттандырар, даразындагы беш чылды чедиишкинниг эгелээр, СЭКП-ниң ээлчеглиг съездизинге төлептиг ужуражыр дээш туржуп турарлар. Районнуң бүгү коллективтеринге — хойжу бригадаларга, сүт-бараан фермаларынга, тудуг болгаш транспорт база албан организацияларынга — хуралдар эрттирилээн, чон төлевилелдерин деткип, чүүлдүгзүнүп, немелде хүлээлгелерин алган. Бистиң солуннуң корреспондентизи райкүүскомнуң кодээ ажыл-агый эргелелиниң кол зоотехниги Н. К. ЧООДУ-биле чугаалашкан. Ону номчукчуларның кичээнгейинге барааалгаттывыс.

— Малчыннарга документилер төлевилелдериниң таныштырылгазы канчаар эртти, Николай Куякпанович?

— Улуг көдүрлүүшкүн болгаш хей-аът кириишкин-биле эрткилээн. Чоннуң сонуургалы аажок болду. Ук хуралдарны документилер төлевилелдериниң таныштырылгазы-биле эгелеп турдувус. Аңаа санал берген малчыннар боттарының бодалдарын чугаалап тургаш, ажылыжын сайгарып, ажылды экижидер аргаларны сүмележип, улам эки ажылдаар талазы-биле немелде хүлээлгелерни ап турду. Чижээлээрге, «Чодураа» совхозтуң хоочун хойжузу, чазактың хөй орден-хавыязының эдилекчизи Иван Даизурун хой ажылын Кол угланыышкыннарының төлевилелинге хамаарыштыр чугаалап тура, чамдык малчыннарның даанган ажылын чедир кылбайн, харыысалгазын чавызадып турарын, бедик хүлээлгелерни албайн турарын, ылаңгыя эртем-техниканың чедиишкиннерин, мурнакчы дуржулганы болгаш күш-ажылды эргелеп башкарарының депшилгелиг аргаларын сула шиңгээдип турарын шыңгыы шүгүмчүлээн. Ынчангаш хойжуларны чаа ёзу-биле ажылдаарынче кыйгырган.

— Кол угланыышкыннарның төлевилелинде мал ажылының продукциязын бүдүререриниң туруштуг өзүлдезин хандырарын онзалап айыткан болган. Ону чедиишкинниг боттандырары кыштаглаашкынны организастыг болгаш бедик деңнелге эрттиреринден улуг хамаарыжыр. Бо талазы-биле чүнү чугаалап боор силер?

— Районнуң бүгү малчыннары кыштаглаашкынны барык-ла ниити ай мурнунда эгелээн. Амгы үеде малдың ажаалдазы-даа, чемгерилгези-даа, малчыннарның амыдыралы-даа кышкы чурумче шилчээн. 3696 баш мыйыстыг бода мал, 68 муң ажыг шээр мал, 2000 ажыг чылгы болгаш 115 теве 180 кыштагда хаара туттунган. Кажаалар шупту септеттинген болгаш дезинфекциялаттынган, малчыннар четчелеттинген. Мал чеми дус болгаш одаар чүүл малчын бүрүзүнде дужуртунген, ол бүгүнү үзүктелдирбес талазы-биле хемчеглер алдынып турар.

Эрткен кыжын малдың чаш төлүн от салбас кажааларга өстүрерин элээн каш коданга шенээн бис. Ол чорук багай эвес түңнелдерни берген. Ынчангаш бо кыжын бүгү коданнарны ындыг аргаже шилчидер хемчеглерни ап турар бис. Ында улуг берге чок: кажааның ханазын ийи каъттааш, аразынга өдек уруп каар. Ол-ла. Ынчан ынаар соок кирбес, кажаа иштин малдың тынышындан чылып кээр. Чугула чүве — кажааның дээвиирин көзенектээш, ону ажыдып база хаап тургаш, кажаа иштинге чаңгыс аай температураны үргүлчү тудары. Ында улуг шүүт база чок: кажаа иштиниң шыгы улуг болгаш изиг болурга, көзенекти ажыдып каар, температура таарымчалыг болу бээрге, хаап каап турар. Моон мурнундагы чылдарда от чылыынга чанчыккан хураганнарның аарыычалы аажок турган. Кажаа бүрүзүн одаарынга хөй хөмүр-даш, ону сөөртүрүнге улуг чарыгдалдар база үнүп, транспорт чедишпестеп, продукцияның бот-үнезин улгадып турган дээрзин айтыры чугула. Оон ыңай малчыннарның хүн-хүн чок от салып, кол ажылындан чардыгар чоруу база кызырылган. Ам кажаа иштиарыг-силиг, ыжсыг чыт безин чок апарган.

— Көнчүг чугула арганы шиңгээдип ап турар-дыр силер. Ынчаарга кыштаглаашкында чедир кылдынмайн турар чүүлдер база бар боор аа?

— Оларның кайызын ол дээр, от салбас арганы безин беш кажаага ажыглаары, ол кажааларны чаа чылга чедир чылыглап, ханаларын каъттап албас болза, болдунмас чыгыы апарган. 166-ны бодаарга, 5 кажаа эвээш-ле харын. Ынчалзажок ол база бистиң четпес ажылывыстың херечизи-дир. Оон ыңай малчыннарның 120 бажыңының 20-зинде ам-даа чедир кылыр чүүлдер бар. 53 кудуктуң 46-зы, суг сөөртүр 29 машинаның 17-зи ажылдап турар. Кызыл-булуңнарның болгаш чунар-бажыңнарның чамдызын ам септеп турар. Чамдык кыштагларда малга сиген каап бээр шагжалар, чарба урар коошпалар болгаш суг кудар деспилер чедишпес. «Кызыгаар» совхозтуң элээн каш коданынга каш хондур суг чедирбээни база илерепкелди. Бо четпестер кыштаглаашкынны чедиишкинниг эрттиреринге, малдан хөй болгаш шынарлыг продукцияны алырынга шаптыктап турар.

Мал чеминиң белеткели мурнуку чылдардагызындан дээре болган, ынчалза-даа планда кордүнгениинге четпес. Бо чылын 8635 тонна единицазы-дыр. Мал чеми белеткээр тургаш, 7376 тоннаны белеткедивис. Ол дээрге, бир баш чижек малга онааштыр 5,7 центнер чем единицазы-дыр. Мал чеми малды тургузу азыраарынга ыракта чедишпес, ынчангаш кышкы одарны долу ажыглаары, бар мал чемин болбаазырадып бээри чугула. Ынчалыг турбуже, бо хүннерге чедир малга берген 110 тонна саваңның чүгле 50 тонназы болбаазыраттынган.

Четпестерни илередир болгаш чайладыр талазы-биле хемчеглерни ам-даа шыңгыырадыры негеттинип турар. Моон соңгаар малчыннарже комплекстиг үнүүшкүннерни база кылыр бис. Мал чемнерин тыптынар болгаш сөөртүр ажыл уламчылап турар. Малчыннарның амыдыралынче кичээнгейни улгаттырган, автомагазиннерниң кыштаг бүрүзүнге баар хүнүн чурумчуткан. Малчын кодан бүрүзүн совхозтарның харыысалгалыг ажылдакчыларынга быжыглаан. Эрткен дыштаныр хүннерде район төвүнүң бүгү коллективтери малчыннарга шеф дузазын көргүскен. Кыскаазы-биле чугаалаарга, кыштаглаашкынны организастыг эрттирер дээш районнуң партия, совет болгаш ажыл-агый органнары элээн хемчеглерни ап турар.

ШЫҢГЫЫ НЕГЕЛДЕНИҢ БАЙДАЛЫНГА

МОСКВА. (СЭТА). Киев район — найысылалда эң улуг районнарның бирээзи. Ында амгы үениң болбаазыраңгай улуг бүдүрүлгелери-биле кады эртемниң, ачы-дуза чедирилгезиниң, культураның хөй санныг албан черлери, садыгның, амыдырал хандырылгазының бүдүрүлгелериниң калбак четкизи тургустунганы ону онзагай болдуруп турар. Районнуң декабрь он дөртте болган отчёт-соңгулдалыг партия конференциязынга болган ажыл-херекчи чугааның кол угланыышкынын ындыг онзагай байдал тодараткан. Конференцияның ажылынга СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, СЭКП-ниң МХК-ның бирги секретары В. В. Гришин киришкен.

Хоорайның партия организациязының удуртулгазы-биле экономиканы хөгжүдериниң интенсивтиг орууже шилчидер, эртем-техниктиг революцияны дүргедедир, ажыл-агый механизмин сайзыраңгайжыдар. Москваның улус ажыл-агыйын планнаарын болгаш эргелеп башкарарын экижидер талазы-биле хемчеглер найысылалда боттанып турар. Ол бүгү ажыктыг түңнелдерин берип-даа турар.

Коммунистер организакчы, политиктиг, ажыл-агый чорудулгаларының хөй талалыг айтырыгларын чугаалажып, четпестерни илередип, бүдүрүлгени өстүрериниң курлавырларын, районнуң экономиказында эртем-техниктиг революцияны дүргедедириниң, бүдүрүлгелериниң болгаш организацияларының ажылын экижидериниң оруктарын айтып турганнар. Партия бөлүктеринден эгелээш, районнуң партия организациязынга чедир бүгү звенолар — партийжи удуртулганың стилин болгаш методун улам сайзыраңгайжыдар, эң бедик практиктиг түңнелдерни чедип алыр ужурлуун демдеглээн.

Санал берген делегаттар ажыл-херекчи ниити кедүрлүүшкүннүң, улам эки үре-түңнелдиг кылдыр ажылдаарынче чүткүлдүң дугайын демдеглеп, даандырган ажыл-херек дээш бедик харыысалгалыг болурун, организастчок, сагылга-чурумну болгаш корум-чурумну үрээр чоруктарның кандыг-даа илерээшкиннеринге эптеш чок болурун коммунист бүрүзүнден, ажыл-ишчи бүрүзүнден чедип алырының чугулазын демдеглеп турганнар.

Конференцияга В. В. Гришин чүве чугаалаан.

КУРЛАВЫРЛАРНЫ АЖЫГЛААР

МИНСК. (СЭТА). Минскиниң бүдүрүлгелери продукция бүдүрерин немелде курлавырларны ажыглаваайн тургаш көвүдедип турар. Сөөлгү ийи чылда ооң бүгү немелде өзүлдезин оттулар чүүлдү, электри энергиязын, кара металл прокадын камнааның ачызында чедип алган. Шынарны башкарарының системазын ажылдап кылгаш, боттандырып чорудуп турар. Шынар көргүзүүнүң хуңдулуг беш-адыр демдээ-биле кылыгларының 80 хире хуузун бүдүрүп турар. Съезд мурнунуң документилерин чугаалажып көрбүшаан, хоорайның бүдүрүлге коллективтери шуптузу чүгле бедик шынарлыг продукция кылып үндүрер деп бедиткен социалистиг хүлээлгелерни алган.

Хоорайның декабрь он дөртте болган партия конференциязынга бүдүрүлгени интенсификастаарынга коммунистерниң киржилгезиниң дугайында, экономикага партийжи удуртулганы күштелдирериниң дугайында ажыл-херекчи, принципиалдыг чугаа болган. Ооң ажылынга СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы Н. И. Рыжков киришкен.

Партияның экономиктиг стратегиязын боттандырып чорударынга эң чугула үе-чада он бирги беш чыл болурун конференцияга онзалап демдеглээн. Ол херек кырында ажыл-агый чорудулгаларының бүгү адырларынга эргилделиг үе болур ужурлуг.

Эртем-техниктиг революцияның ажыдып берип турар боттут аргаларны херек кырында калбаа-биле ажыглаарынга холбашкан ханы курлавырларны ажыглаарының эргежок чугулазын санал бергеннер демдеглеп турганнар.

Конференцияга сөс ап, чүве чугаалаашкыннар бүдүрүлгениң бээр ажылын болгаш ажылдың шынарын улам бедидер, курлавырларны диле тыварынче кичээнгейни угландырып, ол айтырыгны үзе шиитпирлээрниң интенсивтиг факторларын ажыглаарының чугулазын демдеглеп турганнар.

Делегаттар четпестерни шыңгыызы-биле, шын анализтевишаан, партийжи организакчы болгаш идей-кижизидилгелиг ажылдарны улам сайзыраңгайжыдарының, социал-амыдырал айтырыгларын чедиишкинниг шиитпирлээриниң оруктарының дугайын чугаалааннар.

Конференцияга Н. И. Рыжков чүве, чугаалаан.

ШҮГҮМЧҮЛЕКЧИ ЁЗУНУҢ БАЙДАЛЫНГА

ТАШКЕНТ. (СЭТА). Ташкентиниң партияның кудуку организацияларынга отчёт-соңгулдалыг хуралдар принципиалдыг шүгүмчүлелдиң, болгаш бот-шүгүмчүлелдиң, ажылдың бүгү участоктарында ажыл-херектерни ханызы-биле анализтээриниң байдалынга эрткен. Эртем-техниктиг депшилгени дүргедедириниң, съезд мурнунуң документилеринде коммунистерниң, бүгү ниитилелдиң мурнунда партияның салган төлүгүр сорулгаларының дугайында улуг болгаш ханы чугаа декабрь 14-те аңаа болгаш партияның хоорай конференциязынга үргүлчүлеп, ханызы-биле сайгарган. Ооң ажылынга СЭКП ТК-ның секретары Б. Н. Ельцин киришкен.

Үлетпүр продукциязын бүдүрериниң хемчээлин өстүрер темпизиниң талазы-биле беш чылдың планының хоорайда күүсеттинмейн турарының чылдагааннарын партийжи ёзу-биле шыңгыы илередип турган. Чурттаалга черлериниң, өске-даа объектилерниң тудугларында, чоннуң амыдырал болгаш культура хандырылгазында четпестерни айтып, демдеглээн.

Хожудап, чыдып калган болгаш ёзу барымдаалаар, көргеттиннер, мактанып база бистиң буруңгаар шимчээшкинивиске шаптыктаар өске-даа хоралыг болуушкуннар-биле демиселге партия организацияларының дайынчы аргаларын бедидериниң чугулазын санал бергеннер чугаалап турганнар. Партия организациязы бүрүзүнге ажылдың ленинчи стилин барымдаалавас болза, улус ажыл-агыйының эң чугула сорулгаларын шиитпирлээри болдунмазын делегаттар демдеглээннер.

Конференцияга Б. Н. Ельцин чүве чугаалаан.

РОССИЯ ЛИТЕРАТУРАЗЫНЫҢ ЧАА-ЧАА БЕДИКТЕРИНЧЕ

Улустуң тургузукчу күш-ажылын, тайбыңның болгаш социализмниң бүдүнныг-чаагай идеалдары дээш оларның маадырлыг демиселин тодаргайы-биле көргүскен чогаалдарны тургузарын Россия Федерациязының уран-чечен чогаал сестериниң мастерлери боттарының хамааты хүлээлгези кылдыр көрүп турарлар. Эрткен беш чылда оларның кылган ажылдарының түңнелдерин, республиканың хөй националь литературазын моон-даа соңгаар хөгжүдериниң оруктарын РСФСР-ниң чогаалчыларының Москвага декабрь 14-те ажылын доосказ VI съездизиниң делегаттары чугаалажып көрген.

Съездиниң киржикчилери СЭКП Төп Комитединге чаганы сорук кириишкин-биле хүлээп алганнар.

Съезд РСФСР-ниң Чогаалчылар эвилелиниң баштаар чериниң болгаш ревизия комиссиязының чаа составын соңгаан. Чогаалчыларның VIII Бүгү эвилел съездизинге делегаттарны соңгаан.

Түңнел хуралды даргалаан С. В. Михалковтуң чугаалааны болза:

— Бистиң бо съездивиске чүгле литература дугайында эвес, харын база амыдыралдың эң-не чугула айтырыгларының дугайында чугаа болган. Культура мастерлериниң чечен чогаалдың идейлиг угланыышкыны, оларның чогаалдарының уран-чечен салдары дээш харыысалгазы улам-на улгадып турар. Бөгүн кол сорулга — чоннуң амыдыралы-биле харылзааны улам-на быжыглаары, социалистиг боттуг чүүлдерни шынарлыг болгаш ханы уран-чечен сестер-биле көргүзери, бистиң буруңгаар шимчээшкинивиске боттарының чогаалдары-биле дузалаары боор турар. Россияның чогаалчылары бисти партияның угландырып турары идеологтуг ажылдың чаа үе-чадазынга киржир арганы берип турар, боттарының бедик чогаадыкчы аргаларын төгүлүр эң улуг болуушкунуң — СЭКП-ниң XXVII съездизиниң мурнуу чарывында база катап бүзүрелдиг-биле көргүскеннер.

Съездиниң түңнел хуралынга СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнүнге кандидат, ССРЭ-ниң культура министри П. Н. Демичев, СЭКП ТК-ның секретары М. В. Зимянин олар олурушкан.

* * *

Россия Федерациязының чогаалчыларының VI съездизинге соңгаан РСФСР-ниң Чогаалчылар эвилелиниң баштаар чериниң бирги пленуму болган.

РСФСР-ниң ЧЭ-зиниң Баштаар чериниң даргазынга С. В. Михалковту, даргазының оралакчызынга — Ю. В. Бондаревти пленум соңгаан.

РСФСР-ниң ЧЭ-зиниң ревизия комиссиязының бирги пленумунга ооң даргазынга С. М. Борзуновту соңгуткан.

(СЭТА).

ЧАРЫШТЫҢ АЧЫЗЫНДА

«Тыва даг-дүгү» комбинаттың септелге-тудуг эргелелиниң коллективи доозукчу чылды чедиишкинниг төндүрериниң бүзүрелдиг ажылдап турар. Ылаңгыя ноябрьда тудугжулар бедик темп-биле ажылдааш, айның планын бүгү көргүзүглер талазы-биле ажыр күүсеткени чылды эки доозарынга идигни берген.

Ында Маска-оол Озукович Хертектиң бригадазы планныг онаалдаларын үргүлчү ажыр күүседип, деңдески ажылдап келген. Бригаданың кежигүнү коммунист Көк-оол Хертектиң дугайында коллективте хүндүлел-биле чугаалажыр. Бригадир боду база Көк-оол Хертек үр чылдар иштинде кады ажылдап келген, аныяктарның дагдыныкчылары. Тудугнуң хоочуннары, олар кайызы-даа чоокта чаа эрткен районнуң партия конференциязының делегаттары.

Септелге-тудуг эргелелиниң тудугжулары хоорай Совединиң депутады Е. С. Кончук, № 2 бригаданың бызаңчы-бетонщиги Х. Д. Делгер олар база бүдүрүлге болгаш чурттаалга бажыңнарының септелгезинге шалыпчы ажылдап турганнар.

Септелге-тудуг эргелелиниң коллективи амгы үеде СЭКП-ниң XXVII съездизинге уткуштур социалистиг чарышта идепкейлиг киржип турар.

Бистиң корр.

КООПЕРАТОРЛАРДА

Сүт-Хол районнуң херээлекчилер ниитилелиниң коллективи он бирги беш чылдың доозукчу чылының эрткен үезинде чедиишкинниг ажылдап, ниити бараан саарылгазының планын 103.1, ниитиниң чемненилгезиниң 100, хлеб быжырарын 127,2 хуу кылдыр күүсеткен.

Херээлекчилер-биле доктаамал быжыг харылзааны туттупшаан, оларның негелде-хереглелдеринге дыңнангыр, планныг онаалдаларын үргүлчү ажыр күүседип, үре-түңнелдиг ажылдап турар садыг ажылдакчылары эвээш эвес.

Сүт-Аксы суурда үлетпүр барааннар магазини планныг онаалдазын (эргелекчизи Г. Донгак) 108,5 хуу, ном магазини (эргелекчизи Х. Ондар) 134 хуу, идик магазини (эргелекчизи З. Монгуш) 112,7 хуу, Бора-Тайгада хеп магазини (эргелекчизи Т. Монгуш) 101 хуу күүседип, шудургу ажылдааннар.

О. БОРАШ.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Хүндүлел бижии-биле В. Б-Х. Монгушту шаңнаар дугайында

ТЫВА АССР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУҢ ЧАРЛЫЫ

Ном үндүрүлгезиниң талазы-биле хөй чылдарда үре-түңнелдиг ажылы дээш база төрүттүнгени хүнүнден бээр 50 харлааны-биле холбаштыр Тываның ном үндүрер чериниң директору Василий Бора-Хөөевич МОНГУШТУ Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Хүндүлел бижии-биле шаңнаар.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Ч-Д. ОНДАР.
Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары Н. БОПДУ.
Кызыл хоорай, 1985 чылдың декабрь 10.

Национально-краеведческий отдел

НЕГЕЛДЕНИ, ХАРЫЫСАЛГАНЫ БЕДИДЕР

Партияның Каа-Хем район конференциязындан

СЭКП райкомунуң бирги секретары В. А. Бакулиннин отчёт илеткелин дыңнап, чугаалашкаш, районнуң отчёт-соңгуудалыг партия конференциязының делегаттары партия райкому, партия эге организациялары ажыл-чорудулгазында тодаргай бурунгаар базымнар кылдынганын демдеглээн. Ооң уламындан районнуң кодээ ажыл-агыйының, үлетпүрүнүң ишчилери он бирги беш чылдың база 1985 чылдың планныг онаалдаларын күүседир талазы-биле чамдык багай эвес түңнелдерни чедип алган. Үлетпүр бүдүрүлгелери, совхозтар сүт садарының беш чыл онаалдаларын хуусаа бетинде күүсеткен. Тараа, картофель, ногаа бүдүрерин бо чылын элээн көвүдеткен. Чоннуң амыдырал хандырылгазынга, улус өөредилгезинге, кадык камгалалынга болгаш улус ажыл-агыйының өске-даа адырларынга отчёттуг үеде чамдык ажылдар кылдынган. Ооң-биле чергелештир мал болгаш чер ажылында улуг четпестер барын, ооң чылдагааны-биле он бирги беш чылдың чамдык планныг даалгалары күүсеттинмээнин делегаттар саналынга дүвүрел-биле чугаалаан. Ылаңгыя күрүнеге дүк, эът, тараа садарының беш чыл планнарын район күүсетпээн.

Байдал чүге ындаар турустуна бергенил, ооң чылдагааны чүде болганыл? Аңаа тодаргай харыны делегаттар саналынга бергеннер. СЭКП райкому, партия эге организациялары кодээ ажыл-агый бүдүрүлгезинге партийжи удуртулганы кошкадып, коммунистерни болгаш ажылчы чоннарны долу күжү-биле ажылдаарынче, курлавырларны диленп тыварынче, күш-ажылды организастаарының депшилгелиг аргазы — бот-оруулга-чарылганы база бригадада кереэзин нептередиринче мобилизастаар дээштиг хемчеглерни албаан.

Районнуң мал ажылында четпестер хөй. Онгу беш чылдан мыйыстыг бода малдың, хойнуң баш саны кудулаан. Малдың чаш төлүн конвут эвээшти ап турар. Сөөлгү ийи чылда төрүүр чүс баш малга онаашт 60 бызааны, 75 кулунну район алган, «Кызыл тук», «Бурунгаар» совхозтарда бо көргүзүг оон-даа куду. Малдың өлүр болгаш чидери хөй болуп артпышаан. Бир чыл он бир айларының дургузунда районда 1087 баш мыйыстыг бода мал, 11 муң баш шээр мал өлген. Чылдыңга төрүүр инектерниң 20—22 хуузу, хойнуң 10—13 хуузу кызырап турар. Малдарның уксаазы экиживейн, продуктулуу бедивейн келген.

Ооң үнүн турарының чылдагааны болза мал ажылының специалистериниң, малчыннарның даандырган ажыл-херээнге эө-харысалгазының кошкаандан, оларның күш-ажылын шын организаставаанындан, билиг-мергежилиниң, арга-дуржулгазының чавызындан болуп турар, тодаргайлаарга, кижилер-биле ажылды партия райкому, парткомнар, партия эге организациялары кошкаткан, оларның ажылдаарынга, чурттаарынга, дыштанырынга таарымчалыг байдалды районнуң агроүлетпүр каттыжыышкынының чөвүлели, совхоз дирекциялары, профкомнар тургуспаан.

«Совет Тыва» совхозтуң партком секретары А. Б. Кара-оол санал бергеш, совхозтуң ишчилери он бирги беш чылда багай эвес ажылдаанын айыткаш, бир эвес ажылчы чоннуң садыг болгаш өске-даа амыдырал хандырылгазын экижиткен болза, оон-даа эки көргүзүглерни чедип ап болурун чугаалаан. Малчыннар, суурнуң чурттакчылары эргежок чугула аъш-чем, үлетпүр барааннары садып алыр дээш ыңай-бээр барып, хөй үе-шакты чидирип турарындан күш-ажылдың сагылга-чуруму кошкаан.

СЭКП-ниң XXV съездизи аттыг совхозтуң механизатору, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң депутады Г. В. Новиков партия райкомунуң, райкүүскомнуң чамдык удуртукчулары, кодээ ажыл-агый эргелелиниң специалистери совхозка сургакчылап чеде бергеш, чүгле конторага киргеш, бир-ийи шак болгаш, дедир чана бээрин шүгүмчүлээш, масса чон ортузунче хаңылап кирип, оларның ажылы, амыдыралы, чегелделери, хомудалдары-биле ханы таныжыкаш, практиктиг дуза деткимче чедиреринин чугулазын чугаалаан.

Малдың баш санын өстүрер, продуктулуун бедидер, уксаазын экижидер, малчыннарның чедиишкинниг ажылдаарынга зооветспециалистер улуг рольду ойнаар турбуже, олар даандырган ажыл-херээнге эө-харысалга чогуп, оларның ажылын СЭКП райкому, районнуң агроүлетпүр каттыжыышкынының чөвүлели (даргазы Б. А. Морозов), совхозтуң дирекциялары четпес удуртуп, чогуур партийжи негелдени салбайн, харысалгазын бедитпейн, практиктиг дуза көргүспейн турарын «Енисей» совхозтуң партком секретары В. С. Сальников, «Ленинчи орук» совхозтуң инек кадарчызы Д. Б. Карма, райкүүскомнуң улус өөредилге килдизиниң эргелекчизи Л. Н. Лоскутова, «Енисей» совхозтуң саанчызы З. Э. Амбаржи болгаш өске-даа элитер конференцияга чугаалаан.

Совхозтарда кол болгаш ортумак звенонуң специалистери чедишпес турда, оларны ол ажыл-агыйларның күзели-биле өөредир азы өскээртен кадрлар-биле четчелээр хемчеглерни албайн турар. Амгы үеде кол специалистер совхозтарда чедишпейн турар.

Малчыннар ажыл-агый бүрүзүнде чедишпес, аныяктарны мал ажылынче чорударының организастыг хемчеглерин ап, оларның ажылдаарынга, чурттаарынга таарымчалыг байдалдарны тургузар дээш чогуур ажылдарны районнуң агроүлетпүр каттыжыышкыны, ВЛКСМ райкому, совхозтар дирекциялары албайн турарын санал берген делегаттар шүгүмчүлээн.

Тараа болгаш мал чеми культураларының дүжүдү чавыс болуп артпышаан. Ол болза агротехниктиг негелделерни сагывайн, эки шынардыг үрезиннерни чашпайн, минералдыг, органиктиг чемишчидилгелерни, техниканы, суггаттыг черлерни чедимчелиг ажыглавайн турарындан болуп турар. Районда 4 муң га суггаттыг чер бар, ооң ажыглалы багай. Районнуң суггарылга системазының эргелели (П. В. Лузянин) бугаларның септелгезин, ашталгазын чогуур үезинде кылбас, сугну канчаар ажыглап турарын хынавас, суггарыкчыларны, механизатор кадрларны белеткевейн турар.

Садыг, чоннуң амыдырал хандырылга бүдүрүлгелери четпес ажылдап турарын конференцияга шыңгыы шүгүмчүлээн. Ылаңгыя район коллективи четпес ажылдаанындан планныг онаалдаларын күүседип шыдаваан.

Кадрларны шилир, ажылга таарыштыр тургузар, кижилер айтырыгларда четпестерни конференцияга илереткен. СЭКП райкому, партия эге организациялары удуртукчу кадрларны депшилгерде оларның ажыл-ишчи, политиктиг болгаш моральдыг шынарларын барымдаалап көрбейн турар. Кадрлар курлавыры чогун «Кызыл тук» совхозтуң директору В. М. Пирогов шүгүмчүлээн. Совхозтуң кол специалистерин өске ажылдарга депшиткениниден дыка үр үеде аңаа ажылдаар кижилер тывылбаан, ол ышкаш партком секретарынга, кодээ Советтиң күүском даргазынга ажылдаар улус шилип ап шыдаваанын ол айыткаш, партия райкомунуң кадрлар-биле ажылының четпезин чугаалаан. Улус ажыл-агыйының өске-даа адырларында кадрлар-биле ажылда четпестерни конференцияга илереткен.

СЭКП райкому отчёттуг үениң дургузунда идеологтуг, политика-кижизидилгелиг ажылды экижидер талазы-биле чамдык хемчеглерни алган. Коммунистерниң, партия кежигүнү эвестерниң марксисчи-ленинчи өөредилгезин, лекция пропагандазын, көскү агитацияны экижидер, социалистиг чарышты дээштиг организастаар ажылды чоруткан. Ындыг-даа болза ажылчы чоннуң ортузунда агит-массалыг ажылдың дээжиниң чавызын айыткан. Коммунистерниң аразында безин планныг онаалдаларын күүсетпес, күш-ажылдың, партийжи сагылга-чурумну үрээр, төлеп чок кижилер бар.

СЭКП райкомунуң партийжи ажылдың стилин болгаш арга-методтарын сайзыраңгайжыдар, партия эге организацияларының дайынчы арга-шинээзин база коммунистерниң авангардчы ролюн бедидер, оларны ажыл-агый болгаш культура тургузуушкунунуң айтырыгларын чедиишкинниг шиитпирлээринге идепкейлиг киириштирер хемчеглерни ап келген. Ооң-биле чергелештир партия райкому районнуң кодээ ажыл-агыйын кошкак удуртуп келгенин, партийжи организастыг ажылда четпестерни конференцияга чөптүг-биле шүгүмчүлээн.

СЭКП-ниң Программазының чаа эдилгезиниң, партия Уставынга өскерилгелерниң төлевилелдерин санал берген делегаттар бир эп-сеткилдиг чүүлдүгзүнүп деткип, ында салдынган негелделерге, сорулгаларга партия организацияларының организастыг, масса-политиктиг ажылдарын экижидеринге, ону сайзыраңгайжыдарынга оон улуг ажылыг болурун чугаалааннар.

СЭКП ТК-ның кежигүнүнге кандидат, СЭКП обкомунуң бирги секретары Г. Ч. Ширшин конференцияның ажылынга киржип, чүве чугаалаан. СЭКП ТК-ның сөөлгү үеде чорудуп турар иштики болгаш даштыкы политиказының айтырыгларынга ол доктааган. Каа-Хем районнуң ажыл-ишчилери отчеттуг үеде ажыл-агыйга болгаш культура тургузуушкунунга тодаргай чедиишкиннерни чедип алганын демдеглээш, чедир шиитпирлеттинмейн турар айтырыгларны чугаалаан. Ниитилел бүдүрүлгезиниң ажыктыын бедидерин, совхозтарның экономиказын быжыглаарын чугулалап айыткан. Мал ажылын хөгжүдериниң дээштиг хемчеглерин районда албайн турар. Малчыннарның, специалистерниң харысалгазын кошкаткан. Малдың баш санын өстүрериниче, продуктулуун бедидериниче, уксаазын экижидериниче углаган хемчеглерни кошкак чорудуп турарындан четпестер болганын чугаалааш, мал ажылын үндезини-биле экижидер айтырыгларга доктааган.

Тараа болгаш мал чеми культураларының үнүш-дүжүткүрүн бедидериниң, камгалаганың айтырыгларынга база доктааган.

СЭКП райкому, партия эге организациялары экономика айтырыгларынче хаңылап кирери чугула болуп турар. Партия райкомунуң ажылының стилин болгаш арга-методтарын үндезини-биле, амгы үениң негелдезинге дүүштүр эде тургузар, кадрларның даандырган ажыл-херек дээш харысалгазын бедидер. Коммунистерниң, ажылчы чоннарының ортузунга кижизидилге ажылын экижидер, аңаа удуртукчуларны идепкейлиг киириштирерин, шүгүмчүлелди болгаш бот-шүгүмчүлелди калбартырын, партия эге организацияларының дайынчы арга-шинээзин, коммунистерниң авангардчы ролюн бедидерин Г. Ч. Ширшин түңнелинде айыткан.

Районнуң партия организациязының он ийиги беш чылда сорулгаларын айыткан доктаалды конференция хүлээп алган.

* * *

СЭКП райкомунуң бирги организастыг пленумунга СЭКП райкомунуң бирги секретарынга В. А. Бакулинни, ийиги секретарынга Ю. К. Губаревти, секретарынга Н. О. Товууну соңгаан.

Т. ХЕРТЕК.
«Шынның» тускай корр.

КИЧЭЭНГЕЙНИ — ЧЕДИР ШИИТПИРЛЕТТИНМЭЭН АЙТЫРЫГЛАРЖЕ

Партияның Тожу район конференциязындан

Тожунуң коммунистери партияның XII район конференциязынга чыглып кээп, СЭКП-ниң Программазының чаа эдилгезиниң, СЭКП Уставынга өскерилгелерниң төлевилелдери болгаш СЭКП райкомунуң чорудуп келген ажылының дугайында отчёттуу аңаа чугаалашкан. Ол талазы-биле илеткелди СЭКП райкомунуң бирги секретары С. Ы. Монгуш кылган.

Конференцияның делегаттары СЭКП-ниң Программазының чаа эдилгезиниң болгаш СЭКП Уставынга өскерилгелерниң төлевилелдери бүрүн чүүлдүгзүнүүшкүн-биле деткип, СЭКП райкомунуң отчёттуг үеде чорудуп келген ажылын шүгүмчүлекчи ёзу-биле анализтеп чугаалашканнар.

Тожу — Тываның ырак, онзагай районнарының бирээзи. Ооң ажыл-ишчилериниң амыдырал-чурттаалгазынга, өөредилгезинге, дыштаныгазынга таарымчалыг байдалдарны тургузар дээш дыка хөй ажылдар кылдынып турар дээрзин илеткелчи-даа, конференцияга санал берген делегаттар-даа демдеглээннер. Бо беш чылдың 4 чыл 11 айларында районнуң улус ажыл-агыйын хөгжүдеринге 40 миллион ажыг рубльдиң капитал салыышкынын киирген азы эрткен беш чылдыындан 34,6 хуу хөй. Онгу беш чылдыы-биле деңнээрге, үлетпүрнүң барааныг продукциязын бүдүрүп үндүрериниң ниити хемчээли 17,2 хуу, чонга ачы-дуза чедирери 23,6 хуу өскен, 1 миллион 148 муң рубльдиң алук аймаан күрүнеге хүжааган. Тудуг-монтаж ажылдарының ниити хемчээли дыка өскен болгаш аңаа капитал салыышкыны 82 хуу өскен. Ол үениң дургузунда районнуң «Сельхозтехника» салбыры, оларн чүүл конторазы, мыш белеткээр участоктуң баазазынга Ырбанның мыш-үлетпүр ажыл-агыйы, «Тыва совхоз тудуг» каттыжыышкынының бот-оруулга-чарылгалыг тудуг участогу, 400 номерлиг АТС ажыглаалга кирген.

Районнуң кодээ ажыл-агыйында чамдык чедиишкиннер бар. Отчёттуг үениң дургузунда эът бүдүрери 9,5 хуу, сүт — 8,7 хуу, дүк — 5,5 хуу көвүдээн. Күрүнеге мал ажылының продуктуларын дужаар талазы-биле беш чыл планын декабрь 1-ле күүсеткен. Чыгы, иви бажын өстүрериниң планы база күүсеттинген.

Чамдык чедиишкиннер бар-даа болза, районнуң партия организациязының ажылында улуг четпестер, чедир шиитпирлеттинмейн турар айтырыглар эвээш эвес дээрзин конференцияга санал берген делегаттар шүгүмчүлеп, оларны эдип алыр талазы-биле саналдарны бергеннер.

— «Май 1» совхозтуң ажылчылери мал продуктуларын күрүнеге дужаар талазы-биле планныг онаалдаларын күүседириниң кырында келген. Ынчалза-даа чамдык малчыннарның, зооветспециалистерниң ажылынга харысалгазын кошкатканындан төрүүр чүс башка онаашт чүгле 54 бызааны, 62 хураганны, 45 кулунну алган бис. Саар инекке онаашт чүгле 680 кг сүттү саап алдывыс — деп, ол совхозтуң партком секретары Н. Д. Дөвүт саналынга чугаалааш, районнуң партия организациязы ажыл-агыйжы өске-даа айтырыгларны шиитпирлээринге организакчы, авангардчы ролюн четпес көргүзүп турар дээрзин шүгүмчүлээн. Ылаңгыя Кызылдың эът комбинадының удуртукчуларының талазындан иви эъдин хүлээп алыр талазы-биле ажылында четпестерни дарый эдери чугула, чүге дээрге совхоз ол эът дээш эвээш эвес карылгага таваржып турар.

«Тоора-Хем» совхозтуң иви фермазының бригадири Михаил Бараан районнуң амыдыралында чаартылгаларны, совхозтуң 3 муң чыгыы ивизин 6 коданда ивижилер кызымак малдаан, партияның XXVII съездизинге күш-ажылчы белектерлиг ужуражыр дээш соруктуг ажылдап турарлар дээрзин саналынга чугаалаан. Ивижилер Чигжит Кушкаш, Иван Барыыя, Кол Бүрбүлдей болгаш оон-даа өскелер иви ажылының дуржулгалыг мастерлери болуп, төрүүр чүс башка онаашт 84 баш иви анайын камгалап алганнар.

Ырак тайга-сыннарда чурттап турар ивижилерниң ажылынче, оларның амыдырал-чурттаалгазынче кичээнгей ам-даа кошкак дээрзин конференцияның делегаттары шүгүмчүлээн. Өдүген — иви малды өстүреринге эң таарымчалыг оран. Ам ооң девискээриниң үштүң бир кезиин камгалалдыг черге (заповедникке) берипкен. Ооң уржуундан иви малдаарынга дыка таарымча чок байдал тургустунган. Ында бөрү көвүдээн, а ивижилерде боо чок. Ол айтырыгны каш чыл улаштыр тургузуп келген — түңнел чок.

«Тоора-Хем» совхозтуң директору С. Б. Дугур, «Май 1» совхозтуң саанчызы Б. О. Ак болгаш оон-даа өске делегаттар мал ажылында четпестерниң дугайын шүгүмчүлекчи ёзу-биле саналдааннар. Бода малдың, хой, өшкүнүң баш саны чылдың-ла кудулап турар. Эрткен чылдыы-биле деңнээрге, хой, өшкүнүң баш саны 418 башка, мыйыстыг бода мал 25 башка эвээжээн. Малдың продуктулуг чорууңда өзүлде чок.

Мал ажылында бо четпестерниң чылдагааны чүдел?

Бир дугаарында, районнуң совхозтарының кол зоотехниктери коммунистер В. К. Мамыкай, Р. Ч. Бараан оларның боттарының ажылын чогуур негелдеге тургуспайн, харысалгазын кошкадып, эреңгей ажылдап турарында дээрзин илеткелчи-даа, санал бергеннер-даа шүгүмчүлээн. Төрүүр малдың баш саны кайы-даа совхозта эвээш, малдың кызыраар чоруу хөй болуп артпышаан. Ийи чыл дургузунда районга 154 бызаа, 361 хураган, 233 кулун, 169 иви анайы чедир алдынмаан. Малдың чаш төлүнүң өлүп-хораар чоруу чылдың-на кызырылбайн турар. Бо чылын «Тоора-Хем» совхозтуң хойжузу коммунист В. Бичемейниң коданындан 87 баш, П. Бичемейниң коданындан — 69, Э. Бараанныындан — 71 хураган өлүп хораан, а М. Колдуң коданында төрээн 251 өшкүнүң чаңгыс-даа анайы камгалап алдынмаан. Көр-Чар СБФ-да төрүттүнген үш бызааның-на бирээзи өлүп турар.

Бо-ла бүгү четпес ажылдарның түңнелинде төрүүр чүс башка онаашт эрткен чылын район 53 бызааны, 47 кулунну, 72 хураганны, 69 иви анайын алган. А бо чылгы көргүзүглер оон-даа дора. А мал бажык Тожуга өстүрери ындыг берге бе. Чок. Мурнакчы хойжулар Д. Колдуң, В. Колдуң, Ч. Дөвүттүң, чылгычылар Д. Мырлааның, Ш. Саттың, ивижилер С. Бараанның, Т. Бараанның, И. Барыыдың түңнелдери эки болуп, төрүүр чүс башка онаашт 80 баш чедир чаш төлдү камгалап ап болурун көргүзүп турар.

Малды чидирер, оорга алзыр чоруктар эвээжевейн турар. Чүгле ийи чыл чыгы үениң дургузунда ооң саны 1600 баш ашкан. Ол ажыя «Май 1» совхозта дыка кошкак тургустунган. Байдал мындыг дүвүренчиг турда-ла райкүүскомнуң иштики херектер килдизинден (М. А. Ширижик), район прокурорундан (В. Г. Гаспарян) СЭКП райкому, район Совединиң күүскому негелдени кошкаткан.

Районнуң ажыл-агый, культура тургузуушкунунуң талазы-биле ажылдарында ам-даа чедир кылдынмаан ажылдар эвээш эвес дээрзин делегаттар: Тожунуң мыш ажыл-агыйындан — В. Н. Владимиров, Тоора-Хем ортумак школазындан — Е. В. Попова, кооперацияның аңнымыр-тывыкы ажыл-агыйындан В. А. Чепкотьин, райкүүскомнуң ИХК-дан М. А. Ширижик, Ырбанның мыш-үлетпүр ажыл-агыйындан М. К. Нагибин, ВЛКСМ райкомунуң бирги секретары В. Б. Донгак, «Тыва совхоз тудуг» каттыжыышкынының бот-оруулга-чарылгалыг участогунуң тудугжузу А. Т. Куңгаа, күрүнениң аңнымыр-тывыкы ажыл-агыйының Сыстыг-Хемде салбырының партия эге организациязының секретары Л. Д. Чымба, район эмнелгезинде партия эге организациязының секретары Г. Г. Маслова олар чугаалаан. Боттарының коллективтеринде кылдынып турар ажылдарга доктаап, съезд мурнунуң документилерин ыяш-биле деткивишаан, чурттуң коммунистериниң ам болур шуулганынга күш-ажылчы чедиишкиннерлиг ужуражыр дээш социалистиг чарышты калбарткан ажылдап турарын чугаалааннар.

Районнуң амыдыралында бо бүгү четпестер СЭКП райкомунуң бюрозунуң, ооң килдистериниң ам-даа чогуур негелдеге чедир ажылдавайн турарын көргүзүп, ол ажылдарны үениң негелдезинге чедир тургузарын неген турар. Ылаңгыя мал ажылынга коммунистерни быжыглаар ажыл дыка сула тургустунган. Отчёттуг үениң дургузунда ийи-ле ивижини, дөрт инекчини, бир чылгычыны партия кежигүнүнге хүлээп алган.

Чер ажылының культуразы куду деңнелде. Районнуң совхозтарының 2874 гектар тарылга шөлү мал ажылының херегледин хандырып шыдавайн турар. Чаңгыс олла культураны — суланы чыл санында аңаа тарып турарындан хөрзүннүң шынары баксыраан, дүжүт эвээжеп турар. Органиктиг чемишчидилгелерни шөлдерже төкпейн турар.

Тожуже техника чедирери белен эвес айтырыгларның бирээзи турбуже, ооң эдилели багай. «Май 1», «Тоора-Хем» совхозтарда 13 муңдан 20 ажыг муң рубльдиң техниказы тоймаглаттынган.

Үстүнде адаттынган четпестерни чайладыр, СЭКП-ниң XXVII съездизин күш-ажылчы чедиишкиннерлиг уткуур талазы-биле районнуң партия организациязының сорулгаларын тодараткан доктаалды конференция хүлээп алган.

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы В. Е. Серяков конференцияның ажылынга киржип, делгеренгей чүве чугаалаан. Районнуң улус ажыл-агыйын болгаш культуразын улам хөгжүдериниң, ооң бойдус курлавырларын чөп ажыглаарының талазы-биле сорулгаларга ол доктааган. Районнуң амыдыралын ол анализтеп, партийжи ажылдың дээштиин ам-даа бедидериниң чугулазын, күш-ажылдың сагылга-чурумун быжыглаарынче доктаамал кичээнгейни угландырарының, кижизидилге ажылының дээштиг чоруун чедип алырының чугулазын ол чугаалап, районнуң ажыл-ишчилериниң мурнунда туруп турар улуг сорулгаларга доктааган.

* * *

СЭКП райкомунуң бирги пленуму организастыг айтырыгны чугаалашкан. СЭКП райкомунуң бирги секретарынга С. Ы. Монгушту, ийигизинге — Н. П. Савинни, секретарынга А. Ш. Ширапты соңгаан.

М. КАЛЧАН.
«Шынның» тускай корр.

ЧАГААЛАР

Номчукчулар саналдап, сүмелеп, шүгүмчүлеп тур

ХУУСААЗЫНДАН ЭРТЕ

Барыын-Хемчик районда хереглекчилер ниитилелиниң белеткел конторазының ажыл-ишчилери СЭКП-ниң XXVII съездизинге күш-ажылчы чедиишкиннерлиг ужуражыр дээш социалистиг чарышка идепкейлиг кирипкеш, дооступ турар беш чылдың планнарын хуусаа бетинде күүсеткен.

Коллектив он бирги беш чылда саарылга планын 108 хуу күүсеткен.

Бо чылын олар база багай эвес ажылдааннар. 48 тонна дүк садып алырының планы 49,3 тонна кылдыр күүсеттинген. Белеткекчилерден Түлер-оол Лүндүп, Зинаида Дажый-оол олар өскелерден эки ажылдааш, бедик көргүзүглерлиг болганнар.

О. МӨҢГЕ-БАЙЫР.

ҮЛҮҮН КИИРИП ТУРАР

Хойжулар Тенек-оол, Хирлиш Ондарлар «Сүт-Хөл» совхозтуң мал ажылын хөгжүдериниң херээнге идепкейлиг киржип, эвээш-биче-даа бол үлүүн киирип турарлар. Ол өг-бүле малчыннааш, он сес чыл боол турар.

Сайырда кыштаан олар чыл санында үлегерлиг белеткеп алыр. Белеткеп алган 16 тонна сигенни кыштаанда чедиртинген. Кышкы, часкы үелерде ажыглаар одарларын айларга хуваап ап ажыглап турар. Соок, чывар лыг, хат-кавыскылыг хүннерде коданың ыжык мээстерге кадарып, даваны тазарбезин, дүгү дүшпезин дээш чымчак харлыг, хараган чок одарларны ажыглаарлар. Хойларын боозу улгадып, хураганнаар чоокшулай бергенде, кыштаг чоогунуң кадыр-берт эвес одарларынга хойларын кадарар. Төрүүр чоокшулаан хойларны тускайлааш, чылыг суг-биле суггарып, немелде чем-биле чемгерип турар. Чаш мал хүлээп алырынга белеткели багай эвес.

Хирлиш, Тенек-оол Ондарлар беш чылдың доозукчу чылында багай эвес ажылдаан. Коданының баш санын камгалавышаан, төрүүр чүс хойга онаашт 92 хураганны, бир хойдан-на 1800 грамм дүктү алган. Чайгы, күскү одарларга одарлаткан малының деңгел-кужу шыырак. Хирлиш Натпит-ооловна Ондар ак сеткилдиг ажылдавышаан, Сүт-Хөл район Совединиң депутады хүлээлгезин база багай эвес күүседип, соңгукчуларга өттүр чёдүп берип турар. СЭКП-ниң XXVII съездизин төлептиг күш-ажылы-биле уткуур дээш малчын өг-бүле ам күжениишкинниг ажылдап турар.

О. БОРАШ.
Сүт-Хөл район.

ЧОГААДЫКЧЫ ЁЗУ-БИЛЕ

Сельхозтехника салбырының коллективи СЭКП-ниң XXVII съездизинге уткуштур бедиткен социалистиг хүлээлгезин алган. Эрткен айларның түңнелдери-биле септелгетудуг мастерскаязы, техниктиг ачы-дуза чедирер станция, техниктиг солчулга пунктузу планнарын ажыр күүсеткилээн.

Чогаадыкчы ёзу-биле ажылдап турар шалыпчылар коллективте бар. Чижээлээрге, токарь Леонид Оюн «ГАЗ-53» деп марканың автомобильниң коробказының халывын кылырын шиңгээдип алган. Ол ам 1986 чылдың апрельдиң үлүүнде ажылдап турар. Чыл төнчүзүнге чедир «ГАЗ-52» марканың автомобильниниң ийи блогун пландан дашкаар кылырын хүлээнген. Ол ышкаш автошимчедикчи цегиниң моторизи Биче-оол Баа-Хөө ГАЗ-52 болгаш ГАЗ-53 маркаларның шимчедикчилериниң үлекчи валының шестернялары прессээр кожуг херекселин чогааткан. Ол чыл планындан ангыда, ГАЗ-52 марканың үш шимчедикчизин септээрин хүлээнген. Оларның үлегерин эдерип, чолаачылар В. Уванай, Д. Кидиспей, Д. Бюрбю, В. Натпит-оол болгаш слесарьлар Г. Биче-оол, О. Күнчүй олар база ла немелде хүлээлгелерин алгылаан бедик кедурлүүшкүннүг ажылдап турарлар.

М. ТИРЧИН.
Тес-Хем район.

Х А Р У Л У Г

Бо чылын Мөңгүн-Тайга районнуң девискээринде хар улуг дүшкен, агаар-бойдус соок болуп турар. Хөртүк район иштиниң оруктарын дуглапкан болгаш аргыжылгага улуг бергелерни таваарыштыр ган. Мөңгүн-тайгажылар оруктарны шеф күжү-биле аштап арыглааннар.

Эң берге байдал малчыннарга таваржып турар. Чүге дээрге одарлар хар-биле шыптынган, чүгле хадып каапкан мээстерде бичии-бичии одарлалыг черлер көстүп чыдар. Ынчангаш кадарчыларга хой кадарары бергедээн. Ындыг-даа болза ажыл-агыйлар малчын коданнарга хүн бүрүнүң практиктиг дузазын чедирип турар.

Сөөлгү он чылдың иштинде районга, бо чылдың ноябрьда ышкаш, хөй хар чагбаан. Ол чорук мал-маганның деңгелин дыка кудулаткан. Ынчангаш районда мал ажылдыгларының болгаш кедээниң өске-даа ишчилериниң күжениишкинниг ажылдаары негеттинип турар.

И. ДАСТАҢ.
Мугур-Аксыда метеостанцияның начальниги.

Д А Г Д Ы Н Ы К Ч Ы

«Шекпээр» совхозтуң үнделилекчилериниң бирээзи Дарый-оол Ооржак аныяандан тура тудугжулап келген болгаш ынак мергежилинге хөй аныяктарны өөреткен. Ол бо чылын безин 7 аныяк кижиден тургустунган звенону удуртуп, ооң кежигүннерин тудугжунуң берге, нарын мергежилинге өөретпишаан, чагыг-сүмелери-биле, бодунуң үлегери-биле кижизидип турар.

Дарый-оол Чамзырыновичиниң киришпээн тудуу совхозта чок. Ажыл-агыйның тудугжулары бо чылын 9 кыштагны септээн болгаш бир хой кажаазын, өшкү, анай тургузар ийи кажааны, бир молдурга кажаазын туткаш хүлээткен. Ооң аңгыда төрээн совхозунга 30 тонна сигенни белеткеп берген. Ол бүгү ажылдарны кылып чорударынга дагдыныкчы Дарый-оол Ооржактың үлүү база кирген.

Д. ООРЖАК.
Барыын-Хемчик район.

ҮРЕЛИК ХЕВ.ЭЭР

Кызыл районда «Тере-Хөл» совхозтуң Каргы хойжу бригадазының кыштаглаашкынынга белеткелин бо чылын багай организастаан. Сигенни четчир кылдыр белеткевээн, кыштагларының септелгезин чедир кылбаан.

Кунгуртуг биле Каргы аразында орук харылзаазы база баксыраан: чайын үер үезинде-ле үрелген көвүрүгнү амга чедир кылбаан. Совхозтуң директору болгаш өске-даа харысалгалыг ажылдакчылар ону кылдыртырын аазапла турар, а ол көвүрүг үрелик хевээр чытпышаан.

С. КОМБУ.

ДУРЖУЛГАЗЫ БЕДЭЭН

Мөңгүн-Тайга районда «Мөген-Бүрен» совхозтуң бода мал бригадазының кадарчылары 1985—1986 чылдың кыжындан малды хүр ажырар дээш күжениишкинниг ажылдап турар.

— Бистиң бригадада 1559 сарлык болгаш 1032 чылгы мал бар. Ам дээрезинде хар чуга болгаш чылгы, сарлыктың күш-дeңгели эки. Сарлыывысты эки оът-сигенниг Арыскан, Таскыл, Чели-Тей, Сарыг-Хову, Кызыл-Хая-Мээзи, Даг-Дөвү деп черлерде кыштадып турар бис. Бир эвес хар-чам улгады бээр болза, Бүүре, Сай-Бажы деп черлерже сайгара өъткарар бис — деп, бригадир, кодээ Советтиң депутады Владимир Саая чугаалады.

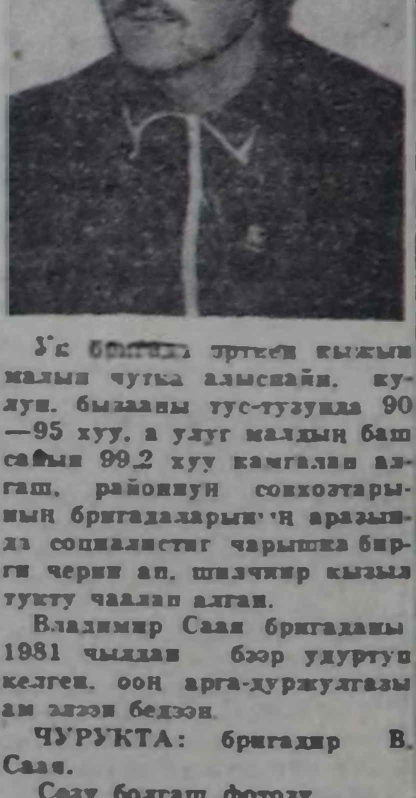

Үс бригада эрткен кыжын малын чутка алыспайн, кулун, бызааны түс-түзүнда 90—95 хуу, а улуг малдың баш санын 99,2 хуу камгалап алгаш, районнуң совхозтарының бригадаларының аразында социалистиг чарышка бирги черни ап, шилчиир кызыл тукту чаалап алган.

Владимир Саая бригаданы 1981 чылдан бээр удуртуп келген, ооң арга-дуржулгазы ам элээн бедээн.

ЧУРУКТА: бригадир В. Саая.

Сөзү болгаш фотозу И. УСПУҢ-ДОРЖУНУУ.

ТЕМП ООЖУМ

Барыын-Хемчик районнуң «Шекпээр» совхозунда келир чылдың хову ажылдарынга белеткел ажылдары чогуур негелдеге ырак четпес, оожум байдалда. Чайгы чер андарылгазын чүс хуу чорутса-даа, күскү чер андарылгазының планы чүгле 28 хуу күүсеткен, азы 1200 га чер чарар турган, ооң 350-ин чарган. Часкы тарылгага 575 тонна үрезин белеткеп алыр турган, бо хүннерге чедир чаа-ла 200 тоннаны белеткеп алган болгаш оон чүгле чартыын арыглап алган.

Ажыл-агыйда ниитизи-биле 35 трактор бар. Ооң ниитизинде илчирбелиг он бир тракторнуң чүгле бежи септеттинген, а дугуйлуг тракторларның ийизин районнуң сельхозтехниказында чедирип каан, артканнары белен эвес. Кожуг машиналарынче кичээнгей оон-даа дора, оларның септелгези шуут чорбайн турар.

Совхозтуң директору М. Д. Монгуш, кол агроном В. Т. Саая, кол инженер М. Б. Сарыглар оларның часка белеткелге харысалгалыг болуру негеттинип турар.

Д. ООРЖАК.

ХОЛУ ДЫҢЗЫГ

Авам Чурумаа Тожу саанчылап ажылдаандан бээр чээрби үш чыл болган. Ол амгы үеде Каа-Хем районда «Улуг Октябрь» совхозтуң № 1 сүт-бараан фермазында саанчылап турар.

Доозукчу чылда авам Чурумаа Шыырaповна бодунга быжыглаан инектериндее ниитизи-биле 35700 кг сүт саар планныг. Эрткен айларның түңнелдери-биле ол 31274 кг сүттү саап алган.

Ол ам планныг онаалдазын бүрүн күүседир дээш хол дыңзыг ажылдап турар.

Ч. ТОЖУ.

ШЕФЧИЛЕР ДУЗАЛААН

Барыын-Хемчик районда «Дөң-Терезин» совхозтуң дирекциязының база Ак кодээ Совединиң күүскомунуң тургускан графигин ёзугаар малчын коданнарга дузалажыр шефтерни организастап турар. Чоокта чаа шефчилер кадарчы Айыжы Сарыгларның кыштаанда эрги кажааның кырын бускаш, чаартып туткан болгаш өдээн коптарын бергеннер.

Б. БАГЫТ-ООЛ.

ХООЧУННАРНЫ САЛГААННАР

Сүт-Хөл районда «Алдан-Маадыр» совхозтуң Чечектиг хойжу бригадазы он бирги беш чыл планын хуусаа бетинде күүсеткен. Төрүүр чүс хойга онаашт ортумаа-биле 97 хураганны, бир хойдан-на 1 кг 600 грамм дүктү беш чылда алган.

Ол бригадада аныяк хойжу өг-бүле Иван, Зоя Донгактар мурнакчы малчыннарның одуруунда кирип турар. Ада-иези үр үеде малчыннааш, пенсияже үнерге, оглу, кенни хоочуннарның коданын хүлээп алган. Бригаданың он бирги беш чылда чедип алган күш-ажылчы чедиишкининге Зоя, Иван Донгактарның улуг-хуузу база кирген.

Олар малдаан коданын Улуг-Чүрек деп черде чайлаанга одарладып семирткеш, Көк-Чыраада одарынга улам күш киирип алган. Бо чылын эрес-кежээ малчын өг-бүле төрүүр хойларын меңээ хүлээткеш, эр хураган коданын хүлээп алган. Ам олар 500 баш хураган кадарып турар.

О. БОРАШ.

Көскү агитация

ИДЕПКЕЙЛИГ, ДАЙЫНЧЫ БОЛУРУ ДЭЭШ

Он бирги беш чылдың арткен чылдарында районнуң партия организациялары көскү агитацияның тематиказынче, политиктиг утка-шынарынче, уран-чечен кастангазынче болгаш дээштизинче кичээнгейни кошкатпайн келген. Чижээлээрге, Кедээ ажыл-агыйның дуржулга станциязының парткому, бригадаларының партия организациялары тодаргай сорулгаларының — планныг онаалдалар күүселдезиниң, ажылдың ажыктыын болгаш шынарын бедидерииниң, техниканы бедик бүдүрүкчүлүг ажыглаарының, мурнакчы дуржулганы нептередириниң, күш-ажылдың дешпилгелиг аргаларын шингээдириниң күүселдезин хандырарынга көскү агитацияның хөй янзы аргаларын чогаадыкчы ажыглап турар. Бо ажыл-агый районнуң совхозтарының ортузунда социалистиг чарыштың мурнуку одуруунда чорур орар. Тос айларның түңнели-биле көргүзүглер мындыг: күрүнеге садар талазы-биле эътти 134,2 хуу, сүттү 112,8, дүктү 100,3 хуу кылдыр күүсеткен. Ниитиниң малынга чем курлаавыры белеткээри-биле — сигенни 120,1 хуу, витаминниг сиген далганын — 105, сенажты — 186,4, силосту — 172 хуу кылдыр планныг онаалдазын ажыр күүсеткен.

Көскү агитация айтырыын комплекстиг шиитпирлээриниң чедимчелиг боттанып турарының чижектери районда бар: сезоннуг ажылдар үезинде хову-турлагларын, ажыл-агыйларны, албан черлерин, организацияларны дерип-каастаарының перспективтиг планнарын партия организациялары ажылдап кылып турар.

Социал-экономиктиг болгаш идей-кижизидилгелиг сорулганы боттандырарынга шөлдериниң, кудумчуларының, административтиг бажыннарның, бүдүрүлге девискээриниң комплекстиг шимелдези улуг ужур-дузалыг. Бай-Хаак суурда тургустунган Хүндүлел самбыразы багай эвес шиметтинген. Аңаа мурнакчыларның чүгле чуруун азып, адын адап кагбайн, ооң чедиишкиннериниң көргүзүглери-биле күш-ажылчы намдарын кысказы-биле бижип көргүзерин практикалап турар.

№ 585 КМК-да партия организациязы көскү агитацияның ажыктыын эки билир. Районнуң үлетпүр бүдүрүлгелериниң аразында чарлаан социалистиг чарышты бо коллектив баштап орар болгаш бүгү-ле көргүзүглер талазы-биле тос айларның планныг онаалдазын ажыр күүсеткен.

Партия комитеттери болгаш организациялары көрүлдениң чорып турарын болгаш ону организастап турарын хайгаарапга алган. Күш-ажылчы коллективтер кижиниң ажылының тевү болур деп чүве билдингир. Көскү агитация көрүлдезинге фермалар, бригадалар, шупту киржип турар болганда, көскү агитация күжү-биле мурнакчыларны, оларның күш-ажылын көргүзүп, бүдүрүлгениң мурнакчыларының болгаш чаартыкчыларының дуржулгазының алыс утказын тайылбырлаар, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн, продукцияның шынарын бедидеринге, организакчы торукту, корум-чурумну болгаш сагылга-чурумну быжыглаарынга күш-ажыл кижизиниң бот-идепкейин кедүрер ужурлуг.

Көрүлдениң II үе-чадазын түңнээн. Бүгү-эвилелдиң бо көрүлдезинге киришпишаан, партия организациялары боттарының күш-ажылчы коллективтеринге көскү агитацияның болгаш политиктиг плакаттың дээштизин чедип ап турар. Бирги черни дараазында организациялар болгаш бүдүрүлгелер алган: РАҮК бүдүрүлгелеринден — Кедээ ажыл-агыйның дуржулга станциязы, үлетпүр бүдүрүлгелеринден — № 2 орук-септелге участогу, садыг болгаш ниитиниң чемненилге черлериниң — Таңды райпоозу, фермалар, бригадалардан — Дуржулга станциязының Хадын-Аксы сүт-бараан фермазы.

Чамдык парткомнар, партия организациялары, профкомнар, комсомол организациялары база ол ышкаш ажыл-агый удуртукчулары көскү агитацияже кичээнгейни кошкак угландырып келген. Чижээлээрге, «Россия», Тока аттыг совхозтар, Балгазын сельпозу болгаш оон-даа өске коллективтерни аңаа хамаарыштырып болур. Чамдык совхозтарда, бүдүрүлгелерде, албан черлеринде көскү агитацияның темазы кызыы, ону кылганы чевен. Бисте, район төвүнде-даа, чурттакчылыг черлерде-даа партияның чугула документилери — СЭКП-ниң Программазының чаа эдилгезиниң, партия Уставынга өскерилгелерниң төлевилелдеринге дүүштүр кыйгырыглыг лозуңнар, плакаттар ам-даа чок. Ол хамаан чок бодунуң кудумчузун, чурттап орар бажыңының девискээрин, кварталын чаагайжыдарынче кижилерни кыйгырып, оларның хөй-аъдын кедүрүп турар лозуңнар, плакаттар чок. Шевергин дерзээ стендинде коммунизм тургузукчузунуң моральдыг кодекизи ховар таваржыр.

Көскү агитацияның организакчыларынга СЭКП райкомунуң пропаганда болгаш агитация килдизиниң талазындан дузаны көргүзүп, янзы-бүрү бланкаларны типографияга парлаткаш, бүгү партия организацияларынга тарадып турар. Ынчалза-жок көскү агитация чогуур деңнелге чедир тургустунмаан. Чылдагааны — чамдык партия организацияларының секретарьларының тоомча чогунда, дуза-деткимче манап өөренгениңде.

Бо четпестерни дарый чайладыр ужурлуг бис.

В. МАРТАЙ-ООЛ.
СЭКП Таңды райкомунуң пропаганда болгаш агитация килдизиниң эргелекчизи.

ДЕМНИГ ИШТИҢ САЛДАРЫ

Амгы үеде кандыг-даа коллектив көскү агитацияның янзы-бүрү хевирлерин ажыл-чорудулгазынга ажыглап турар. Ында ажылдап турар кижилерниң социалистиг чарыжын, хүн бүрүнүң күш-ажылчы маргылдаазын, кылган ижиниң түңнелдерин көскү агитацияның дузазы-биле илередири республиканың барык чаңчыл апарган. Ынчангаш көскү агитация биле социалистиг чарыш сырый харылзаалыг. Ооң көскү чижээн найысылалдың дөрткү микрорайонунуң девискээринде «Механизация тудуг» трезиниң № 14 механизация эргелелиниң ажыл-амыдыралындан көрээли.

Эргелелдиң эжиниң кырында, көскү черде «СЭКП-ниң XXVII съездизин төлептиг уткуулуңар!» деп чараштыр бижээн кыйгырыг ажылчыннерни соруктуг ажылдаарынче, чарышка мурнакчы болурунче кыйгырып турар. Ооң чоогунда «Социалистиг чарышты улам калбартыылыңар!» деп эгелиг улуг стендиниң амгы үениң негелделеринге дүүштүр чараштыр, кижизидикчи утка-шынарлыг кылдыр дерээш белеткеп тургускан. Ооң эгезинде, В. И. Ленинниң чуруунуң адаанда, «Коммунистиг күш-ажылдың тиилелгезинге чеде бээр бис» дээн ооң сөстерин орус дыл кырында улгаттыр бижээн. Ол ышкаш ында социалистиг чарыштың негелделерин база аскан.

Кандыг-даа тайылбыр чокка ол стендиден он бирги беш чылдың тиилекчилерин билип алыр бис. Оларның аразында ук бүдүрүлгениң хоочуннары — бульдозер, экскаватор, кран машинистери Г. Карпова, А. Семёнов, А. Эльмояров болгаш өскелерниң-даа аттары бар. Дараазында «Социалистиг чарыштың тиилекчизи» херек демдээниң эдилекчизи А. Буркоюн, В. Бахаревтиң, В. Семёновтуң, И. Фроловтуң, Т. Морозовтуң, А. Лукьяновтуң, А. Шеферниң аттарын бижээн. Ооң соонда «Коммунистиг күш-ажылдың шалыпчызы» деп атты дөртен ажыг кижиниң чедип алганын билип аар бис. Ол-ла стендиде Хүндүлел самбыразы база кылган. Ында бүдүрүлгениң мурнакчылары, чарыштың тиилекчилери кирип турар. Ол ышкаш мергежил аайы-биле чарыштың тиилекчилерин, бүдүрүлгениң үшкү кварталда чедиишкиннерин, он айлар дургузунда чарышка мурнакчы болган кижилерни оон көрүп, билип ап болур.

Коллективте партия, профэвилел, комсомол болгаш оон-даа өске хөй-нийти организацияларының тускай булуңнарын, «Олар үени мурнап турарлар», «Төрээн чурт дээш туйчуп чорааннар», «Беш чылдың гвардейжилери» деп стендилер, «Хожудап турарлар чокка ажылдаар», «Беш чылга — шалыпчы күш-ажыл», «СЭКП-ниң XXVII съездизин күш-ажылчы чедиишкиннер-биле уткуулуңар!» деп лозуңнар, көргүзүг самбыралары, плакаттар ажылчыннарны планныг онаалдаларын чедиишкинниг күүседиринче, социалистиг чарышка тиилекчи болурунче сорук киирип турар.

«Идеологтуг, политика-кижизидилгелиг ажылды улам экижидер дугайында» СЭКП ТК-ның доктаалынга дүүштүр социалистиг чарышты болгаш көскү агитацияны бедик деңнелге тургусканындан ук коллективте ажыл көскүзү-биле экижээн. Ооң түңнелинде бо механизация эргелели кылыр ужурлуг тудуг-монтаж ажылдарын үшкү кварталда 111,8 хуу күүсеткен болгаш пландан ажыр 182 муң рубльдиң ажылын кылган. Азы план ёзугаар 720 муң рубльдиң ажылын кылыр турган. 726 муң рубль чедирген. Пландан дашкаар орулга киирип алырын мурнакчы коллектив 101,7 хуу күүсеткен.

Чарыш — ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидеринге улуг салдарлыг. Аңаа тиилекчи болур дизе, бир дугаарында, күш-ажылдың сагылга-чурумун шыңгыы сагыыры, бодунуң мергежилинге арга-дуржулгазын бедидери, ону ханы билири болур. Ук коллективте беш чылдың гвардейжилери, чарыш тиилекчилери аныяк ажылчыннарның ёзулуг дагдыныкчылары болбушаан, күш-ажылчы үлегери-биле оларны кижизидип турар. Кызылдың № 4 профтехучилищезиниң доозукчулары кран машинистери Урана Чечек, Оксана Маады, Игорь Куулар, Любовь Жолобова, шериг албанындан халашкаш ажылдап турар Орлан Ондар, Павел Старцев болгаш оон-даа өскелер мурнакчыларга санадып эгелээн.

Коллективтиң активчилери, пропагандистери, агитаторлары, политинформаторлары, съезд мурнунуң документилерин ажылчын бүрүзүнге чедир тайылбырлаар дээш бо хүннерде улам соруктуг ажылдап кирген. Он ийиги беш чылда № 14 механизация эргелелиниң коллективи планныг онаалдаларын ыяап-ла күүседир дээш социалистиг чарышты улам калбарткан. Бо дугайын эргелелде партия организациязының секретары Н. Кузина бузүредип чугаалап олурду.

Төрээн партиязының ээлчеглиг XXVII съездизиниң ажыттынар хүнүнде планныг онаалдазын хуусаа бетинде күүседир дээш социалистиг чарыш механизация эргелелинде бо хүннерде улам калбарган.

К. САРЫГ-ООЛ.

АРАГА ИШПЕС ЧОРУК — АМЫДЫРАЛДЫҢ НЕГЕЛДЕЗИ

СОЛУН ЭРТКЕН

СЭКП ТК-ның «Арагалаашкынны болгаш алкоголизмни узуткаар талазы-биле хемчеглер дугайында» доктаалы түр үениң эвес, доктаамал чорудулгар ужурлуг ажыл. Ол доктаал парлаттынып үнгеш, күштүг болуп эгелээн соонда, хөй-ниитиниң черлеринге эзириик чорур кижилер барык көзүлбестээниң, корум-чурум чер-черде көскүзү-биле экижээнин эскерип турар бис.

Өг-бүле туткан аныяк кижилерниң кудазын ээзиртир суксун чокка эрттирип турары таарымчалыг болган. Ооң чижээ бо. Кызыл-Мажалык суурга чоокта чаа комсомолчу куда эрткен. Ол дугайын каксы бижип көрейн.

Культура бажыңының байырлал шимчи киир дерээн. Үлегер домактарны, аныяк өг-бүлеге аас-кежикти күзээн йөрээл сөстерин кончуг көскү, шевергин кылдыр бижээш, залдың хаяаларында аскан. Хөгжүмнүң таалангыр үнү аныяктарны амыдыралдың делгем оруунче үдеп турганзыг, сагыш-сеткил оон хөлзеп келир болду. Саяна биле Огонёк четтинчип алган ийи эштери-биле залче кирип келди. Олурганнар адыш часкап, кыс биле оолду уткаан. Залды долганганаш, хевис кыры-биле сценага келген. ХБАБ эргелекчизи В. А. Домбулак аныяктарның өг-бүле тутканының дугайында херечилелин байырлыг байдалга тывыскан. Дараазында комсомол райкомунуң секретары В. С. Очур сөс алгаш, өг-бүле тутканы биле Саяна болгаш Огонёк Ооржактарга байыр чедиргеш, ажыл-ишке-даа комсомолчу отчугаштыг болурун, быжыг найыралдыг, үлегерлиг өг-бүле болуп чурттаарын күзээн. Кыс биле оолга байыр чедиргенниң соонда, Саяна биле Огонёк амыдыралдың баштайгы вальзын ойнааннар. Ооң соонда оюннар, таңцы-сам улажып-ла турган.

Ээзиртир суксун чок кудаларның солун эртип турарының бир чижээ бо. Бо бүгүнү көрүп олура, кудаларны солун кылдыр эрттирериниче комсомол райкому, культура ажылдакчылары кичээнгейни угландырып турар-дыр деп түңнелге келдим.

С. БИЧЕ-ООЛ.
Барыын-Хемчик район.

БӨМБҮРЗЕКТИҢ СУДАЛЫ

ХОСТАЛГА ДЭЭШ ДЕМИСЕЛДИҢ ТУГУНУҢ АДАА-БИЛЕ

Боттарының байырлалын — Мурнуу Африканың Маадырларының хүнүн мурнуу-африка патриоттар бо чылын апартеидтиң ёзу-чурумунга удур дарлаттырган массаларның удурланышкынының кажан даа турун көрбээн калбарыышкынының болгаш улам ээлдезиниң байдалынга демдеглээн. Азия болгаш Африка улустарының эп-сеткил каттыштырылгазының организациязының шиитпири ёзугаар ол хүнну декабрь 16-да демдеглеп турар. Мурнуу Африканың Африка Национал конгрезиниң шериг организациязының — «Умконто ве Сизвениң» дайынчылары 24 чыл мурнунда ол хүн Йоханнесбургтуң болгаш Порт-Элизабеттиң чоогунга сөөк-язы ыгаар ёзу-чурумунуң стратегтиг болгаш административтиг объектилеринге чедиишкинниг каш-даа согуушкуннарны таварыштырган. Ол согуушкуннар африканнарның хосталга дээш организастыг чепсектиг демиселиниң эгези болган.

Оон бээр-ле ол демисел чаңгыс хүн-даа оожургаваайн келген болгаш шимчээшкинниң мурнуу одуруунда аныктар чорун турар. Кеш-сөөк ыгаар чоруктарга удур африка суурларга болуп турар чыскаалдарга хүн бүрү муң-муң оолдар болгаш кыстар киржип турар. Мурнуу Африкадан дыңналыглар ам чыл дургузунда дайын чорудугларының медээлери дег болуп келди. «Мохлакендего аныяктар чыскаалын боолаан», «Соуэтога үш африка оолду полиция өлүрген», «Аттериджвилле кеш-сөөк ыгактыглары кара кештиг 14 харлыг уругну диригге өрттедиппен» — мындыг халаптыг медээлер Мурнуу-Африка Республикадан үргүлчү кээп турар. Чаш ажы-төлдерни солдаттар дерзиилеңген ёзу-биле боолап, оларны карак чажы төктүрер газ-биле хоранап, куяк транспортёрлар-биле бастырып турар. Эрге-чагыргаларының өөскүдүп үндүргени халымыг өлүрүкчү терроруң түңнелинде сөөлгү 12 айларның дургузунда муң чыгам кижи амы-тынындан когараан. Оларның хөй кезии 18 хар четпээн. Кеш-сөөк ыгаар чорукка удур шимчээшкинниң кара бажыңнаткан 6 муң активчилерниң аразында аныктарның демократтыг организацияларының барык бүгү удуртукчулары кирип турар.

25 миллион африканнарны кулданндырыкчы байдалга тударын мөңгежидер сорулга-биле араатанзыг дерзиилээшкиннер-биле-даа Преторияның хосталга дээш демиселиниң чидиглеңиишкинин базар шинээ чок. Ланга болгаш Кроссроудс, Гугулету болгаш Мамелоди — бо суурларның аттары бөгүн патриоттарның быжыг турушттуг маадырлыг чоруунуң демдээ болу берген. Баррикадаларны тургузуп, полицейлерни даштар-биле болгаш кыва бөөр холуксаалыг бүдүмелдерлиг шилдер-биле дажап турган аныяктарның эрес-шудургу удурланышкынынга дерзиилекчилер ол суурларга таваржы берген. Соуэтога аныктарның бот-камгалал отрядтарын тургузуп эгелээн. Оларның сорулгазы — полицияның кара туразында аажылаашкыннарындан тайбың чурттакчыларны камгалаары, өрттедиишкиннерни болгаш өлүрүүшкүннерни организастаары-биле даалгалыг кээп турар чеңгиечилерге удур демисел болуп турар.

«Умконто ве Сизве» дээр шериг организациязының дайынчылары кеш-сөөк ыгаарчыларынга шыырак согуушкуннарны таварыштырып турар. Трансвааль мозуда Секунделе хемур-дашты суук одаар чүүл кылдыр сайзырады ажылдаар стратегтиг комплексти чок кылыр сорулгалыг чедиишкинниг операцияны олар октябрьның төнчүзунде чоруткаинар. Мессинаның чоогунда оруктарга салган миналарга шериг куяк транспортёр болгаш полиция автомобили таварышкаш, часты берген.

24 чыл мурнунда Мурнуу Африканың улузу чепсектиг демиселдиң оруун шилип алган болгаш чагыртпас, дүжүп бербес деп шиитпирлээн. Боо-чепсекти холунга бир дугаарында тудуп, сегиризи алган кижилерниң оолдары бөгүн оларның чептиг херээн уламчылап, апартеидтиң ёзу-чурумунга удур, чаңгыс аай демократтыг болгаш хөй расалыг Мурнуу Африка дээш маадырлыг тулчуп турар.

В. ВАСИЛЕЦ,
Г. ПОТАПОВ.
(СЭТА).

КОЛ КИЧЭЭНГЕЙ — ЭМНЕЛГЕ ПРОФИЛАКТИКАЗЫ

ГАВАНА. ЭДЧ кежигүнү чурттарның төлээлекчилериниң баштайгы эмчи дузазын көргүзериниң айтырыгларынга тураскаатан ужуражышкынны аңаа тускай түңнел документиге ат салыры-биле доозулган. Ооң ажылынга Кубаның, Болгарияның, Вьетнамның, Венгрияның, ГДР-ниң, Польшаның болгаш Чехословакияның төлээлекчилери киржип, чонну диспансерлээри-биле холбашкан айтырыгларны чугаалажып көргеннер. Кубаның делегациязының баштыңы, ортулуктуң амбулатория албанының национал директору Мигель Анхель түңнел хуралга аңаа болган ужуражышкыннарның түңнелдеринге сеткил ханышкынын илереткен.

КАПИТАЛ ЧУРТТАРЫНДА

БОНН. «Даарта мээн-биле чүү болурул?» деп баш муңгашталган сөстерлиг плакатты назылай берген ажылчын бодунуң херээнге астып алгаш, Дортмундуда машина тудуунуң «Маннесмен» дээр заводунга организастап чорутказ чыскаалдың киржикчилериниң аразынга чораан. Ооң киржикчилери экономиктиг кризистиң аар бергелерин бөдүүн ажылчыннарга бүдүрүлге ээлериниң онаар дээн оралдажыышкыннарынга удурланганнар. Бүдүрүлгениң «рационализастаарының» капиталистиг планнарын ёзугаар Дортмундунуң "бүдүрүлге черинден концерниң ээлери 500 ажыг ажылчыннарны ажылдан үндүрер деп турган.

Дортмундуга сөөлгү үе иштинде элээн каш цехтерни болгаш бүдүрүлге черлерин хаарган. Ажылдан үндүртүрүнүң айныы чүгле «Маннесманның» эвес, «Хеш» концернге хамаарышкан «Феникс» болгаш «Востфален-Хотте» дээр металлургия заводтарының ажылчыннарынга база кыжанып келген. Амгы үеде Дортмундунуң чурттаарга бүрүзүнүң бирээзи-ле «артык кижилерниң» санынга кирген.

РИМ. Сардиния ортулукта Альгеро хоорайда виноград болбаазырадыр кылыр фабрикаларның бирээзиниң администрациязының кара туразында аажылаашкыны Италияның демократтыг профэвилелдериниң, хөй-ниитизиниң килеңнээшкинин болдурган. Кандыг-даа сагыыдырыг чокка бүдүрүлге ээлери үш херээжен ажылчынны — Мария Коссу, Луиза Санна болгаш Марианджела Пиитус оларны дурт-сыны бичии деп сылдаг-биле ажылдан үндүрген. Олар ийи метр бедик черде турар агрегаттың көргүзүкчүзүн хайгаараар хүлээлгелиг турганнар. Оларны чогуур үезинде таарыштырып тургузары-биле ажылчыннар чиик чаданы ажыглап турганнар. Ынчалза-даа оларның ажылын дээштиг эвес деп көрген болгаш оларны ажылдан үндүреринче далашкан.

Бүдүрүлге черинин ээлериниң үүлгедиишкинин чурттуң эң улуг профэвилел каттыжыышкынының — Италияның Күш-ажылдың бүгү-ниити конфедерациязының Сардиниида федерациязы ажылдап турар херээженнерге хамаарыштыр ыгай көрүүшкүннүң шыдажыр аргажок үүлгедиг кылдыр санап көрген. Федерация Альгер хоорайның суд органнарындан фабриканың администрациязының кара туразында аажылаашкынын истээрин негээн. Фабриканың администрациязының кара туразында аажылаашкынынга удурланышкынның демдээ кылдыр ажылчы чоннарның эргелерин камгалаары-биле массалыг хөй санныг ажыл соксадыышкынын чорударын федерация шиитпирлээн.

Күш-ажылчы хоойлужудуганы бүдүрүлге ээлериниң каржызы-биле үрээнин доп-дораан истеп көөрүн Сардинияның область чөвүлелинден (эрге-чагырганың хоойлу үндүрер органындан) Италияның Коммунистиг партиязының төлээлекчилери негээн. Олар ажылдан үндүрткен кижилерни доп-дораан катап ажылга тургузарын негээн болгаш бүдүрүлге ээлериниң бүдүрүлгеге херээженнерниң эр кижилер-биле дең эргезиниң дугайында конституцияга быжыглаттынган хоойлуну үреерин болдурбазының эргежок чугулазын айытканнар.

Сардинияда фабрикалар администрациялары ажылдап турар херээженнерни ынчаар каш удаа үндүрүп келген. «Република» солунуң айтып турары-биле алырга, чүгле сөөлгү үш чыл дургузунда мындыг чылдагааннар-биле дыка хөй херээженнерни ажылдан үндүрген.

ТОКИО. «Расалыг ыгай көрүүшкүнүң бүгү хевирлерин чок кылыр дугайында делегей көрээзин доп-дораан бадылаар», «Япон ортулуктарның бүгү чурттакчыларынга дең эргени тыпсыр» деп лозуңнар-биле кижилерниң эргелерин дээш демиселиник турар хөй-ниитиниң массалыг организациязының саналы-биле митинг япон найысылалга болган.

Японияда эртип турар кижиниң эргелериниң неделязының үезинде болган митингиниң киржикчилери Токио декларациязын хүлээп алганнар. Япон чазактан сөөк-язы ыгай көрүүшкүнүң бүгү хевирлерин чок кылыр дугайында делегей конвенциязын сөс кырынга эвес, а херек кырынга бадылаарын митингиниң киржикчилери негээн.

(СЭТА).

ГФР. Крефельге түс чер судунуң бажыңының чанынга демократтыг хөй-ниитиниң чыскаалы болган, ында ам ээлчеглиг сески суд ээзчи өлүрүкчү, шаажылакчы В. Оттонуң херээн көрүп турар. 20 ажыг чыл дургузунда ону чажырып келген барыын-герман суд дешпилгелиг күштерниң негелдези-биле чаа суд чорудулгазын эгелээринче албададыпкан. Чүс-чүс кижи өлүмнүң гитлерия лагеринге немец ажылчын аңгының баштыңчызы Эрнст Тельманны өлүргенинге киришкен кижиге чептиг кезээмчени көргүзерин негеп, мында чыглып келген.

ЧУРУКТА: социалистиг немец ажылчын аныяктар эвилелиниң кежигүннериниң плакадында — «Тельманны өлүрген идегетти — кара-бажыңнаар!» деп килеңниг негелделиг лозуңну бижээн.

АДН — СЭТА-ның фотозу.

Хандырылгаңар кандыгыл?

Кызылдың № 3 столоваязында

КИРБЭЭЙН ДЕП БОДАЙ БЭЭР. ЧҮГЕ?

«Ниитиниң чемненилгезин мурнап турар темп-биле хөгжүдер, ажылын организастаарын сайзырадгайжылар. Белеткеп турар чемнерниң шынарын улам экижидер».

(1986—1990 чылдарда болгаш 2000 чылга чедир үеде ССРЭ-ниң экономиктиг база социал хөгжүлдезиниң Кол угланыышкыннарының төлевилелинден).

Төлевилелде бо одуруглар чоннуң садыг хандырылгазын экижидип, ооң культуразын бедидерин чедип алырынче кичээнгейни угландырган. Ниитиниң чемненилгезинде бо кол негелдеге дүгжүпкү дег чүү бар ирги дээш, найысылал Кызылывыста кайы ырактан-на каракка көстүп кээр, даштындан көөрге, көрүштүг, улуг делгем бажыңга барган бис. Мында ниитиниң чемненилге трезиниң бот-орулга-чарылгалыг № 1 бүдүрүлгезин турун турар. Ону чон 3 дугаар столовая деп адап чаңчыга берген. Бо хире онза чараш бажыңда ажылдап, үнген-кирген чонга бараан боор турар кижилер эвилең-ээлдээ, сагыш човангыры-даа кончуг боор, хандырылганың культуразы-даа шырак боор деп бодап кээр сен.

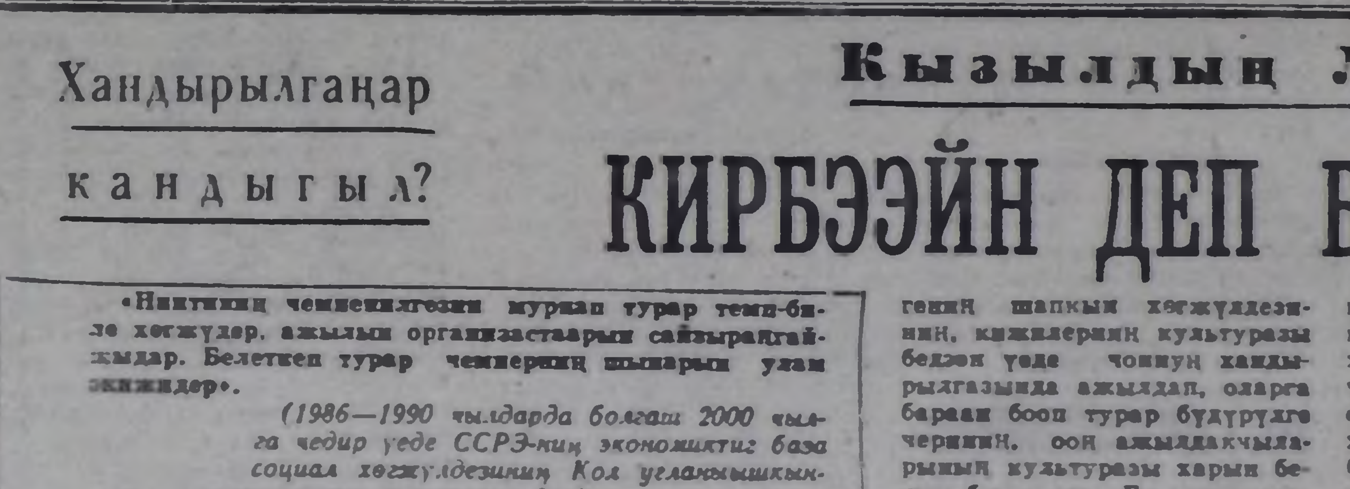

Шак ындыг сеткил-биле, найысылалдың поварларының кылган амданныг чемин чип, изиг шайын ижип алыр дээш албан ажылын-даа, хууда херээн-даа бүдүрүп алыр дээш Кызылга келген аалчылар-даа, хоорайның чурттакчылары-даа маңаа бо-ла чедип келир. Хүнүрай бер! Сээн бодааның дег чүве кайын турар. Столованың адаанда каъдынга кирип кел-ле, буржурганып эгелээр сен. Столованың адаанда каъдын хоорайның өөредилге черлериниң сургуулдары чемненир чер кылдыр кылып каан.

Эртем-техниктиг дешпилгениң шапкын хөгжүлдезиниң, кижилерниң культуразы бедээн үеде чоннуң хандырылгазында ажылдап, оларга бараан боор турар бүдүрүлге черинин, оон ажылдакчыларының культуразы харын бедик болту дег. Бо хире чырык, чаагай, чараш бажыңда ажылдап турарларының чонну хандырып турарында четпестерни, хандырылганың культуразының куду деңнелдиин көргеш, хөңнүң калыр. Моон соңгаар бо черже ис баспаайн деп бодай бээр сен.

Столованың ийиги каъдында аңаа-даа, диета ёзугаар талон-биле-даа чемненип келгеннер кышкы идик-хевин ужулбайн, чем делгээн черниң чанынга (чурукта) оочурлап турунтар. Идик-хевтиг кижилерге чемни чүге берип турары? Ындыг айтырыгны ук бүдүрүлгениң директору Нина Тихоновна Шульгинадан база салган бис.

— Диета талонун ёзугаар 100 кижи бистинниден чемненип турар. Ужурунда диета талону-биле чемненир кижилерни аңгы чемгерер ужурлуг бис. Ийиги шугум тургустунмаанындан, диета ёзугаар чем кылыр поварлар чок боопп турарындан аңгы чемгерер аргавыс чок. Чүгле диета талоннуг кижилерни чемгергеш туруптар болзувусса, планныг онаалдаларывысдаа күүседип шыдавас бис. Бо байдалдан унтунуп чадап турарывыс шын. Диета ёзугаар чем белеткээр дериг-херекселдеривис база чок. Каспирлеп ажылдаар кижилер база тывылбас-тыр — дээш, директорнуң чылдак кагар чүүлдери-ле хөй болду.

Узун ээлчегге туруп-туруп, бир столду ээлеп ап чыдырында, зал ажылчыны чедип келгеш: «өске столга барып олуруп ал. Мону аштаарым ол» — дээш, чемненикчиниң каржы-хажагайы сүргей чемелээр чорук база бар. Шак мындыг байдалга чемненирге кижиниң боксунче чем ажары берге. Ындыында-ла шынары багай, соок чемни аан. Тыва шай шуут турбас. Столдарга олурар дээриңге, кижи олурар сандайларда кышкы тоннар, бөрттер ооваланы берген болур. Олурар сандай дилээш база чоруптар сен. Чемненикчилер тоннарын чанында хостуг сандайда салгылап алгылаан болур (чурукта). Столованың адаанда каъдында тон азар чер ажылдавастаанындан кижилер олурар сандайлар «аскыыш» болу бергени ол-дур ийин. Хүнде бо столоваага 1200 — 1300 хире кижи чемненип кээп турар. Мынча хөй кижи тонун сандайларга салгаш, чемненип ап турда, өске кижилерниң олурар чери чок боопп турбайн канчаар. Тон азар черни таарыштыр дерээш, чүге кижилерден ажылдадып болбазыл?

— Аңаа ажылдаар кижилер тывылбас боор-дур. Улустуң идик-хевин чиде бээрилеп корткаш, кым-даа ажылдавас чүве-дир — деп, директор Н. Шульгина саат чок харыылап каар чорду. Ол харыы эвес-тир. Тон азар черни таарыштыр кылгаш, кижилерни шилип тыпкаш, ажылдадыры чугула. Ол база-ла организас чок чоруктуң бир херечизи-дир.

Арагалаашкынны болгаш алкоголизмни узуткаар талазы-биле хемчеглер дугайында партияның болгаш чазактың доктаалы 1985 чылдың июнь 1-ден эгелеп күштүг болган турда, аңаа хүннерде 2 шактан 7 шакка, суббота хүнүнде 11 шактан эгелеп пиво садып турары база алдеп. Пивону чүге садып турарын айтырарга, улус депутаттарының хоорай Совединиң күүскомунуң садыг килдизиниң 1985 чылдың февраль 6-да ээзиртир суксуннар садарын чөпшээрэп каан чөпшээрелин директор Н. Шульгина бистерге көргүзер-даа чорду. Ниитиниң чемненилге черинге ээзиртир суксун садары канчап-даа таарышпас, ону болдурбас херек.

М. ОЮН.

МОСКВА. XVII чүс чылда чурттап чораан француз драматург Ж. Расинниң «Федра» деп трагедиязы монархиянын дошкун кадыг үүлгедиглеринге таварышканнарның мессилдежиин көргүзүп турар. Ону ССРЭ-ниң Академиктиг Биче театрынга РСФСР-ниң алдарлыг артизи В. А. Львова-Анохина болгаш В. Е. Фёдорова олар тургускан. Чурукчу — В. Н. Фомин, композитор — Г. С. Фрид.

ЧУРУКТА: шиилен көргүзүг. Афинының хааны Эгейниң оглу Тесей — РСФСР-ниң улустуң артизи А. И. Кочетков (солагай талазында) Тесей болгаш амазонкаларның хааны Антиопаның оглу Ипполит — артист В. И. Бочкарёв.

В. СОБОЛЕВТИҢ фотозу.
СЭТА-ның фотохрониказы.

С О Л У Н УЖУРАЖЫЫШКЫН

Школа реформазының шиитпирлерин амыдыралга боттандырып эгелээниниң ийиги чылы чоруп турар. Бо үениң дургузунда Тээли ортумак школазында башкылар коллективи кижизидилге ажылын күштелдирери-биле чогуур ажылдарны чорудуп келген. Башкылар янзы-бүрү темалыг солун ужуражылгаларны, дыштаныылга кежээлерин организастап эрттирип келген. Чоокта чаа «Бистиң уран талантыларывыс» деп солун кежээни тыва дыл башкыларының методиктиг каттыжыышкыны эрттирген. Аңаа өөреникчилер салымчаланныг чаңгыс чер чурттугларын чалап, оларның-биле ужурашканнар.

Школаның делгем залынга кежээни хоочун башкы Өлчей Салчаковна Шыырап ажыткан. Ооң соонда Ө. С. Шыырап тыва чечен чогаалдың хөгжүлдезиниң дугайында солун беседаны кылган. Дараазында хүндүлүг аалчылар — Тиилелгениң 40 чыл оюнга тураскаатан улусчу фестивальдың киржикчилери, лауреаттарга сөс берген. Идамчап Сюрюнович Хомушку — Тывада ховар дээн үшевер хөгжүмчү. Ол игил, чадаган, хомус, бызаанчы дээн ышкаш хөгжүм херекселдеринге ойнап билиринден аңгыда, оларны кылып турар мастерлерниң бирээзи. Өөреникчилер тыва хөгжүм херекселдеринге ооң күүсеткен аялгаларын улуг сонуургал-биле дыңнаан. Тыва АССР-ниң культуразының алдарлыг ажылдакчызы боттывынгыр композитор Базыр-оол Хомушкуевич Чүлдүм-Сүрүң уруглар-биле солун чугааны кылган. «Чеди-Тей», «Тыва фестиваль ыры», «Партияга айыткал» дээш өске-даа бодунуң ырларын ол өөреникчилерге сонуурткан. А школаның башкылары А. С. Хертек, К. С. Сеңги-Доржу, К. С. Серен-Чимит олар улустуң аас чогаалындан йөрээлдер, дүрген чугаалар, үлегер домактарны кижизидилге темазынга таарыштыр шилип, өөреникчилерге бараалгаткан. Үстүкү класстың өөреникчилери тыва чечен чогаалдың чамдык маадырларының рольдарын күүседип, тыва оюннарны ойнаарын көргүскеннер.

Ол-ла кежээ шүлүк чогаадылгазының болгаш чурук конкурузунуң түңнелдерин үндүрген. Сайлык Күжүгет бижээн шүлүктери болгаш Аяс Чарымчык, Маны Кызыл, Иоланна Салчак олар чураан чуруктары дээш хүндүлел бижиктер-биле шаңнатканнар.

К. САЛЧАК, башкы.
Бай-Тайга район.

СПОРТ • СПОРТ • СПОРТ

М. С. ХОМУШКУ — ШЫДЫРААГА РЕСПУБЛИКА ЧЕМПИОНУ

Республиканың шыдыраа маргылдаазы швейцар система-биле болуп эрткен. Аңаа 26 эр, 10 херээжен шыдыраачылар киришкен.

Бирги чер дээш демисел маргылдааның эгезинден тура чидиглеңген. Баштайгы салыгларда Л. Мохов, Ч. Оюн өскелерин мурнап, чемпион ат дээш тиилелгеже чүткүлдүг ойнап турганнар. Ынчалза-даа оларның кайызы-даа сески салыгда Л. Мохов М. Түлүшке, Ч. Оюн М. Хомушкуга уттурган.

Республиканың хоочун шыдыраачыларының бирээзи М. Хомушку сески салыгның соонда 6,5 санныг болуп, чоокку удурланыкчыларындан чартык сан мурнай берген.

Сөөлгү тоску салыгда Ч. Оюн, Л. Мохов, М. Түлүш удурланыкчыларын удуп алгаш, 7—7 саннарлыг апарган. М. Хомушкуга удур ойнаан Ак-Довурактың телеэлекчизи Д. Лопсан сөөлгү көштерде частырыг кылып, арай кошкак ойнааш, дужуп бээр ужурга таварышкан.

Ынчангаш хоочун ойнакчы М. Хомушку тос салыгдан 7,5 санны ап, 1985 чылдың республика чемпиону болган. Ийиги черни Ч. Оюн, үшкүзүн Л. Мохов ээлээн.

Херээжен улустан эмнелге ажылдакчызы Д. Сат чемпионнаан. Ийиги черде — Т. Вершинина, үшкүзүнде — Л. Соколова. Херээжен улустуң чемпионадынга 11 харлыг М. Николаева эки ойнааш, маргылдааны организастап эрттирген пединституттуң тургусканы тускай шаңналдың эдилекчизи болган.

Маргылдааның эң аныяк киржикчизи студент Э. Манчының салыглары база тускай шаңнал-биле демдеглеттинген.

С. ДАНЗЫ.

ОЮН КҮРСЕДИ АТТЫГ КУБОК ДЭЭШ

Хостуг хүрешке Оюн Күрседи аттыг шаңнал дээш хоорайның хууда болгаш команда талазы-биле маргылдаазы эрткен дыштаныр хүннерде болган. Маргылдаага хоорайның өөредилге черлеринден база Кызыл районнуң Баян-Кол суурундан ниитизи-биле 142 аныяк мөге күжүн шенешкен.

45 килограмм чедир деңзиге 22 мөге хүрешкен. № 1 кедээ профтехучилищениң сургуулу. Андрей Дожуган түңнел хүрешке ХПТУ-нуң сургуулу Байлак Монгушту октааш, тиилекчи болган. ХПТУ-4-түң сургуулу Аркадий Сарыг-оол бирги, ийиги черлер дээш түңнел оюнга кады өөренип турар эжи Мөңгүн-оол Монгушту октааш, 48 килограммга бирги черни алган.

Кызылдың башкы институдунуң студентилери Юрий Монгуш 52 килограммга, Александр Чадамба 68 килограммга бирги шаңналга төлептиг болганнар.

Бо маргылдаага 57 килограммга чедир деңзиге киржикчилер саны кончуг хөй болган. ССРЭ-ниң спорт мастеринге кандидат Саглаң Таганов кымга-даа октатпайн, чараш аргаларны ажыглап тургаш, 35 кижиниң аразындан бо деңзиге шүглүп үнген. 74 килограммга Красноярскиниң политехниктиг институдунуң Кызылда филиалының 4-кү курсчузу Сергей Ондар, кедээ ажыл-агый институдунуң филиалының студентизи Бежелдей Күжүгет 82 килограммга болгаш 90 килограммга башкы училищезиниң сургуулу Алдын-оол Конгар бирги черни алганнар. 100 болгаш оон өрү деңзиге мөгелер хүрешпээн. Эрткен маргылдаа Кызылдың өөредилге черлеринде хостуг хүрешке хандыкшылдыглар көвүдээнин көргүскен. Маргылдааны организастаарынга мурнуку чылдарда ВЛКСМ хооркому, хоорайның спорт комитеди кады киржип, эрттирип турган болза, сөөлгү чылдарда комсомолдуң Кызыл хооркому өлче сагыш салбастаан.

К. БИЛДЕЙ, маргылдааның кол секретары, республика чергелиг судья.

ХООРАЙ ТӨВҮНДЕ ШАК

Бистиң найысылалывыс Кызыл хоорайның өзүп, сайзыраан кел чыдарынга өөрбес аргажок. Чаа чуртталга бажыңнары, албан черлери немежип, кудумчулар алгып, хоорай аян-шинчи кирип турар. Ыландыя Кызылдың төвү онзагай. Делгем кудумчулар, Тываның хөгжүм-шии театрының, Советтер бажыңының, ам чаа ажыглалга кирер тос каът чуртталга бажыңының хөрлүг, чаражы аажок.

Чурттакчы чонга таарымчалыг болзун дээш кылдынып турар чүүлдер хөй. Хоорайның чаагайжыдылгазы, класталгазы база чылдан чылче экижип кел чыдарынга чоргаарланмыр бис.

Төп почта бажыңының кырында шакты тургусканын эрткен, дүшкен улус эскерер. Ол таарымчалыг, эптиг, башты көдүргеш-ле, шак каш дээрзин көрүп каар. Шагы чок чорааннар база улус дүвүреп айтыртынмас. Харын-даа агаарның температуразын база көргүзүп турду. Ам ол чок.

Хоорайның төвүнге бедик черге шак турары черле ооң овур-шырайын аян кирер болгаш чурттакчыларга ажыктыг. Харын-даа дөрт чүктен үени көрүп ап болур улуг шакты бир бедик бажың кырынга тургусса кандыгыл деп саналдыг мен. Ол шак хоорайның төп шагы болур болгаш чүгле үени эвес, ай, хүнү, агаар базыышкынын, температураны база көргүзүп турар, хоорайның каасталгазынга дүүшкен болур болза эки деп бодаар мен.

Д. САЛЧАК.

ХЕМЧЭЭН АП ТУРАР

Сельхозтехкүркомунуң Самагалдайда салбырының коллективи ажылчыннарының культурлуг дыштаныылгазынче (бүдүрүлгениң начальниги М. Э. Оюн) сагыш салыр. «Арага ишпестер болгаш шыдыраа» клувун организастаан. «Кубань» деп чаа автобусту садып алганы дыштаныылгага таарымчалыг болган.

Шыдыраа клуву (удуртукчузу П. С. Артамонов) шыдыраага болгаш өңнүг шашкиге маргылдааларны эрттирип турар.

Хөй-нити организацияларының коллектив кежигүннериниң дыштаныылгазын организастаарынга улам таарымчалыг байдалды тургузарының хемчээн ап турар.

М. ТИРЧИН.

ХАЙЫРАКАНЧЫЛАРНЫҢ ЧЕДИИШКИНИ

Владимир областа Покров хоорайга декабрь 2—5-тиң хүннеринде РСФСР-ниң «Урожай» эки тура спорт ниитилелиниң бирги чери дээш элээди оолдар аразынга (16—17 хар чедир) хостуг хүрешке маргылдаа болуп эрткен. Ук маргылдаага Хайыракан суурда уругларның спорт школазының тренери В. П. Күжүгеттиң өөреникчилери Сылдыс Конзай-оол, Александр Түлүш болгаш Иван Кызыл-оол олар киришкен.

Түңнел хүрешке бистиң спортчувус И. Кызыл-оол «Урожай» эки тура спорт ниитилелиниң төп чөвүлелиниң эрткен чылгы чемпиону, Дагестан АССР-ниң спортчузу Магомед Магомедовту октааны ол. Ынчангаш аныяк мөге И. Кызыл-оол РСФСР-ниң «Урожай» эки тура спорт ниитилелиниң шилиндек командазының составынга кирген.

Иван Кызыл-оол ам бо хүннерде Ленинград хоорайда чеде берген болгаш удавас, декабрь 18—22-де, Таллин хоорайга болур «Урожай» ниитилелиниң төп чөвүлелиниң бирги чери дээш болур маргылдаага киржири-биле ында белеткенип турар.

Л. КЫЗЫЛ-ООЛ.

УДУРЛАНЫКЧЫЛАРЫ БИЛДИНГЕН

МЕКСИКА. (СЭТА). 1986 чылда делегей чемпионадының шүүлде чадазының баштайгы үезинде совет футболистерниң удурланыкчылары Францияның, Канаданың болгаш Венгрияның шилиндек командалары болур. Бо бөлүкке маргылдаалар Мексиканың Леон, Ирапуато хоорайларынга болур.

ТЕЛЕВИДЕНИЕ

ДЕКАБРЬ

17 Вторник

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — «Үе». 8.40 — Эртенги гимнастика. 8.55—10.00 — «20-е декабря». Дөрт сериялыг уран-чечен телефильм. 1-ги сериязы — «Военная диктатура». 14.15 — Медээлер. 14.35 — Док. телефильм «Звезда Заполярья». 15.15 — «Уругларга аңчыгаштар дугайында». Ленинградтан дамчыдылга. 15.45 — Россияга 1905—1907 чылдарның революциязының 80 чылынга. Төөгүнүң арыннары. «Кызыл Пресняның салгалы». 16.35— Баскетбол талазы-биле ССРЭ-ниң чемпионады. «Динамо» (Москва) — «Жальгирис». Минскиден дамчыдылга. 17.15 — И. Дунаевскийниң аялгалары. 18.00 — Кижи болгаш хоойлу. 18.30 — Док. фильм. 18.45 — Бөгүн делегейде. 19.00 — К. Ваншенкин. Янзы-бүрү чылдарның лириказындан. 19.30 — СЭКП-ниң XXVII съездизинге уткуштур. Киргиз ССР-ниң телевидениезиниң программазы. 21.00 — «Үе». 21.35 — «Известия» солуннуң шаңналы дээш хоккей талазы-биле делегей маргылдаазы. Швецияның шилиндек командазы — Канаданың шилиндек командазы. 22.45—23.05 — Бөгүн делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — «Свет жизни». Эртем-нептерелдиг фильм. 8.35; 9.40 — Төөгү. 5 класс. Бурунгу Грецияның мифтери. 9.00 — «Колесо и почва». Эртем-нептерелдиг фильм. 9.10; 12.40 — Француз дыл. 10.05 — КПТУ сургуулдарынга эстетиктиг кижизидилге. В. С. Розовтуң беседазы. 10.35; 11.40 — География. 6 класс. Мурнуу Америка. Амазония. 11.05—12.10 — Шыдыраа школазы. 18.00 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.20 — Уран чүүл училищезиниң башкыларының концерти. 18.50 — Уругларга фильм. 19.15 — Телемедээлер. 19.25 — «Азия төвү». Медээлер. 19.55 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!»

КЫЗЫЛДАН

20.15 — «Социалистиг өнчүнүң самчыгдакчыларын — харыысалгаже!». Кызыл хоорайның хөй-ниитизиниң социалистиг өнчүнүң самчыгдакчыларынга улус судунуң дугайында. 20.45 — Киножурнал.

21.00 — «Үе». 21.35 — «20-е декабря». Уран-чечен телефильм. 2-ги сериязы. — «Саботаж». 22.40—01.00 — «Известия» солуннуң шаңналы дээш хоккей талазы-биле делегей маргылдаазы. ССРЭ-ниң шилиндек командазы — Финляндияның шилиндек командазы.

18. СРЕДА

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — «Үе». 8.40 — Эртенги гимнастика. 8.55—10.00 — «20-е декабря». Уран-чечен телефильм. 2-ги сериязы — «Саботаж». 14.15 — Медээлер. 14.35 — Чурттуң телестудияларының док. фильмнери: «На борту эксперимента», «Димитровград», «Палитра жизни». 15.40 — Грузияның улустуң ырларының концерти. 16.05 — «Эртем болгаш техника». Киножурнал. 16.15 — Совет чуруктуң уран чүүлү. Е. А. Кибрик. 17.00 — «...Он алды болгаш оон улуг назы». 17.45 — «Россияның чогаалчылары». РСФСР-ниң чогаалчыларының VI съездизиниң ажылының материалдарындан. 18.15 — Хөглүг нотажыгаштар. 18.30 — «Вятские кружева». Док. телефильм. 18.45 — Бөгүн делегейде. 19.00 — Алкоголизмниң хоразының дугайында док. фильм. 19.20 — Ырак болгаш чоок ыр. 19.55 — «В. И. Ленин. Страницы жизни» «Из «Искры» ...1900—1907 гг.» деп бөлүктен. 1-ги фильм — «Ветер свободы». 21.00 — «Үе». 21.35 — Совет Арменияның А. В. Александров аттыг ийи дакпыр Кызыл туктуг ырының болгаш танцызының үлегерлиг ансамблиниң концерти. 23.15—23.30 — Бөгүн делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — «Мезень — заповедное слово». Эртем-нептерелдиг фильм. 8.35; 9.35 — Төөгү. 10 класс. Экономиктиг дузалажылга чөвүлели. 9.05; 12.40 — Немец дыл. 10.05— КПТУ сургуулдарынга. Астрономия. Сылдыстар. 10.35; 11.40 — Ниити биология. 9 класс. Кылымал болгаш чайгаар шилилге. 11.05 — «Өг-бүле болгаш школа» Тележурнал. 12.10 — Төөгү. 7 класс. Иван Грозныйның үези. 13.10 — Эстетиктиг кижизидилге. В. С. Розовтуң КПТУ сургуулдары-биле беседазы. 13.40—14.10 — Биосфера болгаш кижи. 18.00— Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.15 — Уругларга фильм. 18.30 — «Орус дыл өөренип турар бис». Национал школаларның 3-кү класстарының өөреникчилеринге телешкола. 18.45 — Телемедээлер. 18.55 — Док. фильм. 19.15 — Делегей байдалының дугайында беседа. 19.25 — «Азия төвү». Медээлер. 19.55 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!» 20.15 — «Улустуң чогаадылгазы». Телетайылбыр. 21.00 — «Үе». 21.35—22.45 — «20-е декабря». Уран-чечен телефильм. 3-кү сериязы — «Террор».

19. ЧЕТВЕРГ

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — «Үе». 8.40 — Эртенги гимнастика. 8.50 — 10.00 — «20-е декабря». Уран-чечен телефильм. 3-кү сериязы — «Террор» 14.15 — Медээлер. 14.35 — Док. фильмнер: «Прекрасная половина», «Чабанский путь», «Наш пахарь». 15.30 — «Концерт залында — школачылар». 16.15 — Док. фильм. «Баку. Годы войны». 17.05 — ССРЭ-ниң ИХМ-ниң иштики шериглериниң үлегер-көргүзүглүг оркестриниң концерти. 17.40— Чурук бүрүзүнде хүн. 17.55 — Амыдыралче путёвка. 18.30 — М. Равель. Вальс. 18.45— Бөгүн делегейде. 19.00 — «Сөстү ажыл-херек-биле бадыткаар». СЭКП-ниң Уставынга өскерилгелерниң төлевилелин чугаалажып тур бис. 19.40 — «Оризонт» ансамбльдиң концерти. 19.55— «В. И. Ленин. Страницы жизни» «Из «Искры»... 1900—1907 гг.» деп бөлүктен. 2-ги фильм. «Мы — большевики». 21.00 — «Үе». 21.30 — «Известия» солуннуң шаңналы дээш хоккей талазы-биле делегей маргылдаазы. ЧССР-ниң шилиндек командазы — Канаданың шилиндек командазы. 22.10 — «Золотое слово Древней Руси». Эртем-нептерелдиг фильм. 22.30 —01.00 — «Известия» солуннуң шаңналы дээш хоккей талазы-биле делегей маргылдаазы. Швецияның шилиндек командазы — ССРЭ-ниң шилиндек командазы. Чапсарда (23.10) — Бөгүн делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — «. Настоящая фамилия не установлена». Док. фильм. 8.35; 9.35 — Ниити биология. 10 класс. Амыдыралдың эгезинде. Черге амыдыралдың тыптып келгени. 9.05; 13.05 — Испан дыл. 10.05 — КПТУ сургуулдарынга. В. И. Ленин — «Партия организациязы болгаш партийжи литература». 10.35; 11.40 — Зоология. 7 класс. Чер-суг амытаннары. 11.00 — «Защищая небо Родины». Эртем-нептерелдиг фильм. 11.10 — Аваның школазы. 12.10 — Төөгү. 8 класс. АКШ-ка хамааты дайыны. 12.40 — А. П. Чехов. «Хамелеон». 6 класс. 13.35 — «Праздники детства». Уран-чечен фильм. 15.05 — 15.10 — Медээлер. 18.00 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.20 — Док. телефильмнер программазы. 18.45 — «Студент амыдыралы». Дамчыдылгага ортумак болгаш дээди өөредилге черлериниң студентилери киржир. 19.15 — Телемедээлер. 19.25 — «Азия төвү». Медээлер. 19.55 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.20 — Аар атлетика талазы-биле ССРЭ-ниң чемпионады болгаш кубогу. Ленинградтан дамчыдылга. 21.00 — «Үе». 21.30— 22.40— «20-е декабря». Уран-чечен телефильм. 4-кү сериязы — «ВЧК».

20. ПЯТНИЦА

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — «Үе». 8.40 — Эртенги гимнастика. 8.55—10.00 — «20-е декабря». Уран-чечен телефильм. 4-кү сериязы — «ВЧК». 14.15 — Медээлер. 14.35 — Док. фильмнер: «Новые страницы», «Потомкам для известия». 15.10 — Орус чугаа. 15.40 — Москва чоогунуң агроүлетпүр комплекизи. 16.15 — «Черде, дээрде болгаш далайда». 16.45 — «Правофланговые пятилетки». Эртем-нептерелдиг фильм. 17.05—А. Гайдарның маадырлары экранда. «Военная тайна». 18.30 — Улустуң аялгалары. 18.45 — Бөгүн делегейде. 19.00 — Силерниң бажыңнарда чечектер. 19.20 — Бистиң амыдыралывыстың программазы. СЭКП ТК-ның Төлевилелдерин чугаалажып тур бис. СЭКП ТК-ның делегей килдизиниң эргелекчизиниң оралакчызы К. Н. Брутенцтың чугаазы. 19.50 — «В. И. Ленин. Страницы жизни». «Из «Искры»... 1905—1907 гг» деп бөлүктен. 3-кү фильм.— «На штурм самодержавия». 21.00 — «Үе». 21.35 — «Салют, фестиваль!» деп дамчыдылганың арыннарындан. 23.05 — Док. телефильм. 23.15—23.35 — Бөгүн делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — «Живите долго». Док. телефильм. 8.35—«Природоведение» деп дамчыдылганың почтазы. 9.05; 13.00 — Англи дыл. 9.35 — Музыка. Ф. Лист. 10.35; 11.35 — А. С. Пушкин. «Дубровский». 5 класс. 11.05 — «Фальшивый нимб». Эртем-нептерелдиг фильм. 12.10 — XVIII вектиң төнчүзүнде XIX вектиң эгезинде орус уран чүүл. Провинция портреди. 13.30 — 14.15 — Россияга 1905—1907 чылдарның революциязының 80 чылынга. Партия дугайында рассказтар. 18.00 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.20 — Док. фильм. 18.40 — «Чогаалчы болгаш үе». «Съездиден съезд чедир». Тыва чогаалчыларның чогаадыкчы ажылының дугайында. 19.10 — Фильм-концерт. 19.15 — Телемедээлер. 19.25 — «Азия төвү». Медээлер. 19.55 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.20 — Аар атлетика талазы-биле ССРЭ-ниң чемпионады болгаш кубогу. Ленинградтан дамчыдылга. 21.00 — «Үе». 21.35— Останкинонуң Концерт студиязынга чогаалчы Николай Грибачев-биле ужуражышкын. 23.05 — М. Глинка. Төнмээн соната. 23.20—01.00 — «Известия» солуннуң шаңналы дээш хоккей талазы-биле делегей маргылдаазы. Финляндияның шилиндек командазы — Швецияның шилиндек командазы.

21. СУББОТА

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — «Үе». 8.40 — Эртенги гимнастика. 8.55 — «Сунтар — земля Олонхо». Док. телефильм. 9.25 — «Буратинонуң делгелгези». 9.55 — РСФСР-ниң улустуң артизи В. Мещериннниң удуртулгазы-биле Төп телевидениениң болгаш Бүгү-эвилел радиозунуң электромузыкалыг херекселдериниң оркестри ойнаар. 10.20 — Озал-ондак чок шимчээшкин. 10.50 — «Болдинская бессонница». Телефильмнерниң XI бүгү-эвилел фестивалының шаңнаткан фильми. 11.40—«Фантазёр». Мультфильм. 11.50— Улусчу чогаадылга дугайында телепрограммаларының VI делегей фестивалы «Челээш». ЮНЕСКО-нуң программазы. Дунай чоогунуң чурттарының аас чогаалы. 12.20 — «Время пришло». Док. телефильм. 13.10 — «Өг-бүле болгаш школа». Тележурнал. 13.40 — Улустуң ырларының күүседикчилериниң III бүгү-россия конкурузунуң түңнел концерти. Краснодардан дамчыдылга. 14.55 — «Соңгу чүктүң хүн демдеглелинден». 15.30 — Бөгүн делегейде. 15.45 — «Чаа аттар». Делегейниң Ф. Шопен аттыг пианистер конкурузунуң лауреаттары. 16.50 — «Дириг амытаннар амыдыралы». 17.50 — Эвилелдер бажыңының Колонналыг залынга классиктиг опереттаның кежээзи. 18.50 — Телекөрүкчүлерниң дилээни-биле. «Труффальдино из Бергамо». Уран-чечен телефильм. 1 болгаш 2-ги сериялары. 21.00—«Үе». 21.35 — Бир эвес кадык болуксазыңза. Хаак. 21.50 — 01.00 — «Известия» солуннуң шаңналы дээш хоккей талазы-биле делегей маргылдаазы. Канаданың шилиндек командазы — Финляндияның шилиндек командазы. ССРЭ-ниң шилиндек командазы. ЧССР-ниң шилиндек командазы. Чапсарда (23.10) — Медээлер.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — Бир эвес кадык болуксазыңза. 8.30 — «Эртенги почта». Музыкалыг дамчыдылга. 9.00 — Бистиң садывыс. 9.30 — Украин телевидениениң программазы. 11.00 — «Аян-чорукчулар клуву». 12.00 — Бүгүдеге стадион. 12.30 — Уругларның уран чүүл коллективтериниң концерти. 13.30 — Уругларга кыска хемчээлдиг уран-чечен фильмнер: «Пацура», «Стена», «Дедушка и маленький барабанщик». 14.25 — «Деревня». Док. телефильм. 15.20 — «Воскресенье». Уран-чечен фильм. 1 болгаш 2-ги сериялары. 18.40 — Аар атлетика талазы-биле ССРЭ-ниң чемпионады болгаш кубогу. Ленинградтан дамчыдылга. 19.20 — Теннис. Дэвистиң кубогу. Төнчүзү. ГФР-ниң шилиндек командазы. Швецияның шилиндек командазы. ГФР-ден дамчыдылга. 20.00 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.15 — «Кадыкшыл». 21.00 — «Үе». 21.35— 23.35 — Г. Мамлин — «Июнь, Москва, Чертаново». Телешии.

22. ВОСКРЕСЕНЬЕ

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — «Үе». 8.40 — Зарядкаже, чыскаалыңар!». 8.55 — Канчаар дыштанып турар бис». Ленинградтан дамчыдылга. 9.25 — «Спортлотонуң» 51-ги тиражы. 9.35 — «Будильник». 10.05 — «Совет Эвилелинге бараан боор тур мен!». 11.05 — «Кадыкшыл». 11.50 — «Эртенги почта». Музыкалыг дамчыдылга. 12.20 — Бөгүн — энергетика хүнү. 12.35 — «Кедээден дамчыдылга». 13.35—«Музыка киоскузу». 14.05—В. Легентов — «Эдит Пиаф». Күрүнениң Моссовет аттыг үлегерлиг театрының шиизи. 15.55 — «Аян-чорукчулар клуву». 16.55 — «Нить времени». Фильм-концерт. 18.00 — «Делегей байдалының допчулалы». 18.45 — «Мультфильмнер: «В яранге горит огонь», «Храбрец — Удалец». 19.30 — «Ээлчег соода». Энергетик хүнүнге тураскаатан байырлыг концерт. 21.00 — «Үе». 21.35 — «Төп телевидениениң «алдын фондузундан». ССРЭ-ниң улустуң артизи А. Грибов. 22.35—22.45 — Медээлер.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Зарядкаже, чыскаалыңар! 8.15 — Чурук бүрүзүнде хүн. 8.30 — Орус чугаа. 9.00 — Ритмиг гимнастика. 9.30 — Энергетика хүнүнге. «Атомная энергетика СССР». Эртем-нептерелдиг фильм. 10.00 — Л. Бетховен. Фортепиано, скрипка болгаш виолончельге концерт. 10.40— «Билдингир-даа болза, эдептиг». 11.40 — Эстон телевидениениң программазы. 13.05 — Улусчу чогаадылга дугайында телепрограммаларының VI делегей фестивалы «Челээш». «Боливия и ее музыка». 13.30 — «Прощай, старый цирк». ССРЭ-ниң улустуң артизи Ю. Никулинниң киржилгези-биле фильм-концерт. 14.45 — Аар атлетика талазы-биле ССРЭ-ниң чемпионады болгаш кубогу. Ленинградтан дамчыдылга. 15.15 — Баскетбол талазы-биле ССРЭ-ниң чемпионады. «Спартак» (Ленинград) — ВЭФ (Рига). Ленинградтан дамчыдылга. 15.55 — «Бистиң-биле кады кыл, бис ышкаш кыл, бистен дээре кыл». ГДР-ден дамчыдылга. 16.55 — «Тени исчезают в полдень». Чеди сериялыг уран-чечен телефильм. 6-гы сериязы. — «Трудная зима». 18.05 — Шылгараңгай совет композиторлар — Ленинчи шаңналдың лауреаттары. Р. К. Щедрин. 18.45 — Бистиң корреспондентилеривис чугаалап тур. 19.15 — Ону шыдаар силер. 20.00 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.20 — Баскетбол талазы-биле ССРЭ-ниң чемпионады. «Динамо» (Новосибирск) — ЦСКА. Ригадан дамчыдылга. 21.00 — «Үе». 21.35 — Теннис. Дэвистиң кубогу. Төнчүзү. ГФР-ниң шилиндек командазы — Швецияның шилиндек командазы. ГФР-ден дамчыдылга. 22.40—23.25 — Аар атлетика талазы-биле ССРЭ-ниң чемпионады болгаш кубогу. Ленинградтан дамчыдылга.

АГААР

Бөгүн республикага бүргел, аязыр, чагбас, барыын чүктен хаттың дүргени секундада 1—6 метр. Дүне 36—38 градус, хүндүс 24—29 градус соок болур.

Кызылга чагбас. Хат кошкак. Дүне 37—39 градус, хүндүс 22—26 градус соор.

Автооруктарга чагбас. Кызыл — Абакан автоорукталрынга дүвүлээр.

Редактор В. С. ШАРАВИИ.

КИНО

ДЕКАБРЬ 17-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Избранные» 20.30, «Прощай, зелень лета» 9.30, 11.20, 13.10, 15.00, 16.50, 18.40 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Бойся, враг, девятого сына» 9.30, 13.30, «Признать виновным» 11.00, 15.00, «Кто и как?» 16.40, 19.40 шактарда.

«ВОСТОК»: «День гнева» 14.30, 17.30, 19.30, «Баллада о лесном фронте» 16.20 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Бунт невесток» 14.00, 15.40. «Петровка» 17.20, 19.00 шактарда.

«ЕНИСЕЙ» к/б: Сезон любви» 18.00, 20.00 шактарда.

ЧАРЛАЛДАР

Кызыл хооркүүскомунуң чанында Иштики херектер килдизиниң ведомстводан дашкаар таңныыл чериниң килдизи контролёрларны, харылзааның болгаш сигнализацияның электромонтёрларын, бригадирлерни, кассирни (шалыны 120 рубль), саналга бөлүүнүң бухгалтерин, шеригзиткен таңныыл чериниң контролёрларын ажылче чалап тур.

Айтырыгны дараазында адрестен билип алыр: Кызыл хоорай, Комсомольская кудумчузу 43, телефон 2-42-59.

Тыва АССР-ниң Арга-ыяш ажыл-агый министерствозу Чаа чыл байырлалын шимээр дээш шивини кижилерниң туразы-биле кезерин хораанын дыңнадып турар. Бодунуң туразы-биле шиви кескеш, дүрүм үрээннерге ыяш камгалалының хоойлузун ёзугаар харыысалгага онаар апаар.

Садыг организацияларында Чаа чыл шивилерин чонга садып, сайгарып турар.

ШЫН — Редакцияның адрези: 667000. Кызыл. Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 3. Телефоннары: редакторнуң 2-24-63, редакторнуң оралакчыларының 2-35-24, 2-23-54, харыысалгалыг секретарының 2-23-35, секретариаттың 2-23-35, партийжи амыдырал болгаш үлетпүр килдистериниң 2-31-75, пропаганда болгаш совет тургузуг килдистериниң 2-37-13, чагаа килдизиниң 2-41-27, информация килдизиниң 2-20-60, культура килдизиниң 2-23-54; кедээ ажыл-агый килдизиниң 2-21-47, корректорларының 2-27-41, бухгалтериниң 2-12-45, солун келбейн барганда 2-32-75 телефонче долгаар.

Солун неделяда 6 катап үнер

Чагыг № 3188.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыышкынының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

ТС—00271

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 290 (12990) | 1985 чылдың декабрь 18, среда | 1925 чылда үндезилеттинген. | Өртээ 3 копеек

ЭШ М. С. ГОРБАЧЕВТУҢ САДДАМ ХУСЕЙН-БИЛЕ УЖУРАЖЫЫШКЫНЫ

Декабрь 16-да эш М. С. Горбачевтуң Ирак Республиканың ССРЭ-де найыралдыг ажылчы аян-чорук кылып келген Революстуг командылал чөвүлелиниң Даргазы, Президентизи С. Хусейн-биле беседазы боол, оон үезинде сан-аалдаларның тодаргай солчуушкуннары болган. Совет-ирак харылзааларны улам хөгжүдериниң болгаш делегейниң хөй-хөй чугула айтырыгларын, оон иштинде Чоокку Чөөн чүкте байдалды, араб чурттарның болгаш улустарның боттарының хамаарышпас чоруун болгаш бот-эргезин быжыглаары дээш, быжыг болза чептүг тайбың дээш демиселин чугаалажып көрген.

Беседа ажыл-херекчи, ижин-кара чок болгаш найыралдыг байдалга эрткен.

Аңаа СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ССРЭ-ниң даштыкы херектер министри Э. А. Шеварднадзе болгаш Ирак Республиканың Революстуг командылалының чөвүлелиниң кежигүнү, Премьер-министриниң оралакчызы болгаш даштыкы херектер министри Т. Азиз олар киришкен.

(СЭТА).

ҮЕНИҢ ЧУГУЛА НЕГЕЛДЕЛЕРИ

Он бирги беш чылдың сөөлгү хонуктары артман, чаа — он ийиги беш чылдың эргининиң кырында келген бис. Республиканың ажылчы чоннары, күш-ажылчы коллективтери, бүгү совет улус-биле бир демей, бо беш чылды чедиишкинниг доозар, чаа беш чылда төлевилеттинип турар даалгаларны эгезинден эгелеп боттандырып кириптеринге быжыг магадылалды тургузар дээш, СЭКП-ниң XXVII съездизин төлептиг белектерлиг уткуур дээш күш-ажылчы бедик көдүрлүүшкүннүг ажылдап, съезд мурнунуң документилерин чугаалажып көөрү-биле чергелештир ону тодаргай ажыл-херектер-биле бадыткап турарлар.

Он ийиги беш чыл, чурттуң социал-экономиктиг хөгжүлдезин улам дүргедедириниң угланыышкыны бүгү чурттуң мурнунга чаа сорулгаларны салып турар. Оларны улус ажыл-агыйының бүгү адырларынга хамаарыштыр кысказы-биле тодарадырга мындыг: темп, шынар, камналга-хумагалал болгаш организастыг чорук. Бо дээрге хүннүң кол негелделери ол-дур деп, СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары эш М. С. Горбачев демдеглээн.

Бүдүрүлге темпилерин шапкынчыдарынга чүү чүве негеттинип турарыл, ону канчап чедип ап болурул? Маңаа кол чүүл болза, СЭКП ТК-ның сөөлгү Пленумнарынга айытканы дег, бүгү адырларга, бүдүрүлгелерге эртем-техниктиг депшилгени дүргедедири, оон чедиишкиннерин ажыглалга киирери болур. Бистиң республикада эртем-техниктиг депшилгениң чедиишкиннерин, күш-ажылды организастаарының чаа арга-хевирлерин ажыглаар талазы-биле шудургу ажылдап турар бүдүрүлге коллективтери эвээш эвес. В. И. Ленин аттыг «Тыва даг-дүгү» комбинатта сөөлгү чылдарда бо угланыышкын-биле тодаргай боттанып келген ажылдарның түңнелинде ол күрүне мурнунга планныг даалгаларын болгаш социалистиг хүлээлгелерин долдур болгаш ажыр күүседип турар апарган. Оон ачызында беш чылдың баштайгы чылдарында болдунган хожудаашкынны безин ажып эртер болгаш беш чылдың планныг даалгаларын кол көргүзүглер талазы-биле күүседир арга тургустунган. Ол дугайын коллектив наш хонун бурунгаар СЭКП обкомунга рапорттаан.

Ол ышкаш эртем-техниктиг депшилгениң, мурнакчы дурзулганың чедиишкиннерин ажыглап тургаш, даалга, хүлээлгелерин ажыр күүседип турар коллективтерге «Каа-Хем» хөмүр-даш разрези, дааранылга фабриказы, автосептелге заводу, сүт комбинады болгаш өскелерни-даа хамаарыштырып болур. Ынчалзажок чер болганда байдал ындыг эвес. Чаа техниканы, дериг-херекселдерни тургузуп ажыглаар байтык, эогилерин солуур, барын чогумчалыг ажыглаар талазы-биле безин четпес ажылдап турар бүдүрүлге коллективтери бар. Маңаа Кызылдың алгы заводу, балык заводу хамааржыр. Ол бүдүрүлгелер планныг даалгаларын доктаамал күүсетпейн келген. Оон чылдагааны болза дериг-херекселдерни технологтуг негелделер ёзугаар ажылдатпайн, кадрларны таарыштыр тургузуп, өөретпейн, чаа арга-методтарны ажыглавайн, чүткүл чок ажылдап турарының хараазы-дыр.

Бүдүрүлге темпилерин шапкынчыдарынга бүдүрүлге шөлдерин калбартыры, дериг-херекселдерни немей тургузары негеттинер дээр хөөннерден уштунуп, бар дериглерни эң ажыктыг ажыглаарының, чаа бедик бүдүрүкчүлүг дериг-херекселдерни шудургу шиңгээдири чугула боол турар. Тудуг индустриязының бүдүрүлгелеринде — «Тыва тудуг материалдары» каттыжыышкынның заводтарында, демир-бетон кылыглар бээр комбинаттарда, заводтарда тургустунган дериг-херекселдер чүгле 30—40 хуу ажыглаттынып турар. Моортан аягаш көөрге, күчүлерни долу ажыглаарын чедип алыр болза безин бүдүрүлге темпилерин ийи ажыг катап улгаттырып болур.

Бүдүрүлге темпилерин шапкынчыдары-биле чергелештир продукцияның шынарын экижидери дээш демиселди шудургу боттандырары чугула. Кызылда дааранылга фабриказының бо талазы-биле ап келген хемчеглери эки түңнелдерни берген болгаш өске бүдүрүлгелерге өөренип, нептередир дурзулгалыг үлегер-чижек боол болур. А тудуг индустриязының бүдүрүлгелери дыка хөй түңнүг бракты болдуруп, аңаа артык чарыгдалдарны, курлавырларны үндүрүп турар. Бо беш чылдың 4 чыл 10 айларында үрей кылыышкынга 914 муң рубль чарыгдал үнген. Мындыг чорук моон соңгаар катаптаттынмас ужурлуг.

Республиканың бүдүрүлгелеринде материал-техниктиг курлавырларның камналгазы дээш ажыл чоруп келзе-даа, материалдарны, одаар чүүлдү, энергияны кайы хамаан чок чарыгдаар, камналга чурумун шыңгыы сагывас чоруктар бар. Чижээ, чүгле бо чылдың эгезинден тура безин «Тудуг кезектери» комбинат 410 ажыг тонна цементини, 35,8 тонна металлды, 680 муң киловатт-шак электри энергиязын артыкка чарыгдаан. Тудугларда бо талазы-биле байдал база өнчүг дүвүренчиг. «Тыва тудуг» тресте чыл эгезинден бээр 6,8 муң дөрбелчин метр шил, 246 килограмм кадаг болгаш өске-даа материалдар нормадан ажыр чарыгдаттынган. Эң эвээшти чарыгдап тургаш, эң хөйнү бүдүрери негеттинип турда моон соңгаар ынчаар ажылдап болбас ужурлуг.

Сагылга-чурумну, организастыг чорукту быжыглаар дээш партия, совет, ажыл-агый органнары сөөлгү үеде элээн хөй чүүлдерни боттандырып келген. Ынчалзажок бо чылдың үш кварталында республиканың бүдүрүлгелеринге ажыл шагының янзы-бүрү чылдагааннардан чидирии 15 муң кижи-хүн, оон иштинде прогулдар 9.5 муң кижи-хүн чедип турары бо талазы-биле улам шудургу ажыл чорударын негеп турар. Ол ышкаш материалдар чедишпезинден, ажылды организастааның куду деңнелинден аңаа туруушкуннар ам-даа элээн улуг хемчээлдиг. Бо талазы-биле тудугларда байдал шыңгыы хемчеглерни алырын негеп турар.

Чаа беш чылда, оон мурнундаалдарында ышкаш кол дүргедээшкинни сөөлгү чылдарында эвес, а баштайгы чылдарынга кылдыр таарыштыр планнап тургузуп турар чүве болганда, партия организациялары бо талазы-биле дээштиг ажылды амдыгаштан эгелеп чорудар, ажыл-агый органнарының, ажылчы чоннарның күжениишкиннерин оя-че мөөңнээр ужурлуг.

СЭКП-НИҢ XXVII СЪЕЗДИЗИН ТӨЛЕПТИГ УТКУУР

Комсомолчу Валерий Дажы — Тес-Хемде «Кызыгаар» совхозтуң аныяк малчыннарының бирээзи. Ол хойжулааш, үр болбаандаа болза, төрүүр чүс башка онааштыр 83 хураганны доруктургаш, малдан чаш төл алыр талазы-биле эки түңнелдиг болган.

Аныяк хойжу бо хүннерде хоюн хүр ажаап, хой төрүүр үеге хынамчалыг белеткенип турар. Ол чурттуң он ийиги беш чылда болгаш 1990 чылга чедир хөгжүлдезиниң Кол угланыышкыннары н ы н төлевилели-биле таныышкаш, беш чылдың баштайгы чылында хой бүрүзүнден-не хураганны алырын хүлээнген.

К. ЧООДУ.

ХҮЛЭЭЛГЕЛЕРНИ АЛГАН

«Барлык» совхозтуң Бижиктиг-Хая салбырында шээр малдың 23 кодаңнарында 9700 ажыг баш хой бар. Оларның арызында төрүүр 3600 хойну он ийи кодамда үскен. Амгы үеде малдың байдалы эки.

Бижиктиг-хаяжылар бо чылын кыштаглаашкынга багай эвес белеткенген. Кыштагларда хой кажааларының, ылаңгыя чаш малдың чылыг кажааларының септелгези, чылыглаашкыны бүзүреддиг.

Кыштагларже мал чеми чедирери үргүлчүлеп, суг сөөртүр ийи машина, суг үлээр бир доскаарлыг трактор үргүлчү ажылдап турар. Оларны шыңгыы контрольда тургузуп, ажылын неделя санында түңнеп турар.

Салбыр баштаар чери болгаш ында партия организациязы малчыннарның экономиктиг өөредилгезин айда ийи удаа чорудуп, орта мал ажылының тускай эртемниглериниң лекцияларын, беседаларын план ёзугаар эрттирип турар. Чижээлээрге, чоокта болган кичээлдерге СЭКП Программазының чаа эдилгезиниң болгаш 1986 — 1990 чылдарда болгаш 2000 чылга чедир үеде ССРЭ-ниң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң Кол угланыышкыннарының төлевилелдерин чугаалашкан. Кичээл соонда болган хуралга малчыннар үстүнде чугула документилерге харыы кылдыр тус-тус социалистиг хүлээлгелер алгылаан. Тодаргайлаарга, совхозтуң мурнакчы хойжузу, хоочун кадарчы Окпан-оол Күжүгет кадарган 300 баш дүкүш төрүүр хоюндан келир чылын 100 башка онааштыр 95 хураганны камгалап, бир баштан 3 килограмм дүктү кыргып алырын, Сарыг-оол Сарыглар 100 башка онааштыр 110 хураганны камгалап, бир баштан 3 килограмм дүктү кыргып алырын, Киров Күжүгет 100 башка онааштыр 105 хураганны, Шактар Саая база ол хире хураганны камгалап алырын, ирт кадарчызы Чыртаан-оол Сарыглар бир баштан 3,2 килограмм дүктү кыргып алыр деп бедиткен хүлээлгелерни алгылаан. Совхозтуң өске-даа малчыннары чүгле мал төлү, мал бажы өстүрер, мал продуктулуу көвүдедир талазы-биле эвес, харын кажаа-хораазын септээр, сиген болгаш өдек белеткээр, өске-даа ажылдар талазы-биле хүлээлгелерни алгылаан.

М. ООРЖАК.
Барыын-Хемчик району.

ХАРЫЛЗААЧЫЛАРНЫҢ ЧЕДИИШКИНИ

1985 чылды база ниитизи-биле беш чылды чедиишкинниг доозар, СЭКП-ниң XXVII съездизин төлептиг уткуур дээш социалистиг чарышка киришпишаан, Мөңгүн-Тайганың харылзаачылары бүдүрүлгечи эки көргүзүглерни чедип алган. Районнуң харылзаачылары он бирги беш чылдың планныг даалгаларын бүгү көргүзүглер талазы-биле октябрь эгезинде күүсеткен. Беш чылдың орулга планы 103,8 хуу күүсеттинген.

А чоокта чаа Мөңгүн-Тайганың харылзаачылары 1985 чылдың планныг даалгаларын күүсеткенин республиканың харылзаа эргелелинге рапорттаан. Харылзаа белдириниң иштинге социалистиг чарышка хоорайлар арызының телефон харылзаазының болгаш радио хандырылгазының килдистери мурнуку одуругда чоруп турар. Олар тус-тузунда боттарының планныг даалгаларын 111,5 болгаш 107,9 хууларга күүсеткен. Монтёр Николай Иргит, телефонистер Белек Чанзан, Татьяна Доктугу болгаш өскелер-даа даанган ажыл-ижинге бедик харысалгазын көргүзүп, социалистиг чарышты баштап турарлар.

Районнуң харылзаа четкизи бо беш чылда дыка улуг хөгжүлдени алган. Кызыл болгаш өске-даа черлер-биле радио харылзаазы ионосфера харылзаазынче шилчээн болгаш ол ам аңаа телефон-биле харылзашканы-биле демей апарган. Районнуң харылзаа белдири чаа бажыңналгатче көшкен. Радио болгаш телефон харылзаазын Мугур-Аксыга калбартыр талазы-биле хөй ажылдар кылдынган.

Н. САМБУУ.

ЧАА ТУДУГЛАР НЕМЕШКЕН

Каа-Хем районнуң «Совет Тыва» совхозунуң тудугжулары он бирги беш чылдың сөөлгү чылында 198 муң рубльдиң ажылын шиңгээдип алыр тургаш, ону он айларның түңнели-биле 273 муң рубль кылдыр ажыр күүсеткеннер. Тудугжулар совхоз бүдүрүлгезинге бо чылын төрүүр инек кажаазының тудуун, хымыс фермазында беш саар кажааны, Чиңге-Дагда тараа хүлээп алыр шаң шедүн, бир чуртталга бажыңын болгаш 500 баш хой турар кажааны пландан дашкаар туткаш, дужааганнар. Бо ажылдарга идепкейлиг чоруун Хемер-оол Маадыр-оолдуң, Монгуш Быстай-оолдуң, Геннадий Кундаевтиң бригадалары көргүзүп, коллективинге күш-ажылдың сагылга-чурумун күштелдиргенинден, тудуг материалдарының камналгазын чептүг чорутканындан тудуг ажылдары бо чылын эки чоруттунганын совхозтуң тудуг башкарыкчызы Шожул Кыргыс чугаалап турар.

Совхозтуң тудугжулары планнаттынган тудуг-монтаж ажылдарындан аңгыда янзы-бүрү септелге ажылдарынга база хаара туттунган турганнар. Чайгы үелерде тудуг бригадалары ниитиниң малынга 43 тонна чаагай сигенни кезип берип, массалыг ажылга эвээш эвес үлүүн кииргеннер.

Ажыл-агыйның тудугжулары он ийиги беш чылче бедик тура-соруктуг кирип турарлар. Ол беш чылда оларның мурнунда эвээш эвес ажылдар планнаттынган.

К. НАТПИЙ-ООЛ.

БЕДИТКЕН ХҮЛЭЭЛГЕЛИГ

Чадааның саржаг заводу СЭКП-ниң XXVII съездизинге уткуштур бедиткен социалистиг хүлээлгени ап, съездиниң ажыттынар хүнүнге чедир бирги кварталдың планныг онаалдазын күүседирин хүлээнген. Коллектив амгы үеде январьның үлүүн доозуп, шалыпчы темп-биле ажылдап турар.

Заводтуң ажыл-ишчилери беш чыл планын бүгү көргүзүглер талазы-биле октябрь айның эгезинде-ле күүседипкенин рапорттаан.

Доозукчу чылда 592 муң рубльдиң бараанныг продукциязын бүдүрер тургаш, декабрь 1-де 627,2 муң рубльге чедирген. Бүдүрген продукцияны сайгарарының планы 597 муң рубль турда, ону 627,6 муң рубль кылдыр боттандырган. Бо чылын аксаржагны 90 тоннаны бүдүрер онаалдазын 101,7 тонна кылдыр күүсеткен.

Коллективте шупту 24 кижи ажылдап турар. Чөөн-Хемчик болгаш Сүт-Хөл районнарның сүт-бараан фермаларындан келген сүттү өй-шаанда хүлээп ап, болбаазырадып турар.

К. ЧӨРЕВЕ.

МОСКВАДА КЕЛГЕНИ

Совет удуртулганың чалалы-биле Ирак Республиканың Революстуг командылал чөвүлелиниң Даргазы, Президентизи Саддам Хусейн декабрь 16-да Москвада найыралдыг ажылчы аян-чорук кылып чедип келген.

Аэродромга ону СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы А. А. Громыко, СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ССРЭ-ниң даштыкы херектер министри Э. А. Шеварднадзе, СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнүнге кандидат, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазының бирги оралакчызы В. В. Кузнецов болгаш албаның өске-даа кижилери уткаан.

(СЭТА).

ЭДЧ-НИҢ СЕССИЯЗЫНДА ССРЭ-НИҢ ДЕЛЕГАЦИЯЗЫ

ЭДЧ-ниң 41-ги (ээлчег чок) сессиязының хуралынга Совет Социалистиг Республикалар Эвилелиниң делегациязын СЭКП ТК болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели бадылаан. Сессияның хуралы декабрь 17-де Москвага ажыттынар.

Делегацияның составында: СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы Н. И. Рыжков (делегацияның баштыңы), СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнүнге кандидат, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының бирги оралакчызы, ССРЭ-ниң Күрплан даргазы Н. В. Талызин, СЭКП ТК-ның секретары К. В. Русаков, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының оралакчызы, ССРЭ-ниң ЭДЧ-де доктаамал төлээлекчизи А. К. Антонов, ЭТКК-ның даргазы Г. И. Марчук, ССРЭ-ниң даштыкы херектер министриниң бирги оралакчызы В. Ф. Мальцев олар киргеннер.

(СЭТА).

Эш А. В. Кирини Тыва АССР-ниң юстиция министринге томуйлаар дугайында

ТЫВА АССР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУҢ ЧАРЛЫЫ

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң доктаадыры болза:

Эш Анатолий Васильевич Кирини Тыва АССР-ниң юстиция министринге томуйлаар.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Ч-Д. ОНДАР.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары Н. БОЙДУ.

Кызыл хоорай,
1985 чылдың декабрь 17.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң алдыгы чыыжының ийиги сессиязының ажыттынарының дугайы

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң алдыгы чыыжының ийиги сессиязы 1985 чылдың декабрь 20-де СЭКП Тыва обкомунуң Политиктиг чырыдыышкын бажыңының улуг залынга эртенгиниң 10 шакта ажыттынар.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң алдыгы чыыжының депутаттар төлээлекчилериниң чөвүлелиниң хуралының дугайы

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң депутаттар төлээлекчилериниң Чөвүлелиниң хуралы 1985 чылдың декабрь 20-де СЭКП Тыва обкомунуң Политиктиг чырыдыышкын бажыңынга 9 шак 30 минутада болур.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң алдыгы чыыжының депутаттарының кичээнгейинге

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң ийиги сессиязынга келген депутаттарны 1985 чылдың декабрь 18-19 хүннеринде Советтер бажыңынга эртенгиниң 9 шактан кежээкиниң 20 шакка чедир, 1-ги каътта № 107 кабинетке, 1985 чылдың декабрь 20-де СЭКП Тыва обкомунуң Политиктиг чырыдыышкын бажыңынга эртенгиниң 8 шактан эгелеп бүрүткээр.

Телефоннар №№ 2-55-42, 2-25-23.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң алдыгы чыыжының доктаамал комиссияларының хуралдарының дугайы

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң доктаамал комиссияларының хуралдары 1985 чылдың декабрь 19-та эртенгиниң 10 шакта Советтер бажыңынга болур.

ХЕМЧЭЭН АЛГАН

Ноябрь 5-те үнген № 256 «Шынга» «Тере-Хөл» совхозтуң кол зоотехниги А. К. Бегзи кыштаглаашкынче кирип турган үеде ажылын ээн каапкаш, аңнап чоруй барганын шүгүмчүлээн турган.

Районнуң агроүлетпүр каттыжыышкынының 1985 чылдың ноябрь 15-те дужаалы-биле «Тере-Хөл» совхозтуң кол зоотехниги А. К. Бегзини ажылындан хостаан деп Кызыл РАҮК чөвүлелиниң даргазы А. И. Семёнов редакцияга харылаан.

СОВЕТТЕР ЧУРТУНУҢ АНКЕТАЗЫ

ССРЭ-ниң чурттакчы чонунуң ээлчеглиг чизези 1989 чылдың январьда болур. Ынчалза-даа улус ажыл-агыйынга чугула ол ажылга белеткел ам эгелеп турар. Оон ужур-дузазының болгаш сорулгаларының дугайын СЭТА-ның корреспондентизинге ССРЭ-ниң Төп статистика эргелелиниң начальниги М. А. КОРОЛЕВ мынча деп чугаалаан.

— Ол болза Совет күрүнениң төөгүзүнде чурттакчы чоннуң чедиги Бүгү-эвилел чизези болур. Оларның кайызы-даа хемчээлиниң талазы-биле улуг болгаш элээн нарын организастыг хемчег болур, аңаа он-он муң кижилерни кииришгирип келген. Чурттакчы чонну чизелээниниң түңнелдерин ажылдап кылыры хөй ажылды болгаш үени негээр.

Чамдыкта мындыг чугааларны дыңнап болур: ындыг улуг үнелиг статистика операциязын чорутканының херээ чүл? Чуртта демографтыг, социологтуг болгаш өске-даа шинчилелдерни чорудуп турар болгай. Шынап-ла, ындыг. Ынчалза-даа олар шилилге шинчилиг болуп турар. Чүгле бүгү-нитти чизе чурттакчы чоннуң санының, национал составының болгаш ооң девискээр аайы-биле канчаар тургустунганының дугайында, ооң эртем-билииниң деңнелиниң болгаш ону улус ажыл-агыйының адырларының аайы-биле хуваганының дугайында, күш-ажылчы курлавырлар дугайында долу медээни берип болур.

Ам болур чизениң түңнелдери совет улустуң 80 чылдарда тургузукчу ажыл-чорудулгазының түңнелдерин ханызы-биле анализтеп көөрүнге дузалаар. Ол сан-түңнер ССРЭ-ниң болгаш эвилелдешкен республикаларның экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң агар планнарын болгаш перспективтиг элээн ырак үениң планнарын ажылдап кылырынга эргежок чугула. Олар демографтыг баш удур көрүүшкүнүг ажылдап кылырынга, сөөлгү 1979 чылда эрткен Бүгү-эвилел чизезиниң үезинден бээр эрткен үениң дургузунда чурттакчыларның санында, составында болгаш девискээр аайы-биле тургустунганында өскерлиишкин угланыышкыннарын өөренип көөрүнге дузалаар.

Мурнувуста ажыл хөй. Амгы үеде кол сорулга болза, эртем организацияларының, эртемден - демографтар н ы ң киржилгези-биле чизе чорударының программазын ажылдап кылыры болур. Мурнукузу ышкаш, ону ССРЭ-ниң Күрпланы-биле, сонуургалдыг министерстволар, ведомстволар-биле дүүштүрген болур.

Чурттакчы чоннуң шимчээшкинин өөренип көөрүнге эки болуру-биле чизе хуудустарының утказының эң-не улуу-биле салгал ышкаш болуруи хевээр арттырар херек. Ынчангаш амгы анкеталарга мурнукузу ышкаш назы-харын, өг-бүлениң составын, өг-бүлелиниң, эртем-билииниң деңнелин, өөредилгезин, национализын, төрээн дылын, ажылдап турар черин тодарадып турар айтырыглар кирип болур.

Күрүне статистиказының ажылдакчылары совет болгаш ажыл-агый органнары-биле кады амдан эгелээш статистиканың бо чугула ажылын эрттиреринге белеткелди эгелээр ужурлуг. Чижээ, хоорайларның кызыгаарларын тодарадыр, оларда кудумчуларның аттарын, кварталдарының, бажыңнарның болгаш квартираларының дугаарларын чурумчудар, хоорайларның болгаш суурларның чурттакчыларының учёдунуң шын болгаш долузун хынаар.

ССРЭ-ниң ТСЭ болгаш оон республикаларда, крайларда, областарда, округтарда, районнарда болгаш хоорайларда органнары өске албан черлери-биле кады хамаатылар ортузунга Бүгү-эвилел чизезиниң сорулгаларын, чорудар чурумун болгаш хуусааларын таныштырып, тайылбыр ажылын чорудар ужурлуг.

Ооң бүгү талаларын хынамчалыг өөренип көөр болгаш статистика органнарының ооң мурнунда ындыг ажылга киржип чорбаан ажылдакчыларынга практиктиг дуза көргүзер сорулга-биле 1986 чылдың декабрьда чурттакчы чоннуң шенелде чизезин чорудар.

Съезд мурнунуң документилерин чүгаалажып тур бис

СЭКП-НИҢ XXVII СЪЕЗДИЗИНГЕ УТКУШТУР

НЕГЕЛДЕНИ АМ-ДАА БЕДИДЕР БИС

Тере́эн чуртувустуң амыдыралында бо чугула үе-чадада эрвинчилер политиктиг болгаш күш-ажылчы бедик көдүрлүүшкүнүнүг ажылдап турар. Олар партияның съезд мурнунуң документилери-биле чүүлдүгзүнүн деткивишаан, ол улуг болуушкунга уткуштур социалистиг чарышты улам калбарткан. Районнуң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезин партия организацияларының күженишкиннеринден болгаш инициативазындан улуу-биле хамаарышкан эки билип, кол кичээнгейни экономиканың чугула айтырыгларынче меңнеп турарлар.

Өңгү беш чыл-биле деңнээрге, мында чамдык бурунгаарлаашкыннар бар. Чижээ, моол мурнунда эрткен беш чылдың сөөлгү чылдаазынга бодаарга, совхозтарның нинти продукциязында өзүлде бар. Кедээ ажыл-агый продукциязының нинти саарылгазы 6.5 хуу өзүлдээн. А өңгү беш чылдың сөөлгү чылында совхозтар 374 муң рубль карыылгалыг турган болза, эрткен чылын 873 муң рубль орулгалыг болган. Он бирги беш чылда совхозтар күрүнеге 8220 тонна эът дужаар планын дөрт чыл он айларда күүседипкен. Ол-ла үеде пландан ажыр 96 тонна сүттү, 114 тонна дүктү саткан. Ол-ла үениң иштинде чылгы ээдинин, дүктүң бот-үнези кудулаан. Мыйыстыг бода, шээр малдарның, тевениң баш саны өскен.

Районнуң ажыл-агыйлары тарап болгаш мал чемнинге херегләэр культураларны тарып өстүрүп, дүжүттү бедидериниң агротехниктиг хемчеглерин ап чорудуп келген. Ынчангаш тарап культураларының дүжүдү беш чылда гектардан-на ортумаа-биле 9 центнер, а бо чылын 18,4 центнер болган. Чаңгыс чылдыг сигенниериң, картофельдиң дүжүдүн база алган.

Партияның съездизинге белеткелдер районнуң партия организацияларының болгаш ажыл-агый кадрларының ажылының стиль болгаш методтарын эде тургузарының хынналдазы болуп, негелде бедээн. Продукцияның шынарын экижидеринче угланган хемчеглерни боттандырып келген. Бо айтырыгларны райкомнуң пленумнарынга, бюро болгаш партия активиниң хуралдарынга кичээнгейниң төвүнге тудуп келген. Ол чамдык түңнелдерлиг болган. Чижээ, районда кол тудуг организациязы — № 5 КМК-да күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү сес хуу өзүп, тудугнуң бот-үнези он ийи хуу чиигээн болгаш чээрби сес муң рубльди камнап алган. Район төвүнде чеди чүс ажыг уруглар өөренир школаны, кары угда он алды садыгжы ажылдаар үлетпүр барааннар магазинин, «Нарын», «Чаа орук» совхозтарда кайызынга-даа ийи чүс саар инек кирер кажааларны, Эрзин суурда туүйбу заводун, Бай-Дагда үш чүс олуттуг спорт залдыг Культура бажыңын, Эрзинде аэропорт бажыңын ажыглалга киирген. Өске-даа ажылдар кылдынып, суурларда чаа-чаа кварталдар немежип турар. Ферма, бригадаларда, хову турлагларында электри чырыы киирткен. Малчыннар кыштагларын электрижидер ажылды калбартып турар.

СЭКП-ниң ээлчегииг съездизиниң ажыттынар хүнү улам-на чоокшулап орар. «СЭКП-ниң XXVII съездизинге — шалыпчы күш-ажылчы 27 декада» деп социалистиг чарышты калбартпышаан, күш-ажылчы коллективтерде партия эге организацияларының дайынчы арга-шинээзин улам бедидер сорулганы салып, коммунистер боттарының ажыл-херээн чаа негелделерге дүүштүр шугдунуп көрүп турар. Күш-ажылчы коллективтерде партияның 23 эге организациязы, 18 бригада парторганизациязы, 14 партбөлүк ажылдап, бүгү коммунистерниң 97 хуузу улус ажыл-агыйының янзы-бүрү адырларында ажылдап, баштарыкчы күш болуп, планныг онаалдаларны болгаш социалистиг хүлээлгелерни күүседир дээш демиселде хаара туттунган.

Амыдырал хандырылга бүдүрүлге эргелели, септелге-тудуг участогу, коммунал ажыл-агый бүдүрүлге эргелезиниң совхозтар аразының кожун чоруур тудуг колоннаазы, районнуң харылзаа белдирин, «Нарын» совхозтуң № 4 хойжу бригадазы болгаш өске-даа күш-ажылчы коллективтер он бирги беш чылдын планныг даалгаларын күүседип турарлар. Мурнакчыларның саны көвүдээн. Хойжулар О. Намдал, М. Учурал, А. Севилбаа, Н. Оовей, чолаачылар А. Кыр, М. Хорчун, саанчы Н. Бар-Хөө болгаш өске-даа мурнакчылар ам он ийиги беш чылдың үлүүнде ажылдап турарлар.

Он бирги беш чылда районнуң кедээ ажыл-агыйының техника болгаш энергия-биле хандырылгазы экижип, совхозтарның кол фондузу өскен, ооң эгидилгезинде бурунгаар базымнар кылдынып турар. Районнуң садыг, харылзаа, улус өөредилге, культура, эмнелге албан черлериниң ажылында көскү чаарттылгалар кылдынган.

Ынчалза-даа чедишкиннерге ооржурган, планныг онаалдаларны күүседиринде хожудашкыннар-биле эптежип болбас. Парткомнар, партбюролар, бригада парторганизациялары болгаш партбөлүктер күш-ажылчы коллективтерниң амыдыралынче ханылап кирбейн, кижилер-биле ажылды идепкейжитпейн турарындан чамдык коллективтерде коммунистерниң бүдүрүлгеге авангардчы ролю ам-даа чавыс. Ооң уламындан планныг даалгалар күүселдезин хандырып шыдавайн турар коллективтер районда ам-даа бар. «Чаа орук» совхозтуң төвүнде, № 1, 2 хойжу бригадаларда партия организациялары, Ленин аттыг совхозтуң сүт-бараан фермазында, № 2 хойжу бригадазында, районнуң күрүне банкызының салбырында партбөлүктерниң ажылы ам-даа кошкак. Оларның болгаш өске-даа эге организацияларның ажылын идепкейжидери бистен негеттинип турар. Ылангыя коммунистерниң бүдүрүлгениң харысалгалыг участоктарынга шын таарыштыр тургузар, оларның ажыл-херекке харысалгазын бедидер, негелдени үениң байдалынга дүүштүр тургузар апаар. Күш-ажылчы коллектив бүрүзүнге кижилер-биле кижизидилге ажылын хүн бүрүде сайзыраңгайжыдар, оларның ажыл-херекке киржилгезин идепкейжидер, кижи бүрүзү бодунуң ажылдаар черинге ак сеткилдиг, долу күш-биле ажылдаан турарын чедип алыры чугула сорулгавыс болуп турар.

СЭКП ТК-ның айтышкыннарынга дүүштүр районнуң кедээ ажыл-агыйынга тодаргай чаартылгаларны кылыры, ылангыя чер ажылынга зона системазын шиңгээдип ап, эртемге үндезилээн аргаларга даянгаш, аңаа интенсивтиг технологияны нептередири, суггаттыг черлерни ажыглаар талазы-биле сорулгаларны боттандырары, малдың продуктулуун бедидип, уксаазын экижитпишаан, ооң баш санын өстүрүп, мал болгаш чер ажылының интенсивтиг хөгжүлдезин боттандырары чугула айтырыг болуп турар.

А. МОНГУШ.
СЭКП Эрзин райкомунуң бирги секретары.

Баштайгы орус революцияның 80 чылынга

ЧЕПСЕКТИГ ТУРА ХАЛЫЫШКЫННЫҢ БОЛУП ТУРГАН ЧЕРЛЕРИНДЕ

Россияга 1905 чылдың декабрьның боо-чепсектиг тура халыышкыны — революсчу ажылчын шимчээшкининиң төөгүзүнде эң көскү арыннарының бирээзи, молчүкчү тургузугга удур империализм үе-чадазының баштайгы боо-чепсектиг штуруму. 1905 чылдың күзүнүнде чуртка байдал шуут кызыгаарынга чедир чидигленген турган. Пролетариаттың чыл дургузунда улам калбарып келген стачка шимчээшкини тараачыннарның помещиктерге удур демисели-биле болгаш солдаттарның база матростарның чепсектиг көдүрлүп үнүүшкүннери-биле каттышкаш демиселдиң эң дээди чадазынга — тура халыышкынга четкен. Тура халыышкынның тугун большевиктерниң баштааны Москва пролетариады бир дугаарында көдүрген.

Хааныыг эрге-чагыргага удур Москва ажылчыннарының баштайгы тулчуушкуну база Россияның дыка хой хоорайларынга болгаш девискээрлеринге боо-чепсектиг тура халыышкыннар аштырышкынныг боол доозулза-даа, пролетариат бастырбаан. «Москваның ажылчыннарының маадырлыг чоруу хоорайның болгаш кедээниң ажылчы массаларынга чүзүн-баазын истеп-сүрүүшкүннер тураажок, ханы исти арттырып, улуг дүймээзинин болдурган» — деп, В. И. Ленин демдеглээн.

В. И. Ленин Декабрь тура халыышкынынга марксисчи ханы үнелелди берген, ооң делегейге төөгүлүг улуг ужур-дузазын сайгарып көргүскен. Күш-ажылчы Россияның эң дээре оолдар, кыстарының чаңыш-сыныш чок тулчуп чорааны революцияның херээ бистиң хүннерниисте чурттап, тиилеп турар.

Кызыл Пресня Совет эрге-чагырганың чылдарында найысылалдың бир улуг индустриалдыг болгаш эртем районунга апарган. Ооң амыдыралында Улуг Октябрьның сооңда бистиң чуртувуска болган өндүр улуг чаартылгалар илерээн көстүп турар. Бөгүн он-он муң кызыл преснижылар «Ат-алдарны болгаш хүндүткелди — күш-ажылды дээш!» деп шимчээшкинде, Кызыл Пресняның ийи чүс ажыг бригадалары, ээлчеглери, участоктары, тос муң ажыг ажылчыннары СЭКП-ниң XXVII съездизинге алдар болдурган күш-ажылчы ээлчегде киржип турар. Шаанда Москваның ядыы-түреңги кыдыг-кызыгаары турган бо район ам 1905 чылдың баррикадаларынга ажылчыннарның чедип алыр дээш амы-тынын берип турганы ол чүүлдерни чедип алганын чайыннаачаа-биле бадыткап турар деп, быжыг үндезилээлдиг-биле чугаалап болур.

ЧУРУКТАРДА: Преснята баррикада тулчуушкуннарының киржикчилери — маадыр-дружинниктерге тураскаал (солагай талазында); «Кызыл Пресня» музейде «Маадырлыг Пресня. 1905 чыл» деп диораманың кезээ. (Трехгорка фабриказының дружинниктери тулчуушкунче бар чор) (үстүнде); диорамада чуруп көргүскен черниң амгы хевири (оң талазында).

П. МАКСИМОВТУҢ фотолары.

СЭТА-ның фотохроникази.

Партияның область конференциязының делегаттары

БҮЗҮРЕЛГЕ ХЕЙ-АЪТ КИРГЕН

Сүге-Маадыр Самбуунуң хей-ниитичи хүлээлгелери-ле хей: комсомолдуң хүрээлезинге турган-ла, бодунуң төрээн коллективи — «Тыва септелге-тудуг» трестиң Эрзинде септелге-тудуг участогунга комсомол эге организациязының секретары болуп ажылдап турган. Комсомолдуң область конференциязының делегады болуп база чораан. Эрзин район Совединиң депутады турган, ам Эрзин кедээ Совединиң депутады.

Партияның Эрзин район конференциязынга ооң адын партияның XX область конференциязынче баар делегаттарның аразынга адаан. База бир бедик бүзүрел. Аныяк коммунист Сүге-Маадыр Самбуу шынап-ла бүзүрелге төлептиг кижи. Ооң ажыл-ишчи шынарлары хей-ниитичи соруу-биле, бодунуң болгаш эш-өөрүнүң мурнунга харысалгазын бүрүн медерел билири-биле каттышкан.

Кыш чаа дүшкен-даа болза, соогу аттыг. Кудумчуда беш кижи бичии уруглар чуңгузу туткан турлар. С.-М. Самбуу болгаш ооң бригадазының кежигүннери ол. Үргүлчү аныяк дээр адаанга ажылдаар, чүгле септелге үезинде дээвиир адаанга турар болгаш изиг-соокка дадыккан хүрең арынныг, үжен хар хире назылыг көстүр, ээрес карактарлыг эр — бригадир Сүге-Маадыр Самданович Самбуу ол-дур. Ажылы чайжок-даа болза, менче чардыгып, салган айтырыгларымга тодаргай, уткалыг харылар бээрин кызып турду. Өскелерниң ажыл-ижин хүндүлеп, үе-шагын камнап билир кижи деп чүве илдең болду...

Бай-Даг суурга төрүттүнген оолдуң амыдыралчы оруу ону дораан-на тудугжунуң балдызын тударынче углаан. Баштай 1970 чылда Балгазынның профтехучилищезин дооскаш, механизаторнуң шыңзылгазын алган. Оон Сарыг-Сепке автошкола дооскаш, чолаачы болган. Совет шеригниң хүрээлеңинге албан эрттирген соонда 1977 чылга чедир район эмнелгезинге чолаачылап турган. Ынчалза-даа, тудуг ооң сеткил-сагыжынга чоорту кирип, тудугжунуң мергежилин шилип алырынче албадапкан. Ийет, ол өске-даа ажылга багай эвес ажылдап болур турган болбайн аан. Ынчалза-даа чогум-на бо ажылга таарыжып, бодунуң амыдыралчы туружун моон тыпканы ол. Сүге-Маадыр бызанчы, херек болза шевергел ажылдарын база кылып шыдаар.

1979 чылда эш-өөрү ону бригадир кылдыр соңгаан. Оон эгелээш, бригадазының күш-ажылын канчаар эки организастаар, кижи бүрүзүнүң салышкынын аңаа улгаттырар дугайында үргүлчү бодап чоруур апарган. Эрзин суур улгадып өскен тудум, септелге-тудуг участогунуң коллективинден негелделер база улгаткан. Чаа чуртталга бажыңнарын тудары-биле чергелештир, септелге, чаагайжыдылга ажылдарынче кичээнгейни угландырар апаар. А С.-М. Самбуунуң бригадазы сөөлгү үеде чогум-на бо ажылдарны кылып келген.

Чүгле бо доозукчу чылда бистиң бригаданың коллективи районнуң төпчүткен библиотека системазының бажыңының капитал септелгезин эки шынарлыг кылып, чаагайжыдылга ажылдарынга эң калбаа-биле киришкен. Кудумчуларда, хос шөлдерде уруглар чуңгулаар черлер, хоккей, футбол ойнаар шөлчүгештер бо бригада кежигүннериниң ажылы-дыр.

Сүге-Маадыр Самданович бодунуң мергежилинге бердинген болгаш өскелерден база ону негээр. Аныяктарның тудуг ажылынга сонуургалының улгадып турары ооң сеткилин өөртүп турар. Оларга чүгле эккии күзеп, бодунуң билип алганы мергежилдиң чажыттарын дамчыдып бээринге үргүлчү белен.

— Бистиң септелге-тудуг участогунда аныяк оолдар хей, бригадавыстан ийи оолду шериг албанын эрттирери-биле үдеп чоруттувус. Олар ооң соонда дедир келир болза, улуг өөрүшкү-биле хүлээп алыр бис. Билиг-мергежилин бедидер дээннерге база шаптык чок, чүгле деткимче көргүзер бис. Хоочун тудугжулар-биле аныктарның аразында харылзаа үзүлбейн турары эки — деп, С.-М. Самбуу чугаалап орар.

Бүдүрүлгеге кижи факторунуң ролю улуг, ол күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидериниң бир кол курлавыры деп чүвени коммунист бригадир эки билип турар. Хей-ниитичи даалгаларын күүседип, бригаданың ажылын организастап, боду карак-кызыл ажылдап тура, ону ол черле утпас. Арга-лаашкынга удур демиселдиң күштелдирер дугайында партия болгаш чазактың документилерин С.-М. Самбуу ёзулуг өйү келген деп хүлээп алган болгаш оларны амыдыралга боттандырар дээш идепкейлиг туржуп турарларының бирээзи.

Тудугжу 1980 чылды черле утпас. Ынчан ол СЭКП кежигүнүнге кандидат болуп кирген. Бир чыл эрткенде бүгү шылгалдаларны эртип, партияның чингине кежигүнү апарган. Коммунистиң бедик адын сыкпас дээш бо хүннерге чедир чонунга болгаш чуртунга талантын-биле бараан болуп чорууру ол. Депутат болурундан аңгыда, ол идепкейлиг агитатор, пропагандистиң дузалакчызы. СЭКП-ниң Программазының чаа эдилгезиниң, партия Уставынга өскерилгелерниң телевидениелери-биле участоктуң комсомол эге организациязының кежигүннерин ол чоокта чаа таныштырган. Редколлегияны удуртур, хана солун үндүрер партийжи даалгазын С.-М. Самбуу эки күүседип келген болгаш ооң-биле кызыгаарланмайн турары ол.

Сүге-Маадыр Самданович бодунуң өг-бүлезиниң хережен эзи Зинаида Имажаповна-биле кады алды уругну азырап, кижизидип турарлар. Эрткен чылын организациязы оларга делгем чаа бажыңны берген. Уруглары хей-даа болза З. Самбуу ашаның деткимчезинге даянып, Кызылдың кедээ ажыл-агый техникумунуң 3-кү курузунда бот-өөредилге-биле өөренип турар. Ээзүлүг амгы үениң, деңдески сайзыралдыг, быжыг найыралга, бот-бодунга хүндүлелге үндезилеттинген өг-бүлелерниң бирээзи.

Эрзинниң бот-оруулга-чарылгалыг септелге-тудуг участогу он бирги беш чылдың болгаш доозукчу чылдың планныг онаалдаларын хуусаа бетинде күүседипкен. Коллективтиң күш-ажылчы чедишкиннеринге аныяк коммунист Сүге-Маадыр Самбуунуң бригадазының киирген үлүү улуг. Партияның область конференциязының делегадынга соңгуткан тудугжу бригадир бүзүрелден чалгыыналган, бут дыңзыг, хол тудуңгур, эш-өөрүнге үлегер болуп ажылдап турар.

Н. КУУЛАР.

Кыштаглаашкынны организастыг эрттирер

СҮТ-СААН ЭЛБЭЭН

● Барыын-Хемчик районнуң «Шекпээр» совхозунда шээр малдың кыштаглаашкыны организастыг чорул турар. Ажыл-агый бо чылын мал кыштаглаашкынынга багай эвес белеткенген. Нииттиниң малынга 2750 тонна сиген, 500 тонна силос, 490 тонна сенаж болгаш өске-даа мал чемин белеткеттинген. Аянгатыда ийи, Биче-Тей салбырында бир курлавыр кыштагларны туткан. Ооң аңгыда кадарчылар Зоя Монгуш, Арын-оол Монгуш, Альга Ооржак оларның кыштагларында чаш малдың 3 кажааларын немей туткан. Совхозтуң тудуг шенолары Уваңгыр Монгуштуң, Павел Кужугеттиң, Хүлер-оол Монгуштуң, Борбак-оол Ооржактың болгаш аныяк кадарчы Виктор Монгуштуң хой кажааларының капитал септелгезин кылган.

Совхозтуң Сүт-Кажаа сүт-бараан фермазында байдал мурнуудаалындан көскүзүү-биле экижээн. Ында сүт саалдазы көвүдээн. Чоокка чедир хүнде 300—400 литр сүт саап, ооң 370—380 литрин күрүнеге дужаап турган болза, ам сүт саалдазы ниитизи-биле хүнде 645 литр чедип, ооң 400 ажыг литрин күрүнеге дужаап турар.

Фермаының кажаалары септеттинген. 50 хире бызаа турар бир чаа бызаа кажаазы туттунган. Ооң аңгыда фермада чылыдылга системазы, кормоцех ажылдап эгелей берген.

«Шекпээр» совхозта мал кыштаглаашкынында шупту чүве ынак кылдынган, четпестер чок деп санап болбас. Малчыннарның составын аныяктардан четчелээри, оларның чуртталга байдалын экижидеринче доктаамал сагыш салыры негеттинип турар.

М. ООРЖАК.

ЭРТЕНГИ ХАЯАНЫҢ КИЖИЗИ

Бир эвес бир улуг хой самындан-на ортумаа-биле дөрт килограмм дүктү кыргып ап турар болза, малчын кижиге улуг мактал таварышпайн канчаар. Ол хире көргүзүг чедип алырынга ээзэш эвес күш-ажыл үнер. Бирээде, шээр малдың уксаазын экижидери эң чугула. Ооң аңгыда эртем-билиг, арга-дуржулга, карак кызыл чорук-биле чергелештир четчир санныг мал чемнери, эки одар-белчиирлер негеттинер.

«Күш-ажылдың костуу» совхозтуң директору Б. С. Седей мурнакчы, бедик көргүзүглүг хойжуларның аразынга Чодураа салбырның хойжузу Ф. Д. Самданның адын киирбейн турар. Ооң санап турары-биле алырга, Фаина Донгаковна төнүп турар беш чылдың дургузунда ортумак күш-ажылчы көргүзүглерин чедип ап келген. Ынчалза-даа малчынның күш-ажылчы туружу, ажылажыкче харысалгазы кичээнгейлиг даашкаар эртип кагбаан.

Чүге дээрге ол бо чылын хойдан-на ортумаа-биле 4 килограмм дүктү кыргып алган.

— Кодамда шээр малдың шунтузу чартык нарын дүктүг. Чамдык эң шыпырактарының баш санындан-на, алды-чеди килограмм чедир дүктү кыргып алдым — деп, хойжу чугаалады.

Совхозтуң Торгалыг, Чодураа салбырларында молдуунда мыйыстыг бода мал, сүт-бараан фермалары бар. Шээр малдың кол нурууну Улуг-Хемниң ол чарыында, Эйлиг-Хем салбырында. Чүге дээрге ажыл-агыйның чооккавы девискээрлери тайга эдээ болгаш улуг харлыг, шээр малга шоолуг таарымчалыг эвес. Ынчангаш ол черлерде чүгле № 3 хойжу бригаданың ээзэш санныг кыштаглары бар.

Амгы кыштаглаашкынга канчаар белеткенгенинин, өг-бүлениң күжү-биле он тонна сигенни чайгы үеде кезип сараатганының, чооккавы девискээрлерден он шаа тонна өлекти кургадып, кыштагга сөөртүп алганының дугайын Фаина Самдан биске чугаалаан. Херээжен кижи боду хол-биле тудуп, ол бүгү ажылдарга киржип кайы четтигер ийик. Өг ниитиниң ажылы, уруг-дарыының кижизидилге-азыралы, чардыгар өске-даа арсаар чүүлдер төнер эвес.

Ынчалза-даа ол-бо херектерни углап-баштаарынга киржири, ниитиниң малын хүр тургузар дээш сагыш човаашкыны кады ажылдап турар эш-өөрүнге, өгнүң эр ээзи Биче-оол Кыргысович Самданга ээзэш эвес дуза болуп турар. Хойжуларның кыштаанче чорук оруувуста, совхозтуң мал эмчизи Каадыр-оол Шаалыевич Шалган херээжен хойжуну мактап чораан. Ооң чугаалааны болза, Фаина Донгаковна эрес-кежээ кижи, бажыңы үргүлчү арыг-шевергин, хой мал-маганга, ажы-төлге ээзэш эвес шак-үени үндүрүп чорза-даа, аал-оранын чурттаарынга, ажылдаарынга эптиг болгаш таарымчалыг кылдыр тургузуп турар.

Херээжен хойжунуң онзагай ол талазы, чеде бээринде-ле, дораан көстүп келген. Оран-савазы, деңнээр болза, сайзанак-даа сагынчыг кирер. Будуп каан соңга-хаалгалары арыындан кылаңнайып турар. Дөрт-беш хар иштинде чаш урут, ооң маңнааны, үнүп-кирип турары-даа аажок, ол бичии кижи ойнап, халып турар-даа болза, бажыңның ээлдери арыг болгаш эмге-сеселиг. Кыштагда электри шугумун киирип каан. Ынчангаш телевизор көөр, идик-хеп чуур, өске-даа чүүлдерге таарымчалыг байдал хойжу аалда тургустунган. Херээжен кижиниң тудуп, харылзан турары ол бүгү ажыл-херектер малдан хөй продукция алырынга, ону хуулап санаары тодараттынмас-даа болза, чугула салдарлыг.

Ажылга саатпыг, берге талалар улус ажыл-агыйының, ылангыя мал ажылының кайы-даа участоктарында хөй, амыр белен чүве кайызы турар ийик. Самданнарның кыштаа эрги, ындыг болурда, ооң талепилелин төрүүр шээр мал тудар кылдыр тургуспаан. Эге шаанда аңаа молдурга-казыра дээш чижектиг мыйыстыг бода мал кыштаа турган. «Чоруй, чаараанда саяктаар» дээш ышкаш. Серлиг-Деңде кыштагга шээр мал кыштадып эгелээн. Төрүвес малга мүнүне ажырбас болган, чүге дээрге арга-элаактар иштиоът-сигениниг, ниитизи-биле алырга, мал одар-белчиириниң талазы-биле черле ажырбас. Кодан девискээрниден үнерге-ле, совхозтуң он-он чаагай сарааттары. Бергедей бөөр болза, мал чемнерин ырактан сөөртпес.

Сөөлгү он-он беш чылдарның дургузунда төрүүр хойну аңаа кыштагладыр боду берген. Элээн дуржулгалыг хойжулар аңгы-аңгы чылдарда Санчы Туматтың, Николай Биче-оолдуң, Дамба Доржуннуң... өске-даа малчыннарның кадарган малы кыштагга турган. Оларның чаңгызынга-даа мал бажы өстүрер талазы-биле көскү чедишкин таварышпаан. Багай чүве болза, чаш малдың бажыңның өлүп хораары эмин эрттир болган. Өре-ширеге дүжери, планныг онаалдаларның күүсеттинмеен кымга-даа күзенчиг эвес. Ынчангаш Серлиг-Дең доктаамал ээ чок артып турган.

Бир эвес кыштагда кажааны эде туткан болза, чаш мал өстүрерин улам таарымчалыг кылдыр кылган, малчыннарның чугаалап оралы ышкаш, кижи сагыжы дег болган болза, кым-даа болза аңаа күзелдин-биле хойларны кадарар, малдың чаш төлүн өстүрер. Бир каш чыл бурунгаар аңаа Фаина, Биче-оол Самданнарның өг-бүлези көөп хонуп, Серлиг-Деңнүң доктаамал малчыннары апарган.

Чыл санында-ла оларның күш-ажылының көргүзүү «ортумак» болуп келген. Чүге дээрге кайы-даа малчынга онаалда-даалга чаңгыс: төрүүр хойдан-на хураган, бир баштан-на планда көрдүнгениниң ийи-биле кыргып алыр дүк. Ону чедип алырының байдалдарының, аргаларының дугайында айтырыглар колдуунда-ла малчынның бодунга артып калыр. Ниитизи-биле алырга, даштындан көөрге, ол бүгү шыңзыг-даа ышкаш. Бир эвес хайылап кирер болза, чүгле малчынның талазындан эвес, совхоз, салбыр, бригада кыштаг бүрүзүнге кичээнгей салыр, оларның кажааларын, мал бажын өстүрериниге таарымча чок болза, эде кылыр ужурлуг. Ынчан «ортумак» малчынның көргүзүглери «ортумак» эвес, эки болур, ол дугайы кымга-даа билдингир.

Эрткен кыжын Фаина Самдан чүс баштан-на 96 хураганы өстүрүп алган, чыл санында ооң көргүзүглери 1985 чылга бодаарга, элээн куду, ортумаа-биле алырга, чүс баштан-на 80—85 хире чаш хураган ажаап ап турар. Ынчалза-даа төрүүр хой санындан-на бир хураганы, ийистерин-даа, өстүрүп алырын кандыг малчын күзевес боор! Ынчангаш хойжу кыштаан эде тударынче кол кичээнгейни салырын дилеп турар.

Чүге дээрге бөгүн мурнунда турганынга бодаарга, эки ажылдаарынга өске бүгү таарымчалыг байдалдар тургустунган. Бирээде, өг-бүлениң мал өстүрериниң дуржулгазы ээзэш эвес апарган. Эр-даа, херээжен-даа хойжу хөй шаг-үениң дургузунда мал ажылында ажылдап турар.

— Амыдыралымның байдалы ынчаар тургустуна берген, он беш харлыымда Чодураа салбырының сүт-бараан фермазынга саанчылап күш-ажылым эгеледим. Бөгүнгү он беш харлыг оолдар, уругларны көргеш, оларны эртенгиниң дөрт-беш шакта тургузарындан кээргээр мен, ам-даа удузун дээш бажыңга бут базынга, оттурбас дээш, кылаштаар мен. Ынчалза-даа эртенги хаяада күш-ажылымны эгелеп киргениминге хензиг-даа хомудалым чок. Чүге дээрге саалдаже үнүп турганым хүн бүрү мени бөгүнгү аас-кежикке, күш-ажылдың дадыгышкынынга эккелген — деп, Фаина Донгаковна биске чугаалады.

Эки ажылдаарынга бир барымдаа болза, хойжу өг-бүле чаа-ла дөртен харны ашкан, назы-хары бүдүрүкчүлүг ажылдаарынга эң-не таарымчалыг. Оларның улуг уруг-дарыы өскен.

— Бир хойдан-на дөрт килограмм дүктү кыргып ап турар-дыр силер, ооң чажыды чүдел? — деп, айтырыымга Ф. Д. Самдан дорт харыы бербеди.

— Кышкы үеде хой чылыг, ыжык черлерже, хары чымчак, терең-даа болза, оът-сигениниг одарже чүткүүр. Малды мугулай кылдыр санап болбас, ол чүс-чүс хурагаларының аразындан бодунуң чаш төлүнүң үнүн ылгай танып каар. Өске аалдың малы каттыжып көөрге, чамдык хойлар өскелээр база чаңныг, чаптанчыг кандыг-даа талалары бар.

Изиг чай дүжүп кээрге, бистиң кодапывыс хойлары Хендергеде чайлаанче углай оъттааш, туруп бээр. Кажан олче сүрерге, серинни одарларга чедер дээш, орукка оът ызырып чиир чайы чок кылдыр далажыр. Чайлаан сактып шуужупкан малды көөрге, кижиниң сеткил-сагыжынга кандыг хөөн кирбес дээр — дээш. Малчын чылдың дөрт ээлчээн хойжу кижи дүрүм ышкаш кылдыр барымдаалаарын, ону хажыдар болза, малдан эки продукция ап шыдавазын амыдыралының, ажыл-ижиниң тодаргай чижектери-биле биске чугаалаан.

Ооң демдеглеп орары болза, сүт-саан-даа, дүк-даа, малдан алыр бүгү продукция, кандыг-даа чажыт чүве ажытлавайн турар мен, малдың амырал-карактаалында. Саргыга удур, ал-шыкка удур камгалал хемчеглер, хойнуң дүгүн хараган-талдарга «дырадып-шүүретпези», чуулданы өй-шаанда эрттирери, кеш аарыгларынга, кодурга удур эмнээшкиннер. Чүгле ол ажылдар ээзэш, чудаан, арган хойларының дүгү дүжүп каар, олардан кандыг продукция алыр боор, ынчангаш малды семиртир азыраар херек.

Ылангыя хой кажаазының иштин чаңгыс аай доктаамал, чогумчалыг температурага тургузарынга хөй үени өг-бүле үндүрүп турар. Телевилел-биле туттунмаан кажааның ханаларын малгаш-биле, ол инек өдээ-биле сыокыры, ханаларының доралары бульдозер-биле хемерип дээш, ол-бо кылыр чүүлдер үзүлбес. Ол аргаларның дузазы-биле малчыннар кыштыг хүр ажып турар.

Партсъездиге уткуштур малчын кижиниң эң эки бедээ — төрүүр хойдан-на чаш малды камгалап алыры. Фаина Донгаковна Самдан 1986 чылда бедик көргүзүглерлиг болур дээш кызымак ажылдап турар.

А. ОКСУР.

ҮЕНИ МУРНААННАР КЫМНАРЫЛ?

Он бирги беш чылдың мурнакчылары. Оларның саны бистиң республикада хүн бүрү өзүп турар. СЭКП-ның XXVII съездизинге уткуштур калбарган социалистиг чарыштың мурнуу одуруун өөлдээннер бо хүннерде хөй-хөйү-биле илереп турар.

Эрткен неделяның төнчүзүнде Кызылда өөредилге-бүдүрүлге комбинадынга найысылалдың үлетпүр барааннар садыының мурнакчылары — чүс ажыг кижи чыылган. Беш чыл планын хуусаадан эрте күүсеткен мурнакчы садыгжыларга хүндүткелди көргүскен байырлыг ёзулалдың башкарыкчызы, ук садыгда комсомол комитединиң секретары Ирина Тарханова садыгның удуртулгазының, хөй-нити организацияларының өмүнээзинден үени мурнааннарга изиг байыр чедирген.

— Чээрби чыл бурунгаар Бай-Тайга районга садыгжы кыс ажылдап турган — деп, ёзулал башкарыкчызы уламчылаан. — Ол кыс магазинниге кирип алган орулгазын бичии барбага суккаш, чадаг-терегезинге олуруптуш, районга өккеп дужаар турган. Ынчан-на садыгжы мергежилинге хандыкшаан кысты даргалары мактаар, ижинге бердинген деп үнелээр турган. Ол ам бистиң үлетпүр барааннарының садыында он ажыг чыл ажылдап, аныяктарның хүндүлүг дагдыныкчызы апарган, оон аңгыда ол боду-даа, ооң бригадазы-даа беш чыл планын хуусаадан эрте күүсеткен, ону сценаже чалап тур бис.

Чыылганнарның адыш часкаашкынының үделгези-биле Кызылда «Детский мир» магазинниң садыгжызы, Күш-ажылдың Кызыл Тук орденинниң эдилекчизи Иргит Намчыловна Декабрь үнүп келген. Иргит Намчыловна чүгле мурнакчы садыгжы эвес, харын садыгжы мергежилди шилип алганнарның идегелдиг башкызы, хүндүлүг дагдыныкчызы. Мынча чыл дургузунда ол дыка хөй аныяк оолдар, кыстарны садыгжының берге, чымыштыг ижинге таңчыктырып өөреткен. Ооң өөреникчилери Светлана Шамбүл, Юлия Дарыма олар ам мурнакчы садыгжылар апарган, беш чыл планын хуусаадан эрте күүсеткеннерниң одуруунда.

Хоочун садыгжы И. Декабрьга ыраажы Владислав Юсов аян тудуп, тыва ыр күүсеткен.

Хоорайның кыдыында, оруктан безин хажыы черде бичии магазинчигеш бар. Олче садыгдан хыналдалар безин ховар баар. Садып алыкчылардан безин чүгле ол чоок-кавының чурттакчылары чедер. Ынчалза-даа ооң садыгжылары барааннарны өй-шаанда деңгеп, боттарының бедик мергежилдии-биле садып алыкчыларга телептиг бараан болуп турар. Ооң уламындан олар, чүгле беш кыс, планныг онаалдазын чедиишкинниг күүседип, байырлыг ёзулалга киржир эргени чаалап алган. Ол дээрге, хоорайның «Чуртталга сууру» деп адаары районунда № 19 магазинниң ажылдакчылары-дыр.

— Вежелээ алды чыл хире кады ажылдап келдивис — деп, ооң эргелекчизи Наталья Котосова чугаалады. — Бригадада кыстар чаңгыс демниг ажылдап турар, ооң уламындан кым-даа ол магазинден, кады ажылдаан өөрүнден чарлыр хөңнү чок. Мен бодум-даа ол коллективтен өскээр барып шыдавас мен.

— Силерден кымны мурнакчы деп демдеглээр силер? — деп, башкарыкчы айтырган.

— Бистиң бригадавыста мурнакчы-даа, хожудаан-даа кижи чок. Шупту демниг бис деп база катап чугаалаайн. Олардан кымны онзалаар боор, Ч. Дадар-оолду бе, Т. Федулованы бе?.. Аажы-чаңы-даа, алыс сорулгазы-даа бир дөмей кыстар чыглы берген бис, ынчангаш бот-боттарывыска таарышканывыс-даа аажок.

Найысылалга бо чылын чаа ажыттынган № 11 магазинниң канцелярия барааннарының салбыр эргелекчизи Вера Зайцевага бо чыл онзагай. Бирээде, эрги, бичии магазинден мындыг улуг бажыңга көжүп келген, ийиде — СЭКП кежигүнүнге кандидат болуп кирген, үште — ооң удурткан коллективи беш чыл планын эрте күүсеткен. Вера Зайцеваның сорулгазы чаңгыс — үнген, кирген чонга телептиг бараан болуру. Ол мындыг чүткүлү-биле садыгжының бедик ат-алдарын улам көдүрүп, өскелерге үлегер-чижек болуп турар.

..Башкарыкчының чалаазын ёзугаар мурнакчыларның мурнакчылары сценаже үнүпле турганнар. Телептиг ижи-биле Төрээн чуртунга бараан болуп турар деп оларны үнелээр апаар. Олар дээрге, боттарының берге болгаш чымыштыг ижинге бердинген кижилер-дир. Олар хүндүткелдиң чылыг сөстерин дыңнаар эргелиг-даа, эки ажылы дээш шаңнаттырарынга телептиг-даа.

Д. ИРГИТ.

ЧУРУКТАРДА: Кызылдың үлетпүр барааннарының садыының беш чылдың мурнакчыларынга тураскаатган байырлыг ёзулалдың киржикчилери.

О. ОХЕМЧИКТИҢ фотолары.

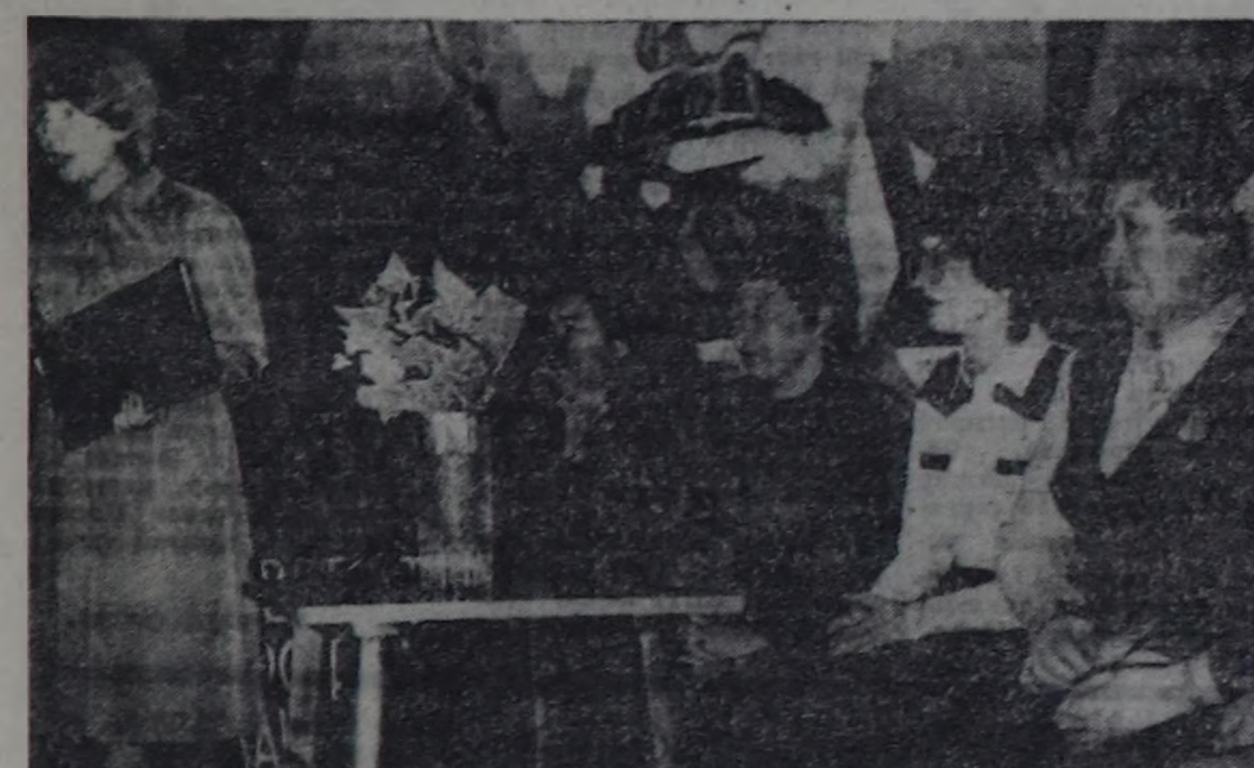

...Даштыкыдан сөөлгү медээлер...

АК СЕТКИЛДИГ КАДЫ АЖЫЛДАЖЫЛГА ДЭЭШ

Американ-совет садыг чөвүлелиниң (АСТЭС-тиң) чыл бүрү болур зөвлеглиг хуралын бүгү делегейде аажок улуг сонуургал-биле уткаан. Ол Москвага болган. Ийи улуг күрүнениң садыг-үлетпүр бөлүктериниң төлээлекчилериниң ол чугаалажыышкыннары ам ССРЭ-ниң болгаш АКШ-тың удуртукчуларының чоокта чаа Женевага болган ужуражыышкыны-биле холбаштыр онза ужур-дузалыг болу берген.

АСТЭС-тиң хуралын таварыштыр Кремльге болган дүштеки шайлалгага СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачевтуң чугаазын тайылбырлавышаан, делегейниң янзы-бүрү чурттарының солуннарының тайылбырлакчылары Чөөн болгаш Барыын чүктериниң арзынга садыг-экономиктиг харылзааларның хөгжүлдезин совет удуртулга хамыктың мурнунда политика талазы-биле көрүп турар деп демдеглеп турар. Бир эвес ийи чурттуң арзында харылзааларже садыг харылзааларын холбаштыр көөр болза, ол харылзааларны АКШ-тың болгаш ССРЭ-ниң экономиктиг амыдыралында шиитпирлиг фактор кылдыр санап болбас: бистиң бараан саарылгавыста Каттышкан Штаттар чүгле 13-кү черни, а Совет Эвилели американ садыг саарылгазында 16-гы черни ээлеп турар. Ынчаарга политика талазы-биле алырга, совет-американ харылзаалар байдалының тайбыңның салым-хуузунга чедирип турар аажок улуг салдарын үнелеп чедери берге.

Ынчангаш идегелдиг тайбыңның болгаш удур-дедир билчиишкинниң үндезин суурун тургузарынга идиг бээр сорулгалыг ындыг харылзааларның быжыктырыкчызы болур рольду садыглажылгага бериш турар болгай. Ооң-биле кады ССРЭ болза, Вашингтонуң коньюнктурлуг политиктиг байдалдарны барымдаалааш, болган чок ажыглай каап турары ылгай көрүүшкүннерден болгаш кызыгаарлаашкыннардан хостут кады ажылдажылга дээш туржуп турар. Ооң-биле холбаштыр американ Ассошиэйтед пресс агентство М. С. Горбачевтуң чугаазын допчулап албышаан, мынча деп айыткан: ССРЭ Каттышкан Штаттардан чүнү-даа айтырып эревес дээрзин совет удуртукчу бүгү тодазы-биле медеглээш, ооң-биле совет өртемнерниң чедип алыышкынарын демдеглээн». Совет Эвилели-биле ажыл-херекчи харылзааларны хөгжүдериниң оруунга американ администрацияның өш-биле тургузуп турар моондактары американ бизнестерниң талазындан кылыктаныышкынны болгаш чөпшээрешпес чорукту болдуруп турар. Садыглажыышкында кызыгаарлаашкынны кызырарынче кыйгырыг АКШ-тың садыг-үлетпүр бөлүктериниң хөй-хөй төлээлекчилериниң талазындан дыка улуг деткиишкинге таварышкан деп, «Вашингтон пост» солун бижээн.

АКШ-тың садыг министри М. Болдриджиниң чугаазынче мооң-биле холбаштыр кичээңгей салбайн барып болбас. Садыг харылзааларын өске адырларга харылзааларны хөгжүдери-биле чергелештир улуг чергелиг хөгжүүр ужурлуг деп ол медеглээн. Совет Эвилелиниң чурттуң иштинге болгаш даштыкыга политиказының бүгү талалары-биле садыглаашкынны холбаштырбышаан, Вашингтонуң садыглажыышкынны ССРЭ-ге ыйыышкын тавыштырарынын чепсээ кылдыр ажыглаар дээр албан ёзузунуң оралдажыышкынының амгы чүдек-бужар практиказын хевээр арттырар дээни ол эвес ийнеи? — деп айтырыгны салып болур.

Совет-американ харылзааларның багай болгаш айыылдыг байдалы Женевага тодаргай чедиишкин-биле доозулган чугаалажыышкыннарже Совет Эвилелин чедире берген кол чылдагаан ол болган. Ийи чурттуң харылзааларының янзы-бүрү талаларынга, ооң иштинде садыг-экономиктиг харылзааларының талазынга-даа «Женева ёзузун» улустарның эрге-ажыктарынга таарыштыр боттуг чүүл болдурар ужурлуг.

(СЭТА).

КНО-НУҢ КОНФЕРЕНЦИЯЗЫ БОЛУР

НЬЮ-ЙОРК. (СЭТА). Каттышкан Нациялар Организациязының ядролуг энергияны тайбың сорулгага ажыглаарының талазы-биле делегейге кады ажылдажылгага деткимче кылырының конференциязы 1987 чылдың март 23-тен апрель 10-га чедир эрттирер шиитпирни хүлээп алган. Ол хөй төлээлекчилерлиг делегей чыыжынга белеткел талазы-биле чедип алдынган буруңгаарлаашкынны делегаттар хүлээп алган резолюциязынга демдеглээн. Ядролуг энергияны тайбың сорулгаларга ажыглаарының национал программаларын хөгжүдеринге эргежок чугула аргаларны оларның алырынга ол конференцияның түңнелдери идиглиг болурун ында айыткан.

ЧАА ӨНЧҮК-ЧӨҢГЭЭ

ПНОМПЕНЬ. (СЭТА). Кампучияның СПК информация агентилели Таиландының ол чуртка удур чаа өнчүк-чөңгээлериниң дугайын дыңнаткан.

Декабрьның баштайгы неделязында таиланд шериг-агаар күштери республиканың агаар делгемин үреп кирерин удаа-дараа болдурган. Таиландының шериг самолёттары ол үениң иштинде разведка кылыр сорулга-биле Кампучияның барыын талакы кызыгаарларында районнарынче он-он катап хайгыылчы ужудуушкуннарны кылып, Кампучияның девискээрлеринче 10 километр чедир хаылап кирип турганын СПК агентилел айыткан.

ЭҢ «ХАННЫГ ҮЕ»

ХАРАРЕ. (СЭТА). Мурнуу Африканың раса харылзааларының институдунуң түңнели-биле алырга, 1985 чылдың ноябрь айы чурттуң төөгүзүнге эң-не «ханныг» үе болган. Институттуң Йоханнесбургта нептереткен илеткелинде бо чылдың июльдан эгелээш, чуртка онза байдалды тургусканы-биле нептеп-сүрүүшкүннерлиг шаажылалдар кажангызындан-даа артык калбарган. Дөрт ай иштинде барык 500 африканнар өлүрткен, 6,5 муң ажыг кижини кара-бажыңче кирип октаан.

«КЫЗЫЛ ШУГУМЧЕ» ОКТААН

ПАРИЖ. (СЭТА). Франция шериглерин Чадта «кызыл шугум» дээр кызыгаарже октап турар. Ол шугум Хабрениң барыын чүк ёзузунуң каржы эрге-чагыргазының отрядтарын болгаш Национал чаңгыс эптиң шилчилге чазааның (НЧШЧ) патриотчу күштерин ийи чарып турар. Ол дугайын Ливияның Мароккода улусчу бюрозу дыңнаткан.

Француз шериг кезектери Төп Африка Республиканың девискээринде тургустунган баазаларындан Чадта чедип кээп турарын Ливияның дипломаттыг төлээ черинин Рабатта тараткан медеглелинде айытканын Франс Пресс агентилел дамчыткан. Францияның, АКШ-тың самолёттарының Чадтың сөөлгү районнарының кырында хайгыылчы ужудуушкуннарының сөөлгү хүннерде катап эгелээнин агентилел база дыңнаткан.

ХООЗУРААН БҮДҮРҮЛГЕЛЕР

ТОКИО. (СЭТА). Бо чылдың ноябрь айында 1520 ажыг япон компаниялар боттарының хоозурап, дүжкениң чарлааның бүдүрүлгелериниң чээли алыр аргалыын хынаарының агентилели дыңнаткан. Оларның өре-шиирезиниң ниити түңү 280 миллиард иен акша ажыг. Ол агентилелдиң баш удур санаашын ёзугаар алырга, саң-хөө талазы-биле хоозураан япон компанияларының болгаш фирмаларының ниити өрези бо чылдың төнчүзүнде төөгүде туруп көрбээн түңге — 4 триллион иен акша чедер.

ЧАА СОГУГ

ГАВАНА. (СЭТА). Сальвадорда Национал хосталганың Фарабундо Марти аттыг Фронтунуң дайынчылары Дуартениң американ ёзузунуң каржы эрге-чагыргазының шериглеринге удур элээн каш чедиишкинниг хеделиишкиннерин кылган. Сальвадор патриоттарының «Венсеремос» радиостанциязының дыңнатканы-биле алырга, сөөлгү хүннерде партизаннар 10 шаажылакчыларны чыскаалдан үндүрген, хөй санныг боо-чепсекти болгаш ок-чемзекти хунаап алган.

Седип-оол Токпаколович ТАНОВ

Аар болгаш үргүлчүлелдиг аарааның соонда, 1929 чылдан бээр партия кежигүнү, республика ужур-дузалыг персоналдыг пенсионер Седип-оол Токпаколович Танов 1985 чылдың декабрь 16-да, 85 харлыында мөчээн.

С. Т. Танов 1901 чылда Чөөн-Хемчик районнуң Чадаана сумузунга төрүттүнген. Ол бичиизинден-не байларга хөлечиктеп чораан. 1925 чылда Кызылга келгеш, эге школага өөренип кирген. 1926—1929 чылдарда Москвага Чөөн чүктүң ажылчы чоннарының Коммунистиг университединге өөренген.

1929 чылда Тыва Топ кооптуң даргазынга ажылдап чорутган. С. Т. Танов 1931 чылда Тыва Арат Республиканың ССРЭ-де Бүрүн эргелиг төлээлекчизинге томуйлаткан. 1935—1939 чылдарда ТАР-ның культура министри боор ажылдаан. 1939 чылдан 1944 чылга чедир Тыва банкының эргелекчизинге, Күрүне архивиниң эргелекчизинге, чурт-шинчилел музейиниң директорунга ажылдаан.

С. Т. Танов 1944 чылда Тыва облкүүскомуң культура-чырыдыышкын ажылының килдизиниң эргелекчизинге бадылаттырган. Ол пенсияже үнгүжеге чедир сөөлгү чылдарда Эрзин болгаш Чөөн-Хемчик районнарга күрүне болгаш кооператив организацияларынга аңгы-аңгы албан-дужаалдарга ажылдап чораан.

С. Т. Танов Тываның баштайгы арепочилериниң бирээзи, ол 1930 чылда ТАР-ның барыын талакы кожууннарынга кулак-байларның үймээнин базарынга киришкен.

Тыва үжүк-бижикти тургусканының соонда дораан-на С. Т. Танов чонның бижик билбес чорууна узуткаар талазы-биле ажылга идепкейлиг киржип эгелээн. Ол улуг кижилерге баштайгы тыва үжүглел номунуң автору боор турар.

С. Т. Танов ниитилел-политиктиг амыдыралга идепкейлиг киржип чораан. ТАРН ТК-ның кежигүнүнге, ТАР-ның Биче Хуралының кежигүнүнге каш удаа соңгудуп чораан.

С. Т. Танов кижилерниң хүндүткелин чедип алган, аныяктарның мерген дагдыныкчызы чораан. Аңаа «СЭКП-ге 50 чыл болган» деп демдекти тывыскан. Кызыл хоорайның хүндүлүг хамаатызы турган.

ТАР-ның Республика ордени, Күш-ажылдың Кызыл Тук ордени-биле, ССРЭ-ниң медальдары болгаш Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Хүндүлел бижии-биле шаңнаткан.

Коммунист, кайгамчыктыг кижи Седип-оол Токпаколович Танов дугайында чырык тураскаал бистиң чүректеривиске кезээде артар.

Г. Ч. Ширшин, Ч-Д. В. Ондар, В. Е. Серяков, П. Н. Кравченко, Г. Н. Долгополов, Д. К. Ооржак, А. И. Ванжа, Б. П. Свинцов, М. К. Шыырап, М. Е. Абрамов, Ш. П. Куулар, К. А. Маспык-оол, Ю. Л. Аранчын, Д. Л. Тиимей, В. А. Кочергин, С. Д. Киров, Х. А. Анчима-Тока, Б. Ш. Долчанмаа, М. К. Мендуме, Т. Ч. Норбу, М. И. Пахомов, К. С. Шойгу.

АРТ КЫРЫНДА ДАЙЫН

КАБУЛ. (СЭТА). Хайбер даваның арт кырында дүшкүүрүлүг байдал хевээр арттышаан. Ында Пакистанның девискээринден АУР-же кирип турар контрреволюстуг антиафган дээрбечилерниң оларның черлерин таварты эртерин кувейин турар пуштун терел бөлүктерге удур дайын чорудулгаларын пакистан шериглер үргүлчүлеп турар. Бахтар агентилелдиң дыңнатканы-биле алырга, Каджаар, Тира болгаш Гит районнарда суурларны үрегбоолар-биле күштүг адыышкыннарга таварыштырган. Ооң түңнелинде тайбың чурттакчылар арзындан өлгеннер бар.

Джамруд районунда он-он муң пакистан солдаттарын болгаш офицерлерни, 600 хире танкыларны болгаш куюктуг транспортёрларны мөөңнээн. Шериг кезектери транспорт оруктарын шуптузун дуглаан. Хоорайже аъш-чем кирерин соксаткан.

Терел бөлүктериниң чепсектиг удурланыышкыны күштелип турар. Тагги Джабха районунга афридия терел бөлүктүң отряды пакистан шериг кезээнче шаап халдаан. Тулчуушкуну үезинде бежен хире пакистан шериг албаныглар туттурган.

Малишейлер дээр чартык шериг ёзузунуң кезектериниң дайынчылары пуштуннарже боолаарындан боттарының ойталап турарының дугайын медеглээн. Оларның чамдыктары терел бөлүктериниң ополченнериниң талазынче чайлып кирген. Эрге-чагыргалар малишейлерниң ок-боозун хавыргаш, оларны Хайберден үндүрер ужурга таварыштырган.

Ол терел бөлүктерге удур пакистан шериглериниң үүлгедиишкиннерин баш удур планнаан турган. Бүзүрелдиг медээлерни ёзугаар алырга, бо чылдың ноябрьда Исламабадка американ администрацияның бүрүн эргелиг төлээлекчизи келгеш, Афганистанга удур үүлгедиишкиннерниң хемчээлин улам калбартырын АКШ-тың чазак бөлүктериниң өмүнээзинден Пакистандан негээнин Бахтар айыткан. Вашингтонуң төлээлекчизи ол үеде афридилерниң болгаш шинварилерниң хайгааралының адаанда турар районнарны таварты боо-чепсекти болгаш өлүрүкчү дээрбечилерни Афганистанче киирериниң берге апарганынче Исламабадтың чагырыкчыларының кичээнгейин угландырган.

АРАГА ИШПЕС ЧОРУК — АМЫДЫРАЛДЫҢ НЕГЕЛДЕЗИ

ХЫНАЛДАЛАРДАН ИЛЕРЭЭНИ...

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң «Арагалаашкын-биле демиселди күштелдирер дугайында» Чарлыы бо чылдың июнь 1-ден эгелеп күштүг болуп кирген. Хөй-ниити черинге арага ишкен азы ээзирик чораан, араганы боду кылыр чорукту болдурган болгаш ээзиртир суксуннарны садарының чурумун хажыткан кижилерге кандыг хемчеглерни хүлээдирин ук Чарлыкта айыткан.

Бистиң республиканың административтиг органнарының ажылдакчылары СЭКП ТК-ның болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң доктаалдарын, ук Чарлыктың чер-черде канчаар боттанып турарын хынап көрген. Республиканың хоорайларының болгаш суурларының чурттакчылары партияның болгаш чазактың арагалаар чорукка удур демиселди күштелдирер талазы-биле ап чоруткан хемчеглерин изиг-биле деткип, ону боттандырарынга боттарының биче эвес салыышкынын киирип турарлар. Ооң уламындан массалыы-биле арагалаар, хөй-ниити черлеринге ээзирик кестүр кижилерниң саны дыка кызырылган, коллективтерде күш-ажылдың сагылга-чуруму быжыккан, ниитиниң корум-чуруму экижээн.

Арагалаар чорукка удур демиселди күштелдирери-биле хоорайкүүскомнарның, кедээ болгаш суур Советтериниң күүскомнарының чанында, бүдүрүлгелерде болгаш организацияларда арагалаашкынга удур демисел чорудар комиссияларны тургускулаан. Ооң-биле чергелештир бо хүннерде арага ишпестер ниитилелдери база республикада, районнарда тургустунган.

Кызыл районда Элегес-Аксының кодээ Совединиң чанында комиссия бо эрткен үеде элээн шыңгыы ажылдарны кылган. Ол бодунуң хуралынга чурум хажыдыкчызы 72 кижини сайгарган, 36 кижиниң арага садар талон алыр эргезин казаан. Чурум үрекчилериниң арзында керамиктиг хана материалдары кылыр, эът-сөөк далганы бүдүрер заводтарның, радиореле станциязының ажылдакчылары хөй болган.

Арагачылар, маңгысталчактар-биле демиселдиң ажыктыг хевири — хөй-ниитиниң суду. Ындыг судтарны районнарга, Кызылдың бүдүрүлгелеринге хөй удаа чоруткан. Чижээ, «Найырал» кинотеатрга, «Тыва тудуг» трестиң клувунга бежен ажыг кижиниң херээн сайгарган. Арагалаар, маңгысталчак амыдыралдыг чорууу дээш оларга шыңгыы хемчегни ынчан хүлээткен.

«Ээзирик чолаачы — кем херек үүлгедикчизи» деп үлегер домак бар. Ынчангаш, руль артынга олурарда «ээнги дыңзыдып» алыр чолаачыларны илередир талазы-биле ажылдарны шыңгыы тургускан. Ооң түңнелинде бо үе дургузунда чүгле Кызылга ээзирик чораан бүдүн чартык муң чолаачыны туткан. Оларның арзында хоочуннар бажыңының директорунуң оралакчызы М. Монгуш, радиотеледамчыдылга төвүнүң ээлчег начальниги В. Сорокин, Кок-Тейниң суггарылга системазының чолаачызы В. Артеменко бар.

Арага аймаан боду кылып бүдүрер чорукту партия болгаш чазактың доктаалдарында, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Чарлыында хоруп каан турбуже, аңаа чөрүштүр ээзиртир суксун бүдүрер кижилерниң барын база хыналдалар илереткен. Ындыг чоруу дээш Кызылдың чурттакчылары Г. Ельцов, Н. Матина, Бай-Хаак суурда Е. Ананин, Г. Ооржак, Дүргенде — М. Кузьмин, Г. Носова олар торгатканнар.

Ниитиниң корум-чурумун быжыглаар, арагачыларга болгаш маңгысталчактарга өршээл көргүспес талазы-биле чоруттунуп турар ажылдарга эки тура улусчу дружиналар идепкейлиг киржип турар. Кызыл хоорайда болгаш чурттакчылыг өске-даа черлерде дружинниктер биле милиция ажылдакчыларының демниг дежурныйлаашкынын экижиткен, дружинниктерниң санын өстүрген. Бүдүрүлгелерниң болгаш албан черлериниң удуртукчулары коллективтерин бо херекче баштап алгаш үнүп турар апарган.

Маңаа хамаарыштыр «Чыраа-Бажы», «Искра» совхозтарның, Эрзин, Бай-Даг суурларының, Ак-Довурак хоорайның дружинниктериниң ажылын демдеглээри чугула. Ол ышкаш Кызыл хоорайда «Тыва септелге тудуг» трестиң, Тываның геология-шинчилел экспедициязының коллективтери дежурныйлаашкынче идепкейлиг үнүп турар.

Ээзиртир суксуннарны садарының чурумун хажыдар, арага аймаан чижең хөөн-биле өске кижилерге садар талазы-биле хажыдыышкыннарны милиция ажылдакчылары-биле кады дружинниктер база илередип турар. Чөөн-Хемчик, Барыын-Хемчик, Таңды болгаш Кызыл районнарның, Кызыл хоорайның чамдык садыгжылары арага садар чурумну хажыткан дээш база торгадып турганнар. Чижээ, Кызыл хоорайда № 46 магазинниң садыгжызы А. И. Казакова ноябрь айда декабрьда арага садар талонну алгаш 10 шил водка садыпкан, ол дээш бир чүс рубльге торгаткан. Каа-Хем суурда садыгжылар К. Шивит-оол, Г. Чумакова олар талон чокка арага садып турган дээш хемчег алысканнар.

Арага садар талонну хамаатыларның ажылдап турар черлеринге бээрин чурумчуткан. Хамаарышкан ажылынга ак сеткилдиг чорууш көргүскен, чурумнуг ажылдакчылар ону алыр ужурлуг, ынчалза-даа ону безин нормалап бээр. А арагага сундулуг, ажыл кылбас кижилерге талонну шуут бербес. Чамдык бүдүрүлгелерниң, организацияларның талон бээр талазы-биле харысалгалыг ажылдакчылары бо чурумну хажыдып, артык талоннар ап турганын хыналда бадыткаан. Аңаа чижек кылдыр Кызыл хоорайда бир албан чериниң ажылдакчызы Б. Сарыглар хооркүүскомунуң садыг килдизинге хөй кижиниң арттыр санаан даңзы киргеш, дыка хөй талонну артыкка алган. Ону таныыр кижилеринге, төрелдеринге үлеп, боду хемчээлден ажыг арага садып ижип турган, ээзириктер сергедир черге хонган.

Республика иштинге мындыг шыңгыы чурумну тургузуп турда, араганы Красноярск крайның девискээринден садып алыр чамдык хамаатылар база илереп турар. «Тудуг кезектери» комбинаттың ажылчыны Герасимов дээрзи Танзыбейден 10 шил водка садып алгаш, ону «дойлап» тургаш, ээзириктер сергедир черге кирген. Пассажирлер АТБ-зиниң чолаачылары Потапов биле Золотых олар Усинскиден арага садып алгаш, ону ээзиртир ишкенинден «Кызыл тараачын» совхозтуң кодан хоюнуң кырынче машина-биле халыда бергеш, хөй түңнүг каражаны ажыл-агыйга чедиргеннер.

Бо болгаш өске-даа мындыг хажыдыышкын кылганнарга хоойлу ёзугаар шыңгыы хемчегни хүлээткен.

Ээзиртир суксунну хөй хемчээлдиг ижип, ниитиниң корум-чурумун үрээр база ажылынга ээзирик келир кижилер сөөлгү үеде кызырылганын демдеглээри чугула. Ындыг-даа болза, бо өөдежок факт когу үзүлбээни хомуданчыг. Хлеб заводунуң ажылчыны А. Күжүгет, «Водоканал» эргелелинде Н. Конева, пиво заводунда С. Нижегородов олар ажылынга ээзирик кээп турганнар.

Арагалаар чорук-биле демисел чүгле административтиг органнарның херээ эвес, күш-ажылчы коллектив бүрүзүнүң херээ дээрзин билдингир. Ындыг-даа болза, ээзириктер сергедир черге хонган азы өске-даа хажыдыышкыннар кылган кижилерге хамаарыштыр милиция органнарының дыңнадыгларынга харыы бербес, чурум хажыдыкчыларынга хемчег хүлээтпес черлер бар. Оларга чижек кылдыр Кызылдың эът комбинадын, Кедээ ажылагый министерствозунуң автобаазазын киирип болур.

Бистиң амыдыралывыстың негелдези — арага ишпес чорук. Ону бүгү чер бүрүзүнге ам-даа калбаа-биле пропагандалаары, арагачыларның, маңгысталчак амыдыралдыгларның буттарының адаанда чер хып турар байдалды тургузары чугула. Ынчан планныг онаалда-даа күүселдези экижиир, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү-даа бедиир, ниитиниң корум-чуруму-даа быжыгар.

Л. ЧЕРНОГРИВОВА,
Тыва АССР-ниң ИХМ-ниң улуг инспектору.

НЬЮ-ЙОРК. Бо чурукта аас-кежик чок херээжен кижи улуг хоорайның чудумчуларынга аш-чутка, ядарангай-түреңги чорукка таварышпышаан, бодунуң чарылбас ийи «эңиктери»-биле кады хүнну бадыр-ла улчуп чорун турар.

Ажыг-човулаң болгаш эрге-шөлээ чок чорук ону эрте-ле кырыткан болгаш муңгараалдыг, базымдырыгныг болдуруп кан. Байдалдың экижииринге кандыг-даа идегел чок: ол ышкаш хөй миллион американ улчумал, ядыы кижилерге тускайлаан хензиг социал акша-хереңгини безин чылдың-на улам кызырып турар. «Бүгү-ниитиниң таңныктыг чуртталга кинтилели» оларны салым-хуузу-ла бижээн дээш үндүр октапкан.

Ынчалза-даа Вашингтон ядролуг чепсектерни улам хөйнү бүдүрүп үндүрерин хөй миллиард долларны үндүрүп турар.

Е. СВЕШНИКОВТУҢ фотозу.

(СЭТА).

Уран чүүлдүң кижилери

АРТИСТ АПАРГАН ЮРИСТ

— Мээн ойнап турар чаадырларымның аажы-чаңы нарын, амыдыралы янзы-бүрү чөрүлдээлерлиг кижилер, ынчангаш овур-хевирлерин белеткеп тура, оларның «прокурору»-даа, «болчукчузу»-даа болур кижи-дир мен — деп, Юозас Будрайтис чугаалаар. Артист ол сөстерин тавартылга боор ажыглавайн: ол профессионал уран чүүлге юрист «оруктан» келген кижи-дир.

— Шаанда судья болуксап чордум—деп, ол уруглүледи. — Школа соонда Вильнюстуң күрүне университединиң юрист факультединге кирген. оңу доостум, оон ийи чыл ажылдадым.

Литва киностудияга «Кымдаа өлүрүн күзевээн» деп кино тырттырып эгелеп турда, мен ийиги курсчу турдум (ол кино өөлүнде хөй-хөй шаңналдарны, дипломнарны алган). Фильмниң тургузукчузу Витаутас Жалакявичус кол рольдарның бирээзи — Ионастың ээлонга ойнаарын сүмелээн Ионас— гитлержилерден чаа хостаткан Литвага чаа амыдыралды тургузарынга шаптыктап турган дайзыннар-биле демиселге чаңгыс суур чурттугларын баштаан Локис алышкыларның бичиизи. Сценарийни дыка сонуургай берген мен, ында литва суурнуң чурттакчыларының салым-чолун дамчыштыр төөгүнүң диалектиказын, амыдыралдың кедергей нарын чөрүлдээлерин көргүзүп турар...

Ол рольду ойнаан соонда Будрайтис сурагжый берген. Ону көрүкчүлер сактып алган, режиссёрлар олче кинооңгей сала берген: удатпаанда ол Владимир Басовтуң тургусканы «Камгалал болгаш хылыш» деп кинозунга, Григорий Козинцевтиң «Лир хаан» деп фильминге тырттырган. Жалакявичус база ийи улуг рольга ону ойнаткан: революционер Пабло («Колумб дугайында бүгү шын») болгаш Фелисно («Хосталга деп хандыкшылдыг сөс!»).

— Сөөлүнде адаттынган ийи фильмниң болуушкуннары революция өөскээн бир-ле мурнуу-америк чуртта болуп турар — деп, Будрайтис чугаалады.— Мен оларда шуут-ла ийи аңгы кижилерни ойнап турар мен: бирээзи— революция дээш, өскези — аңаа удур туржуп турар. Ынчалза-даа шуут эки азы шуут багай маадырларны көргүзер деп сорулга салбаан мен. Черле кайы-бир кижиниң аажы-чаңының үндезинин, амыдыралга турушту чогум чүге ынчаар шилип алганын биликсээр мен. Кайы-бир талага хамаарылгазын дораан билип аптары берге, чаңгыс көргеш-ле ол ындыг-мындыг кижидир деп чугаалаптары нарын кижини көрүкчүлерге бараалгадыры мензэ кезээде солун. «Чаглак чок» деп кинода (Ленинчи шаңналдың лауреады Йонас Авижюстуң ындыг аттыг романынга үндезилеп кылган) мээң ойнап турар маадырым башкы Гедиминас база ындыг. «Сегиржип алышкыныын хажыызынга» артып каар бодаан интеллигентиниң салым-чолун ол рольга хандыр көргүзүкседим. А ынчаар чурттаары болдунмас: амыдырал боду-ла кижилер каңдыг-ла-бир тодаргай турушту ээлээн турарын негеп кээр...

Юозас Будрайтис бистиң чуртувуста болгаш даштыкыда янзы-бүрү студияларга хөй тырттырып турар. Ол янзы-бүрү национал маадырларын ойнап турар, оон иштинде орус кижилер база эвээш эвес.

— Орус характерниң интеллигентижизи, сагыш-сеткилиниң арыы, бодалының ханызы мензэ шаандан бээр тааржыр. Төлептиг маадырларга чогум-на харын ол бүдүшту ижиктириксээр мен. Режиссёрлар — «Балыглаткаңнар» деп кинога Николай Губенко-биле база «Сен-биле болгаш сен чокта» деп фильмге Родион Нахапетов-биле ажылдап турганымны өөрүшкү-биле сактыр-дыр мен. Ынчан мен ёзулуг-ла орус характерлерин тургузар ужурлуг турган мен. Кадыг ажылдаарывыска чиик болгаш солун турду, чаңгыс сөстен-не бот-боттарывыс билчир болдувус. Чажыттар болганывыс маңаа дузалыг болган боор. Ынчалзажок кол-ла чүве—уран чүүл талазы-биле соруулдашкак болганывыс-ла ужурлуг болган деп бодаар-дыр мен...

Юозас Будрайтис беш чыл бурунгаар Каунастың шии театрының артизи апарган. Аңаа ол элээн каш нарын рольдарны ойнап четтигипкен. А оон эң-не көскү ажылы — Михаил Шатровтуң «Революстуг этюд» деп шиизинге В. И. Ленинниң овур-хевирин тургусканы деп улус санап турар. Артистиң ол ажылы Литваның театр лениннаназының эң улуг чедиишкини болган.

— Кинога-даа, театрга-даа рольду демей арга-биле шингээдип алыр-дыр мен—деп, Будрайтис бодунуң дуржулгазын чугаалай-дыр.— Баштай иштики чүүлдер тодарап кээр. Оон маадырның психологиязын, ооң кижилерге хамаарылгазын, бодун канчаар көрүп турарын сайгарар сен. Шаандагы үениң болуушкуннарын көргүзүп турар болза, аңаа хамаарышкан материалдарны номчуур мен. Дыка хөй чүүлдер угаан-бодалга, сагышка чуруттунар. Баштай олардан чүнү шилип алыры эки-ле билдинмес. Чоорту чогум-на ол кижиниң ёзулуг бодунуң аажы-чаңын, сагыш-сеткилин билеп бээр сен...

Бодунуң кол мергежилинден аңгыда Будрайтис талантылыг фото-чурукчу: ооң ажылдарының делгелгелери болтулаан.

— Студент турган фотографияга хандыкшый берген мен — деп, ол демдегледи.— Өг-бүлемни, өөрүмнү — актёрларны, режиссёрларны, чурукчуларны тырттырарынга ынак мен. Кадрны «организастаар» деп оралдашпас мен, кижи билбейн турда, ооң характери билдинип турар кылдыр тырттырарын кызар мен. Фотография дээрге мээң кинога, театрга амыдыралымның уламчылалы-дыр ийин. Сөөлгү үеде чаа сонуургал тыптып келген — уран чурулга. А кезээде ынак чүүлүм — номчууру. Уран чүүл, философия, мифология, классика номнары менде хөй.

Антанас РАГАЙШИС,
ПМА-ның корр.
Вильнюс.

• СПОРТ • СПОРТ • СПОРТ • СПОРТ •

СУУРУВУС АМЫДЫРАЛЫНДА

СЭКП Төп Комитединиң «Клуб албан черлерин болгаш спорт тудугларын ажыглаарын экижидер талазы-биле хемчеглер дугайында» доктаалынга үндезилээш, бистиң Хайыракан суурда культура-спорт комплекизи тургустунган. Ооң ажылын таарыштырылга (координационный) чөвү удуртуп турар. Төвүнүң составында кедээ Совет күүскомунуң даргазы, совхозтуң спортинструкторуу, уругларның спорт школазының тренери кирип турар.

Совхозтуң аныяктарын болгаш школачыларын янзы-бүрү белгүмнерге, хол бөмбүүнүң, мячилиг хоккейниң, шыдыраның, баскетболдуң, стол теннизиниң, тыва болгаш хостуг хүрештиң спортчу секцияларынче хаара тударын оожум-даа бол чедип ап турар бис. Байырлал хүннеринге болгаш кандыг-бир онзагай хүннерге тураскаадып, культура-массалыг оюннарны болгаш спортчу маргылдааларны доктаамал организастаарын оралдажып турар.

СЭКП Төп Комитединиң, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң арагалаашкынга болгаш алкоголизмге удур хемчеглерни күштелдирер дугайында доктаал, шиитпирлерни хүлээп алдынган соонда совхозта ниити корум-чурум чүгээртеп келчоруур, аныяктарның, чурттакчы чоннуң хостуг үезин органнзастап, культура-массалыг хемчеглерни эрттирерлиге болгаш спортчу оюннарга киржилгезин идепкейжидеринге аажок салдарлыг болган.

Үстүкү класстың өөреникчилери болгаш совхозтуң ажылчын аныяктары комсомолчу-оперативтиг отрядты тургузуп алган болгаш суурда корум-чурумну быжыглаарынга үлүг-хуузун киириштирип, турар. Совхозтуң профэвилел комитединиң даргазы В. С. Намажап, комсомол эге организациязының секретары Чечек Түлүш, участок инспектору Юрий Дамчай болгаш база спорт ажылдакчылары арагалаашкынга болгаш алкоголизмге удур лекция-беседаларны чон ортузунга чорударынга идепкейлиг киржип, ажыл кылбас, ниитиниң корум-чурумун үреп, арага-дарыга хандыкшыыр ийи-чаңгыс кижилерниң бажын-балгадынга кирип, ажылдап турар черлеринге чедип, кижизидилге ажылын доктаамал чорударын чурумчуткан.

Бистинде «Урожай» эки тура спорт ниитилелиниң шугуму-биле уругларның спорт школазының (хостуг хүреш) салбыры ажыттынгала элээн үр үе эрткен. Ол үениң иштинде салбыр ССРЭ-ниң бир спорт мастерин, спорт мастеринге 8 кандидатты, 10 бирги разрядтың спортчузун болгаш разрядтыг 40 хире спортчуну белеткээн.

Ук школаның ажылынга хоочун мөге Аркадий Дамбаевич Базыр-Тарааның удурткан төреллер комитеди улуг дузазын чедирип келген. Чайгы үеде 30 бичии оол күш-ажылдың кадыкшылга бригадазынга чайлаан болгаш 20 кижи «Байлак» пионер лагериниң спортчу бөлүүнге дыштанган.

Коммунистиг партияның, Совет чазактың доктаалдарын амыдыралга боттандырып, СЭКП-ның XXVII съездизин төлептиг уткуур дээш Хайыраканның культура болгаш спорт ажылдакчылары боттарының үлүг-хуузун харам чокка бээр дээрзинге чигзиниг турбас.

В. КҮЖҮГЕТ,
Хайыракан суурда уругларның спорт школазының тренери, хостуг хүрешке ССРЭ-ниң спорт мастери.

«САЯН КЫЖЫНЫҢ» ШАҢНАЛЫ ДЭЭШ

Республиканың «Спартак» эки тура спорт ниитилелиниң хуула болгаш команда аайы-биле бирги чери дээш хаакка ажык маргылдаа суббота, воскресеньеде болуп эрткен. Маргылдаага Ховуу-Аксы суурдан, Бии-Хем, Улуг-Хем, Таңды районнардан, Кызылдың ортумак, дээди өөредилге черлеринден база Кызыл гарнизонундан ниитизи-биле 10 командадан 75 кижи киришкен.

Баштайгы хүнде херээженнер 5 километрге болгаш эр улус 10 километрге маргышкан. Маңаа бирги черни бо дистанцияның 1984 чылда тиилекчизи, ХПТУ—4-түң 4-кү курсчузу Анна Саяты 22 минута 37 секундада маңнап эрткеш, адын бадыткаан. Ийиги черни Кызыл хоорайда хаак спортунга шыырактарның бирээзи, бир дугаар профтехучилищениң күш-культура башкызы Екатерина Чуруто ээлээн. Ховуу-Аксындан 8-ки класстың өөреникчизи Нелля Лакпа, Чурутога 8 секунда мурнадыпкаш, үшкү черни алган.

Ол-ла хүн эр улустуң 10 километрге чарыжы база чидиг демиселге болуп эрткен. Чүге дээрге, бо дистанцияга Кызыл гарнизонунуң прапорщиги, хаакка ССРЭ-ниң спорт мастери Леонид Чуруто, ол-ла гарнизонда аңаа дайынчы, ССРЭ-ниң спорт мастери Юрий Сизых болгаш оон-даа өске шыырак хаакчылар киришкен. Чарыштың түңнелинде Леонид Чуруто 34 минута 55 секундада маңнааш (эрткен чылын ол 35 минута 18 секундада халааш база тиилээн) бирги черни ээлээн. Ийиги черни Юрий Сизых болгаш үшкүзүн — Ховуу-Аксындан келген 10-гу класстың Андрей Ризберг алган. Таңдының Владимировка школазындан 14 харлыг Анатолий Соколов (тренери Л. В. Казанцев) 41 хаакчының аразындан дөрткү черни ээлеп, хаакка шыырак удурланыкчыларның бирээзи болур аныяк спортчу өзүп олурар дээрзин көргүскен.

Ийиги хүнде эр улус 15 километрге, херээженнер 10 километрге маргылдааны уламчылаан. Эр улус аразынга 15 километрниң чарыжынга Леонид Чуруто 50 минута 01 секундада, Юрий Сизых 50 минута 19 секундада, Андрей Ризберг 51 минута 20 секундада эрткилээш, баштайгы хүнде алганы ышкаш шаңналдыг черлеринде хевээр артканнар. Анатолий Соколов база-ла эки маңнап, бо хемчээлди 52 минута 46 секундада эрткеш, алдыгы черни ээлеп, улуг улус аразында 15 километрге бирги разрядтың үезин көргүскен (бирги разрядтың үези норма ёзугаар 54 минута 50 секунда).

Херээженнерниң 10 километрге чарыжынга Анна Саяты биле Екатерина Чуруто баштайгы хүнде ээлээн черлерин солчуп алганнар. Чуруто 47 минута 15 секундада халып эрткеш, тиилээн. Анна Саяты ийиги черни ээлээн. Ховуу-Аксындан келген 8-ки класстың Марианна Ондар 49 минута 55 секундада эрткеш, үшкү черни алган.

Команда талазы-биле бирги черни Ховуу-Аксының, ийигизин КПТУ-1-ниң, үшкүзүн Таңды районнуң командалары алгылааш, кубок, вымпелдер болгаш хүндүлел бижиктер-биле шаңнаткан. Дистанцияларда аайы-биле тиилекчилерге эртектиг белектерни, хүндүлел бижиктерни тывыскан.

Бо маргылдаага педагогика институдунуң командазы киришпээн. Маргылдаа чүнү көргүскенил? Херээжен улустуң көргүскен түңнели арай кошкак болуп, бирги разрядтың негелдезин үе талазы-биле күүсеткен хаакчы чок болган. Чижээ, 10 километрге тиилекчи Екатерина Чурутонуң көргүскен үези 47 минута 15 секунда дээрге —үшкү разрядтың үези боон турар. Маргылдаа улуг улус аразынга эртер ужурлуг турбужо хөй школачылар киржип турары багай эвес, спортчу аныяк салгал өзүп турарын көргүрер-дир. Ынчалза-даа чамдык районнарда, бүдүрүлге черлеринде администрация, комсомол, профэвилел, спорт организациялары маргылдаага киржир команда херек апаарга-ла далаш-биле өөреникчилер чыгташ, чорудуп турары-биле кызыгаарлаттынып турар эвес бе? А коллективтер ортузунга күш-культура болгаш спорттуң массалыын чедип алырынче чогуур кичээнгей салбайн турарының барымдаазы бо-дур.

Спорттуң кандыг-даа хевирлеринде бижиттинген тускай дүрүмнер бар болгай. Маргылдааны хар-назы аайы-биле аңгылап эрттирерин ол дүрүмнерде айтып каан. Ону сагываан таварызгада маргылдааны организастап эрттирип турар, маргылдаага спортчуларны баштап келген кижилер база эмчи — маргылдааже хар-назыны таарышпас аныяк кижиниң кирерин чеңшээрээн документиге ат салып, таңма баскан турар ужурлуг.

Моон соңгаар маргылдааларны бо талазы-биле чурумчудуп, бижип каан дүрүмге дүүштүр эрттирерин спорт организациялары чедип алыр ужурлуг.

Ч. ООРЖАК.

ЧУРУКТА: хаак спортунга ССРЭ-ниң спорт мастерлери Юрий Сизых, Леонид Чуруто болгаш спорт мастеринге кандидат Родион Маскыр (оң таладан солагай талаже).

Авторнуң фотозу.

БҮГҮ НАЗЫНЫНДА—НОМ-БИЛЕ

МОСКВА. «Найысылалдың төөгүзүнүң чылдар демдеглекчизи В. Гиляровский 30 чылдарда-ла библиофиль М. Чувановтуң дугайын «эрте-бурунгу номнарга ынак, Москваның дуржулгалыг типографы-дыр...» — деп, мактап чугаалаан. Ам ол 95 харлаан номга ынак эң улуг назы-харлыг М. Чуванов аңаа кызыгаар чокка бердинген. Михаил Иванович назы-хары улгаткан-даа болза, эрес-шоваа, аныяксыы-биле кайгамчык. Аңаа чүс-чүге кижилер арга-сүме айтырар дээш барып турар. Ол бүгү талазы-биле эртем-билиглиг кижи болганда, «мээң бүгү-ле эки алаларым номнарның ачызында чедип алдынган»— деп, Максим Горький ышкаш, чугаалаар долу эртелиг.

Ол ном чыырынга 75 чыл ажыт үени чарыдаан. Оон чыындызында — эрте-бурунгунуң манускриптилеринден эгелээш, амгы үениң чогаалчыларының ат салган номнарынга чедир — 200.000 чедир санаттынып турар томнар бар. Энтузиаст номнарны чүгле чыыры-биле кызыгаарлаттынмааны билдингир. Ол бодунуң херээниң эң кол сорулгазы— номну калбаа-биле пропагандалап, нептередири болгаш номчулгага кижилерни хандыкшыдып, кижизидери ол деп санап турар. М. И. Чуванов бодунуң эртине-байлаан чонга харам чокка бараан болдуруп турар. Чыгдынган номнарның чамдыызы — шаанда-ла, эрги ёзу-биле парлаттынган чогаалдар боор турар.

Ол XVI—XVII чүс чылдың фолиантыларын ССРЭ-ниң В. И. Ленин аттыг Күрүне библиотеказынга дамчыдып берген. Ол бодунуң номнарын чогаалчыларга, эртемденнерге, журналистерге, студентилерге күзелдин-биле берип турар.

М. И. Чувановтуң 95 харлааны-биле холбаштырган кежээ литераторларның Төп бажыңынга болган.

ЧУРУКТА: М. И. Чуванов, академик И. В. Петрянов-Соколов оларның литераторларның Төп бажыңынга болган ол кежээ үезинде Москваның 124 дугаарлыг школазының 5-ки клазының өөреникчизи Надя Фрейлина-биле чугаалажып турганы.
В. ВЕЛИКЖАНИНИНИҢ фотозу.
СЭТА-ның фотохрониказы.

Эмчиниң сүмези

КАДЫК ДИШТЕР—ЭКИ КАДЫКШЫЛДЫҢ МАГАДЫЛАЛЫ

«Эмчиниң сүмези» деп рубрика адаанга диш аарыының дугайында чырыдарын дилеедивис. Ол аарыг кандыг чылдагааннардан тыптырыл?

Бай-Тайга районнуң бөлүк чурттакчыларындан.

Оларның айтырыынга харыы ыдыр медицина эртемнериниң кандидады В. С. ВОРОВЬЕВТУҢ «Кадык диштер —эки кадыкшылдың магадылалы» деп чүүлүн мында парладывыс.

Сөөлгү он чылдардан бээр уругларның диш аарыының профилактиказы элээн чедиишкиниг чорук келген: арыннаак талазынга ирицнелип-хуулар болгаш кариозтуң кадаан наар (сөөк аарыы азы диш аарыы) таварылгалары дыка эвээжээн. Уругларның стоматология поликлиникаларының калбак четкилериниң стоматолог-эмчилери чаштарның диштериниң байдалын чогуур үезинде контрольдап база доктаамал дузаны чедирип турар.

Диш аарыының эң-не чогумчалыг профилактиказын амгы үеде фтор препарат болгаш тускай диета деп санап турар. Ижер сугну фторлап каарга эң-не ажыктыг, шинчилекчилериниң сүмелээни-биле фторлуг таблетканы кажан херек апарганда ажыглаары чугула. Ук эмни чүү хирени ажыглаарын эмчи сүмелээр. Ижер сугда азы чемде фтор деп элемент кайы хире турарындан база хамааржыр. Тускай эртемниглер чамдык эм-препараттарны (пасталарны, эликсирлерни, лактарны) ажыглаарын сүмелеп турар.

Фтор холумактыг янзы-бүрү эмнерни ажыглаарындан аңгыда, урутнуң аъш-чемин таарыштырып бээри онза чугула. Урутта кондитер кылыгларындан кылган чемнерни эвээштир бээр болза эки, чүге дээрге ында углевод элбек, ол диш аарыын улам дорайтадыр. Кондитер кылыгларының орнунга витаминниг, микроэлементилерлиг болгаш дузу элбек чаа ногаа болгаш фруктулар айымаан уругларның аъш-чемиге кииринтирери ажыктыг. Магаботка иштики органнарның болгаш системаларның аарыгларын эмневишаан, аас иштиниң арыг-шеверин чогуур үезинде чорудары — диш аарыының профилактиказының чогумчалыг хемчеглериниң бирээзи. Аас иштиниң арыг-шеверин (санация) доктаамал хайгаараары — диш аарыы болгаш аас иштиниң өске-даа органнарын эмнээрин болдурбазынга дузалыг. Ындыг арыг-шеверни уругнуң назыны 3 хар чедерге эгелээр. Ылаңгыя ындыг санацияны ясли-садка чорударынче сагыш салыры черле чугула.

Уруглар диштериниң байдалын школага турганш, хайгааралга алыр. Олар хаая эвес, профилактиктиг көрүлделер эртер болгаш, бир эвес диш аарыы илерээн болза, дораан эмнедир. Маңаа ада-иелериниң кичээнгейи онза хамаарылгалыг. Ада-ие урутта аас иштин ажаарын өөредип, тайылбырлаар. Кадык диштер — эки кадыкшыл. Аарыг диштер — микробтар уязы болур болгаш организмге янзы-бүрү аарыглар тывылдырар, чижээлээрге, ревматизм, гайморит, чүрек-дамыр баксырадыр аарыглар дээш өске-даа. Ынчангаш улуг улус уругларның диштерин бичиизинден хайгааралга ап, стоматолог-эмчилерге оларны хире-хире көргүзүп турар. Уругларны арыг-шеверниң чаңчылдарынга кижизидерин ада-иелер утпаза эки.

Сонуургактарга

БАЗА-ЛА ДЕСКЕН

Дилгижек даштыкы чурттар кезээш ээп келген.
— Че, кандыг-дыр ында? — деп, оон эштери айтырган.
— Кайгамчык-тыр! — деп, дилгижек магадаан. — Ынча хөй куш көөр боор мен деп бодаваан мен. Базым санында-ла куш уязы.
— Тоолайлар, кодан чыгаштар бар-дыр бе?
— Олар кужурлер четчир-ле-дир!
— Балык база амзап турдуң ыйнаан?
— Далайның, хөлдүң, хемниң балыы дээш — кайызын ол дээрил!
Дилгижектиң эштери шынап-ла магадап алгырышканнар:
— Кайгамчык-тыр аа! Чурттап болур чер ол-дур!
— Дилгижек, сен аңаа ыттарга таварышпадың бе?
Дилгижек каттырыпкаш:
— Таварышкыладым-на.
— Оон ам канчап турдуң, ынчаш?
— Канчаар боорул аан? База-ла дезип турдум.

М. СЕМЁНОВ.

ТВ

ДЕКАБРЬ 18-ТЕ

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — «Үе». 8.40 — Эртенги гимнастика. 8.55—10.00 — «20-е декабря». Уран-чечен телефильм. 2-ги сериязы — «Саботаж». 14.15 — Медээлер. 14.35 — Чурттуң телестудияларының док. фильмнери: «На борту эксперимента», «Димитровград», «Палитра жизни». 15.40 — Грузияның улустуң ырларының концерти. 16.05 — «Эртем болгаш техника». Киножурнал. 16.15 — Совет чурулга уран чүүлү. Е. А. Кибрик. 17.00 — «..Он алды болгаш оон улуг назы». 17.45 — «Россияның чогаалчылары». РСФСР-ниң чогаалчыларының VI съездизиниң ажылының материалдарындан. 18.15 — Хөглүг нотажыгаштар. 18.30 — «Вятские кружева». Док. телефильм. 18.45 — Бөгүн делегейде. 19.00 — Алкоголизмниң хоразының дугайында док. фильм. 19.20 — Ырак болгаш чоок ыр. 19.55 — «В. И. Ленин. Страницы жизни». «Из «Искры» 1905—1907 гг.» деп бөлүктен. 1-ги фильм — «Ветер свободы». 21.00 — «Үе». 21.35 — Совет Арминяның А. В. Александров аттыг ийи дакпыр Кызыл туктуг ырның болгаш танцының үлегерлиг ансамблиниң концерти. 23.15—23.30 — Бөгүн делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — «Мезень — заповедное слово». Эртем-нептерелдиг фильм. 8.35; 9.35 — Төөгү. 10 класс. Экономиктиг дузалажылга чөвүлели. 9.05; 12.40 — Немец дыл. 10.05—КПТУ сургуулдарынга. Астрономия. Сылдыстар. 10.35; 11.40 — Ниити биология. 9 класс. Кылымал болгаш чайгаар шилилге. 11.05 — «Өг-бүле болгаш школа». Тележурнал. 12.10 — Төөгү. 7 класс. Иван Грозныйның үези. 13.10 — Эстетиктиг кижизидилге. В. С. Розовтуң КПТУ сургуулдары-биле беседазы. 13.40—14.10 — Биосфера болгаш кижи. 18.00— Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.15 — Уругларга фильм. 18.30 — «Орус дыл өөренип турар бис». Национал школаларның 3-кү класстарының өөреникчилеринге телешкола. 18.45 — Телемедээлер. 18.55 — Док. фильм. 19.15 — Делегей байдалының дугайында беседа. 19.25 — «Азия тову». Медээлер. 19.55 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!» 20.15 — «Улустуң чогаадылгазы». Телетайылбыр. 21.00 — «Үе». 21.35 —22.45 — «20-е декабря». Уран-чечен телефильм. 3-кү сериязы — «Террор».

Редактор В. С. ШАРАВИИ.

Агаар

Бөгүн республикага эдир булуттаар, чагбас, хат кошкак. Дүне 34—39 градус, хүндүс 23—28 градус соор.

Кызылга чагбас, хат кошкак. Дүне 38—40 градус, хүндүс 23—28 градус соор.

Кино

ДЕКАБРЬ 18-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Прощай, зелень лета» 9.30, 11.20, 13.10, 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Бойся, враг, девятого сына» 9.30, 11.00, 13.30, «Киноклуб: «Подружка» 15.00, «Кто и как?» 17.20, 20.10 шактарда.

«ВОСТОК»: «Бунт невесток» 14.30, 16.20, 18.10, 20.00 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Как молоды мы были» 14.00, 16.00, 18.00, 20.00 шактарда.

СЭКП Кызыл хооркому, улус депутаттарының хоорай Совединиң күүскому, республиканың Социал хандырылга министерствозу республика ужур-дузалыг персоналдыг пенсионер, Кызыл хоорайның хүндүлүг хамаатызы

Седип-оол Такпаколович
ТАНОВТУҢ

аар аарааш, 1985 чылдың декабрь 16-да 85 харлыында мөчээнин дыңнатпышаан, оон төреддеринге болгаш чоок кижилеринге ханы кажыыдалды илергейлеп тур.

ШЫН Редакцияның адрези: 667000. Кызыл. Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 3. Телефоннары: редакторнуң 2-24-63, редакторнуң оралакчыларының 2-35-24, 2-23-54, харысаалгалыг секретарының 2-23-35, секретариаттың 2-23-35, партийжи амыдырал болгаш үлетпүр килдистериниң 2-31-75, пропаганда болгаш совет тургузуг килдистериниң 2-37-13, чагаа килдизиниң 2-41-27, информация килдизиниң 2-20-60, культура килдизиниң 2-23-54; кедээ ажыл-агый килдизиниң 2-21-47, корректорларның 2-27-41, бухгалтерияның 2-12-45. солун келбейн барганда 2-32-75 телефонче долгаар.

Солун неделяда 6 катап үнер

Чагыг № 3189.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл. Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

ТС—00274

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1985 чылдың декабрь 19 четверг

№ 291 (12991)

1925 чылда үндезилеттинген.

Өртэз 3 көпеек.

АЯН-ЧОРУК ДООЗУЛГАН

Ирак Республиканың Революсчу командылал чөвүлелиниң Даргазы, чурттуң Президентизи Саддам Хусейн декабрь 17-де Москвадан чорукан. Совет удуртулганың чалаашы-биле найыралдың ажылчын аян-чоруун ССРЭ-ге ол кылып чораан.

Аэродромга аалчыны СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы А. А. Громыко, СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ССРЭ-ниң даштыкы керектер министри Э. А. Шеварднадзе, СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнүнге кандидат, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазының бирги оралакчызы В. В. Кузнецов болгаш албанның өске-даа кижилери үдээннер.

Аэропортка Ирактың болгаш Совет Эвилелиниң Күрүне туктарын кедүрген турган.

Ол-ла хүн С. Хусейн Багдадка чеде берген.

(СЭТА).

Партияның болгаш чазактың келир беш чылда төлевилеп турар планнарының аразында чогуур черни ачы-дуза чедирилгезин. Ооң иштинде харылзаа ачы-дузазын улам ынай экижидери ээлеп турар.

Барыын-Хемчик районунуң девискээри делгем болгаш дыка хөй кезии хаглар-биле шыптынган. Ынчангаш районнуң харылзаачыларының ажылының байдалын бодуун эвес деп болур. «Бергелер бергелер-ле ыйнаан, ынчалза-даа кижилерни харылзаа, чагаа-бижик, почта чок арттырып болбас бис» — деп, харылзааның тускай машиназының чолаачызы Анатолий Кужугет болгаш ооң эштери харыылаар.

Анатолий Шыытович Кужугет он чыл ажыг ажылдап келген үезиниң иштинде районнуң бүгү оруктарынга чеже-даа катап орук-чорук кылып, почта чедирип, азы харылзаа шугумнарын септеп, кылып турар кижилерни аргыштырып келген. Коммунист А. Ш. Кужугет бодунуң шынчы чоруу-биле онзаланып турар.

ЧУРУКТА: Кызыл-Мажалыктың харылзаа бөлдириниң чолаачызы Анатолий Кужугет.

А. МЕЛЬНИКОВТУҢ фотозу.

КРЕМЛЬГЕ УЖУРАЖЫЫШКЫН

СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачев Экономиктиг Дузалажылга Чөвүлелиниң 41-ги (ээлчег чок) сессиязының ажылынга киржип келген чазак делегацияларының баштыңнары болгаш акы-дуңма партияларның Төп Комитеттериниң секретарьлары-биле декабрь 17-де Кремльге ужурашкан.

Ужуражылгага киришкеннер: БКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, БУР-нуң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы Г. Филипов, БКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, БКП ТК-ның секретары, БУР-нуң машина тудуунуң министри О. Дойнов; ВСАП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ВУР-нуң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы Д. Лазар, ВСАП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ВСАП ТК-ның секретары Ф. Хаваши; ВКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ВСР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының бирги оралакчызы То Хыу, ВСР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының оралакчызы, ЭДЧ-де ВСР-ниң доктаамал төлээлекчизи Чан Куйнь; ГСЧП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ГДР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы В. Штоф, ГСЧП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ГСЧП ТК-ның секретары Г. Миттаг; Кубаның Коммунистиг партиязының ТК-зының Политбюро кежигүнү, Куба Республиканың Күрүне чөвүлелиниң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының оралакчызы, ЭДЧ-де доктаамал төлээлекчизи К. Р. Родригес, Кубаның Коммунистиг партиязының ТК-зының Секретариадының кежигүнү, Куба Республиканың ССРЭ-де элчини Л. Сото; МАРН ТК-ның Политбюро кежигүнү, МАРН-ның Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы Д. Содном, МАРН ТК-ның Политбюро кежигүнү, МАРН ТК-ның секретары Д. Моломжамц; ПКАП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ПУР-нуң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы З. Месснер, ПКАП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ПКАП ТК-ның секретары М. Возьняк; РКП ТК-ның Политкүүскомунуң кежигүнү, РСР-ниң чазааның Премьер-Министри К. Дэскэлеску, РКП ТК-ның Политкүүскомунуң кежигүнүнге кандидат, РКП ТК-ның секретары Ш. Андрей; ЧКП ТК-ның Президиумунуң кежигүнү, ЧССР-ниң чазааның Даргазы Л. Штроугал, ЧКП ТК-ның Президиумунуң кежигүнү, ЧКП ТК-ның секретары М. Якеш.

Совет таладан СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы Н. И. Рыжков киришкен.

Ужуражылганың киржикчилеринге чылыы-биле байыр чедирбишаан, М. С. Горбачев ЭДЧ-ниң сессиязы социалистиг дем каттыжылгазының амыдыралынга чугула болуушкун болурун демдеглээн. ЭДЧ кежигүнү чурттарның 2000 чылга чедир үеде эртем-техниктиг депшилгезиниң комплекстиг программазын белеткээр талазы-биле коллективтиг кылып чоруткан ажылды ол бедии-биле үнелээн.

Эртем-техниктиг революцияның бедиктерин шиңгээдиринге социалистиг тургузуг кайгамчык улуг аргаларны ажыдып турар. Ол талазы-биле бистиң чедиишкиннеривистен социализмниң артык күштерниин улам долу ажыттыннары, бистиң чурттарывыстың экономиктиг, социал, угаан-бодал потенциалының дүрген өзери, оларның технологтуг хамаарышпас чоруу болгаш империализмниң талазындан ыйыышкынга база кыжаныг-нүгүлүнге алыспазы хамааржыр. Олче орук эртемниң болгаш техниканың эң чаа чедиишкиннериниң, кады ажылдажылганың эң чугула кол угланыышкыннарынга күжениишкиннерин каттыштырарының, улам ханы кады хөделиишкиннериниң баазазынга ниитилел бүдүрүлгезин интенсификастаарынче эң шалыпкын шилчиирин дамчыштыр боттаныр.

Комплекстиг программаны боттандырары акы-дуңма чурттарның социал-экономиктиг хөгжүлдезин дүргедедиринге, чаңгыс эвин болгаш эп-сеткил каттыштырылгазын быжыглаарынга улуг салыышкынны киирер ужурлуг, оларның дээди удуртукчуларының ужуражыышкыннарынга дугурушкан ниити угланыышкынга долу хемчээли-биле ол дүгжүп турар деп, СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары демдеглээн.

Комплекстиг программаны амыдыралга боттандырарын СЭКП ниити күрүнениң болгаш ниити партияның сорулгазы, политиктиг сорулга деп көрүп турар.

СЭКП ТК совет коммунистерни, ажыл-агый активин дем каттыжылга чурттарының эртем албан черлериниң болгаш бүдүрүлгелериниң амгы үениң технологиязын хөгжүдер болгаш ажыглаар талазы-биле кады ажыл-чорудулгазынга эң идепкейлиг киржиринче углап турар.

XXI чүс чылдың техниказын тургузары тура-сорукту, чогаадыкчы чорукка болгаш инициативага делгем орукту ажыдарын негеп турар деп, М. С. Горбачев демдеглээн. Ол бүгү бистиң чурттарывыста бар. Маңаа бүгү ажылчы чоннарның, ылаңгыя бистиң аныяктарывыстың эгелээшкин, талант илередиринге делгемнер ажыттынып турар.

Ужур-утказын барымдаалап алыр болза, бистиң мурнувуста шынар талазы-биле чаа сорулгалар тургустунган. Ынчангаш ажылды организастаарынга-даа, ылаңгыя Экономиктиг Дузалажылга Чөвүлелинге, чаа ёзу-биле көөрү чугула.

Комплекстиг программа ниити эрге-ажыктарга дүгжүп турар. Ында деңэргелиг болгаш бот-боттарынга ажыктыг кады ажылдажылганың амыдыралга, практикага хынаттынган принциптери удуртулга болдуртунган. Дуржулгадан алгаш көөрге, национал сорулгалар бир эвес бистиң ниити күчү-шыдалывыска дааныр болза, ниити дем каттыжылгазының аргалары болгаш сорулгалары барымдаалаттынып турар болза, ынчан эң дүрген, эң ажыктыг шиитпирлеттинер.

Кол улуг империалистиг күрүнелерге хамааржыр технологтуг аңгыланыышкынга болгаш тергиидээр хөөнге удур социализм туржуп турар. Эртем-техниктиг кады хөделиишкиннерге бүгү социалистиг чурттарның идепкейлиг киржилгезин Комплекстиг программа төлевилеп турар. Боттарывыстың күштеривисти каттыштырбышаан, улустар арызының улам калбак эртем-техниктиг солчулгаларындан ойталавайн турар бис деп чүве билдингир.

Чер кырынга быжыг болгаш чөптүг тайбың дээш демиселге социализм чурттарының эрге-ажыктары бүгү улустарның күзел-чүткүлдеринге дүгжүп турар. Акаа холбаштыр боо-чепсектерни дужүрери база космосту милитаризастаарын болдурбазы, бүгү делегейге улустар арызының айыыл чок чоруун быжыглаары дээш. Женевага дээди деңнелге ужуражыышкынның түңнелдериниң талазы-биле совет-америк медегелдиң чүүлдерин амыдыралга херек кырынга боттандырары дээш шудургу, чайгылыш чок демиселдиң чугула ужур-дузалыы демдеглеттинген. Акы-дуңма социалистиг күрүнелерниң дугуржулгалыг даштыкы политиктиг угланыышкыны моон соңгаар-даа делегей политиказының иделгелдиг конструктивтиг фактору болур боор деп идегел илереттинген.

Беседаның түңнелинде М. С. Горбачев СЭКП-ниң XXVII съездизинге белеткелдиң чоруп турарының дугайын чугаалаан.

Акы-дуңма чурттарның делегацияларының баштыңнарының өмүнээзинден ужуражыышкынга Г. Филипов чүве чугаалаан, беседа болгаш чүректиг ханызындан акы-дуңма хүлээп алышкын дээш, социалистиг экономиктиг интеграцияны ханыладырынга Совет Эвилелиниң кайгамчык улуг салыышкыны дээш өөрүп четтиришкинин ол илергейлээн.

Ужуражыышкын чүректиң ханызындан байдалга, бот-боттарын долу билчиишкинниң ёзузунга эрткен.

(СЭТА).

ЭКОНОМИКАНЫҢ КОЛ ЗВЕНОЗУ

Экономиктиг Дузалажылга Чөвүлелиниң сессиязының 41-ги (ээлчег чок) хуралы

Социалистиг дем каттыжылга күрүнелери ниитилел бүдүрүлгезин интенсификастаар болгаш ажыктыын бедидер талазы-биле социал-экономиктиг улуг сорулгаларны шиитпирлээрин боттарының аразынга кады ажылдажылганы хөгжүдүп база ханыладыры-биле холбаштыр көрүп турар. Дугурушкунган, а чамдык адырлар талазы-биле чаңгыс аай эртем-техниктиг политиканы ажылдап кылырынга, эртемниң болгаш техниканың дээди чедиишкиннерин ниити эрге-ажыктарга дүүштүр херек кырында боттандырып чорударынга быжыг үндезинни тургузары онза ужур-дузалыг боор турар.

Перспективтиг кады хөделиишкиннерниң үндезин сорулгалары — Экономиктиг Дузалажылга Чөвүлелиниң сессиязының 41-ги (ээлчег чок) хуралының кичээңгейиниң төвүнде хаара туттунган. Ол декабрь 17-де Москвада ажыттынган. ЭДЧ-ниң дээди органының ол хуралы чедип алдынган дугуржуушкунну ёзугаар, чазак баштыңнарының деңнели-биле эртип турар.

Ооң ажылында БУР-нуң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы Г. Филиповтуң, ВУР-нуң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы Д. Лазарның, ВСР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының бирги оралакчызы То Хыуң, ГДР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы В. Штофтуң, Куба Республиканың Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының оралакчызы К. Р. Родригестиң, МАР-ның Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы Д. Содномнуң, ПУР-нуң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы З. Месснерниң, РСР-ниң чазааның Премьер-министри К. Дэскэлескунуң, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы Н. И. Рыжковтуң, ЧССР-ниң чазааның Даргазы Л. Штроугалдың баштааны делегациялар, а ол ышкаш ЭДЧ-ниң секретары В. В. Сычев киржип турар.

ЭДЧ-ниң сессиязының 41-ги (ээлчег чок) хуралын ажыткаш, ооң даргазы Н. И. Рыжков СЭКП ТК-ның болгаш Совет чазактың өмүнээзинден акы-дуңма чурттарның делегацияларының баштыңнарынга, хуралдың бүгү киржикчилеринге чүректиң ханызындан байыр чедирген.

Бистер ЭДЧ кежигүннери чурттарның 2000 чылга чедир үеде эртем-техниктиг хөгжүлдезиниң бүгү дем каттыжыышкынынга онза ужур-дузалыг боор турар комплекстиг программазын хүлээп алыры-биле чыылган бис деп, ол уламчылап чугаалаан. Эрткен чылдың чайынында дээди деңнелге болган Экономиктиг чөвүлел хуралга ол документ талазы-биле бистиң коллективтиг ажылывыс эгелээн болгай. Ол чөвүлел хурал акы-дуңма бүгү партияларның тура-соруун барымдаалааш, социалистиг чурттарга эртем-техниктиг депшилгени дүргедедириниң перспективаларын тодарадыр ужурлуг программаны ажылдап кылырын соңгаарлаттынмас практиктиг сорулгалар кылдыр тургускан. Чогум-на ындыг документини дугуржуп тургаш кылган болгаш бөгүн Чөвүлелдиң сессиязынга көөрү-биле киирип турар-дыр.

Ооң соонда ЭДЧ кежигүннери чурттарның 2000 чылга чедир үеде эртем-техниктиг депшилгезиниң комплекстиг программазының дугайында илеткелди ЭДЧ-ниң Эртем-техниктиг кады ажылдажылга талазы-биле комитединиң даргазы Г. И. Марчук кылган.

Хуралга ССРЭ делегациязының баштыңы Н. И. Рыжков чүве чугаалаан. Эрткен чылдың июньда болган дээди деңнелге Экономиктиг чөвүлел хуралга ЭДЧ кежигүннери чурттарның 2000 чылга чедир үеде эртем-техниктиг хөгжүлдезиниң комплекстиг программазын ажылдап кылырының дугайында шиитпир хүлээп алдынганы билдиңгир болгай деп, ол чугаалаан. Ол программа улус ажыл-агыйынга принципиалдыг чаа техниканы тургузар болгаш ажыглаар талазы-биле социалистиг дем каттыжылга күрүнелерниң дугурушкунган ажыл-чорудулгаларының үндезини болган турар ужурлуг. Ол политиктиг шиитпирниң эң чугулазы бөгүн онза тодаргайы-биле көстүп турар-дыр.

Амгы үениң принципиалдыг онзагай чүүлү чүл дээрге, бистиң чурттарның хөй кезии күш-ажылдың чепсек-херекселдери болгаш кижи күжү-биле немелде өзүлдени алыр арганы херек кырында долдур ажыглаавы болгаш оларның ам-даа бар боор турар черлерге алдынып-ла болур эң хөй ажыктыг кылдыр оларны ажыглаарының чугулазы ол боор турар-дыр. Моон алгаш көөрге, ниитилел бүдүрүлгезин үндезини-биле интенсификастаарының ниити сорулгазын социалистиг дем каттыжылга чурттарының мурнунга амыдырал боду-ла салып турар-дыр.

Ону шиитпирлээриниң кол оруу — эртем-техниктиг революцияның чедиишкиннерин ажыглаары. Амгы үениң байдалдарында бо угланыышкын чүгле экономиктиг эвес, харын база политиктиг улуг ужур-дузалыг боор турар. Биргээр чугаалаарга, эртем-техниктиг депшилгеден өске шилиишкин бисте чок. Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязы партияның Программазының чаа эдилгезинин, ССРЭ-ниң он ийиги беш чылда болгаш оон-даа ыңай перспективага экономиктиг база социал хөгжүлдезиниң Кол угланыышкыннарын ажылдап кылып турар үеде эртем-техниктиг депшилгеге үндезилээш, социал-экономиктиг хөгжүлдени шапкынчыдарының эргежок чугулазын долу хемчээлдии-биле барымдаалап көрген. Чогум-на ону барымдаалааш, бистер ону шынар талазы-биле шуут чаартып тургаш, чурттуң бүдүрүлге күчүзүн ийи катап улгаттырарының, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн 2,3—2,5 катап бедидериниң сорулгазын салып турар бис.

Эртем-техниктиг революцияның чаа үе-чадазының онзагай байдалы технологияның солчуушкунунуң рыногунуң хөгжүлдезиниң эң дүрген темпизи боор турарын оратор уламчылап чугаалаан. Сөөлгү 10 чылдар иштинде технология рыногу барык 4 катап өскен, садыгның лицензия-биле саарылгазы 28 млрд. рубль ажа берген.

Социалистиг системаның артык күштеринге үндезилээш, эртем-техниктиг революцияның ажыдып бериp турары аргаларын үре-түңнелдиг ажыглаар талазы-биле социалистиг дем каттыжылга чурттарының күштерин каттыштырарының эргежок чугулазын амгы үениң политиктиг байдалы чегеп келген. Чаа нарын сорулгаларны шиитпирлээринге эргежок чугула бүгү-ле чүүлдер: ажыл-агыйны план ёзугаар чорудары, бедик хөгжүлделиг эртем-техниктиг күштер, ажылчыннарның, специалистерниң болгаш эртемденнерниң бедик мергежилдиг кадрлары-даа бисте бар.

Ынчалза-даа эртем-техниктиг депшилгениң, тургустунуп келген эртем-техниктиг айтырыгларны кады шиитпирлээриниң болдунар аргаларын социалистиг чурттарның дыка четпес ажыглап турарын ажыы-биле миннир херек деп, Н. И. Рыжков чугаалаан. Ооң ужурундан Эртем-техниктиг депшилгениң комплекстиг программазы бистерниң шуптувуска стратегтиг ужур-дузалыг боор турар.

Кады ажылдажылганың эң чугула беш угланыышкыннарын: электронизацияны, бүдүрүлгениң хөй талалыг системалары-биле кады комплекстиг автоматизацияны, атомнуг энергетиканы, чаа материалдарны болгаш технологияны тургузарын, биотехнологияны эң дүргени-биле боттандырып чорударынче күштерни кады мөөңнээри чугула деп хүлээп көрдүнгенин билдиңгир. Ол угланыышкыннарның чаа, депшилгелиг байдалдарының эң чугулазын бистиң кады кылган ажылывыс көргүскен.

Бистер оларны шилип алырда, хамыктың мурнунда амгы үеде эртем-техниктиг революцияның кол-кол угланыышкыннарын, эртем талазы-биле бодалдарның хөгжүлдезиниң тургустунуп кээп болур угланыышкыннарын барымдаалап көрген бис. Сөөлгү 10 чылдарда чыгдынган улуг эртем ажылдыышкыннарын болгаш техниктиг чедиишкиннерни массалыы-биле ажыглап эгелээн чорук машиналар-биле ажылдаар улуг бүдүрүлгени шынар талазы-биле улам бедик чадаже, тодаргайлаарга, бүдүрүлгениң кол-кол адырларын автоматчыдарынче шилчиирин хандырган.

Бо айтырыг бистиң күрүнелеривиске онза ужур-дузалыг боор турар. Күштүг боор турар болгаш программада киирттинген дугуржулгаларга үндезилээш, чаа техниктиг чүүлдерни бүдүрүлгеге шиңгээдип, ажыглаарынга эргилдени чедип адыр төлээде, эң чоокку беш чылда ажылды үндезинни-биле эде тургузары бистерге эргежок чугула боор турар.

ЭДЧ кежигүннери чурттарның 1986—1990 чылдарда экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң беш чыл планнарынга Комплекстиг программаның даалгалары барымдаалаттынып көрдүнген турар ужурлуг. Программаның бүгү-ле кол-кол темалары ССРЭ-ниң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң Кол угланыышкыннарында илереттингенин, а 1986—1990 чылдарда беш чыл планын төлевилээр ажыл үезинде программаны ёзугаар чаа продукцияның хөй-хөй хевирлерин бүдүрер тускай бүдүрүлгелерин хөгжүдери көрдүнген деп, Совет чазактың баштыңы сессияның киржикчилеринге дыңнаткан.

ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы ССРЭ-де биотехнология талазы-биле ажылдың калбарганының дугайын сессияга дыңнаткан. Ылаңгыя он ийиги беш чылда биотехнологияга үндезилээш, шуут чаа продукцияның 250 хире хевирлерин тургузары болгаш шиңгээдири көрдүнген. Бистиң кады ажылдажылгавыс ол депшилгелиг угланыышкынны хөгжүдеринге идиг бээри чугаажок деп, ол чугаалаан.

Программа ёзугаар чорутунар ажылдарга Совет Эвилели эң-не шыырак дээн, аттыг-алдарлыг шинчилел, конструктор, эртем-бүдүрүлге коллективтерин шилип киирип турар. Өске чурттарның организациялары-биле оларның кады ажылдажылгазы тодаргай болгаш үре-түңнелдерлиг болзун дээш, кол организация дугайында концепцияны бир дем-биле идип үндүрген бис. Программаның бистиң чурттарывыста херек кырында күүседикчилерниң аразынга харылзааларны тургузар дугайында кол айтырыгны шиитпирлээринге ажылдың ол хевири бистерге дузалаар ужурлуг. Дорт харылзаалар тургузары социалистиг интеграцияга онзагай ужур-дузалыг болуп турар. Ынчангаш кады ажылдажылганың ындыг хевирлерин бүгү талалыг калбартыр херек.

СЭКП ТК-ның Политбюрозунуң шиитпирин ёзугаар шуут чаа хевириниң организациязы — адырлар аразының эртем-техниктиг комплекстери Совет Эвилелинде тургустунуп турар. Олар барык шупту ЭДЧ-ниң Комплекстиг программазының айтырыгларының талазы-биле кол организациялар болуп турар. ССРЭ-де чурттуң элээн хөй кол эртем албан черлериниң баазазынга ындыг комплекстерни эң-не бир дугаарында боттандырар угланыышкыннар талазы-биле тургузуп турар.

Комплекстиг программаның курлавырлар талазы-биле хандырылгазын болгаш ону күүседириниң организастыг хемчеглерин бодап кылбышаан, бистер боттарывыс хөй чүүлдерни эде көрүп турар бис. ЭДЧ-ниң кежигүннери өске-даа чурттарның организациялары-биле кереэ чарар, а ол ышкаш кады ажылдажылганың шугуму-биле көрдүнген айтырыг талазы-биле кылдынган ажылдарның түңнелдерин бот-боттарынга дамчыдарын боттандырар эргени Совет чазак кол организацияларга берип турар.

Н. И. Рыжков ЭДЧ чурттарының кады ажылдажылгазының өске-даа перспективтиг хевирлерин, ылаңгыя чаңгыс аай план-биле кады ажылдап турар эртем-бүдүрүлге каттыжыышкыннарын хөгжүдериниң чугулазын демдеглээн. Ол бодунуң чугаазының түңнелинде Программага дүүштүр боттандырып чорудар ажылдарның түңнелдерин бүдүрүлгеге калбаа-биле нептередир дугайында айтырыгларга доктааган.

Социалистиг чурттарда болгаш капиталистиг делегейде эртем-техниктиг революцияның түңнелдерин бүгү кижи төрелгетен деңнеп көрүп келген болгаш моол-даа соңгаар деңнеп көөрлер. Бис кижиниң чаагай чорууу дээш тайбыңны тургузуушкунунуң программазын хүлээп ап турар бис, ону кижи төрелгетен көрүп-даа турар. Оон-биле кады бис эртем-техниканың эң чаа чедиишкиннериниң монополиязы тургустунган онзагай талаларлыг күрүнелер бөлүүн тургузарын оралдашпайн турар бис.

Совет Эвилелинге хамаарыштыр алыр болза, эртемде, техникада, технологияда революсчу бурунгаарлаашкынның тайбыңның болгаш кижи төрелгетенниң депшилгезиниң эрге-ажыынга, бүгү улустарның чаагай чоруунга ажыглаар дээш, ниизы-бүрү чурттарның күженишкиннерин каттыштырарының быжыг болгаш чайгылыш чок талалакчызы болуп келген болгаш болуп артар-даа. Бо дугайын Женевага эш М. С. Горбачев тодаргай чугаалаан.

Эртем-техниктиг депшилгениң комплекстиг программазын чедиишкинниг боттандырары дээш акы-дуңмалышкы чурттар эргежок чугула бүгү чүүлдерни кылырынга бүзүрелдиин Н. И. Рыжков түңнелинде илергейлээн.

(Уланчызы 2-ги арында).

ОРГАНИЗАСТЫГ ЭРТИП ТУРАР

СЭКП-ниң ээлчеглиг XXVII съездизинге төлептиг ужуражыр дээш «Тыва» совхозтуң Найырал салбырының ажылчылары он бирги беш чылды күш-ажылчы чедиишкиннерлиг доозуп турар.

Салбыр эрткен дөрт чылда күрүнеге дүк, сүт садарының планныг онаалдаларын доктаамал ажыр күүседип, социалистиг чарыштың тиилекчизи болуп келген. Бо чедиишкиннерге салбырның малчыннарының киирип турар үлүг-хуузу улуг.

Кыштаглаашкынны организастыг эрттирер дээш белеткелди хынамчалыг чоруткан. Ылаңгыя бо чылын төрүүр чүс хойдан 84 хураганны камгалап өстүргеш, районда социалистиг чарыштың тиилекчизи болган Шат хойжу бригадазы кыштаглаашкынче эки белеткелдиг кирген. Бригадада ниитизи-биле 6500 баш хойну 19 коданда кыштагладып турар. Ооң иштинде төрүүр хой 3460 баш.

Кыштагларының капитал болгаш үүрмек септелгелерин чогуур үезинде эки шынарлыг чоруткан. Бригада 300 тонна мал чеми белеткеп алыр планын ажыр күүседип, 315 тоннаны белеткээн. Мал чемин кыштагларда сөөртүп чедирген. Малчын өг-бүлелерни одаар чүүл-биле хандырып, мяш, хөмүрнү дужурүп берип турар. Суг кудар доскаарларны чылыглааш, одап турарындан, хойну чылыг суг-биле суггарып турар. Кыштагларның хөй кезинде чырыкты киирген. Малчыннар колдуунда бажыңнарда чурттап турар. Кодан бүрүзүнде дүсту чедирген. Бригада төвүнде кызыл-булуңну септеп кылганы эки.

Чедиишкиннер-биле черлештир кылза чогуур, шиитпирлеттинмейн турар айтырыглар база бар. Малчын коданнарда мал чемгерер савалар чедишпес. Оңгача, шагжа кылыр дилиг материалдары совхозта чок болуп турар. Хой оолдаашкыны декабрь төнчүзүнде эгелээр, а төрүүр коданнарга дузалажып, сакманчылаар ам-даа 10 кижи четпес. Ол ышкаш политиктиг, экономиктиг болгаш зооветеринарлыг өөредилгелерни эки организаставайн турар. Чамдыкта кичээлдер эртпейн баар таварылгалар бар.

С. ИРГИТ.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң алдыгы чыыжының ийиги сессиязының ажыттынарының дугайы

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң алдыгы чыыжының ийиги сессиязы 1985 чылдың декабрь 20-де СЭКП Тыва обкомунуң Политиктиг чырыдыышкын бажыңының улуг залынга эртенгиниң 10 шакта ажыттынар.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң алдыгы чыыжының депутаттар төлээлекчилериниң чөвүлелиниң хуралының дугайы

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң депутаттар төлээлекчилериниң чөвүлелиниң хуралы 1985 чылдың декабрь 20-де СЭКП Тыва обкомунуң Политиктиг чырыдыышкын бажыңынга 9 шак 30 минутада болур.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң алдыгы чыыжының доктаамал комиссияларының хуралдарының дугайы

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң доктаамал комиссияларының хуралдары 1985 чылдың декабрь 19-та эртенгиниң 10 шакта Советтер бажыңынга болур.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң алдыгы чыыжының депутаттарының кичээнгейинге

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң ийиги сессиязынга келген депутаттарны эртенгиниң 9 шактан кежээкиниң 20 шакка чедир Советтер бажыңында 1-ги каътта № 107-кабинетке, 1985 чылдың декабрь 20-де — СЭКП Тыва обкомунуң Политиктиг чырыдыышкын бажыңынга эртенгиниң 8 шактан эгелеп бүрүткээр.

Телефоннар: 2-55-42; 2-25-23.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунда

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиуму эш М. К. Доржукайны Тыва АССР-ниң Материал-техниктиг хандырылга талазы-биле күрүне комитединиң даргазынга томуйлаан. Тыва АССР-ниң аъш-чем үлетпүрүнүң министриниң албан-дужаалындан ону хостаан.

Эш В. С. Постниковту Тыва АССР-ниң чурт үлетпүрүнүң министринге томуйлаан.

ЭКОНОМИКАНЫҢ КОЛ ЗВЕНОЗУ

(Төнчүзү. Эгези 1-ги арында).

Кады чорудар программа төлевилелин белеткээрин болгаш чугаалажып көөрүн дүргедедиринче угланган СЭКП ТК-ның болгаш Совет чазактың инициативазын бистиң партиявыс болгаш күрүневис бедик-биле үнелеп турар деп, Г. Филипов чугаалаан. Документиниң белеткээринге совет таланың кылып чорудкан улуг ажылы дээш өөрүп четтиришкинин илергейлеп турар бис.

Программада тодараткан сорулгаларны чедип алыры бышкан социализмниң материал-техниктиг баазазын тургузарының, улус ажыл-агыйын интенсивтиг хөгжүлдеже шилчииринин дүргедедириниң, бүдүрүлгениң ажыктыын болгаш экономиктиг өзүлдениң темпизин бедидериниң, шинчилел бүдүрүлгезинге дешпилгелиг структуралыг чаартылгаларының, бистиң улустарывыстың чаагай чорууп бедидериниң эргежок чугула эртем, техниктиг болгаш технологтуг магадылалын тургузаар деп, БУР-нуң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы демдеглээн.

Амгы үеде кол чүүл — бистиң идип үндүрүп турарывыс сорулгаларны херек кырынга боттандырары, оон хамаарыжыр бүгү айтырыгларны дүрген болгаш комплекстиг-биле шиитпирлээри. Бир демниг эртем институттарын, лабораторияларны, конструктор бюроларын кады тургузарынче дидими-биле кирер херек. Программыг сорулгаларны күүседиринге киржип турар организацияларының аразынга калбак дорт харылзааларны тургузары. ЭДЧ-ниң бүгү органнарының ажылының утка-шынарынга болгаш методтарынга боттуг өскерилгелерни киирери улуг ужур-дузалыг.

Бодувустуң талавыстан деткип база хүлээп алырыбиле сүмелеп турарывыс, сессияга чугаалажып көөрүбиле киирген Программа экономика-даа, политика-даа талазы-биле дыка чугула болуп турар деп, Д. Лазар медеглээн. Ол ээрге буруунгаарлаашкынның шиитпирлиг звеноларының бирээзи болуп турар.

Сессияның салган сорулгаларны бүгү дем каттыжылгазының болгаш Чөвүлелдиң кежигүннери тус-тус чурттарының эрге-ажыынга дүгжүп, оларның национал сорулгаларын чединишкинин-биле боттандырарынга идигни берип турар. Программада айыткан бирги чергениң сорулгалары Венгрияның Социалистиг ажылчын партиязының XIII съездизиниң салган сорулгаларынга колдуунда дүгжүп турар.

Оон ыңай оратор атомнуг энергетика шыкаш, ындыг кол адырларның ВУР-да хөгжүлдезинге доктаап, биотехнология, өске-даа чаа технология болгаш оларның ажыглалының талазы-биле шинчилел-ажылдап кылышкынныр программазының дугайын дыңнаткан. Ылаңгыя микроэлектроника херекселдерин тургузарынга, а ол ышкаш чогуур технологияны болгаш дериг-херекселдерин чогаадып тургузарынга металлдарны чогаадып кылып база ажыглап турган, оон ыңай хемчээшкин техниказының чепсээн бүдүрүп турган, комплекстиг программаны боттандырарынга Венгрияның шинчилел болгаш төлевилел организациялары идиг берип болур деп, ол чугаалаан.

ВСР-ниң чаа болгаш эртем-техниктиг бүгү вьетнам ажылдакчылар ЭДЧ кежигүннери чурттарының комплекстиг программазын ажылдап кылырынга Совет Эвилелиниң шиитпирлиг салыышкынын бедик-биле үнелеп турар деп, То Хыу чугаалаан. Ону организастаарынга болгаш боттандырып чорударынга эң күчүлүг экономиктиг болгаш эртем-техниктиг потенциалдыг Совет Эвилели кол рольдуг болган деп турар бис.

Шилиттинген баштайгы беш угланыышкынныарга дүүшкен сорулгаларлыг болгаш принциптерлиг комплекстиг программа акы-дуңмалышкы чурттарның технологтуг революцияны чединишкинниг боттандырып чорударынга, ЭДЧ кежигүннери чурттарының социал-экономиктиг хөгжүлдезин дүргедедиринге, ол чурттарның улустарының материалдыг болгаш угаан-болдаа амыдыралының деңнелин бедидеринге таарымчалыг байдалды ыяап-ла тургузар.

ВСР-ге, Куба Республиказынга болгаш МАР-га чиигелдениг байдалга, колдуунда-ла халаска, комплекстиг программаны боттандырып чорударынга таарымчалыг байдалды тургузарынче угланган эртем-техниктиг ажылдарның түңнелдерин дамчыдып бээриниң принципин хүлээп алганы ЭДЧ кежигүннери чурттарының дээди деңнелге Экономиктиг чөвүлел хуралының шиитпирлеринге шуут дүгжүп турар чугула базым болур.

Ооң соонда чуве чугаалааш, Варшава Керээзиниң киржикчилери күрүнелериниң Политиктиг консультативтиг комитединиң Софияга болган чөвүлел хуралының түңнелдеринге дүүштүр ГДР моон соңгаар-даа ССРЭ болгаш ЭДЧ-ниң өске чурттары-биле экономиктиг болгаш эртем-техниктиг кады ажылдажылганы калбартыр деп, В. Штоф демдеглээн.

Эртем болгаш техника талазы-биле бистиң чурттарывыстың ап чорудуп турар күжениишкиннери адролуг месилдежиишкинниг чайладыр. Боо-чепсекти өндере бүдүрерин соксадыр сорулга-биле, а ол ышкаш делегей байдалын экижидер сорулга-биле социалистиг дем каттыжылгазының илередип үндүрген тайбың инициативазынга долузу-биле дүгжүп турар.

Элээн каш кол адырларга дешпилгелиг технологияны ажылдап кылырын болгаш ажыглаарын дүргедедириниң айтырыгларынга оратор делгереңгей-биле доктааган. Эртем, техника болгаш бүдүрүлге талазы-биле эртем-шинчилел база дуржулга-конструктор ажылдарындан эгелээш специализастаттынган продукцияны белүү-биле бүдүрүп үндүрерин шиңгээдип алырынга чедир демнежилгениң бүгү комплексин хаара тудуп турар кады ажылдажылганың кйн талалыг үр хуусаалыг дугуржулганы ГДР, чижээ, ССРЭ-биле чедип алган.

Комплекстиг программаны боттандырып чорудар сорулга-биле экономика талазы-биле күчүлүг каттыжыышкынныарның болгаш эртем-шинчилел институттарының ЭДЧ кежигүннери чурттарда чогуур черлери-биле дорт кады ажылдажылганы кероолиг үндезинге хөгжүдер.

Элээн каш неделя бурунгаар атомнуг халапка чайлаш чокка чоокшулап келчыткан ышкаш, делегей амчавырлыышкынның болгаш чугаалажыышкыннарының оруунче шилчип болур ындыг байдалда чыглып келгенивис болза, ол чорук Совет Эвилелиниң партиязының, чазааның болгаш чонунуң социалистиг дем каттыжылгазынга деткиткен шиитпирлиг-биле быжыг база ооң-биле кады тайбыңга шакпылдыг политиказының ачызында болган деп, К. Р. Родригес онзалап демдеглээн.

Бо хуралдың сорулгазынга хамаарыштыр чүл дээрге, чугаалажып турар программаны дүргедедир талазы-биле совет таланың эгелекчи саналын Фидель Кастро улуг сорук кириишкин-биле деткээн деп, ол уламчылаан. Ону боттандырып чорударынга чогуур салыышкынны кииреринге бистер белен бис.

Бистиң хүлээп ап турар программавыстың түңнелинде, социалистиг эртемниң болгаш техниканың чедип алыры чаа күчүлүг идиг элээн коошкак хөгжээн Вьетнам, Моол болгаш Куба ышкаш чурттарга салдарлыг болур.

ССРЭ болгаш социалистиг өске-даа чурттар-биле бистиң экономикавысты 2000 чылга чедир үеде хөгжүдер сорулга-биле чарган чаа-бүрү көрээлеривис эң-не мурнакчы эртемни болгаш техниканы ажыглаарынга үндезилеттинген.

Сессияның хүлээп алыры Комплекстиг программа акы-дуңмалышкы чурттарның дүүштүрүптүнген экономиктиг болгаш эртем-техниктиг политиказын тодаргайлаар деп, бодунуң саналынга Д. Содном демдеглээн. Эртемниң, техниканың болгаш бүдүрүлгениң кады ажылдажылгага эң дээди деңнелге чединишкиннерин чедип алырынга, акы-дуңмалышкы чурт бүрүзүнүң болгаш шиитпиг-биле кады ажылдажылганың социал-экономиктиг хөгжүлдезин дүргедедиринге дузалаар, капитализм-биле тайбың ёзузунуң чарыжынга социализмниң туруштарын ол быжыглаар ужурлуг.

Биотехнологияның амгы үедеги чединишкиннерин калбаа-биле ажыглаарынга ЭДЧ кежигүннери чурттары-биле кады ажылдажылга МАР-га онза сонуургалдыг боор турар. Республикага эртем-техниктиг кадрларны белеткээр талазы-биле дүүштүрген хемчеглерни ажылдап кылыры болгаш боттандырып чорудары улуг ужур-дузалыг.

Комплекстиг программаның төлевилелин З. Месснер долузу-биле деткээн. Ол документилерде бар бүгү чүүлдерни амыдыралга боттандырып чорудар дээш Польша бүгү эргежок чугула чүүлдерни кылыр.

Ам кылыр ажылдың кол сорулгазы болза, социалистиг экономиканың хөгжүлдезинге шынар талазы-биле өскерилгени кылыры. Шиитилел амыдыралының деңнелин көдүрери, бистиң чурттарывыстың делегей байдалын быжыглаары болур. Программада тодараттынган баштайгы угланыышкыннар ПУР-нуң социал-экономиктиг хөгжүлдезиниң планының кол сорулгалары-биле дүгжүп турар. Амыдырал бисти кады ажылдажылганы интенсификастаарынче, чаа шиитпирлерни дилеп тыварынче албадап турар. Ынчаар көөрүнүң чижээ — Комплекстиг программаны ажылдап кылырын дүргедедириниң инициативазы. Мурнунда ындыг кыска хуусаа иштинде чедип алдынмас кылдыр санындырып турган чүүлдер бөгүн боттуг факт болу берген. Төлевилеттинген сорулгалар күжениишкинниг-даа, хуусаалары кыска-даа болза, оларны күүседири эргежок чугула.

ЭДЧ-ниң сессиязының амгы залчег чок хуралы боттарының кады ажылдажылгазының эң чугула документилериниң бирээзин — ЭДЧ кежигүннери чурттарының эртем-техниктиг дешпилгезиниң 2000 чылга чедир үеде комплекстиг программазын чугаалажып көрүп турар-дыр деп, К. Дэкэлесу чугаалаан. Бистиң чурттарывыстың аразында үр хуусаалыг кады ажылдажылганы улам ыңай хөгжүдеринге болгаш хаңыладырынга ол үндезин болур ужурлуг. Ол документиниң белеткээр талазы-биле ажылды дүргедедиринге бодунуң долу сонуургалдыын болгаш шиитпирлиин Румыния Социалистиг Республика илереткен.

Документиниң кады кылган төлевилелин ажылдап кылырынга совет таланың, Чөвүлелдиң кежигүннери өске чурттарның салыышкынын оратор демдеглээн. Эртем-техниктиг дешпилгени дүргедедир дугайында РКП-ның удуртулгазының доктаамал сагыш салып турарының дугайын ол онзалап демдеглээн. Элээн каш айтырыгларны шиичилээр арганы берип турар амгы үеде күчүлүг чаа-бүрү талалыг база Румынияда бар деп саңал бериишкининде демдеглээн. Бүдүрүкчү күштерни хөгжүдеринге болгаш сайзырангайжыдарынга эртем-техниктиг дешпилгениң ролюн улам ыңай бедидери. РКП-ның XIII съездизиниң салган сорулгаларын боттандырып чорударын хандырар ужурлуг хемчеглерниң комплекизин төлевилеп кылган.

Комплекстиг программаның төлевилели ЭДЧ кежигүннери чурттарының экономиказын хөгжүдериниң интенсивтиг оруунче объективтиг-биле шилчип кирериниң эргежок чугулазынга кол тодарадыкчы ужур-дузалыг деп, Л. Штроугал онзалап демдеглээн. Ол болза кады кылган эртем-техниктиг стратегияның үндезини болур.

Социалистиг дем каттыжылга чурттарының улам ыңай экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезинге, оларның чурттакчы чонунуң амыдырал деңнелин бедидеринге эртем-техниктиг дешпилгениң ужур-дузазын оратор айыткан.

Комплекстиг программаны чехословак делегация эртемниң болгаш техниканың чедиишкиннерин практикага эң-не улуу-биле нептередириниң үндезининге, экономиканы интенсификастаар талазы-биле принципиалдыг өскерилгелерни чедип алырынга шиити чүткүлдү илереткенин кылдыр көрүп турар деп, ол онзалап демдеглээн. Ол кол угланыышкынга кады ажылдажылганың бедик түңнелдерин дүрген чедип алырынга эргежок бүгү-ле чүүлдерни ЧССР кылыр деп, ол бүзүреткен.

Декабрь 18-те сессия бодунуң ажылын уламчылаан.

СЭКП-НИҢ XXVII СЪЕЗДИЗИНГЕ УТКУШТУР

Съезд мурнунуң документилерин чугаалажып тур бис

ЧҮҮЛДҮГЗҮНГЕН

Съезд мурнунуң материалдарын Барыын-Хемчикте Барлык ортумак школазының башкылар коллективи хандыр өөренип, оларны ажылчы чоннар, өөреникчилер ортузунга калбаа-биле пропагандалап турар.

Школада партия эге организациязының хуралынга СЭКП-ниң Программазының чаа эдилгезиниң, партия Уставынга өскерилгелерниң төлевилелдерин чугаалажып көрген. Ол чугула партийжи документилерни санал берген кижи бүрүзү чүүлдүгзүнүп деткээн. Школаның хоочун башкылары РСФСР-ниң школазының алдарлыг башкызы В. Шурук, Н. Хомушку, Н. Ооржак олар боттарының саналдарынга съезд мурнунуң документилерин агитчартиралар дамчыштыр ажылчы чоннарга пропагандалаар ажылга идепкейлиг киржири, ол материалдарны ханы болгаш делгереңгей пропагандалаарын чугулалап айытканнар.

Партия хуралының шиитпири ёзугаар съезд мурнунуң материалдарын пропагандалаарын улам-на идепкейжиткен.

С. ИРГИТ.
Барыын-Хемчик район.

САНАЛДАРНЫ КИИРБИШААН

Бай-Тал ортумак школазында партия эге организациязының коммунистери боттарының хуралынга СЭКП-ниң Программазының чаа эдилгезиниң болгаш партия Уставының (киирген өскерилгелер-биле кады) төлевилелдерин чугаалажып көргеннер. Ында партия эге организациязының секретары А. И. Сонам төлевилелдерин таныштырып тура, ону коллективте коммунистерниң ажыл-херээ, чуртуң амыдыралы-биле холбаан.

Хуралга коммунистер партияның кол документилериниң төлевилелдерин чүүлдүгзүнүүшкүн-биле деткип, амыдыралчы чамдык саналдарны база киргеннер. Чижээ, школа директору К. С. Маңнай санал берген, партияның Программазының чаа эдилгезиниң төлевилелиниң мөңги кезээниң дөрткү эгезиниң «СЭКП күрүне аппарадының, эргелелдиң бүгү органнарының ажылын сайзыраңгайжыдары улуг ужур-дузалыг деп санап турар» дээн одуруглар-биле эгелээн абзацтың «Ак сеткилдиг эвес, албан-дужаалын өскээр ажыглаар, эрге-дужаал сүрер, хуула байыксаар, дергүл-төрел тыртар чоруктарны шиитпирлии-биле чайладыр, шыңгызы-биле кезедир» деп домакка «Ындыг удуртукчуларны чон мурнунга тургузуп, херээ сайгарып көргеш, ажылындан хостаар» деп немелдени киирзе эки деп саналдаан. Күрүне, ажыл-агый органнарында ажылдап турар удуртукчуларның чон мурнунга бедик харысаалгалыг, шыңгыы негелделиг болуруна ындыг немелде улам күштелдирер дээрзин ол демдеглээн.

Партия Уставының төлевилелиниң бирги бөлүүнүң төскү чүүлүнде «Коммунист чурум үрээнде, ол дээш хамыктың мурнунда партия эге организациязының мурнунга харыылаар. Үстүнде турар орган коммунисти партийжи харысаалгага киирген таварылгада партия эге организациязынга ол дугайында дыңнадыр» дээн. Бо абзацтың сөөлгү домаанын утказын «үстүнде турар орган коммунисти партийжи харысаалга киирген таварылгада, коммунист ол дугайында партия эге организациязынга тайылбырын бээр» деп эде тургузары чугула деп, башкы А. Л. Адыгбай саналдаан. Үстүкү орган хемчег алган дугайында партия эге организациязынга чүгле дыңнадып чааары, коммунист чалдырткан хемчээ дээш ук эге организацияның хыналдазының кажызында артары тодараттынып турар байдалдыр-дыр дээрзин ол саналдаан.

Эге организацияның коммунистери партияның кол документилериниң төлевилелдерин улуг сонуургал-биле чугаалашкаш, ону чүүлдүгзүнүп деткип, эге организацияның хайынчы арга-шиңээзин, коммунистерниң башкарыкчы чоруун, идепкейин улам бедидеринче угланган шиитпирни хүлээп алган.

Б. БАРБА.
Бай-Тайга район.

ПРОПАГАНДАЛААР, ӨӨРЕНИР

СЭКП-ниң Программазының чаа эдилгезиниң, партияның Уставынга өскерилгелериниң төлевилелдерин Бай-Тайгада Тээлиниң № 2 сес чыл школазының партия эге организациязының хуралынга чугаалашкан. Бо талазы-биле илеткелди партия эге организациязының секретары С. В. Очур-оол кылган.

СЭКП Программазының чаа эдилгезиниң төлевилели марксизм - ленинизмниң быжыг үндезиннеринге, чурттуң иштики болгаш делегейде байдалдарының боттуг анализинге даянганын чугаалааш, Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының эчис сорулгаларынга илеткелчи доктааган.

Коммунистерниң амыдыралының хоойлуву — СЭКП Уставынга өскерилгелерниң төлевилелинде партияның иштики демократиязын улам калбартканын, коммунистиң хүлээлгелерин улам долу болгаш бүгү талалыг илереткенин хуралга демдеглээн.

Хоочун башкы С. М. Чедер-оол хуралга санал бергеш, СЭКП-ниң Программазының чаа эдилгезиниң, партияның Уставынга өскерилгелериниң төлевилелдерин ханызы-биле өөренип көргеш, съезд мурнунуң чугула документилерни бүгү коммунистер-биле бир демей сеткилиниң ханызындан чүүлдүгзүнүп деткип турарын ол чугаалаан. Партияның ээлчеглиг съездизинге күш-ажылчы чединишкиннерлиг ужуражыр дээш чер болганда социалистиг чарыш калбарганын демдеглээш, школаның башкылар коллективиниң аразынга өөредилге-кижизидилге ажылын экижидеринче, съезд мурнунуң материалдарын пропагандалаарын калбартырынче угланган ажылдарны чорударын айыткан.

Школа директору В. С. Чүлдүм, профком даргазы А. С. Куулар, школаның ажылчыны К. Адыгбай хуралга чуве чугаалааш, чугула партийжи документилерни чаңгыс эп-сеткилдиг чүүлдүгзүнүп деткээш, ону пропагандалаар, өөренир херекке идепкейлиг киржирин хүлээгеннер.

Партия хуралы съезд мурнунуң документилерин чүүлдүгзүнүп деткээн, оларны ажылчы чоннарга, өөреникчилерге пропагандалап, өөредир хемчеглерни айыткан доктаалды хүлээп алган.

К. САЛЧАК.
Бай-Тайга район.

ДЕТКИДИМ

СЭКП ТК-ның октябрь (1985 ч.) Пленумунга чүүлдүг деп көргени партияның Программазының чаа эдилгезиниң, СЭКП-ниң Уставынга өскерилгелерниң база «1986—1990 чылдарда болгаш 2000 чылга чедир үеде СЭКП-ниң экономиктиг база социал хөгжүлдезиниң кол угланыышкыннарының төлевилелдерин улуг кичээнгейлиг өөренип көргеш, чугула партийжи документилерде айыткан партияның сорулгаларын чүүлдүгзүнүп деткидим.

Ылаңгыя совет кижиниң материалдыг чаагай чорууп экижидеринче улуг кичээнгейни салган. Ону чединишкинниг шиитпирлээри бистерден хамааржыр, азы кижи бүрүзү онашкан ажылын бедик харысаалга-биле күүседири негеттинип турар. Мээң назы-харым улгадып, пенсиялай-даа бербиниве, совхозтуң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезин сайзырадырынга үлүүм киирер дээш ажылдап турар мен.

Д. ДАМДЫЫ.
Каа-Хемде «Совет Тыва» совхозтуң ажылчыны.

КОММУНИСТИҢ ОТЧЁДУ—КИЖИЗИДИЛГЕ ШКОЛАЗЫ

Партияның Тында хоорай организациязының коммунистериниң авангардчы ролюн бедидеринге СЭКП-ниң Уставының негелделерин оларның күүседип турарының дугайында отчёттарын хуралдарга дыңнаар талазы-биле практиказы дузалап турар.

«Бамтрансвзрывпром» тресттиң прораб участогунда ажыл-херектиң байдалы дыка экижээн, ол участокту СЭКП кежигүнү Н. Рагулин удуртуп турар. Өрүмнекчилериниң ол коллективи чоокка чедир-ле дең-дески эвес ажылдап, планныг онаалдаларын чогуур үезинде күүсетпейн келген, ооң уламындан ажылы аразында харылзашкак Ларба-Усть-Нюкша магистральдың тудугжулар участогунга база багай салдарын ол чедирген. Ындыг байдалдың чылдаганы — участокта күш-ажылды кошкак организастаанында, бүдүрүлгечи сагылга-чурумнуң куду деңнелдиинде. Рагулинниң отчёдун дыңнап турган тресте парткомнуң хуралынга айтырыг мынчаардыр тургустунган: коммунист кижи болганда, ажыл-херектерни болур-чогууру-биле бызырымчалыг чорудар дээш бүгү-ле чүвени ол кылган бе?

Н. Рагулин эш-өөрүнүң шүгүмчүлелдиг саналдарындан чогуур түңнелди үндүрген. Сөөлгү көргүзүтлерни барымдаалап ажыл төлевирин бээр болгаш ажылга киржилгениң коэффициентизин ажыглаар бригада көрээзин участокта нептереткен. Моон мурнунда ойне кичээнгей салдынмайн турган. Сагылга-чурум үрекчилериниң негелде база шыңгыыраан. Ол бүгүнүң түңнелинде коллектив дең-дески ажылдап эгелээн болгаш чарыштың мурнакчыларының одуруунче кирген.

— Бо чижек болза, коммунист кижиниң отчёдун дыңнаары дээн ышкаш, кижилер-биле ажылдың ындыг хевириниң дээштиин бүзүреддиг бадыткап турар, ындыг чижектер бисте көвей — деп, СЭКП Тында хоорком уну ң бирги секретары Ю. Есаулков чугаалады. — Чүгле бо чылын партхуралдарга, партия бюроларынга, парткомнарга, а ол ышкаш партия хоорком унга Тынданың болгаш БАМ-ның Төп участогунуң коммунистерин каттыштырып турар бистиң парторганизацияның беш кежигүнүнүң бирээзинин-не отчёдун дыңнаан. Ындыг аязылыг чугаалажып көрүүшкүннер хөй кезиинде эки түңнелдерлиг болгулаан. Бодунуң ажылын бот-шүгүмчүлекчи ёзу-биле үнелээринге, чедир кылдынмаан чүүлдерни эдип алырынга үени арттырары-биле отчёт бээр коммунистке ол дугайын баш удур сагындырар. Отчёт алырының бир онзагай чүүлү база бар: партийжи характеристиканы коммунистерге ыяап-ла бадыладып алыр, ол чорук СЭКП-ниң Уставының негелделерин күүседиринге коммунист кижиниң харысаалгазын бедидер. Чамдык таварылгада коммунист эштериниң шүгүмчүлелин болгаш сүмелерин кулак даштыы-биле эрттиринтерлер турган. Ынчан партийжи хемчег көргүзер болгаш ажылдан-ажылындан хостаар дугайында айтырыг коммунистерниң мурнунга тургустунуп-даа келир.

БАМ-ның коммунистериниң идепкейлии-биле чугаалажып турары съезд мурнунуң документилерин, ылаңгыя СЭКП Уставынга саналдан турар өскерилгелерниң төлевилели партия кежигүннеринге улам бедик негелделерни салып турар. Оларның отчёттары — кижизидилгениң, коммунистиг шинчилел тургузуушкунунуң канчаар-даа аажок улуг сорулгаларын шиитпирлээринге партия кежигүннериниң авангардчы ролюн бедидериниң эң чугула хевирлериниң бирээзи. Ынчангаш «Партия эге организациялары» деп кезээнде 58 «В» пунктуда «Партияның херээнге бериниишкинниң, идейлиг бүзүреддиң, коммунистиг моралдың ёзузунга коммунистерни кижизидер» дээниниң эгезинге улаштыр: **«Оларның партийжи характеристикаларын бадыладыры-биле партия кежигүннериниң хуралдарга отчёттар бээрин калбаа-биле практикалаар»** деп немей бижиири черле артык эвес деп, Ю. А. Есаулков түңнелинде чугаалады.

В. БИРЮКОВ,
СЭТА-ның корр.

Тында,
Амур область.

ШЫНАРЫ ЭКИЖИИР БЕ?

Совет кижилерниң амыдыралы хүн келген тудум экижип орар. Билиг-мергежили база бедип турар. Хереглел барааннарының шынарын экижидери, ону көвүдеди бүдүрери чоннуң чаагай чорууп экижидериниң оруу болур. Эки, чараш даараттынган идик-хеп кижиниң сеткилин база кедүрер.

Кол угланыышкынныарның төлевилелинде чоннуң амыдырал байдалын экижидерин, совет кижилериниң өзүп орар материалдыг хереглелдерин улам долузу-биле хандырарын боттандырар сорулга салдынган-дыр. Продукцияның шынарын экижидеринче кичээнгейни улгаттырар дээн. Бо бүгү хемчеглер чоннуң негелде-хереглелинге дүгжүп турар.

Ынчаарга бараанныарның шынарын экижидери бо хүннерде чедип алдынмайн турар. Чамдык бүдүрүлгелерде шынар чок продукция бүдүрери чаңчылчаан. Ылаңгыя сөөлгү чылдарда кидис идик кедер аргажок болган. Бо багай чоруктан уштунар сорулга-биле «Шынар чок продукцияны бүдүргени, ону садыгга хүлээп алганы дээш харысаалганы удуртукчулардан, бригадирлерден, специалистерден күштелдирер» деп немей киирер саналдыг мен.

Чадаана хоорайның садыгларында идиктер кылын-чугалыг, хевир чок, бир шак шилип келгеш, демей-ле шынар чок идиктер алыр ужурга таварыштым. Эрткен чылын садып алганым чуга идиктер дештип калган. Чыраа-Бажы суурнуң садыынга идик шилип тургаш, бир идиктиң бажы салаа кире бээр хире хос ойбактыг, өскезиниң хончуузун беш сантиметр хире чара кезип каан болганын көрдүм. Моңзуур, долгай, ойүүшкүнү четпээн, дүктегер шак ындыг идиктерни кедип алгаш кылаштаарга безин эпчок.

Кидис идиктиң бүдүрүкчүлери шак ындыг шынар чок продукцияны канчап садыгларже үндүрериндеп эпчоксунмас ирги? Алгы, кидис идик өөр заводта инженерлер, контролёрлар, технологтар чүнү көрүп турарыл? Шынар экижидер шуут арга канчап чок болду. Шаанда эки идиктерни кедип турдувус, ам канчап барганыл? Бо дээрге тоомча чок, харысаалга чок чорук-тур. Хей брак бүдүрген кижилерни шуут шиидеринге чедир хемчег алыр болза эки.

Бир чыл дургузунда чамдык кедээ чурттакчылар ийи-үш идик садып кедип турар. Улдуңу кылын, бажы чиңгежек, хевири чараш, эски ойдунген кидис идикти чон садып алыксап турар. Кидис идиктиң шынары экижиир бе деп айтырыгга ынчангаш харыы негеттинип турар. Бир-ле дугаарында шынар дээш харысаалганы күштелдирери черле күзенчиг.

Т. ДОНГАК,
Чөөн-Хемчик район.

ЁЗУ ЭДЕРТКЕН ХАРЫЫЛАР

Улус ажыл-агыйының янзы-бүрү адырларында, ылаңгыя чоннуң медицина, садыг, амыдырал хандырылгазында болгаш хоорай, суурлар аразында аргыштырылгазында четпестерни илереткен шүгүмчүлелдиг чагаалар редакцияның почтазынга бо-ла келир. Редакцияның хемчег алыры-биле чогуур черлерже чорудкан чамдык шүгүмчүлелдиг чагааларынга ёзу эдерткен харыылар база келгилээр-дир.

Ий суурнуң чурттакчыларынга хлеб айтырыы дүвүренчиг айтырыгларның бирээзи болу берген. Райпо хлебти хүнде чаңгыс катап эккээр. Оозу чонга чедишпес. Моон мурнунда Ийге үш садыг турган. Оон бирээзин райпо хаан кааткан. Ынчангаш хлебти чаңгыс магазинде садып эгелээнинден залчег улуг. Дежурный садыгны хаан кааткаш, ону өөн кааткан. Ол бажын ам хуу өмчү болу берген. Мурнунда садыгжылар чурттап турган ийи чуртталга бажыны база кончарээн. Ол бажыннарда райпога хамаарышпас кижилер чурттап турар болгаш улустуң хууда бажыны болуп хуула берген. Суурнуң садыгжылары чурттаар бажын чок боор турда, райпо баштаар черниң даргазы садыгжылар чурттадыр бажыңывыс чок деп билбээчеңнеп олурары элдеп. Ий суурнуң садыгжызы Д. Саайлымбу чурттаар бажын чок, хөй ажы-төлүг-биле ада-иезиниң бажыңында сыңмарлажып олурар. Бо айтырыгны райпо баштаар черни дарый шиитпирлээри кузенчиг деп. Тожудан Д. Айр-Санаа бичке бижээн.

График ёзугаар Ий суурже хүнде бир катап хлебти норма ёзугаар сөөртүп чедирип турар. Үш дугаар магазинни чоокку чылдарда тудары көрдүнмейн турар. Суурнуң чурттакчыларының дилээн ёзугаар улус депутаттарының Ий кедээ Советтери-биле дугурушкаш, аъш-чем садыышкың ажылдаар шагын доктааткан. Райпонуң Ий суурда чурттаарга фондузу чок. Ынчангаш ажылдакчыларын чурттаар чер-биле хандырар арга чок боор турар, деп партия райкомунуң секретары Н. Савин редакцияга харыызында бижээн.

* * *

Кижи бүрүзү ырак-даа, чоок-даа чер чорун чораш, ажыл-хүнүн, ажыл шагын чидирип чок, чеп ажыглаарын бодаар. Ынчалза-даа Кызылдың автовокзалындан эгелээш районнар төптеринде билет садар кассалардан билет садып алыры берге. Кызылда автовокзалдың байдалы багай, чоруур автобустарга садар билеттерниң бар, чогун билип алыры берге. Улус хөй үеде кассаларны шуптузун ажылдатса. Чоруур автобустарга билет төне бергенин чарлап дыңнатпас. Кайы-даа автовокзалдарда пассажир кижилер чедер черинге чедир билетти бронь ёзугаар 2—3 хонук бурунгаар садып алгаш, өске-өске автобустар-биле улаштыр чоруп болур деп бижип каан хирезинде, ону сагывайн турар. Самагалдайның автовокзалында кассирлерден ону дилээрге, «бисте ону дыңнадып, харылзажыр телефон чок. Шыдавас бис.» —деп каар.

Тес-Хемче чоруп турар автобустар айыткан шагында үнмес. Чорункаңда орук ара үрелир. Самагалдайда автовокзалдың чаңнында чайның иштии хүннеринде пассажирлер чагдактанышкы нет серилер, сандайлар безин чок. «Тыва автотранс» каттыжыышкыны мону өөренип көрзе деп. Самагалдайдан пенсионер Д. Мижит хомудап бижээн.

«Тыва автотранс» каттыжыышкынының начальнигиниң оралакчызы Д. Бегзиниң ат салган харыызын редакция алган. Чайгы үеде Кызылдың автовокзалынга 4 касса ажылдап турган. Кассирлер чедишпезинден чамдык хүннерде 3 касса ажылдап тургулааны шын. «Ваар, көөрниң билеттерни садар» өчы дуза чедирилгезин Самагалдайда автостанция 7 хонуктан орайтатпайн, а бронь ёзугаар садарын бир хонуктан орайтатпайн боттандырып чорудуп турар. Кызыл-биле телефон харылзаазы болганчок-ла үсту берген турарындан пассажирлерниң чагыгларын күүседиптер арга чок боор турар деп мында бижээн.

РЕДАКЦИЯДАН: шүгүмчүлелдиг ийи чагаага харыылар ёзу эдерткен харыылар боор турар. Ий суурнуң садыгжызы Д. Саайлымбуга бажын тып бээр, ооң ажылдап, чурттаарынга таарымчалыг байдалды тургузар талазы-биле райпо баштаар черни кандыг хемчеглерни алганын харыыда шуут айытпаан. Хей уруг-дарыглыг садыгжының ог-бүлезин чурттаар чер-биле кандырар талазы-биле райпо баштаар черни чүнү бодап турары деп айтырыг тургустунуп келир-дир. Маңаа кандыг харыыны бээр ирги?

Пассажирлерге садар билеттерниң бар, чогун чүге чарлап болбазыл? Самагалдай-биле телефон харылзаазы үсту бээрге чагыгларны телеграмма ёзугаар чоп хүлээп ап болбазыл? Чоруур ужурлуг автобустар чогуур шагында чүге үнмейн турарыл? Бо айтырыгларга долу харыыны «Тыва автотранс» каттыжыышкынының начальнигиниң оралакчызы Д. Бегзи чедир берип шыдаваанын чүнүң-биле тайылбырлаарыл?

«КҮШ-АЖЫЛДЫҢ ХООЧУНУ» МЕДАЛЬ-БИЛЕ ШАҢНААР ДУГАЙЫНДА

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Чарлыы

Улус ажыл-агыйынга хөй чылдарда ак сеткилдиг күш-ажылын үнелеп көргениниң демдээ кылдыр ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң бүдүрүлгезинден «Күш-ажылдың хоочуну» медаль-биле шаңнаары болза:

КЫЗЫЛ ХООРАЙДАН

Павел Семёнович Галкин — хамааты ужар чүүлдүң Красноярск эргелелиниң Тывада авиаотрядының радиотехниги.

Доржу Оюнович Дарган — Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Херектер Эргелелиниң оргинструктор килдизиниң инструкторы.

Чечей Александровна Доржат — республиканың туберкулёзка удур диспансериниң эмчизи.

Пелагея Илларионовна Кайгородова — республиканың «Тувашвейбыт» бүдүрүлге каттыжыышкынының «Восток» ательезиниң даараныкчызы.

Иван Гаврилович Калинин — республиканың Чурттакчы-коммунал ажыл-агый министерствозунуң техниктиг инвентаризация талазы-биле каттышкан бюрозунуң начальниги.

Серафима Андреевна Калинина — Кызылдың уран-чүүл училищезиниң башкызы.

Анна Васильевна Кареева — республиканың «Тувапарикмахерские» бүдүрүлге каттыжыышкынының мастери.

Борис Владимирович Кирюшкин — Тыва АССР-ниң Садыг министерствозунуң дузалал бүдүрүлгезиниң бызанчызы.

Валентин Михайлович Клеймёных — Тыва АССР-ниң Телевидение болгаш радиодамчыдылга талазы-биле күркомитединиң улуг редакторы.

Николай Монзуелович Конгар — Тыва АССР-ниң Кедээ ажыл-агый министерствозунуң хой ажылының килдизиниң зоотехниги.

Александра Андреевна Коробейникова — Харылзааның бүдүрүлге-техниктиг эргелелиниң начальниги.

Алексей Васильевич Кудряшов — Тываның «Сельэлектрострой» тудуг-монтаж эргелелиниң мастери.

Иван Григорьевич Лавриненко — Тыва АССР-ниң кедээ ажыл-агый министри.

Мария Фёдоровна Лебедева — Тываның «Хүндүлелдиң Демдээ» орденниг геология-шинчилел экспедициязының геологу.

Тамара Алексеевна Леонтьева — Кызылдың уран чүүл училищезиниң башкызы.

Августа Прокопьевна Лобашева — Тываның автосервизке заводунуң кол бухгалтериниң оралакчызы.

Тамара Чашоловна Норбу — республиканың 60 Маадыр аттыг чурт-шинчилел музейиниң директору.

Зинаида Григорьевна Сидорова — «Тувашвейбыт» бүдүрүлге каттыжыышкынының «Чечек» ательезиниң даараныкчызы.

Светлана Евдокимовна Соколова — Тываның электри четкилериниң каңнакчызы.

Василий Тимофеевич Сорокин — Сельхозтехкүркомнуң транспорт бүдүрүлгезиниң чолаачызы.

Любовь Александровна Уварова — Кызылдың даараныылга фабриказының улуг экономизи.

Михаил Петрович Фролов — Тыва АССР-ниң Кадык камгалал министерствозунуң автобаазазының слесарь-моторизи.

Алексей Хунаевич Чимит-оол — Хамааты ужар чүүлдүң Красноярск эргелелиниң Тывада авиаотрядының авиатехниги.

Зинаида Ефимовна Шевела — «Тыва суг-тудуг» трестиниң тудуг-монтаж эргелелиниң мастери.

Надежда Степановна Шевченко — Респотребсоюзтуң Кызылда садыг баазазының экономизи.

Яков Васильевич Яковенко — Тыва АССР-ниң Иштики херектер министерствозунуң радиомастерскаязының монтажник-регулировщиги.

БАРЫЫН-ХЕМЧИК РАЙОНДАН

Полина Сергеевна Андрюшенко — суггарылга системаларының Барлык эргелелиниң улуг бухгалтери.

Римма Ахияровна Замолтьянова — Ак-Довурак хоорайның ПТУ-3-түң бүдүрүлге өөредилгезиниң мастери.

Уржукпаа Сайын-Хереловна Кара-Сал — улус депутаттарының район Совединиң күүскомунуң иштики херектер килдизиниң таныылыл чериниң таңныылы.

Луиза Георгиевна Колчина — районнуң төп эмнелгезиниң эмчи сестразы.

Мария Федоровна Коренева — Ак-Довурак хоорайның ПТУ-3-түң бүдүрүлге өөредилгезиниң мастери.

Анай-оол Чамыянович Монгуш — «Шекпээр» совхозтуң белеткелчизи.

Ирина Шаваровна Монгуш — Эңге-Бельдир суурда эмнелге пунктузунуң эргелекчизи.

Очур Артынмаевич Ооржак — «Шекпээр» совхозтуң ажылчыны.

ЧӨӨН-ХЕМЧИК РАЙОНДАН

Чудурукпай Чолаевна Донгак — «Чыраа-Бажы» совхозтуң ажылчыны.

Оолак Самбынович Дулуш — Хендергей ортумак школазының өөредилге эргелекчизи.

Сарыглар Ангыракович Комбу — «Чыраа-Бажы» совхозтуң малчыны.

Багай-оол Баадаевич Монгуш — «Большевик» совхозтуң малчыны.

Бичии-Уруг Маадыр-ооловна Монгуш — Чадаананың орук-септелге-тудуг эргелелиниң техажылчыны.

Дуудумай Делгеровна Монгуш — Чадаананың районнар аразының ветбаклабораториязының санитаркасы.

Доптек Девүүчевна Ондар — Хендергей ортумак школазының башкызы.

Дурук-оол Сотпаевич Сат — Хендергей ортумак школазының башкызы.

КАА-ХЕМ РАЙОНДАН

Валентина Степановна Деева — районнуң херелгекчилер ниитилелиниң магазин эргелекчизи.

Лидия Егоровна Рябцева — улус депутаттарының район Совединиң күүскомунуң социал хандырылга килдизиниң эргелекчизи.

Надежда Степановна Шергина — ССРЭ-ниң Курбанкызының Тыва республика конторазының Сарыг-Септе салбырының кол бухгалтери.

МӨҢГҮН-ТАЙГА РАЙОНДАН

Ооржак Чакшагарович Очур-оол — ССРЭ-ниң 60 чылы аттыг совхозтуң директорунуң оралакчызы.

(Уламчылыг).

Фитерден МЕДЭЭЛЕР

ЧУГААЛАЖЫП ДООСКАН

НЬЮ-ЙОРК. (СЭТА). КНО-нуң Кол Ассамблеязы чепсегленилишкиниң дужуреринин болгаш улустар аразының айыыл чок чоруун быжыглаарының айтырыгларының бүгү комплексин чугаалажып көөрүн доосканы. Ол талазы-биле ниити саны 70 ажыг резолюцияларны хүлээп алган. Оларның хөй кезиинде бүгү-ле — улуг болгаш бичии-даа — чурттарның айыылдыг, душкуурлуг байдалдан үнеринче, боо-чепсекти эндере бүдүрериниң хоралыг аспаандан уштунар, чавырлыышкынны катап тургузар, делегей байдалын боттууру-биле эжикдер дээш шиитпирлиг, тодаргай хемчеглерни алырынче чүткүлдүүн илередип турар. Тайбының болгаш айыыл чок чоруктуң кол-кол айтырыгларының талазы-биле ССРЭ-ниң улуг хемчээлдиг тайбың инициативаларын ол делегей ниитилежилгези изиг-биле чүүлдүгзүнүп деткээн.

Чепсегленилишкиниң дужурер болгаш улустар аразынга айыыл чок чорук талазы-биле айтырыгларның бүгү комплексин чугаалажып көрүп турарының үезинде Каттышкан Штаттар аңаа удур 33 катап, ооң иштинде кара чааскаан 6 катап бадылааш, «тайбың күзээриниң» дугайын сес кырынга бүзүредир чоруктан ону херек кырынга көргүзеринче шилчиир турганы-ла, дайын айыылын узуткаар дээш делегей ниитилежилгезиниң кылып турар оралдажыышкыннарынга удурун бадыткап көргүскен.

ССРЭ: АКШ-садыг

САН-ФРАНЦИСКО. (СЭТА). Америк-совет садыг-экономиктиг чөвүлелдиң (АССЭЧ) чыл санында болур хуралының түңнелдерин америк солуннар калбаа-биле чырыдып, АКШ биле ССРЭ-ниң аразынга кайы-даа талага ажыктыг садыг болгаш экономиктиг харылзааларны калбартырының чугулазын онзалап демдеглеп турар.

АССЭЧ-ниң хуралдарынга 152 америк компанияларының 400 төлээлекчилериниң киришкени рекордчу сан боор турар. «Ол ужуражыышкын экономиктиг харылзааларны эжикдеринге таарымчалыг байдалдарны тургускан болганда, ийи тала ону чедимчелиг кылдыр үнелээн»— деп, Калифорнияның эң улуг солуну «Лос-Анджелес таймс» бодунуң чүүлүнде бижээн.

Ооң-биле чергелештир «Лос-Анджелес таймс» ийи чурттуң аразынга кайызынга-даа ажыктыг садыг-экономиктиг харылзааларга кол моондак ооң оруунга америк администрациязының тавартыраш турары «политиктиг шаптыктаашкыны» болурун база айыткан.

БУР. Болгар автокарларны — чүък чүдүрер тускай машиналарны чурттарның саны сөөлгү чылдарда дыка көвүдээн. Ындыг кара-даа ажылдан чорудар машиналарны делегейниң 70 чурттарының порттарындан, демир-орук станцияларындан, тудуг шелдеринден бо-ла көрүп болур. Амгы үеде ол республикада чылдың-на ниизы-бүрү хевирниг 32 муң автокарларны кылып үндүрүп турар. Оларның хөй кезиин ЭДЧ көжигүнү чурттарже чорудуп турар.

Чурттуң чүък чүдүрүп-дужурер транспорт техниказын кылып үндүрер талазы-биле кол бүдүрүлге черлериниң бирээзи Софияның машина тудуушкунунуң комбинады боор турар.

ЧУРУКТА: Софияның машина тудуушкунунуң комбинадының социализм чурттарынче чорудар дээш чаа техниказы.

БТА—СЭТА-ның фотозу.

ДАШТЫКЫДА АНЫЯКТАР АМЫДЫРАЛЫ

БЕРЛИН. Хостуг немец аныяктарының эвилелиниң Төп чөвүлелиниң зөлчетгиг пленуму Берлинге болган. Республиканың аныяк салгалының ГСЧП-ниң XI съездизинге белеткелиниң болгаш 1986 чылдың улус ажыл-агыйының планын боттандырып чорударынга ол эвилелдиң салымышкынының дугайында илеткелди Хостуг немец аныяктарының эвилелиниң Төп чөвүлелиниң секретары Г. Бон кылган.

Хөй санныг аныяктар коллективтери келир чылдың март айның төнчүзүнге чедир 36 млн ажыл шагын, 785 млн марка-акша материалдарны болгаш энергияны камнап алырын, 1,3 муң үлетпүр роботтарын ажыглалга киирериниң талазы-биле социалистиг хүлээлгелерни алганнар деп, ол онзалап демдеглээн.

БРАТИСЛАВА. Братиславаның дээди техниктиг училищезинге болган микроэлектроника, робототехника болгаш автоматизация талазы-биле студентилерниң эртем ажылдарының баштайгы делегей конкурузу келир үениң тускай эртемниглериниң профессионалдыг белеткелиниң бедик деңнелин, эртем-техниктиг чугула айтырыгларга аныяктарның хаңы сонуургалдыын көргүскен. Аңаа Болгариядан, Венгриядан, ГДР-ден, Польшадан, Совет Эвилелинден болгаш Чехословакиядан 100 ажыг студентилер киришкен. Олар жюриге көргүзери-биле дузалал электроника болгаш кибернетиканың, хемчээл техниказының болгаш робототехнология талазы-биле 65 ажылдың киргеннер. Оларның иштинден 18 кижи конкурстуң лауреаттарының хүндүлел дипломнары-биле шаңнаткан.

КАБУЛ. Герат мужуда аныяктарның кышкы лагери ажыттынган. ССРЭ-де боттарының үе-чергелеринден ыраалы чүл дээрге, афган студентилер болгаш школачылар кыжын өөренмейн турар. Школалар болгаш институттар бажыннарын чылыдарынга олаар чүүл чедимчес. Боттарының улуг эштериниң сагыш салыышкынының ачызында, олар ам хостуг үезинде тускай дериттинген шелчүгештерге болгаш залга спортчу белеткелдерге, лагерьде эрттирип турар культура болгаш литература кежээлеринге киржип, экскурсия кылыр аргалыг болганнар. Гератка лагерьге ажыттыныы-биле холбаштыр аңаа байырлыг ёзулал болган.

БУЭНОС-АЙРЕС. «Сонная чептиг чорук чокта демократия болдунмас!» — деп, лозуң-биле Аргентинаның найысылалынга Күш-ажылдың бүгү-ниити конфедерациязының деткимчеези-биле Буэнос-Айрестиң аныяктар организациязының массалыг митингизи болган. Аңаа чүве чугаалаан ораторлар, ажылчы чоннарның эрге-ажыктарын камгалаан демиселди иленкейжилериниң эргежок чугулазын демдеглээннер.

Амгы үеде Аргентинаның тавары турары экономиктиг кризиси чурттакчы чоннуң калбак кезектериниң байдалынга багай салдарлыг болуп турар. Боттуг ажыл төлевири дыка кызырлып, фабрикалар болгаш заводтар хагдынып турар, ол чорук бөгүн ийи миллион чедип турар ажыл чоктарының санын улам-на көвүдедип турар. «Артык кижилериниң» барык-ла дөрттүн бир кезии аныяктар боор турар.

(СЭТА).

ПЕЛТИЕРНИҢ ИНТЕРВЬЮЗУ

НЬЮ-ЙОРК. «Мээң амыдыралымның бо берге үезинде деткиишкининиң чылыг сөстерин илереткен совет кижилерге өөрүп четтиргенимни долуу-биле илередири берге» — деп, америк индейлерниң эргезин дээш сураглыг демисээчи Леонард Пелтиер медеглээн.

Меге буруудадыышкын-биле америк эрге-чагыргаларга кара-бажынныткан Л. Пелтиер ам сес чыл дургузунда ында хилинчектенип турар. Оларның иштинден элээн каш чылды Марион деп кара-бажыңда (Иллинойс штат) ол чаңгыс кижи чыдар «онза айыылдыг кем-херек үүлгедикчилер» үн эртпес камеразынга чыдып келген. Даштыкы делегей-биле ийдей баштыңчының харылзаажырын бо хүнге чедир кызыгаарлап турар. Чүгле таварыынга болуп, СЭТА-ның корреспондентизи ооң-биле телефон дамчыштыр харылзаажып, ооң интервью алыр аргалыг болган.

«Кара-бажынга эрттирген хүн бүрүзү кадыг-дошкуун шылгалда. Ол демиселге мээң шыдажыым эртеримге Совет Эвилелинден, өске чурттардан мээң ап турарым хөй эп-сеткил каттыштырып турар. Оларны номчуп тура, бистиң планетавыста хөй миллион кижилер мээң-биле эп-сеткил каттыштырып турарын билип тур мен. Совет аныяктарының төлээлекчилери мени хостаарын негээн бижикке бүдүн чартык миллион хол үжүүн чыгааш, ону Ак бажыңче чоруткаңын мен чоокта чаа билип алган мен. Мени хостаар дээш быжыт болгаш чайгылыш чок демисежип турар совет аныяк оолдарга болгаш кыстарга канызы-биле өөрүп четтирдим.

Индейлерге хамаарыштыр АКШ-тың чагырыкчы баштыңчыларының чорудуп турары геноцид политиказын соксадыры дээш бодунуң идепкейлиг демисели-биле ол Вашингтон эрге-чагырганың кылыктаныышкынын болдурган. 1973 чылда Вун-дед-ни суурга үнген америкчыларның тура халыышкының баштааннарының аразынга ол турган. Ол дээш ону эрге-чагыргалар өршээвейн турар. «Кызыл кештиг үймээнчини» чок кылып каарын оралдашкаш, иштелгениң федералдыг бюрозу 1975 чылда Пайн-Ридж дээр индей резервациязының девискээринге (Мурнуу Дакота штат) өнээрээр чөңгээ кылып, аткылажыышкынны үндүргеннер, ооң үезинде иштелге ведомствозунуң ийи агентизи өлүрткен. Ол дээш буруунну индей удурттукчуга онаарган.

«Мен кандыг-даа херек үүлгетпээн мен. Мен кымны-даа өлүрбээн мен, мээң болчукчуларымда бүзүрелдиг барымдаалар бар. Ынчангы-же мени кара-бажыңнаан каан.

«Октябрьда Сент-Луис хоорайга (Миссури штат) мээң «херээмниң» зөлчетгиг көрүлдези болганы билдингир болгай. Ам чаа суд чорудулгазын кылыр дугайында айтырыгны чугаалажып көрүп турар. Ооң шиитпиринден мээң моон соңгааргы салым-чолум хамааржыр.

М. КНЯЗЬКОВ,
СЭТА-ның корреспонденти.

АЖЫЛЫНГА КЫЗЫМАК БООРГА

Алыс ук төөгүм кыдат кижи мен. Ачам, авам ядыыларның ядызы чораан. Ававыс мен бичиимде-ле аарааш мөчээн. Мен өөвүстүң уругларының эң улуу турган мен. Менден бичии дөрт кижи турган. Ачам чиижең бай кыдат садыгжының малын малдап, пажын паштап, барааның таңныылдап, бистерни доруктуруп алыр дээш оорганын хендүрбейн ажылдап чораан кижи. Шору эр болуп, ачамның ажылынга дуза кадыптар апарган мен, ачам база аңаа сеткили өөрүп, оглум өзүп орар-дыр деп бо-ла чугаалап орар турган. Чамдыкта бистиң баштарывысты одуртур чыттааш, карактарының чажын чодуп каап орарын эскерер мен. Ынчан кыдатка (1900 чылдарның эгези) бедүүн кижилерниң амыдыралы кончуг аар-берге. Кижилерниң чиир аъш-чеми, кедер идик-хеви чедишпес, ядыы-түреңги турганын билир мен.

Бо хүннерде Чөөн-Хемчик районнуң белеткелдер конторазында таныышылдап ажылдап турар, «Хүндүлелдиң Демдээ» орденниң эдилекчизи, күш-ажылдың хоочуну, аныяктарның дагдыныкчызы Ота Кодурович Сарыглардан (кыдат фамилиязы Со Еу) бичии чораан чылдарын чугаалап бээрин диилээримге, ынчаар төөгүп олурду.

Ота Сарыгларның амыдыралы, шынап-ла, солун кижи. Ол 1890 чылдың кышкы чыккылама соогунуң үезинде бай кыдат садыгжы кижи 12 харлыг бичии Со Еу-ну Урянхай край баар чиң сөөртүкчүлери-биле кады, адазы ынатпайн турда-ла, албадап чорудупкан. Кышкы соокта шылаганчыг узун орукка чоруурга, бичии оолга берге болганын чугаалаваска-ла билдингир. Бир-ле черге чорааш удуй хона бээрге, аъды хойгаш дывылаан, оол аргамчыга ораашкаш черге сөөртүнүп чорупп берген, оон арай боорда тыи менди үнген таварылга база бар. Кыдат садыгжы оолду көргээр хамаан чок, харын-даа сеп кулугурну карактарын дуй шарааш, Тывага каапкаш чоруй баар мен деп кыжанып чораан.

Ол чиижең кыдат садыгжылар амгы Сүт-Хөл районнуң девискээринде Баяжы деп черге кээп турумчуп, аңаа ай хире болганнар. Ол чооккавы аалдарның бичии уруглар, оолдары кыдат оолду сонуургап, ону кады чүңгүладып, өглеринге эккелгеш чемгерип, дүне чылыг хеп берип турар болганнар. Элээн үе эрткенде демги кады келген эштери чаныптар, а оларның чамдыызы аңаа чыдып каар, бичии Со Еу база аңаа артып каар апарган. Оол ачазын, дуңмаларын сактып, улус көрбес черге хире-хире ыглап каап, ам чоок эштери апарган тыва оолдар, уруглар-биле ойнап, «бээр кел, дүрген, «шанак» дээн чижектиг тыва сөстерни билип, тыва кижилерниң эзлдек-өвилең, эжикгеек ажычаңынга чайгаар ижигип эгелээн.

Бичии Со Еу-нуң салым-чолу ынчаар уштукталган. Чиижең садыгжылар ону ийи дугаар келгеш база каапкаш барганнар. Оол баштайгы удаада кымны-даа эвес болуп, бир-бир аалдарның хоюн кадарып чорупп турган. Бичии Со Еу эргээ эвес, бергээ өөренип өскен. Чылдар ынчаар эртип-ле турган. Орлап-шовааа, кежээ, ажыгыр, алызындан бүдүштүг оолду К. Сарыглар аалынга тургузуп, ижиктирип алган. Ол ам эр болуп өзүп келген, аът мунуп алгаш шаап, үези уруглар-биле кожаңнажып, тыва кожумактарны безин ырлап чорупп турар апарган. Сөөлүнде барып ол Сарыгларның улуг уруу Долгар-биле өг-бүле тудуп чурттай берген. Катаеттары оолга Ота Сарыглар деп ат бергеннер. Ол боду Тыва черге, тыва чоннуң аразынга кижи боор өскен, ажыл-ишти, аас-кежиин тыпкан. Чамдыкта улус оюн-баштак-биле — «Черчуртуңче чаныксаар сен бе? —деп бо-ла айтыра бээр. — Ынаар чорутсуңза-даа, баарбазар черим, аралажыр-аргыжар кижим-даа чок. Тыва чер, тыва кижилер-биле ханым тудуш болган. Моон ырап кайнаар-даа чоруур хөңнүм чок» деп чугаалап олурар.

...Ота Сарыглар кандыг-даа ажылдан даддаравас, кызымак, чонга хүндүткелдиг, хөй ажы-төлдүг болуп, аас-кежиктиг чурттап чоруур. Ол Чадааның үстүү хүрээзинге, ооң соонда хөй-ниити черлериниң столоваяларынга поварлап, чүдүрүкчүлеп, аът кадарып ажылдаан. 1960 чылдан эгелээш Ота Сарыглар белеткел конторазының алгы-кеш хүлээп алыр пунктузунга ажылдай берген. Ол чаңгыс бүдүрүлге черинге 25 чыл үзүктел чок ажылдап келген, бодунга хүлээткен ажылының ай, квартал, чыл планнарын ажыр күүседип, социалистиг чарыштың тиилекчизи болуп, үргүлчү мактадып, хүндүлел бижиктер, херек демдектери, өртектиг белектер-биле шаңнадып келген. Ота Кодурович Сарыглар үр чылдарда үре-түңнелдиг ажылдааны дээш «Хүндүлелдиң Демдээ» орденниг база шаңнаткан. Ооң ажы-төлү улгадып өскүлээн. Аңгы өг-бүлелиг, төлептиг хамаатылар болуп чурттап база мактадыг ажылдап чоруурлар.

А. ОНДАР.

ООРНУҢ ОРУУ МУҢГАШ

ЭРТКЕН неделяның төнчүзүнде Кызылда «Найырал» кинотеатрының аксынга чарлал көстүп келген. Социалистиг өнчү-хөреңгини база хамаатыларның хуу хөреңгизин оорлаар кижилерниң херээн көөр ажык хурал болурун чарлап каан. Ону көргеш, бодалынга хөй чүүл киргениин чажырбас мен. Арагалаар чорук-биле демиселди күштелдиргенивистен ооң түңнели дыка эки болуп турар болгай, кайы-даа чурттакчылыг черде эзирик кижи көзүлбестээн. Ам оорлар... Шынап-ла сагышка аичыг болду.

Оорларның оруун дуглаар, оларга өршээл көргүспес херек. Оларны хөй чоннуң мурнунга тургузуп, арын-бажын кызыдыр ыяттырары черле чугула. Дүннүн караңгызын азы хүннүң ыржымын ажыглап кеденгирээн оор кижи... Ол дег чүдек, бужар чүве чок. Чүү деп кижилерил ол дээн бодал-биле айыткан шакта ук кинотеатрже кире бердим.

Оорларның арнын көөр, оларның аксы-сөзүн дыңнаар дээн кижи хөй болду. Кинотеатрның залынга барык сыңышпас. Хуу болгаш күрүне өнчүзүнге хол сунган ёражоктарны өттүр шивегейлээр көрүштер ында чыылган.

Хоорайның иштики херектер килдизиниң ажылдакчылары оорларны киирип эккелди. Олар чыылган чоннан арыннарын чажырарын оралдашса-даа, сцена баарында залче көрүндүр тургускан сандайларга оларны олуртупкан. Ол алыскактар ак сеткилдиг чоннуң арнынче удур көөр ужурга таварышкан. Чүгле оларны доктаамал ынчаар кезедип турар болза деп күзел төрүттүнүп орган чүве.

Ийет. Хоорайның улус судунуң судьязы А. Бегзи баштай шиитпел номчаан. Ооң «маадыры» А. Рашупкин дээрзи бир эжи-биле арагалап турган чүве-дир. Садып алган арагазы-даа төнген, эжи-даа ушкан. А Рашупкин «даартагы хүнүү» бодап, чимээнип эгелээн. Ол дашкаар үнүп келгеш, арагалап турган бажыңының кожаларындан «аптар-чиптер» чүве дилеп эгелээн. Көөрге электриниг «Кама» деп насос кадан каан турган. Даартазында арага садып ижер кылдыр ону «сайгарыптар» деп бодал-биле ол насосту адыра берген. Ол үеле Рашупкинниң чүнү бодап турганын билбес мен, ынчалза-даа ниитилелге ажыктыг ажыл чок, маңгыстаачак амыдыралдыг кижи оор херекти кылып тура чүгле ижер арага дугайында бодап турганынга чигзиниммес мен. Ук этти Рашупкин беш хире рубльге садыпкаш, ооң-биле арага садып ижер деп турган дизе чазыг болбас. Ооң баштай ында кача-даа бар эвес, ону ажыглаар чери шуут чок.

Ажырымчы оорнуң күзели бүтпээн дээрзин сеткил ханыышкын-биле дыңнап ордум. Ол насосту адырып чыдырда, кожаларының бирээзи көрүп каан, ээзинге барып дыңнаткан. Ээзи маңнап кээп, улус чыггаш, Рашупкинни тудуп алгаш, милиция ажылдакчыларынга дужаап берген.

БУЖАР оор чоруктуң дугайында «бичии төөгү» бо. Халас кежик четтирерин күзээн А. Рашупкин беш рубль «олчалыг» болбаан, беш чыл хуусаа «ажылдап» алган. Оор кылган-даа, ону кылыр-даа кижиниң баар оруу, чедер чери ол. Ак сеткилдиг кижилерниң килеңин көөр, шыңгыы хемчегге онаажыр.

Ажык судту организастаан ажылдакчылар 22 харлыг Владимир Скрипаченкону тургузуп эккелди. Хып дээн аныяк, кадык-шыырак оол. Ынчалза-даа оон «допчу намдарында» эки-ле чүве чогул. Беш чыл мурнунда оор херек дээш шииттирип чораан. 1981 чылда оор херек база кылыганнаашкыш дээш эдип чазаар күш-ажыл колониязынче кирген. А бо чылдың чазывында турум ажылы чок Владимир Скрипаченко арага тып ижиксей берген. Магазинге баарга, акша чок кижиге бербес, а ону ажылдап алыр дээрге — «чүрек чагдатпас». Ынчангаш, ол эң «чиик» арга — оорлаашкынны шилип алган. Ол бир бажыңны үреп кире берип-тир. Ээзиртир суксун аймаа чыдарынга идегээн. Ынчалза-даа ук квартирада «өрге чыгаар ел» чок болган. Аңаа хоралаан Скрипаченко алгы тонну, алдын билзекти болгаш өске-даа чүүлдерни ол бажыңдан апкан. Оор кижиниң оруу дуңук-ла болгай, туттуруп алган. Ол дээш база 5 чылда хосталгазын казыткан.

Ол хуралга К. Салчакты база тургускан. Бүдүрүлгеге херегээр 40 литр спирт бижидип алгаш, Салчак арагага суңдулуундан ону ижип эгелээн чүве-дир. Барык чартык кезиин ижипкен. 19 литр спиртти үүрмектеп садар өртекче шилчидерге, элээн улуг хемчээлдиг түң үнүп келир, а улуг хемчээлдиг оор кылганы дээш иштелге органынче херээн шилчиткен. К. Салчак ам ол дээш хоойлу ёзугаар харыылаар. Араганың хайыңы, ооң эки чүвете кажан-даа чедирбезиниң бадыткалы үстүнде чижектерден илереп келир.

Ажыы-биле чугаалажыыл

ХҮЛЭЭЛГЕЗИ — социалистиг өнчү-хөреңгини камгалаары турбуже, боттары оон чүве ажыттаарын бодаар кижилерниң ам-даа бары дыка чаржынчыг чорду. Аңаа чижек кылдыр Кызылдың эът комбинадының таныылы С. Радченкону көрээлинер. Чээрби беш харлыг ол аныяк эрге ук бүдүрүлгениң бүгү эт-хөреңгизин, продукциязын камгалап кадагалаарын даалдырган. Ындыг бүзүрелди ол бодунуу-биле ажыглаар деп бодаан. Комбинаттың магнитофонун «сонуургааш», оорлапкан. Таныыл кижи ону алган деп баштай кайын каразыр, ынчалза-даа шын черле илереп келир болгай. С. Радченко оорлап алган эдин эгидер ужурга таварышкан, кеземче херээнге база онаашкан.

Ол-ла комбинатта «чүве соора тудар» чаржынчыг кижилерни ук хуралга тургускан чүве. Чүдүрүкчү ажылдыг М. Мижит-Доржу ажыл шагы дооступ турда, 2 кг 200 грамм эът оорлап аппар чораш, шагдаа ажылдакчыларынга туттурган. Алган эъдин дедир эгиткен, ынчалза-даа 50 рубль хемчээлдиг торгаалды төлээр ужурга таварышкан, колбаса цегиниң ажылчыны Е. Коваленко тыртып каан эътти «хөй эвес-ти» чажырып үндүрүп оргаш база-ла 50 рубльге торгаткан. Ол бүдүрүлгеде чүдүрүкчү А. Китайкин 1 килограмм эът хойлап алгаш, шагдаа ажылдакчыларынга туттурган. Ол «олчазын» чыткан черинге аппарып кагза-даа, моон соңгаар ону катаптавазы-биле 30 рубль хемчээлдиг торгаалга онаашкан...

Эът комбинадының оон-даа өске ак сеткилдиг эвес ажылчыннарын аңаа тургузуп, үүлгеткен херээн чугаалаарга бо кижиниң арны кызар, дыка эгенир чорду. Канчап черле ажылдап турары таарым бүдүрүлгезиниң эт-севин, продукциязын карак ажыттап турар чүве ийик? Ындыгларның арын-нүүрү та кайда чүве? Балбакиннаы 800 грамм. Ондарны 2 килограмм, Сарыгларны 900 грамм эът оорлап чыткан дээрге өнчогу-даа, эгенчии-даа аажок. Кижи черже кире бер чазар.

Үүрмек оор. Бо дыка-ла хоралыг дайзын ийин. Ниитилелдиң байлаан үүрмек оорлар бичиилеп, торгадып, чирип аппарып турар. Чамдык кижилер «500 грамм эът, азы 1 шил гээтыг суг апарга, чүзү канчап баар боор, күрүне оон ядарай бербес» дижир болгай. Ындыг бүдүү чугааны ол залга база дыңнадым. Шын эвес бодал. Чаңгыс көпеек-даа өртектиг болза, күрүне өнчүзүнге кым-даа дегбес ужурлуг. Көпеектен акша үнер, акшаны карарга түң үнер. Көпеек бүрүзүн ак сеткилдиг кижи ажыг дери-биле ажылдап каан, ынчангаш ону карак ажыттаары-биле суңган холду мяап-ла сегирип алыр ужурлуг бис.

ОЛ хүн «Найыралга» тургустурган оорлар-ла хөй. Жолобов дээрзи бир организацияның гаражынга бүдүү кире бергеш, автомобиль карактарын оорлап уштуп алырын оралдажып турган. Ооржак 5 литр спирт «часкапкан», Абдулина 1 килограмм хоюг чигир хойлапкан. Оларга чогуур хемчегни хүлээткен, оон туржук бүгү чоннуң мурнунга арнын кызыдыр тургусканы ол.

Оорланыры — эң бужар чорук. Ол дээш кеземче харыысалгазын үлгеттырганы-даа чеп. Улуг-даа, бичии-даа хемчээлдиг оор кылырга — бир демей көөр. 4 гээтыг суг оорлаан Савицкийни улус суду 50 рубльге торгаан болгай. Кайы-даа аъш-чем магазининде хостуг садып турар 30—40 көпеек өртектиг ол сугну оорлааны дээш ындыг улуг түңге торгадып, ынча хөй чоннуң карактарынга шивегейледип турган Савицкий кымның-даа чекеннишкини болдурган.

Бисте оорланып турар бүгү кижилерни «Найыралга» тургуспааныывс билдингир. «Эн чок таварышкан» чүвени аптарынга сундулуг, баш буруңгаар сорулга салып турган улуг хемчээлдиг оор кылырынга белен кижилер бистиң аравыста ам-даа бар. Оларның оруун канчаар дуй шавар бис? Күрүне хөреңгизин бодунуу-биле демей көрүп, оорлаар туржук, ону хумагалаар кылдыр ол хөй чон аразында таштынып чоруур өөдежоктарны канчаар кижизидер бис? Хуу кижиниң өнчүзү дээрге оон хөй чылда дериин төп чораш ажылдап алган эт-севи-дир, аңаа хөөп болбас деп ол кижилер билдизин дээш чүнү канчаар ужурлуг бис? Бо айтырыглар мээн медерелимни шивегейлеп, дыш бербейн чор. Ынчангаш, өске эш-өөрлер чүү деп бодаарын билип алыры-биле «Шынче» бо чүүлдү бижидим. Бо талазы-биле ажык чугаадан кылып көрээлиңерем, эргим номчукчулар!

Д. КЕЧИЛ,
Кызыл хоорайның чурттакчызы.

Д. Пил—МКУ-нуң хүндүлүг доктору

МОСКВА. Ам ийи ажыг чыл иштинде ССРЭ-де парлап үндүрүп турар «В мире науки» деп журнал бодунуң номерлерин космоска болгаш микромирге ажыдыышкыннарга, бойдус болгаш ниитилел эртемнеринде эң улуг чедиишкиннерге, билигниң янзы-бүрү талаларынга, теорияның болгаш даап бодаашкыннарның харылзаазынга тураскаадып турар. Ол болза орус дылга очулдуруп үндүрүп турар «Сайентифик Американ» деп журнал болур. Ол журнал совет номчукчуларга сураглыг болу берген.

Эртемниң болгаш техниканың чедиишкиннерин вептередиринге, ССРЭ биле АКШ-тың аразында кады ажылдажылганы калбартырынга ол журналдың улуг салдыышкынының дугайын Москвага болган парлалга конференциязынга чугаалаан. Ону «Сайентифик Американ» деп парлалга корпорациязының баштаар чериниң даргазы Д. Пилге Москваның күрүне университетиниң хүндүлүг доктору атты тыпсыры-биле холбаштыр чоруткан. Дипломну МКУ-нуң ректору академик А. Логунов тывыскан.

ЧУРУКТА: академик А. Логуновтуң дипломну Д. Пилге (оң талазында) тыпсып турары.

А. ЧУМИЧЕВТИҢ фотозу.

СЭТА-ның фотохроникаазы.

СЕВЕРОБАЙКАЛСКИГЕ УЖУРАЖЫЫШКЫН

«Тываның аныяктары» солуннуң ажылдакчызы А. Шоюн чоокта чаа БАМ-ның Бурят участогунуң төвү Северобайкалск хоорайга болуп эрткен кино тырттырарынга аныяктарның Бүгү-эвилел фестивалының ажылынга киришкеш келген. Ол тускай чогаадыкчы бөлүк-биле кады БАМ-ның чаңдык хоорай, суурларынга чораан. Аңаа кино артизи, режиссёр Наталья Яковлевна Величко-биле ужуражып, ооң чогаадыкчы ажыл-ижин сонуургаан. Сураглыг кино артизиниң чугаазын моон адаанда парладывыс.

— Бо эртип турар фестиваль ышкаш улуг чыыштарга каш-даа удаа киржип келдим. Көрүкчүлер-биле ужуражып, оларның ажыл-ижи, амыдырал-чуртталгазы-биле таныжары артист кижиге, ылаңгыя режиссёрга, дыка дузалыг болгаш ажыктыг болур дээрзи кижи бүрүзүнге билдингир.

1941 чылда Фрунзе хоорайга төрүттүнген мен. Адавем хөгжүмчү улус. Ынчангаш оларның уруу база ла хөгжүмчү болурун аажок күзээр турганнар. Чогум-на ол чылдагаан-биле ортумак школаны дооскаңым соонда, Москва хоорайның уран чүүл училищелериниң бирээзиниң сургуулу апардым. Ындыг-даа болза хөгжүмчү болур күзел менде чок болган.

Кижиниң черле чедип алыксап чоруур эртеми ийикпе азы мергежили турарлары албан. Мен бичиимден тура-ла, артист болуксаар турган мен. Бодумнуң күзелимни боттандырар сорулга-биле 1961 чылда ВГИК-тиң актёр факультединге өөренип кирдим. Мээң артисчи амыдыралым бо үеден эгелээн.

Артист кижиниң эң баштайгы ойнаан ролю ооң салгыжынга уттундурбайн артар. Мээң баштайгы ролюм — «Тишина» деп кинода Асяның овур-хевири. Ол болза 1964 чыл-дыр. Меңээ бүзүреткен бо рольду көрүкчүлерге бүзүренчиг, солун кылдыр ойнаар дээш, кандаар ажылдап турбадым дээр. Девиденчиг-даа, сүрээденчиг-даа үелер турган. Черле ынчаш эң-не баштайгы рольду, артында барып-барып киного тургузары кончуг харысаалгалыг болгаш берге чораан. Кино уран чүүлүнге бичии-даа бол үлүг-хуумну киирип, баштайгы бо ролюм соон дарый элээн хөй овур-хевирлерни кинога ойнаан мен. Тодаргайлаарга, дараазында кинофильмнерде: «Щит и меч» — Эльза, «Третья молодость» — Мария Петипа, «Я его невеста» — Валя Кудрявцева, «Первый снег» — Наташа, «Друзья и годы» — Людмила Пергерская... Ниитизи-биле бо хүннерге чедир 27 кинофильмнерге янзы-бүрү назылыг уругларның болгаш херээжен улустуң овур-хевирлерин тургускан мен.

Максим Мунзук — элээн каш кинофильмнерге ойнап каапкан, бо талазы-биле дуржулгазы байлакшып бар чоруур кино артистериниң бирээзи. Тыва артистиң атталдары «Дерзу Узала» деп кинофильмниң кол маадырларының бирээзиниң овур-хевирин тургусканының соонда, бүгү делегейге сураглый берген. Тыва театрның үндезилекчилериниң бирээзи бо талантылыг, хөглүг, баштак артист-биле кады кинога ойнаар аас-кежик меңээ база таварышкан. Ол болза «Алмазная тропа» деп телефильм-дир. Ук кино Төп телевидениениң ак-көк экранынга үнүп турган. Бо кинофильмде мен Надежда Цветкованың ролюн ойнап турар мен.

Кинонуң тырттырыышкынының үезинде М. Мунзуктуң чогаадыкчы ажыл-ижи-биле улам чоок таныжып, Азия диипте турар Тыва дугайында хөй солун чүүлдерни билип алдым. Ынчангаш ол чараш бойдус-чурумалдыг булуңну караам-биле көрүп, ооң ажыл-ишчи чону-биле таныжар күзел меңээ төрүттүнген. Мээң бо күзелим кажан-бир черле боттаны бээринге бүзүрээр мен.

1967 чылда чогаадыкчы билиим бедидип, база-ла ВГИК-тиң режиссёр факультединге А. Б. Столперге удурткан бөлүктүң кежигүнү апардым. Ук факультетти чедиишкинниг дооскаңым соонда, «Мосфильм» киностудиязынга С. Бондарчуктуң удуртулгазы-биле «Служба ликвидации» деп аттыг бодумнуң бир-ле дугаар режиссёрлаан киномну көрүкчүлерниң кичээнгейинге бараалгаттым. Ол 1984 чыл-дыр. Оон эгелээш-ле бодумнуң чогаадыкчы ажылымны кино режиссуразы-биле холбааным ол. Ам мээң мурнумда чаңгыс-ла сорулга: көрүкчүлерге ажыктыг болгаш өөредиглиг, хүннүң чугула айтырыгларынга дүгжүп турар уран-чечен кинофильмнерни бодумнуң билир-ле арга-мергежилимни ажыглап тургаш бараалгадыры.

ХАРЫЛЗААЧЫЛАР КӨРҮЛДЕЗИ

Харылзаа ажылдакчыларының профэвилел обкому бодунуң шугумунуң аайы-биле баштайгы уран чүүл көрүлдезин организастап эрттирген. Ук көрүлдеге 200 хире бот-тывынгыр артист киришкен. Харылзаачыларның бирги уран чүүл көрүлдезин харылзаа ажылдакчыларының профэвилел обкомунуң даргазы Г. И. Насюрюн ажыткан. Ол көрүкчүлерге, жюри кежигүннеринге, бот-тывынгыр артистерге изиг байыр чедирбишаан, чогаадыкчы чедиишкиннерни күзээн.

«СЭКП-ниң XXVII съездизин чедиишкиннер-биле уткуулуңар!» деп бижээн эмблемаларлыг бот-тывынгыр коллективтер сценаже удаа-дараа үнүп турган. Бо эрткен көрүлдеге Чадааның районнуң харылзаа белдириниң коллективи эки утканы шынарлыг, улуг мергежил-биле күүсеттингилээн күүселделерин элбээ-биле бараалгаткан. Ылаңгыя ниити ырны күүсеткени эки. «Шурумаа» деп баштак ырның, «Почтачылар танцызын», «Суурну дургаар» деп ырны болгаш «Дайынчы салгалдың ырызының» күүселделерин көрүкчүлер сонуургаан. Бо коллективтиң бот-тывынгыр артистери бүзүрелдии-биле бирги черже үнгеннер.

Өвүрнүң харылзаа белдириниң бот-тывынгыр артистери ийиги черни алганнар. Оларның концертинден ССРЭ-ниң улустуң артизи Алексей Чыргал-оолдуң «Ой аът» деп ырызын бот-тывынгыр уран чүүлдүң хоочуну Балган Моңгуштуң тааланчыг ырлап күүсеткенин мактавас арга чок. Оон аңгыда, хоочунның бодунуң чогааткан партияның сөөлгү документилеринге тураскааткан «Төлевилелди номчуп ор мен» деп шүлүүн бараалгаткан. Үш оолдарның кожаңнарын, «Ал-ло, Кызыл бе?!» деп шүгүмчүлелдиг интермедияны болгаш «Байла Тайгам» деп улустуң ырын Валерий Моңгуштуң ырлааны мактаар апаар.

Тес-Хем, Кызыл районнуң харылзаачылары көрүлдеге үшкү черни үлешкеннер. Самед Сотпаның, Алла, Юрий Темектерниң, Каң-оол Баазаң-оолдуң ырлааны көрүкчүлер сонуургал-биле дыңнаан.

Харылзаа ажылдакчыларының бо баштайгы уран чүүл көрүлдези спортчу маргылдаалар-биле деңге эрткен. Ону комплекстиг кылдыр эрттиргени черле чогумчалыг. Өске профэвилелдер обкомнары харылзаа ажылдакчыларының профэвилел обкомундан үлегер алыры күзенчиг.

Бодалга маргылдаазынга бирги черни Чадааннадан В. Ооржак, ийигизин Кызылдан В. Барахтаев, үшкүзүн база-ла Кызылдан Э. Сарании олар алган. Шыдыраага эр улустан Кызылдан И. Дардаш чемпионнаан. А херээженнерден Кызылдың Самагалдайның, Эрзиниң төлээлекчилери шаңналдыг черлерни ээлээн.

Бо эрткен көрүлдеге бодунуң коллективи дээш кызымаккай ажылдап, көрүлдеге улуг киржилгени, кичээнгейни салып келген эштерни адаары өөрүнчүг. Оларга Чадааның харылзаа белдириниң начальниги М. Доңгак, Каа-Хем суурнуң харылзаа белдириниң даргазының оралакчызы Н. Гладышева, Самагалдайның харылзаа белдириниң начальниги О. Арапчор болгаш өскелер-даа хамааржыр.

Көрүлдеге илереэн чедиишкиннер-биле кады четпестерни база айтыр апаар. Бот-тывынгыр коллективтер боттарының күш четпези аажок нарын чогаалдар шилип ап турарын демдеглээзе чогуур. Көргүзүглерниң бедик шынарлыын чедип алыры эң-не чугула чүүл дээрзин уттуп болбас.

Б. КЕНЕШ,
жюри кежигүнү.

Чагааның изи-биле

СӨСТЕН АЖЫЛ-ХЕРЕКЧЕ ШИЛЧИЗЕ

Чадааның № 6 ортумак профессионал-техниктиг училищезин 1985—86 өөредилге чылында 130 сургуулду хүлээп алыр турган. Ынчалза-даа аңаа бо күзүн чүгле 102 кижи даңзыга бижиткен. Бо хүннерде оларның чартыы арткан. Сургуулдарының чурттап турар байдалы багай, ында ажылдап турар башкы-мастерлер болгаш ажылчыннар ажылынга харысаалга чок дээрзиниң дугайында бижээн хомудал чагаа бистиң редакцияга келген. Ынчангаш училищениң ажыл-амыдыралы-биле бистиң корреспондентивис С. Балчыр барып таныжып көрген. Ол дугайында чүүлдү парладывыс.

Сургуулдарының чурттап турар ийи каът бажыңнары улуг, делгем-даа. Оларның бирээзинге — уруглар, өскезинге — оолдар чурттап турган. Ам олар чаңгыс бажыңда чурттап турар. Чүге дизе үстүнде чугаалааныбыс хомудал чагаада бижип турары дег, шынап-ла, училищеде эвээш сургуул арткан. Оларның общежитиелеринде ээн турар, хос өрээлдер көвүдезе-көвүдезе, ам харын шуут чаңгыс общежитиеде келгеннери ол. Аңаа барып, сургуулдарның чурттап турарын сонуургап көрдүвүс. Общежитиеге кирип кээргеле, соолаш дээр. Эжик аксында дежурный-даа, вахтёр-даа чок. Общежитиениң иштин каш хондур аштап, арыглаваан илден. Өрээлдер, коридор хирлиг, боктуг. Уруглар, оолдар-даа өрээлинге кирерге, олар оруннарының кырында идик-хептиг чыткылаар. Каракка илдиге бээр хире солун, көрүштүг чүү-даа чок.

Ниитизи-биле ында корум-чурум куду деңнелде. Сургуулдар боттарының чурттап турар черин безин аштап-арыглавайн турар. Кичээл үзер, оон озалдаар чоруктар хөй. Ында ажылдап турар ажылчыннар болгаш башкы-мастерлер сургуулдардан чогуур негелдени кылбайн турар. Өөредилге чылының чартыы төнер чедип турда безин олар ажылын чогуур деңнелге чоруптайн, эрең гейлеп турганы тодаргай-дыр.

Сургуулдарның өөренип турар класстарында база-ла дээредээр чүве чок. Класстар хирлиг. Столдар кыры шыймак. Класстар азыгларында чыып каан турар үрелик сандайларны кижи дораан эскерип каар. Кандыг-даа дериглиг чок куу ханаларлыг класстар улам-на ээнзиргей, хос кылдыр көстүр.

Өөренип кедер тускай формаларны берип каан турбуже, сургуулдар кичээлдерге чүзүн-шокар хептерлиг кээп турар. Сургуулдарның боттарын ап чоруур байдалы чегенчиг. Комендант оларга үр үениң иштинде чунар саван безин бербейн келген.

Кичээлдер шынар чок эртип турар. Штукатур-малярлар бөлүүнде техниктиг черчение кичээлин башкы-мастер А. С. Дава эрттирип турар, ооң кичээлинге олурушту. Кичээл үезинде класстың журналы-даа, башкының кичээл планы-даа чок болган. Өске бөлүктерде кичээлдериниң эртип турар байдалы база-ла ындыг. А электроника кичээли шуут эртпейн турар. Ону эрттирип турар башкы М. А. Ондар шөлээде. Журналдарда демдеглелдер долдуртунмайн, кичээлдер расписаниези сагыттынмайн турар.

Училищеде кижизидилгеге хамаарышкан хемчеглерни сургуулдарның хостуг үезинде эрттирип турар, ынчалза-даа олар шынар, дээш чок болуп турар. Бөлгүмнер ажылдап турар, ынчалза-даа ону эрттирип турар башкылар-биле чугаалажырга, чаала бир азы ийи неделя ажылдап чоруур кижилер болур. Оон алгаш көөрге, бөлгүмнер ажылының байдалы кандыгыл дээрзи билдингир ышкажыл. Башкы-мастер Е. Б. Ондарның кижизидилге планында хөй-ле чүүлдер кирип турар. Ынчалза-даа сургуулдарның эки аажы-чаңга кижизидер, оларның ниити культуразынга дээштиг болур лекция, беседа болгаш өске-даа хемчеглер ынаар кирбейн турар.

Училищениң башкылар коллективи ай санында педсоветти эрттирип турар. Үстүнде айыттынган четпестерни олар хурал санында чугаалажып-даа келген, ынчалза-даа байдал өскерилге-даа чок хевээр артып-ла турар. Ол дээрге-ле башкыларның ажылынга харысаалга чогунуң, күүседикчи сагылга-чурумнуң, администрацияның талазындан негелде, контроль чогунуң херечизи-дир. Башкы-мастерлерниң тускай билиг чок болуп турары — база ажылга улуг шаптык болуп турар чүүлдериниң бирээзи. Ынчангаш башкыларның билиин бедидерин, өске училищелер коллективтери-биле дуржулга солчуп, сүмележир талазы-биле хемчег алырын администрация өөрейип көөр ужурлуг.

Училищениң ажылының дугайында хомудал чагаа Чөөн-Хемчик райкүүскомунга база келген. Ынчангаш олар база хыналдаы чоруткан. Түңнелинде училищениң сургуулдары болгаш ында ажылдап турар башкылар, мастерлер, ажылчыннар-биле ниити хуралды эрттирген. Хуралга Чөөн-Хемчик районнуң улусчу контроль комитединиң даргазы Х. Э. Моңгуш, СЭКП райкомунуң партия комиссиязының даргазы И. И. Балдир, ВЛКСМ райкомунуң ийиги секретары А. Д. Моңгуш олар олурушкан болгаш шыңгыы чугааны кылган. Сургуулдар, ажылчыннар, башкылар, мастерлер оон түңнел үндүрүп, чогуур хемчеглерни ап чорудары болгаш боттарының хүлээлгелерин ак сеткилдиг күүседир сорулганы салган. Оон күүселдезин чедип алыры-биле сөс кырында эвес, а херек кырында ажыл негеттинип турар. Ынчан сургуулдар-даа өөредилгезин ара кагбас.

Ол ажылга училищениң бааза бүдүрүлгези улуг үлүүн киирер ужурлуг. Бо хүннерге чедир оларның талазындан кандыг-даа дуза болбаан, училищеде байдалды олар сонуургавайн-даа турар. Училище доозукчуларын мергежилиниң аайы-биле ажыл-биле хандырары, оларның күш-ажылчы баштайгы базымнарын хайгаарап, дузалажыры — бааза-бүдүрүлгениң дорт херээ.

1985 чылдың октябрь 30-де «Чадааның болгаш Ак-Туругнуң профтехучилищелериниң өөредилге-кижизидилге ажылдарының дугайында» Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң аныяктар херээниң талазы-биле доктаамал комиссиязының шиитпирлериниң күүселдезиниң дугайын чугаалашкан хурал болган. Аңаа база Чадааның № 6 профессионал-техниктиг училищезиниң ажылында, ол ышкаш училищениң бааза-бүдүрүлгези «Тыва кедээ тудуг» трестиң ажылында шыңгыы четпестер дугайында шүгүмчүлел болган. Райкүүскүүскомнуң талазындан училищениң удуртукчуларындан негелдени күштелдирерин айыткан турган. Ук хуралдың шиитпирлериниң күүселдезиниң дугайында Чөөн-Хемчик райкүүском 1986 чылдың январь 15-те илеткээр. Ынчалза-даа бөгүнге чедир шиитпир күүселдези кончуг кошкак деңнелде чоруп турар. Ынчангаш үстүнде айыттынган четпестерни дарый чайладыры — хүннүң айтырыы.

СПОРТ

БИРГИ ЧЕРИ ДЭЭШ

Сүт-Хөл районнуң школачыларының аразынга районнуң бирги чери дээш хостуг хүреш маргылдаазы Алдан-Маадыр ортумак школазының спортзалынга болуп эрткен. Аңаа районнуң 6 школазындан 150 ажыг аныяк мөге киришкен.

Ийи хүн үргүлчүлээн маргылдааның түңнелинде, команда талазы-биле бирги черни Сүт-Хөл, ийигизин Алдан-Маадыр, үшкүзүн Бора-Тайга школаларының командалары тус-тузунда ээлегилээн.

Хостуг хүреш соонда, тыва хүреш маргылдаазы база эрткен. Аңаа Сүт-Хөл школазындан М. Амир, Алдан-Маадырдан О. Мөңгүн-оол, Ак-Даштан А. Камзаров чедиишкинниг ойнааннар. Тиилээн командалар шилчиир кубок болгаш хүндүлел бижиктер-биле шаңнаткан. Шаңналдыг черлерже үнген спортчуларны демдеглээринге хүндүлел бижиктер азы суй белектер чедишпээни маргылдааның организакчыларының талазындан четпес ажылдааны көргүскен.

Районнуң аныяк мөгелери ам удавас болур республиканың маргылдаазынга белеткенип турар.

С. САРЫГЛАР.

ТЕННИС ТАЛАЗЫ-БИЛЕ

Республиканың бирги чери дээш стол теннизиниң маргылдаазы Кызылдың «Херел» спортзалынга болуп эрткен.

Маргылдаага шупту 9 район болгаш Кызыл хоорайдан шупту 54 спортчу киришкен. Эрткен чылдагы республика чемпиону, Чурттал-га-коммунал-ажыл-агый министерствозунуң чолаачызы, бирги разрядтың спортчузу Николай Данчыр-оол түңнел оюнга Чаа Шагаан-Арыгда КМК-20-ниң спорт талазы-биле методизи, стол теннизинге шыырак ойнакчы Георгий Макаровту 2:1 санга утканы — маргылдаа чидиг демиселге болуп эрткенин херечилеп турар. Николай Данчыр-оол чемпион адын бо удаада база бадыткаан.

Кызыл-Мажалыктың улус судунуң секретары Виктория Ооржак бо маргылдаага эки белеткелдиин көргүзүп, республиканың каш дакпыр чемпиону, Тандыдан келген бирги разрядтың Мира Ооржакты уткаш, 1985 чылдың херээжен улустар аразынга республика чемпиону болган.

Эжеш ойнаар (эр, херээжен) түңнел оюнга М. Ооржак биле А. Ногтев, В. Фунтиков биле Р. Ховалыгны уткаш, ол хевирге бирги черни ээлээннер.

Эжеш-эжеш (эр улус) ойнаарынга эр улустардан бо болуп эрткен маргылдааның эң аныяк ойнакчызы ХПТУ-4-түң сургуулу Виктор Табараков биле телефон станциязының ажылдакчызы Андрей Салчак олар түңнел оюнга хоочун ойнакчылар Кызыл хоорайның 1985 чылда чемпиону А Ногтев биле республика чемпиону чораан В. Фунтиковту тиилээш, бирги черни ээлээннер.

Херээжен улустардан эжеш ойнаарынга М. Ооржак биле Р. Ховалыг олар У. Хертек биле В. Ооржакты 2:0 санга уткаш, бо чылдың чемпионнары болганнар.

Тиилээн командаларга вымпелдерни, дипломнарны болгаш хевирлер аайы-биле чемпионнарга өртектиг белектерни, хүндүлел бижиктерни тывыскылаан.

Ч. ООРЖАК.

Редактор В. С. ШАРАВИИ.

ЛЕКЦИЯЖЕ ЧАЛАП ТУР

1985 чылдың декабрь 22-де (воскресеньеде хүндүскүнүң 14 шакта) СЭКП Тыва обкомунуң Политиктиг чырыдыышкын бажыңынга «Делегейниң амгы харылзааларының чугула айтырыгларының дугайында» бөлүк лекциялардан «Чоокку болгаш Ортаакы Чөөн чүктүң айтырыглары» деп темалыг лекция болур.

Лекцияны «Билиг» ниитилелиниң Москва хоорай организациязының лектору, төөгү эртемнериниң кандидады, ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының Востоковедение институдунуң улуг эртем ажылдакчызы эш Вячеслав Алексеевич Ушаков номчуур.

Лекцияже абонементилер-биле кирер. Кирер эжик чанында билеттерни садып турар. Күзээн кижилерни шупту тускай чалап тур.

Өрт айыылын болдурбазының НЕГЕЛДЕЗИ

Шивини суутуларының, электриниг чылыткыларының чанынга тургуспаңар.

Шивини мак бызыг кылдыр тургузуңар.

Шивини хевең, саазын, марля болгаш целлулоид ойнаарактар-биле шып, кааставаңар.

Уругларга отка өрттенмес составтар-биле чаап, кылбаан хевең болгаш марля бүдүштүг хептерни кедирбеңер.

Уругларга бенгаль-лаалар ны боттары кыпсырын болгаш хлопушкаларны ажыглаарын чөпшээревеңер.

Шивини янзы-бүрү өңнүг кывар чүүлдер-биле каастаарда, чүгле заводка белеткеп, кылган гирляндыларны ажыглаңар.

Уругларны шиви чанынга хайгаарал чокка арттырбаңар.

Өрт үнген таварылгада ажыглаар сугну болгаш кылын шывыгларны (хоорганы болгаш өске-даа чүүлдерни) белеткеңер.

Өрт үнген таварылгада № 01 телефон дамчыштыр өрт өжүрүкчүлерни келдириңер.

Өрттенмес состав-биле сиңирген хевецни өртке удур эки тураның ниитилелинден садып ап болур. Ооң адрези: Кызыл, Правобережная, 7-а, телефон № 2-20-34.

Чаа чыл кежээлерин болгаш утренниктерни эрттирериниң талазы-биле харысаалгалыг кижилер өрт камгалалындан бижимел чөпшээрелдин дараазында адрестен алыр ужурлуг: Красноармейская, 70, 9-тая 18.00 шакка чедир, телефон № 2-47-04.

БҮГҮ-РОССИЯНЫҢ ӨРТКЕ УДУР ЭКИ ТУРА НИИТИЛЕЛИНИҢ ТЫВА РЕСПУБЛИКА ЧӨВҮЛЕЛИ.

Оъаар

Бөгүн республикага эдир булуттаар, чагбас, хат кошкак. Дүне 35—40 градус, хүндүс 24—29 градус соор.

Кызылга чагбас, хат кошкак. Дүне 37—39 градус, хүндүс 27—29 градус соор.

Автооруктарга эртенги шактарда туманнаар. Хүндүс көстүрү эки. Дүне 35—40 градус, хүндүс 24—29 градус соор.

Кино

ДЕКАБРЬ 19-ТА

«НАЙЫРАЛ»: «Баллада о лесном фронте» 9.30, «Прощай, зелень лета» 11.20, 13.10, 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Долгий путь в школу» 9.30, 15.00, «Признать виновным» 11.10, 13.20, «Кто и как?» 16.50, 19.40 шактарда.

«ВОСТОК»: «Этот негодяй Сидоров» 11.00, «Бунт невесток» 14.30, 17.40, 19.30 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Тайна острова чудовищ» 14.30, 16.10, 17.50, 19.30 шактарда.

«ЕНИСЕЙ» к/б: «День гнева» 18.00, 20.00 шактарда.

ӨӨРЕНИРИН КҮЗЭЭННЕРГЕ

Профэвилелдерниң область чөвүлелиниң ырның болгаш танцының уругларының «Өөрүшкү» ансамблин ниити ыр коллективинге, национал хөгжүм херекселдериниң ансамблинге (комуска, ятхага, чадаганга, лимбиге, ночиннага өөредири-биле) немелде хүлээп алыышкынны чорудуп турар.

Кызыл хоорайның школаларының 1-ден 9 класс чедир өөреникчилерин чалап тур бис. Бижидилгени «Меңгүлек» аалчылар бажыңының залынга понедельник, четвергте 10-дан 12, 15-тен 16 шактарга чедир, воскресеньеде 10-дан 12 шакка чедир чорудуп турар.

Тыва АССР-ниң Сельхозтехкүрүкомунуң өөредилге-курс комбинады токарьның мергежилинге өөренирин күзээн кижилерни хүлээп алырын чарлап турар. Өөредилгениң хуусаазы 6 ай. Кичээлдер 1986 чылдың январь 2-де эгелээр. Өөренип кирерде дараазында документилер чугула херек: комбинаттың директорунуң адынга билдириишкин, бүдүрүлгеге чериниң өөредип чоруткан бижик, паспорт, шериг биледи. Хоорайдан дашкаар чурттугларга общежитие бээр.

Айтырыг тодарадыр адрес: Кызыл хоорайның Калинин кудумчузунуң № 1 «В» бажың, телефон № 6-14-80.

ТВ

ДЕКАБРЬ 19-ТА
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — «Үе». 8.40 — Эртенги гимнастика. 8.50 — 10.00 — «20-е декабря». Уран-чечен телефильм. 3-кү сериязы — «Террор». 14.15 — Медээлер. 14.35 — Док. фильмнер: «Прекрасная половина», «Чабанский путь», «Наш пахарь». 15.30 — «Концерт залында — школачылар». 16.15 — Док. фильм. «Баку. Годы войны». 17.05 — ССРЭ-ниң ИХМ-ниң иштики шериглериниң үлегер-көргүзүглүг оркестриниң концерти. 17.40— Чурук бүрүзүнде хүн. 17.55 — Амыдыралче путёвка. 18.30 — М. Равель. Вальс. 18.45— Бөгүн делегейде. 19.00 — «Сөстү ажыл-херек-биле бадыткаар». СЭКП-ниң Уставынга өскерилгелерниң төлевилелин чугаалажып тур бис. 19.40 — «Оризонт» ансамбльдиң концерти. 19.55— «В. И. Ленин. Страницы жизни». «Из «Искры»... 1905—1907 гг.» деп бөлүктен. 2-ги фильм. «Мы — большевики». 21.00 — «Үе». 21.30 — «Известия» солуннуң шаңналы дээш хоккей талазы-биле делегей маргылдаазы. ЧССР-ниң шилиндек командазы — Канаданың шилиндек командазы. 22.10 — «Золотое слово Древней Руси». Эртем-нептерелдиг фильм. 22.30—01.00 — «Известия» солуннуң шаңналы дээш хоккей талазы-биле делегей маргылдаазы. Швецияның шилиндек командазы — ССРЭ-ниң шилиндек командазы. Чапсарда (23.10) — Бөгүн делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — «..Настоящая фамилия не установлена». Док. фильм. 8.35; 9.35 — Ниити биология. 10 класс. Амыдыралдың эгезинде. Черге амыдыралдың тыптып келгени. 9.05; 13.05 — Испан дыл. 10.05 — КПТУ сургуулдарынга. В. И. Ленин—«Партия организациязы болгаш партийжи литература». 10.35; 11.40 — Зоология. 7 класс. Чер-суг амытаннары. 11.00 — «Защищая небо Родины». Эртем-нептерелдиг фильм. 11.10 — Аваның школазы. 12.10 — Төөгү. 8 класс. АКШ-ка хамааты дайыны. 12.40 — А. П. Чехов. «Хамелеон». 6 класс. 13.35 — «Праздники детства». Уран-чечен фильм. 15.05 — 15.10 — Медээлер. 18.00 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.20 — Док. телефильмнер программазы. 18.45 — «Студент амыдыралы». Дамчыдылгага ортумак болгаш дээди өөредилге черлериниң студентилери киржир. 19.15 — Телемедээлер. 19.25 — «Азия төвү». Медээлер. 19.55 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.20 — Аар атлетика талазы-биле ССРЭ-ниң чемпионады болгаш кубогу. Ленинградтан дамчыдылга. 21.00 — «Үе». 21.30—22.40— «20-е декабря». Уран-чечен телефильм. 4-кү сериязы — «ВЧК».

Шын. Редакцияның адрези: 667000. Кызыл. Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 3. Телефоннары: редакторнуң 2-24-63, редакторнуң оралакчыларының 2-35-24 2-23-54, харысаалгалыг секретарының 2-23-35, секретариаттың 2-23-35, партийжи амыдырал болгаш үлетпүр килдистериниң 2-31-75, пропаганда болгаш совет тургузуг килдистериниң 2-37-13, чагаа килдизиниң 2-41-27, информация килдизиниң 2-20-60, культура килдизиниң 2-23-54; кодээ ажыл-агый килдизиниң 2-21-47, корректорларының 2-27-41, бухгалтериязының 2-12-45. солун келбейн барганда 2-32-75 телефонче долгаар.

Солун неделяда 6 катап үнер

Чагыг № 3190.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл. Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1. ТС—00277

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1985 чылдың декабрь 20 пятница

№ 292 (12992)

1925 чылда үндезилеттинген.

Өртээ 3 кепеек.

ЭКОНОМИКАНЫҢ СТРАТЕГТИГ БЫРАЗЫ

ЭДЧ кежигүннери чурттарның 2000 чылга чедир эртем-техниктиг дептилгезиниң Комплекстиг программазының кол негелделери

ЭДЧ кежигүннери чурттарының эртем-техниктиг дептилгезиниң 2000 чылга чедир Комплекстиг программазын ЭДЧ кежигүннери чурттарының дээди деңнелге экономиктиг чөвүлел хуралының (1984 ч.) болгаш ЭДЧ-ниң сессиязының 38-ки (ээлчег чок) хуралының шиитпирлериниң күүседири-биле ажылдап кылган болгаш ЭДЧ-ниң 41-ги сессиязынга (ээлчег чок) хүлээп алдынган.

Эртем-техниктиг дептилгениң дүргедедиринге үндезилээш, бүдүрүлгениң интенсификастаары боттарының мурнунда тургустунган болгаш чүгле тайбың байдалда турда күүсеттинип болур сорулгаларны шиитпирлээринге кол аяны кылдыр оларның санап турарын ында демдеглээн. Олар амгы үеде эртем-техниктиг революцияның чедип алган чүүлдерин тайбыңга бараан болдурган турзуп дээш туржуп турар.

Ону барымдаалааш, ЭДЧ кежигүннери чурттар дараазында беш чаа угланыышкыннарга: улус ажыл-агыйын электроннчударынга; комплекстиг автоматчыдылгага; атомнуг энергетикага; оларны бүдүрериниң болгаш болбаазырадырының чаа материалдарынга болгаш технологиязынга, биотехнологияга боттарының күженишкиннериниң болгаш сырый кады ажылдажылгазын органиизастап тургаш, техниканың болгаш технологияның принциптиг чаа хевирлерин тургузар талазы-биле сырый холбаалыг хөделишкиннерин кылырының дугайын дугуржуп алганнар.

Эртемде, техникада болгаш бүдүрүлгеде амгы үениң революстуг бурунгаарлаашкыннарынга үндезилеттинген ындыг угланыышкыннар ЭДЧ кежигүнү чурттарының экономиктиг хөгжүлдези-биле болгаш кады ажылдажылгага холбашкан бот-боттарының аразында сонуургалдыг талаларга эртем-техниктиг политиканы, а сонуургалдыг чурттарның — чаңгыс аай эртем-техниктиг политиканы ажылдап кылгаш, боттандырып чорударының баазазы боор турар.

Ол дугуржуушкунну быжыглаар болгаш ону боттандырып чорударының талазы-биле кады хөделиишкиннерни организастаар талазында. ЭДЧ кежигүннери чурттарының 2000 чылга чедир эртем-техниктиг Комплекстиг программазын национал программаларга үндезилээш, ажылдап кылган.

ЭДЧ кежигүнү чурттар ону амыдыралга боттандырып чорударда эртем-техниктиг дептилгениң эң чугула угланыышкыннарынга эртемниң, техниканың болгаш бүдүрүлгениң тулган бедик деңнелинге чедериниң ёзулугла революстуг, чаартыкчы сорулганы салып турар. Ол сорулганы шиитпирлээр чорук ЭДЧ кежигүннери чурттарга ниитизи-биле 2000 чылга чедир ниитиниң күш-ажылдының бүдүрүкчүлүүн эвээш-ле хемчээлдиг дээрге, ийи катап бедидеринге болгаш национал орулганың единицазынга энергияны болгаш чиг эттиң ниитизи-биле чарыгдалдарын дыка эвээжедиринге идигелиг болур. Ооң түңнелинде капитализм-биле тайбың чарышка социализмниң турушку боттуу-биле быжыглаттынар.

Эртемниң, техниканың болгаш технологияның амгы үедеги чедиишкиннерин ниити күш-биле башкарары база хынаары кажангызындан-даа артык негеттинип турарын документиде онзалап айыткан. Боо-чепсекти, хамыктың мурнунда ядролуг чепсекти эндере бүдүрериниң, космосту милитаризастаарының, физикада, химияда, биологияда эң чаа ажыдыышкыннарны дайын сорулгаларынга ажыглаарының оралдажыышкыннары бүгү кижи төрелгетенге, кижи бүрүзүнге онза аар болгаш бодаар-даа аргажок хоралыг уржуктарны таварыштырып, чер кырында хөгжүлдени, амыдыралдың бодуун узуткаарынга чедирип болурунче ЭДЧ кежигүннери чурттар кичээнгейни угландырып турар.

Чогум-на ооң ужурундан ЭДЧ кежигүннери чурттар чепсегленишкинниң эндере бүдүрүп, космоска тургузарын баш удур болдурбазы болгаш ону чер кырында соксадыры дээш, боо-чепсекти дүжүрери дээш, эртемде, техникада болгаш технологияда революстуг чедиишкиннерни чүгле тайбың ёзу-биле ажыглаар сорулгалыг делегейге эң калбак кады ажылдажылга дээш шиитпирлиг-биле туржуп турар.

Бот-боттарының аразында сырый холбаалыг дугуржулгаларның болгаш керээлерниң системазы кылдыр тургустунган Программа ЭДЧ-ниң шугуму-биле эртем-техниктиг кооперастаашкынның үндезинин, кады ажылдажылганы улам ханыладырының болгаш сайзыраңгайжыдарының, социалистиг экономиктиг интеграцияны хөгжүдериниң эң чугула органиизакчы эгелериниң бирээзи боор, эртем, техника болгаш бүдүрүлге талазы-биле специализастаашкынны база кооперастаашкынны калбаа-биле хөгжүдеринге болгаш даштыкы садыгның ээүлдезин дүргедедиринге идигни кылып апаар.

Оларның хөгжүлдезин дүргедедир чорук бүгү экономиканы интенсификастаарының болгаш эртем-техниктиг дептилгениң бүгү талаларынга эң бедик деңнелди чедип алырының, XXI чүс чылдың чаа технологтуг үе-чадазынче кирериниң тодарадыкчы фактору болур ындыг кол участоктарга ЭДЧ кежигүннериниң чурттарының күштерин болгаш акша-хөреңгилерин мөөңнээриниң тодаргайлаттынган кады оруктарын комплекстиг бүдүштүг ол программада тодараткан боор турар.

ЭДЧ кежигүннери чурттарының эртем-техниктиг дептилгезиниң дүргедедири хамыктың мурнунда амгы үениң эртем-техниктиг революциязының беш чаа, кол угланыышкыннарының шапкын хөгжүлдезинге үндезилеттинген болур. Ооң иштинде боттарының ээлчээнде эртем-техниктиг дептилгениң авангардчы үгшиглиг деңнелдери ылгаттынып турар, чогум-на оларны чедип алырынче программа колдады угланган.

Авангардчы үг-шиглиг деңнелдер боттарының база делегей дуржулгазын мөөңнеп көргениниң, а ол ышкаш кады кылган эртем-техниктиг баш удур санаашкыннарының түңнелдериниң үндезининге телевилеттинген. Амгы үеде ЭДЧ кежигүннери чурттар эртем-техниктиг дептилгениң колдап турар бүгү угланыышкыннарының талазы-биле кандыг-даа нарын сорулгаларны шиитпирлээр аргалыг.

Ол угланыышкыннарга теоретиктиг бадыткалды хандыларының үндезин шинчилелдериниң талазы-биле кады ажылдажылганы улам ынай хөгжүдер база ханыладыр талазы-биле хемчеглер хүлээп алдынар апаар.

Улус ажыл-агыйын электроннчударының талазы-биле акы-дуңма чурттарның кол сорулгазы болза, бүдүрүлгениң болгаш ниитилел амыдыралының бүгү талаларын саналга техниказының эң-не мурнакчы чепсек-херекселдери-биле калбаа-биле хандырары болур. Ол — күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн, куралдар, материалдар болгаш энергия камналгазын үндезини-биле бедидериниң, улус ажыл-агыйынга эртем-техниктиг дептилгени дүргедедириниң, эртем шинчилелдериниң куусааларын дыка кызырарының, бүдүрүлгечи эвес адырларны шыяар талазы-биле эде тургузарының үндезини болур.

Ол сорулганы чедип алыры-биле бирге ээлчегниң сорулгазы кылдыр дараазында чүүлдерни чедир алыры телевилеттинген: ЭДЧ кежигүннери чурттарның национал системаларынга ажыглаары-биле кылымал мээниң принцивин ажыглап турар секундада он миллиард ажык кылдыныгны күүседир шак ындыг дүрген ажылдаар чаа салгалдың эң улуг электроннуг санаалга машиналарын, саналга техниказының массалыг чепсек-херекселдерин, санче шилчиткен информацияны дамчыдарының чаңгыс аай системазын, харылзааның дүрген ажылдаар волокно-чырыктыг чепсек-херекселдерин; эң ырак хемчээлдерге дыңнадыглар болгаш телевидение программаларын дамчыдарын хандырар харылзаа база телевидение көргүзүлгезиниң чаа салгалдың спутник системаларын, микроэлектрониканың, электрон техниказының чаңгыс аай дүүлээн системазының мурнакчы чедиишкиннеринге үндезилеп ниазы-бүрү приборларны, көргүзүкчүлерни, контрольдаар-хемчээр чепсек-херекселдерни тургузар.

Программаны боттандырарының дузазы-биле ажыл-чорудулганың бүгү адырларынга национал орулганың, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүң чылда ортумак өзүлде темпилерин дыка улгаттырарын, продукцияның материал киреерин, энергия чарыгдаарын 1,5—2 катап кызырарын чедип алырын телевилеп турар.

Эртем, телевилел болгаш конструктор ажыл-чорудулгазының талазы-биле информация-саналга системаларын ажыглаары эртем программаларын болгаш инженер-техниктиг телевилелдерин ажылдап кылырының болгаш боттандырарының куусааларын 2—3 катап кызырар, ооң-биле деңге оларның шынарын бедидер, оларны күүседиринге чарыгдалдарны дыка чиигедир аргазы бээр.

Кадрлар өөредириниң, белеткээриниң, билиин бедидериниң, чоннуң медицина болгаш коммунал-ажыдырал хандырылгазының ажыктыы улгадыр.

ЭДЧ кежигүннери чурттарының кол чугула ниити угланыышкыны-биле кады ажылдажылгазының сорулгазы болза, улус ажыл-агыйының адырларын калбак хемчээлдиг комплекстиг автоматчы-

(Уламчызы 2-ги арында).

ЧАА НЕГЕЛДЕЛЕРГЕ ДҮҮШТҮР

Шынар талазы-биле чаа үндезинге кады ажылдажылганы ханыладыр талазы-биле улуг хемчээлдерниң перспективтиг сорулгаларны Экономиктиг Дузалажылга Чөвүлелиниң дээди органы — ооң сессиязы Москвага болган 41-ги (ээлчег чок) хуралынга айтып телевилээн. ЭДЧ кежигүннери чурттарның делегацияларын чазактар баштыңнары деңнелге аңаа киришкен.

Эртем-техниктиг дептилгениң баазазынга экономиканы интенсификастаарының байдалдарында ЭДЧ кежигүннери чурттарның ниитилел бүдүрүлгезин хөгжүдериниң тодаргай оруктарын болгаш хевирлерин сессияның киржикчилери бүгү талалыг анализтээн болгаш тодараткан.

Декабрь 18-те болган түңнел хуралынга сессия 2000 чылга чедир ЭДЧ кежигүннери чурттарының эртем-техниктиг дептилгезиниң Комплекстиг программазын чаңгыс эп-сеткилдиг хүлээп алган. Ол документини амыдыралга чогуур үезинде боттандырарының талазы-биле хемчеглерниң комплекизин хүлээп алырын Чөвүлелдиң органнарынга, чурттар аразының болгаш национал органнарга база организацияларга дааскан.

Комплекстиг программаны боттандырар сорулга-биле сессия ажылының үезинде автоматчыткан телевилээшкин системаларын тургузарының болгаш нептередириниң талазынга хөй талалыг кады ажылдажылга дугайында чиигине дугуржулгага, информацияларны чырык дузазы-биле дамчыдар чепсектерниң чаңгыс хөй системазын тургузарының, бүдүрериниң болгаш ажыглаарының талазынга хөй талалыг кады ажылдажылга дугайында чиигине дугуржулгага, делегейниң «Интерробот» деп эртем-бүдүрүлге каттыжыышкынның баазазы дугайында дугуржулгага ат салган.

ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы Н. И. Рыжков хуралга түңнел сөс чугаалаан. 2000 чылга чедир эртем-техниктиг дептилгениң Комплекстиг программазын хүлээп алганы сессияның кол түңнели-дир деп ол алаан. Ынчангаш Дээди деңнелге Москвага болган Экономиктиг чөвүлел хуралдың кол даалгаларының бирээзи күүсеттинген.

Чаңгыс эп-сеткилдиң болгаш билчиишкинниң байдалы, бүгү айтырыгларның талазы-биле боттуг шиитпирлерни тывар деп ниити чүткүл сессияның чедиишкиниг ажылдаарынга идиг бергени чугаажок. Шиитпирлээн турары дем каттыжылгазының бүгү чурттарының улус ажыл-агыйының социал-экономиктиг хөгжүлдезин дүргедедири оюут хамааржыр апаар сорулгаларны көрүп турган болганывыста, ооң өскээр болбас-даа турган.

Ол сорулгаларны соңгаарладыр болбазын, оларны алыксыг кылдыр шиитпирлээринге эң улуг күженишкиннерни салырының, программаны боттандырарының ниити херээнге боттарының салыышкыннарын киирериниң аргажок чугулазын шуптувустуң билип турарывыс кончуг чугула. Чурттарга-даа, Экономиктиг Дузалажылга Чөвүлелинге-даа, кады ажылдажылганың өске-даа каттышкан органнарынга-даа аажок улуг хемчээлдиг ажылды күүседир апаар.

Экономиктиг Дузалажылга Чөвүлелиниң ажыл-чорудулгазын шынар талазы-биле чаа деңнелче көдүрер апаар деп, Совет чазактың баштыңы онзалап демдеглээн. Хүлээп алдынган документ Чөвүлелдиң ажылының утказын боттуу-биле байлакшытпышаан, чаа негелделерге дүүштүр ол ажылды эде тургузарын баш удур тодарадып турар. Чөвүлелдиң ажыл-чорудулгазын органиизастаарын болгаш ооң стилин экижидер талазы-биле бодамчалыг саналдарны күүсекондан манап турар бис.

СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачевтуң ЭДЧ кежигүннери чурттарының делегацияларының удуртукчулары-биле, акы-дуңма партияларның Төп Комитеттериниң секретарьлары-биле чаңгыс эптиг, программада салдынган сорулгаларны амыдыралга боттандырарынга дем каткан күженишкиннер-биле идиг бээриниң ёзузунга эрткен ужуражыышкыны бистиң улам ынаңгы ажылдаарынга эки идигни берип турар.

Сессияның 41-ги (ээлчег чок) хуралының ажылдазын хүлээп алган.

2000 чылга чедир ЭДЧ кежигүннери чурттарының эртем-техниктиг дептилгезиниң Комплекстиг программазының кол негелделерин болгаш дыңнадыгны парлалга үндүрер.

Сессияның хуралы найыралдың, чаңгыс эптиң, бүрүн билчиишкинниң байдалынга эрткен. (СЭТА).

Чүректиң ханызындан байдалга

Экономиктиг Дузалажылга Чөвүлелиниң сессиязының 41-ги (ээлчег чок) хуралының киржикчилериниң алдары дээш ССРЭ-ниң чазаа декабрь 18-те хүлээп алыышкын тургускан.

Хүлээп алыышкынга совет таладан аштер М. С. Горбачев, Г. А. Алиев, В. И. Воротников, В. В. Гришин, А. А. Громыко, Н. И. Рыжков, М. С. Соломенцев, Э. А. Шеварднадзе, П. Н. Демичев, В. И. Долгих, В. В. Кузнецов, Н. В. Талызин, Б. Н. Ельцин, Л. Н. Зайков, олардың өске-даа кижилери чораан.

Чүректиң ханызындан акы-дуңманың байдалынга эрткен хүлээп алыышкын үезинде СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы Н. И. Рыжков биле ЧКП ТК-ның Президиумунуң кежигүнү, ЧССР-ниң чазааның Даргазы Л. Штроугал доңчу чугаалар солушкан.

(СЭТА).

«Делегейниң эмчилери ядролуг дайынны болдурбас дээш» деп делегей шимчээшкининиң америк таладан даргазы Б. Лаун-биле

М. С. ГОРБАЧЕВТУҢ ужуражыышкыны

СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачев «Делегейниң эмчилери ядролуг дайынны болдурбас дээш» делегей шимчээшкининиң америк таладан даргазы профессор Б. Лаунну декабрь 18-те Кремльге хүлээп алган. Ужуражыышкынга шимчээшкинниң совет таладан даргазы академик Е. И. Чазов киришкен.

Болган беседа үезинде бодунуң хүрээлеңинде 50 ажыг чурттардан 145 муң ажыг эмчилерни болгаш медицина ажылдакчыларын каттыштырып турар шимчээшкинниң ажыл-чорудулгазының дугайын Б. Лаун чугаалаан. Ядролуг дайынның боор болур медицина-биологтуг түңнелдерин өөренип көрүп, база алдынган түңнелдер дугайын хөй-ниитиге, политиктиг ажылдакчыларга болгаш чазактарга дыңнатпышаан, ядролуг дайынның айыылдыын чайладырының херээнге улуг салыышкынны шимчээшкин киирип турар.

Ооң идип үндүрген программазында ядролуг боочепсекти ажыглаваазы, кызырары болгаш чок кылыры, оларның шенелделерин хорууру, оларны баштай ажыглаарындан ойталаары, космоска боо-чепсекти эндере тургузарын неептеретпези, улустар аразынга тайбың кады ажылдажылга баш удур көрдүнүп турар.

Боо-чепсекти эндере бүдүрерин соксадырының болгаш ядролуг дайынның айыылын чайладырының айтырыглары чугаалажып көөрүнге чоннуң калбак массаларын кириштирериниң онза чугулазын Б. Лаун онзалап демдеглээн. Улустарның үнүн дыңнаан турар ужурлуг, чазактарның шиитпирлеринге салдарны ол көргүзер ужурлуг.

ССРЭ-ниң тайбың эгелекчи саналдарынга, чижээлээрге, бо чылдың августуң 6-да ядролуг бүгү чазылдырыышкыннарны болдурбас дугайында ооң чарлааны саналынга бедик үнелелди Б. Лаун берген. Ындыг саналды чарлаарынче кыйгырыг эмчилер шимчээшкининиң V делегей конгрезиниң М. С. Горбачевка болгаш АКШ-тың президентизи Р. Рейганга чоруткан кыйгырыында бар. Ядролуг чазылдырыышкыннарны соксадыры бүгү улустарның күзелдеринге дүгжүп турар деп, Лаун чугаалаан.

«Делегейниң эмчилери ядролуг дайынны болдурбазы дээш» шимчээшкинге 1985 чылдың делегейниң Нобель шаңналын тывысканы-биле холбаштыр профессор Б. Лаунга болгаш Е. И. Чазовка М. С. Горбачев байыр чедирген. Совет Эвилелинде ол шимчээшкинниң ажыл-чорудулгазын, ооң хөй-ниитиге улуг ужур-дузалыг хүлээлгезин ханы хүндүткел-биле көрүп турар деп, ол чугаалаан. Делегейде дайынга удур шимчээшкинде бөгүн улуг алдар-хүндүткелдиг черни ол дүрүм ёзугаар ээлеп турар. Эдип алдынмас чүүлдү болдурбас дээш, кижилерниң бинин алыр ужурлуг ындыг шынныг чүүлдү эмчилер ажыдып берип турар. Ол утка-биле алырга, бодунуң аарыг кижилерин оларның амы-тынынга кыжанып турар бүгү чүүлдерден камгалаарын эмчилерге хүлээндирип турар Гиппократтың даңгыраа ядролуг векте ылап-ла чаа хемчээлдиг болу берген.

Делегейниң эмчилер шимчээшкининиң V конгрезиниң СЭКП ТК-ның Чиңгине секретарынга болгаш АКШ-тың президентизинге чоруткан кыйгырыы ядролуг халаптың өлүмнүг уржуктарындан Чер кырының бүгү кижилерин камгалаарының изиг күзели-биле долдунган.

Төөгүлүг улуг хемчээлдиг өскерлиишкиннерин кижиниң бодалы чогуур үезинде үргүлчү-ле хаара тудуп шыдавас. Бүгүдени ядролуг узуткаашкынның айыылы бажың бүрүзүнге, өг-бүле бүрүзүнге чыышыр чедип келген үеде, ол улуг айыылдыг четпес чүүл-дүр. Ынчангаш бистиң хүмүнериисте улустарның, оларның хөй-ниити организацияларының тайбыңны камгалаары дээш үнү улам-на улуг ужур-дузалыг болу берген. Ол болза, кижи төрелгетенниң бодун камгалап алырының бир янзылыг чаңалгазының илерээшкини-дир.

Ядролуг чепсектиң дузазы-биле коргудуушкунга тургускан тайбың — ол быжыг эвес тайбың-дыр. Ону боо-чепсекти — черге азы космоска өстүрүп тургаш быжыглаары болдунмас. Тайбыңның болгаш бот-боттарының айыыл чок чоруунуң байдалынга күрүнелер аразынга чаавырлыышкын болгаш кады ажылдажылга ышкаш ындыг ынанныштыг болгаш дээштиг харылзааларның хевирин амдызында кым-даа чогаадып кылбаан. Оларның аразында шериг талазы-биле удурланыштыр турарының деңнелин кудуладыры ол харылзааларның хемчээлин аңаа доктаамал болгаш ынанныштыг байдалды тургузуп быжыктырыптар ужурлуг.

Ону барымдаалааш, бистер ССРЭ-ниң болгаш АКШ-тың удуртукчуларының Женевага ужуражыышкынынга барган бис деп, М. С. Горбачев чугаалаан. Ол ужуражыышкынның үезинде совет-америк харылзааларны чогумчудуп тургузарынга чугула эге үндезин салдынган, ниитизи-биле делегей байдалын экижидеринге баштайгы базым кылдынган.

Ынчалзажок бистер өске чүүлдү база көрүп турар болдур бис ийик: АКШ-та бодунуң үезинде Женевага ужуражыышкынны чорударын болдурбас дээш эвээш эвес күженишкиннерни үндүрген агрессчи хөөнүг бөлүктер, амгы үеде ооң түңнелдеринче халдаашкынны чорудуп турарлар. ССРЭ-биле харылзааларны чогумчалыг тургузарынга, Женевага талаларның дугурушканы совет-америк харылзааларга бот-боттарынга бүзүрежиринин быжыглаарынга удур калбак кампанияны чорудуп турар. ССРЭ-ге, совет кижилерге бүзүревезин болгаш өжээнин кыпсып үндүрериниге парлалга пропагандазын, телевидениени, кинону идейлиг-биле ажыглап турар. Женевага чугаалажыышкынның киржикчилери бистиң улустарывыстың аразында бот-боттарын улуу-биле билчирин саналдааны АКШ-та кандыг-бир кижилерге улуу-биле шаптыктап турар. Бүгү чүвени бодап көөрге, кажар «хартыгалар» Женевага дугуржулгаларны амыдыралга боттандырып чорударын болдурбас азы бети-ле дээрге, дээди деңнелге совет-америк чаа ужуражыышкынны үне чок болдурарының сорулгазын салып турар. АКШ-тың күрүне удуртукчуларының сөөлгү үеде хөйнүң мурнунга чугааларын «Женеваның ёзузу-биле» дүүштүрериниң берге болуп турары хараадачыг-дыр.

Совет Эвилелинге хамаарыштыр чүл дээрге, ооң политиказы тодаргай болгаш чайгылыш чок. Каттышкан Штаттар-биле бот-боттарының быжыг айыыл чок чорук болгаш тайбың кады ажылдажылганың структуразын тударының оруунга бодунуң кезээн эртеринге Совет Эвилели чепшээрежип турар. Ындыг чүүлдү бис америк удуртулгадан база манап турар бис. Женевага бис Каттышкан Штаттарга холувусту сунуп берген бис. Чепсегленишкинге чарыштан чепсегленишкинни дүжүреринче, месилдежиишкинден кады ажылдажылгаже шилчииринге бис белен бис. «Месилдежиишкин эвес, а кады ажылдажылга» — эмчилер шимчээшкининиң чоокта чаа болган делегей конгрезиниң лозуну ындыг болган. Ооң-биле чепшээрешпейн барып болбас. Амгы үеде кады ажылдажылга болза бистиң цивилизациявыстың-даа, бистиң кады бүдүн-бүрүн артарывыстың-даа эргежок чугула негелдези болур.

Совет Эвилели ядролуг чепсекти бүрүн узуткаары, ону ажыглаар ядролуг дайынның айыылын шуут чок кылырынга чедир негеттинип келири-биле ол хире ырак чоруур. Кижиниң эң чугула эргезин — амыдырап чурттаар эргезин херек кырынга хандырары дээш туржуп турар бис. Эң-не дээштиг контроль үезинде ядролуг боо-чепсекти доп-дораан ажыглаваазы, оларның шенелделерин долузу-биле болгаш хуусаа чокка хорууру дээш туржуп турар бис. Бистиң кара чаңгыс негелдевис — ону кайызының-даа ынчаар кылыры.

Ядролуг боо-чепсекти бүгү-ниити дүжүрериниң оруунга боттуг улуг базым кылдыр бистер АКШ-ка чугула чүүлдү — 50 хууга — стратегтиг ядролуг боо-чепсекти кызырарын саналдаан бис. Ядролуг боо-чепсекти узуткаар талазы-биле бүгү күженишкиннерни чок кылып, боо-чепсекти эндере бүдүрерин кестүп көрбээн хемчээлдерге дүргедедип болур космостан согуг бээр чепсекти бүрүнү-биле хорууруунуң, биргээр чугаалаарга, «сылдыс дайыннарының» программазындан ойталаарының байдалында болбайн аан. Ооң түңнелинде делегейниң ядролуг месилдежиишкининиң айыылы улуу-биле улгады бээр деп эмчилерниң кыйгырыында чөптүү-биле демдеглээн.

Ону амгы үеде бүгү делегей херек кырында билир. Космос делгеминге боо-чепсекти эндере тургузарын чайладыр дугайында Кол Ассамблеяның резолюциязы дээш 151 күрүне — КНО-нуң барык бүгү кежигүннери, АКШ-тан аңгыда, бадылааннар.

Кыйгырыын бүзүреңдиг барымдаалар-биле быжыглап, эмчилер организациязының кызымаа-биле кыйгырыын турары ядролуг боочепсектиң шенелделерин соксадырының айтырыынга М. С. Горбачев доктааган. Бо чылдың август 6-да Совет Эвилелиниң чарлааны ядролуг бүгү чазылдырыышкыннарны болдурбас дугайында саналды бүгү делегейде бединибиле үнелеп көрген. Ындыг базымны кылып тура, бис ядролуг чепсекти төнчү чокка сайзыраңгайжыдарының, ооң курлавырларын херек кырында чок кылырынга шиитпирлеттинмес чүүлдү чок кылырын изин-биле күзээн бис. Бистиң үлегеривисти АКШ-тың ам-даа эдербээни хараадачыг.

В. Лаунга харыылап тура, ядролуг чазылдырыышкынны болдурбас дугайында ССРЭ-ниң киирген саналының хуусаазын бир эвес АКШ база ынчаар харыылаар болза, узадырынга белен бис деп, М. С. Горбачев чугаалаан. Бис олче америк администрациязын кызымаа-биле кыйгырып турар бис. Хуусааны январь 1-ниң соонда ийи талалыг болдуруп узадырының аргазы амдаа бар. Ядролуг чепсектиң бүгү шенелделерин шуут, кезээ-биле хорууруунга оруктуу ажыдып турар ол арганы эрттирипкери бети-ле дээрге, сарыыл чок чорук-тур. Айтырыгны шиитпирлээри — АКШ-тың чазааның холунда.

Ядролуг чепсектиң шенелделерин соңгаарлатпайн соксадырын болгаш хорууруп улустар манап турар деп, профессор Лаунуң чугаалааны шын. Ол дугайын КНО-нуң Кол Ассамблеязының херек кырында чаңгыс үн-биле (АКШ, Англия болгаш Франция удур бадылаан) хүлээп алган резолюциязы чугаалап турар.

Түңнелинде М. С. Горбачев беседага киришкеннерге болгаш «Делегейниң эмчилери ядролуг дайынны болдурбас дээш» деп шимчээшкинниң бүгү киржикчилеринге оларның кончуг чугула болгаш буянныг ажыл-чорудулгазынга чаа-чаа чедиишкиннерни күзээн.

(СЭТА).

ТЫВА АССР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНДА

Дүүн, Кызылга, Советтер бажыңынга Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң хуралы болган. Аңаа Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң алдыгы чыыжының ийиги сессиязының хүн айтырыгларының болгаш ажылдаар чорумунуң дугайында айтырыгны чугаалашкан. Бо талазы-биле тускай доктаалды хүлээп ап, сессияга чугаалажыр айтырыгларны бадылаан.

1986 чылда Тыва АССР-ниң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң Күрүне планын болгаш 1985 чылда Тыва АССР-ниң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң Күрүне планының күүселдезин, 1986 чылда Тыва АССР-ниң Күрүне бюджедин болгаш 1984 чылда Тыва АССР-ниң Күрүне бюджединиң күүселдезиниң дугайында отчётту баш бурунгаар чугаалажып көөрүнүң талазы-биле Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң План-бюджет база өске-даа доктаамал комиссияларының ажылының доозулганының дугайында айтырыгны база ук хуралга чугаалашкан.

ТЫВА АССР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ДОКТААМАЛ КОМИССИЯЛАРЫНДА

Дүүн, Советтер бажыңынга Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң План-бюджет болгаш өске-даа доктаамал комиссияларының хуралдары болган. Олар 1986 чылда Тыва АССР-ниң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң Күрүне планын база Тыва АССР-ниң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң 1985 чылда Күрүне планының күүселдезиниң чоруп турарының болгаш 1986 чылда Тыва АССР-ниң Күрүне бюджедин база 1984 чылда Күрүне бюджединиң күүселдезиниң дугайында баш бурунгаар тус-тус чугаалашкан.

Ол ышкаш доктаамал комиссиялар бо чылдагы боттарының ажыл планнарының күүселдезин чугаалашпышаан, 1986 чылда кылыр ажылдарының планнарын бадылааннар.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң алдыгы чыыжының ийиги сессиязының ажыттынарының дугайында

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң алдыгы чыыжының ийиги сессиязы бөгүн, 1985 чылдың декабрь 20-де, СЭКП Тыва обкомунуң Политиктиг чырыдыышкын бажыңының улуг залынга эртенгиниң 10 шакта ажыттынар.

ЭКОНОМИКАНЫҢ СТРАТЕГТИГ БЫРАЗЫ

(Төнчүзү. Эгези 1-ги арында).
дары болур. Ында башкарылга системаларын кады тургускан эде таарыштынмычал автоматчыткан бүдүрүлгелерни, ротор-конвейер шугумнарын, үлетпүр роботтарын, эң чазыг чок ажылдаар дериг-херекселдерни, эң шын көргүзер хемчээр техниканы, технологтуг чорудугларны контрольдаарының автоматчыткан чепсек-херекселдерин, ылаңгыя эң чазыг чок ажылдаарын чогаадып тургузары болгаш ажыглап киирерин, оларның чогуур идегелдиин хандырарын, а ол ышкаш интегралдыг системаларны калбаа-биле ажыглаарын киириштирип турар.

Ол сорулганы чедип алыры-биле улус ажыл-агыйының адырларынга аңгы-аңгы сорулгаларга ажыглаар дүрген эде тургустунар болгаш таарыштынмычал бүдүрүлге системаларын, автоматчыткан телевиллелдиң болгаш бүдүрүлгениң технологтуг белеткелиниң системаларын, үлетпүр роботтарын болгаш манипуляторларын; эң-не чазыг чок дериг-херекселдерни болгаш приборларны дүүлээн четчелээр кылыгларны, механиктиг, гидравликтиг, пневматиктиг, электротехниктиг, электроннуг болгаш өске-даа кезектерни бүдүрериниң автоматчыткан технологияларын, кедуртур-дажыглаар, чүдүрер-дүжүрер болгаш транспорт-склад ажылдарын, автоматчыдарының техниктиг херекселдерин, артынчылар чыырының херекселдерин, үлетпүр роботтарынга болгаш таарыштынмычал бүдүрүлге модульдарынга янзы-бүрү углуг ажыглаар көргүзүкчүлерин бирги ээлчегде чогаадып тургузарының сорулгазы тургустунуп турар.

Программаны боттандырарының дузазы-биле кылыгларны телевиллээриниң болгаш кылырының чарыгдалдарын 1,5 хире катап чиигедири. ЭДЧ кежигүннери чурттарга бүдүрүп турар агрегаттарының болгаш модульдарының бот-боттарының калбаа-биле солуттунарын хандырарын, оларны бүдүрериниң чарыгдалын 2 катап кызырарын телевиллеп турар.

Автоматчыткан таарыштынмычал бүдүрүлге системаларын тургузары болгаш ЭДЧ кежигүннери чурттарының улус ажыл-агыйынга оларны калбаа-биле ажыглап киирери бүдүрүлгениң ажыктыын бедидер, кылыгларының чаа хевирлерин шиңгээдип алырынга ооң хуусааларын болгаш чарыгдалдарын 1,5—2 катап кызырар, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн 2—5 катап бедидер арганы бээр.

Акы-дуңма чурттарының атомнуг энергетика талазы-биле кады ажылдажылгазының кол сорулгазы — ЭДЧ кежигүнү чурттарының энергетика ажыл-агыйын шыгжар талазы-биле ханылай эде тургузары, электри хандырылгазының ажыктыын болгаш идегелдиин бедидери, органиктиг одаар чүүлдү ажыглаарын кызырары. Хоорайларның чылыг хандырылгазын экижидери, бойдусту камгалаары болгаш энергияны чептиг ажыглаары болуп турар.

Ук сорулганы чедип алыры-биле, тодаргайлаарга, мындыг сорулгалар салдынып турар, ВВЭР-440 болгаш ВВЭР-1000 хевириниң суг-бус-биле ажылдаар реакторларлыг техника-экономиктиг ажыктыг чоруу бедик атомнуг электростанцияларны сайзырангайжыдары болгаш моон соңгаар-даа тударын дем-биле кылырын, бойдуста уранны ажыглаарын экижидерин, радиоактивтиг артынчыларны болбаазырадырының, сөөртүрүнүң болгаш хөөп шыгжаарының таарымчалыг аргаларын болгаш дериглерин тургузарын, ырак девискээрлерге чылыгны дамчыдары-биле хамаарышкан болгаш үлетпүрнүң чылыг базы электри хандырылгалыг атомнуг чылыг электростанцияларын тударын, дүрген нейтроннарлыг реакторларга дериглерни ажылдап кылырын көрүп турар.

Программаны боттандырары ЭДЧ кежигүнү чурттарының энергетика күчүзүн улгаттырарының айтырыын элээн хемчээлдиг шиитпирлээр, үлетпүрнүң одалга-тывыш адырларынга капитал салыышкыннарын эвээжедир, органиктиг ховар одалга чүүлдериниң элээн кезиин өске херегледерге ажыглаарынга киириштирер арганы бээр, ядролуг энергетиканың курлавыр баазазын калбартыр.

ЭДЧ кежигүнү чурттарының кады ажылдажылгазы улус ажыл-агыйынга, чүнүң-даа мурнунда үлетпүрге, моон мурнундагы чаңчыл болган материалдарга бодаарга дарбас болгаш радиацияга алыспас, өрттенмес, элевес болгаш өске-даа үнелиг шынарларлыг мырыңай чаа хевириниң материалдарын калбаа-биле шиңгээдиринче углангаш, ол ышкаш үлетпүр технологияларын тургузары, оларны бүдүрери болгаш болбаазырадып кылыры база адаа үндезилээш машина тудуушкунунуң болгаш улус ажыл-агыйының кол адырларын дүрген сайзырадыры. ЭДЧ кежигүнү чурттарының продукциязының делегей рынокунга эң бедик шынарлыг болуруң хандырары көрдүнген.

Бирги чергениң сорулгаларынга — чаа, онза быжыг, дадарышкынга алыспас болгаш өрттенмес композициялыг болгаш керамиктиг материалдарның калбак номенклатуразының үлетпүр бүдүрүлгезин тургузары иштики кывышкынның керамиктиг шимчээшкинин тургузары хөй-хөй адырларга херегледери-биле чаа пластиктиг массаларын шиңгээдири, кара болгаш өңнүг металлдарының үндезининге порошоктуг металлургияның үндезиннерин ажыглап тургаш, чаа элээчел эвес болгаш өске-даа материалдарны бүдүрери, аморфтуг болгаш микрокристаллдарлыг материалдарны ажылдап кылыры болгаш бүдүрери, микроэлектроникага чаа полупроводниктиг материалдарны тургузары, каңның үзүктел чок ээлдирилгешкининиң технологиязын сайзырангайжыдары болгаш ону печка чокка болбаазырадырының технологиязын ажылдап кылыры, технологтуг лазерлериниң серияларын тургузары, бызыгычал, элээчел эвес болгаш дадарышкынга удур шыдыгларга плазмалыг, вакуумнуг болгаш детонацияның технологияларны ажыглаары, бедик базышкыннар, вакуум, импульстуг салдарлар болгаш энергия чазылдырын ажыглаар технологияларны ажылдап кылыры хамааржыр.

ЭДЧ кежигүнү чурттарының биотехнологияның дүрген хөгжүдер талазы-биле кады ажылдажылгазының кол сорулгазы — чурттакчы чоннуң аар аарыгларын баш удур болдурбазы болгаш чогумчалыг эмнээри, аъш-чем курлавырларын дүрген көвүдедири, улус ажыл-агыйының эт курлавырлары-биле хандырарын экижидери, чаа, катап тургустунуп турар энергетика дөстерин шиңгээдип алыры, артынчылар чок бүдүрүлгелерни улам ыңай сайзырадыры болгаш долгандыр турар бойдуска хоралыг чүүлдерни тарадырын эвээжедири.

Эң чугула сорулгаларның санынга — биология талазы-биле чаа, активчи бүдүмелдерни болгаш медицинага эм препараттарын, аарыглардан болгаш хоралакчылардан үнүштерни камгалаарының микробиологтуг чүүлдерин, бактериалыг чемишчидилгелерни болгаш үнүштерниң өзүлдезиниң регуляторларын, мал ажылының продуктулуун бедидеринге үнелиг чем немелделерин болгаш биология талазы-биле активчи бүдүмелдерни, аъш-чем, химия, микробиология болгаш үлетпүрнүң өске-даа адырларынга ажыглаарынга үнелиг продуктуларны алырының чаа биотехнологияларын, кедээ ажыл-агыйның, үлетпүрнүң болгаш хоорайның артынчы чүүлдерин ханы болгаш чогумчалыг эде кылырының биотехнологияларын тургузары болгаш улус ажыл-агыйынга калбаа-биле шиңгээдири тодараттынган.

Программаны бир дем-биле чайгылыш чок боттандырары экономика болгаш политика талазы-биле чугула сорулга болуп турар деп ЭДЧ кежигүннери чурттар санап турар.

Программаның эң-не бирги чергелиг угланыышкынның «эртем-техника-бүдүрүлге-саарылга» деп чорудулгаларның бүгү чадаларын комплекстиг хаара туткан дугуржулгалар болгаш керээлер ёзугаар чорударын. Чугула апарган таварылгада ол сорулгага күштүг болуп турар дугуржулгаларны тодарадып алыр деп, ЭДЧ кежигүннери чурттар шиитпирлээн. Талаларның хүлээп алган хүлээлгелерин ЭДЧ кежигүннери чурттарының улус ажыл-агый планнарын таарыштырып дүүштүрерде, а ол ышкаш чурт бүрүзүнүң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң планнарынга барымдаалап көөр.

Программаны чооку беш чылда боттандырар талазы-биле оларның хүлээп алган хүлээлгелерин оларның 1986—1990 чылдарда планнарынга киирген турарын ЭДЧ кежигүннери чурттар дугуржуп алганнар. Моон соңгаар чедип алдынган социал-экономиктиг болгаш эртем-техниктиг түңнелдерни, делегейде эртемде, техникада болгаш бүдүрүлгеде чаа-чаа чедиишкиннерни, а ол ышкаш ЭДЧ кежигүннери чурттарының кады ажылдажылгазының чугула сорулгаларын барымдаалап ук чурттарның киирген саналдарынга үндезилээш, программага тайылбырларны болгаш немелделерни киирер.

Программада көрдүнген кады ажылдажылга талазы-биле хемчеглерни эргежок чугула материалдыг болгаш саң-хөө курлавырлары-биле хандырарынче ЭДЧ кежигүннери чурттар онза кичээнгей салып турар.

Техниктиг бедик деңнел болгаш шынар дээш, онаалдаларны айыткан хуусаада күүседир дээш, а ол ышкаш тургустунган чурум ёзугаар ында киржип турар талаларның чугаалажып көөрү кады ажылдажылга талазы-биле дугуржулгалар телевиллелерин, керээлерни болгаш өске-даа санал-оналдарны белеткээринге харыысалгалыг кол таарыштырыкчы-организацияларның организакчы эгелээшкини-биле бирги черге чугула айтырыгларын ажылдап кылып турар.

ЭДЧ кежигүннери чурттар программаны боттандырар дээш кады ажылдажылганы хөгжүдериниң ажыктыг оруу болур хүлээп алдынган ийи талалыг болгаш хөй талалыг дугуржулгаларда болгаш керээлерде айыттынган чүүлдерге үндезилээш чурттарның бүдүрүлгелериниң, каттыжышкыннарының болгаш эртем-техниктиг организацияларының аразынга дорт харылзааларны хөгжүдер.

Эң-не чугула айтырыгларны кады шиитпирлээр сорулга-биле чугула апарган таварылгада сонуургалдыг чурттар кады ажылдаар эртем-техниктиг болгаш бүдүрүлге каттыжышкыннарын, чаа техниканы, технологияларны болгаш материалдарны тургузар база бүдүрер талазы-биле чурттар аразының инженерлиг болгаш технологтуг төптерин, кадрларны өөредир, белеткээр болгаш оларның мергежилин бедидер талазы-биле төптерни, а ол ышкаш кады ажылдаар өске-даа бүдүрүлгелерни болгаш чурттар аразының эртем-техниктиг коллективтерин база лабораторияларын тургузар.

Программаның кадрлар талазы-биле хандырылгазынче кичээнгейни күштелдирерин чугула деп көрген. Ол сорулга-биле сонуургалдыг чурттар кадрларны белеткээринге болгаш катап белеткээринге кады ажылдажылганы улам ыңай хөгжүдер талазы-биле дугурушкан хемчеглерни ажылдап кылып база боттандырып турар.

ЭДЧ кежигүннери чурттар программаның бирги чергениң угланыышкыннарының нормативтиг-техниктиг болгаш метрологтуг хандырылга талазы-биле ажылды кады чорудуптар.

ЭДЧ кежигүнү чурт бүрүзү программада көрдүнген кады ажылдажылга талазы-биле түс-түс хемчеглерге киржикчи чурттар-биле дугурушкан байдалдарда киржиринге бодунуң сонуургалдыын кандыг-даа үеде илергейлээр эргелиг.

Программаны боттандырары-биле холбашкан экономиктиг болгаш эртем-техниктиг кады ажылдажылганың кол айтырыгларын ЭДЧ доктаамал чугаалажып көөр болгаш ооң улам ыңайгы хөгжүлдезиниң кол угланыышкыннарын тодарадыр дээрзин документиде демдеглеп турар.

(СЭТА).

КИЖИНИҢ ЭРГЕ-АЖЫКТАРЫНГА, ООҢ ЧААГАЙ ЧОРУУНГА

Декабрь 18-те ССРЭ-ниң ДХМ-ниң Парлалга-төвүнге совет болгаш даштыкы журналистерге парлалга конференциязы болган. Ону ЭДЧ-ниң сессиязының 41-ги (ээлчег чок) хуралынга холбаштыр эрттирген. ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының оралакчызы, ССРЭ-ниң Эртем болгаш техника талазы-биле күрүне комитединиң даргазы, ЭДЧ-ниң эртем-техниктиг кады ажылдажылга талазы-биле комитединиң даргазы академик Г. И. Марчук ЭДЧ кежигүнү чурттарның 2000 чылга чедир эртем-техниктиг депшилгезиниң ол хуралга хүлээп алдынган Комплекстиг программазы эртем болгаш техниканың эң чаа чедиишкиннеринге даянмышаан, тайбың сорулгаларга үндезилеттингенин болгаш ЭДЧ кежигүнү чурттарының баштай боттандырар апаар беш угланыышкыннарының талазы-биле интенсивтиг эртем-бүдүрүлге кооперастаашкынынче угланганын бодунуң чугаазынга демдеглээн. Ол — улус ажыл-агыйын электронизастаары, комплекстиг автоматчыдылга, атомнуг энергетиканың хөгжүүрүн дүргедедири, материалдарның чаа хевирлерин тургузары болгаш шиңгээдири, биотехнологияны дүрген хөгжүдери-дир.

ЭДЧ кежигүнү чурттарының дем каттан күжениишкиннери-биле ол программаны херек кырынга боттандырар чорук күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн дыка бедидерин болгаш ооң характер байдалын өскертирин болдурар, эртемниң болгаш техниканың эң чаа чедиишкиннеринге үндезилээш, экономиканың структура-тургузуун үндезинни-биле эде тургузарынга чедирер апаарын журналистерниң айтырыгларының харыыларынга демдеглеттинип турган.

Күш-ажылды болгаш амыдыралды экижидеринге, улус өөредилгезин, культураны, кадык камгалалын хөгжүдеринге, бойдус чүүлдерин камгалаарынга программаның чедирер чаагай салдарын демдеглээн. Хүлээп алдынган программаның гуманныг чаагай, тайбың күзелдиг байдалын онзалап айыткан.

(СЭТА).

А. Г. Стахановтуң төрүттүнген хүнүнден бээр 80 чыл болурунга

ЧААРТЫКЧЫЛАР ШИМЧЭЭШКИНИНИҢ ЭГЕЛЕКЧИЗИ

Алексей Григорьевич Стаханов (1905—1977 чч.) Орёл чоогунда Луговая суурга ядыы өг-бүлеге төрүттүнген. Ол Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры, ийи Ленин орденниң, «Шахтёржу алдар» демдектериниң долу чергелериниң эдилекчизи, 1936 чылдан бээр СЭКП кежигүнү. Ооң бештайгы шахтёржу мергежили — шахтага вагон доктаадыкчызы, аът башкарыкчызы, оон хөмүр-даш өрүмнеп казар казыкчы. 1936 чылда ол ооң ады-биле адаан казыкчылар-биле быжыглакчыларның демнежип ажылдаар аргазын шиңгээдириниң талазы-биле инструктор кылдыр томуйлаткан. Үлетпүр академиязынга өөренип турган. Ада-чурттуң Улуг дайынының чылдарында Карагандага шахта начальниги турган. Ооң соонда Хөмүр-даш үлетпүрүнүң Улус комиссариадынга, Донбасста «Торезандрацит» шахта эргелелинге ажылдап турган.

А. Стаханов 1935 чылдың август 31-де өөрү ийи кижи-биле кады ажылдап тура, ээлчегде 102 тонна хөмүр-дашты казып, үлүүн 14 катап ажырган. Ынча хире хөй хемчээлдиг хөмүр-даш казып тывышкынын чүгле совет эвес, а делегей хөмүр-даш тывышкыны билбес турган. Хөмүр-даш тывышкынының талазы-биле ынчан делегейге алдаржаан турган Рурга ээлчегде ортумак ажылдап кылышкын безин чүгле 14, а эң улуу — 16—17 тонна болуп турган.

Алексей Стахановтуң эгелээшкинин заводтарга болгаш фабрикаларга, демир-оруктарга болгаш тудуугларга бүгү республикаларга деткээн. Шудургу, кызымаккай күш-ажылдың үлегерин көргүскен аңгы-аңгы мергежилдиг кижилерниң аттарын — каң ээлдирикчизи Макар Мазайның, дарган Александр Бусыгинниң, машинист Петр Кривоностуң, пөс-таавыжылар Евдокия болгаш Мария Виноградоваларның, комбайнерлер Константин Борин база Прасковья Ангелинаның аттары бүгү чуртка билдингир апарган.

Ада-чурттуң Улуг дайынының чылдарында «Бүгү чүвени — фронтуга, бүгү чүвени — дайзынны тиилээринге!» — деп лозуңнуг чарыш бүгү улусту, бүгү чонну кылдыр шилчээн. 1941 чылда Уралмашка ийи чүсчүлериниң (хүн нормазын 200 хуу күүседип турарларның) бригадазы тургустунган. Ооң соонда үш чүсчүлериниң бир нормазы бодунуу дээш, өскези — фронтуже чорупкан ажыкчының нормазы кылдыр күүседир деп кыйгырыы нептерээн. Ол шимчээшкин чуртка мунчуларның шимчээшкинин кылдыр хөгжээн.

ЧУРУКТА: (солагай талазындан оң талаже) «Теп-Ирмино» шахтада ВКП(б) ТК-ның парторугу К. Г. Петров, ужудукчу М. В. Водопьянов болгаш А. Г. Стаханов (1935 чылдың фото-чуруу).

Социалистиг чарыштың дайын соонда хөгжүлдезиниң кол угланыышкыннары бедик бүдүрүкчүлүг коллективтиг күш-ажыл болгаш шынар көргүзүглерни экижидери, чиг эттн, материалдарны, одаар чүүлдү болгаш электри энергиязын камнаары, продукцияның бот-үнезин чиигедири, чаа техниканы эң дүрген шиңгээдири, дериг-херекселдерни чеп ажыглаары, депшилгелиг технологияны база күш-ажылды организастаарының мурнакчы аргаларын шын ажыглаары дээш демисел болу берген.

Сайзырангай социализмниң үе-чадазынга социалистиг чарыш эртем-техниктиг депшилге-биле сырый харылзаалыг. Бистиң чуртувуста социалистиг чарышта 60 хуу черде 108 миллион ажыг кижи киржип турар. Амгы үеде бүдүрүлгениң алдарлыг мурнакчыларының болгаш чаартыкчыларының аттары бүгү чуртта билдингир. Олар дээрге Социалистиг Күш-ажылдың ийи дакпыр Маадырлары шахтёрлар Е. И. Дроздецкий болгаш М. П. Чих, пөс-таавыжы В. Н. Голубева, бригадир-машина кылыкчызы В. С. Чичеров болгаш кедээ механизатор Е. Н. Парубок, нефтичи Х. А. Султанов, саанчы Л. А. Пейве болгаш Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры аттарын алган өске-даа шалыпчылар-дыр. Олар болгаш өске-даа мурнакчылар ажыл-херекке ёзулуг-ла коммунистиг хамаарылганы көргүзүп турарлар.

Беш чылдың кижилери

НОГААЖЫЛАР БРИГАДИРИ

Кызыл районунуң Каа-Хем суурда теплица комбинадынга алды звенодан тургустунган ногаа өстүрер бригаданың ажылын коммунист Анна Алексеевна Попатюк ам 3 чыл ажыт удуртуп турар. Бригада кежигүннери шупту 3 гектар черде помидор, огурец, согуна болгаш өске-даа ногааларны өстүрүп ажаагаш, найысылалдың эмнелгелер черлеринче, уруглар албан черлеринче болгаш хөй-ниитиниң чемненилге черинче чорудуп турар.

Теплицаның делгем шөлүнүң иштинде огурец, помидорларның сыптарының аразынга ажылдап турар кижилерни көрүп турарга, харыннаа, чайгы сесерликтиг садта чоруп турар ышкаш кылдыр сагындырар.

— Чыл эгезинден тура, 378 тонна ногаа айнаан өстүрүп, ажаагаш, садыг четкизинче киирген бис. Чыл планын декабрь 28-ке чедир күүседиптер аргавыс бар — деп, бригадир Анна Алексеевна чугаалаар болду.

Коллективтиң күш-ажылчы чедиишкиннеринге бригадир А. А. Попатюктуң киириштир турар үлүг-хуузу эвээш эвес. Ол — бүдүрүлгеде дорт харылзап турар ажылындан аңгыда, комбинатта партия эге организациязының секретары. Анна Алексеевна партияның политиктиг чугула документилериниң телевилелдерин коллективтиң кежигүннериниң ортузунга таныштырып, күш-ажылдың организациязын экижидип, бүдүрүлгени интенсификастаар талазы-биле бодунуң өртектиг саналдарын киирип турар.

Районнуң партия конференциязынга А. А. Попатюкту партияның область конференциязынга делегат кылдыр соңгаан.

ЧУРУКТА: партияның область конференциязының делегады А. А. Попатюк.

О. КЕНДЕННИҢ сөзү болгаш фотозу.

ЧАА ШКОЛА

«Тыва совхоз тудуг» каттыжышкынының № 2 КМК-зының тудугжулары Баян-Кол суурда чаа школа тудуун ажыглалда киирген. Чаа школа кабинет системазы-биле өөренип болур делгем класстарлыг, спорт залдыг, аңаа 640 өөреникчи өөренир. Өөреникчилерге ниит чем белеткээр, эки дериттинген столовая база бар.

Чаа школада уруглар өөренип эгелээннер. Чалыы салгал дээш ада сагыш салышкынга олар эки өөредилге-биле харылаарын хүлээнип, тудугжуларга өөрүп четтиришкинин илередип турарлар.

А. СОСКАЛ.

Кызыл район.

ДЕПУТАТ ХҮНҮ БОЛГАН

— Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң алдыгы чыышкының ийиги сессиязының ажыттынарының бүдүүзүнде Кызылга Депутат хүнү болган. Ооң кол темазы — «СЭКП Программазының чаа эдилгезиниң телевилелиниң негелделерни ёзугаар улус депутаттарының ажыл-чорудулгазының кол-кол угланыышкыннары». Депутат хүнүнге Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Ч-Д. Б. Ондар чүве чугаалаан. Ол бүдүрүлгелерге болгаш хөй-ниити амыдыралынга депутаттарның киржилгезиниң, оларның Советтерниң сессияларынга киржилгезиниң, бедүктерниң болгаш постуларның ажылының, бүдүрүлгелерниң, албан черлериниң база организацияларның удуртукчулары-биле оларның харылзаазының, соңгулда округтарынга ажылдың, чагыглар күүседир талазы-биле сорулгаларының дугайында чугаалаан.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң депутаттары В. А. Верещагин, А. С. Монгуш олар боттарының округтарынга кандыг ажылдарны кылып чорудуп турарының дугайында дыңнадыглар кылганнар.

ХУУСАА БЕТИНДЕ

Тараа продуктулары эргелелиниң бүдүрүлгелери он бир айларда далган бүдүрериниң планын 111,9 хуу, комбикормнарының 101,2 хуу күүсеткен. Продукция сайгарарының планын 102,4 хуу боттандырган. Беш чыл планын хуусаа бетинде доозар дээн сөзүнге ээ болуп, күш-ажылчы коллективтер күжениишкинниг ажылдаан. Ниитизи-биле эргелел беш чыл планын декабрь 1-де күүседиккен. Пландан ажыр 127 муң рубльдиң продукциязын бүдүрген. Чыл төнчүзүнге чедир миллион ажыг рубльдиң продукциязын немей бүдүрер хүлээлге алдынган.

Бригада, цех, күш-ажылчы коллектив бүрүзү бо хүннерде утуштур планнарны хүлээп ап турар. Чылдының хуусаа бетинде дооскаш, келир чылдың ийи айларының планын съезд ажыттынар хүнүнде күүседир сорулга салдынган.

Ч. ДОСПАН,
тараа продуктулары эргелелиниң начальниигиниң оралакчызы.

«КҮШ-АЖЫЛДЫҢ ХООЧУНУ» МЕДАЛЬ-БИЛЕ ШАҢНААР ДУГАЙЫНДА

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Чарлыы

(Уланчызы. Эгези № 291 «Шында»).

БИИ-ХЕМ РАЙОНДАН

Николай Александрович **Вебер** — Кызылдың ажыглал-техниктиг харылзаа белдириниң Туранда цегиниң электромонтеру.

Екатерина Ильинична **Губанова** — чоннуң амыдырал хандырылгазының районда бүдүрүлге эргелелиниң заарыныкчызы.

Анна Яковлевна **Елькина** — районнуң херегленкчилер ниитилелиниң магазин эргелекчизи.

Пит-оол Васильевич **Ензак** — «Ээрбек» совхозтуң ажылчыны.

Августа Яковлевна **Казычакова** — Тарлаг суурда эмнелге пунктузунуң санитарказы.

Николай Гурьянович **Карпов** — Кызылдың ажыглал-техниктиг харылзаа белдириниң Туранда цегиниң электромонтеру.

Ирина Васильевна **Коловская** — районнуң төп эмнелгезиниң эмчи сестразы.

Дүмен-Баир Чыртаковна **Куулар** — «Ээрбек» совхозтуң ажылчыны.

Николай Васильевич **Кучеров** — Сельхозтехкүркомнуң Туранда чолаачызы.

Анна Гавриловна **Менекина** — районнуң херегленкчилер ниитилелиниң магазин эргелекчизи.

Валентина Григорьевна **Рудинская** — чоннуң амыдырал хандырылгазының районда бүдүрүлге эргелелиниң ажылчыны.

Оюмаа Оюновна **Седип-оол** — «Ээрбек» совхозтуң ажылчыны.

Ольга Ивановна **Тихонова** — Туран хоорайда поликлиниканың санитарказы.

Иван Васильевич **Туров** — Сельхозтехкүркомнуң Туранда чолаачызы.

ТЕС-ХЕМ РАЙОНДАН

Павел Сергеевич **Артамонов** — Сельхозтехкүркомнуң Самагалдайда районнар аразының каттыжышкынында инженер-товаровед.

Дугар Дамираевич **Долук** — Тес-Хемниң ыяш ажыл-агыйының Эрзинде лесничествозунуң лесниги.

Оюн Домакпанович **Кунчуй** — Сельхозтехкүркомнуң Самагалдайда районнар аразының каттыжышкынында слесарь-инструментальщик.

Сергей Николаевич **Симонов** — Сельхозтехкүркомнуң Самагалдайда районнар аразының каттыжышкынында дарган.

Эртине Тактыкович **Чооду** — Тес-Хемниң ыяш ажыл-агыйының Эрзинде лесничествозунуң лесниги.

ТОЖУ РАЙОНДАН

Анатолий Сергеевич **Незнамов** — Ырбанның ыяш-үлетпүр ажыл-агыйының слесарь-моторизи.

Пётр Егорович **Павле** — Ырбанның ыяш-үлетпүр ажыл-агыйының ыяш ужурукчузу.

Пётр Константинович **Филимонов** — Ырбанның ыяш-үлетпүр ажыл-агыйының ажылчыны.

Иван Леонидович **Шабанов** — Ырбанның ыяш-үлетпүр ажыл-агыйының ыяш ужурукчузу.

УЛУГ-ХЕМ РАЙОНДАН

Василий Сергеевич **Дартай-оол** — «Улуг-Хая» совхозтуң малчыны.

Часкал Билдейовна **Кунгаа** — районнуң херегленкчилер ниитилелиниң столовазының поварлы.

Мария Васильевна **Туршникова** — районнуң херегленкчилер ниитилелиниң «Хеп» садыының садыгжызы.

Биченей Ховалыгович **Уваңгур** — «Улуг-Хая» совхозтуң инекчизи.

Кунгаа Шырапайович **Шырапай** — «Улуг-Хая» совхозтуң малчыны.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Ч.-Д. ОНДАР.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары Н. БОЙДУ.

Кызыл хоорай,
1985 чылдың декабрь 10.

Тувинская республиканская
БИБЛИОТЕКА
им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

1985 чылдың декабрь 21 суббота
№ 293 (12993)
1925 чылда үндезилеттинген.
Өртээ 3 копеек.

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

СЭКП ТК-НЫҢ ПОЛИТБЮРОЗУНДА

СЭКП ТК-ның Политбюрозу ээлчеглиг хуралынга агроүлетпүр комплекизиниң продукция болбаазырадыр адырларының 1986—1990 чылдарда материал-техниктиг баазаларын хөгжүдерин дүргедедир дугайында айтырыгны чугаалажып көрген.

СЭКП ТК-ның болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң бо айтырыг талазы-биле доктаалында ол адырларның амгы үеде ажылдап турар бүдүрүлгелерин калбартыр болгаш чаартыр база ындыг чаа бүдүрүлгелерни тудар, аъш-чем адырларының продукция бүдүрерин көвүдедир аргазын бээр чиг этти комплекстиг болбаазырадырын улам эки кандырар бедик ажыктыг, курлавырга камналгалыг технологтуг чорудулгаларны бүдүрүлгеге ажыглаар талазы-биле даалгаларны айыткан. Тускайлаан акша-хөреңгини үре-түңнелдиг ажыглаарының чугулазынче, чиг эт болбаазырадыр бүдүрүлгелериниң күчүлерин чогуур хуусаазында ажыглалга кирип, оларны шингээдиринче, эртем-техниктиг депшилгениң чедиишкиннерин, бүдүрүлгени организастаарының мурнакчы аргаларын ажыглаарынче, продукцияның шынарын бедидеринче болгаш кедээ ажыл-агый чиг эдинин чидирини эвээжедиринче тепте болгаш чер-черде партия, совет болгаш кедээ ажыл-агый органнарының кичээнгейин угландырган. Агроүлетпүр комплекизиниң аъш-чем адырларының ажылдакчыларын чуртталгазының школа назы четпээн уруглар албан черлери, клубтар болгаш культура-амыдыралдың өске-даа объектилери-биле хандырылгазын экижидер талазы-биле хемчеглерин боттандырып чорударын айыткан.

Алжирниң Национал хосталга фронтузу партиязының ТК-зының Политбюро кежигүнү, Доктаамал секретариадының удуртукчузу М. Ш. Мессадия биле эш М. С. Горбачевтуң беседазының түңнелдерин СЭКП ТК-ның Политбюрозу чүүлдүг деп көрген. М. Ш. Мессадия совет удуртукчуга Алжирниң Президентизи Шадли Бенджедидтиң чагаазын дамчыдып берген. Совет Эвилели биле Алжир Улус Демократтыг Республиканың аразында бүгү адырлар талазы-биле эп-найыралчы кады ажылдажылгазын соксаал чок хөгжүп турарынга сеткил ханымышкынын илереттинген. СЭКП биле Алжирниң НХФ-ниң аразынга харылзааларны хөгжүдериниң чугулазы демдеглеттинген. Алжир-биле харылзааларны быжыглаарынче ССРЭ-ниң угланыышкыны — хамаарышпас чоруктуң болгаш социал-экономиктиг чаартылганың оруу-биле чоруп турар улустарны деткээр принципиалдыг туружунуң тодаргай илерээшкини.

Политбюронуң хуралынга СЭКП-ниң XXVII съездизинге белеткел-биле холбаалыг элээн хөй айтырыгларны, а ол ышкаш иштики база даштыкы политиканың өске-даа чамдык айтырыгларын чугаалажып көрген.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң алдыгы чыыжының ийиги сессиязы

ЧАА-ЧАА АЖЫЛ-ХЕРЕКТЕРНИҢ ПЛАННАРЫ

Дүүн СЭКП обкомунуң Политиктиг чырыдыышкын бажыңынга Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң алдыгы чыыжының ийиги сессиязы болган. Ону Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Даргазы депутат Ю. Л. Аракчаа ажыткан. Депутаттар дараазында хүн айтырыгларын чугаалажып көөрү-биле бадылаан:

1. Тыва АССР-ниң агроүлетпүр комплекизин эргелеп башкарар органнарының системазынга өскерилгелер дугайында.
2. Тыва АССР-ниң Агроүлетпүр комитединиң даргазының болгаш дарганың бирги оралакчызының дугайында.
3. 1986 чылда Тыва АССР-ниң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң Күрүне планының болгаш 1985 чылда Тыва АССР-ниң экономиктиг база социал хөгжүлдезиниң Күрүне планын күүседип турарының дугайында.
4. 1986 чылда Тыва АССР-ниң Күрүне бюджединиң дугайында болгаш 1984 чылда Тыва АССР-ниң Күрүне бюджединиң күүселдезиниң дугайында.
5. Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Чарлыктарын бадылаар дугайында.
6. Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң алдыгы чыыжының бирги сессиязынга болган шүгүмчүлелдиг саналдарның күүселдезиниң дугайында.

Тыва АССР-ниң агроүлетпүр комплекизин эргелеп башкарар органнарның системазынга өскерилгелер дугайында болгаш Тыва АССР-ниң Агроүлетпүр комитединиң даргазының, ооң бирги оралакчызының дугайында Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы депутат В. Е. Серяков чүве чугаалаан. СЭКП ТК болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели, РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлели «Агроүлетпүр комплекизин эргелеп башкарарын улам ыңай сайзырангайжыдар дугайында» доктаалдарны бо чылдың ноябрьда хүлээп алган, оларга дүүштүр Тыва АССР-ниң Агроүлетпүр комитедин тургузар дугайында саналды республиканың Дээди Совединге кирип турарын ол дыңнаткан.

Депутаттар «Тыва АССР-ниң агроүлетпүр комплекизин эргелеп башкарар органнарның системазынга өскерилгелер дугайында» Тыва АССР-ниң Хоойлузун хүлээп алган.

Хүн чурумунуң ийиги айтырыынга хамаарыштыр база депутат В. Е. Серяков чүве чугаалаан. Тыва АССР-ниң Агроүлетпүр комитединиң даргазынга Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының бирги оралакчызы М. Е. Абрамовту, дарганың бирги оралакчызынга— министрге И. М. Сувандиини томуйлаар дугайында ол саналдаан. Ол айтырыглар талазы-биле доктаалдарны депутаттар бир үн-биле бадылааннар.

1986 чылда Тыва АССР-ниң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң Күрүне планының болгаш 1985 чылда Тыва АССР-ниң экономиктиг база социал хөгжүлдезиниң Күрүне планын күүседип турарының дугайында илеткелди Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының оралакчызы, республиканың Күрплан даргазы депутат Д. С. Монгуш кылган.

1986 чылда Тыва АССР-ниң Күрүне бюджединиң дугайында болгаш 1984 чылда Тыва АССР-ниң Күрүне бюджединиң күүселдезиниң дугайында илеткелди Тыва АССР-ниң саң-хөө министри депутат Б. К. Булегечиев кылган.

Күрүне планының болгаш Күрүне бюджединиң дугайында айтырыглар талазы-биле Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң План-бюджет болгаш өске-даа доктаамал комиссияларының эдеринчи илеткелин Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң План-бюджет комиссиязының даргазы депутат Д. Л. Тинмей кылган.

Чугаалашкан айтырыглар талазы-биле депутаттар—СЭКП Эрзин райкомунуң бирги секретары депутат А. Ч. Монгуш, «Кызыгаар» совхозтуң хойжузу депутат Г. Т. Алышаа, Тыва АССР-ниң амыдырал хандырылгазы министри депутат С. К. Буяндьы, «Шагонартяжстрой» тресте № 42 тудуг эргелелиниң шеверлекчилер бригадири депутат А. И. Авсиевич, улус депутаттарының Барыын-Хемчик район Совединиң күүскомунуң даргазы С. И. Ильенков, улус депутаттарының Сүт-Хөл район Совединиң күүсекчи комитединиң даргазы депутат Ч. Б. Монгуш, «Тыва кобальт» комбинатта гидрометаллургия цехиниң аппаратчыгы депутат Е. В. Романенко, Тыва АССР-ниң чырыдыышкын министри депутат Н. С. Конгар, Кызылдың № 1 АТБ-зының чолаачызы депутат В. И. Баев, Тыва АССР-ниң мелиорация болгаш суг ажыл-агый министри депутат Н. А. Жоголь, «Саян» совхозтуң саанчызы депутат М. Т. Даңгай-оол олар санал бергеннер.

ЧУРУКТА: сессия үезинде.

1986 чылда Тыва АССР-ниң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң Күрүне планының болгаш 1985 чылда планны күүседип турарының дугайында айтырыг талазы-биле депутат Д. С. Монгуш түңнел сөс чугаалаан.

«1986 чылда Тыва АССР-ниң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң Күрүне планының дугайында Хоойлузу» депутаттар бир үн-биле бадылаан. «1985 чылда Тыва АССР-ниң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң Күрүне планын күүседип турарының дугайында» Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң доктаалын депутаттар хүлээп алган.

1986 чылда Тыва АССР-ниң Күрүне бюджединиң болгаш 1984 чылда Тыва АССР-ниң Күрүне бюджединиң күүселдезиниң Чарлыктарын бадылаар дугайында Тыва АССР-ниң гечиев түңнел сөс чугаалаан.

1986 чылда Тыва АССР-ниң Күрүне бюджединиң орулгаларының болгаш чарыгдалдарының нийти түңүн депутаттар бадылаан. Ооң соонда «1986 чылда Тыва АССР-ниң Күрүне бюджединиң дугайында» Хоойлуну депутаттар бадылааннар.

«1984 чылда Тыва АССР-ниң Күрүне бюджединиң күүселдезиниң дугайында отчётту бадылаар дугайында» Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң доктаалын депутаттар хүлээп алган.

Дараазында Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Чарлыктарын бадылаар дугайында Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң секретары депутат Н. С. Бойду илеткел кылган.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң депутаттары бо айтырыг талазы-биле хоойлуларны болгаш доктаалдарны хүлээп алган.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң алдыгы чыыжының бирги сессиязынга болган шүгүмчүлелдиг саналдарның күүселдезиниң дугайында илеткелди Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының бирги оралакчызы депутат В. С. Кажин-оол кылган.

Ооң соонда депутаттар «Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң алдыгы чыыжының бирги сессиязынга болган шүгүмчүлелдиг саналдарның күүселдезиниң дугайында» Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң доктаалын хүлээп алган.

Мөңгүн-Тайга болгаш Өвүр районнарның бөлүк депутаттарының ук районнарның чамдык суурларының аразында харылзаа айтырыын экижидер талазы-биле негелделерин хүн айтырыынга Дээди Совет хурал чорудулгазының үезинде кирирген болгаш ол талазы-биле харылзааның бүдүрүлге-техниктиг эргелелиниң начальниги В. Г. Левченконуң дыңнадыын алган.

Бо талазы-биле тускай доктаалды депутаттар хүлээп алган.

Ооң-биле Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң алдыгы чыыжының ийиги сессиязы бодунуң ажылын дооскан.

Тыва АССР-ниң агроүлетпүр комплекизин эргелеп башкарар органнарның системазынга өскерилгелер дугайында

Тыва Автономнуг Совет Социалистиг Республиканың

ХООЙЛУЗУ

Тыва АССР-ниң агроүлетпүр комплекизин эргелеп башкарарын сайзырангайжыдар сорулга-биле Тыва Автономнуг Совет Социалистиг Республиканың Дээди Совединиң доктаадыры бола:

1. Тыва АССР-ниң Кедээ ажыл-агый министерствозунуң, Тыва АССР-ниң Аъш-чем үлетпүрүнүң министерствозунуң, Тыва АССР-ниң Кедээ ажыл-агый бүдүрүлге-техниктиг хандырылга талазы-биле күрүне комитединиң баазазынга Тыва АССР-ниң Агроүлетпүр комитедин тургузар.

2. Тыва АССР-ниң 1979 чылдың декабрь 24-те «Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң дугайында» Хоойлузунга дараазында өскерилделерни болгаш немелделерни кирер:

1) 23-кү чүүлден «Кедээ ажыл-агый министерствозу», «Аъш-чем үлетпүрүнүң министерствозу» деп сөстерни囲 уштур;

2) 24-кү чүүлден «Тыва АССР-ниң Кедээ ажыл-агый бүдүрүлге-техниктиг хандырылга талазы-биле күрүне комитеди» деп сөстерни уштур;

«Тыва АССР-ниң Күрүне-ниң план комитеди» деп сөстер соонда 24-кү чүүлге «Тыва АССР-ниң Агроүлетпүр комитеди» деп сөстерни немээр.

3. Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлели бо Хоойлуга дүүштүр эргежок чугула организастыг хемчеглерни ап чорудар.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Ч-Д. ОНДАР.
Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары Н. БОЙДУ.

Кызыл хоорай.
1985 чылдың декабрь 20.

Тыва АССР-ниң Агроүлетпүр комитединиң даргазынга эш М. Е. Абрамовту томуйлаар дугайында

ТЫВА АССР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ДОКТААЛЫ

Тыва Автономнуг Совет Социалистиг Республиканың Дээди Совединиң доктаалдыры бола:

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының бирги оралакчызы эш Михаил Евграфович Абрамовту Тыва АССР-ниң Агроүлетпүр комитединиң даргазынга томуйлаар.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Ч-Д. ОНДАР.
Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары Н. БОЙДУ.

Кызыл хоорай.
1985 чылдың декабрь 20.

Тыва АССР-ниң Агроүлетпүр комитединиң даргазының бирги оралакчызынга—Тыва АССР-ниң министринге эш И. М. Сувандиини томуйлаар дугайында

ТЫВА АССР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ДОКТААЛЫ

Тыва Автономнуг Совет Социалистиг Республиканың Дээди Совединиң доктаалдыры бола:

Эш Иван Максимович Сувандиини Тыва АССР-ниң Агроүлетпүр комитединиң даргазының бирги оралакчызынга— Тыва АССР-ниң министринге томуйлаар.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Ч. Д. ОНДАР.
Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары Н. БОЙДУ.

Кызыл хоорай.
1985 чылдың декабрь 20.

СЭКП обкомунда болгаш Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелинде

ТЫВА АССР-НИҢ АГРОҮЛЕТПҮР КОМПЛЕКИЗИН ЭРГЕЛЕП БАШКАРАРЫН УЛАМ ЫҢАЙ САЙЗЫРАҢГАЙЖЫДАР ДУГАЙЫНДА

СЭКП ТК-ның болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң, РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң «Агроүлетпүр комплекизин эргелеп башкарарын улам ыңай сайзырангайжыдарының дугайында» доктаалдарын күүседири-биле СЭКП обкомунуң бюрозу болгаш Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлели кады хүлээп алган доктаал-биле Тыва АССР-ниң Кедээ ажыл-агый министерствозунуң, Тыва АССР-ниң Аъш-чем үлетпүрүнүң министерствозунуң, Тыва АССР-ниң Кедээ ажыл-агыйының бүдүрүлге-техниктиг хандырылгазы талазы-биле күрүне комитединиң, эът болгаш сүт үлетпүрүнүң бүдүрүлгелериниң, «Тыва кедээ тудуг» трестиниң, «Тыва совхоз тудуг» каттыжыышкынының, Тыва АССР талазы-биле Кедээ ажыл-агый продуктуларын садарының болгаш шынарының талазы-биле күрүне инспекциязының баазазынга Тыва АССР-ниң Агроүлетпүр комитеди (Тыва АССР-ниң Агроүлетпүрү) тургускан.

Доктаалга дүүштүр:

а) Тыва АССР-ниң Мелиорация болгаш суг ажыл-агыйының министерствозундаа төлевилелдер болгаш сметалар экспертизазының, мелиорация ажылдарынга капитал салыышкыннарының болгаш акшаландырыышкынның лимиттерин тодарадырының, тудуп дооскан объектилерни хүлээп алырының ажылдарын ол ажылдарны боттандырып чорудуп турар ажылдакчыларны чогуур саны-биле кады Тыва АССР-ниң Агроүлетпүрүнге;

б) Тыва АССР-ниң дужугруп турар Аъш-чем үлетпүрүнүң министерствозундаа хлеб быжырар үлетпүр бүдүрүлгелерин болгаш эргелеп башкарарының аппарадының чогуур санын Тыва АССР-ниң Хлеб-продуктулар эргелелинге дамчыдар.

Тыва АССР-ниң Агроүлетпүрү республиканың агроүлетпүр комплекизин күрүне-ден эргелеп башкарарының төп органы болбушаан, кедээ ажыл-агый продукциязын бүдүрерин көвүдедири, ону садар планнарның күүселдези болгаш ооң бүрүн онча-четче болуру, аъш-чем барааннарын болбаазырадырының шынары болгаш оларның ассортиментизин улам хөй кылдыр калбартыры дээш долу харыысалгалыг болур. Ол сорулга-биле агроүлетпүр комплекизиниң планнаашкынының, акшаландырыышкынының болгаш материал-техниктиг курлавырлар-биле хандырарының талазы-биле чогуур болгаш бүрүн эргелерни Агроүлетпүрге тывыскан. Тыва АССР-ниң Агроүлетпүрүнүң аңаа дааскан харыылаар айтырыгларының хемчээлинге дүүштүр хүлээп алганы шиитпирлерни республиканың бүгү министерстволарының болгаш ведомстволарының, ол ышкаш албан черлериниң, каттыжыышкыннарының, бүдүрүлгелериниң болгаш организацияларының күүседири албан болур.

Тыва АССР-ниң Агроүлетпүрү бодунуң ажыл-чорудулгазын Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң удуртулгазы-биле боттандырып чорудар. Ооң чагыргазында турар бүдүрүлгелер, организациялар болгаш албан черлери, районнарның агроүлетпүр каттыжыышкыннары, совхозтар, бүдүрүлгелер болгаш албан черлери Тыва АССР-ниң Агроүлетпүр системазын тургузар.

Тыва АССР-ниң Агроүлетпүр бүдүрүлгелери болгаш организациялары-биле кады республиканың агроүлетпүр комплекизиниң системазынга чаңгыс аай кылдыр планнаттынар болгаш акшалаттынар Тыва АССР-ниң Мелиорация болгаш суг ажыл-агый министерствозу, Тыва АССР-ниң Арга-ыяш ажыл-агый министерствозу, Хлеб-продуктулар эргелелиниң бүдүрүлге эргелели, Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чанында Аңнаар-тывыш ажыл-агый эргелели, Үстүү-Енисейниң балык заводу, а ол ышкаш бодунуң уставында көрдүнген хүлээлгелерин болгаш эргелерин хевээр арттырбышаан, Тыва респотребсоюз база кирер.

Тыва АССР-ниң Агроүлетпүрүн удуртуп турар ооң даргазы хары угда Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының бирги оралакчызы болур. Тыва АССР-ниң Агроүлетпүр комитединиң даргазы болгаш ооң оралакчылары-биле кады Тыва АССР-ниң мелиорация болгаш суг ажыл-агый министри, Тыва АССР-ниң арга-ыяш ажыл-агый министри, Хлеб-продуктулар бүдүрүлге эргелелиниң начальниги, Тыва респотребсоюзтуң башкаар чериниң даргазы, Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чанында Аңнаар-тывыш ажыл-агый эргелелиниң начальниги, Үстүү-Енисейниң балык заводунуң директору, Тыва АССР-ниң Күрпланының даргазының оралакчызы, Тыва АССР-ниң саң-хөө министриниң бирги оралакчызы, ССРЭ-ниң Күрбанкызының республика конторазының эргелекчизиниң оралакчызы, Тыва АССР-ниң Күрхандырылгазының даргазының оралакчызы, Тыва АССР-ниң Статистика эргелелиниң начальниганиң оралакчызы, Сибирьниң [illegible] ажыл-агый экономиказының эртем-шинчилел институдунуң (СКАЭЭШИ) Тыва комплекстиг салбырының удуртукчузу, районнарның агроүлетпүр каттыжыышкыннарының даргалары Тыва АССР-ниң Агроүлетпүр комитединиң кежигүннери болур.

Тыва АССР-ниң Агроүлетпүр системазында кирип турар бүдүрүлгелериниң болгаш организацияларының ажылының айтырыгларын шиитпирлээри-биле коллегияны тургузар. Тыва АССР-ниң Агроүлетпүр комитединиң болгаш Агроүлетпүр коллегиязының кежигүннериниң тус-тус составын Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлели бадылаар.

Тыва АССР-ниң дужугруп турар министерстволарының болгаш ведомстволарының чогуур адырларының баазазынга Тыва АССР-ниң Агроүлетпүрүнге материал-техниктиг хандырылганың чаңгыс аай системазын тургузар дугайын доктаалда айыткан. Улус ажыл-агыйының өске адырларын хандырар талазы-биле Тыва АССР-ниң Сельхозтехкүркомунуң боттандырып чорудуп тургаан хүлээлгелерин Агроүлетпүр күүседир ужурлуг.

Аъш-чем продуктуларын бүдүрүп үндүрерин көвүдедириниң чер-черде болдунар аргаларын эң долузу-биле ажыглаары болгаш оларның-биле республиканың чурттакчыларын хандырарын экижидери дээш Тыва АССР-ниң Агроүлетпүрү бүгү харыысалганы албыштаан:

— кедээ ажыл-агый продуктуларын бүдүрериниң болгаш садарының планнарын база оларны нийти-эвилел база республика фондуларынче кирериниң планнарын күүседирин, оларны болбаазырадыр болгаш кадагалаар талазы-биле бүгү бүдүрүлгелериниң аразында холбаалыг ажылдаарын;

— чер болгаш мал ажылының эртемге үндезилеттинген системаларын шиңгээдирин, материал-техниктиг, саң-хөө болгаш күш-ажыл курлавырларын ажыктыг ажыглаарын;

— агроүлетпүр комплекизиниң девискээр аайы-биле структура-тургузуун сайзырангайжыдарын, бүдүрүлгениң специализастаашкынын болгаш концентрастаашкынын хөгжүдерин:

(Уламчызы 2-ги арында).

ЧАА ЧЫЛДЫҢ ҮЛҮҮНДЕ

Кызыл районда «Көк-Тей» совхоз доозукчу чылда күрүнеге 840 тонна сүт, 1350 тонна эът дужаар планнарын бүрүн күүсеткен. Ажыл-агыйның ишчилери СЭКП-ниң XXVII съездизин төлептиг уткуур, он бирги беш чылды чедиишкинниг доозар дээш бедик тура-соруктуг ажылдааш, он бирги беш чылда алган планныг онаалдаларын болгаш социалистиг хүлээлгелерин база ла хуусаадан эрте күүсеткеннер.

Ол бүгү сорулгаларны амыдыралга боттандырарынга Көк-Хавак сүт-бараан фермазының (бригадири И. П. Сагоян) болгаш хаван комплекизиниң (эргелекчизи М. А. Загайченко) күш-ажылчы коллективтери бар арга-курлавырларын чок ажыглап турган, кызымак ажылдап, улуг үлүг-хуузун кииргеннер.

Көк-тейжилер ам он ийиги беш чылдың үлүүнде ажылдап турарлар.

З. СОЯН.
«Көк-Тей» совхозта парткомсекретары.

СЭКП обкомунда болгаш Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелинде

ТЫВА АССР-НИҢ АГРОҮЛЕТПҮР КОМПЛЕКИЗИН ЭРГЕЛЕП БАШКАРАРЫН УЛАМ ЫҢАЙ САЙЗЫРАҢГАЙЖЫДАР ДУГАЙЫНДА

(Уламчызы. Эгези 1-ги арында).

— совхозтарга болгаш агроүлетпүр комплекизиниң өске-даа бүдүрүлгелеринге ажыл-агыйны чорударының экономиктиг байдалдарын деңнээрин;

— аъш-чем комплекизиниң чарылбас кезектери болур бүдүрүлгелерниң болгаш организацияларының дузалал ажыл-агыйларын, хамаатыларының хууда дузалал ажыл-агыйларын, коллективтиг сад болгаш огород ажыл-агыйларын улам-на хөгжүдерин;

— суурларны социал чарты тургузар талазы-биле хемчеглерни боттандырарын, совхозтарга, тудуг организацияларынга болгаш болбаазырадылга бүдүрүлгелеринге быжыг күш-ажылчы коллективтерни тургузарын, ортумак звенонуң болгаш массалыг профессияларның кадрларын белеткээрин болгаш билиин бедидерин хандырар ужурлуг.

Бодунуң чәтыргазында эртем-бүдүрүлге адырларының ажыл-чорудулгазын экижидерин, үүе черниң байдалдарынга таарыштыр агроүлетпүр бүдүрүлгезиниң хөгжүлдезинге оларның салдарын күштелдирери дээш, үрезин ажылын чорударын, чогуур үезинде сорттар солчуушкуну болгаш сорттар чаартылгазы, мал ажылынга ветеринарлыг хандырылга дээш, малдың уксаалыг составын шынар талазы-биле сайзыраңгайжыдары, малды өстүрерин экижидери, уксаажыдылга станцияларының болгаш малды тарып боозадыр станцияларының ажылы дээш Тыва АССР-ниң Агроүлетпүрү дорт харыылаар.

Агроүлетпүр комплекизин эргелеп башкарарының системазында эге звенолар болур районнарның агроүлетпүр каттыжыышкыннары болза:

— продукцияны доктааткан ассортимент-биле садарының талазы-биле күрүнениң чагыгларын ылап-ла күүседиринче, ону чедип алыры-биле совхозтарның, болбаазырадылга, сеткелге, тудуг болгаш өске-даа бүдүрүлгелерниң база организацияларның ажыктыг ажылдаарынга таарымчалыг байдалдарны тургузарынче хамыкты мурнай кичээңгейни салыр;

— эргелеп башкарылгага экономиктиг бырааларны ажыглаарынга, күш-ажылдың алыс түңнелдеринге ажылдап турар бүгү кижилерниң материалдыг сонуургалын дыка бедидеринге, бүгү-ле бүдүрүлге звеноларынга коллективтиг керээни болгаш бот-орулга-чарылганы калбаа-биле шиңгээдиринге, акшаландырыышкынны болгаш чөөли бээрин экижидеринге үндезилээш, күш-ажылчы коллективтерге ажыл-агыйжы инициативаны бүгү хемчег-биле калбартыр ужурлуг.

Чаңгыс аай инженер албанының ажылын организастаарының болгаш экижидериниң, совхозтарны болгаш өске-даа бүдүрүлгелерни материал-техниктиг курлавырлар-биле хандырарының айтырыгларын чогуур үезинде шиитпирлээриниң, продукцияны белеткээрин болгаш сайгарарын организастаарының, совхозтарга болбаазырадылга болгаш кадагалал баазаларын хөгжүдериниң, агрохимиктиг, бүдүрүлге-техниктиг болгаш транспорт хандырылгазын, капитал тудугну улам сайзыраңгайжыдарының дугайында районнарның агроүлетпүр каттыжыышкыннарының удуртукчулары болгаш специалистери онза кичээңгей салыр ужурлуг.

Тургустунган бүдүрүлге күчүзүн ажыктыы-биле ажыглаары, хөрзүннүң үнүш-дүжүткүрүн экижидери, кедээ ажыл-агый культураларының дүжүдүн болгаш малдың продуктулуун бедидери, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүң өзерин хандырары, продукцияның единица санынга чарыгдалдарны кызырары, бүдүрүлгениң орулгалыг чоруун бедидери болгаш үндүрген акша-хөреңгиниң дедир берилчезин дүргедедири районнарның агроүлетпүр каттыжыышкыннарының эң чугула хүлээлгези болур.

Совхозтарның болгаш бүдүрүлгелерниң деңдески, доктаамал, чогаадыкчы ёзу-биле ажылдаарынга таарымчалыг байдалдарны тургузарының, кижизидилгезиниң, даандырган ажыл-херек дээш удуртукчу кадрларның харыысалгалыг болурунуң дугайында сагыш салыры чер-черниң партия, совет органнарының болгаш агроүлетпүр комплекизиниң эргелелдериниң бүгү звеноларының кичээңгейиниң төвүнге турар ужурлуг.

Тыва АССР-ниң Агроүлетпүрү, СЭКП обкомунуң кедээ ажыл-агый болгаш аъш-чем үлетпүрүнүң килдизи, СЭКП райкомнары, райкүүскомнар республиканың Агроүлетпүр комитединиң болгаш районнарның агроүлетпүр каттыжыышкыннарының кадрлар-биле четчелээр талазы-биле хемчеглерни алыр, а ол ышкаш агроүлетпүр комплекизин эргелеп башкарарын сайзыраңгайжыдар талазы-биле хемчеглерни боттандырып чорударынга холбаштыр хосталган кижилерни ажылга киирерин болгаш доктааттынган чигелделерин, артык эргелерни бээрин хандырар ужурлуг.

СЭКП ТК-ның апрель болгаш октябрь (1985 ч.) Пленумнарының шиитпирлерин ёзугаар кедээ ажыл-агый продукциязын бүдүрүп үндүрерин доктаамал өстүрерин, оон бүрүн кадагалалын болгаш шынарлыг болбаазырадылгазын, аъш-чем продуктулары-биле чурттакчы чонну илегелдиг хандырарын Тыва АССР-ниң Агроүлетпүрүнге, районнарның агроүлетпүр каттыжыышкыннарынга, чер-черде партия, совет болгаш ажыл-агый органнарынга доктаал хүлээндирип турар.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң алдыгы чыыжының ийиги сессиязы

1986 ЧЫЛДА ТЫВА АССР-НИҢ ЭКОНОМИКТИГ БОЛГАШ СОЦИАЛ ХӨГЖҮЛДЕЗИНИҢ КҮРҮНЕ ПЛАНЫНЫҢ БОЛГАШ 1985 ЧЫЛДА ПЛАННЫ КҮҮСЕДИП ТУРАРЫНЫҢ ДУГАЙЫНДА

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының оралакчызы, республиканың Күрплан даргазы депутат Д. С. МОНГУШТУҢ илеткели

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң амгы сессиязы СЭКП-ниң XXVII съездизинге идепкейлиг белеткелдиң төөгүлүг үезинде эртип турар. Бо беш чылдың сөөлгү чылын чедиишкиннииг доозар. СЭКП ТК-ның апрель болгаш октябрь (1985 ч.) Пленумнарының шиитпирлерин боттандырар талазы-биле ажыл республиканың бүгү черлеринде бедик политиктиг болгаш күш-ажылчы көдүрлүүшкүннүң байдалында калбарган.

Силерниң чугаалажып көөрүнер-биле база бадыладыры-биле Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң киирип турары 1986 чылда Тыва АССР-ниң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң Күрүне планының төлевилели СЭКП ТК-ның октябрь Пленумунуң чүүлдүг деп көргени 1986—1990 чылдарда болгаш 2000 чылга чедир үеде ССРЭ-ниң экономиктиг база социал хөгжүлдезиниң Кол угланыышкыннарының төлевилелинге, «Тыва АССР-ниң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезин дүргедедир талазы-биле хемчеглер дугайында» СЭКП ТК-ның болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң база РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң 1985 чылда доктаалдарынга, а ол ышкаш соңгукчуларның депутаттарга чагыгларынга, СЭКП обкомунуң бюрозунга болгаш республиканың Министрлер Чөвүлелинге демдеглээн санал-оналдарга дүүштүр министерстволарның, ведомстволарның, бүдүрүлгелерниң болгаш организацияларның, рай(хоор)күүскомнарының киирип келген планнарының төлевилелдеринге дүүштүр ажылдап кылдынган дээрзин илеткелчи демдеглээн.

1985 чылдың план күүселдезиниң кол көргүзүглеринге доктаап көрейн. Барааныг продукция бүдүрер болгаш ону сайгарарының чыл планын республиканың үлетпүрү эрткен чылдың үези-биле деңнээрге өзүлделиг күүседир. Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидер талазы-биле план эрткен чылдаазындан өзүлделиг болур.

«Тыва даг-дүгү», «Тыва кобальт» комбинаттарның, Каа-Хем хөмүр-даш разрезиниң, Тываның электри четкилериниң, Кызылдың дааранылга фабриказының болгаш өске-даа бүдүрүлгелерниң коллективтери планныг онаалдаларын база социалистиг хүлээлгелерин чедиишкиннииг күүседип турар. Пландан ажыр 3 млн. ажыг рубльдиң үлетпүр продукциязы, оон иштинде 6,5 муң тонна сорттуг даг-дүгү, 100 муң тонна хөмүр-даш, 2 миллион киловатт-шак электри энергиязы болгаш өске-даа продукция бүдүрттүнер болгаш сайгартынар.

1985 чылда дүктен аңгыда, кедээ ажыл-агый продуктуларын күрүнеге садар планнар бүгү көргүзүглер талазы-биле күүсеттинер. Тарааны ниити бүдүрер талазы-биле план сөөлгү он чылдарның иштинде бир-ле дугаар күүсеттинген. 203 муң тонна тараа ажаалттынган. Бир гектардан ортумак дүжүт 12,4 центнер болган. 1900 тонна ногааны, 900 тонна ажыг сүттүг болгаш чартык миллион ажыг борбак дагаа чуургазын пландан ажыр күрүнеге саткан. Күрүнениң капитал салыышкыннарының күсели-биле тудуг организациялары 107 млн. рубль өртектиг кол фондуларны ажыглалга киирер. Бо чылын республиканың чонунга пландан ажыр 150 муң рубльдиң ачы-дузазын чедирер. Автотранспорт, каттышкан авиаотряд, хем транспортунуң болгаш харылзааның бүдүрүлгелериниң коллективтери техника-экономиктиг кол-кол көргүзүглер талазы-биле планны күүседиптер.

1985 чылда бистиң республиканың социал хөгжүлдезиниң болгаш чоннуң чаагай чоруун экижидер программаны боттандырарын уламчылаан. Чоннуң национал орулгазы улгадыр, күш-ажыл төлевири өзер. Чоннуң кижи бүрүзүнге онаашттыр акша орулгазы 1985 чылдаазындан улгадыр, ажылчыннарының болгаш албан-хаакчыларының айда алыр ортумак шалыны 178 рубль чеде бээр. Акшаландырыышкынның бүгү аргаларының күсели-биле ниити шөлү 100 муң ажыг дөрбелчин метр чурттаалга бажыңнары, 864 олуттуг ниити билиг школалары, 710 орунуг школа назыны четпээн уруглар албан черлери, 1000 олуттуг клубтар туттунар.

1985 чылда экономика хөгжүлдезиниң ниитизи-биле эки түңнелдерин демдеглевишаан, ажыл-агыйны чорударының интенсивтиг аргаларынче оожум шилчилгенин, а ол ышкаш министерстволарның, ведомстволарның, бүдүрүлгелерниң болгаш организацияларының удуртукчуларының болгаш инженер-техниктиг ажылдакчыларының талазындан организакчы ажылдың деңнелиниң четпезиниң үржүүндан планның чамдык көргүзүглер талазы-биле онаалдалары күүсеттинмейн баар.

Үлетпүрден барааның продукция бүдүрүп үндүрер талазы-биле чыл планын 19, ону сайгарарының хемчээлин 9, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүң 11 бүдүрүлгелер күүсетпейн баар. Кызыл-Мажалыктың эът комбинады, Кызылдың сайгарылга баазазы, Үстүү-Енисейниң балык заводу, Чадааннның хлеб заводу, пиво заводу, Тураннның, Шуурмактың ыяш белеткээр пунктулары, Шагаан-Арыгның, Тураннның райүлетпүр комбинаттары эрткен чылдың деңнелинге чедир күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүң өзүлдезин хандырбас болгаш ону 1 хуу бедидер база бот-үнези 0,5 хуу чиигедир талазы-биле социалистиг хүлээлгелерин күүсетпейн баар деп турар. Аъш-чем үлетпүрүнүң, Арга-ыяш ажыл-агыйының министерстволары, «Каа-Хем» хөмүр-даш разрези, Тываның электри четкилери, дааранылга фабриказы бо чылдың январь-октябрь айларда ортумак шалың төлевирин күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүң темпизинден ажыр чарыгдаан. Чоннуң херегелел барааннарын бүдүрериниң өзүлдезиниң темпизи 1984 чылдың деңнелинден кудулаар деп, илеткелчи чугаалаан.

Бүдүрүп үндүрүп турар продукцияның шынарын бедидер аргаларны ам-даа долу ажыглавайн турар. Аъш-чем үлетпүрүнүң, Чурт үлетпүрүнүң министерстволарының, «Тыва кедээ тудуг» трестиң бүдүрүлгелери, «Тудуг кезектери» комбинат, аъгы заводу, сүт комбинады, эът комбинады болгаш өске-даа бүдүрүлгелер үениң негелдезинге дүүшпес, херегелел чок, шынары куду продукцияны бүдүрүп үндүрбүшаан. Он үш кылыглар, оон иштинде хлеб болгаш хлеб-булочка кылыглар, идик, түүйбу, дилиг материалдары, демир-бетон конструкциялар болгаш кезектер, керамзит болгаш өске-даа кылыглар бүдүрер талазы-биле план күүсеттинмес.

Республиканың бүдүрүлгелериниң болгаш организацияларының хөй нуруузу бо чылын камнап алган материалдары, чиг эди болгаш одаар чүүлү-биле ийи хүн ажылдаан. Ынчалза-даа Арга-ыяш ажыл-агый министерствозунуң бүдүрүлгелери, «Тудуг кезектери», «Тыва кобальт», «Тыва даг-дүгү» комбинаттар, «Тыва тудуг материалдары» каттыжыышкыны болгаш өске-даа бүдүрүлгелер кара металлдар прокадын, хөмүр-дашты, чылыг болгаш электри энергиязын, дизель одаар чүүлүн болгаш автобензинни ажыр чарыгдаан.

Кедээ ажыл-агыйны хөгжүдеринде шыңгыы четпестер бар. Хөрзүн болбаазырадырының системазын болгаш кедээ ажыл-агый культураларын тарып өстүрериниң технологиязын каржызы-биле хажыдып турарындан, суггаттыг черлерниң берилчезиниң кудуаандан картофель болгаш ногаа бүдүрер планнар күүсеттинмээн. Келир чылдың дүжүдүнге черниң 30 ажыг хуузу белеткеттинмээн, органиктиг чемишчиделге төгер планның чартыы-даа күүсеттинмээн, үрезиннерниң 60 хуузу чажар шынарынга чедир арыглаттынмаан.

Малдың баш санын өстүрер болгаш камгалаар талазы-биле көргүзүглер куду болуп артпышаан. 1985 чылдың он бир айларында малдың бүгү чүзүннеринден 170 муң ажыг баш мал өлүп хораан, самчыгдаттынган болгаш дүжүдгаан. Инектиң баш саны 1984 чыл-биле деңнээрге 1300 башка кызырылган. Ажыл-агыйларның хөй нуруузу күрүнеге эът садар планының 15—20 хуузун чондан садып алган малы-биле күүседип ап турар. Бай-Тайга, Улуг-Хем, Барыын-Хемчик районнарны маңаа хамаарыштырып болур.

Бо бүгү шөлдерниң болгаш фермаларның продукциязының бот-үнезин улгадыр чорукка чедирген. Эрзин, Тес-Хем районнарның совхозтары бир центнер сүттү бүдүреринге 100 ажыг рубльди чарыгдап турар. «Шамбалыг», «Кызыл тараачын», «Россия» совхозтар мыйыстыг бода малдың болгаш хойнуң бир центнер немелде деңзизи дээш 400 ажыг рубльди, «Улуг-Хая» совхоз бир центнер дүктү бүдүреринге 1937 рубльди, «Шамбалыг», «Кызыл тараачын» совхозтар 1300 ажыг рубльди чарыгдаан.

Кызыл хоорайга хирлиг суглар арыглаар дериглелерниң, Күрхандырылга баазазының, «ҮТКА 25 чылы» совхозка түүйбу бүдүрер цехтиң, «Сукпак» совхозка 1000 баш хаван кирер кажааны болгаш өске-даа күчүлерни ажыглалга киирбейн барган. Үш-Белдир курортта аэропорт, амыдырал хандырылга бажыңы, типография, Кызыл хоорайга аэровокзал болгаш чурттаалга бажыңнары, Бай-Тал, Хандагайты суурларга школалар тударынга үндүрген капитал салыышкынның планнары чылдан чылче күүсеттинмейн келген.

1985 чылда үүрмектеп садар барааан саарылгазының хемчээли 289,6 млн. рубль. Ол планда көрдүнгениниден 11,9 млн. рубльге эвээш боор турар. Мөңгүн-Тайга, Сүт-Хөл районнардан база Кызыл хоорайдан аңгыда, республиканың бүгү районнары үүрмектеп садар барааан саарылгазының планын күүсетпейн баар деп турар. Ачы-дуза чедирилгезиниң сайгарылгазының ниити хемчээли күүсеттинне-даа бээр болза, идик, шак, транспорт херекселдери, чурттаалга бажыңнары септээр, алгы-кештен болгаш хөмден кылыглар даарары, мебель кылыр, химиктиг арга-биле аштап арыглаар талазы-биле план күүсеттинмейн баар. Хем транспорту даап каан ыяшты салдадып бадырарының, агаар транспорту чүък сөөртүрүнүң планын чедир күүсетпээн деп, илеткелчи уламчылаан.

Республикада ажыл шагының чидирии бедик болуп артпышаан. Ол чорук ылаңгыя үлетпүрде болгаш тудугда хөй боп турар. Ажыл шагын чидиргенинден 1,5 млн. рубльдиң үлетпүр продукциязы чедир бердинмээн. 1,7 млн. рубльдиң тудуг-монтаж ажылдары чедир күүсеттинмээн.

Ниитилел бүдүрүлгезиниң ажыктыын улам ыңай бедидеринге улуг иштики курлавырлар республиканың улус ажыл-агыйының адырларында бар.

Илеткелчи 1986 чылда республиканың экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң Күрүне планының төлевилелинге доктааган. Ук планның онзагай талазы болза, улус ажыл-агыйының хөгжүлдезиниң темпилерин бедидерин, эртем-техниктиг дешпилгени дүргедедирин, экономиканың структуразын сайзыраңгайжыдарын төлевилээни, эң онзагай талазы — келир чылын чиг эт, одалга-энергетика болгаш күш-ажыл курлавырларын экээштир ажыглап тургаш, хөгжүлдени чедип алырын көргени.

1986 чылда ниитизи-биле республикага үлетпүрүнүң барааныг продукциязының хемчээлин 4,3 хуу өстүрери, оон сайгарарын 4 хуу бедидери көрдүнген. Электри энергиязының бүдүрүүшкүнү 2,7 хуу өзер, чылыг энергиязын ажылдап кылыры 740 г/кал чедер, хөмүр-даш тывыышкыны 10 миллион тонна чедер. Ол ышкаш даг-дүгүн, түүйбуну, чугайны, демир-бетон конструкцияларны болгаш кезектерни, дилиг материалдарын хөйнү бүдүрери планнаттынып турар.

1986 чылда кидис болгаш хем идиктерни, дааранылга кылыгларын хөйнү бүдүрери планнаттынган. Эът, сүт үлетпүрүнүң продукциязы база өзер, хлеб болгаш хлеб-булочка кылыглары, эзиртпес суксуннар бүдүрүүшкүнү немежир. Культура-амыдырал херегеллелиниң база ажыл-агыйы барааннары 12,8 хуу, мебель — 3,9 хуу өзер.

Үлетпүрге күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү 3,1 хуу немежир деп, илеткелчи уламчылаан. Оон күсели-биле барааныг продукцияның бүгү хемчээли база өзер. Ажылдап турар бүдүрүлгелерде барааныг продукция бүдүрүүшкүнүнүң өзүлдезин күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедиткениниң күсели-биле чедип алдынар.

Агроүлетпүр комплекизиниң планын ажылдап кылып тура, Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлели Аъш-чем программазының даалгаларын барымдаалап көрген. Ынчангаш кедээ ажыл-агый продукциязының ниити хемчээли бо чылдаазындан 8 хуу бедик болур, картофель 65 хуу, ногаалар 2,5 катап өзер. Интенсивтиг технология ёзугаар 10 муң га тараа культураларын болбаазырадыр. Черни мелиорастаарын болгаш ону ажыглаарын доктааттынган программа ёзугаар боттандырар. Келир чылын 1545 га черни суггарарын, 90 муң га одарны суггарарын болгаш эде кылырын көрүп турар. Ынчангаш 1986 чылда сүт — 61,5 муң тонна, эът (дириг деңзи ёзугаар) 34,3 муң тонна, чуурга — 50 миллион борбак, дүк (арыг деңзи ёзугаар) — 2380 тонна өзер. Күрүнеге 30 муң тонна тарааны, 3 муң тонна ногааны, 4 муң тонна картофельди, 25,5 муң тонна эътти (дириг деңзи-биле), 31 муң тонна сүттү, 40 миллион борбак чуурганы, 1300 тонна дүктү (арыг волокноже шилчиткен) садар.

Илеткелчи келир чылын белеткээр мал чеминиң «сантүңүнге доктааган, бо чылдаазынга деңнээрге малдың баш санының өзүлдезиниң чурагайларын адаан. Мыйыстыг бода мал — 2 хуу, хаван — 2,5 хуу, чылгы — 1,8 хуу, куш — 19,4 хуу өзер, хой болгаш өшкү бажы 1 миллион чедер. Кедээ ажыл-агый келир чылын эргежок чугула техника болгаш өске-даа материалдыг курлавырлар-биле хандыртынар.

Кедээниң ишчилериниң чурттаалга болгаш культура хандырылгазының программазын боттандырар, чурттаалга бажыңнарын, школа назыны четпээн уруглар албан черлерин, клубтарны болгаш культура бажыңнарын ажыглалга киирер. Үлетпүр бүдүрүлгелериниң, организацияларның, хамаатыларның хууда дузалал ажыл-агыйлары улам хөгжүүр.

Агроүлетпүр комплекизин эргелеп башкарар чаңгыс аай органны тургусканы чорук кедээ ажыл-агый продуктуларын улам өстүрер арганы бээр деп, илеткелчи уламчылаан. Ол чедиишкиннер малдың продуктулуун бедиткенинден, культураларны болбаазырадырының ажыктыг аргаларын ажыглаанындан, техниканы ажыглаарын экижиткенинден чедип алдынар.

Улус ажыл-агыйының болгаш чоннуң транспорт хандырылгазының айтырыгларынга илеткелчи доктааган. Ниити ажыглалдың автотранспортунга чүък сөөртүрүн 7,3 хуу, агаар транспорту-биле пассажирлер хандырарын — 2,1 хуу, хем транспорту-биле — 2,8 хуу өстүрерин планнап турар. Харылзааның бүдүрүлге-техниктиг эргелеп продукция бүдүрерин тариф орулгазы киирерин көвүдедир.

Д. С. Монгуштуң оон ыңай уламчылааны болза, капитал тудугнуң планын ажылдап кылып тура, капитал салыышкыннарны ажыглаалга киирер тудугларже, ажылдап турар бүдүрүлгелерниң техниктиг эде дериишкининче, үлетпүрүнүң, транспорттуң база салбырларын, коммунал болгаш социал-амыдырал тудугларын хөгжүдеринче угландырар.

Улус ажыл-агыйының адырларын хөгжүдеринче, капитал тудугже шилчидер акшаның түңүнге илеткелчи доктааган.

Бистиң республикага ниитизи-биле 816 өөреникчи өөренир школаны, 840 орунуг уруглар албан черлерин тудар. Келир чылын Чаа Шагаан-Арыг хоорайга цемент заводунуң тудуун эгелээр, Кызылдың түүйбу заводун эде кылыр.

СЭКП ТК-ның болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң доктаалын ёзугаар бистиң республикага дузалажыры-биле Красноярск, болгаш Алтай крайларның, Москва, Горький болгаш Саратов областарның тудугжулары Кызылга школалар, уруглар садтарын, Кур-Чер база Сосновка суурларга бажыңнарны тудуп эгелээр.

Экономиканы көдүреринге болгаш оон ажыктыын бедидеринге үндезилеп 1986 чылда чурттакчы чоннуң материалдыг болгаш культура деңнелин бедидир деп, илеткелчи чугаалаан. Келир чылын республиканың чурттакчыларынга херегелел барааннарын бо чылдаазындан 4,3 хуу хөйнү садар. Садыг бүдүрүлгелери чоннуң херегелел барааннарын бүрүн садар дээш күженишкиннерин мөөңнээр. Ынчангаш бир кижиге онааштыр 1078 рубльдиң барааны саттынар, садыг бүдүрүлгелерин амгы үениң дериг-херекселдери-биле хандырар, оон ажылдакчыларын дешпилгелиг аргаларны калбаа-биле ажыглаар.

Чоннуң амыдырал хандырылгазында буруңгаар базымнарны план төлевилелинде көрген. Чурттакчы чоннуң кижи санынга онаашттыр ачы-дуза чедирилгези көвүдээр. Ылаңгыя идик, амыдыралдың нарын техниказын септээри экижир. Амыдырал хандырылгага кол кичээңгейни чагыглар күүселдезиниң шынарын бедидеринче, ону күүседириниң хуусаазын кызырарынче угландырар. Чурттакчы чонга төлевирлиг дуза чедирер организацияларның саны немежир, оларның материал-техниктиг баазазы быжыгар.

Улус өөредилгезиниң, школа реформазының боттандырыышкынының айтырыгларынга илеткелчи доктааган. Хүндүс өөренир ниити билиг школаларының өөреникчилериниң саны 1985 чылдаазынга деңнээрге 1300 кижи хөй болур, профтехөөредилгелерже хүндүс өөренири-биле 1,9 муң кижини, түскай ортумак өөредилге черлеринче — 960 кижини, дээди өөредилге черлеринче — 610 кижини чорудар.

Культура, кадык камгалалы, социал хандырылга, улам сайзыраар. Эмчилерниң, эмнелгелерде орууннарның, дыштанылга бажыңнарында болгаш туристер баазаларында олуттарның саны өзер. Бойдус камгалаар талазы-биле хемчеглер база 1986 чылда боттанар. Ол соруулгаларга 3 миллион рубльди шилчидер.

Чаа беш чылдың баштайгы чылында улус ажыл-агыйын интенсификастаарын болгаш социал-экономиктиг хөгжүлдени дүргедедирин чедип алыры-биле министерстволар болгаш ведомстволар, бүдүрүлгелер болгаш организациялар, райхоорүүскомнар боттарының ажылының стилин болгаш методун сайзыраңгайжыдары, планныг даалгаларны болгаш социалистиг хүлээлгелерни күүседири дээш бүгү хемчеглерни алыры чугула деп, илеткелчи чугаалаан. Ону чедип алырда кылыр ужурлуг соруулгаларга ол доктааган.

СЭКП-ниң XXVII съездизин төлептиг уткуур дээш калбарган социалистиг чарыш келир чылдың экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң Күрүне планнарын бүрүн күүседиринге, бистиң республиканың экономиказын болгаш культуразын улам ыңай хөгжүдеринге идиг болур деп, Д. С. Монгуш түңнелинде чугаалаан.

1986 ЧЫЛДА ТЫВА АССР-НИҢ КҮРҮНЕ БЮДЖЕДИНИҢ ДУГАЙЫНДА БОЛГАШ 1984 ЧЫЛДА ТЫВА АССР-НИҢ БЮДЖЕДИНИҢ КҮҮСЕЛДЕЗИНИҢ ДУГАЙЫНДА

Тыва АССР-ниң саң-хөө министри депутат Б. К. БУДЕГЕЧИЕВТИҢ илеткели

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң сессиязы СЭКП-ниң XXVII съездизинге белеткелдиң үезинде болуп турар деп, илеткелчи демдеглээн. СЭКП ТК-ның апрель, октябрь (1985 ч.) Пленумнарының шиитпирлерин, съезд мурнуунуң документилерин чуугаадүгүнүп деткээн Тываның ажылчы чоннары планныг даалгаларны база социалистиг хүлээлгелерин күүседир талазы-биле чаа-чаа чедиишкиннерни чедип алган.

Бо чылын үлетпүр продукциязының бүдүрүүшкүнү эрткен чылдаазынга деңнээрге 6 млн. рубльге өөр деп, Б. К. Будегечиев чугаалаан, оон сайгарылгазының хемчээли 103 хуу күүсеттинер. Кедээ ажыл-агый продукциязының кол-кол хевирлериниң бүдүрүүшкүнүнүң болгаш садып алырының планы күүсеттинген, социал-культура албан черлери улам хөгжээн.

Ниитизи-биле республиканың улус ажыл-агыйының арыг орулгазы 21 миллион рубль чедер, планныг арыг орулга киирип алыр талазы-биле даалгаларын «Тыва автотранс» каттыжыышкыны, Одалга үлетпүр министерствозу, Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле күрүне комитеди күүсеткен деп, ол уламчылаан. Ниитилел бүдүрүлгезиниң өзүлдезиниң, база ооң ажыктыының бедээниниң ачызында чурттакчы чоннуң чаагай чоруу улам бедээн. 1985 чылда Күрүне бюджеди орулгалар талазы-биле 100 хуу, чарыгдалдар талазы-биле 98 хуу күүсеттинер.

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлели 1986 чылда Тыва АССР-ниң Күрүне бюджедин чугаалажып көөрү база бадылаары-биле киирип турар дээрзин илеткелчи чугаалаан. Орулгалар болгаш чарыгдалдар талазы-биле бюджеттиң хемчээли 134 миллион 912 муң рубльге көрдүнген, ол эрткен чылдаазындан 8 хуу хөй.

Бюджеттиң төлевилелин СЭКП ТК-ның апрель болгаш октябрь (1985 ч.) Пленумнарының айтыышкыннарын, РСФСР-ниң 1986 чылда Күрүне бюджедин барымдаалап тургаш ажылдап кылган. Ол ышкаш СЭКП ТК-ның болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң «Тыва АССР-ниң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезин дүргедедир талазы-биле хемчеглер дугайында» доктаалында, соңгукчуларның чагыгларында хемчеглерни база барымдаалаан.

Орулгаларының хөй кезин күрүне, хөй-ниити болгаш кооператив бүдүрүлгелериниң үндүрүүнден база арыг орулгалардан, төлевирден киирер.

Бюджет күүселдезинге күрүне болгаш кооперация садыглары улуг рольду ойнаар деп, илеткелчи демдеглээн. Келир чылын ол черлерден республиканың бюджединче 26 миллион рубль киирер ужурлуг. А бо чылын Садыг министерствозу-даа, Респотребсоюз-даа үүрмектеп садар барааан саарылгазының планын күүседир талазы-биле бар аргаларын долу ажыглаваан. Садыг бүдүрүлгелери чаа ёзу-биле ажылдавайн, чурттакчы чоннуң негелделерин хандыр өөренмейн турар. Оон аңгыда барааан курлавырла-

(Уламчызы 3-кү арында).

1986 ЧЫЛДА ТЫВА АССР-НИҢ КҮРҮНЕ БЮДЖЕДИНИҢ ДУГАЙЫНДА БОЛГАШ 1984 ЧЫЛДА ТЫВА АССР-НИҢ КҮРҮНЕ БЮДЖЕДИНИҢ КҮҮСЕЛДЕЗИНИҢ ДУГАЙЫНДА

(Төнчүзү. Эгези 2-ги арында).

рын негелде ёзугаар хуваавайн келген. Хөй-хөй магазиннерниң аваа турар чоруундан бараан саарылгазынга дыка хөй акша чедир кирбээн.

Күрүне болгаш кооперация садыгларының ажылын анализтеп тура, оратор чоннуң калбак херегле бараанарының чедишпейн турарын чугаалаан. Дыка хөй магазиннерде идик аймаа, плащ, тон, костюм, мебель чедишпейн турар. Бо чүүлдер-биле чурттакчыларны долу хандырган болза, план күүсеттине берип болур турган. Ол ышкаш садыг организацияларында ажыл-агыйжы эвес чоруктар бар, ооң түңнелинде картофель, ногаа болгаш чимис аймаан хөйнү үндүр бижээн.

Республиканың чамдык министерстволары болгаш ведомстволары 1985 чылда продукция бүдүрериниң болгаш ону сайгарарының талазы-биле планын күүсетпээн, бот-үнезин ааратакан, бүдүрүкчүлүг эвес чарыгдалдарны база чидириглерни болдурган. Чижээ, Кызылдың алгы заводу хөм болгаш кидис идик бүдүрер планын күүсетпээн. 445 муң рубльдиң продукциязын чедир бүдүрбээн.

Илеткелчи чиг эт, одалга-энергетика болгаш материал курлавырларының камналгазынга доктааган. Чамдык министерстволар болгаш ведомстволар бо күрүне ужурдузалыг айтырыгже кичээнгей салбайн турар. Ылаңгыя материал база энергия курлавырларын Арга-ыяш ажыл-агый министерствозу, «Тудуг кезектери» комбинат, «Тыва тудуг материалдары» каттыжыышкын, алгы заводу камналга чок чарыгдап турар.

Бүдүртүнүп турар продукцияның шынарының дугайында база ол чугаалаан. Бистиң республиканың бүдүрүлгелери бо талазы-биле чамдык ажылдарны кылып турар. Ынчалза-даа стандартка дүүшпес шынар чок продукция бүдүрүп турар черлер ам-даа бар, ооң уламындан 1 миллион 200 муң рубльдиң продукциязы брак болган. Бо четпестер Кызылдың болгаш Ак-Довурактың хлеб заводтарынга, Чадааның саржаг заводунга, Кызыл-Мажалыктың эът комбинадынга болгаш Хову-Аксының даараныкга фабриказынга хамааржыр.

Илеткелчи республиканың Арга-ыяш ажыл-агый министерствозун шүгүмчүлээн. Арга-ыяш фондузунга негелделерни хандыр анализтевес, шиңгээдип алган черлерни хынавас, чүгле чагыг ёзугаар санап каар чоруктар бар. Ооң түңнелинде совхозтар болгаш райкүүскомнар арга-ыяш фондузун чедир шиңгээдип албайн турар, ол чылдагааннан бюджетче 50 муң рубль чедир кирбээн.

1986 чылдың даалгалары улуг деп, Б. К. Бүдегечиев уламчылаан. Оларны бүрүн күүседиринге совет, ажыл-агый органнарының, күш-ажылчы коллективтерниң күженишкиннери херек. Кол кичээнгейни келир чылын күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидеринче, бот-үнени чиигедиринче, артык чарыгдалдарны болдурбазынче, чиг эт, материал, энергетика болгаш сан-хөө курлавырларын камгалаарынче угланырары чугула.

Тыва АССР-ниң Күрүне бюджединиң телевилелин ёзугаар он ийиги беш чылдын баштайгы чылында үлетпүрнү, садыгны, кадык камгалалын, чырыдыышкынны болгаш чоннуң амыдырал хандырылга адырларын хөгжүдери-биле дыка хөй акшаны үндүрер деп, илеткелчи уламчылаан. 1986 чылда Күрүне бюджединиң чарыгдалдарының ниити хемчээли 134 млн. 912 муң рубль болур, бюджеттиң дыка хөй курлавырын улус ажыл-агыйын акшаландырарынче, социал-культура хемчеглеринче шилчидер. Аъш-чем, одалга, чурт, тудуг материалдары үлетпүр бүдүрүлгелерин хөгжүдеринге 3 млн. 24 муң рубль көрдүнген.

Чоннуң амыдырал хандырылгазының, чуртталга-коммунал ажыл-агыйының база садыгның бүдүрүлгелерин хөгжүдеринге бюджеттен шилчиткен түң бо чылдаазындан 1 миллион 914 муң рубль хөй болур деп, илеткелчи чугаалаан.

Чуртталга-коммунал ажыл-агый министерствозу, улус депутаттарының районнар болгаш Кызыл хоорай Советтериниң күүскомнары чаагайжыдылгага болгаш чуртталга фондузун септээринге көрдүнген акшаны чарыгдап турарында хөй-хөй четпестерни болдуруп турар. Чуртталга-коммунал ажыл-агыйын хөгжүдеринге тускайлаан акшаның 2 миллион 500 муңун чедир шиңгээдип албаан. Чуртталга-коммунал ажыл-агыйының бүдүрүлгелериниң адрезинге хомудалдар үзүктелбейн турар, олар чуртталга фондузун куду шынарлыг септеп, гостиницаларда таарымчалыг байдалдарны тургуспайн турар.

Агроүлетпүр бүдүрүлгелеринге база ооң хемчеглеринге келир чылын чарыгдаары-биле РСФСР-ниң Күрүне бюджединден 66 миллион рубльди шилчидер, а ветеринария албан черлеринче болгаш капитал салыышкыннарже Тыва АССР-ниң бюджединден 2 миллион 429 муң рубльди тускайлаар деп, илеткелчи уламчылаан.

1986 чылда социал-культура хемчеглеринге тускайлаан түң бо чылдаазындан 8 хуу хөй. Улус өөредилгезин акшаландырарынга 45 миллион 913 муң рубльди көрген, ол дээрге школа реформазының негелделерин ёзугаар үндүрер акша болур. Ынчаарга педагог ажылдакчыларга шалыңга телээри-биле 2 миллион 324 муң рубльди тускайлаан. Чырыдыышкын албан черлериниң материал-техниктиг баазазын моон соңгаар сайзыраңгайжыдар талазы-биле комплекстиг хемчеглерни ап чорудар.

Культура - чырыдыышкын албан черлеринче 5 миллион 893 муң рубльди тускайлаан деп, оратор чугаалаан. Бо түңнү культура бажыңнарының, клубтарның, библиотекаларның, стадионнарның ажылын экижидеринге, ажылчы чоннарның дыштанылгазын ажыктыг кылдыр организастаарынга бүрүн ажыглаар апаар.

Коммунистиг партия болгаш Совет чазак чурттакчы чоннуң кадыкшылын экижидер, медицина хандырылгазының шынарын бедидер дээш доктаамал сагыш салып турар. Ынчангаш бюджеттен 26 миллион 556 муң рубльди кадык камгалалынче шилчидер.

Социал хандырылга албан черлеринде ажылдакчыларның шалыңынга, пенсиялар болгаш пособиелерге телээринге 2 миллион 142 муң рубльди тускайлаан. Оон аңгыда эвилел болгаш РСФСР бюджединден социал страхованиениң бүгү хевирлеринге 46 миллион рубльди үндүрер. I болгаш II бөлүктүң инвалидтеринге, мөчээн шериглерниң өг-бүлелеринге, эвээш орулгалыг өг-бүлелерге, колхозчу чорааннарга телээр пенсияның хемчээлин улгаттырары көрдүнген.

Республиканың Чырыдыышкын министерствозунуң албан черлеринде штаттан артыр кижилер тудар, тариф өскертир болгаш пенсияларны, пособиелерни шын эвес телээр чоруктардан 34 муң рубльди шын эвес телээни илерээн. Илеткелчи бо чүүлге хамаарыштыр Сүт-Хөл районнуң күүскомунуң улус өөредилге килдизиниң ажылынга доктааган.

Республиканың Культура министерствозунуң албан черлеринде база сан-хөө хажыдыышкыннары бар. Филармонияның бажыңын дыка үр үеде септеп келген, а ону канчаар септеп турарын, акша болгаш тудуг материалдарының чарыгдалын контрольдавайн келген, ооң түңнелинде филармония ону кылган бригадаларга 26 муң рубльди артыр телээн, 36 муң рубль түңнүг тудуг материалдарын ажыр чарыгдаан.

Кадык камгалал албан черлери база артык чарыгдалдар болдурган деп, илеткелчи уламчылаан. Чижээ, Тожу районнуң эмнелгезинге кол бухгалтер турган Хомякова 23 муң рубльди шиңгээткен. Ажылдап турар пенсионерлерге, чаштарга бээр пособиелерге хажыдыышкыннар база болгулаан.

Чамдык министерстволарның болгаш ведомстволарның удуртукчулары өргелел аппарадында артык штаттарны кызырар талазы-биле бот-туг ажылдар кылбайн турарындан күрүнениң акша-хөреңгизин артыр чарыгдап турар. Штаттан ажыг 167 ажылдакчыны; 71 бедиткен шалыңны хыналдалар илереткен болгаш 226 муң рубль артык түңнү бюджетче эгиткен.

Бо талазы-биле хажыдыышкын кылган черлерниң чижээнге Б. К. Бүдегечиев «Тыва совхоз тудуг» каттыжыышкынны адаан. Ооң организацияларында штаттан ажыг 37 кижини тудуп, 5,4 муң рубльди айда оларга төлеп турган.

Келир чылын камналга болгаш хумагалал чурумун сагыыр, социалистиг ничү-хөреңгини камгалаар талазы-биле алдынар хемчеглер хөй деп, оратор уламчылаан. Анаа кол рольду бухгалтер учёду болгаш отчёт ойнаар. Республиканың улус ажыл-агыйында бухгалтер база контроль албаны калбаа-биле ажылдап турар. Ынчалза-даа оларның ажылында кошку четпестер бар. Чырыдыышкын, культура, кадык ажыл-агый албан черлери ажыл-агыйжы эвес, төтчеглекчи чоруктарга удур демиселге бухгалтер учёдунуң болгаш отчёттуң ужур-дузазын чедир үнелевейн турарындан материалдыг үнелиг чүүлдерни база акшаны шиңгээдир, оорлаар чоруктар үнүп турар. Тес-Хем, Өвүр, Барыын-Хемчик болгаш Сүт-Хөл районнарда улус өөредилге, культура албан черлеринде бухгалтер учёду сандаргай байдалда.

Кедээ ажыл-агый, чурт үлетпүрүнүң база амыдырал хандырылганың бүдүрүлгелеринге ревизияларны кыры-биле кылып, сан-хөө ажыл-агыйны ханы анализтевес чоруктар бар дээрзин илеткелчи шүгүмчүлээн. Бараан-материалдыг үнелиг чүүлдерниң байдалын хынавас фактылар тургулаан. Ревизияларның хөй кезиин комплекстиг эвес, специалистерни хөй-ниитини, улусчу контроль постуларын база бөлүктерни хаара тутпайн кылып келген. Чедирген когаралдарны эгидер талазы-биле ажыл дыка кошкак, ооң уламындан өрелиг кижилерниң саны өзүп турар.

Илеткелчи районнарның болгаш Кызыл хоорайның бюджединге доктааган. Ниитизи-биле Кызылдың база районнарның бюджелин 1986 чылда 74 миллион 7 муң рубльге доктааткан. Бюджетче кирер орулгалар хемчээлин өстүрер сорулга-биле «Тыва автотранс» каттыжыышкынның бүдүрүлгелериниң орулгаларындан телевигени Барыын-Хемчик, Таңды, Чөөн-Хемчик, Улуг-Хем районнарының болгаш Кызыл хоорайның бюджединче шилчидер, ооң ниити түңү 1 миллион 442 муң рубль болур. Автооруктарны тудар болгаш ажыглаар талазы-биле бүдүрүлге эргелелиниң бүдүрүлгелериниң орулгаларындан 1 миллион 497 муң рубльди Кызыл хоорайның, Барыын-Хемчик районнуң бюджединче шилчидер.

Районнарның база Кызыл хоорайның бюджединден 60 миллион 799 муң рубльди социал-культура хемчеглеринге үндүрер.

1984 чылда Тыва АССР-ниң Күрүне бюджединиң күүселдезиниң дугайында отчётту бадылаары-биле Тыва АССР-ниң Дээди Советинге киирип тур деп, илеткелчи чугаалаан. Бюджет орулгалар талазы-биле 103.4 хуу, чарыгдалдар талазы-биле 99.4 хуу күүсеттинген.

Тыва АССР-ниң ажылчы чоннары партияның XXVII съездизинге уткуштуг экономиктиг болгаш социал амыдыралдың бүгү адырларынга чаа-чаа чедиишкиннерни чедип алыр дээрзинге бүзүрелин ол илергейлээн.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң План-бюджет комиссиязының даргазы депутат Д. Л. ТИНМЕЙНИҢ эдеринчи илеткели

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң киирип келгени 1986 чылда Тыва АССР-ниң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң Күрүне планын болгаш бо чылдың планының күүсеттинип турарының, а ол ышкаш келир чылда республика бюджедин болгаш ооң 1984 чылда күүселдезин Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң План-бюджет болгаш өске-даа доктаамал комиссиялары чугаалажып көрген. 1986 чылда Тыва АССР-ниң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң Күрүне планы болгаш республика бюджедин СЭКП ТК-ның апрель база октябрь (1985 ч.) Пленумнарының шиитпирлеринге үндезилеп, соңгукчуларның чагыгларын барымдаалап ажылдап кылган болгаш бодунуң принциптиг угланыышкынының талазы-биле ССРЭ-ниң Дээди Совединиң XI чыыжының IV сессиязының негелделеринге, «Тыва АССР-ниң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезин дүргедедир талазы-биле хемчеглер дугайында» СЭКП ТК-ның болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң доктаалында айыткан негелделерге болгаш даалгаларга дүгжүп турар.

Бо чылын республиканың күш-ажылчы коллективтери социалистиг чарышка чамдык чедиишкиннерни чедип алганын комиссиялар демдеглээн. Үлетпүр продукциязын бүдүрер болгаш сайгарарының чыл планы күүсеттинер. Кедээ ажыл-агыйның ниити продукциязын бүдүрериниң хемчээли эрткен чылдың деңнелинден ажар. Эрткен чыл-биле деңнээрге тудуг-монтаж ажылдарының, чүък сөөртүлгезиниң, үүрмектеп садар бараан саарылгазының, чонга ачы-дуза чедирилгезиниң хемчээли улгадыр. Улус өөредилгези, культура болгаш кадык камгалалы улам ыңай хөгжүлдени алган.

Келир чылдың планын болгаш бюджедин чугаалажып тура, съезд мурнунуң социалистиг чарыжын улам калбартырының эргежок чугулазын депутаттар демдеглээн, чаа техниканы болгаш технологияны, бүдүрүлгени организастаарының дешпилгелиг хевирлерин нептередиринче, продукцияның болгаш ажылдың шынарын бедидеринче, күш-ажылдың социалистиг сагылга-чурумун быжыглаарынче, камналганың болгаш хумагалалдың чурумун күштелдиреринче онза кичээнгейни угландырган.

Хожудап турар бүдүрүлгелерниң саны республикада ам-даа кызырылбайн турарын комиссиялар демдеглээн. Капитал тудугга база чуртталга бажыңнарының болгаш социал культура амыдыралдың объектилериниң капитал септелгезинде хожудаашкыннарны чок кылыр талазы-биле хемчеглер бо чылын алдынмаан. Кызылда болгаш республиканың районнарында инженер четкилериниң тудуушкуну оожум чоруп турар. Кызыл хоорайга чуртталга бажыңнарының капитал септелгезиниң талазы-биле ажылдарның кылза чогуур хемчээлдерин күүседир дизе, хоорайның септелге-тудуг участогунуң бүдүрүкчү күчүзүн бештен эвээш эвес катап улгаттырары эргежок чугула.

Транспортта ажыглаттынмайн турар курлавырлар хөй. Чүък сөөртүр автомобильдерни болгаш автоприцептерни ажылче үндүрер пландар күүсеттинмээн. Орукчулар боттарының бар аргаларын чедир ажыглап шыдаваанындан бир миллион рубльди чедир шиңгээдип албаан.

Кедээ ажыл-агый бүдүрүлгезинде улуг курлавырлар бар. Ниитиниң мал ажылында четпестерни шүшпен чайладып, чер ажылын интенсивтиг чорудар аргаларны кошкак ажыглап, суттат ажылын кончуг четпес организастаан. Бо чылын республиканың совхозтарының үштүң бирээзи-ле орулга чок болур.

Бүдүрүлгелерниң болгаш организацияларның дузалал ажыл-агыйы кошкак хөгжүлделиг. Аңнаар тывыжының болгаш балык ажыл-агыйының арга-курлавырларын четпес ажыглап турар.

Садыг министерствозу, Респотребсоюз, Чоннуң амыдырал хандырылга министерствозу чаа негелделерге дүүштүр ажылдаарынче кончуг оожум кирип турар. Чурттала-коммунал ажыл-агыйы база-ла хожудап турар.

Камналга чурумун күштелдирер талазы-биле ажылды План-бюджет болгаш өске-даа доктаамал комиссиялар анализтеп көрген. Чылыг болгаш электри энергиязын, котёлдарга одаар чүүлдерни, цементини, ыяш дилиг материалдарын камнап алыр талазы-биле бо чылдагы социалистиг хүлээлгелер күүсеттинмээн, камналганың хуудазаннарын нептередир ажылдарны чорутпаан. Ажыл шагының чидириглери улуг. Чүгле бо чылын прогулдарның ужун 967 муң рубльдиң үлетпүр продукциязын чедир бербээн, 1.083 муң рубльдиң тудуг-монтаж ажылдары күүсеттинмейн барган.

Комиссиялар план болгаш бюджетти чугаалажып көргеш, сайгарып турар продукцияның хемчээлин 134 муң рубльге улгаттырып болурунуң аргазын тыпкан. Чурт үлетпүрүнүң, «Тыва септелге-тудуг» трестиң тудуг кезектери болгаш конструкциялар заводунуң продукциязының, автооруктарны тудар болгаш септээриниң бот-үнезин чиигеткениниң, ниити ажыглалдың чүък автомобиль транспортунуң ажыглалын экижиткениниң, күрүне садыының чарыгдалдар саарылгазын чиигеткениниң күсели-биле 105,0 муң рубльдиң орулгаларын бюджетке киир немей тыпкан. Оон 15,0 муң рубльди Сүт-Хөлдүң район эмнелгезиниң капитал септелгезинге ажыглаар кылдыр Кадык камгалал министерствозунга, Тээлиниң музыка школазын улай тударынга болгаш культураның болгаш дыштаныганың Н. Гастелло аттыг парыгынга 2 чаа («Орбита», «Автодром») аттракционнар тударынга Культура министерствозунга 75,0 муң рубльди, өскүс уругларның Кызылда школа-интернадынга инвентарь садып алыры-биле 15,0 муң рубльди Чырыдыышкын министерствозунга бээр.

Үстүнде айыткан өскерилгелер-биле кады Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң киирип келгени 1986 чылда Тыва АССР-ниң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң Күрүне планын болгаш орулгалар болгаш чарыгдалдар талазы-биле 1986 чылда Тыва АССР-ниң Күрүне бюджедин 135017 муң рубль түңге бадылаарын болгаш Хоойлуну хүлээп алырын доктаамал комиссиялар саналдап турар.

Ол ышкаш Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң киирип келгени түңге 1984 чылда республика бюджединиң күүселдезиниң дугайында отчётту бадылаар деп саналды киирип турар.

Ийи орденниг Совет Тываның ажылчы чоннары социалистиг чарыштың күчүлүг күжүнге даянгаш, чаа беш чылдың бирги чылының Күрүне планын чедиишкинниг күүседип, Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының XXVII съездизин төлептиг уткуур дээрзинге бүзүрелин илеткелчи илергейлээн.

ТЫВА АССР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ АЛДЫГЫ ЧЫЫЖЫНЫҢ БИРГИ СЕССИЯЗЫНГА БОЛГАН ШҮГҮМЧҮЛЕЛДИГ САНАЛДАРНЫҢ КҮҮСЕЛДЕЗИНИҢ ДУГАЙЫНДА

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының бирги оралакчызы депутат В. С. Кажин-оолдуң дыңнадыы

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң алдыгы чыыжының 1985 чылдың март 16-да болган бирги сессиязынга РСФСР-ниң Дээди Совединиң он бирги чыыжынга, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң алдыгы чыыжынга база улус депутаттарының чер-чер Советтеринге болгулаан соңгулдаларның түңнелдерин чугаалашкан деп, В. С. Кажин-оол чугаалаан. Ук соңгулдалар экономиктиг болгаш социал хөгжүлдениң пландарын боттандырарынга Советтерниң ролюнуң өзүп турарын көргүскен, сессияга шүгүмчүлелдиг 48 саналды киирген.

Республиканың улус ажыл-агыйының адырларын удуртуурунга улус депутаттарының Советтериниң, оларның күүсекчи комитеттериниң удуртулгазын улам ыңай сайзыраңгайжыдарынче, ажыл-агый болгаш культура тургузуушкун айтырыгларын боттандырарынче ук саналдар угланган. Амгы үеде шүгүмчүлелдиг 25 саналды күүсеткен, 7-зи күүсеттинериниң кырында келген.

Суг аргыштырар тудугларның күчүзүн калбартыр, «Тудуг кезектери» комбинаттың делгем панельдиг бажың тудар цегин ажыглаалга киирер дугайында Чурттала-коммунал ажыл-агый министри депутат В. М. Еремеев санал киирген. Көдүрттүнген ол айтырыгның улуг ужур-дузазын барымдаалап көргеш, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиуму, улус депутаттарының Кызыл хоорай Соведи ол черлерде хаара туттунган тудуг организацияларының удуртукчуларын чаңгыс эвес удаа дыңнап, оларның кылдынып чоруп турарының дугайында медээлерни ап турган. Суг аргыштырар тудугнуң күчүзүн калбартыр дугайында даалга күүсеттинген, бажың тудар комбинатты бо чылын ажыглаалга киирер дээш бүгү хемчеглерни ап турар.

Бии-Хем райкүүскомунуң даргазы депутат М. К. Дамчайның канализация болгаш арыглал тудугларын тудар дугайында тургускан айтырыын РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң 1985 чылдың июнь 12-де хүлээп алган доктаалын ёзугаар боттандырар деп, В. С. Кажин-оол уламчылаан, а Туран хоорайга электрилиг подстанцияны 1987—1990 чылдарда тудуп доозар.

Кызыл хоорайның Топографический № 18 соңгулда округундан депутат В. А. Верещагин Кызылда эът комбинадында, Сельхозтехкүрсомунуң транспорт бүдүрүлгезинде айыыл чок чоруктуң дүрүмүн хажыдып турарының, улус депутаттарының Улуг-Хем, Барыын-Хемчик районнар Советтеринде ведомстволар аразының озал-ондак болдурбас талазы-биле комиссияларының чогуунуң дугайында, ажылчы чоннарны ховар эмнер-биле четпес хандырып турарының, Кызыл хоорайның чөөн талазында поликлиниканың тудуунуң эгелевейн саадап турарының, Туранда эмнелге комплекизиниң тудуунуң хожудап турарының, республиканың өкпе аарыглары эмнээр диспансеринге немелде тудугну доозарының болгаш медицина ажылдакчыларынга 1986 чылда чурттала бажыңының тудуун эгелээриниң дугайында айтырыгларны көдүрген.

Ол саналдарны барымдаалап көргеш, эът комбинадында болгаш транспорт бүдүрүлгезинде айыыл чок чорукту экижидер талазы-биле хемчеглерни ажылдап кылган, үш чадалыг хыналда эртер чурумну тургускан, ооң түңнелинде озал-ондак болур чорук кызырылган. Улуг-Хем, Барыын-Хемчик райкүүскомнарының шиитпирин ёзугаар бо чылдың майда ведомстволар аразының комиссияларын тургускан. Эмнерни ховаар ажылдар экижиткен, учётта ховар дээн эмнер бар. Поликлиника тудуун келир чылын эгелээр, Туранда эмнелге комплекизин тудар ажылды күштелдирген, диспансерге немелде тудугну келир чылын ажыглаалга киирери көрдүнген. Эмчилер чурттаар бажыңның планга киирери харын берге болуп турар.

ЧУРУКТА: сессия үезинде.

Чоннуң херегле бараанарын бүдүрүп база оларны садыг организацияларынга чедирип турар Кызылдың алгы заводун, «Тудуг кезектери» комбинатты, «Тыва совхоз тудуг» каттыжыышкынын, Чурт үлетпүр министерствозунуң бүдүрүлгелерин Тыва АССР-ниң садыг министри депутат К. Х. Шавыраа шүгүмчүлээн. Бо чылдың эрткен 11 айларында ук бүдүрүлгелер ажылын элээн экижиткен, чоннуң херегле бараанарын бүдүрүп үндүрер талазы-биле план 102,6 хуу күүсеттинген. Ындыг-даа болза чамдык бүдүрүлгелер чоннуң негелделерин садыг ажылдакчылары-биле ченге өөренип көрбейн турар, оон уламындан чамдык бараанар ховар болуп артпышаан. XII беш чылда болгаш 2000 чылга чедир үеде чоннуң херегле бараанарын бүдүрериниң комплекстиг программазын ажылдап кылган, ында оларны бүдүрериниң шапкын темпилерин телевилээн.

Улус депутаттарының Бай-Тайга район Совединиң күүскомунуң даргазы депутат В. Х. Сүге-Маадырның киргени шүгүмчүлелдиг алды саналының үжү күүсеттинген деп, В. С. Кажин-оол уламчылаан. Тээли суурда аэропорттуң бажыңы чаартыыган, радиодамчыдыыга аппаратуразы тургустунган, аргыжылга үзүк чок чоруп турар. Кызыл-Мажалыкта газ конторазының мастер участогу Тээлиде ажыттынган, чурттакчыларны газ-биле ол чер хандырып турар. Районнуң чурттакчыларын суг-биле хандырар 5 кудукту каскан, ногаан үнүштер суггарар машинаны тускайлаан. 2 квартиралыг чурттала бажыңны башкыларга тудуп бээр, келир чылын база бирээ туттунар, кедээ ажыл-агый шугуму-биле бо чылын районнуң башкыларынга 685 дөрбелчин метр чурттала шөлүн тускайлаан.

Районнуң чурттакчыларын эргежок чугула бараанар-биле хандырар ажыл чоруп турар, малчыннар турлаглары электрижиттинер.

Одалга курлавырын чайынна тургузуп алырының, Чадааның участогунуң хөмүр-даш чүдүрүп чорудуп турарында четпестерниң, пассажир транспортунуң багай ажылының, районда автооруктарның багайының, чурттакчы чоннуң чагыын ёзугаар чүък сөөртүр машинаны болгаш техниктиг дуза чедирер транспортту тускайлаарының дугайында Чадааның автобүдүрүлгезиниң чолаачызы депутат Н. Д. Ондар чугаалаан. Бо бүгү саналдарны кичээнгейге алган, оларның чамдыктары эттинген, өскелери удавас шиитпирлеттинер.

Улуг-Хем райкүүскомунуң даргазы И. Ф. Молянов автобустарның рейстери болганчок үстүр чоруктарның, Шагаан-Арыгның саржаг заводунуң бустур четкениниң, Чаа Чаа-Хөл суурну, «Ак-Туруг» совхозтуң Чаш-Тал суур бараан фермазын телефончударының болгаш радиожударының дугайында саналды киирген. Бо саналдар күүсеттинген, радиожудулга айтырыы шиитпирлеттинер чоокшулаан. Малчыннар турлагларын 1986—1987 чылдарда электрижидер дугайында шиитпир хүлээп алдынган.

Депутат Н. Д. Өөвейниң саналын ёзугаар Эрзин районунда автомагазиннерниң ажылдаар графигин болгаш баар черлерин тодараткан, малчыннарның чагыгларын бижиир журналды кылган. Малчыннарга комплекстиг хандырылганы организастаан, турлагда чунар-бажыңны септээн, оларга кино чедирер машинаны тускайлаан.

Хандагайты № 85 соңгулда округундан депутат Р. К. Монгуш амыдырал хандырылга бүдүрүлге эргелелинде ажылдап турар кадрларның кошкак белеткелдиин шүгүмчүлээн. Ол ышкаш бүдүрүлге шөлүн, чунар-бажыңны болгаш хеп чуур черин калбартырын дилээн.

Амгы үеде чоннуң амыдырал хандырылга бүдүрүлге эргелели бедик мергежилдиг кадрлар-биле четчелеттинген, бо чылын ийи быжыкчы, улуг диспетчер мергежилин бедиткен. Амыдыралдың нарын техниказын «Тывателерадиобыттехниканың» мастерлери кылып турар. Эргелелдиң, чунар-бажыңның болгаш хеп чуур чериниң бүдүрүлге баазазын келир чылын калбартыр.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң алдыгы чыыжының бирги сессиязынга киргени саналдарның 23-үн ам күүседир ужурлуг бис. Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлели, Кызыл хоорай болгаш районнар Советтериниң күүскомнары оларны боттандырары-биле бүгү хемчеглерни алыр ужурлуг.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң алдыгы чыыжының ийиги сессиязы

ЧАА-ЧАА АЖЫЛ-ХЕРЕКТЕРНИҢ ПЛАННАРЫ

Ооң соонда санал-онал солчуушкуннары эгелээн. Санал берген депутаттар СЭКП-ниң XXVII съездизинге идепкейлиг белеткел, бүгү чуртта ышкаш, республиканың күш-ажылчы коллективтеринде база улам калбарганын, партияның съезд мурнунда документилерин чугаалажып көрүп турарын онзалап демдеглеп, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң он бирги чыыжының дөрткү сессиязынга СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары депутат М. С. Горбачевтуң илеткелин чүүлдүгзээнүн деткээн. Совет ниитилелдиң шынар талазы-биле чаа үе-чадазын ажыдып турар он ийиги беш чылдың баштайгы чылында республиканың мурнунда тургустунган улуг болгаш харысалгалыг сорулгаларның дугайын санал берген ажыл-херекчи ёзу-биле чугаалажып көрген. 1986 чылда Тыва АССР-ниң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң Күрүне планын база Күрүне бюджединиң дугайын чугаалажып, сессияга бадылаан.

СЭКП Эрзин райкомунуң бирги секретары депутат А. Ч. МОНГУШ (Эрзин районда Нарын № 130 соңгулда округу):

— Районнуң совхозтары, бүдүрүлгелери, албан черлери болгаш организациялары планныг онаалдаларын болгаш социалистиг хүлээлгелерин күүседири-биле чамдык ажылдарны кылып чорудукан. «Чаа орук» совхоз, Эрзиниң чурттакга-коммунал ажыл-агыйы, амыдырал хандырылгазы, № 5 КМК болгаш өске-даа черлер чогумчалыг ажылдаан. Кедээ ажыл-агый продукцияларын бүдүрер талазы-биле дуржулганы чедип ап турар. Ынчалза-даа малдың бажын чидирер, продукцияның шынарын экижитпес, чаа ёзу-биле ажылдаарынче кирбейн турар чоруктар бар болуп артпышаан. Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидери-биле, ниитизи-биле алырга, эки ажылдаары-биле чогуур түңнелдерин районда үндүрүп турар. Улус ажыл-агыйын башкарарының стилин болгаш арга-методтарын сайзыраңгайжыдары аңаа кол хамааржыр. Ылаңгыя кедээ ажыл-агый бүдүрүлгезиниң талазы-биле эвээш эвес ажылдар мурнувуста тургустунган.

Харылзааның бүдүрүлге-техниктиг эргелелиниң (В. Г. Левченко) Эрзинде кылып чорудар ужурлуг ажылдарының саадап турарының дугайын ол шүгүмчүлээн. Кызыл — Эрзин аразында радио шугумунуң тудуу кудуку деңнелде чоруп турар. Ажылдарның бүтпейн турарындан телевидение болгаш радио дамчыдылгаларының шынары эки эвес. Телефон харылзаазы чогумчалыг кылдыр магадылаттынмаан.

Шуурмак, Самагалдай, Эрзин аразында автоорукту экижидер талазы-биле ажылдарны Автоуруктар тудуунуң болгаш ажыглалының бүдүрүлге эргелели (В. К. Трофимов) чогуур деңнелде тургуспаан. Чайгы үеде үерге совхозтар аразының оруктары үрелген. Оларны катап эдип кылырының талазы-биле эвээш эвес ажылдарны чорудары негеттинип турар. Орук тудуун хөгжүдери-биле бистиң районга орук участогун тургузары негеттинип келген.

Район төвүнүң школа назыны четпээн 300 уруглары яслиде, уруглар садында хаара туттунмаан. Чүге дээрге, уруглар садының тудуу чорувайн турар. Эрзиниң Культура бажыны аргыжыраан, ооң залынга келген көрүкчүлер сыңмайн турар. Ынчангаш чаа Культура бажыңының тудуун эгелээри негеттинип келген.

«Кызыгаар» совхозтуң хойжузу депутат Г. Т. АДЫШАА (Тес-Хем районда Тес № 109 соңгулда округу):

— Бистиң партиявыстың тайбыңны быжыглаары-биле ап турар хемчеглерин не херээжен кижи болгаш, улуг чүүлдүгзүнүүшкүн-биле деткип турар мен. Тайбыңны быжыглаар, чурттуң экономиказын хөгжүдер дээш күш-ажылывыстың бүдүрүкчүлүүн улам бедидер ужурлуг бис. Бо чылда алган планныг онаалдаларымны багай эвес кылдыр күүседим. Съезд мурнунда үндүрген кол документилерни чугаалажып көрүп турар үеде дуңгужун төрүттүр чүс хойдан-на 85 хураганны өстүрүп алырын хүлээнген мен. 18 тонна сигенни боттарывыс белеткээш, кыштагда чедирип алдывыс.

Улам эки ажылдаары бистен негеттинип турар. Шаанда бистиң өгбелеривис, хоочуннарывыс, таарымча чок байдалдарда безин, эки ажылдап болурунун дуржулгазын биске арттырып каан. Ынчалза-даа бис ону чедир ажыглавайн турар бис. Кедээ ажыл-агый продукциязын бүдүрүп турарывыстың деңнели куду. Аңаа агаар-бойдус-даа эвес, малчыннар боттары буруулуг. Харысалга кудулап турар чоруктар бар. Бот-боттарынга негелде, контроль эвээш. Кедээ ажыл-агыйның специалистериниң хойжуларга боттуг дуза чедирер талазы-биле ажылы кошкак.

Амыдырал хандырылга министри депутат С. К. БУЯНДЫ (Бай-Тайга районда Тээли № 32 соңгулда округу):

— Амыдырал хандырылга бүдүрүлгелери эрткен он бир айларда планныг онаалдаларын 103 хуу күүсеткен. Кедээ черлерге ачы-дуза чедирериниң планы ол үениң дургузунда 102 хуу күүсеттинген. Ниитизи-биле алырга, чыл планын ажыр күүседип болурунун аргалары тургустунган. Бай-Тайга, Бии-Хем болгаш чамдык өске-даа районнарда чыгдынган мурнакчы дуржулгаларны өөренип көөрге, ачы-дуза чедирерин ам-даа экижидип болурунуң аргалары болгаш курлавырлары бар. Бүдүрүлгеге таарымчалыг байдалдар тургузары-биле экономиктиг шенелделерни чорудар. Чаа чүүлдерни дилеп тывар. Чижээ, малчыннар чурттаар өгүнүң чаа төлевилелин кылып тургускан. Ооң шенелдезин «Тиилелге» совхозта кылып турар. Бир эвес ол өг бодун бадыткап шыдаар болза, ону массалыг бүдүрүлгеже үндүрүп болур.

Кожуун чоруур амыдырал хандырылгага бажыңның белеткеп кылыры көрдүнүп турар. Дугуй кырында комбинат ажыглалга кирер болза, ачы-дуза чедирериниге база бир эки арга тургустунар.

Чонга ачы-дуза чедирери дээрге — улуг болгаш харысалгалыг херек. Маңаа бүгү министерстволарда, ведомстволарда бар аргаларны болгаш курлавырларны ажыглаары чугула болуп турарын министр онзалап демдеглээн.

«Шагонартяжстрой» трестиң № 42 тудуг эргелелиниң шеверлекчилер бригадазының бригадири депутат А. И. АВСИЕВИЧ (Улуг-Хем районда Чаа Шагаан-Арыгның № 114 соңгулда округу):

— «Шагонартяжстрой» трестиң тудуг коллективтери партияның XXVII съездизин төлептиг уткуур сорулганы салган ажылдап турар. Эртип турар беш чылдың болгаш доозукчу чылдың түңнелдерин чугаалажып тура, чамдык айтырыгларны, чижээлээрге, ажылдың участоктарында күш-ажылдың сагылга-чурумунуң экижип, организастыг чоруктуң бедип турарын демдеглеп турар бис. Арагалаар чоруктар-биле эптеш чок демиселди тургусканы аңаа идигниг болуп турар. Кадрларның ажылдан үнер-кирер чоруу кызырылган. Хоорайывыс чылдан чылче өзүп сайзырап турар. Тудугнуң темпизи ооң-даа бедээн болза, хоорайывыс тудуг-суур талазы-биле улам хөгжүүр ийик. Аңаа шаптык болуп турар чүүлдер бар, ажылдың бүдүрүкчүлүүнге ол дыка салдарлыг. Чижээ бистер малярлар, кандыг-бир объектиниң шеверлел ажылдарын кылып доозупкан турувуста келгеш, электри, харылзаа шугуму кирип, кылдынган ажылды үрээр таварылгалар бар. Ону катап кылыр апаар-дыр бис, чарыгдал улуг. Оон черле уштунары чугула. Ооң-биле кады «Тудуг кезектери» комбинаттың материалдарының шынарынга хамаарыштыр көрзе чогуур чүүлдер база бар. Мээң ажылдап турарым № 42 тудуг эргелелинде күш-ажылды механизастаар айтырыг оожум шиитпирлеттинип турар, ынчангаш хол-биле кылыр ажылдар хөй. Күш-ажылды чиигедиринче трестиң удуртукчулары кошкак кичээнгей угландырган. Бригада керээзи-биле ажылдаар арганы шиңгээдип албаан, ындыг арга-биле ажылдап турар бригада барык чок. Тудугжуларга берип турар ажылчын хептериниң хемчээли улуг, таарымча чок. Чурттакга болгаш социал-культура объектилерин ажыглалга кирерин дүргедедир дээш кызымак ажылдаар бис.

Улус депутаттарының Барыын-Хемчик район Совединиң күүсекомунуң даргазы С. И. ИЛЬЕНКОВ:

— Районнуң кедээ ишчилери он бирги беш чылда багай эвес көргүзүглерлиг ажылдаан. «Тыва даг-дүгү» комбинаттың коллективи база беш чылда сорулгаларын эки боттандырган. Районнуң улус ажыл-агыйының адырларында, тус-тус участоктарда күш-ажылдың сагылга-чурумун быжыглаар, организастыг чорукту бедидер, күш-ажылды организастаарын экижидер хемчеглер алдынып турар болгаш ооң чамдык түңнелдери ажыл-херек кырында көстүп келген. Ооң-биле кады бистиң ажылывыста, районнуң социал-экономиктиг хөгжүлдезинде шиитпирлеттинмээн айтырыглар ам-даа бар. Туүйбу заводу, ажыл-агыйлар, садыг коллективтери болгаш чамдыын өске-даа черлер деңдескии ажылды чедип албаан. Чамдык бүдүрүлге черлери, коллективтер ажыл-чорудулгага чаа дилээшкиннер кылбайн турар, ажылдың стилин улам сайзыраңгайжыдарын чедип албаан. Эът комбинаты, «Шекпээр» совхоз болгаш чамдык өске-даа бүдүрүлгелер бар арга-курлавырларны долу ажыглаваан. Капитал тудугда четпестер база бар. «Тыва даг-дүгү» тудуг эргелели күрүне планнарының күүселдезин үзер чыгаан. Социал-культура объектилерин ажыглалга кирерин мындыг байдал саададып турар. База бир четпес чүве — районнуң ажыл-агыйларында мал чеми белеткээриниң болгаш картофель тарып өстүрериниң материал-техниктиг баазазының кошкаа. Ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидеринге ол шаптыктап турар. Ону мал чеми белеткээр «Барлык» совхозка хамаарыштырып болур. «Хемчик» совхозтуң ажылчыннары техника чогундан бар картофель шалыңының дөртен ажыг хуузунуң ажаалдазын хол-биле чорудуп турар.

Улус депутаттарының Сүт-Хөл район Совединиң күүсекомунуң даргазы депутат Ч. Б. МОНГУШ (Сүт-Хөл районда Ишкин № 67 соңгулда округу):

— Партияның ээлчеглиг съездизин төлептиг күш-ажыл-биле уткуур дээш социалистиг чарыш районнуң улус ажыл-агыйының бүгү адырларында калбарган. Районнуң экономиктиг хөгжүлдезинде, совхозтарның ажыл-ижинде четпестерже, чедир шиитпирлеттинмейн турар айтырыгларже кичээнгейни угландырып турар бис. Малдың продуктулуг чоруу чавыс болуп артпышаан. Чер ажылының зона системазын ажыл-агыйларда оожум шиңгээдип ап турар. Кедээ ажыл-агыйның деңнелин бедидер талазы-биле ап чорудар ужурлуг чүүлдеривис ам-даа хөй. Дук бүдүрериниң хемчээли, эрткен чылда тургаңынга деңнээрге, кудулап турар. «Алдан-Маадыр» совхозта бызаа кажаазының тудуунуң темпизиниң чавыс болуп турарындан ол ажыглалга кирбээн.

Чурттакга, социал-культура объектилери ажыглалга кирип турар. Ындыг-даа болза, ооң темпизи ам-даа чавыс. Чурттакга шөлүнүң чедишпейн турары оон-биле база тайылбырлан болур. Аныяк специалистерни чурттакга шөлү-биле үезинде хандырып шыдавайн турар бис.

Кожууннуң чурттакчы чонунуң культуразын бедидеринче угланган хемчеглер алдынып тура-даа, четпестер бар. Сүт-Хөл суурга чунар-бажың тударының айтырыы ийи чартык чыл иштинде саазын кырында чыдып турарын чугаалаары чугула. Ооң-биле кады электри шугуму кирерин Тываның электри четкилериниң талазындан саададып турар.

«Тыва кобальт» комбинаттың гидрометаллургия цегиниң аппаратчыгы депутат Е. В. РОМАНЕНКО (Хову-Аксыда Соңгу № 103 соңгулда округу):

— «Тыва кобальт» комбинаттың социал-экономиктиг күчүзү он бирги беш чылда өскен. Дөрт чыл тос айларда барзанныг продукция сайгарарының планын ажыр күүсеткен, аңаа гидрометаллургия цеги шиитпирлиг рольду ойнаан. Продукцияның бот-үнези оңгу беш чылдан чиигээн. Бүдүрүлгеге 149 чаартыкчы саналдарны киирген. Ажылдаарынга, чурттаарынга таарымчалыг байдалдарны тургузарынга, күш-ажылды камгалаарынга эвээш эвес херекселди чарыгдап турар.

Күш-ажылчы коллективтерде күш-ажылдың сагылга-чурумун быжыглаар, корум-чурумну экижидер хемчеглерни ап турар, ооң уламындан чамдык эки түңнелдерни чедип алган. Ындыг-даа болза бо талазы-биле кылыр ажылдар эвээш эвес.

Херээженнерниң күш-ажылын болгаш амыдыралын, нени болгаш не-чашты камгалаар талазы-биле доктаамал комиссияларның ажылында киржип турар болганымда, суурда байдалды хынап көрүп турар мен. Суурда ийи муң ажыг уруглар бар, оларның эмчи хандырылгазы четпес, ылаңгыя эмчилер чедишпес. Школаларда эмнелге пунктуларында ортумак эртемниг эмчи ажылдакчылары чок. Эмнелгениң материал-техниктиг баазазы кошкак. Ынчангаш Тыва АССР-ниң Кадык камгалал министерствозу дуза көргүзерин дилеп турар бис.

Уруглар идиктери, хептери, чемнери чедишпейн турар, ону четчири-биле хандырарын соңгукчулар доктаамал негеп келген, олче кичээнгей салыры чугула.

Тыва АССР-ниң чырыдыышкын министри депутат Н. С. КОНГАР (Сүт-Хөл районда Ийме № 66 соңгулда округу):

— Республиканың башкылары школа реформазының негелделеринге дүүштүр ажылын эде тургускан. Кызылдың № 4, 14, Туранның № 1, Сарыг-Септиң № 1, 2, Хову-Аксының № 1, Азас болгаш өске-даа школалар боттарының кичээлдерин ажык кылдыр чарлаан. Школачыларның күш-ажылчы өөредилгезин болгаш кижизидилгезин экижидер сорулга-биле бо чылын хол-биле кылыр ажылдың 94, профуглаашкынның 54 кабинедин тургускан. Бешки күш-ажылчы үлдүңга 12 муң ажыг үстүкү классчылар ажылдааш, ийи миллион хире рубльдиң үлетпүр болгаш кедээ ажыл-агый продукциязын бүдүрген.

Чамдык кылдынган ажылдар-биле чергелештир улус өөредилгезиниң ажылында четпестер болгаш чедир шиитпирлеттинмээн айтырыглар бар.

Школачыларның билииниң шынары куду болуп артпышаан. Кызыл, Тес-Хем, Сүт-Хөл, Бай-Тайга, Улуг-Хем районнарының чамдык школаларының эге класстарының өөреникчилериниң 20 хуузу номчуурунун, бижииниң, санаарының эргежок чугула мергежилдерин чедип албаан. Орус, тыва дыл башкылаашкынында эвээш эвес четпестер бар. Улуг-Хем, Чөөн-Хемчик, Барыын-Хемчик, Бай-Тайга районнарының болгаш Кызыл хоорайның школачыларының аразында корум-чурум үрээр чоруктар бар.

Агроүлетпүр органынга, Чурт үлетпүр, Амыдырал хандырылга министерстволарынга, тудуг трестеринге хамааржыр дыка хөй бааза бүдүрүлгелер хамаарышкан школаларынга эргежок чугула ажылдаар черлерни, специалистерни, дагдынмкчыларны тускайлап бербээн.

Улус өөредилгезиниң ажылдакчыларын чурттаар бажыңнар-биле Кызыл, Өвүр, Барыын-Хемчик, Тес-Хем районнарда, Кызыл хоорайда четпес хандырып турар.

Школачыларның профуглаашкынын экижидер улуг сорулга улус өөредилге килдистериниң, башкылар коллективтериниң, бүдүрүлгелериниң, совхозтарның удуртукчуларының мурнунда туруп турар, ону район, хоорай, бүдүрүлге, ажыл-агый бүрүзүнүң перспективтиг хөгжүлдези болгаш негелделеринге дүүштүр тургузары чугула. Ол ышкаш школа реформазын боттандырарынга хамаарышкан өске-даа айтырыглар бар.

Кызылдың № 1 автотранспорт бүдүрүлгезиниң чолаачызы депутат В. Н. БАЕВ (Кызылда Заозёрный № 22 соңгулда округу):

— Он бирги беш чылда «Тываавтотранс» каттыжыышкынының ажылдакчылары эки ажылдааш, планныг онаалдаларны болгаш социалистиг хүлээлгелерин күүседиринге багай эвес түңнелдерни чедип алган. 1981—1985 чылдарда техниктиг эдерилге, механизация, чолаачыларның ажылдаарынга, дыштанырынга таарымчалыг байдалдарны тургузар талазы-биле улуг ажылды чоруткан. Материалдыг болгаш энергетика курлавырларын камнаарынче улуг кичээнгейни салган.

Бистиң бригадада он бир кижи бар, оларның-биле республиканың кайы-даа районунга ужуражып болур. Бригада ниитизи-биле беш чыл планын күүсеткен, даалгадан ажыр коллдуунда он муң тонна улус ажыл-агыйының янзы-бүрү чүъктерин сөөртккен. Бодум 1990 чылдың февраль айының үлүүнде ажылдап турар мен.

Коллективтиң болгаш мурнакчы чолаачыларның чедип алган күш-ажылчы чедиишкиннери ол кызыгаары эвес. Бисте күш-ажылдың сагылга-чурумун үрээр, чүъкту чүдүрүп, дүжүрүп турарывыста четпестер чок деп болбас, ону шын организастаан болза чедиишкиннер хөй болур ийик. Чамдык бригадалар, бүдүрүлгелер, чолаачылар планныг онаалдаларын күүсетпейн турар.

«Каа-Хем» хөмүр-даш разрезинде хөмүр-даш чүдүрүп алыр дээн машиналарның хөлчээ кевүдээн, орта 2—3 шак манап турар. Даг-дүгү сөөртккен машиналар Абазага чеде бээрге, ону дүжүрери база берге.

Чолаачыларның ажылдаарынга, дыштанырынга ам-даа таарымчалыг байдалдар чамдык черлерде тургустунмаан. Чадааның, Хандагайтының, Мугур-Аксының столоваяларының чеми багай. Мугур-Аксында гостиница соок. Ол четпестерни чайладыры чугула.

Тыва АССР-ниң мелиорация болгаш суг ажыл-агый министри депутат Н. А. ЖОГОЛЬ (Барыын-Хемчикте Дөн-Терезинниң № 49 соңгулда округу):

— Министерство дооступ турар он бирги беш чылды чамдык көргүзүглер талазы-биле чедиишкиннниг күүседип турар. Суггарылга системаларының чаартылгазының, септелгезиниң талазы-биле планныг даалгалар ажыр күүсеттинген. Эртем-техниктиг депшилгени дүргедедир талазы-биле угламышкынга хамаарыштыр элээн ажылдар беш чылда кылдынганын демдеглээр апаар. Суггарылганы механизастаар болгаш электрижидер талазы-биле ажылдар биске бо беш чылда эгелээн. Амгы үеде республикада суггарылганың электрижиткен сес насос станциязы ажылдап турар. «Фрегат», «Сугма» хевирниң суггарылга агрегаттары тургустунгулан, чектер болгаш лиманнар суггарылга база нептерэп турар. Суггарылганың механизастаан болгаш электрижиткен аргаларынче келир беш чылда калбаа-биле шилчириниң чугулазын амыдырал бадыткап турар.

Ооң-биле кады министерствонуң бүдүрүлгелериниң, организацияларының ажылында шыңгыы четпестер бар. Демир-бетон кылыглар заводу доктааткан даалгаларын чедир күүсетпейн келген, ажыглалга киирген суггарылга системаларының кылдынганының талазы-биле хомудалдар болгаш шүгүмчүлелдер чөптүг. Төлевилелдер тус черниң байдалдарынга дүүшпес, шынары эки эвес болуп турары база чажыт эвес. Бо талазы-биле моон соңгаар боттуг ажылдаары, бүгү негелделерин күүседири — чугула сорулгавыс ол.

Республикада бар турар суггарылга системаларының ажыглалы дыка куду деңнелде. Дөрт чыл иштинде суггаттыг шалдерниң дүжүткүрү гектардан-на 8-теп 13 центнер ажып турар кылдыр өсе-даа, мында ажыглаттынмайн турар курлавырлар бар. Суггаттыг черлерниң 20 хуузу азы 10 муң гектары шуут суг албайн турар. Бай-Тайга районда суггарылга планнары доктаамал күүсеттинмейн келген. Каа-Хем районга бо беш чылда тарылга мурнунуң суггарылгазы чүгле 50 хуу чедип турган. Агаар-бойдустуң байдалдарындан хамаан чокка, сезон дургузунда суггарылга 2,5 катаптан ашпаан. Моон алгаш көөрге, суггарылга интенсивтиг технологияның байтык, ананы негелделерге безин четпес.

Бии-Хем районнуң «Саян» совхозунуң саанчызы депутат М. Т. ДАНГАЙ-ООЛ (Бии-Хемде Өөк № 93 соңгулда округу):

— Районнуң дыка хөй күш-ажылчы коллективтери 1985 чылды болгаш ниитизи-биле беш чылды чедиишкиннниг доозуп турар. Бистиң сүт-бараан фермаларының коллективтери күрүнеге сүт садар талазы-биле беш чылдың планныг даалгазын 415 тонна ажыр боттандырган. Мээң ажылдап турарым «Саян» совхозтуң коллективи күрүнеге эът болгаш сүт садарының беш чыл даалгаларын 103,7 болгаш 106 хуу күүсеткен. Фермада хол-биле кылыр ажылдарны механизастаар талазы-биле хемчеглер боттанып турар. Ынчалзажок сүт бүдүрери 11 айларда кызырылган. Ол дээрге инектерни тургузу азыраарынче чогуур үезинде шилчивээнинде, саанчыларның, кадарчыларының социалистиг чарыжын четпес организастаанында, өске-даа чедир шиитпирлеттинмейн турар айтырыгларның хараазы-дыр. Бир саанчыда 30—33 инек быжыглаттынган, а силосту боттарывыс хол-биле дажыглап, үлеп берип турар бис. Сельхозтехника албаны саалда аппараттарын септээр, содуур талазы-биле хүлээлгелерин күүсетпейн турар. Электри энергиязының үзүктелиишкиннериниң хараазы-биле чамдыкта бүдүн кодан мал сагдынмайн баргылаар.

Малчыннар кыштагларын электрижидер, сүт хүлээп алырын төпчүдер талазы-биле хемчеглерни алыры чугула.

Районнуң ажылчы чоннары он ийиги беш чылдың баштайгы чылының планнарын күүседир дээш бүгү чүүлдерин кылыр.

Аас чогаалы

ДАЛАНДАЙ АШАК-БИЛЕ МАҢГЫС

Даландай ашак чаңгыс чамырык мыйыстыг бугалыг, булут дег кежээ чоруур чедеш инектиг чүвең иргин. Ол бир-ле катап инектерин хемге суггарып кирре бергендир эвеспе.

Хеп-хенертен аңаа коргунчуг кара Маңгыс бо чедип келген турган.

— Сеңээ чедеш инээң херек бе? Чамырык мыйыстыг чаңгыс бугаң херек бе? Бодуңнуң борбак бажың херек бе, ашак? — деп айтырыптыр.

— Меңээ чедеш инээм хараадаачыг-дыр, чамырык мыйыстыг чаңгыс бугам-даа хараадаачыг-дыр, а мээң борбак бажымны чүгле Тонтийниң хылыжы-биле үзе шаап болур-дур силер — деп, Даландай ашак чугаалаан.

Оон Маңгыс-даа Тонтий ашакка чеде бергеш:

— Хүндүлүг Тонтий хылыжыңарны меңээ ачыладып көрүңерем — деп авыяастаптыр эвеспе.

Тонтий ашак олура:

— Бээрин берип болур-дур мен, мээң хылыжым кончуг дегейлеңип калган-дыр. Ону алыр деп бодаар болзуңарза, Бинтийниң чаңмызын ачылап алгаш, чүгле оон-биле чидидип ап болур-дур силер — деп-тир эвеспе.

Маңгыс-даа чүзү боор, Бинтийге чеде бергеш:—

— Чаңмыңарны меңээ ачыладып көрүңерем — дээн.

— Алырын алыр-ла-дыр силер, ынчалза-даа ону чүгле хүндүлүг Хантийниң тергези-биле сөөртүп ап болур-дур силер — деп, Бинтий харыылап-тыр иргин.

Маңгыс-даа Хантийже углааш чоруп берген. Чеде бергеш:

— Бодуңарның эрги тергеңерни ачыладып көрүңерем, хүндүлүг Хантий — деп-тир.

Хантий ашак олургаш:

— Ачылатпас боор ийикпе. Ону чүгле хүндүлүг Тантийниң маңган ак аскыры шимчедип болур чүве ийин — деп орган иргин.

Оон ам-даа Тантийге Маңгыс чеде бергеш:

— Хүндүлүг Тантий, меңээ маңган ак аскырыңар ачыладып көрүңерем — деп дилеп-тир.

Тантий ашак:

— Шалбалап ап шыдаар болзуңза алгай-ла сен. Ынчалза-даа ону тудуп аарда, Унтийниң аргамчызы-биле чүгле шалбалап ап болур чүве-ле болгай — деп орган иргин.

Маңгыс-даа ужуктурбушаан, Унтий ашакка чеде бер-ле:

— Бодуңнуң сураглыг хоочун аргамчыңны меңээ ачыладып көрем — деп-тир эвеспе.

Унтий оргаш:

— Ынчангай-ла. Ынчаарга мээң аргамчым бо чыткан далайның ол чарыында чыдар чүве ийин — деп-тир.

— А канчап ынаар кежип болурул?» — деп, Маңгыс айтырып-тыр эвеспе.

— Мойнунга кончуг улуг даштан баглап аарынга аар боор сен. Сени ынчангаш далай ужур чалгывас, ынчангаш сен чайтыг кеже бээр сен, ол-ла — деп, Унтий мону сөглээн.

Маңгыс шак ынчалдыр далайже кирген соонда аңаа дүжүп өлүп каап-тыр оо.

Даландай, Тонтий, Бинтий, Тантий база Унтий олар коргунчуг Маңгысты ынчап кажарлап чок кылып каап-тыр эвеспе.

О. ДАРЫМА очулдурган.

КАЯА, ЧҮҮ БОЛУРУЛ?

Ч. Айтматов. «Хүннүң дурту чүс чыл ажыг». 21-де 19 шакта.

«Енисей» Культура бажыңынга

Миниатюр театрының ажылдыышкыны. 21-де 12 шакта.

Л. Гаврилова «Аңчы-Кара болгаш Аңгыр-Чечек» тоол. 22-де 11 шакта.

«Тайга» станциязынга

Республиканың шывырак хаакчыларының аразында хаакка маңнаарынга маргылдаа. 21—22-де 10 шакта.

Декабрь 21—22-де

Дыштаныкчыларның кичээнгейинге.

«Тайга», «Хербис» станцияларында хаакты хелезиндеп ап болур, 10—16 шактарда ажылдап турар.

«Совет Тываның 5 чылы» стадионда каток коньканы хелезинге бербишаан, 11—20 шактарда ажылдап турар.

«Хүреш» стадионда каток коньканы хелезинге бербишаан, 11—16 шактарда ажылдап турар.

ДЫШТАНЫР ХҮН ШТАВЫ.

ТВ

ДЕКАБРЬ 21-ДЕ БИРГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

8.00 — «Үе». 8.40 — Эртенги гимнастика. 8.55 — «Сунтар — земля Олонхо». Док. телефильм. 9.25 — «Буратинонуң делгелгези». 9.55 — РСФСР-ниң улустуң артизи В. Мещериниң удуртулгазы-биле Төп телевидениениң болгаш Бүгү-эвилел радиозунуң электромузыкалыг херекселдериниң оркестри ойнаар. 10.20 — Озал-ондак чок шимчээшкин. 10.50 — «Болдинская бессонница». Телефильмнерниң XI бүгү-эвилел фестивалының шаңнаткан фильми. 11.40 — «Фантазёр». Мультфильм. 11.50 — Улусчу чогаадылга дугайында телепрограммаларының VI делегей фестивалы «Челээш». ЮНЕСКО-нуң программазы. Дунай чоогунуң чурттарының аас чогаалы. 12.20 — «Время пришло». Док. телефильм. 13.10 — «Өг-бүле болгаш школа». Тележурнал. 13.40 — Улустуң ырларының күүседикчилериниң III бүгү-россия конкурузунуң түңнел концерти. Краснодардан дамчыдылга. 14.55 — «Соңгу чүктүң хүн демдеглелиниден». 15.30 — Бөгүн делегейде. 15.45 — «Чаа аттар». Делегейниң Ф. Шопен аттыг, пианистер конкурузунуң лауреаттары. 16.50 — «Дириг амытаннар амыдыралы». 17.50 — Эвилелдер бажыңының Колонналыг залынга классиктиг опереттаның кежээзи. 18.50 — Телекөрүкчүлерниң дилээни-биле. «Труффальдино из Бергамо». Уран-чечен телефильм. 1 болгаш 2-ги сериялары. 21.00 — «Үе». 21.35 — Бир эвес кадык болуксазыңза. Хаак. 21.50 — 01.00 — «Известия» солуннуң шаңналы дээш хоккей талазы-биле делегей маргылдаазы. Канаданың шилиндек командазы — Финляндияның шилиндек командазы. ССРЭ-ниң шилиндек командазы. ЧССР-ниң шилиндек командазы. Чапсарда (23.10) — Медээлер.

ИЙИГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — Бир эвес кадык болуксазыңза. 8.30 — «Эртенги почта». Музыкалыг дамчыдылга. 9.00 — Бистиң садывыс. 9.30 — Украин телевидениениң программазы. 11.00 — «Аян-чорукчулар клуву». 12.00 — Бөгүндеге стадион. 12.30 — Уругларның уран чүүл коллективтериниң концерти. 13.30 — Уругларга кыска хемчээлдиг уран-чечен фильмнер: «Пацура», «Стена», «Дедушка и маленький барабанщик». 14.25 — «Деревня». Док. телефильм. 15.20 — «Воскресенье». Уран-чечен фильм. 1 болгаш 2-ги сериялары. 18.40 — Аар атлетика талазы-биле ССРЭ-ниң чемпионады болгаш кубогу. Ленинградтан дамчыдылга. 19.20 — Теннис. Дэвистиң кубогу. Төнчүзү. ГФР-ниң шилиндек командазы. Швецияның шилиндек командазы. ГФР-ден дамчыдылга. 20.00 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.15 — «Калыкшыл». 21.00 — «Үе». 21.35 — 23.35 — Г. Мамлин — «Июнь, Москва, Чертаново». Телешии.

Агаар

Бөгүн республикага эдир булуттаар, хар чагбас, хат кошкак. Дүне 35—40 градус, чамдык черлерге 23—28 градус соок. Хүндүс 23—29 градус соок.

Кызылга чагбас. Хат кошкак. Дүне 37—39 градус, хүндүс 26—28 градус соок.

Редактор В. С. ШАРАВИИ

Кино

ДЕКАБРЬ 21-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Кто вы, доктор Зорге?» 9.30, 12.20, 15.10, 18.00, 20.40 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Этот негодяй Сидоров» 9.10, 12.30, 15.50, «По законам военного времени» 10.40, 14.00, «Кто и как?» 17.20, 20.00 шактарда.

«ВОСТОК»: «Как молоды мы были» 14.00, «Сто дней в Палермо» 16.00, 17.40, 19.20 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Самрат» 14.00, 16.30, 18.30 шактарда.

ӨӨРЕНИРИН КҮЗЭЭННЕРГЕ

Профэвилелдериниң область чөвүлелиниң ырның болгаш танцының уругларын «Өөрүшкү» ансамбли ниити ыр коллективинге, национал хөгжүм херекселдериниң ансамблинге (хомуска, игилге, чадаганга, лимбиге, иочинага өөредири-биле) немелде хүлээп алышкынны чорудуп турар.

Кызыл хоорайның школаларының 1-ден 9 класс чедир өөреникчилерин чалап тур бис. Бижидилгени «Моңгулек» аалчылар бажыңының залынга, понедельник, четвергте 10-дан 12, 15-тен 16 шактарга чедир, воскресеньеде 10-дан 12 шакка чедир чорудуп турар.

ХАМААТЫЛАРНЫҢ КИЧЭЭНГЕЙИНГЕ

Тыва АССР-ниң Арга-ыяш ажыл-агый министерствозу Чаа чыл байырлалын шимээр дээш шивиини кижилерниң туразы-биле кезерин хораанын хыналдап турар. Бодунуң туразы-биле шиви кескеш, дүрүм үрээннер ыяш камгалалының хоойлузун ёзугаар харысалгага онаар апаар.

Садыг организациялары Чаа чыл шивилерин чонга садып, сайгарып турар.

ШЫН — Редакцияның адрези: 667000. Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 3. Телефоннары: редакторнуң 2-24-63, редакторнуң оралакчыларының 2-35-24, 2-23-54, харысалгалыг секретарының 2-23-35, секретарьлыгның 2-23-35, партийлиг амыдырал болгаш үлетпүр килдистериниң 2-31-75, пропаганда болгаш совет тургузуг килдистериниң 2-37-13, чагаа килдизиниң 2-41-27, информация килдизиниң 2-20-60, культура килдизиниң 2-23-54; кедээ ажыл-агый килдизиниң 2-21-47, корректорларның 2-27-41, бухгалтерияның 2-12-45. Солун келбейн барганда 2-32-75 телефонче долгаар.

Солун неделяда 6 катап үнер

Чагыг № 3193.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыышкының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы, Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

ТС—00285

Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 294 (12994) | 1985 чылдың декабрь 22, воскресенье | 1925 чылда үндезилеттинген. | Өртээ 3 көпеек

МОСКВА ПРОЛЕТАРИАДЫНЫҢ МААДЫРЛЫГ ЧОРУУ

Эвилелдер бажыңының Колонналыг залынга декабрь 20-де байырлыг хуралды Декабрьның Москвага болган чепсектиг тура халыышкынының 80 чылынга тураскааткан. Аңаа бүдүрүлгелерниң мурнакчылары, Коммунистиг партияның хоочуннары, найысылалдың партия, совет болгаш хөй-нийти организацияларының төлээлекчилери, Совет Армияның дайынчылары чыглып келген.

Президиумда — эштер В. В. Гришин, М. С. Соломенцев, П. Н. Демичев, В. В. Кузнецов, И. В. Капитонов олар.

Хуралды В. В. Гришин ажыткан.

«Москвага Декабрьның чепсектиг тура халыышкыны — Россияга 1905—1907 чылдарның революциязының дээди чадазы» деп илеткелди СЭКП ТК-ның чанында Марксизм-ленинизм институдунуң директору академик А. Г. Егоров кылган. Россияның баштайгы революциязы империализм үезиниң баштайгы улусчу революциязы болган деп, ол онзалап демдеглээн. Төөгүде эң-не баштай ажылчын аңгы ооң баштакчызы, бүгү күш-ажылчы массаларның баштыңчызы болу берген.

В. И. Ленинниң тодарадканы-биле алырга, ол Улуг Октябрьның «кол белеткели» болган. Ол революцияга большевиктерге удурткан Москва пролетариадының ролю улуг болган. 1905 чылдың декабрьда хаанның ёзу-чурумга удур чепсектиг тура халыышкынны үндүрген. Хаан ёзуу-биле дошкун сегиржип алыышкыннарга революстуг теорияны ажылчын шимчээшкини-биле херек кырында каттыштырган чаа хевириниң партиязының — В. И. Ленинге баштаткан большевиктер партиязының удуртукчу ролю чаныкналчаа-биле илереттинген.

Революцияның маадырларының эрес-дидим чоруун совет кижилер бедик-биле үнелеп турарлар. Күш-ажылчы Россияның эң дээре оолдарының болгаш кыстарының ол дээш маадырлыы-биле тулчуп чораан херээ ам-даа дириг болгаш тиилеп турар. Бистиң партиявыс XXVII съездиге тодаргай туруштуг уткуштур бар чыдар. СЭКП ТК-ның апрель болгаш октябрь (1985 ч.) Пленумнарының, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң он бирги чыыжының дөрткү сессиязының шиитпирлеринде, съезд мурнунуң документилеринде социализмниң бүгү хемчеглер-биле сайзыраңгайжыдарынче болгаш коммунизмче улам ыңай бурунгаарлаарынче партияның стратегиязы үндезилеттинген.

(СЭТА).

ТӨРЭЭН ЧУРТТУҢ ШАҢНАЛДАРЫ

Совет Эвилелиниң Маадыры ССРЭ-ниң ужудукчу-космонавтызы эш В. П. Савиныхты Ленин орден-биле болгаш ийиги «Алдын Сылдыс» медаль-биле шаңнаар дугайында

ССРЭ-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУҢ ЧАРЛЫЫ

Орбитаның «Салют-7» — «Союз» эртем-шинчилел комплекизинге космоска ужудуушкунну чедиишкинниг боттандырганы болгаш ооң-биле кады эрес-дидим болгаш маадырлыг чоруун көргүскени дээш Совет Эвилелиниң Маадыры ССРЭ-ниң ужудукчу-космонавтызы эш Виктор Петрович Савиныхты Ленин орден-биле болгаш ийиги «Алдын Сылдыс» медаль-биле шаңнаар.

Совет Эвилелиниң Маадыры эш В. П. Савиныхтың маадырлыг чоруун демдеглээри-биле Маадырның төрээн черинге ооң хүлер херек тураскаалын тургузар.

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы А. ГРОМЫКО.
ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары Т. МЕНТЕШАШВИЛИ.
Москва, Кремль.
1985 чылдың декабрь 20.

Ужудукчу-космонавт эш В. В. Васютинге Совет Эвилелиниң Маадыры атты тывысыр дугайында

ССРЭ-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУҢ ЧАРЛЫЫ

Орбитаның «Салют-7» — «Союз» эртем-шинчилел комплекизинге космоска ужудуушкунну чедиишкинниг боттандырганы болгаш ооң-биле кады эрес-дидим база маадырлыг чоруун көргүскени дээш ужудукчу-космонавт эш Владимир Владимирович Васютинге Совет Эвилелиниң Маадыры атты тывыспышаан, ону Ленин орден-биле болгаш «Алдын Сылдыс» медаль-биле шаңнаар.

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы А. ГРОМЫКО.
ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары Т. МЕНТЕШАШВИЛИ.
Москва, Кремль.
1985 чылдың декабрь 20.

Ужудукчу-космонавт эш А. А. Волковка Совет Эвилелиниң Маадыры атты тывысыр дугайында

ССРЭ-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУҢ ЧАРЛЫЫ

Орбитаның «Салют-7» — «Союз» эртем-шинчилел комплекизинге космоска ужудуушкунну чедиишкинниг боттандырганы болгаш ооң-биле кады эрес-дидим база маадырлыг чоруун көргүскени дээш ужудукчу-космонавт эш Александр Александрович Волковка Совет Эвилелиниң Маадыры атты тывыспышаан, ону Ленин орден-биле болгаш «Алдын Сылдыс» медаль-биле шаңнаар.

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы А. ГРОМЫКО.
ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары Т. МЕНТЕШАШВИЛИ.
Москва, Кремль.
1985 чылдың декабрь 20.

Эш В. В. Васютинге «ССРЭ-ниң ужудукчу-космонавтызы» атты тывысыр дугайында

ССРЭ-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУҢ ЧАРЛЫЫ

Орбитаның «Салют-7» — «Союз» эртем-шинчилел комплекизинге космоска ужудуушкунну боттандырганы дээш эш Владимир Владимирович Васютинге «ССРЭ-ниң ужудукчу-космонавтызы» атты тывысыр.

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы А. ГРОМЫКО.
ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары Т. МЕНТЕШАШВИЛИ.
Москва, Кремль.
1985 чылдың декабрь 20.

Эш А. А. Волковка «ССРЭ-ниң ужудукчу-космонавтызы» атты тывысыр дугайында

ССРЭ-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУҢ ЧАРЛЫЫ

Орбитаның «Салют-7» — «Союз» эртем-шинчилел комплекизинге космоска ужудуушкунну боттандырганы дээш эш Александр Александрович Волковка «ССРЭ-ниң ужудукчу-космонавтызы» атты тывысыр.

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы А. ГРОМЫКО.
ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары Т. МЕНТЕШАШВИЛИ.
Москва, Кремль.
1985 чылдың декабрь 20.

БИИ-ХЕМ РАЙОН | XXVI СЪЕЗДИДЕН СЪЕЗД ЧЕДИР XXVII

КҮШТЕРНИ МӨӨҢНЕВИШААН

Районнуң ажыл-ишчилери дооступ турар беш чылда СЭКП-ниң XXVI съездизиниң тодарадканы хөгжүлдениң социал-политиктиг болгаш экономиктиг сорулгаларының талазы-биле планнарын боттандырар дээш ажылдап келгеннер. Бо талазы-биле чамдык ажылдар кылдынганы чугаажок. Районнуң коммунистери болгаш күш-ажылчы коллективтери съезд мурнунуң чугула документилерин бо хүннерде ханызы-биле чугаалажып көрүп, эрткен чылдарда экономикада болгаш өске-даа адырларда кошкак шиитпирлеттинип келген айтырыгларже боттарының кичээнгейин мөөңнеп турары таварылга эвес. Улус ажыл-агыйының бүгү адырларынга эргелеп башкарылганы болгаш ажыл-агый механизмин сайзыраңгайжыдары, күш-ажылды организастаарын экижидери, камналгалыг болгаш хумагалыг чорукту чедип алыры, бүдүрүлгеге болгаш күш-ажылдың сагылга-чурумун быжыглаары онза чугула айтырыглар болуп турар. Черле ынчаш организакчы болгаш масса-политиктиг ажылдың эң чогумчалыг арга-методтарын диилеп тып, өлче моон соңгаар тодаргай сагыш салрынче дооступ турар беш чылдың кичээнгейлериниң бисти хүлээндирип турар.

Район күрүнеге сүт садарының беш чыл планын хуусаазындан эрте күүсеткен. Мал чеми болгаш тараа культураларының, картофельдиң болгаш ногааларының дүжүдү мурнундаазындан элээн өскен, ниитиниң малынга чем белеткелин экижиткен. Үлетпүр бүдүрүлгелери беш чыл планын күүседип турар. Тудугжуларның үлүг-хуузу база улуг, социал программа боттанып турар.

Эрткен чылдарда районнуң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезинге улуг чаартылгалар болган. Бүдүрүлгениң, чоннуң амыдырал хандырылгазының, культураның чугула объектилерин туткан. Чүгле бо чылын безин «Кызыл тараачын» совхозта мал азыраар Шивилиг комплекизин ажыглалда кирген. Районнуң совхозтарынга бо чылдарда чаа техника хөй немешкен.

Чоннуң амыдырал хандырылгазы база экижээн. Аңаа хамаарыштыр элээн ажылдар кылдынган. Чижээлээрге, чер иштиниң ханы хемчээлдиг кудуктарын чурттакчылыг элээн каш суурларда кылган. Хой ажыл-агыйлыг «Ээрбек» совхоз тургустунган. Ленин ордениниг «Кызыл тараачын» совхозтуң төп суурун чаартынып, он бирги беш чылда аңаа бир чаа квартал немешкен. Зеленая кудумчузунда чаагайжыды туттунган чуртталга бажыңнары шөйлүп чоруткан.

100 чылын мырыңай чапчаа байырлап эрттирген Туран хоорайның дугайында каш сөс. 1945 чылда хоорайга баштайгы МТС үндезилеттинген турган, ам ооң баазазында районнуң Сельхозтехниказы — амгы үениң улуг бүдүрүлгези тургустунган.

Шагда ийи-ле кудумчулуг суур турган хоорай чыл келген тудум улам сайзырап орар. Он бирги беш чылдың дургузунда хоорайның чаагайжыдылгазынга болгаш чуртталга фондузун септээринге 2 млн. хире рубльди үндүрген.

Партияның социал-экономиктиг программазын боттандырганының ачызында хоорайның-даа, кедээ-даа чоннуң амыдыралының материалдыг чаагай чоруу бедип, оларның ажылдап-чурттаарының байдалы экижип орар. Телевизор, соодукчу, хеп чуур машина дээш культура-амыдыралдың чугула бараалнары чонда көвүдээн. Амыдыралдың социалистиг хевири бадыткаттынып, ажыл-ижинге, хөй-нийтиниң херээнге бердинген, социал-политиктиг, идепкейлиг, найыралчы, интернационалчы сеткил-хөөнүг чаа кижи бисте тыптып келген.

Партияның XXVII съездизин төлептиг уткуурунга тураскаалкан социалистиг чарышка кирипкеш, үре-түңнелдиг ажылдап чоруур мурнакчы ажыл-ишчилер районда бар. «Хадың» совхозтуң ишчилери районда ниитизи-биле дээре көргүзүглүг болуп турар. Мал бажы өстүрериниң (бода болгаш шээр мал) бо чылдагы планнарының күүселдези ол совхозта багай эвес. «Кызыл тараачын» совхоз сүт, эът, «Өөк» совхоз дүк, сүт планнарын күүсеткилээн.

«Хадың» совхозтуң фермазы күрүнеге сүт садарының беш чыл планын октябрьдала күүседипкен. Ферманың саанчылары коммунистер Г. Ы. Кара-кыс, Ч. М. Монгуш, О. Н. Монгуш олар чарыштың мурнуку одуруунда чоруп турарлар.

Туран хоорайның юбилейин таварыштыр «Кызыл тараачын» совхозтуң бөлүк ажылчыннарынга алдарлыг аттарны, шаңналдарны тывыскан болгай. Оларның арразындан саанчы З. А. Седипейге «Тыва АССР-ниң алдарлыг малчыны» хүндүлүг атты тывысканы. Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Хүндүлел бижии-биле ол-ла совхозта механизатор Т. Р. Даржай шаңнаткан.

Аныяктарның болгаш студентилерниң Москвага болган XII Бүгү-делегей фестивалының киржикчизи, «Кызыл тараачын» совхозтуң механизатору В. Ш. Маадының ады база доозукчу чылда социалистиг чарыштың тергиинмелериниң арразында кирген.

Төрүүр чүс хойга онаиштыр эки көргүзүглерни чедип ап турар «Өөк» совхозтуң Ч. Монгуш, А. Бельчиков, «Кызыл тараачын» совхозта Ш. Ооржак, ол ышкаш мал чеми белеткээр бригаданың бригадири Г. Цыбич, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң депутады механизатор С. Тесленко ышкаш мурнакчыларның аттарын чоргаарал-биле адап турар бис.

СЭКП-ниң XXVII съездизин төлептиг уткуур дээш социалистиг чарышка кирипкеш, үлетпүр, тудуг, транспорт, коммунал-амыдырал хандырылгазының организациялары эки ажылдаан. Үлетпүр продукциязын бүдүрериниң болгаш сайгарарының 11 айлар планнары ажыр күүсеттинген, социалистиг чарыштың мурнуку одуруунда хлеб заводу, Сельхозтехника, чоннуң амыдырал хандырылга бүдүрүлге эргелели ышкаш мурнакчы коллективтер чоруп турар. Хлеб заводу моон мурнунда хожудангай бүдүрүлге турганындан, чаа удуртукчузун ажыл-херекти эки организастааныңдан, мурнакчы коллектив болу берген.

Он бирги беш чылдың эрткен үезинде чоннуң амыдырал хандырылга бүдүрүлге эргелели (начальниги Тыва АССР-ниң чоннуң амыдырал хандырылгазының алдарлыг ажылдакчызы А. И. Костенков) доктаамал эки ажылдап турар. Чурттакчы чоннуң кижи санынга онаиштыр ачы-дуза чедирери: хоорайга — 15 рубль 20 көп., кедээге — 18 рубль 83 көп. болган. Бо көргүзүг республиканың ортумак көргүзүүнден бедик болуп турары эки. Бо бүдүрүлгениң кол цехтери бригада келээзи-биле ажылдап турар. Үстүнде коллективтен дааранып цехтиң удуртукчузу А. В. Чеброва, дааранып-чылар Н. И. Фадеева, Г. З. Симашова, Хадыңның комплекстиг хүлээп алыышкын пунктузунуң эргелекчизи С. О. Биче-оол ышкаш мурнакчыларны мактал-биле адап турар бис.

Амгы үеде 1985—1986 чылдың мал кыштаглаашкынынче бүгү кичээнгей угланган. Кыштаглаашкынны организастыг эрттирер, малдың продуктулууун кудулатпас, мал чемин камныг чарыгдаары дээш ажыл чер болганда чоруп турар. Малчыннарже комплекстиг үйгүшкүннерни ажыл-агыйлар ааңы-биле организастап эгелээн бис. Оларга боттуг дузаны чедирери, партия организацияларының бүгү кичээнгейин малчыннарның ажылын, амыдырал-чурттаалгазын экижидеринче углаары кол сорулга болуп турар.

Районнуң экономиказында болгаш социал хөгжүлдезинде чедир шиитпирлеттинмээн айтырыглар база хөй. Малдың баш санын өстүрери, продуктулуг чоруун бедидери чугула, чер ажылын интенсивтиг арга-биле чорударын бистен негеттинип турар. Кадрлар-биле ажылды экижидерин чедип алыр. Социалистиг чарыштың дээштиин бедидери, күш-ажылдың сагылга-чурумун быжыглаары, камналгалыг болурун кайы-даа чедип алыры — кол сорулгалар. Үстүнде айтырыгларны чедиишкинниг шиитпирлээринче бүгү күштерни мөөңневишаан, партияның XXVII съездизин күш-ажылчы бедик көргүзүглер-биле уткуур дээш ажылдаар ужурлуг бис.

В. ДУНАЕВСКИЙ.
СЭКП Бии-Хем райкомунуң бирги секретары.

Ниитиниң малын чылдың дөрт эргилдезинде ажаап карактаары белен эвес ажыл. Кандыг-даа мал онча-менди өзүп, күш-деңгелдиг болзун дээш хөй-ле кижилер үлүүн киириштирер. Хойжулар, саанчылар, инек кадарчылары, бызаа ажаакчылары, мал чеминиң белеткелчилери—шупту-ла өлче сагыш салыр.

Бо чуруктарда мурнакчыларны көрүңер: Дарлаа Ховалыговна САНДАП—«Кызыл тараачын» совхозтуң бызаа ажаакчызы, ол ажылынга чээрби ажыг чыл болган, арга-дуржулгазы-даа бедээн. Иван Павлович ЭЛТЕКО — ол-ла совхозта механизатор, дааңган ажыл-херээ дээш кезээде сагыш аарып чоруур.

Эрткен чылда мал кыштаглаашкынынга үре-түңнелдиг эки ажылы дээш оларны УАЧД-ниң хүлер медальдары-биле чоокта чаа шаңнаан.

Бөгүн—Энергетиктиң хүнү

ЧУРТТУҢ БҮГҮ ЭНЕРГИЯЗЫ

Саян-Шушенск ГЭС-тиң сөөлгү, онгу агрегадының роторун туружунда салдынган. Курск АЭС-те бир миллион киловатт-шак күчүлүг дөрткү энергоблокту ажылдадып эгелээн. Бо дээрге Энергетик хүнүнүң бүдүүзүнде ол адырның бүдүрүлгелеринден болгаш тудугларындан кээп турар хөй санныг медээлериниң чүгле ийи факт-тыр. Ынчалзажок оларда совет энергетиканың 1920 чылдың декабрь 22-де эгелээн, ам 65 чыл болган төөгүзү бүрүн мөөңнелип сиңникен дег. Ол хүн Россияны электрижидериниң ленинчи планын (ГОЭЛРО-ну) хүлээп алган Советтерниң VIII Бүгү-россия съездизин ажыттынган.

ГОЭЛРО-нуң — ленинчи программаның амыдыралга боттанганының, чурттуң энергетика күчүзүнүң дугайын ССРЭ-ниң энергетика болгаш электрификация министриниң бирги оралакчызы А. Н. Макухин СЭТА-ның корреспондентизи-биле ССРЭ-ниң чаңгыс аай энергетика системазының төп диспетчер эргелелинге ужурашкаш, чугаалап берген. Диспетчер төвүнүң улуг залының чартыын төгериктей бөлээн картада ажылдап турар электри станцияларын көргүзүп турар сайгылгааннар чырып турган.

— Советтерниң VIII Бүгү-россия съездизинге Г. М. Кржижановскийниң көргүзүп турган картазынга ынчан чүгле 30 электри станцияларын демдеглээн турган. Олар чуртка амыдыралчы эргежок чугула 8,8 миллиард киловатт-шак электри энергиязын бээр ужурлуг турган. Ынчаарга «Коммунизм — ол дээрге Совет эрге-чагырга бүгү чуртту электрижидерин катканы ол» деп, В. И. Ленин чугаалап тура, чүгле оларны бодап турганы ол эвес. ГОЭЛРО планы электрижидилгениң баазазынга улус ажыл-агыйын комплекстиг хөгжүдериниң кижи төрелгетениниң төөгүзүнде бир дугаар ындыг ниити күрүне ужур-дузалыг чаңгыс аай планы, бистиң оон ыңайгы беш чылдарывыстың эге үндезини болган.

Төөгүлүг Волхов ГЭС-тен, Кашира болгаш Шатурадан эгелээш, эң күчүлүг Красноярск болгаш Саян-Шушенск гидростанциялар, Запорожье болгаш Углегорск ГРЭС-тер, Ленинград, Курск, Игналин болгаш өске-даа АЭС-терге чедир — совет энергетиканың оруу ындыг.

— ССРЭ-ниң Энергетика программазы адырның моон соңгааргы хөгжүлдезин тодарадып турар болгай. Ону боттандырарынга он ийиги беш чылдың үлүү кандыг болур?

— Чурттуң хөгжүлдезиниң Кол угланыышкыннарының төлевилелинде 1990 чылга чедир электри энергиязын бүдүрерин 1840—1880 миллиард киловатт-шак чедирерин төлевилээн. Бо талазы-биле чурттуң Европа кезээнге болгаш Уралга атомнуг улуг станцияларны, а чоон девискээрлерге — 4—6 миллион киловатт күчүлүг чылыглыг электри станцияларын база гидростанцияларны тударын уламчылаар.

Беш чыл дургузунда Смоленск АЭС-тиң ийиги ээлчээн, Калинин, Крым, Чернобыль, Запорожье АЭС-терниң тудуу доостур. ССРЭ-ниң чаңгыс аай энергетика системазының картазынга чаа «атомнуг хүннүг» — Татарияның, Ростовтуң, Хмельницкийниң, Ровнонуң АЭС-тери чырып келир.

Төпчүткен чылыдылга талазы-биле бистиң чуртувус делегейде бирги черни ээлеп турар. Бүгү адырда дег, сөөлгү чылдарда ЧЭТ-терниң күчү-шыдалы дыка улгаткан. Он ийиги беш чылда төпчүткен чылыдылганы улам калбартыры төлевилеттинген. Маңаа чылыглыг станциялардан аңгыда, бойдус боктаалдырып, хирлендирбес чылыг хандырылгазының атомнуг станцияларын тударын чаа угланыышкын апаар. Хоорайлар чылыдылгазынга атомнуг станцияларының берип турар чылыының боттуннези ооң мурнундаазындан ийи катап чиик болур. Ындыг станциялар Горькийге, Воронежке ажылдап эгелээр. Одессага, Минскиге, Волгоградка чылыг болгаш электри энергиязы бээр атомнуг станцияларының тудуу уламчылаар. Оларны ажыглаалга киирери органиктиг одаар чүүлдү, ылаңгыя нефть продуктуларын чарыгдаарын кызырар, бойдус камгалалынга салдарлыг болур.

— Бистиң чуртувустуң гидрокурлавырлары улуг. Он ийиги беш чылда гидроэнергетика канчаар хөгжүүрү?

— Гидростанциялар амгы үеде энергия херегжээлиниң өскерилгени-биле дүрген таарыштыр тургустунуучал ындыг энергия дээү боор турар. Он ийиги беш чылда шуут чаа хевириниң — суг-энергия мөөңнээр станциялар кестүп келир. Олар энергияны эвээш ажыглаар үеде чылыглыг болгаш атомнуг станцияларының энергиязын үстүкү хевлбек дээр кезээнче сордуруп чорударынга ажыглааш, энергияны кейиң ажыглаар хүндүскү үелерде сугну адаккы хевлбээнче ажытпышаан, энергияны немештир берип турар болур. Ындыг гидроаккумуляция станциялары Загорскиге, Литва ССР-ге, Днестрге, Ленинград чоогунга болгаш өске-даа черлерге туттунар.

Кавказтың, Сибирьниң, Ыраккы Чөөн чүктүң болгаш Ортаакы Азияның хемнеринге чүгле электри энергиязы бээриниден аңгыда черге суг бээр, судно эжиндиришкинниң болгаш балык ажылын хөгжүдеринге, үер-лээшкин болдурбазынга ажыктыг станцияларның тудуу уламчылаар.

Түңнелинде энергетика хөгжүлдези чурттуң эртем-техниктиг шапкын депшилгезинге бодунуң үлүүн киирбишаан, бодунуң хөгжүлдезин аңаа чагыртыр деп чугаалаар апаар.

Т. АККУРАТОВА.

ХООРАЙ СОВЕДИНИҢ ДЕПУТАТТАРЫНГА

1985 чылдың декабрь 25-те, 15 шакта, СЭКП хоорскомунуң хуралдаар залынга хоорай Совединиң сессиязы дараазында хүн айтырыгларлыг болур:

1. Кызыл хоорайның 1986 чылда экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң планының дугайы база—1985 чылдың планының күүседиин турарының дугайы.
2. Хоорайның 1986 чылда бюджединиң дугайы болгаш 1984 чылдың бюджединиң күүселдезиниң дугайы.

Хоорсоветтиң күүскому.

БИИ-ХЕМ РАЙОН

XXVI СЪЕЗДИДЕН СЪЕЗД ЧЕДИР XXVII

ЧАА СОРУЛГАЛАРГА ДҮҮШТҮР

Бии-Хем районнуң чоннуң амыдырал хандырылга бүдүрүлге эргелели — СЭКП Төп Комитединиң тураскаалдыг Кызыл тугунуң эдилекчизи. СЭКП-ниң XXVII съездизинге уткуштур районнуң үлетпүр бүдүрүлгелериниң аразында социалистиг чарыштың мурнуку одуруунда чоруп турар.

Бистиң коллектив съезд мурнунуң чугула документилерин СЭКП-ниң Программазының чаа эдилгезиниң болгаш партия Уставынга өскерилгелерниң төлевилелдерин болгаш 1986—1990 чылдарда болгаш 2000 чылга чедир үеде ССРЭ-ниң экономиктиг база социал хөгжүлдезиниң Кол угланыышкыннарының төлевилелин улуг сонуургал-биле чугаалажып көрген. Кол угланыышкыннарда чоннуң амыдырал хандырылгазынче улуг кичээнгей салдынган болгай. Ону амыдыралга боттандырарынга бүгү күштү мөөңнээр, чогаадыкчы ёзу-биле ажылдаары бистен негеттинип турар. Эргелелдиң администрациязы, партия, профэвилел, комсомол организациялары коллективке политмассалыг болгаш организакчы ажылды чорудуп келгениниң ачызында ажыл-херекти организастаарының дептиилгелиг аргаларын шиңгээдип ап, социалистиг чарышты организастаарынга чамдык эки түңнелдерин бо беш чылда чедип алган.

Бүдүрүлгениң кол цеги болур — чоннуң хууда чагыгларын ёзугаар хеп даараар ательеге социалистиг чарышты баштап турар. Ачы-дуза чедирилгезиниң планы чылдан чылче улгадып тураа-даа, ооң күүселдезин ажылчыннар саның көвүдетпейн, харын күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедиткениниң күзели-биле цехтиң коллективи чедип ап келген.

Күш-ажылдың бүдүрүкчү-

Беш чыл болгаш бис

лүүн бедидеринге шиитпирлиг рольду цехтиң шупту бригадаларын кереэлиг ажылдаар аргаже шилчиткени ойнаан. Чаа чүүлдү эгелээри черле белен эвес. Чамдык хоочун даараныкчыларывыс безин күш-ажыл төлевиринде чаңгыс аайлаар, эки-даа, кошкак-даа ажылдаарга төлевири дөмей апаар ирги бе деп бүзүрексевейн-даа тургулаан. 1983 чылдың апрельде аныяк коммунист В. Н. Коровинаның удуртказы коммунистиг күш-ажыл бригадазын (эр улус хеви даараар) чаңгыс аай нарядче шилчиткен. 1984 чылдың январьда база үш бригаданы ол арга-биле ажылдаарынче шилчиткен бис.

Чаа арга-биле ажылдаарынче шилчээн соонда ортумактарның безин көргүзүглери өзүп эгелээн.

Ажыл-херекти экижидеринге чүү дузалааныл? Ниити чедиишкин дээш кижи бүрүзүнүң харыысалгазы өскен, чүгле бегүнүң бодавайн, а даартазын сайгарып көрүп турар апарган. Ажылынга-даа, бот-боттарынга-даа кижилерниң хамаарылгазы өскерилген. Кижи бүрүзү хөйнү кылырын кызаар. Мурнунда чылдарда разряд шалыңга шоолуг салдар бербейн турган болза, ам өскерилген, кижи бүрүзү холушкак мергежилди чедип алырын бодаар, чүге дээрге, шалыңывыс оон хамаарылгалыг апарган. Ынчангаш харын чагыгны күүседириниң хуусаазы кызырылган.

Мурнунда 4-кү, 2-ги разрядтың даараныкчызының шалыңы колдуунда дең, 2—3 рубльге ылгалдыг турган. Ам дөрткү разрядтың даараныкчызы айда ортумаа-биле 180—200 рубль алыр, ооң кырынга шаңнал акшаны база санаар болгай.

Ам күш-ажылдың сагылга-чурумунга хамаарыштыр чугаалап көрейн. Мурнунда чылдарда чылдагаан чок ажыл шагы үзер болгаш ажыл шагында шелээ дилээр чоруктар бар турган. Шелээ дилээр чорукту тускай дептерге демдеглеп келиривиске, администрацияның чөптээрели-биле айда-ла кижи бүрүзүнге онаштыр 5 кижи-хүн чедир чидириглер, ооң түңнелинде ниитизи-биле ачы-дуза чедирилгезин 300 рубльге чедир бербейн турган. А амгы үеде ындыг шелээ дилээр чоруктар шуут эвээжээн, дептер-даа херек чок апарган.

Коллективке сагылга-чурумну, организастыг чорукту быжыглаар, күш-ажылды организастаарының чаа аргазын шиңгээдип алырынга даараныылга цегиниң начальниги, коммунист А. В. Чеброва эвээш эвести кылган. № 2 бригаданың бригадири, партия кежигүнүнге кандидат Т. С. Семенованың бригадазы чарышка эки көргүзүгнү чедип алган. Даараныкчылар В. З. Вервакова, Н. Н. Фадеева, Хадында комплекстиг хүлээп алыр пунктунуң эргелекчизи С. О. Биче-оол, автомашина чолаачызы И. А. Додыченко болгаш өскелер-даа эки ажылдап, үлегерин көргүзүп турар.

Ынчалза-даа бистиң ажылывыста чамдык четпестер болгаш бергелер бар, чагыглар күүселдезиниң шынары чамдыкта багай, хуусаазы узап турарынга хомудалдар ам-даа артпышаан.

Оон аңгыда районнуң амыдырал хандырылга бүдүрүлге эргелелиниң болгаш республиканың бүдүрүлге катцыжыышкыннарының аразында кереэлиг хүлээлгелер күүсеттинмези ажылга шаптыктап турар. Ылаңгыя Тыва рембыттехника сөөлгү үш ай дургузунда 1321 рубльге демир кылыгларын чедир бербээн. Шак септээр талазы-биле хожудаашкын чыл эгезинден тура 900 рубль чедип турар, декабрьның эгезинге чедир Кызылдың шак септээр черинде 86 шакты хуусаазында кызбаан. Амыдыралга ажыглаар нарын техника септээринге артык кезектер чок, чедишпезинден соодукчуларны, хеп чуур машиналарны 2—3 ай иштинде септелгезин саададып турар. Ооң уламындан хомудалдар кирип турары ол.

Кедээниң чонунга ачы-дуза чедирерин хөгжүдерн, ону организастаары ында ажыл-агыйларның, кедээ Совет күүскомунуң удуртукчуларының талазындан деткимче-дузадан база хамааржыр. Ынчалза-даа чамдык удуртукчулар комплекстиг хүлээп алыр пунктунуң ажылынга дуза чедирбейн турар. «Саян» совхозтуң дирекциязының, ында кедээ Советтиң күүскомунуң талазындан комплекстиг хүлээп алыр пунктуга таңныылды амга чедир тургуспаан. Найырал суурда үнүүшкүннүг комплекстиг хүлээп алыр пунктунуң шелү эвээш, бичии өрээлде. Совхозтуң дирекциязы делгем оран-саваны тускайлап бээрин далашпайн турар.

«1986-90 чылдарда чоннуң херегле барааннарын бүдүрерин болгаш ачы-дуза чедирилгезин хөгжүдериниң Комплекстиг программазында» салдынган сорулгаларны боттандырары-биле районнуң амыдырал хандырылга бүдүрүлге эргелелиниң коллективинден бүгү арга курлавырларны ажыглавышаан, күжениишкинниг ажылдаары негеттинип турар.

А. КОСТЕНКОВ,
Бии-Хем районнуң чоннуң амыдырал хандырылга бүдүрүлге эргелелиниң начальниги, Тыва АССР-ниң чоннуң амыдырал хандырылгазының алдарлыг ажылдакчызы.

ХОЙЖУНУҢ СӨЗҮ

Бистиң «Өөк» совхозта кол адыр—мал ажылы. Чыл келген тудум малдан алыр продукция өзүп турар. Совхоз он бирги беш чылдың доозукчу чылында күрүнеге сүт, дүк, тараа садар планнарын чедиишкиниг күүсеткен. Эът садар планын күүседириниң кырында келген.

Бүдүрүлгеде эки ажылдап турар коммунистер хөй. Чоннуң мурнунга хүлээлгезин шын медерел билип, кандыг-даа ажылга боттарының харыысалгалыын көргүзүп турарларга Александр Доспан, Алексей Бельчиков, Чүдек Монгуш, Дарый-оол Ооржак болгаш оон-даа өскелер хамааржыр. Оларның аразында хойжулар-даа бар. Бо чылын ажыл-агыйда четчир саның мал чемин белеткеп алдывыс. Кышкы үеде алыр продукцияның шынарын кудулатпас дээш кызып ажылдаары бистен негеттинип турар болгай.

Ооң-биле чергелештир хой ажылынга кезек доктаап көрейн. Эрткен чылын совхоз 100 башка онаалтыр 65 хураган, 56 бызаа алган. Ол дээрге куду көргүзүглер-дир. Ниитиниң малының агаарбойдустуң уржуктарындан өлүп хораары база өске-даа чылдагааннардан самчыгдаттынып, чидип турары эрээжевейн келген. Сөөлгү чылдарда малчыннарның мал кадарып мунар аъттарын оорлаар чорук көвүдээн, чамдык малчыннар чадаг арткан. Бо талазы-биле районда иштики херектер килдизинге чүгле мал оорлаар чорук-биле демисел кылыр ажылдакчылардан тургузуп көрзе деп бодаар кижи-дир мен. Черле бо айтырыгны шыңгыызы-биле көөр үе келген.

Мен бо чылын 100 төрүүр баш хойга онаалтыр 97 хураганны доруктурган, хой бүрүзүнден 3,1 килограмм дүктү кыргып ап, дүк талазы-биле планымны чедиишкиннинг боттандырган мен.

Ам удавас партиявыстың XXVII съездизи ажыттынар болгай. Бодум коммунист кижи болганымда, ол улуг шуулганга уткуштур бедиткен социалистиг хүлээлгени ап, кадарган малды кыштан хүр ажырар, хойдан-на хураганны камгалап алырын хүлээнген мен.

Ш. ООРЖАК,
«Өөк» совхозтуң хойжузу.

Чоннуң амыдырал хандырылга бүдүрүлге эргелелиниң даараныылга цегинде.

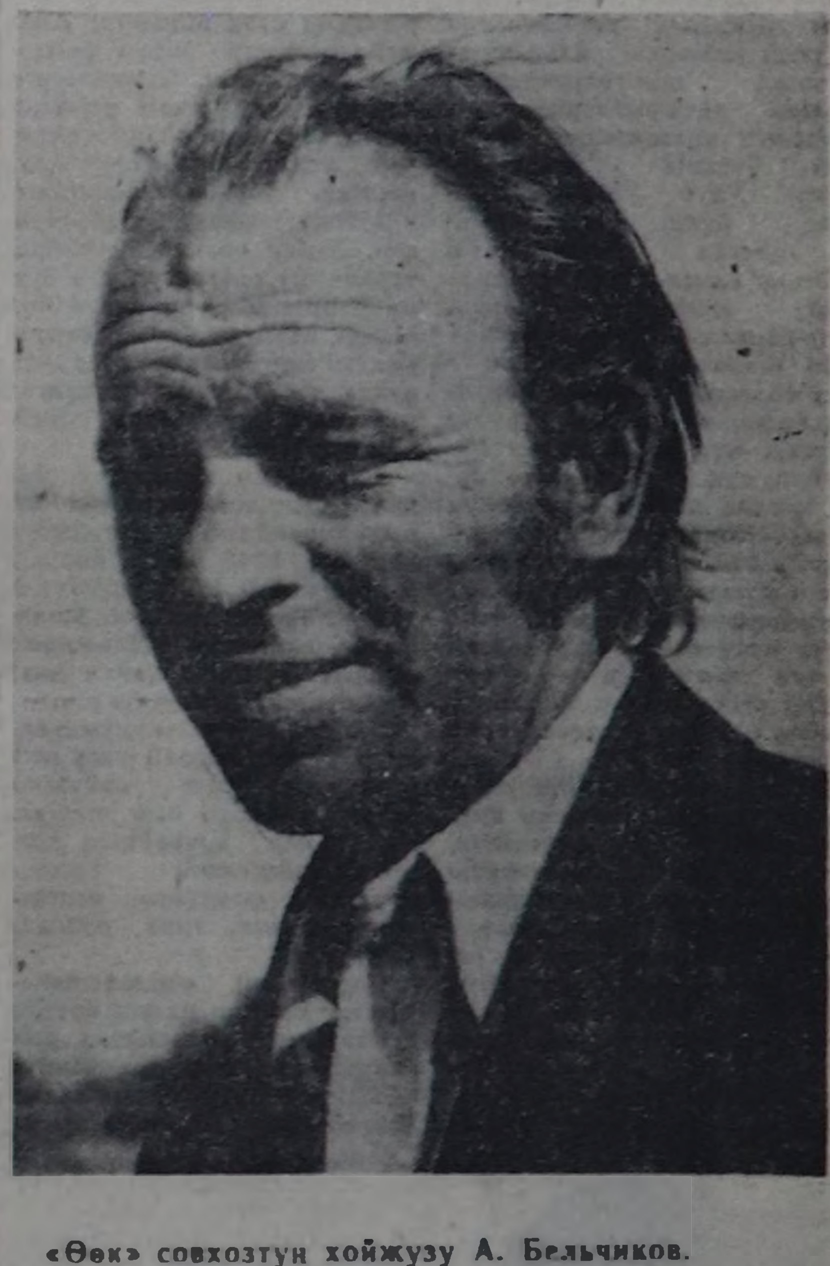

«Өөк» совхозтуң хойжузу А. Бельчиков.

ФЕРМАВЫС КОЛЛЕКТИВИ

«Хадын» совхозтуң сүт-бараан фермазы бо чылдың октябрь 1-ге чедир 3420 тонна сүттү күрүнеге дужааган. Азы ол дээрге он бирги беш чыл планындан ажыр 100 тонна сүттү күрүнеге сатканы-дыр. Доозукчу чылдың планын фермавыс коллективи база чедиишкинниг күүсеткен.

Социалистиг хүлээлгелерниң, планныг онаалдаларның чедиишкинниг күүсеттинери дээрге-ле ында кижилерниң кызымак ажылдаанының түңнели болгай.

Ам бистиң сүт-бараа фермавыста ажылдап турар эш-өөрүмнүң дугайында каш сөстен чугаалап көрейн. Фермада 19 саанчы, 6 бызаа ажаакчызы болгаш 19 кадарчы бар. Бир эвес 1970 чылда бисте 4 кижи партия кежигүнү турган болза, ам бо хүннерде 22 коммунист бар. Ол дээрге, коллектививистиң өзүп быжыкканының херечизи боор турар. Оларның аразында аныяктарның дагдыныкчызы, коммунист Галина Кара-кыс Ырымаева аныяк эш-өөрүнге хууда үлегер-чижээ-биле улуг дузаны көргүзүп турар. Чылдан чылче фермавыста мурнакчыларның саны көвүдээн, оларга коммунистер саанчылар Ч. М. Монгуш, Ө. Н. Монгуш, В. С. Алдын-Херел, Е. А. Даваа оларны, бызаа ажаакчылары Т. Б. Мыныкоол, Ч. Ховалыг база мал кадарчылары В. Т. Дагба, В. Д. Куулар болгаш оон-даа өскелерни чорграарал-биле адап болур.

Бүгү коллективтиң демниг ажылының түңнелинде он бирги беш чылда күрүнеге сүт садар талазы-биле планывысты 3 ай эрте күүседир аргалыг болган бис. Ооң-биле чергелештир совхоз күрүнеге эът садар планын база күүседиипкен.

Мен бодум фермада 6 чыл ажылдап турар мен. Өске эш-өөрүм-биле бир дөмей, алган социалистиг хүлээлгемни күүседир дээш кызып ажылдап турар мен. Бир эвес 1981 чылда бир инектен-не 2200 килограмм сүт сагган турган болзумза, ам бо 1985 чылдың он айларында инектен-не 2551 килограмм сүттү саап алдым. 1985 чылдың болгаш беш чылдың сүт саар планын бо чылдың октябрь айда-ла күүседипкен.

А партияның XXVII съездизиниң ажыттынар хүнүнге чедир бодумда бижиглээн инектерниң бирээзинден-не 3000 килограмм чедир сүттү саап алырын хүлээнип турар мен. Съездиге мээң күш-ажылчы белээм ол болур.

Бис коллективтиң хуралдарын, өөредилгени саанчылар, бызаа болгаш инек кадарчыларының ортузунга доктаамал чорудуп турар бис.

Ажыл бүгү талазы-биле эки бооп турар дээр болза, шын эвес апаар. Күрүнеге дужаап турар малывыстың деңгели куду болуп артпышаан, бо чылын саткан сүдүвүстүң чүгле 37 хуузу бирги сорттуң болуп турар. Саанчыларның, бызаа ажаакчыларының, кадарчыларның ажылдаарынга таарымчалыг байдалды тургускан болза, көргүзүглер оон-даа өрү болуру чугаажок. Бистиң ажылдап турар черлеривис, кажаалар колдуу-ла эргижирээн, ал-шык, соок, караңгы. Ам кыш дүшкен, соок үеде кажааларның өдээ бир неделя хире аштаттынмайн баары бар, чүгле саалдадан өске ажылдарны холбиле кылыр ужурга таваржып турар бис. Машина-техника, тракторлар чедишпес.

Ферманың коллективи ам удавас болур партияның XXVII съездизинге уткуштур социалистиг чарышта кедурлүүшкүннүг киржип турар.

Т. БАЙ-КАРА,
саанчы.
«Хадын» совхоз.

Саннар, фактылар

⊙ Районнуң ажыл-агыйлары бо чылдың декабрь 1-ге чедир 19054 центнер эътти, 57528 центнер сүттү, 993 центнер (арыг деңгэн-биле) дүктү, 9490 центнер картофельди, 1147 центнер ногаа аймаан күрүнеге саткан.

⊙ Бии-Хем районда бо чылдың декабрь 1-ниң байдалы-биле алырга, 9343 баш бода мал, ооң иштинде 3870 баш саар инек бар.

⊙ Районда шээр малдың баш саны 68070 (декабрь 1-ге чедир) чедип турар. Оон иштинде «Өөк» совхозта 21779 баш, Ээрбекте — 20183 баш, «Саян» совхозта 15089 баш хой, өшкү бар. Шээр малдың баш санын өстүрер талазы-биле планын «Өөк» болгаш «Хадын» совхозтар кайызы-даа 100,4 хуу күүсеткен. Эрткен 1984 чыл-биле деңнээрге, шээр малдың өзүлдези «Хадын» совхозта 124,7 хуу, «Өөк» совхозта 101,3 хуу болган.

⊙ Районда бир инектен ортумаа-биле 1984 чылда 1698 килограмм, 1985 чылда (декабрь 1-ге чедир) 1689 килограмм сүттү саап алган. «Кызыл тараачын» совхозта ортумаа-биле 1901 килограмм, «Хадында» — 1765 килограмм сүттү саап алган.

ҮЛҮҮВҮСТҮ КИИРЕР ДЭЭШ

«Кызыл тараачын» совхозтуң мурнакчы механизатору партия райкомунуң кежигүнү, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң депутады Сергей Николаевич Тесленконуң чүүлүн ооң адаанда парладывыс.

Бистиң совхозтуң механизаторлары, бүгү ажыл-иштчилери беш чылды болгаш доозукчу чылды чедиишкиниг доозуп, коммунистиг партиявыстың удавас болур XXVII съездизинге күш-ажылчы чедиишкиннерлиг ужуражыр дээш социалистиг чарышта идепкейлиг киржип турар.

Механизаторлар эрткен сезонда дүжүт ажаалдазынга, мал чеминиң белеткелинге кызымак киришкен. 3460 тонна сиген, 15112 тонна силос, 4602 тонна сенаж белеткеттинген. Малга четчир чем-сурунну тургузарынга, кыштан малды хүр ажырарынга Г. П. Цыбиниң механизастаттынган бригадазы төлептиг үлүг-хуузун киирген. Оларның аразында Вячеслав Мааны, Валерий Жданов, Күш-ажылчы Алдар орденниң үшкү чергезиниң эдилекчизи Владимир Федоров, күш-ажылдың хоочуну И. П. Элтеко олар боттарының кызымак ажылы-биле үлегер-чижекти көргүзүп келген.

Бистиң совхозтуң хоочуннары А. Ф. Гольцов, С. Ф. Чекунаев олар аныяктарның дагдыныкчылары, бедик мергежилдиг механизаторлар.

Механизаторларның ажылхерээвистен хөй-ле чүве хамааржыр болгай. Ылаңгыя камналгалыг ажылдаары, ажылдың шынары дээш ыш-каш айтырыгларже кичээнгей салыры чугула. Техниканы ажыглаашындан, септелгениң шынарлыг, өй-шаанда чоруктанындан ажылдың үре-түңнелдин хамааржыр болгай. Сельхозтехниканың районнар аразында каттыжыышкыны планны ажыр күүседип, мурнакчы ажылдап турар. Ынчалза-даа септээн машина-техниканың шынарынга дыка хөй хомудал кирип турар. Ылаңгыя аңаа септээн шимчедикчилер чүгле бир ай хире болгаш-ла катап үрели бээр. Бо чылын дүжүт ажаалдазының үезинде шак ындыг таварылгалар тургулаан. Сельхозтехникага септээн техника удавас-ла үрели бээр турду. Сельхозтехника артык кезектер-биле четпес хандырып келген.

Бистер коммунистер калаа-даа ажылдап турган, ажылда бар четпестерни чайладырынче, курлавырларны дилеп тыварынче кичээнгейни салыр ужурлуг бис.

КЫШКЫ ЧЫМЫШ АРАЗЫНДА

Кышкы аяс-каан хүннерниң бирээзи. Долгандыр ак чайт, шупту бойдус хар-биле шугланыпкан. Ыржымы коңчуг. Чүгле харын сиген сөөрткен трактор орук-биле чоруп турар. Кечил-оолдарның аалы район төвүнден улуг ырак эвес, каш-ла минута чорааш, бичии баалыкчыгаш артында ыйгылакта кодаңга чеде берген бис. Аалдың хою ырак эвесте оъттап чораан, бажыңга келиривиске өг-бүлениң ээлери ийилээ орлар. Оларның бирээзи хойдан чаа келген хире.

Малчыннарның кышкы ижин айтырып, чугаалажып ор бис. Бии-Хемде база бир ат-сураа алган бо малчыннарны каксы таныыр кижи мен. Малчын өг-бүле чаңгыс кодан кадарып орар деп бодаанывыс, ындыг эвес болган. Бо-ла кыштагда барык чүс чыгам кошкарларны база малдап турар, чооктан бээр оларны ажаап хайгаараарын Оолакка дагзыр ужурга таварышкан. Чажам-даа дивээн, боду — кошкарларны, а кадайы — Кара-кыс Андреевна Кечил-оол — кодан хоюн чаасказ кадара бергени ол. Кыштың соогунда төрүүр кодан-биле ажылдаары белен эвези билдингир. өөренген чаңчылы коңчуг: черле шалып-кежээ, хол дашты-биле чүве кылып чаңчыкпаан болгаш ажылдап турары ол болбайн.

Кара-кыс Андреевна биле Оолак Григорьевич төрүүр хойга ажылдаандан бээр 13 чыл ажа берген. Ооң мурнунда ирт малдап турганнар. Бо аразында арга-дуржулгазы улгадып, мергежилдиг малчыннар апарганнар. Ажылышке кежээ боорга, ат-алдарда чайгаар-ла чедип алдынар. Оолак Кечил-оол Тыва АССР-ниң алдарлыг малчыны. «Хүндүлелдиң Демдээ» орденниң эдилекчизи.

Амдыызында мал хүр-мендү. Деңгели-даа баксыраваан. Ам каш-ла хонгаш, чаа чылдың январь ортаандан хойлар хураганнап эгелээр. Аңаа белеткелдиң дугайын малчын К. А. Кечил-оол биске чугаалап таныштырды. Совхоздан келир сакманщиктер чурттаар ийи бажың белен, чугайлап каан, печкалары-даа бүдүн. Сакманщиктер чурттаар бажыңнарны чаш хураганнар, төрүүр хойлар турар кажаалар-биле мырыңай кожа кылып каан. Ол черле эптиг: дүн-хүн дивейн чаш хураганнарны ажаап карактаар болгай.

Чаш хураганнар турар кажааны чугайлап белеткээн.

— Он хонук бурунгаар-ла чылыдыр одап эгелээр улус бис — деп, Кара-кыс чугаалай-дыр. — Сакманщиктерни шагда-ла хуваап каапкан, хой төрүүр мурнунда четкилеп келирлер.

Кара-кыс-биле чугаалажыр бодаан бир айтырыывым: малчыннарның хөй-ниити идепкейиниң дугайы.

СЭКП-ниң Программазының чаа эдилгезиниң база партия Уставынга өскерилгелериниң төлевилелдери-биле малчыннар таныжып чугаалашкан. Кайызы-даа коммунист улус болгаш, төлевилелдерде, ылаңгыя Уставта коммунистерниң эргелер болгаш хүлээлгелерин улам тодарадып, ужур-утказын ханылатканынга сеткил ханып турарлар.

Оолак Кечил-оол — СЭКП Бии-Хем райкомунуң кежигүнүнге соңгудуп чораан, а Кара-кыс — район Совединиң депутады. Олар кайызы-даа малчын кодаңнарны эргип, суртаал, таныштырылга ажылын чорудуп турарлар. Ындыг болур ужурлуг-даа, чүге дээрге бо бедүүн малчыннар партиязының болгаш күрүнезиниң ажыл-херектерин башкаржырынга доругу-биле киржип, үлүүн киирип чорууурлар-дыр.

Малчын өг-бүлениң чурттап орары таарымчалыг. Ийи өрээл бажыңда эң чугула дериг-херекселдерни салгылап каан. Чунар-бажың бар. Районн төвү-биле телефон харылзаалыг. Барык-ла хоорайда дег чогумчалыг. Хандырылга эки (харын кижи эмчилери ховар келгилээринге Кара-кыс малчын хомудап орду). База бир айтырыгже кичээнгейниң шала кошкай бергенин ол эскерип чугаалайдыр: эң эки культурлуг өг-бүле, малчын кодан дээш социалистиг чарышты хераажениер чөвүлели кошкаткан. Бодап көөрге черле чөптүг айтырыг.

Малчыннарның чурттап орары чедимчелиг, шыырак. Ажылга харыысалгаа бедик боорга, түңнел көргүзүг-даа чайгаар-ла эки болур. Ылаңгыя чыл түңнели-биле эки ажылдааны дээш хойга алыр акша-даа арбын болурун малчын чугаалап орду. Ынчанмыже малчыннап ажылдааш, харыысалгазын бодавастар база бары чажыт эвес. Шак ындыг кижилер ниитиниң малын самчыгдаар, оорга алзыр, чок болза мал төлүүн мениди албас болгулаар. Мынчап кээрге оларның хоунга алыр акша-шалыны-даа эвээш, өреден уштунмас боор. Ол черле багай. Ынчаар ажылдаанының ажыы чүл? Шынап-ла, аадеп.

Коммунист малчыннар — Кара-кыс биле Оолак Кечил-оолдар бо беш чылды тура-соруктуг доозуп турарлар. Партияның XXVII съездизин төлептиг күш-ажыл-биле уткааш, чаа беш чылды эки эгелээри — оларның бөгүнгү кол сорулгазы.

Б. ДИРЧИН.

БИИ-ХЕМ РАЙОН

XXVI СЪЕЗДИДЕН СЪЕЗД ЧЕДИР XXVII

Кара-кыс Омүнеевнаның амыдыралынга он бирги беш чыл онзагай болуп кирген. Эге класстарга 19 чыл дургузунда ажылдап келгеш, ол уруглар-биле ажылдаарының байлак дуржулгазын мөөңнеп алган. Бичии кижилерни өөредилгеже эки хаара тудар дизе, оларны сонуургадыр, хире-чергези-биле угаан боданырынга өөредир апаар. К. О. Монгуш шак ынчаар ажылдап, бо беш чылда школа амыдыралында онзагай чүүл — школа реформазын боттандырып эгелээрринге кызымак үлүүн киирип келген. Мооң мурнунда элээн каш чылдарда алды харлыглар-биле ажылдаарының шенелде клазынга ол чедиишкиннииг ажылдаан.

Эки ажылы дээш ол бо чылын Крупская аттыг шаңналдың лауреады болган.

ЧУРУКТА: Тураннын № 2 ортумак школазынын эге класс башкызы, Крупская аттыг шаңналдың лауреады К. О. Монгуш.

КҮШ-АЖЫЛГА БЕЛЕТКЕВИШААН

СЭКП-ниң Программазының чаа эдилгезиниң болгаш партия Уставынга өскерилгелерниң төлевилелдерин районнуң улус өөредилгезиниң ажылдакчылары улуг сонуургал-биле чугаалажып көрүп турар. Съезд мурнунуң бо чугула документилери-биле таныжылга үезинде башкылар коллективтери боттарының ажыл-херектериниң ханы анализтеп, ылаңгыя четпестерже онза кичээнгей салып турарлар.

Школа реформазын амыдыралга боттандырып чорударынга башкы кадрларны шилип алыры, оларның мергежилин бедидери, удуртукчу кадрларны белеткээри — чугула айтырыгларның бирээзи. Амгы үеде район школаларының удуртукчулары, оларның оралакчылары шупту дээди эртемниг, улуг арга-дуржулгалыг кадрлар болуп турарлар. Тураннын № 1, Хадын, Ээрбек школаларының удуртукчулары Л. Я. Царикова, Е. В. Берецына, В. Д. Шурышева оларны аңаа хамаарыштырып болур. Бисте ат-сураглыг, орден-медальдыг башкылар хөй. Беш улуг башкы, бир методист башкы база ажылдап турар. Ажыл-херээнге бердинген мурнакчы башкылар кайы-даа школаларда бар.

Тураннын № 2 школазындан Крупская аттыг шаңналдың лауреады К. О. Монгуш, ол-ла школада орус дылдың методист башкызы Т. М. Аракчаа, Ээрбек школазының эге класста улуг башкызы К. А. Санчай, Тураннын № 1 школада улус өөредилгезиниң тергиини, биологияның улуг башкызы Л. М. Габитова, Тарлаг школазында математика башкызы А. И. Хорошилова болгаш өске-даа он-он башкыларны чоргаарал-биле адап турар бис.

Школа реформазын боттандырарының ийиги чылында районнуң школаларының 62 башкызы боттарының кичээлдерин ажык кылдыр чарлааннар. Ол эгелекчи чорук арга-дуржулганы нептередиринге улуг идигни берип турар. Орус, тыва дылдарның, биология, химия, төөгүнүң методиктиг каттыжыышкыннары школаларда чедиишкинниг эртип, 52 башкы янзы-бүрү курстарга, семинарларга билиин бедиткен. Аныяк башкыларга арга-дуржулгалыгларны дагдыныкчылар кылдыр быжыглаан бис.

Школаларга орус дыл өөредилгезинче бисте сагыш салдынган. Школачыларның орус дылга чугаалаарын экижидери-биле хемчеглерни ап турар. Тураннын № 2, Хадын, Аржаан школаларында бүгү эртемнерни 4-кү класстан, а арткан школаларда алдыгы класстан эгелеп орус дылда өөредип турар. Интернационалчы кижизидилгениң айтырыгларын Тураннын № 2, Ээрбек, Аржаан, Шивилиг школаларында башкылар коллективтери чедиишкинниг шиитпирлеп келген.

Бо өөредилге чылында бүгү школалар долу хүннүң хүн чуруму-биле ажылдап эгелээннер. 135 янзы-бүрү бөлгүмде бүгү өөреникчилерниң 86,6 хуузу хаара туттунган.

Дооступ турар беш чылда район школаларының материалдыг баазазын быжыглаарынче сагыш салдынып турган. 320 кижи өөренир Хадың ортумак, 162 кижи өөренир Сесерлиг сес чыл школаларының тудуглары ажыглалга кирген. Ээрбек, Хадың, Тураннын № 1 школаларынга 60-60 олуттуг столоваяларны, Өөк, Аржаан, Тураннын № 2 школаларының бүдүрүлге бригадаларының турлагларын туткан. Чүгле бо өөредилге чылында безин кабинеттер дериириинге 80 муң рубль чарыгдаттынган.

Школа реформазының негелделерин ёзугаар школачыларның өөредилге - кижизидилгезинге таарымчалыг байдалды тургузарынче тус-тус башкылар коллективтери кичээнгейни салып турар. Районнуң алды ортумак, 4 сес чыл, үш эге школаларында 2920 өөреникчи хүлээп алдынган. Күрүнениң долу хандырылгазында 566 уруг бар, узаткан хүн бөлүктеринде 1—8 класстарның өөреникчилерниң 69,2 хуузу хаара туттунган, бүгү өөреникчилерниң 74 хуузу изиг чем-биле хандыртынган. Ылаңгыя Туран хоорайның № 1, 2, Аржаан, Хадың, Ээрбек, Чкаловка, Хүт, Билелиг школаларында уруглар изиг чем-биле черле эки хандыртынган.

Өзүп орар салгалды күш-ажылга кижизидеринге болгаш амыдыралга быжыг туруштуг шилип алырынга белеткээрин башкылар коллективтери совхозтар болгаш бүдүрүлге, албан черлериниң киржилгези-биле боттандырып турар. Ажыл-агыйларны болгаш бүдүрүлгелерни школаларда бижыглаан. Школачыларның күш-ажылга кижизидилгезин Туран хоорайның № 1, 2 школалары (директорлары Л. Я. Царикова, Д. В. Чильчигашева), «Кызыл тараачын» совхоз (директору В. Р. Евсеев), Бии-Хемниң сельхозтехниказы (В. Д. Титов) багай эвес шиитпирлеп, аразында быжыг харылзаалыг ажылдап турарлар. Ол ышкаш «Өөк» совхоз (директору В. Г. Бессонов) Аржаан школазы-биле харылзааны тудуп, өөредилге кабинеттерин дериириинге, школачыларының күш-ажылын организастаарынга улуг дузаны чедирип келген.

Башкылар коллективтери СЭКП-ниң XXVII съездизин төлептиг уткуушаан, школа реформазының салып турары чугула сорулгаларны амыдыралга боттандырар дээш ажылдаарын онза чугула деп санап турарлар.

К. ООРЖАК,
Бии-Хем райкүүскомунуң улус өөредилге килдизиниң эргелекчизи.

КИРЖИЛГЕВИС УЛГАДЫР

Үениң маңы шапкын. Амыдырал хүн бүрү чаартынып, кандыг-даа чүүлге хамаарыштыр чаа негелделерин идип үндүрүп келир. Тараа өстүрүп, сүт саап, мал малдап турар көдээниң ажыл-ишчилери-биле бир демей, культура ажылдакчылары бистер, беш чылдың чаагай үүле-херектерин бүдүржүп турар бис деп чоргаарал-биле чугаалап болурдур. Беш чылдың үүжезинге бистиң салыышкынывыс кандыг болганыл ынчаш?

Он бирги беш чылда Бии-Хемниң культура ажылдакчылары боттарының күженииишкиннерин көдээниң ажылчы чонунуң культура хандырылгазынче угландырганнар. Бистиң ажылывыска кол черни СЭКП ТК-ның июнь (1983 ч.) Пленуму ээлээн. Культура албан черлери, ооң ажылдакчылары бүгү-ле ажыл-херектерин амыдырал-биле сырый холбаштырып, ажылга дээштиг чорукту чедип алыры кол негелде болган.

Чонунуң хостуг үе-шагын организастыг эрттирери, кижилерниң угаан-бодал культуразын бедидери, уран мергежилин сайзырадыры чугула черни ээлээн. Культура бажыңы үстүнде ажылдарга үлүг-хуузун киириштирип келген. Бистиң «Колос» агиткультбригада малчыннарга, тараажыларга күзенчиг аалчы. ССРЭ-ниң Азыш чем программазын боттандырарынга үлүүвүстү киириштирип, аңаа хамаарыштыр тускай план ёзугаар ажылдап турар бис. Ылаңгыя тараажыларның ажыл-ижинге тураскааткан янзы-бүрү, солун ажылдар элээн хөй кылдынган.

Бот-тывынгыр уран чүүлдү сайзырадырынче сагыш салып келдивис. Совет Тываның 40 чылынга база Адачурттуң Улуг дайынынга фашистиг Германияны чылча шапкан улуг Тиилелгениң 40 чылынга тураскааткан көрүлделерге районнуң бот-тывынгыр артистери багай эвес киришкеннер. Районда-даа, Туранда-даа, «Кызыл тараачын» совхозта-даа көрүлделерниң лауреаттары, дипломантылары хөй. Чүгле ол эвес, харын Тураннын № 1, 2 школаларының бот-тывынгыр уран чүүл коллективтери көрүлделер үезинде шыырак шаңналдыг черлерни алгылааннар.

Райондан он чеди кижи Бүгү-эвилелдиң бот-тывынгыр уран чүүл көрүлдезиниң лауреаттары болгулааннар. Оларның аразындан эмчилер А. Волынов, И. Перфильев, башкылар И. Лужников, В. Сенги, Л. Шкляр дээш өскелери-даа адап болур. Бот-тывынгыр уран чүүлдү сайзырадырынче сагыш салып турар район эвилелгези, «Кызыл тараачын» совхозтуң дирекциязы. Бии-Хемде чонунуң амыдырал хандырылгазы бүдүрүлге эргелели, уругларның уран чүүл школазы дээш өске-даа коллективтер бисте бар.

Беш чыл болгаш бис

Бо эртип турар чыл культура ажылдакчыларынга база онзагай чылдарның бирээзи. «Клуб албан черлериниң болгаш спорт тудугларының ажыглалың улам экижидер талазы-биле хемчеглер дугайында» чаа доктаалды СЭКП ТК хүлээп алгандан бээр элээн үе эрте берген. Бо ажылдарның амыдыралга боттандырылгазы арагалаашкынны болгаш алкоголизмни узуткап чок кылыры-биле партия, чазактың ап чоруткан хемчеглери-биле дорт холбашкан. Амгы бо хүннерде бистиң чорудуп турар бүгү-ле ажылдарывыс ооң-биле холбаалыг. Доктаалдарның амыдыралга боттанылгазы дээш ажылдап турар бис. Агиткультбригаданың көргүзүглериниң тематиказын дораан-на олче угландырган бис. Ол черле дээштиг. Районнуң культура ажылдакчылары тускай комплекстиг планныг. Ийи ай болгаш-ла, оларга тускай семинарларны организастап, көргүзүглүг концерттерни, хемчеглерни чорудуп турар бис. Ол черле ажылга деткимчелиг. Бистиң Культура бажыңынга болуп турар хеглүглерниң болгаш тывынгырларның клубтарынга, өске-даа хемчеглерге улус сыңыышпас болур-дур. Ылаңгыя Туран хоорайның 100 чылынга уткуштур солун кежээлер эрткилээн. «Чеве, кырган-авалар» деп кежээ онзагай болду.

Районнуң культура-спорт комплекизи (даргазы А. И. Августовский) ажылын план ёзугаар чорудуп эгелээн. Ооң аңгыда Аржаан суурда культура-спорт комплекизи (даргазы В. М. Афонина) багай эвес ажылдап турар. Чогум ужур-чөвүн эки билип алгаш, тургустунган планнар ёзугаар ажылдаарга КСК черле таарымчалыг дээрзин улус биле берген. Акша-хөреңги-даа тып ап, таарыштыр чарыгдаарынга бөдиг эптиг.

«Колос» Культура бажыңынга бо чылдың эрткен он бир айларында 200 ажыг янзы-бүрү хемчеглерни эрттирген. Ол-ла үеде бүгү районга муң ийи чүс хире хемчеглер болган. Бо-ла бүгү чүүлдерге 72 муң кижи киришкен. Бо чайын студентилерниң тудуг отрядтары-биле кады солун байырлалдарны эрттиргиледивис. Аныяктарның болгаш студентилерниң XII Бүгү-делегей фестивалынга тураскааткан янзы-бүрү ажылдарны чоруткан бис.

Хамык ужур кылган ажылдың саныңда эвези билдингир. Харын чоруткан ажыл дээштиг болган бе, кижилерниң сеткил-хөөнүнге таарышкан бе дээрзи ужур-дузалыг. Бо-ла чылдарда чоң ортузунга культура ажылдакчызы болуп ажылдап келгеш, кижи ажылдың хыын-даа тыва бээр-дир, эки ажылдаарга, кижилер черле деткиир, боттары-ла ол ажылды сонуургай бээр. Барык үжен чыл бо ажыл-биле туттуп келдим. Верге-даа, солун-даа. Манаа сеткил-хөөнүмден бердинген болуп, аңаа хандыкшылдыг болбаска, белен хөнүп бербес ажыл-ла болгай. Баштайгы чылдарда кижиге дуза-деткимче азы амгы үедэгизин ышкаш, дагдыныкчы онза чугула. Мээң дагдыныкчыларым база турган харын. Ам бо хүннерде мээң-биле кады ажылдап турар аныяк кадрларга хире-шаам-биле дузалап, оларның билиинин улам ханы болуруунче, чон-биле ажылга өөренип, чаңчыгып алырынче сагыш салып турар мен. Ол мактанышкын эвес, черле культура-даа ажылынга дагдыныкчы кижиниң ролю ыяап-ла турар ужурлуг деп бодал-биле ону чугаалап ор мен.

Бо беш чыл мээң бодумнуң хууда ажыл-амыдыралымга база ачы-салдарлыг болган. «Тыва АССР-ниң культуразының алдарлыг ажылдакчызы» деп хүндүлүг атты меңээ тывысткан. Ол ат мени улам эки ажылдаарынче кыйгырып, сорук киирип турар.

Бистиң районнуң культура амыдыралында чедир шиитпирлеттинмээн айтырыглар хөй. Чаа беш чылда оларны чогумчалыг шиитпирлээривис — кол сорулга.

Мари ОЮН,
«Колос» Культура бажыңының директору, Тыва АССР-ниң культуразының алдарлыг ажылдакчызы.

ЧУРУКТА: бот-тывынгыр артистер.

„ШЫН" 1986 ЧЫЛДА

СЭКП-ниң XXVII съездизинге бүгүнити белеткел калбарган.

Келир чылдың планныг даалгаларында телевилеттинген өзүлде темпилер бо беш чылдың чылда ортумак темпилерден бедик. Ол чугула сорулганы боттандырарынче республиканың күш-ажылчы коллективтериниң идепкейлиг бедиилери, оларның күжүн мобилизастаары 1986 чылда солуннуң кол ажылы болур.

Солун СЭКП-ниң XXVII съездизиниң хүлээп алыр төөгүлүг шиитпирлерин амыдыралга боттандырар дээш партия эге организацияларының, партбөлүктериниң, коммунистериниң, ажылчы чоннарның ортузунга чорудар партийжи-организастыг, политиктиг болгаш идеологтуг ажыл-чорудулгазын калбаа-биле чырыдар. «Партийжи амыдырал: ажылдың стили, методу», «Эге организация, ооң ажыл-херектери», «Коммунистерниң алдар-ады», «Кадрлар-биле ажыл» дээн рубрикаларның адаанга партия комитеттериниң, партия эге организацияларының, партбөлүктериниң дайынчы арга-шинээзин бедидер, ажылының стилин болгаш арга-методтарын сайзырангайжыдар, коммунистерниң авангардчы ролюн, даандырган ажыл-херек дээш харыысалгазын бедидер, коммунистерниң СЭКП Уставының негелделерин канчаар күүседип турарының, хүлээп алган шиитпирлерниң күүселдезин канчаар организастап, кынап турарының, кадрлар, аныяк коммунистер-биле ажылды экижидерниң хемчеглерин ап турарының дугайында болгаш өске-даа материалдарны үндүрери көрдүнген.

Ооң аңгыда бүдүрүлгениң ажыктыын, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидер, продукция бүдүрерин көвүдедир, ооң бот-үнезин чиигедир, шыңарын экижидер, күш-ажылдың сагылга-чурумун быжыглаар, организастыг чорукту, камналга-хумагалалды экижидер, кижи факторунуң ужур-дузазын, ажылчы чоннарның амыдыралының дең-белин бедидер дээш партия организацияларының партийжи-организастыг, политиктиг, идеологтуг ажылын солун арыннарынга доктаамал парлаар. Коммунистиг арын-нүүрүнүң дугайында айтырыгны чугаалажыр.

Марксчы-ленинчи идеологиялыг чаартыкчы күжүн республиканың социал-экономиктиг хөгжүлдезин нүргеледиринге долу хемчег-биле ажыглаарын чырыдар. Бедик идей-политиктиг, күш-ажылга ынак, мөзү-шынар талазы-биле дадыккан, бүгү тала-биле дески сайзыралдыг, хейнилтчи идепкейлиг кижини кижизидеринче угланган материалдарны доктаамал бээр. «Күш-ажылчы коллектив — кижизидилге ажылының төвү» деп чаа рубриканы ажыдар.

Улус өөредилгезиниң, эртемниң, культура тургузуушкунунуң болгаш уран чүүлдүң талазы-биле айтырыгларны чырыдарын ханылаадыр. Школа реформазының айтырыгларынче доктаамал кичээнгей салыр, баазa бүдүрүлгелерниң школалар-биле чарып алган кереэлериниң боттандылгазын көөрү-биле совхозтар директорларынга, бүдүрүлгелер удуртукчуларынга сөс бээр. Школаларда күш-ажыл өөредилгезин канчаар организастап турарының, өөреникчилерниң идей-кижизидилге ажылының, аңаа ада-иелерниң ролюнуң, школадан дашкаар албан черлериниң киржилгезиниң дугайында анализтиг чүүлдерни парлаар. Өөреникчилерни Төрээн чуртка ынак болурунга, улуг кижилерни, ада-иелерни, башкыларны хүндүлээринге кижизидер, өөредилгениң болгаш күш-ажылдың шыңары дээш, бодунуң сагылга-чурумуу дээш бедик харыысалганы медерел билиринге чаңчыктырар, оларның бот-эргелелин хөгжүдер дугайында айтырыгларны көдүрер.

Профтехөөредилге черлериниң ажылында эки таланы пропагандылаар, профугланылышкынче сагыш салыр, ону профтехучилище ажылдакчыларының канчаар чорудуп турарын анализтеп, түңнелин чырыдар.

Культура албан черлериниң кижи факторун бедидери дээш чүнү кылып турарын калбаа-биле ханы көргүзер. Кижилерниң аразында харылзаа, ажы-чаа культуразынга хамаарыштыр чугаа чорудар. Дыштаныр хүннерниң номерлеринге чогаалдардан айгыы элээн ханы утка-шынарлыг, номчуштуг материалдарны парлаарын көвүдедир. Солун кижилер-биле беседалажыр, ховар таварылгалар болгаш онзагай болуушкуннар дугайында материалдарны номчукчуларга бараалгадыр. «Педагогика булуну», «Хуннүгеш», «Шевер-кыс» булуңнарынга, «Аяк шай» арынга болгаш өске-даа тематиктиг рубрикаларны чырыдарынга штаттан дашкаар авторларны идепкейлиг киириштирер.

1986 чылда планныг көргүзүглер ажыл-агыйны чорударының интенсивтиг методтарынче херек кырында шилчиишкинни боттандырарынче угланганы-биле онзагай болур. Оларда камналганы болгаш хумагалалды, үлетпүрге болгаш транспортка курлавырларны камнаар технологияларны ажыглаар, көдээ ажыл-агыйга болгаш тудугга индустриалдыг технологияларны нептередири улуг ужур-дузалыг болуп турарын көргүзер. Камналга чок, төтчеглээр болгаш ажыл-агыйжы эвес чоруктуң фактылары-биле шиитпирлиг демисежир, экономика айтырыгларын ханы көдүрер, «Кол угланыышкыннар — боттанылыышкында», Партияның социал политиказы», «Чарыш — чедиишкинниң бырааы, кижизидикчи күжү», «Камналга — экономиканың курлавыры», «Номчукчуларның чагаалары», «Улусчу контрольдуң арны» болгаш өске-даа арыннарга, булуңнарга бүдүрүлгениң хүрээлеңинин айтырыгларын доктаамал болгаш ханы чырыдар. Тыва АССР-ниң социал-экономиктиг хөгжүлдезин улам ыңай дүргедедир хемчеглер дугайында СЭКП ТК-ның болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң доктаалынга дууштур ажылдарның чоруп турарын доктаамал чырыдар. Беш чылдың эгезинден тура хожудалдың чок, шалыңның темпилиг ажылдаар талазы-биле күш-ажылчы коллективтерниң ажылының дуржулгазын, социалистиг чарыжын дээштиг чырыдар. Капиталдыг тудуг байдал солун арынга доктаамал, анализтиг чырыдар.

Агроүлетпүр комплекизиниң ажылын экижидер дугайында хемчеглерниң түңнелинде Агроүлетпүр комитети тургустунган болгай. Ооң бирги баалыктарындан эгелээш чыгдыныр арга-дуржулганы доктаамал бээр. Чер, мал ажылынга сеелгүү каш чыл уламчылп эки көргүзүглерлиг болуп келген мурнакчы каттыжыышкыннарның, ажыл-агыйларның, бүдүрүлгелерниң мурнакчыларының дуржулгазын анализтээш, плакат-арыннар кылдыр чырыдар.

Үрезин ажылын организастаарын сайзырангайжылар болгаш үрезинниң шыңарын экижидер дугайында доктаамал чырыдар. Бок үнүштер-биле, чиңнигерлер коралакчылары-биле демиселдиң химиктиг, биологтуг болгаш агротехниктиг аргаларын кичээнгейге алыр. Таварылга шелдерлиг болгаш шык-олаа чемнеттер мал чемнерин өстүрерин, интенсивтиг таарылылын үнелезиинде бедик бүдүрүктүүл мал чемнерин бүдүрүп турар ажыл-агыйларның дуржулгазын нептередир.

Мал чемниниң баазазын быжыглаарының, генетиканың болгаш үкеажылтыгчаның чедиишкиннерин, кожаның шыңар талазы-биле экижидерниң айтырыгларын илеп тывырынга солун киржир. Ол бүгү айтырыгларны көдүрериинге «Кеңестиң камналгазы — рубль», «Техниканы карак-оду кет камнаар», «Мал ажылында — бригада кезээн», «Продукцияның шыңарын бедидер» болгаш өске-даа рубрикаларны ажыглаар.

Садыг болгаш амыдырал хандырылга бүдүрүлгелериниң бир чугула сорулгазы — чоннуң чаагай чоруун көдүрери-биле холбашкан хөй янзы сорулгаларны шиитпирлээринге салыышкынны улгаттырары. 1986—2000 чылдарда херектеп баараннарын бүдүрери болгаш чонга ачы-дузаа чедирерин хөгжүдерниң Комплекстиг программазын боттандырып турарының дугайында статьяларны, корреспонденцияларны парлаар.

Чер-чер Советтериниң ажылының стилинге болгаш методтарынга хамаарышкан анализтиг материалдарны парлаар. «Арага шиңес чорук — амыдыралдың истелдези» деп рубриканы уламчылаар. Ол ышкаш оорларга удур демисел талазы-биле айтырыг көдүрер.

СЭКП Төп Комитединиң «Культура албан черлериниң болгаш спорт тудугларының ажыглалын экижидер талазы-биле хемчеглер дугайында» доктаалын амыдыралга боттандырары-биле холбаштыр күш-культура болгаш спорт-массалыг ажылдар дугайында темаларга материалдарны ханы чырыдар. «Күш-культура болгаш коллектив» деп чаа рубриканың ажыдар болгаш ооң адаанга үлетпүр, бүдүрүлге черлеринде, ажыл-агыйларда күш-культура, кадыкшылга ажылының байдалын сайгарып чырыдарын планнап турар.

«Шын» солун 1986 чылда чуртта болган даштыкыда кол-кол болуушкуннарның дугайында СЭТА-ның, ТИАА-ның болгаш өске-даа массалыг информация чепсектериниң медээлерин тускай рубрикалар адаан үндүрер. Келир чылын СЭКП-ниң XXVII съездизиниң материалдарын тайылбырлаар база ооң салган сорулгаларын амыдыралга боттандырар дээш ажылчы чоннарның хейлылыышкынныг ажыл-ижин көргүзер. «Капиталистиг чурттарында», «Эвилелдешкен болгаш автономнуг республикаларда», «Бөмбүрзектиң судалы», «Делегей эзткен негелдечиз», «Ийи делегей — ийи амыдырал», «Даштыкыда культура амыдыралы», «Ахы-дуйма партияларда» дээн ышкаш рубрикалар-биле материалдарны парлаарын уругулаар.

«Шынның» редакциязы солуннуң арыннары солун, ханы утка-шынарлыг, көдүрген айтырыглар амыдыралга чоок болзун дээш, ооң ажылынга бижикчилерниң, номчукчуларның киржилгезин кол чүүл кылдыр көрүп, 1986 чылда «Эң эки материал дээш» деп конкурсту чарлаар.

САННАР, ФАКТЫЛАР

Районнуң школа назыны четпээн 11 уруглар албан черлеринде 527 бичии уруглар бар.

* * *

Эмнелге албан черлеринде районда 21 эмчи, ортумак эмчи персоналыңга 107 кижи ажылдап турар.

* * *

Туран хоорайда бот-өөредилгелиг кежээки школа чыл санында-ла 75—80 доозукчуну үндүрүп турар.

* * *

Он бирги беш чылдың эрткен чылдарында Туран хоорайның чаагайжыдылгазынга болгаш чурттаалга фондузун септээринге 2 млн. рубльди үндүрген.

(Бии-Хем райондан материалдарны солуннуң корреспондентилери Б. Дирчин, Н. Ооржак, В. Кара-Сал олар белеткээн).

Рейд

МАЛ ЧЕМИ ЧЕТЧИР ТУРДА-ЛА...

Карл Маркс аттыг совхозтуң Кызыл-Чыраа сүт-бараан фермазы. Эртенги саалда шагда-ла доозулган, ынчалзажок саанчылар, аяк шай аартаптар чай чок, ажылдавышаан: кажаа иштин аштаан, саар инектерин чемгерген, суггарган турлар.

Бир терге ишти силосту кажаа эжииниде, даштын төп каан: бузу бурунайнып чыдыр. Саанчы бүрүзү ону бодунуң инектеринге чедир кочал-биле, таз-биле азы анаа эдээ-биле дажыглаан. Бир инекке хонукта 30 килограммны бээр. Саанчыда ортумаа-биле 23 инек бар, ындыг болганда саанчы бүрүзү 690 килограмм ол силос кедүрер. Силос биле инектер аразынга ыңай-бээр барык-ла 100 катап кылаштаар. Хүннүң-не ындыг. А айда чаңгыс саанчы каш тонна силос дажыглаар-дыр, каш рейс кылыр-дыр? Ону совхозтуң директору, тускай эртемниглери болгаш бухгалтерлери эки билир.

Саанчыларның ажылы ооң-биле доозулбас. Суу сырылаан силостуң соонда, бурулааш чарбаны шоодайларга чүъктеп эгелээр. Ооң саанчыларның чоок кижилери, боттарының даалган ажылын каапкаш, оларга дузалажып киириптер. Бичии уруг-дарыг база силос дажыглаан турар. Мыначап кээрге, продукцияның бот-үнезин туржук саанчыларның телевирин безин санап үндүрери берге.

Ферманың коллективи он бирги беш чылда сүт бүдүрериниң болгаш күрүнеге сүт садарының планныг онаалдаларын октябрьда-ла күүседипкен. Доозукчу чылда 250 тонна сүт садар план база боттанырының кырында келген. Ук коллективтиң СЭКП Сүт-Хөл райкомунуң, райкүүскомунуң, көдээ ажыл-агый ажылдакчыларының профэвилел райкомунуң болгаш ВЛКСМ райкомунуң шилчиир Кызыл тугу-биле шаңнатканы таварылга эвес. Ынчаар ажылдап турар улустуң ажылдаарынга, ыштаныырынга болгаш уруг-дарыг кижизидеринге таарымчалыг байдалды тургузары негеттинип турар.

Ук фермада кормоцех ажылдавайн турар. Ону ажылдадыр талазы-биле хемчег албайн, малды чүгле белен силос болгаш чарба-биле чемгерип турар.

— Бисте ол чемнер четчир болгаш артар, ынчангаш кормоцехти ажыглавайн турар бис —деп, совхоз директору И. Ш. Монгуш-даа, кол зоотехник С. В. Бүрбү-даа рейд бригадазының кежигүннериниң айтырыынга чаңгыс үн-биле харыылааннар. Чаңгыс аай чем чем болбас, организмге херек бүдүмелдер аңгы-аңгы чемнерден чыгдынар, ол чемнерниң шыңары база бедик болур ужурлуг. Ооң уламындан мал чемнериниң болбаазыралдары — бүдүмелдер-биле байыдары, хоолузун бедидери, амданныг болдурары — чугула дээрзин билип тура-ла аан. Байдал мындыг турда, балансылаттынган рацион, интенсивтиг технология дугайында чугаа кайының турар.

Фермада чурттаалга бажыңнары чедишпес, чунар-бажың чок, магазин база. Суур-биле ферма аразы үш километр. Бо аразынга магазиннээр саанчылар-даа, өөреникчилер-даа чадаг аргыжып турар. Ол эге класс өөреникчилеринге болгаш кырган азы аарыг улуска соокта дыка берген.

Ук совхозтуң чарыштыг кожазы — «Октябрь 30 чылы» совхоз доозукчу чылда күрүнеге сүт болгаш дүк садарының планнарын күүседип шыдавас хире апарган. Мал кыштаглаашкынында четпестер база бар. Кормоцех ажылдавас. Бызаа кажаазының чылыдылга системазы септеттинмээн. Бо ажылдарны кылып турган бригада ажылын аре каггаан.

Бо ийи совхозтуң кыштаглаларында мал чеми четчир кылдыр дүжүрттүнмээн. Карл Маркс аттыг совхозтуң хойжулары Балин Сат, Таваролл Ховалыг болгаш «Октябрь 30 чылындан» Калчан-оол Ондар оларның кодааннарында төрүүр хойларга немелде чем бээрин организаставайн турар. Кайы-даа малчындан айтырарга, азыраар хире арыпкан мал чок дээр. Малга чүгле арыпканда немелде чем бээр дээр хөөндег уштунар херек. Совхозтарның кайызында-даа мал чеми четчир турда, ону анаа чыттырбайн, долу ажыглаары чугула.

«Шын» болгаш «Ленинчи оруук» солуннарының каттышкан рейд бригадазы Сүт-Хөл районнуң ийи совхозунда мал кыштаглаашкынының байдалын кынап көргеш, кыштаглаашкында шыңгыы четпестер барын илереткен. Ук ажыл-агыйларның директорлары, ында партком, көдээ Советтер күүскомнары тускай эртемниглер болгаш малчыннар боттары четпестерни чайладыр, кыштаглаашкынны бедик деңнелге эрттирер дээш немелде хемчеглерни алыр дээрзинге рейд бригадазының кежигүннери идегеп тур.

РЕЙД БРИГАДАЗЫ КЕЖИГҮННЕРИ:

Р. ДАНДАР — Карл Маркс аттыг совхозта улусчу контролер;

М. КУУЛАР — «Октябрь 30 чылы» совхозта профком даргазы;

Ш. КУУЛАР — «Ленинчи оруук» солуннуң корреспондентизи;

К. ЧӨРЕВЕ — «Шынның» корреспондентизи.

Аяк шайны аартап ора...

Шүлүктер . кыдыраажындан

БАРЛЫК-ХОВУ

Хилиң аяс көк-ле хүндүс
Кижи хөңнү база эндеп;
Шары мунгаш, чортуп чораан
Шагны сактып, ужуп ор мен.
Маңган бениң бора кунну
Маңнап орган бараан үзер.
Барза-барза улам херлир
Барлык-Хову тамы-дыр оң.
Бодап-бодап олурарга,
Боранныгда кончуг болбайн.
Аза берзе, кижи канчаар
Аштап-түреп чүнү көргей...
Төктүр сайлыг хаактыг хем
Девиң куду көвей адыр;
Батса-батса Хемчиктиве
Бараалы үстүп кире берген.
Удуй тырткаш оттуп кээр сен,
Ужар-хеме ужуп-ла орар.
Хүндүс көөрге океан дег,
Кужур Барлык делгем-дир оо!
Ырак-узак октаргайже
Ракета тепкеш, үнер
Байконур-даа сагындырар
Мага ханмас оран-дыр оң!

К. ЧЕРЛИГ-ООЛ.

МАГАЛЫГ-ДЫР

Өөрүнге чүүлдешпес идик-хептиг,
Өскелерге дөмейлешпес дурт-сыныг,
Кылаңнашкан бээзектерлиг болуруңга,
Кылыр ишке ижиктээн деп санап чордум.
Оюн-тоглаа диңмиттелген кежээлерде,
Оолдар сенден оспаксыраар чиктиг турду.
Карак-ла бо бир-ле кежээ чаным-биле,
Каржып эртиң, танывайн баар частым.
Дозу, будук чыпшынгылаан ажылчын хеп,
Дозур кара ширайыңны улам каастаан.
Чалымнар дег бедий берген тудуглардан
Чалгыныг дег чараш чаагай чаңып ордуң.
Шак ол хүнден эгелээштиң бүдүү хөлзеп,
Сагыжымга дүвүрээзин тыптып келген.
Мынчага дээр билир кызым сени көргеш,
Мынчаар чүге аймап чоруур апарган мен.
Ажылыңдан келириңни бүдүү манап,
Орууң орта ара дозуп турупсаар мен.
Аас-кежиим чүгле сенде чаштынган деп,
Оолдар, кыстар өөрүнге сөглексээр мен.
Шөлээн дужаар хостуг үе үр-ле дилээш,
Сөөлүнде эрттиришкен болган чордум.
Совхозувус тудугжузу оол-биле,
Соругдаалай берген чордуң, магалыг-дыр.

М. МАДОН.

ЭМЧИ-ДЕКАБРИСТ

1825 чылдың декабрь 26-да (14-те) декабристерниң тура халышкынын Россияның политиктиг хөгжүлдезиниң бүгү чорудулгазы белеткээн турган.

Декабристер Россияга революсчу организацияны эң-не баштай тургузуп, политиктиг программаны ажылдап кылган болгаш хаанныг–крепостной тургузугга удур ажык хөделиишкинин боттандырган.

Декабристер XIX чүс чылдың революсчуларының бүдүн салгалын кижизиткен. Революсчу демисел чоннуң деткимчези чокка болдунмас дээрзин боттарының кадыг-берге дуржулгазы-биле олар көргүскеннер. Декабристерниң бирээзиниң дугайында моон адаанда парладывыс.

1825 чылдың тура халышкынының соонда элээн каш эмчи-декабристер истеп сүрүүшкүннерге таваржып турган. Оларның иштинде эң-не көскү кижилерниң бирээзи — Медикохирургия академиязының кижизиткени, Украинага армияның штаб-эмчизи Ф. Б. Вольф турган. П. И. Пестельдиң рекомендациязы-биле доктор Вольфту Муриуу чүк ниитилелиниң кежигүнүнге хүлээп алган.

Ф. Б. Вольф өске-даа декабристер-биле кады Нерчинск ургайларынга шөлүлгеге турган. Аңаа кара-бажыңның кадыг-берге байдалдары тураадаа, эштеринге шыдаар-ла шаа-биле дузалап эгелээн. Ынчан ооң рецептилерин ёзугаар эм бээрин безин чөпшээревейн турганнар.

Кажан кара-бажыңга Никита Муравьев аарый бээрге, Ф. Б. Вольф аарыг декабристи кара-бажың чанында бажыңга кадайы болгаш уруу-биле чурттаар кылдыр чөпшээрелди комендантыдан алган.

Хаанның айтышкыны-биле соңгазы чок кылдыр туткан кара-бажыңга Петр заводунуң туттурган ажылчыннарын хоругдаан хаанынга доктор Вольф хамыкты мурнай удурланыышкынын илереткеннерниң бирээзи болган. Шак ол өлүм кара-бажыңның дугайында медээ хөй-хөй декабристер-биле төрел-дөргүл аайы-биле харылзаалыг наймысылалда бай-шыдалдыг кижилерге база дыңналы хона берген. Килеңнээшкин хайнып үнген, ынчангаш... кара-бажыңның соңгазын кылдыр ужурга таварышкан.

Фердинанд Богданович Вольфтуң чаагай сеткилдиг, эки мөзү-шынарының дугайында тоолчургу чугаалар тарай бергилээн, ооң дыка хөйүн декабристерниң мемуарларында бижээн. Ол — кымга-даа дуза чедирериндем ойталавайн чораан, декабристерни-даа, түс чериниң чурттакчыларын-даа эмнеп. Сибирьниң чыккылама соогунда танымылдарга сүрдүрүп алгаш, аарыг кижилерге чедип турган. Сибирьниң бүгү будуңдарындан кижилер кээп, аңаа эмнедип турганнар.

Бир-ле катап Петров заводунуң плац-майору О. А. Лепарский (Нерчинск ургайларының коменданттызы генерал-майор Р. С. Лепарскийниң чээни) үр болгаш аар аараан. Доктор Вольфтан ол дуза дилээн, ынчангаш Фердинанд Богданович ону сегиди эмнеп каан.

Докторнуң арыг сеткилдииниң дугайында чугаа чонга тарай бергилээн. Иркутскиде алдын казар чер ээзи бир бай кижиниң кадайын өлүмден ол камгалаан, аңаа өөрүп четтиргениниң демдээ кылдыр эмчиге: бирээзинде шай куткан, бирээзинде — алдын салып каан ийи саваны демги бай сунган. Фердинанд Богданович чүгле шайлыг саваны алган.

Ф. Б. Вольф Сибирьде алдын казар ургай ээзи бир байның аарыындан сегиткен. Ону өске эмчилер эмнеп чадап каан турган. Демгизи сегий бергеш, Фердинанд Богдановичиге 5 муң акшаны хаптааш чорутпушаан: «Найыралдың демдээ кылдыр мону албас болзуңарза, отче октаптар мен» деп бижээн. Вольф акшаны албаан, ынчангаш хөй акша отче октаттынган. А доктор боду шымрак эт сеп-даа, бай төрел-даа чок кижи турган-на болгай.

1835 чылда ол Иркутск чанында Урик суурга чурттаарының биле кара-бажыңдан үнгеш, соонгу чылдарда Тобольскиге чурттап, кара-бажың чериниң эмчилериниң хүлээлгезин күүседип турган. 1854 чылда, 58 харлыында, хосталгажы үнериинге чедир ийи чыл арткан-да, ол мөчээн. Ыраккы хоорайның бүгү чону эмчиниң сөөлгү оруксе үдээн.

В. П. КОТЕЛЬНИКОВ, профессор.

Гизань.

«РЕВОЛЮСЧУ АЛДАР» НЕДЕЛЯЗЫ

Чыргаланды ортумак школага партия эге организациязының удуртулгазы-биле ындыг неделяны солун кылдыр организастап эрттирген.

Неделяның бирги хүнүнде школачылар Октябрь революциязы орденниг, РСФСР-ниң школазының алдарлыг башкызы Адыяа Бадыргыевна Маскыр-биле болгаш күш-ажылдың хоочуннары Ш. Серен-Шимит, М. Матсыл, Ы. Дензин олар-биле ужуражып, колхоз, совхоз бүдүрүлгезинге оларның канчаар ажылдап чорааныын сонуургап дыңнааннар. Амгы салгал дээш оларның ажылдап чорааш үндүрген күжү, төккен дери халас барбаан. Эки кылган ажыл — элеп-читпес алдар. Оларның солун чугаазы коммунизм тургузукчуларының — келир үениң салгакчыларының сеткил-сагыжынга артар.

Дараазында хүн октябряттар чыыжы солун эрткен. Пионер чыыжы болган соонда, бирги классчы үжен ийи октябрятты пионерге хүлээп алган. Кызыл галстуктарны хоочун салгалдың кижилери оларга баглап берген. Төрээн чурттуң чаагай чоруу дээш демиселге кажан-даа белеңин пионерлер даңгыраглааннар.

Үшкү хүнде революсчу ыры кежээзи болган. Хоочун салгалдың кижилери аңаа киржип, боттарының үезиниң революсчу ырларын ырлааннар. Ада-чурттуң Улуг дайының чылдарында ополченнеп турганын, шеригжиткен кичээлдерниң канчаар эртип турганын өөреникчилер сонуургаан.

Дөрткү хүнде башкы Т. Балданның удуртулгазы-биле тыва дыл кежээзин организастап эрттирген. Ооң девизи: «Мээң Төрээн чуртум — ССРЭ». ТДЛТЭШИ-ниң дыл болгаш бижик секторунуң эргелекчизи, филология эртемнерниң кандидады Я. Ш. Хертек аңаа киржип, школада тургустунган «Чодуринка» деп чогаадылга клувунуң ажылынга үнелелди берген. Ук клуб тургустунгаш чаа-ла үш чыл чедип турза-даа, ажылы эки. Планнаттынган хемчеглер күүсеттинмейн барбас.

Бо чижектиг болгаш ооң-даа өске темалыг неделяларны школаларга эрттирери ажыктыг, өөредиглиг. Неделяны эрттирип тура, башкылар коллективи СЭКП-ниң съезд мурнунуң документилериниң төлевилелдериниң ужур-утказын үстүкү класстарның өөреникчилеринге тайылбырлаан.

Бо хүннерде агитатор, лектор, пропагандист башкылар боттарының агитквартальынга съезд мурнунуң бо материалдарын өөредип турар.

Е. ЧИҢМИТ.

Чылдар болгаш кижилер

ХЕВИСТИ–МААДЫРГА ТУРАСКААТКАН

Совет Эвилелиниң Маадыры Дүйшенкул Шопоковка тураскаадып, ооң кадайы Керимбюбюнуң аргаан хевизиниң чечектери кажан-даа оңмас.

1941 чылдың күзү түлүк турган. Москважже баар Дубосеково орук белдиринге фашист танкыларны эрттирбээн чээрби сес панфиловчуларның эрес-маадырлыг чорууунуң дугайы бүгү чуртка тарай берген. Маадырларның бирээзи — кыргыс улустуң алдарлыг оглу Д. Шопоков болган. Ашааның эрес-маадырлыы-биле өлгениниң дугайын дыңнааш, ооң кадайы ажыг-шүжүгге алзып муңгараан. Бодунун эрес-дидим күш-ажылы-биле дайзындан өжээн негеп алыр деп шиитпирлеп алган. Суурнуң кыстарындан комсомолчулар бригадазын ол тургускан. Кыстар бир гектарга онаашкыр баштайгы чылда — 120 центнер, дараазында чылын — 170 центнер свёкланы өстүрүп алган. К. Шопокованың күш-ажылчы тиилелгелери ашааның эрес-маадырлыг чорууунуң уламчылаашкыны болган. Төрээн чурт аңаа Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры деп бедик атты тывыскан.

Амгы үеде күш-ажылдың ол хоочуну Шопоковтуң ады-биле адаан хоорайда чурттап, уругларының болгаш уругларының уруг-дарының кичээнгейинге, сагыш салыышкынынга бүргеткен чурттап орар. Хостуг үелеринде кыргыс херээженнерниң уран-шевер ажылын уламчылап, хевистер аргыыр. Оларның эң-не экизин — бодунуң ашаанга тураскааткан.

А. КИМ.

Шопоков, Кыргыс ССР.
СЭТА-ның корр.

Республиканың харылзаа ажылдакчыларының уран чүүл көрүлдезинге Чадаана хоорайның харылзаа ажылдакчылары эки белеткелдиг киришкен. Оларның программазында солун күүселделер-ле хөй: ырлар, танцылар, каргыраа, сыгыт болгаш оон-даа өске.

ЧУРУКТАРДА: почта ажылдакчызы Любовь Хертектиң ырлап турары; танцы.

О. ОХЕМЧИКТИҢ фотолары.

Сонуургактарга

ДАШТАЛГАН АРГА-ЫЯШ

Таджик ССР-ниң геология институдунуң палеоботаниктери миллион-миллион чылдар бурунгаар чер кырынга өскен арга-ыяш иштинге селгүүстээннер. Элээн каш чыл бурунгаар Ягноб хемниң унундан тывылган дашталдыр кадып калган үнүштерни амгы үеде түскай шинчилеп турар. Динозаврлар үезиниң үнүштерин болгаш агаар-бойдузун улам долузу-биле билип алыр арганы ол берген.

Үнүштерниң дыка хөйүнде баштайгы турган байдалы хевээр арткан. Даг ийлериниң иштинде дашталып кадып калган ыяштарның уннары тода көстүп чыдар. Ыяштар карттарының хээлери безин хевээр артып калгылаан. Ындыг ыяшты одура хирээлээш, ооң чыл санында өзүмнериниң дыралчыннарын чиңги-биле санап ап болур. Харын-даа сырый «өскен» калбак бүрүлүг бедик сигеннер болгаш папоротниктер таварышкылаар. Аңаа шык болгаш чылыг агаар-бойдуска таарыжыр үнүштерниң ынчаар үгенин эрте-бурунгу үелерде ук чериң агаар-бойдузу амгы Австралияның эриктериниң агаар-бойдузу ышкаш турган кылдыр сагындырар. Палеоботаниктер иштизин-биле үнүштерниң бежен ажыг хевирлерин тыпкан болгаш бижип алганнар. Оларның иштинде амгы үеде бөмбүрзекте чиде бергилээн, шаг-шаанда турган ховар ыяштар база бар.

Ол чер миллион-миллион чылдар бурунгаар болган бойдустуң халавы ук арга-ыяштың хевээр артып калырынга идиг болган деп специалистер санап турар. Шаг-шаанда аңаа дагдан баткан улуг кошкениң хая-дажы, дой-довурааа дескиндир бүгү үнүштерни дүй базырыпкан. Агаар кирбестээниниден арга-ыяштың үнүштери өспейн, дашталып кадып калгылаан.

Эртемденнерниң көрген чүүлдериниң амдызында чүгле эгези ол болуп турар. Казышкынарны моон соңгаар уламчылаар дээн солун, харын-даа мананааны ажылдышкынарны бээри магат чок.

Ю. КУШКО, СЭТА-ның корр.

ДУШАНБЕ.

БЕЛЕК

Чечен чугаа

Кожаларым-биле ында-хааяңда солчуп эртер боордан башка, чогум ханылажып чоокшулашпаан бис. Ынчалза-даа оларның ажылдап турар черин кончуг эки билир мен. Үстүвүсте Үспес-оол совхозтуң төп складының эргелекчизи. Адаавыста — Албас-оол суурда магазинниң садыгжызы. Ол ийи кожаларымның холдарында кара сумкалар халаңайнып чоруур. Эртен көөрге, ол сумкалар ээлериниң холдарында чиңги аажок көстүр, иштии куруг, ийи быкты сооль бургай чоруур, а кежээликтей бүдүү көөр болза, үрүп каан шары сыңыйы дег, дартая берген болур.

Уругларым кези кожаларым-биле хөлчок найыралдыг. Кызыг-кыйыг аразында кожаларынга бара каапкаш, оларын мактап, аажок хөөрээн чоруур. Бо удаада база ажылымдан келгеш, бир аяк шай пактай каапкаш, чаңныккан аайы-биле кожаларынче ынай болду. Удавайн дедир чедип келди. Оон арнын хөлегелиг кара булут дуглапкан дег, арай шириин үн-биле чугаалаңып эгелей берди:

— Улустуң ашактары албастан ап шыдаар, чивестен чип билир боор чүве-дир. Кожавыс Албас-оолду көрдаан. Ол садыгга кээр ховар бараанынарның өртээн бүдүү удааттыргаш садыптар. Оон ботка ажыкты-даа, дузалыг таныш-көрүштү-даа тып алыр ышкажыл. А үстүвүсте Үспес-оол оон база дорадавас. Ооң улуг кара сумказы куруг чорбас, бажыңынга келгеш, ында «белээн» кадайынга бүдүү уштуп бээр. А оозу ашаан биске мактаар, эккелген чүү-хөөзүн адаарга дып көргүзер. Сен меңээ чүнү эккээр-дир сен?! Ийи кожавыстың шыдал-бызазын көрбес сен бе? Чадаг чорбас — мунар хөлгелиг, чүзү чок дээр — дээш, кадайым менче кандыг харыы болгаар ирги дээнзиг, кезе кайгап алган олур.

— Кайывыс-даа мынчага дээр чоннуң ажылын кылып чоруур-дур бис. Ол биске аас-кежиин берип турар ышкажыл, авазы — деп харыыладым. Аравыста чугаа оон ынай шуудавайн барган.

Херээжен кожаларым-биле өөм ишти чоокшулашкан тудум, ооң аажы-чаңы караккан көзүлдүр өскерлип бар чыткан. «Дарганнаар чериңден эш-өөрге адааргадып көргүзүптер чүве канчап тывылбас чүвел? Таан-даа чудурувус чудук алдынче супкан эвес бис, тыптынып, хайдынып көр даан, ачазы» — дээш, алаң кылгаш туруп берген. Ававыстың алыксакчыксек. апар чыдар аажызын кандыг арга-биле чиңирер аайын тыппайн, алаң кайтай берген, ажылдап чоруп тур мен.

Бир-ле эртен, үжен үш чыл дургузунда узанып келген дөжүмнүң суйбап каап, ооң чанында бодаңып олур мен.

— Кады кыраан дөжүңнү көрбээн эвес сен, канчап суйбап олурарың ол, дарганны?— дээн гараж эргелекчизи эриниң кургамзык үнүнден сырбаш диди.

— Хейиң бодап, хөрээмбиле чугаалажып олурарым ол-дур ийин — деп баштактандым.

— Нарын дерилгелер кылырынга таарыштырган тергиин эки дөжү эккелдивис. Ону бээр эккеп ал — деп, эргелекчи дыңнатты.

— Бо эрги дөжүңү канчаптар мен? — деп удур айтырдым.

— Бир эвес күзээнзе, белек кылдыр ап ал. Үндүр бижиттинген дөжү-дүр — дээш, чаңнадыр базып чорупту.

Кады кыраан дөжүмнү кадайымга белек кылдыр сунарын бүдүү иштимде шиитпирлээш, чүнү-даа кылырда дуза дилээр чаңгыс чээним Ойнаар-оолдуң самосвал машиназынга чүдүргеш, бажыңымның чанында дүжүрүп алдым.

Ажылымдан кадайым келгеш, улуг кара дөжүнү-даа эскербейн, безин олче көрүнмейн эрте берди. Ол мээң «белээмни» шуут эскербээн, херекке-даа албаан хире. Безин чадаарда мону чүге бээр эккелдиң деп-даа айтырбас болду. Бажыңывысче киргеш, бут кырынга тура, бир аяк шай пактай каапкаш, кожаларынче маңнапты...

Бир дүъште чем чип аар дээш бажыңымга келирге, кады кыраанымның арны-бажы кыза берген аажок девиээн тур.

— Канчап бардың, аавазы?! Аарып-аржый бердиң бе? — деп девиде айтырдым.

— Кожаларывыс Албас-оол, Үспес-оол сугларның бузуттуг чоруу илереп эгелээн-дир. Таныш, көрүштериге белекке суңган чүвелери билдине берген-дир. «Артык сеткил ара дужер» дижири-даа шын-дыр. Даштын дөжүнү дүрген-не ыраладып көр, ачазы — деп, ам-на эскерип каан ышкаш, кадайым ыглаарының кырында келген чугаалаттына-дыр.

— Кады кыраан дөжүмнү белекке алдым. Даштын серии адаанга тургузуп алгаш, оглумну дарганнаарынга өөредир мен. Адазының мергежилин оглу чоп салгавазыл! — дээш, дөжүнү сери адаанче киирери-биле чээн-оолду дилээр дээш, бажыңдан үнүп чыдырымда, «Ачавыс угаанныг болдур ийин» дээн кадайымның меңээ чоргаарланган үнү дыңналып чыдып калды.

М. ОНДАР.

МЭЭҢ УЛУГ ОМААШТАРЫМ

Ленинградта слесарь Виктор Тужилов ийи чүс ажыг омаашты чыып алган. Оларның аразында молдав, белорус, украин, прибалтика, грузин болгаш РСФСР-ниң дыка хөй крайларының, областарының улустарының болгаш даштыкы чурттарның омааштары, шүүрлери бар. Эң-не бөдүүн болгаш онзагай кылганы-биле Тыва АССР-ден алган шүүр-омааш ылгалып турар. Ону чиңге талдардан өрүп турган кылган. Хемчээли улуг, кааст алгазы чараш омаашты хоорайның № 4 пассажирлер автотранспорт бүдүрүлгезиниң эң эки ажылдааны дээш Тужиловка тывыскан.

Автобүдүрүлгеде омааштар-биле ойнаар ансамбльди организастаан, слесарь боду ында киржип турар. Бир катап концертке ойнап турда, омаштың бирээзи үрели берген, ам артык омааштарны Тужилов ап алгаш чоруур апарган.

Слесарь омааштарны боттарынга дөмей эвес кылдыр эде кылып турар, шаңмыдыг омааштарының саны 46 четкен. Мастер автомобиль херээ-биле холбаалыг болганы-биле омааштарының сыптарын слесарь кижиниң дериг-херекселдеринге дөмейлештир кылган.

Э. УСМАНОВА.

Ленинград.

ТВ

ДЕКАБРЬ 22-ДЕ
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — «Үе». 8.40 — Зарядкаже, чыскаалыңар!». 8.55 — Канчаар ыштаныр турар бис». Ленинградтан дамчыдылга. 9.25 — «Спортлотонуң» 51-ги тиражы. 9.35 — «Будильник». 10.05 — «Совет Эвилелинге бараан боор тур мен!». 11.05 — «Калыкшыл». 11.50 — «Эртенги почта». Музыкалыг дамчыдылга. 12.20 — Бөгүн — энергетика хүнү. 12.35 — «Кедээден дамчыдылга». 13.35 — «Музыка киноскуу». 14.05 — В. Легентов — «Эдит Пиаф». Күрүнениң Моссовет аттыг үлегерлиг театрының шиизи. 15.55 — «Аян-чорукчулар клуву». 16.55 — «Нить времени». Фильм-концерт. 18.00 — «Делегей байдалының доочулалы». 18.45 — «Мультфильмнер: «В яранге горит огонь», «Храбрец — Удалец». 19.30 — «Ээлчег соонда». Энергетик хүнүнге тураскааткан байырлыг концерт. 21.00 — «Үе». 21.35 — «Төп телевидениениң «алдын фондузундан». ССРЭ-ниң улустуң артизи А. Грибов. 22.35—22.45 — Медээлер.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Зарядкаже, чыскаалыңар! 8.15 — Чурук бүрүзүнде хүн. 8.30 — Орус чугаа. 9.00 — Ритмиг гимнастика. 9.30 — Энергетика хүнүнге. «Атомная энергетика СССР». Эртем-нептерелдиг фильм. 10.00 — Л. Бетховен. Фортепиано, скрипка болгаш виолончельге концерт. 10.40 — «Билдингир-даа болза, эндептиг». 11.40 — Эстон телевидениениң программазы. 13.05 — Улусчу чогаадылга дугайында телепрограммаларның VI делегей фестивалы «Челээш». «Боливия и ее музыка». 13.30 — «Прощай, старый цирк». ССРЭ-ниң улустуң артизи Ю. Никулинниң киржилгези-биле фильм-концерт. 14.45 — Аар атлетика талазы-биле ССРЭ-ниң чемпионады болгаш кубогу. Ленинградтан дамчыдылга. 15.15 — Баскетбол талазы-биле ССРЭ-ниң чемпионады. «Спартак» (Ленинград) — ВЭФ (Рига). Ленинградтан дамчыдылга. 15.55 — «Бистиң-биле кады кыл, бис ышкаш кыл, бистен хээре кыл». ГДР-ден дамчыдылга. 16.55 — «Тени исчезают в полдень». Чеди сериалыг уран-чечен телефильм. 6-гы сериязы. — «Трудная зима». 18.05 — Шылгарангай совет композиторлар — Ленинчи шаңналдың лауреаттары. Р. К. Щедрин. 18.45 — Бистиң корреспондентилеривис чугаалап тур. 19.15 — Ону шыдаар силер. 20.00 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.20 — Баскетбол талазы-биле ССРЭ-ниң чемпионады. «Динамо» (Новосибирск) — ЦСКА. Ригадан дамчыдылга. 21.00 — «Үе». 21.35 — Теннис. Дэвистиң кубогу. Төнчүзү. ГФР-ниң шилиндек командазы — Швецияның шилиндек командазы. ГФР-ден дамчыдылга. 22.40—23.25 — Аар атлетика талазы-биле ССРЭ-ниң чемпионады болгаш кубогу. Ленинградтан дамчыдылга.

Редактор В. С. ШАРАВИИ.

агаар

Республикага чуга булуттаар, хар чагбас. Агаарның температуразы дүне 33—38 градус, хүндүс 23—28. Кызылга дүне 36—38, хүндүс 23—28 градус соор.

ТЕАТР

«НАД СВЕТЛОЮ ВОДОЙ» деп (ийи кезектиг) шии болур.
Эгелээри 19 шакта.

Кино

ДЕКАБРЬ 22-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Киносборник» 9.30, «Кто вы, доктор Зорге?» 11.00, 13.50, 16.40, 19.30 шактарда.
«ПИОНЕР»: «Этот негодяй Сидоров» 9.10, 12.30, 15.50, «По законам военного времени» 10.40, 14.00, «Кто и как?» 17.20, 20.00 шактарда.
«ВОСТОК»: «Хищник» 11.00, «Сто дней в Палермо» 12.20, 14.00, 15.40, 17.20, 19.10 шактарда.
«КАА-ХЕМ»: «Самрат» 14.00, 16.30, 18.50, «Приключение Робинзона Крузо, моряка из Йорка» 12.00 шактарда.

ДЕКАБРЬ 23-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Ва-банк» 9.30, 11.20, 13.10, 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.
«ПИОНЕР»: «Девочка ищет отца» 9.30, 13.10, 15.00, «Дикие лебеди» 11.20, «Прощай, зелень лета» 16.50, 18.40, 20.50 шактарда.
«ВОСТОК»: «Остров сокровищ» 11.00, 14.30, «Зимний вечер в Гаграх» 16.20, 18.10, 20.00 шактарда.
«КАА-ХЕМ»: «Кто и как?» 14.30, 17.00, 19.20, «Ученик лекаря» 11.00 шактарда.

ШЫН Редакцияның адрези: 667000. Кызыл. Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 3. Телефоннары: редакторнуң 2-24-63, редакторнуң оралакчыларының 2-33-24, 2-23-54, харысаалгалыг секретарының 2-23-35, секретариаттың 2-23-35, партийжи амыдырал болгаш үлегер кижилерниң 2-31-75, пропаганда болгаш совет тургузуг килдистерниң 2-37-13, чагаа килдизиниң 2-41-27, информация килдизиниң 2-20-60, культура килдизиниң 2-23-54; көдээ ажыл-агый килдизиниң 2-21-47, корректорларның 2-27-41, бухгалтерияның 2-12-45, солун келбейн барганда 2-32-75 телефонче долгаар.

Солун неделяда 6 катап үнер

Чагыг № 3194.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы, Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1. ТС—00288

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1985 чылдың декабрь 24 вторник

№ 295 (12995)

1925 чылда үндезилеттинген.

Өртээ 3 копеек.

МУРНАКЧЫ РОЛЮН БЕДИДЕР

БАКУ. Партияның нинти херээ дээш бодунуң улуг харысаалгалыын Бакунуң 140 муң коммунистериниң отряды кончуг эки билир. Олар боттарының авангардчы ролюн боттандырып чорудуп турарының, чурттуң социал-экономиктиг хөгжүлдезин дүргедедир дээш демиселге боттарының күженишкинин илеткейжидип турарының дугайын хоорайның отчет-соңгулдалыг конференциязынга чугаалажып көрген. Ооң ажылынга СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, СЭКП ТК-ның секретары Е. К. Лигачев киришкен.

Делегаттар партияның съезд мурнунуң документилерин улуг сонуургал-биле чугаалажып, хоорайның партия организациязының ажылының экижидериниң эргежок чугулазының дугайында ёзулуг ажыл-ишчи чугааны чорудуп ону сайзыраңгайжылдар талазы-биле тодаргай оруктарны телевнзэннер.

Санал бергеннер он ийиги беш чылда коммунистерниң, Бакунуң бүгү ажылчы чоннарының шиитпирлээр ужурлуг сорулгаларының дугайын делгереңгейи-биле чугаалааннар.

Хоорайның партия организациязының ажыл-агыйн тудуунга партийжи удуртулганың экижидер талазы-биле сорулгаларны шүгүмчүлелдиг болгаш бот шүгүмчүлелдиг байдалга чугаалажып көрген. Экономиканың өзүлдезиниң бедик темпилерин айтып, санал бергеннер тодаргай чиктерге Бакунуң бүдүрүлге черлеринде болгаш тудуглаларында күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидериниң улуг курлавырларын чедир ажыглавайн турарының дугайын, бүдүрүлгениң материалдыг чарыгдаарын эвээжедириниң дугайын айыткааннар.

Конференцияга Е. К. Лигачев чүве чугаалаан.

СЭКП-ниң XXVII съездизинге уткуштур

ЧЫЛДЫ ЧЕДИИШКИННИГ ДООЗАР

1988 ЧЫЛДЫҢ ҮЛҮҮНДЕ

Партияның область конференциязының делегады

Татьяна Ивановна Денисова — он бирги беш чылдың шалыпчызы. Кызылдың даараныглга фабриказында хеп быжар цехтиң мастери болуп ажылдап турар.

Фабриканың хеп быжар цеги айда беш муң ажыг рубльдиң продукциязын белеткеп үндүрерин чедиишкинниг боттандырып, планныг даалгазын 110 хуу чедир күүседип турар. Ол күш-ажылчы чедиишкинде мастер Т. И. Денисованың үлүү эвээш эвес, ынчангаш мурнакчы ниитиниң хоорайның коммунистери партияның область конференциязының делегадынга соңгаан.

Делегаттың удурткан цеги Чаа чылды бедик көргүзүтлерлиг уткуп, партияның XXVII съездизинге телептиг ужуражылының социалистиг чарыжын калбартып турар. Ол чарыштың мурнуу одуруунда Александра Түлүш чоруп, пес быжар даалгазын ажыр күүсеткеш, бо хүннерде 1988 чылдың үлүүнде ажылдап кирген. Ол ышкаш Татьяна Тяпкова, Черзи Кудажы, Вера Кирдеева олар база мактаддыг ажылдап турар.

Татьяна Ивановна он алды чыл бурунгаар баштай анаа ажылчын болуп, ооң соонда даараныкчылааш, быжыкчы болу берген, күш-ажылчы үлегер-чижээн ында аныяктарга ол көргүзүп, байлак дуржулгазын дамчыдып берип турар.

О. ОХЕМЧИКТИҢ сөзү болгаш фотозу.

БРИГАДАНЫҢ ЧЕДИИШКИНИ

«Тыва кедээ тудуг» трестиң Туранда кежүп чоруур № 957 механизастаттынган колонназында аныяк бригадир Е. И. Писчиковтуң бригадазы СЭКП-ниң XXVII съездизинге уткуштур «Кызыл тараачын» совхозта 200 баш инек кирер чаа кажааны хуусаа бетинде ажыглалга кирген.

200 баш инекке чаа кажааның тудуун декабрь 6 — 7 хүннеринде ажылчын комиссияга хүлээткеш, ооң соонда чедир кылыр ажылдарны тудугжулар доозуп турарлары ол. Декабрьның ийиги, үшкү он хонуктарында кажаа иштинге инекти тургузу азыраар, дериг-херекселдерин чыып тургузарын олар чорудуп келгеннер. Ынчангаш сөөлгү ажылдарны холдан үндүрүп, кажааны Чаа чыл бүдүүзүнде ажыглакчыларга хүлээдиринге бүзүреддиг ажылдап турарлар.

Бригада бо чылдың ийиги кварталының түңнели-биле «Тыва кедээ тудуг» трестиң бригадаларының аразында социалистиг чарышка ийиги черни ээлээш, трестиң болгаш тудуг комитединиң хүндүлел бижии-биле шаңнаткан. Бо аныяк бригада организастаттынып тургустунгандан бээр бүдүн чартык чыл эрткен. Ынчалза-даа бригадада найыралдыг, демниг коллектив тургустунганын оларның ажыл-херээ бадыткап турар. Анатолий Глухов, Сергей Асланов, Виктор Воинов болгаш оон-даа өскелер үлүг-нормазын ажыр күүседип келген.

Келир чылын олар ук тудугнуң ийиги ээлчээн тудуп эгелээр болгаш аңаа 340 муң рубльдиң тудуг-монтаж ажылдарын шиңгээдип алыры көрдүнген. Оон аңгыда 3 чурттаалга бажыңнын база доозуп, ажыглалга кирери бригаданың планында кирген.

П. ООРЖАК.

100-ТЕН 120-НИ

Кара-Шат — Баян-Колдуң хүн үнер талазында хүнзээрек мээстерлиг, кадар оъттуг, ёзулут-ла шээр малдың оранны чер. Ында кыштагда «Х Улуг хурал» совхозтуң мурнакчы малчыны Биче-оол Сенди-Хуурак кыштап турар. Коданның девискээриниң арыг-силиин, эңме-сескелиин кончуг. Кажааларының септелгезин кылганы таарымчалыг. Чаш мал хүлээп алыр кажаазы кургаг, өдээ белен. Ол совхозтуң төрүүр бир кодан өшкүзүн он бирги беш чылдың эгезинде өгнүң херээжен ээзи Татьяна Сенди-Хуурак-биле малдап эгелээн. Олар бир демниг, ак сеткилдиг күш-ажылының ачызында чыл бүрүде төрүүр чүс баш өшкүзүнге онаштыр 110-дан куду анай ап көрбээннер. 1985 чылда олар чүс башка онаштыр 117 анайны камгалап ап, бир баш өшкүден не 1 кг дүктү кыргып алганнар.

Чайгы үеде малын эки оъттуг, суглуг черлерге каш удаа көжүп турган, семиртип алганындан өшкүлериниң деңгели эки. Олар 20 тонна сигенин кезип, белеткеп алганнар. Өшкүлери мартта хорүп-өгенне. Кызымак малчыннар мал оолдаашкынынга беленнер.

СЭКП-ниң ээлчеглиг XXVII съездизин телептиг күш-ажылчы чедиишкиннерлиг уткуур дээш, олар ам кызымак ажылдап, он ийиги беш чылдың баштайгы чылында чүс баш өшкүден 120-ден эвээш эвес анайны менди камгалап ап, эки шынарлыг дүктү кыргып алырын хүлээнгеннер. ССРЭ-ниң экономиктиг база социал хөгжүлдезиниң Кол угланыышкыннарының төлевилелинде «продукцияның шынарын экижидер, бүдүрүлгениң болгаш сайгарылганың бүгү чадаларынга чидириглерин чок кылыр» деп бижээнин малчыннар өг-бүле чүүлдүгзүнүп турарлар.

Кызымаккай, мурнакчы малчын Биче-оол Байкыраевич Сенди-Хуурак «Улустарның найыралы» орден-биле чоокта чаа шаңнаткан.

А. СОКСАЛ.
Кызыл район.

ДУРЖУЛГАЗЫ УЛУГ

Өвүрде «Ак-Чыраа» совхозтуң мурнакчы кадарчызы, комсомолчу Серемөил Дарзан инек кадарга-ла чеди чыл ажып чоруур. Чайгы семиртилгени эки чорударга, мал кыштан хүр ажар дээрзин ол ылак билир. Аныяк кадарчы дуржулгалыг болгаш инектерни кежээки чыварга алыспазын база утпас. Кужурзураар черүкту боллурбас дээш инектерге дүсту үзүктелиишкин чокка дужуруп турарын ол чедип алган.

Бо чылын чүс баш инекке онаштыр 87 бызааны ончаменди камгалап алган. С. Дарзан чайгы, күскү үелерде мал кыштаглаашкынының белеткелинче онза кичээнгейни угландырып, 25 тонна сигенни кезип белеткээш, кыштаанда чедирген. Дуржулгалыг кадарчы бо хүннерде кадарган инээн кыштан хүр-менди ажырар сорулгалыг ажылдап турар.

Н. ДАМДЫН.

Рейд

Хандырылгаңар кандыгыл?

ЧҮГЕ АҢГЫ-АҢГЫЛ?

Кызылда нииттиниң чемненилге трезиниң бот-орулга-чарылгалыг бүдүрүлгелеринде хандырылганың культуразын хынап көөр сорулга рейд киржикчилериниң мурнунга салдынган.

АВТОВОКЗАЛДА

Вокзалда буфетке келдивис. Эртенгиниң он шак. Кирип келирге, столдарга стаканнар, октаттынган саазын, чем артынчылары — каракка илдигер болду. Столдар кырын кижилерниң чемненгениниң соон дарый аштаваазы оон-на илдең болду.

Ол хүнүң, декабрь 17-ниң, менюзун сонуургаарывыска, ап берген менюзу — 16-ның болду. Оочурлап чеде берген кижилер чигирлиг шай биле чебурек ап тур. Чемниң ассортиментизинге хамаарыштыр онзалап чугаалаңкыгы дег чүве чок. Чигирлиг шайдан, чебуректен аңгыда, буфеттиң делгиирлеринде сүт, сметана, үш янзы хевириниң конфетазындан өске кижи чиптер, садып апкы дег чүве көзүлбес. Ол хүн маңаа ажылдап турган ээлчегиниң удуртукчузу буфетте садыгжы О. Н. Чмых дараазында чүүлдү чугаалады:

— Чебуректи маңаа 15—16-ның хүнүнде эккелген, оон артканын садып турарывыс бо. Оон өске садар чем чогун боттарыңар көрүп тур силер. Чемненип алыр дээш келген кижилерге эрги чебуректи садары баартык артында турар кижиге, мецээ, ындынчыг-дыр, эпчок-даа-дыр.

Буфеттиң ажылдакчыларының чугаазындан алырга, чемни маңаа ажылчын столоваяларга киргениниң соонда, хүнүң ийиги чартында эккээр. Аңаа чедир, ооң мурнунда хүнден арткан чемни садар ужурга таварып турар. Ооң бадыткалы бо-дур. «Саналдар болгаш хомудалдар» дептеринде чамдык бижиглер база ону бадыткаар. Бо чылдың сентябрь 5-тиң хүнүнде маңаа келген кижилерниң бижип каанны-биле алырга, далгандан кылган кылыглар база эрги, кадыг болган. Соодукчуда хемчээли аңгы үш кезек — 1,2 килограмм, 300 грамм ак саржаг кухняның ажылдакчыларынга «хамаарыштыр». Кымга-даа эвес, буфетке садар чем кылырга көрдүнген үе-тур.

«ПОЛЕТТА»

Аэропортта бо кафеде байдал үстүнде буфетке бодаарга, сыр өске. Ээлчег повары Н. К. Колмакова удурткан бригада ажылдап тур. Санитарлыг байдал ниитизи-биле черле багай эвес. Аъш-чем менюда көрдүнгени-биле бар. Менюда кирген бефстрогонов амдызында чок, хайнып турар деп тайылбыр алдывыс. Ындыг-даа болза чорук кижизи моон изиг чемни чип ап болур. Сметананы, сокту ында харын стакандан садып турар. Продуктулар шыгжаар черде дөрт хевириниң согу бар, оон шуптузун чоп садып болбазыл?

Чемни белеткеп турарының технологиязында улуг хажыдыышкыннар чок. «Саналдар болгаш хомудалдар» дептериниң стол иштинде шытжаттынганы канчап-даа таарышпас.

«УЛУГ-ХЕМДЕ»

Хоорайның төвүнде турар боорга, бо ресторандан кижилер үзүктелбес. Рейд бригадазының кежигүннери маңаа дүъштеки чем үези чоокшулай берген де келген. Дүъштээр шак четкен, улус арбын апарган, оочур база көвүдээн. Ындыг турбуже, чемни чаңгыс кижи үлевишаан. Эскерген чүвевис — кассир ажылдаар черинге белен олурбас кижи болду, бо-ла чиде маңнай-ла бээр. Бир шак үжен беш минута ашкан, оочур узун хевээр. А ресторанның ажылдакчыларының «ажырбас, четтигиптер» дээн хөөн-биле ажылдап турарын кижи эндепсинер.

Ресторанның директорунуң оралакчызы С. Н. Изместьева кассир Е. В. Поморцевага хамаарыштыр «адынга хомудалдар кирип турар кижи, чугаалажып турар улус бис» деп чугаалады. Ол «чугааның» түңнели кайыл ынчаш?

Ол хүннүң менюзунда декабрь 16 деп каан. Ону хүнүн соора салганы-биле тайылбырлаан. Бо бүгүнү ресторанның удуртукчулары кижилер чедиишпези-биле тайылбырлаар болдулар.

Чамдык четпес чүүлдер саналдар дептеринде база бижиттинген. Чижээ, бо чылдың май 21-де маңаа келген кижи дүъштеки чем үезинде оочур улуг турганын, хандырылганың культуразының чавызын база айтып каан. Бо чылдың январь 24-түң хүнүнде бижигледе чемниң шынарынга хамаарыштыр хомудал кирген, кассирниң чок болганын ында база айыткан. Ол бижиглерни кылганындан бээр чыл чоокшулаан, ындыг-даа болза оон түңнел үндүртүнмээни бөгүнгү байдалдан илдең-дир.

№ 3 СТОЛОВАЯДА

Бо чылдың декабрь 17-де үнген «Шын» солунга нииттиниң чемненилге трезиниң бот-орулга-чарылгалыг № 1 бүдүрүлгезинге хамааржыр ол столоваяның ажылын шүгүмчүлээн турган. Ол дугайы солунга парлаттынган.

Шүгүмчүлелден түңнел үндүрерин бодаар бис дээрзин удуртукчулардан дыңнадывыс. А бо чүүлдү канчаар көөрүл? Чүдүрүкчүлерниң амыдырал хандырылга өрээлинге келирививске, стол кырында үш литрниң шилинде орту киир ижип каан пиво тур. Столоваяның ажылдакчыларын ол шоолуг дүвүретпээн. «Доңган пиво-дур» деп тайылбыр кылдылар. Арагалаар чорук-биле болгаш алкоголизм-биле демиселди күштелген бо үеде ажыл шагында, ажылдаар черге пиво ижип турар деп чүвени бодап-даа көрүнер даан.

«АЯНДА»

Бо кафе нииттиниң чемненилге трезиниң № 4 бот-орулга-чарылгалыг бүдүрүлгезинге хамааржыр. Ооң онзагай чүүлү — мында манчы белеткеп турары.

Кафениң арыг-шевери ниитизи-биле эки. Менюда көрдүнген аъш-чем четче эвес-даа болза, черле бар. Бис маңаа манчының амданынга, шынарынга хамаарыштыр чугаалаар бодап турар бис. Манчының амданы шынап-ла ындыг-ла кончуг эвес. Ону мында хавак ээдинден кылып турар, далганы база кылын. Кафеде «Саналдар болгаш хомудалдар» дептеринде ону айтып турары-даа таварылга эвес. Манчының амданныг шынарын экижидер хемчеглерни алыры чугула.

• • •

Четкенивис нииттиниң чемненилге черлериниң ажылынга хамаарыштыр чүнү чугаалап болурул? Столоваяларда, кафелерде, буфеттерде аъш-чемниң ассортиментизи элбек эвес, шынары негелдеге дүүшпес. Каржы-хажагай чүүлдер база бар. Узун оочур, арыг-шевериниң багайы — хандырылганың культуразының чавызын көргүспейн турар бе?

Трестиң бүдүрүлгелеринде шиитпирлеттинмейн турар айтырыгларының бирээзи — аяк-сава чуурунга көрдүнгени чүүлдериниң чогу. Чүгле № 3 столоваяда, «Аян» кафеде аяк-саваны негелде ёзугаар чуп турар. А арткан черлерниң аяк-сава чуур черлеринде хеп чуурунга көрдүнген порошоктар салып каан турары канчап-даа таарышпас. Ажыглап, ажыглавайн-даа турар болза, ниити дүрүмге дүүшпес. Нииттиниң чемненилгезиниң трези ону кичээнгейге алыр болза эки. Дараазында айтырыг — шил саваларга хамааржыр. Ооң чыылдазының багай болуп турарындан, оларны хөй-биле чыып каан турар. Чамдык черлер ынчангаш газ сут алырындан безин ойталап турар. Ооң-биле кады кайы-даа бүдүрүлгеде чем артынчыларының чыылдазын организастап турары багай. Чугула бо айтырыгны четпес шиитпирлеп турары канчап-даа таарышпас. Чижээ, «Улуг-Хем» ресторанда чем артынчыларын үндүр сөөртпейн туруп бээрге, ажылчыннарга ону ап алыр кылдыр чөпшээрээн. Садыг министерствозунуң дузалал ажыл-агый черинге ооң херээ чок болганы ол бе?

Сүттүг шайга хамаарыштыр чугаалаксап турар бис. Чүге дизе, нииттиниң чемненилге черлеринде изиг сүттүг шай чок дээн хомудалдар редакцияга кээп турар. Айтырыг чөптүг. Изиг шайны кым ижиксевес боор. Ооң дугайында моон мурнунда база бижип турган болгай. Чамдык коллективтер ону тоомча чокка өрттирип турар. Рейд чоруп турда, сүттүг шай «Улуг-Хем» ресторанда, «Аян» кафеде, № 3 столоваяда харын кеступ келген. Ону доктаамал тургузары чугула.

Рейд бригадазының кежигүннери:

В. ШАШКОВА, хоорайның улусчу контроль комитединиң инспектору;

Г. БАРЫБИНА, хоорайның улусчу контроль комитединиң садыг болгаш амыдырал хандырылга талазы-биле штаттан дашкаар килдизиниң эргелекчизи;

Л. ЖИЦ, «Тувинская правда» солунунуң корр;

В. КУУЛАР, «Шынның» корр.

ПРИНЦИПИАЛДЫГ, АЖЫЛ-ИШЧИ ЁЗУ-БИЛЕ

ТУЛА. Революсчу, дайынчы болгаш күш-ажылчы кайгамчык чаңчылдарының, янзы-бүрү техниканың, чоннга барааннарның тургузукчу мастерлериниң хоорайы болуп Тула сурагжаан. Ол болза бистиң чуртувустуң уган-бодал талазы-биле эң улуг төптериниң бирээзи болур.

Маадыр-хоорай Тарээн чурттуң шаңналдары-биле каастаттынган тугун ам-даа алдарлыы-биле тудушкаан. Туланың ажылчы чоннары үлетпүр продукциязын бүдүрер талазы-биле беш чылдың онаалдаларын күүседипкен. Бүдүрүлгениң ажык тывының талазы-биле көргүзүглер экижээн. Хоорайның бүдүрүлге черлериниң хөй кезии камнаттынган чиг этке болгаш материалдарга ийи хүн иштинде ажылдааннар. Ол фактыларны хоорайның отчёт-соңгулдалыг партия конференциязынга чугаалааан. Ооң ажылынга СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы В. И. Воротников киришкен.

Делегаттар партия организацияларының ажылын харыызы-биле анализтеп, четпестерин дидими-биле илередип, келир беш чылда хоорайның мурнунга салдынган сорулгаларны чедиишкинниг күүседиринге тодаргай саналдарны киирген. Кижилерни чаа дилээшкинни кылырынга, дидим чүткүлге, эртем-биле кады чорууруче чүткүлге кижизидериниң эргежок чугулазын конференцияга онзалап демдеглээн. Ындыг кижилер Тула облазында бар. Ында бүдүрүлгениң комплекстиг механизастаарынче болгаш автоматизастаарынче кичээнгейни күштелдирген.

Туланың бүдүрүлгелери болгаш организациялары көдээниң ажыл-ишчилеринге улуг дузаны көргүзүп турар. Ынчалза-даа бар аргаларны ам-даа чедир ажыглавайн турар. Хоорайның күчүлүг үлетпүрүн агроүлетпүр комплекизинге техниктиг дептиилгени дүргедедиринге дорт-биле ажыглаар ужурлуг. Аъш-чем программазын күүседири-биле хоорайның партия организациязы дээштиг хемчеглерни ажылдап кылыр.

Конференцияга В. И. Воротников чүве чугаалаан.

ТЕМПИЛЕРНИ ДҮРГЕДЕДИР, ШЫНАРНЫ БЕДИДЕР

ДОНЕЦК. Чурттуң экономиказынга улуг салыышкынны Донецк область киирип турар. Амгы үе-чадада партияның негелделери-биле дүүштүр экономиканың партийжи удуртулгазы, организакчы болгаш политиктиг ажылды улам ыңай экижидериниң сорулгалары областың отчёт-соңгулдалыг партия конференциязының кичээнгейиниң төвүнге турган.

Он бирги беш чылдың чылдарында облас улус ажыл-агыйын улам ыңай интенсификастаар, күш-ажылдың дээштиин болгаш шынарын экижидериниң талазы-биле хемчеглерни ап чоруткан деп санал бергеннер — партия Донецк обкомунуң бирги секретары В. П. Миронов, «Орджоникидзе хөмүр-даш» каттыжыышкынының Карл Маркс аттыг шахтазының забойщиги Ю. М. Шаталов, Старобешевск районнуң «Заветы Ильича» колхозунуң трактористи М. К. Хонахбеева, Донецкиде УССР-ниң ЭА-ның эртем төвүнүң даргазы Н. Г. Чумаченко болгаш өскелер-даа демдеглээннер. Ол үениң дургузунда үлетпүр бүдүрүлгезиниң хемчээли 10 хуу ажыр улгаткан. Планга немей ийи миллион тонна хөмүр-дашты казып тывкан, чүс-чүс миллион рубльге улус хереглединиң барааннарын бүдүрүп үндүрген.

Партияның салып турар чаа сорулгаларынга дүүштүр партия обкому областың партия организациязы республикада ан-не күчүлүг үлетпүр комплекизиниң тодаргай ажылын хандырар ужурлуг. Ону эртем-техниктиг дептиилгени, чүнүң-даа мурнунда баазa адырларга, хөмүр-даш, металлургия үлетпүрүнге, машина тудуунга дүргедедириниң үндезининге чедип ап болур. Областа бүдүрүлгениң улуг хемчээли курлавырлар камнаар технологияны, курлавырларның бүгү хевирлерин камнаарының талазы-биле улуг ажылды чорударын негеп турар.

Делегаттар партияның съезд мурнунуң документилериниң төлевилелдерин чугаалажып көргеш, чүүлдүгзүнгеннер.

Конференцияга СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, Украинаның Компартиязының ТК-ның бирги секретары В. В. Щербицкий чүве чугаалаан.

АТ-АЛДАРЫН БАДЫТКААР

ДОНДА-РОСТОВ. Бүдүрүлгениң интенсификастаарының, эртем-техниктиг дептиилгени дүргедедириниң, каяала чурумун быжыглаарының, курлавырларының бүгү хевирин хумагалыг чарыгдаарының айтырыглары хоорайның отчёт-соңгулдалыг партия конференциязының делегаттарының кичээнгейиниң төвүнге турган. Ооң киржикчилери организакчы болгаш политиктиг ажылды улам ыңай күштелдирерин, чедип алган чүүлду бедик негелделиг турушта үнелеп көрүп, чыгдынган дуржулганы анализтеп, коммунистиг тургузуушкунуң бүгү участоктарынга ажылдың шынарын экижидериниң тодаргай аргаларын болгаш оруктарын илередип көргеннер. Экономиканы, ажыл-агыйжы болгаш политиктиг ажылды удуртурунга партийжи удуртулганың дээштиин бедидериниң, съезд мурнунуң документилеринде партияның салган сорулгаларынга дүүштүр кадрларны шилип алырының болгаш кижизидериниң экижидериниң дугайында ажык чугаа болган. Конференцияның ажылынга СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнүнүге кандидат, СЭКП ТК-ның секретары В. И. Долгих киришкен.

Конференцияга санал бергеннер шиитпирлеттинмээн айтырыгларже кичээнгейни үндүрүп, ак сеткилдиг күш-ажылдың ат-алдарын бүгү хемчеглер-биле бадыткап тургузарын, ёзулут дайынчы, дээштиг чарышты хөгжүдеринге коммунистерниң ролюн бедидеринче кыйгырганнар. Четпестерге эптеш чок чорук партия организацияларының болгаш күш-ажылчы коллективтериниң чогаадыкчы идеккейлиг чорууң кедүрериниге, улуг болгаш нарын сорулгаларны шиитпирлээринге оларның күженишкиннерин мөөңнээринге арганы бээр деп онзалап демдеглээн.

Чижээлээрге, «Ростсельмаш» каттыжыышкынының коллективи чуртта тараа ажаар комбайннарының 80 ажыг хуузун бүдүрүп үндүрүп турар. Партия Төп Комитеди болгаш чазак ростовчуларга чаа, делегей хевирлеринге дүүшкек комбайн кылырын даанган, келир чылын «Дон-1» белүү-биле бүдүрүп эгелээр. Ынчалза-даа тудугда, дериг-херекселдер эптеп тургузарында, коллективтериң тургузарында ам-даа шиитпирлеттинмээн айтырыглар хөй.

Конференцияга В. И. Долгих чүве чугаалаан.

СЭКП-НИҢ XXVII СЪЕЗДИЗИНГЕ УТКУШТУР

Съезд мурнунуң документилерин чугаалажып тур бис

УЛАМ БЫЖЫГЛААР БИС

Өвүр районнуң хереглекчилер ниитилелиниң белеткел конторазының ажылдакчылары партияның XXVII съездизин төлептиг күш-ажыл-биле уткуур дээш ажылдап турар. Салдынган ол сорулга багай эвес күүседиишкин турар деп чугаалап болур бис. Съездиге уткуштур алдынган хүлээлгелеривис күүсеттинип турар. Беш чыл, чыл-даа доозтун турар болганда, кайы-даа коллективте ындыг, ажылывын шүгдүнүп көрүп турар. Биске хамаарыштыр чүнү чугаалап болурул?

Коллектививис улуг эвес, он дөрт кижи ажылдап турар. Кижи саны эвээш-даа болза демивис улуг. Чиг эт продукциязын чондан садып алырының беш чыл планын дөрт чыл сес ай иштинде 106,1 хуу боттандырып, көрдүнген планны ажыр күүседивис. Доозукчу чылда база багай эвес ажылдадывыс. Чылдың планныг оналдазын коллектив октябрь бирээде 114 хуу күүседип, чыл планындан ажыр 161,5 муң рубльдиң шимгээдин алдывыс. Коллективте күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү эрткен чылдарда тургаш-биле деңнээрге, сес хуу бедээн болуп турар.

Белеткел конторазы кезээ ажыл-агый продуктуларын садып белеткээрин он ийи хевирге чорудуп турар. Көргүзүглер ниитизи-биле багай эвес. Ол — белеткел конторазының ажылдакчыларының демниг ажылының түңнели.

Ажылды шын организастаар, күш-ажылдың сагылга-чурумун быжыглаар айтырыгларже улуг кичээнгейни угландырып келген бис. Ол хемчеглерниң түңнелинде хүлээнген ажыл-херээнге ажылдакчыларның харысалгазы бедээн, күш-ажылдың сагылга-чуруму быжыккан. Бо бүгү чүүлдер — күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидеринге идигниг болган дээрзин демдеглээри чугула. Оон-биле кады коллективте калбарган социалистиг чарыш чугула черни ээлээн. Белеткел конторазының удуртукчулары, партия, профэвилел организациялары социалистиг чарыштың дээштиин бедидеринче улуг кичээнгейни угландырып турар. Социалистиг чарыштың негелделери ажылдап кылдынган. Коллективтиң ниити планындан аңгыда, ажылдакчылар хууда хүлээлгелерлиг. Оон түңнелин чарыш комиссиязы ай, квартал санында түңнеп турар. Мурнакчыларның ажылын өскелерге үлегер болдурар, тарадыр сорулга-биле дуржулга солчуушкунун организастап турар. Чарыштың тиилекчилерин шаңнап-мактаарының бүгү-ле арга-хевирлерин ажыглап турар бис.

Ажылдың мурнуку одуруунда бистиң коммунистеривис чорук турар. Оларны ажылдың харысалгалыг участогунда быжыглаан болган олардан өөренир улуг. Бистиң аравыста коммунистиң бедик адын ажыл-ишке төлептиг-биле бадыткан турар коммунистер бар. Оларга белеткелчи П. К. Болумай, чолаачы Ж. Г. Ховалыг болгаш оон-даа өскелер хамааржыр. Ниитизи-биле хүлээнген ажылын ак сеткилдиг күүседип турарлар бисте эвээш эвес. Белеткелчилер Д. К. Сандып, В. К. Доржу, С. Б. Ооржак, ажылчыннар Т. Б. Монгуш, Э. В. Иргит оларның ажылы мактадыг. Белеткелдер хүлээп алыр төп складтың эргелекчизи А. Б. Монгуштуң арга-дуржулгазы улуг. Аныяк ажылдакчыларга ооң үлегери улуг.

Садып алыкчылар-биле харылзаавыс багай эвес. Оларга таарымчалыг байдалды тургузупшаан, хөй чиг эт дужаап турар кижилерни база шаңнап-мактап турар бис.

Белеткел конторазының коллективи съезд мурнунуң документилери-биле таныжып, аңаа дүүштүр сорулгаларны боттарының мурнунда салып турар. 1986—1990 чылдарда болгаш 2000 чылга чедир үеде ССРЭ-ниң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң Кол угланыышкыннарының төлевилели-биле таныжкаш, коллектив ону бүрүнү-биле чүүлдүгзүнүп хүлээп алган. Бистиң ажылывыска дорт хамааржыр чүүлдерге доктаап, аңаа дүүштүр канчаар ажылдаарын дугуржуп чугаалаштывыс.

Бо чылдың эрткен үшкү кварталында коллективтиң ажылдакчыларының ажылын СЭКП райкомунуң, райкүүскомунуң шилчиир Кызыл тугу-биле демдеглеттинген. Ону салбас дээш ажылдап турар бис. Бистиң төлептиг ажылывыс—партияның съездизинге белээвис болур.

М. МОНГУШ,
белеткел конторазында партия организациязының секретары.

ЛЕНИНГРАД. «Киров заводу» бүдүрүлге каттыжыышкынының алдаржаан коллективи он бирги беш чылдың төнчүзүнде эки бүдүрүлге көргүзүглерлиг болганнар. СЭКП-ниң XXVI съездизинден бээр үе трактор тудугжуларынга күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн улам ыңай бедидериниң, ажылдың бригадада хевирин улам ыңай сайзыраңгайжыдарының, амгы үениң технологиязын болгаш бедик бүдүрүкчүлүг дериг-херекселдерин шиңгээдип алырының чылдары болган. Бүдүрүлге черниң продукциязы ховунуң улуг «Кировецтери» база өскерли берген. Оларның мотокурлавырлары алдыдан сес муң шак чедир бедээн машиналарның металл чарыгдалы болгаш одаар чүүл чарыгдалы кызырылган. Чүс-чүс мурнакчы бүдүрүлге ажылдакчылары беш чылдың онаалдаларын күүседип келеткээн. Оон соолгу чылы ийи болуушкун-биле алдарлыг болган: март айда кол конвейерден үш чүс муң «Кировецти» бүдүрүп үндүрген, а чоокта чаа күрүне комиссиязы бедик үнелээшкин-биле «К-701М» деп чаа тракторну хүлээп алган. Ол машинаны он ийиги беш чылда бөлүү-биле бүдүрүп эгелээр.

Чурттуң коммунистериниң шуулганының ажыттывар хүнүнге чедир «Кировецтерниң» планындан ажыр колоннаның бүдүрүп үндүрерин трактор тудугжулары шиитпирлээннер.

ЧУРУКТА: «Кировецтерниң» колоннаазы.

С. СМОЛЬСКИЙНИҢ фотозу. СЭТА-ның фотохрониказы.

САНАЛДАРНЫ БОТТАНДЫРАР

Партияның Программазының чаа эдилгезиниң, 1986—1990 чылдарда болгаш 2000 чылга чедир үеде ССРЭ-ниң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң Кол угланыышкыннарының төлевилелдерин Өвүрде «Торгалыг» совхозтуң төп сүттараан фермазының малчыннары таныжып, эзин-биле деткээннер. Съезд мурнунуң документилерин таныжкан хуралга ферма эргелекчизи, район Советиниң депутады А. К. Айыыжы сөс алгаш, мынча дээн:

— Бистиң фермавыс он бирги беш чыл планын хуусаа бетинде күүсеткеш, даалгазындан ажыр 48 тонна сүттү күрүнеге саткан. Ынчалза-даа бистиң хорээвисти өйүп чорууру, шиитпирлеттинмейн турар айтырыглар хөй: бисте шупту тыва үксаалыг инектер бар, чыл санында бир инектен-не чүгле 630 кг сүттү саап ап, каражалыг ажылдап келдивис. Фермада ажылдарны механизаставаанының, мал чемин болбаазыратпайн, курганга берип турганывыстың уламындан база сүт эвээжеп турар. Ынчангаш фермага эртем-техниктиг депшилгени дүрген шиңгээдип алыры соңгаарлаттынмас айтырыг болуп турар.

Хараазында мурнакчы саанчы Анчымаа Сагды ферма эргелекчизиниң саналын деткивишаан, уламчылаан:

— Фермага үксаажыдылгага ажылын экижидерде «Кок-Тей», ССРЭ-ниң 50 чылы аттыг болгаш өске-даа ажыл-агыйлардан хунажыннарны садып алыры база чугула. Ол ышкаш мээ, көк сула дээш өске-даа үнелиг мал чемнерин тарыыры-биле Ак-Тал-Аксы, Чаңгыс-Терек девискээринге суггаттыг черлерни ажыглаар херек.

Ынчангаш совхозтуң удуртулгазы, тускай эртемниглери ол бүгү саналдарны, шүгүмчүлелдерни кичээнгейге ап, шиитпирлээри чугула.

К. ХЕРТЕК.

БОЙДУСТУ ТӨТЧЕГЛЭЭНИ ДЭЭШ...

Чадааңаның ыяш ажыл-агыйының Сүт-Хөлде лесничествозунуң коллективи 1986—1990 чылдарда болгаш 2000 чылга чедир үеде ССРЭ-ниң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң Кол угланыышкыннарының төлевилелиниң чамызы-биле өөренип турар. «Долгандыр турар чүүлдерни камгалаары, бойдус курлавырларын чеп ажыглаары» деп он бирги эгеде айыттынган сорулгалар биске чоок. Ында бойдус камгалалының талазы-биле хемчеглерниң ажыктыын бедидер, бойдус курлавырларын, чиг этти болгаш материалдарны долу болгаш комплекстиг ажыглаарын хандырар деп бижээн-дир. Бистиң бойдузувус каас-чараш, байлак. Ону төтчеглекчи ёзу-биле көөрү канчап-даа таарышпас.

Улуг, биче-даа кижилер арга-ыяшты, хем-сугну камгалаар хүлээлгелиг. Ындыг турбуже, чамдык кижилерниң хууда байыыр сорулга-биле бойдусту хайыра чокка төтчеглеп турары кижиниң сеткилин дүвүредип кээр-дир. Ынчангаш Кол угланыышкыннарның төлевилелинде «Бойдус байлактарын камгалаары болгаш көвүдедири, оларны камнап ажыглаары дээш бедик харысалгалыг чорукту совет кижилерге кижизидер» деп домакка улаштыр «бойдусту үреп төтчеглээни дээш, ооң камгалалын боттандырбааны дээш харысалганы онаар» деп немей бижиир деп саналдыг мен.

Чуртка бойдус камгалалының херээн эргелеп башкарарын экижидер дээнин чүүлдүгзүнүп турар мен. Чаңгыс даамал кижи делгем девискээрни хайгаарап күш четпейн-даа баар. Кезээ Советтерниң күүскомнары бо ажылды холга алыр болза эки. Рейдилерни организастап турары черле эргежок чугула. Комсомолчулар, пионерлер бойдус камгалалынга идепкейлиг киржир хүлээлгелиг. Төтчеглекчилерни илередип тударынга милиция ажылдакчыларының быжыг тура-соруу негеттинип турар.

Мен он ийи чыл ажылдап турар мен. Мурнунда Бора-Тайга девискээрин харыылап турдум. Чыжыргана камгалалынче кол кичээнгейни угландырып турган мен. Ону сыгар, чөпшээрел чок кактаар дээрден башка өрт болбаан. Соолгу чылдарда Сүт-Хөл девискээрин хайгаарап турар мен. Ак-Хем унунда үнген чыжырганаының часкы, күскү суггалын эки чорутканының түңнелинде, эвээш черден 5 тонна хире дүжүттү алдывыс. Ниитизи-биле 15 тонна чыжыргана дужаар хүлээлгевисти 16 тонна кылдыр ажыр күүсеттивис.

Арга арыгны өстүрер дээш чылдың-на ыяш тарылгазын, суггарылгазын болгаш ашталгазын чорудуп турар бис. Ынчалза-даа бистиң күженишкиннеривис хилис барып, өрт айыылы болуп турар. Ол чүнү көргүзүп турарыл дээрге ийи-чаңгыс харысалга чок кижилерниң балазы-биле күрүне улуг когаралга таваржып турар. Буруулугларны безин тодарадып шыдавайн турары черчерде хөй-ниитиниң негелде болгаш тоомча чок чорууп деп бодаар мен. Бора-Тайга чоогунда арыг өрттенирге, чыжыргана сыптары дыка когараан. Бо үнелиг, эм шынарлыг үнүштү камгалаары күрүне херээ болур дээрзин кижи бүрүзү медереп билген турары чугула.

Лесничествода үш коммунист бар бис. Ажылды организастаарын экижидип, коллективте идей-кижизидилгелиг ажылды күштелдиреринге коммунистерниң, хоочун ажылдакчыларның салдары улуг. Чаа ажылдап келгеннерни дагдынып ап турар бис. Доозукчу чылдың планныг онаалдаларын эки доозар, партияның XXVII съездизин төлептиг уткуур дээш коллектив күженишкиннии ажылдап турар.

А. САРЫГЛАР,
Чадааңаның ыяш ажыл-агыйының Сүт-Хөлде салбырының арга даамалы.

САДАДАЛ ЧОККА

Ак-Довурак хоорайда дагжылар болгаш тудугжулар колдап чурттаан-даа бол, мында өске мергежилдерниң ажылчыннары база хөй. Хоорайны суг-биле хандырар система үрелиишкиннерге таваржы бээрге, сантехниктиг албанның ажылчыннары ону эдип турар. Бо улуг эвес коллективте бодунуң ажыл-херээнге бердинген кижилер эвээш эвес. Оларның бирээзинге аныяк слесарь-сантехник Дүнмай-оол Салчак хамааржыр.

Чурттакчыларның кирген чагыгларын ёзугаар хөй каът бажыңнарның суг дамчыдар системазында үрелиишкиннерни ол саадал чокка эдип турар.

Т. МОНГУШ.
Барыын-Хемчик район.

ШУДУРГУ АЖЫЛДААР

Улуг-Хем районда «Улуг-Хая» совхозтуң Ийи-Тал салбыры колдуунда шээр малдыг. Мында 20 ажыг кодан хой, өшкү база бир кодан чылгы бар.

Үжен ажыг чыл хой кадарып келген хоочун кадарчылар Чамбаа Кыргыс, аныяк хойжу Юрий Давыы олар бо чылын эки көргүзүглерлиг болганнар. Ол ышкаш келир чылын пенсияже үнер хоочун малчын Болат-оол Монгуш 450 ажыг хоюндан келир чылын база чаш мал төлүн чаңгыс-даа башты хоратпайн алырын хүлээнген ажылдап турар.

Кыштаг малын онча-менди ажырып алыры малчыннарның боттарындан кол хамааржыр. Ынчангаш салбырының малчын бүрүзү эрткен чылдагы четпестерин катаптавас дээш чогуур түңнелдерни үндүрүп, шудургу ажылдаар апаар.

И. ДАРТАЙ-ООЛ.

ТААРЫМЧАЛЫГ АПАРГАН

Мөңгүн-Тайга районда ССРЭ-ниң 60 чылы аттыг совхозтуң Төөлайлыг хойжу бригадазының турар чери, өске бригадаларга бодаарга, хайыы, арт-сын ажыр черде. Малчыннар аргыжарынга болгаш чүъи сөөртүрүнге ам-даа аът ажыглап турарлар. Ол чорук үк черниң орук-чиригиниң бергези-биле холбашкан. Ынчангаш чоокта чаа бригада биле совхоз төвүнүң аразынга рация харылзаазын тургусканы Төөлайлыгжыларның амыдыралын элээн чиигеткен, таарымчалыг болдурган.

М. САЛЧАК.

КЫЗЫЛ ТУКТУГ

Өвүр районнуң «Ак-Чыраа» совхозунуң Чалааты хойжу бригадазы он бирги беш чылдың доозукчу чылында алган социалистиг чарышка бедик көргүзүглери дээш СЭКП Өвүр райкомунуң болгаш райкүүскомунуң шилчиир кызыл тугу-биле шаңнаткан.

Хойжу бригаданың хойжулары мал кыштаглаашкынынга, эрткен чылдарга бодаарга, эки белеткенген. Шупту кыштагларда мал чеми, дус чедиртинген, кажаалар септеттинген, өске-даа дериг-херекселдер четчир.

Н. ДАМДЫН.

АЖЫР КҮҮСЕТКЕН

«Ак-Туруг» совхозтуң Кызыл-Даг салбырында Вакаан Чымбалдай удурткан мал чемин белеткээр тос кижилиг механизаторлар звенозу чайгы, күскү сезоннуг ажылдарының үезинде шалыпкын ажылдаан. Звено план ёзугаар 1200 тонна мал чемин белеткээр турган, 1775 тоннаны белеткээн. Мурнакчы механизаторлар Чыржык Шүңней-оол, Артына Мунзук, Виктор Чымбалдай, Коңгар-оол Балчыма социалистиг хүлээлгелерин ажыр күүсеткеннер.

Х. ОЙДАН-ООЛ.

ТРАКТОРИСТ

Тракторист Анатолий Далаа доозукчу чылдың үшкү кварталының түңнели-биле Чүргүй-оол Хомушку аттыг совхозтуң механизаторларының мурнуку одуруунче кирген. Бо хүннерде ол хыырыгыыш белеткелинде ажылдап база-ла кызымаан көргүзүп турар.

К. ЧООДУНУҢ фотозу.

ХҮЛЭЭНГЕН

«Күш-ажылдың хостуу» совхозтуң Эйлиг-Хем салбырында 98 кодан өшкү, 3 кодан хой бар. Малчыннар ниитизиниң малын хүр кыштагладыр дээш ажаалда-чемгерилгезин күштелдирген. Оон түңнелинде кыштаглаашкын эгезинден бээр малдың өлүп хораар чоруу, эрткен чылдың ол-ла үезиндегизинге деңнээрге, ийи катап кызырылган.

Бо хүннерде кыштагларже мал чемнериниң сөөртүлгези чоруп турар. Салбырның механизаторлары, чолаачылары 311 тонна сигенни, 90 ажыг тонна витаминниг сигенни далганны, 120 тонна суланы малчын коданнарда чедирген.

Салбырның малчыннары он ийиги беш чылды чедиишкинниг эгелээр. СЭКП-ниң XXVII съездизин күш-ажылчы белектер-биле уткуур дээш боттарының мурнунга бедик социалистиг хүлээлгелерни алганнар. Чоокта чаа болуп эрткен малчыннар хуралынга Күш-ажылдың Кызыл Тук орденниң эдилекчизи Василий Доржу, Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң депутаты Керзеңмей Вичин-Уруг олар төрүүр чүс өшкү бүрүзүнден 105 анай алырын хүлээнин, кадарган малын бүрүн хүр кыштагладырының дугайында саналдарны берген.

К. ЧӨРЕВЕ.

Партияның область конференциязының делегады

КҮШ-АЖЫЛДЫҢ КИЖИЗИ

Очерк

Кижилер ажылдап, чурттап турар ховуларның болгаш дагларның делгемнеринден оът-сигенниң болгаш дустуң чыдын салгын чывар үргүлчү-ле айдызап келгилээр. Черниң болгаш амыдыралдың амдан чыдын-ында кижилерниң күш-ажылы доюлдурар. Кижилер амыдыралдың ажыл-херээн эктинге чүктеп чорууурлар. Оларны көрбейн кымнарны көөрүл деп боданмышаан, Тестиң өл чарык мурнуу ховузунче халдып ор бис.

Биче-Хайыракан даайның баарында, Дус-Хөл ховузунда бир аал коданы. Аалдан ээвен ыракта, ак ширтек дег ховуда, төп каан чингилерлиг хойлар болгаш оон чанында аъттыг кижи көстүр. Хар чуга турда ырак одарларында малын кадарып чорууру илдең.

Хоорааазындан ыжы буруулаан бажың биле узун кажаа аразынга доктаадывыс.

— Иван Симчитович Данзуруң дээр ийин— дээш, бажының дүгү көгере берген шыырак, чаагай мага-боттуг, кызылзымаар арынныг, чазы-биле хүлүмзүрээш эр холун сунду. Эр кижиниң ажыл чаалалгада тудуш беш салааазы дег дыңзыг чүве бар эвес. Эш чүгле бодун эвес, уругларының эзи, бүгү ажыл-амыдыралда деңге үлежип келген эжи Йемчүр Бапиновна-биле база таныштырды. Буянныг холдар. Оларның кужу-биле тудуп кылып, хлеб быжырып, ажы-төлүн азырап, күрүнениң дааскан малын хөйү-биле өстүргеннер. Төрүүр хойлар хүлээп алгаш, малчыннап эгелээнинден бээр чүгле хураганы безин он ийи муң ажыктыы онча-менди өстүргеш, бүдүн коданнар кылдыр хүлээдип бергилээн—деп чүвени сураглыг малчыннарның холдарын туткаш-ла бодап кээр.

Ажыл ужуру-биле Иван Симчитовичиниң кыштааның байдалы-биле таныштывыс. Узун кажаа чанында ийи кезек черде сигенниерни саралттан белеткээн. Бир черде чечектери безин өңүн ыштыкымаан чиңгир ногаан сиген — ону чаш хураганнарга тускайлап белеткеп алган. Бодуунуң чайын кезип белеткеп алган сигени ол. Сураглыг хоочун малчын дээш онаагайлап, арттыр кылган чүве-даа чок. Электри-биле суг сордурар кудук болгаш суг чылыдар улуг демир доскаар тургускан бижек бажың. Бо коданда хойжу бригаданың төвү — кызыл-булуң бажыны бар. Ону ажыглап турар.

Малчынның кыштаг турлаанда бажыңының шынары суурда чурттаалга бажыңнарындан ылгаттынмас. Иштичылыг болгаш чырык, ак чугайлыг, дозу-будуктуг. Ол өг-бүледен бичии уруглар кажан-даа ызыктелбээн. Ам безин уруунуң оглу баштайгы базымнарын базып, дөрде ойнап олурар. Ажы-төлдүг өг-бүле аас-кежиктиг өг-бүле ол. Төлдүг кижиниң сеткили эриг, холу чемзиг.

— Аал, оран девискээриңерде бажың-балгатты, кажаа-хоралыны тудуп кылганының шынары эки-ле-дир, Иван Симчитович?— деп, чугаа аразында айтыра кааптым.

— Бо кижи боду киржип турган, туттурган чүвелерле болгай. Аныяанда тудуг кылып чораан кижи-дир ийин — деп Йемчүр бадыткады.

— Тудуг ажылынга чораан болгаш бот киржир апаар чүве-дир ийин— дээш, Иван Симчитович ырадыр боданы берди.

1949 чыл. Тес-Хем районнуң Ужарлыг-Хемге бичии колхоз тургустунган. Бир хүн Киров аттыг колхозтуң хуралы болган. Колхоз даргазы Оюн Тараачы (боду зоотехник кижи) туруп келгеш: «Чыргаланды сумузунда комсомол организациязының секретары Иван Симчитович Данзуруңдан колхозка кирер дугайында билдиришкинни бо»— деп, номчуп бадырган. Колхозчулар деткип хүлээп алган.

Эртенинде Иванны тудуг мажы белеткээри-биле элээн каш аныяк оолдарны баштаар кылдыр даскаш, Хөл-Өөжү деп черже чорудупкан. Аңаа кыштадыр ыяш белеткээннер. Бир кижиге шанактыг ийи аът база бижыглаан. Тудуг ыяжын хол дегбээн ээн-аргадан кезип, сөөртүп турганнар.

Час дүшкен. Кожа турган ийи колхозтар чаңгыс улуг ажыл-агый кылдыр каттышканнар. Ажылдаары шыырак, организастаар чүвеге эптиг аныяк эр Иван Данзуруңну тудуг бригадазының бригадири кылып кааннар. Амыр-дыш чок улуг ажыл эгелээн. Амгы «Чодураа» совхозтуң төвү Белдир-Арыг суурнуң кол үндезинин дөрт чыл иштинде тудуп тургузупканнар. Ол үеде Иван Симчитович тудугжу бригадир болуп, а Йемчүр Бапиновна хлеб быжырып турганнар.

1957 чыл. Колхозта партия эге организациязы Иван Симчитович Данзуруңну мал ажылынче шилчиирин сүмелээн. Малдың баш санын өстүрер болгаш үксаазын сайзырадыр улуг ажыл эгелээн.

Хойжу өстүрүп, сайзырадырының эртемге үндезилээн ажылы эгелээн — үк черниң бедүүн дүктүг хойларын нарын дүктүг үксааның кошкарлары-биле хайнакташтырган, малдың продуктулуун бедидер сорулга салдынган. Оон-биле черге-лештир бот-орулга-чарылгалыг бригадаларны база тургузуп эгелээн.

1959 чыл. Ол үеде Иван Симчитович Данзуруңну малчыннавышаан, он кодан малдыг, аныяктарның хойжу бригадазының бригадири кылып каан. Партияның кандыг-даа даалгазын күүседир апаар.

Ол чылын Данзуруңнар төрүүр, нарын дүктүг 410 хой хүлээп алганнар. Ажылдың бергезин Йемчүрнүң экиниге онаажырын билгеннер. Оон-биле кады чаш уруглары база бар болуп келген. Хой дээрге кижи чокта чаңгыс-даа хүн бот-башкарып шыдавас-даа мал. Туда кадарар, көрүп чораан төрүүлер. Чаш хураган бүрүзүн хол-биле тудуп эмзирер.

Бригаданың малчыннары шуптузу өглерге чурттап турганнар, а кажаалары база хирелиг. Барык малчын өг-бүле шуптузу чаш ажы-төлдүг, кырган ада-иелиг. Амыдырал черле ындыг. Сагыш ышкаш амыр чүве кайын турар.

Кыш соок дүжүп, каш хүннер улаштыр хат-шуурган аяспастаан туруп бээр. Аалдар аразынга аът оруу безин дугланы бергилээр. Шан туман дуй тудуп, ажыг чыывар дүвүлеп кээр. Ынчан чамдык малчыннарның хөңнү баксырап, холу салдына бээр таварылгалар тургулаан.

— Амдызында мал бажы менди турда хүлээп алыңар, бригадир. Ажы-төлүм аарып тур, черле шыдавас тыр бис— дээрлер-даа тургулаар.

— Иван, сен эвес болза, бо берге мал ажылынче кайын халый бээр мен. Бээр болган сигеннер кайыл? Мал төрүп эгелеп тур. Кажаа иштинге үш-дөрт хонук карак шиммейн келдивис көрем, эш. Ооңда бир чүгээр дузалакчыдан дүрген тып бериптер көрүңерем—деп шыныг негелде тургузарлар.

— Хар дазбыйлап турган тракторувус үрели берди, ат болдувус, хамык мал аштап кырылды, бо дүне, артык кезектен тып берип көрүңер, дарга—дээрлер. Мындыг таварылгаларда, ажыл кижилери-биле кады туруп келген бергелерден канчап үнериниң аргаларын дилеп, бүгү күштү каттыштырарының дыңы-биле чугаалажыр. Кижилерниң чүнү бодап турарын баштай дыңнаар. Баштай-ла боттарында кандыг чүве ажыглаттынмайн турарын көөр. Бо бүгүнү Иван Симчитович бригадир ажылдарынга ажылдап турган амыдыралдың бодундан көрүп билген.

Ынчан Иван биле Йемчүр хүлээп алганы төрүүр 410 хойдан 450 хураганны алганнар. Ажыл-даа чүгээр шуудап бар чораан. Ниитиниң малының баш саны чаңгысты-даа хоратпайн камгалаары, чаш малды бүрүн алыры дээрге чүгле малчын кижиниң бодундан хамааржыр чүве-дир дээрзин ылап-ла билгеннер.

Мал ажаан малчын чаңгыс черге доктаамал олуруп шыдавас үе-шагның эргилдезиниң аайы-биле үргүлчүле одар солуп көжер —кыштагдан чазагже, чазагдан чайлагже, чайлагдан күзегже, ол хонаштардан ийи-даа катап көжер таварылгалар туруп келир. Хем суг кежилдир, арт-сын ажылдыр көжер. Хонган хонаш бүрүзүнүң ээзи малчын болур. Ол черниң оът-сигени, чечек-чимизи, агым суглары оонуу болу бээр. Малын малдаан кижиниң төрээн черге ынакшылы ооң ырызы апаар. Иван Симчитович кыжын Тестиң мурнуу ховузунга, чай болурга Таңды сыныныың ары талазынга эң чараш дээн черлерниң бирээзи — Шуурманга чайлаар. Оран-чурттуң чараш каазын көрүп чурттаары-биле кады бойдустуң доктаамал эргилдези хат-шуурган, чаъс-чаныык, изиг каңдаашкын дээш чүнү көрбезил, бо бүгүнү шыдажып, ажык дээр адаанга мал чамынга эртирер.

Иван Симчитович Данзуруң хой ажылынга бодунда мергежилдиг кижи-дир, бригаданы-даа башкарып билир дээш, база бир, бригаданы каттыштырган. Коданнар немежип, мал бажы көвүдээн. Хөй-ниитиниң ажылы чылдың-на бирээ немежир — кезээ Советтиң депутады, партия райкомунуң кежигүнү, район Советиниң депутады болуп, Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң депутадынга соңгудуп келген.

1966 чылда Иван Симчитович Данзуруңну чоп ССРЭ-ниң Дээди Советиниң депутадынга соңгаан. Кестүп көрбээн улуг идегел. Ажыл-харысалга улгаткан, чүгле Тес-Хемниң эвес, Эрзин болгаш Өвүр районнарның ажылчы чонунуң Совет чазакка төлээзи апарган. Бо районнарның экономика болгаш культуразының сайзыралынга киржир, чонунуң чагыгларын күүседир сорулга салдынган. Иван Симчитович Данзуруң ССРЭ-ниң ол айтырыгларны харыылаар министерстволарынга барып, хүлээп алыышкыннарга айтырыглар тургускулаан.

Орай кежээ апарган Иван Симчитович-биле ооң кыштаанда бажыңындан үнүп келдивис. Ховунуң делгемнеринде, даглар хөрээнде малчыннар коданнарында, бригадалар төптеринде электри чырыы сылдыстаалып чайынналды. Ол сылдыстарны магаа эккеп дизип тургузарынга бо турган бедүүн малчын эштиң киирген үлүү база бар дээрзин магадаашкын болгаш хүндүткел-биле боданып, олче көрүп турдум.

— Бо чылын көргүзүүнер кандыг болду, Иван Симчитович? — деп, дыңнавыжаа-даа, ооң бодундан бадыткай кылдыр айтырдым.

— Төрүүр чүс хойдан чүс он ийи хураганны алдывыс. Удавас чаш малдар кестүп кээр үе келди-ле. Соок база дыңзып келди ийин моң. Ажылдап-ла билир, ажылдаар, ажылдаар—дээш орук-суур эки чорууувусту күзээш, кажаазында малынче углай базыпты...

— Силерниң бо мурнакчы малчыннарда шаңнал-мактал бар бе?— деп, партия райкомунуң секретары Сергей Ондардан орукка айтырдым.

— Иван Симчитовичиниң хөй чылдарда уламчылап келген күш-ажылы — республиканың хой ажылын сайзырадырынга эки түңнелдерни көргүскен. Ону Ленин, Октябрь Революциязы, Күш-ажылдың Кызыл Тук орденнери-биле шаңнаан. Малчынның кадайы Йемчүр «Хүндүлелдиң Демдээ» орденниг. Бо улустуң ажылдаары-даа кайгамчык. Бүгүле ажыл-амыдыралы чонунга бердинген улус-тур. Арга-дуржулгазын эш-өөрүнге, ылангыя аныяктарга дамчыдары-биле хөй ажылды кылып турарлар.

Күш-ажылга ёзулуг маадырның дугайында чугаа ам-даа узун болур.

А. АРАПЧОР.

ТӨРЕЛДЕРИМ КАЙДА СИЛЕР?

Үш хире харлыг турумда, бо чер чурттуг ирей, кадай улус Уруглар бажыңындан мени ап алган дээр чүве. Чыл хиреде тыва чугаага өөренип чадап турган-дыр мен. Азыраан ада-ием урут-дарыг чок улус-тур. Бичии турумда-ла адам чок болган, удаваанда ием кадай мөчээн.

Улустуң чугаазы-биле алырга, Улуг-Хем районнуң девискээринге төрүттүнген хире мен. Чүге дизе, 1973—1974 чылдар үезинде Кунгуртуг суурга Улуг-Хемден келген улус мени айтырып чораан дээр. Азыраан авам ол улуска мени ужураштырбаан. Ол өйде мен суурдан ырак, кодээ черге, малчын аалга турган кижи-дир мен. Келген улус мааш чадааш, дедир чоруй барган болган.

Амгы үеде 28 азы 29 хире харлыг кижи мен. Кайы Уруглар бажыңындан мени ап алганы билдинмес. Бо Кунгуртугдан өскээр назынның иштинде өске черлер барып көрбээн мен. Азыраан адам аайы-биле мени мында Сурунгур Сергей дээр.

Эр боол өөн келгеш, дөргүл-төрелдиг болуксаар, төрелдеримни, төрүттүнген чер-чуртумну көрүксеп чоруур кижи-дир мен.

Ам бо хүннерде Кызыл районнуң «Төре-Хол» совхозунуң Балыктыг-Хем бригадазында ажылдап, чурттап чоруур мен.

С. СУРУНГУР.
Кызыл район.

ҮЖЕН ЧЫЛДА ЧОЛААЧЫЛААН

«Сүт-Хөл» совхозтуң хоочун чолаачызы Ламажап Самданович Ондар машина башкарга-ла үжен чыл чеде берген.

Сүт-Хөлге бежен чылдарның эгезинде чолаачы сургуулун дооскаңнар ховар мергежилдиг кижилер турган. Ынчаан аныяк оол Ламажап Ондар машина-техниканы сонуурган, ону башкарар күзелдиг апарган.

Күзел күштүг. Ону чедип алыры-биле Л. Ондар Кызылдың автошколазынга өөренир дээш чеде берген. Сундуулуг кижи өөреникчел болур. Башкыларының айыткан чүүлдерин кичээнгейлиг шиңгээдип ап, чолаачының мергежилинге теория болгаш практика кырынга өөренген.

Чолаачылаар эргениң шынзылгазын холда туткан аныяк оол төрээн колхозунга (ам «Сүт-Хөл» совхоз) кээп ажылдай берген. Чоорту мергежилин бедидип, бирги класстың чолаачызы апарган.

Л. Ондар совхозта хууда он бирги беш чылдың планын хуусаа бетинде күүсеткен мурнакчыларның бирээзи. Ол дөрт чыл он айларның дургузунда 425 муң тонна-километр хемчээлдиг ажылды кылып, ам дараазында беш чылдың үлүүнде ажылдап турар.

О. БОРАШ.
Сүт-Хөл району.

Делегей медээлери

ДЕЛЕГЕЙ ПОЛИТИКАЗЫНЫҢ ЧУГУЛА ФАКТОРУ

Экономиктиг Дузаламчыга Чөвүлелдиң 41-ги (ээлчег чок) сессиязы чүгле социалистиг дем каттыжылгазының эвес, харын база бүгү делегейниң амыдыралынга чугула болуушкун боор. ЭДЧ кежигүнү чурттарның 2000 чылга чедир эртем-техниктиг девшилгезиниң комплекстиг программазын хүлээп алган. Ол дугайын ЭДЧ сессиязының түңнелдерин, сессияның ажылынга киришкен делегациялар баштыңнары болгаш акы-дуңма партияларның ТК-ларының секретарлары-биле СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачевтуң ужуражылгазының делегейде калбаа-биле тайылбырлап турар чүүлдериниң кол-ла утказы ындыг боор турар.

ЧКП ТК-ның Президиум кежигүнү, ЧССР-ниң чазааның Даргазы Л. Штроугал чехословак журналистер-биле беседазынга Москва сессиязының хүлээп алганы Комплекстиг программаның канчаар-даа аажок улуг ужур-дузазын онзалап айыткан. Ону боттандырарынга Чехословакияның киржири дыка харысалгалыг херек болур.

Социалистиг дем каттыжылгазынга акы-дуңма кады ажылдажылганы шынар талазы-биле сайзыраңгайжыдарының стратегиг документизин хүлээп алдынганын болгар «Работническо дело» солун бижээн. Эртем-техниктиг девшилгеге үндезилээш, бүдүрүлгениң интенсификастаарын ЭДЧ кежигүнү чурттар боттарының мурнунда салдынган сорулгаларны күүседиринге кол чүүл кылдыр үнелеп көрүп турар. Ол сорулгаларны чүгле тайбың байдалдарда амыдыралга боттандырып болур.

«Нойес дойчланд» (ГДР) солун сессияның чугула документилер хүлээп алыры-биле доозулганын демдеглээн. Комплекстиг программаны боттандырар чорук боттарының аразынга ажыктыг кады ажылдажылганы калбартырынга, бүдүрүлгениң кооперастаарынга болгаш специализастаарынга, ЭДЧ кежигүнү чурттарның материал-техниктиг баазазын быжыглаарынга, социализм күжүнүң делегейге ат-алдарының болгаш хаара тудукчу күжүнүң улгадырынга идиглиг болур.

Социалистиг чурттарның күштерин мөөңнээр чорук эртем-техниктиг девшилгени болгаш социал-экономиктиг хөгжүлдени дүргедедир арганы бээрин польша «Трибуна люду» солун бижээн. Ол сорулга-биле эртемде, техникада болгаш бүдүрүлгеде амгы үениң революстуг буруңгаарлаашкынынга үндезилеттинер чаа угланыышкыннарны шилип алган.

Эртемниң болгаш техниканың эң чаа чедиишкиннеринге, күштерин каттыштырарынга, кады ажылдажылганың кол угланыышкыннарынга улам демниг ажылдаарынга даянгаш, интенсификастаарынче бүдүрүлгезин интенсификастаарынче шыңгыы эргилдени кылырының чугула апарганын Москваага тодараткан деп, венгр «Непсабадшаг» солуну бижээн. Делегей политиказының талазы-биле Совет Эвилели мөөрейлежиишкинче эвес, а кады ажылдажылгаже кыйгырып турарын ол солун демдеглээн. Бир эвес АКШ база-ла бодунуң ядролуг чазылдырыышкыннарын соксадыр болза, Совет Эвилели ядролуг чазылдырыышкыннарга хоруушкунну уазадырынга белен.

ЭДЧ чөвүлелиниң сессиязы ЭДЧ шугуму-биле интеграцияны ам-даа калбартыры чугула деп көрген. Ооң киржикчилери сырый каттыжышкынны болгаш чаңгыс эптиин херек кырында көргүскен деп, югослав «Политика» солун демдеглээн.

Массалыг информацияның америк чепсектери Совет Эвилели Вашингтонну ядролуг шенелделерге мораторийни тургузарынга каттыжарынче кыйгырган болгаш бир эвес АКШ база-ла ынчаар харылаар болза, Совет Эвилелиниң бодунуң күштүг болдурган мораторийиниң күштүг хуусаазын уазадырынга белениин, ынчаар кылырынче америк администрациязы шыңгыы кыйгырып турарын демдеглээн.

«Вашингтон пост» солунуң бижээни: АКШ-та реакцылыг, агрессчи үзелдиг бөлүктерниң амгы үеде Женева ужуражылгазының түңнелдеринче шоглаашкыннарны кылып турарын совет удуртукчу буруудаткан.

Англияның «Гардиан» солуну болгаш ГФР-ниң телевидениези база-ла ол дугайын демдеглээш, ийи таланың бир демей мораторийни тургузарынга ховар дээн кордаашкыны ам-даа барының дугайын М. С. Горбачевтуң айытканын сагындырып турар.

ЭДЧ кежигүнү чурттар эртем-техниканың эң чаа чедиишкиннериниң талазы-биле кады ажылдажылганы калбартырынче чүткүп турарын япон «Асахи» солун бижээн.

(СЭТА).

ВКП-НИҢ VI СЪЕЗДИЗИ

ХАНОЙ. (СЭТА). Эрткен неделяда Ханойга Вьетнамның Коммунистиг партиязының ТК-зының ээлчеглиг пленуму болган. Ол партияның VI съездизин 1986 чылдың төнчүзүнде чыылдырар шиитпирин хүлээп алган. 1986 чылда ВСР-ниң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң Күрүне планының угланыышкыннарын болгаш сорулгаларын чугаалажып көрген. ВКП ТК-ның Чиңгине секретары Ле Зуан пленумга чүве чугаалаан.

Нюрнбергке суд чорудулгазынга хамаарыштыр

«ПРЕВЕНТИВТИГ ДАЙЫН» ДУГАЙЫНДА ШЫННЫГ БОЛГАШ МЕГЕ-ХООЗУН ЧҮҮЛДЕР

Дөртен чыл мурнунда, 1945 чылдың ноябрь 20-де, Нюрнбергке нацистиг кемниг-херек үүлгедикчилериниң херектерин иштээр суд ажыттынган. Ол суд чорудулгазының 40 чылы-биле холбаштыр ындыгы ГФР-ниң болгаш НАТО-нуң өске-даа күрүнелериниң буржуаз пропагандазының хөй-хөй органнары герман фашизмин болгаш милитаризмни агартырын, кижи төрелгетенге удур оларның өөскүдүп үндүргени кемниг үүлгедиишкиннерин улустарның угаан-бодалындан тайылдырарын, Совет Эвилелиниң тайбыңны болгаш улустарның айыыл чок чоруун быжыглаар талазы-биле хөделиишкиннерин хажыдарын оралдашкан улуг материалдарны парлаан.

ПМА-ның корреспондентизиниң дилээ-биле ол парлаттынган материалдарга тайылбырны ССРЭ-ниң Камгалал министерствозунуң Дайын төөгүзүнүң талазы-биле институттуң начальниги, Делегейниң ийиги дайынының төөгүзүнүң делегей комитединиң оралакчы-президентизи, ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының корреспондент-кежигүнү, генерал-лейтенант Павел Андреевич ЖИЛИН берген.

— «1941 чылдың июньда халдаашкынны кым планнаганыл: «Гитлер бе азы Сталин бе?» деп ончук-чеңгээлиг эгелиг чүүлдү англи шериг «Руси» журнал парлаан болгай. 1941 чылдың май-июнь айларда бодунуң камгаланыр аргазын быжыглаар талазы-биле Совет Эвилелиниң алган хемчеглерин Германияже халдаарының белеткели кылдыр тайылбырлаарын мында оралдажып турар. Ындыг ниитылыг бодалдарны эртемденнер канчаар үнелеп көрүп турарыл?

— Утказы демей ындыг ниитылыг парлаттынган чүүлдерге бир дугаар таваржып турарывыс бо эвес болдур ийин. Совет Эвилелинге удур гитлерже Германияның «превентивтиг дайынының» (өске таланың халдаашкынын болдурбас деп чылдак-биле мурнап эгелээн дайын) дугайында хоозун бодал коммунизмге удур идеологияның кол кезээ болу берген болгаш империализм бодунуң агрессчи бүдүжүн чажырып-чаарынга, милитаристиг сорулгаларын боттандырарынга белеткелдерин актыг деп бадыткаарынга ажыглап турар. Буржуаз пропаганда «Совет дайын кыжаныышкынының», «Варшава Керээзиниң эжелекчи чоруунуң» болгаш өске-даа чүүлдерниң дугайында аас кевирбейн, катап-катап шуугап-ла турар.

Совет Эвилелинче Германияның «превентивтиг», харын-даа ылап-ла чорудар апарган халдаашкынының дугайында меге нугулдээшкиннериниң авторлары нацистер боттары болганнар. Совет Эвилели, коммунизм болза Германияга болгаш өске-даа чурттарга кончуг айыылды таварыштырып турар дег кылдыр Гитлерниң «Майн кампф» деп номунда, ооң хөй-хөй чугааларында, нацист партияның программыг ниизы-бүрү документилеринде удаа-дараа демдеглеттинген. Француз журналист Б. де Жувенельге 1936 чылда берген интервьюзунга Совет Арминиң талазындан оларга удур «туруп турар айыыл-биле» холбаштыр Барыын Европаның улустарын эптежилгеже болгаш сырый каттыжарынче Гитлер кыйгырган. Вермахтың генералдарының мурнунга 1941 чылдың март 30-де чүве чугаалап турган, коммунизмниң Германияга чедирип болгу дег «канчаар-даа аажок улуг айыылының» дугайында база катап чугаалаан.

Совет девискээрже халдап киргениниң соонда, ийи шак болганда, 1941 чылдың июнь 22-де, Берлинге совет элчинге Риббентроптуң тывыскан меморандуму ССРЭ-же гитлерджилериниң халдаашкынының «превентивтиг» характериниң дугайында меге-хоозун бодалдың ажык хевири болган. Совет чазак «Германияны иштинден чаза тепсирин» оралдажыр сагыш-биле Барыын Европа күрүнелерин, Балканнарны эжелеп алырын болгаш большевиктиерин бодап, бодунуң чепсектиг күштерин Балтий далайдан Кара далайга чедир мөөңнеп, Германияга удур кандыг-даа үеде агрессияны боттандырып болур байдалда турар кылдыр мында шын эвес бадыткаан. Ол хире «айыылдыг байдал» ССРЭ-ниң Германияже халдааны сагындырарынче болгаш «превентивтиг дайыны» эгелээринче немец чазакты албадаан кылдыр база айыткан.

Социалистиг дем каттыжылга чурттарының эртемденнериниң белеткээни «Делегейниң ийиги дайыны» деп коллективтиг монографиязы, гитлерже Германияның ашкан Тиилелгезиниң 40 чылы-биле холбаштыр хөй-хөй чурттарга эрткилээн делегей конференцияларының болгаш симпозиумнарының материалдары болгаш амыдырал боду-ла ол нугулдээшкинниң бүрүнү-биле буруу шаап турар. Халдаашкын болза чөңгээлээшкин ужурундан болбаан, дайынны фашистиг Германия белеткээн болгаш өөскүдүп үндүрген, ооң кем-буруулуг кижилери герман империалистер болган дээрзин барымдаа-фактылар херечилеп турар.

— Совет Эвилелиниң эжелекчилерге коллективтиг ойтур шавыышкынны организастаар талазы-биле идип үндүрген инициативазы болгаш дайын мурнундагы үеде ооң өске-даа хөделиишкиннери ССРЭ-ниң тайбыңны камгалаарынче өзулуг чүткүлдүнүң дугайында херечилеп турар. Халдашпас дугайында керээни Германия-биле чарып турган-даа, ооң ындыг сорулгалыг турганы бүгүдеге билдингир. Ындыг болзажок ол документиниң долгандыр Барыын чүкте бөгүн-даа шуугашпышаан.

— Гитлерже агрессияга удур ниити демисел чорудар дугайында ССРЭ-биле дугуржулга кылырындан Барыын күрүнелер ойталап каапканда болгаш бистиң чурттувустуң айыыл чок чоруун хандырарының өске бүгү аргалары төнген турда, чүгле ынчан ол керээге ат салдынган турган дээрзин угаан-сарыылдыг бүгү-ле төөгүчүлер шагда-ла тайылбырлап каапкан. Гитлерже Германия-биле Англияның болгаш Францияның Мюнхен сүлчээзинге тодазы-биле илереттинген фашистиг агрессорларның «эптежилге» дээр политиказын барыын күрүнелерниң чорудуп турганын социалистиг чурттарның эртемденнериниң шинчилелдери бүзүреттиг бадыткап турар.

Делегей дайыны эгелей берген таварылгада, гитлерже Германия керээ бузугаар бодунуң хүлээлгелерин үр сагып шыдавас деп чүвени Коммунистиг партия болгаш Совет чазак барымдаалап көрген. Ынчангаш ССРЭ чурттуң камгаланыр аргазын быжыглаар талазы-биле чамдык хемчеглерни алыр ужурга таварышкан. Камгалал үлетпүрү боо-чепсектерин болгаш дайынчы техниканы хөй-биле бүдүрүп эгелээн. Чепсектиг күштерниң организастыг тургузуушкунунче, бот составты эде тургузарынче болгаш дайынчы база политиктиг белеткелинче кол кичээнгей салдынган. Шериглерни таарыштыр сайгара мөөңнээр талазы-биле ажыл чорутттунган. Ынчалзажок ол бүгү хемчеглер чүгле камгалал хевирлиг болуп турган. Антисоветизмни өөскүдүп, төөгү талазы-биле шынныг фактыларны каржызы-биле хажыдарынче чүткүп турар чүгле ындыг кижилер ССРЭ-ниң үстүнде чугаалаашкынныг ындыг аязылыг хемчеглерин Германияже халдаарынга белеткел кылдыр шуут дедир чугаалап болурлар.

— Фашистиг Германияга хамаарыштыр алырга, Нюрнбергке суд чорудулгазынга бүзүредиг көргүскени дег ССРЭ-ге удур дайынга ол сагыштыы-биле болгаш шагда-ла белеткенип турган, ындыг бе?

— Социалистиг күрүнени узуткаарын нацист партия эрге-чагыргага киреринин мурнунда-ла сорулгазы кылдыр ажыы-биле чарлаан. Германияга фашистиг диктатураны тургусканының соонда, аңаа чурттуң экономиктиг, политиктиг болгаш идеологтуг амыдыралын милитаризастаары күштелген. Гитлерже ӧзу-чурумнуң бүгү-ле хемчеглери чепсегленириниң болгаш дайынның херээнге чагырты берген. Дайын белеткелинге материалдыг баазаны тургуспушаан, ооң-биле чергелештир гитлерже фашизм агрессчи идеологияны күштелдирип эгелээн.

Шериг потенциалын тургузарынга болгаш хөгжүдеринге гитлерджилерге улуг дузаны АКШ-тың, Англияның болгаш империалистиг өске-даа күрүнелериниң монополиялары көргүскен.

Делегейниң ийиги дайынының эгезинден-не гитлерже Германияның эжелекчи чүткүлдери хамыктың мурнунда Совет Эвилелинче угланган. 1941 чылдың июнь 22-ниң мурнунда болгулаан дайын хөделиишкиннерин фашист ээзергектер Совет Эвилелинче халдаарынга белеткелдиң үе-чадаларының чүгле бирээзи кылдыр көрүп турганнар. Гитлерниң Францияны чылча шаапканының соон дарый ССРЭ-ге удур дайынның тодаргай планын ажылдап кылыр дугайында айтышкын бердинген, а 1940 чылдың декабрь 18-те Гитлер № 21 директиваага, тодаргайлаарга «Барбаросс» дээр планга ат салган.

ССРЭ-же Германияның халдаашкыны шагда-ла бо удур бодап алдынган болгаш ылап белеткеттинген эжелекчи үүлгедиг болган дээрзин ол бүгү херечилеп турар-дыр.

— ССРЭ-ге удур гитлерчилерниң «превентивтиг дайыны» дугайында хоозун бодалын барыын чүктүң идеологтары база катап чүге диргизип эгелээнил?

— Ону бир дугаар кылып турар эвес дээрзин чугаалап каайн. Делегейниң ийиги дайыны дооступ билек-ле, империализмниң идеологтары фашистерниң ол меге даап бодаашкынының дугайында шуугаазынны үндүрүп берген. Американың реакцылыг историографиязы аңаа чылдак берген. 1948 чылда, кажан «соок дайын» күштелип турда, 1939—1941 чылдарда совет-герман кызыгаарлар дугайында материалдар чыындызын күрдепартамент парлап үндүрген, ук чыынды документилерин шилиирде болгаш тайылбырлаарда болуушкуннарны чаңгыс талалай көөр чоруктуң үлегер-чижээн көргүскен. Ооң соонда ындыг ниитылыг өске-даа чүүлдер үнгүлээн. Ында «барымдааларны» социалистиг тургузугнуң «дайынзырак» кылдыр барыын чүктүң номчукчуларының билип алзын дээш угаатыры-биле киирген. «Совет кыжаныышкын» бар дээрзин олар сагындырбышаан, НАТО күрүнелериниң «камгалалын бүгү талазы-биле быжыглаарынче», оларның шериг күчүзүн бедидеринче кыйгырып турганнар.

Дайыннарның, агрессияның болгаш күчүлээшкинниң үнер дөстерин империализм чаглактан турар. Буржуаз пропаганда меге-хоозун тайылбырлары-биле ол дайыннарны агартып турар.

АКЫ-ДУҢМА МООЛДА

Завхан аймактың Түдэвтэй сумузунда «Бахрал» күрүне ажыл-агый каттыжышкынының мурнакчы малчыны Б. Галиндэв кедээ ажыл-агыйга ажылдап келген аныяктарга дагдынықчы болуп, бодунуң байлак арга-дуржулгазын дамчыдып берип турар.

ЧУРУКТА: В. Галиндэв аныяктар-биле.

Н. ДАШВАЛБАРНЫҢ фотозу.

НАЙЫРАЛДЫҢ ТҮҢНЕЛДЕРИ

УЛАН-БАТОР. Мугур 61 чыл мурнунда Улустуң бирги Улуг хуралы болуп, моолду улусчу республика кылдыр чарлаан болгаш күрүнениң баштайгы үндезин хоойлузун — конституциязын хүлээп алган. Ол болуушкун чурттуң хөй чүс чыл төөгүзүнге кайгамчыктыг үе-чада болу берген.

Эрткен үениң дургузунда моол улус магалыг улуг чедиишкиннерни чедип ап, бодунуң чуртун сайзыраңгай хөй адырлыг үлетпүрлүг, кедээ ажыл-агыйлыг, эртемниг болгаш культуралыг чечектелген социалистиг күрүне болдурган. Чижээ, сөөлгү он беш чылда чуртка ниитилелдиң ниити продуктузун бүдүрери 2,8 катап, национал орулга 2,5 катап көвүдээн.

Моолдуң ажылчы чоннары социалистиг тургузуушкунга бодунуң бүгү чедиишкиннерин Совет Эвилели-биле акы-дуңма найыралдың болгаш бүгү талалыг кады ажылдажылганың үре-түңнелдери кылдыр дүрүм ёзугаар санап турар. Чүгле амгы беш чылда безин ССРЭ-ниң техника-экономиктиг деткимчези-биле улус ажыл-агыйының улуг 340 ажыг объектилерин тудуп турар. Дархан, Эрдэнэт, Багануур, Хутул, Борундур чергелиг ындыг чаа үлетпүр төптерин ийи чурттуң дем каткан күжениишкиннери-биле Моол Арат Республикада тургускан.

2000 чылга чедир үеде ССРЭ-ниң болгаш МАР-ның аразынга экономиктиг болгаш эртем-техниктиг кады ажылдажылганың чоокта чаа ат салдынган үр хуусаалыг программазы моол-совет демниг хөделиишкинни улам ыңай калбартырынга болгаш ханыладырынга бараан болур.

КЕЛИР ЧЫЛДЫҢ ҮЛҮҮНГЕ

УЛАН-БАТОР. Продукция кылып үндүрер талазы-биле чыл онаалдазын доладур күүсеткениниң дугайын найысылалдың алгы заводунуң коллективи рапорттаан. Ажылчыннарның боттарының санап көргени ёзугаар алырга, чедип алдынган чедиишкиннин үндезини Совет Эвилелиниң болгаш социалистиг өске-даа чурттарның төрелдешкек бүдүрүлгелериниң мурнакчы дуржулгазын хүн бүрүнүң практиказынга калбаа-биле ажыглааны болган. Шынарны башкарарының комплекстиг системазын бөгүн ында чедиишкинниг нептередип, профессияның талазы-биле эң эки болуру дээш деп конкурстарны, күш-ажыл мурнакчыларының хүннерин үргүлчү эрттирип турар.

Бо чылды заводтуң коллективи шынарның, ажыктыг болур чоруктуң болгаш күш-ажылчы бедик сагылга-чурумнуң чылы деп чарлаан. Ол чорук найысылалдың алгы-кеш сайзырады ажылдаар бүдүрүлгелериниң бүгү каттыжышкынынга адыр бүдүрүлгелериниң аразынга бирги черже үнер арганы берген. Алгы-кеш сайзырады ажылдаар бүдүрүлгелер ам продукцияның эң чугула хевирлерин бүдүрериниң планныг онаалдаларын үргүлчү ажыр күүседип турар. Чыл эгезинден бээр шынарның бирги категориялыг кылыгларны бүдүрүп үндүрери ында сес ажыг хуу немей өскен.

БРИГАДА АРГАЗЫ-БИЛЕ

УЛАН-БАТОР. Үш чыл мурнунда моол найысылалдың алгы-кеш галантерея фабриказынга күш-ажылдың организастаарының болгаш материалдыг идиг бээриниң бригада хевирин нептереткен. Мурнакчы совет дуржулга-биле чепсегленген бригадаларның бирээзин дуржулгалыг мастер Д. Сугиржап баштаан.

Чаа метод-биле ажылдың үезинде коллектив кежигүннериниң кайы бирээзи ээлчег нормазын күүседип шыдаваан азы шынар чок продукция кылып үндүрүпкен ындыг таварылгага болбааның практика көргүскен. Ооң аңгыда, бүдүрүүшкүнүң организастаарының бригада аргазы күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн дыка бедидер, ажыл шагын үре-түңнелдиг ажыглаарын экижидер арганы берген. Хөй кезиин даштыкы чурттарже үндүр садар кылыгларының 98 хуузун ам шынарның бирги категориязы-биле кылып үндүрүп турар. Ажылчыннарның ажыл телевири база бедээн. Социалистиг чарышты идепкейжилеринге, профессионал мергежилин бедидеринге, холушкак профессияларны шиңгээдип алырынга дээштиг, боттуг рольду бүдүрүлгө программазын күүседиринге ажылдакчы бүрүзүнүң күш-ажылчы киржилгезиниң коэффициентизин нептереткени ойнаан.

Күш-ажылды организастаарының болгаш материалдыг идиг бээриниң бригада хевирин бөгүн үлетпүрде, тудугда, Моолдуң улус ажыл-агыйының өске-даа адырларында калбаа-биле нептеределип турар. Интернационалчы бригадалар шимчээшкинин, совет болгаш моол бригадирлерниң, профсоюз активчилериниң чаңчылчаан ужуражышкыннары бригада хевирин нептередиринге идиг берип турар.

(СЭТА).

БЕДИК ҮНЕЛЭЭШКИН

СОФИЯ. СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачевтуң АКШ-тың президентизи Р. Рейган-биле Женевага ужуражылгазының түңнелдерин болгар улус идегелдиг кадырлүүшкүн-биле үнелеп көрген. Амгы бедик деңнелге совет-америк чугаа делегей байдалынга хамаарыштыр чугула үе-чада болган деп, БКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, Ада-чурт фронтузунуң Национал чөвүлелиниң даргазы П. Кубадинский медеглээн.

Айыылдыг удурланыышкындан совет-америк харылзааларны чогумчалыы-биле экижидеринче оруктарны тодарадырынче, шиитпирлеринге таарымчалыг байдалдарны тургузарының эгезин ол ужуражышкын салган деп, ол демдеглээн.

РИМ. Чөөн болгаш Барыын чүктерниң аразынга харылзааларны калбартып хөгжүдериниң келир үезиниң талазы-биле Римге болган ужуражышкынның киржикчилери бедик деңнелге Женевага болган совет-америк чугаалажыышкыннарның түңнелдеринге эки үнелелди берген. Аңаа Италияның элээн хөй политиктиг партияларының ажылдакчылары, оларның-биле кады Италияның Коммунистиг партиязының удуртулгазының кежигүнү Дж. Наполитано, Италияның социалистиг партиязының ТК-зының делегей килдизиниң эргелекчизи С. Сиини болгаш өскелер-даа киришкен.

Женевага ужуражышкынны «Совет Эвилели-биле АКШ-тың аразында харылзааларда соок дошту эргискеникен чиганнар чок» дээрзин Дж. Наполитано демдеглээн. Совет-америк чугаалажыышкыннар соонда Чөөн болгаш Барыын чүктер аразынга бүзүрежиишкинниң байдалын тургузарының, чугаалажыышкыннарны калбартырының демдектери көстүп келген.

ПАНАМА. СЭТА-ның корреспондентизи-биле беседага Панаманың президентизи чораан Хорхе Ильюэка двенделге совет-америк ужуражышкын делегей амыдыралынга таарымчалыг болуушкун болган деп медеглээн. Ол ужуражышкынның үезинде ССРЭ биле АКШ-тың аразында харылзааларны чогумчалыг болдурар талазы-биле базымнарның кылдынганы демдеглээри чугула. Ол бүгү делегейге тайбың хереэнге дыка чугула чүүл болур.

АНТАНАНАРИВУ. Делегей кырынга тайбынче болгаш айыыл чок чорукче чүткүп турар Совет Эвилелиниң туружунуң ак сеткилдиин Женевага бедик деңнелге болган совет-америк ужуражышкын база катап бадыткап көргүскен деп, Мадагаскарның Хамааржыышас чорук конгрези партиязының органы «Имонго Вауао» солун бижээн. ССРЭ ол бүгүнүг-чаагай өчис сорулгаларын өрге-ажыы дээш тодаргай саналдарны үргүлчү киирип келген.

(СЭТА).

АЖЫЛЧЫ ЧОНГА УДУР

ПАРИЖ. Ажылчы чоннарның чаалап алышкыннарынче чаа шаап халдаашкынны француз бүдүрүлге ээлери эгелээн. Ол дугайын француз бүдүрүлге ээлериниң Парижке болган национал чөвүлелиниң кол ассамблеязының түңнелдери херечилеп турар. Үлетпүр ээлериниң ол организациязының даргазы Ивон Гаттаз күш-ажыл хоойлу-дүрүмнериниң чамдык чүүлдерин эде көөрүн негээн. Чижээлээрге, ажылчыннарны болгаш албан-хаакчыларны ажылдан үндүрериниң чурумун бөдүүнчүдүп, чиигедирин ол негээн. Ооң аңгыда, бүдүрүлге ээлери ниизы-бүрү социал фондуларга боттарының акша төлевирин кызырарын, магадылаттынган эң ээзи ажыл телевирин херек кырынга чок кылырын болгаш өске-даа чиигелделерни чедип алыры оралдажып турар. «Юманите» солунуң бижээни турары-биле алырга, чугаа болза, бүдүрүлге ээлериниң ажык-кончааларын улам-на улгаттырарынга болгаш ажылчы чоннарны мөлчүүрүн күштелдиреринге оң-не таарымчалыг байдалды тургузарының дугайында боор турар.

(СЭТА).

БАХТАРНЫҢ ДЫҢНАДЫЫ

КАБУЛ. Бахтар агентилелдиң дыңнадып турары-биле алырга, АДР-ниң чепсектиг күштери царандойнуң (улусчу милицияның) кезектериниң болгаш ол чериниң чурттакчы чонунуң идепкейлиг деткимчези-биле Кандагар можуга контрреволюсчу дээрбечи бөлүктерин узуткаар талазы-биле чедиишкиниг хөделиишкинни кылган. Ооң түңнелинде 1000 ажыг дээрбечилерни узуткап, хөй санныг боо-чепсекти болгаш октемээкти, транспорт дериг херекселдерин болгаш хоралаңчы литератураны хунаап алган.

Бодунуң улуғу-биле боо-чепсектиг демиселдин ушуругтка чогуңга бүзүрээш, Герат можуга душманнарның 257 кижилиг бөлүү революсчу эрге-чагырганың талазынче кирген. Кундуз можуга база бир дээрбечи бөлүк дужуп берген.

(СЭТА)

50 ЧЫЛДАР: АРААТАНЗЫГ ПЛАН

ТОКИО. Индий-Кыдат чурттарынга национал-хосталгалыг шимчээшкинниң базар сорулга-биле Азияга улуг кемчээлдиг ядролуг дайынны кыпсып үндүрериниң араатанзыг планын Ак бажың 50 чылдарда-ла т у с к а й бадылап алган турган. Ол дугайын чоокта чаа чажыт эвес болдурган АКШ-тың күрдепартаментизиниң документилеринде дорту-биле айыткан деп, «Асахи» дыңнаткан.

1956 чылда АКШ-тың Азияда чалчаларының аг-шериглерин киириштирбишаан, Вьетнам Демократтыг Республикага удур агрессия чорударының планын америк администрация бодунуң хаалгалыг хуралынга хүлээп алганын ол материалдар херечилеп турар. Ынчан тургузар деп турган экспедиция корпузунуң командылалынга «кампанияны оң-не дургениле тиилелгелиг доозар төлээде» доп-дораан «ядролуг чепсекти ажыглаарынга кээде белен турарын» тускай дужааган турган. Ол сорулга-биле чалча эрге-чагыргалыг Мурнуу Вьетнамның девискээринче «Онест Джон» деп тускай ракеталар батареяларын чорударын планнаан турган. «Ол кызыга кызыл айыылды шуут чок кылыры-биле» Кыдатче мөөн-мөөн ядролуг согугну Вашингтон ынчаарга кылыр деп турган.

Ядролуг дайынны кыпсып үндүрериниң ол планы болза, сөөлгү үеде билдине берген ындыг ниитылыг америк программаларның чүгле чаңгызы болур. Моон мурнунда илереттинип, чажыт эвес апарган Пентагонуң болгаш күрүне департаментизиниң документилери Вашингтонга «делегейге тергиидели» кандырар сорулга-биле 50 чылдарда ССРЭ-ге, Кыдатка, КУДР-га болгаш өске-даа чурттарга удур массалыг узуткаашкынның чепсек ажыглаарының хөй пландарын бадылааны [illegible] апарган.

В. ГОЛОВНИН.
СЭТА-ның корреспондентизи.

СУРАГЛЫГ ЧУРУКТАР

ЛЕНИНГРАД. Эрмитажтың «XVI—XVII чүс чылдарның Испаниязының уран чүүлү» дээр чыындызы делегейде испан чурулга уран чүүлүнүң эң хөй болгаш байлак делгирлериниң бирээзи боор турар. Кайгамчыктыг улуг чурукчулар Моралестиң, Эль Грековуң, Веласкестиң, Мурильонуң, Сурбаранның болгаш өскелериниң-даа сураглыг чуруктары ленинградчыларны, Нева хемде хоорайның аалчыларын, бистиң чурттуң аңгы-аңгы булуңнарындан келгеннерни, даштыкы туристерни хаара тудуп турар.

ЧУРУКТА: испан уран чүүл залдарында.

М. БЛОХИННИҢ фотозу.
СЭТА-ның фотохрониказы.

ИДЕГЕЛДИГ СҮМЕЛЕКЧИМ

Кызылдың уран чүүл училищезиниң библиотека салбыры ажыттынганындан бээр он чыл чедип орар. Баштайгы хүлээп алган сургуулдарын салбыр ийи чыл болгаш доостурган. Баштайгы чылдарда ажыттынган салбырның ажылынга бергелер хөй таваржып турган. Библиотека талазы-биле эртемнерниң башкылары чок турган болгаш ол эртемнерни Тыва АССР-ниң библиотека коллекторунуң директору В. Г. Краюшкина, республиканың А. С. Пушкин аттыг библиотеказының библиография килдизиниң эргелекчизи В. М. Кужелева олар башкылап турган. Материалдыг бааза кошкак турган. Ынчалза-даа бо бергелер чаа ажыттынган салбырның башкыларынга, сургуулдарынга-даа шаптык болбаан. Библиотека салбырының баштайгы доозукчулары аңгы-аңгы районнарда чединмишкиниг ажылдап турар. Чиңзэлээрге, Татьяна Шимит (Кызыл), Алевтина Оюн (Сүт-Хөл), Наталья Шумкова (Таңды) болгаш өскелер-даа. Өөредилгезин уламчылап, дээди өөредилге черлеринче өөренип кирип турарлар база хөй. Ол база библиотека салбырының ажылының түңнелин көргүзүп турар.

Салбырның башкылары кирериниң экзаменнериниң үезинде-ле аныяк кижилер келир үеде бодунуң мергежилин шын шилип алган бе дээрзин хынап, ол дугайында беседалажып, чүге библиотекарь болуксаай бергенин тодарадып турар. Ынчангаш шилип ап турар мергежилинге оларның сонуургалын база кайы хире билеткелдиин тодарадып ап турарлар.

Библиотека салбырында башкылар А. П. Түгер, А. М. Сулейманов болгаш училищениң хоочун башкызы А. А. Платонычева олар боттарының кичээлдериниң шынарын доктаамал бедидип чаңчыкканнар. Ылаңгыя Алла Анатольевна Платонычева кичээлдеринге башкылаашкынның чаа аргаларын ажыглап, ону библиотека ажылы-биле холбаштырып, беседа, тайылбыр, делгелгелер дээн ышкаш чүүлдерни эрттирип турар. «Библиотекарь дээрге эки номнуң агитатору, ооң идегелдиг өңнүү, номчукчунуң сүмелекчизи-дир» деп Лев Кассиль чугаалаан. Библиотекарьларның бо чугула аажы-чаңынга бистиң уруглар башкылары Г. И. Байкара, М. Л. Шрифонова олардан өөренип турарлар.

Библиотекарьның күш-ажылы нарын болгаш харысалгалыг. Ол кижилер-биле харылзажып билир болур ужурлуг. Ынчангаш чугаа культуразы, кескү агитацияның болгаш пропаганданың дериг-херекселдери, техниктиг дериг-херекселдер, күш-ажыл камгалалы дээн ышкаш кичээлдер келир үениң библиотекарьларының билеткээринге улуг рольду ойнап турар.

Бистиң училищениң библиотека салбыры янзы-бүрү солун хемчеглерни эрттирип келген: аас журналдары, диспуттар, номчулга конференциялары, ужуражылгалар, конкурстар. Библиотека салбырының башкылары боттарының сургуулдары-биле өөредилгезин доозуптарга-даа доктаамал харылзажып турарлар. Оларның баштайгы күш-ажылчы базымнарын контрольдап, сүмелеп, дузалаары дорт хүлээлгези дээрзин башкылар эки билир.

А. ЧИХАЧЕВА,
училищениң башкызы.

КОЖАЛАРЫНГА ААЛДАП ЧОРААН

«Советская Хакасия» солунунуң шаңналы дээш ырның болгаш танцының, бот-тывынгыр коллективтериниң конкурзун эрттирген. Профэвилелдерниң область чөвүлелиниң уругларның «Радость» ансамбль аңаа киришкен. Уругларның ээлгир чараш танцыларын, ыр-шоорун абаканчылар сонуургап көргеннер.

Р. ДОЛЗАТМАА.

АМ-ДАА ӨӨРЕТПИШААН

Важың-Алаак ортумак школазының хоочун башкызы Идам Чиңзейович Ооржак — ол коллективте хүндүткелдиг кижилерниң бирээзи. Ол 1947 чылдан эгелеп башкылап келген болгаш хөй-хөй өөреникчилерни күш-ажылга өөредип, эки мөзү-шынарга кижизидип келген. Школа реформазының шиитпирлерин амыдыралга боттандырар дээш башкы бодунуң кичээлдериниң шынарынче улуг кичээнгейни салып турар. Күш-ажыл кичээлдеринден аңгыда школада ийи техниктиг чогаадылга бөлгүмнери ажылдап турар. Ында ниитизи-биле 66 өөреникчи хаара туттунган. Эң эки ажылдыг өөреникчилер республика маргылдааларынга доктаамал киржип турарлар. Уруглар бөлгүмнерге сонуургал-биле кичээлдеп, хостуг үезин ажыктыг эрттирип турарлар. Оларның аңаа сонуургалын кошкатпас дээш башкы кызымак ажылдап чоруур.

Хоочун башкы хөй-ниити ажылынга база идепкейлиг чоруун көргүзүп келген. Ол суурда «Шеңне» агитквартиралының агитатору, а школада кескү агитация ажылын удуртуп турар. Дааңган ажылдарын ол ак сеткилдиг күүседип чаңчыккан. Лекция, беседаларны номчуп, хана солуннарын үндүржүп келген.

Идам Чиңзейовичиниң кадайы Өпей Норбуевна школа интернадының ажылчыны. Олар беш уругну кижизидип, өстүрген. Олары ада-иезинден үлегер ап, күш-ажылга ынак, кежээ кижилер болган.

Биче сеткилдиг башкы үре-түңнелдиг күш-ажылы дээш Ленинчи юбилей медалы-биле шаңнаткан. Ол — «Улус өөредилгезиниң тергиини», «Социалистиг чарыштың тиилекчизи» деп хөрек демдектериниң эдилекчизи.

Школачыларның күш-ажыл кижизидилгезин үениң негелдезинге дүүштүр чорудар дээш хоочун башкы чогаадыкчы ёзу-биле ажылдаар сорулгалыг.

В. МОНГУШ.
Чөөн-Хемчик район.

ТУРИСЧИ ПУТЕВКА-БИЛЕ

«Найырал» совхозтуң бөлүк мурнакчылары турисчи путевка-биле Брест, Минск хоорайларже аъттанышкан. Оларның аразында механизатор Маадыр Артына, Виталий Доңгак, саанчы Любовь Шомбул, чолаачы Сергей Сундуй болгаш оон даа өске ажыл-ишчилер бар. Дайынчы алдарның оруктары-биле чоруп, маадыр-шивээ Брестини болгаш өске-даа солун черлерни сонуургап көөрлер.

З. МААДЫ.
Чаа Чаа-Хөл суур.

КӨВҮДЕТСЕ КАНДЫГЫЛ?

Арагалаашкынга болгаш алкоголизмге удур демиселди күштелдирер дугайында СЭКП ТК-ның доктаалының шиитпирлерин амыдыралга боттандырар сорулга-биле ажыл бо хүннерде улам күштелдирген. Ажылчын коллективтерге болгаш чурттакчы чон ортузунга лекция, беседалар эртип, хостуг үени шын ажыглаар талазы-биле кижизидилге ажылы калбарып, культурлуг хемчеглер көвүдээн. Ынчалза-даа чүгле оон-биле кызыгаарлаттынар болза, эчизинге чедип шыдавас бис. Ынчангаш ылаңгыя чер-черде библиотека ажылдакчылары ол темага хамаарышкан номчулга конференцияларын организастап, аңаа чонну идепкейлиг киириштирери чугула деп бодаар мен. Ф. Угловтуң «Чоп арагада кижи» деп номунга номчулга конференциязын эрттирери черле ажыктыг. Ылаңгыя аныяк өскенниң мөзү-шынар кижизидилгезинге бо номнуң салдары улуг. Автор арага, таакпыже сундугар, төлеп чок аажы-чаңныг, азырадыкчы хөөннүг кижилерни ында чидии-биле сойгалап турар.

Номда студент А. Геннадийниң эрткен оруун автор тодазы-биле бижээн. Арагалаашкын ол улуг айыылга таваржыр. Бир эвес совет эмчилер эвес болза ооң амыдыралче эгиип келириниң кандыг-даа барымдаазы чок турган. Ол частырыын эдип, буттарындан чарылза-даа, арагалаарын соксаткаш өөредилгезин кагбайн, кызымак ажылдап, эртемниг, ажы-төлдүг кижи болу бээр. Бо номга номчулга конференциязын эрттирип турган амыдыралга таваржып турар чижек, фактыларны ажыглаары ооң дээштиг болурунга черле идиглиг.

Номну С. С. Паву чедимчелиг очулдурган. Ук номну ынчан 4 муң экземпляр кылдыр парлаан үндүрген болгаш библиотекаларда ол ном көвүт ээзээ санныг боор турар. Номчукчулар, албан, организация удуртукчулары ону бо-ла айтырып кээр. Ол болгаш өске-даа тыва дылда номчукчуларның сонуургап турар номнарының санын көвүдедириниң аргазы кандыг ирги?

А. ТАРГЫН,
библиотекарь.
Бай-Тайга район.

ДУРЖУЛГА СОЛУШКАН

Чоокта чаа Чөөн-Хемчик районнуң улус өөредилге килдизиниң методиктиг кабинеди барыын зонаның районнарының физика болгаш астрономия башкыларының семинарын организастап эрттирген. Ол семинарга 6 райондан 30 ажыг башкылар киржип, арга-дуржулгазын солушканнар.

Семинарның баштайгы хүнүнде республиканың башкылар билиин бедидер институттуң кабинет эргелекчизи А. И. Ростовцев «Аңгы үениң кичээлиниң планнаашкыны болгаш ону чорудары» деп темага солун болгаш өөредиглиг лекцияны номчаан. Дараазында хүнде Чадаананың № 2 ортумак школазының физика башкызы В. Н. Лесовойнуң болгаш № 1 школаның башкылары Ч. Ш. Ооржактың, Э. М. Түлүштүң ажык кичээлдеринге олуржуп, оларның сайгарылгазын семинарның киржикчилери кылган. Ылаңгыя башкы Ч. Ш. Ооржактың 10-гу класска эрттирген физика кичээли семинарның киржикчилериниң бедик үнелелин алган. Кичээлдиң сорулгазы чедип алдынган. Ол ышкаш кичээлге өөредилгениң техниктиг херекселдерин, көргүзүг материалдарын чедимчелиг ажыглаан.

Кызылдың педагогика институдунуң башкылары Т. О. Санчаа база физика кафедразының улуг башкызы Ф. Ф. Деменский физика болгаш астрономия кичээлдеринге өөреникчилерге быжыг билигни, шын өөредилге-кижизидилгелиг угланыышкынны бээриниң дугайында ажыктыг лекцияларны башкыларга номчааннар.

О. ШҮҢНЕЙ.

ТЕЛЕВИДЕНИЕ

ДЕКАБРЬ

24. Вторник

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — «Үе». 8.40—Эртенги гимнастика. 8.55 — Дж. Патрик. «Дорогая Памелла». Ленинчи комсомол аттыг Москва театрының фильм-шиизи. 11.20 — 11.25 —Медээлер. 14.15 — Медээлер. 14.35 — «Сибирьде болгаш Ыраккы Чөөн чүкте». Док. телефильмнер: «Тюмень», «Зависит от нас самих». 15.20— Д. Шостакович. № 4 квартет. 15.50 — М. Шолохов. «Андарган кур чер». Романдан үзүндүлерни РСФСР-ниң улустуң артизи Ю. Каюров номчуур. 16.25— «Уругларга аңчыгаштар дугайында». Ленинградтан дамчыдылга. 16.55— «Арга-арыг куругглавазын дээш...» 17.15 — Балеттиң аныяк артистериниң концерти. Пермьден дамчыдылга. 17.45 — «Ночь рождения». Мультфильм. 18.00 — «Эртем болгаш амыдырал». 18.30—«Дерево из легенды». Док. телефильм. 18.45 — Бөгүн делегейде. 19.00 — Т. Хренников. № 1 концерт. 19.20— СЭКП-ниң XXVII съездизинге уткуштур. Латвия ССР-ниң телевидениезиниң программазы. 21.00 — «Үе». 21.35 — «Камера делегейже көрүп тур». 22.25 — «Горный гусь». Телефильмнерниң XI бүгү-эвилел фестивалының шаңнаткан фильми. 22.45 — 23.05 — Бөгүн делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — «Это очень просто». Док. фильм. 8.35; 9.40 — Төөгү. 5 класс. Бурунгу Грецияның мифтери. 9.00 — Өрт айыылының дугайында. «Так просто». Эртем-нептерелдиг фильм. 9.10; 12.55— Француз дыл. 10.05 —КПТУ сургуулдарынга. Эстетиктиг кижизидилге. КПТУ сургуулдары-биле В. Розовтуң беседазы. 10.35 — Джузеппе Вердиниң чажыды. 11.40 — Шыдыраа школазы. 12.10 — Тициан Табидзениң поэзиязы. 13.25— «После уроков». Тележурнал. 14.10 — В. В. Маяковскийниң театры. Телешии. 1-ги кезээ. 15.10 — 15.15 — Медээлер. 18.00 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.15 — «Спорт». Дамчылылгага Тутатчиковтарның спортчу ог-бүлези киржир. 18.50 — Уругларга фильм. «Где ты, дедушка Мороз?». 19.05 — Телемедээлер. 19.15 — Киножурнал. 19.25 — «Азия тооу». Медээлер. 19.55 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!, «Заветная мечта». Мультфильм. 20.15 — «Делегей байдалының допчулалы». 21.00 — «Үе». 21.35—22.50— «Красная палатка». Уран-чечен фильм.

25. Среда

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — «Үе». 8.40 — Эртенги гимнастика. 8.55 — «В вранге горит огонь». Мультфильм. 9.15 — «Аян-чорукчулар клуву». 10.15 — 10.20 — Медээлер. 14.15 — Медээлер. 14.35 — Чурттуң телестудияларының док. фильмнери: «Серафима», «Огород под стеклом», «311 — на связи». 15.35 — Бүгүдеге стадион. 16.10 —Россияга 1905—1907 чылдарның революциязының 80 чылынга. 16.40 — Украинаның Г. Веревка аттыг Күрүнениң алдарлыг улустуң ыяыт ырызының концерти. 17.15— «...Он алды болгаш оон улуг назы». 18.00 — Аңгы делегей болгаш ажылчын шимчээшкини. 18.30 — Ф. Франкер — виолончельге болгаш фортепианога соната. 18.45— Бөгүн делегейде. 19.00 — Бистиң амыдыралывыстың программазы. «СЭКП ТК-ның телевилеллдерин чугаалажып тур бис». Кедээ ажылагый эртемнериниң В. И. Ленин аттыг Бүгү-эвилел академиязының президентизи А. А. Никоновтуң чугаазы. 19.20 — Уран-чечен телефильм. «Следствие ведут знатоки». Дело 19-е—«Пожар». 21.00 — «Үе». 21.35 — «Ужель та самая Татьяна?». Док. телефильм. 22.35 — «Звучит арфа». Фильм-концерт. 22.45—23.00 — Бөгүн делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — «В нашем клубе заводском». Док. телефильм. 8.35; 9.35 — Информатиканың болгаш санаалга техниказының үндезиннери. 9 класс. 9.05; 12.35 —Немец дыл. 10.05 — КПТУ сургуулдарынга. Астрономия. Галактикалар. 10.35; 11.45 — А. П. Чехов — «Хамелеон». 6 класс. 11.00 — «Өг-бүле болгаш школа». Тележурнал. 11.30 — «Остановись, прислушайся». Эртем-нептерелдиг фильм. 12.10 — «Черниң ээзи». Телеочерк. 13.05 — Док. фильм. «Герои — наследники героев». 13.55 — В. В. Маяковскийниң театры. Телешии. 2-ги кезээ. 15.10 — 15.15 — Медээлер. 18.00 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.20— Кедээ ажыл-агыйның мурнакчыларынга концерт. 18.50 — Киножурнал. 19.00 — Телемедээлер. 19.10 — Лазарев — «Дуэт Антония и Клеопатры». Фильм-концерт. 19.15 — Делегей байдалының дугайында беседа. 19.25 — «Азия тооу». Медээлер. 19.55 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». «Как ежик и медвежонок встречали Новый год». Мультфильм. 20.15 — И. Дунаевскийниң аялгалары. 21.00 — «Үе». 21.35— 22.55 — «Красная палатка». Уран-чечен фильм. 2-ги сериязы.

26. Четверг

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00— «Үе». 8.40 — Эртенги гимнастика. 8.55 — «Храбрец-удалец». Мультфильм. 9.15 — «Следствие ведут знатоки». Дело 19-е — «Пожар». Уран-чечен телефильм. 10.55 — 11.00 — Медээлер. 14.15 — Медээлер. 14.35 — Док. фильмнер: «Зарубины», «Ищу и нахожу». 15.15 — В. А. Моцарт. «Симфония № 35 ре мажор». 15.50 — «Тоолдар төрүттүнүп турар черде». Пинеж крайының дугайында. 16.35 — «Хуу-салдылыы». Тележурнал. Каң ээлдиржикчиниң профессиязының дугайында. 17.05 —Л. Кассиль — «Кондиут и Швамбрания». 18.00 —Политиктиг тайылбырлакчы В. П. Бекетовтуң дамчыдылгазы. 18.30 — «Играйте, адмирал, играйте». Док. телефильм. 18.45 — Бөгүн делегейде. 19.00 — «Места деревенского детства». Док. телефильм. 19.10 — Консерваторияның Улуг залынга «Русская зима» деп уран чүүл фестивалының концерти. 21.00 — «Үе». 21.35 — «Кинопанорама». 23.35 — 23.45 —Бөгүн делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.00—Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.20 — «Сонуургактарга». Сонуургак оолдуң Чаа чылда ужуражылгалары. 18.45 — Уругларга фильм. «Откуда берется электричество». 19.05 — Телемедээлер. 19.10 — Фильм-концерт. 19.20 — «Азия тооу» Медээлер. 19.50 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

19.55 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». «Кто придет на Новый год». Мультфильм. 20.15 — В. Коротков — «Осторожно, ремонт». Телешии. 21.00 — «Үе». 21.35 — 23.35 — Төп телевидениениң болгаш Бүгү-эвилел радиозунуң эстрада-симфония концерти. Дирижеру — А. Петухов.

27. Пятница

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — «Үе». 8.40 — Эртенги гимнастика. 8.55 — Шевер холдар. 9.25 —«Аныяктарның чогаадылгазы». 9.55 — 10.55— «Дириг амытаннар амыдыралы. 14.15 — Медээлер. 14.35 — «Проверено практикой». Док. фильмнер: «Все зависит от человека», «Ферма». 15.00 — З. Кодаи. Виолончели болгаш фортепианога сонатина. 15.10 — Орус чугаа. 15.45— Тоол аалдап келген. «Мария Мирабела». Уран-чечен фильм. 17.25 — Док. телефильм. «Афганистан. Революцию не убить» 18.30 — М. Глинка. Төнмээн соната. 18.45 — Бөгүн делегейде. 19.00— Тайбың болгаш аныяктар. 19.30— «Айтырыглар — диляэшкиннер — шиитпирлер». Чурттуң чаңгыс аай транспорт системазының хөгжүлдези. Дамчыдылганы политиктиг тайылбырлакчы Л. А. Вознесенский чорудар. 21.00 — «Үе». 21.35 — С. Рахманиновтуң романстарын РСФСР-ниң улустуң артизи Г. Калинина ырлаар. 21.55 — Спорт дугайында дамчыдылга. 23.05 —23.25 — Бөгүн делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — «Поэзия». Док. фильм. 8.35—С. Я. Маршак. Амыдыралының болгаш чогаадылгазының арынлары. 9.25; 13.40 — Англи дыл. 10.05 — КПТУ сургуулдарынга. Ниити биология. Хайнак үнүштерниң хевирлериниң генетиказы. 10.35; 11.40 — Төөгү. 7 класс. Иван Грозныйның үези. 11.05 —А. Прокофьевтиң поэзиязы. 12.10 — «Билир болгаш кылып бил». Школачыларга эртем-билдилиг дамчыдылга. 12.40 — Н. А. Римский-Корсаков. 14.20 — «Кедээден дамчыдылга». 15.20 — 15.25— Медээлер. 18.00 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.15 —«Съездиге миллион белектер». Кызыл хоорайның 7 болгаш 11 дугаар школаларының пионер отрядтарының конкурстары. 19.15 — Телемедээлер. 19.25 — «Азия тооу». Медээлер. 19.55 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». «Лис Леон». Мультфильм. 20.15 —«Встречи с Михаилом Светловым». Док. телефильм. 20.45 — Улустуң аялгалары. 21.00 — «Үе». 21.35 — «Гражданин Лешка». Уран-чечен фильм. 23.00 — «Золотое слово Древней Руси». Эртем-нептерелдиг фильм. 23.25—23.35 — Хаак спортунуң талазы-биле бүгү-эвилелдиң чарыжы. «Красногорскиниң хаак оруу». 5 км. Херээженнер. Красногорскиден дамчыдылга.

28. Суббота

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — «Үе». 8.40 —Эртенги гимнастика. 8.55 —Москва областың Раменское хоорайының Культура ордузунуң үрер хөгжүмүнүң «Сатурн» оркестриниң оюн көргүзүү. 9.00 — «Бараанвар, ачы-дуза чедириглези. чарлалдар». 9.35 — «Рабочее настроение». Док. фильм. 9.45 — Таллинниң архитектуразы. 10.15 — «Тиилекчилер». 21-ги армияның хоочуннарының ужуражылгазы. 11.35— «Өг-бүле болгаш школа». Тележурнал. 12.15 — Чүнү номчуурул. 13.00 — «Словенияның дүлгүүрлери». «Кымның кудумчузунда байырлалыл?». деп бөлүктең. 13.35 — «Билдингир-даа болза, элдептиг». 14.35 — Бөгүн делегейде. 14.50 — А. Гайдарның маадырлары— экранда. Кыска хемчээлдиг уран-чечен фильмнер «Пусть светит», «Горячий камень». 15.40 — «Кижи. Чер. Октаргай». 16.25—«Кады ажылдажылга». Тележурнал. 17.20 — Хоккей талазы-биле эш хуунун ужуражылгазы. «Эдмонтон Ойлерз» —ЦСКА. Канададан дамчыдылга. 18.55 —«9-ку студия». 19.55 — «Самые быстрые в мире». Уран-чечен телефильм. 21.00 —«Үе». 21.35—23.55 —«Чүү? Кайда? Кажан?». Телевикторина. Чапсарда (22.55)—Медээлер.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — Бир эвес кадык болуксазыңза. 8.30 — «Застывшие капли озер». Док. телефильм. 9.00 —Ленинград телевидениезиниң программазы. 10.25 — «Эртенги почта». Музыкалыг дамчыдылга. 10.55 — «Черниң телү». 11.55 —Подмосковьениң цирк коллективтериниң оюн көргүзүү. 12.50 —Останкинонуң Концерт залынга ССРЭ-ниң Чепсектиг Күштерниң солдаттары болгаш офицерлери-биле шеригге келдирткеннерниң ужуражылгазы. 14.45 — «Аян-чорукчулар клуву». 15.45 — «Музыка мозаиказы». 16.20 —«Гамлет». Уран-чечен фильм. 1 болгаш 2-ги сериялары. 18.40 — Москва сценазының мастерлери. ССРЭ-ниң улустуң артизи Н. Анненков. 20.00 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». «Лис Леон». Мультфильм. 20.15 — «Кадыкшыл». 21.00 — «Үе». 21.35 — «Ну как же так, доктор?». Уран-чечен телефильм. 23.05 —«Музейлерде болгаш делгелге залдарында». Васнецовтуң музейи. 23.25 — 00.00 — Хаак спортунуң талазы-биле бүгү-эвилелдиң чарыжы. «Красногорскиниң хаак оруу». 15 км. Эр улус. Красногорскиден дамчыдылга.

29. Воскресенье

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — «Үе». 8.40 — Зарядкаже, чыскаалыңар! 8.55 —«Колос Анны Дубровской». Док. фильм. 9.05 — РСФСР-ниң алдарлыг артизи М. Рожков (дошпулуур) болгаш Ю. Чернов (гитара) ойнаар. 9.25 — «Спортлотонуң» 52-ги тиражы. 9.35 —«Будильник». 10.05 — «Совет Эвилелге бараан боор турмен!». 11.05— «Кадыкшыл». 11.50 — «Эртенги почта». Музыкалыг дамчыдылга. 12.20 — Уругларның «Ералаш» шоодуглуг журналы. 12.35— «Кедээден дамчыдылга» 13.35—«Музыка киоскузу». Дамчыдылганы РСФСР-ниң алдарлыг артизи Э. Беляева чорудар. 14.05—«ССРЭ-ниң Күрфильмфондузундан». «Последний табор». Уран-чечен фильм. 15.45 — Ону шыдаар силер. 16.30 —«Аян-чорукчулар клуву» 17.30 — «Кышкы угулзалар». Бичии уругларның уран чүүл коллективтериниң концерти. 18.00 — «Делегей байдалының допчулалы». 19.00 — «Мультипликация дугайында тоолдар». 1-ги дамчыдылга. 21.00 — «Үе». 21.35 —«Ыр-85» концерттиң уламчызы. 23.15 — 23.25 — Медээлер.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — «Зарядкаже, чыскаалыңар!. 8.15— Чурук бүрүзүнде—хүн. 8.30—Орус чугаа. 9.00 — Ритмиг гимнастика. 9.30 — Бүгү-эвилел конкурузунуң лауреады «Арай» ансамбльдиң концерти. Алма-Атадан дамчыдылга. 9.55 — Док. телефильмнер: «Тихвинские мотивы», «А ельник зелен и тенист». 10.25 — Л.-В. Бетховен. № 5 симфония. 11.00 — «Дириг амытаннар амыдыралы». 12.00 — Тайбың болгаш аныяктар. 12.30— Тоол аалдап келген. «Мария Мирабела». Уран-чечен фильм. 14.10 — Волейбол талазы-биле эш-хуунун ужуражылгазы. Херээженнер. КУР-нуң шилиндек командазы — делегейниң шилиндек командазы. КУР-дан дамчыдылга. 14.55 — Авторалли-85. 15.20 — Бистиң корреспондентилерниң чугаалап тур. 15.50 —«Тени исчезают в полдень». Уран-чечен телефильм. 7-ги сериязы— «Захар Большаков». 18.55 — « Самоделкин под водой». Мультфильм. 17.05— «Кинокөрүкчүзүнүң спутниги». Дамчыдылганы РСФСР-ниң улустуң артизи Р. Нахапетов чорудар. 18.05 — Шылгараңгай совет композиторлар — Ленинчи шаңналдың лауреаттары. Р. Щедрин. 18.50—Док. фильм. 18.55— Тбилисиге аныяктар шииплерниң 2-ги бүгү-эвилел фестивалы. 20.00 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». «Лис Леон». Мультфильм. 20.15 — «Вашкы». Т. С. Мальцев дугайында телеочерк. 20.40 — Чарлалдар. 20.50 — «Гипотеза». Эртем-нептерелдиг фильм. 21.00 — «Үе». 21.35 — Кыска хемчээлдиг уран-чечен телефильмнер: «Молния», «Гвоздика». 22.15 — 23.00 —В. А. Жуковский. Шүлүктер болгаш балладалар

Редактор В. С. ШАРАВИИ.

КИНО

ДЕКАБРЬ 24-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Неделя отпуска» 18.40, «Ва-Банк» 9.30, 11.20, 13.10, 15.00, 16.50, 20.30 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Дикие лебеди» 9.20, «Баллада о лесном фронте» 10.40, «Девочка ищет отца» 13.10, 15.00, «Прощай, зелень лета» 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

«ВОСТОК»: «Зимний вечер в Гаграх» 14.30, 18.10, 20.00, «Право на карьеру» 17.10 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Кто в как?» 14.30, 17.00, 19.20 шактарда.

«ЕНИСЕЙ» к/б: «Киноклуб: Светофор» 12.00, «Сто дней в Палермо» 18.00, 20.00 шактарда.

агаар

Республикага бүргек, аязыр, чамдык черлерге хар чаар, хат кошкак.

Агаарның температуразы дүне 33—38 градус, чамдык черлерге 30—35 градус соор, хүндүс 24—27 градус.

Кызылга дүне 35—38, хүндүс 25—30 градус соор.

ӨӨРЕНИРИН КҮЗЭЭННЕРГЕ

Профэвилелдерниң область чөвүлелиниң ырның болгаш танцының уругларның «Өөрүшкү» ансамбли ниити ыр коллективинге, национал хөгжүм херекселдериниң ансамблинге (хомуска, ятхага, чадагаңга, лимбиге, игилге өөредири-биле) немелде хүлээп алыышкынны чорудуп турар.

Кызыл хоорайның школаларының 1-ден 9 класс чедир өөреникчилерин чалап тур бис. Бижиттингени «Меңгүлек» аалчылар бажыңының залынга, понедельник, четвергте 10-дан 12, 15-тен 16 шактарга чедир, воскресеньеде 10-дан 12 шакка чедир чорудуп турар.

ХАМААТЫЛАРНЫҢ КИЧЭЭНГЕЙИНГЕ

Тыва АССР-ниң Арга-ыяш ажыл-агый министерствозу Чаа чыл байырлалынга шимээр дээш шиилер кижилерниң туразы-биле кезерин хоралаан дыңнадып турар. Болуншуп туразы-биле шиви кескеш, дүрүм үрээрге ыяш камгалалының хоойлузун ёзугаар харысалгага онаар апаар.

Садыг организациялары Чаа чыл шиилерин чонга садып, сайгарып турар.

667000. Кызыл. Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 3. Телефоннары: редакторнуң 2-24-63, редакторнуң оралакчыларының 2-35-24, 2-23-54, харысаалгалыг секретарының 2-23-35, секретариаттың 2-23-35, партийжи амыдырал болгаш үлетнур килдистериниң 2-31-75, пропаганда болгаш совет тургузуг килдистериниң 2-37-13, чагаа килдизиниң 2-41-27, информация килдизиниң 2-20-60, культура килдизиниң 2-23-54; кедээ ажыл-агый килдизиниң 2-21-47, корректорларының 2-27-41, бухгалтерияның 2-12-45. солун келбейн барганда 2-32-75 телефонче долгаар.

Редакцияның адрези:

Солун неделяда 6 катап үнер

Чагыг № 3194.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының херектерниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы, Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

ТС—01154

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 296 (12996) | 1985 чылдың декабрь 25, среда | 1925 чылда үнезилеттинген. | Өртээ 3 көпеек.

КРЕМЛЬГЕ УЖУРАЖЫЫШКЫН

СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачев Москвада кыска аян-чорук кылып келген ККП ТК-ның Политбюрозунуң болгаш Секретариадының кежигүнү, КУР-нуң Күрүне чөвүлелиниң Премьериниң оралакчызы Ли Пэнни декабрь 23-те хүлээп алган.

Совет-кыдат харылзааларының чамдык айтырыгларының болгаш ийи талага сонуургалдыг өске-даа айтырыглар талазы-биле санал-оналдар солчулгазы болган.

Кыдат Улус Республика-биле харылзааларны боттуу-биле экижидеринге совет таланың шынчы сеткилдиг чүткүлдүүн М. С. Горбачев бадыткаан. Бистиң социалистиг ийи чуртувустуң чаагай кожа-хелбээ турарын болгаш кады ажылдажылгазын быжыглаарының хереэнге улам ыңайгы депшилге совет болгаш кыдат улустарның үр хуусаалыг, үндезин эрге-ажыктарынга, Азияга база бүгү делегейге тайбыңның болгаш айыыл чок чоруктуң эрге-ажыктарынга таарышкан болур ийик.

Ийи талалыг харылзааларны чогумчударынга кыдат таланың идиг бээр күзелдиниң дугайын Ли Пэн медеглеп, делегейге тайбыңны деткиириңге КУР-нуң сонуургалдыын демдеглээн.

(СЭТА).

1986 чылда Тыва АССР-ниң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң Күрүне планының дугайында

Тыва Автономнуг Совет Социалистиг Республиканың

ХООЙЛУЗУ

Тыва Автономнуг Совет Социалистиг Республиканың Дээди Совединиң доктаалдыры болза:

1 чүүл. Тыва АССР-ниң План-бюджет комиссиязының, Үлетпүр, транспорт болгаш харылзаа талазы-биле комиссиязының, Тудуг талазы-биле комиссиязының, Агроүлетпүр комплекизиниң талазы-биле комиссиязының, Садыг, чоннуң хереглел барааннарының, чоннуң амыдырал хандырылгазының талазы-биле комиссиязының, Чуртталга-коммунал ажыл-агый болгаш чаагайжыдылга талазы-биле комиссиязының, Кадык камгалал, социал хандырылга болгаш спорт талазы-биле комиссиязының, Улус өөредилгезиниң, эртем болгаш культура талазы-биле комиссиязының, Херээженнерниң күш-ажылының болгаш амыдыралының, ие болгаш чаштар камгалалының айтырыгларының талазы-биле комиссиязының, Аныяктар херектериниң талазы-биле комиссиязының, Бойдус камгалалының талазы-биле комиссиязының эдилгелерин барымдаалавышаан, 1986 чылда Тыва АССР-ниң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң Күрүне планын Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң кийрип келгени ёзугаар бадылаар.

2 чүүл. 1986 чылда Тыва АССР-ниң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң дараазындагы кол көргүзүглерин доктаадыр:

	1985 чылга хамаарыштыр хуу-биле
Үлетпүр продукциязы	105,3
Күрүнениң капитал салыышкыннары	132,4
Нийти ажыглалдың автомобиль транспорту-биле чүъктер сөөртүлгелери	107,3
Улус ажыл-агыйының талазы-биле ажылчыннарның болгаш албан-хаакчыларның саны	101,5
Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү: үлетпүрге	104
тудугга	104,5
Күрүне болгаш кооператив садыгның түрмектеп садыглаар бараан саарылгазы	104,3
Ооң иштинде эвиртир суксуннарны сайгарганының хемчээлин санаваска	108,3
Чонга амыдыралдың ачы-дузазын чедирерин сайгарарының хемчээли	106,3
Школа назыны четпээннерниң күрүне бюджединде турар албан черлеринге уруглар саны	100
Профессионал-техниктиг училищелерден мергежилдиг ажылчыннарны доостуруп үндүрери	103,9
Эмнелге оруннарының саны	100,9

1986 чылда акшаландырыышкынның бүгү-ле үнер дестериниң күселя-биле нийти шөлү 118 муң дөрбелчин метр чуртталга бажыңнарын тудар.

3 чүүл. СЭКП ТК-ның апрель (1985 ч.) Пленумунуң шиитпирлерин база эртем-техниктиг депшилгени дүргедедириниң айтырыгларының талазы-биле СЭКП ТК-га чөвүлел хуралдың айтыышкыннарын, «Тыва АССР-ниң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезин дүргедедириниң талазы-биле хемчеглер дугайында» СЭКП ТК-ның болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң 1985 чылдың апрель 11-деги № 297 база РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң 1985 чылдың июнь 12-деги № 251 доктаалдарын удуртулга болдургаш Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлели 1986 чылда Тыва АССР-ниң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң Күрүне планын боттандырып турарының үезинде эртем-техниктиг депшилгениң чедиишкиннерин улам долу ажыглаарынга болгаш күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бүгү хемчег-биле бедидеринге, бүдүрүлгени интенсификастаарынга, одаар чүүлдү, чиг эттиг, материалдарны болгаш өске-даа курлавырларны камнаарынга, ажыл-агыйны чорударының чаа аргаларының ажылдың ажыктыын болгаш шынарын бедидеринге салдарын күштелдирерингe, социалистиг чарышты калбаа-биле нептередиринге, улус ажыл-агыйының бүгү звеноларынга күрүне, план болгаш күш-ажыл сагылга-чурумун быжыглаарынга үндезилээш, эргежок чугула апарган таварылгаларда планныг онаалдаларга ылавылаашкыннарны кийрбишаан, республиканың социал-экономиктиг хөгжүлдезин улам ыңай дүргедедирин хандырар апаар.

4 чүүл. 1986 чылда Тыва АССР-ниң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң Күрүне планының талазы-биле Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң План-бюджет болгаш өске-даа доктаамал комиссияларының түңнелинде тайылбырлаттынган саналдарны болгаш шүгүмчүлелдерни, ол ышкаш Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң хуралдарынга депутаттарның чугаалаан саналдарын болгаш шүгүмчүлелдерин өөренип көөрүн, ынчангаш оларның талазы-биле чогуур шиитпирлерин хүлээп алырын Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелинге дагзыр.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Ч.-Д. ОНДАР.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары Н. БОЙДУ.

Кызыл хоорай.
1985 чылдың декабрь 20.

1985 чылда Тыва АССР-ниң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң Күрүне планының күүсеттинип турарының дугайында

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң доктаалы

Тыва Автономнуг Совет Социалистиг Республиканың Дээди Совединиң доктаалдыры болза:

1. 1985 чылда Тыва АССР-ниң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң Күрүне планының күүсеттинип турарының дугайында Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң илеткелин медээ кылдыр хүлээп алыр.

2. 1985 чылда Тыва АССР-ниң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң Күрүне планын күүседиринче угланган эргежок чугула хемчеглерни Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлели ап чорудуп турарын демдеглээр.

3. 1985 чылда Тыва АССР-ниң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң Күрүне планының күүсеттинип турарының дугайында айтырыгның талазы-биле Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң План-бюджет болгаш доктаамал өске-даа комиссияларының, ол ышкаш Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң хуралдарынга депутаттарның чугаалаан саналдарын болгаш шүгүмчүлелдерин өөренип көөрүн, база СЭКП ТК-ның апрель (1985 ч.) Пленумунуң шиитпирлерин болгаш эртем-техниктиг депшилгени дүргедедириниң айтырыгларының талазы-биле СЭКП ТК-га Чөвүлел хуралдың айтыышкыннарын удуртулга болдургаш, бо чылдың болгаш он ийиги беш чылдың баштайгы чылы — 1986 чылдың планныг онаалдаларын чедиишкинниг күүседиринче угланган хемчеглерни боттандырарын Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелинге дагзыр.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Ч.-Д. ОНДАР.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары Н. БОЙДУ.

Кызыл хоорай.
1985 чылдың декабрь 20.

1986 чылда Тыва АССР-ниң Күрүне бюджединиң дугайында

Тыва Автономнуг Совет Социалистиг Республиканың

ХООЙЛУЗУ

Тыва Автономнуг Совет Социалистиг Республиканың Дээди Совединиң доктаалдыры болза:

1 чүүл. Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң План-бюджет комиссиязының, Үлетпүр, транспорт болгаш харылзаа талазы-биле комиссиязының, Тудуг талазы-биле комиссиязының, Агроүлетпүр комплекизиниң талазы-биле комиссиязының, Садыг, чоннуң хереглел барааннары болгаш амыдырал хандырылга талазы-биле комиссиязының, Кадык камгалал, социал хандырылга болгаш спорт талазы-биле комиссиязының, Улус өөредилгези, эртем болгаш культура талазы-биле комиссиязының, Чуртталга-коммунал ажыл-агый болгаш чаагайжыдылга талазы-биле комиссиязының, Аныяктар херектериниң талазы-биле комиссиязының, Бойдус камгалаар талазы-биле комиссиязының, Херээженнерниң күш-ажылының база амыдыралының, ие болгаш чаштар камгалалының талазы-биле комиссиязының кийрген эдиглерин барымдаалап Тыва АССР-ниң 1986 чылда Күрүне бюджедин Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң кийргени ёзугаар орулгалар болгаш чарыгдалдар талазы-биле 135017 муң рубльге бадылаар.

2 чүүл. 1986 чылда Тыва АССР-ниң Күрүне бюджединиң орулгазын күрүне болгаш кооператив бүдүрүлгелеринден болгаш организацияларындан — саарылга үндүрүүнден, бүдүрүлге фондулары дээш төлевирден, арыг орулганың хостут артыышкынындан, арыг орулганың санаашкынындан, үндүрүгден болгаш социалистиг ажыл-агыйдан кирер өске-даа орулгалардан — нийти түңү 47259 муң рубль кылдыр доктаадыр.

3 чүүл. 1986 чылда Тыва АССР-ниң Күрүне бюджединден улус ажыл-агыйын акшаландырарын — үлетпүрнү, кедээ ажыл-агыйны, чуртталга-коммунал болгаш улус ажыл-агыйының өске-даа адырларын улам ыңай хөгжүдеринге — нийти түңү 44005 муң рубльди чарыгдаарын доктаадыр.

4 чүүл. 1986 чылда Тыва АССР-ниң Күрүне бюджединден социал-культура хемчеглерин акшаландырарын — нийти билиг школаларынга, тускай ортумак өөредилге черлеринге, библиотекаларга, клубтарга, театрларга болгаш чырыдыышкынның болгаш культураның өске-даа хемчеглеринге; эмнелгелерге, уруглар яслилеринге болгаш кадык камгалалдың база күш-культураның өске-даа албан черлеринге; пенсияларга болгаш пособиелерге — нийти түңү 82618 муң рубль кылдыр доктаадыр.

5 чүүл. 1986 чылда Тыва АССР-ниң Күрүне бюджединден күрүне эрге-чагырга органнарын болгаш күрүнениң эргелел башкарылга органнарын акшаландырарынга 3557 муң рубль түңнүг кылдыр доктаадыр.

6 чүүл. 1986 чылда Тыва АССР-ниң республика бюджединиң орулгалар болгаш чарыгдалдар талазы-биле 60116,3 муң рубль кылдыр болгаш 1987 чылдың январь 1-де касса эргилдезинде акша 2040 муң рубль түңнүг болур кылдыр доктаадыр.

7 чүүл. 1986 чылда районнарның болгаш Кызыл хоорайның бюджедин орулгалар болгаш чарыгдалдар талазы-биле 74900,7 муң рубль кылдыр болгаш 1987 чылдың январь 1-де бо бюджет талазы-биле касса эргилдезинде акша 2260 муң рубль түңнүг болур кылдыр доктаадыр, ооң иштинде:

Районнар	1986 чылда орулгалар болгаш чарыгдалдар	1987 чылдың январь 1-де касса эргилдезинде акша
1. Бай-Тайга	3474,9	110
2. Барыын-Хемчик	6729,5	200
3. Чөөн-Хемчик	6247,2	190
4. Каа-Хем	3612,9	110
5. Кызыл	4653,4	135
6. Мөңгүн-Тайга	1557,1	45
7. Өвүр	2706,8	80
8. Бии-Хем	3858,2	115
9. Таңды	5545,0	170
10. Тес-Хем	2823,9	80
11. Тожу	2034,1	60
12. Улуг-Хем	6744,1	210
13. Эрзин	2433,5	80
14. Сүт-Хөл	2983,3	85
15. Кызыл хоорай	19496,8	590

8 чүүл. 1986 чылда районнарның болгаш Кызыл хоорайның бюджеттеринче санаашкыннарны мынчаар бадылаар:

а) кооператив бүдүрүлгелериниң болгаш хөй-нийти организацияларының ажыл-агый органнарының орулга үндүрүүнден, арга-ыяш орулгазындан, чурттакчы чон үндүрүүнден, бот, чаңгыс болгаш эвээш өг-бүлелиг хамаатылар үндүрүүнден, кедээ ажыл-агый үндүрүүнден болгаш 1986 чылда акша-бараан лотереязындан 100 хуу хемчээлдиг кылдыр;

б) саарылга үндүрүүн (чурт үлетпүрүнүң, чоннуң амыдырал хандырылга болгаш хереглекчилер кооперациязының бүдүрүлгелериниң база организацияларының төлээри саарылга үндүрүүнден аңгыда) районнарның бюджединче 100 хуу кылдыр; Кызыл хоорайның бюджединче 79 хуу кылдыр:

в) чурт үлетпүрүнүң, чоннуң амыдырал хандырылга болгаш хереглекчилер кооперациязының бүдүрүлгелериниң болгаш организацияларының төлээри саарылга үндүрүүн Кызыл хоорайның бюджединче 100 хуу кылдыр;

г) күрүнениң иштики өйнаашкын чээлизиниң түңүнден 60 хуу кылдыр;

д) кооператив болгаш хөй-нийти организацияларының эт-хереңгизин эки тура-биле камгаладырындан, пассажирлерниң транспортка албан камгаладырындан болгаш камгаладылганың өске-даа хевирлеринден кирген хереңгиден кирер акшаның 10 хуузун болгаш чурттакчыларның эт-хереңгизин камгалаткан төлевирден 50 хуузу хемчээлдиг кылдыр доктаадыр.

1986 чылда АССР-ниң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң планында көрдүнген хемчеглерни акшаландырары-биле 1986 чылда АССР-ниң республика бюджединден Чөөн-Хемчик районнуң бюджединче 1992,3 муң рубльди тускайлаар.

9 чүүл. 1986 чылда Тыва АССР-ниң Күрүне бюджединиң талазы-биле болгаш 1984 чылда Тыва АССР-ниң Күрүне бюджединиң күүселдезиниң дугайында отчет талазы-биле Тыва АССР-ниң План-бюджет болгаш доктаамал өске-даа комиссияларының түңнелдеринде кирген саналдарны болгаш шүгүмчүлелдерни, а ол ышкаш Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң хуралдарынга депутаттарның кийрген саналдарын болгаш шүгүмчүлелдерин өөренип көөрүн, ол талазы-биле тускай хемчеглерни алырын болгаш АССР-ниң министерстволарының болгаш ведомстволарының орулгаларының база чарыгдалдарының, каттыштырган сметазының балансаларынга, районнарның болгаш Кызыл хоорайның бюджеттеринге эдилгелерни РСФСР-ниң Дээди Совединиң бадылааны 1986 чылда РСФСР-ниң Күрүне бюджединге болгаш Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң бадылааны 1986 чылда Тыва АССР-ниң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң Күрүне планынга дүүштүр кийрерин Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелинге дагзыр.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Ч.-Д. ОНДАР.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары Н. БОЙДУ.

Кызыл хоорай.
1985 чылдың декабрь 20.

КАА-ХЕМ РАЙОН | XXVI • СЪЕЗДИДЕН СЪЕЗД ЧЕДИР • XXVII

БЕШ ЧЫЛДАРНЫҢ БЕДИКТЕРИНЧЕ

СЭКП ТК-ның апрель болгаш октябрь (1985 ч.) Пленумнары бистиң чуртувустуң он бирги беш чылда чедиишкиннеринге доктаавышаан, партияның вәлчеглиг XXVII съездизинге белеткелдиң үезин ажыткан. «СЭКП-ниң ам болур XXVII съездизи чурттуң хөгжүлдезинге эң чугула үе-чада болуру чугаажок — деп, эш М. С. Горбачев СЭКП ТК-ның апрель (1985 ч.) Пленумунга демдеглээн.— Ооң ужур-дузазы аңаа чугаалажып көөрү-биле кийрип турар айтырыгларның эң чугулазы-биле, амгы үениң байдалы-биле, нийтилелдиң мурнунга тургустунган сорулгаларның чаа чүүлдери-биле болгаш улуг хемчээлдии-биле тодаргайлаттынып турар». Шынап-ла съезд мурнунда парлаттынган документилер коммунистерниң улуг шуулганының бүдүүзүнде ажылды онза чугула ужур-дузалыг болдуруп, тургустунган байдалды ханызы-биле бодап көөрүн, дидим шиитпирлерни хүлээп алырын болгаш күжениишкинниг ажылдаарын бистен негеп келген.

Бо чугула ужур-дузалыг документилерни районнуң коммунистери, бүгү ажылчы чоннары тус-тус хуралдарынга калбаа-биле таныжып, боттарының күш-ажылчы базымнарын аңаа дүүштүргеннер. Районда 2 партком, 27 эге болгаш 9 цех организациялары, 33 партбөлүк ажылдап турар, оларның учёдунда 573 коммунист бар. Олар он бирги беш чылдың планныг даалгаларын болгаш социалистиг хүлээлгелерин чедиишкинниг күүседир дээш социалистиг чарыштың мурнуу одуруун бөлевишаан, боттары олче өскелерни баштап турарлар. Бо беш чылда Сизим болгаш Бай-Сөөк суурларга партия организациялары тургустунган, «Бурунгаар» совхозка партком, ооң дөрт бөлүктери ажылдап эгелээн.

Партияның район организациязы бодунуң практиктиг ажыл-чорудулгазынга район амыдыралының бүгү талаларын хаара туткан. Ооң комитеттери болгаш эге организациялары СЭКП-ниң XXVI съездизиниң шиитпирлерин амыдыралга боттандырар дээш бүгү күжүн мөөңнеп келген. Экономиканы болгаш культураны хөгжүдериниң айтырыглары коммунистерниң кичээнгейиниң төвүнде, СЭКП райкомунуң пленумнарынга, бюро хуралдарынга үлетпүрнүң, кедээ ажыл-агыйның, капитал тудугнуң болгаш өске-даа адырларның, коммунистиг кижизидилгениң айтырыглары чугаалажып келген.

Партийжи удуртулганың чугула өзээ — кадрлар-биле ажыл, оларны шын шилиири, кижизидери. Бо беш чылда партия организацияларының күжениишкинниг ажылының түңнелинде партия, совет, ажыл-агый болгаш хөй-нийти ажылдарын эки билир, политика талазы-биле бышкан билиглиг, бедик мергежилдиг болгаш ажылгыр, чогаадыкчы шынарлыг кижилер удурту берген. Совхозтар директорлары Б. Хертекти, А. Дресвянниковту, партия организацияларының секретарьлары А. Кара-оолду, А. Слюсареваны, кедээ Советтер күүскомнарының даргалары А. Морозованы, Д. Сарыгларны, районнуң саң-хөө килдизиниң эргелекчизи Т. Бочкареваны болгаш өске-даа он-он удуртукчуларны боттарының ажылынга харысалгалыг, чүткүлдүг кижилер деп санап турар бис.

Коммунистерниң болгаш коммунист удуртукчуларның хөй кезии — кедээ ажыл-агыйда. Улус ажыл-агыйының ол чугула адырынче кол кичээнгейни угланып турар. Ында бедик мергежилдиг специалистер бар, дааңган ажыл-херек дээш кижизидилгени чогуур деңнелге тургузарының хемчеглери алдынып келген. Ооң уламындан кедээниң ишчилери бо беш чылда эвээш эвес чедиишкиннерни чедип алган. Бо үениң дургузунда кедээ ажыл-агый бүдүрүлгезин хөгжүдеринге кииргени капитал салыышкыны онгу беш чылдаазындан хөй болган, кол фондулар 1,6 катап өскен. Чүгле сөөлгү ийи чылда бизин районнуң совхозтары 55 тракторну, 59 тараа комбайнын, 65 автомобильди болгаш кедээ ажыл-агыйның өске-даа техниказын алган. Ооң түңнелинде мурнуку беш чылдаазынга деңнээрге тарааның чыылдазы чылда ортумаа-биле 1,7 катап өскен, картофель—2 катап көвүдээн. Хаванның болгаш чылгы малдың баш саны өскен, малдың продуктулуг чоруу бедээн, күрүнеге сүт садарының беш чыл планын район бо чылдың октябрьда күүседипкен.

СЭКП ТК-ның май (1982 ч.) Пленуму чер ажылының культуразын бедидерин кедээниң ишчилеринге дааңдырган. Шынап-ла чер ажылын сайзыратканындан бүгү чүве хамааржыры билдингир. Үнүш-дүжүт бедик болган тудум малга чем курлавырларын четчир кылдыр белеткеп алыр арга тургустунар болгай. Бо талазы-биле ажылдар районнуң совхозтарында база багай эвес боттанып турар. Аңаа чижек кылдыр «Ленинчи орук» совхозту көрзээлиңер. Бо ажыл-агыйның тараажылары үрезинниң сорттарын доктаамал чаартып, тараа культураларын тарып өстүрериниң технологиязын шыңгыы сагып турар, ооң түңнелинде шөлдериниң дүжүткүрү бедик. Бо чылын ук совхоз кызыл-тасты бир гадан 24 центнерни, суланы 28,3 центнерни алган.

Он бирги беш чылдың планныг онаалдаларын чедиишкинниг күүседир дээш районда калбарган социалистиг чарышка тиилекчи болуп турар кедээ ишчилер районда эвээш эвес. Аңаа СЭКП-ниң XXV съездизи аттыг, «Бүрен» болгаш «Совет Тыва» совхозтарны хамааржыштырып болур, ол ажыл-агыйлар күрүнеге эът болгаш сүт садарының беш чыл планын хуусаадан эрте күүседипкен. Дыка хөй малчыннар боттарының шудургу күш-ажылының үлегерин көргүзүп, аныяктарны төлептиг дагдынып турарлар. Ол дээрге, «Бүрен» совхозта саанчы Б-У. Д. Сувак, СЭКП-ниң XXV съездизи аттыг совхозта саанчы А. В. Артемихина, «Улуг Октябрь» совхозта хойжу С. Сандый-оол, «Совет Тывада» малчын О. Монгуш, «Бурунгаарда» механизатор, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң депутады В. Т. Дүдүпей болгаш өске-даа он-он хойжулар, саанчылар, механизаторлар, тараажылар-дыр.

Районнуң үлетпүр бүдүрүлге черлери база бо беш чылда деңдески ажылдап келген. Продукция бүдүрериниң болгаш ону садарының талазы-биле план 102 хуу күүсеттинген, онгу беш чылдыынга деңнээрге продукция бүдүрүүшкүнү 66 хуу, ону сайгарары 57 хуу, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү 1,5 катап өскен.

Чоннуң хандырылга адырларының коллективтери база багай эвес ажылдап турар дээрзин демдеглээри чугула. Чоннуң амыдырал хандырылгага бүдүрүлге эргелели 370 муң рубльдиң, а чуртталга-коммунал ажыл-агый эргелели 180 муң рубльдиң ачы-дузазын бо беш чылда чедирген болгаш бо ийи коллектив беш чыл планын хуусаадан эрте күүсеткеннер. Олар чоннуу хандырарының эптиг аргаларын тыпканнар, хандырылга культуразы бедээн болгаш ооң шынары экижээн.

Партияның район организациязы СЭКП-ниң XXVII съездизинге уткуштур идеологтуг болгаш политика-кижизидилгелиг ажылче кол кичээнгейни угландырган. СЭКП ТК-ның июнь (1983 ч.) Пленумунуң сөөлүнде районда партия организациялары коммунистерниң болгаш партия кежигүнү эвестерниң марксистиг-ленинчи өөредилгезин экижиткен. Политиктиг болгаш экономиктиг өөредилгениң бүгү хевирлеринде 528 коммунист хаара туттунган, марксизм-ленинизмниң болгаш эртемниг коммунизмниң үндезиннерин өөренир школалар, аныяк коммунистер школазы ажылдап турар. Партияның политиказын пропагандалаар херекке 278 пропагандист хаара туттунган, оларның аразында дааңганы хөй-нийтичи ажылынга ак сеткилдиг эштер хөй, аңаа А. Яшенковну, И. Достайны, Ю. Крицовту, С. Седен-оолду, Р. Бортниковту болгаш өскелерни-даа адап болур.

Пропаганда болгаш кижизидилге ажылы сөөлгү чылдарда хумагалыг чорукту нептередиринче, харысалгазы бедидеринче, ажыл-ишке чогаадыкчы чорукче угланган. Ооң түңнелинде дыка хөй бүдүрүлгелер эвээш чарыгдалды үндүрүп тургаш эки түңнелди чедип ап турар апарган. Ол ышкаш эртирип турар өөредилге күш-ажылдың сагылга-чурумун быжыглаарынга, мурнакчы дуржулганы нептередиринге, азырадыкчы хөөннерни чидирерингe, харысалгазы чок чорукту чайладырынга дузалап турар. Ол деткимчеден «Совет Тыва», СЭКП-ниң XXV съездизи аттыг совхозтарның, харылзаа белдириниң, иштики херектер килдизиниң, районнуң ажылы экижээнин демдеглээри чугула. Бо черлерде партия организациялары күш-ажылчы коллективке партийжи салдарны күштелдирер, кижилерниң бот-боттарында харылзаазын быжыктырар, план дээш демиселге бүгү күштү мөөңнээр талазы-биле чогумчалыг ажылды кылып турар.

Келир беш чыл бистиң мурнувуста чугула сорулгаларны салып турар. Он ийиги беш чылда Каа-Хем районнуң ишчилери эът бүдүрерин болгаш ону күрүнеге садарын 24 хуу өстүрер, дүктү 72 тонна чедирер хүлээлгелиг. Бо чиик эвес сорулга. Ону чедиишкинниг боттандырар дээш район Совединиң күүскому, РАҮК чөвүлели, ажыл-агый органнары, специалистер бүгү күжүн мөөңнээрлер. А партияның район организациязы районнуң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң планнарын күүседири дээш долу күш-биле ажылдаар.

В. БАКУЛИН,
СЭКП Каа-Хем райкомунуң бирги секретары.

XXVI СЪЕЗДИДЕН СЪЕЗД ЧЕДИР XXVII

ИЙИ ДАКПЫР ХАРЫЫСАЛГА

Беш чылдың бүдүүзүнде кижи бүрүзү хая көрүп, эрткен беш чыл дургузунда кылган ажыл-ижин, чедиишкиннерин түннеп, бодап турары чугаажок. Ооң беш чылда бистиң совхоз гектар чер бүрүзүнден ортумаа-биле 3,5 центнер тараа культураларының дүжүдүн ажаап алган болза, бо беш чылда ол көргүзүг элээн бедээн. Чүгле бо чылдың дүжүт ажаалдазының үезинде бир гектар черден 23,7 центнер тараа ажаап алдынган. Ол чедиишкинде бистиң хову-трактор бригадавыстың, ылангыя коммунист механизаторларның улуг-хуузу улуг болган дээрзинге кижи өөрүвес арга чок.

СЭКП-ниң Программазының чаа эдилгезиниң төлевилелинде «Партияның хуралелиниге турары кандыг-даа артык чингелделер бербес, а харын чуртта болуп турар бүгү-ле чүүл дээш, коммунистиг тургузуушкунуң, ниитилел деңнилгезиниң салым-чолу дээш улам бедик харыысалгалыг болур дээни ол. Коммунист кижи бүрүзү күш-ажылга база сагылга-чурумга, хөй-ниитиниң база хууда амыдыралынга үлегер-чижек болур ужурлуг» деп айыткан.

Ол сөстерни чаңгыс эвес удаа номчуп, оларны чайгаарла бодунга хамаарыштыр бодап көөр мен: «Бо бүгү айыттынган чүүлдер биске дорт хамаарылгалыг. Шынап-ла, кижи бүрүзү үлегер-чижек болур ужурлуг бис. Коммунист деп бедик аттың эдилекчизи болганда, өскээр чурттаар, ажылдаар барымдаа бисте чок».

Он беш чыл бурунгаар чаа-ла трактористеп эгелеп турган он алды харлыг оолчук тура, бо бүгүнү ынчаар билип, бодаар харык мензэ кайын турган деп. Каш чыл ажылдаан соонда кежээки школаны доозкаш, кандыг-бир дээди өөредилге черинче өөренип чоруур бодалдыг турдум. Ынчалза-даа ол хевээр черим, тараажының ажыл-ижин кагбадым. Чүге? Баштайгы хүнден-не мени долгандыр эки кижилерниң, мензэ дуза кадып кээрлериниң эвээш эвес болганында-ла боор. Чаңчыккан ижимден, эш-өөрүмден мени ам чүү-даа чарып шыдавас. Чижээлээрге, чоокта чаа мензэ бир өске, аңгызындан чиик ажыл сүмелээн. Чөпшээрешпедим.

Чаа-ла ажылдап эгелээш, холум салдынып, бергедеп келген үелерим турган. Ынчан коммунистер — Күдер-оол Моңгуш, Василий Артына, Мижит-оол Аңчы, хоочун механизаторлар — ачам Тараа Дүүпей, Санаар-оол Хинге(т), Бурушуу Момбурай болгаш өскелер-даа чаңгыс эвес удаа арга-сүмезин берип, дузалын көргүзүп келгеннер. Ындыг дуза, деткимче кижиниң улам сорук кирер дээрзин эки билир болгаш ам аныяктарга бүгү-ле бар аргаларым-биле дузалажырын кызып чоруур мен. Ам Тыва АССР-ниң депутады бооп, чазаавыста чаңгыс чер чурттугларымның төлээлеп чоруурумда оларның улуг-хуузу улуг.

Депутатка сөс

Партияның Программазының чаа эдилгезиниң төлевилелин кичээнгейлиг номчаан кижи бүрүзү оон одуруг бүрүзү совет чоннуң чаагай чоруун улам экижидер дээн сагыш салыышкын-биле синниккенин өскерер ужурлуг. Ажыл-ишчилерниң хүн бүрү амыдыралы, оларның ажылдаар, өөренир болгаш дыштанырын эргезин, социал болгаш материалдыг хандырылгазы — бо бүгү шуптузу ол чугула партийжи документиде ханы илередип алган. Чоннуң эрге-ажыктарының камгалалынга оларның төлээлекчилери улус депутаттары турар деп ында база чода айыткан.

Бистерге, депутаттарга, ажыл-ишчилер, чаңгыс чер чурттугларывыс боттарының сагыш-бодалдарын, күзелдерин, идегелин чугаалап кээп, эрге-ажыктарын камгалаарын дилеп кээрлер. Ынчангаш ийи дакпыр харыысалгалыг бис — партияның болгаш чоннуң мурнунга. Депутат кижи чоннга көскү, оларның төлээлекчизи болганда, ону кажан-даа утпас ужурлуг бис.

Бо эртип турар беш чылда чаңгыс чер чурттугларым мензэ улуг бүзүрелди илередип, мени Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң ээлгү ийи чыдынга депутат кылдыр соңгааның үстүнде чугаалаан мен. Соңгукчуларымның чагыын ёзугаар туттунуп эгелээн чаа уруглар сады суурувуска келир чылын ажыглалга кирер. Сүт-Бажы суурга чаа школа тудуу он ийиги беш чылда эгелээр. Оон-даа өске амыдыралчы, ажыл-агыйжы айтырыглар бистиң мурнувуста хөй.

Бистиң совхоз бо беш чылда элээн эки көргүзүглерни чедип алган-даа болза, чогуур шиитпирлээшкинниң алыр ужурлуг айтырыглар ам-даа хөй. Ылангыя ниитиниң малының баш саныныц өзүлдезин бисте аажок куду, техника ажыглалының бот-үнези бедик. Ийиги айтырыгны, каксы-даа бол, тайылбырлаарын маңаа кызыдып көрейн. Аразында харылзаалыг айтырыгларның. Бөлүктерниң кадыы ажылдажылгазын экижидер деп партияның съезд мурнунуң документилеринде айыткан. Амгы үеде совхозтуң (бүгү республикада мындыг байдал туруп турар деп дорт чугаалап болур) бистиң техника-биле хандырар ужурлуг организациялар-биле харылзаазы дыка багай. Оларның септээн техниказының үе-норма ёзугаар ажылдаан дээнин ховар дыңнап болур. Сельхозтехникага септеткен келген тракторларны совхозка бо-ла катап септей бээр бис. Ол дээрге дыка хөй артык чарыгдал. Ынчангаш кижи, ажыл-агый, бүдүрүлге бүрүзү үениң негелдезинге чедир ажылдаар ужурлуг дээрзин түңнеп болур.

В. ДҮДҮПЕЙ,
«Бурунгаар» совхозтуң хову-трактор бригадазының бригадири, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң депутады.

КАЛЕНДАРЫВЫСТА—1986 ЧЫЛ

СЭКП Программазының чаа эдилгезин, 1986—1990 чылдарда болгаш 2000 чылга чедир ССРЭ-ниң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң Кол угланыышкыннарын амыдырал хандырылга бүдүрүлге эргелелиниң коллективи болган хуралдарга таныжып, боттарының мурнунда салган сорулгаларны ук документилерниң дүүштүр тодарадып турар. Чугула ужур-дузалыг ол документилер бистиң коллектививистиң ишчилеринге келир чылда канчаар ажылдаарывыстың оруктарын айыттынаан, эрткен үеже хая көрүп, бо беш чылда кылган чүүлдеривисти сайгарарын хүлээндирген.

Ниитизи-биле алырга, Каа-Хем районунуң амыдырал хандырылга бүдүрүлге эргелелиниң коллективи он бирги беш чылда чүгээр ажылдаан. Чамдык көргүзүглер талазы-биле хожудаашкыннарывыс бар-даа болза, чедиишкиннеривис эвээш эвес. Ылангыя совхозтар төптеринде комплекстиг хүлээп алыышкын пунктуларының ажылынче бо беш чылда улуг кичээнгейни салганывыстан беш чыл планын хуусадан эрте күүсеткен коллективтер база көстүп келгилээн. Көк-Хаакта С. Полевик, Кундустугда Н. Жирова, Бояровкада Г. Солдатенко оларның эргелекчилээн пунктулар бо айның эгезинде-ле он ийиги беш чылдың үлүүнче кирипкен.

Бистиң бүдүрүлгевистиң ажылдакчыларының кол сорулгазы районнуң чурттакчыларының амыдырал хандырылгазын бедик деңнелге тургузары болгай. Ынчангаш үениң негелдезин ёзугаар ажылдаары бистен негеттинип турар. Бүгү совет улус-биле бир демей, Каа-Хем районнуң чурттакчыларының амыдырал деңнели хүн бүрү бедип турар болганда оларның негелдези база улгадып турар. Амыдыралдың нарын техниказы барык өг-бүле бүрүзүнде бар, чурттакчы чоннуң идик-хепке негелдези хоорайныындан шагалбас, ынчангаш бо чүүлдер бисти үе-биле деңге, харын-даа ону мурнай базарын хүлээндирип турар.

Бо сорулгаларны чедиишкиниг күүседири-биле досступ турар беш чылда эргелелге организастыг ажылдарны дыка хөйнү кылып чоруткан бис. Мында хөй-ниити организацияларны кадрлар-биле ажылды күштелдирген. Күрүнениң, күш-ажылдың сагылга-чурумун хажыдар чоруктарны шуут чайлаткан бис. Ону чедип алыры белен эвес турганын чугаалаар апаар. Маңаа партия, профэвилел болгаш комсомол организацияларының улуг күжениишкини, оларның кижи бүрүзү-биле дээштиг ажылы кол идиглиг болган. Оон-база чергелештир чаа техниканы болгаш технологияны шиңгээдип алыр. Мурнакчы дуржулганы ажыглаар талазы-биле ажылдар кылдынып келген.

Коллективтиң мындыг күжениишкиннери халас барбаан дээрзин өөрүшкү-биле демдеглээр апаар. Кол-кол көргүзүглер талазы-биле бо беш чылда өөрүлде чедип алдынган. Ону дараазында сан-чурагайлар бадыткаар: телевизорлар септелгезин 1981 чылда 5,4 муң рубльге кылган болза, бо чылдың эрткен он бир айларында 9,4 муң рубль четкен, амыдыралдың нарын техниказын — 4 муң рубль турганындан 5 муң рубль апарган, баш дүгү таарар кижилер беш чылдың эгезинде 7,9 муң рубльдың ачы-дузазын чедирген болза, чүгле он бир айларда 13,5 муң рубль болган. Ниитизи-биле районнуң чурттакчы чонунга 1981 чылда 11 рубль 13 копеектиң ачы-дузазын көргүзүп келген болза, бо чылын 14 рубль 23 копеек апарган.

Эргелелдиң аңгы-аңгы адырларында ажылдап турар кадрларның билиг-мергежили база бедээн дээрзин айтыры чугула. Хөй чыл ажылдаан дуржулгалыг дагдыныкчылар Г. Крапцова, А. Трегубова, М. Нава олар бедик мергежилдиг ажылчыннарны хөйнү белеткээн. Олар үстүнде башкыларының арга-сүмезин ёзугаар ажылынга харыысалгалыг чоруун көргүзүп, мурнакчыларының одуруунче кирген. К. Моңгуш, Г. Кириллова, Р. Ортун-Назын, З. Мельниченко олар—төлептиг салгакчылар бо.

Бо беш чылда ачы-дуза чедирилгезиниң чаа хевирлерин база шиңгээдип алган бис. Эр болгаш херээжен кижилерге бөрт даараар ажылды эгеледивис. Бо продукцияны чурттакчылар мактап, доктаамал чагып турар. Оон аңгыда тыва тоннар, чеди-чоктар, шай, дус хавы, таалын база даарап эгелээн бис. Ылангыя малчыннарның бо баравинга негелдези аажок улуг, ол дээш коллективке олар өөрүп четтиргенин илергейлеп турарлар.

Бо чедиишкиннер коллектив кежигүннерин сорук киирген. Он бирги беш чылдың планныг онаалдазын эргелел хуусаадан эрте күүседипкен. Ам он ийиги беш чылдың үлүүнде бис. Съезд ажыттынар хүнге чедир келир чылдың баштайгы кварталының планын күүседир сорулгалыг бис. Ол дээрге коммунистерниң улуг шуулганынга бистиң күш-ажылчы белээвис болур.

Т. ЧИГАРСКИХ,
Каа-Хем районда амыдырал хандырылга бүдүрүлге эргелелиниң начальниги.

ЧУРУКТАРДА: күш-ажылдың хоочуну М. Нава; даараныгa цегинде комсомолчу-аныяктар бригадазының кежигүннери съезд мурнунуң документилерин таныжып турлар.

ЧАА БҮДҮРҮЛГЕДЕ

Бо беш чылда Каа-Хемге «төрүттүнген» чаа бүдүрүлгелерниң бирээзинге Сельхозтехника каттыжыышкыны база хамааржыр. Ол бодунуң ачы-дузазын бир-ле дугаарында 1983 чылдан бээр бериш эгелээн. Мурнуку чылдарда техниказын өске районнарның азы Кызылдың Сельхозтехника каттыжыышкыннарынга септедип, олардан артык жезектер садып ап турган каа-хемчилерге ол беш чылдың эки белээ болган.

Баштайгы чылында ук каттыжыышкынга бергелер тургулаан. Бааза кошкак, техника аймаа чедишпес. Ынчалза-даа коллективти быжыктырып, бедик мергежилдиг специалистер-биле четчелээниниң түңнелинде ажылы чоорту сегип келген. Бараан саарылгазын 1983 чылда чүгле 95 муң рубльге бөттандырган болза, бо чылын ону 220 муң рубль чедирген, а техника септээр мастерская ажыттынган чылын чаңгыс-даа рубль орулга киирбээн турган болза, эрткен чылын 55 муңну, а бо чылын 75 муңну киирген.

И. МИНКЕЕВА.

СӨГЛЭЭН СӨСКЕ ЭЭ БОЛУР

Элээн каш чыл бурунгаар бистиң Мерген сүт-бараан фермазы чүгле районга эвес, харын бүгү республикага сураглыг мурнакчы коллективтерниң бирээзи турган. Оон чоорту ажыл сулаарап, фермавыс көргүзүглери-даа кудулаан. Ооң чылдагааны чүдел? «Чедиишкиннерден баш десииннер» деп чоннуң чугаазын маңаа дорт хамаарыштырза черле ажырбас деп бодаар мен. Чамдык хоочун, дуржулгалыг ажылчыннарның кандыг-бир чүвелерин эскет чоктап, тоомчага албайн баар апарганындан, ажылынга харыысалгазының кезүлдүр-ле кошкаанындан, ниитизи-биле совхозка уксааждыңга ажылың үр үеде сула чорудуп келгенинден ындыг түңнелге четкен.

Сөөлгү ийи чылда байдал өскерилген. Ажылды организастаарының арга-хевирлерин чаартып, идей-политиктиг ажылды күштелдиргенивистиң түңнелинде күрүнеге сүт болгаш эът дужаарының планныг онаалдаларын хууса бетинде күүсеттивис.

Салдынган сорулгаларны чедип алырынга бүгү чоннуң сонуургалдыг, харыысалгалыг, медерелдиг болгаш идепкейлиг киржилгезиниң эргежок чугулазын партияның Программазының чаа эдилгезиниң төлевилелинде айтып турар. Амгы үеде бистиң коллективте тургустунган ажыл-агыйжы байдал партияның ол негелдези-биле дүгжүп турарын ол чугула документини номчуп ора, сеткил ханыышкын-биле демдеглеп ордум. Сөөлгү үеде ажылга харыысалга чок, чалгаа, арагалаашкынга суңдулуглар болгаш улус аразынга аас-дыл кылыксаарлар-биле шыңгыы демиселди чорудуп эгелээн бис. Маңаа ажыт-чажыт чок, дорт чугаа, шүгүмчүлел улуг кижизидикчи ужур-уткалыг болган. Улус чок черге ол мындыг, бо мындыг деп ааза-ла сымыранчырга, кандыг-даа ажык чок, харын-даа хоралыг. Ам бис четпестерни дорт чугаалажып, оларны эдип-чазап ап болурунуң чажыттарын ниити күш-биле дилеп тып турар бис. Ниитиниң, эш-өөрүнүң дорт сөөү кымга-даа улуг сагындырыг, кичээндириг болур.

Бир эвес чоокка чедир-ле ферма чылда ортумаа-биле бир инекке онааштыр бүдүн чартык муң хире килограмм сүт саап ап турган болза, бо чылын мурнакчы саанчылар Надежда Салчак, Татьяна Даржаа, Нина Сыгыртаа олар ол көргүзүгну барык ийи муңга чедирип болур аргалыг. Келир беш чылдың эгезинде бүгү коллективтиң ортумак көргүзүү ол хире болур ужурлуг деп сорулганы саанчылар, кадарчылар боттарының мурнунда салган, ажылдап турар. Ооң боттанып болурунуң бүгү барымдаазы, хамыктың мурнунда малчыннарның күш-ажылчы тура-хоону бар.

Политика талазы-биле бышкан, бедик мөзү-шынарлыг, идепкейлиг удуртукчу ажылдакчылардан база хөй чүве хамааржыр. Ол дугайында партияның Программазының чаа эдилгезиниң төлевилелинде айтып турары кончуг шын. Эрткен чылын бистиң коллективти тускай эртемниг Александр Шелехов удуртуп эгелээн. Ол ажылдаа-ла үр үе эртпезе-даа, фермада кылдынган дыка хөй эки чүүлдерде ооң үлүг-хуузу улуг деп диләмн-биле чугаалап болур мен. Улус-биле ажылдап билир, ажылынга бедик харыысалгалыг, бот-идепкейлиг аныяк удуртукчу кыска үе дургузунда хөйнү кылып четтигипкен.

Ынчалза-даа коллектививисте чедир шиитпирлеттинмээн айтырыглар ам-даа хөй. Ону кончуг эки билир болгаш оларны чайладырының аргаларын дилеп тып, хемчеглерни ап турар бис. Ынчаар ажылдаарын үе-даа, күш-ажылчы алдар-ат-даа неген турар. Күш-ажылчы алдар-атты үнелээри дээрге — сөглээн сөске ээ болур дээни ол. Ол чүгле бистерге, малчыннарга эвес, а харын Аъш-чем программазының күүселдезинге бис-биле демей хамаарылгалыг агроүлетпүр комплекизиниң талазы-биле эштеривиске база дорт хамааржыр дээрзин маңаа айтыксаан мен.

Д. КАРМА,
«Ленинчи орук» совхозтуң бызаа ажаакчызы, Тыва АССР-ниң аныяктарының алдарлыг дагдыныкчызы.

КИЖИ ДЭЭШ САГЫШ САЛЫЫШКЫН

Коммунистиг партия болгаш Совет чазак хүндүлүг дыштанылгазынче үнген хоочуннар дээш хүн бүрү сагыш салып турарын билдингир. Оларның чурттаарынга, дыштанырынга таарымчалыг байдалдарны тургузар дээш хемчеглерни ап турар. Ол сагыш салыышкынның дугайында Каа-Хем районнуң үлегер-чижээнге көргүзери-биле бистиң корреспондентивис ында социал хандырылга килдизиниң эргелекчизи Л. Е. РЯБЦЕВАГА ужуражкаш, пенсионерлер болгаш күш-ажыл кылыр шинээ оксунган өске-даа кижилер дугайында канчаар сагыш салып турарын сонуургаан. Лидия Егоровнаның харыызын мооң адаанда парлаадывыс.

— Өске районнарга бодаарга, бисте пенсионерлер саны хөй. Чүге дээрге, үш интернат-бажың бо районнуң девискээринде, оларга республиканың кайы-даа булуңундан кижилер кээр. Ынчангаш пенсионерлер база инвалидтер-биле ажыл чорудар айтырыг бистерге онзагай хүлээлгени онаап турар. Партияның болгаш чазактың олар дээш сагыш салыышкынының боттандырыкчылары социал хандырылга килдизиниң ажылдакчылары болганда ол ыдыктыг болур ужурлуг-даа.

Бистиң районда 1800 ажыг пенсионер бар, олардан 177 кижи Ада-чурттуң Улуг дайынының киржикчизи. Ол мөчкаш дөрт чүс ажыг хөй бурунгар болгаш бот немер. А интернат-бажыңнарда беш чүс чедек ажыг кижи бар. Оларга 240 ажылдакчы бараан болуп турар.

Интернат-бажыңнарже сагыш салыышкын улуг дээрзин айтыр апаар. Оларның аъш-чеми шынарлыг болуру дээш бүгү чүүлдерни кылып турар бис. Келир чеди хонукта кырганнарның болгаш инвалидтерниң чиир чемниң мензэзин баш бурунгаар тургузуп, аъш-чемни ол ёзугаар белеткеп турар бис. Бо беш чылда ол бажыңнарның капитал септелгезинге күрүне 193 муң рубльди тускайлаан.

Интернат-бажыңын бүрүзүнде дузалал ажыл-агыйын организастаан. Бо чорук Аъш-чем программазын боттандырарынга-даа, кырганнарның болгаш инвалидтерниң сонуургалын хандырарынга-даа идиглиг болур турар. Чамдык бүгү назыда мал-маган азырап, черге ажылдап келген, кижилерниң амыдыралынга, кадыкшылын быжыглаарынга дузалал ажыл-агыйы улуг ужур-дузалыг. Олар ниитизи-биле 1 га картофельди, 0,5 га черге ногааны тарып, 300 баш ээр малды, 140 ажыг хаванны, чээрби ажыг мыйыстыг бода малды азырап турар.

Бо беш чылда районнуң социал хандырылга килдизиниң ажылдакчылары совхозтарның, бүдүрүлгелериниң болгаш албан черлериниң кадр килдистери-биле харылзаазын улам экижиткен. Ооң түңнелинде назы четкен хоочуннарны ол-шаанда пенсияже үдээри, ажылдаар күзелдиглерге таарышкан ажыл тып бээри экижээн. Чижээ, «Ленинчи орук» совхозта 25 пенсионер, «Бурунгаарда» — 26, район эмнелгезинде 10 кижи ажылдай берген. Бо дээрге чүгле бо чылдың көргүзүүдүр. Эрткен чылдарда база мындыг ажылдар хөй кылдынган.

1981 чылдан бээр пенсионерлерниң амыдырал-чуртталгазының деңнелин бедидериниң партияның болгаш чазактың алган хемчеглери хөй дээрзин үстүнде чугаалаадывыс. Оларның бир колу — пенсия акшазынга немелделер. Мурнунда колхозтарга ажылдап чораан кижилерниң пенсиязының хемчээли бичии турган болгай. Тускай доктаал ёзугаар ону немзэн. Ооң түңнелинде Каа-Хем районда колхозчулар чорааннарга айда 990 рубльди немей төлеп турар бис. Чаңгыс бүдүрүлгеге 20—25 чыл ажылдаан кижилерге 20 хуу немелдени киирерин көрген турган. Ооң түңнелинде 26 пенсионерге айда-ла барык 800 рубль немей төлеттинип турар.

Бистиң Төрээн чуртуувусту немец-фашистиг эжелекчилерден хостаар дээш демисежип чораан дайынчылар дээш сагыш салыышкын кайда-даа улуг. Бүгү чурттаазы-биле бир демей, Каа-Хем районда партия, совет органнар, социал хандырылга ажылдакчылары дайын хоочуннарынче кичээнгейни бо беш чылда улам улгаттырган. Инвалидтерниң болгаш дайынга амы-тынын бергеннерниң өг-бүлелеринге амыдырал болгаш медицина хандырылгазын экижидери-биле хемчеглерни ажылдап кылган. Оларга аъш-чем, үлетпүр бараанныры бажыңнарынга чедирип, ховар бараанныры оларга бирги ээлчегде садып турар. Район эмнелгезиниң чанында дайын хоочуннарының кадыкшылын шинчиир черни организастаан. Ада-чурттуң Улуг дайынының дыка хөй киржикчилериниң бажыңнарынга сөөлгү чылдарда телефонну киирген, автотранспортту чингеткен чуруп ёзугаар садып алган.

Улуг Тиилелгениң 40 чылы-биле холбаштыр үнген доктаал ёзугаар дайын хоочуннарының эш келбээннериниң өг-бүлелериниң ап турар пенсиязынга немей санаашкынарын кылган бис. Ооң түңнелинде хоочуннар ай санында сес чүс ажыг рубльди, амы-тынын оксунганнарның өг-бүлелери 163 рубльди немей ап турар. Оон аңгыда кадыкшылын быжыглап алыры-биле чүгле дайын хоочуннарынга эвес, өске-даа пенсионерлерге чингеткен путёвкаларны тып берип турар бис. Чүгле бо чылын безин районда 11 пенсионерни дыштаныр черже чорутган бис.

Ол бүгү чингелделер-биле чергелештир пенсионерлерге материалдыг дузаны база социал хандырылга килдизи көргүзүп турар. Чүгле бо чылын безин 800 рубль түңнүг дузаны көргүскен, одаар чүүлдү, комбикорм аймаан садып, огородтарын чардырып берген.

Бистиң районда пенсионерлерге болгаш инвалидтерге хамаарыштыр көргүзүп турар дузаны кысказы-биле чугаалаарга мындыг. Чүгле ол дуза-биле кызыгаарлаттынмайн, хоочуннар дээш сагыш салыышкынның чаа-чаа хевирлерин келир беш чылда дилеп тывар бис. Ылангыя оларның хостуг үезин чоп эрттирериниче, амыдырал болгаш садыг хандырылгазынче сагыш салыр чүүлдер хөй. Бо талазы-биле чогаадыкчы ажылдаар ужурлуг бис.

ОЛАР—ЧОННУҢ ТӨЛЭЭЛЕРИ

ССРЭ Конституциязының 1 чүүлүнде Совет Социалистиг Республикалар Эвилели ажылчыннарның, тараачыннарның болгаш интеллигенцияның, чурттуң бүгү ле нацияларының болгаш биче улустарының ажылчы чоннарының күзел-соруун база эрге-ажыктарын илергейлеп турар бүгү улустуң күрүнези дээрзин айыткан.

Бо чылдың мартта болган чер-чер Советтериниң соңгулдаларынга ильиникажылар ажылчыннар, албан-хаакчылардан 25 кижини кодээ Советтиң депутадынга соңгаан. Олар — чоннуң бүзүрелин хөй чылда шынзыктырып, боттарының төлептиг ижи-биле өскелерге үлегер болуп келген мурнакчылардыр. Советтиң девискээринде турар бүдүрүлгелериниң, албан черлериниң болгаш организацияларының планныг онаалдаларының күүселдези, чурттакчыларының чаагай чоруун бедидери, ниитиниң корум-чурумун быжыглаар дээш оларның сагыш салыр чүүлдери хөй. Депутаттар В. Баранов, К. Аракчаа, А. Виноградова, А. Чапсыңай болгаш өскелер-даа бо талазы-биле даалгаларны ак сеткилдиг күүседип турар. Чоннуң төлептиг ол төлээлеринге ильиникажылар чоргаарланыр.

Он бирги беш чылдарның дургузунда Ильиника суур дыка өзүп сайзыраан. Чаа-чаа чуртталга бажыңнары немешкен, кол-ла чүве — Советтиң девискээринде турар — СЭКП-ниң XXV съездизи аттыг совхозтуң материал-техниктиг баазазы улам быжыккан, бедик мергежилдиг специалистер-биле четчелеттинген. Суурнуң чурттакчыларының, кодээниң ишчилериниң амыдырал деңнели бедээн. Ол бүгү чүүлдерге депутаттар улуг салыышкынны киирип келген. Ынчангаш оларның чамдыктарын чижээ, совхозта слесарь В. Барановту, саанчы Л. Шмитти болгаш өскелерни-даа соңгукчулар кодээ Советтиң депутадынга ийи удаа соңгааннар. Олар күш-ажылдың сагылга-чурумунуң хажыдыкчылары-биле шыңгыы демиселди чорударын күүскомга саналдааннар. Ону деткээн болгаш прогул кылыкчыларынга, арагачыларга удур шиитпирлиг хемчеглерни бо чылын ап эгелээн бис. Эрткен чазын бүгү-ниити суду маңаа болган, аңаа хемчег алыскаңнарның хөй кезии бо хүннерде эттинген, ак сеткилдиг ажылдап турарлар.

А. МОРОЗОВА.
Ильиника кодээ Совединиң күүскомунуң даргазы.

ЧУРУКТАРДА: СЭКП-ниң XXV съездизи аттыг совхозта партбюро секретарының оралакчызы, кодээ Совет депутады, башкы А. С. Чапсыңай, (үстүнде); депутат садыгжы А. П. Виноградова.

САННАР, ФАКТЫЛАР

⊙ Районнуң совхозтарында чер ажылын эртемге үндезилеп байбаазырадыр ажыл дедүү күш-биле уламчылаан. Черни мелиорастаарының, ивадээ ажыл-агыйны химижидериниң, механизастаарының болгаш электрижидериниң программазы ажылдап кылдынган. Ооң түңнелинде өңгү беш чылдаазынга деңнээрге тарааның чылда ажаалдазы ортумаа-биле 1,7 катап өскен, картофель бүдүрүүшкүнү 2 катап өскен.

⊙ Район күрүнеге сүт садарының беш чыл планын бо чылдың октябрь 5-те күүсеткен.

⊙ Кодээ ажыл-агыйга кол фонд эгидингези 1982 чылда 13—20 копеек турган болза, бо чылын 22—23 копеек четкен.

⊙ Районда 4 муң ажыг га суггаттыг чер бар. Сөөлгү ийи чылда Чеди-Баштың, Бояровканың суггарыышка системазын ажыглалга киирген.

⊙ Он бирги беш чылдың дургузунда хаван бажы 50 хуу, аът — 11 хуу өскен.

⊙ Өңгү беш чылдынга деңнээрге бо беш чылда үлетпүр продукциязының бүдүрүүшкүнү 66 хуу, ону сайгарары 57 хуу, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү 1,5 катап өскен.

1984 чылда Тыва АССР-ниң Күрүне бюджединиң күүселдезиниң дугайында отчётту бадылаар дугайында

Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң доктаалы

Тыва Автономнуг Совет Социалистиг Республиканың Дээди Советиниң доктаалдыры болза:

1984 чылда Тыва АССР-ниң Күрүне бюджединиң күүселдезин орулгаларының түңү 141040 муң рубль болгаш чарыгдалдарның түңү 135491 муң рубль, чарыгдалдардан орулгалар 5549 муң рубль ажып турар отчётту бадылаар.

Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң Даргазы Ч.-Д. ОНДАР.
Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң Секретары Н. БОЙДУ.

Кызыл хоорай,
1985 чылдың декабрь 20.

«Тыва Автономнуг Совет Социалистиг Республиканың болгаш Тыва АССР-ниң улус депутаттарының чер-чер Советтериниң бюджет эргелериниң дугайында» Тыва АССР-ниң Хоойлузунга өскерилделер болгаш немелделер киирер дугайында

Тыва Автономнуг Совет Социалистиг Республиканың ХООЙЛУЗУ

Тыва Автономнуг Совет Социалистиг Республиканың Дээди Советиниң доктаалдыры болза:

ССРЭ Конституциязын, Тыва АССР-ниң Конституциязын, улус депутаттарының чер-чер Советтериниң дугайында Тыва АССР-ниң хоойлуларын база «ССР Эвилелиниң болгаш эвилелдешкен республикаларның бюджет эргелериниң дугайында ССРЭ-ниң Хоойлузунга өскерилделер болгаш немелделер киирер дугайында» ССРЭ-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң 1983 чылдың август 5-тери Чарлыын барымдаалааш, «Тыва Автономнуг Совет Социалистиг Республиканың болгаш ажылчы чоннар депутаттарының чер-чер Советтериниң бюджет эргелериниң дугайында» Тыва АССР-ниң 1962 чылдың июль 13-тери Хоойлузунга өскерилделер болгаш немелделер киирген, ол Хоойлунуң чаа эдилгезин бадылаар.

Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң Даргазы Ч.-Д. ОНДАР.
Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң Секретары Н. БОЙДУ.

Кызыл хоорай,
1985 чылдың декабрь 20.

«Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чанында Аптека эргелелин Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Аптека эргелели кылдыр эде тургузар дугайында» болгаш Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң дугайында Тыва АССР-ниң Хоойлузунга өскерилделер киирер дугайында Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң Чарлыын бадылаар дугайында

Тыва Автономнуг Совет Социалистиг Республиканың ХООЙЛУЗУ

Тыва Автономнуг Совет Социалистиг Республиканың Дээди Советиниң доктаалдыры болза:

1. «Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чанында Аптека Эргелелин Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Аптека эргелели кылдыр эде тургузар дугайында» Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң 1985 чылдың август 14-те Чарлыын бадылаар.

2. Аңаа холбаштыр Тыва АССР-ниң 1978 чылдың декабрь 24-те «Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң дугайында» Хоойлузунга: «Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелинге чагыртыр черлер» деп сөстерниң соонда 25-ки чүүлге: «Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Аптека эргелели» деп сөстерни немей киирер.

Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң Даргазы Ч.-Д. ОНДАР.
Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң Секретары Н. БОЙДУ.

Кызыл хоорай,
1985 чылдың декабрь 20.

«Тыва АССР-де депутаттар бөлүктериниң болгаш депутаттар постуларының дугайында Дүрүмнү бадылаар дугайында» Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң Чарлыын бадылаар дугайында

Тыва Автономнуг Совет Социалистиг Республиканың ХООЙЛУЗУ

Тыва Автономнуг Совет Социалистиг Республиканың Дээди Советиниң доктаалдыры болза:

«Тыва АССР-де депутаттар бөлүктериниң болгаш депутаттар постуларының дугайында Дүрүмнү бадылаар дугайында» Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң 1985 чылдың апрель 9-та Чарлыын бадылаар.

Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң Даргазы Ч.-Д. ОНДАР.
Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң Секретары Н. БОЙДУ.

Кызыл хоорай,
1985 чылдың декабрь 20.

«Тыва АССР-ниң улус депутаттарының чер-чер Советтериниң бүрүн эргелериниң дугайында Тыва АССР-ниң чамдык хоойлужудулга актыларынга өскерилделерни болгаш немелделерни киирериниң дугайында» Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң Чарлыын бадылаар дугайында

Тыва Автономнуг Совет Социалистиг Республиканың ХООЙЛУЗУ

Тыва Автономнуг Совет Социалистиг Республиканың Дээди Советиниң доктаалдыры болза:

«Тыва АССР-ниң улус депутаттарының чер-чер Советтериниң бүрүн эргелериниң дугайында Тыва АССР-ниң чамдык хоойлужудулга актыларынга өскерилделерни болгаш немелделерни киирериниң дугайында» Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң 1985 чылдың декабрь 10-да Чарлыын бадылаар.

Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң Даргазы Ч.-Д. ОНДАР.
Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң Секретары Н. БОЙДУ.

Кызыл хоорай,
1985 чылдың декабрь 20.

Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң бөлүк депутаттарының Мөңгүн-Тайга районнуң Мугур-Аксы — Кызыл-Хая, Өвүр районнуң Хандагайты — Саглы, Хандагайты — Ак-Чыраа суурларының аразында радиотелефон харылзаазының ажылын экижидер талазы-биле негелдезиниң дугайында

Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң ДОКТААЛЫ

Тыва Автономнуг Совет Социалистиг Республиканың Дээди Советиниң доктаалдыры болза:

1. Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң бөлүк депутаттарының Мөңгүн-Тайга районнуң Мугур-Аксы — Кызыл-Хая, Өвүр районнуң Хандагайты — Саглы, Хандагайты — Ак-Чыраа суурларының аразынга радиотелефон харылзаазының ажылын экижидер талазы-биле негелдезинге Тыва АССР-ниң Харылзаазының бүдүрүлге-техниктиг эргелелиниң начальниги эш В. Г. Левченконуң харыызын медээ кылдыр хүлээп алыр.

2. Мөңгүн-Тайга районнуң Мугур-Аксы — Кызыл-Хая, Өвүр районнуң Хандагайты — Саглы, Хандагайты — Ак-Чыраа суурларының аразынга радиотелефон харылзаазының ажылын экижидер талазы-биле хемчеглерни ап чорударын Тыва АССР-ниң Харылзаазының бүдүрүлге-техниктиг эргелелинге, Тыва АССР-ниң Агроүлетпүр комитединге болгаш улус депутаттарының Мөңгүн-Тайга база Өвүр районнар Советтериниң күүскомнарынга дагзыр.

3. Тыва АССР-ниң бөлүк депутаттарының негелдезиниң күүселдезинге контрольду Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң Президиумунга болгаш Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң Үлетпүр, транспорт болгаш харылзаа талазы-биле комиссиязынга онаар.

Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң Даргазы Ч.-Д. ОНДАР.
Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң Секретары Н. БОЙДУ.

Кызыл хоорай,
1985 чылдың декабрь 20.

Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң алдыгы чыыжының бирги сессиязынга кылган саналдарның болгаш шүгүмчүлелдерниң күүсеттинип турарының дугайында

Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң ДОКТААЛЫ

Тыва Автономнуг Совет Социалистиг Республиканың Дээди Советиниң доктаалдыры болза:

1. Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң алдыгы чыыжының бирги сессиязынга кылган саналдарның болгаш шүгүмчүлелдерниң күүсеттинип турарының дугайында Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң информациязын медээ кылдыр хүлээп алыр.

2. Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң алдыгы чыыжының бирги сессиязынга кылдынган саналдар болгаш шүгүмчүлелдер талазы-биле төлевилеттинген хемчеглерниң күүселдезин Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлели, республиканың министерстволары болгаш ведомстволары хандырар апаар.

Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң Даргазы Ч.-Д. Ондар.
Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң Секретары Н. БОЙДУ.

Кызыл хоорай,
1985 чылдың декабрь 20.

ТЫВА ЧУГАА КУЛЬТУРАЗЫНЫҢ ЧАМДЫК АЙТЫРЫГЛАРЫНГА ХАМААРЫШТЫР

Амгы үеде ниитизи-биле тыва чугааның культуразы бедээн. Тыва чугаа культуразының сайзыраарынга тыва дыл дугайында ажылдар база идиг болуп турар.

«Тыва орфографияның үндезиннери» 1963 чылда парлаттынган. Ооң авторлары профессор А. А. Пальмбах биле З. Б. Арагачи. М. Д. Биче-оолдуң тургускан номнары «Тыва пунктуация» 1963 чылда, «Тыва чугаа культуразы» 1970 чылда үнгүлээн. «Тыва дылдың орфографтыг словарының» сөөлгү үндүрүлгези 1967 чылда парлаан. Ол ышкаш «Тыва-орус словарь» 1968 чылда үнген. Тыва дылдың шын бижилгезин бо сөөлгү ийи словарьны барымдаалап турар. «Тыва-орус словарьда» черлер аттарын орустап, тывалап кандаар бижиирин капсырылга кылдыр берген. 1979 чылда үнген «Ниитилел-политиктиг терминнерниң орус-тыва словары» болгаш ооң мурнунда үнгүлээн өске-даа орус-тыва терминнер словарьлары бар.

Үстүнде адааныңыс ажылдарда тыва литературлуг дылдың нормалары быжыглаттынган. Тыва дылды болгаш литератураны школаларда, башкы училищезинде, пединститутта өөренип турар. Ленинчи национал политиканы боттандырганының түңнелинде тыва культураның, эртемниң, улус өөредилгезиниң хөгжүлдези чечектелип турар. Тыва дыл ниитилел амыдыралынга улуг рольдуг болбушаан, башкылаашкынның, парлалганың, радио, телевидениениң, чечен чогаалдың, театрның, урак чүүлдүң, ниитилел-политиктиг ажылдарның дылы боор турар. Бо чорук тыва чугаа культуразының, тыва литературлуг дылдың нормаларын сагыырынга улуг негелдени салып турар.

Тыва дылдың хөгжүлдезинге, ооң сөс курлавырының байыырынга бистиң чуртувуста нациялар аразының харылзажыр дылы болур улуг орус дыл онза ужур-дузалыг. Орус дыл тываларның амыдыралынга канчаар-даа аажок улуг салдарлыг. Тыва аныяктар болгаш улуг-даа улус ооң дузазы-биле эртем-билигни чедип ап турар. Тывалар бистиң чуртувуста болгаш делегейде кижи төрелгетенниң культуразында чедиишкиннерни орус дылды дамчыштыр билип ап турар. Амгы үеде тываларның иштинден орус дыл билир кижилер улам көвүдеп турар болгаш орус-даа, тыва-даа дылга шын культурлуг чугаалап билир. Ынчалза-даа чамдык кижилер, оларның иштинде эртем-билиглиг-даа улус, боттарының чугаазының культуразынче кичээнгей салбас, кайы-хамаанчок чугаалап чоруурлар. Ындыг кижилер боттарының культуразының чавызын көргүспушаан, тыва литературлуг дылдың нормазын хажыдып, төрээн тыва дылывысты бокталдырып турарлар. «Болза», «ынчаарга», «болган болза», «ыы», «демги ол» деп сөстерни чугаазынга эмин эрттир хөй ажыглаар улус база бар. Чок болза чугаазынга херек эвес черге орус, тыва сөстерни холуй ажыглаарга дыка эпчок дыңналыр. Бо чүүлдүң автору ындыг чижектерни улус чугаазындан дыңнап, демдеглеп ап чораан. Оларның чамдыктарын сайгарып көрээлиңер:

1. Текст выступлениезин алза дээш. Шын чугаалаары: Чугаалаар чүвезиниң бижимелин алза дээш. 2. Кандыг-бир значение имейттээр чадавас ирги бе дээш эккелдим. Эде чугаалаары: Кандыг-бир ужур-дузалыг боор чадавас ирги бе дээш эккелдим. 3. Обследование эртип тур мен назначение кылдыртып алгаш, ажылдаар ыйнаан. Шын чугаалаары: Эмчи шинчилгезин эртип тур мен. Эмнээр чурумун айтып каарга, ажылдаар ыйнаан. 4. Райком комсомол чордум. Шын чугаалаары: Комсомол райкому чордум. 5. Горкомда сектор учетка кириптейн. Шын чугаалаары: Хооркомда учет секторунга кириптейн. 6. Через даргалар чугаалажыр бис аа. Шын чугаалаары: Даргалар-биле чугаалажыр бис аа. 7. Совхоз «Победага» кады турдувус чоп. Шын чугаалаары: «Тиилелге» совхозка кады турдувус чоп.

Чамдык улус бажыңынга уруглары-биле «мамазы», «папазы» деп чугаалажып олурар. Тыва «авай», «ачай» деп эргим, чараш сөстерни та чүге адавас чүве.

Бо үстүнде киирген чижектерни алгаш көөрге, кижилер бодамчалыг чугаалаар болза, ындыг частырыг кылбас дээрзи билдингир. Тыва улустуң «шуугаар бетинде боданыр, шугум чазаарда шыгаар» деп үлегер домаан база утпайн чорза эки.

Чамдык аныяктарның «бир» дээр орнунга «бирээ» деп чугаалаарын бо-ла дыңнаар бис. Бир кижи кел чор дээрде: «Бирээ кижи кел чор» дижип чоруур.

Тыва литературлуг дылда чүгле узун санны санап тургаш, бирээ, ийи, үш деп санаар.

Ол ышкаш студентилер, сургуулдар «настр» (настроение азы тывалап хөөн дээрде), «подгот» (подготовительное отделение азы тывалап белеткел салбыры дээрде), общага (общежитие дээрде) деп орус сөстерни кызыра адап чорууру база чугаа культуразынга хажыдыышкын болур.

Тываның дыл, литература болгаш төөгүнүң эртем-шинчилел институдунуң дыл секторунуң эртем ажылдакчылары тыва дыл кырында үнүп турар солуннарның, номнарның болгаш радио, телевидениениң тыва дамчыдылгаларының дылын доктаамал сайгарып турар болгаш оларның дылында чедер-четпес чүүлдерни, орфография, бижик демдектериниң талазы-биле частырыгларны, домак тургузуунда четпестерни парлалга ажылдакчылары болгаш журналистер-биле ужуражылгаларга таныштырып турар. Ындыг-даа болза ам-даа чамдык солуннарга чедимче чок тургузуглуг, сөстерниң утказын шын эвес ажыглаан, шын бижилгениң болгаш бижик демдектериниң дүрүмүн сагывайн домактар бо-ла таваржы бээр. Оларның чугаа культуразынга хамаарышкан чамдык чижектерин көрээлиңер:

1. Чамдык солуннарга —п кожумактыг деепричастие-биле илереттинген чаңгыс аймак кежигүннүг, сөглекчилерлиг домактарны кандай кылдыр тургузуп каан болгулаар:

1985 чылдың июнь 18-те үнген «Тываның аныяктары» солуннуң 4-кү арнында «Туризм болгаш бойдус камгалалы» деп эгеде домак: Чылдың на башкыларның болгаш школачыларның туристиг слёттары улуг сонуургалды кайныктырып, ынаар хөй улусту хаара тудуп, чаагай чаңчылдарның бирээзи апарган.

Мында «...хаара тудуп» биле «чаагай чаңчылдарның бирээзи апарган» деп кезектерниң аразында харылзаазы кандай. Домактың бо төнчүзүн мынчаар эде тургузар болза эптиг: «...хаара тудуп турар болгаш олар чаагай чаңчылдарның бирээзи апарган».

1985 чылдың июнь 15-те үнген «Хемчиктиң сылдызы» солуннуң 1-ги арнында «Өй шаанда ажыглаалга киирер» деп эгеде домак: «Тыва дагдүгү тудуг» эргелелиниң ажылында хожудаашкынның кол чылдагааны болза, тудугда күш-ажылды четпес организастап, ооң бүдүрүкчүлүг чорууунуң чаазынында, социалистиг чарыш ам-даа дээштиг эвес, күш-ажылдың сагылга-чуруму кошкак болуп турарында».

Бо домакта... четпес организастап дээр орнунга —четпес организастаалгазында дээн болза, домактың дараазында кезээ-биле харылзаа экижий бээр.

2. Солуннарга падеж кожумактарын шын эвес ажыглаар таварылгалар.

а) Бээриниң падежинге турар сөстү углаарының падежинге бижип турар:

1985 чылдың июнь 18-те үнген «Тываның аныяктары» солуннуң 4-кү арнында «Өөренириниче чалап тур» деп эгеде домак: 1985 чылдың июль 5-тен эгелеп Тываның кооператив профтехучилищези садыг, кулинария болгаш хлеб быжырар салбырларже (салбырларга дээр орнунга) өөренир күзелдиглерни хүлээп ап эгелээр.

1985 чылдың июнь 13-те үнген «Ленинчи орук» солуннуң 1-ги арнында «Он ог бүдүрер» деп эгеде домак: Олар бо чылдың планныг оналдазын ажыр күүселир дээш кызымаккай ажылдааш, беш айларда 30 ог кылгаш, херекчилерже (херекчилерге дээр орнунга) саткан.

б) Бээриниң падежиниң орнунга үжериниң падежин ажыглааныңның чижээ:

1985 чылдың июнь 4-те үнген «Ленинчи орук» солуннуң 3-кү арнында «Шаптыктыг, хоралыг» деп эгежигеште домак: Садыглар чанында, кудумчуларда ол-бо кижилерден (кижилерге дээр орнунга) шорлуп, акша-көпеек дилеништурар арагачыларның човаачыын чүү дээр!

3. Республикада тыва дыл кырында үнүп турар бүгү солуннарда: тараа тарыыр дээр орнунга тараа чажар деп бижип турар апарган. Чижектер:

1985 чылдың июнь 4-те үнген «Ленинчи орук» солуннуң 1-ги арнында «Кыска хуусаада» деп эгеде домак: ...145 гектар черде кукуруза үрезинин чашкан (кукуруза тараан дээр орнунга).

1985 чылдың июнь 20-де үнген «Улуг-Хем» солуннуң 1-ги арнында «Эки шынарлыг» деп эгеде домак: Тодаргайлаарга, кол культураларны кызыл-тасты 400 гектарга, суланы 490 гектарга, чиңге-тарааны 200 гектарга болгаш арбайны 50 гектарга чаштырган (тараан дээр орнунга).

4. Чамдык солуннарга шын эвес тургузуглуг чевен, кандай ийикпе азы сөстерниң утказын чарышпас черге соора ажыглаан домактар бо-ла таварышкылаар. Чижектер:

1985 чылдың июнь 4-те үнген «Ленинчи орук» солуннуң 4-кү арнында «Холалар» деп эгеде домак: Хоочун аңчы дайзазын белиинге куржааш, бастактанып олуруп (баскактанып алган дээр орнунга) таакпылап орган.

1985 чылдың июнь 20-де «Тываның аныяктары» солуннуң 1-ги арнында «Тииилекчилер» деп эгеде домак: Күчүлүг «БелАЗ» маркалыг машинаның чолаачызы Алдын-оол Ооржак чыл эгезинден тура 528 муң тонна даг массазын сөөртүп кылгаш (сөөрткен дээр орнунга), 6 айларның планын күүседиишкинин рапорттаан.

1985 чылдың июнь 20-де үнген «Улуг-Хем» солуннуң 1-ги арнында «Социалистиг чарыштың түңнелдери» деп эгеде декада деп сөстүң утказын тода эвес ажытлап турар. Декада дээрге бо таварылгада он хонук дээн утказыг. Кандыг-бир айның, чиңээлээрге, январьның бирги, ийиги, үшкү декадазы деп болур, а бүдүн чылдың бирги, ийиги, үшкү декадазы дивес. Чижекти көрээлиңер: Ооң-биле кады сүт-бараан фермаларының чамдык коллективтери 1985 чылдың бирги декадазының үезинде күрүнеге сүт садарының планын күүсеткен.

1985 чылдың июнь 13-те үнген «Ленинчи орук» солуннуң 2-ги арнында «Кызымак ажылдап турар» деп эгеден чижек: Кыштың чиккылаже соогунда ниитиниң малын, ооң чаш төлүн ажаап арыг-биле кызымаккай ажылдааш, бедик дүжүттү алган.

Бо домакта мал төлүн менди ажаап алган дугайын чугаалаар дээш, тараа ажаалдазы-биле домей чугаалап турар.

Үстүнде көргениивис ышкаш частырыглар чагаалардан тантыг алып кылбаанындан, сөстерниң утказын кандыр бодавааныңдан, домактың тургузуунче кичээнгей салбааныңдан болуп турар.

5. Тыва дылга бистиң чуртувуста ниизы-бүрү нацияларның аразында харылзажыр ниити дылы болур улуг орус дылдың салдары дыка улуг дээрзин үстүнде айыткан бис. Аас чугаага, харын чамдык чогаалдарга безин орус сөстүң утказын шын эвес ажыглааш, чамдык тыва сөстерниң утказын хажыда бээр таварылгалар бар.

Маңаа хамаарыштыр «бросить» деп орус сөстү ап көрээлиңер. Бо сөс 1980 чылда үнген «Орус-тыва словарының» 34-кү арнында 4 утказыг бердинген: 1. «октаар», «дажаар», «шывадаар». 2. Дүрген чорудар, шилчилер 3. каар, соксаар, 4. каар.

Чамдык улус орус дылда бросить деп сөстүң чаңгыс бирги октаар деп утказын бодап алгаш, орустан бросить курить, бросить пить, бросить работу, бросить жену, бросить семью деп чугаалап турар чүве болганда тывалап база таакпы октаар, арага октаар, ажылын октаар, кадайын октаар, ог-бүлезин октаар дизе ажырбас чүве-дир деп соора билип алгаш, азы өжегээр тыва чугааның культуразын хажыдып чоруур.

Бо үстүнде киирген чижектерге бросить деп сөстүң «Орус-тыва словарьда» 3-кү, 4-кү утказарында каар, соксаар деп очулга таарыжып турар. Ынчангаш таакпы каар, арага каар азы ижерин соксаар, ажылын каар, кадайын каар (бир эвес эр кижи кадайын олурту каапкаш, бодун өскээр чоруй барган болза), кадайын чаңгырар (бир эвес кадайы өгленир мурнунда черинче чана берген болза), ог-бүлезин каар деп чугаалаар ужурлуг.

Бо дугайында узун тайылбыр берип турар ужуру чүл дээрге чамдык солуннарда болгаш харын-даа чогаалдарда безин «ажыл октаар», «таакпы октаар» дээн хевирлиг хажыдыышкыннар чоргулаар апарган.

Моон чиңээнге 1985 чылдың июнь 18-те үнген «Тываның аныяктары» солуннуң 3-кү арнында «Теллүн эртээ — алды шил водка» деп эгеде домак ол көрээлиңер: Амыдырында Москваны түр кала ажыл тып алган. Оозун ол удавас октаптар (каапкар дээр орнунга).

6. Чугаа культуразынга хамаарышкан хажыдыышкыннар радио дамчыдылгазынга база таварыжып турар. Чижектен көрээлиңер: Повышать благосостояние народа деп орус домакты радиога тывалап «Чоннуң чаагай амыдыралын бедидер» деп турар. Ук домакты «Чоннуң амыдыралының чаагай чоруун бедидер» деп очулдурза таарыжыр.

1985 чылдың ноябрь 22-де эртенги дамчыдылгага «высокий советский гость» деп орус сөс каттыжыышкынын «бедик совет аалчы» деп хорт очулдуруп алган дамчыдып турган. Борта «бедик» эвес, «хүндүлүг совет аалчы» дээр ужурлуг.

СЭКП деп кураангай сөстү номчуурда СЭКАПЭ дээр. Радиога азы хурал-суглаага дээ чүве чугаалаанда, чамдык улус бо кураангай сөстү СЭКПИ деп адап турары шын эвес.

Бо чүүлде тыва чугаа культуразынга хамаарыштыр бижээн айтырыгларже бүгү кижилерниң кичээнгейин углавышаан, ону амдыгааштан шиңгыы тургузары чугула. Литературлуг тыва дылдың доктааттынган нормаларын кайы-хамаанчок хажылдар чорукту болдурбас херек.

Аныяк-өскениниң база улуг-даа улустуң культурлуг чугаалап чаңчыгарынга ясли-садтарда кижизидикчилериниң, школаларда башкыларының, ылаңгыя дыл башкыларының ужур-дузазы кончуг улуг дээрзи билдингир.

Солуннар, чогаалдар, радио, телевидение дылы номчукчуларны, дыңнакчыларны шын бижиирнге, культурлуг чугаалаарынга база кижизидип турар. Ынчангаш солуннарга, чогаалдарга, радио, телевидение дамчыдылгаларынга дыл талазы-биле частырыг турбазы чугула.

Чугаа культуразынга хамаарышкан чүүлдерни тыва дыл эртемденнери Ш. Ч. Сат, Д. А. Монгуш болгаш өске-даа эштер моон мурнунда база «Шын» солунга бижип турган. «Тыва чугаа культуразының дугайында» деп тускай лекцияны Д. А. Монгуш 1981 чылда-ла республиканың «Билиг» ниитилелинге тургузуп берген. Ш. Ч. Сат-тың болгаш Д. А. Монгуштуң тыва дыл талазы-биле орус-даа, тыва-даа дыл кырында үндүрген эртем ажылдарында база тыва чугаа культуразының дугайын бижип турар. Ол ышкаш хоочун башкы, эртем ажылдакчызы М. Д. Биче-оолдуң бижээни «Тыва чугаа культуразы» деп номнуң дугайын бо чүүлдүң эгезинде айыткан бис.

Номчукчуларның хөй кезии ук чүүлде адаан ажылдар-биле таныш дээрзи билдингир. Солун, радио, телевидение ажылдакчылары, очулдурукчулар, чогаалчылар, журналистер, дыл башкылары болгаш өске-даа кижилер ол ажылдарны ажып көрүп, ажыглап чорууру артык эвес.

Я. ХЕРТЕК,
Тываның дыл, литература болгаш төөгүнүң эртем-шинчилел институдунуң сектор эргелекчизи, филология эртемнериниң кандидады.

ЁЛКА-ШИВИНИҢ ОРУКЧЕ ҮНЕРИНГЕ БЕЛЕТКЕЛ

ИСТРА (Москва область). (СЭТА-ның корр.). Чурттуң эң кол ёлказын Кремльдиң Съездилер ордузунче чорударынга Москва чоогунда «Истралесхоз» каттыжыышкынының ыяш ажыл-агый ажылдакчылары белеткеп эгелээннер. Лесничийлер болгаш лесниктер Деловонуң ыяш ажыл-агыйының девискээринде үнген бир кайгамчыктыг чараш, саң дорт бедик шивини шилип алганнар.

— Чурттуң кол ёлказын бистиң бо каас-чараш бойдус чурумалдыг черивистен элээн каш чылдар улаштыр шилип ап келген,— деп, каттыжыышкынның ыяш ажыл-агый килдизиниң начальниги Н. Лазарев чугаалаан. — Ол бистиң ажыл-агыйда эң хоочун дээн ажылдакчыларының бирээзи лесник И. Аныкинниң назы-хары-биле чажыт — чеден хире чыл болган. Ол болгаш база-ла дайынның болгаш күш-ажылдың хоочуну бистиң бава бир лесничийивис Л. Малютин бо дыка улуг шивини уругларга бараалгадыр кылдыр сүмелээннер. Ооң адакы будуктарының узуну дөрт метр чедип турар.

Ам каш-ла хонгаш, ол шивини найысылалче чорудуптар. Он-он муң бичии москвачылар болгаш найысылалдың аалчылары-даа кышкы дыштанылга үезинде ол кайгамчыктыг чараш, бедик чаагай ёлка-шивиниң адаанга өөрүп, байырлаарлар.

Чурттуң кол ёлка-шивизин Москваже чорударынга белеткеп эгелээн.

КОСМОНАВТЫНЫҢ ЧУРТУНДА

Совет Эвилелиниң ийи дакпыр Маадыры Л. И. Поповка хүлерден тураскаалды Кировоград областың шахтёржу хоорайы Александрияда ажыткан. ССРЭ-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң Чарлыы ёзугаар космонавтының төрээн чуртунда ол тураскаалды тудуп тургускан.

(СЭТА).

ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелинде

ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели дыштаныр хүннү, декабрь 29-та воскресеньени, 1985 чылдың декабрь 31-же, вторникче, шилчидерин доктааткан.

Солуннуң дараазында номери декабрь 27-де үнер.

агаар

Республикага бүргеп, аязыр, чамдык черлерге хар чаар. Хаттың дүргени секундада 3—8 метр. Агаарның температуразы дүне 20—25 градус, хүндүс 25—30 градус. Кызылга дүне 28—30 градус, хүндүс 23—25 градус соор. Автоорукарга быскан хар чаар. Көстүрү 1—3 километр.

Кызылдың нефтебаазазының АЗСК-ке кывар чүүл кудар херээжен ажылчыннар, дериг-херекселдер электриги, фрезеровщик, газ-электри каңнакчызы, дериг-херекселдер слесарьлары дарый негеттинип турар.
Ажылдаар черге албан черниң автобузу чедирер.
Айтырыглы дараазында адрестен тодарадыр: Кызыл хоорай, нефтебааза, кадрлар килдизи, телефон 4-13-63. № 2 автобус-биле чоруур.

ДЕКАБРЬ 25-ТЕ

БИРГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

8.00 — «Үе». 8.40 — Эртенги гимнастика. 8.55 — «В яранге горит огонь». Мультфильм. 9.15 — «Аңчорукчулар клуву». 10.15 — 10.20 — Медээлер. 14.15 — Медээлер. 14.35 — Чурттуң телестудияларының док. фильмнери: «Серафима», «Огород под стеклом», «311 — на связи». 15.35 — Бүгүдеге стадион. 16.10 — Россияга 1905—1907 чылдарның революциязының 80 чылынга. 16.40 — Украинаның Г. Веревка аттыг Күрүнениң алдарлыг улустуң ниити ырызының концерти. 17.15 — «...Он алды болгаш оон улуг назы». 18.00 — Амгы делегей болгаш ажылчын шимчээшкини. 18.30 — Ф. Франкер — виолончельге болгаш фортепианога соната. 18.45 — Бөгүн делегейде. 19.00 — Бистиң амыдыралывыстың программазы. «СЭКП ТК-ның телевилелдерни чугаалажып тур бис». Кедээ ажыл-агый эртемнериниң В. И. Ленин аттыг Бүгү-эвилел академиязының президентизи А. А. Никоновтуң чугаазы. 19.20 — Уран-чечен телефильм. «Следствие ведут знатоки». Дело 19-е — «Пожар». 21.00 — «Үе». 21.35 — «Ужель та самая Татьяна?». Док. телефильм. 22.35 — «Звучит арфа». Фильм-концерт. 22.45—23.00 — Бөгүн делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММ. МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — «В нашем клубе заводском». Док. телефильм. 8.35; 9.35 — Информатиканың болгаш саналга техниказының үндезиннери. 9 класс. 9.05; 12.35 — Немец дыл. 10.05 — КПТУ сургуулдарынга. Астрономия. Галактикалар. 10.35; 11.45 — А. П. Чехов — «Хамелеон». 6 класс. 11.00 — «Өг-бүле болгаш школа». Тележурнал. 11.30 — «Остановись, прислушайся». Эртем-нептерелдиг фильм. 12.10 — «Черник возы». Телеочерк. 13.05 — Док. фильм. «Герои — наследники героев». 13.55 — В. В. Маяковскийниң театры. Телешин. 2-ги кезээ. 15.10 — 15.15 — Медээлер. 18.00 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.20 — Кедээ ажыл-агыйның мурнакчыларынга концерт. 18.50 — Киножурнал. 19.00 — Телемедээлер. 19.10 — Лазарев — «Дуэт Антония и Клеопатры». Фильм-концерт. 19.15 — Делегей байдалының дугайында беседа. 19.25 — «Азия тоолу». Медээлер. 19.55 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!». «Как ежик и медвежонок встречали Новый год». Мультфильм. 20.15 — И. Дунаевскийниң аялгалары. 21.00 — «Үе». 21.35 — 22.55 — «Красная палатка». Уран-чечен фильм. 2-ги сериязы.

Редактор В. С. ШАРАВИИ.

КИНО

ДЕКАБРЬ 25-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Ва-Банк» 9.30, 11.20, 13.10, 15.00, 16.50, 18.40, «Лев Толстой» 20.30 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Дикие лебеди» 9.20, «Баллада о лесном фронте» 10.40, «Девочка ищет отца» 13.10, 15.00, «Прощай, зелень лета» 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

«ВОСТОК»: «Белые рос» 15.00, 16.50, 20.30, «Кино клуб: «Творчество» 18.30 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Кто и как?» 14.30, 17.00, 19.20 шактарда.

«ЕНИСЕЙ» к/б: «Зимний вечер в Гаграх» 18.00, 20.00 шактарда.

ДЕКАБРЬ 26-ДА

«НАЙЫРАЛ»: «Ва-Банк» 9.30, 11.20, 13.10 15.00 16.50 18.40, 20.30 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Тайна острова чудовищ» 12.50, «Приключения Голубого рыцаря» 9.30, 11.10, «Кто вы, доктор Зорге?» 14.40, 17.30 20.10 шактарда.

«ВОСТОК»: «Кто и как?» 14.30, 17.10, 19.50 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Прощай, зелень лета» 14.30, 16.00, 17.30, 19.00 шактарда.

АЖААЛГА КАССАЛАРЫ СИЛЕРГЕ БАРААН БОЛУП ТУРАР

Чоннуң акша-хөреңгизин ылаптыг кадагалап, улус ажыл-агыйын улам ыңай хөгжүдеринге, оларны ажыглаар талазы-биле чонга ажык-дузаны ажаалга кассалары чедирип турар.

САЛЫЫШКЫННАРНЫҢ ЧАА ХЕВИРЛЕРИ

Ажаалга кассаларының ужур-дузазын миллион-миллион ажылчы чоннар ажыглап турарлар. Ажаалга кассалары оларның акша шыгжамырларын идегелдиг, таарымчалыг болгаш эптиг шыгжап берип турар болгаш акша-санажылга талазы-биле чорудулгалар кылырынга таарымчалыг болуп турар. Чоннуң акша шыгжадыын улам калбартырының хевирлерин ам-даа калбартыр сорулга-биле хемчеглерни ап, салыышкыннарның чаа хевирлерин 1984 чылдың февраль 1-ден эгелеп киирген.

Аныяктарның шаңнал салыышкыннары. Ындыг салыышкыннарны 18-тен 30 хар чедир назылыг хамаатылардан хүлээп ап турар. Акша шыгжадыр дээн кижи ажаалга кассазынга боду келгеш, паспортун көргүскеш, счёдун ажыдар. Оон эгелээш-ле акша-хөреңги курлавырлары ол шыгжадыкчының үш чыл дургузунда ай санында ажылдап азы өөренип турары черинин бухгалтериязын дамчыштыр шилчиткен акшазындан чыгдынар апаар. Ону шыгжадыкчылар аныяктарның шаңнал салыышкыннарының счёдунче шилчидеринин дугайында билдиришкин бижиирлер.

Ай санында дадывырның 10, 20, 30, 40 азы 50 рубль хемчээлдиин — шыгжадыкчы боду тодарадыр. Ол дадывырны шыгжадыкчы кижи боду кээп төлеп-даа болур. Салыышкынның ол хевиринден кезек-чамдыктап акша алырын чөпшээревес. Адаттынган ол чүүлдерни сагыыр болза, салыкчыларга чыл санында 3,5 хуу хемчээлге орулганы төлээр болгаш ооң 2 хуузун чыл санында салыышкынның арткан түңнеринге немээр, 1,5 хуузун үш чылдан эвээш эвес шыгжаттынган салыышкыннарга шаңнал хевирлиг кылдыр бээр.

Немелде дадывырлыг дарый хуусаалыг салыышкыннар. Ол салыышкыннар салыкчыларга чыл санында 3 хуу орулганы бээр кылдыр бир чылдан эвээш эвес хуусаалыг хүлээп алдынар. Дарый хуусаалыг амгы салыышкыннардан ооң ылгалыр чүүлү болза, салыышкыннарның чаа хевирлеринге баштайгы болгаш немелде дадывырларны акша-биле туда-даа, шыгжадыкчы кижиниң билдиришкинин ёзугаар ооң ажылдап турар черинин бухгалтериязы шилчидиишкин-биле-даа төлеп болур. Немелде дадывыр бүрүзүнүң хемчээли 10 рубльден ашпас ужурлуг.

Акша-бараанныг ойнап алыышкынныг салыышкыннардан орулганы ону ойнап алганы хевирге акша-биле-даа азы шыгжадыкчының күзелин ёзугаар чоннуң эң херегледе турары барааннар-биле-даа төлеп болур. Ойнап алыышкыннарның тиражтарын чылда ийи катап — апрельде болгаш октябрьда эрттирип турар. Ооң чартык чылда ойнап алыышкынның түңүн тодарадырының талазы-биле салыышкынның ортумак артыышкыны 5000 рубльден ашпас ужурлуг. Оларның ойнап алыышкын счёдунга таварышкан барааннарның аттарын ажаалга кассаларындан билип ап болур. Шыгжадыкчының күзелин ёзугаар ол бараанны садып алырының чегин ооң счёдунга таварышкан ойнап алыышкынныг бараанның өртээнден 25 хуу ажып турар кылдыр, ооң артыын ажаалга кассазы чедир төлеп бээр кылдыр кылып ап болур. Таварышкан ойнап алыышкынның түңүн салыышкын шыгжаары-биле счёдунга ол хевээр арттырып-даа каап болур.

Совет күрүне салыышкыннарның чажыдын, четче-бүрүн турарын камгалаар болгаш салыкчының баштайгы негелдезин ёзугаар ону үндүрүп бээрин магадылап турар.

100-ТЕН 10.000 РУБЛЬ ЧЕДИР ОЙНАП АЛЫЫШКЫННАР

100-тен 10000 рубль чедир ойнап алыышкыннар.

Күрүнениң 1982 чылдагы ойнап алыышкынныг иштики чээлизиниң облигациялары чоннуң акша-хөреңгизин шыгжап кадагалаарының таарымчалыг болгаш эптиг хевирлериниң бирээзи болуп турар.

Күрүнениң 1982 чылдагы ойнап алыышкынныг иштики чээлизин 1982 чылдың январь 1-ден 2002 чылдың январь 1-ге чедир — 20 чыл хуусаалыг кылдыр үндүрген. Чээлиге орулгаларны чылда-ла ойнап эрттирип турар 8 тиражтарның ойнап алыышкыннарындан төлеп берип турар.

Чээлиге ойнап алыышкыннарны бежен рубльдиң облигацияларынга ооң айыткан үнезин киириштирбишаан, (25 рубль түңнүг облигацияларның ойнап алыышкыннарының чүгле чартыын төлеп бээр), 10000, 5000, 2500, 1000, 500, 250, 100 рубль хемчээлге тургускан. 10000 рубльди ойнап алган кижи «Волга» автомобильди азы ол-ла чергениң өске-даа чиик автомобилин ээлчег чокка садып алыр эргелиг.

100-тен 10000
ЧЕДИР РУБЛЬДИ
ОЙНАП АП БОЛУР

Күрүнениң 1982 чылдагы ойнап алыышкынныг иштики чээлизиниң облигацияларын бүгү ажаалга кассалары хостуг садып-даа, садып ап-даа турар.

РСФСР-ниң акша-бараан лотереязы-биле ойнап алыышкыннарның немелде ийи тиражы 1986 чылда болур: Пенза хоорайга сентябрь 20—21-де болур немелде «күскү» үндүрүлге; Владимир хоорайга декабрь 28—29-та болур немелде «Чаа чыл» үндүрүлгези.

Акша-бараан лотереязының немелде үндүрүлгелериниң ойнап алыышкыннарының түңү ол-ла дараалашкаа-биле 10,8 миллион рубль болгаш 18 миллион рубль болур азы үндүрген билеттерниң түңүнүң 60 хуузу.

Немелде «Күскү» ойнап алыышкыннарның аразында «Москвич-2140», «Жигули» ВАЗ-21013, ангы-ангы хевирниң мотоциклдери, пианино, өңнүг телевизорлар, соодукчулар, фабрикага кылган хевистер болгаш үнелиг оон-даа өске эдилелдер бар.

Немелде «Чаа чыл» үндүрүлгезинде — үстүнде адаттынган ойнап алыышкыннардан аңгыда, «Волга» ГАЗ-24 деп 100 автомобильдерни бир дугаар киирген.

Лотерея билеттерин ажаалга кассаларындан, магазиннерден, харылзаа бүдүрүлгелеринден, кинотеатрлардан садып ап болур.

Ойнап алыышкыннарның тиражтарынга киржиңер!

САННАР, ФАКТЫЛАР

⊙ Республиканың чурттакчыларынга 117 ажаалга кассалары бараан болуп турар.

⊙ Республиканың ажаалга кассаларынга чоннуң акша шыгжадыышкыны 1985 чылда 80 миллион рубль ашкан.

⊙ 100 муң акша салыкчылары боттарының чыып алганы акшаларын ажаалга кассаларында шыгжадып турарлар.

⊙ 1984 чылда акша салыкчыларынга оларның салыышкыннарынга хуу кылдыр 1301 муң рубльди төлээн.

⊙ Күрүнениң иштики ойнаашкынныг чээлизиниң облигацияларын чонга 310 муң рубльге саткан.

⊙ Акша-бараан лотереязының билеттери-биле ойнап алыышкыннарга 69 муң рубльди төлеп берген.

⊙ Чурттакчы чондан үндүрүг болгаш камгаладыышкын төлелгелеринге 840 муң рубльди, коммунал болгаш оон-даа өске төлелгелерден 3.551 муң рубльди хүлээп алган.

⊙ 1.227 муң рубльдиң аккредитивтерин төлээн болгаш 1.998 муң рубль түңге аккредитивтерин берген.

⊙ Өске районнарның ажаалга кассаларынче салыышкын счёттарындан 571 муң рубльди шилчидип чоруткан.

⊙ Үр хуусаада ажыглаар барааннарны садып алыры-биле 6.805 муң рубльдиң санажылга чектерин берген.

⊙ Ажылчынна р н ы н болгаш албан-хаакчыларның, пенсионерлерниң билдириишкиннерин ёзугаар шалыңдан, пенсиялардан болгаш өске-даа орулгалардан салыышкын счёттарынче 6.727 муң рубльди шилчиткен.

⊙ Акша салыкчыларының күзели-биле салыышкыннардан 38 муң рубльди коммунал болгаш оон-даа өске ачы-дуза чедирилгези дээш үндүр бижээн.

ХОСТУГ ҮЕҢЕРНИ КАМНАҢАР

Ай санында-ла силер ажаалга кассазынга барып, шыгжаткан акшаңарны немеп, квартира, газ, электри энергиязы болгаш оон-даа өске коммунал ачы-дузазы дээш төлелгелер кылып, аңаа бодуңарның хостуг үеңерни чарыгдап турар болгай силер.

Ажаалга кассаларының акша салыкчыларынга чедирип турар ачы-дузазының бирээзи — төлелгелерниң янзы-бүрү хевирлеринге туда акша төлевейн шилчидери болур. Ындыг таварылгада чүнү кылырыл?

Силерниң акша салыышкынының счёдун кылып турар ажаалга кассазынга даалганы бергеш, салган акшаңарның счёдундан төлелгелерни ушта бижиирниң хуусаазын айтып каар силер. Ол даалгалар бижип доддурарының бланкаларын туралаан-на ажаалга кассаларындан ап болур силер. Туда акша төлевес санажылгалар ол төлелгелерни чогуур хуусаазында кииреринге эптиг болуп турар.

Туда акша төлевес шилчидиишкиннер — шыгжаткан акшаңарны арбыдадып алырының база бир эптиг хевири-дир. Ынчан силер ажаалга кассазынга баар үеңерни безин камнап алыр болгай силер. Ол бүгүнү кылырда, ажылдап турар бүдүрүлгеңерниң, совхозуңарның бухгалтериязынга билдириишкин бижээш, айда алыр шалыңнарда чогуур түңнү ажаалга кассазында шыгжаткан акшаңарның счёдунче шилчидип турарын айтып каар силер.

Ол билдириишкинге айтып каары чугула чүүлдер: ажаалга кассазының дугаары болгаш ооң турар чери, шилчидиишкин кылыр хуусаазы болгаш ооң түңү, ол ышкаш шыгжаткан акшаның счёдунуң дугаары. Бир эвес ол үеге чедир акша шыгжатпайн турган болзуңарза, билдириишкинде счёт дугаары бижиир ужурлуг черге «Чаа ажыдар» деп сөстү бижип каар силер.

Боттарының шыгжаткан акшазын туда акша төлевейн немээр чорук—акша салыкчызының бодунуң хостуг үезин чогумчалыг ажыглаарынга, ол үени бодунуң угаан-бодал сонуургалын хандырарынга ажыглаарынга херек.

АЖААЛГА КАССАЗЫНЫҢ АККРЕДИТИВИ

Шөлээлен чорууда, командировка баарда, бир черден өске черже көжерде акшаны орукка ап чорууруңуң эң эптиг хевири — аккредитив болур.

Ажаалга кассалары аккредитивти ийи аңгы хевирге берип турар: 3000 рубльге болгаш 300 рубльге чедир туралаан түңнүге бээр. 3000 рубльдиң түңнүге аккредитивти ол түңге бүрүнү-биле дораан төлеп бээр. Ындыг аккредитивтиң ээзи кижи ол түңнүң чамдыызын алырын күзээр болза, арткан түңге чаа аккредитивти бижип бээр апаар. 300 рубльдиң түңнүге аккредитив-биле ол түңнү бүрүн ап-даа болур, 100 рубльдеп-даа ап болур. Аккредитив ёзугаар акшаны ону берген хүнүнден эгелеп дөрт ай дургузунда хуусаада ап болур. Аккредитивтиң ээзи кижи паспортун болгаш ону солуп болур документизин көргүзерге, ажаалга кассалары аңаа төлеп бээр.

Аккредитивте акшаны хол үжүү бижидип алган кижиге база төлеп берип болур.

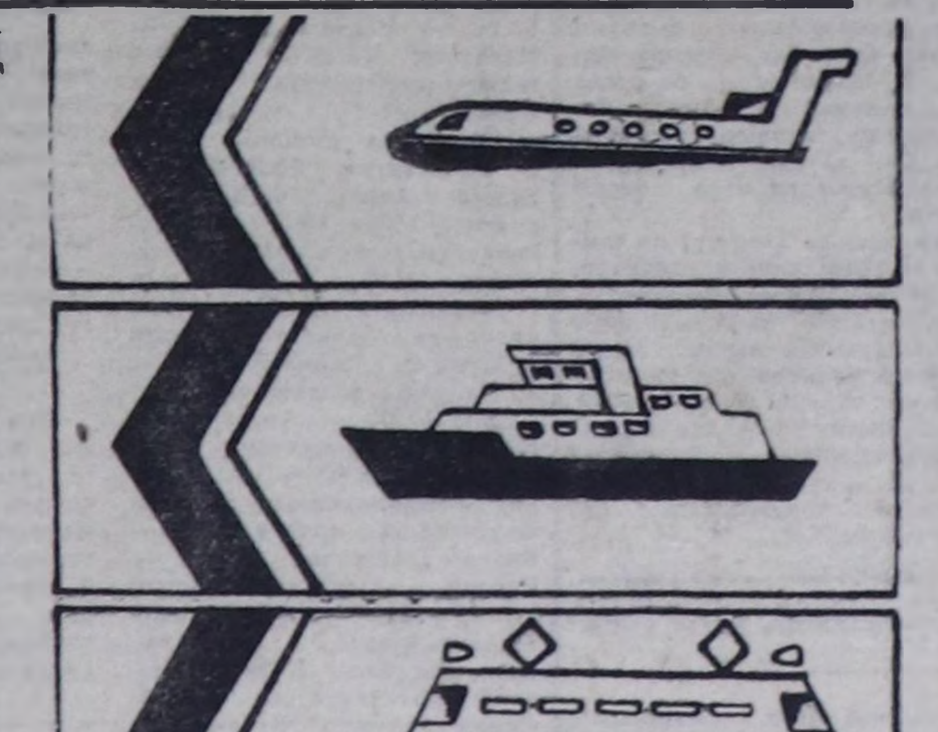

САНАЖЫЛГА ЧЕГИ

Ажаалга кассазының санажылга чеги — чурттакчы чоннуң бараан садып алырынга санажылганың эң эптиг хевири. Оларга автмобильдер, мотоциклдер, бажыңның мебель гарнитурлары, үнелиг металлдардан болгаш даштардан кылган кылыглар, хевистер болгаш үр эдилелдиң улуг өртектиг оон-даа өске херекселдери хамааржыр.

Санажылга чеги болза, чүгле ол кижиниң адынга бижиттинген акша документизи болур. Ону ол кижиниң салган акшазының счёдунда түңүнден азы ооң ажаалга кассазынга туда киирген акшазындан 200 рубльден 10000 рубль чедир түңге ажаалга кассазы берип болур.

Ол чек болза, ону берген хүнүнден ийи ай дургузунда күштүг болур.

Санажылга чегин чурттуң кайы-даа хоорайынга болгаш районунга төлеп бээри-биле хүлээп алыр. Ажыглаттынмаан санажылга чегин ол кижиниң чурттап турары чериниң төп ажаалга кассазынга чедирер болгаш ол касса ону туда акша-биле төлеп бээр азы шыгжаткан акшазынга ол түңнү немээр.

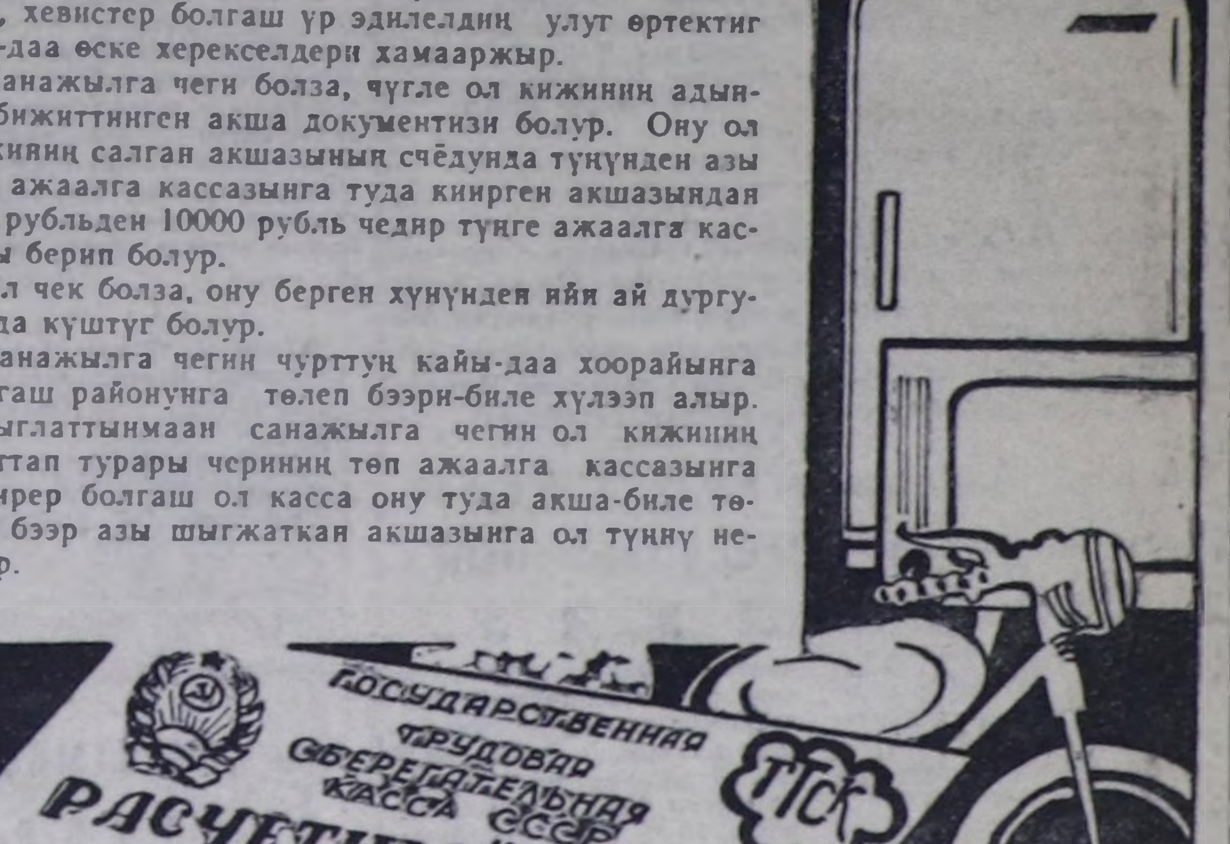

АКША ШЫГЖАДЫРЫНЫҢ КАНДЫГ ХЕВИРЛЕРИ СИЛЕРГЕ ЭҢ ЭПТИИН БОЛГАШ ТААРЫМЧАЛЫЫН, АЖААЛГА КАССАЛАРЫНЫҢ ЧЕДИРИП ТУРАРЫ АЧЫ-ДУЗАЗЫНЫҢ КАНДЫГ ХЕВИРЛЕРИН АЖЫГЛАП БОЛУРУН БО АРЫНДА ПАРЛАТТЫНГАН МАТЕРИАЛДАР СИЛЕРГЕ ДУЗАЛААР, ЭРГИМ НОМЧУКЧУЛАР.

АЖААЛГА КАССАЛАРЫНЫҢ АЧЫ-ДУЗАЗЫН АЖЫГЛАҢАР!

Күрүнениң күш-ажыл ажаалга кассаларының Тыва республика эргелели.

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 297 (12997) | 1985 чылдың декабрь 27, пятница | 1925 чылда үндезилеттинген. | Өртээ 3 көпеек.

М. С. ГОРБАЧЕВТУҢ КАН СЕН САН-биле беседазы

Совет Эвилелинде албанның найыралдыг аян-чоруун кылып келген ККП ТК-ның Политбюро кежигүнү, КУДР-ның Административтиг чөвүлелиниң Премьери Кан Сен Сан-биле СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачевтуң беседазы декабрь 25-те болган.

Чылыг, найыралдыг байдалга эрткен беседа үезинде совет-корей харылзааларның дүрген хөгжүлдезин сеткил ханышкыны-биле демдеглеп, 1984 чылда ККП ТК-ның Чиңгине секретары, КУДР-ның Президентизи Ким Ир Сенниң ССРЭ-ге аян-чоруунуң үезинде чедип алдынган дугуржулгаларга дүүштүр СЭКП болгаш ККП-ның кады ажылдажылганы ханылаадырынче чүткүлдүүн демдеглээн.

М. С. Горбачев болгаш Кан Сен Сан олар ССРЭ биле КУДР-ның аразында экономиктиг харылзааларның деңнелин эки деп үнелеп көрүп, оларны улам ыңай калбартырының чугулазын айыткан.

Делегейниң чугула элээн каш айтырыгларының талазы-биле санал-оноо солчулгазының үезинде боо-чепсекти эндере бүдүрерин соксадырынче, ядролуг дайынның айыылын чайладырынче угланган Совет Эвилелиниң тайбынга ынакшылдыг инициативаларын корей улустуң калбаа-биле деткип турарын Кан Сен Сан демдеглээн. Корей чартык ортулукка тайбыңны болгаш айыыл чок чорукту камгалаарынче угланган КУДР-ның чайгылыш чок күжениишкиннеринге М. С. Горбачев бедик үнелелди берген.

КУДР-ның ажылчы чоннарынга ККП-ның удуртулгазы-биле социализмниң тургузуушкунунга, чуртту тайбың каттыштырарының херээнге чаа-чаа чедиишкиннерни чедип алырын СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары күзээн.

(СЭТА).

АЯН-ЧОРУК УЛАМЧЫЛАВЫШААН

ККП ТК-ның Политбюро кежигүнү, Корей Улус-Демократтыг Республиканың Административтиг чөвүлелиниң Премьери Кан Сен Сан чуртка аян-чорук кылыры-биле декабрь 26-да Москвадан чорупкан.

Аэродромга ону СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы Н. И. Рыжков, СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының бирги оралакчызы Г. А. Алиев, албанның өске-даа кижилери үдээннер.

(СЭТА).

СЭКП-НИҢ XXVII СЪЕЗДИЗИН ТӨЛЕПТИГ УТКУУЛ

Нина Серендыковна Чадамба—Кызыл районнуң «Көк-Тей» совхозтуң мурнакчы саанчыларының бирээзи. Кызылдың кедээ ажыл-агый техникумунуң зоотехния салбырын дооскаш, саанчылап ажылдай берген. Оон бээр он чыл чедип турар, бо үениң дургузунда аныяк ишчи бедик көргүзүглерни чедип ап, республиканың саанчылар аразынга социалистиг чарышка база идепкейлиг киржип турар.

Черле ынчаш Нина Чадамба чылдың-на эки көргүзүглерлиг болуп келген. СЭКП-ниң XXVII съездизинге алдар болдурган күш-ажылчы маргылдаага киришкеш, көргүзүглерин улам экижиткен.

Ол эки көргүзүглер кызымак күш-ажылдың түңнели дээрзин билдингир. Ону канчап чедип ап турарын саанчыдан сонуургап айтырдывыс.

— Чедиишкинниг ажылдаары чүгле кижиниң бодундан хамааржыр. Хүлээп алган ажылынга сагыш-сеткилиңден бердинери, ээ-харысалгалыы, бодунуң мурнунда салдынган сорулганы эки билири, эртемниң чедиишкиннерин, мурнакчы дуржулганы ажыглаары эки ажылдаарынга дузалаар — деп, дончу, билдингир-биле ол чугаалады.

Шынап-ла, кандыг-даа ажылга кижи шиитпирлиг рольду ойнаар, ынчангаш партияның сөөлгү үеде кижи факторунче улуг кичээнгейни салып турары таварыылга эвес.

СЭКП обкомунуң кежигүнү, мурнакчы саанчы Нина Серендыковна Чадамбаны Кызыл районнуң коммунистери партияның область конференциязының делегадынга соңгаан.

Амгы үеде саанчы бо чылды чедиишкиннерлиг доозар, он ийиги беш чылда эки эгелээриниң магадылалын тургузар, партияның ээлчеглиг XXVII съездизинге күш-ажылчы чедиишкиннерлиг ужуражыр дээш чарышта идепкейлиг киржип турар.

ПАРТИЯНЫҢ ОБЛАСТЬ КОНФЕРЕНЦИЯЗЫНЫҢ ДЕЛЕГАДЫ

ЧУРУКТА: делегат Н. С. Чадамба.

О. ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

КЫЗЫЛ ТУКТУГ СОВХОЗТА

Өвүр районда «Торгалыг» совхоз социалистиг чарышка мурнуку черни ээлеп, он бирги беш чылдың доозукчу чылының ай, квартал планнарын чедиишкинниг күүседип, СЭКП райкомунуң, райкүүскомунуң болгаш ВЛКСМ райкомунуң ажыл-агыйлар аразында шилчиир Кызыл тугун чыл эгезинден бээр салбаан.

Совхоз мал кыштаглаашкынынче организастыг кирген. 2310 тонна мал чеми белеткеттинген, 1050 тонна суланың ногаан массазын кыштаг бүрүзүнде дүжүрүп сараттаан. Тозан бир кодан шээр мал, чеди кодан бода мал кыштагларда кыштап турар. Кодан бүрүзүнүң кыштагларда кажааларын болгаш малчыннар чурттаар бажыңнарының септелгезин өй-шаанда кылган. Мал чемнери база чедиртинген.

Сөөлгү хүннерде хар дыка хөй чаапкан, соок дыңзаан.

Совхоз дирекциязы, партком болгаш профэвилел комитеди, өске-даа хөй-ниити организацияларны байдалды өөренип көргеш, чогуур хемчеглерни алган. Кыштаг бүрүзүн суурнуң албан черлеринге болгаш организацияларга, коммунистерге быжыглаан. Херек апарганда дуза чедирериңге белен кылдыр тургускан. Кыштаглар аразының оруктарын аштап, арыглаар тускай бригаданы тургускан.

Январьдан эгелеп хой ооллаашкыны эгелээр. Хойжу бүрүзүнде дузалакчы кадарчыларны болгаш сакманчыларны чөтчелеп, оларны чурттаар оран-сава-биле хандырар айтырыгларны шиитпирлеп турар.

Амгы үеде хой, хураган чемгерер 217 оңгачаны, 191 шагжаны белеткеп кылган, кыштагларда чедирген. Сүт сөөртүр тос машинаны малчыннарда быжыглаан. Өвүр райпозунуң үш автолавказы Чоза, Кара-Тал, Ирбитей, Сарыг-Хөл, Кадый-Бажы хойжу бригадаларының малчыннарын чугула аъш-чем бараанныры-биле доктаамал хандырып турар. Социалистиг чарыштың түңнелдерин бригадалар тептеринде ай санында ийи удаа үндүрүп турар.

Н. ДАМДЫН.

ИДЕПКЕЙЛИГ

«Найырал» совхозтуң Чаа Чаа-Хөл сүт-бараан фермазында инек кадарчылары Бүрүней Хүргүл-оол, Сергей Сувакпит, Сагаан Маадыр-оол олар эки ажылдап турар. Оларның ажааганы саар 327 инектиң деңгели шыырак.

Инектерниң ажаалда-чемгерилгезин шын организастаарынга кадарчылар идепкейлиг киржип турар.

Хүндүс ажык кажаага сиген, саван-биле чемгерип, дүнеки үеде силос болгаш өске-даа холумактар берип, чылыг кажаага хондурар. База малдың турар черин боктаалдырбас дээш үргүлчү аштап, арыглап турар.

Кадарчыларның кызымак ажылы кышкы үеде сүт саалдазын кудулатпазынга, ооң шынарын экижидеринге кончуг дузалыг.

Ч. КЕЖИК-ООЛ.

Ивижиге сөс

ЧЕДИИШКИННЕРГЕ ДАЯНМЫШААН...

Чуртувустуң амыдыралында улуг-улуг чаартылгаларны кижи санаары безин берге. Совет кижилериниң амыдырал-чуртталгазын улам экижидер дээш Коммунистиг партиявыстың болгаш Совет чазаавыстың хүн бүрү ада сагыш салыышкынының ачызында магалыг чаагай чурттап, ажылдап, өөренип чорууруувуска кым чоргаарланмас боор. Ылангыя съезд мурнунуң документилерин — партияның Программазының чаа эдилгезиниң, СЭКП Уставынга өскерилгелериниң, чурттуң он ийиги беш чылда болгаш 2000 чылга чедир үеде экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң Кол угланыышкыннарының төлевилелдерин солуннардан номчуп, радиодамчыдыышкыннардан дыңнап, теледамчыдылгаларны көрүп ора, кижи дугайында сагыш салыышкынның ында ханы сиңниккенинге өөрүп, магадаар-дыр мен.

Ындыг болбастың аргазы чок: улуг Совет Эвилелиниң составынга кирге-ле, Тывавыс чаа-ла дөртен чыл ажа дүжүп чоруур болгай. Ол хире кыска үеде чедип алган чедиишкиннеривис хөй. Ак-көк экраннардан делегейде болуушкуннарны көрүп, билип, дыңнап олурар апаргандыр бис. Чоокка чедир-ле Тожуну кижи чедери берге оран деп санап турдувус. Ам — агаар-даа оруу-биле, хем-даа оруу-биле, машина-даа оруу-биле аргыжып турар апарган-дыр бис. Ильичиниң лампочкалары чырывайн турар суур чок. Ыраккы тайгаларда ивижилерге аъш-чемниң, үлетпүр бараанының вертолёттары хөлге кылгаш, чедирип берип турар-дыр. Чедиишкиннеривис оон-даа хөй. Мындыг магалыг үеде чурттап, төрээн Коммунистиг партиявыстың ээлчеглиг шуулганынга күш-ажылчы чедиишкиннерлиг ужуражыр дээш ажылдап чоруур бис.

Тожу — Тываның онзагай районнарының бирээзи. Ооң белен эвес агаар-бойдузунга таарышкан иви малды ында өстүрүп турар. Бистиң «Тоора-Хем» совхозтуң 3000 баш хире ивизин Өдүгенниң Кадыр-Суг деп черде 6 кезек кодаңда малдап турар бис. Ивилерниң анайларын бүрүн камгалап алыр талазы-биле чарышта ивижилер киржип, боттарының талазындан болдунар бүгү-ле хемчеглерни ап, кызымак ажылдап турарлар. Ылаңгыя Чигжит Кушкаш, Иван Барыыл, Бүрбүлдей Кол дээн ышкаш мурнакчы ажылдыг, ажылынга мергежээн ивижилерге чоргаарланыр бис. Ивини ажаап-карактаары өске малдардан ылгалдыг, ооң одар-белчиирин үргүлчү солуп, туда кадарар болгай. Ол хире берге, харысалгалыг ажылынга бердинген, ол ажылдың мастерлери апарган эштерге ынчангаш бүзүрээр-даа, идегээр-даа бис. Олар төрүүр чүс башка онаалтыр чылдың-на 85—90 баш чедир иви анайын камгалап ап турарлар.

Аныяктар база иви малдаарынче хандыкшып турар. Бистиң бригадада амгы үеде аныяк сес кижи бар. Олар ада-өгбелериниң хоочун ажылын уламчылаар сорулгалыг ажылдап турарлар.

Чедир кылдынмайн, чылдан чылче шиитпирлеттинмейн турар чамдык айтырыглар бар. Чугаалап-ла турар бис— сураг баар чүве-дир.

Ивижи бүрүзү-ле радиоприёмниктиг, а оларның батареяларының хуусаазы төнген— ам дүлей-биле дөмей-ле бис. Ону тывары, чорудуп бээри райпо ажылдакчыларынга ындыг берге чүве ирги бе? Ол батареяларны садып алыр дээш суурже чоруптарга — 15 хонгаш ээп келир болгай.

Довурактыг-Хөл деп черде төп баазаны кылып каан, ында бажыңнар, чунар-бажың безин туттунган. Ам олче баар орук чок —заповедникке (камгалалдыг черге) берипкен. Өдүгенниң сериин тайгаларынга малдап чораан ивилеривис ам ол девискээрге сыңмастаан, чүге дээрге ол девискээрниң үштүң бир хирези заповедник девискээринге хамааржыр апарган. Ол айтырыгны шиитпирлээрининң аргазы турар ирги бе деп айтырыг бар.

Ол девискээрде бөрү, адыг, дырбактыг көвүдээнинден ивилерин чара сывырар, оларны тудуп чиир чоруктар дыка көвүдээн, а бистиң ивижилерде боо чок. Ол дайзыннар-биле канчап демисежирил ынчаш? Бо айтырыгны каш чыл улаштыр тургузуп келген бис— база-ла харыы чок.

Совхозтуң кедээ ажыл-агый эргелелиниң мал ажылының тускай эртемниглерин ивижилерже ай санында-ла командировкаладып чорударын чугула деп санап турар бис. Олар биске ховар аалчылар болуп турарлар.

Иви малдаар малчыннар тывары дыка берге айтырыг болуп турар. «Иви малдаарының оруунга суурга аар-саарлааны дээре, бөрүлер ону тудуп чиптерге, кижи телеп, өреге дүжер чүве болгай» дижирлер бар. Ынчангаш иви ажылынче коммунистерни, аныяктарны ажылдадып чорудары — чугула айтырыгларның бирээзи. Ынчан иви малдың баш саны өзүп-көвүдээри чугаажок.

Чамдык шаптараазыннар, бергелер турзажок, Тожунуң ивижилери соруктуг ажылдап, СЭКП-ниң XXVII съездизинге чедиишкиннерлиг ужуражырынга бүзүрелдиг.

М. БАРААН.

«Тоора-Хем» совхозтуң иви фермазының бригадири.

ХУУСАА БЕТИНДЕ

СЭКП-ниң XXVII съездизин төлептиг күш-ажылчы белектерлиг уткуур, он бирги беш чылдың доозукчу чылының планнын онаалдазын чедиишкинниг күүседир дээш социалистиг чарыш Кызылдың үлетпүр бараан садыгның бүдүрүлгелериниң аразынга калбарган. Коммунистерниң улуг шуулганынга уткуштур эгелээшкин үндүрген бо коллектив чыл планын декабрь 23-те, хуусаа бетинде күүсеткен.

Садыг каттыжышкынның чарыштың мурнуку одуруун № 2, 3, 7 болгаш өске-даа бүдүрүлгелер ээлеп турар. Олар чедиишкиннеринге доктаавайн, садыглаашкын культуразын улам бедидер, чоннуң херегледи бараанчарын элбээ-биле садар дээш ам-даа бүгү күжүн мөөңнеп турарлар.

(Бистиң корр.).

Сүт-Хөлден медээлер

КЕЛИР БЕШ ЧЫЛДЫҢ ҮЛҮҮНДЕ

Сүт-Хөл район күрүнеге сүт, дүк садарының планын күүседипкен. Ажыл-агыйлардан «Алдан-Маадыр» совхоз бо беш чылда мал ажылын сайзырадыр талазы-биле кезек чедиишкиннерни чедип алган. Ак-Даш сүт-бараан фермазы, Чечектиг хойжу бригадазы келир беш чылдың үлүүнге кирипштир ажылдап эгелээн.

Ниитизи-биле районда он сес малчын, беш саанчы хууда хүлээлгелерин күүседипкенин рапорттаан. Үжен малчын чүс хойга онаалтыр чүстен ажыг хураганы онча-менди камгалап алган.

Планын күүседипкен он чеди механизаторларның аразында «Алдан-Маадыр» совхозтуң механизатору, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң депутады Э. Т. Монгуш, Бора-Тайга салбырда хоочун тракторист М. С. Ховалыг болгаш өскелер-даа бар. Бо хүннерде элээн эвес күш-ажылчы коллективтер, бригадалар чылдың болгаш ниитизи-биле беш чылдың планнын онаалдаларын күүседип турар.

НОМЕРЖЕ ТЕЛЕГРАММА. ХЕМЧЭЭН ДАРЫЙ АЛЫҢАР!

Улус депутаттарының Тес-Хем район Совединиң күүскомунуң даргазы И. У. УСПУНГА:

«Кызылгаар» совхозче автобус үр үеде чорбайн турар. Тести кежир чаа көвүрүгнү тударын кажан доозарыл?

Алдынган хемчеглер дугайын дараазында адресче чорудар: Кызыл хоорай, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 3. Телефон 2-41-27, 2-31-75.

Чадаана хоорай Совединиң күүскомунуң даргазы В. М. ООЛЧУКАЙГА:

Амыдырал хандырылга эргелелиниң даараныр идик септээр цехтериниң, баш таарар чериниң турганы улуг бажың ийи чыл дургузунда кандыг-даа ээ чок, куруг туруп келген. Ындыг бажыңнар хоорайда ээзэш эвес. Оларны кажан септеп-дерип, ажыглаарыл?

Харыызын дараазында адресче чорудар: Кызыл хоорай, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, 3. Телефон 2-41-27, 2-37-13.

РОССИЯНЫҢ БАЗЫМНАРЫ

Россия Федерациязының күш-ажылчы коллективтери беш чыл онаалдаларын күүседирин доозуп турар. СЭТА-ның корреспондентилериниң дыңнатканы болза:

РАДУЖНЫЙ. (Тюмень область). Радужный хоорайда нефтичилерниң чүс-чүс өг-бүлелери чаа бажыңнарже көжүп киргеннер. Аган хемниң чараш эриктеринде алды муң беш чүс кижиге микрорайонну тудуу доозулган. Бо чылын хоорай деп атты алган Радужныйның чурттакчы чону амгы он чылдың төнчүзүнге чедир бүдүн чартык катап көвүдей бээр.

ПОЛЕВСКОЙ. (Свердлов область). Северскийниң хоолай заводунуң чаа продукциязы Соңгу чүктүң нефтичилеринге черни дүрген «рүмнээр» арганы бээр. Ону ында хоолай прокадының станын ажыглаалга кииргенинин соонда кылып эгелээн. Ында үндүрүп турар хоолайлар бедик шынарлыг болгаш быжыг. Чаа станны ажыглаалга кииргени СЭКП-ниң XXVII съездизинге алдар болдурган хүлээлгелерин күүседип эгелээринге — ындыг хоолайларның баштайгы белүүн хуусаа бетинде бүдүрүп үндүрериңге арганы бээр.

ПРОХЛАДНЫЙ. (Кабардин-Балкар АССР). Прохладныйның «Кавказкабель» заводунуң специалистери нефть чүдүрер насостарга херегжээр кабельдерни хүнде бүдүрерин ийи катап улгаттырганнар. Бүдүрүлге чериниң специалистери автоматчыткан дериг-херекселдерни тургускан болгаш ону нептереткени продукция бүдүрүп үндүрериниң технологиязын, элээн каш операцияларны механизастаар арганы берген. Сайзыраңгайжыткан бүдүрүлгениң аргалары-биле ол бүдүрүлге чериниң ажыл-ишчилери нефтичилерге дериг-херекселдер бүдүрерин келир чылын элээн улгаттырарын тененипээннер.

Бистиң чуртувуста ССРЭ

ОШ. Киргизияның мурнуу кезээнде Баткен районнуң «Москва» колхозунуң кедээ ажыл-агый шөлдеринге суггаттыг калбак-делгем черлер немешкен. Ында улуг күштүг насос станциязын ажыглаалда кииргенн болгаш ол бедик даглар баштарындан агып баткан меңги хар суун барык чүс метр чедир кодурер аргалыг. Ийи чүс гектар ажыт чаа черлерни тарылга ээлчештирилгезинге кииргени. Памир-Алай эзээниң даглыг-даштыг ховуларында дыка делгем шөлдер чоокку чылдарда суггаттыг черлер апаар. Ол черлерде бичии ирригацияның системаларын шалыпчы ёзу-биле кылып турар. Ол системалар он ийиги беш чылда амдыызында мандаашкынныг элээн каш муң гектар шөлдерниң дүжүдүн баш удур магадылаар арганы бээр.

НУКУС (Каракалпак АССР). Арал далайның Муйнак болгаш Аджибай мугулдурларының эрик чоогунуң участоктарынче тарылга агрегаттары үнүпкен. Хову камгалалының чаа арга-ыяш одуруглуарының баштайгы чалдарын чардырган. Ооң баштайгы ээлчээ 50 муң гектар черге чаптылар. Ол арга-ыяш куржаа Амударья хем унунда чартык миллион гектар черниң элезин-довуракка алзып, куругаар чоруктан камгалаар аргалыг. Ол куржаг ындыг черлерни ажыл-агыйга долузу-биле ажыглаар арганы бээр.

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелинде

АГРОҮЛЕТПҮР: ооң хүлээлгелери, сорулгалары

СЭКП ТК-ның, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң болгаш РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң бо чылдың ноябрьда хүлээп алганы «Агроүлетпүр комплекизин эргелеп башкарарын улам ыңай сайзыраңгайжыдар дугайында» доктаалдарынга база Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң алдыгы чыыжының ийиги сессиязынга хүлээп алганы «Тыва АССР-ниң агроүлетпүр комплекизин эргелеп башкарар органнарның системазынга өскерилгелер дугайында» доктаалынга үндезилээш, Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлели «Районнарның агроүлетпүр каттыжыышкыннарын тургузар дугайында» доктаалды хүлээп алган.

Ук доктаалда агроүлетпүр каттыжыышкыннарын Бай-Тайга, Барыын-Хемчик, Чөөн-Хемчик, Каа-Хем, Кызыл, Мөңгүн-Тайга, Өвүр, Бии-Хем, Сүт-Хөл, Таңды, Тес-Хем, Тожу, Улуг-Хем, Эрзин районнарга тургузарын шиитпирлээн. Районнарның агроүлетпүр каттыжыышкыннарының составынга тудуг организациялары, Тыва АССР-ниң Агроүлетпүр системазының өске-даа бүдүрүлгелери болгаш организациялары-биле, а ол ышкаш Тыва АССР-ниң Мелиорация болгаш суг ажыл-агый, Арга-ыяш ажыл-агый министерстволарының, Тараа продуктулар эргелелиниң болгаш Тыва респотребсоюзтуң районнарда бүдүрүлгелери болгаш организациялары-биле кады совхозтарны, ажыл-агыйлар аразының бүдүрүлгелерин болгаш организацияларын база киирер.

Районнарның агроүлетпүр каттыжыышкыннары продукция бээринге күрүнениң чагыын доктааттынган ассортимент ёзугаар ыяап-ла күүседиринче, ону боттандырары-биле совхозтарга, болбаазырадылга, септелге, тудуг болгаш өске-даа бүдүрүлгелерге, организацияларга таарымчалыг байдалдарны тургузарынче кичээнгейни угландырар. Агроүлетпүр каттыжыышкыннарының эң чугула сорулгазы тургустунган бүдүрүлге күчүлерин эң ажыктыг ажыглаары, хөрзүнүң дүжүткүрүн бедидери, кедээ ажыл-агый культураларының дүжүдүн болгаш малдың продуктулуун бедидери, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүң өзүлдезин хандырары, продукцияга үнер чарыгдалдарны кызырары, үнген чарыгдалдарның эгидилгезин дүргедедири болгаш бүдүрүлгениң орулгалыын чедип алыры.

Районнарның агроүлетпүр каттыжыышкыннары Тыва АССР-ниң Агроүлетпүр комитединге (Агроүлетпүрге) болгаш улус депутаттарының районнар Советтеринге, оларның күүсекчи комитеттеринге чагыртыр.

Улус депутаттарының районнар Советтериниң сессияларынга агроүлетпүр каттыжыышкыннарының чөвүлелдерин тургузар болгаш районнарның агроүлетпүр каттыжыышкыннарының даргаларының — чөвүлелдериниң даргаларының дугайында айтырыынга киирерин райкүүскомнарга ук доктаалда дагзып турар.

МАССАЛЫГ БОЛДУРАР

Спорттуң кышкы хевирин улам ыңай нептередир талазы-биле Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чанында Күш-культура болгаш спорт комитединиң канчаар ажылдап турарын Министрлер Чөвүлелиниң президиумунуң ээлчеглиг хуралынга чугаалашкан.

Бистиң республикага спорттуң кышкы хевирин нептередир талазы-биле ук комитеттиң ажылдакчылары ээзэш эвес ажылдарны кылып турар дээрзин хуралдың киржикчилери демдеглээн. Доштандырган шөлдерниң, хоккейлээр черлерниң, спорт херекселин хөлезилеп алыр пункттуларның саны өскен. ГТО нормазын кижи бүрүзүнүң дужааган турарын чедип алыр талазы-биле ажыл идепкейжээн, спорттуң кышкы хевиринге маргылдаалар организастыг эртип турар апарган.

Ындыг болзажок республиканың Күш-культура болгаш спорт комитеди, ооң чер-черлерде органнары, районнар база Кызыл хоорай Советтериниң күүскомнары күш-культура — кадыкшылга ажылын экижидер талазы-биле ам-даа кошкак ажылдап турар деп хуралга шүгүмчүлээн. Спорттуң кышкы баазазын ам-даа немей тудар болгаш быжыглаар талазы-биле айтырыг кошкак шиитпирлеттинип турар, а бар баазаларны ажыглап турары негелдеге дүүшпес. Дыка хөй бүдүрүлгелерниң, организацияларның, албан черлериниң болгаш совхозтарның экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң пландарында, коллективтиг керээлеринде, социалистиг чарыжының негелделеринде күш-культура болгаш спорт айтырыгларынга хамаарыштыр чүүлдер кирбээн. Тес-Хем, Бии-Хем болгаш Барыын-Хемчик районнарының чурттакчыларының ортузунда спорт-кадыкшылга хемчеглериниң массалыг чоруу негелдеге четпес. Ортумак болгаш улуг назылыг кижилерни күш-культураже хаара тудар ажыл ам-даа экиживээн.

Чамдык школаларда, ылаңгыя Кызылдың, Өвүр, Чөөн-Хемчик, Барыын-Хемчик районнарының школаларында, Чадаананың № 6 профтехучилищезинде күш-дамыр кижизидилгези кошкак дээрзин хуралдың киржикчилери шүгүмчүлээннер. Спорттуң кышкы хевирлеринге бедик мергежилдиг спортчуларны, дуржулгалыг тренерлерни болгаш башкыларны белеткээр талазы-биле Күш-культура болгаш спорт комитединиң, Тыва АССР-ниң Чыдыышкын министерствозунуң, Профтехөөредилге эргелелиниң, улус депутаттарының чер-чер Советтериниң, эки тура спорт ниитилелдериниң ажылын четпес деп санаан. Хаакка маңнаарының, биатлонуң, шайбалыг болгаш мячиктиг хоккейниң тренерлери республикада чок. Специалистер чогундан Тес-Хем, Каа-Хем, Бии-Хем, Таңды болгаш Тожу районнарда хаак спортунга киржип турарларының саны кызырылган.

Күш-культура болгаш спортче бүгү чонну хаара тудар талазы-биле ажылды ам-даа күштелдирерин президиум кежигүннери негээн. Массалыг хаактаашкыннарны, селгүүстээшкиннерни, конькиге чуңгулаашкыннарны организастаары чугула. Күш-культура болгаш спорт херекселдерин четчир кылдыр садарын Тыва АССР-ниң Садыг министерствозунга, Респотребсоюзка ук хуралдан хүлээп алган доктаалда дааскан.

СЭКП-ниң XXVII съездизинге уткуштур

Съезд мурнунуң документилерин чугаалажып тур бис

АМЫДЫРАЛГА ИДЕПКЕЙЛИГ ТУРУШТУ БАДЫТКААР

«...Идей-политиктиг кижизидилгениң ооң бүгү хевирлериниң хуузун чугула айтырыглары-биле — чурттуң социал-экономиктиг хөгжүлдезиниң дүргедедири-биле сырый холбаар» — деп, СЭКП ТК-ның апрель (1985 ч.) Пленуму демдеглээн. Аңаа дүүштүр районнуң партия комитеттери, идеология кадрлары боттарының ажыл-чорудулгазының утка-шынарын болгаш үр-шиин сайгарып, ону үениң негелделери-биле холбаштырып турар. Бүгү идеология ажылы ажылчы чоннуң чогаадыкчы идепкейлиг болгаш инициативазын, организастыг чорукту болгаш сагылга-чурумну бедидеринче, марксистиг-ленинчи мировоззрениени хевирлээринче, экономиктиг угаазылалдың чаа хевирлеринче угланган.

Бүдүрүлге планын күүседиринге, чааганжыдылга ажылынга, амыдырал хандырылгазы, садыгны, чоннуң культурлуг хандырылгазын организастаарынга чедир бүгү-ле ажыл-херектиң чединмээнин шиитпирлеттинери пропагандистиң, лекторнуң, политинформаторнуң бодамчалыг, ханы сайгартынган, хей-аът кириишкиниг сөзү, кодээ болгаш ажылчын корреспондентилерниң солун арынарынга, радио, телевидениеге чүткүлүг киржилгези чокта болдунмас.

Идеология дайынчыларының кол сорулгазы — идейлиг бүзүрелге, күш-ажылга чогаадыкчы хамаарылгага, организастыг чорукка, сагылга-чурумга болгаш корум-чурумга, ниитилелдиң бедик идеалдарынче чүткүлге кижилерни кижизидери.

Районда партия өөредилгезиниң бүгү школаларында коммунистерниң 97 хуузу, а экономиктиг өөредилгеде материалдыг бүдүрүлгеде ажылдап турарларының 50 хуузу хаара туттунган. Пропагандист кадрларының шынар составы элээн экижээн. Партия өөредилгезиниң бүгү пропагандистери, экономиктиг өөредилгениң пропагандистериниң 65 хуузу — коммунистер. Оларның барык шуптузу дээди эртемниг, а экономиктиг өөредилгениң пропагандистериниң 82 хуузу удуртукчулар болгаш улуг ажыл-агыйының специалистери.

Өөредилгениң утка-шынарынга болгаш үр-шиинге тодаргай черни СЭКП-ниң Программазының чаа эдилгезиниң, партия Уставында өскерилгелерниң, ССРЭ-ниң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң Кол угланыышкыннарының төлевилели ээлеп турар. Теоретиктиг материалдарны амыдырал-биле сырый холбап, кижизидилгениң эң идепкейлиг хевирин ажыглап турганш, дыңнакчыларга быжыг коммунистиг бүзүрелди, амыдыралга быжыг турушту дыка хөй пропагандистер чедип ап турар. Чаңгыс аай политхүннер, күш-ажылчы коллективтерниң чогаадыкчы отчёттары, кескү агитацияның, клуб албан черлериниң, кызыл-булуңнарының көрүлде-конкурстары районда идеология ажылының делгеренгей хевирлери болуп турар.

СЭКП райкомунуң пропаганда болгаш агитация килдизиниң кол сорулгаларының бирээзи — кижизидилге ажылының бүгү-ле арга-хевирлерин, ол ышкаш 96 политинформатор, 355 агитатор, 305 лектор деминг ажылдап турар политиктиг агитацияның дээштиин бедидери. Малчыннарже комплекстиг үнүүшкүн, СЭКП райкомунуң агитас-пропагандистиг болгаш профилактика бөлүүнүң үнүүшкүннери ажылчы чон ортузунга идеологтуг, масса-политиктиг ажылдың дээштиг база делгеренгей хевири апарган. Лекция пропагандазының идей-теоретиктиг деңнели бедээн. Чаңгыс аай политхүннер амыдыралчы практикаже быжыы-биле кирген. Районнуң удуртукчулары, партия, совет ажылдакчылар кодээниң ажыл-ишчилери-биле ужуражып турар ол үеде, ажыл-агыйжы янзы-бүрү айтырыглар көдүрлүп, чамдык айтырыгларны деминг шиитпирлээринге санал-оналдар сайгартынып турар. Ооң түңнелинде агитаторларның, политинформаторларның, лекторларның, чаңгыс аай политхүннерниң, социалистиг чарыштың, кескү агитацияның политиктиг болгаш экономиктиг өөредилгелериниң кичээнгейин чедир шиитпирлеттинмейн турар айтырыгларже углап турар. Профилактика чөвүлелдери, кодээ Советтер чанында арагалаашкынга болгаш алкоголизмге удур комиссиялар ажылын идепкейжиткен. Бөгүн районда бүгү ажыл-агыйлар социалистиг чарыштыг, прогулдар ораанчок кызырылган, сагылга-чурум бедээн, кем-херек үүлгедиглери болбастаан. Эрткен чылдың он айларының деңнелинге көөрде бо чылдың ол үезинде кем-херек үүлгедир чорук эвээш эвес, а прогул 2,8 катап кызырылган. Кодээ ажыл-агыйның Дуржулга станциязын көрээл. Бир эвес ажыл-агый 1981 чылда карыштыг ажылдаан болза, 1984 чылда бир миллион рубль орулгалыг болган, бо чылын база орулгалыг ажылдап турар. Коллектив он бирги беш чыл планын Улуг Октябрьның байырлалының бүдүүзүнде бүрүн күүсеткен.

Он бирги беш чылдың доостурунга каш хонук арткан. Партияның ээлчеглиг XXVII съездизинге аалдар болдурган социалистиг хүлээлгелер күүседдезиниң салым-чолу шиитпирлеттинип турар үеде каш дакпыр күжениишкиниг ажылдаары негеттинип турар.

Сөс, бир эвес ол бодалдар-биле, сеткил-сагыш миннишкини-биле бүргеткен, бедик идейлиг-биле, партийжи принцип-биле сөглеттинген болза, ол база ажыл. Ажылчы чоннуң амыдыралга идепкейлиг турушун хевирлеп, ону деткииринге партийжи шынчы, чидиг, чиге сөс партия, совет ажылдакчыларынга, идеология кадрларынга ёзулуг чепсек.

В. МАРТЫЙ-ООЛ,
СЭКП Таңды райкомунуң пропаганда болгаш агитация килдизиниң эргелекчизи.

АЖЫЛЧЫН СӨЗҮНГЕ БЫЖЫГ

Дааранылга цегинде чыскаай тургускан машиналар аразында турган херээжен улустуң бирээзи турганш:

— Силерниң күзээникер ёзугаар быжып каан мен. Мындыг хевир-биле даарап каан платье силерге таарыжыр ужурлуг — дээш, ону эде-хере туткулааш, аныяк урууга көргүзе чорүй, олче суңду.

Чагыкчы топтап, шинчилей көргүлээш, бодунга хемчээй туткулааш, күлүмзүрүй-дүр.

Чугааны дыңнап олурганнарның бирээзи машиназының артындан турганш, чоокшулай бергеш, мынча диди:

— Мону хензиг-ле киир даарапса. Силерге ону черле сүмелээр бодап турдум. Чаа быжып чоруур хирезинде, Светлана мону багай эвес быжыкан кижи. Эр-хей. Мээң даарап кааным харын кандыг болду? Кедип, хемчээп көрүңер даан.

Чагыкчыга платье шыңап-ла таарыжыр болган. Даараныкчының сүмези база хүлээп алдынган.

Дааранылга цегинде дыңнаавыс «Ажылының түңнелин көрбээнде, Вераның сагыш-сеткилин ооржургаар эвес» дээн сестер дыңнааш болгаш, Вера Доржукаевна Сат ол-дур деп билдинис.

Хандагайты суурда районнуң амыдырал хандырылга бүдүрүлге эргелелиниң мурнакчы даараныкчызынга шак мынчаар ужурганывыс.

Светлана Ондар төрээн коллективинге удавас быжыкчы болуп, ажылдай бээр. Бо хүннерде ооң мында практика эрттирип турары бо. Өөреникчизиниң бышкан платьезин Вера Доржукаевна даараан, оларның ажылын чагыкчы демин чаа-ла эки деп үнелээш барган.

Он класс дооскан, даараныкчы болур дээн күзелдиг уругну өөреникчи кылдыр үш чыл бурунгаар аңаа быжыглап турганын Вера Доржукаевна дүүңгү болган чүве дег сактып келген. «С. Ондарны быжыкчыга өөредир» деп саналды деткээн. «Эр-хей, Светлана, ол болбазыкпе» деп сестерни аңаа дагдыныкчызы мооң мурнунда та чеже чугаалаан чүве. Үш ажыг чыл эрткенде өөреникчизинге ол сестерни бүзүрел-биле база катап чугаалаан.

Вера Доржукаевна ам боду дагдыныкчы. Светлананы ооң өөредип турганы ышкаш, ооң бодун база шак-ла мынчаар өөредип турган.

Кады ажылдап турар эш-өөрү Вераның ажылга кызымаан билир. Ооң күш-ажылчы намдары эрте эгелээн. Ачазы чок болган соонда, авазынга ооң дузазы эргежок чугула апарган. «Ортумак школаны доозуп алыр мен, авай, ажырбас» деп неэни бүзүредип турганш, сес класс дооскаш, ажылдай берген. Өөредилгезин кагбаан, кежээки школага өөренмишаан, аштакчылап турган. Кандыг-даа ажылдан ол чалданмас, ындыг-даа болза даараныкчы болур дээн күзели бар. Өөренип турганш, «даараныкчы болуксаар мен, уруглар» деп турганы хоозун чугаа болбаан ол-дур. Авазының чугаалап олурганы ышкаш, холга ине апкаңда, ол салдык пастай бээр. «Күзээниң чедип алыр» дээн бодал-биле Вера ам бөгүн даараның турары бо черге каш-даа келген. Эжиинге келгеш, дидивмес болган... «Даараныр тускай мергежил чедип алырынга өөренмээн мен, ындыг-даа болза даараныырынга сонуургалдыг мен» дээн арай дидим эвес сестер-биле күзелин демей-ле илереткен. Дааранылга цегиниң эргелекчизи Вераны цехке эдертип келгеш, «Силерге өөреникчи эккелдим. Оюн Чиктеловна, кызымак хире уруг-дур, өөредип алыңар» дээниндең бээр ам тос чыл чедип турар.

Баштайгы базым... Катап сөгер, эде даараар... чүү турбаан дээр. Дагдыныкчы О. Ч. Агбааның дузазы, арга-сүмези-биле Вера дааранырының арга-хевиринге өөренип алганы бо. Ынчангы дыңнап турганы «Эки даараар деп бодаар болза, баштай сеп өөренип алыр чоор» дээн сестерни Вера Доржукаевна бөгүн бодунуң өөреникчилеринге сагындыра каап чоруур.

Ажыл кижини каастаар. Вера Сат кызымаа, биче сеткилдии-биле кады ажылдап турар эш-өөрүнүң бүзүрелин, хүндүткелин чедип алган. Бир ажыл хүнү. Даараныкчылар В. Д. Сат биле О. К. Ооржак он бирги беш чыл планын хуусаа бетинде күүседипкен дээн чугаа бүдүрүлгеге тарай хона берген. Кежир беш чылче эргиниң артап кирип, ооң үлүүнде ажылдап турар мурнакчыларга эш-өөрү байыр чедирген. Сөглээн сөс ажыл-херек-биле карышпаан. Партияның съездизинге уткуштур алдынган бедиткен хууда хүлээлге күүсеттинген. Коммунистиң бедик ат-алдары ынчаар негеп, хүлээндирип турар дээрзин В. Д. Сат эки билир.

Вера Доржукаевна он бирги беш чылдың дургузунда эки ажылдаан. Ооң бадыткалы бо. 1983 чылда бүдүрүлге эргелелиниң коммунистери ону партия кежигүнүнге хүлээп ап турда, аңаа рекомендация берип турган коммунистер ооң ажылынга хамаарыштыр тода болгаш чиге кылдыр чугаалап турганнар.

Партияның область конференциязының делегады

«1981 чылдың хууда бүдүрүлге планын В. Д. Сат — 110 хуу, дараазында ийи чылының түс-түстә 100 хуу күүсеткен. Ол — «Онгу беш чылдың чарыжының тиилекчизи» херек демдээниң эдилекчизи... Вера Доржукаевнаның беш чылдың дараазында чылдарында күш-ажылчы намдарынга «1984 чылдың хууда планныг онаалдазын мурнакчы даараныкчы 131,8, 1985 чылдыы — 103,8 хуу күүсеткен» деп бижилге неметтинер. Ол көргүзүглерниң артында ооң холу-биле даараан хеп чежел? Бүдүрүлгениң мурнакчызы кылыыр хеп даараар даараныкчы В. Д. Саттың адын СЭКП Өвүр райкомунуң Хүндүлел депдеринде киир бижээн.

Бүдүрүлгениң коммунистери коллективте херээженнер бөлүүнүң ажылын удуртурун аңаа даасан. Коллективте колдуунда не-херээженнер ажылдап турар, оларның ажылдаарынга таарымчалыг байдалды тургузаар, уруглар өөредилгези, ажыл-амыдырал-биле холбашкан айтырыгларны актив багай эвес шиитпирлеп турар. Парикмахер М. Түлүштү чуртталга шолу-биле хандырар айтырыгының чогумчалыг шиитпирлеттинери база оларның киржилгези чок артпаан. Вера Доржукаевна бис-биле чугаалажып тура, «Херээжен улус болгаш ындыг бис бе, «сени, мээни» дижир чүвевис чок, бот-боттарывысты сөс чок-ла билчир бис. Мындыг байдалга ажылдаарга, үүле-херек-даа бүдүүгүр» дээн сестер-биле коллективин мактады. Бүдүрүлге эргелелиниң коллективиниң он бирги беш чылдың планныг онаалдазын хуусаа бетинде күүседиринге идиглиг болган чүүлдүң бирээзи ол.

— Ажылыңарда чугула чүве чүл, Вера Доржукаевна? — деп, айтырыгга чымчак хүлүмзүрээш, мынча диди:

— Ол айтырыгны кызым Азията мендеп бир катап база салган чүве. Ада-иезиниң мергежилинге хамаарыштыр чогаадыг бижиир деп турарын билгеш, «кижилерге сагыш човангыр, кичээнгейлиг болуру» деп харыылаан мен.

Кижилерниң бүзүрелин чүгле төлептиг ажыл-биле чедип ап болур. Өвүр районнуң коммунистери даараныкчы Вера Доржукаевна Сатты партияның область конференциязының делегадынга соңгулааны таварылга эвес.

В. КУУЛАР.
Өвүр район.

ХҮЛЭЭНДИРИП ТУРАР

СЭКП-ниң Программазының чаа эдилгезиниң, СЭКП Уставының, 1986—1990 чылдарда болгаш 2000 чылга чедир үеде ССРЭ-ниң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң Кол угланыышкынының төлевилелдериниң сайгарылгазы уламчылап турар. Үстүнде айыткан төлевилелдерде болгаш ССРЭ-ниң Дээди Совединиң он бирги чыыжының дөрткү сессиязының материалдарында айтып турары-биле алырга, Коммунистиг партияның дээди сорулгазы—чоннуң чаагай чоруун улам экижидери болур.

«Кижи бүрүзүнге, ажылчын коллектив бүрүзүнге ажыл-ишчи хоон, четпестерни эптеш чок көөр чорук — төлевилелдериниң болгаш сессия материалдарының кол угланыышкыннары болур» деп айтып турарын деткип турар мен.

Амгы үеде чурттуң ниитилел болгаш даштыкы политиказын, социалистиг Төрээн чурттуң күчүзүн быжыглаарынга, пландарны чединишкиниг күүседиринге кижи бүрүзүнүң эң-не кызымак күш-ажылы, быжыг сагылга-чуруму, идепкейи негеттинип турарын медереп билип турар бис. Ылаңгыя Программаның эдилгезинде «Хүлээлге чок эргелер, эргелер чок хүлээлгелер турбас» деп бижээнин кижи таны бодандырып көөр. Кижи бүрүзү чүгле бодунуң эргезин билиринден аңгыда, хүлээлгезин албан ак сеткилдиг күүседир, четпестер-биле эптеш чок болур ужурлуг деп билип турар мен.

Шынап-ла, күрүнеден хөй-ле үнегер, а боду хол салдынчак, кошкак ажылдаар азы, чүгле хүн эрттирип ажылдаарлар ам-даа бар.

Кижилерниң чаагай чоруун экижидер, оларның ажылдап, чурттаарынга таарымчалыг байдалды тургузар дээш чер-черде хөй ажылдар чорттунуп турар. Бистиң «Тиилелге» совхозта бо сөөлгү чылдарда элээн хөй чаартылгалар болгулаан. Чаа чуртталга бажыңнары, эде дерээн уран чүүл школазы, амыдырал хандырылга бажыңы туттунгулаан. Ам чаа ясли-садты ажыдар деп турар. Бо дээрге, кижи дээш сагыш салыышкынның бир херечизи-дир.

Программаның чаа эдилгезинде «Башкы кадрлар дугайында, өөредилге, эртемни хөгжүдериниң дугайында партия мөгаг чок сагыш салып турар» дээш одуругларын номчааш, кижи өөрүвес аргажок. ССРЭ-ниң Дээди Совединиң сессиязының материалдарында «Ниити билиг болгаш профессионал школаның ажылын чаа деңнелче көдүрер. Ону боттандырарынга улус депутаттарының Советтериниң болгаш күш-ажылчы коллективтерниң улус өөредилге талазы-биле харысалгазын бедидер» деп айыткан.

Партия, чазак улус өөредилгезиниң системазын экижидер, көдүрер дээш доктаамал сагыш салып келгенин ол шугумга хөй чылдарда ажылдап келгеш, көрүп келдим. Ону боттандырарынга хөй чылдарда улаштыр бүгү күжүмнү салып ажылдап келдим.

Партияның, чазактың салып турар сорулгазын чедир билбес, билзе-даа ону күүсетпейн баар, өөредилгезин ара каар азы кем-херек үүлгедир өөреникчилер-даа, аныктар-даа барынга кижи сеткил хомудаар-дыр. Бо таварылгада колдуунда ада-иелери буруулуг болгулаар. Өг-бүлеге кижизидилгениң шын эвес оруунче киргенниден уруглар кижизидилгези база үрелир.

Программаның «Идей кижизидилгелиг ажыл, өөредилге болгаш эртем» деп кезээнде «Школа өөреникчилерни Төрээн чуртунга ынак болурунга, улуг кижилерни, ада-иелерин, башкыларны хүндүлээринге кижизидер, өөредилгениң болгаш күш-ажылдың шынары дээш, бодунуң сагылга-чуруму дээш бедик харысалганы медерел билиринге оларны чаңчыктырар, оларның бот-эргелерин хөгжүдер ужурлуг» деп бижээн.

Бо негелделерни база школа реформазының негелдезин күүседир дээш бистиң школа коллективи бүгү күжүн салып ажылдап турар. Коллективтиң партия хуралынга Программаның чаа эдилгезиниң болгаш партия Уставында өскерилгелерниң төлевилелдериниң дугайында чугаалажып көргеш, ажыл-ишти эде тургузуп, негелдеге дүүштүр ажылдаар деп хүлээнген бис.

Ада-иелер хуралынга школа реформазынга дүүштүр кандыг ажылдарны кылып чорудуп турарын чугаалажып көргеш, моон соңгаар чүнү кылырын, канчаар ажылдаарын сүмелешкен.

К. МОНГУШ,
Кур-Чер ортумак школазының башкызы.

КИЖИ БҮРҮЗҮНГЕ ХАМААРЫЛГАЛЫГ

Бүгү улустуң чугаалажып көрүүшкүнүнче кирген партияның съезд мурнунуң документилерин номчуп, таныштынмышаан бодаңып олурарга, кижи болуп партияның шугумунуң идепкейлиг мөөредикчизи кылдыр медереп билип, чедип алдынган чүүлдерни болгаш келир үеде эки сорулгаларны магадаар-дыр.

СЭКП Уставынга өскерилгелерниң төлевилелин хынамчалыг номчуп, таныжып, ону бүгү коммунистер ышкаш, чүүлдүгзүнүп деткип шаам, коммунист кижи болбодунуң база чамдык бодалдарымны база илередиксендим. Устав төлевилелиниң 54-кү чүүлүнде: «Эге болгаш цех партия организацияларының секретарьларынга бир чылдан эвээш эвес партстаж ыяап-ла албан болур» дээн болду. А мээң саналым: «үш чылдан эвээш эвес партийжи стаж ыяап-ла албан болур» деп киирзе кандыгыл? Чүге дээрге, бистиң партиявыс бедик аалдар-хүндүткелдиг, шынар-даа, сан-даа талазы-биле өскен. Совет ниитилелдиң ол бүзүрелдиг удуртукчузу болгаш башкарыкчы күжү деп билир бис. Эге организация — партияның үндезини. Партияның үстүкү органнарының айтыышкыннарын чон ортузунга боттандырар улуг күш — эге организациялар болгай.

Ынчангаш эге организация секретарьынга ёзулуг каңналган аалдар-хүндүткелдиг, үлегер-чижектиг, партийжи ажылдың стилин болгаш методтарын эки билир, чон-биле ажылдап шыдаар, ханы билиглиг коммунистер-биле быжыглаары чугула деп бодаар мен. Бир чыл партийжи стажтыг секретарь дээрге, партийжи ажылдың аргаларын чаа өөренип, билип ап чоруур, ам-даа хөйнү билири негеттинер коммунист-тир. Бир чыл партстажтыг эге организация секретары кижиге партияның хөй талалыг, харысалгалыг негелделеринге дүүштүр чон ортузунга ажылды организастаары белен эвес деп бодаар мен. Бодумнуң бактаганым партия эге организациязының төлевилелдерин чугаалашкан хуралынга бо саналымны киирген кижи мен.

Оон аңгыда, партия Уставынга өскерилгелерниң төлевилелиниң 49-ку чүүлүнде округ, хоорай, район комитеттериниң секретарьларынга мурнунда 3 чылдан эвээш эвес стажтыг коммунисти соңгуур дээнин ам 5 чыл стажтыг кылдыр узатканы вaжок шын-дыр. Ол ышкаш Уставка өскерилгелерниң төлевилелиниң 45-ки чүүлүнде «областар, крайлар комитеттериниң, эвилелдешкен республикаларның компартияларының Төп Комитеттериниң секретарьларынга беш чылдан эвээш эвес партия стажы ыяап-ла албан болур» деп эрги хевээр арттырган болду. Мээң саналым: «Он чылдан эвээш эвес партия стажы ыяап-ла албан болур» деп бижиир өй келген деп бодаар мен.

А. БИЧИЖИК,
персоналдыг пенсионер.
Кызыл район.

АЖЫЛ-ИШЧИ БҮДҮШТҮГ

Оксана Маады 1982 чылда Кызылдың № 4 ХПТУ-зунуң бир чыл хуусаалыг кран башкарыкчыларының курузун доосказ, «Тыва тудуг» трестиң № 81 тудуг эргелелинде Т. Оюнуң бригадазынга ажылдап эгелээн.

Оон бээр үш чыл эрткен. Бо кыска хуусааның дургузунда О. Маады бодунуң мергежилиниң чажыттарын ханызы-биле билип ап шыдаан. Черден 20 метр хире бедикте орар аныяк уругнуң холдарынга башкарткан күчүлүг кран кандыг-даа чүъкти көдүрүп, дужурүп турда дүрген болгаш чазыг чок болу берген.

Оксана ам боду чаа келген аныктарны ажылга өөредип, мергежилдиң чажыттарын херек кырында көргүзүп берип турар. Эрес-кежээ, биче сеткилдиг комсомолчу кыстың кызымак ажыл-ижи бригаданың эки көргүзүглер чедип алырынга улуг ужур-дузалыг. О. Маады бодунуң ажылынга бердингeн кижи.

Ооң күш-ажылчы намдары кыска-даа бол, чаймыслаа Кызылдың эвээш эвес улуг тудугларын: беш каът чуртталга бажыңнарын, өөредилге, албан черлерин тударынга киришкен болгаш ам чежени тударынга киришпес деп. Онаалган ажылынга ээ-харысалгалыг аныяк кыстың күш-ажылчы оруунга чаа чедиишкиннер, хүндүлел, макталышкынныг албан таварыжырынга бүзүрел улуг.

Т. ОЮН.

Хандырылгаңар кандыгыл?

ОДУРУГЛАРДА — БОДАНЫР, САЙГАРАР ЧҮҮЛДЕР

Хүн эртпес тудум Чаа чылывыс байырлалы чоокшулап орар. Бистиң республиканың күш-ажылчы коллективтеринге ооң бүдүүзү бо үе ап-ле шиитпирлиг. Айның, кварталдың, чылдың, беш чылдың түңнелдерин үндүрүп, боттарының чединишкиннеринге чоргаарланып, четпестерин шүгүмчүлелчи ёзу-биле көрүп, ону дарый ажып эртерниң оруктарын дилеп тывар хонуктар бо.

Республиканың садыг болгаш амыдырал хандырылгазы албан черлериниң ажылдакчылары база бо хүннерде чымыштыг ниитиң төвүнге алзып, чедир кылган чүүлдерин түңнеп, четпестерин сагып турар. Ниитизи-биле чугаалаарга, улус ажыл-агыйының бо адырларында байдал багай эвес. Планныг онаалдаларын, социалистиг хүлээлгелерин чединишкинниг күүсеткен турар садыгжылар, амыдырал хандырылгазы ажылдакчылары хөй. Олар 1986—1990 чылдарда болгаш 2000 чылга чедир үеде ССРЭ-ниң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң Кол угланыышкыннарының төлевилелин ханы таныжып, боттарының түс-түс адырларынга хамаарыжыр сорулгаларга доктаап, келир беш чылда кылыр ужурлуг чүүлдерин планнап, сайгарып турар. А бо адырларның ишчилериниң сагыш салыр чүүлдери амдаа хөй. Дыка хөй коллективтер беш чыл-даа, чыл-даа планын күүсетпейн турар. Ол хожудаашкыннарының чылдагааны — даштаан ниити харысалга чок чорук, ниитиниң курлавырларын дилеп тывар талазы-биле шудургу эвес ажыл. Ол дугайында республиканың түс-түс районнарында авторларының редакцияже чоруткан чагаалары бадыткап турар.

Ук чагааларны бир бөлүк сайгарып турарывыста ужурда бар. Чүге дээрге, бижикчилерниң айыткан четпестерин амдыгаштан чайлатпас болза, олар келир-даа чылын катаптаттынар хире. Ынчангаш оларны баш бурунгаар чайладыр. Чаа чылда чаа ёзу-биле ажылдаарының аргаларын шүгүмчүлеткен черлер дилеп тывар чедип алзын дээш редакция ук чагааларның допчулалын бөлүп парлаан.

Кызыл районда Кунгуртуг суурга амыдырал хандырылгазы пунктузун каш чыл мурнунда ажыткаанда, ол ырак-узак черде суурнуң чурттакчылары дыка өөрээн. Бо дээрге, чурттакчы чоннуң амыдырал ақшызан бедидер дээш сагыш салыышкынның бир херечизи болганда, өөрүвес арга чок. Ынчалза-даа ол пунктуну хайгараар, ооң ажылынга дуза чедирер ужурлуг эштерниң харысалга чогундан кыш соогунда одаар ыяш чок артып каан турарын эргелекчи Р. Чынсыл редакцияже бижээн. Ону септээр, кадрлар-биле четчелээр, материалдарны бээр талазы-биле ажылдарны Тере-Хөл кодээ Соведи, Кызыл районнуң амыдырал хандырылга бүдүрүлге эргелели кылыр ужурлуг. Ындыг турбуже, оларның даамай хөөнүг орарынга автор таарзынмайн турар.

Кодээниң чурттакчыларының социал амыдыралынга сөөлгү чылдарда болгулаан улуг чаартылгаларының бирээзи — чурттакчылыг чер бүрүзүнге чунар-бажыңнарны ажытканы. Күш-ажылчы неделя сөөлүнде изиг буска кирип, арыг-силиг кылдыр чунуп алырын кым күзевес боор. Ынчалза-даа харысалга чок чамдык эштерниң «ачызында» чунар-бажыңнар орта ажылдавас черлер база барын авторлар бижип турар. «Чадаана хоорайда ийи каът чунар-бажың бар — деп, К. Куулар бижээн. Ынчалза-даа чурттакчыларның негелдезинге ол дүүшпес, бичии. Районнуң төвүнүң чурттакчылары азы аалчылары чунуп алыр дээр болза, эртенгиниң 5 шактан эгелээш, барык кежээ барып кирер. Ындыг турбуже, ооң ажылдаар шагын база таарымчалыг кылдыр тургуспаан. Ажыл хүннеринде чүгле дүъш үезинде ажыдар, кежээ 20 шакта хаап каапкар кылып каан. Мону удуртур, баштаар эштер оваарын көрзе кандыг ирги?» Авторга каттышпас арга черле чок.

Өвүрнүң Саглы суурда чунар-бажың айтырыын чуут «хоочураан» деп Н. Тюлюш редакцияга дыңнаткан. Ол эптиле ажылдаваан баар «чаңчыл» тыпкан. Ылаа чылдагааннар-ла хөй: чок болза доскаары үрелик азы одаар чүүлү чок, суг үзүктели бээр.

◆ Чагаалар допчулалы ◆

сайгылгаан кыппайн баар... Ооң ажылдаар шагын база таарыштырбаан. Таңдыда Чал-Кежиг суурда ындыг «хоочулуг» чунар-бажыңның дугайын редакцияга дыңнаткан автор адын салбаан. Ынчалза-даа ону херекке ап, ол ажылды диргизери база чугула.

Садыг бүдүрүлгелериниң кошкак ажылынга хамаарыштыр чагаалар редакцияга бо чылын эвээш эвес келген. Оларны парлап-даа, хемчег алыры-биле түс-түс чорудуп-даа турза, олар үзүктелбейн турар. Ынчангаш номчукчуларның мааңа хамаарыштыр көдүрүп турар айтырыгларының кол-колунга доктаап көрээли.

Сүттүг шай. Тыва кижиниң ук-ызыгууруундан ижип келген чеми бо. Келген аалчыга бир дугаарында соңгаар сукчун — сүттүг шай. Ону бистиң республиканың найысылалында кайы-даа столоваяга хайындырбайн турганы чажыт эвес. Ол дугайында Кызыл хоорайда И. Бюрбю болгаш оон-даа өске авторлар бижээн. Ук чагааларның ийи-биле редакция ажылдакчылары ниитиниң чемненилге трезиниң удуртукчулары-биле чугаа-даа кылган, ам чамдык черлерде кестүп келген.

А Чадаана хоорайның столоваяларында сүттүг шай-даа, манчы-хуужуур-даа, дагаа чуургазы-даа чок, чемниң шынары-даа чат. Ниитизи-биле ында белеткеп турар чемнериниң ассортиментизи дыка куду. Бо дугайында О. Очур-оол хомудал-биле бижип турар.

Ол-ла автор ук хоорайда каржы-хажагай садыгжыларның дугайында база дыңнаткан. Чогум кайы магазинде, кым деп садыгжыларыл дээрзин автор бижиивээн болган. Ынчалза-даа «садып алыкчылар-биле сүмележип чугаалашпас, чүве айтырарга «караан согур бе, көрүвүт» дээр садыгжылар хөй» дээн одуругларда кичээнгейни хаара тудар. Ынчангаш Чөөн-Хемчик районнуң удуртукчуларының шиитпирлээр айтырыглары, чедир кылыр чүүлдери ам-даа хөй дээрзин бо одуруглар сагындырып турар.

Таңдының Межегей суурда чурттап турар пенсионер Т. Очурнуң сеткилиниң хомудааны ооң чагаазында кирген сестерден-не илдең. Ооң чылдагааны — ук суурнуң садыгжыларының ону метелепкени. Ол кодээ ажыл-агый продуктуларын хеп чуур машина садып алырынга четчир кылдыр дужаап каан. Ынчаан садыгжы аңаа квитанцияны бижип бергеш, машина магазинге кирерге-ле аңаа садарын аазаан. Дыка үр болганда, ук машина магазинге кестүп келген. Тюлюш Очур аңаа чеде бээрге, садыгжы «квитанциялар хуусаазы эрткен» дээш ледир октапкан. Ындыг чорук хоочунга хомудаачыг болуру чөп. Кайда-даа садыглаашкын культуразын бедидер дугайында айтырыг чорул турда, барып-барып хоочун, 70 хар ашкан кижиге хамаарыштыр ындыг аажылал баартык эртынында ажылдыг кижиге шуут таарышпас болур ужурлуг.

Арагалаашкынга болгаш алкоголизмге удур демисели күштелдирер дугайында партияның болгаш чазактың үндүрген доктаалдарында садыг бүдүрүлгелеринге аъш-чем айманының болгаш өске-даа бараанарының ассортиментизин калбартыр дугайында онаалап демдеглээн. Бо талазы-биле кошкак ажылдап турарывысты үстүнде чижектерде, Кызыл районда К. Даржааның чагаазы-даа бадыткап турар. Ук автор Кызыл районнуң садыгларынга хүн бүрүнүң бараанарын четчир санныг садарын саналдаан.

Адак соонда шил сава дугайында айтырыгны чугаалажып көрээлиңер. Шил сава бүдүрбейн турар бистиң республикага бо айтырыг — шиилде чурттакчылардан улам хөйү-биле хүлээп алыр дугайында тургустунгу дег. Ол сааны Саян артындан сөөртүрү дыка карыштыг болгай. А бисте ол талазы-биле сырледир байдал тургустунганын мурнунда-даа бижип келген бис. Сава хүлээп алыр пункттарының ажылдавазы, ажылдап-даа турар болза, хааржак чогунга чылдагааннааш, хүлээп алырындан ойталаар чоруктарны авторлар чыл-чылы-биле бижип келген. Редакцияның почтазында ам-даа ийи чагаа бар. Оларның авторлары — Өвүрде К. Болат-оол, Чөөн-Хемчикте А. Ондар.

Ол саваларны садыг черлери хүлээп албас боорга, чурттакчылар кудумчуже үндүр октаптар деп ол авторлар бижип турар. Оларны бичии оолдар буза шаап турар. Ынчангаш шил саваны садыг черлери хүлээп албааныңдан ооң үнүп турар каража улуг: шил сава чедишпес, ынчангаш ону өскээртен сөөртүр ужурга таваржыр; садып алыкчылар ону халаска үндүр октаптар; бичии кижилерни камналга-хумагалалга өөредиринге моондак; кудумчу бокталдырар... Бо удаада авторлар-биле база чөпшээрежир апаар.

Улус ажыл-агыйының садыг болгаш амыдырал хандырылга айтырыгларынга хамаарыштыр сөөлгү хонуктарда келген чагааларның допчу утказы мындыг. Ол чагааларның одуругларында — амдаа боданыр, хандыр сайгарар чүүлдер хөй. Ол талазы-биле харысалгалыг эштерниң мурнунга тодаргай сорулганы 1986—1990 чылдарда болгаш 2000 чылга чедир үеде ССРЭ-ниң экономиктиг база социал хөгжүлдезиниң Кол угланыышкыннары, 1986—2000 чылдарда чоннуң херегтелел бараанарын бүдүрериниң болгаш ачы-дуза чедирилгезиниң хөгжүлдериниң Комплекстиг программазы салып турар. Партияның болгаш чазактың ол документилерин хүн бүрү удуртулга болдурар ужурлуг бис.

Д. ЧЫДЫМ.

РЕВОЛЮСЧУ, ДАЙЫНЧЫ, КҮШ-АЖЫЛЧЫ АЛДАР

№ 12 (124) 1985 ч. декабрь

ТАЙБЫҢ ИШТЕ ДАЙЫНЧЫ

Дайынның болгаш күш-ажылдың хоочуну Даваа Шиниҥович Монгуштуң намдары, эрткен өрүү солун болгаш берге, анныктарга үлегерлиг. Ол хып дээн аныяк оол турган, дайзынны бастыр дээш эштери-биле кады эки турачы болуп хапкан. Фашистиг эжелекчилерниң хөй санныг аг-шерии, күштүг ок-боозу-даа ону коргутпаан. Ол өөрү-биле кады тулчуушкунче дидим кирип, дайзын-биле чаныш-сыныш чок сегиржип ап турган.

— Дайын шөлүнге кижи өлүм дугайында бодавайн баар чүве, чүгле дайзынны согарын бодаар. Бистиң кезээде фашист эжелекчини украин хоорай, суурлардан үндүр ойладып, оларны сылба шаап турган. Немецтерни тудуп эккелгеш, аксын-сөзүн сегледип, үнелиг чажыттарын ужуддуруп-даа ап турган бис. Сеелүнде барын олар бистен дезер, аткаарлаарынга ээй апарганнар — деп, Даваа Шиниҥович чугаалап олурар.

Д. Ш. Монгуш тыва эки турачыларның адын сыкпаан, өске өөрү-биле кады дидим тулушкан. Дайын шөлүнге хөй дерин, ханын төп турганш, фашист идегеттерин чылча шаварынга бодунуң үлүүн киирген. Бир тулчуушкун үезинде Даваа Шиниҥович оорганынче аар балыглаткаш, Киев госпитальынга үр эмнеткеш сегип үнген. Ооң соонда ол Гомельдиң аъттыг шериг кезээнге киргеш, анаа база эрестиг чорууш көргүзүп, тулчуушкунуң мурнуку одуруунга чорук турган.

...Бо хүнде дайынчы Д. Ш. Монгуш тайбың иште. Дайын шөлүндөн эгл келгеш, Даваа Шиниҥович кандыг-даа ажылдарга чораш, ак сеткилдиг, кызымак, төлептиг чоруун көргүскен. Ол Өвүр районга колхоз, райкүүском даргалап, партия райкомунга киидис эргелекчилеп ажылдаан. Ам коммунист Д. Монгуш ол районнуң орук-септелге тудуг участогунда мастер, анныктарның дагдыныкчызы, бодунуң амыдыралчы дуржулгазын өскелерге дамчыдып, быжыг сагылга-чурумнуң, негелделиг, шынчы чоруктуң үлегери болуп ажылдап чоруур.

С. МОЛДУРГА.

ЧУРУКТА: дайынның, күш-ажылдың хоочуну Д. Монгуш.

ДЕЛЕГЕЙ МЕДЭЭЛЕРИ

ЯДРОЛУГ ШЕНЕЛДЕЛЕРНИ СОКСАДЫР

Ядролуг чепсекти шенээринге ийи таладан мораторийни эгелээр, тодаргайлаарга, түр соксадыр дугайында Каттышкан Штаттарга совет саналды делегейде калбаа-биле чүүлдүгзүнүп деткип турар. Янзы-бүрү чурттарның политиктиг болгаш хөй-нийти ажылдакчылары, даштыкының массалыг информация чепсектери ол саналды хүлээп алыр чорук ядролуг чепсекти эңдере бүдүрерин кызырарының оруунга боттуг базым болуп онзалап демдеглеп турарлар. Ындыг базым ядролуг болгаш космос чепсектериниң талазы-биле чугаалажыышкыннарга күчүлүг идиг боор, ССРЭ-ниң болгаш АКШ-тың удуртукчуларының Женевага болган ужуражышкынынга чедип алдынган дугуржуушкуннарын боттандырарының херээнге өскү салыышкылыг болур ужурлуг.

Ядролуг чазылдырышкыннарга ССРЭ-ниң чаңгыс талалыг мораторийниң хуусаазының төнеринге чедир каш-ла хонук арткан — деп, БУР-нуң даштыкы херектер министриниң бирги оралакчызы М. Иванов чугаалаан. Кижи төрелгетен быжыг тайбыңга болгаш чазырлышкынга бүзүреп ап болур аргалыг бе? Ындыг арганың барын Женевага болган ужуражышкын көргүскен, ынчалза-даа амгы үеде сеглээн сесту боттуг ажыл-херектер-биле быжыглаары негеттинип турар.

Ядролуг шенелделерни соксадырының айтырыын Совет Эвилели делегей байдалының эң чугула айтырыгларының бирээзи, АКШ-тың администрациязының херек кырында соруглгаларының тодарадылгазы кылдыр көрүп турар — деп, польша «Трибуна люду» солун бижээн. ССРЭ-ниң инициативазынга каттыжарынга болгаш бүгү ядролуг чазылдырышкыннарны соксадырынга Вашингтонуң ажыы-биле күзел чок боор турар чорук ядролуг чепсектерниң курлавырын моон-даа соңгаар күштелдирериниң айыылдыг политиказын ооң үргүлчүлээр күзелин бадыткан турар-дыр.

«Делегейниң эмчилери ядролуг дайынны баш удур болдурбазы дээш» демиселдиң улустар аразының шимчээшкиниң америк таладан даргазы профессор Б. Лаун Си-би-эс телепрограммага чугаазынга АКШ-тың администрациязы бүгү-ле ядролуг чазылдырышкыннарны доп-дораан соксатса, мораторийге каттыжарынче кыйгырган. Совет Эвилели ядролуг дайынның кижиаңнышкынының узуткаары дээш быжыы-биле туржуп турар, ол дугайын ооң эгелээн мораторийи херечилеп турар. Бир эвес АКШ мораторийге каттышпас болгаш ядролуг чазылдырышкыннарны хорувас болза, чепсегленишкинниң эңдере бүдүрер чорук улам-на күштелир, ооң түңнелинде дайын айыылы улам улгадыр аңаа ол демдеглээн. (СЭТА).

Гондурастың америк өзулут чалча эрге-чагыргазы «бүгү-нийти соңгуда» дээр хоозун бадылаашкыннарны чоннуң талазындан бичии-даа деткиишкин болгаш чүүлдүгзүнүүшкүн чок байдал-биле боон эрткен. Гондурастар чүгле истелге-шаажылалдан коргуп-сааингенниң уржуундан соңгулда участоктарынга барганнар.

Барын чүкте калбаа-биле чарлап, мактап турары гондурасчы «демократияның» өзулут-ла арын-нүүрүнүң кандыызының дугайын соңгулда участоктарынга барган кижи бүрүзүнүң айтыр салаазын АКШ-тан тускай эккелген будукка бораш, «бүрүткеп демдеглээни» илередип турар. Ындыг «соңгулдаларның» соонда салаазының иян будук-биле демдеглеттинмээн кижи турар болза, ону шыңгыы кезерчеге киирер апаарын эрге-чагыргалар медеглээн. Гондурастың улуска удур өзу-чуруму ындыг арга-биле чоннуң соңгулда дээр хоозун бадылаашкыннарга «чүс хуу» киржирин чедип алган боор турар.

ЧУРУКТА: Гондураска «демократтыг» соңгулдалар. АП—СЭТА-ның фотозу.

Кызыл гарнизонунуң Н шериг кезээниң дайынчылары СЭКП-ниң ээлчеглиг XXVII съездизин төлептиг уткуур дээш социалистиг чарышты калбарткан. Дайынчылар мергежилин, политиктиг белеткелин улам каңыладып, эки түңнелдерни чедип ап турар. Ол шериг кезээнге чоокта чаа дагдыг черге эрттирген дайынчы өөредилгеге «кара» адыгыышкынарлы дайынчыларның өзулут шылгалдазы болуп эрткен.

ЧУРУКТА: дайынчы бөлүк өөредилгелериниң мурнуу чарыында.

ХАЙГЫЫЛЧЫ, ДАГДЫНЫКЧЫ

Дайынның болгаш күш-ажылдың хоочуну Василий Артёмович Щербининниң дайынчы намдары Ада-Чурттуң Улуг дайынының мурнунда-ла эгелээн. Шериг албанынче ол 1936 чылда келдирткеш, Ыракты Чеэн чүкке турган адыгжы полкче октадыпкан. Аңаа полк школазын дооскаш, старшина эргелиг албан эрттирип чоруп турда, япон милитаристер халдаан. Хасан хөлге болган карша-дошкун тулчуушкуннарга взвод командириниң дузалакчызы болуп ол киришкен. Шеригден халашкаш, аалынга каш-ла хонуп чорда, ак финнер-биле дайын өскүп үнген. Василий Артёмович ынчан Соңгу Чүкче октадыпкан. Аңаа кирип турганш, дайын доозулгалак турда, аар балыглаткан... Москва чоогунда бир госпитальга сегээш, аалынга баар каш хонук шөлээ алган. Ооң өг-бүлези улуг, төс алышкы. Алышкылар сеткил хандыр хөөрежип безин четтикпээнде, Ада-Чурттуң Улуг дайыны эгелээн.

Олар аңгы-аңгы фронтуларга барган. Василий Москва чоогунга келген. Баштайгы хүн «камгалал хевин кедипкен» кудумчуларны ол эрткен, а ооң эртенинде Можайск шоссеге немец танкыларга удур тулчуушкунга киришкен.

Василий дуржулгалыг дайынчы. Хууда үлегери-биле аныяк дайынчыларның хөй-аъдын көдүрүп, үргүлчү-ле чидиг сегиржип алышкының мурнуку шугумунга баар турган. Артиллерия деткимчезинге ооргаланып алгаш, чадаг шериг улам дидимнениш, гранаталар-биле болгаш частыр бүдүмелдер кудуп каан шил савалар дузазы-биле немец танкыларын чазылдырып, боттарының туружун идегеддиг камгалап шыдааннар. Ындыг бир тулчуушкунга старшина Щербинин балыглаладыпкаш, Тула областың Белев хоорайынга эмнеткен. Ооң сегип үнгеш, ол чаа харысалгалыг ажыл-херекке онаашкан — хайгыылчылар кезээн командылай берген...

Василий Артёмович-биле ооң Кызылда бажыңынга хөөрежип ор бис. Хөй чугаага хөйнү чок. Ынчалза-даа бодунуң дайынчы амыдыралының дугайында дыка хөйнү сактып кээр, угааны чарт, уттуучал эвес кижи болду. Фоточуруктар альбомун көргүзүп. Дайынчы чуруктар-ла хөй. Мундирниниң хөрээн сыңмас кылдыр орден-хавыяа кадаан аныяк старшинаны дайынчы өөрүнүң аразындан таныш ордум. Ол шаңналдарын ушту көргүстү. Оларның аразындан Алдар орденин III чергезин, Ада-чурт дайыны орденин I чергезин, үш Кызыл Сылдыс орденнерин, «Дайынчы эрес-дидим чоруу дээш» база «Эрес-дидим чоруу дээш» деп медальдарны аңдара-дүңдере тудуп, үрле топтадым. А «Варшаваны хосташканы дээш», «Берлинни алганы дээш» деп медальдар дайынчы оруктарга ооң бүзүрелдиг базымнарын херечилеп турар.

— Чаа, 1943 чылды утканывысты утпас-тыр мен — деп, кижим ам-на элээн хөңнү берди.—Траншеяга олуругулаан бис. Немецтер бистен 50—60 хире-ле метр черде. Чаа чыл уткуп, байырлап турары илден, чугаа тода дыңналып кээп турар, патефон салып алган хире. Ынчап чоруй бистиң эң ынак ырывыс «Катюшаның» пластинказын салыптылар. Биске чеңгээлеп турарлары ол. Полктуң хайгыылчылар начальниги шыдашпайн барган хире, мени кый дээш дужаады: «Патефонну пластинказы-биле кады алгаш, «дыл» база тудуп эккээр силер» — дидир. Дөрт хайгыылчы-биле чоруптувус. Таңныылдадын каан немецти артындан хенергедип чоруй ойтур баскаш, аксын бөөшкүннептивис. Ийи кижини ооң чанынга арттырып, таңныылдадын кааш, блиндажче үңгептивис. Немецтерниң чугаазы дыңналып тур. Эжикти конвуг дүрген ажыда соккаш, танкыга удур гранатаны киир шывадаптым... Доозун, ыш арлы бээрге, үңгеп кээривиске, ында-мында тын чок, чүгле тыныг, частышкындан угааны эдерээниир долу. Бир шимчеп чыткан кижиниң эктинден довурак дүже бээрге, немец майорунуң погоннарын эскерип кагдым. Дириг хирелерин узуткааш, майорну хүлээш, конвуг дүрген сээртүп чоруптувус.

Удаваанда, улуг каңдээшкин чок, штабка чедип келген бис. 1943 чылды ынчап «Катюшалыг» уткуп алган бис.

База бир таварылга. 1944 чыл. Минск дээш тулчуушкун үези. Минск деп станциядан үнүп турар немец эшелоннарының хүн чурумун билип алыры эргежок чугула апарган. Ону чүгле станция начальниги эки билир. Ону дирүгге тудуп эккээрин биске даасқан. Мээң-биле алды кижилиг бөлүктү дүне када айыткан районга самолёт-биле эккеп каан. Хоорайның үндезин чурттакчызы бир кижи-биле харылзаалыг турган болгаш, комендантының бажыңын дораан тыпкаш, ону тудуп алган бис. Немец камгалалдарны эртип аары эң берге болган. Даашүндүрүп болбазы-биле колдуу бижек ажыглап чораан бис. Арткан дөрт кижи шуптү балыглаткан, байдалывыс берге-даа бол, дужааалды күүсеткен бис. Госпитальга дыка үр чыдып эмнеткеним соонда, чангаш кээр шөлээ алдым. Аалымга келгеш, дуңмам Петр Ленинград дээш тулчуушкун үезинде миңнага таварышкан, а ооң соонда тускай хаактаар батальонга турган Константин өлген, Макар балыглаткан деп чүвени дыңнадым.

Чугаавыска хөңүккен Василий Артёмович чүү-хөө сугар солдат хап эккелгеш, ооң хемден кылган бичии аадаң частыы. Ында үш ок. Госпитальдарга ооң балыындан ужулган немец октар. Солдат хойлаарак болгаш эдиски. Дайынның узун оруунда эдилээн эт-севи ол.

— Боларымны ап алгаш, пионержи клуб «Бригантина»га бо-ла чеде бээр мен. Пионерлер — мээн чарылбас өңнүктерим — дей-дир.

Дайынның хоочуну—бодунуң хоорайының чаагайжылгазы дээш сагыш салып, бо эки үүлеге пионерлерни ээлледеп чоруур дагдыныкчы. Хөй-нийти ажылынга идепкейлиг киржилгези дээш № 2 бажын эргелели, Кызыл хоорай Совети ону мактал бижик-биле каш удаа шаңнаан.

Е. ЮРИН.

Чаңгыс чер-чурттугларывыс

БИР-ЛЕ КАТАП КЕЖЭЭ...

Туркменияда область төвү Красноводсктиң кудумчуларын кежээки ямзы-бүрү өңнүг чырык шокар песте хээлер дег болдурупкан. Кудумчуларның ийи кыдыын хүрээлээн, дең-дески таартынган шыргай теректерниң, чадаң ыяштарның ам-даа будуктарда ызыртынгылаан алдын сарыг бүрүлери орай күсту оштаза-даа, онзагай кестур болган. Хоорай оруктарында шимчээшкин кеүлдүр-ле ээзөжеп орган.

— Кыдыкы кудумчулааш, вокзалга бараалыңар — деп, шериг патруль бөлүүнүң начальниги прапорщик А. Калинин дужааган.

Майыктааштарын кылаңайнып турар кылдыр аштааш, ол пес өттүр са илиирлеп баскан хептиг ийи солдат бөлүктүң соондан базыпкан. Кижи бүрүзүнүң куруна бижектиг чыда кылаңайнчып чораан.

Вазар девискээрин эрткеш, кызаа кудумчулап чоруп орда, чадаң ыяштарлыг болгаш арай караңгы доора кудумчудан дуза дилээн хереэжен үн кыпсынчыды дыңналып келген...

— Вурунгаар! — деп, прапорщик командылаан.

Хөлегелер аразындан узун эр ушта халааш, дужунда доора кудумчуже шимеш дээн.

— Менээ чөпшээрецер — деп, Павел Салчак далаш дилээн болгаш чөпшээрел апкаш, дескен кижиниң соонче ыңай болган.—Милициядан кыйгырыптыңар — деп, ол маңнап бар чорааш алгырган.

Ийиги солдатты прапорщик чоокта телефон будказынче маңнадыпкан. Боду хереэженден чүү болганын айтырган. Пес-таавы фабриказының ажылчыны, шериг албанныг кижи кадайы ажылындан орайтап чанып орда, танывазы аныяк кижи чеде халып келгеш, ооң тудуп чораан сумказын былаан алган.

— Ол Салчактан ыравас — деп, прапорщик бүзүрел-биле чугаалааш, дайынчының хереэнде «Совет Армияның тергиини» деп демдектиң чанында разрядчы-спортчунуң демдээ бар деп чүвени бодап турган.

Бүгү чүве ындыг болган. Анаа дайынчы Салчак кемхерек үүлгедикчизин ыырты четкеш, читкезинден туткаш, хая көрүндүр тырткан. Ынчалза-даа ол база мөге-шыырак кижи болуп тур. Ооң холунга бижек кылаш кылынган.

— Бижээң окта!—деп, солдат кандыг-даа дүвүрел чок оожум чугаалаан. — Менде сээң ооңдан дээре чепсек база бар-ла, ону кажан, канчаар ажыглаарын мастерлер өөредип каан. Ынчалза-даа мен аңаа дегбес мен.

— Ыңай тур, солдат — деп, үүлгедикчи кыжанган.— Мен дээш кандыг-даа алдар чедип албас сен!

Танывазы ол кижиниң чепсээнден чарлыр тура чогун билгеш, Салчак ооң холундан бижекти аваангыр ушта шаапкан. Каң бижек асфальтыже кыңгырт дээн....

Ийи холун артынга дыңзыды хүлүй туткаш, танывазы аныяк кижини хереэжениң чанынга эккелген. Каш-ла минута болганда, милиция машиназы бо келген.

Шагда-ла дилеттирип турган болгаш туттурбайн келген, хөй удаа херек үүлгедикчизин шериг албанныгларның тутканының дугайында кыска демдеглелдер протоколга бижиттинген.

Шериг албанынга ийиги чылын эрттирип турар аныяк дайынчы Павел Салчакче көрүнгеш, милиция капитаны чугаалаан.

— Хүлээлген эрттирип кааш, биске ажылдап чедип кел, эреспей. Мындыг мөге-шыырак, эрес-дидим оолдар биске херек!

— Чок, эш капитан — деп, дайынчы удурланган. — Эң-не тайбың мергежилдиң кижизи мен— кодээ механизатор. Шериг соонда (ол ам кеңгүс дораан), төрээн Тывамче хаптар мен. Кызыл-Мажалыкта мени манап турарлар. Мээң төрээн черимге барбааныңар-ла хомуданчыгдыр. Эх, кедергей чараш чер...

Бөлүк даалгазын күүседирин уламчылап чорупкан. Эрес-кашпагай дайынчының төрээн черинден каш-каш муң ыраакта хоорай удуп чыткан...

А. ИНСАРОВ, капитан.

Туркестанның Кызыл тугтуг шериг округу.

О Т Ч Е У Г Л А Й...

Өрт болган бажыңда уруглары өлүмден камгалап алыры-биле комсомолчу оферейтор Игорь Жучков өртенип турган бажыңче дидим кирипкен.

Херек мынчаар болган. Омск хоорайның бир кудумчузунга түр шөлээ алган солдаттар селгүүстеп чоруурга, оларның соондан бир хереэжен кижи: «Бажыңда өрт болган, уругларым ат болду» — деп, алгырып маңнап олурган.

Ол бажыңның чанынга бир-ле дугаарында Игорь халып четкеш, ажыг ыш бургуртканып, кызыл от херлээлеп хып турган бажыңче форточка дамчыштыр караш-ла дээн. Каш-ла минута эрткенде, ооң соондан маңнажып келген эштеринге бичии оолду суна каапкаш, дедир база бурт дээн. Ол орун адаанче киргеш, сыңны берген чыткан үш харлыг уругну ушта сонт эккелген. Ийи бичии кижини комсомолчу Игорь Жучков ынчаар камгалап алган.

(СЭТА).

КНО-НУҢ КОЛ АССАМБЛЕЯ СЕССИЯЗЫНЫҢ ТҮҢНЕЛДЕРИНГЕ ХАМААРЫШТЫР

КНО-нуң Кол Ассамблеязының юбилейлиг — дөртенги сессиязы кедурлүүшкүнүг хөөн-биле доозулган. Ынчалзажок ол кедурлүүшкүн овааримчалыг, кичээнгейлиг, туттунуушкунуг болгаш кылдыр чугаалап болур. Америк таланың буруузу-биле цивилизацияның салым-хуузунга бирги чергениң ужурдузалыг айтырыгларны шиитпирлептер аргазы чок болган дээрзиниң дугайында ол хөөн алдзэртиглерлиг, караадаашкыннарлыг болган.

Ук кедурлүүшкүнүг хөөн Женева-биле холбаалыг. Дээди деннелге совет-америк ужуражышкын адак соонда кээп болган. Совет Эвилелиниң болгаш Каттышкан Штаттарның аразынга харылзааларны экижидер, бүгү-ле чүвени узуткап кааптар боо-чепсектерни чок кылырын чедип алыр деп бодал ол ужуражышкынга илергейлеттинген деп бодал-биле ол кедурлүүшкүнүг хөөн болдурган. Боо-чепсектерни кызырарының дугайында дугуржуушкун Женевага чедип алдынмааны-биле ол туттунуушкун, ол оваарымча тайылбырлаттынар.

Ол эң чугула айтырыгны шиитпирлээринге идиг берип болгу дег тодаргай хемчеглерни нийти дискуссияга чугаалажып турарының үезинде-даа, а ооң соонда бадылаашкыннар үезинде-даа Совет Эвилелиниң болгаш АКШ-тың туруштарында ылгалдар тодаргай илереп келген. Ынчаарга ядролуг дайын айыылын чайладыры олардан дыка хамааржыр болгай. Совет туруш тода болгаш билдингир—Чер кырынга боо-чепсектерни эңдере бүдүрерин соксадыр болгаш ындыг эңдере бүдүрүүшкүнүг космоска болдурбас. Сээлгү айларда Совет Эвилелиниң шиитпирлээрни соңгаарладып хоржок чамдык чугула инициативаларны үндүрген, оларны делегацияларының хөй нууузу бедик үнелээн.

АКШ-тың туружу сыр ескээр болган. Америк талээлекчилер сөс кырында тайбынны быжыглаар дээш чугаалаар турган. Херек кырында олар айыыл чок чоруктуң болгаш чепсегленишкиниң дужүрериниң айтырыгларының талазы-биле дугуржулгалар чедип алырынга чүүл-бүрү арга-биле удурланган.

АКШ-тың мөзү чок туружу сессияның түңнел кезээнге оңза тода илереп келген. Ынчан хары комитеттерге чугаалашкан айтырыгларны сессия көрүп турган. Ядролуг кыжаныышкынны бичеледиринче угланган бүгү-ле шиитпирлерге америк делегация херек кырында удурланган. Ядролуг чепсектерни немей өстүрбес, массалыг узуткаашкынның чепсээниң чаа хевирлерин, ындыг чепсектиң чаа системаларын ажылдап кылырын, бүдүрерин хоруур, химиктиг чепсектиң бүгү хевирлерин ажылдап кылырын, бүдүрерин болгаш ооң курлавырларын менҗээрни хоруур база ону узуткаар дугайында резолюцияларга АКШ удур бадылаан. Космос делгемнинге боо-чепсектерни эңдериллирбес дугайында резолюцияны бадылап турда чүгле АКШ биле Гренада дадагалзаан.

Ядролуг чепсектиң шенелделерин саат чок соксадыр болгаш хоруур дугайында резолюцияга америк делегация удурланган. Ооң чылдагаанында кижи билип чадаар чүве чок, ам кылып турар америк хынаашкыннар болгаш шенелделер үезинде массалыг узуткаашкынның чепсээниң чаа, улам айыылдыг хевирлерин ажылдап кылып, сайзырангайжыдып турар-ла болгай.

КНО кежигүннери күрүнелерниң аажок хөй нуруузу ядролуг чепсектиг бүгү күрүнелер ядролуг шенелделерни бүрүн болгаш чугаажок хорузун дээш шаглан бөөр болгаш чүткүлдүг туржуп турар. Бо талазы-биле Совет Эвилели чаагай тура-соруктуң үлегерин көргүзүп, ындыг шенелделерге бо чылдың август 6-дан эгелеп мораторийни күштүг болдуруп чоруткан чарлаан болгаш бир эвес АКШ база шак-ла ынчаалдыр кылыр болза, ол шенелделерни доктаамал үндезинге хоруурунга белеңин илергейлээн. Ооң-биле кады Совет чалак шенелделерни хоруур — ядролуг боо-чепсектерни улам ынай эңдерииллериниң оруунга моондактарның бирээзи болур аргалыг чүгле дээштиг хемчег эвес, харын база бүгү чыгыы берген ядролуг күчүлерни узуткаарынга таарышкан байдалы турар бар ийик деп чүвени бадылаалаан. Ынчаарга Вашингтон ССРЭ-ниң ол тайбың инициативазын «Москваның база бир суртаалчы кажар-дашкыны» деп чарлаарынче дадашкан.

Делегей нийтилежилгезиниң кежигүннери Совет Эвилелиниң ап чоруткан чаа бадымнарын мырыңай бир янзы үнелеп көрген. Ядролуг боо-чепсектерни тенчу чокка сайзырангайжыдар чорукту ара доктаадыр, ооң курлавырларын бүрүн чок кылыр ховар кээн ынанышыг аргазы совет инициативалар делегейге берип турар деп, хөй-хөй чурттарның делегаттары онзалап демдеглээн. Ядролуг чепсекти хоруур дугайында хөй талалыг керээни бүгү күрүнелерниң чарып алыры ядролуг боо-чепсекти эңдере бүдүрерин соксадыр, ооң чаа чурттарже нептерээрин болдурбас талазы-биле күжениишкиннерниң чедиишкинниг доозарының чугула чүүлдериниң бирээзи болур ийик. Делегаттарның хөй нуруузу ол резолюция дээш бадылаан.

Чепсегленишкиниң дужүрериниң талазы-биле 30 ажыг резолюцияга удур бадылааш, АКШ НАТО кежигүннери чурттарның аажок хөй нуруузунуң күзел чүткүлдерин бүрүн херексевейн турарын, ядролуг боо-чепсек-биле холбаалыг айтырыгларны шиитпирлээринден КНО-ну чайладыр дээн бодунуң бодалын база дагын көргүскен.

Доозулган сессияның үезинде Төп Америкада, Африканың мурнуу чүгүнде байдалче улуг кичээнгейни салып, өске чурттарның, ылангыя араб чурттарның болгаш Никарагуаның иштики херектеринге АКШ-тың холгааржаашкынын делегей нийтилелижилгээн буруу шаап, өске чурттарга удур өнчүк-чөңгээлерин соксадырын АКШ-тан негээн. Дүрүм чокка эжелеп алганы араб девискээрлерни күш-биле эжелеп уламчылаарынче угланган Израильдиң политиказын сессияга база катап буруу шапкан.

Кижиниң эргелериниң дугайында айтырыгларже сессия улуг кичээнгейни салган.

Планетаның салым-хуузу дээш делегей нийтилежилгезиниң улам өзүп орар харысалгазын, тайбын болгаш ооң ниити деңнелинге дээш шиитпирлиг демиселин ол улустарның чүткүлүн КНО-нуң Кол Ассамблеязының юбилейлиг сессиязынга болуушкуннар көргүскен.

В. СОЛДАТОВ. (СЭТА).

Нью-Йорк.

Кадыкшыл — байлаавыс

ИЕЛЕР БОЛГАШ ЧАШТАР ДЭЭШ

СЭКП Программазының чаа эдилгезиниң, СЭКП-ниң Уставынга өскерилгелерниң, 1986—1990 чылдарда болгаш 2000 чылга чедир үеде ССРЭ-ниң экономиктиг база социал хөгжүлдезиниң Кол угланыышкыннарының төлевилелдерин чугаалажып көргени бүгү чурттуң чону чүүлдүгзүнүп деткээн болгай. Бүгү совет улус-биле бир демей, Кызыл хоорайның № 2 божудулга бажыңының эмчилери болгаш өске-даа ажылдакчылары съезд мурнунуң документилери-биле идепкейлиг танышкып, өөрениип, чүүлдүгзүнүмүшаан, бодунуң Төрээн чуртунуң чечектелиишкини дээш улам холу дыңзыг ажылдаарының программазы кылдыр хүлээп көргеннер. Кажан документилерни партия организациязының болгаш коллективтиң хуралдарынга сайгарып турган, он бирги беш чылдың эгезинден бээр чоруткан ажыл-ижи-биле холбаштырып, моон соңгаар канчаар ажылдаарының сорулгаларын салган.

Хоорайның № 2 божудулга бажыңы ажыглалга кирген, беш чыл чедип чоруур. Ону Коммунистиг субботниктиң киирген акшазы-биле ажыглалга киирген. Оон бээр эмнелгениң материал-техниктиг баазазы элээн экижээн. Партияның доктаамал сагыш салыр чүүлү — ие херээженнерниң байдалын улам экижидери. Ол сорулга-биле херээженнерниң ие болурун оларның күш-ажылчы болгаш хөй-ниити ажыл-чорудулгага идепкейлиг киржирибиле бүгү-ле таарымчалыг байдалдарны тургузар. Эмнелге коллективи ие-чаштарның кадыын камгалаарын экижидери-биле ажылды организастаарын эртемге үндезилээрниң бөдүүн аргаларын ажыглап келген. Иелер божуур болгаш чаштар салбырларында эмнээшкинниң дүрген чорудар арганың терапиязын ажыткан. Чаштарга реанимация чорудар «Витта» аппаратты ажыглаары калбарган. Оон аңгыда, иелерниң божуур үезинде НАПП-2 аппаратты ажыглап турар. Эмнелгениң бирги каъдындан дөрткү каътка чедир харылзажырының телефон аппараттарын, палаталарда постулар-же медээлээрниң аппараттарын болгаш түс чериин радиозун тургускан. Видеотелефон ажылдап турар.

Божудулга бажыңынга беш чыл дургузунда 5000 ажыг чаш урут төрүттүнген. Кадыының байдалы элээн берге чүс ажыг ниниң кадыын экижиткен. Ол ие-чаштарның кадыын камгалаарынга коллектив биче эвес күжүн, билиин салган. Беш чыл иштинде эмчи кадрларны быжыглаары экижип келген. Аныяктарны ажылга быжыглаар, холушкак мергежилге өөредир ажылдар үргүлчүлеп турар. Эмнелгени ажыткандан бээр 14 эмчи доктаамал ажылдап келген. Чаш уруглар салбырының эргелекчизи, бедик мергежилдиг эмчи Б. С. Сабыр, акушер-гинеколог Л. А. Козина болгаш боттарының байлак дуржулгазын дамчыдып чоруур хоочуннар М. А. Горобец, Г. П. Абрамова, Л. Г. Сарафанова олар коллективтиң кол өзээ апарган. Коллективтиң мергежилдиг кадрлары өзүп орар. Божудулга салбырының эргелекчизи М. С. Сарыг-оол, улуг акушерка Л. Н. Куклина, акушерка З. Б. Ооржак болгаш өскелер-даа ажыл-ижинге кызымак.

Эмнелге коллективиниң кежигүннери моон соңгааргы сорулгаларын съезд мурнунуң документилери-биле танышып турар хуралга чугаалажып көрген. Аңаа бирээде, анастезия албанының дүнүнү-биле ажылдаарын чугулалаан. Ийиде, паталогия салбырының акушеркаларын кезер эмчиниң сестразынга ээлчеглежип ажылдаар кылдыр холушкак мергежилге өөредир. Дуржулгалыг эмчилерни бажыңнарга барып дүрген дуза чедирери-биле ээлчег графикти тургузар. Оон аңгыда, ие-чаштарны аппарат, инструмент болгаш лаборатория шинчилээшкини-биле эмнээрниң аргаларын медицина практиказынга улам калбаа-биле ажыглап ажылдаарын коллективтиң эмчилери хүлээнген ажылдап турар.

Ч. СОЯН.

ЧУРУКТАРДА: эмнелгеде дагдыныкчы Г. П. Абрамованың акушер Моңгуш Салбакай-биле беседалажып оралы; мурнакчы эмчиге белек тывыскан турган үези. В. Кара-Салдың фотолары.

СУКСУННАР

Свекла согунда чигир хөй. Ол ышкаш органиктиг кислота, минералдыг дустар (калий болгаш магний), витаминнер элбек. Чигир болгаш органиктиг кислота шөйүндүлерниң ажылдаарын экижидер. Свекла согунда магний бар болганындан, хан базыышкыны улуг үеде ижерге дузалыг: дамырларны алгыдар, төп нерва системазының ажылдаарын экижидер.

Картофель согу оюлган (язва) аарыын эмнээринге дузалаар. Шөйүндүлерниң ажылдаарын экижидер. Ол сокту чүгле ижерниң бетинде белеткеп алыр. Чиг картофельди арыглаал, эът машиназынга тыртыпкаш, 3-4 каът марляга шүүтер. Ооң-биле эмнелгерде диетаны сагыыр.

ЧАРЫШТА—ХААКЧЫЛАР

Төнүп турар 1985 чылда республиканың шыырак хаакчыларының аразынга хууда бирги чер дээш маргылдааны Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чанында Күш-культура болгаш спорт комитеди эрткен дыштаныр хүннерде «Тайга» станциязынга организастап эрттирген. Маргылдаага Кызыл хоорайның, Бии-Хем, Улуг-Хем, Таңды районнарның шыырак хаакчылары киришкилээн.

Баштайгы хүнде эр улус 15 километрге, аныяк уруглар 10 километрге маңнааннар. Кызыл хоорайның тейлекчилери Леонид Чуруто 50 минута 30 секундада, Юрий Сизых 52 минута 13 секундада, Бай-Хаакта элээди уругларның спортшколазының тренери Олег Надин 52 минута 40 секундада дистанцияны эрткилээш, бирги, ийиги, үшкү черлерни ээлээннер. Уруглар аразынга Таңды районнуң спортчулары Евгения Ходакова бирги, Ирина Касимова ийиги, Ирина Камаа үшкү черлерни алганнар. Ийиги хүннүң программазы-биле уруглар 5 километрге болгаш эр улус 10 километрге чарыштканнар.

Бо дистанцияга база Леонид Чуруто тиилээн. Олег Надин, Юрий Сизых ийиги, үшкү черде үнгеннер. Уруглардан баштайгы хүннүң тиилекчилери ол-ла дараалашка-биле келгеннер.

Спорткомитеттиң эрттирген маргылдаазы-биле чергелештир республикада элээди уругларның спортшколалар аразынга хаак маргылдаазын Чырыдылганың министерствозунуң шугуму-биле база организастап эрттирген. Баштайгы хүнде уруглар 5 километрге, оолдар 10 километрге чарыштканнар. Уруглардан Владимировка школазының өөреникчилери Е. Юринова (24 минута 55 секундада), Г. Советкина (25 минута 16 секундада) база Бии-Хемде элээди уругларның спортшколазындан Гришина (28 минутада) дистанцияны эрткилээш, шаңналдыг черлерни алганнар. Оолдардан Бай-Хаак спортшколазындан Бабанин (43 минута 30 секундада), Кызылдың № 14 школазының өөреникчизи Ф. Никифоров (45 минута 05 секундада) база Владимировка школазындан А. Зубарев (46 минута 10 секундада) 10 километрни багай эвес түңнелдиг эрткеннер.

Ийиги хүнде оолдар 5, уруглар 3 километрге чарышканнар. Борта оолдарның аразынга Фёдор Никифоров, Андрей Бабанин база Владимировка спортшколазындан Уран-оол Ондар шаңналдыг черлерже киргеннер. Уругларның 3 километрге чарыжынга Туранның спортшколазының өөреникчилери Наталья Гришина, Нина Сухорослова болгаш Владимировкада Елена Юринова олар тергиидээннер.

Улуг улус аразынга тиилекчилер январь 4—8 хүннеринде Иркутск областың Ангарск хоорайга болур Сибирь зоназының маргылдаазынга, а өөреникчилерден тиилекчилер Кемерово хоорайга элээди уругларның спортшколаларының аразынга Сибирь зоназының бирги чери дээш маргылдааларга кыышкы дыштаныышкын үезинде маңнаарлар.

Тиилекчилерге дипломнарны, өртектиг белектерни тывыскылаан.

Ол маргылдаа — хаакка бистиң республика иштинге болуп эртер улуг хемчээлдиг маргылдааларының бирээзи болур. Херээжен улустар аразынга маргылдааның киржикчилериниң 90 хуузу өөреникчилер болгаш шуут ийи станцияларга шаңналдыг черлерни алганнар колдуунда Бай-Хаак, Владимировка школазының өөреникчилери болган. Бо маргылдаа — республиканың эң шыырак хаакчыларының маргылдаазы болуп эрткен. Чамдык киржир ужурлуг районнар аңаа хар орай чагган дээш ышкаш чылдагааннар-биле киришпээн.

Ч. ООРЖАК.

ТВ

ДЕКАБРЬ 27-ДЕ
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — «Үе». 8.40 — Эртенги гимнастика. 8.55 — Шевер холдар. 9.25 — «Аныяктарның чогаадылгазы». 9.55 — 10.55— «Дириг амытаннар амыдыралы». 14.15 — Медээлер. 14.35 — «Проверено практикой». Док. фильмнер: «Все зависит от человека», «Ферма». 15.00 — З. Кодай. Виолончели болгаш фортепианога сонатина. 15.10 — Орус чугаа. 15.45— Тоол аалдап келген. «Мария Мирабела». Уран-чечен фильм. 17.25 — Док. телефильм. «Афганистан. Революцию не убить» 18.30 — М. Глинка. Теннзон соната. 18.45 — Бөгүн делегейде. 19.00— Тайбың болгаш амыктар. 19.30— «Айтырыглар — дилээшкиннер — шииттирлер». Чурттуң чаңгыс аай транспорт системазының хөгжүлдези. Дамчыдылганы политиктиг тайылбырлакчы Л. А. Вознесенский чорудар. 21.00 — «Үе». 21.35 — С. Рахманиновтуң романстарын РСФСР-ниң улустуң артизи Г. Калинина ырлаар. 21.55 — Спорт дугайында дамчыдылга. 23.05 —23.25 — Бөгүн делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — «Поэзия». Док. фильм. 8.35—С. Я. Маршак. Амыдыралының болгаш чогаадылгазының арыннары. 9.25; 13.40 — Англи дыл. 10.05 — КПТУ сургуулдарынга. Нитти биология. Хайнак үнүштерниң хевирлериниң генетиказы. 10.35; 11.40 — Төөгү. 7 класс. Иван Грозныйның үези. 11.05 — А. Прокофьевтиң поэзиязы. 12.10 — «Билир болгаш кылып бил». Школачыларга эртем билдилиг дамчыдылга. 12.40 — Н. А. Римский-Корсаков. 14.20 — «Көдээден дамчыдылга». 15.20 — 15.25— Медээлер. 18.00 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.15 —«Съездиге миллион белектер». Кызыл хоорайның 7 болгаш 11 дугаар школаларының пионер отрядтарының конкурстары. 19.15 — Телемедээлер. 19.25 — «Аянгвьу». Медээлер. 19.55 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». «Лис Леон». Мультфильм. 20.15 —«Встречи с Михаилом Светловым». Док. телефильм. 20.45 — Улустуң аалгалары. 21.00 — «Үе». 21.35 — «Гражданин Лешка». Уран-чечен фильм. 23.00 — «Золотое слово Древней Руси». Эртем-нептереңгей фильм. 23.25—23.35 — Хаак спортунуң талазы-биле бүгү-эвилелдиң чарыжы. «Красногорскиниң хаак оруу». 5 км. Херээженнер. Красногорскиден дамчыдылга.

агаар

Бөгүн республикага бүргеп, алзыр. Чамдык черлерге хар чаар. Дүне 23—28 градус, хүндүс 18—23 градус соор. Кызылга булуттаар, быскан хар чаар. Дүне 25—27 градус, хүндүс 19—21 градус соок болур.

Автоорукларга эртенги шактарда туманнаар, быскан хар чаар. 1—3 км черге эки көстүр.

Редактор В. С. ШАРАВИН.

кино

ДЕКАБРЬ 27-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Ва-Банк» 9.30, 11.20, 13.10, 15.00, 16.50, 18.40 «Лев Толстой» 20.30 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Тайна острова чудовищ» 9.20, 12.50, «Приключения Голубого рыцаря» 11.10. «Кто вы, доктор Зорге?» 14.40, 17.30, 20.10 шактарда.

«ВОСТОК»: «Кто и как?» 14.30, 17.10, 19.50 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Прощай, зелень лета» 16.00, 17.00, 19.00 шактарда.

СОРУЛГАЛАРЫН ЧУГААЛАШКАН

Медицина ажылдакчыларының профэвилел обкомунуң пленуму чоокта чаа болуп эрткен. «Медицина ажылдакчыларының ортузунда аарыыр чорук-биле холбашкан, түр кады ажыл кылып шыдавас чорукту эвээжедир талазы-биле кадык камгалал органнарының болгаш профэвилел комитеттерниң сорулгаларының» база «Республиканың кадык камгалал организацияларында, албан черлеринде болгаш бүдүрүлгелеринде күш-ажылдың болгаш бүдүрүлгениң сагылга-чурумунуң байдалының дугайында» айтырыгларны аңаа чугаалажып көрген.

Барыын-Хемчик, Бии-Хем, Эрзин, Сүт-Хөл районнарының эмнелгелеринде, Кадык камгалал министерствозунуң автобаазазында, халдавырлыг аарыгларга удур ажыл чорудар станцияда профэвилел комитеттери бо талазы-биле ажылды кошкак чорудуп турарын шыңгыы шүгүмчүлээн. Бо коллективтерниң ажылдакчыларының ортузунда аарыыр чоруктарының саны эвээжээр тудум, улам өзүп турарын пленумга демдеглээн. Ажылчы чоннарның кадыкшылынче кошкак кичээнгейни салып, социал страхованиениң акша-хөреңгизин чарыгдап турарын контрольдавайн турарын санал бергеннер шүгүмчүлекчи ёзубиле демдеглээн.

Чөөн-Хемчик, Өвүр, Тес-Хем, Барыын-Хемчик районнарының эмнелгелеринде, республика эмнелгезинде, автобаазада күш-ажылдың сагылга-чурумун үрээр, чылдагаан чок ажыл шагы үзер, аарыг кижилерге каржы-хажагай чоруктар ам-даа бар боор турар.

Чоннуң медицина хандырылгазын экижидер, аарыыр чоруктарының санын кызырар, күш-ажылдың болгаш бүдүрүлгениң сагылга-чурумун улам быжыглаар талазы-биле тодаргай сорулгаларны чугаалашкаш, ону боттандырар хемчеглерни пленумга хүлээп алган.

А. ДЫРТЫЙ-ООЛ.

ДАЛАЙ ДҮВҮНДЕ ВИТАМИННЕР

Далай капустазын XII чүс чылда-ла Японияга болгаш Кыдатка аъш-чемге ажыглап эгелээн. Ол бистиң Кара болгаш Ак далай эриктеринде, Кольск ортулуктарының Ыраккы чөөн чүк эриктеринде элбээ-биле үнүп турар.

Далай капустазы минералдыг элементилер-биле кончуг байлак. Далай суу ону фосфор, магний, бром, хлор, калий, натрий, демир, кобальт, марганец, цинк, ак коргулчун база эң-не хөй йод-биле «чемгерип» турар. Оон аңгыда ында углеводтар, белоктар, витаминнер («А», «С», «Д», «Е», «В» бөлүктүң витаминнери) болгаш дустуң альгин кислотазы бар.

Шагда кыдыкты районнарның чурттакчылары далай капустазын нарын чемнерге санап турган. Ол капустадан янзы-бүрү чемнер белеткеп, бир, ийи дугаар чемнерни кылып келген. Чемге амдан киирер холуксаа кылырынга хөлчок таарымчалыг.

Амгы үеде бистиң аъш-чем үлетпүрүвүс далай капустазындан янзы-бүрү кылыгларны үндүрерин экижиткен. Чижээлээрге, томат соузунда ногаалар холуксаалыг далай капустазы-биле далай капусталыг кабачки чергелиг кылыгларны садыглардан көрүп болур.

Далай капустазы холумактыг кондитер кылыгларында безин бар апарган: кат-чимистен белеткээн мармелад, карамель, ак-ягаан зефир, кадырган, доңурган болгаш консервалаан капусталарны безин садып турар. Чаа далай капустазын болбаазырадырга, ажыктыг шынары доңгузу-биле камгалаттынар, кадырган капустаны баштай 10—12 шак дургузунда сугга тургузар, ооң соонда экидир чуггаш, ам хайындырар. Доңурган капустаны эрий бээрге чуур. Арыглаан чуггаан соонда шии белеткеп болур.

Далай капустазы — чиир аъш-чем болурундан аңгыда, кончуг үнелиг эм болур. Ону йод бүдүреринге ажыглап келген. Ол ышкаш базедв аарыглыг, баш мээзиниң, хан дамырының (артерия), буттар артерия аарыглыг база чүректиң дамыр коронарлыг кижилерге аъш-чемге ажыглаарынга сүмелеп турар. Йодлиндиг болгаш белоктуг эргилдези дузалыг, ханда холестериннуң деңнелин кудуладыр болгаш ханның дестелирин эвээжедир.

Далай капустазындан кылган эм-препараттар ижин болгаш шөйүндүлер ойулганын (язва) эмнээринге дузалыг. Каша, кисел азы альгин сүдү хевирлиг деп адаар ажыглап турарывыс альгинат ижиниң болгаш шөйүндүлерниң шараланчак картынга шырыңма тургузуптар, а ойулган аарыглыг кижиниң аарыының кырын шырыңма чыва бээрге, механиктиг болгаш өске-даа хуулдуруушкун болдурар чүүлдерден камгалап, аарыының дүрген экирииринге идиглиг. Альгинат кальций хан боолдурар болгаш бактерияга удур шынарлыг, ынчангаш ону кезиишкинге ажыглап турар. Альгинат натрий мага-ботта үс эргилдезин шии эвес апарганын эмнээринге дузалаар.

Аптечка четкилеринге далай капустазы порошок азы гранул хевирлиг кээп турар.

М. ИГНАТЬЕВ.
РСФСР-ниң алдарлыг эмчизи.

ЧАРЛАЛДАР

КРАСНОЯРСКИНИҢ КӨДЭЭ АЖЫЛ-АГЫЙ ИНСТИТУДУНУҢ ТЫВА САЛБЫРЫ СТУДЕНТИЛЕР ХҮЛЭЭП АЛЫРЫН ЧАРЛАП ТУР

Студентилерни агрономия болгаш зооинженер факультеттеринге бот-өөредилгелиг салбырның 1 курузунга хүлээп алыр.

Билдириишкиннерни ноябрь 1-ден 1986 чылдың февраль 1-ге чедир хүлээп алыр. Кирериниң экзаменнерин 1986 чылдың февраль 3-тен 23-ке чедир чорудар.

Агрономия болгаш зооинженер факультеттеринге кирерлер дараазында эртемнерге: физикага, химияга, биологияга (аас-биле) орус дыл болгаш литератураа (бижимел-биле) шылгалда дужаар.

Институттуң ректорунга билдириишкинге шилип алган тускай эртемин айытпышаан, дараазында документилерни кожар: ортумак эртемниң дугайында документ (боду-биле), албан черниң, партия болгаш профэвилел организацияларының удуртукчуларының шынзытканы болгаш сүдделиг таңма баскан сөөлгү ажылдап турган черинден азы школадан характеристика, эмчи шынзылгазы (№ 286 майык-биле азы 086 (у) майык-биле) күш-ажыл дептеринден ушта бижилге, 3х4 см хемчээлдиг 6 фоточурук.

Паспортту, шериг билединазы кинр бижиткен херечилелди боду эккеп көргүзер. Чепсектиг Күштерден халашканнарга шериг кезээниң командылалындан характеристика бээри албан эвес.

БЕЛЕТКЕЛ КУРУЗУ

Красноярскиниң көдээ ажыл-агый институдунуң Тыва филиалынга кирер бот-өөредилгелиглерге ай хуусаалыг кежээки белеткел курстарынга дыңнакчыларны хүлээп алгырын чарлап тур. Салбырның директорунга билдириишкинни болгаш өөредилге дээш төлээниниң дугайында квитанцияны алганының соонда киирип алыр.

Өөредилге дээш 15 рубль хемчээлдиг төлевирни институттуң кассазынга төлээр. Өөредилге 1986 чылдың январь 6-дан эгелээр.

Айтырыгларны тодарадыр чер: Кызыл хоорай, Калинин кудумчузу 1 «в». № 6 автобус-биле чоруур.

Чазалга

Декабрь 25-те үнген № 296 «Шынның» бирги арнында: 1986 чылда Тыва АССР-ниң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң Күрүне планының дугайында Тыва АССР-ниң Хоойлузун мынчаар эде номчуур:
үлетпүр продукциязы 104,3 хуу,
күш-ажылдың бүдүрүкчүзү үлетпүрде 103,1 хуу.

«Тыва тудуг» трестиң 48 дугаар тудуг эргелелинге доктаамал ажылдаары-биле бызаңчылар, штукатурлар, малярлар, а ол ышкаш үстүнде айыткан мергежилдерге 3 ай дургузунда бүдүрүлгеге ажылдавышаан өөренир өөреникчилер херектелгиниң турар. Өөредилге үезинде айда 75 рубльдиң стипендиязын төлээр. Ол ышкаш кассир, электрик, объект чоогунуң складынга кладовщик, тудугжу-инженерлер, мастерлер албан-дужаалынга тудугжу-техниктер херек. Бот кижилерге общежитие, өг-бүлелиглерге квартираларны азы өг-бүле комнаталарын ээлчег ёзугаар бээр.

Айтырыгны тодарадыр чер: Кызыл хоорай, Складская кудумчузу 1а, № 5 автобус-биле 10 столовая чанынга чедир чоруур, телефон 2-28-33.

«Мөңгүлек» аалчылар бажыңынга болгаш ресторанга ажылдаары-биле хеп үлекчизи, аъш-чем складының эргелекчизи, официантылар, хаалгачылар, марочница, өрээл аштакчылары, тон азыкчылары, электрик дарый херектелттиниш турар.

Айтырыгларны тодарадыр чер: Кызыл хоорай, Кочетов кудумчузу 1, кадрлар килдизи.

МАГАЗИННЕРЖЕ ЧАЛАЛГА

Чаа чылды уткуурунуң байырлалы-биле холбаштыр база садыглаашкынның культуразын бедидер болгаш садып алыкчыларга эптиг болдурары-биле Кызылдың үлетпүр бараанаар садыышының бүгү магазиннери, 1985 чылдың декабрь 29-та моон мурнунда дыңнатканы ышкаш, эртенгиниң 10-дан 15 шакка чедир чапсарлаашкын чокка ажылдаарын дыңнадып турар.

Ол ышкаш моон адаанда магазиннер 1985 чылдың декабрь 31-де мурнундагы расписание ёзугаар ажылдаар: «Саян» универмаг, № 2 «Идик», № 3 «Суй-белектер», № 5 «Уруглар бараанннары», № 7 «Амыдырал химиязының бараанннары» (рынокта), № 10 «Мебель», № 12 «Электри бараанннары», № 13 (Первомайская), № 14 «Аялга», № 15 (Л. Ооржак), № 16 (Кечил-оол, 63), № 19 (Жилпоселок), № 22 (Улуг-Хемниң оң талакы эрии).

Үлетпүр бараанннарының магазиннери садып алыкчыларны чалап тур.

• Чагаалар допчулалы •

ӨӨРҮШКҮЗҮН ИЛЕРЕДИП...

Партияның болгаш чазактың чорудуп турар социал-экономиктиг улуг хемчеглерниң ачызында совет кижилерниң кадыын экижидер талазы-биле эки түңнелдер чедип алдынган. Оон бир кескү чижээн бистиң республиканың хоорай, суурларындан эскерип болур. Көдээ суурларда участок эмнелгелерин ийикпе, азы медпунктуларны тургускулаан. Ол эмнелгелерде дээди болгаш ортумак эртемниг кадрлар ажылдап турар. Оларның аразында чоннуң кадыы дээш уйгу-дыжын сагынмас, кызымак ажылдап чоруур эмчилер эвээш эвес. Ындыгларның ажылын бедик үнелеп, боттарының өөрүшкүзүн илередип турар, оларның ажылынга улам чаа чедиишкиннерни күзээн чагаалар «Шынның» почтазы-биле редакцияга доктаамал кээр. Оларның чамдыктарының допчулалын бөгүн киирдивис.

Самагалдайда район эмнелгезиниң кадрлар талазы-биле инспектору К. Чиимит өске коллективтер-биле бир демей, съезд мурнунуң документилери-биле ханы танышкып, оларны чүүлдүгзүнүдүвүс деп бижээн. СЭКП-ниң Программазының чаа эдилгезиниң төлевилелинде чоннуң кадыын камгалаарын улам ыңай экижидериниң талазы-биле хемчеглерни онзалап айыткан-дыр. Эмнелге коллективиниң ажылдакчылары ажыл-ижин шугдунуп көрүп, ону удуртулга болдурган ажылдап турар. Он бирги беш чылдың эгезинден бээр ие-чаштың кадыын камгалаарынче кичээнгей салдынып келген. Уругларның кадыын камгалаарын экижидер дээш эвээш эвес ажыл кылдынган. Профилактиктиг хемчеглерни чогуур үезинде чорудуп турар. Уругларның улуг эмчизи К. Танова, В. Карма ада-иелер ортузунга лекция, беседаларны үргүлчү чорудуп турар. Боттары база билиин бедидип келген.

Эмчилер К. Самбуу, К. Монгуш, А. Борбай-оол, С. Яковлев база фельдшерлер А. Максыр, У. Элбек, В. Дандар олар эки ажылдыг санитаркалар М. Марчын, М. Сонам, поварлар К. Кыргыз-Кара, Д. Чадамба оларның ажылы кызымак деп, автор үнелээн.

Алексей Ондар Кызыл районнуң Кур-Чер суурнуң чурттакчызы. Ол ында участок эмнелгезиниң эргелекчизи Т. Күжүгеттиң ажылын мынчаар бижээн: «Эргелекчи 1968 чылдан бээр ажылдаан. Ол үениң иштинде ажылынга бердинген, кызымак болгаш чоннуң кадыы дээш амыр-дыжын харамнанмайн ажылдап чоруур.

Амгы үеде бис бо эмнелгеде эмнедип тур бис. Тоюнмаа Степановна аарыгны тодарадып, эмнээниниң соонда кадыывыс экижип тур. Ам удавас совхозувустуң ажыл-агыйынга үлүүвүс киирип эгелээр бис. Фельдшер Елизавета Күжүгет, эмчи сестралары Светлана Доңгак оларның ажылдап турары эки. Чонга буянныг ижин төлептиг бараалгадып чоруур бо эмчилерге өөрүп четтиргенивисти илереттивис».

«Бай-Тайга районнуң Кара-Хөлге бистиң уруувус Алимаа Даржаа хенертен аар аараш, Ак-Довурактың уруглар эмнелгезинге угаан чок келген. Уруувустуң кадыын эмчи Николай Александрович Кучко шинчип, аарыын тодараткаш, бүгү арга-дуржулгазын үндүрүп, сагыш човангыр эмнээниниң ачызында, ол сегээн. Ол ышкаш эмнелгениң улуг сестразы Екатерина Хертек, Валентина Ооржак, санитаркалар улуг үлүүн киргенинге өөрүп четтиргенивисти солун дамчыштыр илергейледивис. Кырган-авазы **Вера Кучун, ачазы Даржаа Шилов, авазы Даржаа Танмаа олардан».**

Мергежилинге ынак, бодунуң ажылын ханы билир эмчи сестраларының чонунга хүндүткели бедик. Ындыгларны **Өвүрден бижикчи Д. Ооржак** чагаазында адап, мактаан. Ол Хандагайтының төп эмнелгезинде ажылдап турар Галина Монгуш, Зинаида Ооржак, Светлана Ондар, Сайлык Чымба, Ооржак Сүрүнмаа олар аарыг кижилерге ээлдек-эвилең, кичээнгейлиг улус, оларга өөрүшкүнүң сөстерин сөглеп турар деп, ол айыткан.

Эмчилерниң ажылы кончуг харыысалгалыг болгаш буянныг мергежил. Оларның дузазын кандыг-даа үелерде кижилер көрүп турар. Оларның ажылы амыдыралга кескү. Ынчангаш номчукчулар ону дораан эскерип, үнелелдин бере бээри-даа чөптүг. Чүгле бир четпес чүве — авторларның чамдыктары эмчилерниң чүгле аттарын чыскаай бижип каан боор. Мактадыг эмчи болганда, оон чогум канчаар ажылдап турган, чоннуң үнелелин чедип алганын чижекке көргүзүп, тодаргай аналистеп бижиир болза эки. Фактылары чегей, ханы анализи чок, авторнуң адрези болгаш ады, фамилиязы база адазының ады билдинмес чагаалар бо-ла келгилээр. Ынчангаш чамдыкта солунга үнмейн баар чылдагааны ында.

С. ЧООДУ.

ШЫН. Редакцияның адрези: 667000. Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 3. Телефоннары: редакторнуң 2-24-63, редакторнуң оралакчыларының 2-35-24, 2-23-54, харыысалгалыг секретарының 2-23-35, секретариаттың 2-23-35, партийжи амыдырал болгаш үлетпүр килдистериниң 2-31-75, пропаганда болгаш совет тургузуг килдистериниң 2-37-13, чагаа килдизиниң 2-41-27, информация килдизиниң 2-20-60, культура килдизиниң 2-23-54; көдээ ажыл-агый килдизиниң 2-21-47, корректорларының 2-27-41, бухгалтериязының 2-12-45, солун келбейн барганда 2-32-75 телефонче долгаар.

Солун неделяда 6 катап үнер

Чагыг № 3195.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл. Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1. ТС—01160

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

1985 чылдың декабрь 28 суббота

№ 298 (12998)

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

СЭКП ТК-НЫҢ ПОЛИТБЮРОЗУНДА

СЭКП ТК-ның Политбюрозу ээлчеглиг хуралынга Экономиктиг Дузалажылга Чөвүлелиниң Москвага болган 41-ги (ээлчег чок) сессиязының түңнелдерин чугаалашкаш, эш Н. И. Рыжковка баштаткан Совет Эвилелиниң ооң ажылынга киришкен делегациязының ажылын чүүлдүг деп санаан.

Сессияның түңнелдери болгаш аңаа хүлээп алган ЭДЧ кежигүнү чурттарының 2000 чылга чедир эртем-техниктиг депшилгезиниң комплекстиг программазы дээди деңнелге болган экономиктиг чөвүлел хуралдың шиитпирлерин күүседиринге улуг базым, социалистиг дем каттыжылгазының амыдыралынга эң чугула болуушкун болганын демдеглээн. Комплекстиг программа бистиң чурттуң болгаш акы-дуңма социалистиг чурттарның социал-экономиктиг депшилгезин дүргедедиринге онза рольду ойнаар, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн боттуу-биле бедидерин, социализмниң делегейге ат-алдарының болгаш чаагай салдарының улгадырын хандырар ужурлуг. Ону боттандырып чорудар чорук — ЭДЧ кежигүнү чурттарының социалистиг экономиктиг интеграциязын улам ханыладырынга бараан болур. Бо бүгү акы-дуңма социалистиг чурттарның боттарының сырый каттыжылгазының болгаш чаңгыс эвиин быжыглаар талазы-биле каттышкан күжениишкиннеринге чугула политиктиг ужур-дузалыг боор турар.

Программаны ажылдап кылырынга Совет Эвилелиниң инициативазын акы-дуңма чурттарның бедик-биле үнелээнин, бодунуң эртем-техниктиг болгаш бүдүрүлге талазы-биле күчү-шыдалын программаның даалгаларын күүседириниң ажылынга кириштирериниге ооң белен чоруун чүүлдүгзүнүп, сеткил ханымышкынныг уткуп-хүлээп алганын Политбюро хуралынга демдеглээн. Социалистиг чурттарның делегацияларының баштыңнары болгаш ЭДЧ-ниң сессиязының хуралынга киришкен акы-дуңма партияларының ТК-ларының секретарьлары-биле эш М. С. Горбачевтуң ужуражылгазының онза ужур-дузалыг болган. Эртем-техниктиг депшилгени дүргедедирин, иштики экономиктиг болгаш делегей политиказының үндезин айтырыгларының талазы-биле ооң илереткени принципиалдыг туружун олар долузу-биле деткээн.

ЭДЧ кежигүнү чурттарының эртем-техниктиг депшилгезиниң комплекстиг программазын боттандырып чорударының талазы-биле хемчеглер дугайында СЭКП ТК-ның болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Доктаалын хүлээп алган. Ында совет организацияларының ол программаны күүседиринге идепкейлиг киржип, ону боттандырып турар үеде өске чурттар-биле кады кылып чорудар ажылдарының түңнелдерин специализастаашкынга болгаш кооперастаашкынга үндезилээш, бүдүрүлгеге калбаа-биле ажыглаарын хандырарынга эргежок чугула бүгү таарымчалыг байдалдарны тургузарын көрген.

ЭДЧ кежигүнү чурттарының 2000 чылга чедир эртем-техниктиг депшилгезиниң комплекстиг программазында айыттынган Совет Эвилелиниң бүгү хүлээлгелериниң ылап-ла күүсеттинерин партия, совет болгаш ажыл-агый органнарының, күш-ажылчы коллективтерниң хандырарынга быжыг бүзүрелдин илереткен.

Улустуң хереглел бараанарынга садып алыкчыларның хереглелин улам-на долузу-биле хандырар сорулга-биле массалыг хереглел бараанарын бүдүрерин болгаш садыг биле үлетпүрнүң аразынга харылзааларны сайзыраңгайжыдарының талазы-биле, чоннуң хереглелин барымдаалаарынга үндезилээш, бедик шынарлыг бараанарны бүдүрерин болгаш сайгарарын көвүдедиринге база ассортиментизиниң хөй хевирлиг болурунга оларның аразынга сонуургалды улгаттырарының талазы-биле, ол ышкаш кээрде айыттынган хүлээлгелерниң күүсеттинери дээш бүдүрүлгелерниң харысалгазын күштелдирер талазы-биле немелде хемчеглерни чаа беш чылда ажылдап кылгаш, боттандырып чорудары эргежок чугула деп Политбюро санаан.

СЭКП ТК-ның болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң тараа ажаап алыр «Дон» дээр хевириниң комбайннарын бүдүрүп үндүрериниң организастаары-биле холбаштыр доктаалының боттанымышкынының чоруп турарының дугайында айтырыгны контрольдаар чурум-биле чугаалажып көрген. Ол ажыл-херекке четпестерни чайладырын болгаш айыттынган даалгаларны чогуур үезинде күүседирин хандырар талазы-биле эргежок чугула хемчеглерни тодараткан.

Политбюро эштер М. С. Горбачевтуң болгаш А. А. Громыконуң Ирак Республиканың Революстуг командылал чөвүлелиниң Даргазы, Президентизи Саддам Хусейн-биле беседаларының түңнелдерин болгаш Москвага болган совет-ирак чугаалажышкыннарының түңнелдерин чүүлдүг деп көрген. ССРЭ биле Иракты аразында хөгжүп турар кады ажылдажылга ийи чурттуң улустарының эрге-ажыктарынга долузу-биле дүгжүп турарын демдеглээн. Ол Совет Эвилелиниң Чоокку Чөөн чүк талазы-биле принципиалдыг угланыышкынының бир кезээ боор турар. Ол бүгү талаларның дүрүм ёзугаар эрге-ажыктарын барымдаалаарынче база кандыг-даа империалистиг холгаарлаашкын чокка дүшкүүрлүг байдалды узуткаарынче болгаш мөзилдежиишкинниг чорукту политиктиг арга-биле шиитпирлээринче угланган.

Социалистиг чурттарның коммунистиг болгаш ажылчын партияларының Төп Комитеттериниң секретарьларының делегей болгаш идеологтуг айтырыглар талазы-биле Бухарестиге болган ужуражышкынының дугайында информацияны дыңнаан.

СЭКП ТК-ның Политбюрозунуң хуралынга даштыкы политиканың, ол ышкаш бистиң чурттуң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң өске-даа чамдык айтырыгларын база чугаалажып көрген.

Партияның область конференциязының делегады

СЭКП-ниң ээлчеглиг XXVII съездизинге күш-ажылчы чедиишкиннерлиг ужуражыр дээш социалистиг чарыш Кызылдың «Детский мир» магазининиң салбырларының ажылдакчыларының аразында калбарган. Олар он бирги беш чылдың болгаш 1985 чылдың планныг онаалдаларын база социалистиг хүлээлгелерин күүседир дээш шалыпчы ажылдап келгеннер. Ооң түңнелинде магазин эки көргүзүгнү чедип алган.

Күш-ажылдың Кызыл Тук орденниң эдилекчизи коммунист Иргит Намчыловна Декабрьның удуртканы трикотаж салбырының садыгжылары съездиге аалдар болдурган социалистиг чарышка каш удаа тиилекчи болган. Салбыр он бирги беш чылдың бараан саарылгазының даалгазын бо чылдың ноябрь эгезинде, бо чылдың планын декабрь 16-да күүсеткен. Салбырда садыгжылар А. Ооржак, З. Тригуб, О. Андреева, И. Байлакмаа болгаш өскелер-даа хереглекчилерге эптиг-ээлдек, оларның хереглелдерин, негелделерин дыңнангыр болуп, эки ажылдап турарлар.

Салбырның ажыл-ишчилериниң күш-ажылчы чедиишкиннерин чедип алырынга ооң эргелекчизи И. Н. Декабрьның киирип турар үлүү эвээш эвес. Аныяк садыгжыларга хөй чылда меңнеп алган байлак арга-дурзулгазын дамчыдып берип турар. Хереглекчилерге эргежок чугула бараанарны четчелеп ап келген. Ол — 1969 чылдан бээр «Детский мир» магазининде ажылдап тур(а), бо хүннерге чедир дыка хөй садыгжыларны өстүрүп, кижизиткен, ынчангаш ону магазинниң дагдыныкчылар чөвүлелиниң даргазынга соңгаан, партийжи даалганы ак сеткилдиг күүседип турар.

Мурнакчы садыгжыны, үлегерлиг дагдыныкчыны Кызыл хоорайның коммунистери партияның область конференциязының делегадынга соңгаан.

ЧУРУКТА: И. Н. Декабрь.
В. ПИВОВАРОВТУҢ фотозу.

АЖЫК ЧАГАА ХҮНҮ

Социалистиг демократияны улам-на хөгжүдеринче улуг кичээнгейни СЭКП-ниң съезд мурнунуң документилеринде салып турар.

Кижилерниң хереглелдеринге болгаш дилеглеринге сагыш човаңгыр болуру партия комитеди бүрүзүнүң, министерство, ведомство бүрүзүнүң, каттыжышкын, бүдүрүлге, ажыл-агый удуртукчузу бүрүзүнүң ажыл-чорудулгазының дөрт хүлээлгези болуп турар.

Ленинчи чаңчылдар ёзугаар, чагааларны болгаш аас-биле дилеглерни массалар-биле харылзааны быжыглаарының чугула хевири, ниитилелдиң ажыл-херектерин эргелеп башкарарынга оларны кириштирериниң аргаларының бирээзи деп санап турар. Чагааларда, хүлээп алыышкын үезинде демдеглеттинген санал-оналдар, хомудалдар болгаш дилеглер тургустунуп келген байдалда кандыг ажылды кылып чорударынга партия, совет, ажыл-агый органнарынга дузалап, ажыл-херекти боттур кылдыр үнелеп көөрүнге, четпестерни илередип тыварынга, оларны эдип алырынга, ылаптыг шын шиитпирлерни тодарадып үндүрериге идиг болуп турар. Ол дээрге идегээштиң бижээн, идегээштиң чугаалаан болгаш өске кайыын-даа доравн тып ап шыдавас чугула информация.

Чагаа-бижиктер-биле ажылдарның хевирлери болгаш аргалары калбарып турар. Ылаңгыя Ажык чагаалар хүнү, чаңгыс аай политхүннер, айтырыглар болгаш харылар кежээлери, күш-ажылчы коллективтерге удуртукчу ажылдакчыларның отчёттары, парлалга, телевидение болгаш радио дамчыштыр оларның чон-биле чугаазы ажылчы чоннарның улуг сонуургалын болдуруп турар.

Ооң чижектери хөй. СЭКП Кызыл хоорукомунга, хоорукүүскомга, республика солуннарының редакцияларынга найысылалдың кадык камгалалының албан черлериниң ажылын улам экижидериниң, ооң шиитпирлээр ужурлуг айтырыгларын дүргедедириниң, четпестерни эдериниң дугайында чагаалар эвээш эвес келген. Ону барымдаалааш, Ажык чагаа хүнү бо чылдың февральдың баштайгы чартыында СЭКП хоорукомунуң хуралдаар залынга эрттирген. Республиканың чамдык министерстволарының, ведомстволарының, хоорайның бүдүрүлге каттыжышкыннарының, бүдүрүлгелериниң, медицина албан черлериниң удуртукчулары ооң ажылынга киришкен.

Кайы-даа талаларга Ажык чагаа ажыктыг болган. Хүн айтырыынга кирген тема кичээнгейлиг ёзу-биле көрдүнген. Медицина хандырылгазын экижидер талазы-биле хоорайда байдал улам таарымчалыг болуп бар чыдар. Социал хандырылга хемчеглеринге эрткен чылын 11949,7 муң рубльди хоорай бюджединден үндүрген, ооң иштинден 5972,6 муң рубльди кадык камгалалынга база күш-культурага чарыгдаан. 2 миллион 449 муң рубльди бир хар чедир назылыг уругларлыг иелерге шөлээ хүннериниң чамдызын төлээринге үндүрген. Ие-чаштың кадыын камгалаарынга эвээш эвес чарыгдал үнген. База ол ышкаш 6 миллион 707 муң рубльди бюллетеньге турган ажыл-ишчилерге төлээн.

Бир эвес деңнеп алыр болза, капитал чурттарында медицина дузазы төлевирлиг болуп турары-биле ылгалдыг. Чижээ, АКШ-ка эмнелге орнун бир хүн ээлээрге 200 долларны, чүрекке операция кылдыртырга 9600 долларны, гланд кестирериинге база ыштиг кижи медицина албан черинге божуп эмнедирге 400 долларны төлээр.

Совет медицинаның кижи дээш сагыш салымышкынын бистиң найысылалывыста — Кызылда кадык камгалалының хөгжүлдезинден база катап көрүп болур. Чүгле соолгу он чылда безин 60 орунуг божудулга бажыңы, психика аарыг кижилерниң эмнээр 75 орунуг салбырны, 300 кижи хүлээп алыр поликлиниканы, 120 орунуг уруглар салбырын, «Тываавтотранс» каттыжышкынының ажылдакчыларынга поликлиника филиалын, херел-биле эмнээр терапияның болгаш радиоизотоптуг диагностиканың радиология корпузун ажыглаалга киирген. Он муң чурттакчыга хамаарыштыр алырга, чыттырып эмнээр орун фондузу 293 болуп турар, ол көргүзүг РСФСР-ның ниити деңнелинден хөй.

Ниитизи-биле алырга, найысылалдың кадык камгалалы көскүзү-биле бурунгаарлаан. Ынчалза-даа кадык камгалалын экижидер талазы-биле кылып чорудар ужурлуг айтырыглар эвээш эвес. Ол дугайын кээп турар чагаалар херечилеп турар. Оларда шүгүмчүлеп турары болза, чамдык эмнелге черлериниң ажылы чогуур негелдеге четпес, ортумак звенонуң кадрлары-биле хөй эмнелгелер долу кылдыр четчелеттинмээн. Кижилерге кичээнгейлиг эвес, албан-хүлээлгезинге харысаалга чок болу бээр чамдык таварылгалар бар. Ажык чагаа хүнүнге көдүрүлген айтырыгларны шиитпирлээриниң хемчеглерин ажылдап кылган, ону СЭКП хоорукомунуң бюрозунга бадылаан, хемчеглерниң күүселдези — контрольда.

База ол ышкаш Ажык чагаа хүннери Тес-Хем районнуң Самагалдайга, Бай-Тайга районнуң Тээлиге, чамдык өске-даа черлерге болуп эрткен. Оларның ажылынга республиканың чамдык министерстволарының, ведомстволарының, эргелелдериниң удуртукчулары киржип, ажылчы чоннарның парлалгага, партия, совет ажыл-агый органнарынга тургускан айтырыгларынга харыыларны берген.

Респотребсоюз баштаар черниң, «Туваавтотранс» каттыжышкынының, Амыдырал хандырылга министерствозунуң, Кадык камгалал министерствозунуң удуртукчулары, төлээлери «Шын» солунга кээп турар шүгүмчүлелдиг чагааларның иян-биле эрттирген Ажык чагаа хүннеринге идепкейлиг киржип келген. Даргалар-биле, ажыл-херектерниң организакчылары болгаш күүседикчилери-биле чугаалажырга, ол дээрге бир аңгы, а кажан чон-биле ужуражырга, айтырыгларны шиитпирлээринге кандыг аргаларның ажыктыг болгаш эптиг, ажыл-херекке харысаалгазы улам тода кылдыр көстүп кээрин ажык чагаа хүннериниң киржикчилери демдеглеп турган.

Ынчалза-даа Чуртталга-коммунал ажыл-агыйының министерствозунуң, Харылзааның бүдүрүлге-техниктиг эргелелиниң, Автоорукарының тудуунуң болгаш ажыглалының эргелелиниң удуртукчулары, чамдык таварылгаларда чүгле район организацияларының даргалары-биле ужуражыры-биле кызыгаарланып, чер-черден кээп турар шүгүмчүлелдиг чагаа-биле ажылдарның арга-хевирлерин долузу-биле ажыглавайн турар. Баш удур дугурушкаш, белеткеп каан Ажык чагаа хүннери эрттирип турган чурттакчылыг черлерже оларны чалап чедирери безин зар боол келген.

Чагааларга, оларда көдүрген айтырыгларга кичээнгейлиг болуру — кандыг-даа албан черниң удуртукчузунга бир онзагай даалга, ажыл-агыйны эргелеп баштап турарының, айтырыгны кайы хире билириниң, тодаргай кижиниң амыдыралын болгаш негелде-хереглелин кайы хире билип турарының делгем аргазы болур. Сагылга-чурумну быжыглаарының, социалистиг өнчү-хөреңгини камгалаарының, ажыл-агыйжы эвес, тотчетлекчи чорук-биле демиселдиң дугайында чагаалар-биле ажылды идепкейжидери дээрге, совет кижилерниң коллективтиг дуржулгазынга доктаамал даянары, оларның санал-оналдарынга кичээнгейлиг болуру, ниитизи-биле алырга, ниитилелдиң ажыл-херектерин эргелеп башкарарынга ажылчы чоннарны калбаа-биле кириштирери-дир. Ынчангаш чер-черде партия организациялары Ажык чагаа хүннерин бедик деңнелге организастап эрттирериинче доктаамал кичээнгей салган турар ужурлуг.

Чылды чедиишкинниг доозар

ХҮЛЭЭЛГЕЗИН КҮҮСЕТКЕН

«Тыва суг тудуг» трестиң автобаазазының коллективи беш чыл планын октябрь төнчүзүнде доосқаш, ам съездиге уткуштур алган даалгаларын чедиишкинниг күүседир дээш күженишкинниг ажылдап турар. Он бир айларда чүък сөөртүлгезиниң планын коллектив 102,2 хуу боттандырган болгаш барык миллион ажыг тонна-километрни эрткен. Чолаачылар суггарылга системазынга чугула херек дериглелерни, хоолайларны районнарже сөөртүп чедирип турар. Чаагай дүжүт суггаттан хамаарылгалыг болганда, оларның Аъш-чем программазын күүседиринге киирип турар үлүү эвээш эвес.

Нити тресте калбарган чарышка автобааза үшкү квартал түңнели-биле тиилекчи болган. Чедиишкиннерни быжыглаар дээш, А. Н. Кузнецов, В. В. Сухорослов, М. Р. Рихерд, В. В. Голубцов, В. Г. Мартемьянов болгаш өскелерниң-даа удурткан бригадалары ажыл шагын чөп ажыглап, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидер талазы-биле хемчеглерни ап турар. Хууда хүлээлгелерин В. Перфильев, В. Чувашов, И. Лихицкий, Л. Мурва, Ш. Анопченко ышкаш мурнакчылар ажыр күүсеткилээн. Оларның хөй кезииниң күш-ажылчы календары келир чылдыы-биле санаттынып эгелээн.

С. САНДЮ.

АҢЧЫ АДАШКЫЛАР

Комсомолчу Василий Ооржак «Хемчик» аңныыр ажыл-агый черинде үш чыл улаштыр ажылдап турар. Бо аңныыр сезонунда ол кээрээлиг ажылдарының планын ажыр күүседип, белеткел конторазынга беш киштиг, ийи чүс диинии дужааган. Ол ам адазы хоочун аңчы Ш. Д. Ооржак-биле кады ээт белеткелинче аъттаныпкан.

Бистиң корр.

МАЛ АЖЫЛЫНДА АНЫЯКТАР

Сүт-Хөлде «Октябрь 30 чылы» совхозтуң комсомол комитединиң организастаалы «Аныяктарны — мал ажылынче» деп темалыг кежээ болуп эрткен. Аңаа «Алдан-Маадыр», «Сүт-Хөл» совхозтарның төлээлери база киришкен.

Партияның ээлчеглиг съездизин күш-ажылчы чедиишкиннерлиг уткуур дээш районнуң комсомолчулары болгаш аныяктары кедурлүүшкүннүг ажылдап турарын ВЛКСМ райкомунуң бирги секретары К. О. Данзы-Белек чыылганнарга чугаалап берген.

Малчын адаларының болгаш иелериниң үлегерин эдерип саанчылаан, хойжулаан, инек кадарган комсомолчулар, аныяктар районда эвээш эвес, олар даандырган ажыл-херекти багай эвес күүседип турар. Ылаңгыя Ирина Делгер, Владимир Монгуш («Алдан-Маадырда»), Надежда Монгуш, Алексей Ондар («Сүт-Хөлде»), Виктория Монгуш (Карл Маркс аттыг), Лариса Монгуш («Октябрь 30 чылында») болгаш оон-даа өскелер эки көргүзүглерлиг болуп турар.

Чечектигниң хойжу бригадазының бригадири Мочак-оол Хертек, «Октябрь 30 чылы» совхозтуң малчыны, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң депутаты Чула Ондар, «Алдан-Маадыр» совхозтуң партком секретары Ондар Данзы-Белек, чылгычы Дамба-Доржу Ондар болгаш өскелер-даа дуржулга солчуп чүве чугаалааш, аныяктарны мал ажылынга ажылдаарынче кыйгырганнар. Баян-Тала школазының өөреникчизи Салбак-Кара Куулар ортумак школаны дооскаш, малчыннаар күзелин илереткен.

Кежээниң түңнелинде, мал ажылынга ажылдаар күзелдиг бөлүк аныяктарга комсомолчу путёвкаларны тывыскан.

Районнуң ажыл-агыйларынга ам удавас хөй оолдаашкыны эгелээр, аңаа сакманщиктеп ажылдаар күзелдиглер эвээш эвес болган. Бо хүннерге чедир 90 ажыг аныяк ишчи хойжу коданнарга сакманщиктээр күзелин илереткеш, комсомолчу путёвканы алганнар.

Ш. КУУЛАР.

Барыын-Хемчик районнуң «Хемчик» совхозтуң комсомолчу-аныяктарының «Чалыы назын» бригадазы ажыл-ишке үлегер-чижекти көргүзүп, эки ажылдап турар. Бригадири коммунист Каадыр Хомушку бригаданың ажылын билдилиг удуртуп келген. Амгы үеде бригада кежигүннери малчыннарның кышкы чымыштыг ажыл-ижинге дузалажып, сүт-бараан фермаларында-даа ажылдап турар.

Ук бригадада 20 комсомолчу бар. Ында сагылга-чуруму эки, хөй-нити ажылынга идепкейлиг аныяктарны киирген. Бо чайын олар мал чемниниң белеткелинге идепкейлиг киришкеннер. 16 гектар шөлден 70 тонна сигенни кезип алыр планын олар 91 тонна кылдыр белеткеп сараттаан, совхозка хүлээткен. Аныяктарның аразындан Антонина Хомушку, Алдын-кыс Саая, Орлан Хомушку, Салбакай Монгуш, Лидия Хомушку болгаш оон-даа өскелер чайгы сезонда үлүг-нормазын 120—125 хуу күүседип турган. Совхозтуң дирекциязы, партия, профэвилел, комсомол комитеттери бригаданың эки ажыл-херээн демдеглеп, шаңнап-мактап-даа турган.

Аныяктар боттарының хостуг үе-шагын солун ажыглап, спортчу оюннар, политкичээлдерни эрттирип турар.

Б. БАГЫТ-ООЛ.

ТЫВА АССР-НИҢ МИНИСТРЛЕР ЧӨВҮЛЕЛИНДЕ

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлели Тыва АССР-ниң Агроүлетпүр комитединиң даргазының оралакчыларынга: үнүш ажылының продукциязын бүдүрериниң болгаш болбаазырадырының айтырыгларының талазы-биле — **И. Г. Лавриненкону**; мал ажылының продукциязын бүдүрериниң болгаш болбаазырадырының айтырыгларының талазы-биле — **К. Ш. Ялаковту**; Агроүлетпүр адырларын механизастаарының болгаш электрижидериниң айтырыгларының талазы-биле — **С. М. Мешкорудниковту**; экономика айтырыгларының талазы-биле — **А. Т. Сотпаны**; материал-техниктиг хандырылга айтырыгларының талазы-биле — **В. В. Колобовту** бадылаан.

МУРНАКЧЫ КОЛЛЕКТИВ

Бай-Тайга районнуң амыдырал хандырылга бүдүрүлге эргелелиниң коллективи — районда мурнакчы бүдүрүлгелерниң бирээзи.

Партияның XXVII съездизинге уткуштур калбарган социалистиг чарышка коллектив идепкейлиг киржип турар болгаш 1985 чылдың планныг онаалдазын хуусаадан эрте, ноябрьда күүсеткен. Районнуң чонунга беш чылда 280 муң рубльдиң ачы-дузазын чедирер турган, херек кырында 287,9 муң рубльдиң чедирип, планныг онаалданы 102,8 хуу күүсеткен. Ачы-дуза чедирериниң 1985 чылда планы — 103,1 хуу күүсеттинген. Ажыл-ишчи демниг коллектив бо хүннерде үени мурнап, чаа он ийиги беш чылдың чүгүнде ажылдап турар.

Цехтерден дааранылга цеги — бүдүрүлгеде мурнакчы. Планныг онаалдаларын эки көргүзүглер-биле боттандырарындан аңгыда, даараныкчылар даараан хевиниң шынарынче улуг кичээнгейни угландырып турар. Идикти септээр, дааравр мастер А. Хертек беш чылда база багай эвес ажылдап, хууда планныг онаалдазын 113 хуу күүсеткен. Даараныкчылар О. Шыырап, А. Хомушку, К. Дилгижек болгаш оон-даа өскелер база эки ажылдаан. Парикмахер М. Акыын база сөзүнге ээ болуп, алган хүлээлгезин күүсеткен.

Л. ДОПУЛ.
Д. САЛЧАК.

Ажылчынга сөс

ХАНДЫРЫЛГА ЧУРУМУ КОШКАКТА

Бистиң найысылалывыс Кызыл хоорай он ийиги беш чылда моон-даа хөгжүп сайзыраар. Тудуг программазының калбарары-биле черделештир, объектилерни четчир санныг материалдар-биле хандырар сорулга туруп турар. 1986—1990 чылдарда болгаш 2000 чылга чедир үеде ССРЭ-ниң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң Кол угланыышкыннарының төлевилелинде тудуг ажылын механизастаарын, организастаарын болгаш удуртурун, ооң шынарын экижидерин, тудугларның ажыглаалга киирер хуусаазын кызырары көрдүнген. Тываның экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезин улам дүргедедир хемчеглериниң дугайында доктаалдарда тудуг ажылын хөгжүдеринче угланган хөй хемчеглер планнаттынган болгай.

«Тудуг кезектери» комбинат чугула материалдар-биле тудуг трестерин четче хандырбайн турарын билир бис. Бистиң буруувус-биле тудуг бригадалары аңаа туруушкунга-даа таваржып турар. Шынар чок панельдер, блоктар хереглекчиже чоруй барган боор. Комбинаттың демир-бетон кылыглар цегинде бетонщиктеп турар мен. Күш-ажылчы коллективте бар четпестерни канчап эдип ап болурун дилеп, эгелекчи чорууи көргүзери, ажылы дээш бедик харысалгалыы кижи бүрүзүнден кол негелде деп билир мен. Ынчангаш чамдык хожудаашкыннарның чылдагаанын борта демдеглээр боладым.

Доозукчу чылдың болгаш ниитизи-биле беш чылдың планныг онаалдаларын чедиишкиннииг доозар дээш, цех коллективи күженишкиннииг ажылдап турар. Съездиге уткуштур коллективте социалистиг хүлээлге алдынган. Бүдүрүлгени эде дерири, ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидери, күш-ажылды организастаарын экижидери — бо бүгү айтырыглар чедиишкинниг ажылдаарынга быжыг магадылалды тургузуп турар. Бо сорулгаларны боттандырарынче бүгү күштү мөөңнээри негеттинип турары билдингир. Бисте ам-даа ажыглаттынмайн турар курлавырлар эвээш эвес.

Ажылывыс нарын болгаш харысалгалыг. Бажың ханазын бодунуң хемчээлин ёзугаар туткаш, ону көрүштүг болзун дээш чараштаар. Бригадавыста эки ажылдап турарлардан Д. Май-оолду, В. Сааяны болгаш өскелерин-даа адап болур. Бүдүрүкчүлүг ажылдаарынга шаптараазынныг чүүлдерни демдеглеп көрейн. Кол-ла «хлевинис» — цемент үзүктелиишкиниинг кээр. Дериглерниң үрелиишкини үргүлчү болур. Бо чылдагаан-биле ай, квартал, чыл планын күүсетпейн баар бис.

Ажылчыннарның хандырылгазынче чогуур кичээнгей салбайн турары хомудачыг. Бир эжиивисти бажың-балгат-биле хандырбааныындан дөрт ай ажыр ажылдаар черинде ол хонуп турар. Цехтер иштн соок. Ажыл барда кижи харын чылыга бээр. Кажан аңаа туруушкун болганда, чаңгыс черге орарга кижи шуут доңуп келир. Бистер суббота сааныыда дужаал-биле-даа, сээки неделя дээш-даа, боттарывыстың күзелиниис-биле-даа ажылдаар-дыр бис. Ындыг турбуже, кызымак ажылывыстың төлевири чиик болуп турар. Кижи дээш сагыш салымышкынга харыы кылдыр ажылчын бүрүзү кызып ажылдаар. Ынчангаш чоннуң амыдырал-чуртталга байдалын экижидери, дыштаныыганы организастаары дээн чергелиг айтырыгларже комбинаттың удуртукчулары ханылап кирер болза эки деп бодаар мен.

Чугула херек дериглерни тургузуп, хандырылга чурумун экижидер болза, цех хожудаашкынындан уштунуп болур аргалыг. Материалдарның кээр графиктерин сагыырын, оларның шыгжамыр-кадагалалын экижидерин чедип алыр ужурлуг бис. Кол-ла сорулга — четчир материалдар-биле үезинде хандырары чедип алыры.

А. МОНГУШ,
«Тудуг кезектер» комбинадында бетонщик.

УЛУСЧУ КОНТРОЛЬДУҢ арны

1985 ч. декабрь № 12 (141)

КОМИТЕТТЕРДЕ

Кызыл-Мажалык

«Тыва суг-тудуг» трестиң № 1 КМК-зы, «Сельхозтехника», «Суггат» каттыжыышкыннары болгаш ымш ажыл-агыйы Барыын-Хемчиктиң Кызыл-Мажалыкта улуг бүдүрүлгелер боор, эвээш эвес электро-энергияны чарыгдап турарлар.

Бо улуг бүдүрүлге черлери электро-энергияны кайы хире чарыгдап турарын контролёрлар хынап көрген. «Суггат» каттыжыышкынының конторазы биле кызыл булуңун электри ыяздыкчылер чылдып турар. Трансформатор подстанциязында санакчы чок, чарыгдап турар электриниң хемчээлин чижеглел-биле алган, чарыгдаар ужурлуг энергияның лимиди чеже хиреин каттыжыышкынының даргазы билбес болган.

«Сельхозтехникада» бухгалтерия ооренин биле эрттирилге пунктузунда электри чылыдыкчыларны тургускан, гаражтарда хөй сайгылгааннар хүнну бадыр хып тура хүннээр, электри чарыгдалының чижек нормаларын улгаттыр доктааткан.

№ 1 механизированнада магазин одалга системазынга коштунмаанындан электри күжү-биле чылыдып турар. Оон айтыда кывар-чаар, одаар материалдарда камналга чок чоруктар бо адаттынган бүдүрүлгелерде болгаш ымш ажыл-агыйында бар. Энергетика болгаш одалга курлавырларын камналгалыг ажыглаар талазы-биле тускай хемчеглер бо бүдүрүлгелерниң кайызында-даа ажылдап кылдынмаан, тускай комиссиялар томуйлаттынмаан.

Ук четпестерниң талазы-биле удуртукчуларны район комитеди дыңнаан. Өйшаанда хемчеглер албайн, төтчеглекчи чоруктар болдурганы дээш «Суггат» каттыжыышкынының кол инженери Н. А.-С. Хертекти, КМК-1-ниң начальниги Р. С. Парчынны, «Сельхозтехниканың» эргелекчизи Г. А. Силкинни, ымш ажыл-агыйының директору Г. Р. Кузнецованы комитет доңгуткан.

Хандагайты

«Торгалыг» совхоз — Өвүр районда эң улуг ажыл-агый. Ында саналдыгын турар 90 хире машина-трактор, комбайн аймааның, 30 хире кодээ ажыл-агый машиназының, 30 хире улуг-биче электри станцияларының ажыглалының кандызын район комитеди хынап көрген.

Автомашиналарның хүн бүрүде ажылче үнүп турары чартыкындан ашпайн турар, оларның безин ажымче үне бергеш үрелири хөй. Дөрт автомашина, ийи чиик машина катап тургустунмас кылдыр төймаглаттынган. Бир электростанция, бир грабль болгаш бир прессподборщик базала мынчаар эдилген. Ниити төймаглаттынган техниканың балансада өртээ 13879 рубль болган. Хову турлаанда илчирбелиг ийи трактор-даа чок, ажыглаттынмайн турар.

Техниканың чедимче чок ажыглалының кол чылдагааннарының бирээзи — ону ажаап-тежээр, септээринге эргежок чугула оран-сава-биле хандыртынмааны дээрзин комитет демдеглээн. Совхозтуң төвүнде автогаражтан аңгыда техника тургузар, септээр чер чок. Чаа-Суурда гараж тудуу үр үеде доозулбастаан, ол салбырда 18 санныг машина-трактор кыш, чай чок бажыңнар чанында туруп турар. Оон биле чергелештир механизаторлар чедишпес, оларны чечтиин-биле белеткээриниң билии бедидериниң айтырыгларын совхозтуң удуртукчулары чедир шиитпирлевейн турар.

Ол четпестер дээш совхозтуң директору А. С. Куударны комитет сагындырып, кол инженери Б. Б.-С. Донгакты шыңгыы доңгуткан.

Чадаана

«Искра» совхоз бо күзүн силостуң болгаш сенажтың 3975 тонна ногаан массазын белеткеп алганы совхозтуң отчёдунда көргүстүнген. Ол ногаан массаны сөөртүп турган Сельхозтехкүркоммуң Чадаанада автобүдүрүлгезиниң отчёдунда 4593 тонна ногаан массаны совхозка сөөртүп бергени айыттынган. Ажыл-агыйның бодунуң автомобильдери 1410 тонна массаны сөөрткен.

Чоруттунган хыналданың түңнелинде 2028 тонна артык бижилге кылганы илереен. Совхозтуң кол агроному, кол бухгалтери эт салган, директору таңма баскылаан шынзылгалар ёзугаар 2028 тонна ногаан масса дээш 7857 рубльди автобүдүрүлге төлеттирип алган.

Ажыл-агыйжы эвес, ээ-харыысалга, контроль болгаш негелде чок, ажыл учёдун сандараткан кйн-чангыс чижек сеткилдиг кижилер аайынга киргени дээш совхозтуң директору Б. Ч. Монгушту, кол агрономну А. Б.-Д. Ондарны, кол бугалтери Г. Н. Дажыны район комитеди шыңгыы доңгуткан. Оларның болдурганы когаралының кезик-чамдыызы эгидери-биле бир-бир айларда алыр шалыңнарын тырттырарын шиитпирлээн.

Тоора-Хем

Партия, совет органнарының тускай айтышкыннары турбуже Тоора-Хем суурда чамдык бүдүрүлге черлери кышкы байдалга ажылдаарынга таарымчалыг кылдыр белеткеттинмээнин хыналдалардан илереен.

Чурттаалга-коммунал ажыл-агый эргелелинде одаар чүүл курлавыры чегенчиг, ооң чедишпезинден чунар-бажың болгаш хем чуур чериниң ажылы үзүктели бээр таварылгалар бар. Автомобиль, трактор болгаш бензин-биле ажылдаар моторлуг хирээлер бар хиреде-ле эргелел бодунуң күжү-биле одаар ыяш белеткеп албаан. Одаалга чедишпезинден суурда 4 суг колонкаларының чүгле бирээзи ажылдап турар. Амыдырал хандырылга комбинады база кышка багай белеткенген. Одаар чүүлдүң курлавыры 350 кубометр турар ужурлуг турда, чүгле 20 кубометр болган, гаражы база чылыглаттынмаан. Райсельхозтехника биле ымш ажыл-агыйының кышкы үеде ажылдаар байдалы шуут дүүреңчиг. Одаар чүүл курлавыры ол организацияларда чок чыгыы, хамык техника ажык дээр адаанда турар. Ымш ажыл-агыйының тудуп алган гаражының соңгалары шилдеттинмээн.

Районнуң улусчу контроль комитеди ол бүдүрүлгелерниң удуртукчуларын дыңнаан, дарый хемчеглер ап чорударын олардан негээн. Чурттаалга коммунал ажыл-агыйының эргелелиниң начальниги Д. Л. Монгушту сагындырган. Ымш ажыл-агый чериниң директору Н. Т. Лукиянчуктуң, райсельхозтехниканың эргелекчизи С. Ш. Тюлюштуң, амыдырал хандырылга комбинадының директору Н. Т. Скобееваның четпес ажылдааның айыткан.

СЭКП-ниң XXVII съездизинге уткуштур

Съезд мурнунуң документилерин чугаалажып тур бис

ДЭЭШТИИН БЕДИДЕРИ-БИЛЕ

СЭКП-ниң Программазының чаа эдилгезиниң төлевилелинде улусчу контрольдуң ажыл-чорудулгазын улам ынай сайзырангайжыдарын айыткан, ону найысылалдын хайгыылчылары долузу-биле чүүлдүгзүнүп деткип турар. Бо болза күрүнениң болгаш ниитилелдиң ажыл-херектерин башкарып, удуртурунга ажылчы чоннарны контрольду дамчыштыр идепкейлиг киириштирер талазы-биле ленинчи идеяларны амыдыралга боттандырар дээш партияның чайгылыш чок чорудуп турар ажылының херечизидир.

Коммунистиг партия болгаш Совет чазак улусчу контролёрларының ажылын экижидер талазы-биле тодаргай хемчеглерни сөөлгү чылдарда алган. Оон тодаргай херечизиниң бирээзи болза ССРЭ-де Улусчу контроль дугайында Хоойлу болур. Амгы үеде хайгыылчылар ниитилелдиң улуг күжү болуп, күрүне сагылга-чурумун болгаш хоойлу-дүрүмнү быжыглаар дээш идепкейлиг демисежип турарлар.

Үлетпүр бүдүрүлгелеринде, тудуг, садыг, ниитиниң чемненилге организацияларында, амыдырал хандырылга черлеринде болгаш өске-даа коллективтерде хөй санныг хайгыылчылар партияның, чазактың шиитпирлериниң, совет хоойлуларының күүселдезин хынаар талазы-биле эвээш эвес ажылды кылганнар. Чүгле Кызылда 290 бөлүк, 106 пост бар, оларда 2700 ажыг хайгыылчы хаара туттунган. Оларның хөй нуруузу бодунуң мурнунда салдынган сорулгаларны багай эвес күүседип турар.

Дыка хөй бөлүктер идепкейлиг ажылдап, бичее эвес арга-дуржулгалыг болу берген. Автосеттелге заводунда (даргазы А. И. Томилин), эът комбинадында (В. Т. Петухова), республиканың кижи эмнелгезинде (А. Д. Жеребцова), сүт комбинадында (Н. М. Ульянова), Тувкоммунэнергода (И. Б. Толмачев) улусчу контроль бөлүктери ажылын идепкейжиткен. Олар планныг онаалдаларны күүседиринче, бүдүрүлгеде ажыглаттынмайн турар курлавырларны дилеп тыварынче, камналга чурумун сагыырынче кичээнгейни салып, орта хыналдаларны чоруткан, хуралдарынга чугаалашкаш, чогуур шиитпирлерни хүлээп алган.

Ындыг-даа болза чамдык бөлүктерниң чоруткан хыналдаларының дээжи чавыс болуп артпышаан, олар ажыл-агый чорудулгазын экижидеринге, организастыг чорукту, сагылга-чурумну быжыглаарынга салдар чедирбейн турар. Алгы заводунда, авиабүдүрүлгеде, «Туваобувьбыт» каттыжышкынында, Садыг министерствозунуң садыг баазазында болгаш өске-даа коллективтерде улусчу контроль бөлүктери четпес ажылдап келген.

Амгы үеде хоорайның улусчу контроль органнарының кол сорулгазы болза хыналдаларның дээштиин бедидери, үндүрген шиитпирлерниң күүселдезин чедип алыры-биле организастыг ажылды күштелдирери болуп турар. Ынчангаш илереттинген четпес бүрүзү эттинген, шиитпир бүрүзү күүсеттинген турзун дээш ажылды идепкейжидериниң хемчеглерин ап турар бис.

В. ШАШКОВА,
Кызыл хоорайның улусчу контроль комитединиң инспектору.

Хайгыылчы, ооң ажыл-херектери

МАКТАЛГА ТӨЛЕПТИГ

Кызылдың «Чечек» ательезиниң улусчу контролёрлары хыналдаларны, рейдилерни кылгаш, ооң түңнелдерин хуралдарга чугаалашкаш, айыткан четпестерни эдер дээш шиитпирлерни хүлээп ап, ону күүседир дээш ажылдап турар.

Чагыгларны айыткан хуусаазында күүсетпес, чамдык даараан хептериң шынары багай, чагыкчыларның сеткилинге таарышпас болгулаарын хайгыылчылар илереткен. Шак ындыг хыналдаларга, рейдилерге Нина Глебовна Чеснова (чурукта) идепкейлиг киржип турар.

О. ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

Элегес-Аксы суурда хүндүткелдиг кижилерниң бирээзинге Г. И. Понамарчук хамаарыжыр. Ол дээрге кодээ Совет күүскомунуң чанында улусчу контроль бөлүүнүң даргазы. Григорий Иванович республиканың хөмүр-даш тывыжынга хөй чылдарда ажылдап келген, ам пенсияда. СЭКП кежигүнү, кодээ Советтиң депутаты. Улусчу контрольдуң ажылында ниитизи-биле 25 чыл болган, ооң иштинде бөлүктү 5 чыл удуртуп келген.

Чүгле бо сан-чурагайлар безин хойну чугаалап турар. Төлептиг, чоннуң идегелин шынзыдып шыдаар кижини чон ынча чыл дургузунда хайгыылчыга сонгуп келген. Удуртукчузу кандыгыл, бөлүктүң ажылы база ындыг. Григорий Иванович контроль бөлүүнүң ажыл планында киргени айтырыгларны шуптузун хынаваан, чугаалашпаан шаанда сеткили черле оожургавас.

Кызыл районнуң улусчу контроль комитединиң Г. И. Понамарчукка бергени характеристиказында «Четпестерге эптеш чок, принципиалдыг» деп сөстер бар. Григорий Иванович кандыг кижи дээрзин ёзулуг-ла ыяк сөглээн сөстер ол-дур. Контролёр кижи чон-биле харылзаа чокка ажыл-үүлези бүтпес дээрзин Г. Понамарчук эки билир. Ынчангаш хамыктың мурнунда кодээ Советтиң комиссиялары-биле демниг ажылдап, планны таарыштыр тургузуп ап турар. Кодээ Советтиң чанында бөлүктүң ажылы эки, ооң даргазы четпестерге эптеш чок болурга, Элегес-Аксы суурнуң чурттакчы чону анаа идегеп бүзүрээр. Ынчангаш бөлүктүң даргазынга билдиришкиннерни, ындындыгларны бо-ла киирер. Оларны Григорий Иванович черле оюп эртпес.

Бо чайын бөлүкке хамааты А. Калягин медээ киирген. Үлетпүр бараанныры садар магазинниң эргелекчизи М. Яркина совет садыгның чурумун хажыдып турарын ында тодаргай фактылар-биле айыткан болган. Ону хынаан, четпестер шынап-ла бар болган, оон түңнелин бөлүктүң хуралынга чугаалашкан, магазин эргелекчизинге шыңгыы хемчег хүлээткен.

Г. И. Понамарчуктуң удурткан бөлүк суурда тудугнуң шынарынче кол кичээнгейни салып турар. Чунар-бажың биле эмнелге септелгези чайын дыка саадап турган. Ол дугайын баштай хынап көргеш, бөлүктүң хуралынга чугаалашкаш, ол объектилерниң септелгезин доозар хуусаазын айыткан доктаалды хүлээп алган. Оон күүселдезин Григорий Иванович боду хынап турган. Ол-бо четпестерни чайладыр талазы-биле бөлүктүң даргазы дыка шиитпирлиг хемчеглерни алганының түңнелинде, тудуг материалдары база ажылчыннар-биле ону хандырган, септелге доозулган, кышка белеткел эки болган.

Оон ангыда магазинге келген цемент чадагай черге чайын өлге-чаъска үрелип, хатка алзып чыдарын хайгыылчылар илереткеш, ол талазы-биле харыысалгалыг кижи В. Плютова-биле чугаалашкан, ону шыгжап кадагалаарын экижидери-биле үш хонук иштинде сеңи туттурарын сүмелээн. Контролёрларның айтышкынын ол хуусаада күүсеткен. Бөлүктүң сүмезин канчаар күүсеткенинин дугайында В. А. Плютова коллективтиң мурнунга дыңнаткан. Ол дээрге хайгыылчыларның айтышкынының күүселдезиниң коску ажык чарлалы болур-дур.

— Улусчу контролёрларның кол-ла ажылы — доктаамал шиитпирлерниң күүселдезин боттандырары болур — деп, Григорий Иванович санап турар. Эң ылангыя арагалаашкынга болгаш алкоголизмге удур хемчеглер дугайында доктаалдарның база чарлыктарның күүселдезинче бөлүк кичээнгейни угландырып келген. Бо ажылды кодээ Совет күүскомунуң чанында чогуур комиссия-биле кады демниг боттандырып турар. Арага садарының талонун берип, ону садып турарының чурумун олар хынап, бо ажылды холга алган. Ол талазы-биле чурумну хажытканнарны түс-түс коллективтериниң мурнунга тургузуп турар. Ол дээрге четпестерни чайладырының ааҗок эптиг аргазы болур.

Элегес-Аксы суурда кодээ Совет күүскомунуң чанында улусчу контроль бөлүүнүң ажылында демдеглексенчиг бир чүүл болза, бөлүктүң херек эмгелери дыка эки. Оон аңгыда «Улусчу контрольдуң булуңун» доктаамал үндүрүп, анаа ажыл түннелин чырыдып, чедер, четпестерни бижип, чонга дыңнадып турар.

Чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, бо бөлүк Кызыл районда эки ажылдыгларның бирээзи. Ол дээрге коммунист Г. Понамарчуктуң хөй-ниити даалгазынга кызымак чорууның ачызы-дыр.

Чоокта чаа ону Тыва АССР-ниң Улусчу контроль комитединиң хүндүлел бижиибиле шаңнаан.

С. ХЕРТЕК.
Кызыл район.

ДУСТУ ТӨТЧЕГЛЕВЕС

Аъш-чемниң кандыызы-даа дус чокта амдан чок болур. Азырал амытаннардан эгелээш аң-меңге дус чокта деңгип семирбес. Ынчангаш дустуң үнези дыка улуг.

Бистиң «Мурнакчы» совхозта болгаш районнуң өске-даа ажыл-агыйларында дусту төтчеглеп, кайы-хамаан чокка чарыгдап турар. Коданнарга бүдүн машина дусту шык черге дүжүрүп каарга, анаа-ла ажыглал чок эстиг каар. Малчын кожуп чорутпарга, дус ажык дээр адаанга хар-чаъска одуп үрелир. Бүгү малчыннар мындыг хамаарылгалыг болуп кээрге, чеже-чеже тонна дус анаа агаарже үнүп турар-дыр.

Камналга чаңгыс копеектен эгелээр. Ынчангаш совхозтарның специалистери дусту курттаг, кырында шыгжаар черге ажаап турарын чедип алыр болза эки. Төптерде дус шыгжаар склад азы сарай чок болур-дур. Чүгле эдуп, шыгып чылдар эвес, харын хир-чамга боражып турар. Үнелиг чемни арта базарын безин шаанда хоруп турган. Ам анаа бок боон оваалаы берген чылар каракка чаржынчыг-дыр. Удуртукчулар, контролёрлар бо четпестерни болдурбазы биле дээштиг хемчеглерни алыр үе келген.

А. КАНЧЫЫР.
Бай-Тайга район.

Контрольга алза

АЖЫГЛАТТЫНМАС ИДИКТЕР

Идик садыгларында эр, херээжен улуска чайгы, кышкы, күскү идиктер эмин эрттир улуг дугаарлыг болур-дур. Чоннуң херегле турары 40—42 дугаарлыг идиктер кончуг ховар келир. Кым-даа албас дыка улуг идиктер ажыглаттынмас-даа, анаа оваалаы берген чыдар. Чижээ, Чадаананың идик садыында мынныт байдалы көрүп болур.

Республикада, районда чурттап турар чон колдуу кандыг хемчээлдиг идик кедерин билип алгаш, идик даарап, кылып турар фабрикалардан чагыдып кылдыртыр болза эки. Садып алыкчыларның негелде-херегселин өөренип көрбээнинден мындыг четпестер үнүп турар деп болзаар мен. Моон соңгаар чонну таарзыр, эки шынарлыг идиктер-биле хандырарын чедип алырынче угланган хемчеглерни садыг организациялары ап, контрольга алза чогуур.

Ш. ДУВЕНДЕЙ.

Республиканың Улусчу контроль комитединде

ЧИДИРИГЛЕР ЧҮГЕ ХӨЙ БОЛГАНЫЛ?

Арагалаашкынга болгаш алкоголизмге удур демиселди күштелдирер дугайында партияның болгаш чазактың айтышкыннарын Улуг-Хем ымш үлетпүр ажыл-агыйында канчаар боттандырып турарыл?

Бо талазы-биле чамдык ажылдар кылдынганын республиканың Улусчу контроль комитединиң чоруткан хыналдазы тодараткан. СЭКП ТК-ның болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң доктаалдарын, ССРЭ-ниң болгаш РСФСР-ниң Дээди Советтериниң Президиумнарының Чарлыктарын коллективке чугаалашкан болгаш арагалаашкын-биле демисел чорудар комиссияны тургускан. Ап чорудар хемчеглерни ажылдап кылган.

Ол комиссия эш хуузунуң суду, хөй-ниитиниң кадрлар килдизи, профэвилел комитеди-биле кады күш-ажылдың сагылга-чурумун быжыглаарынче угланган чамдык ажылды чорудуп келгени планныг онаалдаларны күүседиринге идигин берип турар. Он бир айларда продукция сайгарарының планы 110,2 хуу күүсеттинген.

Коллектив кежигүннеринге арага аймаа садып алырының талоннарын үлээрин комиссия доктаамал контрольдап, арагалаашкынче суңдулуг кижилерни учётка алган. Эрткен айларда күш-ажылдың сагылга-чурумун үрээни, ажыл шагы үскени, ээриктер сергедир черге киргени дээш дөртен беш ажылчыннарның алыр шалыңын казаан, чеди кижини чавыс төлевирлиг ажылче шилчиткен, чээрби тос кижиниң ажыл шагы үскен хүннерин ээлчеглиг шөлээзинден казаан, дөрт кижи ажылындан үндүрткен.

Арагалаашкынның болгаш алкоголизмниң когун үзер дээш баш удур чорудар ажылдың дээштии ам-даа чавыс. Алкоголизмге удур пропаганданы күштелдирер, арагалаар болгаш сагылга-чурум үрээр чорукка эптеш чок, арага ишпес чорукка кижилерни кижизидер талазы-биле ажылды кошкак чоруткан. Сөөлгү ийи чылда арагалаашкынга удур темага чүгле чаңгыс лекция номчаан.

Күш-ажылчы коллективтиң, хөй-ниити организацияларының ролю ам-даа чавыс. Оларның хуралдарынга күш-ажылдың сагылга-чурумунуң байдалын, арагалап, ажыл шагы үскен кижилер дугайын, ажыл шагының чидириглериниң чылдагаанын эвээш чугаалашкан. Чамдык кижилерниң арагалаашкынче суңдулуг чоруунуң чылдагаанын хандыр анализтеп көрбээн.

Чижээ, бо чылын ажыл шагы үскен дөртен сес ажылчыннарның чүгле чаңгызын комиссияның хуралынга, бир кижини эш хуузунуң судунга, беш кижини ажылчыннарның хуралынга сайгарып көрген.

Администрация арагалаашкын-биле холбаштыр болдунган ажыл шагының чидириглерин анализтеп көрбейн турар. А ол чидириглер улуг. Бо чылын ниитизи-биле 478 кижи-хүннүң чидирии болган, ооң иштинде ажыл шагы үскениниң уржуу-биле болдунганы — 236 кижи-хүнү. Администрацияның чөпшээрели-биле шөлээ алганындан болдунган чидириг — 242 кижи-хүнү. Бо бүгүнүң түңнелинде 23,9 муң рубльдиң бараанныг продукциязын чедир бербээн.

Эрткен чылга деңнээрге бо чылын ээриктер сергедир черге киргеннер саны эвээжевейн турар.

Коллективте ажылчыннарның хостуг үезин чөп организастаар дээш ажыл чогуур деңнелде тургустунмаан. Хоочуннарга алдаржыткан кежээлерни, аныяк ажылчыннар-биле оларның ужуражылгаларын организаставайн турар болгаш өске-даа четпестер хыналдадан тодараан.

Арагалаашкынга болгаш алкоголизмге удур демисел талазы-биле ажылда бар үстүнде айыткан болгаш өске-даа четпестерже бүдүрүлгениң директору А. С. Степановтуң кичээнгейин республиканың Улусчу контроль комитеди угландырган.

УЧЁТ, КОНТРОЛЬ, ЭЭ-ХАРЫЫСАЛГА ЧОГУНДАН

Амгы үеде ниитиниң херээ дээш харыысалгалыг, негелделиг болуруң долузу-биле меңерен билири, участок бүрүзүнге эмге-сеткелиг, ээ-харыысалгалыг ажыл-агыйжы байдал кажангызындан артык бедик турар ужурлуг. Бо хире харыысалгалыг үеде бистиң Хандагайты суурда чамдык күш-ажылчы коллективтерде байдал чаа ёзу-биле эде тургустунмайн турары элдептиг.

Ылангыя культураның адаа — районнуң Культура бажыңы бүгү чонга бараан болур болгай. Ында эт-херексел ан-не хумагалыг кадагалаттынган турар ужурлуг. А чынында ындыг эвес. Дашкаар уннундуң каан сандайлар ажык дээр адаанга чыдып-ла турган. Ынчангаш беш муң хире рубльдиң эт-севи төймаглаттынып, ис чок читкен. А библиотекадан бүдүн телевизор база чиде хона берген, магнитофонну оорга алыскан. Гаражка тургузуп каан машиназы төймаглаттынып, черже кирер четкен. Гараж септелгезин кылдынмаан, одаар чүүлү серилеттинмээнинден чогунда улус оон ап олап, чаъскаарга үрелип чыткылаар. Райкүүскомунуң культура килдизи отчёт, учётту шыңгыыраадып турган, бо хире улуг өртектиг эт-херекселдерни, үнелиг чүүлдерни чүге эгидип ап болбазыл?

Мындыг ээ-харыысалга чок, учёт, отчётту чогуур деңнелге тургустунмаан чорук кажан чайладыттынар ирги деп айтырыгны район эмнелгезиниң удуртукчуларындан (кол эмчизи В. Хайжок) база салыр өй келген. Ында ажыглаттынмас дериг-херекселдер дашыгаа чыда-ла эстип, анаа үнүргеп хөй түңнүг акша-көпеектен коллектив каражалап турар. Эмнелгениң бир улуг соодукчузу ажыглаттынмайн ынчаар турганындан металлолом болганы таварылга эвес.

Ол ышкаш Өвүрнуң № 6 БМК-зында байдал оон-даа дора. Бо коллективтиң девискээри тракторлар, машиналар «сектерии»-биле долган. Дөрт трактор, беш автомашина ынчаар аргажок байдалда турар. Тудуг материалдарын кээрге хараалынчыдын чүү дээр. Олар амге-сексе чок, ниитин-даштыы чыткылаар. Объектилерже чоруткан тудуг материалдарынын салымы база-ла хирелиг. Хайгаарал чогундан оорга алзып, хөй кезии чидип, өскениң херегинзинче шилчий бергилээр. Бо бүгү чүүлдер дээш буруулуг кижилерни тодаратпаан, ниитиниң херегизин эгидип, хумагалай тургузуп алырын коллективтиң удуртукчулары бодап турар ирги бе?

Хандагайтының өрүк-септелге участогунда байдал база эки-ле эвес болдур ийин. Хөй техника болгаш цементтер ында үрелген. Бир тракторну Кызылда бир-ле организацияга «белекке» берипкен сураглыг, а боттарының учётунда киирбишаан. Оон ынай дөрт трактор, өрүк машиналары үрелик. Чамдык машиналар «дурзулери» херим иштин долдур шагжая бергилээн чыдар. Гаражы караңгы, хир, соокка алыскан. Бо база-ла харыысалга, хумагалал чок чоруктуң херечизи-дир.

Белген чонга бараан болуп турар чер — Өвүр райпозунда (баштаар чериниң даргазы В. М. Даваа) хандырылганың культуразы кандыгыл? Магазиннер садыгжылары халаттар кетпес улус. Чамдык магазиннерниң санитарлыг деңнели чавыс. Күш-ажылдың сагылга-чурумун орта сагывайн турарындан садыгларны эрте хаап, орай ажыдар фактылар бар. Ховар бараалнар келирге садыгжылар, райпо ажылдакчылары боттары үлежи бергилээр. Ынчангаш чиик өртектиг эът, курган сүт, колбаса, чамдык хеп аймаа ышкаш чугула бараалнар ынчаар-ла бүрт дээр. Райпонуң хлеб быжырар чериниң хлеви чиг азы өртен болур. Складтарда санитарлыг байдалы экижидери каракка кезүлдүр-ле негеттинип турар. Райпонуң чамдык магазиннери ол шаанда санаттынмайн келген. А столованың санитарлыг байдалы үениң негелдезинге ыракта хуушпейн турар.

М. САЯН.

ФОТО-ЧУРУК БУРУУДАДЫП ТУР

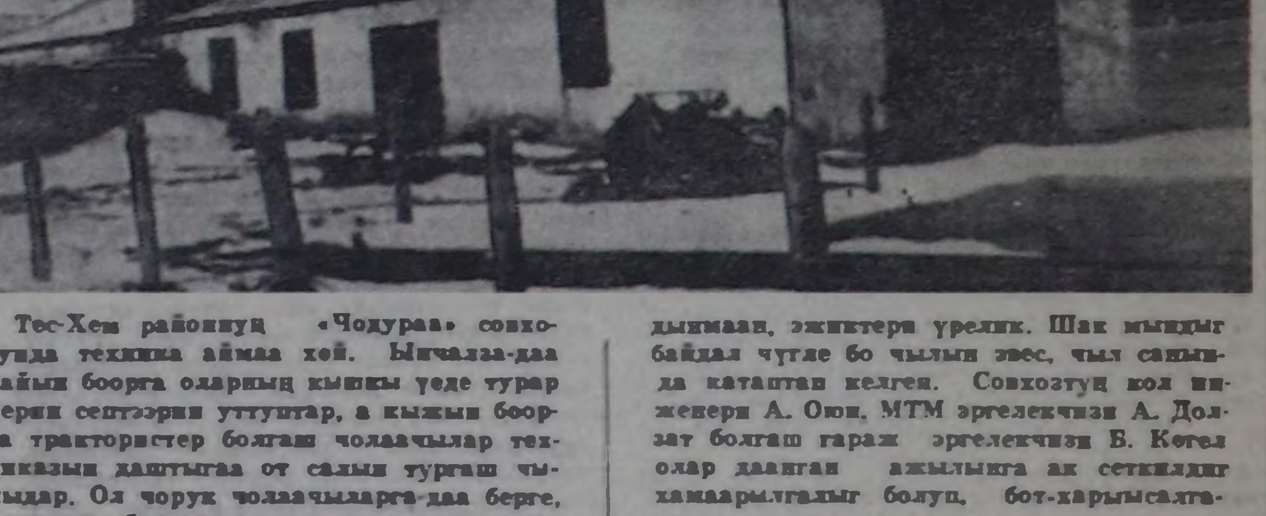

Тес-Хем районнуң «Чодураа» совхозунда техника аймаа хөй. Ынчалза-даа чайын боорга оларның кышкы үеде турар черин септээрин уттуптар, а кыжын боорга трактористер болгаш чолаачылар техниказын даштыгаа от салып тургаш чылыдар. Ол чорук чолаачыларга-даа берге, оларның бүдүрүкчүлүг ажылдаарынга-даа шаптыктыг, машина-техниканың камналга-кадагалалынга-даа хоралыг.

Амгы үеде гаражтың соңгалары кылдынмаан, эжиктери үрелик. Шак мындыг байдал чүгле бо чылын эвес, чыл санында катаптап келген. Совхозтуң кол инженери А. Оюн, МТМ эргелекчизи А. Долзат болгаш гараж эргелекчизи Б. Көгел олар даанган ажылынга ак сеткилдиг хамаарылгалыг болуп, бот-харыысалгазын бедидери негеттинип турар.

ЧУРУКТА: гаражтың девискээри.

Т. КҮҢГААНЫҢ фотозу.

Энергияны чөп ажыглаар

СОРУЛГАЗЫ—КАМНАЛГА, ХУМАГАЛАЛ

Бо бүдүрүлгеге чери электри болгаш чылыг энергиязының дорт бүдүрүкчүзүнге хамаарышпас. Ынчалзажок ооң ажылдакчыларын энергетиктер деп бүрүн эргелиг адап болур, ажылдап турар кижилерни-даа ол талазы-биле тускай эртемниг. А ооң ажылдакчыларын республиканың бүгү бүдүрүлгелеринге, совхозтарынга, албан черлеринге көөр бис. Удуртукчулар, ылаңгыя инженер-техниктиг ажылдакчылар бо бүдүрүлгениң төлээлекчилериниден шала сесчир-даа, чүге дизе олар хынакчылар, херек апарганда торгап, янзы-бүрү хемчеглерни-даа онаай бээр. Ол дээрге «Красноярскэнергонадзорнуң» Тывада салбыры — энергия чарыгдалының күрүне хайгааралының албан чери-дир. Ооң кол сорулгазы болза электри болгаш чылыг энергиязын хереглекчилерниң канчаар чарыгдап турарынга хайгааралды боттандырып, ооң камналга-хумагалалын болгаш шын ажыглалын, энергияны бүдүрүп үндүрүп турар бүдүрүлгелер биле хереглекчилерниң аразында санажылгаларының шынныг болурун сагыырын контрольдап, артыкка чарыгдалык, чедир бербейн барбазын хандырып турар.

Кызылдың үлетпүр зоназында дөрт каът улуг бажында турар бо салбырның диспетчер өрээлиниң үш ханазында чылыг болгаш электри хандырылгазының схемаларын аскан, ында дүн-хүн чок дежурнайлап ажылдап турарлар кайы девискээрде кандыг байдал тургустунганын тодарадып, чогуур шиитпирлерни хүлээп ап турар. Бистиң барган хүнүвүсте салбырда он чыл чедир ажылдап турар дуржулгалыг диспетчер Вера Ивановна Бикбаева ээлчээн эрттирип, бөгүн кандыг-даа онзагай таварылга болбааның дыңнатты. Ол дээрге станцияларда, Саян артындан келген улуг энергияның шугумнарында бүгү-ле чүве бодунуң ай-тавында, чогумчалыг боол турарының херечизидир. Ындыг болганда бистиң бажыңнарывыста сайгылгааннар херелдениш чырып, телевизорларывыс көргүзүглери-биле сонуургадып, соодукчуларывыс, ...өске-даа бүгү электриниг херекселдеривис күзээнивис-биле ажыглаттынып болурунуң магадылалы ол.

Ынчалзажок хей черге электри тогу чарыгдаар, үрелик, шын эвес тургускан херекселдер кожар болзувусса, ол дораан өскелериниң ток ажыглаарынга шаптыктап, доктар када бергенивис ол болур. А бүдүрүлгелерге ындыг чүүлдер болурга, бүгү электри четкилеринге, чооккавыга салдарлыг. Ынчангаш электри хайгааралының салбыры бо талазы-биле ажылдарны кылып, электриниг херекселдериниң эки ажылдаарын, чарыгдалды шын көргүзерин магадылап турар. Электри санакчыларын, өске-даа херекселдерни хынап, септээр тускай лаборатория мында бар. Улуг мастер Анатолий Гаврилович Космогоров, электромонтер Евдокия Степановна Власова болгаш өске-даа ажылдакчылар хыналдаларны кылып, херекселдерни септээр, солуур ажылдарны чорудуп турар.

Чылыг, чырык хандырылгазын таарыштырып турар бо бүдүрүлгеден бистиң ажылдаар, чурттаар черлеривистиң таарымчалыы улуг хамаарылгалыг. Оон хандыр көөр болза, энергияны бүдүрүп турарлар-биле дөмей улуг ужур-дузалыг ажылды кылып турар. Чүл дээрге ам бөгүнде сорулга болза, чүгле хөйнү бүдүрүп билиринде, шыдаарында эвес, а шын, хумагалыг чарыгдаарында, ээ ёзу-биле камныг болурунда боол турар. Бо талазы-биле чурттуң социал-экономиктиг хөгжүлдезиниң Кол углаашышкыннарының төлевилелинде «...улус ажыл-агыйының бүгү адырларынга болгаш кезектеринге энергия камналгазының тодаргай углаашышкынныг политиказын боттандырар...» деп айытканын биске херек кырында күүседир, чедип алыр кижилер мында ажылдап турар.

Бо чылдың 11 айларында республиканың бүдүрүлгелери 28 млн. 232 муң квт-шак электри энергиязын камнап алган. «Тыва автооруктуң» көвүрүг тудар эргелели, Кызылдың эът комбинады болгаш өске-даа бүдүрүлгелер энергия камналгазынче кичээнгейни улгаттырып, камналга чурумун шыңгыраткан. Ол чижектиг хемчеглерде энергия чарыгдалының хайгаарал албанының салымышкыны, үлүү улуг.

М. СААЯ.

ЧУРУКТАРДА: «Красноярскэнергонадзорнуң» Тывада республика салбырының лабораториязының электромонтеру Е. Власова; диспетчер В. Бикбаева биле инспектор М. Макаров.

В. КАРА-САЛДЫҢ фотолары.

Партияның область конференциязының делегады

САГЫШ-СЕТКИЛДИ ӨӨРТҮР

Чеден чылдарның эгезинде Тээлиниң тудуг участогунга бызаңчылап ажылдаары-биле чаа-ла он класс дооскан Андрей чедип келген. Оолду бригаданың кежигүннери эптиг-эвилең-биле хүлээп алган. Холунга чидиг балды тудуп, чудук-даа чонуп көрбээн, тудугжунуң мергежилиниң талазы-биле чүнү-даа билбес кижи болган.

— Ажырбас-ажырбас, Андрей, сени ёзулуг тудугжу кылдыр өөредип каар бис, хамык-ла чүве чүгле кижиниң бодундан хамааржыр болганда кызып ажылдаар херек — деп, эштери ындыг сүмени каткаңнар.

Баштайгы хүннерден-не ажылга кежээзин, кичээнгейлиин, дыңнангырын, биче сеткилдиин ол көргүзүп, дуржулгалыг тудугжуларның берген даалгаларын ёзугаар янзы-бүрү дузалал ажылдарын кылып турган. Ынчалдыр бызаңчының солун болгаш берге мергежилинге ол чоорту чаңчыгып, чудук чонарынга, бажың ханазы тударынга, шала, дээвиир шыварынга өөренип эгелээн. Суурга чурттаалга бажыңнарын тударынга ажылдап турган, тудугжунуң мергежилинге ол хандыкшаан, ооң сагыш-сеткилинден бердингени ынак херээ болу берген.

Каш чыл эрткенде Андрей Кара-Сал мурнакчы тудугжуларның санынга кирген. Баштайгы чедиишкиннеринге ол мензэргенмээн, харын-даа бодунуң политиктиг болгаш ниити билиин, мергежилин бедидер дээш доктаамал өөренип, арга-дуржулгалыг эштериниң сүмелерин ап келген. Каш чыл мурнунда чүгле ыяш-биле бажыңнар тудуп турган болза, сөөлгү чылдарда тудуг материалдары, механизмнери янзы-бүрү болуп, сайзырап турар, ындыг болганда чаа мергежилге өөренири эргежок чугула болу берген, ону Андрей чедип алган. Мурнунда ол балды, хирээ туткаш бызаңнаар турган болза, ам туйбудан бажың тударының мергежилдерин шиңгээдип алган бешки разрядтың тудугжузу болуп турар.

Тээли суур сөөлгү чылдарда дыка өскен, чаа кудумчулар немешкен, олар чаагайжыды кылдынып турар. Хөй чурттаалга бажыңнарындан аңгыда, СЭКП райкомунуң болгаш райкүүскомунуң ийи каът бажыңы, ийи каът эмнелге, гостиница болгаш өске-даа объектилер немешкен, ону тударынга Андрей Кара-Сал бодунуң күш-ажылчы үлүүн киирген. Шак ындыг бүрүннүг эки херекти кылып, чүс-чүс чурттакчыларының, эмчиге кадыын экижиткен кижилерниң, школага эртем-билиг чедип алган анияктарның сагыш-сеткилин өөрткен.

Андрей Кара-Сал ажылдап келген чылдарының дургузунда чүгле планныг онаалдаларын ажыр күүседир дээш демисежип турар эвес, тудугнуң шынарлыг, чараш болурунче кичээнгейни салып, ону чедип ап келген. Оон аңгыда партия, комсомол органнизацияларының, мехколонаның хөй-нити ажылдарынга идепкейлиг киржип турар. Бүдүрүлгениң мурнакчызы, амыдыралга төлептиг, ниитиниң херээнге идепкейлиг анияк ишчиге 1980 чылда Ленинчи комсомолдуң лауреады атты ВЛКСМ Төп Комитеди тывыскан. Бедик шаңналга сорук кирген Андрей улам-на эки ажылдаары-биле тудугну тударын дүргедедириниң, ооң шынарлыг болуруунуң аргаларын, курлавырларын тывар хемчеглерни ап келген. Күш-ажылдың сагылга-чурумун бужыглаары, тудуг материалдары-биле үзүктелиишкин чок хандырары тудуг ажылын экижидериниң кол негелделери кылдыр ол санап турар.

Ажыл-ишке сагыш-сеткилинден бердинген, хөй-ниитичи анияк тудугжуну коллективтиң коммунистери 1981 чылда СЭКП кежигүнүнге хүлээп алгаш, коммунистиң амыдыралының хоойлузу — партия Уставының негелделерин хажык чок күүседип турганш, партия органнизациязының ажыл-чорудулгазынга идепкейлиг киржирин, партийжи даалгаларны ак сеткилдиг күүседирин, моон соңгаар районга тудуг ажылын хөгжүдер херекке бодунуң хууда төлептиг салымышкынын киирерин аңаа дааскан. Коммунист эш-өөрүнүң чагыын күүседир дээш Андрей Кара-Сал каш дакпыр күженишкин-биле ажылдап келгеш, күш-ажылчы чедиишкиннерин улам көвүдеткен, партия, комсомол органнизацияларының ажылынга киржилгезин идепкейжиткен. Партия эге органнизациязының, коллективтиң хуралдарынга санал бергеш, күш-ажылдың сагылга-чурумун үрээрлерге, материалдарга камналга-хумагалал чок, ажыл-агыйжы эвес чоруктарлы болгаш өске-даа четпестерни дидими-биле шүгүмчүлээр чаңчылдыг.

Анияк коммунисти коллективтиң партия эге органнизациязы, удуртулгазы бригадирге 1981 чылда депшиткен. Коллективтиң көргүскен идегелин ажыл-херек кырынга бадыткаар дээш Андрей Кара-Сал бригаданың кежигүннериниң ортузунга бирги ээлчегде күш-ажылдың сагылга-чурумун бужыглаарынче кичээнгейни салган. Ажыл шагы үзе бээр, онаашкан херээнге ээ-харысаага чок кижилер тургулаан, оларның-биле ажылды күштелдирген түңнелинде четпестер чоорту читкен, ынчангаш бригада мурнакчы ажылдыгларының санынга кирген.

СЭКП-ниң XXVII съездизинге алдар болдурган социалистиг чарышка бригаданың кежигүннери идепкейлиг киришкен, бо чылын эки көргүзүглерни чедип алган. «Бай-Тал» совхозта ийи аал ишти чурттаар үш бажыңны, «Мурнакчы» совхозта бир бажыңны ажыглалда киирген. Мехколонаның 10 машина кирер гаражын, Кызыл-Дагда 200 олуттуг Культура бажыңын тударынга олар киржип, биче эвес күш-ажылчы үлүүн киирген. Бригада ол бирги беш чылдың бердингени онаалдаларын ажыр күүсеткен. Тудугжу бригаданың кежигүннери планныг даалгаларны эки шынарлыг күүседир дээш демисежип турар, мында онаалдазын күүсетпес кижилер чок. Салчак Өлчей-оол, Михаил Мазай, Олег Ооржак, Салчак Мөчеш бедик мергежилдиг тудугжулар.

Ленинчи комсомол шаңналының лауреады Андрей Кара-Сал бодунга онаашкан ажылды экижидер дээш үргүлчү сагыш човап чоруур.

Чоокта чаа партияның Бай-Тайга район конференциязынга ол санал берген, кедээ тудугнуң ажылын сайзырангайжыдарынга шаптыктап турар чамдык айтырыгларга ол доктааган. Ылаңгыя тудугга күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидеринге идигни бээр биче механизацияны чептеретпейн, тудугжуларның билиг-мергежилин бедитпейн, тудуг материалдары болгаш машина-техника четче хандырбайн турарын, күш-ажылдың сагылга-чурумун ам-даа чогуур деңнелге Тээлиниң № 958 мехколоннаазы тургуснаанын шүгүмчүлээн, ону экижидериниң хемчеглерин чугаалаан. Коммунистиң берген шүгүмчүлелдиг саналдарын күүседир дээш ажылды мехколоннаның удуртулгазы ап турар.

Коммунист Андрей Ендан-Сүрүнович Кара-Салды Бай-Тайганың коммунистери партияның XX область конференциязының делегадынга, СЭКП райкомунуң органнизастыг пленумунга партия райкомунуң бюро кежигүнүнге соңгаан. Районнуң ажыл-агый болгаш культура тургузуушкунунуң айтырыгларын шиитпирлээринге ол идепкейлиг киржип турар.

Бригаданың кежигүннери ажылчы чоннарның сагыш-сеткилин өөртүр херээн уламчылап, партияның XXVII съездизин ажыттынар хүнге чедир 1986 чылдың баштайгы ийи айының планныг онаалдаларын күүседир дээш шалыпчы ажылдап турарлар.

Т. ХЕРТЕК.
Бай-Тайга районуу.

Өөредилге болгаш кижизидилге

ШКОЛА РЕФОРМАЗЫ БОЛГАШ УРУГЛАРНЫҢ КАДЫЫ

Ортумак школаның реформазы хөй-хөй чугула сорулгаларның өөредилге чорудулгазын, күш-ажылга өөредирин сайзырангайжыдары, профессионал өөредилгеже чоорту шилчиирин дээн ышкаш, аразында уругларның кадыын бужыглаарының хемчеглерин база көрүп турар. ССРЭ-ниң Педагогика эртемнериниң академиязының эртемденнери ук академияның оралакчы-президентизи Антонина Георгиевна Хрипкованың удуртулгазы-биле «Ниити билиг школазының I—XI класстарының өөреникчилериниң күш-дамыр кижизидилгезиниң талазы-биле комплекстиг программазын» ажылдап кылган.

— Бүгү талазы-биле сайзырангай, психика болгаш дамыр талазы-биле кадык анияк салгалды кижизидери — чугула болгаш нарын сорулга— деп, А. Г. Хрипкова чугаалап турар.— Амыдыралдың ниити агымының дүргедеп турары, школага өөредилгениң шапкынчааны, ниитиге ажыктыг ажылче өөреникчилерни калбаа-биле хаара тудуп турары — школачыларының кадыын камгалаары дээш, оларның күш-дамыр болгаш угаан талазы-биле сайзырангай болуру дээш ниитилелдиң, бир-ле дугаарында улус өөредилгезиниң болгаш кадык камгалалының системазының харысалгазын бедидип турар.

Ниитизи-биле алырга, бистиң чуртувуста уругларның күш-дамыр талазы-биле сайзыралы чайгылыш чок экижип турар. Чижээ, сөөлгү дөртен чылдарда школачыларның (назы-хар аайы-биле көөрү чугаажок) дурт-сыны ортумаа-биле: 4,6—11,6 сантиметр узаан, деңзизи — 3,4—10,8 килограмм аартаан, хөрээниң делгеми — 2,5—8,1 сантиметр улгаткан. Оларның кадыы экижээн: халдавырлыг аарыглардан ээээш аарып турар, туберкулёз, малярия дээн ышкаш аарыглар узуткаттынган.

Ам бисти, эртемденнерни-даа, педагогтарны-даа, аданелерни-даа, мындыг айтырыг дүвүредип турар: уругнуң арга-шинээзин амыдыралдын база социал болгаш эртем-техниктиг депшилгениң школадан негеп турар чүүлдеринге канчаар дүүштүрерил? Өскээр чугаалаарга, өөредилгениң хемчээлин болгаш уткашынарын өөреникчилерниң назы-хар аайы-биле аргаларынга канчаар дүүштүрерил?

Бир-ле дугаарында өөредилгениң ажыл-даалгаларын неделяның хүннеринге деӊ кылдыр хуваары, янзы-бүрү хевириниң кичээлдерин (ниити билиг кичээлдери, бүдүрүкчүлүг күш-ажыл, күш-культура) таарымчалыг ээлчештирерин хандырып турар расписание, бажыңга кылыр кылдыр бээр онаалгаларның хемчээлин чогумчудары, шимченгир, идепкейлиг дыштанылга, өөренир черлерге эки санитар-гигиеналыг байдал дээш өске-даа чүүлдер дугайында чугаа мында болуп турар.

Ынчалзажок кадыкшыл бужыглаарының кедергей чугула фактору болза өөреникчилерниң боттарының идепкейлиг шимченгир болуру. Школага күш-дамыр кижизидилгезин шын чорудары уругларны бүгү талалыг сайзырадырының эргежок чугула негелдези болурундан аңгыда, угаан-биле ажылдаар арга-шинээзин бедидериниң негелдези база болуп турар. Доктаамал болгаш шын органнизастаан күш-дамыр кижизидилгези школачыларының организминиң янзы-бүрү хүлээлгелер күүседир аргаларын калбартып, угаан ажылының бүдүрүкчүлүүн бедидип, ону шылаачал эвес болдуруп, ажылдаар арга-шинээн катап тургузарын дүргедедип турар — бо дээрге илдең чүүл болгай, оларны тускай шинчилелдер база дагын бадыткаан. Ынчангаш чаа программада күш-культураның бүгү хевирлерин кирген, ол дээрге кичээлдер эгелээр мурнунда гимнастика, чапсарларда ойнаар болгаш мергежилгелер, кичээлдер үезинде физкультминуткалар, күш-культураның тускай өөредилге шактары, кичээлдер соонда спортчу секциялардыр.

Уругларның кадыынга багай салдарлыг бир чүүл болза, оларның боттарының кадыы дээш сагыш човап билбези, оларны ынчаар өөретпээни болур: школага хелүн арттир хөй ажылдаары, телевизор көрүп, эмин эрттир үр олурары, хүн чурумунуң аай-баш чогу гигиенаның үндезиннерин тоовазындан база оларны билбезинден болуп турар. Школачы бүрүзү ол талазы-биле чамдык билиглерни чедип алзын дээш, эртемденнер чогуур номнарны белеткээн: VIII класстың өөреникчилеринге (14 хар) — «Гигиена болгаш кадыкшыл», мында эр-кыс, назы-хар талазы-биле кижизидилгениң эге билиглерин база киирген; эге школаның өөреникчилеринге (7—10) — «Бодуң организмиң билир сен бе?»; ортумак класстарга (11—15 хар) — «Аныяңдан кадыың камна»; улуг класстарга (16—17) — «Медицина-гигиена билиглерниң үндезиннери».

Амгы школа реформазы уругларны алды харлыындан эгелеп өөредиринче чоорту шилчиирин көрүп турар. Ынчангаш, хөй миллион алды харлыгларны өөредиринге немелде школалар тудары, чаа башкы кадрлар белеткээри, школа херээнге немелде материалдыг салымышкыннар негеттинер.

Ол — херектиң бир талазыдыр. Ынчалзажок ол айтырыгны шиитпирлээринге онаагай рольду эмчилерге онаап турар. Эң бичии класска амгы күштүг болуп турар өөредилге планнарын болгаш программаларын эде көөр талазы-биле сүмелер ажылдап кылдынган. Ол ышкаш хүн чурумунга болгаш аъш-чемге хамаарыштыр нормативтиг негелделер база бар апарган. Ол бүгүнү алды харлыг уругларның организминиң байдалынга таарыштырган. Чижээ, хүнде-ле кайызы-даа 35 минута болур дөрт кичээлден хөй кичээл болбас, бажынга кылыр онаалгалар бербес. Узаткан хүн чурумунга, уруглар ада-иези ажылдан чанып келгиже чедир школага турда, хүндүс 1,5—2 шак «лаал турары, 2,5—3 шак иштинде агаарлаары, үш катап изиг чем ижери албан.

Алды харлыгларны өөредиринче массалыг шилчиири уругларның кадыын камгалаарынга база оларның чогумчалыг өзүп доругарынга бүгү-ле эргежок чугула байдаллар тургустунганда боттаныр, бир-ле дугаарында бичии кижилерниң аргаларынга тааржыр чаа өөредилге номнары болгаш пособиелер-биле, удуур болгаш ойнаар өрээлдер база янзы-бүрү спорт херекселдери-биле хандырары чугула.

(ПМА).

„Шынга" чагаалар

Эрзин, Тес-Хем районнарже чоруп турар автобустарның маршруттарынга хамаарышкан шүгүмчүлелдиг материалдар солунга үнген. Рейстерниң графиктери үстүп турарын ында бижээн.

Октябрь эгезинде олче барып турар 13 автобустуң 8-и үрелиишкинге турган. Артык кезектер чедишпезинден рейс үнер автобустарның септелгези саадаан. Оруктуң септелгезин чорутпаандан автобустарның үрелир чоруу хөй болуп турган. Ук районнуң удуртукчулары бо айтырыгже кошкак кичээнгей салып турарын материалга хамаарышкан харыыда айтып турар.

«Тыва автотранс» каттыжыышкынының начальнигиниң оралакчызы Д. Д. Бегзи редакцияже чоруткан харыызында септелге ажылының экижээниниден маршруттар шимчээшкининде үзүктелиишкин болбастааның демдеглеп турар.

Улуг-Хем районда № 20 КМК-ның ажылынга хамаарыштыр шүгүмчүлелде четпестер бадыткаттынган болгаш оларны эдер талазы-биле хемчеглер алдынган дээрзин райкүүскомунуң даргазының оралакчызы В. Конев редакцияга дыңнаткан.

Хандырылга экижээн, сагылга-чурумну бужыглааның түңнелинде тудугда байдал экижээн деп, харыыда айтып турар. КМК чыл планын чедиишкинниг доозуп турар.

Өвүрде «Кызыл Тук» совхозтуң бөлүк анияктары суурда радио ыттавастаанын, телевизор ажылдавастааны, телефон харылзаазы үзүлгенин хомудап бижээн чагааны редакцияже чоруткан. Ук чагааны хемчег алыры-биле чорударывыска Харылзааның бүдүрүлге-техниктиг эргелелиниң кол инженери Д. Чоксум мындыг харыыны берген.

Бо чылдың сентябрь 16-дан 21-ге чедир Өвүр районнуң харылзаа белдириниң ажылын комплекстиг хынап көрген. Телевидение көргүзүглерин хүлээп алыр ретрансляторну эде тургускан. Телефон харылзаазында база радио дамчыдылгазында четпестерни эдер ажылды харылзаа белдири чорудар. Чаа туткан бажыңда дериг-херекселдерни эптээр ажылдар дооступ турар.

СЕМИНАР

СЭКП обкомунуң Политчырдыышкын бажыңынга республикада ниитилел-политиктиг темага лекция номчуп турар лекторларга семинар болуп эрткен.

Ол семинарга: «СЭКП-ниң Программазының чаа эдилгезиниң төлевилели» деп темага лекцияны Красноярскиниң политехниктиг институдунуң Кызылда филиалының улуг башкызы В. А. Дубровский, «Тыва АССР-ниң улус ажыл-агыйының хөгжүлдезиниң чугула айтырыглары» деп темага — Тываның экономиктиг лабораториязының эргелекчизи К. О. Шактаржык, «СЭКП ТК-ның октябрь (1985 ч.) Пленуму партияның экономиктиг стратегиязының дугайында» деп темага — Политиктиг чырыдыышкын бажыңының консультантызы Н. Ф. Монгуш, «Тыва АССР-ниң аъш-чем программазын амыдыралга боттандырары» деп темага — күш-ажылды эртем ёзугаар органнизастаарының республика төвүнүң директору Ю. Н. Глыбов номчаан.

Делегей байдалының дугайында лекцияны ССРЭ-ниң Даштыкы херектер министерствозунуң улуг чөвүлекчизи М. И. Дмитриев номчаан.

Бистиң корр.

ПАМИРНИҢ СҮҮР БАЖЫНДА САРЛЫКТАР

Хорогдан ыңай автомобиль оруу-биле 100 километр чорууру дээрге-ле далай деңнелинден ийи катап бедикче көдүрлүрү-дүр. Ол оруктап чоруп орарга дунааргай изиг чай дүвүлүг кыш-биле солчу бээр. Ол оруктап чорууру — делегейниң бедик дагларлыг районнарының бирээзинче, ооң кайгамчык чурумалдарынче аян-чорук-тур.

Чөөн Памирде агаар дыгый эвес болгаш кургаг. Чыл дургузунда аңаа 100 мм хире чаъс чаар. Кыжын соок 50 градус, чайын безин термометр 0 градустан чавызай бээр. Орук хургаар чаңгыс чадаң ыяш безин чок. Аличур суурнуң хар дег ак-кыр бажыңчыгаштары хенертен көстүп кээр. Ол — ССРЭ-ниң 60 чылы атты совхозтуң төвү.

Далай деңнелинден 4 км хире бедикте даг хемниин эриин дургаар 200 ажыг бажыңнар дески одуругда чысккаалыпкан. Ында школа, библиотека, клуб, эмчи пунктузу — шупту бар. Суурнуң чурттакчылары телевизорну база көрүп турар. Чурттакчылары муң ажыг кижи.

Кадыг-дошкуун черде чурттап турар кижилер аажок биче сеткилдиг, чазык болгаш хүндүлээчел. Памир кыргыстары — у г у н д а н малчыннар. Оларның ада-өгбелери шаг-шаандан бээр-ле кайгамчык с а р л ы к т а р ын, өшкү, хоюн кадарып, көшкүн амыдыралдыг чурттап чорааннар. Оларның экзотиктиг сарлыктары дагның черлик бугаларының бир янзызы боол турар. Оларның чурттаар чери үш муң метр бедикте. Оон куду черге олар чурттап шыдавас. Совхозта ам 4.5 муң сарлык бар. Ол дээрге Чөөн Памирде сарлыктарның үш кезиниң бирээзи болур. Олар кеңгүс далдачал эвес, чылды өттүр бойдустуң одар-белчиирнинге одарлаар, кыжын безин хар адаандан оътту казып чип аар. Ынчангаш Памирниң байдалдарынга сарлыктарның өзүп, көвүдээри аажок оруулгалыг боол турар.

ССРЭ-ниң 60 чылы атты совхоз уксаажыдылгага ажыглыг. Ында сарлыктарның селекция шилилгезиниң ажылы доктаамал чоруп келген. Уксаалыг малдың чаш төлүн Таджикистанның, Азербайджанның ажыл-агыйларынга садып турар. Совхозта сарлык одарларын кодааннарга чарган. Кодан бүрүзүнде — 100 баш. Бир коданны 2-3 кижи, коддуунда бир өг-бүле кадарып турар. Эң-не эки одар-белчиир далай деңнелинден 4 км бедикте боор. Ынчангаш кадарчылар олчуп-солчуп кадарып турза-даа, аалдарынга чаңгыс эвес ай иштинде ээп келбейн баарлар. Оларның уруглары совхозтуң уруглар садынга азы школаның интернадынга артып турарлар.

Малчыннарга кежер кино, библиотека барып турар. Херек апарганда малчыннар рация дамчыштыр эмчини азы мал эмчилериниң бригадазын келдиртип болурлар.

— Ачам, кырган-ачам болгаш ада-өгбелерим шупту көшкүн малчыннар — деп, совхозтуң директору 52 харлыг Осман Атабаев бисти сарлыктың чаагай сүдү-биле хүндүлевишаан чугаалады. — Бистер Аличурну төс чыл бурунгаар тудуп эгелээн бис. Совхозтуң 320 ажыл-ишчилериниң турум амыдыралының эгези ол болган. Ам кижи бүрүзү бажыңныг, бажың чанында участоктуг. Совхозта бир бригада бистиң кыргыстарда чаа чүүл 150 гектар черде мал чеминге ажыглаар арбайны өстүрүп турар. Эң-не өөрүнчүг чүве — ажы-төлүвүске бүгү чүвени таарымчалыг кылдыр тургусканы. Аличурда ортумаа-биле өг-бүле бүрүзүнге беш урут онаажып турар. Мээн 11 уруглуг мен. Улуг урууң совхозта башкылап турар, өскези Ленинабадта педагогика институдунуң студентизи, улуг оглум Куйбышевте институтта өөренип турар, ол филолог болур кижи. өске оглум мал эмчизи болуру-биле өөренип турар. Уругларывыс чорткаш, эртем-билиг чедип алган соонда төрээн черинче ээп кээп турар.

Ю. ЗЕММЕЛЬ,
ПМА-ның корр.

Шүгүмчүлелдиг чагаалар допчулалы

ЧОННУҢ НЕГЕЛДЕЗИНГЕ ДЫҢНАНГЫР БОЛУР

Янзы-бүрү бараанныр болгаш ачы-дуза талазы-биле кедээ чоннуң хереглелдерин хандырарын үндезиниң-биле экижидериниң хемчеглерин алырын боттарының санал-оналдарынга солуннуң бижикчилери онзалап киирип турар.

Хандагайтыдан бижикчи О. Шыыраптың бижээни болза, Өвүр районнуң төвүнде аъш-чем садыгларында соктар аймаа, ижер газ суглар, аъш-чемниң өске-даа продуктулары ховар болуп турар. Чонга бараан садыглаарын элбедир талазы-биле айтырыгларны район иштинге эрткен хуралдарга каш-даа катап көдүрген-даа болза түңнел ээээш.

Райпо баштаар черниң ол айтырыгны шиитпирлеп чадап турарының бир чылдагааны — аъш-чем аймаан шыгжаар тускай черлерни белеткеп албайн турары. Бараан шыгжаар, ылаңгыя продукцияның шынарын баксыратпас, херек температураны доктаамал тудуп шыдаар шелдерни, дериг-херекселдерни, шыгжагларны, соодукчуларны белеткеп тургузар талазы-биле ажылдар хожудап турар.

Келген чагаада айтырыг бодунуң чугулазының талазы-биле чүгле Өвүрге эвес, харын Эрзин, Мөңгүн-Тайга болгаш чамдык өске-даа районнарның чурттакчы суурларынга хамааржыр. Ногаа, аймааның элээн хөй кезиин ол черлерге, агаар-бойдузунуң кадыг-шириин болуп турарындан өстүрүп алыры ындыг-ла белен эвес. Ынчангаш кедээ авторнуң чагаазында айтырыгны кичээнгейге алыр кылдыр чагаа-бижикти Өвүрнүң райкүүскомунче чоруткан. Оон келир ужурлуг «Шынга» харыы бөгүнге чедир саадап артпышаан.

Таңдының Чал-Кежигден, Чөөн-Хемчиктиң Чадаанадан, Хорум-Дагдан, Тес-Хемниң Белдир-Арыгдан, Ак-Эриктен, Сүт-Хөлдүң Алдан-Маадыр, Сүт-Хөл суурларындан, Кызыл районнуң Чербиден, Бай-Тайганың Бай-Тал суурдан кедээ садыг болгаш ниитиниң чемненилге черлериниң ажылының дугайында авторларның шүгүмчүлелдиг чагааларынга райкүүскомнарының даргалары харыыларны берген, ында кедүрген айтырыгларже чогуур кичээнгейни салбайн турар.

«Шынга» харыы чүгле чорудар ужурлуг чагаа-бижик эвес, харыыда айыттынган четпестерни чайладыры-биле ап чорудар хемчеглер-дир. Оларның бүттүнмейн турарындан шүгүмчүлелдиг чагааларның бир кезиниин шимчээшкин чокка чыдып турары ол.

Чагааларда кирген шүгүмчүлелдер, санал-оналдар, диеглер-биле ажылдарның ээээш ээээш эвес талалары райкүүскомнарга, кедээ Советтерниң күүскомнарынга таваржып турары билдингир. Ылаңгыя садыг, ниитиниң чемненилгезин Советтерниң ажыл-чорудулгазының ээээш эвес кезиин ээлеп турар. Бөгүнде чоннуң садыг хандырылгазын чүгле идепкейжидериниң дугайында эвес, садыг база ниитиниң чемненилгезиниң ажылын шынар талазы-биле шуут эргилделиг болдурары, инициативаны, чогаадыкчы болгаш тывынгыр чорукту хөгжүдери. Ол дугайын редакцияның почтазынче бижиири дээрге, шүгүмчүлелдерден түңнелди үндүрери, ажылды экижидериниң хемчеглерин алыры.

Чижек кылдыр ап көрээлиңер. Чөөн-Хемчик райкүүскомунуң даргазы Д. С. Кууларже чоруткан чагаа-бижикте Хорум-Даг суурнуң холушкак бараанныр садыының ажылында четпестерниң дугайында бижип турар. Кол-ла шүгүмчүледип турар талалары болза, «Садыглаарының шагы барымдаалаттынмайн турар, садыг ажылының культуразы куду. Чамдык хүннерде ажыл хүнүнүң ийиги чартыында магазинниң эжиин садып алыкчыларга хагдына бээр»...

Партияның район конференциязының болур деп турганының бүдүүзүнде бир хүн ол садыгның аксынга кежээкиниң алды шак четпейн турда кезек турар биске бир катап таварышкан. Оон аксы ынчан хааглыг болган. бараан-даа хүлээп ап турганы чалавас. ол дээш садыгжыларны дорт буруудадыр арга бисте чок. Ынчалза-даа бо албан чериниң ажылдаар шактары, дыштаныр үелери эжиинде оон кайы-даа талазында бижиттинмээни «тывызык» болуп турган. Ол-ла кедээ Культура бажыңынга лекция-беседа база болган.

Моон мурнунда кег, арагалаар, оон уржуунда корум-чурум үрээр таварылгалар чок болуп турар-дыр. Райкүүском, суурда кедээ Советтиң күүскому бөгүнгү таарымчалыг [illegible] ажыглаар, янзы-бүрү бараанныр болгаш хандырылгалар талазы-биле кедээ чоннуң хереглелдерин үндезиини-биле экижидериниң [illegible] цияга дыңнаткан.

А. МОНГУШ.

ЭГЕЛЕП ТУРГАН ҮЕДЕ

«Узун-Кулак»

Оон бээр хөй чылдар эрткен. Тывага чаа амыдыралдың тевии чоорту-ла херлип, калбарып кел чораан. Чээрби чылдарның төнчүзү, үжен чылдарның эгези. Мурнуунда кижиниң кулаанга безин дыңналбааны — почта, телефон, кино дээш ышкаш өске-даа албан черлери тыптып келгилээн. Ынчан чогуур эртем-билии чок-даа болза, идепкейлиг аныяк кижилер оларга ажылдаары-биле күзелдиг кээп турганнар. Оларның хөй-хөйү ам бистиң аразында чок, а артканнары ам чеден харның бозагазын шагда-ла ажыр басканнар. Ындыгларның бирээзи эң баштайгы тыва телефонист Норжуңмаа Дажыевна Данзырын-дыр. Ол бодунуң элээди чылдарын Улуг-Хемниң Ийи-Тал сумузунуң Барык, Үзүк-Кежиг, Калбак-Кежиг, Буура-Даг ынчаар чурттап чораан аксынга өй малдыг ада-иезиниң аалынга эрттирген. Норжуңмаа Дажыевна-биле ооң Кызылда оглунуң бажыңынга ужуражып, хөөрештивис. Ол ам чеден бештепкен.

— Чалыы назын белен-селен чүвеге торлуур эвес. Он сес харлыг турган, 1928 чылда ажылдаар чер хайдыып Кызылга чедип келдим. Ынчангы залуучуттарның (аревэчилерниң) идепкейлиг черле аажок. Болганчок-ла:

Сай-ла өөрүү сайзыраткан
Залуучуттуң Төп-ле хораа,
Сагланчыыннаан Кызыл тугун
Сагып чаңнаан
залуучуттар...

дээш бадыргылаптар.

— Баштай кана ажылдап эгелээн ирер ол?

— Элээн каш албан черлеринге барганым соонда, чүве бүтпес хире апарган. Оон залуучуттуң Төп хоразынга (Арева ТК) чеде бээримге, почта салбырынга чарылгалаар кылдыр сүмелээн. Күш-ажылчы оруум оон эгелээн чүве — деп, ол эгезинде чугаалай-дыр. Ынчан ол бижик-даа билбес, а херээженнерни «херээжоктар» деп адап чоруур турган. Төөгү материалдарындан алырга, 1923 чылда Кызыл — Усинск, а ооң соонда Сибирьниң чамдык хоорайлары болгаш Төп-биле харылзаажыр телеграф шугуму Тывага ажыттынган. Совет Эвилелиниң дузазы-биле 1925 чылда Кызылга баштайгы почта салбыры тургустунган, эгезинде ол Өөкке, Бай-Хаакка ийи агентстволуг турган. Үжен чылдарның эгезинде ынчан чоннуң «демир удазын» дижири — телефонну Кызыл-Мажалык, Чадаана, Шагаан-Арыг, Самагалдай, Сарыг-Сеп-биле харылзаажыр кылдыр тургускан.

Чогум-на ынчан аныяк Норжуңмаа ол үенин-биле алырга тоол-домак дег телефон-биле ажылдаарының аргазын орус инженерлерниң дузазы-биле өөренип алган.

— Баштай кады ажылдап турганым эш-өөрүмнүң чамдыктарының аттарын уттупканым кончуг харааданчыг. Ынчалзажок сагыш-сеткилде арткан чүүлдер хөй — дээш, ол хаңдыр бодангылааш, чугаалагылаар. Үжен чылдарда тыва бижик үнген соонда, ол ону тускай бөлүүмге шору өөренип алган. Чылдар эрткен тудум-на, Норжуңмаа бодунуң чаңгыс чер чурттуг эжи — Чактар-Сүрүң, Барыын кожуундан келген Хуваа-Сүрүң дээш өске-даа эш-өөрү-биле кады чаа ажылга чоорту чаңчыгып, мергежил берген.

Кызылга олура-ла улуг кара даңзаны кедүргеш, «Ал-ло», «Ал-ло» дээн соонда, хамык кожууннарның төптеринде кижилер-биле сааг чокка чугаалажыр, оларны дыңнап олурар «узун кулактыг» апарган элдептиг улус тур бо» деп, араттар оларны магадаар турган. Ооң соонда «узун кулактар» азы «чер кулактыглар» деп тоолзуг чугаа база тыптып келген чүве-дир.

Ол «узун кулактарның» бирээзи — баштайгы тыва телефонист Норжуңмаа Дажыевна Тывага харылзааның шапкын хөгжүлдези-биле деңге базып, хөй чылдарда Кызылга база Шагаан-Арыгга телефонистеп ажылдап чораан. А бежен чылдардан бээр өг-бүлезиниң ээзи Данзырын-биле база катап Кызылга келгеш, алгы заводунга алдан чылдың эгезинге чедир ажылдаан. Шоолуг-ла эскертинмес ышкаш, бо бедүүн мергежилдиң кижизи чонунуң ниити ажыл-херээнге эвээш-биче-даа бол бодунуң үлүүн киирген кижилерниң бирээзи.

Ырлаар хааржак

1936 чылдың сес ай. Барыын-Хемчик кожууннуң Мешкен-Хөл сумузунга кара чаңгыс ырлаар хааржакты (патефонну) әккелген. Ону Шыңдазын деп черге Куу-Кажаада аалга ырладып турганы сагыш-сеткилден уттундурбаан.

— Кайынам, аас-дылдыг эвес, хааржак канчап ырлаары, иштинде кижи бар боор.

— Кижи билип чадаар чүү деп ында. Сүнезин-дир ийин.

— Хуурмак, хамчы чүвен чулчурува сен...

— Че, ам маргышпаңар. болбаазын чурт — ССРЭ-ге кижиниң үнүн мыйда сиңирип кааны ол-дур—дээш, сумуда нам үүрүнүң даргазы Салчак Даңзаа пластинканы көргүскеш, өг чанында шокар аптара кырынга ырлаар хааржакты салгаш, ырладып эгелээн.

Онза хурал айыткаанын,
Оран чуртка күүседиңер.
Октябрьның хувискаалын
Оон-даа ыңай хөгжүдээли.

«Онза хуралды» ийи ырааджы ырлап доозуптарга, Даңзаа пластинканы солупкан.

Таңдым турда таңдаш-ла
мен,
Тараам турда тодуг-ла
мен,
Хемчиим турда хертеш-ле
мен.
Хевээм турда тодуг-ла мен,
ээ, Хемчиим — дээш,

«Бай-ла Хемчиимни» чоон үнүг эр кижи узун хоюг кылдыр бадырыптарга, чыылган чоннуң аразындан ашактар: «О-оо! Ам-даа аянаан тудуңар-ла!» — деп алгыржып каан олурганнар.

Ынчан улустуң пластинкадан аажок сонуургааны «Онза хурал» болгаш өске-даа ырлары чон аразынга кончуг дүрген нептерээн. Ылаңгыя «Херээжен» деп ырны ол үениң кыстары улуг сонуургап, ырлап эгелээн. Ында ындыг одуруглар бар:

Хемдиир феодал ноянынга
«Херээжок» деп адаткан
мен.
Көгээрелдиң чазаа тургаш,
Херээжен деп атты
берген...

Ол ырларны мурнунда КУТВ-ка өөренип турган, сөөлүнде кескү- совет ажылдакчы чораан А. Чимба, О. Долбаакай, Дартан-оол, О. Өшкү-Саар болгаш өске-даа студентилер ырлаарга, Тывадан аңаа чеде берген сураглыг Сорукту каргыраалаарга, Комбу хөөмейлээрге, салым-чаяанныг Лагба бызаанчылаарга 1934 чылда Москвага пластинкага бижиткен дээрзин сөөлүнде билген мен.

ТАР-ның 15 чыл оюнуң байырлалында, 1936 чылда ССРЭ-ниң чазааның Тывага берген хөй машина-техниказының болгаш өске-даа белектерниң аразынга келген пластинкалыг ырлаар хааржактар чоннуң культура амыдыралынга база бир чаа, солун чүүл боор киирген.

С. ШОЙГУ,
журналист.

Хову черниң чечээ болган
Кожавыстың — Моолдуң кызы
Чараш ырын ырлап келир.
Салгын эккээр, сеткил өөрүүр.

ЧАА ЧЫЛ: КАЯА, КАНЧААР

X вектиң төнчүзүнде Руськ христианство шажынын хүлээп алган турда, Чаа чылды «византий календарь» ёзугаар сентябрь 1-де эрттирип эгелээн.

1700 чылдың бүдүүзүнде I Петр хаан Чаа чыл байырлалын Европаның календары-биле — январь 1-де эрттирер деп чарлык үндүрген. Хаан Москваның бүгү чурттакчыларының бажыңнарын хады, шиви будуктары-биле каастап алырын саналдаан. Ол боду январь 31-де 12 шакта Кызыл шелче холунда чырыткы тудуп алган үнүп келгеш, дээрже бир дугаар ракетаны боолап үндүрген. Оон бээр-ле январь 31-де демдеглээри чаңчылчаан.

* * *

Соок-Ирейниң хары кажыл? Биске ол хар дег ак салдыг, чаагай сеткилдиг ирей, бүгү уругларның кырган-ачазы, өске бүгү орус тоолдарының маадырлары дег, шаг-шаандала турган ышкаш сагындырар. Херек кырында ол бүгү тоолдар маадырларының эң аныяа, 100—150 чыл бурунгаар тывылган болуп турар.

* * *

ССРЭ — Чаа чылды чурттакчылары чер кырында чаа хүннү болгаш чаа чылды бир-ле дугаар уткуп ап турар Чукоткада Уэлен деп суурдан эгелээш кызыгаарда турар Маадыр-шивээ Брестиге чедир он бир катап уткуп ап турар чаңгыс-ла күрүне болуп турар.

* * *

Совет Эвилелинде Чаа чыл байырлалын чылда ийи катап — декабрь 31-де бүгү чон-биле деңге, апрель 1-де эрги чаңчыл ёзугаар эрттирип турарлар база бар. Ортаакы Азияның улустары боттары ол байырлалын «навруз» — «чаа хүн» деп адап турар. Ол хүн улуг, биче бүгү чон шелче үнүп келгеш, часкы черже үрезин октап туруп бээр. Амгы үеде чүгле ол хүн ыяш андазын-биле чер аңдарып турар кожуп каан шарыларны көрүп болур. Уруглар ол хүн чечектер, ыяштар тарыыр. Байырлал үш хүн уламчылаар. Ындыг эки чаңчылдарны канчап уттур боор.

* * *

«Маланка». Молдавияда кедээге эртер Чаа чыл байырлалын ынчаар адаар. Молдавияның суурларында ол байдалды бүгү черлерде ышкаш декабрь 31-де, кежээ эвес, а эртен хүннүң баштайгы херелдери-биле деңге байырлап эгелээр. Ынчан суурнуң чурттакчылары бот-боттарынга аалдажыр чаңчыл аажок нептереңгей.

Дүъш чедип чорда суурнуң чурттакчылары шупту шелче үнүптер. Чон чыглып кээрге, суурнуң улуг назылыг кижилери келир чылдың чаагай дужудун күзеп, хар кырынга баштайгы андазын изин чорудар... Кежээ суурнуң кудумчуларынга одаглар кыпсып эгелээр. Аңаа оюн-тоглаа болур, аңдаанныг аъш-чем чиир. Байырлал үш хонук уламчылаар.

Павел ГУСЕВ.

ДЕНДИИ ЫНАК

Аныяк эр бир кыска аажок ынакшаан. Ол чокта сарынналып, муңгарап пат боор. А кыс оолга база-ла дендии ынаан көргүзер. Ёзулуг кижизиг кижиге таваржышканда кандыг ийик, ол кыс база сеткилиниң ындын арыг чаагайын харыы кылдыр илередир. Кажан кыс ооң сеткилхөөнүн чайгаар-ла хаара тудуп аптарга, ол мырыңай таалап чыңдырап каар.

Оол аңаа аар-саар үүрмек чүвеен-даа чажырбас, ак сеткилдии-биле тө каап бээр. Кажан ол ажынып-хорадай бээр болза, ону чазыктырарын оралдажып, арын-баш чаар эң эки чүүлдерин, идик-хептиң эң быжыг болгаш чаражын саткаш туруптар.

Ооң төрүттүнген хүнү дээш база аңаа хамаарышкан өске-даа демдеглээр хүннерни оол чөрле халас эрттирбес, байыр чедирер, чугула кижээнгейге алган турар. Ооң кадыкшылының дугайында сагыш салып, эң шырак эмчилер-биле харылзаалыг турган.

Чамдыкта кыс ажынып кылыктаны бээрге, ону канчап чазыктырып алыр аргазын тывар дээш оол боду-ла хилинчектенир бээр. Арга-сүме айтырып өөрүнге чеже-даа баар.

Ооң өңнүктери база боду ышкаш ындыглар. Ынакшааннары ажаап карактап, оларынга бараан болур дээш амыр-дыжын, күжүн-даа, хөшкүл-херенгизин-даа харамнанмастар.

Могап-шылапкан чанып келзе-даа, кадайынга болгаш уругларынга онза эвилең-ээлдек болур. Чунуп, чемненип алгаш, диванга чоргаар шейлүп, ноорзан чыдыптар. Ынчалза-даа ол үш-үдүрүм ужуралдарын бодап муңчулуп-ла чыдар, удуур мурнунда, кандыг-бир чүвеге амин эртир суңдугар чаңчылы-биле чаа болур ужуражылгалар дугайын бодап кээрге, оозу аңаа мындыг сес болган:

— Машина.

(«Литературная газета» солуңдан).

80 АЖЫГ ЧЫЛ ЧУРТТААН ӨГ-БҮЛЕ

Болгария Улус Республиканың хамаатылары Никола болгаш Мария Светецовтар өг-бүле тудкандан бээр 80 ажыг чыл чурттап турар. Ошаа суурнуң чурттакчылары оларны дыка хүндүлээр. Никола ам 105 харлыг, Мария — 101. Улуг назылыг хамаатылар хөй ажы-төлдү өстүрген. Никола ирей 1985 чылдың сиген кезиилдезинге база киришкен.

Шыдыраада арга-ла хөй

1975 чылда Американың чемпиону дээш эрткен маргылдаага чараш оюн дээш шаңналды Снайдер — Браунуң дараазында партиязынга (диаграмманы көр) тывыскан. Ол оюн 39-ку кеште мынчаар төнген турган: 37...С:е7 38. Фе2—Фд5 39. в4—Сг5. Ак тала дужуп берген.

Бир номчукчу гроссмейстер У. Браун оон-даа чараш кылдыр ойнап болур турган-дыр деп бодунуң саналын чоруткан. Ону силер тып көрүңерем.

ЕЛКА

Сонуургактарга

СЕС ИЙИС

СТАМБУЛ. 20 харлыг түрк Севиль Чапан сес уругну божаан, оларның бежи оол, ужу — кыс. Измир хоорайның госпиталындан дыңнатканы-биле алырга (оларның төрүттүнгени чери ол), деңзизи тус-тузунда 400—500 грамм болган. Аныяк ие болгаш ооң уруглары эмчиниң сагыш човангыр хайгааралында турар.

Ынча хөй санныг ийистерниң төрүттүнгенин Турцияга бир-ле дугаар болган деп, тус черниң парлалгазы дыңнаткан.

ЭЗИРИК ӨРГЕЛЕР

Кижи чүнү-даа көөр, чүгедаа таваржыр боор-дур. Мен Өвүрнүң Улаатай аржаанынга чайын дыштанып тургаш, эзирик өргелерни караам-биле көргеним аргажок шын.

Ынчан ийи-чаңгыс кижилер аржаан бажынга шилдер аксы ажыдар, ону өрү-куду чажар, ында тавакчыгашка көпеектер салыр, араганың байын кудуп каар турган чүве. Калбак даш адаандан үш өрге үнүп келгеш, кижилерниң сартыктарын чемнеп, эрттырган араганы хунаажып ижерин көрген мен. Өргелер эзирий бергеш, бот-боттарының кырынче шуражып, хержип, ойта-доңгая дужуп шаг-ла болур.

Мен чанып турумда, ийи-ле өрге доюлдуруп артып калган. Бирээзи билдинмес. Ам бодап чоруурумга, ылап-ла араганың хайындан чүрээ чарлы берди ыйнаан.

В. МОНГУЛ-ООЛ.

ТАЙБЫҢ ТУРЗУН

Женевага дээди деңнелге ужуражылышкынга

Бөмбүрээктиң чогум ээзи—
Бедүүн КИЖИ негеп туру:
— Делегейниң салымы дээш
Дээди Шынга хутуржуңар.

Дээрге, черге, далай сугга—
Делегейге найырал дээш,
Тайбың кузээн ийи чурт
Таңма басчып адын салзын.

Атом бомба чазылбазын.
Айыыл халап ыңай турзун!
Адаан-өжээн өскүвезин.
Амытан чон тайбың чорзун!
Черге, дээрге, далай-сугга
Айыыл-халап диргевес дээш.
Чепсээзинсти
хураан каал дээш,
Даңгыраглап таңма
басчыыл!

«Даг дег кара
кезенээ-даа,
Довук дег Ак ону тиилээр»
Тоолдуң мыйдыг
мерген чарлыын
Дайын биле Тайбың билир.
Совет биле Америка
Чоруу чогуп дугурушсун.
Чоннуң бистиң
негелдезин —
Чогум-на бо —
Тайбың. Тайбың!...

Л. ЧАДАМБА.

Шериг төөгүнүң арыннары

«АЛДЫН ЧЕПСЕК»-БИЛЕ ШАҢНАТКАН

Декабристерниң тура халышкынының киржикчилериниң дыка хөйүнүң албан ёзузунуң бижиктеринде ол домак кирип турар. Россияның ёзулуг патриоттары болгаш, олар 1812 чылдың Ада-чурт дайынының үезинде дайылдажып турган шериглерниң аразынга турган. Бир кезии рота, эскадрон, полк командылап, өскелери шериг уран аргазының чүгле эге базымнарын шиңгээдип ап турган кончуг аныяк корнеттерни болгаш прапорщиктерни дайын шелүнге өөредип турган. Декабристерниң шуптузун каттыштырып турган чүве болза, Төрээн чуртка кызыгаар чок бердингишкини, даштыкы эжелекчилерге удур демисежелге оларның эрес-дидими. Патриотизм чүнү-даа ажып эртеринге белен кылдыр оларны каңнап каан. Чидиг демиселге шылгарап үнгеннериниң шаңналдары — селемелерге, чидиг хылыштарга, кестиктерге «Эрес-дидими дээш» деп бижип турганы ана-ла эвес.

Шак ындыг бижиктиг чепсектер дайынчы кижиниң онза шылгаралы кылдыр үнелеп турган.

Дайынчы демиселге дорт киришкен-даа болза, тиилелге дээш орден-биле шаңнадып болур, ынчалза-даа дайын шелүнге чүгле хууда маадырлыг чоруу дээш алдын чепсек-биле шаңнаар турган болгай.

Эрес-дидим дайынчыны хууда чепсек-биле шаңнаар чаңчыл Петрниң үезинден эгезин алган. Гренгам ортулуктуң чанынга болган далайга тулчуушкунга шведтерни орус эскадраның тиилээни 1720 чылда ындыг шаңналдарны тывыскылаан. «Дайынчы херекке шылгаралдың демдээ» деп бижиктиг алдын кааст алгаларлыг селемени хаан командылакчы князь М. Голицынның адынга чоруткан. «Алдын чепсек» деп чугаа оон бээр тывылган.

Ол шаңналдарның кончуг ховар болуп турарын чурагайлар бадыткап турар: Бүгүн он сес вектиң дургузунда алдын чепсек-биле чүгле 260 кижи шаңнаткан. 1812 чылдың Ада-чурттуң дайынынга орус шериглер массалыг маадырлыг чоруктарны кылган: дайынчы маадырлыг чоруу дээш муң ажыг офицерлер болгаш генералдар алдын кааста лгалыг кестиктер-биле шаңнаткан. Эрес-дидим чоруу дээш М. Кутузов алдын чепсек-биле шаңнаткан. Ооң шаңнатканы селемениң кааста лгазының өртээ 25 муң рубль! Алызы барып декабристер болу бээр П. Пестельдиң, В. Раевскийниң, М. Лунинниң, Ф. Глинканың, А. Муравьёвтуң болгаш өске-даа офицерлерниң шаңнатканы чепсектерниң өртээ ол хире эвес-даа болза, Ада-чурт дээш оларның маадырлыг чоруун үнелээни оон куду эвес болуп турар.

Дүрүм ёзугаар, алдын чепсек-биле офицер кижи чаңгыс катап шаңнадыр эргелиг. Ынчалза-даа ийи катап ол шаңналды алган кижи база бар. Ол дээрге полковник И. Повало-Швейковский.

Эрес-дидим дайынчыларны ол чаңчыл ёзугаар шаңнаар чорук Кызыл Шеригге артып калган турган. Хамаатылар дайынының чылдарында маадырлыг чоруу дээш хүндүлүг революсчу чепсек-селеме-биле 21 кижи шаңнаткан. Чепсектиг Күштерниң 50 чылынга тураскаал кылдыр 1968 чылда ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиуму ССРЭ-ниң Сүлде демдээн сиилбээн хүндүлүг чепсек-биле бөлүк шериг начальниктерин шаңнаан.

В. ПАШИН,
О. ЧЕРЕПАНОВ,
СЭТА-ның корр.

ХООРАЙНЫ ЫТТАР ХОСТААН

Ыт дугайында чугаа муң-муң чылдар бурунгаар тыптып келген. Эрте-бурунгу Египетке-ле ыт кижиниң өңнүү турганы билдинген. «Ыт-биле аңнаашкын» деп номну Афины күрүнезиниң шериг начальниги Ксенофон 2300 чыл бурунгаар бижээн болуп турар.

1984 чылда бүгү делегейге 500 миллион ыт турган деп статистика бадыткап турар. Ол дээрге үш дугаар өг-бүлеле ыттыг турганы ол-дур. Эңне ытка ынак чурт — Италия. Ында 7 миллион хире ыт бар. Өг-бүле бүрүзү-ле ыттыг.

Бо хүннерде бистиң чуртувустуң чүгле улус ажыл-агыйында безин (аңчы, таңныыл, кадарчы база албанның) 700 муң хире ыттар бар. Ол ыттарның экономиктиг ажыктыы чылда 100 миллион рубль.

Шаг-шаандан бээр ыттың дайын үезинде кижиге ажыктыының дугайында дыка хөй номнар бижиттинген... Эрте-бурунгу Коринф хоорайның таңныылдары арага ижип алгаш удуп каарга, ол хоорайны дайзындан ыттар камгалап алганы билдинип турар. Камгалакчылар чедип кээрге, чүгле чаңгыс ыт диргиг арткан турган.

Ада-чурттуң Улуг дайынының үезинде ыттар дайын шелүнден 600 муң балыглаттырган дайынчыларны сөөртүп үндүрген, от ажылдышкынының точкаларынга 6 муң тонна ок-чемзекти дажып экелген, харын-даа оларның дузазы-биле 303 хоорайны миниадан арыглаан, удурланыкчының 300 танкызын чазылдырган.

Ытта угаан-бодал, өөрүүр, кээргээр, муңгараар, ындыг сеткил бар бе? Ыттың кижиге бердингенинин дугайында төөгү дыка хөй факт-барымдааларны арттырган. Везувий вулканның чазылганының түңнелинде бүдүнү-биле черже хөмдүне берген эрте-бурунгу рим хоорай Помпейниң дугайында төөгүде бижээн. Чүс-чүс чылдар эрткен. Эртемденнер хөй казышкыннарны кылып турган, ол коргунчуг халаптың үезинде кижилер болгаш диргиг амытаннар амыдыралының сөөлгү минуталарында кандыг байдалдыг турганының дугайында ажыдыышкынналарны кылгылаан. Чижээ, бир улуг ыт хайнып турган ниаг малгаштан бичии уругну бүгү мага-боду-биле доза туруп турган камгалап турганы илереэн. Уругну ыт амы-тынын артынга салгаш камгалаан. Ол-ла ыттың мойнунда: «Шынчы Делдиге бодунуң ээзи Северипосту бөрүлерден камгалааны дээш» деп бижиктиг медаль база бар болган.

Эрткен чылдың эгезинде Исландияда «ыт кризизиниң» дугайында медээ бүгү чурттарга тарай берген турган. Министр А. Гудмиисон ук черниң полициязынга ооң чылын истеп-сүрүп турарынга удурлангаш, чуртундан үнүп чоруур деп турарын медеглээн. Оон-даа өске үш чүс хире ыт ээлери шииткелдиң сандайларынга олурар апарган, а чамдык кижилер өске черлерже көжүп туруп берген. Ыттарны узуткаар дугайында чарлыкты эде көөр дугайында чондан хөй санныг чагаалар, телеграммалар база кээп туруп берген. «Ыт айтырыы» хенертен күрүне айтырыының чадазынче көдүрүлген. Адак сөөлүнде ытка ынакшыл тиилээн. 1984 чылдың майда ытка удур хоойлуну күш чок болдурган.

Муң-муң чылдарның иштинде кижи биле ыттың аразында тургустунуп келген харылзааны аңгылаар арга чок, кижиниң ытка ол хире хандымшылы (бүгү бойдуска ышкаш) кижиниң ёзулуг кижизиг талаларының бирээзи болуп арткан. Ынчангаш ниитилел ол боттуг байдалды тоомча чок көрүп шыдавас болган.

(«Журналист» журналдан).

ТВ

ДЕКАБРЬ 28-ТЕ
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — «Үе». 8.40 — Эртенги гимнастика. 8.55 — Москва областың Раменское хоорайның Культура ордузунуң үрер хөгжүмүнүң «Сатурн» оркестриниң оюн көргүзүү. 9.00 — «Бараанннар, ачы-дуза чедирилгези. Чарлалдар». 9.35 — «Рабочее настроение». Док. фильм. 9.45 — Таллинниң архитектуразы. 10.15 — «Тиилекчилер». 21-ги арминың хоочуннарының ужуражылышкыны. 11.35 — «Өг-бүле болгаш школа». Тележурнал. 12.15 — Чүгү номчуурул. 13.00 — «Словенияның дугүүрлери». «Кымның кудумчузунда байырлалыг?». деп бөлүктен. 13.35 — «Билдингир-даа болза, элдептиг». 14.35 — Бегүн делегейде. 14.50 — А. Гайдарның маадырлары — экранда. Кыска хемчээлдиг уран-чечен фильмнер «Пусть светит», «Горячий камень». 15.40 — «Кижи. Чер. Оттаргай». 16.25 — «Кады ажылдажылга». Тележурнал. 17.20 — Хоккей талазы-биле эш хүнүн ужуражылышкыны. «Эдмонтон Ойлерз» — ЦСКА. Канададан дамчыдылга. 18.55 — «9-ку студия». 19.55 — «Самые быстрые в мире». Уран-чечен телефильм. 21.00 — «Үе». 21.35—23.55 — «Чүү? Каяа? Кажан?». Телевикторина. Чапсарда (22.55) — Медээлер.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — Бир эвес калык болуксазынза. 8.30 — «Застывшие капли озер». Док. телефильм. 9.00 — Ленинград телевидениезиниң программазы. 10.25 — «Эртенги почта». Музыкалыг дамчыдылга. 10.55 — «Черниң тону». 11.55 — Подмосковьениң цирк коллективтериниң оюн көргүзүү. 12.50 — Останкинонуң Концерт залынга ССРЭ-ниң Чепсектиг Күштерниң солдаттары болгаш офицерлери-биле шеригге келдирткеннерниң ужуражылышкыны. 14.45 — «Аян-чорукчулар клуву». 15.45 — «Музыка мозаиказы». 16.20 — «Гамлет». Уран-чечен фильм. 1 болгаш 2-ги сериалары. 18.40 — Москва сценазының мастерлери. ССРЭ-ниң улустуң артизи Н. Анненков. 20.00 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!». «Лис Леон». Мультфильм. 20.15 — «Кадыкшыл». 21.00 — «Үе». 21.35 — «Ну как же так, доктор?». Уран-чечен телефильм. 23.05 — «Музейлерде болгаш делгелгеларында». Васнецовтуң музейи. 23.25 — 00.00 — Хаак спортунуң талазы-биле бүгү-эвилелдиң чарыжы. «Красногорскиниң хаак оруу». 15 км. Эр улус. Красногорскиден дамчыдылга.

Редактор В. С. ШАРАВИН.

агаар

Бөгүн республикага эдир булуттаар, чагбас. Хаттың дүргени секундада 4—9 метр.

Дүне 27—32 градус, хүндүс 19—24 градус соок.

Кызылга эдир булуттаар, хат кошкак. Дүне 29—31 градус, хүндүс 20—22 градус соок.

КИНО

ДЕКАБРЬ [illegible]

«НАЙЫРАЛ»: «Моя маленькая жена» 9.30, 11.20, 13.10, 18.00, 20.00, «Лев Толстой» 15.00 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Приключения Голубого рыцаря» 9.30, 15.00, «Тайна острова чудовищ» 11.10, 13.10, «Ва-Банк» 16.40, 18.35, 20.30 шактарда.

«ВОСТОК»: «Кто и как?». 14.00, 16.40, 19.30 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Кто вы, доктор Зорге?» 14.30, 17.00, 19.30 шактарда.

ХАМААТЫЛАРНЫҢ КИЧЭЭНГЕЙИНГЕ

Тыва АССР-ниң Арга-ыяш ажыл-агыйы министерствозу Чаа чыл байырлалын шивээр дээш шиви кижилерниң туразы-биле кезерин хорааныын дыңнадып турар. Бодунуң туразы-биле шиви кескеш, дүрүм үрээрге ыяш камгалалының хоойлузун ёзугаар харысаалга онаар апаар.

Садыг организацияларынга Чаа чыл шивилерин чонга садып, сайгарып турар.

ДОШКА ЧУҢГУЛААРЫНЧЕ ЧАЛАП ТУР

«Хүреш» стадион бүгү күзээн кижилерни массалыг чуңгулаашкынче чалап тур. Конькилер хөлезилеп алыр пункт хүнүң-не 10-дан 16 шакка, дыштаныр хүннерде 10-дан 17 шакка чедир ажылдап турар.

ШЫН
Редакцияның адрези: 667000, Кызыл. Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 3. Телефоннары: редакторнуң 2-24-63, редакторнуң оралакчыларының 2-35-24, 2-23-54, харыысалгалыг секретарының 2-23-35, секретариаттың 2-23-35, партийжи амыдырал болгаш үлетпүр килдистериниң 2-31-75, пропаганда болгаш совет тургузуг килдистериниң 2-37-13, чагаа килдизиниң 2-41-27, информация килдизиниң 2-20-60, культура килдизиниң 2-23-54; көдээ ажыл-агый килдизиниң 2-21-47, корректорларының 2-27-41, бухгалтериязының 2-12-45. солун келбейн барганда 2-32-75 телефонче долгаар.

Солун неделяда 6 катап үнер

Чагыг № 3196.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл. Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1. ТС—01162.

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1985 чылдың декабрь 29
воскресенье
№ 299 (12999)
1925 чылда үндезилеттинген.
Өртээ 3 копеек.

РОССИЯНЫҢ ШАҢНАЛДАРЫН ТЫВЫСКАНЫ

1985 чылда литература, уран чүүл болгаш архитектура талазы-биле РСФСР-ниң Күрүне шаңналдарын декабрь 27-де Москвага тывысканы. РСФСР-ниң Советтер бажыңынга байырлалдыг ёзулалга партия, совет болгаш хөй-нийти организацияларының төлээлекчилери, культураның ажылдакчылары чыгып келген.

Шаңналдар тывыскан турда, СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы В. И. Воротников чүве чугаалаан. СЭКП Төп Комитединиң, РСФСР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң өмүнээзинден чаа лауреаттарга оларның чогаадыкчы күш-ажылын бедик-биле үнелеп көргени дээш чүректиң ханызындан байыр чедирген.

Олуруушкуннарның алдын часкаашкынының үезинде шаңнатканнарга дипломнары болгаш хүндүлүг демдектерни тывыскан. Лауреаттар боттарының бүгү күштерин болгаш талантызын социалистиг Төрээн чуртка бараалгадырын бүзүреткеннер.

(СЭТА).

КРЕМЛЬГЕ УЖУРАЖЫЫШКЫН

СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачев, СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы А. А. Громыко, СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы Н. И. Рыжков, СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ССРЭ-ниң даштыкы херектер министри Э. А. Шеварднадзе Совет Эвилелинде дипломаттыг төлээ черлериниң баштыңнарын декабрь 27-де Кремльдиң Улуг ордузунга хүлээн алган.

Дипломаттыг төлээ черлериниң баштыңнары СЭКП ТК-ның Чиңгине секретарынга болгаш совет өске-даа удуртукчуларга, бүгү совет улуска кел чыдар Чаа чыл-биле изиг байыр чедирген. Советтер чуртунга чаагай күзээшкиннерни дээш М. С. Горбачев дипломаттарга өөрүп четтиришкинин илергейлээн.

Дипломаттыг төлээ черлериниң баштыңнарының мурнунга М. С. Горбачев чүве чугаалаан.

М. С. ГОРБАЧЕВТУҢ чугаазы

Даштыкы күрүнелерниң Совет Эвилелинде дипломаттыг төлээ черлериниң баштыңнарынга мањаа, Кремльге, кел чыдар Чаа чылдың бүдүүзүнде чүректиң ханызындан байыр чедирерин чөпшээреп көрүңер.

Социалистиг болгаш коммунистиг тургузуушкуннуң төлевилеттинген программаларын боттандырарынга, бистиң ниитилелдеривистиң социал-экономиктиг хөгжүлдезин дүргедедиринге, Чер кырынга быжыг тайбыңның херээ дээш дем каткан демиселге акы-дуңма найыралдыг болгаш сырый кады ажылдажылганың харылзаалары бистерниң-биле холбаштырып турар социалистиг күрүнелерниң төлээлекчилеринге байыр чедирип тур мен.

Колониалдыг кинчи-бектен хосталган болгаш бот-тускайлаң хөгжүлдениң оруунда туруп алган күрүнелерниң, каяа-даа каттышпааннар шимчээшкининде бактааган күрүнелерниң төлээлекчилеринге байыр чедирип тур мен. Ол күрүнелер-биле бисте шынчы найыралдыг, хүндүлежилгениң болгаш хөй талалыг кады ажылдажылганың харылзаалары тургустунган. Каяа-даа каттышпаан күрүнелерниң делегей ареназында ролю соксаал чок өзүп турар ол фактыны төөгүнүң чаагай болуушкуну кылдыр санап турар бис.

Өске, капиталистиг ниитилел системазының — Соңгу Американың, Барыын Европаның, Ыраккы Чөөн чүктүң болгаш амгы үениң политиктиг дылында Барыын чүктүг кылдыр адап турар апарган чурттарның ындыг категорияларынга хамааржыр өске-даа күрүнелерниң бо залда олуржуп турар төлээлекчилеринге байыр чедирип тур мен. Совет Эвилели ол чурттар-биле харылзааларын тайбың кожа-хелбээ доругннаашкынның болгаш кайы-даа талага ажыктыг дең эргелиг кады ажылдажылганың принциптериниң баазазынга таарыштыр тургузарынче чайгылыш чок чүткүп салып турар. Күрүнелерниң ол бөлүү-биле бистиң харылзааларывыстың байдалындан бүгү-нийти тайбыңның перспективалары дыка улуг чергелиг хамааржыр дээрзин эки билир бис, ынчангаш ол айтырыгны улуг харысалга-биле көрүп турар бис.

Хүндүлүг эштер болгаш дээргилер!

Бир чылдан өске чылче анаа-ла календарь солчуушкуну болбайн, харын-даа бодунга өске, оранчок улуг ханы утканы сиңирген үеде силерниң-биле ужуражып турар-дыр бис.

1985 чыл төөгүлүг улуг ужур-дузалыг болуушкуннар-биле байлак болган. Оларның чамдыктары кижи төрелгетенге коргунчуг чаа айыылды тургузуп, өскелери — идегелди болдуруп турар. Келир, 1986 чылда, ол ийи угланыышкыннарның кайызы колдай бээрин, тайбыңны болгаш улустарның айыыл чок чоруун быжыглаар, оларның тайбың харылзажылгазын болгаш кады ажылдажылгазын хөгжүдер талазы-биле боттуг хөделиишкиннерниң чылы болур бе, азы ядролуг халаптың кижи төрелгетенниң кырында диргелип келген айыылы улам-на коргунчуг болу бээр бе дээрзи кижилерниң — чазактарның, күрүне болгаш политиктиг ажылдакчыларның база делегейниң калбак хөй-ниитизиниң ажыл-чорудулгазындан хамааржыр.

Айыыл илдең-дир. Ол дээрге — боо-чепсектерин соксаал чокка эндере бүдүрерин уламчылап турары болгаш милитаристиг бөлүктерниң ону космос делгеминче нептередир дээр чүткүлдүг оралдажыышкыннары-дыр. Ол дээрге — чамдык күрүнелерниң хамааржыпас чоруун болгаш бот-эргезин дерзии езу-биле үреп турары, улустарның иштики херектеринге дашкаартан холгаарлаашкын-дыр. Ынчаарга ол үүлгедиишкиннер делегейниң чер болганында улам өзүлделиг удурланыышкынны өскүдүп турары база илдең. Ынчангаш бүгү-нийти тайбыңның салым-хуузу дээш бүгү чурттарның болгаш улустарның харысалгазының бедип турарын база немей чугаалап каайн.

Улус бүрүзү, чурт бүрүзү — олар улуг, ортумак болгаш бичии-даа болза, — тайбыңның болгаш улустар аразынга кады ажылдажылганың херээнге боттарының национал дуржулгазының бичии-даа бол үлүүн киирер аргалыг. Дыка хөй чугула шиитпирлерни, оларның иштинде чепсегленишкинин космоска эндере тургузарын болдурбазының дугайында, ядролуг чепсектерниң шенелделерин соксадырының дугайында шиитпирлерни херек кырында чаңгыс үн-биле хүлээп алган КНО-нуң Кол Ассамблеязының мырыңай-ла чаа доозулган сессиязы ону база катап бадыткаан.

Совет удуртулгага хамаарыштыр кандыгыл дээрге, бистер боттарывыстың бүзүрелдивис талазы-биле оптимистер болганывыста, кижи төрелгетенниң эки келир үезинге бүзүрээр болгаш ол угланыышкынга идепкейлиг хөделиишкинниң үргүлчүлээрдаа бис.

Сөөлгү үеде Чөөн болгаш Барыын чүктүң аразынга бот-боттарынга таарымчалыг шиитпирлерже шимчээринге чамдык идегелди, оон-даа оваарымчалыг чугаалар болзумза, идегелдиң сомазы чырып турар медээлер солчуушкунуң үези турган.

Женевага совет-американ ужуражыышкынының түңнелинде, амгы үеде калбаа-биле хүлээп көрүп турары ышкаш, делегей байдалынга чамдык нийти чылыышкын болган. Ол ышкаш ядролуг болгаш космос чепсектериниң дугайында чугаалажыышкыннар айтырыгларының талазы-биле (хамыктың мурнунда болдунар арга талазынга) чамдык дүүшкен черлер көстүп келгилээн. Женевага бедик деңнелге ужуражыышкынга чедип алдынган дугуржуушкун чогум кандыг материалдыг түңнелдиг болурундан аңаа ажыл-херек хамыктың мурнунда хамааржыр. Космоска боо-чепсекти эндере бүдүрүп тургузарын баш удур болдурбазынга болгаш ону Чер кырынга соксадырынга улустарның идегелин 1986 чыл бадыткап шыдаар бе дээрзи чогум-на ол чугаалажыышкыннарга ажыл-херектерниң чоруттунарындан хамааржыр апаар.

Элээн хөй чурттарның боттуг күжениишкиннериниң ачызында Европага идегелди болгаш айыыл чок чорукту быжыглаарының база боо-чепсекти дүжүрер хемчеглерниң талазы-биле Стокгольм конференциязынга чедип алдынып болгу дег дугуржуушкуннарның хевир-сомазы дезевилеттинип келген ышкаш боор турар. Келир чылдың күзүнүнде кылыр деп айыткан ээлчеглиг нийти-европа ужуражыышкынының эгелээринге чедир Стокгольмга чогумчалыг түңнелдер чедип алдынмазын дээш, бистиң бодалывыс-биле алырга, ооң киржикчилери шуптузу билээн сывыртынып каапкаш, ажылдаар ужурлуг-дур.

Төп Европада чепсектиг күштерни болгаш чепсегленишкинни кызырар талазы-биле Венада чугаалажыышкыннарда бот-боттарының эрге-ажыктарын болгаш сагыш салып турар чүүлдерин барымдаалаарынче чүткүл элээн көскү боор турар. Бистер амгы үеде барыын талакы киржикчилерниң сөөлгү саналдарын ыяк өөренип көрүп турар бис.

Химиктиг чепсекти хоруурунуң, ядролуг бүгү шенелделерин соксадырының, космоска күштү ажыглаарын болдурбазының соңгаарладып болбас эргежок чугулазын боо-чепсекти дүжүрер талазы-биле Женева конференциязының киржикчилери мурнукузундан эки билип турар апарган хевирлиг боор турар. Ынчалза-даа шыңгыы күжениишкиннер ам-даа негеттинер апаар. Дең хемчээлдиг дугуржуушкуннарга угкуштур чоруур оруктa бодунуң кезээн эртеринге ССРЭ белен.

Амгы үеде ядролуг чазылдырыышкыннарының дугайында айтырыг күрүне ажылдакчыларының, калбак хөй-нийтиниң кичээңгейиниң төвүнде туруп турар. Олар бистиң Черивисти элээн хөй он-он чылдар улаштыр сирилеедип келген. Ону соксадырының үези келген. Ол болдунуп болурунуң хемчээлинде дээрзинге бүзүрээр бис.

Бистер АКШ-тың Совет Эвилелиниң чаагай сеткилдиг үлегерин эдеринче болгаш ядролуг бүгү чазылдырыышкыннарны соксадырынче кыйгырып келген болгаш кыйгырып-даа турар бис. Бир эвес эң улуг ийи күрүне бүгү кижи төрелгетенге ол хире чугула айтырыг талазы-биле кады хөделир болза, ол чогум-на канчаар-даа аажок улуг ужур-дузалыг базым болур ийик.

Хүндүлүг дипломаттыг төлээлекчилер, силерниң нүүрүңерде бүгү күрүнелерни болгаш улустарны: 1986 чыл төөгүге ядролуг чазылдырыышкыннарның соксаарының чылы кылдыр кирзин дээш, хөделиилиңер деп кыйгырып тур мен. Кижилер боттарының кызыы, хууда ажыын бодаар чылдактарны ажып эрткеш, боттарының бөмбүрзээн үрегдээрин соксадыры-биле оларның четчир угаан-сарыылдыг болу бергени чылы болдурарынче кыйгырып тур мен.

Бо айтырыгны шиитпирлээриниден чайлаарының чылдагааны кылдыр контрольдаарының айтырыы дээр чүүлдү дыка хөй таварылгаларда ажыглап турар болганда дараазында чүүлдү бүрүн тодаргайы-биле демдеглекседим: Совет Эвилелинге хамаарыштыр алыр болза, ол айтырыг шаптыктыг болбайн турар. Ядролуг шенелделерни соксадырынга контрольду тургузарынга хамаарыштыр ССРЭ оң-не шиитпирлиг базымнарны, чер-черге хыналдаларны кылырынга чедир-даа, кылырынга белен.

Кара сагыштыг халдаашкын деп чүвени бодунга шыдажып эрттирген бистиң чуртувус контрольдуң шыңгыы болгаш идегелдиг чоруунга кымдан-даа артык сонуургалдыг. Делегейниң амгы байдалдарында, боо-боттарынга бүзүрежилгениң дыка кызыы байдалында контроль талазы-биле хемчеглер канчаар-даа аажок эргежок чугула. Национал техниктиг чепсек-херекселдерни ажыглаан азы делегей чергелиг-даа контроль дижик, чүгле ол контроль тодаргай дугуржулгаларның сагыттынып турарын хандырган турар ужурлуг.

Совет удуртулга угаан-сарыылдыг болгаш шынчы үндезинге дугуржуп алырынга белен болгаш дугуржулгалар турар талаларының ону боттуг, угаазылалдыг көөрүн күзеп турар. Катап эгелеп турар чугаалажыышкыннарның хөрзүнүн бөгүн, ам безин чаагай үрезиннер-биле тарыыры чугула, чүге дээрге чүгле олар чазын эки өзүмнү, күзүн эки дүжүттү берип болур болгай.

Ам база бир улуг болгаш чидиг айтырыг бар. 1986 чыл болза Чоокку Чөөн чүкке, Төп Америкага, Афганистанны долгандыр, Африканың мурнуу чүгүнге болгаш Персия мугулдурунуң девискээринге политиктиг шиитпирлээшкиннерниң херээнге чугула дешшилгениң чылы болган турарын Совет Эвилели быжыг турушту күзеп турар. Бис өске чурттар-биле кады чөптүг шиитпирлерни дилээринге, херек апарганда чогуур магадылалдарны тургузарынга киржиринге белен бис.

Дүшкүүрүг чоруктуң одагларын өжүреринче болгаш кандыг-даа таварылгада ооң улам өскүүрүн болдурбазынче чүткүлге чөрүлдээлиг байдалдарны Чөөн чүк биле Барыын чүктүң аразында политиктиг болгаш идеологтуг удур туржуушкунунуң байдалын кыдыра көөр ындыг чаңчыл хора чедирип турар. Политиканы частырыглыг чүүлдерге үндезилеп чоруур дээрге кенен болгаш айыылдыг чорук-тур. Чөрүлдээлер түс чериниң социал, экономиктиг болгаш политиктиг үндезининге тыптып келир. А ындыг болганда, оларны улустарның хоойлу ёзугаар эрге-ажыктары үреттинмес кылдыр, оларның күзел турары амыдыралының хевирин шилип алыр эргези, боттарының шилип алганын камгалаар эргези-биле база дөмей кылдыр дашкаартан холгаарлаашкын чокка шиитпирлеттинер ужурлуг.

Бистиң хүндүлүг аалчыларывыс! Бистиң харысалгалыг үевисте дипломаттыг төлээлекчилерниң ролюнуң кайы хире улуг ужур-дузалыын түңнелинде демдеглексеп тур мен. Чогуур чурттарның удуртулгаларының хүлээп ап турар шиитпирлери оларның үнелээшкининиң, оларның информациязының долузундан болгаш шынныындан элээн эвес чергелиг-биле хамааржыр. Ооң аңгыда ниитизи-биле алырга, күрүнелер аразында бүзүрежилге элчиннерден эгелээр деп чугаалаар болза, хөөредиг болбас боор. Бистер боттарывыстың элчиннеривистен бүрүн объективтиг болурун болгаш аңаа өскээртен чүнү-даа немевезин негеп турар бис деп немеп каайн.

Боттарывыстың талавыстан бистер, силер Совет Эвилелинде, чүгле айысылалда-даа эвес деп чүве база билдингир болбайн аан, чүү болуп турарының дугайын эки билген турарыңарны күзеп турар бис. Совет эрге-чагыргалар даштыкы элчиннерге хүндүлээчел чоруун мооң соңгаар-даа көргүзер болгаш ол талазы-биле деткимчезин чедирер. Бисте чажырар чүве чок: совет улустуң болгаш совет удуртулганың планнары болгаш күзээшкиннери — тайбың болгаш чүгле тайбын угланыышкынныг.

Бистиң партиявыстың, бүгү чурттуң амыдыралында ам болур СЭКП-ниң XXVII съезидиниң кайы хире черин эзээрин силер билир боор силер. Силерниң дыка хөйүңер съездиге чугаалажыры-биле кирип турар теоретиктиг болгаш политиктиг документилер — СЭКП-ниң Программазының чаа эдилгези, партия Уставында өскерилгелер, 1986—1990 чылдарда болгаш 2000 чылга чедир үеде ССРЭ-ниң экономиктиг база социал хөгжүлдезиниң Кол угланыышкыннары-биле таныышкан боор деп идегеп тур мен. Дыка хөй көргүзүглер талазы-биле бис оон ыңай, үшку муң чылче көрүп турар бис.

Ооң кандыг болуру — амгы салгалдардан дыка улуг чергелии-биле хамааржыр.

Бөгүнде кижи бүрүзүнге канчаар-даа аажок улуг харысалга онаажып турар. Чугаа болза, тургустунуп келген аргаларны ажыглаарының — боо-чепсектерниң санын кызырарының, космостан диргелип турар халаптыг айыылды чайладырының дугайында. Ниитизи-биле бистиң чаагай делегейивисти кижиге төлептиг кылырының дугайында чоруп турар.

Чаа чылды өөрүшкүлүг, чогаадыкчы, эки сагыш-сеткил-биле уткуп турар мээң бүгү ада-чуртчуларымның өмүнээзинден силерниң төлээлеп турар бүгү чурттарның улустарынга — Чер бөмбүрзээниң бүгү улустарынга тайбыңны болгаш чаагай чорукту күзедим. Хүндүлүг аалчылар, силерге болгаш силерниң ег-бүлелериңерге, силерниң баштап турарыңар элчин черлериниң ажылдакчыларынга, даштыкы садыг албан черлериниң, банкыларының болгаш фирмаларының төлээлекчилеринге, журналистерге болгаш техниктиг специалистерге, башкыларга болгаш студентилерге ниитизи-биле силерниң чурттарыңарның Совет Эвилелинде чурттап база ажылдап турар хамаатыларынга чедиишкиннерни болгаш хууда аас-кежикти күзедим.

* * *

Дипломаттыг корпустуң өмүнээзинден ооң баштыңы, Болгария Улус Республиканың ССРЭ-де элчини Д. Жулев чүве чугаалаан.

Д. ЖУЛЕВТИҢ чугаазы

СЭКП ТК-ның хүндүлүг Чиңгине секретары Михаил Сергеевич Горбачев!

Бодуңарның кончуг чай чок үеңер турза-даа, Чаа, 1986 чылдың бүдүүзүнде бистиң-биле ужуражыр үени тыпканыңар дээш Москвада дипломаттыг төлээ черлериниң удуртукчуларының өөрүп четтиргенин Силерге илередир харысалгалыг болгаш өөрүшкүлүг даалганы күүседири меңээ онаашты.

Ажыы-биле чугаалаарга, бистер Силерниң улуг чуртуңарда боттарывыстың күрүнелеривисти төлээлээр алдар онаашкан беш диптериң төлээлекчилери, бо ужуражыышкынны күзеп база манап турган бис. Бистиң манаашкынывыс бүткен. Силер ССРЭ-ниң удуртулгазының ажылдап турары иштики болгаш даштыкы шиичилиг кол айтырыглар-биле бисти ханы барымдаалаар-биле, ажыт-чажыт чогу-биле таныштырдыңар, ол дээш бистер өөрүп четтирбишаан, ол дугайын чогуур үезинде боттарывыстың чурттарывыска база дыңнадыр бис.

Хүндүлүг эш Горбачев!

Эртем-техниктиг дешшилгени бүгү хемчег-биле калбартып чорударынга үндезилээш, чурттуң социал-экономиктиг хөгжүлдезин дүргедедиринче угланыышкынның амыдыралга боттандырып чорудары-биле ССРЭ-де чорудуп турар канчаар-даа аажок улуг ажылды бистер улуг сонуургал-биле хайгаарап база көрүп турар бис.

Кандыг-даа күрүнениң даштыкы политиказы чүнүң-даа мурнунда иштики херектерден-биле тодараттынар деп, Силер хөй удаа чугаалаан силер. ССРЭ-де боттандырып чорудуп турар тайбың тургузуушкуну, социал болгаш экономиктиг хөгжүлдениң Кол угланыышкыннарында төлевилеттинген улуг планнар совет улуска тайбың херек дээрзиниң чаа чайынманчак херечизи болур. Ол чокка канчаар-даа аажок улуг ол тайбың иштики программа күүсеттинип шыдаттынмас тайбыңга ынакшылдыг даштыкы политика оон үнген.

Иштики болгаш делегей айтырыгларын шиитпирлээринге Силерниң хууда, Чиңгине секретарь болуп, аажок улуг энергия-биле киржип турарыңарны Москвада дипломаттыг корпус херечилеп турар. Ол чорук чүгле улуг делгем Совет чуртунда эвес, харын-даа бүгү делегейде улуг хүндүткелди болгаш ат-алдарны Силерге берген.

Кижи төрелгетенге ядролуг халаптың доктаамал айыылы кыжанып турар делегейниң нарын байдалында бүгү кижилер СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары биле АКШ-тың президентизиниң аразынга ужуражыышкынны улуг идегел-биле манап турган. Улуг ылгалдар турбуже, ылаңып болур түңнел чедип алдынган. Ол түңнелди Женеваның ёзузун ёзугаар практиктиг херектер-биле калбартып болурунга бистер шуптувус бүзүрээр бис.

Бистиң Чер планетавыс бичии, ында чурттап турар улустарның тайбың болгаш аас-кежиктиг чурттаарынга ол четчири-биле улуг. Ону бүгү чурттарның — улуг болгаш бичии чурттарның чүгле күжениишкиннери-биле чедип ап болур.

Чаа чылдың байыр чедиришкинин дээш бистиң өөрүп четтиргенивисти чугаалап тура, хүндүлүг Михаил Сергеевич, Силерге кадыкшылды, хууда аас-кежикти болгаш Силерниң онза харысалгалыг ажыл-чорудулгаңарга чаа-чаа чедиишкиннерни сеткиливис ханызындан күзеп турарывысты хүлээп ап көрүңер. Совет улуска тайбың күш-ажылды болгаш буянныг аас-кежикти күзедивис.

1986 чыл тайбыңның болгаш улустар аразынга бот-боттарын билчириниң чылы болзун.

* * *

Дипломаттыг төлээ черлериниң баштыңнарының хүлээп алыышкыны найыралдыг байдалга эрткен.

(СЭТА).

Улуг-Хем район

XXVI.СЪЕЗДИДЕН СЪЕЗД ЧЕДИР.XXVII

ЧААРТЫЛГАНЫҢ ОРУУ-БИЛЕ

Районнуң партия организациязы планныг онаалдаларны күүседиринче бүгү күштерин мөөңнээвишаан, партияның XXVI съездизиниң болгаш СЭКП ТК-ның ооң соонда эрткилээн Пленумнарының шиитпирлерин амыдыралга боттандырар дээш тодаргай ажылдарны кылып чоруткан. Ооң түңнелинде он бирги беш чылда районнуң социал-экономиктиг хөгжүлдези көскүзү-биле бурунгаарлаан. Кедээ ажыл-агый продукциязын бүдүрериниң хемчээли 1980 чылда 8,9 миллион рубль турганындан 15 миллион рубль четкен. Беш чыл дургузунда күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү 11 хуу бедээн.

Районнуң ажыл-ишчилери, бүгү совет кижилер-биле бир демей, ээлчеглиг съездиге чугаалажыр программныг документилер-биле ханы таныжып, чамдык саналдарны киирип, СЭКП-ниң XXVII съездизин төлептиг уткуурунче угланган социалистиг чарышка идепкейлиг киржип, боттарының мурнунга бедиткен хүлээлгелерин алганнар. Чижээ, «Улуг-Хая» совхозтуң Арыг-Бажы сүт-бараан фермазының коллективи (бригадири Н. К. Доодек, партия эге организациязының секретары А. С. Тугаржап) арга-курлавырларны санап көргеш, 1986 чылдың февраль 25-те күрүнеге сүт садарының бирги кварталда планын бүрүн күүседирин хүлээнген. Шак ынчаар бедик темпи-биле ажылдаарын Шагаан-Арыгның саржаг заводунуң, «Шагонартяжстрой» трестиң дугаары 42 тудуг эргелели, «ҮТКА 25 чылы» совхозтуң ажылчын кооперациязы болгаш өске-даа коллективтер шиитпирлээн.

Кедээ ажыл-агыйда ажылдап турар кижилерниң, тус-тус коллективтерниң демниг, үре-түңнелдиг ижиниң ачызында районнуң совхозтары экономика талазы-биле өзүп, быжыккан. Бо совхозтар шуптузу орулгалыг боор турары ооң дорт херечизи.

Күрүнеге мал продукциязы садарының беш чыл планнарын «Күш-ажылдың хостуу» (партком секретары О. М. Седии, директору Б. С. Седей), Жданов аттыг (партком секретары П. Т. Найдан-оол, директору В. К. Монгуш-оол) совхозтар хуусаа бетинде күүсеткеннер. Боттарының мурнунга салдынган сорулгаларны күүседир талазы-биле көскү чедиишкиннерни «Найырал» совхозтуң Кара-Тал сүт-бараан фермазы, «ҮТКА 25 чылы» совхозтуң Иштии-Хем хойжу бригадазы, «Улуг-Хая» совхозтуң ногаажылары, Шаңчының тараажылары, Торгалыгның сигенчилери чедип алган.

Мал бажын өстүрериниң беш чыл планнарын ажыр күүсеткен малчыннар хөй. Оларга «Күш-ажылдың хостуу» совхозтуң Эйлиг-Хем салбырында Күш-ажылдың Кызыл Тук орденниң эдилекчилери, өшкү кадарчылары коммунистер В. Х. Доржу, М. К. Күдер-оол, «ҮТКА 25 чылы» совхозта П. К. Шаңмак, Б. К. Куңгаа, «Найырал» совхозта Ш. С. Миичит-оол, Д. К. Олчамай, «Ак-Туруг» совхозта А. Л. Тараачын, Д. М. Ойбаа болгаш өскелер-даа хамааржыр.

Совхозтарның сүт-бараан фермаларының хөй нуруузу он бирги беш чылда күрүнеге сүт садарының планнарын хуусаа бетинде боттандырган. Малдан алыр продукцияны көвүдедир демиселге Арыг-Бажы сүт-бараан фермазының саанчызы коммунист Галина Димит, Мария Балчак, Чаа Чаа-Хөл сүт-бараан фермазындан Чудаан Самба, Любовь Амырай, Торгалыгдан Ольга Санаажык, Оймак сүт-бараан фермазындан Александра Доо эрестиг киржип, беш чылдың шалыпчылары болганнар.

Он бирги беш чылда районнуң кедээ ажыл-агыйының материал-техниктиг баазазы быжыккан. Чүгле кол фондулар безин 21 хуу өскен. Часкы, күскү сезоннуг ажылдарны кыска хуусаада доозуп болурунуң аргалары тургустунган. Эртемге үндезилээн мурнакчы дуржулганы шиңгээдип алыр, нептередир ажылдар чоруп турган. Ооң түңнелинде 1980 чылга деңнээрге саар инек бүрүзүнден 345 килограмм хөй сүттү сакан, мыйыстыг бода малдың хо-

(Уламчызы 2-ги арынында).

Тыва АССР-ниң алдарлыг тудугжузу Иннокентий Маркелович Карпов Хову-Аксы суурну болгаш «Тыва кобальт» комбинадын тудуп, ажыглалга киргеннериниң бирээзи. Ооң соонда ол Чаа Шагаан-Арыгны тутчуру-биле келген.

СЭКП-ниң XXVI съездизиниң соонда ооң удурткан бригадазы хөй үлетнүр бүдүрүлгелерни, чуртталга бажыңнарны туткан. Он бирги беш чылдың ниити чартыында бригада чаа хоорайның чурттакчыларынга 280 квартира хүлээткен.

Иннокентий Маркелович Чаа Шагаан-Арыгда эш-өөрүнүң болгаш чаңгыс чурттугларының хүндүткелин чаалап алган.

ЧУРУКТА: бригада чөвүлелиниң кежигүннери (солагай талазындан) В. Ф. Моляков, В. М. Егоров, Н. М. Карпов, П. В. Кураев телевизилелди сайгарып турлар.

«Ак-Туруг» совхозтуң Чаш-Тал сүт-бараан фермазы күрүнеге сүт бүдүрүп садарының чыл планын октябрь айда-ла күүседиишкен болгаш чыл төнчүзүнге чедир планындан ажыр 20 тонна сүттү садарын хүлээнген.

Кадарчы Кувискаал Солбурушович Монгуш бодунуң ажыл-ижин хүлээлгелерин эки күүседип келген. Ол төрүүр 95 баш инекти кадарып турар болган. Сөөлгү үш чылда чаңгыс-даа баштыы хоратпаан.

ЧУРУКТА: мурнакчы кадарчы Кувискаал Монгуш.

Улуг-Хем район

XXVI.СЪЕЗДИДЕН СЪЕЗД ЧЕДИР.XXVII

ЧААРТЫЛГАНЫҢ ОРУУ-БИЛЕ

(Төнчүзү. Эгези 1-ги арында).

нукта немелде деңнээн 111 грамм турганындан 298 грамм четкен. Күрүнеге садар мыйыстыг бода малдың ортумак деңнээн 37 килограмм, хой, өшкүнүң болгаш хаваннын 1—2 килограмм артаан.

Районнуң тараажылары эртем-техниктиг дээшпилгениң чедиишкиннерин ажыглап, черни далбый хевирлиг чаа андазыннар-биле үлдүредип, тарылга өлчештирилгезиниче кичээңгейни күштеңдирген. Ол чорук тарааның ортумак дүжүдүн 35 хуу, картофельдиң — 3,5 катап хейиң, ногааларының — 44, мал чемнериниң культураларының — 78 хуу өстүрериңге идиглиг берген. Сөөлгү ийи чылдарда район тараа, картофель, ногаа болгаш мал чемнери-биле бодунуң херегледдерин бүрүн хандырып шыдаан.

СЭКП ТК-ның октябрь (1984 ч.) Пленумунуң шиитпирлеринге дүүштүр суггаттыг черлерни калбартырының тускай программазын ажылдап кылган. Ол ёзугаар Торгалыгның, Сенектиң суггарылга системалары ажыглалга кирген. Суггаттыг черлерни чеп ажыглаар талазы-биле байлак арга-дуржулга мөөңнеттинген. Ылаңгыя «Күш-ажылдың хостуу» совхозтуң К. Ч. Натпит-оолга удурткан суггатчылары гектар бүрүзүнден сигенниң 30—40 центнер дүжүдүн өстүрүп ап келгеннер.

Эрткен съездиниң соонда СЭКП райкому капитал тудугну сайзырадырынче улуг кичээнгейни угландырган. Бо талазы-биле район республикада онзагай черни ээлеп турар Чүгө дээрге Саян-Шушенек ГЭС-тиң суг хөөлбээниң орнундан бүдүн хоорайны, хөй чурттакчылыг алды суурну өскээр көжүрер апаар. 1980 чылга деңнээрге капитал салыышкынның шиңгээдип алыры 2,5 катап көвүдээн. Бо беш чылда районнуң тудугжулары тудуг-монтаж ажылдарының хемчээлин 44,1 хуу улгаттырган. Сөөлгү ийи чылда 31,8 миллион рубльдиң кол фондулары шиңгээдип алдынган. Ол дээрге Ак-Тал суурда спорт залдыг клуб, 60 орунныг интернат, Хайыракан суурда 140 олуттуг уруглар садиги, Чаа Шагаан-Арыгда 280 олуттуг ясли-садик, эмнелге блогу болгаш өске-даа ажыглалга кирген тудуглар-дыр.

Районнуң амыдыралы автотранспорттуң сайзыралы-биле сырый холбашкан. Хоорайның автотранспорт бүдүрүлгелери, совхозтар болгаш тудуг организациялары чүък сөөртүр күчүлүг техника-биле хандыртынган. Беш чыл дургузунда чүък сөөртүлгезин 29 хуу, пассажирлер аргыштырылгазы 34 хуу өскен.

Чоннуң амыдыралын экижидеринче доктаамал сагыш салдынып келген. Чүгле кедээ ажыл-агыйда ажылдап турарларының шалыңы 16 хуу өскен. 1980 чылга деңнээрге бараан саарылгазы 12 хуу көвүдеп, районнуң чаңгыс чурттакчызынга онаашир 95 рубльдиң бараанларын чаңгыс чыл иштинде садгарган.

Районнуң школаларында школа реформазы калбак боттаныышкынны алган. Чаа өөредилге чылындан эгелээш, кабинет системазынче школалар шилчип эгелээн. Нийти билиг школаларының болгаш профтехучилищелериниң бүдүрүлге-биле харылзаазы экижээн.

Школалар, эмнелгелерниң чаа тудуглары ажыглалга кирген. Чаа Шагаан-Арыг хоорайда ортумак школа, уруглар эмнелгези, Чаа Чаа-Хөлде болгаш Торгалыг суурларда божудулга бажыңнары ажыглалга кирген. Хайыракан, Чаа Чаа-Хөл, Арыг-Үзүү суурларда ясли-садик болгаш өске-даа уруглар албан черлерин туткан.

Районнуң партия организациязы өзүп быжыккан. СЭКП-ниң XXVI съездизинден бо хүннерге чедир партия кежигүнүнге 445 кижини хүлээп алган. Оларның 68 ажыг хуузу ажылчыннар. 62 коммунист ССРЭ-ниң ордени, медальдары-биле шаңнаткан, 23 кижи хүндүлүг аттарның эдилекчилери, 30 кижи мергежилиниң талазы-биле тергиинер болган.

Бо хүннерде районнуң ажылчы чону СЭКП-ниң XXVII съездизин төлептиг уткуурунга бүгү талалыг белеткенип, чаа беш чылда болгаш 2000 чылга чедир үеде кылыр ажылдарны пландап, бедик тура-сорукпүг ажылдап турар. Кедээ ажыл-агыйда, үлетпүрде, тудугда болгаш өске-даа адырларда чедир кылдынмаан чүүлдер, ажыглаттынмаан курлавырлар амдаа хөй. Четпестерин чайладыры, кижи күжүн болгаш техниканы чугула участоктарга мөөңнээри, кижилер-биле ажылды экижидип, удуртукчулардан эгелээш бедүүн ажылчынга чедир кижи бүрүзүнүң харыысалгазын бедидери, социал-экономиктиг туртузуушкунга үндезин чаартылгаларны чедип алыры дээш, улус ажыл-агыйының адырларынга хожудаашкын чок ажылдаар ужурлуг бис.

Ш. ООРЖАК,
СЭКП Улуг-Хем райкомунуң бирги секретары.

ЧАЯАКЧЫ КҮШ—КИЖИ

Бүгү совет улуска дег, бистерге, «Найырал» совхозтуң Чаа Чаа-Хөл сүт-бараан фермазының ажылчыннарынга бо чыл төөгүлүг болуушкуннар-биле онзагай. Он бирги беш чылды доозуп, партияның залчеглиг шуулганын уткуурунга белеткенип турар-дыр бис. СЭКП-ниң Программазының чаа эдилгезиниң, СЭКП-ниң Уставынга өскерилгелерниң төлевилделери-биле таныжып, ниии-биле чүүлдүгзүнүп турар бис. Чурттуң экономиктиг база социал хөгжүлдезиниң Кол угланыышкыннарының төлевилелин номчааш, мал ажылын хөгжүдериниче улуг кичээнгей салдынып турарын эскердивис. Ында «эът, сүт база өске-даа продукцияны бүдүрериниң интенсивтиг аргаларын болгаш дээшпилгелиг шуушкуннарын шиңгээдир» деп айыткан.

Кедээ ажыл-агыйның ажылдакчыларының, ооң иштинде саанчылар бистерниң мурнувуста салдынган сорулгалар улуг болгаш чаагай. Оларны күүседири— бистиң бүдүрүкчүлүг ажылывыстан, арга-мергежиливистен хамааржыр. Эрткен беш чылда канчаар ажылдап келгенивисти эргий бодап келирге, шак мындыг түңнелдерге кижи чайгаарла келир-дир.

Бир дугаарында, кижи — бүдүрүлгениң үндезини. Эң кол чаяакчы күш. «Кежээниң мурнунда — хүндү» деп тыва улустуң чугаазы бар болгай. Шыңап-ла, алыс сеткилинден ажыл-ижинге бердинген кижи ниитилелдиң мурнунга ажыктыын көргүзүп, хөгжүлдени чаяаннарның одуруунга кирер, алдар-хүндүге-даа чедер.

Бистиң район беш чылдың күрүнеге сүт бүдүрүп, садар планын декабрь 20-де, доозукчу чылдың планын декабрь 1-де-ле күүседипкен. Маңаа бистиң коллектив элээн эвес үлүг-хуузун киирген. Чыл планын ноябрь айда-ла боттандырдывыс. Чарыштыг кады ажылдап турарывыс Арыг-Бажы, Чаш-Тал сүт-бараан фермаларының, өске-даа сүт бүдүрүп турар коллективтерниң ажылы эки болган. Ам пландан ажыр социалистиг хүлээлгелерни күүседир дээш ажылдавышаан бис.

Чедиишкиннерниң үнер дөзү кайдал дээр болза, бистиң ажылывысты шын организастаанында. Кижилер-биле ажылды экижиткенниде деп санаар мен. Инектиң сүдү — дылында деп чугааның шынныы база бадыткаттынган. Районнуң ажыл-агыйлары бо беш чылдарының дургузунда мал чемнериниң белеткелин экижиткен, ооң ачызында инектерни янзы-бүрү хоолулуг чемнер-биле чемгерип, ооң долуун ап турарывыс ол.

Саанчылап эгелээнимден бээр эрткен оруумну сактып келиримге, амыдыралдың бурунгаар шимчээн чадаларын арта базып чорупт олурганым мең. 24 чыл бурунгаар Үрбүнге саанчылап эгелээним фермавыстың байдалдары-биле амгы механизастаттынган делгем кажааларлыг фермавысты деңнээн-даа ажыы чок. 1981 чылда боже көжүп келиривиске, чадырдан ордуже көжүп кирген дег болган бис. Ижер сүт бээрин, чем салып, үлээрин, өдек аштаарын механизастаан. Чем дажыыр үш тракторну бисте быжыглаан. Ынчалза-даа кол күш — кижи деп чүвени маңаа база көрдүвүс. Чаа фермага ажыл дораан хөнүкпээн, дериг-херексел-даа эдиипээн болган. Үрелип, ажылдавайн-даа баар-ла. Ам безин бир кажаада өдек аштаар херексел ажылдавайн барган, түр када эрги арга — хол-биле аштап тур бис. Ынчалза-даа шак мындыг эки дериттинген, амгы үениң негелделеринге дүүштүр кылган мал комплекзинге ажылдаары оранчок эки-дир. Бо чылын бистиң кожавыста база бир комплексти ажыглалга киирген, ында Кара-Тал сүт-бараан фермазы көжүп келген, ам чаңгыс Чаа Чаа-Хөл сүт-бараан фермазы болуп каттышкаш ажылдаар бис. «Улуг-Хая» совхозта Хайыракан сүт-бараан фермазы база чоокта чаа бистиң ышкаш мал комплекзинче шилчээн деп дыңнадывыс. Эртем-техниктиг дээшпилгениң амыдыралче кирип турарының бир көскү чижээ бо-дур деп билип, аңаа өөрүп турар бис.

Бир эвес саанчылар, кадарчылар дугайында чугаалаар болза, күш-ажылчы дадыгыышкынның, ажылдың чажыттарын хандыр өөренип, билиг алырының чугулазын демдеглевзе эки боор. Мен саанчылап эгелеп турумда, берге-ле болган. Инектерни ынчан саанчы кижи боду чемгерер болгай. Хол-биле саар. Аныяк кижиниң эрте турары-даа берге, ажылдаарга, оорга, хол-бут шылаар, соокта суг инек эмин шөйбелеп орарга, салааңар доңуп, кежүй бээр. Ийи чыл хире кызымак ажылдап чорумда, ам кээп менээ бүзүреп, тускайлаң инектерни быжыглаан...

Чылдар эртип, бо ажылымга мергежидим. 1977 чылда Күш-ажылчы Алдар орденинин III чергези-биле, а чоокта чаа II чергези-биле шаңнаткан мен. СЭКП райкомунуң кежигүнү база болдум.

Сайзыралдың базымнары база кижини чаңгыс черге турбазынче, чаа чүүлдерни шиңгээдип алырынче албадаар-дыр. Чаңгыс чижек: эрткен чылын механизастаан саалдаже кирдивис. Дуржулга улуг-даа бол, демей-ле катап өөренир ужурга таварышкан мен. Инектер база ындыг— эгезинде тевер, каржыланыр турду, ооң чоорту чаңчыккан. А бо чылын күш-ажылды организастаарының чаа хевири — бригада керээзин ёзугаар ажылче шилчидивис.

Чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, сүт бүдүрериниң талазы-биле элээн чедиишкиннер бар, ам чаа сорулгаларын тенииг-биле улам шыңгыы шугдүнүп, эки ажылдаары бистен негеттинип турар.

Ч. САМБА,
Күш-ажылчы Алдар орденинин II болгаш III чергезиниң эдилекчизи, «Найырал» совхозтуң Чаа Чаа-Хөл СБФ-зының саанчызы.

ШЕВЕР ХОЛДУГЛАР

Улуг-Хем районнуң девискээрин улуг тудуг шөлү-биле дөмей. Кызылдан, Абазадан хүнүнү-ле күчүлүг он-он «КамАЗ»-тар янзы-бүрү тудуг материалдарын Чаа Шагаан-Арыг хоорайже, Чаа Чаа-Хөл, Хайыракан, Эйлиг-Хем суурларже, совхозтар төптеринче, ыраккы малчын турлагларже сөөртүп-ле турар.

Эрткен беш чылда районнуң тудугжулары хоорайның болгаш кедээниң чурттакчыларынга 70,1 муң дөрбелчин метр чуртталга шөлүн берген.

Районнуң девискээринде «Красноярскгэсстрой» тудуг эргелелиниң № 2, 3 КМК-лары, № 586 КМК-зы, «Шагонартажстрой» трестиң № 18, 20 КМК-лары, № 42 тудуг эргелели ажылдап турар. Олар чөтчир санныг техника болгаш кижи күжү-биле хандыртынган.

Беш чыл бурунгаар Чаа Шагаан-Арыгга чаңгыс каът ыяш бажыңнар холдаан турган. Ам ол таныттынмас кылдыр өскерилген. Чоокта чаага чедир-ле хат айыы-биле камгыышкыннар сүрүпкен, өргелер чүгүрүпкен дазырларда хөй каът бажыңнар чыскаалдынган.

— Бистиң хоорайывысты чадаг эргиир аргажок. Үлетпүр баазазындан суг арыглаар черге чедир беш километр ажыг-дыр. Улуг-биче кудумчуларының саны 20 ашкан — деп, хоорай Совединиң күүскомунуң секретары Х. О. Даржай тайылбырлаар.

Шынап-ла, Хайыракан бедиинден шала кежээ ажып көөрге, Чаа Шагаан-Арыгның сайгылгааннары хову сыңмас айыраңнаар. Ам мында хөй чурттакчы бар.

— Он бирги беш чыл тудугжуларга шыңгыы шылгалда болур дээрзин СЭКП-ниң XXVI съездизи айыткан. Чаыртан чоор, өезинде чадажын турдувус. Ажыглалга кирер хуусаазы узаан тудугларның саны көвүдээн. Ажылывыс чоорту чогуп, сөөлгү ийи чылда темпивис аажок дүргедээн. Ам пландыг онаалдаларын күүсетпейн турар бригадалар барык чок болган—деп, «Шагонартажстрой» трестиң партбюро секретары В. И. Шумихина чугаалады.

Коммунист П. В. Дмитриченконуң удуртканы № 42 тудуг эргелелиниң шеверлекчилери районнуң тудуг организацияларының аразынга калбарган социалистиг чарыжынга тиилекчи боол. СЭКП райкомунуң болгаш райкүүскомунуң шилчиир кызыл тугу-биле каш удаа шаңнаткан.

Тыва АССР-ниң алдарлыг тудугжузу И. М. Карповтуң бригадазы чаагай ажыл-херектери-биле алдаржаан. Ук бригада — чаа хоорайның таваан салып эгелээннерниң бирээзи. Ону эң харыысалгалыг участоктарже болганчок-ла чорудуптар, бригадага бүзүрел ындыг улуг.

— Беш чылдың ийиги чартыындан эгелеп, чуртталга бажыңнарын тудуп кирдивис. 40 аал чурттаар бир, 80 аал чурттаар үш бажыңны ажыглалга киирдивис. СЭКП-ниң XXVII съездизин ажыттынар хүнге чедир шак ындыг бир бажыңның ханазын салып доозар хүлээлге алган ажылдап тур бис—деп, бригадир тайылбырлады.

Бригада янзы-бүрү националдыг 24 кижиден тургустунган. Чижээ, Очур-оол Тока — тыва, Владимир Моляков — орус, Виталий Колдаков — удмурт, Петр Поль — белорус дээш баар.

Хоочун тудугжу, аныяктарның дагдыныкчызы И. М. Карпов—СЭКП Тыва обкомунуң кежигүнү. Чоокта чаа болуп эрткен районнуң партия конференциязынга Иннокентий Маркелович партияның XX область конференциязынга делегат кылдыр база соңгуткан.

Он бирги беш чылда Чаа Шагаан-Арыгның шалыпчыларының аразынга чаа кижилер база немешкен. Оларга Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң депутады, шеверлекчи А. И. Авсеевич, район Совединиң депутады Полина Хомушку, бызаңчы Валерий Будүге, дашчы Павел Кураев, бызаңчы-бетонщик Оюн Кодур-оол болгаш өскелерин-даа хамааржыттырып болур.

Шагаан-Арыгда тудуг-септелге участогу боттарының өңнүктери — чаа хоорайның тудугжуларындан чыда калбаан. Чүгле доозукчу чылда септелге, арыглал ажылдарындан аңгыда 2 аал чурттаар 4 бажыңны ажыглалга киирген.

СЭКП-ниң XXVI съездизиниң соон дарый кедээ тудугжулар база темпизин дүргедеткен. № 586 КМК-ның коллективи (начальниги А. М. Блинов) бодунуң күжү-биле кылыр тудуг-монтаж ажылдарының беш чыл планын күүсеткен.

«Красноярскгэсстрой» тудуг эргелелиниң Чаа Чаа-Хөлде № 3 КМК-зының коллективи (начальниги П. Л. Вальц) мурнуку шугумда турар дизе хөөредиг эвес. Чүге дээрге Саян-Шушенск ГЭС-тиң суг хөөлбээ бир-ле дугаар хеме алыр Үрбүн, Чаа-Хөл, Кара-Тал суурларны өскээр көжүрер айтырыгларны ол шиитпирлеп турар.

Эрткен беш чылда хөй нурузу бичежек бажыңнарга чурттап турган үш суурнуң кижилери чаагайжыды туттунган Чаа Чаа-Хөлде барганнар.

Суурну чылыг-биле хандырып турар беш каът бажың дег бедик котельная, амгы үениң эң чаа дериг-херекселдери-биле хандыртынган сүт бүдүрер комплекс, эмнелге, бүдүрүлге болгаш өске-даа албан черлериниң тудуглары ажыглалга кирген. Чүгле доозукчу чылда безин 3150 дөрбелчин метр чуртталга шөлүн чок алган.

КМК-ның тудугжу бригадаларының аразында калбарган социалистиг чарышка М. Лопсанга удурткан комплекстиг бригада шылгараан.

— Хуувуста беш чылдың планын октябрь 1-де күүсеттивис. Доозукчу чылда 10 бажың тудар планывысты 12 кылдыр боттандырдывыс. Партияның XXVII съездизинге чедир ийи бажыңны тудары хүлээнген ажылдап тур бис—деп, Тыва АССР-ниң алдарлыг тудугжузу М. Е. Лопсан чугаалады.

Дугаары 2 КМК-ның коллективи Кок-Чыраа, Алдыы-Шынаа суурларның көжүрүлгезин доозар чыгаан. Ооң тудугжулары Хайыракан суурда машина-трактор мастерскаязын, сүт-бараан фермазын, 140 олуттуг уруглар садын болгаш элээн хөй чуртталга бажыңнарын күрүне комиссиязынга эки демдектерге дужааган.

«Красноярскгэсстрой» нуң Чаа Чаа-Хөлде № 2 КМК-зының Маадыр-оол Лопсанга удурткан тудугжу бригадазы он бирги беш чылдың планныг онаалдаларын бо чылдың сентябрь айында түңнелдери-биле күүсеткен болгаш чыл төнчүзүнге чедир пландан ажыр ийи-ийи аал чурттаар бажыңнарны ажыглалга киирген.

ЧУРУКТА: тудугжу бригадир, Тыва АССР-ниң алдарлыг тудугжузу М. Лопсан.

Беш чыл планнарының күүселдезинде улуг четпестер база бар боол турарын ыттавас аргажок. Чүге дээрге районнуң капитал тудуунуң планы чүгле 65 хуу күүсеттинген. Тудугнуң бот-үнези планда кердүнгенинден улуг болган. Тудуг шөлдеринде күш-ажылдың сагылга-чурумуу ам-даа кошкак. Чижээ, дугаары 2 КМК 1312 кижи-хүнү чидирген.

Ынчангаш районнуң тудугларында партия, профэвилел, комсомол организациялары күш-ажылдың сагылга-чурумун улам ыңай быжыглаар, иштики курлавырларны тып, бар аргаларны бүрүн ажыглаар, тудугжуларның бүгү күжениишкиннерин планныг онаалдаларны күүседиринче углаар.

К. ЧӨРЕВЕ.

ӨСКЕН НЕГЕЛДЕЛЕРНИ ХАНДЫРАР ДЭЭШ

Бистиң «ҮТКА 25 чылы» совхозтуң ажылчын кооперациязының коллективи он бирги беш чылдың планын хол вергүзүглер айы-биле күүсеткенин ноябрь 15-те-ле рапорттаан болгаш амгы үеде СЭКП-ниң XXVII съездизин төлептиг уткуур талазы-биле бедиткен социалистиг хүлээлгелерни алган ажылдап турар.

«ҮТКА 25 чылы» совхозтуң болгаш «Ак-Туруг» совхозтуң төп салбырының чурттакчы чонунуң садыг хандырылгазын чорудуп тура, чоннуң амыдырал деңнелиниң, ооң негелдезиниң өскенин эскерип турар бис. Янзы-бүрү хевирниң болгаш делгем ассортиментиниң барааннарын чон негеп, кол кичээнгейни шынарже болгаш көрүштүүнче углап турар болганда, бистерге база садыг хандырылгазының дээшпилгелиг аргаларын ажыглап, чогаадыкчы ёзу-биле ажылдаары эргежок апарган.

Ынчаар ажылдаарын кызыдып келгенивистен түңнелдер эки. Сес магазин беш чылдың үүрмектеп садар бараан саарылгазының планын хуусаа бетинде күүсеткен. Мурнакчыларга Ак-Туругга үлетпүр бараанарының (эргелекчизи Т. Байыр-оол), Арыг-Үзүүнде ажыл-агый барааннарының (эргелекчизи В. Түлүш) болгаш № 1 үлетпүр барааннарының (эргелекчизи Т. Комбу) магазиннер коллективтерин хамааржыттырып болур. Хлеб быжырар черде мастер М. Кыртыимайның ээлчээ беш чыл планын ноябрь 1-де күүсеткен. Хлебтиң шынары эки деп чоннуң үнелели пекарня ажылдакчылары ап турар.

Педеля санында-ла чыглып, ажылдың түңнелин чугаалажып, чедер-четпезин демдеглеп, ам кылыр ажылды, кол кичээнгей салыр чүүлдерни демдеглеп ап турарывыс чаңчыл апарган. Улустуң чагыгларын чыып, өөренир, чагыгларын сезон аайы-биле шимчээшкинин углап баштаары, чагыгларны үезинде хандырар дээш шимченгир хөделири — ажылывыстың кол хүрүму. Бистиң товароведтеривис Кызыл кирип, эргежок чугула барааннарны сөөртүп әкеп турар. Транспорт бодувустуу, олар үргүлчү белен байдалга турар. Чолаачылар С. Даржаа, В. Утьев оларның ажыл-чорудулгага үлүүн киирип келгениң демдеглээри артык эвес.

Малчыннарның күзенчиг аалчылары болуп оларны ажыл-ижинден чартыктырбайн, чагыгларын долу хандырары база бир чугула сорулгавыс. 2 автомагазин, ылаңгыя кышкы хой оолдаашкынының үезинде, графикти шыңгыы сагып, малчыннарның херегледин болдунар шаа-биле хандырып келген. Кодан бүрүзүнде тускай демдеглел бар. Ону малчын боду долдуруп, графиктин сагыышкынын, чагыглар күүселдезин демдеглеп турар. Ол автомагазиннерниң ажылын контрольдаарынга эптиг.

Бо чылдың үш кварталындан Респотребсоюзтуң шилчип чорур Кызыл тугун улаштыр чаалап ап келдивис. Сөөлгү кварталда база ажылывыс эки. Арага кылыглырының саарылгазы чокка бараан саарылгазының планын күүсеткенивисти демдеглексээр мен. Моон-даа соңгаар чоннуң өскен негелделерин хандырары-биле шимченгир хөделип, хандырылганың культуразын бедидер, самчыгдал-чарыгдалдар болдурбас дээш бүгү күжүвүстү мөөннеп ажылдаар бис.

Ч. АЙЫР-САНАА,
«ҮТКА 25 чылы» совхозта ажылчын кооперацияның баштаар черниң даргазы.

ЧУРУКТА: Арыг-Үзүүнүн № 1 үлетпүр барааннарының садыының эргелекчизи Тамара Комбу садып алыкчылар-биле.

Саннар, фактылар

⊙ 1980 чылда районнуң совхозтары 8940 муң рубльдиң продукциязын бүдүрүп үндүрген болза, 1984 чылда ол сан 9268 муң рубль четкен.

* * *

⊙ Бүдүрген продукцияның сайгарары беш чылдың эгезинде турганындан 2,2 катап өскен.

* * *

⊙ Район тараа культуралары 1981 чылда 20 муң 400 гектар шөлге тарып турган. 1985 чылда 4980 гектарга эвээжеткен. Ындыг турбуже, тарааның нинти чылдазын 19 муң 57 тоннага чедирип, гектар черниң бериижиин 3 катап улгаттырган.

⊙ Чер ажылын сайзырадырының зона системазын шиңгээдип ап, суггарылганы ажыглап келгениниң түңнелинде, районнуң совхозтары картофельдиң болгаш ногааларының багай эвес дүжүдүн өстүрүп алган. 1981 чылда гектар бүрүзүнден картофельдиң 55 центнер, ногааларының 81 центнер дүжүдүн ап турган болза, 1985 чылда картофельдиң 72, ногааларының 102 центнер дүжүдүн ажаап алган.

* * *

⊙ Район сөөлгү чылдарда мал чемнерин хөйнү белеткеп, иштики херегледдерин бүрүн хандырып турар болу берген. Беш чылдың эгезинде 13150 тонна сигенни, 2784 тонна сенажты, 7196 тонна силосту белеткеп турган. Доозукчу чылда 25461 тонна сиген, 10615 тонна сенаж, 44754 тонна силосту белеткээн.

* * *

⊙ Районнуң ажыл-агыйларында 122094 хой, өшкү, 8222 бода мал, 2674 хаван, 2414 чылгы, 332 теве бар.

* * *

⊙ 60 чылдарда совхозтарга өшкүнү шуут азыравайн өстүрбейн турган. «Найырал» совхозка ийи кодан, «Күш-ажылдың хостуу» совхозка чаңгыс кодан өшкү турган. Бо хүннерде районнуң ажыл-агыйларында 24598 баш өшкү бар. Ол ажыктыг мал беш чыл дургузунда 121,2 хуу өзүлделиг болган.

* * *

⊙ Малдың уксаазын экижидер, продуктулуун бедидер ажылдар доктаамал чорун келген. 1981 чылда бир саар инекке онаашир 1025 килограмм сүттү саап турганындан, 1985 чылда 1290 килограмм четкен.

* * *

⊙ 1981 чылда хоорай, суурларга 7863 дөрбелчин метр чуртталга шөлү ажыглалга кирген, а 1985 чылдың он айларында безин 17615 дөрбелчин метр чуртталга шөлүн чок алган.

* * *

⊙ Эрткен беш чылда районга 2 ортумак школа, 4 уруглар сады, бир уруглар эмнелгези, 2 божудулга бажыңы ажыглалга кирген.

ЧОГААДЫКЧЫ ЁЗУ-БИЛЕ АЖЫЛДААР

Агроүлетпүр комплекзиниң хөгжүдери болгаш Аъш-чем программазын боттандырарының кол сорулгалары — кедээ ажыл-агый бүдүрүлгезин доктаамал хөгжүдери, чуртту аъш-чем продуктулары-биле болгаш кедээ ажыл-агый чиг эди-биле бүрүн хандырары. Кедээ ажыл-агый продукциязын бүдүрерин чылда 14—16 хуу көвүдедирип, тарааның нинти чылдазын 1990 чылда 250—255 миллион тоннага чедирерин чурттуң социал-экономиктиг хөгжүлдезиниң Кол угланыышкыннарының төлевилелинде айыткан. Ол бүгүнү чедип ап болурунуң аргалары бисте бүрүн бар.

Мээң амыдыралым, ажылым чер-биле холбашкан. Кур болгаш курупкан черлерни шиңгээдип алырынга киришкеш, чаажытын шаңналын алыр аас-кежиктиг болган мен. Бо хүннерде база-ла чер ажылы кылып тур мен.

«Улуг-Хая» совхоз тараа культураларын 1981 чылда 2800 гектарга тараан. Ол чылын улуг кандаашкын болганындан барык-ла дүжүт албаан бис. Часкы тарылга, чайгы сайзырадыышкын үезинде үндүрген хөй күш хөй барган.

Тыва АССР-ниң алдарлыг агрономы И. А. Иванов бисти чыып алгаш, часкы чаштырылганың хуусаазын өскертирин сүмелээн.

— Суггат чок черден алыр тараа, тудум саван алыр эвес. Соксааны дээре боор — деп, чамдык улус удурланган.

— Каймын ындыг боор. Кааң чылдарда безин өът-сигенн үнүп тур ышкажыл. Суггат чок черден безин багай эвес дүжүттү ап болур. Чүгле черни эки сайзырадыр, аңаа бо болур херек — деп, Иван Андреевичиниң чугаалааны андыгаа дээр үтпас мен.

Черниң шыгын камгалаар, хатка алыспас дээш, далбыйлыг андазыннарны шуут ажыглавайн бардывыс. Хөрзүнну чалгынныг андазыннар, тускай өлиирлер-биле удүрертип, часкы тарылганы аңгыстарның туружун барымдаалап чоруткан.

Бистиң «Дүжүт» хову-трактор бригадавыс 1200 гектар тарылга шөлдүг. Ол Чаа Шагаан-Арыг хоорайның чанындан эгелээш, Арыг-Бажы кажы сен дээш чаттылып чоруткан. Хөрзүн камгалаар ажылдарны ында кылып турар. Шөлдерни кежилдир хөй диштиг теректерни тарааан. Чайын ырактан көөрге, ногаан дөргүннер апарган турлаар.

Черивис элезинивейчек каштаң. Чаңгыс гектар-даа суггаттыг шөлүвүс чок. Ынчалза-даа минералдыг чемишчидилгени ажыглап, тарылга өлчештирилгезиниң хүрүмүн сагып турар болгаш, 1982 чылда гектар бүрүзүнден 5 центнер тарааны ажаап алдывыс.

— Көрдүнер бе! Черни болбаазырадырының зона системазын шын ажыглаарга черден дүжүт ап болур-дур. Ам чүгле кызып ажылдаар болза эки — деп, И. А. Иванов оолдарны хөй-аът киирген.

Ам кыжын безин күскү дүжүт дугайын утпас апарган бис. Кыжын кедээ ажыл-агый машиналарын септеп, органиктиг чемишчидилгелерни шөлдерже төп, чайын өзүмнерниң үнүжүн хайгаарап, чайгы үеде хөрзүн сайзырадыр ажылдарже кижи бүрүзүн хаара тудуп, чай чок-ла турар. Ооң түңнелинде 1983 чылда гектар бүрүзүнден 6 центнер, 1984 чылда 11,8 центнер дүжүттү алдывыс.

Доозукчу 1985 чыл биске шыңгыы шылгалда көргүстү. Часкы чаштырылганы элээн эрте, май айның баштайгы декадазында доозуптувус. Чылыг хүннер эгелээн. Тараавыс аажок үнүп олурда хүн изидип, хөрзүннүң кургадыр чиртип-ле эгеледи. Оон удаваанда ийи, чаңгыс чаъстап, ооң соонда шуут кургап турупкан. Эзим адааның тарааларын элегер көк хевээр. А бистиң шөлдеривис август ортан үезинде-ле алдын сарыг апаргылаан.

Хоочун тарааажылар Кара-оол Тумат, Николай Сазан-оол, Алексей Доспан, Максим Допчаа суглар демир аъттары «Беларусьтарын» хову корабльдерин — комбайннарга солушкан. Үнген дүжүттү чидириг чок ажаап аар дээш, демисел дүн-хүн чок чорун турду.

Районнуң агроүлетпүр комплекзиниң чевүлели база дүзалашты. «ҮТКА 25 чылы», «Найырал» совхозтарның комбайннары келгилээн. Демниг саскан теве туткан дээни ышкаш, каш хонук иштинде хамык шөлдүн тараазы ажааттынган.

Зона системазын ажыглап, агротехниканың негелделерин бүрүн күүсеткенивис түңнелинде, гектардан алган ортумак дүжүдүвүс 12 центнер болду. Чамдык шөлдер 20—30 центнерни-даа берип турду. Моон алгаш көөрге, бисте аргалар, курлавырлар ам-даа бар-дыр. Ынчангаш оларны дилээри, чогаадыкчы ёзу-биле ажылдаары чугула.

М. МАЛБЫК-ООЛ,
хову-трактор бригадазының бригадири, Тыва АССР-ниң алдарлыг механизатору.

САНАЛГА ТЕХНИКАЗЫ-БИЛЕ ЭГЕ ТАНЫЖЫЛГА

1981—1985 өөредилге чылдарында Улуг-Хем районнуң 17 школаларынга 35426 өөреникчи өөренип турган. Бо чылын 1578 өөреникчи бышкан билигниң аттестадын холга туткан. Олардан 385 кижи чурттуң янзы-бүрү дээди өөредилге черлеринде, 647 кижи ортумак өөредилге черлеринге кирген. 275 кижи улус ажыл-агыйының янзы-бүрү адырларында ажылдап турар.

Школа реформазын боттандырар дээш школалар коллективтери эвээш эвес үре-түңнелдиг ажылдарны чорудуп келген. Эрткен беш чылда 5450 өөреникчи янзы-бүрү күш-ажылчы каттыжыышкыннарга ажылдап, 54 муң рубльдиң продукциязын бүдүрген. 10 өөреникчилерниң бүдүрүлге бригадалары, 6 күш-ажылдың болгаш дыштаныылганың лагерьлери, 5 школа лесничестволары, 2 «бичии тимирязевчилер» бөлүктери тургустунган. Бо ажылдар ажыл-агыйларның, бүдүрүлге коллективтерниң, албан организацияларның киржилгези-биле боттанып келген. «Күш-ажылдың хостуу» совхоз-биле Торгалыг, Чааты, Эйлиг-Хем школалары, Жданов аттыг совхоз-биле Ак-Тал, «Ак-Туруг» совхоз-биле Ак-Туруг, Булуң-Терек школалары быжыг харылзааны туткан.

Школа реформазын амыдыралга боттандырарынга башкы кадрларны шилип тывары, оларның мергежилин бедидери, удуртукчу кадрларны белеткээри чугула. Районда шупту 456 башкы ажылдап турар, оларның хөй кезии дээди эртемниг. Олардан 27 кижи улус өөредилгезиниң тергиини, 9 башкы РСФСР-ниң болгаш Тыва АССР-ниң алдарлыг башкылары. Башкы бүрүзү бодунуң кичээлдерин ажык кичээл деңнелинге эртирерин оралдажып турар.

Школалардан Торгалыг, Чаа Шагаан-Арыгның болгаш Арыскан школалары бүгүнүнү ортумак өөредилгени боттандырарынга эң түңнелдерни чедип ап келген.

Торгалыг болгаш Чаа Шагаан-Арыг школаларында, Шагаан-Арыгның № 1 база № 2 школаларында кабинет системазын ёзугаар өөредилгеже шилчээн, ында кабинеттерниң дериглези негелделерге дүгжүп турар. Арткан школалар база чоорту кабинет системазы-биле өөредилгеже шилчиир, ол талазы-биле эге базымнар кылдынган. Бо өөредилге чылында школалар долу хүнүң хүн чуруму-биле ажылдап эгелээр, янзы-бүрү бөлгүмнер, спортчу секциялар, бүдүрүлге практиказы өөреникчилерниң хостуг үезинде школа-биле харылзаазын быжыглаар. Бо херекке ада-иелер идепкейлиг киржип турар. 41 ада-иелер школаларда янзы-бүрү бөлгүмнерни эртирип турарлар.

Эрткен беш чылда (1982 чылда) ажыттынган Чаа Шагаан-Арыг школазының коллективи (директору В. В. Мареев) быжыглап, ээзен эки, дешпилгелиг чүүлдерни шиңгээдип ап келгенин үлегер кылдыр демдеглеп болур. Бо школада шупту эртемнер аайы-биле кабинеттерни дерзэн, орус дылдың лингафонниг кабинеди база бар. «Шагонартяжстрой» трест-биле быжыг харылзааны тудуп, күш-ажылчы өөредилгениң материал-техниктиг баазазын быжыглаан. Күш-ажылчы бешки улдуңнуң үезинде школаның бүдүрүлге бригадазы Чаа Шагаан-Арыгның тудуг шөлдеринге, чаагайжыдылгага ажылдааш, 2 муң рубльди шиңгээдип алган. Өөреникчилер Шагаан-Арыгның ыяш ажыл-агыйы-биле керээ ёзугаар чыжыргана олуртуулгазынга болгаш археологтуг экспедицияга база ажылдааннар. Школаның чурт шинчилелиниң музейинде районнуң төөгүзү-биле холбашкан солун материалдарны, буруңгунуң эт-севин делгээн. Бо өөредилге чылында школага реформага дүүштүр ниитиң чаа кичээлди: улуг класстарга өг-бүле амыдыралының этиказы болгаш психологиязын база информатиканың болгаш санаалга техниказының үндезиннерин эртирип эгелээн. Сөөлгү кичээлди эртирип турары солун, республикада эң баштайгы мындыг эгелээшкин ол. Математика кичээлдеринге 4-кү класстан эгелээш-ле өөреникчилер микрокалькуляторлар деп бөдүүн санаалга машиналары-биле ажылдап, оларга чаңчыгарлар. Үстүкү класстарның өөреникчилеринге тускай программа ёзугаар ажылдаар микрокалькуляторлар база бар. Электроннуг санаалга машиналары-биле таныжылга школага эгелеп турары ол.

Б. ООРЖАК,
Улуг-Хем райкүүскомунуң улус өөредилге килдизиниң эргелекчизи.

СПОРТЧУ ДАДЫГЫЫШКЫН-БҮДҮРҮКЧҮЛҮГ АЖЫЛ

Районда 9600 ажыг кижи күш-культура болгаш спорт-биле хаара туттунган. 3339 кижи ГТО-нуң нормаларын күүсеткен. Районнуң спорт ниитилели ССРЭ-ниң 26 спорт мастерлерин болгаш кандидаттарын, массалыг 1201 разрядтарның спортчуларын белеткээн. Он бир спорт залдары, 15 бөдүүн хевирниң стадионнары, 21 спорт шөлдери бар.

Күш-культураны болгаш спорту сайзырадыр дугайында партия база чазактың доктаалын амыдыралга боттандырар дээш районнуң партия, профэвилел, комсомол, спорт организациялары тодаргай ажылдарны он бирги беш чылда чорудуп келген.

Кижилерниң хостуг үе-шагын чеп ажыглаар, күш-культура-биле спортту чоннуң хүн бүрүде амыдыралынга киириштирер талазы-биле Жданов аттыг, «Найырал» болгаш «Улуг-Хая» совхозтарда ажыл эки чоруп турар. Жданов аттыг совхозтуң төвү Ак-Тал суурда культура-спорт комплекизи ажыглалда кирген. Ында янзы-бүрү спортчу маргылдааларны эртирип, спортчу секцияларның ажылын организастаан.

«Улуг-Хая» совхозта Хайыракан суурда хостуг хүрешке спорт школазын ажытканындан бээр ындыг үр болбаандаа бол, ооң кижизиткен мегелери республика иштинге болгаш Тывадан дашкаар улуг, биче маргылдааларга киришкеш, багай эвес түңнелдерни чедип ап, спорт школазын алдаржытканнар. Маңаа чылдың-на тыва эки турачыларның командири капитан Түлүш Кечил-оол аттыг кубок дээш республика чергелиг хостуг хүреш маргылдаазын эртирип турары таварылга эвес.

Районда волейбол, чиик атлетика, бокс, хаак спорту нептерээн. Маңнаарынга мынактарның «Кадыкшыл» клувун Ак-Тал, Чаа Чаа-Хөл суурларда тургускан. Чаа Чаа-Хөлде күш-культура башкызы Анчымаа Маадыга удурткан маңнаарынга мынактарның клувунуң кежигүннери: «Найырал» совхозтуң ажылчыннары, школаның өөреникчилери Совет Тываның 40 чылынга болгаш Ада-чурттуң Улуг дайынынга совет улустуң Тиилелгезиниң 40 чылынга турааскааткан Чаа Чаа-Хөл — Шагаан-Арыг — Кызыл» деп маршруттуг агитчарышка киржип, чон-биле ужуражылгалар эрттирип, чиик атлетиканың ажыктыының дугайында лекция, беседаларны чорудуп келгеннер.

Чедиишкиннер-биле чергелештир, спортту сайзырадыр, массалыг болдурар дээш амдаа кылыр ужурлуг ажылдар хөй. Районнуң спортчулары кадыкшылдың үндезини — спортту сайзырадыр дээш моон-даа соңгаар чогуур хемчеглерни ап, улам күжениишкинниг ажылдаар.

Сүрүн-оол ОНДАР,
районнуң спорт комитединиң даргазы.

ЧУРУКТА: Чаа Шагаан-Арыг школазының өөреникчилериниң боттарының күжү-биле тургусканы чурт-шинчилелиниң музейинде эрги шагның эт-севи-биле таныжып турары.

Жданов аттыг совхозта спорт ажылы сайзыраңгай. Мында янзы-бүрү спортчу маргылдаалар эртип, спортчу секциялар ажылдап турар. Чоннуң хостуг үезин чеп ажыглаар талазы-биле хемчеглерниң аразында спорт чугула черни ээлеп турар.

ЧУРУКТА: Ак-Тал суурга болуп эрткен волейболга ужуражылганың үезинде.

Делегей медээлери

ЯДРОЛУГ ЧАЗЫЛДЫРЫГЛАРНЫ ХОРУУР ДЭЭШ

БРАТИСЛАВА. Ядролуг кандыг-даа чазылдырыгларга Совет Эвилелиниң чарлаан мораторийи ядролуг халаптан алырлыг ап болурунуң төөгүлүг ыйыышкынын бүгү кижи төрелгетенге берип турар деп, Братиславаның «Правда» солуну бижээн. Ындыг турбужe Вашингтон ону ажыглаарынче амдызында далашпайн турар. Бодунуң космосту милитаризастаар талазы-биле пламнарын боттандырарынга эргежок чугула ядролуг чепсекти чаартырын АКШ уламчылаар бодалдыг.

Ядролуг боо-чепсектерни үргүлчү сайзыраңгайжыдарының херээн дээрбээн одура шавар дээш ССРЭ-ниң шынчы күзелиниң илерели болур совет мораторийин делегейниң хөй-ниитизи бедик-биле үнелээн деп, ук солун демдеглээн. Ынчалзажок боо-чепсектерни эндере бүдүргениңден аажок хөй ажык-кончааларны ап турар шериг-үлетнүр комплекизиниң ыйыышкыны-биле Вашингтонда амгы администрация шериг-стратегтиг тергиидел-ди чедип алырының угланыышкынын чорудa берген. Ындыг янзылыг политиктиг угланыышкынны делегейниң улустары шиитпирлиг буруу шаап турар, чүге дээрге, кижи төрелгетенниң алыс догуннаашкынынга ол кыжанып турар.

• • •

СОФИЯ. Бүгү-ле ядролуг чазылдырыгларга ССРЭ-ниң чаасклан чарлаан мораторийи ядролуг чазылдырыгның бүгү шенелделерин хоруур дугайында Совет чурттуң шынчы сеткилдиг чүткүлүнүң дугайын тодаргай херечилеп турар-дыр деп, Болгарияның «Земеделско знаме» солуну бижээн.

Совет Эвилелиниң улуг хемчээлдиг болгаш дидим базымнарын, бодунуң үлегерчизээн эдерип уламчылаарынче Вашингтонга ооң кыйгырыын делегейниң хөй-ниитизиниң изии-биле деткээни таварылга эвес деп, ол солун айыткан.

Ядролуг дайынны болдурбазының болгаш шериг талазы-биле тергиидеңгей чорукту чедип алыр күзел чогуунуң дугайында Женевага бодунуң медеглелдерин бир эвес Вашингтон шыңгызы көрүп турар чүве болза, ядролуг шенелделерни соксадыр дээш ССРЭ-ниң инициативазының түңнелинде көстүп келген ынанышты ажыглааш, сеглээн сөзүн ажыл-херек-биле бадыткаарының үези чогум-на харын ам келгендир деп, ол болгар солун демдеглээн.

• • •

ВАШИНГТОН. «Херээженнер, тайбың дээш демисежикнер» деэр американ кескү хөй-ниити организациязы ядролуг бүгү шенелделерге мораторийни күштүг болдурун чорудар дугайында ССРЭ-ниң саналдарын деткээн кампанияны күштелдиреринче АКШ-тың хөй-ниитизин кыйгырган. Ядролуг чазылдырыгларга Совет Эвилелиниң чарлаан мораторийинге каттыжарының болгаш боо-чепсектерни ам улам эндере бүдүрүп турарын ара доктаадырының төөгүлүг аргазын Рейганның администрациязы херексевейн турар-дыр деп, ук организацияның медеглелинде чугаалаан.

(СЭТА).

ИНДИЙ НАЦИОНАЛ КОНГРЕСС ПАРТИЯНЫҢ ЧҮС ЧЫЛЫ

БОМБЕЙ. Индий Национал конгресс (ИНК) партияның 100 чылынга турааскааткан байырлалдар ында эгелээн.

Ол байырлалдарга киржири-биле чурттуң бүгү булуңнарындан 300 муң чыгам кижи ында келген. Хоорайны байыр чедирген лозуңнар-биле, ИНК-тың үндезилекчилериниң болгаш удуртукчуларының портреттери-биле шимеп каастаан. Даштыкы колониалдыг кинчи-бектен чуртту хостаары дээш, хамаарышпас чорукту чедип алыры дээш демиселдиг улуг болгаш нарын оруун эрткен ол партияның чүс чылын индий улус байырлап турары ол.

Даштыкы чурттардан Бомбейде 65 делегациялар келген. СЭКП-ниң делегациязын СЭКП ТК-ның кежигүнү, «Правда» солуннуң кол редактору В. Г. Афанасьев баштап барган.

(СЭТА).

ИНДИЯНЫҢ КОМПАРТИЯЗЫНЫҢ 60 ЧЫЛЫ

ДЕЛИ. Индияның Коммунистиг партиязының тургустунганындан бээр 60 чылынга турааскааткан массалыг митинг Делиге болган. Делиниң кызыл туктар болгаш транспаранттылар-биле шиметтинген «Пьярелал Бхаван» деэр эң улуг залдарының бирээзинге ИКП-ниң удуртукчулары, национал-хосталгалыг шимчээшкинниң хоочуннары, политиктиг болгаш хөй-ниитичи кескү ажылдакчылар, парламенттиң депутаттары чыглып келген. ИКП-ниң тургустунган хүнүнден бээр 60 чылын таварыштыр ооң Национал Чөвүлелинге СЭКП ТК-ның байырлыг чагаазын, коммунистиг болгаш ажылчын өске-даа партияларның чагааларын митингиге номчаан.

Колониализмге удур, Индияның хамаарышпас чоруу дээш эрес-шудургу демиселди ИКП чорудуп келген болгаш индий ажылчы чоннарның эрге-ажыктарын камгалаар дээш, социал-экономиктиг дешпилгениң оруу-биле чурттуң хөгжүлдези дээш ол үргүлчү туржуп турар деп, ИКП-ниң Нацчөвүлелиниң Чиңгине секретары Раджешвара Рао митингиге медеглээн. ИКП акы-дуңма өске партиялар-биле кады делегейниң коммунистиг шимчээшкининиң чаңгыс эвин быжыглаар, империализм болгаш реакция күштериниң чимээниишкиннеринге удур, бүгү-ниити тайбыңны быжыглаар дээш демисежип турар. СЭКП-ниң тайбыңга ынак даштыкы политиктиг угланыышкынын индий коммунистер идепкейлиг шиитпирлиг деткип турар. СЭКП-ниң Программазының чаа эдилгезиниң телевилели ССРЭ-ниң бүгү кижи төрелгетенге аажок улуг салдарны чедирип турар тайбыңга ынак чайгылыш чок политиказының дугайын бүзүрелдиг херечилеп турар.

«Сылдыстар дайыннарының» пламнарын АКШ ажылдап кылып, Индий океанда болгаш делегейниң өске-даа девискээрлеринде дайынзырак белеткелдерни улгаттынып турарының ужуруунда делегейниң нарыыдаан амгы байдалында ядролуг дайынның кижи төрелгетенниң кырында дирелип келген айыылдыг кыжанылын узуткаарынга делегейниң коммунистиг шимчээшкининиң ролю өзүп турар деп, Индияның Компартиязының Нацчөвүлелиниң секретары Н. К. Кришнан медеглээн. Бистиң партиявыс Азияда болгаш өске-даа черлерде тайбыңның чугула факторы болуп турар индий-совет найыралды ажыглаар дээш туржуп турар деп, ол демдеглээн.

(СЭТА).

Политинформаторларга, агитаторларга, пропагандистерге, лекторларга

ТАЙБЫҢНЫҢ ПРОГРАММАЗЫ

Амгы үениң эң чугула партийжи, политиктиг документизи болур СЭКП-ниң Программазының чаа эдилгезиниң телевилелин совет улус улуг сонуургал-биле таныжып, өөренип турар. СЭКП-ниң Программазының чаа эдилгезиниң телевилелин ажылдап кылганы болгаш чер болганда ону чугаалажып турары — ол дээрге бүгү совет улустуң амыдыралынга улуг ужур-дузалыг политиктиг болуушкун. Программаның онзагай чүүлү чүдел дээрге, партияның теориязының хөгжүлдезинге болгаш коммунистиг тургузуушкуннуң боттанышкынынга буруңгаар дүргээкчи күш болуп турарында. Делегейниң коммунистиг шимчээшкининге эң-не бедик хүндүткелди СЭКП чедип алган болгаш бодунуң революстуг марксчи-ленинчи өөредиинге шынчызы-биле совет улустуң бүгү талалыг деткимчезин ап турар. СЭКП-ниң Программазының чаа эдилгези — ол дээрге бирээде, социалистиг ниитилелдиң планныг болгаш бүгү талалыг хөгжүлдезиниң, социал-экономиктиг хөгжүлдени дүргедедириниң үндезилээн коммунизмче улам буруңгаарлаарының Программазы. Ийиде, тайбыңның болгаш социал дешпилге дээш демиселдиң талазы-биле СЭКП-ниң ажылдап кылган угланыышкыны ында эң-не долузу-биле тодаргай илерглелдеттинген. СЭКП-ниң Программазының чаа эдилгези делегейниң хөй-ниитизиниң кичээнгейиниң төвүнде туруп турар. Чүге дээрге ол социалистиг тургузуушкуннуң болгаш мөңге тайбыңның Программазы.

Делегейниң амгы үеде хөгжүлдезиниң чугула, үндезин айтырыы болза, дайын болгаш тайбың дугайында айтырыг. Хөй-хөй чүс чылдарның дургузунда дайын кижи төрелгетенге канчаар-даа аажок улуг когараалды чедирген. Эртемденнерниң санааны-биле алырга, сөөлгү беш чартык муң чылдарның дургузунда делегейге тайбың турган үе чүгле 290 ажыг чыл болган. Ол үениң иштинде кижи төрелгетен 15 муң хире дайыннарның аар-берге уржуун көрүп эрткен. Делегейниң бирги дайынынга 10 миллион кижи өлүрткен болза, ийиги дайынга 50 миллион ажыг кижи амы-тынындан чарылган. Делегейниң ийиги дайынының сөөлүнде безин девискээр аайы-биле азы «бичии» дайыннарга миллион-миллион кижилер өлүрткен. Кижи төрелгетенниң амыдыралындан дайын айыылын чайлатпас болза, делегейниң чаа дайыны амгы үеде кижи төрелгетенге ёзулуг-ла халапты тывыжыштырып болур.

Бистиң бөмбүрзээвистиң янзы-бүрү булуңнарындан миллион-миллион кижилер чүттүг, айт келген мындыг айтырыгны салып турар: делегейниң термоядролуг халавы чайладып болур бе? Бо айтырыгның харызын СЭКП-ниң Программазының чаа эдилгези берип турар. Ында бижип турары: «Тайбыңга империализмниң агрессчи бөлүктериниң политиказының тургузуп турар кыжанылышкыны чежемейниң-даа улуг болза, делегей дайынны ылап-ла чайлаш чок өскүүр деп чүве турбас дээрзин СЭКП барымдаалап турар. Дайынны болдурбайн, кижи төрелгетенни айыылдан чайладып болур. Ол дээрге социализмниң, бистиң бөмбүрзээвисте бүгү дешпилгелиг, тайбыңга ынак күштерниң төөгүлүг херээ болур».

Делегей социализми, ажылчын болгаш коммунистиг шимчээшкин, хосталган күрүнелерниң улустары, массалыг демократтыг шимчээшкиннер — ол дээрге империализмге, ооң эң реаксылыг милитарисчи, агрессчи күштеринге, ооң тарлакчы политиказынга удур туржуп турар болгаш демократия база социал дешпилге дээш демиселдиң эң салдарлыг улуг күштери болур. Оларның демниг, чаңгыс аай хөделиишкиннериниң доктаамал өзүлдези кижи төрелгетенниң амыдыралынга тайбыңны, хосталганы, аас-кежикти хандырып бээриниң идегелдиг быралары ол. Амгы үеде делегейде кижи төрелгетенни дайындан камгалап шыдаар күштер тургустунган болгаш быжыккан. Ол ындыг буянныг, харысаалгалыг эң чугула айтырыгны шиитпирлээринге улуг роль, бир-ле дугаарында, социализмге онаажып турар. Ажылчы чоннарның делегейде баштайгы күрүнези тургустунуп келген дораан-на В. И. Ленин мынча деп медеглээн: «...Бис кылыр ужурлуг бис, бис ажылчыннарга болгаш тараачыннарга тайбың дээш бүгү-ле чүүлдерни кылырын аазап тур бис. Бис ону кылыр-даа бис». (ЧДЧ, т. 36, арын 343) Октябрьның социалистиг Улуг революциязының тиилээниниң баштайгы хүннеринден эгелээш-ле социализм тайбың дээш демиселди чайгылыш чок чорудуп келген болгаш чорудуп-даа турар.

«Социализм — ол дээрге делегей ареназында бодалдары болгаш хөделиишкиннери улустарының хамаарышпас чоруун камгалаарынче, социал дешпилгени деткиириниче угланган, тайбыңны камгалаарының болгаш быжыглаарының кол сорулгазынга чагырткан ниитилел-дир» — деп СЭКП-ниң Программазының чаа эдилгезинде бижээн. Социализм ам делегей системазы болу берген. Бүгү ниити тайбыңның факторларының эң чугулазы чүл дээрге, социализмниң быжыы, ооң чайгылыш чок буруңгаарлаашкыны. Совет Эвилелиниң, социалистиг бүгү дем каттыжылгазының чурттарының шериг-политиктиг болгаш экономиктиг күчүзү империализмниң агрессчи семээшкиннерин кынчыктырбайн турар материалдыг болгаш политиктиг күш ол болур. Кижи төрелгетен 40 ажыг чылдар иштинде делегей дайынын көрбээни, хосталгалыг шимчээшкиннерге удур дайыннарга империализмниң удаа-дараа аштырып келгени, социалистиг болгаш национал хосталгалыг революцияларны империалистиг реакцияның күштериниң дедир тырттып шыдавааны — бо бүгү социализмниң, ооң идепкейлиг болгаш чүткүлдүг, принципиалдыг даштыкы политиказының ачы-хавыязы. ССРЭ-ниң болгаш социалистиг дем каттыжылгазының чурттарының тайбыңга ынак политиказының үндезини — В. И. Лениниң ажылдап кылганы янзы-бүрү социал тургузуглуг күрүнелерниң тайбың кожа-хелбээ догуннаарының дугайында концепция. Тайбың кожа-хелбээ догуннаарының дугайында айтырыг — амгы үеде делегей харылзааларының өзек айтырыы. Тайбың кожа-хелбээ догуннаашкын дугайында марксчи-ленинчи анализти СЭКП-ниң Программазының чаа эдилгезинде берген.

«Чидиг черүлдээлер эндерилген делегейде айыыл-халаптың муриунга кара чаңгыс сарыылдыг, кара чаңгыс хүлээп алдынар арга — янзы-бүрү ниитилел тургузуглуг күрүнелерниң тайбың кожа-хелбээ догуннаашкыны болур. Ол дээрге анаа-ла дайын чок турары эвес-тир. Ол дээрге делегейге шериг күжү тергиидевес, а кожа-хелбээ тайбың чурттаары болгаш кады ажылдажылга тергиидээр, эртемниң болгаш техниканың чедиишкиннери, культураның үнелиг чүүлдери бүгү улустарга ажыктыг кылдыр калбаа-биле солчур, улустар аразының шак ындыг ёзу-чуруму тургузары болур» — деп СЭКП-ниң Программазының чаа эдилгезинде бижээн.

Тайбың кожа-хелбээ догуннаашкын дээш угланыышкын дээрге-ле маргылдаалыг айтырыгларны дайын аргазы-биле шиитпирлээринден ойталаары. Боо-чепсекти эндере бүдүрериниң соксадыры, күрүнелер болгаш улустар аразынга кады ажылдажылганы бүгү тала-биле быжыглаары, өске күрүнелерниң бүрүн-бүдүн турарын болгаш бот-догуннаашкынын үрээринден ойталаары, оларның иштики херектеринге холгаарлаарын болдурбазы, янзы-бүрү социал тургузуглуг күрүнелер аразынга садыг болгаш культура харылзааларын хөгжүдери, шериг блоктарын узуткаарынче угланыышкын болур. Совет Эвилелиниң, социализмниң дем каттыжылга чурттарының улустары бодунуң дуржулгазындан дайын деп чүл дээрзин эки билирлер, ынчангаш олар дайын айыылын хээктүрериниге кандыг-даа сонуургал чок. Совет Эвилелиниң 68 ажыг чыл дургузунда төөгүзүнден 20 хире чыл дашкыы агрессияны ойтур шаварынга, хоозураан улус ажыл-агыйын катап тургузарынга үнген. Совет Эвилели делегейниң ийиги дайынынга кайы хире чидиригге таварышканын бүгү делегей билир.

ССРЭ бодунуң тайбыңга ынак ленинчи даштыкы политиказын социалистиг дем каттыжылгазының акы-дуңма чурттары-биле чаңгыс эптиг чорудуп турар. Ол чурттар-биле харылзааларны улам сайзыраңгайжыдарын СЭКП бирги чергениң чугула ужур-дузалыг айтырыы деп санап турар. Социализмниң холунда бар күштер — тайбыңны хандырарының база дайын айыылын кошкадырының үндезин айтырыы «Социалистиг дем каттыжылгазы амгы үениң эң-не ат-алдарлыг күжү, ол чокка делегей политиказының чаңгыс-даа айтырыы шиитпирлеттинмес: ол Черкырынга тайбыңның быжыг чеденгижи, улустар аразының харылзааларынга чогумчалыг, тайбың, демократтыг эргелерниң эң-не чайгылыш чок камгалакчызы, империалистиг реакцияның оруунда кол моондактар» — деп СЭКП-ниң Программазының телевилелинде тодаргай айыттынган. Ынчалза-даа амгы үеде айыылдыг база ам-даа күштүг, бодунуң дешпилгезиниң дээди чадазының шыпшык бажын эрткен капитализмниң мөлчүкчү делегейи, бодунуң келир үезинге бүзүрелдиг делегейниң социалистиг аныяк системазынга удур турушпаан.

Боо-чепсекти эндере бүдүрери уламчылап турар, бөмбүрзектиң аңгы-аңгы булуңнарында кризистиг, черүлдээлиг байдалдар хевээр артып, а харын чамдыкта дыка нарыылап турар, ядролуг халаптың кыжанылы чайлаттынмаан. Империализмниң буруузу-биле 70 чылдарда улуг күжениишкиннер-биле чедип алдынган чавырлыышкынның дыка хөй чүүлдери катап дүшкүүрлүг байдалче кирген. Бистиң делегейивиске тайбыңны камгалаары, делегейниң үшкү дайынын болдурбазы — ол дээрге бо хүннерде кижи төрелгетенниң амыдырап чурттаарының азы чурттавазының дугайында айтырыг, цивилизацияны — төөгүзү уламчылаар бе азы анаа термоядролуг точка салдынар ол-ла бе дээрзиниң дугайында айтырыг-дыр. 80 чылдарның эгезинде делегейде ийи аңгы угланыышкынның удур туржуушкуну улам дүшкүүрлүг апарган.

Совет Эвилелиниң сөөлгү үеде кылган калбак инициативалары база базымнары күрүнелер аразынга чогумчалыг харылзааларны тудар талазы-биле улуг хемчээлдиг боттуг чүүлдер болу берген. ССРЭ-ниң тайбың инициативалары болгаш саналдары СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачевтуң албан ёзузу-биле Францияга чоралдының үезинде чугаалаан чугаазында тодаргай айыттынган болгаш делегейге улуг деткимчени алган. Делегей байдалын экижидеринче угланган ССРЭ-ниң тайбың дээш быжыг туруужунуң тодаргай бадыткалы болза ССРЭ биле АКШ-тың аразында чедип алдынган дугуржулга ёзугаар СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачевтуң Американың Каттышкан Штаттарының президентизи Рональд Рейган-биле Женевага дээди деңнелге болган совет-американ чугаалажылгазы. Ол чугаалажылгага СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачевтуң чорудкан быжыг принципиалдыг туружун боо-чепсекти Черге эндере бүдүрерин соксадырынче, ону космоске шилчитпезинче угланган Совет күрүнениң тайбыңга ынак даштыкы политиктиг шугумун бүгү совет улус бүрүн деткээн. Ужуражылганың кол түңнели чүдел дээрге, бирээде, ийи талаларның ядролуг дайынны өскүдүп болбас деп кады кылган медеглелде демдеглээни болур. Ийиде, ССРЭ биле АКШ-тың аразынга кандыг-даа дайынны — ядролуг-даа, анаа-даа дайынны чайладырының эргежок чугулазын онзалан демдеглээни база шериг талазы-биле артык күштүг болуруниче чүткүвезин хүлээнгени. Чамдык айтырыглар талазы-биле ийи чурттарның аразында шыңгыы черүлдээлер бар-даа болза, ол ужуражылгага чугаалашкан айтырыглар ажыктыг болганын демдеглээр ужурлуг. Ниитизи-биле ужуражылганың түңнелдери делегей байдалын экижидеринче, чавырлыышкынче катап киреринче таарымчалыг аргаларны тургускан. Совет-американ харылзааларга, ниитизи-биле бүгү делегейге эки талаже өскерилгелерни чедип алыр сорулга-биле чугаалажылгага эки үндезинни салганы чугула ужур-дузалыг херек болур. «Боо-чепсекти бүдүрерин кызыгаарлаар, чыдынган боо-чепсекти кызырар, чурттар аразынга быжыг тайбыңны хандырарының сорулгаларын Американың Каттышкан Штаттары-биле кады ажылдап тургаш чедип алыр дээш Совет Эвилели бодунуң талазындан бүгү күжениишкиннерни кылыр» — деп, М. С. Горбачев чугаалаан. А АКШ-тың талазындан ындыг харысаалгалыг болурун М. С. Горбачев күзээн.

СЭКП-ге болгаш Совет чазакка, совет улуска тайбың дугайында сагыш салыышкындан артык чугула сорулга чок. СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачевтуң чугааларында киирген совет саналдар база инициативалар делегейниң улустарының салым-чолу дээш бедик ээ-харысаалга-биле сиңниккен болгаш тайбыңга чайгылыш чок ССРЭ-ниң даштыкы политиказының угланыышкыны болур.

Дайын айыылынга удур демиселге кол күш — социализм. Делегей харылзааларын үндезини-биле кадыкшыларынче, акы-дуңма эвилелчи чурттарның чаңгыс эвин болгаш сырый каттыжыышкынын улам ыңай быжыглаарынче, оларның айыыл чок чоруун идегелдиг хандырарынче угланыышкынын боттандырарынга кады хөделиишкиннериниң ужур-дузазының онза чугулазын Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязы бирги чергениң айтырыы кылдыр көрүп турар. СЭКП-ниң Программазының чаа эдилгезиниң, СЭКП-ниң Уставынга өскерилгелерниң, 1986—1990 чылдарда болгаш 2000 чылга чедир үеде ССРЭ-ниң экономиктиг база социал хөгжүлдезиниң Кол угланыышкыннарының телевилелдерин совет улус изии-биле бүрүн деткип турар. Чүге дээрге ол чугула политиктиг ужур-дузалыг документилерниң утка-шынары совет кижи бүрүзүнүң эрге-ажыктарынче дорт дүүшкен. Ынчангаш совет кижи бүрүзү бистиң чурттуң улам-на байлак, күчү-шыдалдыг болуру дээш, Черкырынга мөңге тайбың херээ быжыглап база тиилеп турары дээш бүдүрүкчүлүг ажылдаарын хүлээп турар.

К. БУДУК-ООЛ,
«Билиг» ниитилелиниң кежигүнү.

Съезд мурнунуң документилерин чугаалажып тур бис

БИРДЕМ-БИЛЕ

Амыдыралывыс идей-политиктиг, мөзү-шынар кижизидилгези бөгүнгү чугула айтырыгларының бирээзи болуп турары билдингир. СЭКП ТК-ның июнь (1983 ч.) Пленуму ук айтырыгже онза кичээнгей салганын-даа билир бис. Кызылдың педагогика институдунда партия организациязы өске хөй-ниити организациялары-биле кады студентилер ортузунга кижизидилге ажылынче сагыш салып турар. Деканаттар болгаш кафедралар база бистиң ажылывыска дузаны чедирип турар.

Келир үениң башкылары ниитиге ажыктыг күш-ажылга үлүг-хуузун доктаамал киириштирериниче кичээнгейни салган. Студентилерниң тудуг отрядтары чайгы күш-ажылчы семестр үезинде 185 муң рубльдиң тудуг ажылдарын кылган. Белеткел салбырының дыңнакчылары мал чеминиң белеткелиинге киришкен. Күскү дүжүт ажаалдазынга студентилер база идепкейлиг чоруун көргүскеннер. Улуг-Хемниң ажыл-агыйларынга 220 кижи ажылдаан. Бирги курсчулар Каа-Хем районга картофель ажаалдазынга киришкен.

Бистиң студентилеривис ниитилел эртемнерин өөренип тура, боттарының идейполитиктиг билиглерин ханыладып турары билдингир, оон аңгыда доктаамал эртип турар политинформацияларга айтырыглар, харыылар кежээлеринге, делегейде болуп турар болуушкуннарга хамаарышкан митингилерге, лекция, беседаларга идепкейлиг киржип келгеннер. Үшкү курстарның 300 ажыг студент коммунист башкы Л. С. Очур-оолдуң удуртулгазы-биле аныяк лектор школазында өөренип турар. Лекцияны тургузары, беседаны чорудары, ол талазы-биле уран мергежил дугайында билиглерин шиңгээдип ап турарлар. Чүгле эрткен өөредилге чылында безин 800 лекцияны база беседаны олар чорутканнар.

Дуржулгалыг пропагандистер В. А. Петренко, З. Ю. Доржу, Н. Д. Ондар оларның удурткан политбөлгүмнеринде хөй кижи өөренип турар. Чоп ортузунга лекция номчуур ажылга институттуң башкылары В. Л. Бичеоол, Л. П. Салчак, А. И. Бирюкова болгаш өскелер-даа идепкейлиг болуп турарлар.

Съезд мурнунуң чугула документилерин чугаалажыры бистиң коллективке партия хуралынга, ол ышкаш түс-түс студент коллективтерге эрткилээн. СЭКП-ның Программазының чаа эдилгезиниң болгаш СЭКП-ның Уставынга өскерилгелериниң (немелделер-биле кады) төлевилелдерин институттуң коммунистери ханы анализтеп сайгарып чугаалашкан. Ол документилерни коммунист бүрүзү амыдыралының кол хоойлузу кылдыр хүлээп ап, ажылда бар четпестерни эдип алырының оруктарын айтып турган. Ылаңгыя студентилер ортузунга өөредилге-кижизидилгелиг ажылга бо чугула документилерни удуртулга болдурарынче онза кичээнгей салдынган.

Келир үениң башкылары бүгү талазы-биле сайзыраңгай, каң-кадык кижилер болурунче угланган ажылдарның бисте чорудуп турар. Институтта күш-культура болгаш спорт ажылын өлче угландырган. Спорттуң 11 секциязында 400 студент кирип турар. Институттуң спортчуларының аразында спорттуң ийи мастери, чеди кандидатка мастер, 51 бирги разрядчы бар. Институттуң спорт коллективи хол бөмбүү, шыдыраа, хостуг хүреш талазы-биле республика маргылдааларынга чаңгыс эвес удаа тиилекчи болуп турганнар. Коллективте бүгү кижилерни күш-культураже хаара тудар сорулга салдынган.

Келир үениң башкызы уран чүүлге хандыкшылдыг болуру онза чугула. 100 кижи киржикчилиг хөйнүң ыры хоорайның өөредилге черлериниң аразынга бот-тывынгыр уран чүүл көрүлделеринге каш удаа бирги черни ээлеп келген. Танцы, шии бөлгүмнеринде бирги, ийиги курстарның студентилери кирип турарлар.

Башкы кижи уруглар-биле ажылдың бүгү арга-хевирлерин эки шиңгээдип алган, аңаа чаңчыгып өөренген болуру албан. Студентилер пионер болгаш комсомол ажылынга хаара туттунуп, ол талазы-биле ажылдарга чаңчыгып ап турарлар. Чайгы үеде 3—4 курсчулар пионер лагерьлеринге вожатыйлап ажылдап, эге курсчулар хоорай школаларынга пионер ажылынга киржип, школачылар ортузунга аңгы-аңгы бөлгүмнерни организастап турарлар.

Кижизидилге ажылында бисте четпестерни база чок деп болбас. Чамдык студентилерниң талазындан лекциялар үзер, хөй-ниитиниң корум-чурумун үрээр чоруктар тургулаан. «Арагалааштыкыны болгаш алкоголизмни узуткаар талазы-биле хемчеглер дугайында» СЭКП ТК-ның доктаалын амыдыралга боттандырар дээш чоруткан ажылдарның түңнелинде, студентилер ортузунда арагалаар чорук шуут читкен-даа болза, общежитиелерде хүн чурумун үрээр ийи-чаңгыс чоруктар ам-даа бар. Партия организациязы студентилерниң хөй-ниити организацияларының киржилгези-биле ол четпестерни чок кылыр дээш ажылдап турар. Хостуг үе-шакты чеп организастаар, дыштаныр хүннерни культурлуг, организастыг эрттирериниче сагыш салдынган. «Черле ынчаш студентилер ортузунга кижизидилге ажылының талазы-биле моон соңгаар-даа кылыр ужурлуг ажылдарывыс хөй. Оларның амыдыралга боттаныылгазы дээш дээш демниг ажылдаары бистиң чугула сорулгавыс болуп турар.

С. ЧОКСУМ.

Кызылдың педагогика институдунда партбюро секретары.

УЛАМЧЫЛАП ТУРАР БИС

Кижизидилге утка-шынарлыг неделялар(ы), декадаларны эрттирери бистиң Кара-Хаак ортумак школазында чаңчыл болган. «Ийиги» уладуңда «Эстетика болгаш этика» деп декада солун болганы чугаажок. Мен бодумнуң клазымга эстетиктиг кижизидилгеде өскү черни уран чүүл ээлеп турар болганда аңаа хамаарышкан хемчеглерни чорудуп турган бис. Клазывыска «Ыры-биле ужуражылга» деп темага кежээ черле шору чедимчелиг болган. Бот-тывынгыр композитор Солаан Базыр-оолдуң чогаадыкчы ажылы-биле таныжып, композиторнуң бодунуң күүседилгелерин дыңнааннар, уруглар боттары база ырлашканнар. Кара-Хаакта уругларның музыка школазының салбырының эргелекчизи Мерген Нурсаттың музыка школазының перспективазы база бодунуң чогаадыкчы ажылының дугайында чугаазын уруглар сонууурган.

Декада үезинде клазывыска хөй-ниити черлеринге бодун канчаар ап чорууру культурлуг кижиге таарымчалыг дээрзин база чугаалашкан бис.

О НАМЧЫЛАК.

Кызыл район.

МАЛЧЫННАРГА

«Ак-кок Сүт-Хөл» агиткультбригада «Алдан-Маадыр» совхозтуң Оргу-Шөл хову бригадазының малчыннарынга оюн көргүзүп чораан. Бот-тывынгыр артистерниң концертин өөрү-биле чыглып келген малчыннарга партия райкомунуң ажылдакчызы Г. Сандый-оол съезд мурнунуң документилериниң дугайында беседаны кылган. Малчыннар солун концерт дээш өөрүп четтиргенин илереткеннер.

Б. ОНДАР.

Сүт-Хөл район.

КЫРГЫС ЖУРНАЛДА

«Литературный Киргизстан» ниитилел-политиктиг болгаш чечен чогаал журналы ССРЭ-ниң акы-дуңма улустарының шүлүкчүлериниң чогаадылгазын номчукчуларга таныштырып турар. Ук журналдың бо чылдагы он бирги номеринде Тывадан Куулар Черлиг-оолдуң, Татарыядан З. Нури, Каракалпакиядан Т. Кобулоовтуң шүлүктери парлаттынган.

Н. КОСЕНКОВА.

Москва хоорай.

СОЛУН БОЛГАН

Торгалыг суурга солун ужуражылгазы эрткен. Аңаа чогаалчылар Салим Сүрүң-оол, Олег Суваакпит, Куулар Черлиг-оол олар-биле баштай школачыларның, оон соонда суурнуң чонунуң ужуражылгазынга хөй кижи келген. Боттарының чогаадыкчы ажыл-херектериниң дугайын чонга таныштырып, моон соңгааргы планнарының дугайын олар чугаалааннар.

Ужуражылганың соонда концерт болган.

М. КЫЗЫЛ-ООЛ.

Улуг-Хем район.

ГАЗТЫ ОВААРЫМЧАЛЫГ АЖЫГЛАҢАР

Газты ажыглаарының үезинде айыыл чок чорукту хандырарының дүрүмнерин ёзугаар бажың санынга-ла 10 килограммныг ийи баллонну тургузуп, ажыглаарын чөпшээреп турар. Газ приборларын айыыл чок кылдыр ажыглаарын хандырарынче угланган тайылбыр ажылдарын калбаа-биле чорудуп турар-даа болза, чогуур дүрүмнерни болгаш негелделерни хайы-хамаан чокка үрээр таварылгалар бооп, аар уржуктарга чедирип турар.

Газ ажыглакчылары баллоннуң клапанынга «Балтика» дээр редукторну хөй үндүрбес дээрбек чокка кедирип, газтың үнүп азы үнмейн турарын саваң көвүү-биле хынаваайн баргылаар таварылгалар бар бооп турар.

Эртип турар 1985 чылда хоорайның Мостовая кудумчуда № 19, Щетинкин-Кравченко кудумчунуң № 73, Набережная № 40, кв. 2, Пролетарская № 274 кв. 1 адрестерде чурттап турар газ ажыглакчыларының буруузу-биле өрттер үнгүлээн. Ол квартираларының чурттакчылары «Балтика» дээр редукторну баллонга хөй үндүрбес дээрбектер чокка тудуштурган, газтың үнүп азы үнмейн турарын чунар-саваң көвүү-биле хынаваан болганнар.

Бо чылдың декабрь 1-де Кызыл хоорайның Пушкин кудумчузунда 50 дугаар бажыңда чурттап турар В. Г. Тишевский 27 литр ишкир баллонну КБ-1 дээр клапанбиле газ үндүрбес дээрбек чокка солуп кааптан. «Балтика» редукторну газ үнер кызыгаар ажыдыптарга газ редукторда чедир сыкситтынмаан черден кухнияже тарап эгелээн. Баллонну суутуда от хып турар үеде солаан. Газ холумактыг агаар оттан чалыгып, кухнияда ышкаш кылдынган чүүлдер хып эгелээн. Баллонну солуур үеде ындыг харыысалга чок чоруктуң түңнелинде ийи кижи амызындан чарылган.

Ак-Довурак хоорайга хамааты А. В. Кондуренко арага ижип алгаш, плитаның краныы ажыдып кааш, газты кывыспайн, өске өрээлче магнитофон плёнказын солуур дээш чорупкан. Барык 10 минута эрткен соонда, ол, кухнияга катап келгеш, плитканы кыпсыр дээш, оттуг-ыяш шаптарга, газ холумактыг агаар часты берген. Ооң түңнелинде квартираның ээзиниң солагай холу бирги чергениң өрттенишкининге таварышкан.

Газ ажыглакчылары! Баллонну солуурда, кичээңгейлиг болуңар. Баллоннуң клапанынга «Балтика» редукторну кедирер мурнунда хөй үндүрбес дээрбектиң байдалын болгаш идегелдиин ылап-ла хыналар. Үрелик эвес дээрбек клапанның ховулдарынче тыптый кирер болгаш газ үнер кандыг-даа ойбак-дыдык, үрелик чер чок болур ужурлуг.

Кылып болбас чүүлдер болза:

— тудуштурулга дээрбээн чиңгелдир кезери азы изоляция ленталары болгаш өске-даа материалдар-биле ону чоонадыр ораары;

— одалга суугуларынга от хып турда азы оду ажык өске-даа приборлар ажылдап турар үеде баллонну солууру;

— газ херекселдерин бодунуң септээри.

Ол ышкаш газ приборларында үрелиишкиннериниң илереттинген таварылгазында газты кыпсып, ажыглаарын соксадыр болгаш газ ажылагыйының албан черинче доораан дыңнадыр херек.

Агаарже тарап үнген газ частылышкынны, өрттү болгаш хораннаныышкынны болдурарын утпаңар.

БОТ-ТЫВЫНГЫР АРТИСТЕР

Бир концерттен репортаж

Районнуң Культура бажыңының залын көрүкчүлер долдур олуруптар. Каш-ла минута болгаш концерт эгелээр. Караңгыладып каан залдың сценазында хөгжүм үнү чаңгыланып, оону таарыштыр тургускан өң-баазын чырыктар база үдеп турган.

Районнуң Культура бажыңының болгаш кожээ Культура бажыңнарының бот-тывынгыр артистериниң каттышкан концерти партия дугайында хөйнүң ыры-биле эгелээн. Районнуң Культура бажыңының ажылдакчызы Василий Самыяның үделгезибиле күүседиилген номерлер чедиишкиннииг болганын көрүкчүлерниң адыш часкаашкыннары херечилеп турду. Бот-тывынгыр артистерниң күүседиглери улажып-ла тур.

«Тоора-Хем» совхозтуң кожээ Культура бажыңының ажылдакчызы Надежда Колдуң хоюг, өткүт, тааланчыг үнү залга чаңгыланы берген.

Бо удаада ол «Кадарчының ырызын» көрүкчүлерге бараалгатты. «Надяның ырлаары-даа тааланчыг-ла: Тожунуң кадыр-берге арт-сыннары, каас-чараш бойдус-чурумалы каракка шуут хоступ келир чүве болгай» деп, чамдык көрүкчүлерниң магадап чугаалажып олурганы таварылга эвес болду. Надежда Кол — районнуң дуржулгалыг, хоочун культура ажылдакчыларының бирээзи. Чүгле совхозтуң эвес, а районнуң ажыл-ишчилери ону таныыр, ооң күүсеткен номерлерин сонуургаар, сценага ооң кестүп келирин күзелдиг-биле манаарлар.

Чаңгыс аай кылдыр хепкеринген аныяк кыстар сценага үнүп келгеш, «Россияга ынак болуңар» деп ырыны база-ла тааланчыг кылдыр ырлап күүсеттилер.

Районнуң Культура бажыңының ыры-хөгжүмнүг ансамблиниң күүсеткен номерлерин маңаа мактап чугаалавас арга чок. Ооң күүсеткен номерлери хөй эвес-даа болза, белеткели эки, чамдык ансамбльдер ышкаш хөлүн эрттир дааш-шимээн чок, ыры күүседикчилериниң үнүнге таарыштыр ойнаар — черле чедиишкиннииг ойнап болуруну аргазы ында бар болду. Ол ыры-хөгжүмнүг ансамбльдиң күүседиглери-биле Натальи Борисованың күүсеткени «Биске эки оруукту күзеп көр» деп ырыны чедиишкинниг күүсеткенин көрүкчүлер адыш часкаашкыннары-биле уткааннар.

Ол ансамбльдиң удуртукчуларының бирээзи Константин Акулов — районнуң бот-тывынгыр артистеринге таарыжыр номерлерни дилеп тывар талазы-биле багай эвес ажылдап турар. Ооң күүсеткени «Казактар дугайында» ыры көрүкчүлерниң сонуургалын чаалап алган.

Тожунуң бот-тывынгыр артистериниң концертин көрүкчүлер сонуургал-биле көрген. Ол коллективтиң концертин районнуң ажыл-ишчилери манап турар. Чорууңар чогузун, бот-тывынгыр артистер.

ЧУРУКТАРДА: күүселдеде — Надежда Кол болгаш Василий Самыя; хөйнүң ыры; «Матрос танцызының» күүседикчилери.

М. КАЛЧАННЫҢ сөзү. фотозу.

«ЧАА ЧЫЛДЫҢ СОГУННАРЫ»

Чаа чылдың бүдүүзүнде эрттирери чаңчыл болган «Чаа чылдың согуннары» шаңнал дээш ча адарынга хоорайның хуула бирги чериниң маргылдаазы Кызылдың «Херел» спортзалынга болуп эрткен. Маргылдаага ниитизи-биле 40 ажыг спортчулар киришкен. Оларның аразында дөрт кижи ССРЭ-ниң спорт мастери, тос кижи спорт мастеринге кандидат, артканнары бирги, ийиги разрядтың спортчулары.

Спортчу дээди мергежил школазының тренери, ССРЭ-ниң спорт мастери Виктор Саржат-оол-биле ооң өөреникчизи спорт мастеринге кандидат, № 8 школаның онгу классчызы Олег Кол оларның аразынга баштайгы адыглардан-на чидиг демисел эгелээн. Аныяк спортчу бодунуң башкызындан 8 сан мурнап турган. Маргылдааның сөөлгү минуталары чоокшулаан тудум, Олег элээн каш частырыглары кылган, а тренериниң согуннары 9 биле 10 деп саннары часпайн адып турган. Түңнелинде Виктор Саржат-оол 25, 30 метр дистанцияларга ниитизи-биле 1199 санны алгаш, тиилээн. Олег Кол 1184 санныг — ийиги черде, үшкүзүн — Кызылдың башкы институдунуң бирги курсчузу, спорт мастеринге кандидат Юрий Доңгак ээлээн.

Херээжен спортчулар аразынга бирги чер дээш маргылдаага «Динамо» спорт ниитилелиниң инструктор-методизи, спорт мастеринге кандидат Маргарита Китаева эки белеткелдиин көргүзүп, ССРЭ-ниң спорт мастерлери Любовь Михайленко, Любовь Захарова оларны ажыр аткаш, 25, 30 метр дистанцияларга ниитизи-биле 1195 санны ап, бирги черни бүзүрелдии-биле чаалап алган. Бай-Хаакта уругларның спорт школазының тренери Лариса Щербинина биле хоорайның улус судунуң секретары Любовь Михайленко ийиги, үшкү черлерни алганнар.

Маргылдааның тиилекчилеринге хоорайның спорткомитединиң өртектиг белектерин, хүндүлел бижиктерин тывыскан.

Маргылдааның түңнелинге хамаарыштыр чүнү чугаалап болурул? Ооң киржикчилериниң саны өспейн турар, харын-даа чамдык перспективалыг аныяк спортчулар кириштейн турар апарган. Спорт мастерлери Чечена Монгуш (1984 чылда ат алган), Марина Ондар, Людмила Назытай (1983 чылда), Валентина Доржу (1982 чылда) олар маргылдааларга киришпейн, боттарының мергежилин өстүрбейн турар. Оон ыңай бир четпес чүве—ча адар шиттерниң чедишпейн турарында. Мурнунда чылдарда шиттерни тускай чагыг ёзугаар Эстон ССР-ниң Пярна деп хоорайындан ап турган. Ол айтырыгны республиканың спорткомитединиң, спортчу дээди мергежил школазының мурнунга каш-даа катап тургузуп келген. Ынчалза-даа тодаргай хемчег ам-га чедир алдынмаан. Ча спортунга хандыкшылдыг шыырак спортчулар республикада бар болгай. Спорттуң бо хевирин хөгжүдеринге кичээнгейни салыры күзенчиг.

К. БИИЛДЕЙ.

ТВ

ДЕКАБРЬ 30-ДЕ

БИРГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

8.00 — «Үе». 8.40 — Эртенги гимнастика. 8.55 — Мультфильмнер: «Дед Мороз и серый волк», «Друзей найдешь везде», «Петя и Красная Шапочка». 9.40 — ССРЭ улустарының ырлары болгаш танцылары. 10.10 — Уругларга фильм. «Гиперболоид инженера Гарина». 11.40 — 11.45 — Медээлер. 14.15 — Медээлер. 14.35 — Чурттуң телестудияларының док. фильмнери: «Кто поддержит Спевакина», «Вместе с коллективом». 15.15 — «Харыылаңар, горнистер!». 15.50 — Аваның школазы. 16.20 — «Алые паруса» Москваның күрүнениң уругларының музыка театрының фильм-баледи. Музыказы А. Юровскийниң. 17.50 — «Дүргедедиишкин». Эртем-техниктиг депшилгениң байдалдарында кижи факторунун ролю. 18.20 — «Клад». Мультфильмниң баштайгы көргүзүү. 18.30 — «Павлово-Посад аржыылының дугайында тоолчургу чугаа». 18.45 — Бөгүн делегейде. 19.00 — Бистиң амыдыралывыстың программазы. СЭКП ТК-ның төлевилелдерин чугаалажып тур бис. ССРЭ-ниң Медицина эртемнериниң академиязының президентизи академик Н. Н. Блохинниң чугаазы. 19.15 — Хоккей талазы-биле улустар аразының эш хуулда ужуражылгазы. «Калгари Флеймс» — «Динамо» (Москва). Канададан дамчыдылга. 21.00— «Үе». 21.35— «Кирип моорлаңар», Эстрада оюн көргүзүү. 23.20 — 23.40 — Бөгүн делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15— «Будильник». 8.45 —Бүгү-эвилелдиң болгаш делегей конкурстарының лауреады А. Цыганков (домра) ойнаар. 9.10 — «Агитатор в бригаде». Док. фильм. 9.30— Орус чугаа. 10.00 — Эртем болгаш амыдырал. 10.30 — «Коцюбрюл» (Румыния) ансамбльдиң концерти. 11.00— «Не только о личном» Док. телефильм. 11.20 — «ССРЭ-ниң Сүлдезиниң дугайында». 11.45 — Уругларга фильм. «Приключения Электроника». 1-ги сериязы. 13.00 — Эмнелдер бажыңының Колоннальг залындан аныяктарга музыкалыг дамчыдылга. Дамчыдылганы РСФСР-ниң уран чүүлүнүң алдарлыг ажылдакчызы С. Виноградова чорудар. 15.05—15.10 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.00 — «Койгуннарның аян-чоруу». Уругларга чаа чылда дамчыдылга. 18.25 — Уругларга фильм. 18.30 — «Азия товү». Чаа чыл программазы. 19.00 — Телемедээлер. 19.10 — «Хөгжүм от». Чаа чылга тураскааткан хөглүг-баштак дамчыдылга.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». «Морозный узор». Мультфильм. 20.20 — Ритмниг гимнастика. 20.50— Ф. Лист. Венгр рапсодия. Делегей конкурузунуң лауреады В. Банк күүседир. 21.00 — «Үе». 21.35—22.45—«Снегурочку вызывали?». Уран чечен телефильмниң баштайгы көргүзүү.

АГААР

Республикага дүне бүргээр, бичии хар чаар. Хүндүс хар чагбас. Дүне чамдык районнарга 30—35, хүндүс 22—28 градус соор. Хаттың секундада күжү 5—10 метр.

Кызылга чагбас. Дүне 33—35, хүндүс 20—28 градус соор. Хаттың күжү секундада 4—9 метр.

МАГАЗИННЕРЖЕ ЧАЛАЛГА

Чаа чылды уткуурунуң байырлалы-биле холбаштыр база садыглаашкынның культуразын бедидер болгаш садып алыкчыларга эптиг болдурары-биле Кызылдың үлетпүр барааннар садыының бүгү магазиннери 1985 чылдың декабрь 29-та моон мурнунда дыңнатканы ышкаш, эртенгиниң 10-дан 15 шакка чедир чапсарлаашкын чокка ажылдаарын дыңнадып турар.

Ол ышкаш моон адаанда магазиннер 1985 чылдың декабрь 31-де мурнундагы расписание ёзугаар ажылдаар: «Саян» универмаг, № 2 «Илик». № 3 «Суг-белектер», № 5 «Уруглар барааннары», № 7 «Амыдырал химиязының барааннары» (рынокта), № 10 «Мебель», № 12 «Электри барааннары», № 13 (Первомайская), № 14 «Аялга», № 15 (Л. Ооржак), № 16 (Кечил-оол, 63), № 19 (Жилпоселок), № 22 (Улуг-Хемниң оң талакы эрии).

Үлетпүр барааннарының магазиннери садып алыкчыларны чалап тур.

Редактор В. С. ШАРАВИИ.

КИНО

ДЕКАБРЬ 29-ТА

«НАЙЫРАЛ»: «Девочка ищет отца» 9.30, «Моя маленькая жена» 11.20, 13.10, 15.00, 18.40, 20.00, «Лев Толстой» 16.50 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Тайна острова чудовищ» 9.30, 13.00, «Приключения Голубого рыцаря» 11.20, 14.50, «Ва-Банк» 16.50, 18.30, 20.30 шактарда.

«ВОСТОК»: «Киносборник» 10.30, «Кто и как?» 11.30, 14.10, 16.50, 19.30 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Конец «Сатурна» 14.30, 17.00, 19.30, «Хищник» 12.00 шактарда.

«ЕНИСЕЙ» к/б: «Киносборник» 13.00, «Экипаж» 14.10, 16.50 шактарда.

ДЕКАБРЬ 30-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Большая прогулка» 9.30, 12.30, 19.30 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Детство Бемби» 9.30, 11.10, 12.50, 14.30, «Моя маленькая жена» 16.10, 18.00, 19.40 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Ва-Банк» 14.00 16.00, 19.40, «Волшебник Лала» 11.00 шактарда.

«ВОСТОК»: «Летающая мельница» 14.30, «Кто вы, доктор Зорге?» 16.10, 19.00 шактарда.

«ЕНИСЕЙ» к/б: «Город мастеров» 16.00, «День свадьбы придется уточнить» 18.00, 20.00 шактарда.

ШЫН. Редакцияның адрези: 667000. Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 3. Телефоннары: редакторнуң 2-24-63, редакторнуң оралакчыларының 2-35-24, 2-23-54, харыысалгалыг секретарының 2-23-35, секретарииттың 2-23-35, партийжи амыдырал болгаш үлетпүр килдистериниң 2-31-75, пропаганда болгаш совет тургузуг килдистериниң 2-37-13, чагаа килдизиниң 2-41-27, информация килдизиниң 2-20-60, культура килдизиниң 2-23-54; кожээ ажыл-агый килдизиниң 2-21-47, корректорларның 2-27-41, бухгалтериның 2-12-45, солун келбейн барганда 2-32-75 телефонче долгаар.

Солун неделяда 6 катап үнер

Чагыг № 3197.

Тыва АССР-ның Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл. Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

ТС—01166.

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 300 (13000) | 1985 чылдың декабрь 31, вторник | 1925 чылда үндезилеттинген. | Өртээ 3 копеек.

СЭКП-НИҢ XXVII СЪЕЗДИЗИН ТӨЛЕПТИГ УТКУУР

ПАРТИЯНЫҢ ОБЛАСТЬ КОНФЕРЕНЦИЯЗЫНЫҢ ДЕЛЕГАДЫ

СЭКП-ниң XXVII съездизин төлептиг уткуур, он бирги беш чылдың онаалдаларын хуусаа бетинде күүседир дээш социалистиг чарышка Таңдыда Тока аттыг совхозтуң Кулузун сүт-бараан фермазының коллективи чедиишкиннерлиг ажылдаан.

Фермада он беш коммунист бар. Олар ында социалистиг чарыштың башкарыкчы күжү болуп, план күүселдезин хандырарынче угланган ажылды дээштиг чорудуп турарлар. Коллектив доозукчу чылдың он бир айларында 724 тонна сүт саар турган ону 820 тоннага чедирген. Күрүнеге 720 тонна сүт садар планын 800 тоннага күүсеткен.

Бо ажылга фермада партия эге организациязының секретарының оралакчызы, дуржулгалыг саанчы, аныяктарның дагдыныкчызы Валентина Түлүшовна Чалзыптың киирген үлүү эвээш эвес.

М. НОРБУНУҢ фотозу.

ЧАА БЕШ ЧЫЛГА УТКУШТУР

Барыын-Хемчик районнуң «Шекпээр» совхозунуң Аңгаты салбырының ажыл-ишчилери СЭКП ТК-ның октябрь (1985 ч.) Пленумунуң материалдарын тус-тус ажылчын коллективтер аайы-биле таныжкаш, ону бир үн-биле чүүлдүүгзүнүп деткивишаан, бедиткен социалистиг хүлээлгелерни ап, он бирги беш чылдың баштайгы чылы — 1986 чылды эки эгелээрин хүлээнгеш, ажылдап кирипкеннер.

Салбырның ажылының кол угланыышкыны — мал ажылы. Ынчангаш 1986 чылда мал ажылынче кол кичээнгейни угландырып, ооң чаш төлүн онча-менди алыр, улуг-биче малдың өлүп-хораар чоруун болдурбас, инектиң малын чудатпас, ооң чемгерилгезин болгаш ажаалдазын улам экижидеринче кол кичээнгейни салган.

Амгы үеде салбырның девискээринде хар чуга, соок улуг эвес. Салбырда 6990 баш шээр мал, 16 коданда төрүүр хой бар. Кыштаглаашкынга белеткелди салбыр баштаар чери багай эвес чорутган. Төрүүр кодан бүрүзүнде чаш хураган турар кажааларны чаңгыс аай төлевилел ёзугаар эки шынарлыг кылдыр кылгаш, иштин-даштын чугайлаан. Төрүүр хойлар кажааларының иштинде тускай клеткаларны кылган. Кодан бүрүзүнде 10-дан 30 тонна чедир сиген, көк суланы чедирген, чамдык күжү арган болгаш төрүүткен хойларда немелде чемнерни — суланы, витаминниг сиген далганын чедирген. Сүт сөөртүр ийи машина малчыннарже сүтнү доктаамал чедирип турар. Малга чем каап бээр деспилер, оңгачалар база четчир. Ниитизи-биле 54 кижи амгы хүннерде мал ажылынга хаара туттунган. Беш малчын өг-бүле чылыг-чырык бажыңда чурттап турар, ийи малчынның коданы электри чырыын ажыглап турар.

Салбырда малдың өлүп хораар чоруу сөөлгү ийи айда кызырылган. Совхозтуң болгаш салбырның тускай эртемниглери бо талазы-биле дээштиг хемчеглерни ап чоруткан.

1986 чылдың социалистиг хүлээлгелерин совхоз хүлээп алгаш, ажыл-агыйның коммунистериниң хуралынга бадылаан. Аңаа дүүштүр салбырның малчыннары, тараажылары, тудугжулары боттарының бар арга-курлавырларын санап көргеш, хүлээлгелерни алган.

Салбыр 6980 хойдан план ёзугаар 13440 кг дүктү бүдүргеш күрүнеге дужаар, а ооң кырынга социалистиг хүлээлге-биле 485 кг дүктү немей бүдүрерин хүлээнген. Планга немей 185 хураганны алырын хүлээнген.

Бо хүннерде малдың амгы байдалы хүр, эки. Кодан бүрүзүнде хой оолдап эгелээн. Ындыг болза-даа, совхозтуң дирекциязы малчыннарның ажылдаарынга, чурттаарынга таарымчалыг чүүлдерни ам-даа кылыры негеттинип турар.

С. СҮРҮҢ,
салбырның зоотехниги.

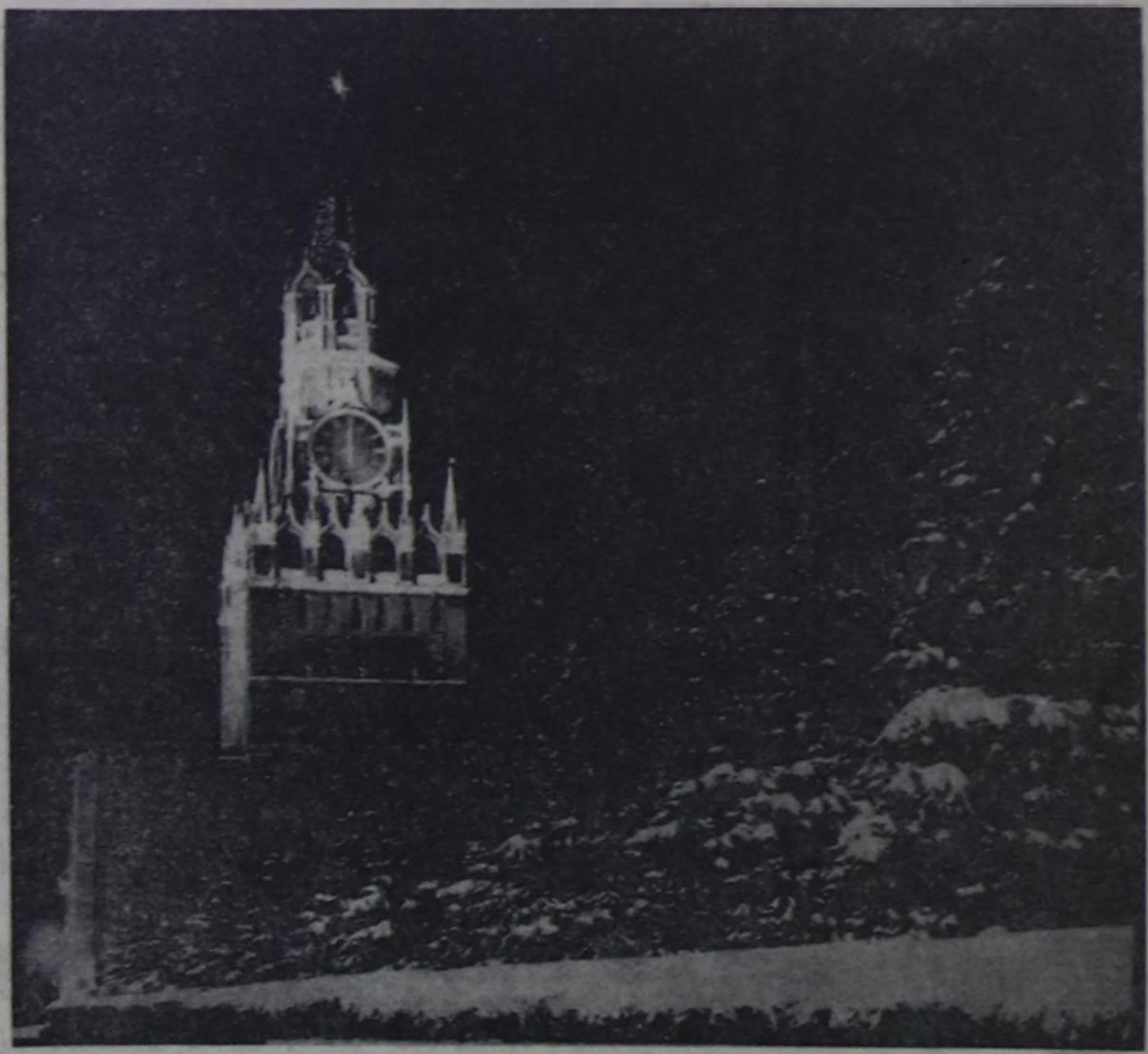

МОСКВА. Кремльдиң Спасск суургазы.
СЭТА-ның фотохрониказы.

ТӨРЭЭН ЧУРТТУҢ ШАҢНАЛДАРЫН— КОСМОНАВТЫЛАРГА

Октаргай делгемин шиңгээдип алырынга база бир чугула базым орбиталыг «Салют-7»—«Союз» эртем-шинчилел комплекизиниң экипажының ужудуушкуну болган. Ийи ай үргүлчүлээн экспедицияның үезинде ужудукчу-космонавтылар В. В. Васютин, В. П. Савиных болгаш А. А. Волков олар чер картын болгаш атмосфераны шинчилээр талазы-биле улуг хемчээлдиг ажылды кылганнар, октаргай шиңгээдириинге билигни элээн немээн астрофизиктиг, технологтуг болгаш техниктиг шенелделерни, медик-биологтуг шинчилелдерни кылганнар.

СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы А. А. Громыко декабрь 30-де Кремльге В. В. Васютинге, В. П. Савиныхка болгаш А. А. Волковка күрүнениң бедик шаңналдарын тывыскан.

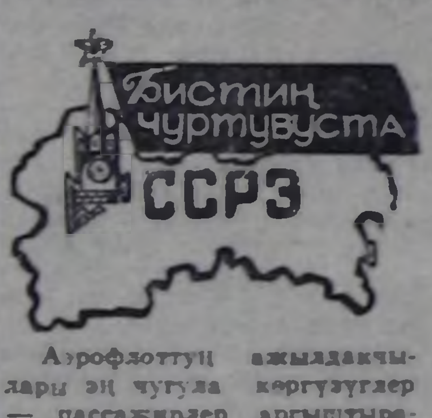

АЭРОФЛОТ: чедиишкиннер болгаш перспективалар

Аэрофлоттуң ажылдакчыларының эң чугула көргүзүглер — пассажирлер аргыштырарының, улус ажыл-агыйынга ужар чүүл хандырылгазының болгаш арыг орулганың талазы-биле чыл планын эрте күүседипкен.

Ол адыр он бирги беш чылда бүзүрелдиг ажылдаан. Эрткен чылдарда он-он чаа агаар оруктарын ажыткан. Чурттуң аэропорттарында хөй-хөй ужудар-хонар черлерни болгаш аэровокзалдарны туткан азы чаарткан. Ужар чүүл билеттерин садар кассалар саны көвүдээн, аэрофлоттуң агентилелдериниң четкизи калбарган.

Улус ажыл-агыйынга ужар чүүлдү ажыглаары улам калбарган: самолёттарның болгаш вертолёттарның ужудукчулары аңгы-аңгы адырларда 100 ажыг хевирниң ажылдарын кылып турар. Ужудукчуларның тудугда, көдээ ажыл-агыйны хөгжүдеринде салыышкыны улуг.

Он бирги беш чылда агаар оруктары-биле 580 миллион ажыг пассажирлерни болгаш улус ажыл-агыйның 15,8 миллион тонна чугула чүъктерин чедирер ужурлуг. Адырның хөгжүлдезиниң кол угланыышкыны — пассажирлер аргыштырары — он бирги беш чылдыңга деңнээрге, 17 хуу көвүдээр.

Чаа хевирниң улуг ажыктыг самолёттарын ажыглап эгелээрин планнаан болгаш вертолёт парыгы база дыка чаартынар.

(СЭТА-ның корр.).

ДОПЧУ МЕДЭЭЛЕР

ЛЕНИНГРАД. Ленинградтың «Оптика» дээр каттыжыышкынының чаа бүдүрүлге чери кижилерге чугула продукцияны — карак шилиниң линзаларының ассортиментизин дыка калбартыр болгаш шынарын улам экижидер. Ажыглаада киирген технологтуг шугумнуң күчүзү — ийи чартык миллион ажыг карак шили болур. Оларны микропроцессорлуг херекселдер болгаш компьютерлер-биле хандырган, чаа кылыгларны бүдүрериинге шалыпкыны-биле таарыштыр кылдынар аргалыг.

ОШ. Киргизияның Алай районунуң «Сары-Могол» совхозунуң ырак-узак кыштаглары шугумнуң күрүнениң энергия системазында кожуттуган. Ында хөй километр шөйлүп чоруткан электри дамчыдар шугумну ажыглалда киирген. Ооң-биле электри энергиязын дамчыдып эгелээрге, малчыннарның амыдыралы байдалы улам экижээн, фермаларда хөй күш үнер ажылдарны механизастаан. Ош областың колхозтарының болгаш совхозтарының ниитизи-биле үш чүс хире хойжулар турлаглары эртип турар чылда электрижиттинген.

ВИЛЬНЮС. Колхозтарга болгаш совхозтарга мал чеми белеткээр цехтерин суук холумактарны белеткээр кылдыр тургусканы-биле Литвага «Мал чемнериниң» тускай программазын боттандырарының баштайгы үе-чадазы доозулган. Амгы үеде бистиң мал чемин белеткээр бир муң хире ындыг дериглелерни болгаш агрегаттарны тургускан ажылдап турар. Республиканың малчыннары ооң түңнелинде 1985 чылда сүт саалдазын болгаш малдың немелде деңзизин кудулатпайн турган, чээрби беш муң хире тонна мал чеми тараазы камнап алыр, фермалар продукциязын сайгарарының беш чылда даалгазын хуусаадан эрте күүседир аргалыг болган.

ЧАЗЫЛАР. (Тыва АССР). Тайга-сында туттунган Чазылар суурнуң геологтары, аңчылары, ивижилери Төп телевидениениң чаа чыл программазын көөр аргалыг болганнар. Ында харылзааның эдеринчи-спутнигиниң дуазы-биле теледамчыдылгаларны хүлээп алыр аргазын берип турар ретранслятор ажылдап эгелээн. Бии-Хемниң үстүү агымнарынга чедир вертолёттар-биле апарган дериглелерни графиктен мурнадыр аптеп тургускан. Автономнуг республиканың девискээринде ындыг дөртен ажыг теледамчыдыкчылар тургустунган.

(СЭТА).

АРГА-КУРЛАВЫРЛАРНЫ АЖЫГЛАП ТУРГАШ

ССРЭ-ниң 60 чылы аттыг совхозтуң малчыннары 1985 — 1986 чылдарда ниитиниң малын кыштан онча-менди ажырар, ооң продуктулуг чоруун көвүдедир дээш бүгү арга-дуржулганы, курлавырларны ажыглап турар. Совхозтуң ажыл-ишчилери он бирги беш чылда кедээ ажыл-агый продуктуларын бүдүрер болгаш ону күрүнеге садарының планындан эът, дүк база сүт дужаарын ажыр күүсеткеннер.

«СЭКП-ниң XXVII съездизинге — күш-ажылчы шалыпчы 27 декада» деп социалистиг чарышты малчыннар ортузунга калбарткан. Совхозта ниити беш чылдың планнарын ажыр күүседипкен малчыннар хөй. Олардан Кан-оол Борарган төрүүр чүс баш хойга онааштыр 94 хураганны, Борис Салчак 94, Борис Тейнин 89, Биче-оол Мочак-оол 85, Алдай Иргит 89, Успун Донгак 87 хураганнарны, сарлык кадарчылары Очур Достан 100, Хорбин Беган 97, Өлчей Иргит 94, Аңгыр-оол Бады-Очур 89, Хүлер-оол Саая 83 бызаалары, чылгычы Сыртай-оол Моңгуш 80 кулунну алгылаан.

Совхозтуң материалдыг баазазы, сан-хөө ажыл-агый байдалы чылдан чылче өзүп, быжып олурар. Мал кажааларының болгаш кадарчыларга чурттаалга тудугларын туттунган.

Чамдык кадарчылар бригадада керосинниң бот-орулга-чарылгалыг системазынче шилчээн. Съезд мурнунуң кичээлдерин пропагандистер бригадада бүрүзүнде эрттирип турар. СЭКП-ниң ээлчеглиг XXVII съездизин төлептиг күш-ажылчы белектерлиг, быжыг сагылга-чурум-биле уткуур дээш социалистиг чарышты совхозтуң бригадаларының ортузунда калбарткан. Ооң түңнелдерин үндүрүп, мурнакчыларны илередип турар. № 1 хойжу бригада (бригадири Назын-оол Саая) социалистиг чарышка тиилекчи болуп, чаңгыс эвес удаа шаңнадып, мактадып келген. Бо чылдың түңнели-биле бригада төрүүр чүс баш хойдан 73 хураганны доруктуруп, дүк планын ажырган. Сарлыкчылар бригадазын (бригадири Биче-оол Тас) чылды багай эвес көргүзүглер-биле доозуп турар.

1985 чылдың үшкү квартазының түңнели-биле совхоз малдың баш санын өстүрериң, ооң продуктулуг чоруун бедидериң болгаш күрүнеге кедээ ажыл-агый продуктуларын садарын көвүдеткени дээш республиканың муруу зоназынга совхозтар аразынга тиилекчи болуп, СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң, профоблчөвүлелдиң болгаш ВЛКСМ обкомунуң шилчиир Кызыл тугун чаалап алган. Ук шаңнал совхозтуң бүгү ажыл-ишчилерин улам соруктуг киирген, ажыл-ишчи кижи бүрүзү доозукчу чылда болдунун мурнунда салдынган сорулгаларын, социалистиг хүлээлгелерин хуусаа бетинде ажыр күүседир дээш ажылдап турар.

Чедиишкиннер-биле чергелештир четпестерни чок деп болбас. Төрүүр чүс башка онаалтыр шээр малдан алыр чаш төл бо чылын чедир алдынмаан, төрүүр малдарның баш саны өспейн турар. Моон алгаш көөрге, зоотехниктер, ветеринарлыг ажылдар совхозта ам-даа үениң негелдезинге чедир тургустунмаан. Малдың болгаш чурттаалга тудугларының шынары куду. Машина-техниканы кадагалап, ажыглап турарында четпестер хөй. Малдың өлүп хораар чоруу, оорладып, самчыгдаар болгаш өске-даа чылдагааннардан чидер чоруу кызырылбайн турар. Ынчангаш совхозтуң бүгү коммунистери болгаш ажылдакчылары ажыл-агый механизмин сайзыраңгайжыдып, ажылды эртем-техниктиг депшилгеге үндезилей чорудуп, моон-даа эки ажылдаары негеттинип турар.

Х. ЧҮЛДҮМ.
Моңгун-Тайга.

МАЛЧЫННАРГА

Күш-ажылдың Кызыл Тук орденниг «Сүт-Хөл» совхозтуң төп чазаныыга мастерскаязының чазаныкчылары Чес-Булуң, Өлең хойжу бригадаларынга болгаш фермаларынга эргежок чугула дериг-херекселдерни кылып бергеннер. Ылангыя чазаныкчылар К. Ондар, А. Сарыглар олар кызымак ажылдаан.

Б. ОНДАР.

КЕЛИР ЧЫЛДЫҢ ҮЛҮҮНДЕ

Туранның ыяш белеткээр пунктузу чыл планын 1985 чылдың декабрь 28-те доозар социалистиг хүлээлгезин он хонук бурунгаар күүсеткен. Беш чыл эгезинден тура 7,6 миллион рубльдиң бараанныг продукциязын сайгарган. Кедээ тудугжулар 7080 кубометр ыяшты, 4560 кубометр шала манзазын, 60 муң дөрбелчин метр эжик, соңга блоктарын алган. Беш чыл планынга немей 60 муң рубльдиң продукциязы сайгартынган.

Ыяш белеткээр пунктунуң хөй националдыг найыралдыг коллективи күш-ажылчы чедиишкиннерни чедип алган. Ында тывалар, орустар, хакастар, украиннер ажылдап турар. Тракторист О. Допча, ыяш безикчизи С. Саая, чазаныкчылар С. Рыкалов, А. Кокпалыг, чолаачылар В. Бортников, В. Гатилов, В. Иусов, станок башкарыкчызы Н. Краева болгаш өскелер-даа хууда планнарын ажыр күүсеткилээн.

Чедиишкинниң үндезини — чурум. Бо чылын прогулдар саны мурнуку чылга деңнээрге, 20 хуу кызырылган. Материалдар камналгазын чедип ап турар бис. Бо хүннерде 56 кубометр ыяш камнаттынган. Артынчылардан хереглел бараанларын бүдүрерин чедип алган бис.

Коллектив съездиге уткуштур алган хүлээлгезин күүседир дээш, бо хүннерде күжениишкиннинг ажылдап турар.

В. СИДОРЕНКО.
Туранның ыяш белеткээр пунктузунда партия организациязының секретарының оралакчызы.

СӨЗҮВҮСТҮ ЭЭЛЭЭР БИС

Бистиң совхозтуң экономиказының кол адыры — мал ажылы. Он бирги беш чылда совхоз мал ажылының продуктуларын күрүнеге садарының планнарын ажыр боттандырган. Хойнуң, инектиң баш санын өстүрериниң планнарын база чедиишкинниг боттандырган. Партияның съезд мурнунуң социалистиг чарыжы ажыл-агыйның бүгү участоктарының амыдыралынга онзагай ужур-дузалыг болуп, ооң ажыл-ишчилериниң бедик көдүрлүүшкүнүн болдурган.

Бо ажылдарга бистиң № 1 хойжу бригаданың малчыннарының киирип турар салыышкыны база бар. Бригадада партия бөлүү, ооң учёдунда турар сес коммунистер он бирги беш чылдың чыл санында ажыл-агыйда деңнел-биле алырга эки көргүзүглерлиг ажылдап келген. Съезд мурнунуң социалистиг чарыжынга киришпишаан, бригада малдың баш санын камгалап алырының планын 99 хуу күүсеткен. Эрткен чайын мал чеминиң белеткелинче бүгү күштү мөөннеп, ооң курлавырын тургузуп алган. Малчыннар чайгы одарларга чүс ажыг километр черлерге чайлаглап чорааш малды чайгы одарларга семиртип, бо кыштаглаашкынче ону эки деңгилделиг киирген. Амгы үеде бригаданың төс муң ажыг хоюнуң кышкы байдалы хүр-чаагай. Малчыннар хойнуң чаш төлүн чидириг чокка камгалап алырынга белеткелди баш удур чоруткан ажылдап турар.

Съезд мурнунуң социалистиг чарыжының мурнакчылары хөй. Коммунист Александра Дамба төрүүр чүс хойдан 1985 чылда 86 хураганны, а беш чыл иштинде ортумаа-биле 90 хураганны камгалап алган.

Бригаданың коммунистери, ажыл-ишчилери кыштаглаашкынны хүр-чаагай эрттирер, хойнуң чаш төлүн чидириг чокка камгалап алыр, мал чемин камналгалыг чарыгдаар, корум-чурумну, сагылга-чурумну быжыглаар талазы-биле айтырыгларны боттарының хуралдарынга чугаалажып, ажыл-херээн түңнеп көрүп турарлар.

1986 чылда бистиң бригаданың хойжулары төрүүр чүс хойдан 85 хураганны камгалап алырын, малдың баш санын хоранча чок кыш ажырарын хүлээнгеннер.

А. ДАЖЫ,
«Чаа орук» совхозтуң № 1 хойжу бригадазында партия бөлүүнүң организачызы.

ЧӨВҮЛЕЛ ХУРАЛ БОЛГАН

Тыва АССР-ниң Иштики херектер министерствозунуң удуртукчу ажылдакчыларының чөвүлел хуралы болган. Аңаа хоорайның болгаш районнарның иштики херектер килдистериниң начальниктери, политажылдакчылар, эрге-хоойлу камгалаар органнарның партия эге организацияларының секретарьлары киришкен.

«Тыва АССР-ниң иштики херектер органнарының 1985 чылда кылган ажылдарының түңнелдериниң болгаш СЭКП ТК-ның апрель, октябрь (1985 ч.) Пленумнарының болгаш съезд мурнунуң документилериниң негелделеринге дүүштүр 1986 чылда сорулгаларының дугайында» илеткелди республиканың иштики херектер министри В. Б. Кара-Сал кылган.

ИХМ-ниң Политкилдизиниң начальниги Б. С. Шыырап «СЭКП-ниң XXVI съездизиниң болгаш ТК-ның дараазындагы Пленумнарының негелделеринге дүүштүр салган сорулгаларны чедиишкинниг күүседиринче хууда составты мобилизастаар талазы-биле иштики херектер органнарында организакчы, партийжи-политиктиг ажылдың байдалының дугайында» илеткел кылган.

Чөвүлел хуралдың киржикчилери корум-чурум хажыдар чоруктар-биле демиселдиң республикада байдалын сайгарып, бо ажылда четпестерге доктаап, оларны чайладыр талазы-биле хемчеглерни тодараткааннар.

Чөвүлел хуралдың ажылынга Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Ч-Д. Б. Ондар, СЭКП обкомунуң секретары Д. К. Ооржак болгаш партия, совет база административтиг органнарның удуртукчулары киришкеннер.

Бистиң корр.

НОЯБРЬ 1-ДЕ-ЛЕ

Өвүрде орук септелге-тудуг участогунуң коллективи чыл планын ноябрь 1-де-ле күүседипкен. Декабрь 20-ге чедир беш чыл планындан ажыр 30 муң рубль түңнүг ажылдар кылдынган. Аңаа Леонид Бады-Хөө, Доржу Донгак, Николай Канчыыр-оол болгаш өскелериниң-даа ажылы мактаалдыг.

Коллектив Кол угланыышкыннарның төлевилели-биле таныжып, ону ханызы-биле өөренип турар. Ында айыттынган улуг сорулгаларны күүседир дээш, ажылчыннар курлавырларны дилеп тып, 1986 чылга бедиткен хүлээлгелерни ап турар.

Х. МОНГУШ.

РСФСР-де чурттап турар хөй уругларлыг иелерге «Маадыр-ие» атты тыпсыр дугайында

ССРЭ-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУҢ ЧАРЛЫЫ

Он болгаш оон-даа хөй уругларны божаан болгаш кижизиткен дараазында иелерге «Маадыр-ие» атты тывыскаш, «Маадыр-ие» орден-биле шаңнаар:

Тыва АССР-ден

Марина Тюлюшевна Конгар — Өвүр районда «Торгалыг» совхозтуң ажылчыны.

Валентина Донгаковна Найдан-оол — Улуг-Хем районда Жданов аттыг совхозтуң ажылчыны.

Светлана Сангыевна Сарыглар — Барыын-Хемчик районда «Шекпээр» совхозтуң ажылчыны.

Чечен Самба-Сюрюновна Сүрүңмаа — ажылчын, Моңгун-Тайга району.

Зоя Очур-ооловна Ховалыг — Чөөн-Хемчик районда «Искра» совхозтуң ажылчыны.

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы А. ГРОМЫКО.

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары Т. МЕНТЕШАШВИЛИ.

Москва, Кремль.
1985 чылдың декабрь 19.

ХРОНИКА

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлели Тыва АССР-ниң Агроүлетпүр комитединиң даргазының капитал тудуг айтырыгларының талазы-биле оралакчызынга В. В. Бендерскийни томуйлаан.

СЭКП-НИҢ XXVII СЪЕЗДИЗИНГЕ УТКУШТУР

Съезд мурнунуң документилерин чугаалажып тур бис

АНЫЯК МАЛЧЫННАРНЫ ДЕТКИИР

СЭКП-ниң съезд мурнунуң документилерин чугаалажып көөрү бо хүннерде бистиң бедик кадырлыышкыны-биле эртип, партияның кол документилериниң тѳлевилелин нини-биле чүүлдүгзүнүп деткип турар бис. Партияның Программазының чаа эдилгезиниң тѳлевилелиниң III кезээниң 1-ги чүүлүнде совет аныяктарының күш-ажылчы кижизидилгезиниң дугайын, оларның патриотчу кадырлыышкынынга бүгү талалыг дузалажырынче чогуур кичээнгейни мооң-даа соңгаар күштедирериниң сорулгаларын айыткан.

Партияның айыткан сорулгаларын күүседиринге ак сеткилдиг киржип, хүн бүрүде шалыпчы ажылдап үлегерин көргүзүп, амыдыралчы идепкейлиг турушка каңналып чоруур аныяктар бистиң районда хөй. Мал ажылында комсомолчуларны, аныяктарны көөрге чоргаараанчыг. Чижээ, «Чодураа» совхозта Н. Санчай, К. Санчай, В. Суванди, А. Суванкин олар хүлээп алган малының баш санын чидирит чок, мендиестүрүп, бо чылгы кыштаглаашкынны хүр эрттирип турарлар. Ол аныяк хойжуларның кыштаглары эки белеткеттинген, чылыг кажааларлыг, мал чеми четчири-биле бар. Олар бедик бүдүрүкчүлүг ажылдаарын боттарының кол хүлээлгези деп медерээп билип, мактадып чоруурлар.

Ынчалза-даа ындыг мурнакчы аныяктарны мактап, деткиир талазы-биле ажыл бисте чогуур деңнелде тургустунмаан деп бодаар мен. Район-даа хемчээли-биле, ажыл-агыйлардан-даа көөрге, аныяктарны мактап илереткен көргүзүг самбыралары чижектиг көскү агитацияның хевирлери ховар. Харын-даа көвүлбейн турар деп болур. Ынчангаш мал ажылынга боттарының сонуургалы-биле ажылдап, аңаа чүткүлдүүн, идепкейлиин көргүзе берген аныяктарны ейшаанда деткип, мактап-шаңнаар, дузалаар талазы-биле ажылды кичээнгейге алза эки деп бодаар мен.

Чамдык чедимче чок чүүлдерниң барындан бистиң районда мал ажылынче аныяктар хөйү-биле хаара туттунмайн, мал ажылын, ылаңгыя хойжулаар ажылды оларның шалыпчы херээ болдурары чогуур деңнелге тургустунмаан.

Мал ажылынга арга-дуржулгалыг, улуг назылыг чамдык кижилер аныяктарның ѳзулуг дагдыныкчылары болуп, оларга үлегерин көргүзер туржук, харын багай талаларын көргүзүп чоруурун шуут шын эвес. Күрүнениң хөй-нинитиниң өнчүзүнге камналга чок, ере-самчыгдал кылган таварылгалар чамдык малчыннарда бар. Малчыннар чедишпези-биле биеэгиле ере-шиирелиг кижилер малчыннавышаан чорууру ховар эвес. Оон эки түңнелдер чедип алдынмазы билдингир.

Республиканың чамдык районнарынга чораам, эки чүүлдерин кижи база эскерер бөор чорду. Чижээ, Улуг-Хемниң Жданов аттыг совхозту ап көрээл. Ында малчыннап эгелээн өг-бүле комсомолчуларны совхозтуң ниити хуралынга улуг өөрүшкү-биле хүлээп ап, «Аныяк малчын» деп шынзылганы тыпсып турар. Оларга бирги, ийиги, үшкү чергениң малчыны деп разрядтарны доктаадып, шалыңынга 10—30 хуу чедир немелдени тыпсырын бээин бо совхозта көрүп турары эки. Ол аныяк кижилерге улуг деткимче-дир.

Бистиң районга бо талазы-биле ажылды комсомол болгаш профэвилел райкомнары, өске-даа хөй-нити организацияларны өөренип көөрү күзенчиг-дир.

Д. МИЖИТ.
Тес-Хем район.

ХООЧУННАР ДЕТКИП, ЧҮҮЛДҮГЗҮНҮП ТУРАР

СЭКП-ниң Программазының чаа эдилгезиниң, Уставынга киирген ескерилгелерниң болгаш 1986—1990 чылдарда болгаш 2000 чылга чедир үеде ССРЭ-ниң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң Кол угланыышкыннарының тѳлевилелдери-биле республиканың коммунистериниң, ажылчы чоннарының таныжылгазы уламчылап турар болгай. Съезд мурнунуң документилерин чугаалажып көөрү-биле Кызылдың хоочуннарының бажың-интернадының коммунистериниң хуралы болуп эрткен. Тывага колхоз тургузуушкунунуң үндезилекчилериниң бирээзи, Ленин орденниң эдилекчизи, партия эге организациязының секретары Д. А. Ондар партияның Программазының чаа эдилгезиниң, Уставынга киирген ескерилгелерниң тѳлевилелдериниң дугайында тайылбырлап, илеткел кылган. Бажың-интернатта күш-ажылдың болгаш партияның хоочуннары ук чугула документилерни нини-биле деткип, чүүлдүгзүнүп турганнар.

Партия болгаш совет органнарга хөй чылдарда ажылдап чораан, 1923 чылдан бээр партия кежигүнү ам 82 харлаан чоруур Даниил Ватгарович Даашын-оол еес ап, саналдаан. Хоочун коммунистиң чугаалааны болза, 1923 чылда 18 харлыг аныяк турган, Тыва Арат Республиканың Намының Төп хураалының даргазы Оюн Күрсединиң холундан нам билеедин алган, а 1944 чылдан эгелээш, соонда Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының кежигүнүнүң билеедин хоййлап чор мен дээн. Кысказы-биле чугаалаарга, 62 чыл иштинде Ленинчи партияның кежигүнүнде.

СЭКП-ниң Программазының чаа эдилгезиниң, Уставынга киирген ескерилгелерниң тѳлевилелдерин кичээнгейлиг номчуп таныышкаш, өске эш-өөрү-биле бир дөмей, деткип турарын чугаалаан.

«Партия кежигүннери, оларның хүлээлгелери болгаш эргелери» деп эгениң дөрткү чүүлүнде партияга кежигүн хүлээп алырының дугайында айыткан. Ында партияга хүлээп алыышкынның ажык хуралдарга чугаалажырын айыткан. Ол черле кончуг шын деп бодаар мен. Кежигүнге кирип турар кижилерниң эки-даа, четпес-даа талаларын коллективтиң кежигүннери кончуг эки билир-ле болгай. Тѳлевилелде партияга 18 хар четкен кижилерни хүлээп алырын айыткан. СЭКП-ге 23 хар четкен кижилерни хүлээп алырының дугайында тѳлевилелге киирерин ол саналдаан.

Таңды районнуң Элегеске, Межегейге, Эрбекке колхоз тургузуушкунунуң организакчыларының бирээзи, кызыл партизан, 56 чыл иштинде партия стажтыг Степан Оттукпанович Семис-оол ук саналды база деткип чугаалаан.

Ада-чурттуң Улуг дайынының кадыг-берге чылдарында Ленинград, Киев, Минск, Житомир болгаш оон-даа өске хоорай, суурларны хостаашкан, ийи Кызыл сылдыс орденнериниң болгаш медальдарының эдилекчизи Петр Федорович Плющ СЭКП-ниң Программазының чаа эдилгезиниң, Уставка киирген ескерилгелерниң тѳлевилелдерин бүрүн деткип, чүүлдүгзүнүп турарын чугаалааш, күш-ажылдың болгаш дайынның хоочуннарының, улуг назылыг хамаатыларының, инвалидтерниң, маадырлыы-биле өлген дайынчыларының өг-бүлелериниң материалдыг байдалын экижидер дугайында, оларның социал, медицина хандырылгазын болгаш культура амыдыралын мооң соңгаар улам экижидерни тѳлевилелде айыткан. Ол дээрге, чогум-на бистиң дугайывыста партияның сагыш салыышкыны-дыр дээн. Ада-чурттуң Улуг дайынының киржикчилери, эки турачылар танкист Михаил Мартын-оолович Сарыг, Оргу Ойдупович Кызыл-Тас болгаш Гаджи-оглу Мустафаев база Ада-чурттуң Улуг дайынының оон-даа өске киржикчилери тѳлевилелдерни деткип, чүүлдүгзүнүп турарын хуралга чугаалааннар. 1938 чылдан бээр партия кежигүнү, Тываның улус өөредилгезиниң шугумунга дөртен беш чыл иштинде ажылдаан Владимир Кадыр-оолович Назын-оол, 1943 чылдан бээр партия кежигүнү Күш-ажылдың Кызыл тук орденниң эдилекчизи, Улуг-Хем районнуң «Күш-ажылдың хостуу» колхозтуң (ам совхоз) үндезилекчилериниң бирээзи Домина Ивановна Валдырина болгаш өскелер-даа съезд мурнунуң документилерин деткип, чүүлдүгзүнүп турарын сагыш-сеткилинден илерегейлээннер.

Колхоз тургузуушкунунуң хоочуну Таваа Тажы-Самбуу бодунуң саналынга мынчаар чугаалаан: назылап-кыраан нарга болгаш инвалидтерге интернаттарның четкизин хөгжүдер, оларның амыдырал хандырылгазын мооң соңгаар-даа экижидер дээш партия бүгү-ле хемчеглерни ап турар-дыр. Ол ам бөгүнгерде-ле амыдыралда боттанган, бистиң ийи каът чараш бажың-интернадывыста күш-ажылдың, дайынның 160 ажыг хоочуннары хүнде дөрт катап чемненип, телевизорларга кино көрүп, радио дыңнап, чылдың-на курорттарже халас чорүп турар болгай бис дээн.

Кызылдың хоочуннарының бажың-интернадының коммунистериниң съезд мурнунуң документилерин таныышкан хуралы бедик организастыг байдалга эрткен. Партия хуралынга санал бергеннер Коммунистиг партия, Совет чазактың тайбың угланыышкынныг иштики болгаш даштыкы политиказының деткээнин, партияның совет кижилерниң амыдыралын экижидер дээш доктаамал сагыш салып турарын тодаргай чижекке чугаалап турганнар.

И. КЕЛИК-СЕҢГИ.

ФАБРИКАНЫҢ МУРНАКЧЫЛАРЫ

Он бирги беш чылды чедиишкиннииг доозарының социалистиг чарыжынга идепкейлиг киржип турар ишчилер Кызылдың даараныга фабриказында хөй. Фабриканың ийи дугаарлыг комсомолчу-аныяктар бригадазында Лида Хомушку бо коллективте алды чыл ажыр даараан. Он бирги беш чылда хууда планын ол ажыр боттандырган. Ам — 1986 чылдың үлүүнде.

Фабриканың мурнакчыларының бирээзи Зоя Эглик тос чыл дургузунда шалыпчы ажылдап турар. Ол 1988 чылдың үлүүнде. Ооң үлегери-биле шалыпчы ажылдаарынче кирип, кызымак ажылдап турар аныяктар бо хүннерде партияның XXVII съездизин төлептиг уткуурунуң социалистиг чарыжын бригада бүрүзүнде калбарткан.

Платьелерни болгаш оон өске-даа хептерни быжар цехте беш чылды чедиишкиннииг күш-ажылы-биле доосканнар хөй. Олардан Галина Георгиевна Карачинцеваның удурткан бригадазы бо хүннерде бедик көргүзүглүг. Быжып каан пестү хемчээлин барымдаалап кестирер ажылда ажылчын Николай Вергунов база шалыпчы ажылдап турар.

ЧУРУКТАРДА: мурнакчылар Зоя Эглик, Лида Хомушку, хептер быжар цехте ажылчыннар Николай Вергунов, Галина Карачинцева, Раиса Сызько.

О. ОХЕМЧИКТИҢ фотолары.

Партияның область конференциязының делегады

АДЫНГА ТӨЛЕПТИГ

Маадыр-оол биле мээң хууда таныжылгам «Хемчиктиң сылдызы» солунунуң чанында «Мажалык» чечен чогаал каттыжыышкынының ажылдап эгелээни-биле холбашкан чүве. Ол ынчан редакцияга бодунуң баштайгы бижээни чечен чугаазын тудуп алган, арга-сүме алыры-биле келген.

— Мындыг чүве шорбалап алган кижи мен, көрүп көрзүңерзе кандыгыл? — деп, ол дидим эвес чугаалады. Ол — «Тыва даг-дүгү» комбинаттың рудниинде экскаватор машинизи Маадыр-оол Ховалыг болган.

Сүт-Хөл ортумак школазын 1965 чылда дооскан аныяк оол комсомолчу путёвка-биле Бүгү-эвилелдиң комсомолчу шалыпчы тудуу Ак-Довуракка ажылдап чедип келген, «Тыва даг-дүгү тудуг» эргелелиниң Дмитрий Голубевка удурткан мурнакчы бызаңчы-бетонщиктер бригадазынга ажылдай берген. Ынчан ол амгы үүрмектеп-сорттаар комплекстиң тудуушкан.

Совет Армияга шериг хүлээлгезин эрттирген соонда Маадыр-оол база катап-ла «Тыва даг-дүгү» комбинатка ажылдап чедип келген. Шериг дагдыышкынны арткен эр арыглаар фабриказынга слесарьлап, оон геология-шинчилел партиязынга өрүмнекчи апарган. Оон бээр-ле ол бодунуң салым-чолун Ак-Довурактың даг-дүгүн черден казып, тынчыр ажыл-биле шуут-ла холбаштырган.

Чедип алганынга доктаавас, сонуургак, кээзде дилээшкинде чоруур аныяк кижи ажылдавышаан экскаватор машинистериниң алды ай хуусаалыг кезээки курузун доозуп алган. Рудникке чаа ажылдап келген аныяк кижини дуржулгалыг машинист Михаил Фоменкога дузалакчылады каан.

Хымыжының чаңгыс ускан даг породазы-биле багай машинаны чыттыр чүдүрүптер күчүлүг техниканы ажылдап чаңчыгары харысаалга-даа, берге-даа болган. Кадыг-бергеге өскен, кара ажылга дадыккан кижи чаа мергежилин кыска хуусаада шиңгээдип ап, үш чыл болганда экскаватор машинизи апарган.

1982 чылда Маадыр-оолдуң амыдыралынга уттундурбас чыл болган. Мурнакчы ажылчын, хөй-ниитичи комсомолчуну рудниктиң коммунистери СЭКП кежигүнүнге кандидат кылдыр хүлээп алган. Ол-ла чылын ол экскаваторщиктер бригадири апарган.

Маадыр-оол Вартыштаановичиниң бригадазында ам сес кижи дөрт ээлчегде ажылдап турар. Ында коммунист, РСФСР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Хүндүлел бижии-биле шаңнаткан Манчын-оол Кужугет, он бирги беш чылдың планын бо чылдың май айда күүсеткен Владимир Гальченко, аныяктаа бол ажыл-херекке бодун көргүзүп келген Юрий Бурсов ышкаш аңгы-аңгы аажы-чаңныг, назы-харлыг, арга-дуржулгалыг кижилер бар.

Аныяк коммунист М. В. Ховалыг «Тыва даг-дүгү» комбинатта каттышкан профком комитединиң, Ак-Довурак хоорайның улусчу контроль комитединиң кежигүнү. Рудниктиң коммунистери ону чоокта чаа боттарының партия эге организациязының секретарынга соңгуп алганнар.

Ажыл-ишке чедиишкиннер-биле кады ат-алдар база келир. Маадыр-оол Бартыштаановичиниң коллективинде хүндүлээр, оол саналы, бодалдарын дыңнаар. Улусчу контролёрнуң берге болгаш харысаалгалыг ажылынга үре-түңнелдиг киржилгези дээш ол Тыва АССР-ниң Улусчу контроль комитединиң хүндүлүг бижии болгаш тураскаал демдээ-биле шаңнаткан. Ол он бирги беш чылдың шалыпчызы, хууда беш чыл планын бо чылдың май айда күүседип, 1 миллион 190 муң тонна даг массазын чүдүрген. Доозукчу чылда Маадыр-оол Бартыштаанович Ховалыгның чуруу республиканың Хүндүлел самбыразынга кирген.

Мурнакчы ажылчын хостуг үелеринде бодунуң кужун чечен чогаалга база шенеп чоруур. Ооң бижээни чечен чугааларын район, республика солуннарынга, чечен чогаал альманагынга парлаттынгылаан, критиктерниң чогуур үнелелин алган. Чечен чогаалга сундулуглар, номчукчулар ооң ажылчын аңгы дугайында чаа чогаалдарын манап турар.

Ак-Довурактың ажылчыннарының тѳлээзи боор чоокта чаа болуп эрткен партияның район конференциязынга делегат боор кирипкен, ону партияның область конференциязының делегадынга соңгаан.

Ч. МАНДЫЫНЧЫ.
Барыын-Хемчик район.

ДООСТУРУНУҢ КЫРЫНДА

Мугур-Аксының септелге-тудуг участогунуң тудугжулары чай-кыш чок ажылдаан турлар: хоочун тудугжу, коммунистиг күш-ажылдың шалыпчызы Чүлдүм Балдааевич Доңгак баштаан тудугжулар, Доңгак Вайлак, Айыыш Мойнак-оол, Сат Пиноол, Александр Салчак хеп чуур комбинаттың иштики ийи өрээлдериниң шалазын бетоннап доозуп турлар. Бетоннаттынган шаланың хүн талазында соңгалар баарында хеп чуур машиналарны турушатарында быжыглап каан, көөрге аянныг-даа.

А Мугур-Аксы септелге-тудуг участогунга ам барык он ажыг чылдарның дургузунда үзүктел чок ажылдап келген, назы-хары дегүп, ам чүстүң чартыын үзе баскан, хоочун тудугжу Семис-оол Боочуевич Иргит, мурнакчы тудугжулар Кыргыс Эрес-оол, Успуң Семис-оол, Василий Кол канализация системазын аайлап тургускан турлар. Оларның арызында участоктуң начальниги Кара-оол Биче-оолович Доңгак тудугжулар-биле кады системаның шыйыг-картазын хынамчалыг «номчаан» тур. Маңаа кол чүве болза, тѳлевилелде көрдүнген дүрүмнерни бичин-даа хажытпазы дээрзин начальник-даа, тудугжулар-даа ыяк билир.

Хеп чуур комбинаттың тудуг объектизи доостурунуң кырында келген. Сеткилге өөрүнчүг, демдеглексенчиг чүве болза, хеп чуур комбинаттың тудуунда сантехниктиг ажылдар бүрүн доозулган. Комбинаттың хеп чуур, сытудар, кургадыр, илиир-биле базар черлеринде-даа, коммунал ажыл-агый начальнигиниң, бухгалтерлериниң кабинеттеринде-даа батареяларда ниг, чылыг суг шагда-ле чедип келген. Ынчангаш комбинаттың кайы-даа өрээлдеринде чылыы магалыг. Оон уламындан чүве ыйнаан — шеверлекчи кыстарның бригадазы иштики ажылдарны кидин-не кылган турлар: бажыңның дээвирлерин, ханаларын штукатурлаан, соңга кыдыгларын хоюглаан, чамдык соңга-хаалгаларны чугайлап, дозулаан. Хеп чуур чериниң кайы-даа өрээлдеринде ажыл хайныккан.

СТУ-да сантехниктиг ажылдарны үе-шаанда Саратовтуң трофтехучилищезинге слесарь-каңнакчы мергежилди чедип алган, Мугур-Аксынга ортумак школаны эки дооскан Күнчү Каң-оол кончуг шынарлыг кылып билирин тудугжулардан, доора чоңдан бо-ла дыңнаар кижи мен. Бо удаада база-ла слесарь-каңнакчы Күнчү Каң-оолдуң кылган ажылының бедик шынарлыын СТУ-нуң начальниги К. Б. Доңгак хөйнүң мурнунга мынчаар дыңналдыр чугаалады:

— Бистиң Мугур-Аксында Каң-оолга чедер слесарь-каңнакчы чок. Эр-хей, Каң-оол. Шалыпкын ажылдаарга, бодунга-даа, кады ажылдап турар эш-өөрүнге-даа хала чок.

Соңгукчуларының чагыы-биле туттурган хеп чуур бо комбинатты доозукчу чылдың сөөлгү айында доозарының кырында келгени бо. Чүгле Мугур-Аксының чурттакчылары эвес, хеп чуур комбинаттың ачы-дузазын малчыннар база алыр дээрин чугаажок.

Хепти чуурдан базарынга чедир бүгү чорудулгаларын механизастаан. Хеп чуур үш установкалар бир хүнде ортумаа-биле 400 кг аныы-бүрү хепти чуггаш, кургаткаш, баскаш чагыкчыларга ол-ла хүн үлеп бериптер аргалыг — магалыг.

Бо мурнакчы СТУ он бирги беш чылдың планнарын 1985 чылдың сентябрь 1-де ажыр күүседипкен, ам 1986 чылдың февраль айның үлүүнде ажылдап турар.

А-Т. ВЕГЗИ.
Мөңгүн-Тайга район.

Мурнакчы дуржулга

СҮТТҮ АРБЫДАДЫРДА...

Малдан хөй продукцияны алыр дизе, аңаа бээр чемнерниң шынарынче кичээнгей салыры чугула. Мал чемнеринге минералдыг бүдүмелдерни немери — оът-сигенниң үнүп турар чериниң байдалындан, хөрзүнүндөн, ажаап алыр үезинден болгаш оон-даа өске чылдагааннардан хамааржыр.

Тываның девискээринде үнүп турар оът-сигенниң составында колдуунда фосфор чедишпейн турар. Чамдык минералдыг бүдүмелдериниң четпезинден малдың продуктулуг чоруу кудулаар, арып баксыраар, аарыычал болур, чаш төлү кошкак болур. Ынчангаш мал чемиңиң рационун таарыштырарынга минералдыг немелделер кончуг ажыктыг. Ылаңгыя фосфорлуг немелде чемнери: диаммоний фосфатты, монокальций фосфатты дээш оон-даа өске немелделерни ажыглаары чугула. Кызыл районнуң «Тиилелге» совхозунуң сүт-бараан фермазынга «Малдың продуктулуг чоруун бедидеринге минералдыг немелде чемнериниң ужур-дузазы» деп темага дуржулганы кылганы ону база катап бадыткаан. Дуржулганы совхозтуң кол зоотехниги С. Т. Ондар биле бо чүүлдүң автору кады кылып чорутканнар.

Дуржулганы чорударынга сүдү, деңнээн, кадады, саар үези дөмейлежип турар инектерни шилээш, дуржулга чорудар бөлүкке болгаш хыналда бөлүкке үзүп алган. Кайы-даа бөлүкке 29—29 баш инек кирип турган. Инектерни дөмей рационга тургускаш, дуржулга бөлүүнүң инектеринге диаммоний фосфатты немей берип турган. Ону чарбага эртен 20 г, кежээ 20 г немей холааш, дуржулга чорудуп турар бөлүктүң инектерин чемгерип турган. Кылып чорудкан дуржулганың түңнелинде дуржулга кылып турган бөлүктүң инектеринден 9677 кг сүттү, а хыналда бөлүктүң инектеринден 8418 кг сүттү саап алган. Хыналда бөлүкке турган инектерге деңнээрге, дуржулга бөлүүнге турган инектерден 1259 кг, азы 13 хуу хөй сүт саап алдынган-дыр.

Ынчангаш, кедээ ажыл-агыйның мал ажылының талазы-биле тускай эртемниглери малдың минералдыг чемгерилгезинче улуг кичээнгейни салыры эргежок чугула.

С. МОНГУШ,
республиканың химижидилге станциязының улуг зоотехниги.

«Шынга» харыы

НЕГЕЛДЕГЕ ЧЕТПЕС

Ындыг эгелиг материал бо чылдың ноябрь 5-те № 256 «Шын» солунга үнген. Улуг-Хем районда «Күш-ажылдың хостуу» совхозтуң администрациязы ажыл-агыйга мурнакчы дуржулганы четпес ажыглап келгениниң дугайында шүгүмчүлеп бижээн. Аңаа хамааржыштыр Улуг-Хемниң РАҮК чөөүлелиниң даргазы В. В. Хангаев дараазында харыыны чорудкан.

«Күш-ажылдың хостуу» совхозтуң техниктиг чөөүлелиниң хуралынга ук материалды чугаалашкан. Ында киирген фактылар шын болуп бадыткаттынган. Ажыл-агый тараа культураларының эң куду дүжүдүн алган: районга тараа культураларының дүжүдү ортумаа-биле бир гектардан 12,7 центнер турда, ол ажыл-агый чүгле 7,6 центнерни алган.

Дептшилгелиг аргаларны шиңгээдип алыр талазы-биле бар четпестерни эдерииниң организас-техниктиг хемчеглерни ажылдап кылган. Ол ышкаш күш-ажылды четпес организастааны дээш совхозтуң кол агроному Н. К. Доспаңга, кол инженер К. Д. Бадыга болгаш кол экономист Т. М. Даргый-оолга сагындырыг берген».

ҮШ АЙ ЭРТЕ

«Хемчик» аңныыр-тывыш ажыл-агыйының коллективи беш чыл планын үш ай бурунгаар күүсеткен. 1985 чылдың өлүк планын декабрь 1-де 101 хуу боттандыргаш, ажыл-агый келир чылдың календары-биле ажылдап эгелээн.

Аңчы бригадалар шуптузу онзагай чаңып келгеннер. Эрес-оол Васильевич Ондар, Василий Шойбедеевич Ооржак, Алексей Дартан-оолович Ондар олар 476 диңгени, 11 киштиг дужаап, планын ажыр күүсеткен. Өске-даа аңчылар бо сезонга чедиишкиништиг ажылдааннар.

Бистиң корр.

ЫЯШ БЕЛЕТКЕКЧИЛЕРИНДЕ

«Хемчик» аңныыр-тывыш ажыл-агыйының ыяш белеткекчилериниң бригадазы 300 кубометр тудуг ыяжын белеткээр планын эде көрүп, немей 100 кубометрни белеткээрин хүлээнген. А. Иволгин, С. Чамыян олар хеңү сулагай, узун дыттарны моторлуг хирее-биле ужурарга, Н. Чолдак-оол ооң будуктарын аштап турар. Трактористер С. Чимит, А. Ховалыг, Э. Монгуш эзим иштинде чер санай белеткеттинген ыяшты ажык черже үндүр сөөртүп турар.

Ажылчыннарның ажылы бот-боттарындан хамаарылгалыг, кайы-бирээзи саадаарга, шупту звено туруптар. Кеэрлиг тудуг организацияларынче эки шынарлыг тудуг материалдарын чорудар дээш ажылчыннар кызымак ажылдап турарлар.

А. ДОНГАК.

Ээ ёзу-биле көөр

А ХЕРЕК КЫРЫНДА...

Он ийиги беш чылда болгаш ийи муң чылга чедир үеде чурттуң хөгжүлдезиниң Кол угланыышкыннарының тѳлевилели кедээ ишчилерниң мурнунга улуг сорулгаларны салган. Ол сорулгаларны боттандырарынга мал ажылы көскү черни ээлеп турар. Черле ынчаш, мал бажын өстүрери, ооң продуктулуун бедидери амгы үеде чугула айтырыгларның бирээзи болу берген. Олче чер-черде партия болгаш ажыл-агый органнары кичээнгейин мооңнеп, чогуур хемчеглерни ап турар.

«О. Шынаа» совхоз, «Варлык» совхозтуң Вижиктиг-Хая хойжу бригадазы болгаш өске-даа коллективтерниң ескаргылбес чедиишкиннери, Иван Сафоновтуң, Иван Дашзуруннуң он-он чылдар дургузунда бедик көргүзүглери хой ажылының хөгжүлдеринде улуг курлавырлар, чедир ажыглаттынмайн турар «түжелер» барын херечилеп турар. Ол курлавырлар чүге ажыглаттынмайн турарыл?

Мен чүгле тарып боозадыышка дугайын, ол чугула кампания Өвүр районга канчаар эрткениниң дугайын чугаалап көрейн. А чогум тарып боозадыышканың үнезин билбес кижи чок болгай, ылаңгыя райкүүскомнуң кедээ ажыл-агый эргелелиниң болгаш совхозтарның селекционер-зоотехниктери. Ажыл-агыйларның удуртукчулары база ол дээш туржуп турарлар. Кижи бодаарга-даа, дыңнаарга-даа, көөрге-даа ындыг. А херек кырында...

Он бирги беш чылдың доозукчу чылында Өвүр районга 21 муң хойну тарып боозадыры планнаттынган турган. Оон алган төл чаа беш чылда көрдүнген планнарны боттандырарынга улуг идиггин бээр. А херек кырында, үнүрген хөй чарыгдалдарының болгаш куштуң түңнели чер албаан, план деңгүп-ле 65 хуу күүсеттинген азы 13 муң хой тарып боозаттынган. Сан-биле алырга ындыг болуп турар, а шынар-биле оранчок четпес. «Кызыл тук» совхоз 6 муң хой планнааш, 3 муңну тарып боозаткан. «Коммунизмче орук» совхоз 8 муңдан чүгле 3,5 муңну арай боорда тараан. Бо совхозка чээрби ажыг чыл ажылдап келген кол зоотехник Монгуш Минчимааның ук ажылче кичээнгейи база сула болган.

«Торгалыг» совхозка тарып боозадыышканың бир пунктузу шуут ажылдаваан. Үш бригаданың хоюн ийи пунктуга мооңнеп, тарылганың хуусаазын зоотехниктиг негелделерден хажыдып турган. Оон эки түңнелдиг болуруңга бүзүрээри берге. Ажыл ол хире бачым турда, совхоз директору Алексей Куулар селекционер-зоотехник М. Сендажыны күрүнеге мал дужаары-биле 7—8 хонукта Кызылче бээзин чорудуптар турган. Тарып турган кодан бүрүзүнге үстүнмээн 30—80 хураган турганын кол зоотехник Роман Давын-оол чүү деп тайылбырлаарыл? Во эштер болгаш Кара-Тал хойжу бригадазының бригадири В. Кежик-оол хойну тарып боозадырынга удурланыр, харын, сула эдержилгени мактаар хөөнүг: шуут чок, чарыгдал база негевес. Ындыг хөөн өске-даа совхозтарның удуртукчуларында бар. Чадааның уксаа-бүдүрүлгеге черинден «Кызыл тук» совхозка дузалажып чеде берген селекционер-зоотехник С. Ондарның ажылынга ол совхозтан деткимче база чок болган.

Тарып боозадыышкаже кичээнгей сула, ол ажылды барык-ла албадаттырып кылыр болганындан, ажыл-агыйларның тускай эртемниглериниң бо талазы-биле билии кызыы, харысаалгазы чавыс, ажылдың технологиязын сагывас таварылгалар бар. Чаа-Суур салбырының зоотехниги В. Сарыглар хой тарыыр пунктуга инекке хереглээр шприц белеткеп каан болган. Даантан ажылын, бодунуң хүлээлгезин ээ ѳзу-биле көрбес чоруктуң уржуу ол.

Өвүр районнуң ажыл-агыйларының удуртукчуларының, мал ажылының тускай эртемниглериниң тарып боозадыышкага хамаарылгазын көрген кижиге «азы бо чериниң хоюнга эртемниг бо чедиишкини, бадыткаттынган мурнакчы дуржулга таарышпас чоор бе» деп бодай бээр. Мен бодаарымга, кандыг-бир шиитпирни СЭКП райкому. райкүүскомнуң кедээ ажыл-агый эргелели дарый үндүрери чугула. Ынчангаш болза бистиң уксаажыдыышка ажылдакчыларының ук районга ажыл-чорудулгазы деткимче албас-тыр.

Б. ОНДАР,
Чадааның уксаажыдылга бүдүрүлгезиниң ажылдакчызы.

ЧАГААЛАР
Номчукчулар саналдап, сүмелеп, шүгүмчүлеп тур

ООҢ СУМКАЗЫНДА

«ҮТКА 25 чылы» совхозтуң Арыскан салбырында хойжу болгаш бода мал бригадаларының малчыннарының кыштаглары — Сералиг-Дөңден Хүүле-Хемниң Кедүрге, Дергүн, Кожайдан Алдыы-Дергүн, Көктүг-Алаак болгаш Шойлуг-Дөңде туруп турар. Малчыннарның кыштагларының чамдыктары ырак болгаш оруу берге черлерде. Оруп-чирип шаптараазынныг болзажок, почтачы Антонина Балдановна Сериң малчыннарының күзенчиг харылзаачызы болу берген. Малчыннар чаагай амыдыралы-биле чергелештир солун, сеткүүлге сонуургалы бедээн. Кижи бүрүзү күзээн чагыдыгазын кылып алыр. Бригада кежигүннери бо чылын база эвээш эвес чагыдыглаганы кылган.

Почтачы ажылдааш он чыл чеде берген. А. Серинге тускайлаан аът, машина быжыглаваза-даа, ол малчыннарның солун, сеткүүлүн озалдадып кербеен. Ол бригадаларже баар машинага азы тракторга коштунчупкаш, солуннар, сеткүүлдерин, чагаа-бижиктерин чедирип турар.

Ооң харылап турар малчыннары 61 экземпляр солуну болгаш журналдарны чагыткан. Эрткен чылга деңнээрге 25 экземпляр хей болган. Чагыдыглга кампаниязынга почтачының киирип турар үлүү биче эвес. Малчыннарга ол талазы-биле тайылбыр ажылдарын барган санында кылып беер. Малчыннар Александр Орден-оол, Бичелдей Кыргыс, Татьяна Калбак-кыс, Шыдыраа Седен, Арыг-Үзүү кедээ Совединиң депутаты Хандываа Дөңен олар 28—35 рубльге чагыдыглганы кылган.

А. Сериң онаашкан ажылы-биле чергелештир хөй-ниити ажылдарга идепкейлиг. Ол школада төрелдер комитединиң, суурда херээженнер чөвүлелиниң кежигүнү база эш хуу судунуң секретары. Уруг-дарыының өөредилге-кижизидилгезинче сагыш салышкыны улуг. Школада өөренип турар уругларының өөредилгези, сагылга-чуруму эки.

Чаа чыл эргиинде келгени бо. Почтачы А. Сериңниң ажылы улам чай чокталыр. Чаа чылдың чылыг-чымчак йөрээл сөстерин дамчыткан чагаа-бижик, телеграмма — ооң сумказында. Байырлалдың бүдүүзүнде малчыннарынга өөрүшкүнүң сөстерин дамчыдып, оларның ажылынга улам хей-аът киирер.

О. ТҮЛҮШ.
Улуг-Хем районо.

ҮЛЕГЕР

Сыпан-оол Ондар 1960 чылда Чадаананың АТБ-зиниң чанында чолаачылар курузун дооскаш, олчаан 25 чыл дургузунда чолаачылап келген. Ол АТБ-ге 15 чыл, Чөөн-Хемчик районзунга 10 чыл чолаачылаан. Ажылдап келген үезиниң дургузунда Ленинчи юбилей медалы-биле болгаш «Социалистиг чарыштың тиилекчизи» деп херек демдектери-биле шаңнаткан.

С. Ондар пенсияже үнзе-даа, үш чыл улаштыр чолаачылап келгеш, чүгле 1985 чылда ажылын солуп, таңныылдай берген. Кырыза-даа дыштанмас мен, аргам бар турда, күрүнеге бараан болуп ажылдаар күзелдиг мен деп, хоочун чолаачы чугаалап олурар. Ол өөнүң ээзи-биле кады тос уругларны өстүрүп, кижизиткен үлегерлиг ада дээрзин чемеп каары артык эвес боор.

М. ОНДАР.
Чөөн-Хемчик районо.

ЭРТКЕН ОРУУМ УЗУН

1934 чыл чүве. Ынчан аңгы-аңгы кожууннардан келген оолдар чолаачылар курузунга өөреник кирген. Оларның аразында мен база бар мен. Түр курсту дооскан соонда дараазында чылда «Союзтранс» деп черге ажылдай бердим. Анаа 3 тоннаның чүъгүн сөөртүр «ЗИС-5» маркалыг машина мунуп турдум. Ол үеде мунарга энтиг, күштүг машиналарның бирээзи турган. 30 хире машинаның чамдыктары районнарже бараан чедирер. Шагда районнарже аргыжар орук-чирик дыка берге. Кыштың соогу, чайның изии дивес, чоннуң хандырылгазын үзүктелдирбес дээш кызып-ла ажылдап турган бис. Амгы ышкаш тускай машина-балгат септээр чер турар эвес. Чолаачы кижи машиназын боду бүрүн септеп-селип мунар. Кижи бүрүзү машиназынга камныы, кывар-чаар материалга хумагалыы кончуг чораан. Орук багай болганындан ырак кожууннарга бараанны 5—6 хонуп чораш чедирер турдувус.

1941 чылда Ада-чурттуң Улуг дайыны эгелээн. Ол үеде мырыңай үйгу-чылдын билбес ажылдап турдувус. Ада-чурттуң Улуг дайынының чылдарында Тываның араттың революстуг намы фронтуга бүгү хемчеглерниң дузаламчызын чедирер талазы-биле ажылчы чоннуң патриоттуг шимчээшкинин деткип, углап-баштаан болгаш организастаан. Тыва араттарның белектерин совет дайынчыларга чедирер кылдыр Абаканче бөске сөөртүрүп турган. Кады чолаачылап турар эштеримниң бирээзи Олег Комбуй-оол-биле 1948 чылга чедир Саян даглары ажыр бараан сөөртүп ажылдадывыс.

Ооң бээр пассажирлер автобудурулгазының машина-техниказының сайзыраалы хелчок. Дараазында чылда бистерге автобустар хүлээдип берген. 1974 чылга чедир автобус мунуп келдим. Ниитизи-биле 40 чыл иштинде чолаачылаан мен. Бо үениң иштинде өөреткен ашыктарым эвээш эвес. Чижээлээрге, Мария Сымчаан, Кара-оол Оолак болгаш өскелер-даа. Олар ам дуржулгалыг чолаачылар апарган. Чамдыктары республиканың улус ажыл-агыйының янзы-бүрү адырларында төлептиг үлүүн киирип чорууруңга өөрүүр-дүр мен. Мурнуку чылдарга деңнээрге, амгы чолаачыларның ажылынга таарымчалыг байдалдар тургустунган-дыр. Республиканың кайы-даа булуңунче углаарга, чаагалыг орук мурнунда. Үе-шак, кывар-чаар материалдарга дыка камналгалыг. Бо бүгүнү сагып билири чолаачының бодундан чүгүла хамаарыжыр.

Күрүнеме багай эвес ажылдап келгенимни партия болгаш чазак үнелеп, Ленин болгаш «Хүндүлелдиң Демдээ» орденнер база Ленинчи юбилей медалы-биле шаңнаан. Пенсиялаза-даа организацияның хурал-суглаазынга чедип, ашыктарга арга-сүмемни кадып орар мен. Ооң аңгыда солуннар, сеткүүлдерни доктаамал номчуп, хүнниң болуушкуннарын көрүп, бурунгаар сайзыралдыг амыдыралывыска кижи өөрүвес аргажок.

Съезд мурнунуң документилери-биле бүрүн таныжып чүүлдүгзүдүм. Ленинчи партияның Программазының чаа эдилгезиниң төлевилелинде тускай өге бүрүзү дайынны чайладырынче угланган, делегейге тайбыңны бадыткап тургузаарынче, аңгы-аңгы ниитилел тургузуглуг күрүнелерниң тайбың кожа-хелбее догуннаарының принциптериниң тиилээринче угланган-дыр. Ол бүгүнүг сорулгаларны чедип алырынче угланган саналдарны төлевилелде идип үндүргенин чүүлдүгзүнүп деткидим. Мээң уругларым болгаш ооң уруглары тайбың дээр адаанга чурттап, күрүнезиниң хөгжүлдезинге төлептиг үлүүн киирип чорууруп күзээр мен.

Х. ОНДАР,
эвилел ужур-дузалыг персоналдыг пенсионер.
Кызыл хоорай.

ХҮЛЭЭЛГЕМ

Партияның XXVII съездизин күш-ажылчы чедиишкиннерлиг уткууру бедүүн ажыл-иштиң кижизи малчын мээң база хүлээлгем.

Амгы үеде 1985—1986 чылдың кыштаглаашкынын бистиң «Ленинчи орук» совхозта организастыг эртип турар. Мээң коданымда эрткен чылгы дөрт чүс ажыг хураган хүр-чаагай кыштап турар. Оларның күш-деңгели эки. Чаа, 1986 чылда ооң бир бажындан-на 3,3 кг дүк кыргып алыр планныг мен. Ону бүүтүп күүседир дээш бедик бүдүрүкчүлүг ажылдаар ужурлуг мен.

В. ЛАМА,
хойжу.
Каа-Хем районо.

✦ ✦ ✦

ЧЫМЫШТЫГ ҮЕ ЭГЕЛЭЭН

Бай-Тайга районда «Бай-Тал» совхозта мал кыштаглаашкыны организастыг эртип, чымыштыг, харысалгалыг үе — мал оолдаашкыны эгелеп турар. Дуржулгалыг малчыннар Сыргыт-оол Таар-оол, Өзер-оол Мөңге, Кызыл-оол Сандык болгаш өскелер-даа кадарган коонуң чаш төлүн чидириг чокка алырынга ынак белеткенип турлар.

Амгы үеде совхозтуң кодан бүрүзүнде мал чемнери чедиртинген. Сугну бени машина кыштагларже доктаамал чедирип турар. Туралыг, Мөңгей-Хол деп черлерде кызыл-булуңнарны септээш, ажыглалга киирген. Малчыннар коданнарынче шефтээшкиннери суурда агиткартиралар организастап турар. Почтачылардан аңгыда, сүт сөөртүр машиналар чолаачылары почтаны садатпайн чедирип, солун-сеткүүлдү чагыкчылар ойлаанда ап турар.

Х. КАРА-ООЛ.

✦ ✦ ✦

СОЛУН-НА БОЛГАН

Совхоз бүдүрүлгезинге хөй чылдарда үлегерлиг ажылдап келген хоочуннарны хүндүлүг дыштанышкынже байырлап белдалга үдээри «Мурнакчы» совхозта чаагай чаңчыл апарган. Ажыл-агыйның мурнакчы өшкү кадарчызы М. Доңгакты чаңгыс чер-чурттуглары чоокта чаа пенсияже үдээн.

Совхозтуң хоочунун хүндүлүг дыштанышкынче үдээн байырлал ооң чурттап олурары бөйдүс чурумалдыг Бедиг-Даг деп черде кыштаагга болган. Төрээн совхозунга ол үжен ажыг чыл иштинде мал малдап келген малчынның эрткен оруунга хамаарыштыр чылыг сөстерни чугаалап турганнар. Ажылчын кижиниң төлептиг ажыл-ижин мактаан ырм, шүлүк улажып-ла турган. Дагдан өшкү кежинге чуңгуулап бадып турган кижилерниң омакхеглүү кончуг. Ваг кагарынга, кажыктаарынга маргылдаалар солун эрткен.

Хоочун малчын сөс алгаш, совхозунуң ажылчыннынга моон-даа соңгаар төлептиг үлүүн киириштирин ажылдаарын, кыштаглаашкынны үре-түңнелдиг эрттирерин чыылганнарының мурнунга хүлээнген.

Мындыг кежээлерни эвертир суксун чокка солун кылдыр эрттиринин арга-дуржулгазы мооң кеттинип турар.

А. КАНЧЫЫР.
Бай-Тайга районо.

✦ ✦ ✦

«АВАМ, АЧАМ БАЗА МЕН...»

«Авам, ачам база мен — спортчу өг-бүле бис» — деп маргылдааны Мөңгүн-Тайга райкүүскомунуң ажылдакчыларының ортузунга организастап эрттирген.

Киржикчилери: аваазы, ачазы база 5 харлыг уруу азы оглу. Ук маргылдаага тиилекчи болуру өг-бүлениң кежигүннериниң белеткелинден хамааржыр. Маргылдааның түңнелинде эң хөй санны алгаш, районнуң статистика черииниң ажылдакчызы Анатолий болгаш Зоя Саалларның өг-бүлези алган. Ийиги черле күүскомунуң чолаачызы Лазар-оол, Клара Салчактарның өг-бүлези.

Тиилекчи болган [illegible] өг-бүлелерниң [illegible] тиилекчилерге [illegible] белектерни [illegible].

Х. [illegible]
Мөгүр-Аксы суур.

УЛАМЧЫЛАВЫШААН

СЭКП-ниң Программазының чаа эдилгезиниң, партия Уставынга чаа өскерилгелерниң база 1986—1990 чылдарда болгаш 2000 чылга чедир үеде ССРЭ-ниң экономиктиг база социал хөгжүлдезиниң Кол угланыышкыннарының төлевилелдериниң дугайында чугаалажыышкыннар коллективтерде уламчылап турар. Ол чугула документилерниң утка-шынарын, бодум пропагандист кижи болганымда, ханы тайылбырлаарын, амыдырал-биле холбаарын кызыдар-дыр мен. Чижээлээрге, өөредилге эрттирип турарым коллектив районнуң коммунал ажыл-агый эргелези, ажылынга хамаарышкан камналганы, электри энергиязын канчаар боттандырып келгенин кичээл-биле холбап турар мен.

Коммунал ажыл-агый эргелези он бирги беш чылдың сөөлгү чылының планын багай эвес күүседип, ай, квартал планын ажыр күүседип, районга социалистиг чарышка бирги черни ээлеп келген. Бо дээрге коллектив кежигүннериниң киирип турар үлүү биче эвес дээрзиниң херечизи-дир. Ооң аңгыда Программаның чаа эдилгезиниң төлевилелинде хүлээлгелер болгаш эргелер дугайында онзалап айыткан.

Д. ДОНГАК.
Өвүр районо.

ШЫНАРЫН ЭКИЖИТСЕ

Бо чылдың декабрь 4-те үнген № 280 «Шын» солунга парлаан Г. Ооржактың «Мебель фабриказы — малчыннарга» деп чүүлүн номчааш, бодумнуң бодалымны, күзээшкинимни бижип ор мен. Демги чүүлде Кызылдың мебель фабриказы бо үнүп келген чаа чылда малчыннарга биче хемчээлдиг 500 мебель комплектизин, 1000 саныг сандайны бүдүрерин пландаан дээн. Бо кончуг үнелиг, биске ажыктыг үүле-херек-тир. Мен бодум малчын кижи болгаш Кызылдың мебель фабриказының-даа, Чадааның үлетпүр комбинадының-даа бүдүрүгени биче хемчээлдиг мебель кылыгларын садып ап, эдилеп чоруур мен. Эптиг, ажыктыг-даа болза бир улуг четпестиг — үрелинчели кончуг болур-дур.

Малчын кижи үргүлчү кожуп чоруур, чаңгыс черге турумчувас чүве болганда өг, бажың иштинге салыр эт-херекселди, мебельди быжыг, белен үрелбес кылыры чугула. А малчыннарга садып турар аптара, аяк-сава шкавы, стол, сандай ышкаш биче хемчээлдиг мебель аймааның шынары багай боор-дур.

К. КУУЛАР.
Бии-Хем районо.

БАЙДАЛ КАНДЫГЫЛ?

Малчыннарның мурнунда эң харысалгалыг үе келген. Өөр [illegible] чедиишкиниг эрттирер, малдың чаш төлүн чидириг чок мендии камгалап алыр деп сорулга салган ажылдап турар. «Шекпээр» совхозтуң директоразы, партком, кедээ Советки, профэвилел комитеди мал кыштаглаашкынын чедиишкиниг эрттирер дээш чамдык организас-массалыг ажылдарны пландап алган. Совхозтуң удуртукчуларын, кол специалистерин малчын коданнарга дуза чедирери-биле тускай бөлүктерге хуваап тургускан. Ажыл-агыйның Аяңгаты, Биче-Тей салбырларында малчыннарның ажыл-ижи, амыдырал-чуртталгазы-биле чоокта чаа барып таныжкан бис. Байдал кандыгыл?

Ажыл-агыйның Аяңгаты, Биче-Тей салбырларында хой массалыы-биле оолдап эгелээнин көрдүвүс. Кодан бүрүзүнүң малчыннарынга ужуражып, кайы хире хой оолдааның айтырарывыска, чамдык кыштагларда чаш хураганнар чүс чеде берген. Аныяк-Аяңгатыда төрүүр хой кадарчызы Кушкаш-оол Ооржактың коданынга хүнде үш шак үезинде келдивис. Кажаа иштинде төрээн хойларны өгнүң херээжен ээзи чаш хурагаларынга эмзириштирген тур.

— Сакманчы чок, чааскаан чаш хураганнар эмзиртирге берге-дир. Кажаа иштинде чырыдар фонарь, лампочкалар база эвээш, моон уламындан хойларны эртенден кажаалап алгаш, чаш хураганнарын эмзиртип эгелээр-дир мен. Ол эвес болза дораан караңгылаар — деп, малчын чугаалады.

Сакманчы чок, чааскаан четтикпейн турарын көрдүвүс. Ынчангаш хойлар одарже үнүп төттүр оъттавайн турар чүве болганда, немелде чемни эндир каап бээрин малчынга сүмелээн бис. Сакманчы чорудуп бээрин К. Ооржак салбырның зоотехниги, хойжу бригаданың бригадиринге болгаш салбыр эргелекчизинге каш удаа чугаалап келгенин, ам совхоз директорунга чедер дээрге чайының чогун тайылбырлаай-дыр. Ол хойжунуң кыштаанда чаш хураганнар база чүс ажа берген. Улуг-Аяңгатыда хойжу Сарыглар Кушкаш-оолдуң кыштаанга келиривиске хойлар кидин түлүктеп оолдап турар. Үстүнде чугаалашкавывыс малчын-биле демей, сакманчы келбээнин малчын хомудады.

Дараазында кадарчылар Анзат-оол Монгуш, Бинн-оол Ооржак, Демир-оол Монгуш оларның аалдарынга келдивис. Кайы-даа коданда хураганнар мендии, төрээн хойларның сүттүү хелчок. Чамдыктарын саап-даа болурун малчыннар чугаалап ордулар. Биче-Тей салбырының хойжузу Зоя Монгушка, аал чоогунга хойларын кадарып чорда ужуражы бердивис. Аныяк кижиниң өөнүң ээзи озал-ондакка таварышкаш, мөчүзе-даа, боду чааскаан кадарчылавышаан. Кадарчының сакманчылап келген дуңмазы чаш уруглуг, ынчангаш хоюн хүндүс кадаргаш келгеш, улаштыр чаш хураганнар эмзириштирер. Хураган чемгерер шагжалар, оңгачалар ийи-ле чүве бар. Чааскаан четтикпейн турар кадарчы болду.

Кыштаглаашкынның чоруп турарындан кандыг түңнел үндүрүп болурул? Хой оолдаашкыны — малчыннарга улуг шылгалда. Малдың чаш төлүн дораан хайгаараалга ап, азырап-доруктуурары малчыннарның кызымак ижинден онза хамааржыр. Маңаа дузалакчы сакманчыларның үлүү биче эвес. Ынчалзажок ажыл-агыйның Аяңгаты салбырында сакманчыларны бо ажылче хаара тударын четпес организастап турары моон көскү. Хураганнар хүн бүрү немежип турар. Амдызында кыштагларының херээжен ээлери дүн-хүн дивейн сакманчылап ажылдап турар. Моон соңгаар, хураганнар немежирге, чаңгыс кижиге күш четтинмейн баары билдингир. Мындыг байдалдар эрткен чылын база тургулаан болгай. Ооң түңнелинде салбыр ниитизи-биле төрүүр чүс хойданна ортумаа-биле 58 хураган алган. Бо бүгүден база түңнел үндүрер үе келген.

Чаа төрээн хураганнарны аңгы-аңгы клеткаларда тургускан-даа болза, оларның ажаалда - чемгерилгези и д е, профилактиктиг хемчеглерде четпестер ам-даа бар. Чем чиптер хураганнарда чүгле сула, сигенден башка өске чемнер чок. Витаминниг сиген далганы, өске-даа холуксаалыг мал чемнери чок.

Салбырда бо чылын төрээн хураганнарны дөрт коданда үскен. Чайгы үеде оларны эки чугбааныындан кодур аарыглыг хураганнар болуп турар. Ылаңгыя кадарчы Владимир Сааяның коданында ындыг аарыг нептерээн. Оларны эмнеп-ле турар. Ынчалзажок дуста эм төнүп турарындан, аарыг үзүктелбейн турар. Бо аарыг Биче-Тей малчыннарының чамдык коданнарында база бар. Мал эмчилери баш бурунгаар дүргел хемчээн алыры негеттинип келген.

Кадарчыларның чурттап орар байдалдарында чамдык четпестер бар. Кадарчы Куулар Чүчүк-оолдуң бажыңының печказын чаа септеп кылып турар, соңгалары чок. Аяңгатыда хураган кадарчызы Олег Сааяның бажыңының печказын чаа кылган, соңгалары, эжии болгаш шалазы чок. Ол ышкаш ол салбырда Бинн-оол Ооржактың, Демир-оол Монгуштуң бажыңнарының соңгаларының шилдери чок, ынчангаш олар бажыңнарда чурттавайн турар.

Кыштаглаашкында илерээн четпестерже совхоз директору Монгуш Мөңгүн-оолдуң, партком секретары О. Куулларның, кол мал эмчизи Зинаида Ооржактың, кол зоотехник Вера Монгуштуң, Аяңгаты салбырының эргелекчизи Сыкаа Монгуштуң чогуур үезинде сагыш салбайн, негелдени кошкатканының түңнели болур. Айыттынган четпестерни дарый чайладып, малчыннарга хандырылганы экижидери — малдың чаш төлүн мендии кыш ажырарының бир чугула магадылалы.

Х. МОНГУШ.
Барыын-Хемчик районо.

КУЖУВУСТУ ХАРАМНАНМАЙН

Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының Программазының чаа эдилгезиниң 11-ги кезээнде совет кижилериниң кадыкшылын быжыглаары, оларның идепкейлиг амыдырап-ажылдаарының хуусаазын узадыры — бирги чергениң чугула херээ. Хоорайның болгаш кедээ черлериниң чурттакчыларының бедик мергежилдиг эмчи дузаазының бүгү хевирлеринге негелдеки чер болганга долузу-биле хандырарын, ооң шынарын үндезини-биле экижидерин чедип алыр сорулганы партия салып турар.

Партияның ниити херээ дээш улуг харысалгалыышты Кызыл районнуң район эмнелгезиниң коллективиниң ажылдакчылары кончуг эки билип турар бис. Аныяк Тыва республикавыстың социал-экономиктиг хөгжүлдезин хүргедедир херекке боттарывыстың күженишкиннеривисти улам идепкейжидер дээш кужувусту харамнанмас бис.

Съезд мурнунуң документилерин улуг сонуургал-биле таныжып, эмнелгениң ажылын экижидериниң өргежок чугулазының дугайында ажыл-ишчи бөү-биле чугаалажып, ону сайзыраңгайжыдар талазы-биле тодаргай оруктарны төлевилеп бис. Медицина ажылдакчыларының мурнунда салдынган бо сорулгаларны чедиишкиниг шиитпирлээрде эмчи институдунга чедип алган эртемимниң кырынга улам чепсетпенир сорулга-биле марксизм-ленинизм университединиң бот-өөредилгелиг салбырында кирип алган өөренип турар мен. Ону чаа 1986 чылда — он ийиги беш чылдың бирги чылында доозар мен. Үлеп турарывыс 1985 чылда район эмнелгезинде чыттырып эмнээр салбыр база ажыттынган.

Чаа беш чылда эмнелге коллективиниң мурнунга салдынган сорулгаларны чедиишкиниг күүседиринге кужувусту, билиивисти харамнанмайн ажылдаар бис.

З. КЫРГЫС,
Кызыл районда медицина ажылдакчыларының профэвилел райкомунуң даргазы.

ЧУРУКТА: З. Кыргыс.

УТТУНДУРГАН

Чүък сөөртүрүнге колдуу шанак, терге херглеп турган үе эрткен, ам машина-техниканың сайзыраалы-биле чергелештир аътты шанактап, тергелээри уттундурган. Хей эвес чүъкты ырак эвес черге бо арга-биле дажыглаарын катап нептеретсе эки деп бодаар мен.

Шанакты канчаар чазап кылырын тайылбырлаары чугула. Хемниң дески үнген хадыңнарын ээп кылып турганын билир мен. Суур бүрүзүнде шевер кижилерни бо ажылче чүге хаара тудуп болбазыл. Ол ышкаш шанак, терге херекселдерин садыглаары ховартаан-дыр. Бо үениң аныяктары оларны канчаар адаарын безин билбес.

Ынчангаш ажыл-агый удуртукчулары район, совхоз иштинге аът транспортун ажыглаарынче кичээнгей салыры чугула болуп турар. Мал ажылдыгларга база кончуг херек чүүлдер-дир. Бо айтырыгны чер-черге өөренип көөрү черле күзенчиг.

С. СЕРИҢ-ООЛ.

Айтырыңар-харылап берээл

БУРУУЛУГЛАР ТӨЛЭЭР

Кызыл районнуң «Шамбалыг» совхозтуң ажылчызы К. Даржаадан редакцияга чагаа келген. Ында бижээни болза «Совхозка ээзи үениң иштинде ажылдап келдим. Совхозтуң сүт-бараан фермазының мал чеми белеткээр цегинге одакчылап ийи дугаар чыл ажылдап тур мен. Бир эртен өлчээм хүлээн алгаш, ажылдап турумда фермаңың мал чемин белеткеп бээр кижизи бир кижи эдертип алган чедип келгеш, сен маңаа ажылдавас сен. Сээң орнуңга бо кижи ажылдаар. Директорнуң айтыышкыны-дыр дидир.

Директорга баргаш, өске ажылдан бериңер дээримге, сээң дугайыңда медээ келген. Саңээ өске ажыл беер, бербезин мен билир кижи-дир мен дээш, тоор хөөн чок болду. Кижини ажылдан үндүрер, киирерин чүгле чаңгыс директор шиитпирлеп болур чүве бе?»

Ук чагаага харылап бээрин республиканың Кедээ ажыл-агый министерствозунуң юридиктиг килдизиниң начальниги А. С. Ооржактан дилээн бис. Ол мындыг харыыны биске берген:

— Ажылчын К. Даржаа шын айтырыгны көдүрүп турар-дыр. Чүге дээрге, бо таварылгада «Шамбалыг» совхозтуң директору күш-ажыл Хоойлузунуң негелделерин каржызы-биле үрээн-дир. Удуртукчу кижи ажылдакчы кижини эрге-дужаалдыындан хамаарылга чокка ажылдан үндүрер мурнунда бир дугаарында-ла кандыг корум-чурум үрээнин азы өске кандыг-бир чылдагаан-биле ажылдан үндүрер деп турарын ылап-ла тодарадыр ужурлуг. Чурум үрээн-даа турган болза, ол кижини сайгарып, оон-биле кижизидилге ажылын чорудар ужурлуг. Аңаа-ла ажылдап турган кижиниң ажылдаар черинге келгеш, сен маңаа ажылдавас сен, директорнуң айтыышкыны-дыр дээш кандыг-даа дужаал чокка ажылындан хостап каапкар эргези чок. Бир эвес кижини ажылындан үндүрер дугайында дужаал бар болза, ону ылап-ла таныштырар ужурлуг.

РСФСР-ниң күш-ажыл дугайында кодекзиниң негелделерин бузуп администрацияның инициативазы-биле ажылчын, албан-хаакчы кижилерни ажылындан үндүрерде ылап-ла профэвилел комитединиң чөпшээрели негеттинер. Кажан ажылдакчы кижини ажылдан үндүрер дугайында чөпшээрелди профэвилел комитединге көрүп турар үеде профком кежигүннериниң 2/3 кезиниң киржилгези албан. Бир эвес оон эвээш кежигүн киришкен болза, профкомнуң шиитпири күш чок болур.

Ынчангаш К. Даржааны аңаа-ла ажылдан хостааны дүрүмге канчап-даа таарышпас. Бир эвес К. Даржааны ажылдан кандыг-бир чылдагаан-биле үндүрер дээн болза, профкомнуң чөпшээрели ылап-ла херек турган болгаш ону профком хуралынга чалаар турган. Бо таварылгада ажылдан шын эвес үндүргени дээш К. Даржаа профкомга бидирипшкин киирер турган. Ажылга катап тургузар дугайында негелдезин профком хандырбаан болза, К. Даржаа ажылга катап тургузар дугайында негелдени улус судунга киирер эргелиг.

Удуртукчу болгаш өске-даа эрге-дужаалдыг кижилер камаатты кижини ажылындан шын эвес үндүрген болза ажылдан үндүрткен кижиниң ажыл чок турган чидирген шалыңын (3 айдан эвээш эвес үеде) төлээрин Хоойлуда көрүнген. Ону буруулуг кижилерниң күсели-биле төледир-

Чагаалар допчулалы

ОЛАР ХАРЫЫЛАВАЙН БАРГАН

[illegible] рттаар бажың-балгат ай[illegible] арының дугайында [illegible] р «Шын» солунга [illegible] эвес келген. Катап-ка[illegible] ңгыс ол-ла авторлардан [illegible] ээп турган. Аас-дылы[illegible] талазы-биле эрбениг, [illegible] ынчалза-даа тургусту[illegible] йген байдалды шын [illegible] турар олуруглар хей. [illegible] рерден келген хому[illegible] ын, шүгүмчүлелдер[illegible] тилежип турар бир [illegible] болза, Кызылда, ра[illegible] тептеринде бажын [illegible] ның өөлчээн хөй чыл [illegible] турар. Ада-иелериниң [illegible] боттары база [illegible] елерлиг уруглардыг [illegible] кижилерге бегүнде та[illegible] болур. Чурттаар ба[illegible] н-балгаттарының байдал[illegible] арын экижидери чүге ындыг болуп турары билдингир. Чүге дээрге чурттаалга тудуглаларының, социал-культура объектилериниң оожум база шоолуг шыыр чок туттунуп турары. Аңаа үндүрген акша-хөреңги, тудуг бүдүрүлгелерниң баазазының чедир хөгжүлде албааныындан, бедик мергежилдиг тудугжуларының чедишпезинден, долузу-биле шиңгээттинмээн.

Ынчангаш бо айтырыглар хүн бүрүнүң кичээнгейинде. Чурттаар шөл дугайында чагаа-бижиктериниң үргүлчүлеп турары-даа ол. Чижек кылдыр алырга, «Тоора-Хем» совхозтан бир чагаа 1985 чылдың декабрь ортан үезинде «Шынга» келген. Ооң автору бодунуң адын, кандыг-бир чылдагаан уржуунда биживейн барганы хомудаачыг. Ат салбайн шүгүмчүлел кылырга, чагаада айтырыгларны ылавылап алыры, кандыг-бир түңнел үндүрүп, бедии чадаарда, авторга харылаары өарын байдалга таварчып келир.

Ооң уламындан ол чагааның дугайында бижикти, көдүрген айтырыгларны кичээнгейге алзык, бо талазы-биле хемчеглер чорутсун, ооң түңнелин солунга харылавын дээш, райкүүском даргазы Д. Х. Монгуштуң адынга чоруткан. Истээр, хынаар болза, ында ужур-ла бар. Виддинмес автор чамдык кижилерниң аттарын бижээш, чамдык кижилерниң «Бажыңым биче дээш», улуг бажыңнарже, өске чурттакчыларның өөлчеглээни-даа барымдаалавайн кожуп кирип турарын шүгүмчүлеп турар. Бажың өөлчээнзе турар өске өг-бүлелерниң кежигүннериниң чурттаар бажын-балгаттарының байдалдарын кажан экижидерил?

Райкүүском даргазы Алыр Кежиг суурдан келген чагааның айтырыгларын көрүп, «Шынга» бөгүнге чедир харылап бербээн, саададып турар. Кандыг-даа айтырыг, ылангыя чурттаалга шөлүнүң дугайы, удуртукчу кижиниң кичээнгейинге турары билдингир. Ону черле утпазы күзенчиг.

«Эрзин районнуң Вай-Даг суурда чурттап орар мен. Бодум Маадыр-ие, пенсионер кижи мен. Пенсияже үгүже малчыннап келдим. Кадыым баксыраашт, суурда чурттай бердим. 1978 чылдан бээр бажын-балгадым байдалын экижидип бээрин дилеп келдим Маадыр-иеге чингелделер база бар болгай» деп, күш-ажылдың хоочуну Н. Д. Билий биске бижээн. Ол чагааны, авторга дуза чедирерин дилеп, райкүүском даргазы Н. В. Чыңдыгырже чорутган. Ынчалза-даа ооң харыызы саадап эртпышаан.

Каа-Хем районда Ильинка суурдан Н. Талааттың «Шынга» бижээни болза, «Ачавыс чаңгыс совхозка 27 чыл инек кадарып келген. Амгы бажыңывысты ол мен бичии турумда садып алган. Аңаа элээн болдувус. Бо чылдың март 28-те болган хуралга чаа бажың бээр деп дужаал үнген, дыка амыраан бис. Ынчалза-даа өөрүшкү үр болбаан — эшкен.

Бажыңны өске улуска бериикен, чурттап орар бажынывыстың дээвиири дүжүп бадып турар. Чээрби чеди чыл ажылдаан кижиге бажың чүге бербейн турарыл? Аңаа харыыны бээрин дилээн чагаа-бижикти СЭКП Каа-Хем райкомунуң бирги секретары В. А. Вакулинче чорутган. Харыы сураг барган.

База ол ышкаш бо допчулалда айтырыг-биле холдуувала бир демей чагаа-бижиктерни Барыын-Хемчик райкүүскомунуң даргазы С. И. Ильенковче, Кызыл хооркүүскомунуң даргазы Д. Л. Тиимейже, СЭКП Барыын-Хемчик райкомунуң бирги секретары В. С. Нурзатче, Эрзин районда Сарыг-Булун кедээ Совединиң күүскомунче, «Тээли» совхозтуң парткомунче чоруткан. Ол чагаа-бижиктерге харылар келбээн.

А. МОНГУШ.

ГОРЬКИЙ ОБЛАСТЬ. Городецкиниң мастерлериниң кылыгларында чураан чуруктарда чайыннаачак хөй өңнерниң аразында хаан-херети куштар болгаш кайгамчык аъттар бар. Шагдан бээр бурунгу Городец бодунуң ойнаарактары болгаш ажыл-агый херекселдери-биле сурагжып келген. Бо хүн-даа «Городецкая роспись» фабриканың чараш кылыглары садыы алыкчыларны өөртүүшаан. Улустуң уран чүүлүнүң чажыттары уттундурбаан. Бо чүс чылдың эгезинде Россияга үлетпүр бүдүрүлгелериниң хөгжээни-биле кезек үеде улустуң ус-тывыжы уттундуруп бар чыткан. Ынчалза-даа революция соонда Городецкиниң алдарын катап тургузар талазы-биле ажылдар эгелээн.

Бо хүннерде «Городецкая роспистиң» чурукчулары хөй санныг бүгү-эвилел болгаш делегей делгелгелериниң киржикчилери болгаш тиилекчилери боор келгеннер. Ол ус-тывышты катап тургузуп турарының эгезинде тургулаан дуржулгалыг мастерлер-биле кожа 100 хире аныяк чурукчулар ажылдап турар. Олар хоочун шеверлериниң чаңчылдарын хөгжүдүп турар. Фабриканың бөлүк чурукчуларын 1985 чылдың РСФСР-ниң Күрүне шаңналын тыпсыры-биле идии үндүрген.

ЧУРУКТА: 1985 чылдың РСФСР-ниң Күрүне шаңналын тыпсыры-биле идии үндүрген чурукчу Л. Ф. Беспалова аныяк ус-шевер ажылчын Елена Смирнова-биле кады турары. Бо чылын Лена Городецкиниң чурумалдары-биле аныяктарның болгаш студентилерниң Москва фестивалының киржикчилерин таныштырып турган.

СЭТА-ның фотохрониказы.

Улуг орус дыл

УЖУР-УТКАЗЫН БОДААР ХЕРЕК

Ортумак школа дооскаиларның дээди өөредилге черлеринче кирерининң экзаменнерин дужаап тура бижээн чогаадыгларын каш чыл улаштыр номчуп келдим. Оларның билии шыырак, бодалдары-даа ханы болгулаар, ынчалза-даа ол бодалдарын чедир илередип шыдавазы хомудаанчыг. Чүге дизе сөс курлавыры байлак эвес, дылы чевен боор турар.

Сөс дээрге, бойдустуң чүгле кижиге чаяганы кайгамчык эртине. Эрги мыдыг чугаада ол дугайын дыка-ла эки сөглээн: чүү эң-не чидигил? — дыл, чүү эң-не ажыгыл? — сөс, чүү эң-не чаагайыл? — сөс. «Сөс — бүгүле болуушкуннарның бүгү-ле бодалдарның хеви-дир» —деп, М. Горький чугаалаан.

Орус литература улустуң чугаазындан эң-не дорт, тода, билдингир сөстерни каминап ап келген. Пушкинниң дылының чаражын, Лермонтовтуң — кыска, ханы болгаш тодаргайын, Гогольдуң болгаш Некрасовтуң тускайлаң болгаш улусчу дылын, Чеховтуң, Тургеневтиң арыг, аяныг дылын сактып көрээли. Бо чогаалчыларның демдеглеп кыдыраашчыгаштары сөс курлавырын байыдары-биле чыгган янзы-бүрү сөстер, сөс каттыжыышкыннары-биле долган. Школа доозукчуларының дылын чечечидери-биле школаларга Тургеневтиң, Бунинниң, Пришвинниң, Паустовскийниң чогаалдарындан диктантыларны, эдертиглерни үргүлчү бижиири чугула. Ылангыя оларның бойдус дугайында, ооң аңгы-аңгы болуушкуннарының дугайында чогаалдары уругларны бойдуска, чараш чүүлге, төрээн черинге ынак болурунга кижизидер. Бистиң улуг чогаалчыларывыстың дылы кайгамчык күштүг: тускай өңнүг, тускай аяныг, тускай үннүг. Оларны камныг-биле өөредир ужурлуг бис.

Онгу класс доосканнарның чогаадыгларын номчуурга, мындыг болгулаар. Кайы-бир кижиниң портредин бижип тура, чижээлээрге, улуг (биче) карактарлыг, ак (хүрең, кызыл) шырайлыг, аккыр (сарымзык) диштерлиг, чоон (чиңге) дурт-сынныг, кара (сарыг) чаштыг дээн ышкаш ниити, чевен сөстер-биле илередир. Характерны каш янзы сөс-биле илередип болурла болгай. Чижээлээрге, кыдырык, чайыннанчак, хоюг, эргим, каттыраңнаак, муңгаргай, оттуг, хуулгаазын, каржы, удумзургай, пөрүк дээш өске-даа. А дурт-сынны база хөй сөстер-биле тодаргай, билдингир бижип болур: дорт, хертеш, кудугур, чойган дег дорт, чараш дээш өске-даа.

Культурлуг кижиниң сөс-домаа чечен, дылы болгаш чугаазының аяны бээзин чараш болур ужурлуг, ындыг кижилер-биле чугаалажыры-даа күзенчиг, чиик, сагыш-сеткилди билчиринге белен болур. Олар-биле чугаалажыр туржук, оларның чугаазын анаа дыңнаарга безин аяныг, а чагаа, бижиктерни номчууру солун болур.

Бистиң шыырак билиглиг, эки кижизидилгелиг аныяктарывыстың безин сөс-домаа аажок чегей болгулаар. Чижээлээрге, байырлалдар уткуштур байыр чедирген бижиктерде байыр чедирген сөстерни сактырга-ла билдине бээр. Олар чаңгыс аай сөстерниң таңмазы. Бир эвес кайы-бир кижини өөртүп, байыр чедирер дээн болза, ынапла сеткилдиң хаңызындан бөдүүн болгаш ол кижиге таарыжыр сөстер-биле бижиири чугула. Бижимел болгаш аас чугааның культуразынче кижи бүрүзү доктаамал кичээнгей салыр ужурлуг. Орус дылдың сөс курлавыры аажок байлак, ооң дегерезин кымдаа шиңгээдип шыдавас, ынчалза-даа хөйнү билип, өөренип алырынче чүткүдер апаар. Бистиң школа доозукчуларывыс орус дылды эки билир, эки номчуур-даа болза, орус дылга чугаалаары — боттарының бодалдарын төрээн дылында дег, билдингир кылдыр илередип шыдавас боор турар. Ынчангаш школага чугаа практиказын элбедип, номчулга конкурстарын орус дылга хамаарышкан викториналарны эрттирип турар болза эки. Анаа чугаага үлегер домактарны, афоризмнерни ажыглаар болза, олар чугааны аажок байыдар.

База бир кичээнгей салыры чугула айтырыг — ат шолаларын. Чечек, Орлан, Шолбан, Эрес, Сайлык, Чинчи дээн ышкаш чижектиг тыва аттар-биле черлелештир өске улустардан, өске литературадан, харын-даа кинолардан аттарны хөйү-биле шилип ап турары элчок, харын каттырынчыг. "Бистиң тыва аныяктарның аразындан мындыг аттарлыг кижилерни дыңнаан силер: Гюльнара, Ляна, Олеся, Амиран, Милана, Снежана, Алимбек, Элеонора, Эльвира, Жанна, Аида, Омар, Лолита, Ихтиандр, Чейнеш, Батыр, Азиана, Азиада болгаш өске-даа. Мындыг аттар чогаадылгазы дээрге-ле, кижилерниң билииниң делгемин, харылзааларының калбаан бадыткап турар. Ынчалза-даа мындыг аттар колдуунда ол кижини кыжыраан ышкаш байдалга таварыштырып турар. Кижиниң ады бөдүүн, адаарга аяныг, адазының ады, фамилиязынга таарышкан болур ужурлуг.

Орус дылды даштыкы чурттарда база хөй кижилер өөренип турар. Москвага ол талазы-биле конференциялар, конкурстар, олимпиадалар доктаамал эртип келген болгаш эртип турар. А бистер орус дылдың төрээн чуртунуң чурттакчылары ону эки билген турар ужурлуг бис.

Орус дылды өөренири бистиң амыдыралывыста эргежок чугула айтырыгларның бирээзи. Ол дугайын партия, чазактың сээлгү доктаалдарында база онзалап айыткан. Орус дыл — Ленинниң болгаш Крупскаяның дылы, улустарның найыралының дылы. Чугаа культуразынга өөренип, олче кичээнгей салыры чүгле башкыларның эвес, а аңгы-аңгы мергежилдиң кижилерининң шуптуузунга хамааржыр дүрзэни утпаалыңар.

М. ХАДАХАНЭ,
филология эртемнериниң кандидаты, педагогика институдунуң литература кафедразының доцентизи.

СООК ИРЕЙ КАЙДА ЧУРТТАП ТУРАРЫЛ?

Балтий далайда Хийумаа ортулукта чурттап турар бичии чаштардан Соок ирей кайда чурттап турарын айтырар болзуңарза, олар ооң мырыңай ылап адрезин адап берип, делгелгеде деп харыылаарлар. Шынап-ла тоолда Соок ирей ол черниң чурт-шинчилел музейинде байырлал мурнуу чарынында ажыттынган «Чүс чылдарда эрги чылды уткаан турганы» деп делгелгеде туруп турар.

Ам бичии чаштар буянныг кырган-ачай-биле чүгле чугаалажып болур эвес. ооң Чаа чылдың белээн база ап болурлар. Ындыг белекке чагыгны бичии чаштардан чажыды-биле ада-иелери кылган. Байырлал мурнунуң бо хүннеринде музейге улуг кижилер база кээп турар. Маңаа келгеш, олар хөй санныг ажыктыг сүмелерни ап болурлар. Чижээлээрге, бурунгуларның билиглерин, уран угааның болгаш ажыл-херекчизин ажыглап тура, олар байырлалга аъш-чемни канчаар белеткээрин, столга чемни канчаар делгеп салырын, өрээлди каастаарын, белекти кылырын билип ап болурлар.

Ортулуктуң хоочун чурттакчылары бээин лааны воскудан канчаар кылырын, курган хырыгнаштан болгаш артыштан каасталга чүүлдерин өрүп алырын өөренип алырлар. Оларның-биле ол черниң чурттакчылары шагдан бээр кышкы байырлал үезинде боттарының бажыңнарын каастап чорааннар. Бурунгу рецептилер-биле белеткеп кылган мөөгүлерден, саттардан, ногаалардан болгаш балыктан кылган онзагай аъш-чеми-биле делгелгеге чалаттырып келген кулинарлар дуржулгалыг бажың ээлерин безин кайгатканнар. Бот-тывынгыр чурукчулар болгаш ус-шевер кижилер боттарының кылып алганы— аргып каан хол хаптарын, каастап дараан шывыгларны, квас ижер ыяш кружкаларны эккелгеннер.

Онзагай делгелгени организастап чорударынга ортулуктуң бүдүрүлге черлериниң, совхозтарның болгаш колхозтарның ажыл-ишчилери киришкеннер. Ырак суурларда чурттап турар бичии чаштарга белектерни чедирерин Соок ирейге базала олар дузалап турарлар.

М. СИЙМЕР,
СЭТА-ның корреспондентизи.

ЁЛКА АЖЫДЫЫШКЫНЫ

Чаа чыл. Чоннуң ынак байырлалы. Бо хүннерде ёлка ажыдыышкыны чер-черлерде байырлыг байдалга эртип турар.

Культураның болгаш дыштаныышкынның Н. Гастелло аттыг паркының аксында найысылал Кызыл хоорайның төп ёлказының ажыдыышкыны хүүн болган.

Музыка, танцы долган оюн-программалыг театржыткан көргүзүгнү анаа чыылган улуг-биче кижилер сонуурган көрген. Үш аъттыг кошкан чуузага Соок-Ирей, Снегурочка «ужугуну» чедип келирге, оюн-тоглаа эгелээн. Тоол маадырлары Дилгижек-оол, Мажаалай-Ирей, Баба-Яга... база ында. Шуурган, Хат, кажар Кара-сагыш нивини оорлап кезерин оралдашса-даа, аптырганнар.

Ёлканың оду кыва берген. Омак-хөглүг байырлал уламчылап турган. Шоодай долу белек-сеткил Соок-Ирей уруттарга үлээн.

Бистиң корр.

Редактор В. С. ШАРАВИН.

ТЕЛЕВИДЕНИЕ

ДЕКАБРЬ

31 Вторник

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — «Үе». 8.40 — Уругларга фильм. «Точка, точка, запятая». 10.00 — «Совет Эвилелинге бараан боор тур мен!». 11.00 — «Кадыкшыл». 11.45 — «Эртенги почта». Музыкалыг дамчыдылга. 12.15 — «Кедээге шак». 13.15 — «Музыка киоскузу». 13.45—14.00 — Чапсар. 14.00 — ССРЭ-ниң Күрфильмфондузундан. «Последний табор». Уран-чечен фильм. 15.40 — «Путешествие в путешествие: Док. фильм. 15.45 — Ону шылаар сиңер. 16.30 —Спортчу чылдын түңнелдери. 17.25 — «Дед Мороз и лето». Мультфильм. 17.45 — «Делегей байдалының допчулалы». 18.45 — Улусчу чогаадылга дугайында телепрограммаларның VI делегей фестивалының сөөлгү дамчыдылгазы. «Краски «Радуги». 20.20 — Улуг кижилерге мультоконцерт. 21.00 — «Үе». 21.35 — «Каткы бажы каткан эвес». Останкинонуң Концерт студиязынга юмор кежээзи. 23.05 — ССРЭ-ниң улус танцызының Күрүнениң үлегерлиг ансамбльның оюн көргүзүү. 23.40 — «Страна моя». Док. телефильм. 23.50 — «Чаа чыл-биле, эштер!» Совет улуска байыр чедиришкини. 00.05 — Чаа чылдың оюн көргүзүү. 03.00 — «Танцы, танцы танцы». 03.25—04.25 — Даштыкы эстрадаының артистериниң концерти.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Зарядкаже, чыскаалыңар! 8.15 — «Быть русскому фарфору». Эртем-нептерелдиг фильм. 8.30 — Улустуң ырларының күүседикчилериниң III бүгү-россия конкурузунуң түңнел концерти. Краснодардан дамчыдылга. 9.35 — «Орус уран чүүл». Ыяш уран тудуг. 10.05 — «Музыкальные среды у Римского-Корсакова». Фильм-концерттиң баштайгы көргүзүү. 10.25 — «Өг-бүле болгаш школа». Тележурнал. 11.05— Француз дыл. 11.35 — «Песни села Катарач». Эртем-нептерелдиг фильм. 11.55 — Уругларга фильм. «Приключения Электроника». 2-ги болгаш 3-кү сериялары. 14.00— «Акробатка Тамара Лягина». Фильм-концерт. 14.30 — «Дириг амытаннар амыдыралы». 15.30 — «Зимний берег». Док. телефильм. 15.40 —«Тени исчезают в полдень». Чеди сериялыг уран-чечен телефильм. 7-ги сериязы — «Захар Большаков». 16.45 — Мультфильм. «Кошкин дом». 17.15 — «Ферскотти» бөлүк-биле ужуражыышкын (Финляндия). 17.45 — «Кино көрүкчүзүнүң спутниги». 18.45 — Философия эртемнериниң кандидады, бокс талазы-биле спорт мастери, каскадер В. Ю. Жариков-биле школачыларның ужуражыышкыны. Киевтен дамчыдылга. 19.20 — Уран гимнастика талазы-биле бүгү-эвилелдиң маргылдаазы. Харьковтан дамчыдылга. 20.00 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!» «Чаа чыл карнавалы». 20.15 — «Кижи. Чер. Октаргай». 21.00 — «Үе». 21.35 — «Проделки Скапена». 1-ги болгаш 2-ги сериялары (Грузияфильм). 23.40 — «Страна моя». Док. телефильм. 23.50 — «Чаа чыл-биле, эштер!» Совет улуска байыр чедиришкини. 00.05 — 02.40 — Делгереңгей классика музыказының концерти.

ЯНВАРЬ

1 СРЕДА

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — «Үе». 8.40 — «Если хочешь мир увидеть». Док. телефильм. 9.05 — Уругларга мультконцерт. 9.50 — Орус болгаш совет поэттерниң шүлүктеринге «Кышкы этюд». 10.20 — «Кижи бүрүзү циркке ынак». «Орус ярмарка» деп чаа чыл көргүзүү. 11.05 — «Хөглүг нотажыгаштар». Чаш вокалистерниң концерти. 12.05 — Кубаның национал байырлалы — Хосталга хүнүнге. Кубаның телевидениениң программазы. 13.15 — Совет черге ужуражыышкын. 13.35 — «Проделки сорванца». Уран-чечен телефильмниң баштайгы көргүзүү. 14.50 — «Спасибо, музыка, спасибо». Киноконцерт. 15.35 — «Что такое «Ералаш»? Телефильмниң баштайгы көргүзүү. Бичии уругларның болгаш оолдарның база оларның ада-иелериниң ылап-ла киржилгези-биле. 17.45 — Хоккей талазы-биле улустар аразының эш хууда ужуражыышкыны. «Монреаль Канадиенс» — ЦСКА. Канададан дамчыдылга. 19.40 — «ТТ-ниң экранында эң баштай». «Карнавал». Уран-чечен фильм. 1-ги сериязы. 21.00 — «Үе». 21.35— «Карнавал». Уран-чечен фильмниң 2-ги сериязы. 22.50 —23.00 — Медээлер.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Зарядкаже, чыскаалыңар! 8.15 — «Флоричата». Док. фильм. 8.35 —«Музейлерде болгаш делгелге залдарында». Кусково музей. 9.40 — «В Усманском бору». Док телефильм. Воронежте камгалалдыг чер дугайында. 9.50 — Мультфильмнер: «Умка», «Умка ищет друга», «Шесть маленьких пингвинов», «Валенок», «Настроение». 10.25 — Волейбол талазы-биле улустар аразының ужуражыышкыны. Хереэженнер. КУР-нуң шилиндек командазы — делегейниң шилиндек командазы. КУР-дан дамчыдылга. 11.05 — «Принцесса цирка». Уран-чечен телефильм. 1 болгаш 2-ги сериязы. 13.35 — Делегей улустарының чогаадылгазы. 14.05 — «Басни Крылова и шуточные песни». Фильм-концерт. Күүседикчизи — РСФСР-ниң улустуң артизи А. Покровский. 15.10 — А. Софронов— «Миллион за улыбку». Күрүнениң Моссовет аттыг үлегерлиг театрының фильм-шинизи. 17.20 — Сальваторе Адамо (Бельгия) ырлаар. ГДР-ден дамчыдылга. 18.15 — «Маугли». Мультфильм. 1-ги сериязы. 18.35 — Белорус ССР-ниң профтехөөредилгезиниң уран чүүл коллективтериниң оюн көргүзүү. 19.00 — «Делегей байдалының допчулалы». 20.00 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!» «Новогодняя сказка». Мультфильм. 20.15 — «Стихов любимейшие строки». Фильм-концерт. 20.50 — «Дайте приз моей собаке». Док. телефильм. 21.00 «Үе». 21.35 — 22.30 — «Синие розы для балерины». Фильм-концерттиң баштайгы көргүзүү. «Московский классический балет» ансамбльдиң күүселдезинде орус, совет болгаш даштыкы композиторларның музыказынга хуулгаазын тоол-балет.

2 ЧЕТВЕРГ

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — «Үе». 8.45 —Ырак болгаш чоок ырлар. 9.15 — Мультфильмнер. «Не боюсь тебя, мороз», «Беленел и Мяунел встречают Новый год», «Новогодний ветер». 9.45 — «Пять дней и один вечер». Док. телефильмниң баштайгы көргүзүү. 10.15 — Социалистиг чурттарның студентилериниң симфония оркестри ойнаар. 10.50 — Хөглүг старттар. 11.35—11.40 — Медээлер. 14.15 — Медээлер. 14.35 — «Бистин үеживис». Док. телефильмнер: «Начинается с человека», «Наша Александра Владимировна». 15.15 — «Мери Поппинс, до свидания». Уран-чечен телефильм. 1 болгаш 2-ги сериялары. 17.35 — «Маричка» ансамбль ырлаар. Черновцы хоорайның чиик үлетпүрүнүң КБ. 17.50 — «Сеткү ажыл-херек-биле бадыткаар». СЭКП-ниң Уставында өскерилгелерниң телевизилелдерин чугаалажып тур бис. СЭКП ТК-ның кежигүнү, Украинаның Компартиязының ТК-ның чагында партийжи контроль комиссиязының даргазы А. П. Ботвин киржир. Дамчыдылганы политиктиг тайылбырлакчы Г. П. Пряхин чорудар. 18.30 — «Прекрасная половина». Док. фильм. 18.45 — Бөгүн делегейде. 19.00 — Эртем болгаш амыдырал. 19.30 — «Тайбың болгаш аныяктар» деп дамчыдылгага капсырылга. 21.00 — «Үе». 21.35 — Көрүкчүлерниң дилээ-биле. «Белое солнце пустыни». Уран-чечен фильм. 22.55 — «Пак арыг сүт дег». Хохломаның, Ростовтуң, Жостовтуң улустуң уран чурулга ус-тывыжының дугайында. 23.15—23.35 — Бөгүн делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — Казактарның улустуң «Хопер» деп ырның болгаш танцының ансамбли ойнаар. 8.35 — Э.-Т. Гофман. Амыдыралының болгаш чогаадылгазының арынлары. 9.40 — Испан дыл. 10.10 — «Кедээге шак». 11.10 — «Перестройка: первые шаги». Сибирьге экономиктиг шенелде дугайында док. фильм. 11.30 — «Гостья из будущего». Уругларга беш сериялыг уран-чечен телефильм. 1-ги сериязы. 12.35 — «Мельница». Док. фильм. 12.45 — «Маугли». Мультфильм. 2 болгаш 3-кү сериялары. 13.25 — «Великое восстание». Уран-чечен телефильмниң баштайгы көргүзүү. 1 болгаш 2-ги сериялары (Куба). 15.05—15.10 — Медээлер. 18.00 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.15 — «Двенадцать месяцев». Фильм-тоол. 19.10 — Телемедээлер. 19.20 — Фильм-концерт. 19.30 — «Азия төвү». Медээлер. 19.55 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!» «Тетя Валя рассказывает». 20.20 — «Олейниковы». Соликамскиден бот тывынгыр чурукчулар дугайында док. телефильм. 21.00 — «Үе». 21.35 — Уран чүүлдүң «Русская зима» деп фестивалының концерти.

3 ПЯТНИЦА

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — «Үе». 8.45 — «Билдингир-даа болза, элдептиг». «Время пришло». Эртем-нептерелдиг телефильмниң баштайгы көргүзүү. 2-ги фильм. 9.45 — «Белое солнце пустыни». Уран-чечен фильм. 11.05 — Мультфильмнер: «Новогоднее путешествие», «Серая Шейка». 11.35—11.40 — Медээлер. 14.15 — Медээлер. 14.35 — «Кедээниң даартагы хүнү». Док. фильмнер: «Трудные радости». «Дороги Васильева». «Главный ориентир». 15.15 — РСФСР-ниң алдарлыг артизи М. Рожков (лоншулуур) болгаш Ю. Чернов (гитара) ойнаар. 15.35 — Орус чугаа. 16.10 — «Эрмитаж. Кышкы Орду». 1-ги дамчыдылга. 16.40 — Н. Римский-Корсаков — Испан каприччио. 17.10 — А. Гайдарның маадырлары экранда. «Дальние страны». 18.30 — Улустуң ырларының концерти. 18.45 — Бөгүн делегейде. 19.00 — СЭКП-ниң XXVII съездизинге уткуштур. Молдав ССР-ниң телевидениезиниң программазы. 21.00 — «Үе». 21.35 — Силерни оперетта чалап тур. Останкинонуң Концерт студиязынга кежээ. 22.55 — «Русская зима». Эртем-нептерелдиг фильмниң баштайгы көргүзүү. 23.15—23.35 — Бөгүн делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — Грузияның улустуң ырларының концерти. Тбилисиден дамчыдылга. 8.40 — «Наедине со словом». ССРЭ-ниң улустуң артизи И. Ильинскийниң киржилгези-биле фильм-концерт. 9.30 — Немец дыл. 10.00 — Волгоградтың телестудиязының программазы. 10.50 — Англи дыл. 11.30 — «Эртем болгаш техника». Киножурнал. 11.40 — «Гостья из будущего». Уран-чечен телефильм. 2-ги болгаш 3-кү сериялары. 13.50 — «Маугли». Мультфильм. 4 болгаш 5-ки сериялары. 14.30 —«Великое восстание». Уран-чечен телефильм. 3-кү сериязы. (Куба). 15.25 — 15.30 — Медээлер. 18.00 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.15 — «Кежээ бүрүзүнде премьера». Тыва АССР-ниң алдарлыг артизи Б. Б. Ооюннуң киржилгези-биле Красноярскиниң телестудиязының программазы. 19.05 — Телемедээлер. 19.15 —Телефильм. 19.30 — «Азия төвү». Медээлер. 19.55 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.20 — И. Шкляревскийниң поэзиязы. 21.00 — «Үе». 21.35 —00.05 — «Чародеи». Уран-чечен телефильм. 1 болгаш 2-ги сериялары.

4 СУББОТА

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — «Үе». 8.45 —Профтехөөредилгениң Липецкиде Культура бажыңының ы р н ы ң болгаш танцының «Калинка» ансамблиниң концерти. 9.10 — «Өг-бүле болгаш школа». Тележурнал. 9.40 — Буратинонуң делгелгези. 10.10 — «Кадыкшыл» программазының почтазы. 11.00 — РСФСР-ниң улустуң артизи Е. Малинин (фортепьяно) ойнаар. 11.25— «Велик ли Тихий океан?». Телефильмнериниң XI бүгү-эвилел фестивалының шаңнаткан фильми. 12.15 —Бүгүдеге болгаш кижи бүрүзүнге. 12.45 — Чурулга уран чүүлү. Тайылбыр. 13.30 — Бичии көрүкчүлериниң театры. «Тарантул». Телешин. Ленинградтан дамчыдылга. 14.40 — Бөгүн делегейде. 14.55 — «Тарантул». Телешиниң уламчызы. 15.35 — «Вот так тигр». Мультфильм. 15.45 — «Дириг амытаннар амыдыралы». 17.30 — Ыр. романс, вальс. 18.10—Мультфильмнер: «Новогодняя ночь», «Верлиока», «Контуры». 18.35 — «Москва циргиниң комиги «Карандаш». Эстрада-цирк көргүзүү. 19.40 — «О бедном гусаре замолвите слово». Уран-чечен телефильм. 1-ги сериязы. 21.00 — «Үе». 21.35 — «О бедном гусаре замолвите слово». Уран-чечен телефильмниң 2-ги сериязы. 22.55—23.05 — Медээлер.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Ритмиг гимнастика. 8.30 — Бир эвес кадык болуксазыңза. 8.45 — «Юргинские вернисажи». Док. телефильм. Новосибирск областа Юрга хоорайга РСФСР-ге уругларның чогаадылгазының баштайы музейиниң дугайында. 9.05 — «Шыдыраа школазы». Мергежилдиң школазы. 9.35 — «Эртенги почта». Музыкалыг дамчыдылга. 10.05 —Аныяктар командаларының аразында хоккей талазы-биле делегей чемпионады. ССРЭ-ниң шилиндек командазы — Канаданың шилиндек командазы. 11.25 — В. Ивко (домра) ойнаар. Донецкиден дамчыдылга. 11.55 — «Гостья из будущего». Беш сериялыг уран-чечен фильм. 4-кү сериязы. 13.00 — Москва. Консерваторияның Улуг залы. Композиторлар С. Рахманиновтуң, Г. Берлиозаның чогаалдарын Грузин ССР-ниң Күрүнениң симфониктиг алдарлыг оркестри ойнаар. 14.40 — Орус уран чүүл. 15.35 — Бүгүдеге стадион. 16.50 — «Волшебная белая ночь». Фильм-концерт. 16.55 — «Камера делегейже көрүп тур». Дамчыдылганы политиктиг тайылбырлакчы Д. Бирюков чорудар. 17.55 — «Зима». Киноэтюд. 18.05 — А. Арбузов— «Старомодная комедия». Москваның Вл. Маяковский аттыг үлегерлиг театрының фильм-шинизи. 19.40 — «Город новый, город древний». Док. телефильм. Калинин хоорай дугайында док. фильм. 20.00 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». «Пустомеля». Мультфильм. 20.15 — «А ельник зелен и тенист». Док. телефильм. 20.25 — Спорт дугайында дамчыдылга. 21.00 — «Үе». 21.35 — Уран чүүлдүң «Русская зима» деп фестивалының концерти.

5 ВОСКРЕСЕНЬЕ

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — «Үе». 8.45 —Ритмиг гимнастика. 9.15 — «И музыка льдин». Док. телефильм. 9.25 — «Спортлотонуң» 1-ги тиражы. 9.35 — «Будильник». 10.05 — «Совет Эвилелинге бараан боор тур мен!». 11.05 —«Эртенги почта». Музыкалыг дамчыдылга. 11.35 — «Аян-чорукчулар клуву». 12.35 — «Музыка киоскузу». 13.05 — «Кедээниң шагы». 14.05 — «Голубая стрела». Мультфильмниң баштайгы көргүзүү. 14.25 — «Балет дугайында». 15.45 — «Мир скульптора Рябичева». Док. фильм. 16.15 — «Тоол аалдап келген». «Как пробуждаются принцессы». (ЧССР). 18.00 — «Делегей байдалының допчулалы». 18.45 —«Снежные дорожки». Мультфильм. 18.55 — «Зло под солнцем». Уран-чечен фильмниң баштайгы көргүзүү. А. Кристиниң романы-биле (Англия). 21.00 —«Үе». 21.35 — Ираклий Андроников чугаалап тур. «Первый раз на эстраде». Фильм-концерт. 22.40 — Баскетбол талазы-биле ССРЭ-ниң чемпионады. ЦСКА — «Строитель». (Киев). 23.10—23.20 — Медээлер.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Зарядкаже, чыскаалыңар!. 8.15 — «Строительство и архитектура». Киножурнал. 8.25 — «Летит журавлик». Уругларга уран-чечен телефильмниң баштайгы көргүзүү. 9.30 — Улустуң аңгаалары. 9.45 — Совет Украинаның чурулга уран чүүлүнүң делгелгези. 10.05 — Делегей конкурстарының лауреаттары С. Стадлерниң (скрипка) болгаш Н. Демиденконуң (фортепьяно) концерти. 11.00 — «Нижегородская черниң будуктары». Горьдецкиниң мастерлери. 11.25 — Чарлалдар. 11.30 — «Гостья из будущего». Уран-чечен телефильм. 5-ки сериязы. 12.35 — Баскетбол талазы-биле ССРЭ-ниң чемпионады. «Динамо» (Москва) — «Строитель» (Киев). 13.15 — Орус чугаа. 13.45 —«ТТ-ниң «алдын фондузундан». ССРЭ-ниң улустуң артизи А. Грибов. 14.45 — «Растрепанный воробей». Мультфильм. 15.05 — Л. Кассиль — «Кондуит и Швамбрания». 16.00 — «Наш Кипрас». Док. телефильмниң баштайгы көргүзүү. Опера ыраажызы, ССРЭ-ниң улустуң артизи К. Петраускастың дугайында (Вильнюс). 16.30 — «Тайбың болгаш аныяктар» деп дамчыдылгага капсырылга. 18.00 — Делегейниң музыка культуразының эртинезинден. Катап тургузуушкун эпохазының музыказы. XVI —XVII вектерде Италия болгаш Англия. «Мадригал» ансамбль күүседир. 19.00 — «Билдингир-даа болза, элдептиг». «Время пришло». Эртем-нептерелдиг телефильм. 2-ги фильм. 20.00 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». «Конек-горбунок». Мультфильм. 1-ги дамчыдылга. 20.20 — Спорт дугайында дамчыдылга. 21.00 — «Үе». 21.35—23.40 — Экранда кинокомедия. «Праздник святого Йоргена».

Кино

ДЕКАБРЬ 31-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Большая прогулка» 9.30, 12.30, 15.30, 18.30 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Детство Бемби» 9.30, 11.10, 12.50, 14.30, «Моя маленькая жена» 16.10, 18.00, 19.40 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Ва-Банк» 14.00, 16.00, 18.00, «Девочка ищет отца» 12.30 шактарда.

«ВОСТОК»: «Лёша Птицын» вырабатывает характер» 13.00, «Кто вы, доктор Зорге?» 14.30, 17.10 шактарда.

«ЕНИСЕЙ» к/б: «Тайна третьей планеты» 16.00, «Вокзал для двоих» 17.30 шактарда.

Агаар

Бөгүн республикага чуга булуттаар, чамдык районнарга быскан хар чаар. Со[...] чүктен хаттың дүргени кундада 3—8 метр. Дүне [...] —35 градус, хүндүс 2[...] градус соор.

Кызылга чуга бу[...] быскан хар чаар. Дү[...] 32 градус, хүндүс [...] градус соор.

БҮДҮРҮЛГЕЛЕРНИҢ, СОВХОЗТАРНЫҢ УДУРТУКЧУЛАРЫНЫҢ КИЧЭЭНГЕЙИНГЕ!

1985 чылда хемчээшкин-дейзи техниказын хайгаарап, сентээн дээш өрезин дүргеи телээрниң, а ол ышкаш 1986 чылдың январь 1-ге чедир хемчээшкин-дейзи херекселдериниң контроль приборларын база техниказын сентээрниң керээлерин чарарының дугайын Тыва АССР-ниң бүдүрүлгелериниң болгаш совхозтарының удуртукчуларынга Тыва АССР-ниң Чурт үлетпүрүнүң министерствозунуң септелге-тудуг участогу дыңнадып турар. 1986 чылдың керээзинге бүдүрүлгеде, ажыл-агыйда бар дейзи-хемчээшкин хере[...] дерин, адрезин, санаа[...] счёдун шуптузун капсыр[...] тыр көргүзер ужурлуг.

Айтырыг тодарадыр [...]зи: Кызыл хоорай, 1-г[...] пак (Сельхозхимияның [...] тарының турар чери), [...]нуң санажылга счёду 4[...] Тудуг банкызының республика контораазы.

Шын. Редакцияның адрези: 667000. Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 3. Телефоннары: редакторнуң 2-24-63, редакторнуң оралакчыларының 2-35-24, 2-23-54, харысалгалыг секретарьның 2-23-35, секретариаттың 2-23-35, партийжи амыдырал болгаш үлетпүр килдистериниң 2-31-75, пропаганда болгаш совет тургузуг килдистериниң 2-37-13, чагаа килдизиниң 2-41-27, информация килдизиниң 2-20-60, культура килдизиниң 2-23-54; көдээ ажыл-агый килдизиниң 2-21-47, корректорларының 2-27-41, бухгалтерияның 2-12-45. солун келбейн барганда 2-32-75 телефонче долгаар.

Солун неделяда 6 катап үнер

Чагыг № 3198.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы, Кызыл. Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1. ТС—00716.